O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
IJTIMOIY FANLAR KAFEDRASI

ZAMONAVIY METODOLOGIYA KONTEKSTIDA ISLOM ILMIY-MADANIY VA FALSAFIY MEROSI

Xalqaro ilmiy konferensiya
2022-yil 27-may

Navoiy – 2022

Mazkur to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 7-martdagi 101-F-sonli farmoyishi asosida tasdiqlangan “Zamonaviy metodologiya kontekstida islom ilmiy-madaniy va falsafiy merosi” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiya materiallaridan iborat.

To‘plamda zamonaviy fan metodologiyasiga xizmat qiluvchi islom fenomenining progressiv nazariya va g’oyalari hamda ularning an’anaviy rivojlanishi va davriylik jarayonlari falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, islom dinidagi tinchliksevarlik, bag’rikenglik, ilmga intilish, ma’rifat hosil qilish kabi ezgu g‘oyalar fan va ta’lim sifatini yuksaltirish bilan birga bugungi barqaror taraqqiyotni ta’minlashda asosiy omil ekanligi bilan bog‘liq dolzarb masalalarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga e’tibor qaratilgan.

Xalqaro ilmiy konferensiya maqolalar to‘plamini tayyorlash uchun mas’ullar:

Mas’ul muharrir: B.B.Sobirov, texnika fanlari doktori, professor.
NavDPI rektori

Ilmiy muharrir: N.O.Safarova, falsafa fanlari doktori, professor.
NavDPI Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri

Taqrizchilar: E.E.Karimov, tarix fanlari doktori, professor. Nyu York Xofstra universiteti professori (AQSh) YUNESKOning Butunjahon yodgorliklari hujjatli merosini himoya qilish qo‘mitasi a’zosi.

Sh.O.Madayeva, falsafa fanlari doktori, professor
O‘zbekiston Milliy universiteti falsafa va mantiq kafedrasi mudiri,

Texnik muharrirlar: U.Q.Tilavova, M.X.Norqobilov

Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardirlar.

© Navoiy Davlat pedagogika instituti, 2022

Навоий давлат педагогика институти ректори
Техника фанлари доктори, профессор
Б.Б.Собировнинг кириш сўзи

Бугунги замонавий методология тизимида Ислом маданий ва фалсафий меъроси янги парадигмалар нуқтаи назаридан ўрганилмоқда. Буюк мутафаккирларнинг инсоният тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси хозирги тараққиётнинг фундаментал асосини ташкил этади.

Жумладан, «Марказий Осиё Шарқ Уйғониш даври кўплаб ёрқин намояндаларининг ислом ва жаҳон цивилизациясига қўшган бебаҳо ҳиссаси», дея таъкидлайди, Президентимиз Шавкат Мирзиёев - ёш авлоднинг таълим-тарбияси юксалтиришда аҳамиятли жиҳат сифатида эътироф этилади.

Марказий осиёлик алломалар ўз асарларида инсонларнинг ислом динидаги бағрикенглик, илмга интилиши орқали комилликка эришиш йўлидаги саъй-ҳаракатларни объектив зарурият деб баҳолаганлар. Бундай чуқур илмий-назарий мулоҳазаларга асосланган қоидалар исломнинг маърифий характерини очиб беришда муҳим ҳисобланган.

Бугунги глобаллашув шароитида илмий билимлар инсониятнинг барқарор тараққиётини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Жумладан, ислом маданий меросидаги маърифатга интилиш ва уни эгаллаш каби қадриятлар бугунги кунда Янги Узбекистонни барпо этишда муҳим манавий хазинадир.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ислом илмий-маънавий меросини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёев ташаббуси билан салмоқли ишлар амалга оширилди. Хусусан, Халқаро Ислом академияси, Халқаро ислом цивилизацияси маркази, ҳамда Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий халқаро илмий марказларнинг ташкил этилиши бунга ёрқин мисолдир.

Юқоридаги халқаро марказларнинг ташкил этилиши ислом илмий-маънавий меросини ўрганишда сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарилди. Бу муқаддас заминда буюк аждодларимиз Форобий, Ибн Сино, Беруний, Имом Бухорий, ат-Термизий, Имом Мотурудий, Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийлар башарият учун улкан манавий хазина қолдиришган. Юртимизнинг қадимий Самарқанд, Бухоро, Урганч, Хива, Термиз, Шаҳрисабз ва Тошкент каби шаҳарлари биринчи ва иккинчи Ренессанс маркази бўлгани тарихнинг ўзи гувоҳлик беради. Юқорида этирофлар Янги Ўзбекистонда учинчи ренессанс пойдеворини яратишда илмий ва амалий асосдир.

Аждодларимиз томонидан кўп асрлар давомида ислом маданияти асосида яратилган ғоят бебаҳо ва улкан маънавий, илмий меросни ўрганиш умумбашарий масаладир. Бу улкан хазина маънавий-маърифи ва илмий жиҳатдан ёш авлодда Ватанга муҳаббат, иймон-эътиқод, ҳамжиҳатлик, бағрикенглик, тинчликсеварлик каби фазилатларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Соф исломий марифий билимлар инсониятни доимо эзгуликка ва яхшиликка чорлайди. Азалдан Марказий Осиё ўзининг бағрикенглик ва тотувлик каби эзгу ғоялари билан турли миллат ва элатларни бирлаштирган ва барқарор тараққиётга хизмат қилган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ушбу конференция ислом маданияти ва унинг негизида шаклланган илмий меъросни урганишда замонавий методология муҳим аҳамият касб этувчи прогматик ёндашувдир.

ФИЛОСОФСКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ СИММЕТРИЯ И ГАРМОНИЯ В ТРУДАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Абдуллаева Махбуба Нуриллаевна, д.ф.н., профессор-
Лауреат международной премии имени Беруний. Заслуженный деятель науки Узбекистана.

В февральском номере Science 2007 года была опубликована статья Питера Лу и Паула Стенхардта о средневековой архитектуре Ислама, где предметом научного объяснения были квазикристаллы, гирихи и плитки Пенроуза. Действительно, если обратиться к истории, то геометрические узоры, украшающие мечети, мавзолеи, называемые гирихами[1], впервые появились в XII веке. Авторы указанной статьи в гирихах увидели неожиданный уровень математической изощренности, основанные на геометрических законах.

Рис.1. Мавзолей Абдуллахана

В 2005 году аспирант гарвардского университета Питер Лу, посетив мавзолей Абдуллахана в Бухаре, провел аналогии в гирихах на исламских зданиях и плитках Пенроуз. Дальнейший анализ мозаик на стенах средневековых построек Афганистана, Турции, Ирана, Ирака, Бангладеш позволили ему сделать вывод, что в исламской культуре существовала единая концепция геометрических узоров, украшающие мечети, дворцы, мавзолеи и другие здания.

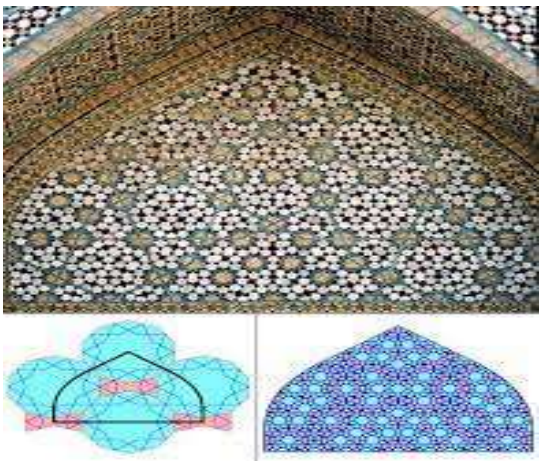

Рис.2. Геометрический узор на зданиях медресе и мечетях

Геометрические узоры, гирихи, украшая стены зданий, соединяли в себе гармонию формы и строгий расчет. Эволюция гирихов была связана с математикой. Здесь следует отметить, что все эти действия происходят на основе математических законов замощения[2].

[1]В исламском искусстве существует две орнаментальные системы: геометрическая – гирих (узел) и растительная – ислими (орнамент, соединяющий вьюнок и спираль). Гирихи в основном были востребованы в архитектурном декоре, они соединяли в себе гармонию формы и строгий расчет.

[2]Замощение – это покрытие и заполнение многогранниками всей плоскости или пространства без пробелов и наслоений.

Замощение правильными треугольниками, четырехугольниками, шестиугольниками было известно еще грекам. Модели замощения плоскости многоугольниками в математике решается по-разному. Замощение можно осуществлять периодически и апериодически с разными типами симметрии.

Геометрия среднеазиатских мозаичных орнаментов, начиная с 60-х годов прошлого столетия, детально исследовались целым рядом отечественных ученых. Результаты этих работ опубликованы в многочисленных трудах таких ученых как Ш.А. Эгамбердыев, М.С Булатов, Л. И. Ремпель и другие.

В 2008 году в журнале «Фан ва турмуш» была опубликована статья Ш. Эгамбердыева «Мозаика Пенроуза, или как среднеазиатские зодчие на пять веков предвосхитили европейских ученых». В этой статье академик Ш. Эгамбердыев отмечает: «То, что западной науке удалось открыть на основе огромного обобщения тернистого опыта, восточная наука сделала на основе интуиции и чувства прекрасного»[3].

Проблема гирихов и плиток Пенроуза, соотношение геометрии неживого и живого являются той отправкой точкой, которая создает возможность всестороннего и глубокого изучения геометрических узоров средневековой архитектуры исламской цивилизации. Основой для создания сложных геометрических мозаик несомненно является развитие точных наук. В несламской культуре развитие точных наук, особенно математики и астрономии, стимулировалось жизненно важными, практическими потребностями той эпохи. И это отчасти выразилось в геометрических гирихах.[4]

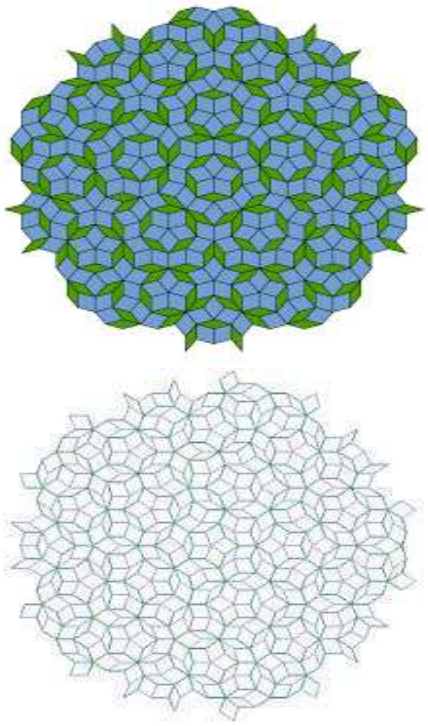

Рис.3. Мозаика Пенроуза в версии её создателя

И геометрия, и астрономия, и арифметика, и наука о музыке, и медицина, и учение о гармонии исследующие проблемы науки новых позиций, в свете новых концептуальных подходов, отличных от греческих, детерминировали мировые научные достижения рассматриваемой нами эпохи, Очевидно, немаловажную значимость имеет учение о гармонии. Идея о гармонии занимает центральное место в эстетике мусульманского средневековья.[5] Идея гармонии имеет универсальный характер. Она связывалась не только со строением Вселенной, но и с конкретными науками. В искусстве зодчих совершенство (гармония) достигалась средствами геометрических орнаментов.

Учение о гармонии исследуются в трудах ал-Кинди, Ибн Рушда, ал-Фароби, Бируни и др. Так, ал-Кинди пишет «гармония имеет место во всем и очевиднее всего она обнаруживается в звуках, в строении Вселенной и в человеческих душах.[6] Геометрические орнаменты, их красота, связывались с Аллахом и выражали очень глубокие представления о красоте. Они изображали множество геометрических структур, новое в подходе к этой проблеме и ограниченность Евклидова пространства.

[3]https://mytashkent.uz/2018/12/29/mozaika-penrouza.

[4] Булатов М. С. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии. Москва. 1988 г. с. 75.

[5] Сагадеев А. В. Гармоничный человек. Москва. 1965. С. 41.

[6] Ал-Кинди.Трактат о количестве книг Аристотеля и о том, что необходимо для усвоения философии. // Избранные произведения мыслителей мтран Ближнего и среднего Востока 9-14 вв. Москва, 1961. С. 49.

Провозглашая гармонию важнейшим элементом в жизнедеятельности человека, мыслители средневековой исламской культуры (аль-Фараби, Бируни, Ибн Сино, Ибн Рушд) обосновывали идею о том, что дисгармония необходимый элемент гармонии целого. Это находит свое отражение в архитектурно-художественной практике. «Зодчие в организации предметно- пространственной среды сознательно нарушали зеркальную асимметрию архитектурных ансамблей, а гармония целого не нарушалась».[7] Вероятно, основу периодичной симметрии составляет данный подход. Этот подход является основой выбора целесообразности, назначения, пользы и красоты сооружения как при геометрической гармонизации архитектурно-тектонических структур в пространстве, так и орнамента на плоскости. Идея гармонии и дисгармонии ал-Фараби развивал относительно нравственных качеств человека, что нашло отражения в его работе «Афоризмы государственного деятеля».

В истории науки существуют два основных подхода к пониманию гармонии. Ал-Фараби и Ибн Сино были сторонниками рационалистической концепций в понимании гармонии. Совершенство в искусстве ал-Фараби связывает с красотой и пользой. «Красота, великолепие и украшение всякого бытия состоит в том, чтобы осуществить свое бытие наилучшим образом и достичь его полного совершенства»[8].

В X веке Абу Райхан Бируни показал отражение живой природы в геометрических формах в искусстве, тем самым обосновал присутствие черт геометрии в орнаментальном творчестве. Бируни показал это на примере морфологии растений, кристаллов, снежинок, пчелиных сот. Он пишет, «Число листьев, края которых образуют кружок, когда цветок распускается, в большинстве случаев соответствует правилам геометрии. Чаще всего оно совпадает с хордами, которые можно найти геометрическими методами. Едва ли найдется какой-нибудь цветок, количество листьев которого составляет семь или девять, так как их нельзя методами геометрии вписать в окружность в виде равнобедренных треугольников. Напротив, листьев бывает три, четыре, пять, шесть или восемнадцать»[9] Очевидно, идея о присутствии геометрии в живой природе и выражении ее в геометрических конфигурациях сопряжена с более глубоким философским осмыслением данной проблемы.

Познание природных явлений, формулирование математических формул, построение зданий и геометрических орнаментов, то есть, и в теоретической и практической деятельности ученые рассматриваемого периода особо выделяли эстетическое видение создаваемого. Эстетическое возводится в ранг необходимого элемента, как практической деятельности, так и познавательного процесса.

Идея эстетичности заложена и в математических исчислениях представителей школы Улугбека, которые отличались тонкостью и изяществом. Так, например, «Трактат об окружности», «заслуженно считается шедевром приближенных вычислений, причем не только по результату содержащему значение с семнадцатью верными десятичными знаками, но и по изяществу и простоте оценок»[10]

Идея красоты, изящества проходит через всю историю развития науки. При формировании научных выводов эстетические критерии играют большую роль. Р. Пенроуз, по этому поводу пишет «Я нисколько не сомневаюсь в том, что для меня значение эстетических критериев для мышления трудно переоценить — как в случае ощущения «уверенности» при спонтанном возникновении идей в минуты «вдохновенья», так и в отношении более «прозаических» решений, которые постоянно приходится находить, продвигаясь к данной цели. Я писал об этом еще в связи с открытием непериодических «плиточных» наборов замощений ... Бесспорно, эстетичность первого набора — не только внешний вид, но также и его интересующие математические свойства — позволили мне

[7] Булатов М. С. Указ. произв. С. 78.

[8] Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-ата. 1972. С 221.

[9] Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Том 1. Ташкент, 1957, С 323.

[10] Матвиевая Г.П., Соколовская ЗК, Улугбек. М. 1997. М . С.80.

интуитивно понять, что этой узор мог быть создан по определенным правилам состыковки».[11]

Чувство прекрасного является необходимым условием научных изысканий. И здесь уместно привести слова Адамара «Изобретение — это выбор, что критерием этого выбора служить чувство научной красоты».

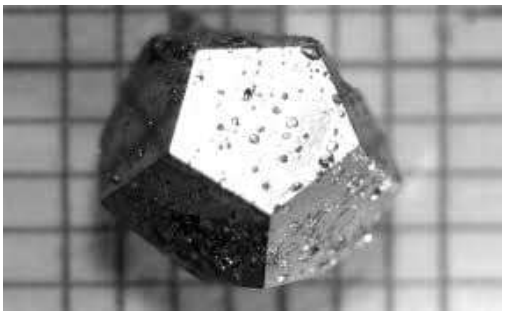

Рис.3. Квазикисталлы Д.Шехтмана

Бесконечное многообразие и красота сотворенного Аллахом мира воплощались в каллиграфии и орнаментах, украшающие мечети, минареты, проходы порталов и стены величественных зданий. В гирихах нет святых символов. Возвышенные духовные представления о красоте, совершенство, изящество находят свое воплощение в абстрактных геометрических узорах. Эти узоры бесконечны. Они уводят от хаоса, а круги наводят мысль о порядке. Их внутреннее единство гармонично. Ученые Средневековья создали модель квазикристаллов, показали существование симметрии, отличающейся от икосаэдрической.

На мусульманском Востоке интерес к светскому знанию, определяется его практическими потребностями. В системе «знание – действие» естественнонаучные, точные знания необходимы для удовлетворения нужд производства, торговли и т.д. Знание является необходимым условием веры, развития науки. Знание есть доминирующая ценность средневековой мусульманской цивилизации. «Нет такой стороны духовной жизни мусульманина – политической, религиозной или повседневной, которую не затронула бы всеобъемлющее отношение к «знанию» как к некой высшей ценности мусульманского бытия».[12]

Ценность знания определялась и тем, что оно обеспечивало высокое общественное положение, статус человека определяется не знатностью, родовитостью или богатством, а его знаниями. «В христианской Европе переход от веры в превосходство благородного происхождения к уважению личных достоинств человека совершался очень медленно. Он начал набирать силу лишь в XV в, возвестив начало новой эры о её небывалом расцвете человеческих возможностей.»[13]

Знание обязательно должно применяться в практической деятельности. Аль-Газали считал, что знание есть «корень корней», поскольку «действие может приобретать форму только через знание того, каким образом это действие можно осуществить».[14] «Знание без действия — это лук без тетивы. Знание без действия ничто, как безумие, но и действие без знаний так же бесполезно». (Замашкарий). Человек приобретает знание путем познания в практический жизни, одновременно практическая жизнь невозможна без знаний, а знание – средство действия, Знание, отраженное в изящных геометрических узорах, выражает представление о красоте совершенства (гармонии).

В искусстве Ислама место греческому воспеванию красоты тела занимают абстрактные, геометрические узоры.

До открытия схожести мусульманских гирихов и плиток Пенроуза существовало мнение, что средневековые мастера при создании декора зданий пользовались лишь линейкой и циркулем. Теперь, когда выяснилось, что эти средневековые плитки содержат симметрию схожую с апериодическими плитками Пенроуза представления о симметрии изменились. Это наводит на мысль, что математическое понимание искусствоведов было

---

[11] Пенроуз Р. Новый ум короля, О компьютерах, мышлении и законах физики. М. С.34

[12] Роузентал Ф, Торжество знания, Концепция знания в средневековом исламе. М. 1978; С7-21

[13] Роузентал Ф, Торжество знания, Концепция знания в средневековом исламе. М. 1978; С 314

[14] Имом Газали. Охиратнома. Ташкент. 1994. С.7

намного глубже. В орнаментальном искусстве геометрия выражалась от простого дизайна к сложному, включая высокий уровень математической симметрии. Знания о разных видах симметрии, к сожалению, не получили дальнейшего развития

Таким образом, всесторонние, глубокие современные исследования позволяют выяснить значение симметрии, гармонии в познании мира. Идея симметрии, изменения ее форм, связанные с представлений о красоте и эстетичности, впервые в XII в. нашла свое выражение в гирихе средневековой исламской цивилизации, Объяснение и решение возможности существования новых форм симметрии, нашло свое математическое объяснение в плитках Пенроуза. Абстрактная идея, выраженная в гирихах, плитках Пенроуза подтвердилась практическим применением в квазикристаллах, что в свою очередь открывает новую страницу в развитии науки.

ХОЖАГОН ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИНИНГ ФАЛСАФИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Сафарова Нигора Олимовна, ф.ф.д., проф.–
Навоий давлат педагогика институти “Ижтимоий фанлар” кафедраси мудири

Мутасаввифлар руҳ ва жисмдан иборат инсонни илоҳий олам билан жисм олами орасидаги чегара деб биладилар ва тонгга ўхшатадилар. Тонг тун ва кунни бир-биридан ажратувчи чегара бўлгани каби, инсон ҳам моддий олам билан илоҳий олам ўртасидаги чегарадир. Шундай экан, қандай қилиб, жисм олами илоҳий оламга, инсон жисмийликдан илоҳийликка айланади? Буни мутасаввифлар жисмнинг фоний бўлиши ва Руҳнинг Мутлақиятга кўшилиши - васлнинг юз бериши, деб изоҳлайдилар. Уларнинг таъкидлашича, агар инсон руҳи заминий алоқалар, жисм қолипидан қутулса, қуш боласи тухумини ёриб чиққандай моддий кобиқни ёриб чиқса, Мутлақ руҳга қўшилади. Мутлақ Руҳ - кулл, ваҳдат, инсон руҳи - жузъ, ундан ажралган шох. Жузъ куллга қўшилса, у ҳам куллга айланади, яъни моддийликдан илоҳийликка айланади.

Хожагон тариқати мутасаввифлари соликларни, ўз асҳобларини, мурид-у, шогирдларини орифона ҳаёт кечириб, шундай ҳолатга эришишга чақирганлар. Шундай ҳолатга эришишларига тилакдош бўлганлар. Аммо, уларнинг фикрича, бундай мақомга фақат «важд» ҳолатига тушган орифгина эришиши мумкин. Масалан, Ориф Ревгарий ёзади: «Инсон хулқи, табиати ва ҳол-аҳволидаги нарсалар Аллоҳ Таолло томонидан берилгандир. Лекин касб-ҳунар мақомига эришмоқ учун толиб бўлмоқ зарур. Шу толиблик жараёнида саъй-ҳаракат ва таважжуҳ, риёзат чекишини ва жидду-жаҳд ила ёмон хислатларни йўқотиши оқибатида покизалик ва пок хислатлар ҳосил бўлгай ва даража-ма-даража тараққий этиб, камолот мартабаси ва шарафи висолга эришгай. Аммо бу ўринда солик учун бирламчи важд (завқ-шавқ, ҳаяжон) лозимдирки, ул кашфнинг муқаддимаси ва кашф-маърифатнинг ва маърифат мушоҳаданинг муқаддимасидир. Ва шундан сўнггина унга ғайб эҳсони муясар бўлур. Агар мардум (халқ) ориф нури тажаллийсини кўрса, анда куйгай ва агар ориф Вужуд (Худо) нурини кўрса, анда куйгай. Ориф Ҳақдан Ҳаққа, олим далил исботдан хаққа бормагай, важд, бу ҳар икки ҳолга ҳам муҳтож эмас».[8:6]. Демак, важд бу ориф учун Ҳаққа етишмоқнинг мақомларидан биридир.

Тасаввуф фалсафасига кўра, инсон қарама-қарши икки асос- модда ва руҳдан иборат. Шунинг учун унда шу икки асоснинг хусусиятлари мавжуд. Агар моддийлик ғалаба қилса, инсонда ҳайвонийлик ва агар руҳ томони устун бўлса, илоҳийлик ривожланади. Руҳ жисм қулига айланиб қолмаслиги керак. Аксинча, руҳ жисм учун бир восита бўлиб хизмат қилиши керак. Руҳлари тараққий этган инсонлар ақлу заковат, илҳом ижодкорлиги, илоҳий зеҳнлари билан ажралиб турадилар. Руҳ тараққий этгани сари, у жисмга сиғмай қолади, коинот билан алоқа боғлаб, олам асроридан хабар бериб, мўъжизалар кўрсата бошлайди. Масалан, Абулқосим Суламийнинг «Табакот ус-суфия» китобида келтирилишича, шайх

Абу Сулаймон Дороний: «Мен фаришталарни кўраман ва улар билан суҳбатлашаман»,- деган.

Хожагон тариқати мутасаввифлари таъкидлашича, орифнинг энг юксак мақомга этишган ҳолати - бу унинг фаришта (малак) даражасига кўтариишидир. Чунончи, Ориф Ревгарий ёзади: «...Одамни саодатга яқинлаштирувчи хислат шуки, ўзини малоикага монанд этсин. Яъни нафсини ўзига бўйсундирсин ва афиф (руҳдек пок.- Ш.Н.) бўлиш ва ҳамма вақт зокир (Аллоҳни зикр этувчи) ва мудом бандалик аҳду паймонига жидду жаҳд айлаб саъй-ҳаракат қилсин. Яъни хақ азза исмуҳу ва зотуҳудан ўзга зотни ўзига маҳбуб этмасин ва Аллоҳдан ўзга кишидан умидвор бўлмасин»[8:3].

Юқорида билдирилган фикрлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, Хожагон тариқати фалсафий асосини ботиний фалсафа деб баҳолаш мумкин, зероки, у ботиний ҳақиқатга етишиш йўллари ва воситалари ҳақидаги таълимот яратишга ҳаракат қилган. Агар моддий олам қонуниятлари илм, ақл- идрок ва тажрибага асосланган зоҳирий билимлар билан англанса, ботиний фалсафа бўлган Хожагон таълимоти кашф, илҳом, мушоҳада илоҳий ишқ воситаси билан ҳақиқатга етишишни уқтиради. Агар инсон ўзининг ботиний оламига саёҳат этса, уни таҳлил этса, ўшанда яратувчисини англайди, яратувчисини инсон жисмоний кўз билан кузата олмайди. Ҳақ васлига етишиш учун валийлар шундай руҳий ҳолатда бўлганларки, буни «важд ҳолати» деб билганлар, яъни ўз жисмидан ажралиб, маконда чегарланмаган руҳий саёҳат қилганлар. Чунки тасаввуф фалсафасида хар бир одам танасида икки одамни кузатиши мумкин:

Маърифат тариқатнинг ҳосиласи ва бевосита давоми бўлиб, уни илоҳшунослик илми, ботиний илм деб ҳисоблаш мумкин.

Шунинг учун илм-маърифат, орифлик каби масалалар Хожагон тариқати мутасаввифлари маънавий меросида ҳам ниҳоятда муҳим ўрин эгаллайди.

Хожагонлар таъкидлашича, тариқат йўлига кирган ҳар бир солик бутун умри давомида покланиб бориши, диний ва дунёвий илмларни эгаллаб, маънавий - ахлоқий етуклик, яъни комил инсон даражасига кўтарилиши зарур. Комил инсон ким ва унинг асосий фазилатлари нималардан иборат? Азизиддин Насафий ўзининг ирфоний қарашларида комил инсон шариат ва ҳақиқатда етук бўлган инсон деб, таърифлаган. Мутафаккир комилликда қўйидаги тўрт нарса камолга етган бўлишини уқтидган, яъни яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф. Демак, комил инсоннинг энг муҳим сифатларидан бири - маърифат. Шунинг учун ҳам Хожагон тариқати мутасаввифлари маънавий меросида маърифат диққат-эътиборда турган энг муҳим масалалардан биридир. Уларнинг таъкидлашича, орифлик даражасига етишишни орзу қилган ҳар бир соликнинг вазифаси толиби илм бўлиш ва катта саъй-ҳаракат, риёзат билан илм эгаллашдир. Чунончи, Ориф Ревгарий ёзади: «Инсон хулқи, табиати ва ҳол-аҳволидаги нарсалар Аллоҳ Таолло томонидан берилгандур, лекин касб-ҳунар мақомига эришмоқ учун толиб бўлмоқ зарур. Шу толиблик жараёнида саъй-ҳаракат ва таважжуҳ, кўплаб риёзат чекиш ва жидду жаҳд ила ёмон хислатларни йўқотиш оқибатида покизалик ва пок хислатлар ҳосил бўлгай ва даражама даража тараққий этиб, камолот мартабаси ва шарафу висолга эришгай» [8:6]. Бу ерда Ревгарий орифликка эришишнинг икки муҳим томонига эътибор беради: аввало, комил инсон ёки ориф ҳаётдан ташқари бўлган аллақандай мавҳум зот эмас, балки реал одамдир. Яхши сифатларни эгаллаб борган одам шундай мартабага кўтарила олади: иккинчидан, орифлик катта саъй-ҳаракат ва риёзат йўли билан кўлга киритиладиган юксак мартабадир.

Ғиждувоний илм ўрганмасдан туриб, бирор илмга киришмасликка, ҳар илмни ўрганган киши унга амал қилиши кераклигига, қилинадиган амалларни сидқи дилдан қилишга, доимо илмнинг қадрини баланд тутишга даъват этган. Чунончи, «Мақомоти Мири Кулол»да Абдухолиқ Ғиждувонийнинг муридларига таъкидлаган қуйидаги ўгитлари келтирилади: «қаерда бўлманг, сизнинг олдингизда қандай қийинчиликлар бўлмасин, тўсиқлар, дарёлар, оловлар бўлса ҳам, сиз уларни бартараф этиб, билимни эгаллашингиз керак. Фақат илмгина инсонга ҳақиқий руҳ, роҳат бағишлайди» [11:33].

Хожагон мутасаввифларининг илм-маърифат ҳақидаги ғояларининг улкан тарбиявий аҳамиятларидан бири шундаки, уларнинг илмни муқаддас ҳисоблаб, ундан ўз шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиш мақсадида илм қадрига етмаганларга «дастурхон» қилиб ёзишини ёки пуллашини қаттиқ қоралаганлар. Буни илмни хор этиш деб ҳисоблаганлар. «Ориф эмас, ул кишиким, илм ва маърифатни пулдор дунёпараст ва бадавлат одамлар олдига «дастурхон», бозор, балки хор айлагай». [8:7].

Мутасаввифларнинг таъкидлашича, солик илм олиш йўлида ҳар қандай тўсиқни енгиб ўта олиши керак. Бу мақсадга эришиш учун соликка сув ва олов, дашт ва саҳро ҳам тўсиқ бўла олмаслиги керак. «Аллоҳ Таолло фармонларига мутаважжиҳ бўлинг! Қаерда бўлманг, илм талабидан узоқда юрманг ва агар обу оташ дарёларига дуч келсангиз ҳам, ғаввос бўлиб кечиб ўтинг-у, илмга етинг», - деб уқтиради Амир Кулол.

Муҳими шуки, Хожагонларнинг панд-насиҳатларида илмли одам комил инсон, юксак ахлоқли киши билан тенглаштирилади. Шунинг учун ҳам шайх ва муршид ўз муридини бор билимларидан хабардор қилишни, яъни ҳам илоҳий, ҳам дунёвий билимларни унга ўргатиши керак.

Хожагонларнинг таъкидлашича, билим инсонни икки дунё- ҳам моддий дунё, ҳам охират саодатига етказувчи асосий омилдир. Манбаларда Амир Кулолнинг бу ҳақдаги ушбу фикрлари келтирилган: «Ва яна олимларга мулозамат қилинг, уларга яқинлашинг, чунки бу тоифа Муҳаммад саллоллоҳу алайҳу васалламнинг ворисларидур. Чунки Расуллолоҳ алайҳисалом бу ҳақда айтибдурларки, «Ал-уламоу ворисан набий». Эй, ёронлар, зинҳор бундай олимлар билан алоқани узманг, ҳар икки оламда ҳам нажот топгувчилардан бўлгайсизлар». [1:31]

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, тасаввуф аҳли билимни иккига: зоҳирий ва ботиний билимларга ажратади. Хожагонлар фикрича, шариат билимлари ва дунёвий билимлар зоҳирий билимдир. Зоҳирий билимлар Яратганни билишнинг биринчи босқичидир. Аллоҳни билиш дунёни билишдан бошланади. Чунки моддий олам, борлиқ Аллоҳ Таолонинг тажаллийси бўлиб, улар ўртасида изчил уйғунлик бордир. Хожагонлар моддий олам ҳақидаги ва шариат билимларини илм ал-яқин ва айн ал-яқин деб атаганлар.

Солик эришган маърифат босқичи эса ботиний илм ҳисобланиб, солик эгаллаган «Хаққ - ал-яқин» («Шак-шубҳасиз хаққа етишиш»-С.Н.) даражасидаги илмдир. Хожагонлар таъкидлашича, бу икки хил, икки даража илмлар ўртасида узвий алоқа мавжуд. Масалан, Хожа Ориф Ревгарий ёзади: «Илм ал-йақин ва айн ал яқин бўлмаганидан кейин бу ҳақда (яъни хақ ал-яқин ҳақида - С.Н.) ўйлашнинг фойдаси йўқ» [8:7].

Шу муносабат билан тасавуфда, хусусан, Хожагон-Нақшбандия тариқати ирфоний таълимотида «яқиний» ва «ладуний» билимлар ҳақидаги фикрларда бироз тўхталиб ўтиш зарур. Бу илмларнинг моҳияти ҳақида Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Рашоҳот айн ал-ҳаёт» асарида шундай маълумот келтирилади: «Ладуний ва яқиний илмларнинг орасидаги фарқ шундаки, яқиний илм асл зотининг нури ва илоҳий сифатларини идрок этишдан иборатдур. Ладуний илм эса илҳом орқали унинг маъносини ва хақнинг каломларини фарқлай олишдадир» [3:28].

Демак, ушбу таълимот бўйича яқиний илм орқали сўфий Тангрининг зоти ва сифатларини, нурларини идрок этади. Ладуний илмда эса илҳом орқали Ҳақ моҳияти ва каломларини фаҳмлай олади. Мутасаввифлар уларни юқори қўйиб, илмларнинг энг юксаги деб қараганлар. Чунки асл мақсад нурларни кўриш эмас, балки хақ моҳияти ва каломларининг маъносини англамоқдир.

Агар яқиний илмлар мусоҳаба ва мушоҳада йўллари билан эгалланса, ладуний илм мукошифа йўли билан эгалланади. Бундай билимларни эса фақат ҳол мақомига эришган солик эгаллаши мумкин. Ҳол мақоми эса бир неча босқичлардан иборат.

Биринчиси - қурб, яъни соликнинг Аллоҳ Таолога яқинлашиш ҳолати. Иккинчиси-муҳаббат: қалбда кучли туғён бўлиб, соликнинг бетоқат бўлиши. Учинчиси - шавқ мақоми: муҳаббатнинг зўрайишини билдиради. Тўринчиси-унс мақоми: Худога муҳаббатдан қувонч. Бешинчиси - мухосаба: ҳар бир дамни ҳисобга олиб, уни ғанимат билмоқ.

Олтинчиси - мушоҳада мақоми бўлиб, соликнинг Ҳақ жамолини кўра олиши. Еттинчиси - мукошафа: илоҳий сирларнинг кашф этилишига йўл очилиши.

Солик ўз жидду-жаҳди, риёзати илк маълум босқичда илоҳий иноят билан ҳол мақомига эришади. хол мақомига эришган соликнинг тили эмас, дили сўзлайди, кўзи билан эмас, балки қалби билан кўрадиган бўлади. Хожагонлар уларга нисбатан «кашф аҳли» деган иборани қўллаганлар, яъни илоҳий кашф иқтидорига эга бўлганлар деб ҳисоблаганлар. Масалан, Амир Кулол шундай ёзади: «Яна бир тоифа бордирки, улар аҳли кашфдурлар. Бошқаларнинг мақсади маърифат бўлса, аҳли кашф учун ягона мақсад - Хақ Таолонинг ўзи. Бошқалар далил - бурхонга таянса, кашф аҳли висолга таянади» [11:27].

Жисмда мужассамлашган одам, яъни «олами асғар» ва ички, руҳий, ботиний олам - «олами акбар». Бошқача қилиб айтганда, «микрокосм» ва «макрокосм». «Олами асғар» бутун жисмоний табиий оламнинг кичиклаштирилган ҳолати бўлса, «олами акбар» руҳий дунёнинг катталаштирилган ҳолатидир. Ўзининг аслини билган, «олами акбар»ни англаган инсонлар учун жисм - бир либос. Либос ичида инсоннинг танаси жойлашганидек, жисм ичида инсоннинг аслий ҳақиқати жойлашган бўлади. Инсон ўзининг руҳий, яъни хақиқий, абадий томонига эътибор бериб, юксакликка интила бошлайди. Инсонда руҳ ва жисм кураши муқаррар бўлиб, юксаклик ана шу жисм талабларини енга бориш ва руҳ талабларини кўпайтириш билан қўлга киради. Комил инсоннинг сифат ва суратида илоҳийлик ва инсонийлик мужассамдир, зотан, илоҳийликни инсонийликдан ва инсонийликни илоҳийликдан айро тасаввур қилиб бўлмайди. Солик мана шундай ҳолатга тушгандагина орифлик даражасига кўтарила олади.

Хожагон тариқати мутасаввифларининг илм ва маърифатни чуқур эгаллашга оид фикр-мулоҳазалари ва соликнинг бу йўлда тинмай саъй-ҳаракат қилишга этган даъватлари ҳозирги давримиз учун ҳам катта маърифий-тарбиявий аҳамият касб этади. Зеро, тасаввуфий таълимотнинг, шу жумладан, Хожагон тариқатининг ҳам асосий мақсад ва вазифаси инсонни маънавий юксакликка эришишга даъват этиши ва унга элтувчи сулук (йўллар) ва воситаларни кўрсатишдир. Шунинг учун Хожагон мутасаввифлари соликнинг маънавий юксалиш йўлида босиб ўтиши зарур бўлган маърифат босқичига кўтарилишнинг маърифий асосларига катта аҳамият берган ҳолда ўз ирфоний таълимотларини яратдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дурдона. Мир Кулол. Ва Шохи Накшбанд макоматлари. Таржимонлар С. Салимов ва И.Субханов. Т. Шарк. 1993. 31-бет.
2. Комилов. Н.Тасаввуф. Иккинчи китоб. Тавхид асрори. Т.: 1999. 61-бет.
3. Кошифий Фахриддин Али бин Хусайн Воиз. Ас- Садий. Рашохот айн ул ҳаёт. 1389х. 28-бет. Ибн Сино номли вилоят кутубхонаси Инв. 1164 \ I
4. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маънавий-маснавий 1-китоб.// Форсийдан Жалол Камол таржимаси. Т.: Абдулла Кодирий номидаги халк мероси нашриёти. 2001, 246 бет.
5. Ромитаний Хожа Али. Рисолаи Хазрати Азизон. 1327 (х.) Бухоро вилоят музейи. Инв. 12548.
6. Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. - Т.: Истиқлол. 1999. Б.17-бет.
7. Хайри Булай. Туркияда рухпараст ва моддапараст карашлар кураши. Ист. 1967.172 бет.
8. Хожа Мухаммад Ориф Ревгарий. Орифнома. Т.: Наврўз. 1994. (Форс-тожик тилидан Садриддин Салим Бухорий, Исмоил Субхоний таржимаси) 3 б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ ТЕОЛОГИЯСИ ВА РАЦИОНАЛИЗМИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ

Ш.О.Мадаева, ф.ф.д., проф. –
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Фалсафа ва мантиқ кафедраси мудири

Annotation
This article is devoted to the study of the roots of rationalism in Islamic theology. The Islamic religion, as an integral part of culture, spirituality and consciousness, influenced the peculiar specifics of the formation of social Islam in the history of Uzbekistan.
Key words: Islam, religion, rationalism, theology, logic, method.

Аннотация
Данная статья посвящена изучению корней рационализма исламской теологии. Исламская религия как неотъемлемая часть культуры, духовности и сознания, влиял на своеобразную специфику формирования социального ислама в истории Узбекистана.
Ключевые слова: Ислам, религия, рационализм, теология, логика, метод.

Ўзбекистонда Ислом дини тарихи миллий тараққиётнинг бир қисмидир. Миллий тараққиёт ўз илдизларида давлатчиликнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий, илмий - маърифий, маънавий ҳаёт соҳаларини қамраб олар экан, бу йўналишларнинг ҳар бирига ислом динининг таъсири бўлган. Ҳаётнинг бу муҳим соҳаларига таъсир энг аввало дунёни диний англаш ва унинг нормаларидан келиб чиқиб фикрлаш тарзи натижасида пайдо бўлган. Шунингдек диний эътиқод орқали идрок этиш тушунчасини биз Туркистон тарихининг турли ривожланиш даврлари кесимида кўриб чиқадиган бўлсак, Илк ўрта аср, ўрта аср, Янги ва замонавий давр нуқтаи назаридан бу тушунчанинг турли мезон ва характер касб этганини кўрамиз.

Хусусан Ўзбекистон тарихида турли тарихий даврларда ислом гносеологияси иррационализм, рационализмнинг турли кўриниш ва элементларини ўз ривожланиш йўлида намоён қила борган.

Бу ерда жуда муҳим савол, фалсафий жиҳатдан онг таркибида қандай қонуниятлар ишлади, деган масалага бориб тақалади. Муаммонинг мураккаблиги шундаки, Ислом дини вужудга келишида дастлаб асосий ақидавий манба бўлган Қуръоннинг нозил қилиниши, уни умматлар томонидан қабул қилинишида қалб шаҳодати ва иймон рукнлари асос бўлса, унинг кейинги асослари: ҳадис, ижмо, қиёс ва ҳ.к.з.ларда яна инсон тафаккурининг мантиқий қонунлари ва таҳлилий ёндошуви аралаша бошлади. Биз бу ерда Ислом дини вужудга келгандан шу бугунги қадар ҳал бўлмаган ва бўлиши ҳам мумкин бўлмаган муаммони таҳлил қилишдан йироқмиз. Лекин бу мураккаб тарихнинг қизиқ томони шундаки унда онг ва онгсизлик, рационал ва иррационал тафаккур, эътиқод ва ақл бир-бирини қанчалик инкор қилса, социал жараёнлар зарурати туфайли бу омиллар шунчалик бир-бирини тақазо қилган.

Ислом дини ақидавий манбалари бир бўлгани билан унинг ҳудударда социаллашув хусусиятлари маълум фарқларга эга. Бу фарқлар мавжудлиги диншунос олимлар М.Вебер, Л.Сюкияйнен ишларида ҳам қайд этилган. Хусусан Ўзбекистон билан боғлиқ хусусиятларга келсак, тарихан исломнинг социаллашувига Ханафия мазҳабининг рационал -мантиқий услуби таъсирини кўрамиз. Ҳанафия мазҳаби тарихи ва унинг фиқҳий йўлига назар ташласак, бу мазҳаб энг аввало социал муаммоларни ислом дини меъёрлари асосида тушунишда *рай* усулидан борган. Бу усул “Исломнинг биринчи асрларида, мусулмон догма ва ҳуқуқи ҳали ривожланиш босқичида бўлганида, Ҳанафия қолган учта мазҳабга қараганда анча илғор бўлиб чиқди, чунки устозлари Абу Ҳанифадан ўрнак олиб, улар кўпроқ Қўръон ва суннанинг ҳарфларига эмас, руҳига риоя қилишга мойил эдилар. Бу руҳни "ҳукм" (рай)

ва "қиёс" (қиёс) билан аниқлаб, шунинг учун ҳанафия "асҳаб ар-рай" ва "аҳл ал-қияс" яъни мустақил фикр тарафдорлари ёки қиёс аҳли номи билан ҳам танилган”[15].

Рай – асҳобул рай – мустақил фикр тарафдорлари бўлиб, уларнинг мулоҳазаларида мантиқий қиёсий тафаккур усули етакчилик қилган. Бу усулларнинг эгалланиши ханафий мазҳабида ҳадисларни саҳиҳ қисмларида юқори аниқлик, холислик ва чуқур мушоҳадавий ёндашувни таъминлаган. Марказий Осиёда Ханафия ва унинг рационал мактаби Мотуридия йўналишини услуб жиҳатдан бирлиги бу ҳудудда ислом дини манбаларига бўлган ёндашувда илмий, тизимли институтни шакллантирди. Илмий манбаларда ханафия мактаби анъаналарининг мотуридия билан боғланиш илдизлари Марказий Осиёда ханафия мактабининг кейинги шаклланиш жараёнига ижобий таъсир кўрсатгани ёритилади[16].

Ҳанафийлик таълимот сифатида ниҳоят буюк Имом Абу Ҳанифнинг тўрт шогирди – Абу Юсуф, Абдуллоҳ ибн Муборак Ал-Марваз, Муҳаммад аш-Шайбоний ва Абу-Мансур Мотуридий ижодида шаклланди. Бу алломаларнинг ҳар бири ҳанафийларнинг сиёсий хулқ-атворини асословчи ғояларни ишлаб чиқишга ҳисса қўшган: “Муҳаммад аш-Шайбоний нафақат фаол ҳаётий позицияни эгаллаш, балки шахснинг танлаш эркинлигини тан олиш муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда ва улар учун масъул бўлиш учун жавобгардир. уларнинг ҳаракатлари, балки исломни ёйишда ҳам шахснинг ижтимоий моҳиятини батафсил очиб беради. Яна бир шогирд Абу-Мансур Мотуридий сон-саноқсиз далил ва манбалардан фойдаланиб, инсон дунёқараш масалаларида илоҳий ваҳийлар билан чекланиб қолмасдан, ўз тажрибаси ва ақлига таяниши зарурлигини муҳим талаб сифатида хулоса қилади. Бир сўз билан айтганда, Абу Ҳаниф шогирдлари асарларида унинг ғоялари янада ривожланиб, инсонни фақат иймон-эътиқодга солиб, унинг онгини манипуляция қилишга қаратилган турли таълимотий қарашларга тўсқинлик қилган.

Ҳанафиянинг социал ҳаётни ислом ақидавий манбалари билан мослаштиришда урф-одат ва истиҳсон усулларини исломга олиб кириши ислом кириб келган давлатларда миллий ананалар билан динни боғлашга имкон берди.

Сендин инсонга тору пуру жасад, жасад ичра кўнгил, кўнгилда хирад.

Фойдаланилган адабиётлар:

Аминов Х.Примов С. Ҳанафий фиқҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. –Тошкент: Мавораууннаҳр. 2017.

Асанбеков М. Ханафизм как мировоззренческая основа умеренного ислама.// http://mnenie.akipress.org/unews/un_post:10740

Ислам. Энциклопедический словарь. –М: Наука, 1991.

Фанден-Берг. Основные начала мусульманского права. СПб., 1882.

[15] Фанден-Берг. Основные начала мусульманского права. СПб., 1882. 10-стр.

[16] Аминов Х.Примов С. Ҳанафий фиқҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. –Тошкент: Мавораууннаҳр. 2017. 69-б.

БАҲОУДДИН НАҚШБАНДНИНГ ГЕРМЕНЕВТИКАГА ОИД ҒОЯЛАРИ

Наврўзова Гулчеҳра Неъматовна -
Бухоро муҳандислик-технология институти “Ижтимоий фанлар”
кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

Аннотация. Мақолада Нақшбандия таълимотининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд, Хожаи Бузург номлари билан машҳур Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Бухорий(1318-1389)нинг герменевтикага оид тушуниш ҳақидаги ғоялари ва унга боғлиқ жараёнлар фалсафий таҳлил этилган.
Таянч иборалар: Баҳоуддин Нақшбанд, Нақшбандия, тариқат, тушуниш, яқин, мушоҳада, муроқаба.

BAHAUDDIN NAQSHBAND’S IDEAS ON HERMENEUTICS

The summary. The article analyzes questions of world and man in the work “Avrod” written by the seventh feast of the holy Bukhara, the great Bahauddin Nakshband’s (1318-1389) ideas on the understanding of hermeneutics and the processes associated with it are philosophically analyzed.
Keywords: Bahauddin Nakshband, Nakshbandiya, tariqat, understand, close, observation, muroqaba.

Фалсафа тарихига оид тадқиқотлар методологияси учун герменевтика услуби зарурдир. Чунки фалсафа тарихини ўрганиш учун манбалар матнини тушуниш, англаш ва уларни шарҳлаш зарурдир. Матн герменевтика методларига мувофиқ барча нарса ва ҳодисаларга нисбатан қўлланилади. Матнни тушуниш учун жуда кўп тавсия, услублар таклиф этилган. Масалан, Гадамер матнни тушуниш учун ишончимизни енгиб ўтиши, ҳиссий туйғуларимизни чеклаб, матнни англашга қаратиш лозимлигини таъкидлаган. Шлейермахер герменевтик доира ғоясини илгари сурган. Булардан анча илгари 1318-1389 йилларда яшаган нақшбандия тариқатининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд ҳам матнни тушунишга доир ўзига хос тавсиялар берган. Матнни тушуниш деганда Баҳоуддин Нақшбанд уни ҳар томонлама ўрганиш, “матн”га яхлит, тизимли ёндашишни зарур деб, махсус қоидаларни ишлаб чиққан. Уларга амал қилиб, тушунган ва англанган нарсаларга мукаммал билим деб таъриф берган.

“Сиз мукаммал билим билан тўлиб уни эгаллашга интилмоқдасиз, лекин тўғри билим билан тўлиш учун, аввало бўшалмоқ керак”,[17] дейди Баҳоуддин. Инсон билимларни тўла эгаллайман, деб иш бошлашидан аввал унинг жисми ва руҳиятига маълум озуқа сифатида кирган бор билимларидан холи бўлиши ва сўнгра янги билимни олиши керак. Баҳоуддин Нақшбанд фикрича, матнни тушуниш жараёнига инсон холис, пок бўлиб кириши лозим. Бу ғоялар Гадамернинг матнни ўрганишдан олдин ҳосил бўлган матн тўғрисидаги тушунчани инобатга олиб, “Ҳамма дастлабки фикрлар олиб ташланиши зарур, бу энг умумий талабдир”[18] деган фикрига мосдир.

Дарҳақиқат, агар инсон танасини маълум бир кўза билан қиёсласак ва бу кўзани соф, мусаффо сув билан тўлдирмоқчи бўлсак, аввало, унда мавжуд барча сув ва бошқа нарсаларни бўшатиб, покиза қилишимиз лозим. Баҳоуддин Нақшбанд буни амалга ошириш учун қуйидаги тавсияларга амал қилиш лозим, деган фикрни билдиради:

1. “Ҳеч қачон, қанчалик ўрганмоқ, ўқимоқ истаги кучли бўлмасин шиддатга берилманг. Ўқиш, ўрганиш шиддат ҳолатида сезилмайдиган йўл-йўриқдир”[19].

---

[17] Идрис Шах. Мыслители Востока. Санкт-Петербург. “Лориэн”, 1994. 181-бет.
[18] Гадамер Г. Истина и метод. М., 1980. с.328. Иқтибос. Янги ва Энг янги давр Европа фалсафаси. (XVII-XX асрлар). Т.: Шарқ, 2002. 317 – бетдан олинди.
[19] Идрис Шах. Мыслители Востока. Санкт-Петербург. “Лориэн”, 1994. 181 - бет. Кейинги маслаҳат ва тавсиялар ҳам шу асарнинг 181-184 – бетларидан олинган.

2. “Ҳеч қачон сиз ички тажриба деб номлайдиганларингизга таянманг. Қачонки сиз унинг чегарасидан чиқсангиз, шунда тушуна биласиз, билимни оласиз. Улар (ички кечинмалар) фақатгина бу ерда сизни адаштириши учундир”.

3. “Агар сизни юборган бўлмасалар билимни излаш учун ҳеч қачон саёҳат қилманг. Билиш учун саёҳат исташ – синовдир, йўл-йўриқ эмас”.

4. “Маълум инсон ёки жамият энг олий деб ўзингизни ишонтирманг, чунки бу ҳиссиёт эътиқоддир, аммо факт эмас. Эътиқод чегарасидан чиқиб фактга томон боринг”.

5. “Сизнинг фикрингизча, устозингиз томонидан сизни танқид этилганда ҳеч қачон руҳий тушкунликка тушманг. Шунингдек, сизни мақтаганда хурсанд бўлишдан ҳам ўзингизни сақланг. Бу ҳиссиётлар йўл кўрсатгичлар эмас, балки тўсиқлардир”.

6. “Юввош, итоаткор, тақдирга тан берган, шу билан бирга моддий нарсаларга хасис бўлган кишини ҳеч қачон қўлланг ва изидан борманг, чунки бундай одам моддий нарсалардан қониқади, қаноат ҳосил қилади, мамнун бўлади. Агар сиз хасис бўлсангиз, яхши фазилат бўлганлиги учун эмас, тузатувчи машқ сифатида сахийликни тажриба қилинг”.

7. “Сизни ўраб олган муҳит таъсирида вужудга келган барча ишонч ва эътиқодлар, қачондир сиз учун муҳим ва аҳамиятли бўлган бўлсалар-да, лекин аҳамиятсиз арзимас, арзимайдиган бўлиши мумкинлигини англашга тайёр бўлинг. Улар фойдасиз бўлиб қолиши ва аслида сиз учун тузоқ эканлиги билиниб қолиши, маълум бўлиши, сезилиши мумкин”.

8. “Сизнинг баъзи ишонч ва эътиқодларингиз тўғри, лекин сафарингиз даражаларига мос равишда уларнинг аҳамияти ва мазмуни ўзгариши ва бу йўлда бўлмаганлар учун қарама-қаршидай туюлиши кўриниб қолиши, билиниб қолиши, намоён бўлиши мумкинлигига тайёр туринг”.

9. “Эсда тутингки, билимларни ўзлаштириш, ўзига қабул қилиш ва кашф бошда шундай характерга эга бўлмайдики, сиз “Бу қабуллаш” ёки “Бу кашф” – деб айта олсангиз”.

10. “Бир вақтда барча нарса ва ҳодисаларга бир хил усул, йўл, тариқа, тарз, йўсинда баҳо беришга ҳеч қачон ўзингизга ижозат, рухсат, изн берманг, қўйманг. Бири иккинчисидан олдин, илгари бўлиши лозим, керак”.

11. “Агар сиз жуда кўп одамлар ҳақида ўйласангиз, меъёридан ортиқ фаолият ҳақида ўйлайдиган бўласиз. Агар сиз жуда кўп ўзингиз ҳақида ўйласангиз, сиз одамлар ҳақида хато ўйлайдиган бўласиз. Ва агар сиз жуда кўп китоблар ҳақида ўйласангиз, бошқа нарсалар ҳақида тўғри ўйламайдиган бўласиз. Биртасини бошқасини тузатиши учун восита сифатида фойдаланинг”.

12. “Сизга китоблар керак ва машқлар керак эмас, деб ўйлаганингизда, ўзингизнинг шахсий фикрингизга асосланманг, таянманг. Сиз машқларга муҳтожсиз-у, китобларга эмас деган ишончу эътиқодингизга камроқ таянинг”.

13. “Шубҳани ҳайдаш учун сизнинг қувватингиз етмайди, ожизлик қиласиз. Шубҳа ва эътиқодларингизни ўрганиш даражасига мос шубҳа кетади. Агар сиз бу йўлни қолдирсангиз яъни ундан кетсангиз, бу шунинг учунким сиз ундан эътиқодни олишга умид қилган эдингиз. Сиз ўз-ўзингизни билишни эмас эътиқодни излайсиз”.

14. “Ҳеч қачон т а р б и я ва қ о б и л и я т ни аралаштирманг. Одамлар “яхши”, “ўзини тутиб олган”, “нафси тийиқ”, “ўз нафсини тийган”, “сабр қаноатли” деб айтадигандай бўлиш ҳолатига эришмасангиз, сиз қамишга ўхшайсизким, ҳаракат қилдирганда ёзмасдан тура олмайсиз”.

15. “Ҳақиқат соҳасидаги тушуниш ва билиш уларнинг ижтимоий соҳадаги ҳақиқатдан тубдан фарқ қилади. Йўл ҳақида нимаики оддий тарзда сиз тушунасиз, бу тушуниш эмас, балки онгсиз, англамаган иммитатор-тақлидчилар ўртасида тарқалган бу йўл ҳақидаги ташқи тахминдир, аммо йўлни тушуниши эмас”.

“Матн”ни тушунишга оид Баҳоуддин Нақшбанднинг маслаҳат ва тавсиялари уни бу масалага нақадар жиддий ёндашаганлигидан далолат беради.

Демак, Баҳоуддиннинг “матн”ни тушуниши ва талқин учун зарур деган қуйидаги ғоялари, бизнинг фикримизча аҳамиятлидир:

1. Тушуниш шиддат билан эмас сабр-қаноатга амал қилган даражада аста-секин, тадрижий юзага келишадиган жараён.

2. Инсон тор доирадаги ички тажрибаси асосида ҳосил бўлган билимлар доирасидан чиқиб, кенг тафаккур қилиш ҳолатига етишганда асл моҳиятни тушунади.

3. Инсон ҳолатига уйғун равишда саёҳат билим учун керак бўлиши мумкин, лекин бу асосий йўл, восита эмас. Асосий талаб “Сафар дар ватан” –ўзлигида сафардир.

4. Тушуниш учун эътиқод эмас, факт муҳимдир.

5. Тушуниш холис жараёндир, унда риё бўлмаслиги лозим.

6. Билиш жараёнида тор доирадаги боғланишлар асосида вужудга келадиган эътиқодлар тўсиқдир. Тушуниш учун олам миқёсида кенг тасаввур ва тафаккур этиш лозим.

7. Тушуниш жараёни ижмоий (мухтасар)ликдан тафсилийга томон боради. У далил ва ҳужжатлар босқичидан аёнлик даражасигача юксалади.

8. Тушуниш жараёни ҳис-туйғу, ақл-идрок билан бошланиб, фаҳму фаросат, интуиция, илҳом ва кашф орқали натижага эришади. Тушуниш ҳиссий, ақлий билишдан иррационал билишгача бўлган жараённи ўз ичига олади.

9. Тушуниш учун билишнинг бирор услуб ва шаклини абсолютлаштириш мумкин эмас. Макон, замон, биродарлик жамиятга мос, уйғун равишда меъёрига хос услуб ва шаклларни танлаш лозим.

10. Тушунишнинг мезони яқиннинг (аниқ ишончни) ҳосил бўлишидир.

11. Тушуниш учун зарур бўлган яқин ҳосил бўлишда мушоҳада, муроқабанинг алоҳида ўрни бор.

ХОЖА АБДУЛЛОҲ АНСОРИЙНИНГ ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИ•.

Махмудова Гули Тилабовна -
ЎзМУ Фалсафа ва мантиқ кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори.
Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна –
АДТИ Ижтимоий гуманитар фанлар кафедраси мудири,
доцент, фалсафа доктори (PhD)

Резюме: ***Ушбу мақолада Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг инсоннинг маънавий дунёсига чуқур кириб бориш, бу маънавиятга илоҳий учқун беришга эҳтиросли ташналик сўфийлик фалсафаси, шеърият ва ахлоқининг асоси эканлиги таҳлил қилинган.***

Ҳар бир таълимот, у хоҳ диний, хоҳ дунёвий бўлсин, албатта, халқ оммасига таянган. Агар ҳақсизлик ва зулм, бир томондан, ҳукмрон синфга қарши норозилик ҳиссини вужудга келтирган бўлса, бошқа томондан, одамларни тинчлик, бахт ва фаровонликни ваъда қилган турли диний ва фалсафий таълимотларга мойил қилган. Сўфий илоҳиётчилари мазлум халқ қалбига йўл топдилар. Тасаввуф илоҳий фақирлик орқали оғир ҳаётдан ва қашшоқликдан халос бўлишни, моддий қашшоқлик ҳали руҳнинг қашшоқлиги эмаслигини, шунинг учун қашшоқлик инсон танаси ва руҳининг барча гуноҳкор ва ноқонуний инжиқликларидан тийилганида унинг ҳаётидаги идеал ҳолат бўлади деб тарғиб қилган. Ҳаётнинг ижтимоий моҳиятини англаш одамлар орасида бойликка нисбатан қабул қилинмайдиган тенгсизлик сифатида маълум бир қарашни вужудга келтирган ва одамларда ушбу таълимотга нисбатан ачиниш ҳиссини уйғотган.

Хожа Абдуллоҳ Ансорий (1006–1088) — Ҳарақонийнинг шогирди, Ҳиротнинг кекса донишмандларидан, сўфийлар шоири бўлган. Ҳиротда туғилиб, илоҳиёт билан

• Мақола ЎзМУ, “Фалсафа ва мантиқ” кафедраси А-ОТ-2021-11 “Ўзбек халқи диний ва миллий қадриятлари комплексининг электрон-трансдициплинар платформасини яратиш” номли инновацион лойиҳа доирасида тайёрланган.

шуғулланган. Кейинчалик «шайхулислом» бўлган, сўфизм ҳақида «Сўфийлар туркуми» фалсафий-илмий асарини ёзган. Лекин бу асар ҳамон топилмаган.

Абдуллоҳ Ансорий «Меназил эл-саирин» («Худога етказувчи босқичлар»)да сўфизмнинг таълимотини қуйидагича изоҳлайди:

«Қандай қилиб қиёфасини ўйлаган, дабдаба, машҳурлик излаган сўфий бўлиши мумкин? Бошига таёқ унинг!

Қандай қилиб ҳақиқатдан ҳиссиётни афзал кўрган, ким учундир дўстига хиёнат қилган сўфий бўлиши мумкин?

Эрта тонгга қадар ухлайдиган қандай қилиб сўфий бўлиши мумкин?

Қандай қилиб қалби худо оташи билан ёнмаган инсон сўфий бўлиши мумкин?»[20]

Бу ерда сўфизм дастури яққол кўринади. Сўфий ўз ҳиссиётларини эмас, худони афзал кўриши керак: ўзининг кучли эҳтиросларини сўндирган, яъни ҳаётни билиш ва дунёвий неъматлардан баҳра олишга интилмаган инсон дўст салтанатига ташриф буюриши мумкин. Сўфий бўлишни истаган инсоннинг худога интилишдан бошқа ташвиши бўлмаслиги керак, худо сўзини эшитган заҳотиёқ қалби шамдек эриши керак.

Абдуллоҳ Ансорий Низомулмулк билан суҳбатда ўнта фазилатни ўзига сингдирган киши бу ва келажакдаги ҳаётда ўз амалини тартибга солишини таъкидлайди: «Худо билан — самимийлик, одамлар билан — адолат, руҳ билан — зўравонлик, дарвешларга — меҳр-муҳаббат, улуғларга — хизмат, кичикларга — раҳм-шафқат, дўстларга — насиҳат, душманларга — мулойимлик, жоҳилларга — сукут, билимдонларга — камтарлик»[21].

Тасаввуфнинг ўнта кўрсатмаларидан маълум бўлишича, сўфийларни инсоннинг ахлоқий ва эстетик ҳаёти кўпроқ қизиқтирган. Инсоннинг маънавий дунёсига чуқур кириб бориш, бу маънавиятга илоҳий учқун беришга эҳтиросли ташналик сўфийлик фалсафаси, шеърият ва ахлоқининг асосидир. Айнан шу инсониятнинг абадий ва чексиз яшашга яроқлилиги ҳамда инсон онги ва ахлоқий тамойилларини ҳаёт ва ҳаёт ташвишлари билан бевосита боғлиқлигидан ажратиш Шарқ романтизми ва тасаввуфнинг сирли руҳини ташкил этади.

Инсонни бу дунёдан узоқлаштириш, унинг фоний ва маънавий ҳаётини тасаввуф ва онгсиз кўрлик билан қамраб олиш истаги — ваъзнинг ўзига хос жиҳати — Ансорий шеъриятининг асосини ташкил этган. Аммо у шу билан чекланмаган. Сўфийлик тартибига кириш йўлини ўрнатганидан сўнг, у Ҳақни англаш йўлига кирган одамни нима кутаётганини кўрсатади. Одамлар бу дунёдан воз кечиб, узоқ вақт ўйлаб, Худога ибодат қилиб, яхшилик ва гўзалликка эришадилар. Бу эса инсондан саъй-ҳаракатни талаб қилади. У кечаю кундуз рўза тутиши, ёлғизликда ўтириши ва Худога ибодат қилиши керак. Инсон ҳаётининг бундай усули унга хотиржамлик беради, унинг руҳи ўлимни фоний ҳаётдан илоҳий йўлга ўтиш сифатида қабул қилишга тайёр бўлади.

Ансори ўз шеърларида гўзалликнинг объективлигини инкор этади, унинг учун гўзаллик ва нафосат ўзида эзгулик, гўзаллик ва виқорни қамраб олган Ҳақни танишдадир. Кимки олам гўзаллари билан эҳтиросга берилса, Ҳақиқатга элтувчи тўғри йўлидан адашади.

Гўзаллик ўткинчи, унинг маъноси ва мазмуни йўқ, ҳаёт давомида ойга ўхшаган киши, ўлимдан кейин сомон шаклини олади. Ва инсон абадий гўзалликка муҳтож. Гўзаллик йиллар ўтиши билан қаримайди, инсоннинг онгини кўр қилмайди ва уни шаҳват билан илҳомлантирмайди, уни тинч ташвишларга тортмайди. Бу абадий, ўзгармас ва беқиёсдир, унга интилиш ҳақиқий сўфийнинг қонуний ҳаракатидир.

Инсоннинг умри қисқа, у одамдан сўрамай келади ва яна шундай кетади. Бу дунё — Ҳақни англаш йўлидаги ўрганиш ва азоб дунёси, ўткинчи ва муваққатдир. Инсон ўзини абадий, мутлақо чин дунёга тайёрлаши керак. Ансорий: «Ўлим келиб, дўстларимдан ажралганимда тупроққа айланаман деб ўйламанг. Йўқ, Дўст келиб унга иноят ёмғирини ёғдиради».

---

[20] Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. — М.: Наука, 1965. — С. 254.

[21] Бертельс Е.Э. Кўрсатилган асар. — Б. 304.

Мени қабрга қўйганингизда: «Янги уйингиз муборак бўлсин!» — денг. «Вой, бу зиндон қандайин ғамгин ва тор!», — деманг. Юрагим учун қабрга олиб борадиган йўл — пушти гулзор боғига элтувчидир, худдики қабр тоши остидаги ернинг ҳавоси баҳор пайтидаги каби.

Иягимни боғлаб, қабрда индамай ухлаб қолди, деб ўйламанг: руҳим қуши қичқириб учади! Кафанга қаранг — у менга ҳар қандай либосдан кўра кўпроқ мос эди: менинг уйим Ризвон (жаннат дарвозабони)нинг боғларидадир.

Менинг ичимлигим — она замин бағридан олинган энг тоза шарбат. Руҳим учун ҳаёт берадиган озуқа — Ёримнинг гўзаллиги»[22].

Ансорий инсоннинг кейинги ҳаётини ана шундай таърифлайди. Қабрда «яшаётган» одамнинг аҳволига берилган ушбу таъриф маълум бир оптимистик руҳга эга. Ансорийнинг сўзларини юзаки англаш, Ансорий одамларни ўлимдан қўрқмасликлари учун гўё уйғотади, ўлим — инсон ҳаётининг бир шаклдан бошқасига ўтиш жараёни, дея таърифлаётгандек туюлади.

Аслини олганда эса бу ердаги сўфизмнинг пессимизми Ансорий томонидан бадиий образлар билан шеърий ўхшатишлар орқали берилмоқда. Бу ҳол сўфийни қўрқмас бўлиб, ислом ақидаларига итоат қилишга тайёрлайди, эвазига ўлимдан сўнг ҳақиқий ҳаётни ваъда қилади. Шу боис бутун дунёни тарк этган инсон учун нафис ифорли пушти гулга ўхшатилган қабрдан ҳузур олишдан бошқа нарса қолмайди. Кафанда у ўзини ёрининг муҳаббатидан баҳра олгандек ҳис этади. Тасаввуф шеърияти Аллоҳга бўлган эҳтиросли муҳаббатни жуда гўзал куйлайди. Яратган эса одамлардан бу дунёни тарк этишни ва ички покликни талаб этади. Сўфийликнинг романтик кайфияти ва йўналишига хос асосий хусусият ана шу билан белгиланади.

Шу боис ҳам тасаввуфшунос олим Ж. Холмўминов таъкидлаганидек, «Хожагон, кейинчалик Нақшбандия номи билан машҳур бўлган диний, фалсафий ва ахлоқий таълимот ўзининг салкам 900 йиллик тарихи давомида ислом олами ва умуман, инсониятга улкан бир маънавий меросни тақдим этган. Ушбу тариқат этагидан етишиб чиққан пиру муршидлар, улуғ мутасаввиф ва мутафаккирларнинг ибратли ҳаёти, дин ва дунё, олам ва одам, илм ва маърифат, ишқ ва муҳаббат ҳақидаги қарашлари, турли илмлар ва мавзуларга бағишланган илмий-адабий асарлари ислом тафаккури тарихида ўзига хос ўрин тутади»[23].

Ўрта Осиё шоир ва ижодкорлари тасаввуфнинг мистик кўланкасини четга суриб, ўз даврининг бадиий тафаккури оқимида, халқ анъаналари ҳамда ахлоқий-эстетик идеалларига таянган ҳолда, реал олам ва инсон нафосатини тараннум этиб, ҳаёт лаззатларидан баҳра олишни тарғиб этганлар. Буларнинг барчаси натижасида шундай гўзал романтик асарлар яратилганки, уларнинг аҳамияти маҳаллий чегаралар доирасидан чиқиб, Шарқ халқлари яратган ўлмас асарлар даражасига етган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. — М.: Наука, 1965.
2. Крымский А. Крымский А. История Персии, её литературы и дервишеской теософии. Т. I. №4. — М., 1915.
3. Буюк юрт алломалари. Иккинчи нашр. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
4. Маънавият юлдузлари. Масъул муҳаррир М.Хайруллаев. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1999.
5. Холмўминов Ж. Нақшбандия таълимоти ва Марказий Осиё халқлари маънавий бирлиги (Рисола)- Т.:Янги нашр, 2018.

[22] Крымский А. История Персии, её литературы и дервишеской теософии. Т. I. №4. — М., 1915. — С. — Б. 523.

[23] Холмўминов Ж. Нақшбандия таълимоти ва Марказий Осиё халқлари маънавий бирлиги (Рисола)- Т.:Янги нашр, 2018.Б-6.

ИДЕЙНЫЕ ОСНОВЫ МИРОЛЮБИЯ И ТОЛЛЕРАНТНОСТИ В ИСЛАМСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Зиёдов Шовосил Юнусович-
Директор Международного научно-исследовательского центра Имама Бухари, кандидат исторических наук

Коренные изменения в социального-экономической и общественно-политической ситуации в независимых государствах Центральной Азии обусловили возрастающую роль тенденций изменчивости в развитии религиозной сферы, создали не только совершенно новое социальное поле, но и новые условия, и новые возможности для изучения религии.

7 февраля 2017 года Указом Президента Республики Узбекистан была утверждена Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах, предусматривающая в том числе о межнационального согласия и религиозной толерантности**.**

На протяжении более десяти веков народы Узбекистана исповедуют Ислам, предки живущих здесь славян более тысячи лет тому назад приняли Христианство, на этой земле Буддизм стал государственной религией еще во времена Кушанской империи. Все три мировые религии проповедуют одни и те же нравственные добродетели: *миротворчество, милосердие, трудолюбие, моральную чистоту, любовь к детям, уважение к старшим.* Таким образом, «Узбекистан издревле является страной соприкосновения и мирного сосуществования различных народов, исповедующих разные религии».[24] Следует учесть и то, что Ислам нашел в регионе Центральной Азии благоприятную почву, пришел с вековыми традициями и обычаями, в силу чего народ сделал свой осознанный исторический выбор. Ввиду того, что уровень культуры и общественного сознания жителей края был довольно высоким, Ислам был принят в Средней Азии как-бы рационалистическим путем. Этим объясняется возникновение разнообразных религиозных школ. Узбекские ученые, такие как Имам Бухари, Абу Иса Термизи, Абу Мансур Матуриди, Махмуд Замахшари, Каффал Шаши, Нажмиддин Кубра, Бурханиддин Маргинани, Ахмад Яссави, Бахауддин Накшбанди, Ходжа Ахрар Вали, Махдуми Аъзам и сотни других внесли огромный вклад в развитие исламской цивилизации, неоценима их заслуга в превращении этой религии в мировую.

«Нетерпимость, ксенофобия, претензии на обладание истиной в последней инстанции, которые были присущи первому поколению мусульман, - как считают Б.Тураев и М.Артыков, - было вскоре «заменено» в этом крае межрелигиозным диалогом, философией консенсуса и идеологией толерантности. Религиозные различия, хотя и существуют, но не становятся существенными».[25] Так как, мыслители Центральной Азии подробно раскрывают истинную сущность толерантности в регионе:

Абу Мансур Матуриди, писал: «Запрещено разрушать церкви и синагоги, поэтому в мусульманских странах они до сих пор в целости и сохранности и нет разногласия в этом среди улемов»[26]. *Абу Лайс Самарканди* в своих комментариях к Корану подчеркивал, что «Аллах не запрещает мусульманам быть добрыми и справедливыми с теми, которые не сражались с ними из-за религии и не изгоняли из их жилищ»[27]. Великий исламский факих *Бурханиддин Маргинани* в этом вопросе идет дальше и пишет: «Если в мусульманских краях разрушены церкви и молельные дома, то дозволено восстановить их»[28], *Махдуми Аъзам* в

[24] Юсупов О. Узбекистан – толерантная страна. Т., 2015. С.18.
[25] Тураев Б.О., Артыков М.А. Истоки межконфессиональной толерантности в Узбекистане // ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ VIII Международная научная конференция 21-22 декабря 2016 г. СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ. ВЫПУСК 8, Часть 2. Переяслав-Хмельницкий, 2016. С.11.
[26] Мотуридий Абу Мансур ас-Самаркандий. «Китоб ат-тавхид».
[27] Комментария к Корану (ояты 8-9 суры «Аль-Мумтахана»).
[28] Хидая. Комментарий мусульманского права (пер.с.англ под ред. Н.И. Гродекова), Т.1, Т., 1994.

книге «Рисала-и илмия» («Книга о науке») пишет: «В мире живут люди, с разными вероисповеданиями и принадлежащих различным народам и нациям. Но нам не дано право, определять, оценивать кто из них прав и кто из них грешных. Аллах сам знает и определяет, кого награждать и кого наказывать. Поэтому будьте терпеливым, к обычаям, нравам, верованиям других людей»[29].

Президент Шавкат Мирзиёев 19 сентября 2017 года на 72-ой сессии Генеральной ассамблеи ООН своей инициативой о принятии резолюции «Просвещение и религиозная толерантность» привлек внимание всего мирового сообщества. Данный документ призывает все страны обеспечить право на получение образования для всех, способствовать искоренению неграмотности и невежества, а самое главное — обратить внимание на обеспечение религиозных свобод.

В нашей стране действуют 2274 религиозных организаций, относящихся к 16 религиозным конфессиям, около 140 национальных культурных центров, состоящих из представителей более 130 наций и народностей, международный научный исследовательский центр Имама Бухари, Центра исламской цивилизации Узбекистана, Международной исламской академии Узбекистана, международный научный исследовательский центр Имама Термизи, исламский институты в Ташкенте, Бухаре (Мир Араб) и в Самарканде, религиозные образовательные учреждения Управления мусульман Узбекистана, православные и протестантские семинарии. Также в Узбекистане осуществляют свою деятельность 165 христианских органи-заций, 8 еврейских общин, 6 общин бахаи, одно общество кришнаитов и один буддийский храм. Проживающие в нашей стране в мире и согласии представители различных религиозных конфессий плодотворно трудятся на пути развития всех сфер жизни общества. Они свободно отмечают свои религиозные праздники и соблюдают религиозные обряды. Республиканский интернациональный культурный центр, а также научные центры играет важную роль в сохранении национальных ценностей всех граждан, укреплении между ними взаимного согласия и сплоченности.

Система всего комплекса особенностей, обеспечивающих нормальную деятельность религиозных общин, организаций и надежность их адаптации к новым общественно-политическим условиям, определяет, как известно, специфику трансформации, которую можно подразделить на спонтанные изменения, возникающие в процессе внутреннего развития той или иной религии, на стимулированные извне перемены и, наконец, на заимствования.

Во-первых, религиозный экстремизм и национализм в некоторых регионах мира становятся причиной войн и конфликтов. Особо надо отметит, что достижение межрелигиозного согласия в многонациональном обществе служит последовательной реализации демократических реформ, всестороннему развитию страны.

Во-вторых, в нынешнее сложное время для сохранения мира и стабильности очень важны взаимное сотрудничество, взаимопонимание между представителями различных религиозных конфессий, наций и народностей.

В-третьих, в Узбекистане именно такая атмосфера. Заслуживает особого внимания то, что для исповедующих различные религии созданы необходимые условия, они свободно соблюдают свои традиции и обычаи, совершают обряды. Царящая в Узбекистане атмосфера взаимного великодушия, толерантности, доброты и милосердия служит укреплению мира и процветания.

Для понимания религиозной толерантности в Узбекистане надо отметит что История Узбекистана действительно полна примеров интенсивного и продуктивного межконфессионального диалога, и взаимодействия, социокультурного взаимопроникновения, межэтнической толерантности. На территории современного Узбекистана на протяжении веков сосуществовали разные религиозные системы –

[29] Махдуми Аъзам. Рисолаи илмия. // Маҳдуми Аъзам. Сийрати ва мероси. Т.: Адолат, 1996.

зороастризм, буддизм, манихейство, маздакизм. Атмосфера толерантности проявлялась на земле Узбекистана еще в древности. Большинство специалистов считают родиной зороастризма Центральную Азию, точнее, Хорезм. Основу зороастризма составляет идея существования дуализма вещей. В нем есть Ахурамазда и Анхрамайну - два сына, выражающие две силы, служащие двум видам идей одного бога, ведущие свою деятельность в различных направлениях, ставящие перед собой две противоположные цели. Однако в зороастризме бог один, он - священен. Это положение оказало большое влияние в будущем на развитии монотеистической идеи. В этот же период в Центральной Азии буддизм занимал важное место.

Накануне арабского наступления и появления религии ислама в краю сюда из Сирии через Иран проникло христианство несторианского направления и заняло важную позицию. В начале VI в. в Самарканде проводил службу несторианский епископ, а в VIII в. - несторианский митрополит. Кроме этого, в древности на территории нынешнего Ташкентского и Хорезмского областей проживало население, исповедующие христианство.

В VIII в. в результате завоевания арабами Центральной Азии в регионе началась исламизация. Часть населения продолжала исповедовать древнейшие виды религии. Наличие хорошей основы для принятия единобожья в нашей стране стало причиной признания ислама народами Центральной Азии. Здесь произошло слияние ислама и местных религий, их ценностей, обрядов и их обычаев. Народы Центральной Азии внесли в религию ислама местные религиозно-нравственные идеи, правовые нормы и обычаи. Именно это стало причиной того, что в Мавераууннахре ислам стал обладать своеобразными особенностями.

Распространенная в VIII веке в Центральной Азии исламская религия, соприкасаясь с местными этическими нормами, национальными традициями и обрядами, местной культурой и образом жизни, закрепилась в форме ханафитского мазхаба, известного толерантным учением. Примечательно, что в истории независимого Узбекистана не наблюдалось нарастания конфликтов на межконфессиональной почве.

В Исламе уделяется большое внимание основам толерантности в отношении представителей других религий. Созданное именно в этот период собрание хадисов «аль-Жамиъ ас-сахих» (IX) Имама Бухари (810-870) было признано современниками самым лучшим среди традиционных суннитских сборников и в настоящее время остается одной из основной книг всех мусульман мира. Отсутствие в этой книге идей, которые могли бы стать основой для религиозного неприятия, показывает, что в истории нашей страны принципы толерантности всегда преобладали. Толерантность, существовавшая в то время, позволила творить и жить рядом представителям религиозной мысли, таким как Имам Бухари, Имам Термизи, и обладателям светских знаний и носителям идеи преобладания научных ценностей, таким как Фараби, Хорезми, Беруни, Ибн Сина и др..

Соотечественники, ученые усовершенствовавшие и возвысившие ханафитское учение, такие как: Абу Мансур Матуриди (870-944), Абул Муин Насафи (ум. в 1114 г.) и Бурхануддин Маргинани (1123-1197), внесли большой вклад в прекращение идеологического противоборства среди мусульман. Не только великие мыслители, но и правители Средней Азии придерживались таких взглядов. Муфассир (толкователь Корана) – Абу Лайс Самарканди (ум. в 1003 г.) в своем произведении «Бахрул улум» так истолковал 8-9 – аяты суры Мумтахана: «*Взаимодействуйте с представителями другой религии, которые не воевали с вами в религии, будьте к ним справедливы*». Еще один толкователь из Мавераууннахра Абул Баракат Насафи (ум. в 1310 г.) в своём произведении «Мадарикут танзил» истолковывает данные аяты следующим образом: «*Относитесь с уважением к представителям других религий, делайте им добро на словах и на деле*».

Вопрос толерантности в исламской религии поднят до самого важного уровня в вере. Об этом пророк Мухаммед (мир ему!) говорил следующее: «*Самое лучшее в вере терпение и великодушие*». А также Пророк, произошедший из славного рода, указывал: «*Не ставьте*

меня выше их пророков в кругу представителей других религий», и это свидетельство толерантности пророка Мухаммеда. Передают от Абу Саида (да будет доволен им Аллах): “Пророк Мухаммед (мир ему!) сказал: “*Возвеличивая меня выше других пророков, не унижайте их народ*””. (Сахих Бухари: 6916)

Это божественное знание в Коране описывается так: «*Если вступаете в спор с людьми Писания, то ведите его наилучшим образом*» (сура Анкабут, 46-аят).

Идея межрелигиозной толерантности подразумевает сотрудничество на пути благодеяний не только религиозных деятелей, но и всех членов общества в целом, а также считается важным условием мира и стабильности. С давних времен в крупных городах нашей страны осуществлению богослужения представителей различных наций уделялось особое внимание, создавались условия. Отсутствие в нашей истории конфликтов на религиозной основе свидетельствует о том, что наш народ обладает громадным опытом в вопросах межрелигиозной толерантности.

Свободное функционирование в нашей Республике других неисламских конфессий, а также свободные богослужения во всех храмах различных религий, наряду с исламскими мечетями, также являются практическим доказательством религиозной толерантности.

На пространстве Узбекистана Запад и Восток выступали и выступают как субъекты сотрудничающих, взаимодополняющих цивилизаций. Узбекистан дает модель перспективного сотрудничества сообщества культур, этносов, конфессий, основанной на ценностях межконфессиональной и межэтнической толерантности. Так, в Узбекистане в 1995 году прошла международная конференция «Совместно жить под одним небом». В 1996 году отмечалось 125-летие Ташкентского и Среднеазиатского Епархиального управления Русской православной церкви. Были отмечены также 100-летний юбилей первой в Центральноазиатском регионе лютеранской церкви Евангелическо-лютеранской общины Узбекистана, 100-летие начала строительства Ташкентского католического костела, 100-летие Армяно-григорианского храма в Самарканде. В республике на узбекский язык переведены и изданы Коран, Новый Завет и 16 книг Ветхого Завета. Построены и отреставрированы сотни мечетей, церквей и молельных домов, в том числе православные храмы в Ташкенте, Самарканде и Навои, католический костел в Ташкенте, Армянская апостольская церковь в Самарканде.

В нынешних условиях востребован именно объемный взгляд на национальные истории, их совместное прочтение профессиональными сообществами специалистов различных общественных наук, выявление в них предпосылок позитивного сосуществования народов, их совместного движения к диалогу и добрососедству. Актуальность обсуждения стремительно возрастает в историческом контексте развития идентичности в условиях глобализации и в целях предотвращения конфликтных толкований событий прошлого.

«Узбекистан, - как справедливо отмечают ученые, – часть открытого мира, и здесь религиозные фундаменталисты, международные террористы пытаются нарушить ритм жизни, сеять панику и страх, нагнетать исламофобию и другие виды нетерпимости. Республика столкнулась с целым рядом выпадов международного терроризма. Терроризм – это общий враг, одинаково противный и православным христианам, и истинным мусульманам, да и всем народам мира, с которым надо бороться сообща. Общечеловеческая религиозная солидарность возможна только на основе взаимоуважения, высокой толерантности, межкультурного обмена.

Цель современного межрелигиозного диалога – не сглаживание доктринальных различий, не «смешение вер» и тем более не обсуждение внутри конфессиональных проблем. Главное его содержание – это поиск совместной реакции на происходящее в наших странах и вокруг них. Оценивая общественные процессы, мы призваны созидательно влиять на них. Каждая мировая религия претендует на обладание полнотой Божественного Откровения, каждая имеет свой собственный несокрушимый фундамент.

На протяжении столетий, закалившееся во многих испытаниях содружество приверженцев разных религиозных конфессий в Центральной Азии успешно развивается и в наши дни»[30].

На основе изложенного и анализа проблемы межконфессиональных взаимоотношений можно сделать некоторые выводы.

Первый вывод: *(историческом плане)*. В прошлом, благодаря приоритету этических норм гуманизма, гостеприимства и широты души народа «другой» не воспринимался как «чужой»; вера, обычаи и обряды других, если и не воспринимались как свои, то заслуживали не меньшего уважения. Вершину толерантности достиг великий Беруни, основатель сравнительного религиоведения. Беруни с уважением говорит о заслугах в развитии человеческой мысли и культуры и древних греков, и хорезмийцев, и персов, и сирийцев, и арабов и др. народов[31].

Второй вывод: *(социальном плане).* Основной парадигмой социальных отношений было то, что в центре мировоззрения стоял Человек. Для мировоззрения большинства «титанов» мысли Мусульманского ренессанса было характерно то, что в центре внимания стоит человек как таковой, человеческое общество как таковое, вне тенденциозных симпатий или антипатий к тому или иному народу или религии.

Третий вывод:*(философском плане).* Социальной базой толерантности выступала, если можно так выразиться - «титульная» конфессия, то есть то религия, которая занимала, если и не господствующее, то, по крайней мере, главенствующее положение в обществе. Ни прозелитизм, ни миссионерство не провоцировались мусульманскими правителями Узбекистана.

Четвертый вывод: *(этическом плане).* В крае сформировалась высокая ответственность тех социальных слоев, которые пользовались плодами толерантности, ответственность, которая вырабатывается благодаря осознанию своего долга, которая обязывает вести себя достойно, не переходить границы дозволенного, сохранять чувства благодарности[32].

КЎҲНА БУХОРОНИНГ БАНАЗИР ЖАВОҲИРИ ЁХУД МИР АРАБ МАДРАСАСИ ҲАҚИДА

Ҳайдархон Йўлдошхўжаев-
Мир Араб олий мадрасаси ректори

Бугун Бухоройи шариф катта тўйга тайёргарлик кўраяпти. Бир томондан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 11 июлдаги Ф–4998-сон “Абдухолиқ Ғиждувоний таваллудининг 915 йиллиги ва Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 700 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказиш тўғрисида”ги Фармойиши чиқди, иккинчи томондан Ислом ҳамкорлик ташкилотининг таълим, фан ва маданият масалалари бўйича тузилмаси ISESCO қарорига биноан 2020 йилда Бухоро шаҳри “Ислом маданияти пойтахти” деб эълон қилинди.

Бу икки тантана 2020 йили биргаликда бўлиб ўтиши режалаштирилмоқда. Қурувчилар таъмир ишлари билан банд, олимлар китоб ёзаяптилар, илмий изланишларга бош бўлиб турибдилар. Кимдир дарахт эккан, яна кимдир туристларга Бухоронинг тарихи ва бугуни тўғрисида маълумот бериш билан оввора. Хуллас ҳамма нимадир билан банд. Ҳамманинг кўнглида шу тантанага мен ҳам ўз ҳиссамни қўшсам деган эзгу тилак бор.

---

[30] Тураев Б.О., Артыков М.А. Истоки межконфессиональной толерантности в Узбекистане // Вызовы современной науки VIII Международная научная конференция 21-22 декабря 2016 г. //Сборник научных трудов. ВЫПУСК 8, Часть 2. Переяслав-Хмельницкий, 2016. С.14.

[31] Беруний Абу Райҳон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. // Танланган асарлар. I. - Тошкент: Фан, 1968. Б.332.

[32] См.: Тураев Б.О., Артыков М.А. С.15.

Шу жумладан бизда ҳам Бухоронинг улуғлиги, мўътабарлиги, бетакрор жиҳатларидан бирортаси ҳақида мақола ёзиш ва шу билан бу азимнинг тараннум этувчи катта симфонияга битта нота киритиш мақсади туғилди. Мир Араб мадрасаси. Бу табаррук маскан айнан Бухоро аталмиш беназир тождага бир дурри маржон десак бўлади.

Мир Араб мадрасасининг тарихи жуда машҳур. Унинг асосчиси Яман амири бўлган Амир Абдуллоҳ Яманий ёки ўша давр Бухоро ҳукмдори, шайбоний сулоласининг бешинчи вакили Убайдуллохон Султон Маҳмудхон ўғлининг тарихи ҳам жуда машҳур. Мана беш асрки ушбу таълим даргоҳида таълим жараёнлари тўхтагани йўқ. Не не улуғ инсонлар бу ердан етишиб чиқдилар. Ажабланарлиси масжидлар ёпилиб омборларга айлантирилган, мадрасалар мулклар талон-тарож қилиниб бинолар номусулмон фуқароларга умумий уй қилиб берилган даврда ҳам Мир Араб мадрасаси тўрт аср аввал нима мақсадда қурилган бўлса ўша мақсадга хизмат қилишда давом этди. Бу даргоҳда таълим, ислом дини илмлари таълим берилиши тўхтамади. Шу ўринда Аллоҳ таолонинг: “**Биноларини Аллоҳдан (берилувчи) тақво ва розилик асосида қурган киши яхшироқми ёки биноларига қулаётган жар ёқасини асос қилиб олган ва шу сабабли (ўзи ҳам) жаҳаннам ўтига қулаган кишими?! Аллоҳ золимлар қавмини ҳидоят қилмагай” (Тавба, 109) –** деган сўзлари улуғвор сўзлари ёдимизга тушади. Агар бинонинг асоси ихлос ва тақво бўладиган бўлса унга даҳрнинг бўҳронлари, даҳрийларнинг ёмонликлари таъсир ўтказа олмас экан.

1364 ҳижрий йил 19 жумодил аввал ёки 1945 йилнинг 2 май санаси. Айнан ушбу сана билан имзоланган 12-сонли қарорда шундай дейилади: “Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати диний ходимлар етиштириш мақсадида Тошканд ва Бухоро шаҳарларида мадраса очишни лозим топди. Очиладирган мадрасада ўқиш муддати тўққиз йил бўлиб, беш йил ибтидоий, тўрт йил рушдий номи билан аталиб, сўнг эъдодий, олий синфлар очилишини кўзда тутади... Бу очилган мадрасаларда ўқувчилар иссиқ овқат ва ётоқхона билан таъмин қилинади. Диний мадраса ва ундаги ўқувчиларнинг харажотлари диндор мусулмонларнинг ихтиёрий ионалари билан таъмин этилади. Таҳсил муддати ҳар йилда тўққиз ой бўлиб, биринчи августдан биринчи майга қадар давом этади”.

Ундан аввалроқ ЎзССР ХКС қошидаги Диний ишлар бўйича кенгаш Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратининг диний кадрлар тайёрлаш зарурияти ҳақидаги талабларини ўрганиб чиқиб, 1945 йилнинг 14 мартида Бухоро вилоят ижроия қўмитасига вилоятдаги тарихий биноларидан бирини диний билим юрти очиш учун диний назорат ихтиёрига беришни топширади. Вилоят раҳбарияти, ўз навбатида, Бухородаги қадимий обидалар: Чор Бакр, Абдуллохон ва Мир Араб мадрасаларининг биноларини тавсия этади. Диний назорат раҳбарлари янги очиладиган ўқув маскани учун Мир Араб мадрасаси биносини танлайдилар. Бир муддат тайёргарликдан сўнг қадимий ўқув даргоҳи бўлган Мир Араб мадрасаси фаолияти қисқа фурсат танаффусдан сўнг яна қайта тикланади.

Мадрасанинг биринчи мудири этиб Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати аъзоси, кейинчалик Тожикистон қозиси бўлган Баширхонтўра Исҳоқий (Исҳоқов) тайинланади. Биринчи ўқув йилида мадрасага 30та талаба қабул қилинди. Уларга дарс бериш учун диний илмлар билимдонлари: Намангандан Исмоил махдум Соттиев, Тошкентдан Ҳожи Акбархон Муҳиддинхонов ва Бухородан Абдураҳим қори Рафиқов жалб қилиндилар. Улар талабаларга Қуръон қироати ва тажвид, тафсир, ҳадис, фиқҳ, Ислом тарихи каби диний илмлар билан бирга араб, ўзбек, форс тиллари, география, тарих фанларидан дарс бердилар.

Тошкентда очилиши кўзланган диний таълим муассассаси ҳам Бароқхон мадрасасида иш бошлаши мўлжалланганди. Бироқ мадраса биноси билим юрти учун яроқли бўлмаганидан бу иш кечиктирилади. Шундан сўнг Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон мазкур бино таъмирига астойдил бел боғлайди: бир неча йилдан сўнг деярли харобага айланаёзган бино яроқли ҳолга келтирилади. Бу пайтда Бароқхон мадрасаси биноси Кўрлар жамиятига қарашли бўлиб, бу ерда йигирма тўрт оила истиқомат қилган. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати томонидан мазкур оилалар яшаши учун янги тураржой

биноси қуриб берилди. Бунгача, 1949 йил 15 августда СССР ХКСнинг № 12800-р фармойиши билан Тошкентда диний таълим муассасаси очиш учун берилган рухсат бекор қилинади. Диний назорат раҳбарияти ҳукуматдан қайта рухсат олиб, 1956 йилда Бароқхон мадрасаси ишга туширади. Бу ерга Мир Араб мадрасасининг 6-8-синфлари кўчириб ўтказилади. Мадрасага Исмоил махдум Соттиев мудир этиб тайинланади, ўқув ишлари бўйича мудир ўринбосари вазифасида эса Шоикром Шоисломов иш олиб борди.

Марказнинг буйруғига кўра бу икки билим юртидаги талабалар сони 90 тадан ошмаслиги керак эди: улардан 60 таси Бухорода ва 30 таси Тошкентда ўқиши мумкин эди. 1957-1958 ўқув йилида талабаларнинг умумий сони 110 дан ортди. ХКС томонидан бу ҳолат қонунбузарлик, деб баҳоланади ва 1960 йили Бароқхон мадрасасига талабалар қабули тўхтатилади. 1961 йил 19 апрелда диний назорат раҳбарияти томонидан Мир Араб ва Бароқхон мадрасалари бирлаштирилиб, ЎзССР Министрлар Советининг буйруғи билан Мир Араб мадрасаси ягона диний ўқув муассасасига айлантирилади.

Шундай қилиб Мир Араб мадрасаси советлар ҳукмронлик йиллари 1971 йили Тошкентда Олий маъҳад очилгунига қадар ягона имлом билимюрти бўлиб қолди. Унда Совет Иттифоқи таркибига кирган ўн беш республиканинг деярли барчасидан мусулмон ёшлар таълим олдилар. Россия Федерациясининг Бош муфтийси Равил Гайнутдин, Чеченичтон муфтийси ва кейинроқ президенти Аҳмад Қодиров ва бошқа етук шахслар етишиб чиқдилар. Айнан ушбу билим даргоҳи туфайли Имом Бухорий авлодлари ислом билимлари карвонини давом эттира олдилар десак айни ҳақиқат бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёев 2017 йил 10-11 март кунлари Бухоро вилоятига қилган ташрифлари чоғида халқимиз учун Мир Араб мадрасасининг қадри ва аҳамиятини муносиб баҳолаб, унинг мақомини кўтариш таклифини илгари сурдилар. Мир Араб мадрасаси негизида олий мадраса ташкил қилиш бўйича кўрсатмалар бердилар. Муҳтарам Президентимизнинг кўрсатмаларини амалга ошириш мақсадида Мир Араб олий мадрасасини ташкил этиш чора-тадбирлари кўрилди. Олий мадрасасининг Устави 2017 йил 7 июнда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан давлат рўйхатидан ўтказилиб, гувоҳнома олинди. Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита томонидан диний таълим беришга рухсат берадиган лицензия берилди.

Таълим жараёнига юқори малакали мутахассислар жалб этилди, ўқув режалар тузилди, синф хоналари белгиланган тартибда жиҳозланди, Ахборот ресурс маркази ўқув адабиётлари, дарсликлар ва қўшимча адабиётлар билан бойитилди. 2019-2020 ўқув йилида учинчи бор талабалар қабул қилинди. Қувонарлиси айнан мана шу ўқув йилидан олий мадрасада аёл-қизлар бўлими ташкил этилиб, талаба қизлар ҳам ўқишга қабул қилина бошланди...

Демак Мир Араб мадрасаси ўзининг янги тармоқларига, янги қирраларига эга бўлган ҳолда яшашда давом этмоқда. Демак ҳали яна кўп йиллар Мир Араб мадрасасидан олимлар, фозиллар, Ватан ва миллат фидоийлар етишиб чиқадилар деб умид қилишимизга тўла асосимиз бор ва шундай бўлишини Аллоҳ таолодан сўраб қоламиз.

ИСЛОМ ҲУҚУҚИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Раджабова Мавжуда Абдуллаевна -
Ички ишлар вазирлиги Академиясининг "Жиноят ҳуқуқи" кафедраси профессори, юридик фанлар доктори, профессор.

Аннотация: В статье рассматриваются вопрос об эволюции исламского права и его сущность, а также исторической-правовой аспекты.
Ключевые слова: Исламское государство, исламское право, фикх, мазхаб, халифы, Хидоя.
Annotation: The article deals with the evolution of Islamic law and its essence, as well as historical and legal aspects.
Key words: Islamic state, Islamic law, fiqh, madhhab, caliphs, Hidoya

Ассалому алайкум муҳтарам раис !
Халқаро анжума иштирокчилари!
Хонимлар ва жаноблар !

Авваломбор ушбу тадбир ташкилотчиларига миннатдорлик изҳор этаман ҳамда мазкур анжуманда иштирок этаётганимдан бениҳоят мамнунман.

Зеро, бугунги анжуман иштирокчиларининг диққат эътибори "Замонавий методология контексида ислом динининг илмий-маданий ва фалсафий меъроси" масалаларига қаратилган бўлиб, олимлар томонидан масаланинг моҳияти юзасидан билдирилган қимматли фикр-мулоҳазалар, хулосалар илмий изланишимизни янада мукаммалашувига хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Фалсафа фанининг ютуқларидан бири шундаки, у ҳар бир инсонни жамият ва табиат ривожининг қонуниятларини янада теранроқ англаш баробарида доноликка ундайди. Файласуф олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда қонун – ҳодисалар боғланишининг зарурий шакли эканини исботлашга уринишлар кузатилади. Шу боис фалсафа фанининг мағзидан ўрин олган тушунчалар (мазмун ва шакл, моҳият ва ҳодиса, миқдор ва сифат, инкор ва янгиланиш каби) қаторидан қонун категориясига ҳам эътибор қадимдан шаклланиб келмоқда. Шу нуқтаи назардан ёндошганда ҳар қандай ҳуқуқ соҳаси ёки тармоғи (давлат ва ҳуқуқ назарияси фанидан тортиб аниқ ҳуқуқ фанлари, жумладан, жиноят ёки жиноят процесси, суд тизими ва ҳ.) Ўзбекистоннинг ўтмиш давлатчилигида давлат ва ҳуқуқ тарихининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари, яъни бугунги анжуман мавзусига қиёслаганда "Ислом илмий ва фалсафий мероси"да ҳуқуқ категориясининг моҳияти ва аҳамияти ҳақида гапиришга тўғри келмоқда.

Муҳтарам тадбир иштирокчилари!

Бугунги давр нуқтаи назаридан баҳолаганда, жаҳондаги мавжуд давлатларнинг (200 ортиқ) ҳуқуқ тизимлари маълум гуруҳларга ёки ҳуқуқ оиласига бўлинган. Улардан энг кўп тарқалгани ҳамда асосийси, яъни биринчи гуруҳдагилари "романо-герман ёки европа континентал ҳуқуқи" деб номланган бўлса, иккинчиси "умумий ҳуқуқ ёхуд англо-саксон ҳуқуқ тизими" деб юритилади. Бундан ташқари қуйидаги ҳуқуқ тизимлари ҳам аҳамиятга эга деб таснифланади. Улар жумласига;

а) социалистик ҳуқуқ;
б) мусулмон ҳуқуқи ёки ислом ҳуқуқи;
в) Ҳиндистон ҳуқуқи;
г) хитой ва япония ҳуқуқи;
д) Африка ва Мадакаскар ҳуқуқ тизимлари киради[33].

Эътиборли жиҳати шундан иборатки, мусулмон ҳуқуқи ёки ислом ҳуқуқи айрим давлатларда ҳозирга қадар қонунчилик манбаи сифатида ўз нуфузини сақлаб қолгани муҳим аҳамият касб этиб, бу ислом ҳуқуқига оид тадқиқотларни амалга оширишга зарурат

[33] Большая Юридическая энциклопедия. ЭКСМО Москва 2010, 433 с.

борлигидан далолат беради. Зеро, ислом ҳуқуқининг (фиқҳ) пайдо бўлиши ва ривожланиши ўзига хос хусусиятига эга бўлиб, бундан 14 аср илгари Арабистон заминида пайдо бўлган ислом давлатининг ҳуқуқий асоси ҳисобланади. Шуни унутмаслик керакки, ҳуқуқ категорияси ҳақида сўз юритганда унинг давлат билан ўзаро чамбарчас боғлиқ эканлиги эътироф этилади. Янада соддароқ қилиб ифодалаганда давлат ва ҳуқуқ бир медалнинг икки томонидир.

Шу ўринда ислом ҳуқуқи ҳозирги Ўзбекистон давлати давлатчилик тарихининг илдизи, ҳуқуқий негизи эканлигини қайд этиш жоиз. Зеро, Ўзбекистоннинг амалдаги Конститутциясининг муқаддамасида мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилишда "ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига" ҳам таянилгани қайд этилган. Сир эмаски, ўтмишда яшаган кўплаб алломалар томонидан яратилган қимматли, ноёб ва нодир асарлар ҳозирги даврда Ўзбекистондаги кутубхоналарда сақланмоқда ва жавонларда ҳуқуқий меросхўрлари ҳисобланган тадқиқотчиларни интизорлик билан кутиб турибди.

Аҳолисининг кўпчилиги мусулмонлардан иборат бўлган Ўзбекистон Республикасида замонавий давлатчилик дунёвийлик асосидаги Конституцияга биноан қабул қилинган қонунларга таянган бўлиб, асосий Қомусда дин давлатдан ажратилган дейилган бўлса-да, айнан Қомусимизда ҳар бир инсонга виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи кафолатлангани диний бағрикенгликдан дарак беради. Мазкур ҳуқуқни таъминланишида "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги қонун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Ислом ҳуқуқи ислом таълимотига асосланган ислом давлатининг асосий мағзини ташкил этади. Чунки, ислом дини пайдо бўлган даврга назар ташласак, олтинчи асрнинг охири ва еттинчи асрнинг биринчи ярмида Арабистон ярим оралиғида юз берган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий ўзгаришлар ўша маконда ислом динига асосланган. Бу даврда араб қабилачилиги ва уруғчилигига асосланган жамиятда емирилиш рўй бериб, янги сиёсий институт жорий этиш имкони туғилган. Ўзига хос ислом давлатининг шаклланиши Аллоҳнинг элчиси Муҳаммад алайҳиссаломнинг бевосита раҳбарликлари остида кечган. Пайғамбар томонидан муқаддас ислом динининг дастуриамал, илоҳий манбаи ҳисобланган Қуръони Каримдаги диний, ҳуқуқий ва ахлоқий гоялар, қоидаларни йигирма уч йил давомида аста-секинлик,яъни эволюцион тарзда ижтимоий ҳаётга жорий этиш орқали аҳолининг маънавиятини ислом ғоялари ва ислом ҳуқуқий нормалари билан бойиши ва давлат механизмни яратилишига эришган. Айниқса, Муҳаммад (с.а.в.) томонидан Мадинада амалга оширилган солиқ тизимини жорий этиш, закот, хайр-эҳсон, ўлжалар ҳисобидан давлат бюджетини (байтул мол ёки хизина) вужудга келтирилгани, ташқи ва ички душманлардан ҳимояланиш мақсадида қўшин тузилгани, қўмондонлик лавозими таъсис этилгани ёки давлат рамзи сифатида оқ байроқдан фойдаланилингани ҳамда араб миллатига асос солингани ҳуқуқий баҳолаганда давлатнинг белгиларидан дарак беради. Айнан ислом давлатининг ҳуқуқий асослари ва қонунчигининг манба Қурьон ва пайғамбарнинг (САВ) суннатлари ташкил этади. Қурьондаги диний,ҳуқуқий ва ахлоқий нормалар ўша давр ижтимоий воқеалари,жамиятда рўй берган пайғамбар (САВ) иштирок этган турли ҳодисаларга бевосита боғлиқ бўлганини ҳадис ва тафсир китобларидан маълум ва машҳурдир. Ҳуқуқий нуқтаи назардан баҳолаганда, илк ислом давлатида жамиятдаги ижтимоий муносабатларга алоқадор нормалар ижтимоий ҳаётнинг кечишига кўра аста секинлик билан шаклланиб , яъни эволюцион тарзда такомиллашиб Муҳаммад САВ кейинги тўғри йўлни танлаган тўрт халифалар (Абу Бакр,Умар,Усмон ва Али) даврида мукаммаллашган.

Ислом ҳуқуқи (фиқҳ)нинг аньанавий ривожланиши ва даврийлик нуқтаи назардан таҳлил қилинганда узоқ муддатни, яъни 14 асрлик даврни босиб ўтиб ҳозирги ҳолатда ҳам тадқиқот объекти сифатида дунё олимларининг назаридан четда қолмаяпти. Мазкур ҳуқуқ тизими қуйидаги босқичларга бўлиниб тадқиқ қилинган. Жумладан:

1) Асос солиниши, яъни пайдо бўлиш ва шаклланиш босқичи. Бу пайғамбар САВ яшаган ва Қурьон нозил бўлган даврга тўғри келади (610 -632) ;

2) Қарор топиш ёки ўрнатилиш босқичи. Биринчи тўғри йўлдан борган тўрт халифалар (Хулофои рошидин)даври (632-661);
3) Тузилиш босқичи. Шомда умавийлар сулоласи тахтни эгаллаб халифаликка бошчилик қилган даврлар (661-750);
4) Гуллаб-яшнаган босқич. Ироқ аббосийлар ҳалифалари (750 – 1258) бошқаруви;
5) Жамлаш босқичи. Миср аббосийлар халифалиги (1258-1517);
6) Турғунлик ва қулаш босқичи.Усмонли турк халифалиги даври[34] (1517-1924)

Қайд этиш ўринлики, ислом ҳуқуқи(фиқҳ)ни таркибий тузилиш жиҳатдан тахминан уч қисмга бўлиб ўрганиш мумкин.

Биринчиси, ибодатларга тааллуқли масалалар, яъни Аллоҳ билан бандалари ўртасидаги муносабатларга оид қонун-қоидалар;

иккинчиси, муомалат масалалари, яъни инсонлар ўртасидаги, шунингдек, давлат ҳокимиятининг фуқаролар билан муносабати ҳамда бошқа диндаги аҳоли ёки давлатлар билан ўзаро алоқалар;

учинчиси, эса жазолаш ёки иқоб ёхуд уқубат[35], яъни ҳуқуқбузарлик учун жазолаш масалалари. Бир сўз билан ифодалаганда, ибодат ва муомала билан боғлиқ қонун-қоидалар ёки тартиб-тамойилларнинг бузилиши оқибатида келиб чиқадиган низоли муносабатларни ҳал этиш. Бу ислом ҳуқуқидаги “Ал-қасос-у минал ҳақ” ёки “жазо муқаррар” тамойилига риоя қилиш демакдир.

Эътиборлиси шундаки, ислом ҳуқуқи (фиқҳ)нинг бошқа ҳуқуқ тизимидан мисол учун англо-саксон (Европа ва АҚШ) ёки континентал ҳуқуқ (Германия, Франция ва бошқалар) тизимларидан асосий фарқли жиҳати шундаки, ислом ҳуқуқида ҳуқуқий нормалар, тартиб-тамойиллар ёки қоидалар умумий ва бир бутун яхлит мажмуа сифатида ишлаб чиқилган, яъни универсал хусусиятга эга[36]. Ислом ҳуқуқида ҳуқуқий нормалар тузилиши бўйича бир-бири билан чамбарчас узвий боғлиқ деб қаралади ва тармоққа ажратилмайди. Қайд этиш жоизки, Ўзбекистонда ислом ҳуқуқи (фиқҳ) ёки шариат ўтган асрнинг йигирма бешинчи йиллига қадар давлат ҳокимияти тузилмалари, жумладан, қозилик амалиётида қўлланилгани боис миллий давлатчилигимизнинг ҳуқуқ тарихи ўзаги деб қаралади. Ҳозирги кунда эса жамиятда миллий қадриятлар ва маънавиятнинг миллийлик асосида юксалишига ислом ҳуқуқининг ибодатларга оид қоидаларининг таъсири ва ўрни беқиёс аҳамиятга эга эканини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. Ислом ҳуқуқининг яна бир муҳим жиҳати унинг фиқҳий мазҳабларда акс этишидир. Суннийлик (аҳли сунна вал жамоа) қарашларини ўз ичига олган таълимот тўртта ҳуқуқий (Ҳанафий, Шофеъий, Моликий ва Ҳанбалий) мазҳаб қоидаларини ўзида мужассамлаштиради. Уларнинг ҳар бири асосчилари томонидан ишлаб чиқилган қоидаларга таянган ҳолда жамият ҳаётидаги ҳуқуқий масалаларга жавоб топишда қўл келади. Тарихий манбаларнинг таҳлили тўрт мазҳабнинг ҳуқуқий таълимоти бирин-кетинлик билан қариб бир асрдан ошиқ даврда (717-860) шаклланиб маромига етган. Устозлар бошлаган ҳуқуқий мактаб шогирдлар томонидан тўлдирилган. Масалан, Ҳанафий мазҳаби Абу Ҳанифадан кейин унинг энг иқтидорли шогирдлари томонидан мукаммал ҳолатга келтирилган.Уларнинг сони эса қирққа яқин бўлган. Бу мазҳаб қонун-қоидалар ўзининг енгиллиги маҳаллий урф-одатни ҳисобга олгани сабаб рай аҳли ҳам дейилади. Бошқалари аҳли ҳадис, фақат биринчи икки манбага таянгани билан фарқ қилади Ҳозирги даврда Ўзбекистонда ибодатга оид масалалар айнан Ҳанафий мазҳаби асосида ҳал этилади.

Ислом ҳуқуқида Қуръони карим ва Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) суннатлари шариатнинг бош икки манбаси ҳисобланади. Мазкур манбаларда ҳуқуққа оид қоидалар замонлар оша ёки маконлар ўзгариши билан такомиллашиб келган. Ҳуқуқий

[34] Биляль Филипс Эволюция фиқҳа. 1990 г 3-издания на русском языке
[35] Исмло энциклопедия З.Хусниддинов тахрири остида Т:Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти 2004, 128-130 б.
[36] Мавжуда Ражабова, Ислом ҳуқуқи: жиноят ва жазо ўқув қўлланмаси Т. 2021: 18 б.

мактабларнинг шаклланишига ҳам жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг ўзгарувчанлик хусусиятини инобатга олишга тўғри келади. Айниқса, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) вафотидан сўнг асосий икки манба билан тартибга солишнинг имкони бўлмаган янги муносабатларнинг ҳуқуқий ечимини топишда хатога йўл қўймаслик чораларини кўриб бориш зарурати туғилган. Чунки ислом давлати ҳудуд жиҳатдан изчиллик билан кенгая бориб, Мовароуннаҳрга етиб келган[37]. Табиийки, бир неча жамиятнинг бир давлатга бирлашиши алоҳида олганда бир-биридан фарқ қилувчи ижтимоий ҳаётдаги долзарб муаммоларнинг ҳуқуқий ечимини топишни тақозо этган. Шу боисдан мазҳаб асосчиларининг эътибори Қуръони карим ва суннатдан кейин ижмоъ ҳамда қиёсни ҳам асосий манбалар деб, шунингдек, фиқҳга оид қатор қўшимча усулларни қўллаб янги-янги ҳуқуқий қоидаларни ишлаб чиқишга қаратилган. Ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилганда, мазҳаблар таълимотидаги қоидалар бир-биридан тубдан фарқ қилмайди. Аммо бирон-бир масалага ҳуқуқий таъриф ёки тасниф беришда ёки тушунчаларни ифодалашда ўзига хослик мавжуд.

Қувонарлиси шундаки, мустақиллик йилларида, айниқса, охирги йилларда янги Ўзбекистонда давлатчилик асосларини ислоҳ қилишга катта эътибор қаратилган бўлиб, “инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш”га киришилган, бу жараённи тўла-тукис бўлишини таъминлаш учун аждодларга муносиб ҳуқуқий ворислар бўлиш учун ислом ҳуқуқига оид манбаларни батафсил ўрганиш кун тартибидаги долзарб масала ҳисобланади. Умид киламизки, бундан-да сифатли ва самарали натижаларга эришилади. Ҳуқуқий ва маънавий йўналишдаги ислоҳотларда муваффақиятларга эришишимизда давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан қабул қилинган қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосий ўрин эгаллайди. Айниқса, яқин йилларда ташкил этилган ислом таълимоти, жумладан ислом ҳуқуқи (фиқҳ)ни ўрганишга мослашган тадқиқот Марказлари, олий таълим муассасаларининг шу йўналишдаги тадқиқотчилари томонидан ислом ҳуқуқига бағишланган диссертациялар бўйича ҳимоялар фикримизга далил бўлади. Тадқиқотлар асносида ислом ҳуқуқига оид кўплаб асарлар араб тилидан ўзбек тилига таржима қилинаётгани ҳам қувонарли ҳолдир. Анжумандан фойдаланиб ислом ҳуқуқининг ривожида ўчмас из қолдирган “Ҳидоя” асарининг ҳозирги пайтда давом эттирилаётган ўзбек тилидаги таржимаси, аниқроғи, таржимонларнинг таржима маданияти ҳақида қисқача фикр билдирмоқчиман. Ёдингизда бўлса, ўтган асрнинг 90 йилларида, яъни мустақилликка эришганимизда “миллий ўзликни англаш” шоири остидаги тарғибот-у ташвиқотларда бобокалонларимиздан саналган Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя” асари ислом ҳуқуқини акс эттирган сермазмун манба экани қайта-қайта тилга олиниб, ундаги ҳуқуқий тарихимизга оид масалалар ҳақида қисқа ахборотлар тарқатилар эди. Ҳаттоки, мазкур асарнинг инглиз тилидан рус тилига ўгирилган нусхасининг бир жилди ўзбек тилида чоп этилди. Қувонарли жиҳати шундаки, орадан йиллар ўтиб, аниқроғи, 2020 йилдан бошлаб “Ҳидоя” яна тўлиқ ҳажмда араб тилидан ўзбек тилига таржима қилиниб чоп этила бошлади. “Чумчиқ сўйса ҳам қассоб сўйснн” деганларидек, бу галги таржима ишлари ўз ишининг сир-асрорларини миридан-сиригача эгаллаган, қобилиятли мутахассислар жамоаси, жумладан, Аъзамхон Қамбаров, Акмалжон Икромжонов ва Илҳомжон Бекмирзаев томонидан амалга оширилмоқда. Кези келганда айтиш жоизки, таржимонлар ўзбек тилининг замонавий атамалари, сўзлари ёки ибораларини жой-жойига ишлатишда устаси фаранг, тилшунос сифатида ўта билимли, иқтидорли мутахассис эканликлигига асарни ўқиган олим-у мутахассис гувоҳ бўлишига аминмиз. Мазкур асарнинг муқовасида “ўзбекча изоҳли-академик таржима” деб ёзилган. Фикримизча, таржимонлар китобдаги ўша давр амалиётида бевосита қўлланилган ҳуқуқий қоидаларни фақат тадқиқотчиларнинг эътиборига молик, деб ҳисобласалар керак. Аммо, бизнингча қўлимиздаги мазкур таржима ҳар қандай маънавиятли, қолаверса, ҳуқуқ тарихи билан қизикувчи инсонни бефарқ қолдирмайди. Ҳозирга қадар асарнинг 3 жилди чоп этилди. Яна шунча жилди чоп этишга

[37]10 Муқимов З. Ўзбекистон давлат ва ҳуқуқ тарихи. Т.: Адолат, 2003. 62-64 б.

тайёрланмоқда. Баласизми, аллома Бурҳониддин Марғиноний мазкур асарни ёзиш учун 13 йиллик умрини сарфлаган экан. Асарнинг мазмун-моҳиятидан унда ислом ҳуқуқига оид барча масалалар юзасидан нафақат Ҳанафий мазҳаби, балки бошқа ҳуқуқ мактабларида ҳуқуқий қоидаларни чуқур қиёсий таҳлил қилиш баробарида муаллифнинг ҳам ҳуқуқий қарашлари, фикр-мулоҳазалари ва хулосалари баён қилинганидан ўша даврда ҳуқуқий тартиб таомиллар жамият ижтимоий ҳаётида нақадар муҳим ўрин эгаллаганидан дарак беради. Масалан, биргина ўғрилик жинояти учун қўл кесилмаслиги лозим бўлган ҳолатлар, яъни жиноятни квалификация қилишдаги 30 дан ортиқ белгиларини аниқлаш зарурлиги фиқиқий қоидаларнинг мукаммал эканидан ва инсонпарварлик принципи устуворлигидан дарак беради.

Ҳозирги давр, яъни Ўзбекситондаги замонавий дунёвийлик тамойилларига асосланган ҳуқуқ тизими учун мазкур асар ёки шунга ўхшаган ҳуқуққа оид манбалар қандай аҳамият касб этади? деган саволга жавоб излаган ҳолда қуйидаги фикрни билдирмоқчимиз. **Биринчидан,** ислом ҳуқуқида (Рим ҳуқуқидан кейин) жамиятдаги барча ижтимоий муносабатларни тартибга солишда ижтимоий адолат ва тенглик тамойили қарор топиши лозим, деган ғоялар илгари сурилганлиги боис мазкур тамойиллар ҳозирда ҳам европалик олимлар томонидан чуқур ўрганилмоқда. **Иккинчидан,** ислом ҳуқуқида ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқишда ўта синчиковлик билан, батафсил, яъни ҳуқуқий қоидалар моҳиятини икир-чикиригача таҳлил қилиб асосий манбалар (Қуръон ва сунна) билан қиёсланган ҳолда пишиқ ва пухта ишлаб чиқилган нормалар тақдим қилиш мақсади кўзда тутилганлиги кузатилади. **Учинчидан,** ҳуқуқий нормалар юзасидан тушунтириш, шарҳлар ёки фатво берадиган олим-у мутахассис мансабдор шахслар, худди шунингдек, шариат асосида қозилик амалиётини юритаётган ҳар қандай мутахассислар чуқур билим ва тажрибага эга бўлиши шартлиги ҳақидаги устувор қоидалар жорий қилинганлиги билан ҳам бугунги даврда муҳим аҳамият касб этади; **Тўртинчидан,** ўтмишда олим-у уломаларнинг жамиятда тутган ўрни анча юқори бўлгани боис ҳам улар томонидан ёзилган ҳуқуққа оид манбалар ҳуқуқни кўллаш амалиётига ҳар доим ижобий таъсир кўрсатиб, ижтимоий адолат принципини қарор топишига хизмат қилиб келган. Ушбу ўринда улар меҳнатининг ҳокимият тузилмалари томонидан мунтазам равишда қўллаб-қувватланган ҳолда ўз вақтида рағбатлантириб турилгани ҳам эътиборга моликдир .

Ислом ҳуқуқининг ҳозир даврдаги таъсири ҳақида тўхталсак, унинг оила, никоҳ ёки ворислик ҳуқуқидаги қоидалари, аралаш ҳуқуқ тизимига эга давлатлардан Афғонистон, Иордания, Ироқ, Малайзия, Марокаш, Миср араб Республикаси, Покистон, Сурия, Яман ва бошқа давлатлар ҳуқуқ тизимида учрайди. Таъкидлаш жоизки, дунёда фақат Суадия Арабистони подшолигининг ҳуқуқ тизими ислом ҳуқуқига асосланади.

Хулоса ўрнида қайд этиш жоизки, ислом ҳуқуқига оид нодир манбалар асосида илмий тадқиқот ишларини сифат жиҳатдан янги кўламга кўтаришда юридик соҳа вакилларидан мақсадга тўғри йўналтирилган изланишларни ташкил этиш талаб этилмоқда. Фикримизча, ислом ҳуқуқи (фиқҳ)нинг замонавий ҳуқуқ соҳалари ёки тармоқларини мазмунан бойитиш ва ҳуқуқ тарихимизга оид асарларнинг давлатчилигимиз ривожидаги тутган ўрни, аҳамияти, айниқса ислом ҳуқуқининг муомала ёуи жиноят ва жазо масалаларини фуқаролик ҳуқуқи ёки жиноят ҳуқуқи ва бошқа ҳуқуқ тармоқлари билан боғлиқ жиҳатларини юридик йўналишдаги тадқиқотчилар томонидан чуқур ўрганиб, бой ҳуқуқий меросимизнинг дунё цивилизацияга қўшган ҳиссаси тўғрисида тадқиқотларни изчил давом эттириш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, хорижий давлатларнинг кутубхоналарида сақланаётган аждодларимиз томонидан ёзилган ислом ҳуқуқига оид нодир, ноёб, ва камчил манбаларни Ўзбекистонга қайтарилиши ёки хорижий олимлар. тадқоқотчилар билан ҳамкорликда улар юзасидан изланишлар олиб бориш ҳам муҳимдир.

Бошқа тиллардаги, жумладан, араб, турк ёки форс тилларида ёзилган ислом ҳуқуқига тегишли сермазмун манбаларни нафақат таржима қилиш, балки, тилшунос ва

хуқуқшунослар томонидан биргаликда илмий изланиш олиб бориши ҳам фойдадан холи эмас.

Ислом ҳуқуқига оид илмий меросимизни чуқурроқ ўрганиш охир-оқибатда ёш авлодни ватанпарвалик руҳида тарбиялашда, айниқса интернет тармоқларидаги турли оқим ва бузғунчи жиноий тўдалар таьсирига тушуб қолишини олдини олиш баробарида "жаҳолатга қарши маърифат" ни таъминлайди.

ФЕНОМЕН ИСЛАМСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ И ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ

О.В. Плебанек-
Университет при Межпарламентской Ассамблее ЕврАзЭс.

Аннотация: в статье рассматривается феномен расцвета культуры, имевший место в исламских государствах в VIII – XIII вв., и обусловившие его предпосылки и детерминанты; указывается синергетический характер социокультурных процессов в указанном пространственно-временном локусе; вскрывается общее и специфическое в европейском и исламском Возрождении.
Ключевые слова: Исламское Возрождение, синергетический эффект, геополитический фактор, толерантность.
Abstract: the article examines the phenomenon of the flourishing of culture that took place in the Islamic states in the VIII – XIII centuries, and the prerequisites and determinants that caused it; the synergetic nature of socio-cultural processes in the specified space-time locus is indicated; the general and specific in the European and Islamic Renaissance is revealed.
Keywords: Islamic Renaissance, synergetic effect, geopolitical factor, tolerance.

Расцвет исламской культуры VIII – XIII вв. называют Исламским Возрождением по аналогии с итальянским Возрождением XIV - XVI вв., которое еще называют Золотым веком ислама, что не совсем верно и в том, и в другом случае. Понятие Возрождения (итал. Ренессанс) в русском языке имеет коннотации с достижением некоторого утраченного рубежа, восстановлением потерянного, что тоже лишь в некотором смысле справедливо для европейской культуры: европейская культура имеет прямую традицию, восходящую к греко-римской культуре, и разрыв, произошедший с вторжением германских племен не был окончательным.

Однако, в XX в. не только в естествознании, но и в социальных науках сформировалась неклассическая парадигма и укоренился другой взгляд на социальную динамику. И с этой позиции нелинейного развития уже не так однозначно видятся феномены расцветов культуры даже в одних и тех же регионах. В этом контексте анализ культурно-исторической динамики позволяет не только понять содержание этих процессов, но реализовать прикладной аспект социальной теории – учесть теоретические положения при построении государственных программ.

Феномен европейского Возрождения XIV - XVI вв. по праву называют Возрождением, так как художники и мыслители не только возвращали греческий канон в искусстве и в архитектуре, но и возвращали человека на то место в картине мира, которое он занимал в античности, и которое он утратил в эпоху господства христианского мировоззрения. Совершенно иначе выглядит социокультурный процесс на Ближнем Востоке (до исламизации): эти культуры объединял только ландшафт, на котором происходили эти культурные катаклизмы, иногда кровавые.

История Исламского Возрождения связана с арабскими халифатами, у которых не было великого прошлого: арабские племена, хотя и относятся к семитской языковой группе, (к которой принадлежали аккадские этнические группы, входящие в состав шумерской цивилизации), все же не они были создателями шумерской культуры – шумеры были несемитским большинством этой цивилизации. За плечами арабских халифатов были

кочевники, не создавшие городов, не имевших больших достижений того, что мы называет достижениями культуры.

Вместе с тем, нельзя отождествлять арабскую культуру того времени только с исламом, как и расцвет того времени с укоренением исламских религиозных ценностей, как невозможно отождествить итальянский Ренессанс с христианской идеологией – как раз Ренессанс дал начало разрыву с христианскими ценностями и секуляризации культуры. Эта связь, безусловно, была, но более сложная, чем прямые детерминистские связи.

Наука в исламском мире, как и в христианском, носила светский характер, и ее возникновение связано с секуляризацией мысли, а упадок научных знаний и шире – культуры – почти всегда совпадал с теоцентристскими тенденциями в жизни общества. Итальянское Возрождение начинается именно тогда, когда власть церкви в лице пап сильно пошатнулась. Тем не менее, церковь вносила свой вклад в развитии культуры итальянского Ренессанса. Она не была инициатором тех изменений, которые стали содержанием культуры Возрождения, но церковь способствовала становлению и укреплению позиций того слоя, который стал создателем и носителем новых ценностей и которым противостояла церковь: заказчиком храмов, которые строили и украшали художники и ремесленники – профессиональная элита того времени, были церковные иерархи. Именно эти люди (художники и ремесленники) стали самыми образованными людьми европейского Возрождения, инициаторами новшеств, и именно эта среда становится главным создателем новой культуры.

На Востоке религия также внесла свой вклад в тот культурный взлет, который стали потом называть Исламским Возрождением. Основным заказчиком и создателем культурных ценностей в халифатах были государственные чиновники, но в теократических государствах Востока религиозная и светская власть нераздельны. Ученые арабского мира жили и работали при дворах и даже являлись властителями. Однако, возникает вопрос: является ли эта связь религии и культурного расцвета непосредственной? А если да, то почему этот расцвет так далеко отстоит от принятия религии как государственной? И почему принятие христианства на Западе сопровождалось глубоким упадком культуры и потребовалось почти тысяча лет, чтобы этот упадок преодолеть? И почему дальнейшее распространение ислама на новые территории не дало такого взлета культуры?

Нелинейный характер сложных процессов предполагает, наряду с общими закономерностями, наличие случайного фактора, определяющего своеобразие развития, и множественный характер детерминант. Кроме того, в целях определения общих закономерностей и придающих особенность процессу необходимо выделить структурообразующие и формообразующие факторы. Исходя из того фундаментального положения, что культура не сводится к духовной жизни людей, а является способом обеспечения жизнеспособности популяции, который включает как материальные, так и идеациональные средства взаимодействия с действительностью, структурообразующими факторами будут являться те сферы человеческой деятельности, которые являются базовыми для поддержания устойчивости (жизнеспособности) системы. Для социальной системы это – материальный ресурс, позволяющий увеличивать численность популяции; это – информационный ресурс, позволяющий создавать новые средства обеспечения (технологии и средства регулирования отношений); и это – мотивационный и целеполагающий ресурс, позволяющий концентрировать усилия людей в едином направлении.

Источники материального богатства, позволяющего и обеспечить рост населения, без которого невозможен культурный расцвет, и обеспечить создание самих культурных объектов, были различны для европейского Возрождения и Исламского Возрождения. Но общим было то, что культурному (в узком смысле этого слова) расцвету предшествовал экономический подъем. Арабский халифат, который объединил материальные ресурсы территорий, превышавших площадь Римской империи, в середине VIII в. распадается на ряд независимых государств, самыми богатыми из которых были Багдадский халифат и

Кордовский, в которых и начинается расцвет исламской культуры. Государства, на которые распался халифат Омейядов, объединили земли, и прежде имевшие громадный экономический потенциал – Египет, бывшая Персия, южная Испания, а также плодородные долины Центральной Азии (государство Сасанидов), тогда как доисламский арабский мир располагал крайне скудным экономическим ресурсом. Во все периоды человеческой истории материальный ресурс всегда был целью и мобилизующим фактором завоеваний, но дело еще и в том, что для интенсификации развития социальной системы необходимо единство целей и идеалов, которое дает общая картина мира.

Как и в христианском мире, значительная часть достижений культуры в халифатах, действительно, была связана непосредственно с религией – храмовое строительство, развитие филологии (из нужд перевода Священных источников), развитие философии (из нужд теологического дискурса и интерпретации источников), но то, что обеспечило реальный взлет человеческого творчества было вызвано другими потребностями. Европейское Возрождение питалось потребностями богатеющей аристократии (светской и церковной) и нарождающегося капитализма (сначала торгового), поэтому это были, главным образом, предметы роскоши. Это придало своеобразие культуре итальянского Возрождения – основной средой, которая стала производителем и носителем новых культурных ценностей, авторами величайших достижений человеческой культуры, стала художественная среда, а культурные трансформации начались в этико-эстетической сфере. Ислам, значительно ограничивающий художественную деятельность запретом на изображение реальности, также отрицательно относился к идее антропоцентризма, поэтому познавательная мысль исламских ученых сосредоточилась на познании природных явлений, обусловив развитие естественных наук.

Образование империй всегда способствует формированию образовательной системы. Необходимость управления огромными территориями создавала потребность в грамотном слое управленцев, поэтому в халифатах интенсивно создавались образовательные учреждения – медресе и университеты (считается, что первый университет был образован не в Европе, и на пару веков раньше, чем в Европе, и женщиной – принцессой Фатимой аль-Фихри в 859 г. в Фесе).

Но самым важным было то, что в отличие от христианских теологов, ранний ислам толерантно относился к неисламским источникам знаний. Христианская церковь практически уничтожила античное наследие, которое тщательно собирали исламские правители, и которое потом возвращалось в Европу через арабские переводы и в значительной степени способствовало итальянскому Возрождению. Вместе с тем, по мере догматизации и снижения толерантности религиозной доктрины на Востоке, снижается и накал культурного расцвета, а с ростом внутрирелигиозной диверсификации и борьбы между сектами, а поэтому и эскалации непримиримости, нивелируется и культурный рост. Кроме того, арабскому миру после образования империи стал более доступен значительный объем знаний сопредельных цивилизаций (Индии и Китая), в котором не нуждается общество кочевников, но который становится востребованным в эпоху институциализированного образования.

Подводя очень краткий итог, сделаем основные вывод о том, что синергетический эффект, обеспечивший Исламское Возрождение VIII – XIII вв. было связано с рядом следующих обстоятельств:

- удачное геополитическое положение, позволившее объединить информационные объемы и экономический потенциал целого ряда цивилизаций;
- переход к более информационно емкой технологии (от кочевого скотоводства к ремесленно-земледельческому комплексу) и централизованному управлению, потребовавших развития образованного слоя;
- ресурсы централизованного государства, обеспечивавшего и социальный запрос, и материальную обеспеченность сфер культурного производства;

- расцвет культуры, в принципе, и Исламское Возрождение, конкретно, становится возможен при условии толерантности во всех сферах человеческой активности: участие женщин в образовании и политики (роль принцесс в развитии знаний и доступ женщин к образованию в раннем исламе), религиозная терпимость, отсутствие религиозных и идеологических барьеров в циркуляции информации и знаний.

ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТЛАРДА ИНСОН МОҲИЯТИ

БухМТИ доценти Г.С.Юнусова,
БухМТИ 301-20 ЕСМТ гуруҳ талабаси А.Г.Самиев

Мустақиллик йилларида инсон табиатини чуқурроқ ўрганиш ва ундаги салбий майлларни бартараф этишга ёрдам берадиган фалсафий қарашларга эҳтиёж вужудга келди. Шуни таъкидлаш жоизки айрим кишилар миллат, Ватан, халқ манфаатларига зид равишда жамиятдаги мавжуд қонун-қоида ва меъёрларни поймол этиб, кўпроқ ғаразли мақсадларини амалга оширишга ва турли ихтилофларни келтириб чиқаришга ҳаракат қилади. Шундай ниятлар йўлида ҳатто жиноий гуруҳларга бирлашадилар, жамият тараққиёти учун муҳим аҳамиятга эга бўлган давлат дастурларини амалга оширишга тўсқинлик қиладилар. Шунингдек, улар миллий тотувлик, тинчлик ва барқарорликка раҳна солади, маънавий-ахлоқий муҳитни бузади, кишиларнинг ижтимоий адолатга бўлган ишончини сусайтиради, баркамол инсонни вояга етказишга қаршилик кўрсатади. Улар турли зиддиятларни келтириб чиқарувчи фирибгарлар, ҳокимиятга интилувчи экстремистлар, коррупция ва жиноятчилик олами вакиллари, гиёҳванд, порахўр, террорчи ва шуҳратпарастлар каби жамият учун нохуш одамлардир.

Инсонни фалсафий билиш ва таҳлил этишда ана шундай кишилар мавжудлигини эътиборга олиш муҳимдир. Демократик жамият инсон ҳуқуқларини таъминлашни ўз олдига мақсад қилиб қўяр экан, бундай кишиларни тарбиялашга, уларни ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этишга, кишилар онгида миллий манфаат ва ижтимоий қадриятларни ривожлантиришга алоҳида эътибор беради.

Антропология инсонийликнинг намоён бўлиши ва ривожланишини руҳ билан боғлайди. Айрим тадқиқотчилар инсонга хос бўлган бирор-бир хусусиятга алоҳида урғу берган ва шу орқали инсоний моҳиятни очиб беришга ҳаракат қилган. Масалан, И.Кант инсондаги ахлоқий жиҳатларга кўпроқ эътибор берган ва уни эзгуликни ёвузликдан фарқловчи мавжудот сифатида таърифлаган. В. Соловьев инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқини уялиш, ачиниш ва олий кучларга сиғиниш каби хусусиятларда, деб билган. Унинг фикрича, инсон ўзининг тубан майллари ва гуноҳларидан уялиш қобилиятига эга. Фақат одамларга эмас, балки бутун тирик жонга ачиниш ва муқаддас кучларга сиғиниш инсонгагина хос.

Ғавсул Аъзам “Машғуллик ила фориғлик” шиор билан бутун ҳолатда Аллоҳдан огоҳ бўлишга, яъни ҳар бир амални бутун борлиқ учун эзгу бўлишига эътибор бериб қилишга чақиради. У бирор иш билан машғуллик сизни аслдан фориғ этмаслиги лозим дейди. Сиз мансаб, пул, мол-дунёга машғул бўлиб, ёлғон, макр-ҳийла, омонатга хиёнат қилганингизда Раҳмонни унутиб, шайтон йўлига ўтасиз. Бу эса номақбул ҳаракатлигини Ғавсул Аъзам таъкидлайди. У ўз асарида “Одамларга муросаю мадора қилиш ҳам садақадир” деган ҳадисни келтириб, сахий бўлишга, Аллоҳнинг сизга қилган икромидан уларни ҳам баҳраманд этишга чақиради. Одамларга меҳрибонлик ва юмшоқлик туфайли инсон хулқи илоҳий сифатни эгаллаши ва натижада инсон илоҳий моҳиятга мувофиқ бўла олишини буюк мутасаввиф таъкидлайди.

“Мувофиқлик муҳаббат шартларидандир. Мухолифлик эса душманлик шартларидандир”[38], деб, Ғавсул Аъзам тақдирдан рози бўлишга чақиради. У инсоннинг

[38] Абдулқодир Жилоний. Раббонийликни англаш. Иккинчи китоб. Т.: Мовароуннаҳр. 2006.100 – бет.

зоҳирини ботинига, дилини тилига, амалини илмига мувофиқ, уйғун бўлиши лозим деб, риё, мунофиқлик, сохталикдан инсонларни сақлаш лозим дейди. Мутасаввиф мувофиқ, уйғун, муросадан чекинганда, гуноҳ юкларидан қутулиш учун тавба қилишни тавсия беради.

Ғавсул Аъзам бутун борлиққа мувофиқлик билан ҳаракатга хилоф ишни нафс деб айтади. Дарҳақиқат, инсон тана ва руҳнинг уйғунлигидан иборат. Тана истаклари нафсни туғдиради. Уларни меъёрдан ортиши баднафслик, бахиллик, жоҳиллик, зулм, хиёнат, мунофик, риёкорликка сабаб бўлади. Абдулқодир Гийлоний "Агар нажот истасанг, Роббинг азза ва жаллага мувофиқ бўлиш орқали нафсингга хилоф иш тут. Унинг тоатига мувофиқ бўлиб, осий бўлишдан сақлан"[39], дейди. Бу билан бутун борлиқ доирасидаги илоҳий мувофиқлик инсонни имонлилик ва бандалик каби улуғ мақомга етказиб, эзгу иш бўлса, нафсга мувофиқлик эса тор доирада ўйлаш, номутаносублик, номукамалликка олиб келади ва исён ва осийликка сабаб бўлиб, инсонни тубанлаштиради деган ғояни илгари суради.

Ғавсул Аъзам бутун махлуқотни уч турга бўлади: фаришта, шайтон, инс. "Фаришта бутунлай яхши, шайтон бутунлай ёмон. Инсда эса яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам аралаш. Агар яхшилик ғолиб келса, фаришта қўшилади, агар ёмонлик ғолиб келса шайтон билан танишади"[40], деб ёзади Гийлоний. Инсонда ҳам шайтоний. Ҳам фаришта сифатлари акс этар экан, қай бирини танлаш инсоннинг ўз танлов ихтиёри ёхуд ирода эркинлигига ҳаволадир.

Арасту таъбири билан айтганда: "Моддий дунёнинг" энг олий маҳсули инсондир. Унда шакл ва мазмун мужассамлашган. Инсон танаси материя бўлса, руҳи шаклдир"[41]

Инсон руҳият шайдоси бўлса, моддийликдан узоқ бўлади. Бошқача айтганда мол-дунё ҳавасини қилмайди. Яъни инсон бунёдкорлик билан машғул бўлиб, ўзи шу бунёд этган молу-дунёсига ҳавас қўймасдан фориғланиб юриши комиллик сари қўйилган энг тўғри қадамдир.

Нақшбандия тасаввуфий таълимотида ҳам инсон маънавий камолотига махсус эътибор берилган. Бу таълимотнинг йирик намояндаси Абдураҳмон Жомийдир. Жомийни фалсафий ўрганган олим Жаъфар Холмўминов "Жомий ва ваҳдат-ул вужуд таълимоти" асарида инсонларни уч гуруҳга ажратади:

1.Зулайн кишилар;

2.Зулақл кишилар;

3.Зулайнлик ва зулақллик сифатларини касб этган кишилар.

Жомийнинг таснифи бўйича "зулайн" деганда кўпроқ Ҳақнинг ҳузури унга аён бўлиб, Ҳақ субҳонани зоҳир, халқни ботин биладиган кишини тушуниш лозим. Бундай кишилар наздида, халқ Ҳақнинг кўзгусидир. Бу кўзгуда Ҳақ намоён бўлади ва халқнинг ботини Ҳақнинг зуҳури билан юзага чиқади. "Зулақл" деганда кўпроқ халқнинг ҳузурини ҳис этиб, халқни зоҳирда, Ҳақни эса ботинда кўра биладиган кишилар назарда тутилади. Бундай кишилар наздида Ҳақ ойна, халқ эса сурат (тасвир) ҳисобидадир.

Зулайнлик ва зулъақллик сифатларини ўзида мужассамлаштирган кишилар Ҳақнинг ҳузурини халқда, халқнинг ҳузурини Ҳақда мушоҳада эта оладилар[42]. Бу нақшбандия таълимотидаги "Хилват дар анжуман" қоидасига уйғундир. Баҳоуддин Нақшбанд ҳам бу талабни изоҳлаб "Зоҳирда халқ билан, ботинда Ҳақ билан" бўлмоқ зарурлигини таъкидлаб шундай деганлар:

Аз дарун шав ошнову, аз берун бегонаваш,

Инчунин зебо равиш кам мебувад ан дар жаҳон.

Мазмуни:

---

[39] Ўша асар. 91 – бет.

[40] Абдулқодир Жилоний. Раббонийликни англаш. Иккинчи китоб. Т.: Мовароуннаҳр. 2006. 124-бет.

[41] Қадимги ва Ўрта аср Ғарбий Европа фалсафаси. Ўқув қўлланма. С.Йўлдошев ва бошқалар. – Т.: "Шарқ", 2003 йил. Б – 76.

[42] Холмўминов Ж. Жомий ва ваҳдат-ул вужуд таълимоти.Т. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008й. 181-б.

Ботинан ошно-ю, зоҳиран бегонадай бўл,
Бундай гўзал усул жаҳонда кам топилади.

Сайид Абдулқодир Гийлоний қалб покланишида энг аввало инсон танаси ва руҳи уйғун равишда камолга етиши зарур деб билади. Яъни тананинг руҳ билан баравар камол топишида инсон меҳнат қилса-ю қалби Аллоҳ зикрида бўлса, яъни "Машғуллик ила фориғлик" асосида дунё неъматларини кўзга илмай, фориғланиб яшаш қодирия таълимотининг асосий тамойилидир. Тана ибтидода тупроқдан яралган экан, уни қайта яратиш яна Ҳақ изни билан бўлади. Бу ҳақда Қуръони каримда шундай зикр қилинган: "Ахир, Биз аввалги яратишга (яъни йўқдан бор қилишга) ожизлик қилдикми?! Йўқ, (ожизлик қилмадик, демак тупроққа айланган жасадларга қайта жон ато этишга ҳам ожизлик қилмаймиз), улар эса янги яратишдан (яъни қайта тирилишдан) шак-шубҳададирлар".

Демак, Абдулқодир Гийлоний ўз асарларида инсон моҳиятининг асосини маънавий камолотда деб билади. Чунки маънавий жиҳатдан етук бўлган инсон ўзини назорат қила олади, ўз виждон амрига қулоқ солади ва ўрни келганда нафс истакларини жиловлаб, ёмон йўллардан сақлаб қола олади.

فلسفة التسامح في الإسلام

ИСЛОМДА БАҒРИКЕНГЛИК ФАЛСАФАСИ
Убайд Муҳаммад - Қоҳира университети

الدكتور /
عبيد حمد عبد الحليم عبد الجواد
المدرس

ملخص البحث :

إن العالم اليوم في مشارق الأرض ومغاربها يحتاج إلى تعميم ثقافة وخُلُق التسامح على كافة المستويات، حتى تكون ثقافة عامة، يعمل بها الراعي والرعية، الصغير والكبير، الرجل والمرأة، الموظّف والتاجر، المزارع والصانع، العامل ورب العمل، السياسي ورجل الأمن، المواطن والمسؤول، الشرقي والغربي، المسلم وغير المسلم، لأن من شأن ذلك، التوجه بالعالم الحائر المضطرب إلى شاطئ وبر الأمان.

إن ثقافة التسامح تشكّل صمام الأمان لعالم مطمئن ومزدهر ومتقدّم، كما تشكّل الأساس المتين لعلاقات طيبة على مستوى الأفراد والمجتمعات، لذا من واجب الجميع العمل على نشر قيم وفضائل التسامح حتى تصير ثقافة عامة، فنعيش في عالم كله مطمئن ومتقدم.

Summary

The world today, in the east and west of the earth, needs to spread the culture and ethics of tolerance at all levels, so that it becomes a general culture, in which the shepherd and the parish, the young and the old, the man and the woman, the employee and the merchant, the farmer and the maker, the worker and the employer, the politician and the security man, the citizen and the official work, Eastern and Western, Muslim and non-Muslim, because that would lead the confused and turbulent world to the shore of safety.

The culture of tolerance constitutes the safety valve for a reassuring, prosperous and advanced world. It also forms the solid basis for good relations at the level of individuals and societies. Therefore, it is the duty of everyone to work on spreading the values and virtues of tolerance so that it becomes a general culture, so that we live in a world that is reassuring and advanced.

المقدمة :

التسامح وفق المنظور الإسلامي، فضيلة أخلاقية، وضرورة مجتمعية، والإسلام دين عالمي

يتجه برسالته إلى البشرية كلها، تلك الرسالة التي تأمر بالعدل وتنهى عن الظلم، وتُرسي دعائم السلام في الأرض، وتدعو إلى التسامح بين البشر جميعاً في جو من الإخاء والتعاون بين كل الناس، والمتأمّل في آيات القرآن الكريم وأحاديث السّنّة النّبويّة المطهّرة ليدرك حقيقة سماحة هذا الدّين في كلّ مظاهره، فالمسلم مأمور بالتّعامل مع غيره والإحسان إليه والتسامح في التّعامل معه، والتسامح من أسمى الصفات التي أمرنا بها الله -عزّ وجلّ- ورسولنا الكريم، فهو العفو عند المقدرة، والتجاوز عن أخطاء الآخرين، ووضع الأعذار لهم، والنظر إلى مزاياهم وحسناتهم، بدلاً من التركيز على عيوبهم وأخطائهم، فالحياة قصيرة تمضي دون توقف فلا داعي لنحمل الكُره والحقد بداخلنا، بل علينا أن نملأه حباً وتسامحاً وأملاً حتى نكون مطمئنين مرتاحي البال، مما يقرب الناس لنا ويمنحنا حبهم.

كما أنّ المسلم في تعامله مع المسلمين مأمور بأن يكون سمحاً في بيعه وشرائه، وفي عفوه عمّن أساء إليه، وفي صفحه عمّن ظلمه، قال تعالى: (وإن تعفو أقرب للتقوى) البقرة، الآية: 237. وقال صلى الله عليه وسلم: «أفضل أخلاق أهل الدنيا والآخرة أن تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتعفو عمن ظلمك»(43). ولهذا فالتسامح يجعل عبء الحياة أقل ثقلاً مما هو عليه، ويخلق لنا التسامح عالماً نمنح فيه حبنا لأي إنسان «التسامح هو أقصر طريق إلى الله.«

وكان في مقدمة من سلك هذا المنهج رسول الله - صلى الله عليه وسلم - واقتدى به كل صاحب نفس كبيرة وهمة عالية، احتمالاً للناس وصبراً عليهم وقبول ما تيسر من أخلاقهم وحسن تعاملهم والتغاضي عن هفواتهم فوسعوا الناس بأخلاقهم وحسن تعاملهم. قال تعالى: (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) الأعراف. الآية: 199 ، وقال تعالى (وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) النور. الآية:22 ، وقال تعالى: (وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) آل عمران. الآية: 134 ، وقال صلى الله عليه وسلم: (وما زاد الله عبداً بعفوٍ إلا عزاً)(44)

التمهيد:

بعث الله -سبحانه وتعالى- نبيّه محمّداً -عليه الصّلاة والسّلام- في مكّة ليدعو النّاس إلى الإيمان برسالته الخاتمة، ويلقن الناس أخلاق الإسلام، وقد تعرّض النّبي ومن آمن معه إلى شتّى صنوف العذاب واضطهدوا سنوات، وحوصروا في شعاب مكّة حتّى شاء الله أن يمكّن أمر هذا الدّين ، الذي قام على مبدأ أخلاقي عظيم وهو التّسامح .

فما المقصود بالتسامح : التسامح لغة؛ مصدر للفعل الرباعي سامح، يسامح، والذي هو من الفعل الثلاثي، سمح، والذي يعني: الجود، والكرم، والمسامحة تعني: المساهلة، وتسامحوا: تساهلوا، وتأتي بمعنى السهولة والانقياد(45). و التسامح اصطلاحًا: "التجاوز والعفو، وهو دعامة من دعائم العلاقات الإنسانية الإسلامية"(46)، قال الله -تعالى-: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّـهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) المائدة، آية:13 ، ويمكن تعريفه: "التسامح مع الغير في المعاملات المختلفة، ويكون ذلك بتيسير الأمور والملاينة فيها، التي تتجلى في التيسير وعدم القهر،

43- مسند الإمام أحمد بن حنبلأحمد محمد شاكر ، دار الحديث – القاهرة ، الطبعة: الأولى، 1416 هـ - 1995 م ، رقم 8576 .

44- صحيح مسلم ، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي ، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت 4/ 2001 ، رقم 2588

45- لسان العرب لابن منظور، الطبعة 3، بيروت : دار صادر 2/ 489، بتصرّف.

46- نظرات استشرافية في فقه العلاقات الإنسانية بين المسلمين وغير المسلمين، د. حسن بن محمد سفر، ص1. بتصرّف

وسماحة المسلمين التي تبدو في تعاملاتهم المختلفة سواء مع بعضهم أو مع غيرهم من أصحاب الديانات الأخرى"(47).

فقد ظهر التسامح في حياة المسلمين في مظاهر كثيرة، فظهر في العقائد والعبادات والمعاملات، وفي أصول الدين، وفروعه، ظهر في التعامل بين المسلم وأخيه المسلم، وبين المسلم وغير المسلم، فلا يقتصر التسامح على جهة دون أخرى ، وهذا جعل المنصفين من فلاسفة الغرب المعاصرين مثل : روديه جارودي ، وجون أسبسيتو ، وبرنارد شو وغيرهم يرون أن الإسلام هو المنقذ للبشرية مما هي فيه الآن ، وقد جاء هذا البحث ليبرز هذه الفكرة ، وقد اشتمل على مقدمة وتمهيد ومبحثين : الأول : التسامح مع الأعداء ، والثاني : صور أخرى للتسامح في الإسلام ، ثم الخاتمة ، والمصادر والمراجع

المبحث الأول : التسامح مع الأعداء

وإنّ من أهم المظاهر التي تجلّى فيها التسامح في الإسلام، التسامح في الحروب ؛ فالقتال في الإسلام ليس مطلوباً لذاته، ولا شرع الله القتال والحرب من أجل القتل نفسه، ولا من أجل إراقة الدم وإزهاق الروح، وإنما شرع الله -تعالى- القتال؛ إما من أجل دفع عدو صائل، أو تبليغ شرع الله(48). ويتجلى ذلك بأن الإسلام نهى عن قتل غير المقاتلين، فلو كان القتال لأجل القتل، لما كان للنهي عن قتل هؤلاء معنى، فلو كانت الغاية من الجهاد هي القتل، لما كانت للحروب عند المسلمين آداب، ولما قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: (انطلقوا، بسمِ اللَّهِ، وباللَّهِ، وعلى ملّةِ رسولِ اللهِ، لا تقتلوا شيخًا فانيًا، ولا طفلًا صغيرًا، ولا امرأةً، ولا تغلُّوا، وضمُّوا غنائمَكم، وأصلحوا، وأحسنوا؛ فإنَّ اللَّهَ يحبُّ المحسنينَ)(49). حتى في الحرب مع أعداء المسلمين التي هي ليست مظنة التسامح نجد قيم التسامح تطغى على فكرة الانتقام والرد

وقد كان الفتح الأوّل للمسلمين حينما دخلوا مكّة فاتحين ليقف النّبي الكريم على رؤوس صناديد كفّار قريش وزعمائها الذين ساموا المسلمين من قبل سوء العذاب ويقول لهم بلسان المتسامح: «ماذا تظنون أنّي فاعل بكم ؟ قالوا: أخ كريم وابن أخ كريم، فقال: اذهبوا فأنتم الطّلقاء»(50)

فقد كانت هذه الكلمة حقيقةً أوّل معولٍ للتّسامح يطرق على مسامع الظّالمين لتؤذن عقيدة التّسامح بعد ذلك بتأسيس الدّولة الإسلاميّة الأولى على أسس التّسامح والعفو بين المسلمين أنفسهم وبينهم وبين غيرهم. حرص النّبي الكريم على توطيد العلاقات بين المسلمين وسكّان المدينة من اليهود في المدينة المنوّرة، وعلى الرّغم من علم النّبي بكيد اليهود ومكرهم إلا أنّه أسّسّ تعامله معهم على قاعدة التّسامح، وإن استثنى من تلك القاعدة مواقف اتخذ فيها الحزم عندما غدر اليهود بالمسلمين وحاولوا قتل النّبي الكريم والتاريخ خير شاهد لوفاء رسول الله علي العهوده ، حتى دفع ديات من قتل منهم خطأ ، وعفوه عن كل معتد مسيء منهم جاءه تائبا ، وأنه كان يشيع جنازاتهم ، ويحضر ولائهم ، ويعود مرضاهم ، ويقترض منهم حتى توفي ودرعه مرهونة عند بعض اليهود في المدينة ، وكان يفعل ذلك إرشادًا وتعليمًا للمسلمين ، مع أنه كان في الصحابة من يقرض رسول الله ، بل ويؤثره على نفسه .

ومن تسامحه صلى الله عليه وسلم قصة ما حدث يوم الطائف؛ سألت السيدة عائشة -رضي الله عنها- النبي -صلى الله عليه وسلم-: (هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ، قَالَ: " لَقَدْ لَقِيتُ

47- نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم صلى الله عليه وسلم ، عدد من المختصين، (الطبعة 4)، جدة : دار الوسيلة للنشر والتوزيع، صفحة 6/2288، بتصرّف

48- اليسر والسماحة في الإسلام، فالح بن محمد الصغير ، صفحة 38-44

49- رواه ابن ماجه، في سننه ، عن أبي هريرة، رقم :2545 ، حسنه ابن حجر في موافقة الخبر الخبر

50- السنن الكبرى للبيهقي (المتوفى: 458هـ) ، تحقيق : محمد عبد القادر عطا ، دار الكتب العلمية، بيروت -لبنات ، الطبعة: الثالثة، 1424 هـ - 2003 م ، رقم 18276

مِنْ قَوْمِكِ مَا لَقِيتُ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ العَقَبَةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ ابْنِ عَبْدِ كُلَالٍ، فَلَمْ يُجِبْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَانْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِي، فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا وَأَنَا بِقَرْنِ الثَّعَالِبِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي، فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَنَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جِبْرِيلُ،فَنَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ، فَنَادَانِي مَلَكُ الجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ، ذَلِكَ فِيمَا شِئْتَ، إِنْ شِئْتَ أَنْ أُطْبِقَ عَلَيْهِمُ الأَخْشَبَيْنِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلاَبِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ، لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا)(51)، على الرغم من أنه أشدّ يوم مرّ عليه -صلى الله عليه وسلم-، ولكنه يدعو لهم بالرحمة والمغفرة.

ومن مواقف السماحة والعفو في حياته "صلى الله عليه وسلم" حينما همَّ أعرابي بقتله حين رآه نائمًا تحت ظل شجرة، وقد علَّق سيفه عليها. فعن جابر رضي الله عنه قال: "كنا مع رسول الله "صلى الله عليه وسلم" بذات الرقاع (إحدى غزوات الرسول)، ونزل رسول الله "صلى الله عليه وسلم" تحت شجرة فعلَّق بها سيفه. فجاء رجل من المشركين، وسيف رسول الله "صلى الله عليه وسلم" معلَّق بالشجرة فأخذه، فقال الأعرابي: تخافني؟ قال رسول الله "صلى الله عليه وسلم": لا، فقال الأعرابي: فمَن يمنعك مني؟ قال رسول الله "صلى الله عليه وسلم": الله، فسقط السيف من يد الأعرابي، فأخذ رسول الله "صلى الله عليه وسلم" السيف فقال للأعرابي: مَن يمنعك مني؟ فقال الأعرابي: كن خير آخذ. فقال "صلى الله عليه وسلم": تشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله؟ قال: لا، ولكني أُعاهدك ألا أقاتلك، ولا أكون مع قوم يقاتلونك، فخلى رسول الله "صلى الله عليه وسلم" سبيله، فأتى أصحابه فقال: جئتكم من عند خير الناس"(52)

.

فالتسامح كسلوك ومواقف هو التزام بالقيم، بل هو من مقتضيات القيم ومتطلبات الالتزام بالمبادئ العامة، فالغلظة والشدة والعنف في العلاقات الاجتماعية والإنسانية، هي المناقضة للقيم الإسلامية المطلوبة، وهي المضادة لطبيعة متطلبات الالتزام بهذا الدين السمح

وأبو بكر الصديق رضي الله عنه وقف يوصي جيش أسامة بن زيد قائلا :

و يا أيها الناس ، قفوا أوصيكم بعشر ، فاحفظوها عني :

1- لاتخونوا ولا تغلو(53).
2- ولا تغدروا ولا تمثلوا
3- ولا تقتلوا طفلا صغيرا ،
4- ولا شيخا كبيرة ولا امرأة .
5- - ولا تعقروا نخلا (54)ولا تحرقوه .
6- ولا تقطعوا شجرة مثمرة .
7- ولا تذبحوا شاة ولا بعيرة إلا لمأكلة(55)
8- - وسوف تمرون بأقوام قد فرغوا أنفسهم في الصوامع ، فدعوهم وما فرغوا أنفسهم له .

51- رواه البخاري، في صحيحه ، عن عائشة، رقم:3231 ، لمحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي) الطبعة: الأولى، 1422هـ

52- صحيح ابن حبان 7/ 138 ، حققه وخرج أحاديثه وعلق عليه: شعيب الأرنؤوط الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت ، الطبعة: الأولى، 1408 هـ - 1988 م

53- الغل : الغش أو الضغن والحقد، والإغلال : الخيانة والسرقة الخفية ،اللسان : غلل .

54- عقر النخلة : قطع رأسها ، اللسان : عقر

55- مما سبق يتوضح أن الإسلام يحرم استخدام أسلحة الدمار كالقنابل المحرقة التي تقذف على الأمنين دون تمييز بين محاربين ومستضعفين مدنيين . وفي القرن العشرين . كيف تنتشر المبادئ ؟ بالإقناع والحجة ، أم بالقنابل والمدافع

9- وسوف تقدمون على قوم يأتونكم بآنية فيها ألوان الطعام ، فإذا أكلتم منها شيئًا بعد شيء ، فاذكروا اسم الله عليها .
10 - وتلقون أقوامًا قد فحصوا أوساط رؤوسهم وتركوا حولها مثل العصائب فاخفقوهم بالسيف خفقاً ، اندفعوا باسم الله (56).

أما عمر بن الخطاب ، فوصاياه لجنده مشهورة ، منها :

كتب رضي الله عنه لسعد بن أبي وقاص[57] : « ونحِّ منازلهم وجنودك عن قرى أهل الصلح والذمة ، فلا يدخلها من أصحابك إلا من تثق بدينه ، ولا يرزأ[58] أحدًا من أهلها شيئًا ، فإن لهم حرمة وذمة ، ابتليتم بالوفاء بها ، وابتلوا بالصبر عليها ، فما صبروا لكم وفوا لهم »[59] .

وإليكم نص العهدة العمرية :

« بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما أعطى عبد الله عمر أمير المؤمنين أهل إيلياء[60] من الأمان : أعطاهم أمانا لأنفسهم وأموالهم ، ولكنائسهم وصلبانهم ، وسقيمها و بريئها وسائر ملتها ، أنه لا تشكن كنائسهم ولا تهدم ، ولا ينتقص منها ولا من حيزها، ولا من صليبهم ، ولا من شيء من أموالهم ، ولا يكرهون على دينهم ، ولا يضار أحد منهم
وعلى ما في هذا الكتاب عهد الله وذمة رسوله ، وذمة الخلفاء ، وذمة المؤمنين .
شهد على ذلك خالد بن الوليد، وعمرو بن العاص ، وعبد الرحمن بن عوف ، ومعاوية بن أبي سفيان ، وكتب وحضر سنة خمس عشرة[61]

ومن ذلك تلك القضية الخالدة في تاريخ الإنسانية :

فتح المسلمون مدينة سمرقند التي عرفت في الإسلام بعد ذلك بأنها من مواطن الحضارة الإسلامية ، فتحها سعيد بن عثمان في عهد الأمويين ، ثم فتحها عنوة[62]بعد ذلك قتيبة بن مسلم الباهلي في عهد الوليد بن عبد الملك .
قبل أهل سمرقند الأمر على مضض ، ولما آلت الخلافة إلى عمر بن عبد العزيز سنة ٩٩ ه ، وبلغ أهل سمرقند عنه ما ملأ أطراف الدولة وجوانبها من الحديث عن عدله ونصرته للحق ووفائه و بغضه للظلم ، أنابوا عنهم وفداً يلقى الخليفة ، يشكو ما كان من قتيبة معهم . ولقي الخليفة وفدهم ، فعرضوا الأمر عليه ، وقالوا فيما قالوه إن قتيبة غدر بنا ظلماً ، وأخذ بلادنا ، والأمر إليك لترفع عنا مانزل بنا على يديه ، فتناول الخليفة قرطاسًا وقلمًا ، وكتب إلى سليمان بن أبي سرح عامله على سمرقند كتابًا، قال فيه :
إن أهل سمرقند شكوا ظلمًا أصابهم وتحاملاً من قتيبة عليهم ، فإذا أتاك كتابي هذا فاجلس لهم قاضيًا يقضي بالحق في هذه الظُّلامة .
وعاد وفدهم بكتاب الخليفة إلى عامله ، فأحال قضيتهم إلى القاضي جُمَيْع بن حاضر النَّاجي قاضي سمرقند ، فاستمع إلى ظُلامتهم ، واستدعى شهودهم عليها ، ثم استدعى شهودًا من

56- الكامل في التاريخ ، لكامل في التاريخ لابن الأثير (المتوفى: 630هـ) ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري ، الناشر: دار الكتاب العربي، بيروت – لبنان ، الطبعة: الأولى، 1417هـ / 1997م، ص 2/ 227 ، وتاريخ الطبري ، دار التراث - بيروت الطبعة: الثانية - 1387 ه ، 3/ 226

57- سعد بن أبي وقاص ، صحابي أمير ، فاتح العراق ومدائن كسرى ، الأعلام3/ 87

58- رزأه ماله ورزنه. يرزؤه فيه رزءا : أصاب من ماله شيئا ، اللسان :. رزا .

59- نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب ، للقلقشندي (المتوفى: 821هـ) ، تحقيق: إبراهيم الإبياري ، دار الكتاب اللبنانين، بيروت ، الطبعة: الثانية، 1400 هـ - 1980 م ، ص 199/6

60- إيلياء : اسم مدينة بيت المقدس ، ومعناه : بيت الله ، معجم البلدان 1/ 193

61- الطبري 3/ 609 ، اليعقوبي 2/ 167

62- فتحها عنوة شيء ، وفرض الإسلام بالسيف شيء آخر .

الجيش الذي حضر الموقعة مع قتيبة فشهدوا بالحق ، شهدوا أن قتيبة لم ينبذ إليهم عهدهم ، بل فاجأهم بفتح .
ولما وضح هذا أمام القاضي ، أصدر حكمه في هذه القضية صريحًا لا غموض فيه ، قويًّا مجلجًا ناطقًا بعدالة الإسلام وسماحته ، قال القاضي : على الجيش الإسلامي الذي فتح سمرقند بقيادة قتيبة أن يتأهب للخروج منها فوراً ، كذلك يخرج منها المسلمون الذين دخلوها بعد الفتح ، لقد كان لهذا الحكم رجة في أنحاء سمرقند ، إذ ما كان يتصور أحد أن تعاليم الإسلام تمضي على هذا النحو ، وتعطي الحق للقاضي أن يأمر الجيش بالخروج من بلد فتحه واستقر فيه .

وأسرع الوالي يخطر الخليفة بالحكم ويطلب مشورته ، فجاء الرد بتنفيذ حكم القاضي بحذافيره ، وعندئذ أصدر أمره إلى الجيش بالتأهب للرحيل ، وإلى المسلمين المدنيين بمغادرة سمرقند ..
وبينما هذا يجري على قدم وساق ، والجيش يجمع أسلحته وأمتعته ويفك مخياته ، وبينما المسلمون المقيمون بالمدينة يودعون أهل سمرقند ، ويحزمون أمتعتهم ، ويعلنون بيع أملاكهم فيها ، إذا بمفاجأة تجِدُّ لم تكن في الحسبان ، فقد جاء وفد يمثل أهل سمرقند إلى الوالي ، وأبلغوه أنهم تشاوروا فيا بينهم ، بعد هذا الحكم ، الذي ما دار بخلدهم لحظة واحدة أن تعاليم الإسلام لا تضيق بمثله ، وأنهم ما كانوا يتوقعون أن هناك قاضيًا يجرؤ على مطالبة الجيش الفاتح بالجلاء عن بلد فتحه ، وأنهم ما كانوا يتصورون أن القاضي سيهمل في القضية عصبيته لقومه ، ولا يعيرها اهتامًا ولا وزنًا ، وأنهم استبعدوا أن يأمر الخليفة بتنفيذ الحكم كما صدر مع انصياع الجميع له ، دون أن يكون هناك حساب لما يترتب على تنفيذه من عنت لمن صدر في شأنهم .
أمام هذا ، وأمام حسن المعاملة التي وجدوها من إخوانهم المسلمين المقيمين بالبلد حال إقامتهم فيها ، لا يسعهم إلا أن يعلنوا عن تنازلهم عن حقهم ، والمطالبة ببقاء الحال على ما هي عليه ، لأنهم لن يخشوا بعد اليوم ضرًّا ينالهم ، وإزاء هذه الرغبة الصادقة من أهل سمرقند ، أُمِرَ الجيش بالبقاء ، وأُمِرَ المسلمون بعدم الخروج ، وكانت فرحة مزدوجة من الجانبين .
وكانت هذه القضية سببًا في إسلام كثير من أهل سمرقند، وانضوائهم تحت راية الإسلام ، والإخلاص لتعاليمه، والعمل على نشرها ، والاستمساك بما أمرت به ، والاعتصام بحبل الله المتين ، حتى غدت سمرقند بعدُ مركزًا للتزود بزاد المعرفة من علمائه[63]

المبحث الثاني : صور أخري للتسامح

أنواع التسامح في الإسلام كثيرة ومتعددة بتعدد مجالات الحياة وتشعبها، ويمكن إيجاز بعض منها: التسامح الديني لا تعرف البشرية دينًا أطول باعًا في التسامح والتصالح مع الآخر من الإسلام، وضرب رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أفضل الأمثلة على التسامح العقدي، وهو الذي عاش وأصحاب الديانات من غير المسلمين في المدينة آمنين؛ أمّنهم على معتقداتهم، وعباداتهم، ومعابدهم، وطقوسهم وصلبانهم، يمارسون شعائرهم، دون حرج ولا ضيق[64].وقد أذن الله تعالى للمسلمين بالتعايش مع غير المسلمين، وملاطفتهم والتودد إليهم، قال الله -تعالى-: (لَّا يَنْهَاكُمُ اللَّـهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّـهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) الممتحنة 8 .
التسامح العرقي جاء الإسلام ليمحو الجاهلية وما فيها من المحرمات والأباطيل، ومن هذه الأباطيل التي كانت منتشرة في الجاهلية؛ العصبية، سواء العصبية العرقية؛ هذا أبيض، وهذا

63-تاريخ الطبري 6/ 567
64- تاريخ الطبري 609/3

أسود، وهذا عربي، وهذا عجمي، أو العصبية الإقليمية؛ هذا من الشرق، وهذا من الغرب، أو العصبية القبلية؛ هذا من مضر، وهذا من ربيعة. فأبطل الإسلام ذلك كله، وجعلهم كلهم سواسية كأسنان المشط، لا فرق لعربيهم على عجميهم، ولا لكبيرهم على صغيرهم إلا بالتقوى، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (يا أيُّها النَّاسُ، ألَا إنَّ ربَّكم واحِدٌ، وإنَّ أباكم واحِدٌ، ألَا لا فَضْلَ لِعَربيٍّ على عَجَميٍّ، ولا لعَجَميٍّ على عَرَبيٍّ، ولا أحمَرَ على أسوَدَ، ولا أسوَدَ على أحمَرَ؛ إلَّا بالتَّقْوى)[65].

التسامح الاجتماعي لقد اشتهر عند أصحاب الحضارات العريقة التي سبقت الإسلام؛ كحضارة الهند واليونان والروم نظام الطبقات، حيث يتوزع فيها الناس بالتفاضل[66]، فيترأس على هذه الطبقات الملوك والحكام وكبار التجار، والوزراء والأغنياء، وكان هذا التقسيم متداولاً في تلك الحضارات، لا يستحيون منه، ولا ينكرونه، وكذلك كان كفار قريش يفعلون، فكان المجتمع المكي قائمًا على الطبقية المقيتة، حتى جاء الإسلام فارتفع من كان وضيعًا؛ لما ناله من العلم والإيمان، واتّضع من كان رفيعًا؛ بسبب جهله بكتاب الله وسنة نبيه[67].

التسامح في العبادات شرع الله تعالى على المسلمين واجبات أوجبها عليهم لزامًا؛ ليتقربوا بها إليه، ويجزيهم عليها، ويرحمهم بها، ويطهر بها نفوسهم، فيجب عليهم أن يقوموا بها ويلتزموا بتطبيقها، ورتب على ترك هذه الواجبات عقوبة، كما رتب لمن يقوم بها أجراً عظيماً. ولكن الإسلام استثنى من العقوبة كل من ترك هذه الواجبات خارج نطاق المقدرة؛ كالناسي، فهو خارج نطاق العلم، ومن كان لا يقدر على القيام بهذه العبادة؛ لمرض، أو لعرض يشغله عن هذه العبادة، فإن الإسلام عفا عن أمثال هؤلاء، ولم يكلفهم فوق الطاقة، قال الله تعالى: (لَا يُكَلِّفُ اللَّـهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ)[68].

التسامح في العقوبات إنّ دقة التشريعات الإسلامية، وقدرتها على تنظيم حياة البشر، وقدرتها على المحافظة على جوهر المجتمعات من الوقوع في التحلل والانحلال، جعل هذا التشريع معجزًا حقًّا، ومن أجل الموازنة بين الجريمة والعقاب، جعل الله تعالى هذه العقوبات التشريعية رادعة للعصاة، وبالوقت نفسه غير مجحفة، إلا في بعض الحدود التي تجاوز فيها العصاة حدود الرحمة مع غيرهم كالقاتل؛ فإنه يقتل، من أجل أن لا تصبح حياة البشر رخيصة[69].ولكن الشرع يتجاوز عن هذه العقوبات في مجالات عديدة؛ كالشبهة، قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: (ادْفَعُوا الْحُدُودَ مَا وَجَدْتُمْ لَهُ مَدْفَعًا)،[١٨] كما لا تقطع يد السارق في المجاعات، أو في السرقة التي له فيه شبهة ملك؛ كالمرأة التي تسرق من بيت زوجها[70].

مجالات التسامح واسعة ومتعددة وشاملة، تعم الناس كلهم، وتعم التصرفات كلها، وتعم الحياة وتشملها، ولا تقتصر على أفراد معينين، دون غيرهم، ولا على تصرفات معينة دون غيرها. ما أهمية التسامح في الإسلام؟ للتسامح أثر عظيم في نفس المتسامح ونفوس من يخالطهم، وتبرز هذه الأهمية، فيما يأتي: ينال المتسامح بخلقه من الأجر ما لا يناله العابد المكثر من عبادته؛ لأن الله تعالى يعطي على الخلق أكثر مما يعطي على الاجتهاد في العبادة، لقول رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: (إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُدْرِكُ بِخُلُقِهِ درجة الصائم القائم)[71]، و قال رسول الله -صلى

65- رواه أحمد بن حنبل، في مسنده ، عن أبي نضرة، رقم:23489

66- الإسلام وأوضاعنا السياسية، عبد القادر عودة ، بيروت - لبنان:مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، 278/1 .

67- دراسات في تميز الأمة الإسلامية وموقف المستشرقين منه (الطبعة 1)، قطر :وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، 1/ 413

68- من مظاهر التسامح الإسلامي .. الرحمة "، الألوكة، د. عمر بن عبدالعزيز قريشي (2013/3/12) . بتصرّف

69- السابق

70- السابق

71- رواه ابن حبان، في صحيحه ، عن عائشة، رقم:480

الله عليه وسلم: (إِنَّ اللهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ، وَمَا لَا يُعْطِي عَلَى مَا سِوَاهُ)[72].

يترك التسامح في نفس الآخرين إقبالا على المتسامح ومحبة وتعظيمًا؛ ففي قصة الأعرابي الذي بال في المسجد، وهمّ به الناس ليقطعوا عليه بوله، فمنعهم رسول الله -صلى الله عليه وسلم- رفقًا به، فقال هذا الرجل بعد ذلك: (اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا، وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا)[73]، قول الأعرابي هذا دليل على غضبه عليهم، ورضاه من رسول الله -صلى الله عليه وسلم-. تطيب نفس المتسامح، بتسامحه وعفوه، ولا يثقل نفسه بالهمّ ولا بالكدر، فتصيبه طمأنينة، وراحة بال.

يساعد المتسامح المخطئ على تصحيح خطئه؛ لأنه يرى من اللطف والتسامح، ما يسبب له الإحراج والندم[74].يعين التسامح على تعزيز مفهوم التعايش؛ بين الشعوب، والأفراد؛ لأن التنافروعدم الانسجام، يقلل من فرص التلاقي والتجمع[75].المتسامح بإمكانه أن يحصل على الدرجات العليا دون تعب ولا مشقة، بمجرد تحسين خلقه، وحسن تعامله مع الناس، كما أنه يحصل على محبتهم وثقتهم

الخاتمة

خلاصة القول: إن العالم اليوم في مشارق الأرض ومغاربها يحتاج إلى تعميم ثقافة وخُلُق التسامح على كافة المستويات، حتى تكون ثقافة عامة، يعمل بها الراعي والرعية، الصغير والكبير، الرجل والمرأة، الموظّف والتاجر، المزارع والصانع، العامل ورب العمل، السياسي ورجل الأمن، المواطن والمسؤول، الشرقي والغربي، المسلم وغير المسلم، لأن من شأن ذلك، التوجه بالعالم الحائر المضطرب إلى شاطئ وبر الأمان.

إن ثقافة التسامح تشكّل صمام الأمان لعالم مطمئن ومزدهر ومتقدّم، كما تشكّل الأساس المتين لعلاقات طيبة على مستوى الأفراد والمجتمعات، لذا من واجب الجميع العمل على نشر قيم وفضائل التسامح حتى تصير ثقافة عامة، فنعيش في عالم كله مطمئن ومتقدم.

المصادر والمراجع

- الإسلام وأوضاعنا السياسية، عبد القادر عودة ، بيروت - لبنان:مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع
- تاريخ الطبري ، دار التراث – بيروت ، الطبعة: الثانية - 1387 ه
- دراسات في تميز الأمة الإسلامية وموقف المستشرقين منه (الطبعة 1)، قطر :وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية،
- السنن الكبرى للبيهقي (المتوفى: 458هـ) ، تحقيق : محمد عبد القادر عطا ، دار الكتب العلمية، بيروت -لبنات ، الطبعة: الثالثة، 1424 هـ - 2003 م
- صحيح ابن حبان حققه وخرج أحاديثه وعلق عليه: شعيب الأرنؤوط ؟، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت ، الطبعة: الأولى، 1408 هـ - 1988 م
- صحيح البخاري، في صحيحه ، لمحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر ، الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي) ، الطبعة: الأولى، 1422هـ
- صحيح مسلم ، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي ، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت ،

72- رواه مسلم، في صحيحه ، عن عائشة، رقم:2593

73- رواه البخاري، في صحيحه ، عن أبي هريرة، رقم:6010

74- "مفهوم التسامح وأهميته في المجتمع "، بسمة حسن (2020/12/31)، المرسال، بتصرّف.

75- السابق

- الكامل في التاريخ ، لكامل في التاريخ لابن الأثير (المتوفى: 630هـ) ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري ، الناشر: دار الكتاب العربي، بيروت – لبنان ، الطبعة: الأولى، 1417هـ / 1997م، ،
- لسان العرب لابن منظور، الطبعة 3، بيروت : دار صادر
- مفهوم التسامح وأهميته في المجتمع "، بسمة حسن (2020/12/31)، المرسال
- من مظاهر التسامح الإسلامي .. الرحمة "، الألوكة، د. عمر بن عبدالعزيز قريشي (2013/3/12) .
- نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم صلى الله عليه وسلم ، عدد من المختصين، (الطبعة 4)، جدة : دار الوسيلة للنشر والتوزيع، صفحة 6/2288، بتصرّف
- نظرات استشرافية في فقه العلاقات الإنسانية بين المسلمين وغير المسلمين، د. حسن بن محمد سفر،
- نهاية الأرب في معرفة أنساب العرب ، للقلقشندي (المتوفى: 821هـ) ، تحقيق: إبراهيم الإبياري ، دار الكتاب اللبنانين، بيروت ، الطبعة: الثانية، 1400 هـ - 1980 م
- اليسر والسماحة في الإسلام، فالح بن محمد الصغير ، بدون تاريخ ، وبدون دار نشر

АБУ АБДУЛЛО РУДАКИЙНИ ҲАЁТИ ВА МАЪНАВИЙ МЕРОСИ

Хажиева Максуда Султановна, фалсафа фанлари доктори, профессор - Урганч давлат университети «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси» кафедра мудири

Жаҳон халқлари маданий-маънавий меросининг таркибий қисми ҳисобланган қадимий илмий-фалсафий тафаккурнинг маҳсули – тасаввуф таълимоти, унда илгари сурилган фалсафий-ирфоний мерос асрлар давомида бутун инсониятни ижтимоий-маънавий қиёфасини шакллантириш, юксак ахлоқий фазилатлар руҳида тарбиялашга, умуминсоний ва миллий қадриятларни мустаҳкамлашга хизмат қилиб келмоқда. Жумладан, буюк мутасаввуфлар қолдирган илмий-маънавий меросни бугунги ёшларга етказиш, уларда илгари сурилган ахлоқий ғоя ва қарашларни илмий жиҳатдан очиб бериш муҳим аҳамият касб этади. Форс-тожик адабиётининг асосчиси Абу Абдулло Жаъфар бинни Муҳаммад Рудакий (ابو عبد الله رودکی) Самарқанд яқинидаги Панжрудак қишлоғида туғилган. Унинг тахаллуси шу қишлоқ номидан олинган бўлиб, руд деган чолғу асбоби билан боғлиқлиги тўғрисидаги фикрлар ҳақиқатдан йироқ. У алоҳида қобилият соҳиби бўлиб, «саккиз ёшида Қуръонни хатм қилиб, қориликка ўтган ва шеър ҳам ижод қила бошлаган. Чиройли овози туфайли ашула айтиш ва уд асбобини чалишга киришиб, бу санъатда маҳорат кўрсатди»[76]. Ёш истеъдоднинг овозасини эшитган Наср ибн Аҳмад уни Бухорога - сомонийлар саройига даъват қилади. Унинг истеъдоди Бухорода нашъу намо топади. Рудакийнинг басирлиги тўғрисида манбаларда турли фикрлар юради: бир хиллари шоирнинг онадан кўр туғилганлигини таъкидласалар, иккинчилари Бухоро амири қарматликда[77] айблаб, унинг кўзига мил тортганлиги ҳақида маълумот берадилар. Шоирнинг табиат манзараларини ҳайратланарли даражада ёрқин тасвирлаганидан келиб чиқиб, кўпчилик унинг туғма кўр бўлганлигига ишонмайди. 1956 йили шоир калла суягини текшириб кўрган антрополог-ҳайкалтарош М. Герасимов кўз косасида қолган излардан шоирнинг кўзи куйдирилиб кўр қилинганлигини аниқлади. Маънавий мероси манбалар шоир меросини 700 мингдан 1 миллион 300 минг мисрагача кўрсатишади. Баъзилар эса ундан юз жилд мерос қолган дейишади. Афсуски, бизга қадар бу муаззам мероснинг жуда оз қисми етиб келган. 1956 йили Рудакийнинг 1100 йиллиги муносабати билан унинг пароканда шеърлари бир ерга жамланганда 1840 мисрани ташкил этган эди. 1957 йили шоир шеърлари забардаст мутаржим ва форсий адабиёт билимдони Мунирхон Муинзода

[76] Абдураҳмон Жомий. Баҳористон (Ш. Шомуҳамедов таржимаси). - Тошкент, 1997 67-68-бетлар.
[77] Ислом динига мухолифатда бўлган қарматлар ҳаракати IX аср охирида Ироқда вужудга келган. Улар 899 йили Шарқий Арабистонда ўз давлатларини тузганлар ва у XI асрнинг охиригача мавжуд бўлган.

таржимасида ўзбек тилида ҳам босилиб чиқади. Кейинчалик форс-тожик сўз санъатининг йирик тадқиқотчиси ва таржимони Шоислом Шомуҳамедов таржимасида Рудакий асарлари яна икки марта нашр этилди[78]. Садриддин Айний: «Устод Рудакий ўз шеърларидан девон тузган дастлабки шоирдир», - деб маълумот беради[79]5. «Бўйи жўйи Мўлиён ояд ҳаме» («Мўлиён ариғининг бўйи келмоқдадир)» мисраси билан бошланадиган ғазали унга фавқулодда шуҳрат келтирди. «Модари май» («Майнинг онаси») қасидаси ҳам машҳур. Буюк ҳинд эпоси «Калила ва Димна»ни шеърий таржима қилган. Илму адаб аҳли Рудакий услубини «саҳли мумтанеъ», яъни «осону мумкин эмас», деб баҳолаганлар.

«Рудакий араблардаги шеър ўлчови арузни чуқур ўрганиб, ўз халқи орасида кенг тарқалган қўшиқлар куйига татбиқ қилиш натижасида бир неча янги вазнлар ихтиро қилиб, арузни бойитган»[80]. Рудакий ва унинг сафдошлари форсий шеъриятда бир неча аср ҳукмронлик қилган Хуросон (ёки Туркистон) услубига асос солиб, уни ривожлантирганлар. Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, «устод Рудакий адвор ва мусиқий фанида тамом қувватга эга эди... унинг илмлар ва кўп фанлардан воқифлиги бордир. Шеърият турларидан қасида ва маснавийни (ҳам) яхши айтар эрди. Устод Рудакий хосу авом олдида баланд мартабага эришган»[81]. Кўпгина машҳур сўз усталарининг якдиллик билан эътироф этишларича, Шарқда бирор шоир Рудакийчалик шон-шуҳратта бурканмаган, айни пайтда, Рудакийчалик молу давлатга ҳам эга бўлмаган. Афсуски, форсий шеъриятнинг устоди, Одам Атоси деб улуғланган шоир кексаликда қишлоғига қайтиб, кўр, қашшоқ ва касал ҳолида вафот этади. Адабий-тарихий манбалар шоир меросини 700 мингдан 1 миллион 300 минг мисрагача кўрсатишади. Баъзилар эса ундан юз жилд мерос қолган дейишади. Афсуски, бизга қадар бу муаззам мероснинг жуда оз қисми етиб келган. 1956 йили Рудакийнинг 1100 йиллиги муносабати билан унинг пароканда шеърлари бир ерга жамланганда 1840 мисрани ташкил этган эди. 1957 йили шоир шеърлари забардаст мутаржим ва форсий адабиёт билимдони Мунирхон Муинзода таржимасида ўзбек тилида ҳам босилиб чиқади. Кейинчалик форс-тожик сўз санъатининг йирик тадқиқотчиси ва таржимони Шоислом Шомуҳамедов таржимасида Рудакий асарлари яна икки марта нашр этилди. Садриддин Айний: «Устод Рудакий ўз шеърларидан девон тузган дастлабки шоирдир», - деб маълумот беради . «Бўйи жўйи Мўлиён ояд ҳаме» («Мўлиён ариғининг бўйи келмоқдадир)» мисраси билан бошланадиган ғазали унга фавқулодда шуҳрат келтирди. «Модари май» («Майнинг онаси») қасидаси ҳам машҳур. Буюк ҳинд эпоси «Калила ва Димна»ни шеърий таржима қилган. Илму адаб аҳли Рудакий услубини «саҳли мумтанеъ», яъни «осону мумкин эмас», деб баҳолаганлар. «Рудакий араблардаги шеър ўлчови арузни чуқур ўрганиб, ўз халқи орасида кенг тарқалган қўшиқлар куйига татбиқ қилиш натижасида бир неча янги вазнлар ихтиро қилиб, арузни бойитган». Рудакий ва унинг сафдошлари форсий шеъриятда бир неча аср ҳукмронлик қилган Хуросон (ёки Туркистон) услубига асос солиб, уни ривожлантирганлар. Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, «устод Рудакий адвор ва мусиқий фанида тамом қувватга эга эди… унинг илмлар ва кўп фанлардан воқифлиги бордир.

Бойлик, йўқчиликда дунё аҳлини
Токай ҳисоблайсан хасис - лаим, деб?
Дунёдан тамаъни узган чоғингда
Билурсан жаҳонни буткул карим деб[82].

Шеърият турларидан қасида ва маснавийни (ҳам) яхши айтар эрди. Устод Рудакий хосу авом олдида баланд мартабага эришган». Кўпгина машҳур сўз усталарининг якдиллик

[78] Қаранг: Инжулар уммони. - Тошкент, 1988 , 11-57-бетлар; Абу Абдулло Рудакий. Бобо Тоҳир. Сайланма. - Тошкент, 1994 ,- 77-81-бетлар.
[79] Айний С. Асарлар. Саккиз жилдлик. 8-жилд (Мақолалар). - Тошкент, 1967 193-бет.
[80] Шомуҳамедов Ш. Одамийлик иншоси. - Тошкент, 1984.
[81] Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони (Б. Аҳмедов таржимаси). — Тошкент, 1981 23-бет.
[82] Қаранг: Рудаки и 1000 лет персидской поэзии (Материалы международной конференции, г. Алматы, 4-5 ноября 2008 г.) – г. Алматы, 2017, 384 с.

билан эътироф этишларича, Шарқда бирор шоир Рудакийчалик шон-шуҳратта бурканмаган, айни пайтда, Рудакийчалик молу давлатга ҳам эга бўлмаган. Афсуски, форсий шеъриятнинг устоди, Одам Атоси деб улуғланган шоир кексаликда қишлоғига қайтиб, кўр, қашшоқ ва касал ҳолида вафот этади.

Замон менга жуда қиммат насиҳат этди,
Агар билсанг, замон тўла насиҳат эрур.
Деди: ўздан баландроқни кўриб ғам ема,
Кўп киши бор, сен бўлишни орзу қилур.[83]

Рудакийни рубоий жанрининг ёзма адабиётдаги кашшофи хам дейдилар. Чунки жанрнинг барча талабларига жавоб берадиган илк рубоийлар Рудакий қаламига мансуб. У ўз рубоийларида ишқ мавзуини кенг ва чуқур ёритиб берди. Албатта, шоир рубоийларида фалсафий фикрлар ва замондан шикоят мотивлари ҳам кўзга ташланиб туради.

ДУХОВНЫЙ МИР ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ

Шарифова Гулпари Хамдамовна, кандидат филологических наук, доцент-Таджикского педагогического института в городе Пенджикент

Джалаладдин Руми — величайший поэт-суфий, «танцующий поэт», живший в XIII веке на территории Малой Азии, основатель и духовный вдохновитель суфийского ордена Мехлеви. Последователи его учения дали ему имя Мавлана («Наш господин»), считая Руми своим духовным наставником.

Мавлана Джалал ад-Дин Мухаммад Руми родился в Балхе (ныне на территории Афганистана) 30 сентября 1207 года. Из-за нашествия Чингисхана его отец, выдающийся ученый-богослов, эмигрировал с семьей в Малую Азию, в Конийский султанат Сельджукидов (в 1220 г.). Здесь поэт получил духовное образование и, подобно отцу, был руководителем медресе и проповедником.

Согласно преданиям, вошедшим в книгу «Сто рассказов мудрости» (своеобразное «житие» Руми), чудеса, сверхъестественные явления, встречи с духами и людьми – посланцами высших миров – сопровождали жизнь Джалаладдина с самого детства. Одной из важнейших таких встреч, ставшей своего рода духовной инициацией мальчика, было посещение его семьей возвышенного суфийского шейха и поэта Фаридуддина Аттара в

[83] Қаранг: Рудаки и 1000 лет персидской поэзии (Материалы международной конференции, г. Алматы, 4-5 ноября 2008 г.) – г. Алматы, 2017, 384 с.

городе Нишапуре (Иран). Духовидец Аттар узрел в маленьком Джалаладдине своего преемника, будущего наставника всех суфиев, и подарил ему свою мистическую поэму «Асрар-намэ» – «Книгу сокровищ». Свой дар Аттар сопроводил особым благословением (барака), которое помогает раскрыть в человеке духовные «каналы», делает его способным воспринимать откровения свыше. Отцу Джалаладдина Аттар пророчески предрек: «Твой сын зажжет на земле огонь восторженного служения Богу».

В Конье Джалаладдин, под руководством отца и других наставников, изучал основы мусульманской теологии и правоведения, а также теорию и практику суфизма. Завершив свое образование в исламских академиях Дамаска и Алеппо, он после кончины отца стал главным проповедником в Конье, унаследовав место главы медресе (духовного училища) и приобретя множество учеников и последователей.

Величайшее озарение светом Высшей Истины произошло в жизни Руми при появлении в Конье странствующего шейха Шамсуддина Тебризского. Встреча этих двух мистиков-прозорливцев состоялась 26 ноября 1244 года, когда Руми было 37 лет. Однако сам он считал дату их знакомства днем своего нового – духовного – рождения. Действительно, после этой встречи внутренний мир Руми чудесным образом обновился. Джалаладдин стал непревзойденным Учителем, выражающим свой уникальный «горний опыт» в общедоступных стихах и притчах. Он стал великим Учителем-Поэтом…

…Дервиш Шамсуддин Тебризский подстерег на городском перекрестке процессию учеников во главе с восседавшим на муле Руми. Он властно схватил животное за поводья и, глядя прямо в лицо Джалаладдину, спросил: «О ты, испытующий пробу золота невидимых миров! Скажи мне: кто выше – Пророк Мухаммад или же Абу-Йазид Бистами?» (Бистами был оригинальным суфийским мыслителем, пролагавшим в IX веке новые стези Богопознания). Руми без промедления ответил: «Разумеется, Пророк Мухаммад! Ведь именно он – Предводитель каравана праведников, путешествующего к Небесам!» Но Шамсуддин парировал: «Отчего же тогда Пророк Мухаммад только просил Бога "излить на него Свой Свет", в то время как Абу-Йазид восклицал: "Прославлен я, и сияю наивысшим сиянием“?»

Погрузившись во внутреннее созерцание, Руми спустя какое-то время ответил: «Абу-Йазид Бистами поднялся на некоторую духовную ступень – и опьянел от ее сияния, ибо мал был просвет в его сердце, способный впустить луч Божества. Вот и решил он, что достиг наивысшего совершенства! Но Пророк Мухаммад постоянно переходил со ступени на ступень, зная бесконечность Восхождения и безмерность Божьей любви! Вот почему свет, доступный ему ранее, при каждом новом восхождении уже казался ему недостаточным, и просил он вновь и вновь: «Излей на меня Свой свет!..»

Различные предания несколько расходятся в подробностях этого уникального диалога: согласно одному из них, Шамсуддин, услышав ответ Руми, потерял сознание от нестерпимого света Откровения, озарившего его; согласно же другому – сам Руми впал на время в беспамятство от внезапного вопроса Шамсуддина, и лишь потом, в экстазе постигнув Истину, ответствовал ему… Впрочем, оба предания сходятся в одном: существуют Высшие Идеи, соприкоснувшись с которыми, душа воспаряет столь высоко, что телесная природа человека потрясается до основания…

…С этого дня Руми и Шамс (сокращенное имя дервиша, своим появлением озарившего душу Руми, означает «солнце») были неразлучны в любви и познании, как бы составляя единого Человека. Поистине, оба они в миг своей встречи испытали сопричастность Сути Бытия и вкусили восторг, превышающий все земное. Шамс стал наставником и спутником Руми на том Пути к Источнику Жизни, который невыразим словами…

На время прекратились проповеди Джалаладдина в медресе и мечети и ученики остались без его уроков – ведь он сам превратился из обучающего в обучаемого, постигая азы Горнего Знания, внимая своему «Солнцу жизни», как именовал он Шамса. А когда Руми возвратился к преподаванию – преобразились и суть, и форма его наставлений. Он обучал

теперь непосредственному постижению Истины – через собственный живой пример, а также посредством притч. Он основал орден Маулавия – братство «танцующих дервишей», постигающих Тайну бытия через экстатическую радость, песню и танец, восходя на высоты поэзии и вникая в глубины мудрости. Недолго, всего около трех лет, длилось земное общение Руми с Шамсом. Фанатичные, настроенные против суфийских «свобод», ортодоксы-догматики, а также многочисленные завистники не осмеливались поднять руку на самого Руми, поскольку он пользовался покровительством властей. Но они составили заговор против Шамса и надеялись духовно погубить Руми, разлучив его с возлюбленным наставником и другом. В 1247 году Шамс навсегда исчез с земного плана бытия – по некоторым сведениям, он был убит теми самыми «сынами тьмы», для которых яркий свет Богопознания и любви к ближнему непереносим в любую эпоху. Однако тело Шамса так и не было найдено…

Руми какое-то время оставался безутешным, разыскивая Шамса в разных краях. Но затем свершилось чудо: Джалаладдин ощутил, что душа Шамса вселилась в него самого, что отныне в одном теле неразлучно обитают две души!.. Несравненные по силе мысли и глубине чувства стихи потекли теперь из-под калама (тростникового пера) Джалаладдина, и подписывались они именем Шамса! Даже сам почерк Руми стал теперь неотличим от почерка Шамсуддина, который как бы сделал друга – свое alter ego – тем духовным каналом, через который мог отныне проводить в мир свои идеи, воплощать свое поэтическое мировидение.

На этом новом, самом интенсивном по степени самовыражения, этапе своей жизни Руми создает все то, что сохранило его имя на века. Он окончательно формирует суфийское братство Маулавия (в другом произношении Мевлеви), устанавливает для него чин своеобразных «радений» – медитативно-экстатических собраний, сопровождаемых декламацией стихов самого Руми, игрой на нае – тростниковой флейте, пением и танцами. В таком виде братство Мевлеви существует и по сей день. В Евпатории Текие дервишей как раз и относится к ордену Мевлеви. Из википедии: "Дéрвиш (перс. درویش — derviš — бедняк, нищий) то же, что и «каландар» или «календер» — мусульманский аналог монаха, аскета, приверженец суфизма.Суфи́зм (также суфийский ислам или тасаввуф (араб. تصوف), предположительно от арабского «суф» (араб. صوف) — шерсть) — мистическое течение в исламе. Под этим термином объединяются все мусульманские учения, целью которых является разработка теоретических основ и практических способов, обеспечивающих возможность непосредственного общения человека с Богом".

Обрядовый танец «сема» занимает важное место в культе ордена Мевлеви. Руми в одном из своих стихотворений писал, что «сема» - это стремление к познанию бесконечного в бренном мире:

«Повсюду, где бы ты ни был, присутствует Бог. Он везде.

Сема и все остальное- лишь повод. Главное - это Всевышний.

Сема же - это пища для влюбленных в Бога.

Именно в «семе» вы можете соединиться с Богом».

Чтобы достигнуть Реальности, суфий шагает стопами любви. Ум и рассудок эту Реальность постичь не в состоянии. С точки зрения суфиев ты не познаешь Бога, пока остаёшься самим собой; величайшая завеса между тобой и Реальностью - самость. Лишь огонь божественной любви способен выжечь этот эгоцентризм. Более того, божественная любовь возникает сама собой; ей нельзя научиться. Для суфиев следствием этой божественной любви является их устремленность в одном направлении: суфийские мастера сосредоточены исключительно на Боге.

Одной из важнейших задач первых суфийских мастеров было подвигнуть людей к любви и служению другим, и способствовать развитию положительных качеств, являя собою высочайшие примеры служения человечеству. Когда Абу Саида спросили, сколько существует путей от творения к Богу, он ответил: “Одни говорят - тысяча, другие - столько же, сколько сотворенных существ. Кратчайший же и лучший путь сотворенного существа к Богу - путь доброты и служения другим”. Абу Саид ибн Аби-л-Хэйр: «Быть суфием значит отказаться от всякого беспокойства, и нет худшего беспокойства, чем мы сами. Когда ты занят собой, ты отделен от Бога. Путь к Богу состоит из одного шага: шага от себя. Подлинно святой человек находится среди людей, ест и спит с ними, покупает и продает на базаре, женится и вступает в контакты с обществом, но при этом ни на мгновение не забывает Бога». Ему вторит ал-Джунайд: «Суфизм означает, что Бог побуждает тебя умереть для себя и дарует тебе жизнь в Нем».

Суфизм можно рассматривать как синтез ряда более ранних учений о любви к Богу и восхождении к Нему посредством духовного самосовершенствования. Эти учения, развивавшиеся в различных религиозно-мистических традициях, получили догматическую завершенность в рамках Ислама.

Одна из составляющих суфийского мировоззрения – утверждение полноправия различных религиозных учений человечества, каждое из которых по-своему отражает Единую Истину. Такой взгляд сближает людей разных вер, уничтожает вражду и недоверие между ними, делает любовь к ближнему поистине всечеловеческой. «Бог един, но пути к Нему разные», - говорят суфии. Эта точка зрения изложена, например, Омаром Ибн альФаридом (1181–1235 гг.) в его поэме «Стезя праведного». В ней от лица Бога приводятся такие слова:

«Не без Моей всесильной воли неверный повязал «зуннар» —
Но снова снял, не носит боле, с тех пор как истину узнал.

И, если образ благостыни в
мечетях часто Я являл,
То и Евангельской святыни Я
никогда не оставлял.
Не упразднил я Книгу Торы, что
дал евреям Моисей, —
Ту Книгу мудрых, над которой не
спят в теченье ночи всей.
И, коль язычник перед камнем
мольбу сердечную излил,
Не сомневайся в самом главном:
что Мною он услышан был…
Известно правое Ученье повсюду,
веку испокон,
Имеет высшее значенье любой
обряд, любой закон.
Нет ни одной на свете веры, что к
заблуждению ведет,
И в каждой – святости примеры прилежно ищущий найдет.
И тот, кто молится светилу, не заблудился до конца:
Оно ведь отблеск сохранило сиянья Моего лица!
И гебр, боготворивший пламя, что тысячу горело лет,
Благими подтверждал делами, что, сам не зная, чтит Мой Свет:
Блистанье Истинного Света его душа узреть смогла,
Но, теплотой его согрета, его за пламя приняла…
Вселенной тайны Мною скрыты, их возвещать Я не хочу,
И мира зримого защита – в том, что о тайнах Я молчу.
Ведь нет такой на свете твари, что высшей цели лишена,
Хотя за жизнь свою едва ли о том помыслит хоть одна!..»

В конце жизни Руми пишет грандиозную по духовной проникновенности и поэтическим достоинствам поэму «Маснави-йи-манави» («Парные строки с тайным подтекстом», или «Двустишия с намеками на незримое»), состоящую из более 25 тысяч бейтов (двустиший). Сочинение поэмы заняло около 12 лет, завершившись в 1272 году. Он создает вдохновенное собрание стихов «Диван-и-Шамс» – «Поэтический сборник Шамса», или «Диван Шамса Табризского», в котором около 30 тысяч бейтов. Творения Руми, относимые к прозаическим лишь условно (проза в них часто перемежается со стихами или имеет ритмический характер), – это «Поучения» (собрание философско-мистических проповедей), «Послания» (сборник писем, обращенных к различным адресатам), а также свод его изречений «Фихи-ма-Фихи» («Здесь то, что здесь (есть)»), составленный впоследствии сыном Джалаладдина – Султаном Веледом. Последнее произведение соотносится с «Маснави», многое поясняя в этой поэме.

Поэт скончался 17 декабря 1272 года в Конье и был там же похоронен, провожаемый в последний путь многими людьми всех вероисповеданий — мусульманами, христианами, иудеями, индуистами, буддистами и др.,— выразившими почтение к человеку, воспевавшему «религию сердца»— единодушие всех людей разных племен и вероисповеданий. Могила Руми в Конье

Его учение, его стихи пропитаны телемитским духом (а может и наоборот – телема пропитана духом суфизма Руми). Впрочем, любое учение, выходящее за пределы ортодоксальных религий; не разделяющее, а объединяющее знания и Пути – весьма близко к телеме. И напоследок - стихи Руми:

"О люди всех эпох и мест, что о себе скажу я вам?
Моя религия – не Крест, не Иудейство, не Ислам.
Я все стихии перерос, я вышел из-под власти звезд,
Юг, север, запад и восток – не для меня, не здесь мой Храм!
Твердь и вода, огонь и дух – к их мощным зовам слух мой глух,
Я тотчас всё, чего достиг, за новую ступень отдам!
Не страшен мне горящий ад, не жажду райских я наград,
Я узы крови развязал – и я не сын тебе, Адам!
Я – вне событий и имен, я превозмог закон времен,
Я в каждом встречном воплощен – и неподвластен я годам!
Во множестве провижу я Одно – Единство Бытия,
И слово Истины живой читаю я не по складам!
Я жажду в мире одного – Возлюбленного своего:
Лишь вечно видеть бы Его – и по Его идти следам!
Шамс! От любви и от вина всегда душа твоя пьяна:
Давай же славу воздадим сим, лучшим на земле, плодам!"

Чи тадбир эй мусулмонон, ки ман худро намедонам,
На тарсо, на яҳудиям, на габрам, на мусулмонам.
На шарқиям, на ғарбиям, на барриям, на баҳриям,
На з-аркони табииям, на аз афлоки гардонам,
На аз хокам, на обам, на аз боду на аз оатш.
Н аз аршам, на аз фаршам, на аз кавну на аз конам.
На аз ҳиндам, на аз счинам, на аз булғору саксинам,
На аз мулки ироқайнам, на аз хони Хуросонам.
На аз дунё, на аз уқбо, на аз ҷаннат, на аз дӯзах,
На аз Одам, на аз Ҳавво, на аз фирдавсу ризвонам.
Маконам ломакон бошад, нишонам бе нишон бошад,
На тан бошад на ҷон бошад, ки ман аз ҷони ҷононам!

Спасибо за внимание!

ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИ ФАН СИФАТИДА ЎРГАНИШНИНГ ЗАРУРЛИГИ

Сайимназар Каримов - Самарқанд давлат университети профессори,
Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси мудири, фалсафа фанлари доктори

Аннотация. Мазкур мақолада тасаввуф фалсафасини фан сифатида ўрганилишининг зарурлиги хақида фикр юритилади. Тасаввуф фалсафасининг янги фан сифатида унинг предмети, мақсад ва вазифалари ҳамда қонун ва категориялари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: тасаввуф, тасаввуф фалсафаси, мақсад, вазифалар, предмет, объект, қонун ва категориялар.

Annotations. The article discusses the need to study the philosophy of Sufism as a science. As a new science, scientific and religious philosophy, its subject, goals and objectives, as well as laws and categories are covered

Keywords: Sufism, philosophy of Sufism, purpose, objectives, subject, object, laws and categories

Тасаввуф фалсафаси шу вақтгача мустақил фан сифатда ўрганилмаган бўлсада, лекин унинг жамият билан алоқадорлиги, таъсири ва жамият тараққиёти билан узвийлиги уни фан сифатига ўрганишни талаб қилади.

Тасаввуфга фан сифатида ёндашиш унинг ижтимоий фанлар тизимида ўз ўрнига эга бўлиб, ўзининг предмет сифатидаги қонун ва категорияларига ҳам эгадир. Бизга маълумки, қонун инсоннинг жамиятдаги ҳатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи йўл-йўриқ ва қоидалар йиғиндисидир. Шу билан бирга қонун ҳар қандай шароитда заруратни ифода этади. Чунки ҳар қандай қонун барқарорлик ва сокинликнинг йиғиндиси бўлиб, бу сокинлик муносабатлар орқали ифодаланган. Тасаввуфнинг таълимот сифтидаги муносабатлар йиғиндисининг марказида инсон муаммоси туради. Демак, тасаввуф фалсафасининг фан сифатидаги қонунияти ахлоқий ва ҳуқуқий қонунларга асосланади. Шу билан биргаликда тасаввуф фалсафаси умумий қонунлар бўлган жамият ва тафаккур ривожланишининг энг умумий алоқадорликлари ва тараққиёт тенденцияларига таянади. Тасаввуф фалсафасининг асосий хусусиятларидан бири башорат қилиш бўлганлиги сабабли уларни кўпинча назарий қонунлар деб ҳам атайди. Тасаввуф фалсафасининг бундай қонунлар жумласига 1. Тасаввуф фалсафасининг ижтимоий фанлар тизимига мослик ва хослик қонунияти 2. Тасаввуф фалсафасининг инсон маънавий-руҳий дунёқарашини шакллантириш қонунияти 3. Тасаввуф фалсафасининг инсон руҳий камолотига эриштириш қонунияти. 4. Тасаввуф фалсафасининг ислом фалсафаси ва қадриятлари билан уйғунлик қонунияти. 5. Тасаввуф фалсафасининг динамик ўзгарувчанлик қонунияти 6. Тасаввуф фалсафасининг умуминсоний таълимот қонунияти.

Шу билан бирга тасаввуф фалсафаси фан сифатида инсоннинг атроф-муҳитда содир бўлаётган ҳодиса ва жараёнлар бўлган муносабати ва уни била олиш хусусиятларини акс эттирувчи категорияларга ҳам эга. Тасаввуф фалсафасининг бошқа ижтимоий фанлар, категориялардан фарқи улар ўзларининг ниҳоятда умумийлиги билан фарқланади. Тасаввуф фалсафаси категориялари инсоннинг маънавий-руҳий камолоти пағоналари ва таянч марказларини ифодалайди. Тасаввуф фалсафасининг категориялари ўзининг асосий муаммоси бўлган инсон тафаккурининг етуклигига ва ташқи олам билан муносабат даражасига боғлиқ бўлади. Бошқа категориялар каби тасаввуф фалсафсининг категориялари ҳам мазмун жиҳатдан ташқи олам қонуниятларига мос келади. Тасаввуф фалсафасининг категориялари ўз манбаи мазмуни жиҳатдан объектив, лекин шакл жиҳатдан субъективдир. Чунки тасаввуф фалсафаси категориялари тафаккур категориялари сифатида фақат кишилар миясидагина мавжуддир. **Бундай категориялар жумласига ботин ва зоҳир,тариқат ва шариат, комил инсон, ваҳдат ул-вужуд, меҳр-шафқат, тасаввуф ва футувват, зикр, тариқат ва меҳнат, илоҳий башорат ва ишорат,**

қалб, руҳ, тажаллий, валийлик, орифлик, зоҳидлик, зикр, зоҳирий ва ботиний илм, поклик, нафс, ахлоқлардир.

Тасаввуф фалсафасининг қонун категориялари мазмун-моҳияти навбатдаги мавзуларда кенгроқ баён қилиб борилади. Лекин шуни айтиш жоизки, барча жамиятларда ўша жамиятнинг етуклик даражаси шу жамият инсонларининг камолоти билан ўлчанган. Тасаввуфнинг қонуниятлари ва категорияларининг асосий ғояси инсон ва унинг маънавий-руҳий камолотини юксалтиришдан иборатдир. Буни амалга ошириш жараёни инсон руҳиятини таҳлил этишдан бошланади. Зеро буюк мутасаууфлар инсон руҳини руҳ, сир, ҳафи ва ахфо деб атаганлар. Илк мутасаввуфлар эса таб, нафс, қалб, сир ва руҳга ажратадилар. Руҳ ва Аллоҳ ўртасидаги пардалар кўтарилгандан сўнг соликлар ахфо мартабасига етадилар. Орада ҳеч қандай парда қолмайди. Солик Ҳаққа яқинликни мушоҳада этади. Бу мартаба тасаввуф таълимотида комил инсон тушунчаси билан ифодаланади.

Дарҳақиқат, улуғ илоҳиётчи Абу Ҳомит Ғаззолий ўзининг “Кимёи саодат” асарида “Одамийни таомий саодати Ҳақ таолонинг маърифатини қилмоқ ва анга ибодат ва бандалик қилмоқдур”.[84]

Демак, тасаввуф фалсафасининг қонун ва кетегорияларининг асл моҳияти барча дунёвий ва илоҳий илмларни эгаллаган қалби эзгу туйғуларга тўла комил инсонни тарбиялашга бўйсиндирилган. Бунга эришиш йўллари турли тариқатларда турлича ёндашилсада лекин асл мақсад инсонни руҳий камолот сари етаклашда туташадилар.

Тасаввуфни таълимот сифатида ўрганиш шундан дарак берадики, тасаввуф фақат диний-фалсафий оқим бўлмасдан балки дунёвий илмларни ҳам ўзида мужассамлаштирган фалсафа ҳамдир. Албатта тасаввуфнинг фалсафий асосларини ишлаб чиқишга нистабан тарихда ўринишлар бўлган. Бироқ фалсафага таянган тасаввуфда Ислом динидан тойиниш ҳолатлари учрайди. Баъзи тасаввуфшунос олимларнинг фикрича, Ўрта асрлар фалсафаси ўз тараққиётига замин этиб, қадимги юнон мутафаккирларини қарашларини олган. Табиийки, бу қарашларнинг асосида Қуръон ва Суннатга асосланган Ислом ғоялари эмас, дунёни материалистик тушунишга уриниш жараёнида туғилган метафизика ётарди эди. Метафизика деганда қадимги юнонлар борлиқ оламдан ташқарида деган ҳодисаларни тушунган. Сўзнинг лўғавий ва истилоҳий маънолари юнончадан таржима қилинганда, физикадан, яъни борлиқ оламдан ташқаридаги ҳодисалар деганидир. Қолаверса, унда кўп худолик излари ҳам учрайди.[85]

Тасаввуф таълимотининг вужудга келиши қоида ва ғояларининг ёйилиши ва унинг кейинги тараққиёти ҳақида жуда кўп манба ва адабиётлар чоп этилмоқда. Агар биз тасаввуфни диний-фалсафий таълимот сифатида ва унинг VIII асрда пайдо бўлганлигини В. Бартольд, Е. Бертельс, И. Мўминов, В. Зоҳидов, М. Баратов каби йирик файласуфларнинг тадқиқотларида чуқур ўрганилганлигининг гувоҳи бўлсак, бу диний фалсафий оқимнинг Шарқ халқларининг маънавий ҳаётида кенг тарқалган ва чуқур из қолдирган таълимот бўлганлигини М.Хайруллаевнинг асарларида билиб оламиз.[86]

Тасаввуф ўзининг чуқур онтологик, гносеологик, аксиологик ва психологик илдизларига эга. Е. Бертельс “суфизм шунчалик кенг ва ҳар тарафламаки, унга исталган концепция, дунёқарашни киритиш мумкин”, деб таъкидлайди. [87]

И.Мўминов эса, тасаввуф ҳақида тухталиб, “Суфизм-мураккаб фалсафий оқимдир у жуда хилма-хил шаклларга, мазмунга ва оқимга эга”, деб таъкидлайди.[88]

---

[84] Ғаззолий. Кимёи саодат. –Т.: 1995.-Б.55.

[85] Мусулмон Намоз, Бахоуддин Нақшбанд.”SHARQ” нашриёт-матбаа акциядорлик жамияти компанияси Бош таҳририяти. тошкент-2018. 38-бет.

[86] Бартольд В. Ислам. Сочинения в 6 томах. –М., 1966.-С.117-118.; Бертельс Е. Суфизм и суфийская литература. –М., 1965.-С.38-41.б; Муминов И. Танланган асарлар. I жилд. –Т., 1969.-Б.34; Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. –Т., 1970.-Б.318; Баратов М. Маърифатчилик. –Т., 1961.

[87] Бертельс Е. Суфизм ва суфийкая литература. –М.: 1965. –С.38-39.

[88] Мўминов И. Танланган асарлар. I жилд. –Т.: 1969.-Б.34.

В. Зоҳидов эса ўз тадқиқотларида “Тасаввуф ортиқ даражада мураккаб, чигал дунёқарашдир”, деб –таъкидлайди.[89]

Баъзи манбаларда Бахоуддин Нақшбанд фалсафий масалалар билан шуғулланмаган ва фақатгина шариат ва суннат асосларидан ўзоқлашмаган деган фикрлар мавжуд. Аммо бундай қарашлар асоссиздир. Бундай далилларнинг айтилишидан сабаб, Баҳоуддин Нақшбанднинг “ошкор бўлган нарсаларни баён этишга хожат йўқ” нақлига амал қилинганидан дарак беради. Чунки Ҳазрат ўзидан илгари ўтган кўп мутасаввуфларнинг қарашларини яхши ўрганган, уларга таяниб, эргашиб, тариқатда амал қилган. Шу ўринда уларнинг фикру назарларини ифодалашнинг хожати йўқ деб ҳисобланган. Аслида Увайсий бўлган Бахоуддин Нақшбанд муайян маънода устоз бўлган тасаввуфнинг машҳур назариётчилари “Шахобиддин Яхё Сухраварди, Мухийиддин ибн Арабий, Юсуф Хамадоний, Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Аҳмад Ясаввий ва бошқаларнинг суфийлик тариқатларидан ва қарашларидан тариқат қоидаларидан хабардор бўлган.

Бахоуддин Нақшбанд айниқса, Жаллолидин Балхий-Румийнинг “Тавҳид бонги”, “Фақир дукони” ва “Арвоҳ сайқали” унвонлари билан машҳур бўлган “Маснавий маънавий” тасаввуфий фалсафий асарини жуда яхши билан. Ўзининг тариқатининг тавҳид ақидасини ишлаб чиқишда уларга таянган. Ўзининг зикрий хуфий яъни охиста қалб ила зикр этишни Румийнинг самаъ-баланд овоз ва ҳатто мусиқавий зикр этишга муқолиф бўлган.

Тасаввуф фалсафасининг асосий хусусиятларидан яна бири шундан иборатки, у бир томондан дин ва шариат, иккинчи томондан, фалсафа ва ҳикмат илми билан чамбарчас боғлаганлигидадир. Лекин тасаввуфни таълимот сифатида ўрганиш шундан далолат берадики, тасаввуф аҳли ҳар доим ўзларини файласуфлар ва дин пешволарига қарама-қарши қуйиб келган. Бунинг сабабини сўфийлар калом аҳли оламнинг яратилиши ва тузилишини, инсоннинг пайдо бўлиши, ва моҳиятини зоҳиран диний тушунтиришдан нарига ўтмасликда айблаган ва шариат уламоларини “муқаллидлар”, яъниўтганларга тақлид қилувчилар деб танқид қилган бўлсалар, файласуфларни, Жумладан , Форобий, Ибн Сино, Ибн Рушд, Ал-Киндийларни юнон донишмандлари изидан бориб, табиат ва жамиятни тадқиқ этишда ақл, мантиқий таҳлил, кузатув ва тажрибалар орқали тадқиқ этишидан борганликларини танқид қилиб, дунёвий-мантиқий илм изқуварлари деб танқид қилаганлар. Фалсафа тарихи нуқтаи назаридан маълумки, калом илми тарафдорлари ҳам файласуфлар ҳам ақлий мантиқий илм, тажриба қилиш, ва шу асосда билим тўплаш устувор бўлган.

Адабиётлар:

1. Мусулмон Намоз, Бахоуддин Нақшбанд.”SHARQ” нашриёт-матбаа акциядорлик жамияти компанияси Бош таҳририяти. тошкент-2018. 38-бет.
2. Ғаззолий. Кимёи саодат. –Т.: 1995.-Б.55.
3. Бартольд В. Ислам. Сочинения в 6 томах. –М., 1966.-С.117-118.; Бертельс Е. Суфизм и суфийская литература. –М., 1965.-С.38-41.б; Муминов И. Танланган асарлар. I жилд. –Т., 1969.-Б.34; Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. –Т., 1970.-Б.318; Баратов М. Маърифатчилик. –Т., 1961).
4. Бертельс Е. Суфизм ва суфийкая литература. –М.: 1965. –С.38-39.
5. Мўминов И. Танланган асарлар. I жилд. –Т.: 1969.-Б.34.
6. Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. . –Т.: 1970.-Б.24.

[89] Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. . –Т.: 1970.-Б.24.

ХУСАЙН ХОРАЗМИЙ – БУЮК МУТАСАВВУФ (1466-1551йй.)

Халлиева Ф.ф.ф.д.проф.- ТошДШУ., инновацион лойиҳа бош илмий ходими
Адамбаева Н.- ТошДШУ., инновацион лойиҳа катта илмий ходими

Resume. In this article, he is an active representative of the Kubravian sect, a scholar and poet of his time Information about Kamoliddin Hussein Khorezmi (1466-1551) is given. In particular, his unique manuscript "Nasihatnomai Shahiy" kept in the National Library of Paris. The work consists of an introduction, four chapters and an introduction. This work has been partially studied by mystics such as Devin Davis, J.Trimengem, D.A.Knysh

Камолиддин Хусайн Хоразмий(1466-1551) Кубравия тариқатининг Хусайния силсиласи асосчиси, ўз даврининг олиму уламоси, шоири донои даврони, Навоийдек шоир таърифига сазовор бўлган, Огаҳийдек буюк зот назарига тушган Шарқ РЕНЕСАНсининг буюк намоёндаларидан биридир. Таниқли олим, огаҳийшунос А.Ўрозбоевнинг таъкидлашича, “Ҳусайн Хоразмий иғтишошия тариқатининг охирги пирларидан биридир. У ҳақида мўътабар манбалардан бири Камолиддин Маҳмуд Ғиждувонийнинг “Мифтоҳ ут-толибин” (Толиблар калити)асари бўлиб, ушбу асар Муҳаммад Ризо Огаҳий томонидан таржима қилинган ва ягона нусхаси Тошкентда сақланади [4]. Асар манбашунос Эркин Миркомилов томонидан табдил қилинган, сўзбоши ва изоҳлар билан Огаҳий асарлари 10-жилдида нашр қилинган.

“Европа фондларида сақланаётган, Ўзбекистонда мавжуд бўлмаган туркий қўлёзмаларнинг маълумотлар базасини ва *“Yevroturcologica.uz*” электрон платформасини яратиш” лойиҳаси асосида Германия, Франция , Финляндия, Австрия, Нидерландия, Италия каби Европа давлатларидаги туркий қўлёзмаларни ўрганиш режалаштирилган. Лойиҳанинг илмий аҳамияти шундаки, хорижий фондлардаги туркий қўлёзмаларнинг илмий истифодага олиб киритилиши билан қадимий ва бой тарихга эга ўзбек адабиётининг теран илдизларини, Шарқ мумтоз оламида аждодларимиз кўтарилган чўққиларни бугунги тафаккур асосида ўзлаштириш имкони кенгаяди.

Дунёнинг энг бой кутубхоналаридан бири, ўз даврида А.Н.Самойлович, Е.Э.Бертельс, В.В.Бартольд каби титан туркийшунослар шуғулланган Париж миллий кутубхонасида топганимиз ноёб қўлёзмалардан бири Хусайн Хоразмий “Насиҳатномаи Шоҳий” асаридир. Қўлёзманинг титул варағидаги ёзувда асар “Насиҳатномаи шоҳий” китоби хуб ва таснифи марғуб, хазинаи асрори ҳикмат” дея таърифланган. Асар мукаддима, тўртта боб ва хотимадан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 мартдаги “Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий таваллудининг 210 йиллигини нишонлаш ҳамда Хива шаҳрида Огаҳий ижод мактабини ташкил этиш тўғрисида”ги 238-сонли қарори жуда катта хайрли ишга - Огаҳий “Асарлар”и кўпжилдлигининг, жумладан, Хусайн Хоразмий ҳақидаги 10-жилднинг яратилишига ҳам замин бўлди.

Бундан ташқари илмда таъкидланганидек, Хусайн Хоразмий ҳақида унинг ўз ўғли Шарафиддин Хусайн форс тилида битган “Жодату л ошиқин” (Ошиқларнинг катта йўли) асар ҳам мавжуд бўлиб, бу манба таниқли олим Маҳмуд Ҳасаний томонидан таржима қилинган. Адабиётшунос Дилором Салоҳийнинг таъкидлашича, Маҳмуд Ҳасаний пири тариқатнинг «Иршод ал-муридийн» («Муридларга тўғри йўл») деб номланган асарини ҳам кирилл алифбосига ўгириб, форс-тожик тилидан ўзбек тилига таржима қилган. [6; 85].

Самарқандда бир муддат яшаб ижод этган Хусайн Хоразмий шарафига “Махдуми Хоразмий” (2002) жамғармаси ташкил этилган. [2;7]. “Махдуми Хоразмий Самарқандда фаолият юргизиб турган пайтда нақшбандия ва яссавия тариқатлари қаторида ўз тариқати, сулукини кенг ёйди, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш мақсади билан яшади. У бу ерда хонақоҳ, масжид, икки мадраса, ҳовуз каби иншоотларни қурдирди. Бу мажмуанинг

баъзи бирлари бугунга қадар етиб келган. Шайхнинг хонақоҳи ҳам кўрлар учун қурилган бўлиб, қорихона деб аталган. Мақбаранинг эса жойи маълум, аммо ўзи ҳозирда йўқ бўлиб кетган". [6; 90].

Ҳар бир миллат адабиёти дунё бадиий тафаккурининг ажралмас қисмини ташкил қилади. Жаҳон халқларининг қизиқиши ва ўқиши бадиий адабиёт аҳамиятини белгиловчи асосий мезонлардан ҳисобланади. У ёки бу халқнинг жаҳонда танилиши, энг аввало, ўша халқ маданияти, санъати ва адабиётининг қандай миқёсда тарқалиши ва тан олинишига боғлиқдир Хусайн Хоразмийнинг ибратли ҳаёти ва ижоди Девин Девис, Ж.Тримэнгем, Д.А.Кныш каби тасаввуфшунос олимлар томонидан бир неча бор эътироф этилган. [1,3,7], аммо ўзбек филологиясида адиб ижоди деярли ўрганилмаган. Ҳозирда шогирдларимиз билан Хусайн Хоразмийнинг Франциядан олиб келинган "Насиҳатнома Шоҳий" асарини табдил қилишни бошлаганмиз. Мазкур асар Ўзбекистон фондларида мавжуд эмас. Яқин орада бу асар мазмун моҳиятидан халқимизни баҳраманд қилиш ниятидамиз. Ушбу ўринда Париж кутубхонасида сақланаётган кўлёзма асосида асардан илк бор парча эълон қилинмоқда:

"Насиҳатнома Шоҳий"

"Ҳамду санои беғоят ва шукру сипоси бениҳоят ул Худойа ва ул Мубдиъий беҳамтоя ўлсун (жаллат асмауҳу ва ғаммат наъамаҳу) авҳоми халойиқ кунҳи аснофи алтофи маърифатинда қосирлар ва афҳоми оламиён алоо ва наъмоси авсофи идрокинда ожизлардир. Бир кирдикордир, ки камоли жалолий "санамти" нуқсондир муназзаҳ ва муъарро. Ва мавориди иродати шавойиби ғараздин мубарродир. На ғаввоси ақл дарёи кибриёсинда саёҳат ва на мисбоҳи ваҳм сохти азаматинда масоҳат эдабилур. Қодиредур, ки бу ҳафт сипеҳри рафиъ бино эдуб, бўйла мунаққаш ва мулавван ва авроқи атбоқ асмоъи кавокиби савоқибу савобит ва сайёрот ила шўйла мунаввар ва музайян айлади. Ва бисоти рубъи маскуни басити олама душинмуш (тўрт томон кенгликларини бутун олам дастурхони – бисотига ўрнатмиш). Автоди таводила (ватад - арқон) муҳкам ва мубрам этди. Ва ажноси ҳайвоноти мукамман адамдин олами зуҳура гетируб, инсони онларинг (уларнинг) ичиндан (ичидан, орасидан) каромат ва хилъат "Ва лақод каррамнаа бани одама" ила мукаррам ва мушарраф этди. Шеър

Он сонеъи латиф,ки бар фарши коинот,
Чандир ҳазор сурат ва алвон нигор кард
Тартиби осмон ва тулуъи сеторагон
Аз баҳри ибрат назари ҳушёр кард

Наср. Ва инсонинг иршоди учун анбиёи алайҳим-ус-салот вас-салом, ки ҳамалаҳи аъбааи нубувват (пайғамбарлик кийимларини устига кийдирди, ёпди) ва дурари дарёи рисолат ва дароёи осмони исматдурурлар, таблиғи рисолат ва табайини (очиқ, равшан, аниқ) далолат бирла алларина (қўлларига) мисоли вожиб ул-имтисол вериб гўндурди (юборди). Онлар дахи (дағи) халойиқ олами мутобиат нафси аморадин зажру манъ этдилар. Ва роҳи салоҳ ва нажотий онлара гўстардилар. Ва хотам ул-анбиё ва саййиди асфиё Муҳаммад мустафо с.а.в., зубдаи мукаввинот ва хулосаи мавжудот эдип (этиб) ва ташрифи "Ва маа арсалнака роҳматан лил-оламийн" ила ихтисос верди. Ва маёман (маймуна – бахтли) қудум ва осори раҳматила ақтор ва офоқ олама мунташир этди. Токи ройати ғавойиб мункасир ва нигунсор ва аъломус-салом муртафеъ ва нусрат шиор ўлди (бўлди). Ва халойиқи олам мўъжизоти возеҳ ва далолоти лойеҳ ила наҳажи қавим ва тариқи мустақима йўнулуб (йўналиб) саодати дў жаҳони ҳосил этдилар. "Я айюҳал рожун минҳу шафаатан" Соллу алайҳи ва саллимуу таслиман" ва ҳазорон ҳазор (минглаб) саловоти таййибот ва таҳийёти зокиёт авлоди ва аъқоби ва атбоъий ва асҳоби ва ашъёий ва аҳбоби узруна ўлсунки, ҳар бириси роҳи намойи дин ва пешвойи шариат саййидул мурсалийндурлар (разиёллоҳу анҳум ажмаъийн). Кама қолан-набиййи алайҳис-салом "Асҳоби кан-нужум, биаййиҳум иқтадайтум, иҳдатайтум" (Саҳобаларим юлдузлар кабидир, уларга эргашсангизлар ҳидоят топурсизлар) салламоллоҳу алайҳи ва алайҳим ажмаъийн.

Наср: Оқил ўлан бу кондан мағрур ва комил ўлон бунинг насина (нимасига) масрур ўлурки, диноринг ниҳояти норудур ҳаманг. Ғояти ҳам ва давлатинг охири лат ва нағманинг сўнги ғамдур. Байт:

Чист дунё хок доний кўҳнаи вайрона,
Ғуссазору меҳнат ободу маломат хона.
Ҳиммати ҳар носозойи тарки дунё чун кунад,
Сар фарозиро расад дарё дили мардона.
Ҳоли дунё боз пўрсидам ман аз фарзонаи
Гўфт хокист ё бодист ё афсона.

АДАБИЕТЛАР

1. ДеВис Д. Хусайн Хорезми: среднеазиатский суфий начала XV в. // Из истории суфизма: источники и социальная практика. Ташкент, 1991
2. К.Каттаев. Махдуми Хоразмий ва хонақоҳи тарихи. –Самарқанд: “Зарафшон”, 2003. 128 б.
3. Кныш А. Д. Суфизм // Ислам. Историографические очерки М., 1991.
4. Махмуд Гиждувоний. Мифтоху-т-толибин, Огахий таржимаси. Узбекистан Республикаси Фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шаркшунослик институти кулёзмаси, инв. №8473
5. Маҳмуд Ҳасаний. ”Махдуми Хоразмий. Иршод ал-муридийн”. Илмий мақ.тўпл.:XV-XVI аср тасаввуф намояндалари илмий меросининг маънавий-маърифий қадриятларни юксалтиришдаги ўрни ва аҳамияти. –Самарқанд: СамДУ, 2011. 38-47 б
6. Салохий Д. Тасаввуф ва бадиий ижод. Ўқув қўлланма.- Тошкент Навруз, 2018.
7. Тримингэм Дж. С. Суфийские ордена в исламе. М., 1989

ВОҲИД ЗОҲИДОВ – ШАРҚ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ТАДҚИҚОТЧИСИ

Г.М.Рузматова –
ЎзМУ профессори, фалсафа фанлари доктори

REZUME

In his scientific research, Vahid Zahidov did not limit himself to mentioning the above-mentioned important scientific problems facing Uzbek philosophers, but first of all he sought to study them himself. Vahid Zahidov's research on the worldview of Navoi is one of the highest scientific works on the great Navoi. Oriental philosophy is especially valuable in terms of showing the rich history of the philosophy of the peoples of Central Asia, its wonderful immortal traditions and the uniqueness of the philosophy of the Islamic world.

Мамлакатимиз файласуфлари ва шарқшунослари халқимиз маданий-маънавий тарихини ўрганишни асосан 1940 йилларнинг охирларидан амалга ошира бошладилар. Лекин шунга қарамай, улар 1950-1980 йиллар давомида бу соҳада самарали ва муваффақиятли иш олиб бордилар. Шу муносабат билан биз, юқоридаги олимларнинг жуда катта хизматини ҳеч камситмаган ҳолда шуни таъкидламоқчимизки, бу соҳада Ўзбекистон фанининг худди шу даврида эришган ютуқлари анча юқори даражада бўлди.

Албатта, бунда Ўзбекистон шарқшунослик фанининг ҳам катта хизматини алоҳида кўрсатиб ўтмоқ зарур. Ўзбекистон шарқшунослари Форобий, Беруний, Ибн Сино, Байҳақий, Наршаҳий, Жомий, Навоий, Абдураззоқ Самарқандий ва бошқа кўп олим ва мутафаккирларимиз асарларинингг танқидий матнини чоп эттириш, уларни рус ва ўзбек тилларига таржима қилиб нашр эттириш каби улкан илмий ва амалий қимматга эга ишларини рўёбга чиқардилар, улар фалсафий тадқиқотлар учун аҳамиятга эга бўлган манба

бўлиб хизмат қилди. Ҳеч муболағасиз мумкинки, 1950-1980 йилларда Ўзбекистонда Ўрта Осиё халқлари фалсафий ва ижтимоий-сиёсий фикрлари тарихини ўрганиш соҳасида амалга оширилган қимматли тадқиқотлар туфайли фалсафа тарихи фани соҳасида янги тармоқ - Ўрта Осиё халқлари фалсафаси тарихи Иттифоқ миқёсида катта аҳамият касб этди. Бу ҳодиса бутун мусулмон Шарқи халқлари, шу жумладан, Ўрта Осиё маданий-маънавий меросини камситувчи, сохталаштирувчи, ирқчилик, буюкмиллатчилик руҳидаги турли ғайриилмий таълимотларнинг амалда тор-мор этилиши эди.

Иккинчи томондан, бу ҳодиса кўпгина афкор омма орасида халқимизнинг ўтмиш маънавий меросидан фаҳрланиш, ундан маънавий-мафкуравий фаолиятимизда самарали фойдаланиш туйғусини уйғотиб, миллий ўзлигини англаш, миллий онгнинг шаклланишига катта хизмат қиларди. Шу муносабат билан биз Ўрта Осиё ва Шарқ халқлари фалсафий меросини ўрганиш соҳасида 1950-1980 йиллардаги йўналишлар ва бу соҳадаги қилинган айрим тадқиқотларнинг илмий ва амалий аҳамияти ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз.

Биз Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги И.М.Мўминовнинг ўзбек миллий фалсафаси ривожига қўшган улкан, салмоқли ҳиссаси катта бўлган. Жумладан, И.М.Мўминов билан бир даврнинг ўзида самарали ижод қилган файласуф-олим, истеъдодли публицист В.Й.Зоҳидовдир. Бўлажак файласуф Воҳид Зоҳидов - 1935-1938 йилларда Москвадаги Тарих, фалсафа-адабиёт институти аспирантурасида ўқир экан, номзодлик диссертациясини Мирза Фатали Охундовнинг фалсафий ижодига бағишлади.

Академик В.Й.Зоҳидов ҳам илмий фаолиятининг жуда катта қисмини Ўрта Осиё халқлари фалсафаси тарихини ўрганишга қаратган республикамизнинг йирик файласуфларидан биридир. Бу соҳада унинг катта илмий қимматга эга бўлган уч китобининг “Уч улуғ сиймо”, “Алишер Навоийнинг ғоялар ва тимсоллар дунёси”, “Мир идей и образов Алишера Навои”, “Улуғ шоир ижодининг қалби”[90] китобларини алоҳида кўрсатиб ўтмоқчимиз. Олим ўз илмий изланишлари ва тадқиқотларида Ўрта Осиё халқлари фалсафа тарихи ривожи, унинг аҳамияти ва жаҳон фалсафа та рихида тутган ўрнини кўрсатиш билан, энг аввало ўзбек файласуфлари олдида турган бу муаммони ҳал қилишдаги муҳим вазифаларнинг аҳамияти нимадан иборат эканлигига эътиборини қаратди.

Жумладан, “Биринчиси шуки. - дейди у, - Форобий, Ибн Сино, Беруний, Ибн Рушд, Низомий, Ал Хоразмий, Улуғбек, Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Ал Киндий ва бошқа кўпгина олим ва файласуфлар Шарқда ва дунёнинг бошқа ерларида ҳам маданият ва фалсафанинг тараққиётига муҳим ҳисса қўшганлар. Буларнинг ҳаммасини ёритиш фақат илмий қимматга эга бўлиб қолмасдан, балки айни чоқда бу Шарқ халқларини ваҳшийлардир, илмий фикрлаш ва яшашга ноқобилдирлар, деб ҳисобловчи, Шарқ халқлари маданиятининг Ғарб маданиятига қилган катта таъсирини инкор этувчи империализмнинг мафкурачиларига маълум даражада зарба ҳам бўлар эди”[91]-дейди файласуф.

В.Зоҳидов “Уч улуғ сиймо” (“Три титана”) асарида шундай дейди: “Немис файласуфи Форлендер “Фаласафа тарихи”да айтадики, Шарқ халқлари тафаккури диний ранг билан шундай бўялганки ва шунинг учун бугун европача фикрлаш тарзимизга ётки, шу туфайли бу халқларнинг дунёқарашини ўрганишга арзимайди... Афсуски, фанда сиёсатдонлар бу масалада Георг Гегелга ўхшаган катта обрўли одамларнинг фикрларини дастак қилиб олишлари мумкин. Шу факт ҳам ғоят муҳимки, Ғарбнинг кўпгина буржуа олимлари, энг аввало Ўрта Осиё халқларининг фалсафий, илмий соҳадаги, ютуқларидан етарли миқдорда фойдаланганлари холда уларнинг илмий фикрлаш қобилиятини тан олмайдилар ва бу билан уларнинг қадр қимматини ва улуғ ижодий заковатини оёқ ости қиладилар”[92].

---

[90] Қарант: Захидов В. Три титана, - Тошкент: Фан, 1973; Унинт, Мир идей и образов Алишера Навои, - Ташкент,.1961; Унинт, Улуғ шоир ижодининт қалби. - Тошкент: Фан, 1970.

[91] Қаранг: Мамажонов С. Воҳид Зоҳидов. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, - Б. 8.

[92] Захидов В. Три титана, - Ташкент: Фан, 1973. – С. 20-21.

Воҳид Зоҳидов ўзининг илмий изланишларида ўзбек файласуфлари олдида турган юқоридагидек муҳим илмий муаммоларни қайд қилиш билангина чегараланмади, балки энг аввало ўзи уларни ўрганишга интилди. Воҳид Зоҳидовнинг Навоийнинг дунёқарашини ёритишга бағишланган тадқиқотлари улуғ Навоий ҳақидаги юксак илмий ишлардан биридир. Шарқ фалсафаси, айниқса, Ўрта Осиё халқлари фалсафасининг бой тарихи, ажойиб ўлмас анъаналари ва ислом дунёси фалсафасининг ўзига хослигини кўрсатиб бериш жиҳатидан ҳам ғоят қимматлидир. Файласуф-олим "Улуғ шоир ижодининг қалби" асарида Навоий фалсафий дунёқарашларининг шаклланишига асос бўлган манбалар сифатида Фирдавсий, Низомий, Беруний, Форобий, Ибн Сино, Ибн Рушд, Хофиз Шерозий, Лутфий ва Жомийларни олиб, улар билан Навоий қалбини туташтирган ғоявий ипларни конкрет ва аниқ белгилайди. Айни чоқда олим "шу маданий бойлик заминида майдонга келган Алишер Навоийнинг бу маданият савиясидагина, чегарасидагина қолмасдан уни кўп жиҳатдан ўз даврига кўра жуда юксак поғонага кўтаргани, бойитгани, ўша мцданиятни яратувчиларининг илғор ижтимоий фикр титанларини узоқ асрлар мобайнида ахтарган улуғ ҳақиқатларининг анчасини топганини, баъзиларига яқинлашганини, кўп саволларига жавоб берганини"[93] – таъкидлайди.

В.Зоҳидовнинг таъкидлашича: "Форобий, Беруний, Ибн Сино каби файласуфлар дунёни ва табиат ҳодисаларини тўғри тушинишда, уларнинг ривожланиш қонуниятларини билишда ва улар имкониятидан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишда, биринчи навбатда ижтимоий ҳаёт шароитларини яхшилаш йўлларини топишда халққа жуда катта ёрдам бердилар. Улар дунё моддийдир, инсонга боғлиқ бўлмаган ҳолда объектив яшайди, дунёнинг боши ҳам, охири ҳам йўқ, у абадий боқийдир, ҳаракат унинг доимий фазилатидир, унда осон сифат ўзгариши юз бериб туради ва уни инсон ўрганиши ва билиши мумкин, деган ғоят илғор фикрларни олға сурдилар. Уларнинг озодлик, тенглик, дўстлик асосига қурилган давлат ва баҳтиёр жамият ҳақидаги орзулари халқни олдинга етаклади, ҳам фан, ҳам фалсафанинг ривожига беқиёс катта таъсир қилди[94]. Бу холни Воҳид Зоҳидов Навоий ижоди мисолида чуқур ёритиб берди. Унинг фикрича, улуғ сиймолар фалсафаси Навоийнинг ҳаётий, фаол илғор пантеистик қарашининг шаклланишида асосий ғоявий замин бўлди.

В.Зоҳидов Навоий ижоди муносабати билан Шарқ пантеизмини ва айниқса, тасаввуфчилигини таҳлил этиб беради. Шарқ фалсафасида тасаввуфчилик мураккаб фалсафий таълимот эканлигини кўрсатиб, унга чуқур билим билан ёндашилмаса, ноҳақ қоралаб, ҳаммасини бир қолипга солиб қўйиш мумкин, дейди.

В.Зоҳидов тасаввуфнинг келиб чиқиши ва ривожланишига тарихий конкрет ёндашганлиги учун унинг турли кўринишларини аниқлайди ва буларнинг асосларини ва фарқларини очиб беради. Олим ҳар бир илмий масала ва адабий ҳодисага ёндашганда тарихийлик, холислик тамойилига доим риоя қилганлиги учун илмий тўғри фикр ва хулосалар чиқаради.

У Навоийнинг тасаввуфга муносабатини аниқлаш мақсадида Шарқда тасаввуфнинг туғилишидан тортиб (Халлож, Аттор, Румий), то Жомийгача ўрганиб чиқади ва тасаввуфнинг уч хил кўриниши борлигини кўрсатади. Мана шу муқояса жараёнида Навоий сўфизмнинг ўзига хос ва афзал жиҳатларини равшан ёритиб беради. Воҳид Зоҳидов сўфизмнинг айрим намояндаларининг ижодини ўрганиш ва улар тасаввуфини таърифлаш яна шунинг учун зарур эдики, Алишер Навоий буларнинг баъзиларини (масалан, Аттор, Румий) ниҳоятда севар ва улар билан ижодий мунозара ҳам қилар эди.

Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаш лозимки, В.Зоҳидов Навоийнинг тасаввуфга муносабатини белгилаганда қуйидаги холатларни ёритиб ўтади: Навоий тасаввуфнинг динга зид ўринларидан риёкор руҳонийларни фош қилишда қурол сифатида фойдаланади. У тасаввуфдан ўзининг адолат, ҳақиқат ва инсонпарварлик ғояларини, идеалларини, тарғиб қилиш, амалга ошириш учун фойдаланган эди. Навоий биргина борлиқ - худони, худони

[93] Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининт қалби. - Тошкент: Фан, 1970. – Б. 100.
[94] Ўша асар. – Б. 102.

зуҳури бўлган табиат, борлиқни тан олади, ҳақиқий жаннат деб дунё, табиатни кўрсатади, ўзга дунё йўқ, бу ҳар қандай бахт, умид, гўзаллик манбаи шу ҳаётдир, дейди. Айни чоқда у шу бахт ва орзу учун интилиш, курашиш кераклигини уқдириб, инсонни фаолликка даъват этади, меҳнат ва илмнинг қудратига юксак баҳо беради.

Олим хулоса қилиб айтадики, Навоий бутун ижодида, айниқса, “Лисонут тайр”ирида восиллик, фонийлик, ваҳдат ҳақида янгича, оригинал таълимот яратади. Яъни, ягона борлиқ бор ва у худонинг зуҳуридир, шундай экан, “барчанинг сарвари” бўлган инсон қандай йўлга кирмасин, нимани ахтармасин, яна бари-бир шу табиатга - худога етиб келади[95].

Демак, Навоийнинг фалсафий қарашларининг асосида унинг юксак гуманизми, адолатпарварлиги, тараққийпарварлиги ва маърифатпарварлиги ётади. Навоий фалсафаси, умуман, Ўрта Осиё ва Шарқ халқлари фалсафаси худди мана шу улуғ ният учун хизмат қилиб келган ва шуниси билан жаҳон фани, маданияти ва умуман, ижтимоий ҳаётнинг ривожига кўмак берган, деб олим мутафаккир фалсафий қарашларига жуда юқори баҳо беради.

МУҲЙИДДИН ИБН АРАБИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИРОДА ЭРКИНЛИГИ

Болтаев А.А. доц.- БухДУ

Annotation: This article analyzes the matter of influence of will on human fate from a mystical point of view by Sufi Ibn Arabi, who lived and worked in the XII-XIII centuries. He divided the human will into types and revealed the individual characteristics of each.

Ислом ва тасаввуф оламининг етук мутасаввиф ҳамда сўфийларидан бири таниқли ва машҳур шахсларидан бири Ибн Арабийдир. Ибн Арабий нафақат Шарқ, балки жаҳон фалсафий тафаккур тараққиётида ўзига хос ўринга эга мутасаввиф ҳисобланади. Ибн Арабий мутафаккир ва мутасаввифлар орасида “Шайхул акбар” (“Улуғ шайх”) деб улуғланган.

Мутасаввиф ирода масаласини нафақат фалсафсий нуқтаи назаридан балки, тасаввуфий жиҳатларига ҳам алоҳида эътибор беради. Ибн Арабий Мутасаввиф иродани “аз-Зот” (Субстанция الذات) ҳам эмас, унинг "айн"и ("бир бўлаги" العين) ҳам эмас, бироқ субстанцияга тааллуқли бўлган ва имкониятга боғлаб қўйилган нарсадир[96]” – дейди. Бундан кўринадики, ирода зот билан “вужудий” алоқада бўлиб, у “зот”нинг моҳиятини очишда муҳим аҳамият касб этади.

Ибн Арабий фикрига кўра инсон икки хил иродага эга:

1) ал-ҳаракату-л-ихтиёрийя (Ихтиёрий ҳаракат الحركة الاختيارية)

2) ал-ҳаракту-л-изтирория (Эҳтиёжий ҳаракат الحركة الاضطرارية)

Ихтиёрий ҳаракат инсонга бирор босим ўтказилмасдан ўз хоҳишига кўра ҳаракат йўлини танлашидир. Эҳтиёжий ҳаракат эса ихтиёрий ҳаракатнинг акси бўлиб, бунга инсон қўрқув, очлик ва шунга ўхшаш ҳолатларнинг босими таъсирида ҳаракат йўлини танлашидир. Бундай ҳаракатни Ибн Арабий яна бошқа ном билан ал-ҳаракату-л-харижийя (инстинкт الحركة الخارجية) деб ҳам номлайди. Булардан ташқари Ибн Арабий иродани қуйидаги учта турга ажратади:

1. иродату-т-таманний (Хоҳиш иродаси إرادة التمني)
2. иродату-т-табъ (Табъ иродаси إرادة الطبع)
3. иродату-л-Ҳақ (Ҳақ иродаси إرادة الحق)

[95]Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининт қалби. - Тошкент: Фан, 1970. – Б. 92.
[96] Ўша жой. Ж. 4. 203.

“Хоҳиш иродаси” инсоннинг ўзидан пайдо бўлади. “Табъ иродаси” инсоннинг қалбидан пайдо бўлади. “Ҳақ иродаси” эса Ҳақнинг ўзидан пайдо бўлади. Буларнинг сабаби иймон кучи ва топқирлик орқалигина очилади[97].

Ибн Арабий фалсафасидаги “ирода” тамойили танлов тушунчаси асосига қурилган. Инсондаги бу ихтиёр эркинлиги Ҳақ берган имконият ва тайёргарликка боғлиқ. Бу назарий ғоя мутасаввифнинг сўфийлик фалсафасини қамраб олган. Ибн Арабий “ал-Футуҳату-л-Маккийя” (“Маккий фатҳлар”) асарининг бир неча жойида бунга фикр келтиради. Мутасаввиф Аллоҳга қилган илоҳий мурожаатларида унинг амри остида эмас, унинг хоҳиши остида бўлиш истагида эканлигини ёзади ва у ихтиёр эркинлигини шахсан Аллоҳнинг ўзига мансуб деб айтади[98]. Ошиқ сўфий наздида “ирода” – бу маъшуқнинг иродаси ва бу Ҳаққа яқинликнинг энг олий даражаси. Ҳақ инсоннинг кўриш, эшитиш ва бошқа сезгиларига айланганда “ирода” йўқолади[99].

Демак, ошиқнинг иродаси ўзида Ҳақ ва воқеъликнинг қўшилишини мужасамлаштиради. “Ҳақ ирода”си билан бирлашиш ошиқ ва маъшуқнинг иродаси бир – бирига мос келганлиги учун том маънодаги ишқий муносабатга айланади.

Ибн Арабий таълимотида иродани Ҳақ иродаси билан боғламаса, турли маъсият (гуноҳ)лар содир бўлади. Натижада инсон дўзах азобига дучор бўлади. Мутасаввиф дўзах бўйича ўзига хос тамойил ишлаб чиққан.

Энди Ибн Арабий илгари сурган “шумм ур-раҳмат” (“Аллоҳнинг раҳм-шафқати устунлиги”) “адаму сармадийятул азаб” (“дўзах азобининг абадий эмаслиги”) тўғрисидаги ғояларини “Фусусул ҳикам” (“Ҳикматлар шодалари”) асарида келтириб, Қуръон оятларининг тафсири асосида таҳлил этган. Мутасаввиф раҳм-шафқатни исломнинг бош қонуни деб айтиб, унинг асоси сифатида Қуръоннинг илк ояти, яъни “Бисмиллаҳир раҳмонир раҳим” (“Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳнинг номи билан бошлайман”) ҳам Аллоҳнинг раҳмлилиги ва меҳрибонлиги тўғрисида эканлигини айтади. Демак, дўзах билан қўрқитиш исломнинг бош қонуни эмас. Раҳмлилик Ҳақнинг ўзи билан азалдан мавжуд. Шу сабабли унинг раҳмати устундир. Ибн Арабийнинг таъкидлашича, Қиёмат кунида кимки Аллоҳнинг ягоналигига иймон келтирган бўлса, уларнинг барчасига жаннат эшиклари очиқ бўлади. Бу ҳукмни у ягона Худога иймон келтирган ҳар қандай эътиқод ва дин вакилларига тегишли қилади[100].

Ибн Арабий илоҳий марҳамат ва меҳрибонликнинг устунлигига Қуръон сураларини ўқишда биринчи тилга олинадиган илоҳий жумла “Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳийм”ни айтиганда “Биргина бу оятда илоҳий марҳаматга ишора қиладиган уч сўз “Аллоҳ”, “Раҳмон” ва “Раҳим” сифатлари мавжуд” – деб ёзади. Унда “қаҳр” маъносини англатувчи бирорта сўз мавжуд эмаслигини таъкидлайди. “Бу билан – дейди у – Ҳақ нажот йўли унинг раҳматида эканлигига ишора қилмоқда[101]”.

Ибн Арабий дўзах ва ундаги азобларни вақтинчалик характерга эга эканлигини айтади. Бу муддат тугагач, азоб ва қийноқлар ҳам тугайди. Мутасаввиф дўзахда ҳам Ҳақнинг раҳмати узилмаслигини ва дўзахнинг кавни (тузилиши) уйга ўхшашлигини, аммо қийноқ ва азоб уйига ўхшамаслигини айтади. [102]

Ибн Арабий фикрича, "маъсийя" ("гуноҳ" المعصية) инсоннинг фитратига хос нарса эмас. Худонинг раҳмати ҳар қандай гуноҳ, ғазаб ва дўзах азобларидан олдин бор бўлгани каби, инсоннинг фитрати ҳам унинг гуноҳидан ҳам олдин пайдо бўлган. Демак инсонни фақат раҳмат ва мағфират кутмоқда[103].

---

[97] Ўша жой. Ж.2.С. 131.
[98] Ўша жой Ж. 3. С. 213.
[99] Ўша жой. Ж. 2. С. 348.
[100] Ўша жой. Ж. 3. С. 277.
[101] Ибн Арабий. Фусусул Ҳикам. С. 12.
[102] Ибн Арабий. Ал – Футуҳат – ул Маннийя Ж.2. С. 524.
[103] Ўша асар. Ж. 4. С. 266.

Ибн Арабий Ҳақнинг меҳрибонлиги ва раҳмлилиги ғоясини келтириб, инсонлар ҳам Илоҳи Мутлақка ўхшаб яшашлари лозимлигини уқтиради: “Ҳақ “Арҳаму-р-роҳимийн" ("Раҳмлиларнинг раҳмлиси" أرحم الراحمين)дир. Биз буни қалбимизда топдик. Кимгаки, Худо меҳрибонлигидан берган бўлса, у Унинг бандаларига меҳрибондир[104]”.

“Меҳрибонлик”нинг маъносига Худо томонидан лойиқ топилган олимларгина тушунадилар ва уларга ишониш керак[105].

Ибн Арабий фикрича, ирода эркинлиги орқали инсонлар ўз эътифодларини танлайдилар. Мутасаввифнинг фикрлари ҳозирги кундаги толерантлик ғояларига ўхшайди.

Ибн Арабий тарзда ирода эркинлигининг барча жиҳатларини ўзининг “ваҳдату-л-вужуд” назарияси орқали таҳлил қилган. Унинг ихтиёр эркинлиги, дўзах азобларининг абадий эмаслиги, Аллоҳнинг раҳмати устунлиги, “қаҳри” нинг раҳматига қоришиқлиги тўғрисида билдирган фикр ва ғояларни хулосалайдиган бўлсак, у анъанавий – шаръий ҳукмлар доирасидан чиқиб, янгича ғояларни эркин ўртага ташлаганининг гувоҳи бўламиз.

YUSUF HAMADONIY TARIQATINING TARBIYAVIY JIHATLARI

Axatova D.A. p.f.n. dots. –NavDPI, Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi
Axatova H.A.- NavDPI, Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi o`qituvchi

Summary.*This article is devoted to the teachings of Yusuf Hamadani, one of the great representatives of mysticism, his moral teachings in his treatises and their significance in our day.*

Xalqimiz o`zining uzoq tarixi, boy madaniyati, jahon pedagogikasiga munosib ulush bo`lib qo`shilgan islomiy qadriyatlariga, xususan, tasavvuf ilmi namunalariga ega. Bugungi kunda mamlakatimizda milliy qadriyatlarga, xalqimizning boy madaniy merosiga yangicha qarash, yangicha baho berish asosida bu tengsiz xazinaning jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘rniga katta baho berilmoqda.

“Ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi”[106] ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplardan biri bo`lib hisoblanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida madaniy merosimizdan, islomiy qadriyatlar, jumladan, tasavvufiy qadriyatlardan keng foydalanish zarur, chunki bu ta’limot vositasida insonni umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ya’ni uning ichki dunyosini isloh, qilish, poklash, nafsini tiyishga o‘rgatiladi.

Tasavvuf mazmunan sodda, lekin mantiqan o‘ta murakkab, har kim ham xazm, har kim ham amal qila olmaydigan ijtimoiy, tarixiy, falsafiy ta’limot. Tasavvuf ta’limotining asosida inson omili muammosi tursa, uning g‘oyaviy negizlarida komil insonni shakllantirish masalasi turadi[107].

Tasavvuf ta’limoti keng qamrovli ilmiy bilimlarni o‘z ichiga olib, u hozirgi zamon fanlari ilmlarni o‘zida jamlagan, diniy va dunyoviy bilimlar majmuasidir.

Qadim Turkiston ma’naviyatida o‘ziga xos dunyoqarash, tasavvuf tizimini barpo etgan, rivojlantirgan olim, xojagon naqshbandiya tariqatini boshlovchi va takomillashtiruvchi faollaridan biri Yusuf Hamadoniydir.

Yusuf Hamadoniyning to‘liq ismi Abu Ya’qub Yusuf ibn Ayyub ibn Husayn bo‘lib, u hijriy 440, milodiy 1048 yilda Hamadon shahri yaqinidagi qishloqlardan birida dunyoga keladi. Dastlab oilada, keyin Isfahon shahridagi madrasada ta’lim oladi. Uning 1068 yildan keyingi hayoti o‘sha davrda islom olamida ilm-ma’rifat maskani sifatida tanilgan Bag‘dod shahrida kechadi. Bu yerdagi Nizomiya madrasasida ta’limni davom ettiradi. Ulug‘ alloma, madrasaning bosh mudarrisi Shayx

[104] Ибн Арабий. Фусусул Ҳикам. С. 255.
[105] Ўша жой. Ж. 3. С. 205.
[106] Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.- Т. 2020, 3 b
[107] О. Абдимўминов – Бешигида авлиёлар ўсган Ватан (Қуйи Зарафшон воҳаси тасаввуф маънавияти тарихи) Т.: 2007,12 б

Abul Ishoq Sheroziyga shogird tushadi. U ustozidan fiqh, falsafa va mantiq ilmini chuqur o‘rganadi. Keyinchalik shu madrasada fiqh va hadis ilmidan mudarrislik qiladi.

Yusuf Hamadoniy Bag‘dodda 15 yil yashaydi. U shu davr mobaynida ko‘plab allomalar, shayxlar, valiylar bilan tanishadi. Bag‘dodda xonaqoh ochib, atrofiga shogirdlar to‘playdi. U Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G‘ijduvoniy va boshqa mashoyixlarga ustozlik qilgan va Xojagon Naqshbandiya tariqatining ayrim qoidalarini ishlab chiqqan.

Muarrixlar Yusuf Hamadoniyni Movarounnahr, Xuroson, Xorazmda so‘fiylik tariqatini boshlab bergan va uni targ‘ib qilgan mutasavvuf alloma sifatida ehtirom bilan tilga oladilar. Haqiqatan ham, keyinchalik bu o‘lkalarda yassaviya, kubraviya, naqshbandiya tariqatlarining paydo bo‘lishi alloma faoliyatining amaliy natijalari edi. Yusuf Hamadoniy tasavvuf ta’limotida xush dar dam (so‘fiy har bir fursatni g‘animat bilishi), nazar dar qadam (so‘fiy har bir qadamini yaxshilik yo‘lida bosishi), safar dar Vatan (so‘fiy yurtini mukammal bilishi va sevishi), xilvat dar anjuman (so‘fiy zohiran xalq bilan, botinan esa Alloh yodi bilan yashashi kerak) deb atalgan to‘rtta qoidani yaratdi. Bu to‘rtta qoida xojagon tariqatining shakllanishiga asos bo‘ldi.

Hamadoniydan keyin shogirdi Abdulholiq G‘ijduvoniy bu tariqatni yana to‘rtta qoida bilan boyitdi. Bahouddin Naqshband ular ustiga yana uchta qoidani qo‘shdi. Natijada 11 ta qoidaga asoslangan naqshbandiya tariqati yuzaga keldi.

Xoja Yusuf Hamadoniy va uning izdoshlari islomda quruq zuhdu taqvodan iborat tarki dunyochilikni rad etadilar. Ularning ta’limotiga ko‘ra, inson bu dunyoda mehnat qilib, halollik bilan kun kechirmog‘i, qalban esa Alloh yodi bilan yashamog‘i, islomiy qoidalarga amal qilmog‘i talab etilgan. Keyinchalik ana shu asosda naqshbandiya tariqatining “Dil ba yoru dast ba kor” shiori yuzaga keldi.

Buyuk alloma Yusuf Hamadoniy o‘z davrida dunyoviy, ilohiy ilmlar hisoblangan fiqh, hadis, tafsir, tasavvuf ta’limoti va boshqa sohalar bo‘yicha ko‘plab asarlar yaratgan. Uning “Rutbat ul-hayot” (“Hayot mezoni”), “Risolai kashf” (“Kashf risolasi”), “Risola dar odobi tariqat” (“Tariqat odobi haqida risola”), “Risola fiannal kavna musaxxarun lil-inson” (“Inson qalbini o‘rganish haqida risola”) kabi asarlari bugungi kungacha yetib kelgan.

Yusuf Hamadoniyning ushbu asarlaridan, ayniqsa, “Risola dar odobi tariqat” asaridan ta’lim-tarbiya jarayonida keng foydalanish mumkin. Uning muridlarga bergan ko`rsatmalari o`z ahamiyati bilan hozirda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda. Masalan, nafs riyozati haqidagi qarashida dunyoviy orzu-havaslarga berilib ketmaslik, hojat doirasida yeyish, ichish, kiyinish va uxlash lozimligi ko‘rsatiladiki, bu qarash tarbiyaviy, ijtimoiy va tibbiy jihatdan ham me’yorlarga amal qilininshini ko`zda tutadi. Uyquga tahoratli holda yotish, qorni to‘q uxlamaslik, kun chiqqunga qadar uxlab qolmaslik lozimligi haqidagi qarashlari ham ahamiyatli hisoblanadi.

Hayotdagi halollik , halol yeb ichish va toza kiyinish haqida: “Har bir inson quyidagi uch narsani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishi zarur: xirqa, luqma va maskan. Bularning uchalasi ham pok va halol bo‘lgan taqdirda, kishining barcha ishlari rivoj topadi. Harom va ma’siyatlardan ehtiyot bo‘lish va parhez qilish vojibdir. Haromxo‘r va fosiqlardan yiroqlashish lozim”[108].

Mujohada haqida gapirib, bu shayton, dunyo va yomonlikka buyuruvchi nafs singari botiniy dushmanlarga qarshi kurashmoqdir, deydi. Uning fikrischa, nafs, shayton va dunyo – din yo‘lidan ozdirish uchun bandaning iroda va ixtiyor yo‘liga g‘ov bo‘lib o‘tirib oladi, shayton vasvasa qilib, gunoh ishlar qilishga da’vat etadi, nafs hiyla nayrang orqali fisqu fasodga chaqiradi. Shuning uchun inson o`z ixtiyori va irodasi bilan yomonliklarga qarshi kurashmog‘i lozim.

Hamadoniy insonni eng ulug‘ xilqat ekanini ta’kidlab, undagi turli sifatlar va xususiyatlarga to‘xtaladi. Insonni nafsni jilovlashga, u bilan mujohada etishga undaydi. Halol va harom, moddiylik va ruhiyat, dunyo va oxirat, tubanlik va yuksaklik kabi tushunchalarni atroflicha tahlil qilib, sabab va oqibatlariga to‘xtaladi.

Alloma asarlarida insonlarni yaxshilikka undab: “Aqlga ergashing, nafsga muxoliflik qiling, toatga mag‘rurlanmang, dunyoga berilmang”, deb yozadi.

[108] Абдулхолиқ Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. Т.: “Янги аср авлоди, 2003

Hamadoniyning «Rutbat ul-hayot» risolasida “Qalb bilan zikr — daraxt bilan suvga o‘xshaydi. Qalb bilan tafakkur esa daraxt bilan mevaga mengzar. Daraxtni sug‘ormasdan, uning gullab barg chiqarishini kutmasdan va u hali g‘uncha novdan ochmasdan turib, undan meva talab qilish xatodir. Chunki, hanuz meva hosil berish vaqti yetmagan. Balki daraxtni voyaga yetkazish vaqtidir. Uni sug‘orish, atrofidagi begona o‘t-o‘lan va zararkunandalardan tozalash, oftob haroratidan bahramand bo‘lishini kutish kerak. Toki daraxt ko‘karadi, yashnaydi va yam-yashil barglarga burkanadi. Shundan keyingina uning shoxlaridan meva tama qilish to‘g‘ri va o‘rinli bo‘ladi”, deb yozgan fikrlari ham juda katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviyatimizning yulduzi bo‘lgan komil insonlarning, tasavvuf allomalarining, jumladan, Shayx Yusuf Hamadoniyning hayoti va merosini o‘rganish va targ‘ib etish, fikrlarini to‘la tahlil etib, ta’lim va tarbiya jarayonida undan o‘rinli foydalanish yuksak ma’naviyatli shaxslarni tarbiyalashning muhim vositasidir. Mutafakkirning tasavvufiy dunyoqarashida xilma-xil muammolar, jumladan, zuhuriy va botiniy ilm, naql va aql, obid va orif, imon-e’tiqod masalalarida taqlidchilik va aql-farosat maqomi, komil inson martabasi va unga erishish yo‘l-yo‘riqlari, tadbir-choralariga mufassal to‘xtalib o‘tilganligini guvohi bo`lamiz. Bulardan ham tarbiya jarayonida foydalanishimiz lozim.

EZGULIK VA INSONPARVARLIK TAMOYILIGA ASOSLANGAN “TARAQQIYOT STRATEGIYASI” JAMIYAT BARQAROR TARAQQIYOTINING ASOSI SIFATIDA

Pulatov Jaxongir Nazirovich,
Navoiy viloyati xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish hududiy markazi dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotasiya: maqolada milliy qadriyatlar va ma’naviy merosni asrab-avaylash, “Yangi O‘zbekiston — ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirishga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ezgulik, insonparvarlik, ma’naviy taraqqiyot, strategiya, qadriyat, ma’rifat, ma’naviy meros.

Annotation: The article contains suggestions and recommendations for the preservation of national values and spiritual heritage, the implementation of the concept of "New Uzbekistan - an enlightened society."

Keywords: kindness, humanity, spiritual development, strategy, values, enlightenment, spiritual heritage

Аннотация: В статье содержатся предложения и рекомендации по сохранению национальных ценностей и духовного наследия, реализации концепции «Новый Узбекистан – просвещенное общество».

Ключевые слова: доброта, человечество, духовное развитие, стратегия, ценности, просвещение, духовное наследие.

Har qanday jamiyat taraqqiyoti uchun asosiy harakatlantiruivchi kuch inson ekanligi, uning barcha huquq va imkoniyatlari davlat tomonidan kafolotlanganligi bilan o‘lchanadi. Jumladan, O‘zbekistonda insonlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilayotnligi aholi farovonligi uchun zamin yaratilishiga ishoradir.

O‘zbekistonda “Jamiyat-islohotlar tashabbuskori” ezgu g‘oyasi bosqichma-bosqich amaliyotda o‘z ifodasini topmoqda. Zero, har bir davrning o‘ziga xos siyosiy, ijtimoiy, ma’naviy ehtiyojlari va unga erishish yo‘llari, munosabatlari, tafakkur tarzi bor. Ana shu nuqtai nazardan aytish mumkinki so‘ngi yillarda O‘zbekistonning tarixiy taraqqiyot va rivojlanishida yangi bosqich boshlandi.

Yangilanayotgan O‘zbekistonning 2017-2021- yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasi” doirasida qabul qilingan 90 ta qonun, 2000 ta qaror inson taraqqiyotini ta’minlashga yo‘nalgan. Bu esa, mamlakat siyosiy rahbarining vatanparvarligi, insonparvarligi va eng muhimi yuksak ma’suliyatining ifodasidir. Xususan, unda belgilangan vazifalar ijrosi sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish, pensionerlar, nogiron, yolg‘iz keksalarni ijtimoiy himoya qilish, uy joyga ehtiyojli fuqarolarga imtiyozli shartlar asosida ipoteka kreditlari ajratish, shahar va qishloq xududi infratuzilmasini takomillashtirishda o‘z ifodasini topmoqda. Bu kabi islohotlar inson taraqqiyoti konsepsiyasining O‘zbekiston modelining ifodasidir. Biroq, inson taraqqiyotiga oid qarorlar e’lon qilinsa-da, davlat rahbari sa’y-harakatlari bilan ularning ijrosi ta’minlansa-da, inson dunyoqarashi o‘zgarmas, odamlarda siyosiy hushyorlik shakllanmas ekan, bu qaror ahamiyatsiz bo‘lishi mumkin. Shu bois, eng katta mas’uliyat fuqarolarning o‘z-o‘zini tarbiyasiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktyabrdagi “O‘zbekiston 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori inson taraqqiyotiga yangicha ruh berdi. Qarorni ijrosi o‘laroq respublikamizda barcha sohalarga informasion texnologiyalarning joriy qilinishi ilmiy texnik taraqqiyotning inqilobiy rivojlanishiga va inson bunyodkorlik salohiyatining mislsiz o‘sishiga olib keldi. Bu jarayon raqamli iqtisodiy texnologiyalarni kundalik faoliyatimizning ajralmas qismiga aylanib borayotganligida namoyon bo‘lmoqda.

Raqamli iqtisodiyot – bu innovasion texnologiyalar, platformalar va yangi biznes modellarini yaratish hamda ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko‘chirish demakdir.

Bugun O‘zbekistonning taraqqiyot rivoji “Harakatlar strategiyasidan - taraqqiyot strategiyasi sari” ezgu g‘oya asosida rivojlanayotganligi dunyo mamlakatlari nigohida Yangi O‘zbekiston deb nomlangan yangicha termin bilan e’tirof etmoqda. Bundan tashqari mamlakat istiqbolini yanada mustahkamlash va aholiga adolatli hayot sharoitlarini yaratib berish maqsadida 2022-yil 28- yanvarda “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 60- sonli farmon qabul qilinishi inson huquqlarini ta’minlash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilayotganligiga ishoradi. Jumladan, Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasining ettinchi yo‘nalish 71-maqsadi Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Harakatlar strategiyasidan-taraqqiyot strategiyasi sari” g‘oyasini keng targ‘ib qilish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirishga bag‘ishlangan. Bu esa, yangi davrning va ustuvor xususiyatlari, avvalo, mamlakatimizda davlat va boshqaruv organlari, barcha rahbarlar bundan buyon o‘z faoliyatini “Inson-jamiyat-davlat” va “Inson qadri uchun” degan ezgu tamoyillar asosida olib borishida aks etadi.[109]

Mamlakat hayotining barcha sohalarini isloh qilish va demokratlashtirish jarayoni bir martalik vazifa emas, balki uzluksiz davom etadigan jarayon bo‘lib, uning asosiy maqsadi inson barqaror taraqqiyotini amalga oshirish, mamlakatning yanada ravnaq topishiga xizmat qiladi.

Yurtimizda ijtimoiy rivojlanish bo‘yicha o‘ziga xos tizim shakllanmoqda. Bu borada “milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari”, “Yoshlar kelajagimiz”, “Besh ijobiy tashabbus” kabi dasturlarimiz aholini yangicha fikrlash va ishlashga safarbar etishda muhim rol o‘ynamoqda. Buning natijasida mamlakatning manaviy qiyofasi tubdan yangilanmoqda. Milliy ma’naviyatimizga mutlaqo begona bo`lgan zararli g`oyalar, tushuncha va qarashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta’bir joiz bo`lsa, "chaqirilmagan mexmon" bo`lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg`ak bolalarimizning pokiza qalbi va yuragiga kirib kelmoqda. Bularning barchasi biz uchun ogoxlik qo`ng`irog`i bo`lib yangrashi zarur.[110]

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Harakatlar strategiyasidan-taraqqiyot strategiyasi sari” ezgu g‘oyasini aholi va keng

[109] Sh.Mirziyoyev “Yangi O`zbekiston-taraqqiyot strategiyasi”. T:. “O`zbekiston”. 2021-y, 9 b.

[110] Sh. Mirziyoyev “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g`oyamizning poydevoridir”. T:. “Tasvir nashriyoti”. 2021-yil, 9 bet.

jamoatchilikka targ‘ib qilish, uning chuqur o‘rganish, falsafiy mohiyatini tushunish, ijtimoiy jarayonlarga insonlarni to‘g‘ri baho berish kompetentligini rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. http://uza.uz
2. Mirziyoyev Sh**.** “Yangi O‘zbekiston-taraqqiyot strategiyasi”. T:. “O‘zbekiston”. 2021-y, 9 b.
3. Mirziyoyev Sh**.** “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning poydevoridir”. T:. “Tasvir nashriyoti”. 2021-yil, 9 bet.

ЯЪҚУБИ ЧАРХИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ ВА ИЖТИМОИЙ – СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИГА ОИД МАНБАЛАР ВА ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Зойиров Э.Х. доц.-
Бухоро муҳандислик технология институти

Annotation: This article gives information about an analysis of sources and research on the philosophical, socio-political views of the theorist of the Nakshbandi sect, Yakubi Charkhi. The published research contains the preliminary data about Yakubi Charkhi`s teachings

Нақшбандия тариқатининг пирларидан бўлган Яъқуби Чархийнинг катта орифий илм сохиби бўлганлигини фақат унинг шогирдлари ва фарзандлари тўплаган маноқиблар тасдиқлаб қолмасдан, балки ўзи ёзган илмнинг турли соҳалари, айниқса, нақшбандия тариқатининг назарий ва амалий муаммоларини тадқиқ этишга бағишланган рисолалари ҳам тасдиқлаб турибди[111].

Мутасаввифнинг шахсияти ва ижодий фаолияти тарихнинг барча даврларида турлича таҳлил қилиб ўрганиб келинган. Яъқуби Чархийнинг таржимаи ҳолини ўзида мужассам этган илк асарлардан бири “Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс”(Муқаддас даргоҳдан эсувчи дўстлик шабадалари)[112]. Асарда VIII-XV асрлар мобайнида ўтган ислом оламидаги тасаввуф шайхларининг таржимаи ҳоллари, ижодий фаолиятларидан намуналар берилган. Асар форс тилидан ўзбек-турк тилларига бир неча марта таржима қилинган бўлиб, унда 608 шайхнинг таржимаи ҳоли келтирлган.Жомий Баҳоуддин Нақшбанд Яъқуби Чархийни муридликка қабул қилиб, зикр айтиш йўлидан таълим берганлигини келтиради.

Яъқуби Чархийнинг ижодий фаолиятини янада ёрқинроқ кўрсатувчи яна бир илк манба “Насаим-у-л маҳабба мин шамоими-л-футувва”(Мардликнинг муаттар бўйларидан таралувчи муҳаббатнинг майин шабадалари), бўлиб, бу асарнинг муаллифи нақшбандия тариқати намоёндаси Алишер Навоийдир[113]. Навоий Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида ёзар экан, Яъқуби Чархийни Ҳазратнинг тўрт халифаларидан бири бўлганлиги ҳақида маълумотни беради. Бу маълумотлар Яъқуби Чархийнинг яқинлари, эъзозловчи кишилари ва муаллифнинг ўзининг асарларидан келтирилган.

Яъқуби Чархий таржимаи ҳоли муфассал ва кенгроқ қилиб Фахриддин Али ибн Ҳусайн ал-Воъиз ал-Кошифий ас-Сафийнинг “Рашаҳоту айни-л-ҳаёт” (Ҳаёт чашмасидан томчилар)[114]да берилган. Асарда нақшбандия тариқати машойихларининг хусусиятлари,

---

[111] Яъқуби Чархий. “Рисолаи қудсия” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 980.53 в, “Рисолаи унсия” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5825.14 в, “Силсилаи нақшбандия” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 3410.15 в, “Рисолаи абдолия” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 9351.41 в, “Рисола дар сийрати мустафавийя ва тариқаи мустақима” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 9351.14 в, “Рисола дар маноқиби ва ақоид” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5478.4 в, “Шарҳи наваду нуҳ ном” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5478.15 в, “Тафсири Яъқуби Чархий” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5478.15 в, “Рисолаи Най”, “Рисолаи Хуроия”, “Рисолаи равоих”

[112]Абдураҳмон Жомий.“Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 4409. 495 в

[113] Алишер Навои.“ Насаим-у-л маҳабба мин шамоими-л-футувва”. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5420. 290 в

[114]Али ибн Ҳусайн ал-Воъиз ал-Кошифий ас-Сафийнинг “Рашаҳоту айни-л-ҳаёт” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 1788.331 в

феълу атворлари, таърифу тавсифлари ҳамда фазлу фазоиллари нақл ва ҳикоялар билан ёритилади. муаллифининг ёзишича, мутасаввиф Алоуддин Атторнинг муриди бўлган ва устозининг масъулиятли вазифаларини бажариб келган.

Шунингдек, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор[115], Махдуми Аъзам Саййид Аҳмад Косоний ад-Даҳбедий[116], Заҳриддин Муҳаммад Бобир[117], Абу-л-Муҳсин Муҳаммад Боқир ибни Муҳаммад Али[118], Абу Тоҳирхўжа[119]ва бошқаларнинг[120] асарларида Яъқуби Чархий ҳақида турли маълумотлар мавжуд.

Мовароуннаҳрда яшаган шайхлар таржимаи ҳолларига бағишланган асарлар ичида хоразмлик муаллиф Муҳаммад Тоҳир Эшоннинг “Силсилаи хўжагон – нақшбандия” ёхуд “Тазкираи Тоҳир Эшон”, деб номланган қўлёзма асари ўзига хос ўрин эгаллайди. Бу асар унинг муаллифи томонидан олиб борилган кўп йиллик изланишлар самараси бўлиб, унда XVIII аср ўрталаригача Мовароуннаҳрда, жумладан Бухорода яшаган 321 шайхнинг таржимаи ҳоли акс этган ва унда Яъқуби Чархийнинг нақшбандия тариқатидаги фаолияти ҳақидаги маълумотлар ҳам берилган.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон тасаввуфшунослигида Яъқуби Чархийнинг ҳаёти, илмий мероси ва тасаввуфий қарашларининг моҳияти ҳақида қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Чунончи, Яъқуби Чархийнинг таржимаи ҳоли, таълимоти бўйича О.Бўриев[121], Ҳ.Исломий[122], Г.Саидова[123], ва бошқаларнинг[124] амалга оширган тадқиқотлари маълум илмий қимматга эга.

Профессор Э.Каримов Яъқуби Чархийни Баҳоуддин Нақшбанднинг севимли шогирдларидан эканглиги, тасаввуф таълимотига оид асарлар ёзганлиги, ижтимоий ва маънавий ҳаётдаги хизматлари, нақшбандия тариқатида тутган ўрни тўғрисида жиддий маълумотларни берган[125].

Бу соҳада қилинган тадқиқотлар орасида М.Ражабованинг илмий, ижодий фаолиятини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Тадқиқотчининг “Мавлоно Яъқуб Чархий”[126] номли монографик асари ҳамда “Яъқуб Чархий-нақшбандия тариқатининг йирик вакили”[127], “Мавлоно Яъқуб Чархийнинг устози”[128], “Тафсири Чархий” асарининг туркий таржимаси[129] каби мақолалари диққатга сазовордир. Ушбу тадқиқотларда Мавлоно Чархий яшаган даврнинг ижтимоий муҳити, тасаввуф ривожи, Чархий ҳаёти ва фаолияти ёритиб баъзи асарлари таҳлил қилиб берилган.

---

[115] Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. “Фақароту-л-орифийн”. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 507.130 в

[116] Аҳмад Хожагий Косоний. Силсилаи сидиққийн. Қўлёзма. Ўз Р ФАШИ № 501 / XVII

[117] Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Фан, 1960. - 414 б.

[118] Абу-л-Муҳсин Муҳаммад Боқир ибни Муҳаммад Али. “Тазкираи Муҳаммад Бақир”. Қўлёзма ЎзРФАШИ. № 1846. – 380 в.

[119]Абу Тоҳир Хўжа. Самария. – Т.: Камалак, 1991. –56 в.

[120]Ҳасанхўжа Нисорий. Музаккири аҳбоб. –Т., 1993. -23-53-284-293 бетлар. Шарофиддин Роқимий. Тарихи Саййид Роқим. Ўз Р ФАШИ № 9268. – 240 в. Бу асар Ҳ. Бобобеков ва Н.Норқулов томонидан таржима қилиниб, 1998 йилда “Тарихи том” номи билан нашр этилган. -Т.: Маънавият 1998. -94-95 б. Абдураҳим Ҳисорий. Туҳфатул ансоб. Қўлёзма. ЎзРФАШИ, № 9652. – 110 б. Муҳаммад Тоҳир Хоразмий. Тазкираи Тоҳир Эшон. ЎзРФАШИ, № 7017. – 260 б. Насириддин Ҳанафий. Туҳфат аз зоирийн. ЎзРФАШИ, № 209. – 64 б. Доро Шукуҳ. Сафинатул – авлиё. Қўлёзма. Бухоро. – 214 в. Олим Шайх Азизон. Ламоҳот мин – нафаҳотул – қудс. Т., Орифжонов. 1908.

[121] Қаранг: Бўриев О. “Хожа Алоуддин Аттор”. – Т.: Маънавият, 1994. – 23 б.

[122] Қаранг: Исломий Ҳ. “Ипор ҳид ила туғилган ориф”. – Т.: Маънавият, 1995. – 39 б.

[123] Қаранг: Саидова Г. Буюк юрт алломалари. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – Б. 245-248.

[124] Қаранг: Кутибаев З. “Хожа Аҳрори Валий”. – Т.: Фан, 1996. – 157. Рахматова Х Хўжа Аҳрори Валийнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари. – Т.: “Адиб”, 2014.128 б.

[125] Қаранг: Каримов Э. Роль, место и социальные позиции, духовенство Мавераннахра в XV в.: Автореферат. дисс. ...канд.ист.наук. – Тошкент, 1990. – 159 с.

[126] Раззоқова М. Мавлоно Яъқуб Чархий. – Т.: “Муҳаррир”, 2013. 112 б.

[127] Раззоқова М. Яъқуб Чархий – нақшбандия тариқатининг йирик вакили // Шарқшунослик. – Т., 1997. - № 8. – Б. 117-122.

[128] Раззоқова М. Мавлоно Яъқуб Чархийнинг устози // Шарқшунослик. – Т., 1999. - № 9. – Б. 55-57.

[129] Раззоқова М. “Тафсири Чархий” асарининг туркий таржимаси // Шарқшунослик. – Т., 2000. - № 10. – Б. 91-97.

Мавлоно Яъқуб Чархий таълимотини ўрганишда Г.Наврўзованинг «Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти Яъқуби Чархий тавсифида»[130] мақоласи ва “Баҳоуддин Нақшбанд”[131] монографиясида мутасаввифнинг илмий мероси, рисолаларининг ёзилиш тартиби, тасаввуфий қарашлари, комил инсон ва қалб масаласига оид ғояларини таҳлил қилади. Ушбу тадқиқотда Яъқуби Чархийнинг “Вуқуфи қалбий шу қадар муҳимки, киши еб-ичганда ҳам, юрганда ҳам, таҳорат олганда ва намозу Қуръон ўқиганда ҳам, ёзиб-чизганда ва дарс қилганда ҳам, ваъзу насиҳат пайтида ҳам, ҳар қандай ҳолатда токим мақсуд ҳосил бўлмагунча, бир лаҳза ҳам ғофил бўлмасин”, деган ғоясини келтириб, бунинг ҳозирги кунда ёшлар тарбиясидаги аҳамияти кўрсатилган.

Тадқиқотчи Абдурахим Болтаев Яъқуби Чархийнинг “Рисолаи Унсия” (Дўстона суҳбат рисоласи) ни ўзбек тилида таржима қилиб, рисоладаги форс ва араб тилидаги сўзларни мазмун – моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилган. Тадқиқотчининг “Мавлоно Яъқуби Чархий ўз устози Баҳоуддин Нақшбанд тўғрисида”[132] мақоласида нақшбандия тариқатидаги пири муршидлик масаласининг ҳозирги даврдаги аҳамияти, Яъқуби Чархийнинг ўз устози Баҳоуддин Нақшбанддан илоҳий илмларни қабул қилиб олганлиги ва шу силсиланинг улуғ пирига айланиши ҳамда устозидан олган сабоқларни шогирдларига етказиб нақшбандия тариқати ривожланишиги муносиб ҳисса қўшганлиги ҳақидаги маълумотларни келтиради.

Яъқуби Чархий ҳақида жиддий кузатишлар олиб борган шарқшунос олим З. Кутибаев ҳам тасаввуфдаги пири муршидлик масаласини таҳлил қилиб, нақшбандия тариқатининг йирик вакилларидан бири Хожа Аҳрор Валий Чархийни ўзига пир деб тан олиниши ҳақидаги кўплаб маълумотларни келтирган. Хожа Аҳрор Валийдек инсон Чархийни ўзига пир деб ҳисоблаши, унинг нақадар кучли орифий илм соҳиби эканлигидан далолатдир.[133]

Р.А.Тиллабоев нақшбандия таълимотининг кўпгина мусулмон ҳудудларига, шунингдек Ҳиндистонгача тарқалишига Мавлоно Яъқуби Чархийнинг алоҳида ўринга эга эканлиги ҳақидаги маълумотни келтиради.[134]

Яъқуби Чархийнинг таржимаи ҳоли, илмий мероси тожикистонлик шарқшунос олимлар томонидан ҳам тадқиқ этилган. Иброҳими Наққош томонидан 456 бетдан иборат “Рисолаҳои Пирон ва пайравони тариқати Нақшбандия”[135] (“Нақшбандия тариқати пирлари ва издошларининг рисолалари”) асари нашрдан чиқди. Асарда Мавлоно Яъқуби Чархийнинг “Рисолаи унсия” асарининг тожик тилидаги таржимаси келтирилган. Тадқиқотчи томонидан яна “Мавлоно Яъқуби Чархий ва ҳафт пири нақшбандия” (“Мавлоно Яъқуби Чархий ва Нақшбандиянинг етти пири”) рисоласи ҳам чоп этилди. Бу рисоланинг 78-91 бетлари Яъқуби Чархийга бағишланган.

Шунингдек, хорижий мамлакатларда, АҚШ,[136] Туркия,[137] ва Эронда[138] Мавлоно Яъқуби Чархий ҳаёти ва илмий меросига оид айрим тадқиқотлар амалга оширилган. Диссертацияда таҳлил қилиниши лозим бўлган масалаларни ёритишда ушбу тадқиқотлардан у ёки бу даражада фойдаланилди. Аммо ушбу тадқиқотлар тарих, шарқшунослик, манбашунослик фанлари предмети ва талаблари нуқтаи назаридан ёзилган

---

[130] Қаранг: Наврўзова Г. Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти Яъқуби Чархий тавсифида // Тафаккур зиёси. – Т., 2020. - № 2. – Б. 80-81.

[131] Қаранг: Наврўзова Г. Баҳоуддин Нақшбанд. – Т.: “Sano-standart”, 2019. 256 б.

[132] Қаранг: Болтаев А. Мавлоно Яъқуб Чархий ўз устози Баҳоуддин Нақшбанд тўғрисида. Ислом тафаккури // Ислом тафаккури. – Т., 2020. - № махсус сон. – Б. 34-36.

[133] Қаранг: Кутибоев З. Ходжа Убайдуллах Ахрар и его место в социально-политической и духовной жизни Мавераннахра XV века: Автореф. дисс. ...док.ист.наук. – Тошкент, 1998. – 57 с.

[134] Қаранг: Тиллабаев Р.А. Среднеазиатские агиографические сочинения XV-XVI вв. Как исторические источник (жития шейхов накшбандиев) Автореф. дисс. ...док.ист.наук. – Тошкент, 1994. – 54 с.

[135] Қаранг: Иброҳими Наққош. “Рисолаҳои Пирон ва пайравони тариқати Нақшбандия”. – Душанбе, 2017. 456 б.

[136] Қаранг: Edited by Godless A.A. Habit anb the Qudsiya of khwaja Parse. Pemembrance. Proceedings of tlne First Annual International Milal an-Nabi Conference/ - Chicago, 1999. – P.2.

[137] Қаранг: Ҳазиний. Жавоҳир ул-аброр мин анвожил биҳор. – Туркия: Кайзери, 1995. – Б. 135.

[138]Қаранг: Али Акбар Деҳҳудо. Луғатнома. – Теҳрон, 1919. – Б.154.

бўлиб, уларда Мавлоно Яъқуби Чархий тасаввуфий қарашларининг фалсафий таҳлилига эътибор берилмаган.

Яъқуби Чархийнинг “Рисолаи унсия”,[139] “Тафсири Яъқуби Чархий”,[140] рисолалари таржима қилинган, баъзиларигина қисқача таҳлил қилинган. Тадқиқотимизда ушбу асарлар биринчи марта фалсафий ва ижтимоий – сиёсий таҳлил этилди, ҳамда унинг фалсафа тарихидаги ўрнини, инсон ва унинг камолотига оид қарашлари таҳлил қилинди ҳамда уларнинг ҳозирги замондаги аҳамияти кўрсатиб ўтилган. Жумладан, мутасаввифнинг “Рисолаи абдолия”, “Шарҳи наваду нуҳ ном”, “Рисолаи қудсия” рисолалари таржима ва таҳлил этилди.

Чоп этилган тадқиқотларда, нақшбандия тариқатининг пири – муршиди Яъқуби Чархий таълимоти ҳақидаги дастлабки маълумотлар бор, лекин бу таълимот моҳияти ва хусусияти етарли даражада ўрганилмаган. Мутасаввифнинг 10 га яқин рисоласи мавжуд бўлиб, уларни диний - фалсафий жиҳатдан ўрганиш зарурлиги замонамиз тадқиқотчилари олдида турган вазифадир.

IBN SINO FALSAFIY MEROSINING METODOLOGIK ASOSLARI

Shamsutdinova Nigina Karimovna–
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti

Xotamiy o‘zining tadqiqotida Ibn Sinoning falsafiy merosini chuqur tadqiq yetar yekan, uni musulmon sharqida rasional falsafiy oqimning yeng yirik namoyondasi deb ye’tirof yetadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, qomusiy olim, buyuk mutafakkir Ibn Sinoni G‘arb va Sharq faylasuflari musulmon Sharqining yeng yirik faylasufi deb bilishadilar. Belgiyada Ibn Sinoga o‘rnatilgan haykal, uning Yevrorpa mamlakatlari ilm-fan va madaniyati taraqqiyotiga qo‘shgan xizmatiga yehtirom yuzasidandir. Darhaqiqat, qomusiy olim Ibn Sinoning tabiiy ilmiy va tibbiyot sohasidagi tadqiqotlari bilan birga tabiat falsafasi, mantiq, bilish falsafasi, fanlar tasnifi, axloq falsafasiga va koinotga oid ishlab chiqqan konsepsiyalari o‘n asrdan buyon jahon ilm-fan taraqqiyotida nazariy manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ming yildan buyon o‘zining boy tabiiy ilmiy va falsafiy merosi bilan insoniyatni bahramand qilib kelayotgan buyuk mutafakkir ibn Sino ijodi xususida G‘arb va Sharq olimlari tomonidan ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan, uning mavjud bo‘lgan barcha asarlari turli xil tillarda tarjima qilingan. Ayniqsa xorijda Ibn Sinoning ilmiy merosi keng tadqiq yetilgan. Uning tibbiyot sohasidagi tadqiqotlari kanchalik mashhur bo‘lsa, allomani g‘arb olimlari falsafiy merosi tufayli Sharqining yeng buyuk faylasufi ham deb ye’tirof yetadilar.

Carra de Vaux Ibn Sinoning his-tuyg‘ular to‘g‘risidagi nazariyasida Markaziy Osiyolik mutafakkir Abu Nasr Farobiyga yaqinlikni ta’kidlaydi. Forobiyga o‘xshab, Ibn Sinoning xulosalarida his-tuyg‘ular dunyo maxluqotlarida taalluqli yekanligini, aql yesa dunyoda boshqaruv uchun lozimligini qayd yetadi. Ibn Sino falsafasida ta’sir yetuvchi aql Forobiy falsafasida o‘xshab bir xil rolni bajaradi, ya’ni aql yashirin imkoniyatlar ortida joylashadi va doimo faoliyat yuritadi.

Fransuz tadqiqotchiligiga ko‘ra, Ibn Sino falsafasi umumiy ma’noda ideallik fe’l-atvorga yega. Ibn Sino ko‘proq rasionalizm g‘oyalariga tayanmay, ba’zida fikrini islom ta’limoti orqali ham tushuntiradi. Lekin har qanday holatda ko‘proq falsafada yunon faylasuflarining, ayniqsa Aristotel, Platon va neoplatonlarning falsafasiga yergashadi. Ibn Sinoning ushbu qobiliyati uning falsafasini faqat islomiy deb baholashdan saqlab qoldi.

Ibn Sinoning falsafiy nazariyasini tadqiqotlarida fransuz olimlari turlicha tahlil va xulosalarni berishadi. Umuman olganda, fransuz tadqiqotchilarining tajribasidan shunday xulosaga kelish mumkinki, Ibn Sino Platon, Aristotel va neoplaton rahnamolarining asarlarini tadqiq qilib o‘rgangan, ularga o‘zining nazariyasini qo‘shgan, hamda Forobiy falsafasining

[139]Қаранг: Яъқуби Чархий. “Рисолаи унсия” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5825.14 в.
[140]Қаранг: Яъқуби Чархий. “Тафсири Яъқуби Чархий” ЎзРФА ШИ хазинаси, инн.№ 5478.15 в.

davomchisi bo‘lgan. Boshqa tomondan fransuz tadqiqotchilari Ibn Sino yashagan davrida tashqi muhitning ta’sirini ham inobatga olib, uning diniy va idealistik g‘oyalarini obektiv baholashdi. Uning xudo va dunyo haqidagi, shuningdek moddalar, inson qalbi va tanasi haqidagi tushunchalarni o‘rganligidan yunon mutafakkirlari falsafasining davomchisi degan xulosaga kelishdi.

XX asrda Buyuk Britaniyalik yirik faylasuf B.Rassel o‘zining “G‘arb falsafasi tarixi” asarida shunday deydi: «Islom olamida ikkita yirik faylasuf o‘tgan bo‘lib, birinchisi Ibn Sino bo‘lsa, ikkinchisi Ibn Rushddir»[141]. Rassel bu yerda ularni Yevrapo Uyg‘onish davriga, falsafiy fikrlar tarqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan olimlar sifatida ta’kidlaydi. Ibn Sinoning tarjimai holini, shaxsiy xislatlarini, falsafa va mantiq ilmidagi xizmatlarini batafsil bayon yetadi. Ibn Sinoning Aristotel, Platon singari faylasuflar ta’limotiga munosabatini chuqur tahlil qilib beradi. Ibn Sinoning mantiq ilmidagi yangi g‘oyalari keyinchalik Ibn Rushd va Buyuk Albertlar tomonidan takrorlandi deb ta’kidlaydi» B.Rassel haqli ravishda Ibn Sino xususida shunday deydi: « Falsafadan ko‘ra tibbiyot sohasida juda mashhur yedi. Uning tibbiyotga oid risolalari XII asrdan to XVII asrgacha Yevropada tibbiyot sohasida yeng asosiy qo‘llanma yedi».

Islom olamida ham Ibn Sino davr va ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyot nuqtai nazaridan falsafiy ta’limotning yeng yirik namoyondasi sifatida ye’tirof yetiladi. S.M.Xotamiy o‘zining «Islom tafakkuri tarixidan» asarida Ibn Sino falsafiy merosiga yuqori baho beradi. «Forobiyning falsafiy an’analari Ibn Sinoning salmoqdor, chuqur g‘oyalari bilan takomillashtirildi, aynan shu yerda Forobiy zamonida imkoniyat yo‘qligi yoki vaqt kamligi bois ochilmay qolgan yangi ufqlar paydo bo‘ldi. Alloma Ibn Sino «Muallimus soniy» yaratgan nazariyalardan yangi xulosalar ishlab chiqdi….Ibn Sinoning dohiyona iste’dodi mantiq ilmiga qaratilgan yedi, falsafani yesa u fizika va ilohiyoshunoslikning turli jihatlari bilan bilan bog‘lab tekshirgan. Axloq haqida gapirganda ham u shaxsning falsafiy axloqiga ko‘proq urg‘u berdi, uni xayoliy shahar bilan bog‘lamadi» .

Ibn Sino ilmiy me’rosini o‘rganish, uning hozirgi kundagi metodologik ahamiyati xususida kator xorijiy ilmiy markazlarda tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan istoriografiya fan metodologiyasi doirasida Yevropa olimlarining tadqiqotlarini alohida ta’kidlash joiz. Ushbu masalada fransuz tadqiqotchiligida qator ishlar amalga oshirildi. Fransuz hamkasblarning fikricha, aql faqat insonga xos, qalb yesa o‘simlik, hayvon va insonga xosdir. Qalb faqat tanada harakatni amalga oshiradi, o‘lim bilan tanadagi qalb ham o‘ladi yoki yo‘q bo‘ladi. Lekin aql insonning tug‘ilishiga qadar mavjud bo‘lmaydi, u faqat shaxs orqali rivojlanadi va o‘limdan keyin abadiy qoladi. Ibn Sino falsafasida aql tufayli insoniy qalb abadiy qoladi.

АДАБИЁТЛАР

1. Carra de Vaux. Carra de Vaux (Baron Bernard). Avicenne (Les grands philosophes). -Paris : Felix Alcan, 1900. P. 302.
2. Goichon A.-M. La philosophie d’Avicenne et son influence en Europe Médiévale. - Paris, 1951. P. 27.
3. Verbeke G. Une nouvelle théologie philosophique // Simon Van Riet. Avicenna Latinus, liber de philosophia prima sive scientia divina V-X. Louvain: E.Peeters; Leiden: E.J.Brill, 1980. C. 1-90
4. Gardet Louis. Réflexions sur un thème Avicennien. - Mélanges d’orientalisme offerts à Henri Massé. Téhéran: Imprimerie de l’Université, 1963. P. 151 – 159.
5. Рассел Б.История западной философии. В 3 кн.:2-е изд., испр./Подгот.текста В,В,Целищева. –Новосибирск: Изд-во Новосиб.ун-та, 1999. -397,

[141] Рассел Б.История западной философии. В 3 кн.:2-е изд., испр./Подгот.текста В,В,Целищева. –Новосибирск:Изд-во Новосиб.ун-та, 1999. -397с.

МАЪНАВИЙ МЕРОСНИ МУСТАҲАМЛАШДА КЕКСАЛАРНИНГ ЎРНИ

Шоҳида Марҳабоевна Содиқова,
социология фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Аннотация. *Мазкур мақолада кексаларнинг бой маънавий меросидан ёшлар тарбиясида самарали фойдаланишга эътибор қаратилган. Кексалар ҳаётини муносиб сақлаш мақсадида, уларни давлат томонидан ижтимоий ҳимоялаш, моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш масалалари тадқиқ этилган. Шунингдек, жамият мустаҳкамлигини таъминлашда кекса ва ёшлар ўртасидаги муносабатлар муҳим ўрин эгаллаши таҳлил этилган.*
Калит сўзлар: *кексалик, маънавий мерос, ижтимоий ҳимоя, ёшлар тарбияси, кексалар ва ёшлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар, кексаларнинг ҳаётий тажрибаси.*
Аннотация. *Данная статья посвящена эффективному использованию богатого духовного наследия пожилых людей в воспитании молодежи. В целях сохранения жизни пожилых изучены вопросы социальной защиты, материальной и моральной поддержки государства. А также, отношения между пожилыми и молодыми играют важную роль в обеспечении стабильности общества.*
Ключевые слова: *пожилые, духовное наследие, социальная защита, воспитание молодёжи, взаимоотношение между пожилыми и молодёжи, жизненный опыт пожилых людей.*
Annotation. *This article is devoted to the effective use of the rich spiritual heritage of the elderly in the education of young people. In order to save the life of the elderly, the issues of social protection, material and moral support of the state have been studied. And also, the relationship between the elderly and the young plays an important role in ensuring the stability of society.*
Key words: *the elderly, spiritual heritage, social protection, youth education, the relationship between the elderly and youth, the life experience of the elderly.*

Халқимизнинг бой маънавий меросига назар солсак, азалдан қарияларни қадрлаб, эъзозлаб, ҳурматини жойига қўйиб, қадрият даражасида эътироф этиб келинган. Ҳадиси шарифда “Кексаларни қадрламаган инсон мусулмон эмас”, дейилган. Аждодларимиз “Қари билганни пари билмас”, “Қариси бор уйнинг париси бор” деб бежиз айтишмаган. Ўзбекона одоб-ахлоқ бўйича кексалар олдидан салом бермасдан ўтиш гуноҳ, деб ўргатилган. Мураббий-устозларнинг беминнат хизматига бир умр содиқ бўлиш, уларнинг дуоларини олиш, насиҳатларига қулоқ солиш ва амал қилиш ҳам фарз, ҳам қарз ҳисобланган. Шарқда қарияларни қадрлаш ўзбекона қадрият бўлиб, миллий менталитет даражасига кўтарилган, кексаларни ҳурмат қилиш, асосий ахлоқий фазилат бўлиб, ҳар бир фарзандга ёшлигидан оила даврасида сингдириб борилган. Оғир ишларни асосан, ёшлар бажарган. Ёши катталар иш бажараётганда ёшлар уларнинг қўлидан олишга одатланганлар. Ёши катталарга ҳурмат кўрсатилиб, тўрдан жой берилган. Қариялар таом тамадди қилишни бошлаб беришган, унгача биронта ёш дастурхонга қўл узатишга журъат этмаган. Кексалар даврасида болалар кўп гапирмаган, уларга гап қайтариш, овозини баландлатиб гапириш гуноҳ ҳисобланган. Турли байрамларда кексалар ва беморларни ҳолидан хабар олиш шарт ҳисобланган.

Ўз навбатида, муайян ҳаётий тажрибага эга, ҳаёт мураккабликларини енгган, қийинчиликда чиниққан кексалар ўтмиш мероси халқ урф-одатлар ва анъаналарини ёшларга ўргатганлар. Шу боис, ёшлар нафақат ота-оналарнинг, балки маҳалла жамоасининг ҳам назар-эътиборида бўлишган. Шу тариқа, бир томондан, авлодлараро ўзаро муносабатларнинг узвийлиги таъминланса, иккинчи томондан, ёшларда инсоний фазилатлар шаклланиб боришига эришилган. Ёшлар улардан ўрнак олиб, ўз ҳаётлари давомида яхши ном қолдиришга интилишади. Уларда ҳаётга муҳаббат, меҳнатсеварлик, бунёдкорлик ҳисси шаклланади.

Тан олиш керакки, кекса авлод вакиллари ўз ички ва ташқи маънавияти, ҳаёт тажрибаси билан ёшлар тарбиясига масъуллиги миллий мафкурамизнинг талаби бўлди. Фахрийлар ёшларга тўғаноқ эмас - суянчиқ, рақиб эмас - устоз, бефарқ эмас-ҳамдард бўлиши миллий ғоямизда ўз ифодасини топди.

Кексалардаги ҳаёт тажрибаси, ақл-заковати ёшлардаги куч-ғайратни, жўшқинлик, ташаббускорликни тўғри сарфлашга, ғоявий бўшлиққа йўл қўймасликка, огоҳ бўлишга, мустақиллигимизни мустаҳкамлашга даъват этмоқда. Қарилик бизда фахр бўлиб, ҳаёт безаги сифатида ўз ўрнини топмоқда. Қарияларимиз ахлоқ-одоб, тарбия, насиҳат билан камол топиб, энди ёшларга насиҳат бера оладиган, ибрат бўла оладиган донишманд, мураббий, даражасига етганлар... Улар турли воқеликларга вазминлик, босиқлик, бағрикенглик, “етти ўлчаб, бир кес” қалбида эҳтиросларга берилмай, шукроналик билан қарайдиган мўйсафид-файласуфлардир. Шу ўринда Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги Юсуфбек ҳожининг “Бу даргоҳдан ҳеч кимнинг норизо бўлиб кетиши мумкин эмас”, “Марғилонда шундай келинимиз бор экану, билмай юрган эканмиз-да”, “Ўғлим, бизнинг сендан бошқа ҳаёт қувончимиз, умид нишонимиз йўқ, бутун умидимиз сенга қараб қолган”, “Ўғлим, ҳайтовур сен эшитдингми, йўқми биз онанг билан сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик...” деганида, ўғли Отабекнинг “Ақлли ота-оналарнинг фарзандлари устидан қилган ишлари номаъқул бўлмас!”[1] деган ўзбекона, доно, босиқ, ҳикматомуз фалсафий фикрларини эслаш жоиздир.

Бугунги қарияларимиз ҳаёт тажрибаларидан келиб чиқиб, «мустақиллик», «озодлик», «эркинлик», «ватанпарварлик», «ўзгаришлар», «янгиланиш» тушунчаларини дилдан ҳис эта оладилар. Турли жойларда олиб борилаётган бунёдкорлик ишлари, ўзгаришлар жараёнлари, ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш, қадриятларимизни қадрлаш, маънавий меросимизни тиклаш, ёшлар тарбиясини амалга ошириш, маънавий-маърифий ишларни яхшилаш каби қатор ишларда фахрийлар бош-қош бўлмоқдалар. Улар маслаҳат ва йўл-йўриқлари билан бу ишларга ҳиссаларини қўшишмоқда. Вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари муайян соҳаларда фахрийлар билан бамаслаҳат иш олиб бормоқдалар, улар тажрибасига таянмоқдалар.

“Дарҳақиқат, фахрийларимиз - тажрибали ва доно кишилар, иссиқ-совуққа чидаган, жамият ҳаётининг икир-чикирларини биладиган, яхшини ёмондан ажрата оладиган, ёшларга насиҳатгўй кишилардир. Фахрийлар - жамиятнинг илғор ҳаётий қатлами сифатида бойлигимиз экан, уларни янада кўпроқ асраб - авайлашимиз ҳам қарз, ҳам фарз. Бу жиҳатдан адабиёт ва ривоятларда кексаларимизнинг оиладаги, жамиятдаги аҳамияти ҳақида кўп ёзилган, мисоллар келтирилган”[1]. О.Файзуллаевнинг фикрига кўра, “Ҳозирги қарияларимиз орасида урушларда Ватанимиз учун қаҳрамонлик кўрсатган, ноҳақ ҳибсда бўлган, яқин дўстларидан жудо бўлганлар, оёқ-қўлларидан ажраб, ногирон бўлиб қолганлар ҳамда фан-техника, санъат ва адабиёт, ишлаб чиқаришда, қишлоқ хўжалигида, транспорт қурилишида, умуман, халқ хўжалигининг барча соҳаларида жонбозлик кўрсатган инсонлардир. Биз бундай инсонларни қадрлашимиздан қарияларимизнинг умри янада узаяди, кайфияти ошади ва ниҳоят, қадрловчилар эса келгусида ўзлари ҳам қадрланадилар”[2].

Қариялар “ҳаётини муносиб сақлаш” мақсадида, уларни ҳукумат томонидан ижтимоий ҳимоялаш, моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Айнан мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиеевнинг 2022 йил 15 мартдаги ПҚ-167-сон “Нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг турмуш даражасини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори бугунги кунда кексалар ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамиятдаги фаоллигини ошириш

[1] Қодирий А. Ўткан кунлар.-Т., Шарқ, 2000. 394-б.
[1] Файзуллаев О. Қарияларни кадрлаш ғоясининг фалсафий таҳлили // Кекса авлод манфаатлари давлат ҳимоясида. -Т., 2002. 36-б.
[2] Ўша манба. 36-37-б.

масалаларига бағишланган. Мазкур қарорда «Ҳеч ким меҳр ва эътибордан четда қолмасин» шиори остида ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган кексалар ва нуронийлар ҳолидан доимий хабар олиш тизимини ташкил қилиш ҳамда ижтимоий ҳимоя дастурлари доирасида давлат хизматлари кўрсатилишини таъминлаш” назарда тутилган.

Маълумки, ўтмишда барча оилавий тўй ва маросимлар, жумладан ҳашарлар маҳалла жамоалари иштирокида ўтказилган.

Қўшнилар, маҳалладошларнинг ўзаро ҳашари қадимий удумлардан биридир. Ҳашар, асосан, дала ишлари, уй қуриш, тўй-ҳашамларда кенг қўлланилган. Ҳашарга айтилган барча кишиларнинг унда қатнашиши шарт бўлган. Узрли сабаб билан қатнаша олмаганлар ҳашар бўлаётган хонадонга улар учун таом тайёрлаб берган.

Шарқ халқлари, жумладан, ўзбек халқида меҳмондорчилик одати ҳам кенг тарқалган.

Ибтидоий жамоа (уруғчилик) даврида шаклланган меҳмондорчилик ҳаётий заруратлар билан боғлиқ бўлиб, турли ижтимоий-иқтисодий жараёнларни босиб ўтиб, бизгача етиб келди. Маълум сабаблар билан тарқалиб кетган уруғ-аймоқлар, оилалар бир-бирларини топгач, улар улуғ меҳмон сифатида иззат-икром билан кутиб олинган. Бора-бора меҳмондорчилик халқларнинг удумига айланган, меҳмонга нафақат уруғдош ва қариндошларни, ҳатто, бегона кишилар, йўловчиларни ҳам таклиф қилганлар. Меҳмоннавозлик миллий хусусиятимизга айланишида ўлкамизнинг Буюк Ипак йўли марказида жойлашгани муҳим роль ўйнаган. Бундан кўп асрлар аввал ҳозиргидай меҳмонхоналарнинг бўлмаганлиги, карвонсаройларнинг эса етарли эмаслиги, уларда муайян муддат яшаш қулайликлари йўқлиги савдогарларнинг анчагина қисми хонадонларга қўноқ бўлишига олиб келган. Иқтисодий шарт-шароит ва зарурат миллий хусусиятларимиздан бири бўлган меҳмоннавозликнинг шаклланишига катта туртки берган.

Меҳмонни қабул қилиш учун маҳалла ва қишлоқ хонадонларида махсус хона-меҳмонхоналар қурилган. Меҳмон одат бўйича меҳмонхонада кутиб олинган. Меҳмонлар бир неча киши бўлса, уларнинг ёши улуғи меҳмонхона ёки уйнинг тўрига ўтказилади. Тўкин дастурхон ёзилиб, нон ва чой келтирилади. Кейинроқ таом пиширилиб, (кўпинча палов, қовурдоқ, шўрва) аввал кексаларга, сўнг ёшларга тортилади. Меҳмоннинг миниб келган уловига (от, эшак, туя) ҳам пичан, ем берилган. Мезбон, иложи борича, меҳмонга саҳоват кўрсатиши шарт бўлган.

Ўзбек меҳмондорчилиги одатларидан бири-меҳмон кимнинг хонадонига келишидан қатъи назар, қўшнилар уни бориб кўришган. Чунки, меҳмон айни пайтда маҳалла ва жамоанинг ҳам меҳмони ҳисобланган. Шу сабаб уни бориб кўришни қўшнилар инсоний бурч деб билганлар. Меҳмонни навбати билан бошқа хонадон соҳиблари ҳам ўз уйларида меҳмон қилишган. Улуғ меҳмон оёғи тагига поёндоз тўшаб, баъзан қўй сўйиб кутиб олинган. Зиёфатга қўшнилар, маҳалладагилар ёки қишлоқ оқсоқоллари, ҳурматли кишилар таклиф қилинган. Меҳмонни кузатиш олдидан унга сарпо кийдирилган. Ўзбек оилаларида бундай меҳмондорчилик одатлари авлодлардан-авлодга ўтиб, ҳозиргача сақланмоқда.

Катталарни ҳурмат қилиш одати ҳам уруғчилик давридан бошлаб мавжуд. Бу даврда ижтимоий муносабатлар кичикларнинг катталарга ва қабила бошлиқларига сўзсиз итоатда бўлишини тақозо этган. Уруғ ва оила жамоасини, асосан, уруғ ва оила бошлиқлари бошқарган. Оғир ишларни асосан, ёшлар бажарган. Қариялар кундалик ҳаёт учун зарур билимларни, ҳусусан, ўтмишдан мерос бўлган барча таомил (урф-одатлар)ни ёшларга ўргатганлар. Ўзбек халқининг бундай одатлари халқ анъаналари ҳамда ислом дини ва шариат асосида юзага келган.

Юқорида келтирилган тартиб-қоидалар, одатлар ёшларга қатъий тарзда, аввало, оилада ўргатилган. Фарзандларнинг одоби, ахлоқи оиладаги тартиб-интизом ва удумларнинг қатъийлигига боғлиқ бўлган.

Ўзбек халқининг оилавий маросимларидан энг асосийлари бешик тўйи, суннат тўйи ва никоҳ тўйларидир. Бу удумлар бевосита оилавий бўлса-да, лекин жамоанинг кенг иштирокида ўтган. Шунинг учун тўйлар доимо жамоа оқсоқоллари билан бамаслаҳат ўтказилган. Бешик тўйи халқимизнинг қадимий одатлардан бири. Фарзанд туғилганидан

кейин, одатда, тўнғич фарзанд туғилганида ўтказиладиган маросим. Бу маросимни ўтказишда кексаларнинг маслаҳати, йўл-йўриқларига риоя қилинади.

Ўзбекларда яхши умидлар билан фарзанд ўстирган ота-она борки, фарзандларини оилали, уй-жойли қилиш ташвиши билан яшайди. Бу улар ҳаётининг мазмуни бўлиб қолади[1]. Маҳаллада обрў-эътибор қозонган хонадон билан қуда бўлиш улар фарзандларини келин ёҳуд куёв қилиш ҳар бир ота-онанинг эзгу орзусидир. Ўғил-қизларининг оила қуриб, тинч-тотув яшаб кетишига эришган нуроний боболаримиз ва бувижонларимиз невара, чевара, эвараларининг, яхши ташвиши билан яшайдилар. Бахтли ҳаёт кечирган қарияларимизнинг асосий машғулотлари дуогўйлик, маслаҳатгўйликдир[2].

Маълумки, халқимизда катталарни ҳурматлаш, эъзозлаш, уларнинг панд-насиҳатларига амал қилиш каби фазилатлар азал-азалдан мавжуд. Чунки, ёшлар кексаларнинг ўгитидан, донолик йўғрилган насиҳатларидан, намунали ҳаётидан хулоса чиқариб ибрат оладилар. Зеро, қарияли уй-мактабдир, деб бежиз айтилмаган. Яна халқда “Қария-қариндошлар мойтуғидир”, дейилади. Мойтуғ “туғ” сўзидан олинган бўлиб, байроқ ўрнатиладиган жой, яъни қариндош-уруғлар тўпланадиган маскан, деган маънони англатади. Дарҳақиқат, ўзбек оиласида ҳар бир қариянинг ҳолидан хабар олиш, зарурат бўлганда кўмаклашиш ҳам фарз, ҳам қарздир. Шунинг учун ҳам ҳар бир мўмин, солиҳ фарзанд қариялар дуоларини олтин билиб, оналаримиз оёғи остидан бошланувчи жаннатни ўйлаб яшайдилар. Ўзбек халқи азалдан жамоа туйғусига мойил. Бизлар тўйда ҳам, азада ҳам ёнма-ён туриб, оддий кунларда ҳам бир-бирининг ҳолидан хабар олиб, каттанинг ҳурматини, кичикнинг иззатини жой-жойига қўйиб, бева-бечораларнинг, етим-есирларнинг бошини силаб, хуллас, одамгарчиликни барча нарсалардан устун қўйиб яшаган инсонларнинг фарзандларимиз. Хуллас, аждодлар меросини кейинги авлодларга тўла-тўкис етказишда кексалар ва фахрийларнинг ўрни, хизмати каттадир.

Ҳар бир халқнинг тарихан таркиб топган ўзига хос урф-одат ва анъаналари эъзозланиб, аждодлардан авлодларга мерос қолади. Шу тариқа аждодлар анъаналарини давом эттириб, уларнинг барқарорлигини таъминлайди. Ижтимоий тарбиявий аҳамиятга молик одат ва маросимлар асрлар давомида жамоатчиликнинг кексалари бошқарувида бўлган. Ҳар қандай давлат ўз миллати, халқини мукаммаллаштириш мақсадида халқчил, инсонпарвар одат ва анъаналарни қўллаб-қувватлаб келган. Шу жумладан, ўзбек миллатига хос анъана ва урф-одатлар ҳам тарихан таркиб топган ижтимоий муносабатлар маҳсули бўлиб, халқнинг яшаш шароити, муҳити натижасида вужудга келган.

Таъкидлаганимиздек, аждодлар меросида кекса ва ёшлар ўртасидаги муносабатлар муҳим ўрин эгаллайди. Ёш авлод бу бой меросдан тўла баҳраманд бўлиши учун, аввало, кексаларни ҳурмат қилишлари, қадрлашлари, уларнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришлари, ўз фарзандлик бурчларини бажаришлари даркор. Бу меросни ёш авлодга етказиш, уларни ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашда ота-она, катта ёшдаги кишиларнинг намунали ҳаёти, тарбиявий ишлари, панд-насиҳатлари катта аҳамиятга эга.

Адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиеевнинг 2022 йил 15 мартдаги ПҚ-167-сон “Нуронийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг турмуш даражасини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
2. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. -Т., «Ўзбекистон», 1996. 93-б.
3. Содиқова Ш.М. Кексалик ва маънавий мерос. Рисола. -Т.: 2021 йил, “Mahalla va oila nashriyoti”, 3,75 б.т.
4. Файзуллаев О. Қарияларни кадрлаш ғоясининг фалсафий таҳлили // Кекса авлод манфаатлари давлат ҳимоясида. -Т., 2002. 36-б.
5. Қодирий А. Ўткан кунлар.-Т., Шарқ, 2000. 394-б.

[1] Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. -Т., «Ўзбекистон», 1996. 93-б.
[2] Ўша манба.

ИСЛОМДА ТИНЧЛИК, БАҒРИКЕНГЛИК, АДОЛАТ ВА КУЧ ИШЛАТМАСЛИК ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Жўравой Тошкулов, юридик фанлар доктори, профессор.
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти бўлим бошлиғи
Ҳайдарали Юнусов, юридик фанлар номзоди, доцент-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти илмий ходими

Аннотация: Ушбу мақола исломда тинчлик, бағрикенглик, адолат ва куч ишлатмаслик тамойилларининг ҳуқуқий асосларига бағишланган бўлиб, унда уруш ва тинчлик, динлараро мулоқот, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш каби масалалар ислом ҳуқуқи нуқтаи назаридан таҳлил этилади. Муаллифлар томонидан ислом ҳуқуқининг бирламчи манбалари – Қуръони карим ва ҳадисларга асосланган ҳолда исломнинг тинчликпарвар дин эканлиги кўрсатиб берилади, низоларни тинч йўл билан ҳал этишда ҳакамларнинг масъулияти ва холислиги таъкидланади, исломда заруратсиз урушларнинг ёқимсиз амал эканлиги урғуланади.

Калит сўзлар: ислом ҳуқуқи, тамойиллар, тинчлик, бағрикенглик, адолат, тенглик, куч ишлатмаслик, динлараро мулоқот, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, ҳакамлик, инсонлараро биродарлик.

Annotation: This article is devoted to the legal basis of the principles of peace, tolerance, justice and non-use of force in Islam, and analyzes issues such as war and peace, inter-religious dialogue, peaceful settlement of disputes from the perspective of Islamic law. Based on the primary sources of Islamic law - the Qur'an and the hadiths, the authors point out that Islam is a peaceful religion and emphasize the responsibility and impartiality of judges in resolving disputes peacefully, and the unpleasant nature of unnecessary wars in Islam.

Keywords: Islamic law, principles, peace, tolerance, justice, equality, non-use of force, inter-religious dialogue, peaceful settlement of disputes, arbitration, human brotherhood.

Аннотация: Данная статья посвящена правовым основам принципов мира, терпимости, справедливости и неприменения силы в исламе, а также анализирует такие вопросы, как война и мир, межрелигиозный диалог, мирное урегулирование споров с точки зрении исламского право. Опираясь на первоисточники исламского права – Коран и хадисы, авторы указывают, что ислам является миролюбивой религией, и подчеркивают ответственность и беспристрастность судей при разрешении споров мирным путем, а также неприятный характер ненужных войн в исламе.

Ключевые слова: исламское право, принципы, мир, толерантность, справедливость, равенство, неприменение силы, межрелигиозный диалог, мирное урегулирование споров, арбитраж, человеческое братство.

Ислом – тинчлик ва бағрикенглик динидир. Энг бошиданоқ унинг мақсади дунёда тинчлик ва адолатни қарор топтириш бўлган[142]. Шундан келиб чиққан ҳолда ислом ҳуқуқининг мақсади ҳам – тинчлик ва адолатдир. Шу маънодаги оятлар ислом ҳуқуқининг асосий манбаи бўлган Қуръони каримнинг Ҳадид сураси (25-оят), Наҳл сураси (90-оят), Аъроф сураси (29-оят), Нисо сураси (58, 105 ва 135-оятлар) ва бошқа сураларда келтирилган. Албатта, тинчликни қарор топтириш учун адолатни ўрнатиш керак. Исломнинг мақсади адолат экани унинг муқаддас китобида бир неча бор таъкидланган ва бу нуфузли уламолар томонидан эътироф этилган[143]. Хусусан, Қуръони каримнинг Наҳл

[142] Khadduri, Majid. The Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar. – Baltimore: Johns Hopkins Press,1996; xviii, 311 pp.; in English t**ranslated from** Arabic. – P. 3.

[143] Maqsad Al-Adl fii Al-Qur'aan Al-Kariim (The objective of Justice in the Noble Qur'an). By Muhammad Selim Elawa. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, Center for the study of the Philosophy of Islamic Law, 2016.

сураси 90-оятида адолат ўрнатиш ва адолатга чорлаш тамойили ўз аксини топган (“Аллоҳ адолатга буюради”, инг. *God commands justice*)[144].

Тинчликни қарор топтиришнинг яна бир шарти – бағрикенглик, дўстлик, биродарлик, бошқа маданиятларга нисбатан тоқатлиликдир. Қуръони каримнинг Ҳужурот сураси 13-оятида инсонларнинг бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратилгани ва бир-бирлари билан танишишлари учун (турли-туман) халқлар ва қабила (элат)лар қилиб қўйилгани (“*made you into nations and tribes*”) эслатилиб, инсоният ибтидосининг якдиллиги ва улар Аллоҳнинг амри билан хилма-хил миллат ва қабилаларга бўлиб ташланган ҳолда инсонларнинг жамоа-жамоа бўлиб яшашларига ишора этилади.

Муқаддас китобда биродарлик концепциясига асос бўлувчи бир қатор кўрсатмалар берилган. Хусусан, Бақара сурасининг 213-ояти инсонлараро биродарлик (*Human brotherhood*) тамойилига оид бўлиб, унга кўра одамлар олдин бир қавм бўлган, кейин бўлиб ташланган. Мазкур бўлиниш ва хилма-хилликнинг тубида дини ва миллатидан қатъий назар, инсоннинг улуғлиги ётиши Қуръони каримнинг Исро сураси 70-оятида мужассам этилган. Унда инсон ва унинг ҳуқуқларининг олийлиги, унинг юксак ахлоқий ва руҳий-маънавий қоидаларга содиқлик тамойили эслатилади. Шу билан бирга мазкур тамойиллар мусулмонларнинг бошқа жамоалар билан ҳамкорлиги учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади[145].

Бошқа давлат ва халқларнинг мавжудлигини тан олиш, эътироф этиш – Қуръони каримнинг Наҳл сураси 92-оятида ўз аксини топган. Мусулмонларнинг бошқалар билан алоқалари тинчлик, ўзаро тинч-тотув яшаш тамойилига асосланиши Бақара сураси (208-оят), Нисо сураси (90 ва 94-оят) ва Анфол сура (61-оят)ларида таъкидланган.

Бақара сурасининг 256-оятида “динда мажбурлаш йўқ” (инг. “*There be no compulsion in religion*”) дейиш билан бошқа динларга нисбатан тоқатлилик ишораси берилган. Оли Имрон сурасининг 64, 65, 66, 67-оятлари ва Анкабут сурасининг 46-ояти[146]да Аҳли китобларга хитоб қилиш орқали улар мулоқотга чорланган. Мумтаҳана сурасининг 8-9-оятларида мусулмон кишиларга зиён етказмаган кимсалар билан яхшилик ва адолатли муносабатда бўлиш буюрилган.

Тинчлик ва адолат ўз-ўзидан қарор топмайди. Унга тенглик, озодлик, маслаҳатлашув каби воситалар билан эришиш мумкин. Аллоҳнинг каломида одамлар орасида тенглик тамойили жорий этилган, одамлар ҳамма нарсада тенг, фақат тақводорлиги ва яхши амаллари билан улар худо олдида тафовутланиши мумкинлиги таъкидланади (Ҳужурот сураси 13-оят). Ислом ҳуқуқининг Қуръони каримдан кейинги манбаси ҳисобланган Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳадисларида одамларнинг бир-бири ва қонун олдида тенглиги мажозий ифодалар билан ибратона баён қилинган.

Абу Ҳатим ар-Розий ривоят қилган ҳадисларга кўра, “Одамлар тароқнинг тишлари каби (бир сафда) тенгдирлар”. Жиноят қилганлар, ким бўлишидан қатъий назар, жазодан қочиб қутула олмайди. Ҳамма қонун олдида бирдек жавобгардир. Аҳмад ибн Ҳанбал, Муслим, Насоий ва Ибн Можадан келтирилган ҳадисда Муҳаммад (с.а.в.)нинг қуйидаги

– P. 84; Al-Madkhal Al-Sunanii Ilaa Khariitat Al-Maqaasid Al-Kulliyah fii Al-Qur’aan Al-Kariim (The Methodological introduction to the map of the universal objectives of Islamic Law in the Noble Qur’an). By Tayeb Berghout. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2016. – P. 161.

[144] Қуръони карим оятларининг мазкур мақолада фойдаланилаётган ўзбекча таржимаси Шайх Абдулазиз Мансурнинг “Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири”дан олинмоқда. Қаранг: Қуръони карим: маъноларининг таржима ва тафсири / Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети; таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: “Тошкент ислом университети”, 2016. – 624 б.

[145] Ислом халқаро ҳуқуқ таълимотининг асосий тамойиллари бўйича кенгроқ маълумот учун Дамашқ университети Ислом ҳуқуқи факультети декани, профессор Шайх Ваҳба аз-Зуҳилий мақоласига қаранг: Sheikh Wahbeh al-Zuhili. Islam and International Law. International review of the Red Cross. Vol.87, Number 858. June 2005. (269-283pp). – P. 274.

[146] “(Эй мўъминлар!) Сизлар аҳли китоблар билан фақат энг чиройли услубда мунозара қилингиз!”

сўзлари Оиша розияллоҳу анҳо томонидан ривоят қилинади: “Агар Фотима, Муҳаммаднинг қизи, ўғирлик қилса, қўлларини кесган бўлардим”.

Кишилар ўртасида ўзаро маслаҳатлашув тамойили (шура) ислом дини ва ҳуқуқининг асосий тамойилларидан биридир. Пайғамбар (с.а.в.) ва ундан кейинги халифалар давлат ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ва дин ишларини юритишда ушбу тамойилни ўз фаолиятининг асоси сифатида қабул қилишган. Айрим мутахассисларнинг фикрича, маслаҳатлашув нафақат муҳим аҳамиятга молик масалаларга ечим топиш мақсадида, балки давлат ва жамиятни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш омили сифатида стратегик аҳамиятга эга бўлган[147]. Шу боис, Қуръони каримнинг Оли Имрон сураси 103, 159-оятларида, Нисо сураси 35, 114, 128-оятларида, Анфол сураси 1, 45-46-оятларида, Шўро сураси 38-оятида, Ҳужурот сураси 9-10, 13-оятларида ярашиш, бирлашиш ва маслаҳатлашувга ишора қилинади. Хусусан, Шўро сурасининг 38-оятида ўзаро маслаҳатлашув Аллоҳга таваккул қиладиган кишиларнинг, ансорлар – мадиналик мусулмонларнинг яхши фазилати эканлиги таъкидланади.

Маслаҳатлашув кўрилаётган масалага омма эътиборини қаратиш, уларнинг хабардорлигини ошириш ва шу орқали масаланинг аҳамиятини кучайтириш воситаси бўлиб хизмат қилган. Маслаҳатлашув, ҳозирги тилда айтганда, қарор қабул қилиш жараёнида халқнинг тўғридан-тўғри иштирокини англатади. Озодлик ва тенглик руҳи бўлмаган шароитда эса ҳар қандай юксак даражадаги маслаҳатлашувнинг мазмуни бўлмайди. Маслаҳатлашув ўз моҳиятига кўра озодлик ва эркин фикр эпкинидан нафас олади. Шу боис, илк ислом даврида маслаҳатлашув, озодлик ва тенглик тамойилларини биргаликда ишлатиш урф бўлган. Мусулмон ҳукмдорлар мамлакат ички ва ташқи сиёсатини юритишда ушбу тамойилдан оқилона фойдаланиб келишган. Одатда, давлат раҳбарлари халқаро шартномалар тузишдан олдин ҳуқуқшунослар билан ўзаро маслаҳатлашув ўтказишган.

Тинчлик ва бағрикенгликни рағбатлантирувчи воситалардан бири – урушдан воз кечиш ва куч ишлатмаслик тамойили ҳисобланади. Ислом халқаро ҳуқуқи таълимотида уруш ва тинчлик масаласи ислом дини ва ҳуқуқида энг марказий масаладир. Урушга нисбатан ислом ва шариатнинг муносабатини бир сўз билан ифодалаш мумкин: Аллоҳ ҳеч кимни ўлдириш ёки ўлдирилиш учун яратмайди. Уруш Қуръони каримнинг 70 дан ортиқ оятида тақиқланган. Мисол учун Бақара сурасининг 216-ояти[148]да урушнинг ёқимсиз эканлиги, бироқ ёв билангина жанг қилиш фарзлиги келтирилади.

Илк ислом давридаёқ уруш масаласига эҳтиёткорлик билан ёндашилган. Урушларга исломнинг олий мақсади – исломни ҳимоя қилиш ва ёйиш мақсадидагина рухсат берилган. Шу боис, душманни асоссиз қирғин қилиш кўзда тутилмаган. Урушни бошлашдан олдин душман томонга муқобил танловлар таклиф этилган. Агар улар исломни қабул қилишга рози бўлсалар ёки ҳеч бўлмаганда, солиқ тўлашга розилик билан ислом манфаати учун қадам ташласалар, уруш ҳаракатлари тўхтатилган ва тинчлик сулҳ шартномаларини тузиш кўзда тутилган. Исломда уруш зарурат тақоза қилгандагина оқланади. Бу хусусда бир қатор ҳадислар хабар беради. Бухорий ва Муслим саҳиҳларида “Душман билан тўқнашишдан тийилинг. Аллоҳдан шайтондан муҳофаза этишни сўранг. Қачонки душман билан жанг қилишдан бошқа йўл қолмаса, собит бўлинг ва Аллоҳни бисёр зикр қилинг” дейилади[149]. Абу Ҳурайра ривоят қилган ҳадисларда ҳар қандай вазиятда сабрли бўлиш тавсия этилади.

Исломда учта ҳолатда уруш ҳаракати маъқулланган. Биринчи ҳолат – якка ёки жамоавий бўлиб, мусулмонларга қарши агрессия, мусулмонларнинг эътиқодига қарши, уларни исломдан чиқариш мақсадида бошланган урушларга қарши уруш олиб бориш

[147] Al-Shura: The Qur’anic Principle of Consultation: a tool for reconstruction and reform. By Ahmad al-Raysuni (translated from the Arabic by Nancy Roberts). – London and Washington: The International Institute of Islamic Thought, 2011, pp. 190 (including Glossary, Notes and Bibliography).

[148] “Сизларга (ёв билан) жанг қилиш фарз қилинди, ваҳоланки, у сизлар учун ёқимсиздир”.

[149] “Don’t wish to meet the enemy. Ask God for protection from evil. But if you meet the enemy be firm and mention God a lot”.

мумкин. Бунинг учун Қуръони каримнинг Бақара сураси 191-ояти, Ҳаж сурасининг 39-ояти[150] асос бўлиб хизмат қилади;

Иккинчи ҳолат – адолатсизлик остида қолган мазлумларга ёрдам бериш мақсадидаги уруш. Унинг асоси Қуръони каримнинг Нисо сураси 75-оятида мужассам этилган;

Учинчи ҳолат – мудофаа мақсадида ўз ҳудудига қилинган ҳужумдан ҳимояланиш мақсадидаги уруш. Бақара сурасининг 190-ояти[151] мана шу ҳолатни кўзда тутади. Мазкур ҳолатлар юзага чиққанда, Қуръони каримда бундай урушларга тайёр туриш буюрилган (Анфол сурасининг 60-ояти[152]). Бироқ, Бақара сурасининг 190-оятида уқтирилганидек, уруш ҳаракатлари бошланган ҳолатда унинг мақсади зарурат чегарасидан чиқиб кетмаслиги лозим. Чунончи, ўлжа ва солиқлар мусулмонлар учун урушга сабаб бўла олмайди. Уруш бошланган тақдирда, агарки қарши томон сулҳ ёки урушни тўхтатишга мойиллик билдирса, дарҳол сулҳ тузиш буюрилган. Бу ҳақида Анфол сурасининг 61-ояти[153] ва Нисо сурасининг 94-ояти[154] хабар беради.

Уруш масаласида ислом ҳуқуқида мудофаа ёки агрессиядан ҳимояланиш мақсадидаги "урушга бўлган ҳуқуқ" ("*jus ad bellum*") ва уруш даври ҳуқуқи ("*jus in bello*" (айниқса, комбатант ва нокомбатантларни бир-биридан фарқлаш)нинг ҳуқуқий ҳолати ва хусусиятлари тўлиқ эътиборга олинган[155].

Исломда арбитражлик институти маҳаллий ва халқаро низоларни ҳал этиш воситаси сифатида қаралган. Илк ислом давридаёқ давлатлар ўртасида турли низоларни тинч йўл билан ҳал этиш мақсадида ҳакамлик (арбитрлик) инстанциялари ташкил этилган. Бунинг учун Қуръоннинг Нисо сураси 60-65-оятлари асос қилиб олинган. Муфассирлар мазкур оятларни шарҳлар эканлар, Муҳаммад (а.с.)нинг бир қатор ҳаётий тажрибаларини намуна қилиб келтиришади. Ҳадислар ҳам бу борада пайғамбар амалиётининг мавжудлигини тасдиқлайди. Масалан, Мадина давлатининг асосчиси Муҳаммад (с.а.в.) ва яҳудий қабила бошлиғи Бани Қутайза низоси ўша пайтдаёқ учинчи холис шахс ҳакамлигига топширилган[156].

Исломда ҳакамлик вазифасини адо этиш учун ҳакамга муайян малака талабларини қўйилган. Унга кўра, ҳакам ақлли, соғлом ва ҳурматга сазовор бўлиши лозим[157]. Ҳакамлик институти кейинчалик ҳамюртимиз Бурҳониддин Марғиноний томонидан ҳам ривожлантирилди. Марғиноний ўзининг "Ҳидоя" асарида ҳакамнинг холис бўлиши хусусида шундай ёзади: "агар ҳакам томонлар розилигидан олдин ҳаракат қилса, ёки ўзининг отаси, онаси, хотини ёки фарзанди ушбу низога аралашиб қолган бўлса, унинг мазкур низога оид қарори номақбулдир"[158].

Ислом таълимотида арбитражлик фаолиятининг мазкур тамойиллари ва ҳакамларга қўйиладиган малака талаблари II Тинчлик Гаага конференциясининг ҳозирги кунгача амал қилиб келаётган 1907 йилдаги Гаага конвенцияси ва 1927 йил 26 сентябрда қабул қилинган "Арбитражлик тўғрисида асосий Акт" (*Act general of Arbitrage*)нинг ҳамда БМТ

---

[150] "(Мушриклар томонидан) ҳужумга учраётган (мусулмон)ларга, мазлум бўлганлари сабабли (жанг қилишга) изн берилди".

[151] "Сизларга қарши жанг қилувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз, (лекин жанг асносида ҳам) ҳаддан ошмангиз!".

[152] "Улар учун имконингиз борича (ҳарбий) куч ва отлиқ бўлинмаларни тайёрлаб қўйингиз!".

[153] "Агар улар сулҳга мойил бўлсалар, Сиз ҳам унга мойил бўлинг ва Аллоҳга таваккул қилинг!".

[154] "Сизларга салом берган (ёки таслим бўлган) кишига бу дунё матоҳини (ўлжани) кўзлаб: "Мўмин эмассан", – демангиз".

[155] Niaz A. Shah. The Use of Force under Islamic Law // **European Journal of International Law**, Volume 24, Issue 1, February 2013. – P. 343-365: **https://doi.org/10.1093/ejil/cht013**

[156] Ibn Hisham. Kitab al-Sira. – P. 688-689.

[157] Le grand livre de la conduite de l'État (Kitāb al-Siyar al-kabīr ach-Chaibani). Commenté par as-Sarakhsi. Traduit par Muhammad Hamidullah, 4 vols. Ankara: Turkiye Diyanet Vakfi, 1989–1991. Vol.I. Chapitre (66) De l'arbitrage que l'on rend aux enemies lorsqu'ils captulent sous condition d'arbitrage d'un Musulman. – P. 414-418.

[158] Al-Hidayah: The Guidance. Burhan al-Din al-Farghani al-Marghinani. A Translation of Al-Hidayah Bidayat al-Mubtadi'. A Classical Manual of Hanafi Law: II Volume. Translated from the Arabic with Introduction, Commentary and Notes by Imran Ahsan Khan Nyazee. Amal Press, Bristol, England, 2006. – 660 pp. – P. 78-80.

Низомининг 92-моддасига мувофиқ 1945 йилда ташкил этилган Халқаро одил суд Статутининг 2-моддаси нормаларига ҳамоҳангдир.

Ислом ҳуқуқининг асосий манбаларида ўз аксини топган тамойиллар давлатлараро ва динлараро низолар ҳамда урушлар оддий ҳол бўлган ўрта асрлар шароитида ҳуқуқий таълимотлар тарихида олдинга қўйилган дадил қадамлар бўлиб, улар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Хулоса қилиб айтганда, ислом тинчлик, бағрикенглик, тоқатлилик, адолат, маслаҳатлашув, ўзаро муроса дини бўлгани учун ҳам инсоният тарихида улкан ва бой маданият ярата олди ҳамда шу пайтгача яшаб келмоқда.

УЧИНЧИ РЕНЕССАНС КОНТЕКСТИДА ПЕДОГОГИК ТАЪЛИМДА ИХТИСОСЛИК ФАНЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯСИ МАСАЛАЛАРИ

Тўхтаева Зебо Шарифовна – Бухоро муҳандислик-технология институти “Тикувчилик саноатида инновацион технологиялар” кафедраси мудири, педагогика фанлари доктори, доцент

Тўрақулова Бахринисо Бахтиёровна – Бухоро муҳандислик-технология институти “Тикувчилик саноатида инновацион технологиялар” кафедраси стажёр-тадқиқотчиси

Resume. Ensuring the integration of specialty disciplines in teacher education in an innovative educational environment and in the conditions of the Third Renaissance is an important socio-pedagogical problem. This issue is discussed in this article.

Янги Ўзбекистон меъмори ва ташаббускори ҳисобланувчи Президентимиз қайд этганидек, “Янги Ўзбекистонни барпо этиш – бу шунчаки хоҳиш-истак, субъектив ҳодиса эмас, балки туб тарихий асосларга эга бўлган, мамлакатимиздаги мавжуд сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий вазиятнинг ўзи тақозо этаётган, халқимизнинг асрий интилишларига мос, унинг миллий манфаатларига тўла жавоб берадиган объектив заруратдир”.

Аввало, Юртбошимиз таъбири билан айтганда, “янги” деган сўзнинг биз учун алоҳида аҳамияти бор. Шу маънода, бундан беш йил олдин қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясида ўз олдимизга Янги Ўзбекистонни барпо этиш ва Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишдек буюк вазифаларни стратегик мақсад қилиб қўйганимиз бежиз эмас[159].

Дунё ҳамжамиятининг илмий-техник тараққиёти, таълим, фан ва ишлаб чиқариш соҳаларидаги улкан ислоҳотлар, илмий-техник ахборотлар тизимининг тезкор ривожланиши ва такомиллашуви таълим мазмунига инновацион ва интегратив ёнлашувларни татбиқ этиш билан ифодаланади. Айниқса, таълим инновацияси ва интеграцияси масалалари бўйича European University Institute, Max Plank Institute, Harvard Law School, European Integration (ECSA-Austria), ARENA (Oslo), Mannheim Centre for European Social Research каби тадқиқот марказларининг илмий натижалари алоҳида ўрин тутади. Таълим дастурларининг сифат жиҳатдан янгиланиш шароитида ёшларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитларини жорий этиш фанлар интеграциясини таъминлаш орқали ўқитишнинг анъанавий ва замонавий усулларидан комплекс фойдаланиш интегратив имкониятларидан самарали фойдаланишга хизмат қилади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, биз томондан ўқув жараёни самарадорлигига эришиш учун интеграциянинг турли кўринишларидан фойдаланиш имкониятлари аниқланди (1-расм).

[159] Саидов Акмал. Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанс: маъно-моҳияти, зарурати ва муштараклиги. 25 авг. 2021 г. http://uza.uz/posts/295945

1-расм. Ўқув жараёнида интеграциянинг турли кўринишларидан фойдаланиш

Хорижий ва республикамиз олимларининг тадқиқот ишлари таҳлили асосида техник олий таълим муассасаларида фанлар интеграциясини таъминлаш орқали юқори малакали мутахассислар тайёрлашнинг методик тизими, фанлараро интеграциянинг моҳияти, назарияси ва амалиёти, асосий дидактик функциялари ва тамойиллари ёритиб берилди. Ўқув жараёнида фанлараро интеграциянинг аҳамиятини таснифлашга бу алоқадорликнинг нафақат кўп қирралилиги, балки унинг намоён бўлиши, ундан фойдаланиш методларини аниқлашга ҳам имкон беради[160].

Таълим интеграцияси дейилганда, нафақат билимларни фанлараро боғланиши, балки ўқитиш технологиялари, метод ва шакллари интеграцияси тушунилади. Бизнинг фикримизча, таълимга интегратив ёндашув бир томонлама эмас, балки кўп режали, ҳар томонлама ёндашувни англатади. Таълим интеграциясини таъминлашга асосланган педагогик фаолиятнинг мазмуни интегратив тамойиллар функциялари, талаблари ва қоидаларида очиб берилади. Фанлараро интеграция ўқитишнинг узвийлик, кетма-кетлик, тизимлилик, алоқадорлик ва инновацион каби дидактик тамойиллар билан боғлиқликда ўзининг амалий натижасини кўрсатди.

Техник олий таълимда фанлар интеграциясини таъминлаш имкониятлари мавжуд бўлиб, бу жараён таълим жараёнини интегратив ташкил этиш тамойиллари – узвийлик, тизимлилик, алоқадорлик, кетма-кетлик ва инновацион тамойиллар билан боғлиқ равишда таъминланади. Улар асосида фан дастурлари такомиллаштирилиб, янги мазмундаги ўқув адабиётлари, ўқув-услубий мажмуалар яратилади. Натижада фанлар орасида, ҳар бир фан

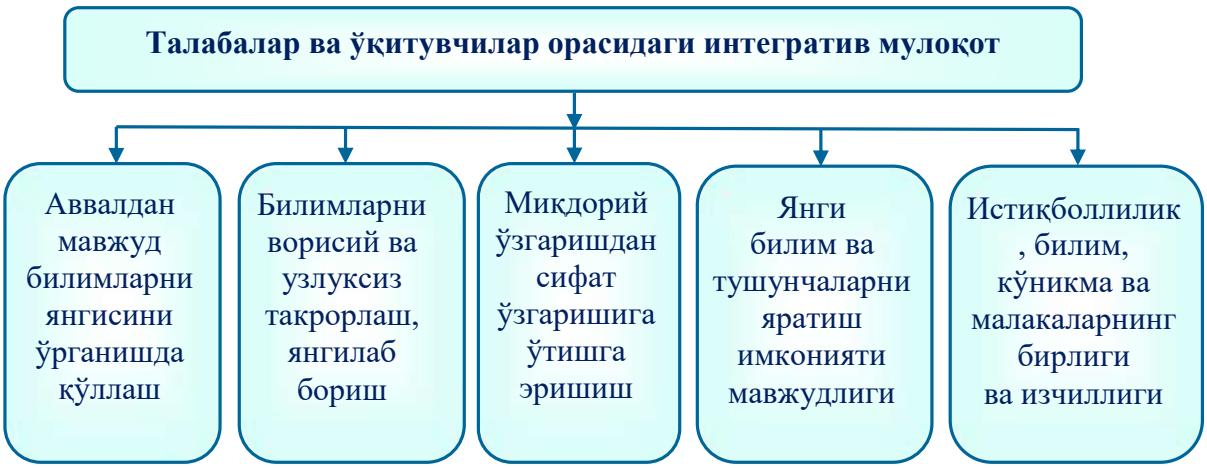
[160] Тўхтаева З.Ш. Олий таълимда умумкасбий ва ихтисослик фанлари интеграциясини таъминлаш методикаси. Автореферат. Тошкент, 2021 й. – 64 б.

мазмунида интеграция таъминланиб, таълим мазмунида яхлитлик, сифат ва ижодий ёндашув юзага келади[161].

Таълимнинг маълум босқичлари ва турли поғоналарида талабаларнинг билим даражасини ва ўқув материалини, мутахассис тайёрлашнинг сифатини аниқлаш учун билимлар даражаси дифференциаллаштирилади.

Ихтисослик фанларини нтеграциялаш асосларига таъсир этувчи омиллар аниқланди, булар: фанлар ривожланишининг объектив қонуниятлари, илм-фан тараққиётини ҳисобга олган ҳолда таълим мазмунини белгилаш, давлат таълим стандартлари ва малака талаблари, таълим вазифалари, билимлар синтези, таълим жараёни ва мазмуни бирлиги, ўқув режа ва дастурларининг бир-бирини ўзаро белгилаши, моддий техник база, педагогик ва ахборот технологиялари.

Шундай экан, таълим мазмунини интегратив такомиллаштириш жараёнида таълим тизимини интеграллаш таълимни модернизациялашнинг муҳим тамойили бўлиб, бир томондан, таълимнинг турли босқичлари узвийлиги, кетма-кетлигини таъминлаш, иккинчи томондан, таълим жараёнидаги кўп ўлчовли ҳаракатга мўлжалланган таълим узлуксизлигини таъминлаш тамойилидир. Фанлараро алоқалар муаммосининг услубий моҳиятида ўқув жараёни шундай ташкил этиладики, унда бошқа фанларни ўрганиш учун бир фанни ўрганишда эгалланган билим, кўникма ва малакаларнинг фойдаланилиши ўз ўрнига эга бўлади. Фанлар ўртасидаги интегратив ёндашув дидактик идрокка асосланган: ўқитувчи талабани ўрганилаётган мавзунинг мақсад ва вазифалари, унинг бошқа мавзулар билан алоқаси ва коммуникатив дидактик воситаларнинг самарадорлиги билан таништиради (2-расм).

2-расм. Ўқитувчилар ва талабалар ўртасида интеграл алоқани қўллаш натижалари

Ўтказилган тадқиқотлар кўрсатганидек, олий таълимнинг интегратив таълим тизими, талабаларнинг билим фаоллигига сезиларли таъсир кўрсатади.

Интеграцияга асосланган таълим тизимининг мураккаблиги ва динамиклиги таълимнинг индивидуаллашуви, дифференциаллашуви ва ҳаракатчанлиги каби психофизик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда талабаларнинг индивидуал қизиқишлари, мойилликлари ва касбий компетенцияларини амалга ошириш учун имкониятлар яратади.

Ўқув режалари ва фан дастурларини мазмунан такомиллаштириш ўқув жараёнини самарали ташкил этиш, фанларга ажратилган соатлар ҳажмидан мақсадли ва тўғри фойдаланиш, умумий юкламаларнинг бажарилишини назорат қилиш ва мониторингини олиб боришда қулайликлар яратади.

---

[161] Олимов Қ.Т., Тўхтаева З.Ш. Олий таълим соҳасидаги ривожланишлар ва инновацияларда ихтисослик ва мутахассислик фанлари интеграцияси // Материалы V Международной научно-практической конференции “Global Science And Innovations 2019: Central Asia”.– Қозоғистон: Астана, 2019. – 238-240 б.

Демак, айтиш мумкинки, бугунги кунда биз учинчи Уйғониш даври остонасида турган эканмиз, агар Ўзбекистон Президентининг кейинги беш йилда ҳаётимизнинг биргина йўналиши, яъни маърифат, таълим ва илм-фанни ривожлантириш йўлида имзолаган қонун, фармон ва қарорлари, тасдиқлаган Давлат дастурлари, илгари сурган янгидан-янги ташаббусларининг мағзини тўла чақиб кўрсак, навбатдаги Маърифат Ренессансининг маркази Янги Ўзбекистон эканига ҳеч кимда шубҳа қолмайди.

Фанлараро алоқалар муаммосининг услубий ечимини топишда Учинчи Ренессанс контекстида педогогик таълимда ихтисослик фанлари интеграцияси масалалари самарали ва ижобий ҳал этилиши мумкин.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ХАТТОТЛИК САНЪАТИНИНГ ТАРИХИЙ АҲАМИЯТИ

Джураев Ҳ.Х. доц.т.ф.ф.д (PhD).- БухДУ.,
“Шарқ тиллари таълими ва бухорийлар меросини ўрганиш”
илмий-тадқиқот маркази аъзоси.

Annotation: *In this state there is a prixod of Arabic writing in Movarounnaxr and the rise of calligraphy in uroven art, vpervye poyavivshegosya in decorative-applied art and architecture of our people. In Central Asia, the art of calligraphy was formed mainly on the basis of the Bukhara school of calligraphy, as well as the historical knowledge of the art of writing.*

Марказий Осиё халқлари араб фатҳидан сўнг, биринчидан, араб тилининг халифаликка тобе бўлган барча ўлкаларда расмий тилга айланиши, иккинчидан, юртимизда ислом динининг ёйилиши натижасида араб ёзувидан фойдаланишга ўтган. Арабларнинг қарийб бир ярим асрлик хукмронлиги тугаб, Мовароуннаҳр ҳамда Хуросонда илк мустақил давлатлар вужудга келганидан сўнг, дин ва илм-фан тили сифатидаги нуфузини сақлаб қолган араб тили билан бир қаторда, эндиликда араб ёзувидан фойдаланишга ўтган форсий, туркий тиллар ҳам давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида кенг қўллана бошланган. Биринчи босқичи IX – XII, иккинчи боскичи эса XIV – XV асрларда юз берган. Ўрта Осиёда Уйғониш даври юртимизда мисли кўрилмаган даражадаги илм-фан ва маданият тараққиётига сабаб бўлди. Ўзбекистон ҳудудларида етишиб чиққан жаҳонга машҳур алломалар дунё илм-фани ва маданияти ривожига катта ҳисса қўшишди. Натижада IX – X асрлардан то XX аср бошларигача бўлган давр ичида аждодларимиз томонидан арабий, форсий ва туркий тилларда улкан ёзма мерос яратилди. Ушбу меросга оид илмий ҳамда бадиий асарларни коғозга туширишда эса араб ёзувининг юксак санъат даражасида ривожлантирилган турларидан фойдаланилди.

Халқимизнинг маънавий ҳаётида хаттотлик санъати катта роль ўйнаган, халқни илм-маърифатдан баҳраманд қилишда ҳамда маънавий маданият ёдгорликларни бизнинг асримизгача етиб келишига улкан ҳисса қўшган Ўрта Осиё хаттотлари хизмати беқиёсдир. Қўлёзма китоблар ҳамда ҳужжатлар хаттот, котиб ва мирза-муншийлар меҳнати туфайли Ўрта Осиёдаги ҳар бир халқ, ҳар бир миллат ўз тарихига эга бўлди. Ниҳоят, шу қўлёзмалар туфайли Ўрта Осиё халқлари жаҳон маданият тарихи тараққиётига ўз ҳиссасини қўша олди. Бу қўлёзма китобларниг муаллиф томонидан парча-парча қоғозларга ёзилиб ижод этилгандан сўнг, уни оққа кўчириб, китоб тусига киритувчи ғоят мураккаб, машаққатли, айни вақтда шарафли вазифани бажарувчи шахс, хаттотлар ва котиблар бўлишган.

Ўрта аср тарихида ва у даврдаги маданий ҳаётда хаттотлик ва котиблик ҳунари энг шарафли ҳамда муқаддас вазифа ҳисобланган. Аввалambор котибнинг саводли бўлишининг ўзи Ўрта аср шароитида кўп вақт ҳокимлар, амирлар саводсиз бўлган бир пайтда котиб ва муншийларни юқори мавқега олиб чиқади. Иккинчидан, котиб китобат қилиш муносабати билан ҳар бир кўчирган китобнинг мазмунини ўзлаштира борган. Шунинг натижасида ҳақиқий котиб ўз замонасининг ўқимишли илм-маърифат эгалари қаторидан жой олаган. Демак, Ўрта аср Шарқ мамлакатларида китоб кўчириш билан шуғулланган хаттотларни биз

оддий кўчирувчилик вазифасини бажарувчи шахс – деб эмас, балки ҳар бир хаттотни ўз замонасининг ўқимишли маърифатпарвар, илғор зиёлиси ҳамда йирик маданият арбоби – деб тушунишимиз лозим.

Сомонийлар ҳукмронлиги даврида (874-999) Бухорои шариф йирик диний илмлар марказига айланиб, ислом таянчидек буюк шарафга муяссар бўлган. Кўпгина сомонийлар, Исмоил ибн Аҳмаднинг ўзидан бошлаб унинг отаси ҳамда буваси, шунингдек уларнинг амалдорлари, масалан, Фоиқ ҳам ҳадисларни ўрганишга катта ҳурмат билан қараган.[1,84.] Бухорода сарой китоб хазиналаридан ташқари бир қанча мадрасаларда ҳам кутубхоналар бўлган. Чунончи, Бухородаги Фаржак мадрасаси тўғрисида 937 йилги ёнғин муносабати билан эслатиб ўтилади.[2,226.] Бу мадрасада каттагина кутубхона бўлиб, унда жуда кўп қимматбаҳо қўлёзмалар сақланган, дабир, хаттот ва котиблар ҳам фаолият кўрсатган.

Давлат ҳокимияти қорахонийлар (999-1212) қўлига ўтгандан кейин Мовароуннаҳрда катта ўзгаришлар юз берди. Янги-янги йирик шаҳарлар барпо этилган (Ўзган, Косон). XI – XII асрлар амалий манбашунослик соҳасида рўй берган муҳим воқеалардан бири давлат архивлари ҳамда кўплаб кутубхоналарнинг барпо этилиши бўлган. Бу даврдаги кутубхоналар ҳақида муфассал маълумотлар сақланиб қолган.

Профессор А.А. Семёнов ёзади: “Ғазнавийлар даврида Бухоро Хоразм, Рай, Хамадон, Исфаҳон сингари йирик шаҳарларнинг кутубхоналари Хуросондаги барча истеъдодли ва ўқимишли кишиларни ўзига тортувчи марказлар бўлиб қолган эди”.[5,135.]

Тадқиқ этилаётган Бухоро хаттотлик мактаби тарихи ҳақидаги маълумотларида, айрим тарихий чалкашликлар мавжудлиги ҳақида профессор Р.Н. Фрай ёзади: “Манбаларимизнинг муаммоларидан бири, хронологик аниқлик йўқлиги ва ҳозирги кунда йўқолган аввалги ишлардан фойдаланишдир. Шундай қилиб, ўнинчи асрни ўрганаётганда, баъзида XII ёки XIII асрда ёзилган китоб XI асрга ўхшаш, асарга қараганда анча қадимий ҳамда ишончли маълумотларни ўз ичига олган”.[6,8.]

XIII асрнинг биринчи чорагида рўй берган мўғул истилоси умуман Мовароуннаҳр, хусусан, Бухоро фани ва маданияти ривожини бир неча аср орқага суриб юборган. Ушбу босқинчилик Ўрта Осиёнинг тарихи, маданияти, келажаги учун фожиали роль ўйнаган ва тарихий воқеа содир бўлган. Бу мўғуллар ҳужуми ҳамда Ўрта Осиёнинг Чингизхон қўшинлари томонидан босиб олиниши, талон-тарож этилиши, иқтисодий маънавий маданиятнинг тушкунликка тушиши бўлган. Ўша кезлари Бухорода рўй берган воқеалар ҳақида олим И.П. Петрушевский ёзади: “Жомеъ масжидига мўғуллар кириб олиб, уни мурдор қилдилар, Қуръон китоблари масжид ҳовлисига улоқтириб юборилди, улар сақлаб келинган сандиқлардан мўғуллар отларини боқиш учун охур сифатида фойдаланишган, имомлар, шайх, сайидлар, уламо ҳамда мужоҳидлар отхонада отбоқарлик қилишга мажбур этилган”.[4,125.] Ўрта Осиёда хусусан, Бухоронинг илм-маърифатли хаттотлари ва китобат санъати касб соҳиблари, куч-қувватли, ақл-заковатли фарзандлари мўғулларнинг қурбонига айланган.

XIV – XV асрларда Амир Темур ва темурийлар даврида Бухоро иккинчи пойтахт мақомида бўлиб, Ислом маънавий ва ахлоқий, моддий маданият юксалди. Улуғбек илм-фаннинг ривожига жуда катта эътибор берди ва ўзи ҳам давлатни бошқариш ишлари билан бир қаторда турли илмлар, хусусан фалакиёт, риёзиёт, тарих фанлари соҳасида чуқур тадқиқотлар олиб борди. Улуғбек даврида кўпгина илмий тарихий асарлар араб ва форс тиллардан эски ўзбек тилига таржима этилган ва турли шарқ тилларида китоблар тўплашга эътибор берилган. Улуғбек ташкил этган бой кутубхонада турли фанларга оид 150 мингдан ортиқ жилдли китоблар мавжуд бўлган.

Темурийлардан кейин ҳокимият тепасига келган шайбонийлар (1500-1601) темурийлар анъаналарини давом этганлар. Ушбу хонликдаги илм – фан ҳамда маданий муҳитни тасвирлишда хонликда ҳукмронлик қилган сулолаларнинг фаолиятига эътиборни

қаратиш лозим. XVI асрда бадиий маданият соҳалари темурийлар давридаги бой маданий меросга таянган ҳолда, ярим кўчманчи шайбонийлар турмуш тарзи анъаналари мужассамлигида ривож топган. Мовароуннаҳрнинг маданий маркази бу асрда аста-секин Самарқанд шаҳридан шайбонийларнинг янги маркази Бухорога кўчган. Бу ерга даврнинг алломалари, етук олимлари, шоирлари, мусиқачилари, наққош-хаттотлари, меъморлари, рассомлари ва бошқа соҳа билимдонлари тўпланиб, замонасинииг илғор ижодий-илмий салоҳиятини кўрсатиб турган ва бадиий маданият ривожига муҳим ҳисса кўшишган.

Аштархонийлар давридаги (1601-1785) муттасил уруш ҳаракатлари, маданий ҳаёт тараққиётига катта тўсқин бўлган. Диний зўравонлик кучайган, дунёвий фанлар ўрнини ислом ақидалари эгаллай бошлаган. Лекин шунга қарамай санъат, адабиёт, китобат санъати, хаттотлик, мусиқа ҳамда бошқа соҳаларда бир қанча истеъдодли олимлар етишиб чиққан.

Бухоро хонлигининг заифлашиши Убайдуллохон II (1701-1711) ҳамда Абулфайзхон (1711-1747) ҳукмронлиги даврида рўй берган. Иқтисодий инқироз шароитида Бухорода Муҳаммад Раҳимхон (1753-1758) тахтга ўтирди ва манғитлар сулоласи ҳукмронлигини бошлаб берди. Бухоро хонлигида Манғит вакилларининг сиёсий таъсирини кучайтиришнинг бошланиши XVII аср бошларига тўғри келади. Аммо уларнинг таъсири кучайиши XVIII аср бошларида рўй берган. Бухорода манғитлар сулоласи (1753-1920) ҳақида Муҳаммад Мир Олим Бухорий “Фатаҳномаи Султоний” асарида XIX асрнинг биринчи ярми тарихини ёритган. Бу даврнинг адабий ёдгорликларини машҳур бухоролик шоир ҳамда хаттот Мирза Содиқ Муншийнинг “Манғит салтанатлари тарихи” шеърий асарида акс этган.

Араб ёзувининг Мовароуннаҳрга кириб келиши ҳамда санъат даражасига кўтарилиш босқичи дастлаб халқимизнинг бадиий ҳунармандчилиги, меъморчилиги ҳамда халқ амалий санъатида кўринган. Олим ва моҳир хаттот Абдулғафур Раззоқ Бухорий таъкидлаганидек: “хаттотлик санъати юртимизда кўпроқ китобат санъати доирасида гуллаб яшнади”, – яъни олимлар эътироф этишича, араб ёзувининг айнан санъатга дохиллиги, Марказий Осиёда яратилган қўлёзмаларда намоён бўлади.

Бухорода китобат ҳамда хаттотлик санъатининг ривожланиши, тараққий этиши дунё илм-маърифатига таъсир этди. Жумладан, Ўрта Осиёда, айниқса, Бухоро ҳамда Хоразмда маданий-илмий тафаккур беқиёс барқ уриб гуллаган. Жаҳонга танилган ал-Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон ал-Беруний сингари улуғ мутафаккир олимлар даҳосидан ҳозиргача башарият баҳраманд бўлиб келмоқда.[3,17.] Шуни алоҳида қайд этиш зарурки, бу порлоқ давр Ўрта Осиёда мавжуд бўлган бухорийлар, хоразмийлар ва суғдийларнинг узоқ асрлик бой маданиятининг қонуний тараққиётидан иборат бўлган. Араб ёзувида китобат қилинган минг йиллик маданий мерос наслдан-наслга қўлёзма шаклида ўтиб келган. Шу қўлёзма китоблар туфайлигина Ўрта Осиё халқлари ота-боболари яратиб қолдирган маданий меросдан баҳраманд бўлганлар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. – Т.: Фан. 1966. – Б. 84.
2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Бартольд В.В. Соч. Т. II. Ч. 1. М., 1963. – С. 226.
3. Бойтуллаев Р., Остонова Г. Мозий дафтаридан саҳифалар. – Т.: O`zbekiston. 2010. – Б. 17.
4. Петрушевский И.П. Поход монгольских войск в Среднюю Азию в 1219 – 1224 гг. и его последствия. // Татаро-моноголы а Азии и Европе. – М., 1977. – С. 125.
5. Семёнов А.А. Очерки иторический науки в СССР вып 1. – М., 1955 – Б. 135. Ричард Нельсон Фрай (Гарвард ҳамда Тожикистон университетларининг фахрий профессори, эроншунос олим)
6. Фрай Р.Н. Бухара в средние века. – М.: Центрополиграф. 2016. – С. 8., Фрай Ричард Нельсон – Гарвард ҳамда Тожикистон университетларининг фахрий профессори, эроншунос олим.

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН МАЪНАВИЙ ГЎЗАЛЛИГИ МАСАЛАСИ

Турсункулова Ш.Т. доц.-СамДУ Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси

Annotation. The article analyzes the historical and philosophical views on the spiritual beauty of a person in the teachings of mysticism, commented on the various features and significance of the spiritual and moral beauty of a person. **Keywords.** Sufism, Islam, spirituality, spiritual beauty, mystical sources.

Инсоният маънавияти бу – инсонлар ўртасидаги шаклланган аҳлоқий мезонлар, ўз-ўзини англаши, тарбия масаласи ҳамда инсонийлик, одамийлик учун олиб бориладиган кураш, олам, борлиқ ва жамики мавжудотлар ичида ўз ўрни, қадрини билишидир. Инсоният ҳаётининг маънавий жиҳатлари, инсонларнинг одамийлик фазилатлари ҳамонки, сирлилигича қолмоқда. Инсон фалсафасининг қайси даврини таҳлил қилмайлик, яъни, дунёқарашнинг дастлабки шаклларида, турли диний таълимотларда, ўз даврининг маънавий етук олимлари асарларида ҳам инсон маънавияти масаласи энг долзарб муаммолардан бири бўлган. “Инсон нима, нега у шунчалик буюк ақли, қилни қирқ ёрадиган заковати билан мўъжизалар яратишга қодир бўлгани ҳолда, яна тубан ишларга қўл уради, ҳайвоний ҳирсу нафс домига тушиб ўзини хароб этади, деган саволлар Шарқ мутафаккирлари қалбини қадимдан безовта қилиб келган.”[162] Инсонлар ўртасидаги маънавий-гўзал муносабатлар, хусусиятлар маънавий ўзликни англашга, идрок этишга олиб келган, аждодларимиз томонидан “инсонийлик”, “одамийлик” меъёрлари ҳамда концепциялари ҳам ишлаб чиқилган.

Ҳозирги даврда, “глобаллашув жараёнлари технологик тараққиётда мисли кўрилмаган даражаларга кўтарилиш имкониятини яратиш баробарида, минг йиллар давомида шаклланган ва ҳаётнинг туб мазмунига айланган маънавий-ахлоқий қадриятлар таназзулига ҳам сабаб бўлмоқда.”[163] Шу сабабли, аждодларимизнинг “инсонийлик”, “одамийлик”нинг моҳияти, уни тарбиялаш ва шакллантириш масаласига оид ижтимоий-маънавий тажрибаларини ўрганиш, айниқса, Шарқда тасаввуфий қараш ва яшаш тарзига амал қилиш узоқ давом этган ҳаёт фалсафамизда инсоний гўзаллик тараннум этилган, инсонлар учун методологик, акциологик аҳамиятга эга бўлган мумтоз даврларни қадриятли жиҳатларини илмий тадқиқ этиш долзарб масалага айланиб бормоқда.

Жаҳонда ислом дини 1,7 миллиард кишидан кўпроқ киши эътиқод қиладиган муқаддас дин сифатида, “юксак маърифатга асосланган миллатлараро, динлараро муносабатларни қарор топтиришга хизмат қилаётгани билан ҳам оламшумул аҳамиятга эга”дир. Ислом VII асрда Арабистон яриморолининг Ҳижоз минтақасида вужудга келиб, кенг ҳудудларга ёйилган ва мунтазам ривожланиб борган маърифатпарвар диний таълимотдир.[164] Ислом дини ва таълимотидан озуқланган, тасаввуф таълимотида инсон ва унинг гўзаллиги масаласи: “ахлоқий-эстетик”лиги, “маънавий-маданий” даражаси, “диний моҳияти” ва кўплаб “маънавий” фазилатлари алоҳида гўзаллик элементлари мисолида тавсифланган. Тасаввуфий манбалар, тасаввуф аҳли тарихига оид манбалар таҳлилига кўра, инсон ва унинг моҳиятини кўпмаънолик ташкил қилади (диний, маданий, маънавий, жисмоний ва хз.).

Айниқса, ўрта асрлар даврида яшаган диний (исломшунос олимлар), дунёвий (илмий), тасаввуфий қарашларини илгари сурган машҳур алломалар ижоди ва фаолиятида инсон маънавий гўзаллиги масаласи жуда чуқур ўрганилганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, биргина “Самарқандлик алломалар” китобида “110 нафар самарқандлик алломаларнинг ҳаёти, ижоди ва илмий меросларини ўрганилган. VIII асрда яшаган исломшунос олим Абу

[162] Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Т.: Маънавият, 1997. 3-б.
[163] Ислом энциклопедияси. 1-жилд. Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёти, Т.: 2020. 5-б.
[164] Ўша манба. 5-б.

Фузайл ибн Иёздан (ваф.187/803й) бошлаб, XV-XVI асрда ижод қилган сўфий фақиҳ Махдуми Аъзамгача (1463-1542 й) бўлган алломалар”[165], шунингдек, қашқадарёлик ва сурхондарёлик сўфийлик ва тасаввуф тариқатлари вакилларининг қарашлари ҳамда кўплаб мумтоз алломалар қарашлари ва асарларида инсон маънавий гўзаллиги масаласи асосий ядрони ташкил қилади.[166]

Шунингдек, тасаввуфда катта ва юксак даражаларга эришган Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Бахоуддин Нақшбанд, Азизиддин Насафий, Хожа Аҳрор Валий, Маҳдуми Аъзам, Сўфи Оллоҳёр ва кўплаб исломшунос, ҳадисшунос алломалар асарларида инсон маънавий юксалишида муҳим аҳамиятга эга бўлган:

а) аҳлоқий тамойиллар (инсонпарварлик ва эркпарварлик, ватанпарварлик ва миллатпарварлик, фидойилик ва зиёлилик, меҳнатсеварлик ва тинчликпарварлик);

б) ахлоқий тушунчалар (мухаббат ва нафрат, эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, эзулик, бурч, виждон, номус);

с) ахлоқий меъёрлар (ҳалоллик ва ростгуйлик, хаёлилик ва инсофлилик, хушфеъллик, камтаринлик, ширинсўзлик, худбинлик), ҳамда инсон маънавий гўзаллигини тараннум этган бошқа кўплаб омиллар тўғрисида ўз қарашларини ифодалаб, моддий ва маънавий манбалар яратишган. Уларнинг асарлари қайси шаклда (диний, дунёвий) бўлмасин, инсон тарбияси, унинг руҳий-маънавий комилликка интилиши ҳақида эканлиги билан ҳамма даврлар учун тенг аҳамиятли бўлиб қолади.

Азизиддин Насафийнинг (XIII асрнинг бошларида туғилган) “Зубдатул Ҳақойиқ” асарида ҳам инсоннинг маънавий камолоти ҳақида “Ваҳдат аҳли (тасаввуф аҳли) фикрича эса, уружнинг чегараси йўқ, агар қобилиятли одамнинг умри минг йил бўлса ва барча минг йиллик умрини тақво ва тоатда ўтказса, у ҳар куни илгари билмаган бирор нарсасини билиб олади. Зеро, Тангри ҳикмати ва маърифатининг чегараси йўқ. Ваҳдат аҳлининг фикрича, башарий борлиғидан озод бўлган инсон учун етишмайдиган мақом йўқдир. Борлиқнинг барча жузвлари одамийлик хислатига эга бўлишга интилиб, (доимий) ҳаракат ва сафарда бўлади. Инсоний борлиқ касб этгандан кейин эса, у такомилга эришади. Одамзод ҳам сафардадир - у ўз моҳиятига эришмагунча тинмай ҳаракат қилади, (агар шундай қилмаса) у ўзини ҳам танимайди, ҳамида хулқ билан безаниб камолот касб этмайди.”[167] Мазкур фикрда, инсоннинг ўзлигини англаши, ўз ички моҳиятини билиши учун тинимсиз ҳаракат қилиши зарурлиги таъкидланган. Аммо, яна шундай ҳам дейилади: “Эй дарвеш, ҳамида ахлоқий хислатларла безанмаган, ўзини танимаган одамлар кўп, аммо улар ҳали комил эмас. Ҳамида хислатлар-ла безанган бўлиб, лекин ўзини танимаганлар бор. Булар ҳам комил эмас. Бинобарин, инсоннинг камолотга эришиши ҳамида ахлоққа эга бўлиш ва ўз-ўзини таниш билан амалга ошади.”[168]

Тасаввуфий маънога кўра, инсоннинг комиллик даражаси унинг ички (маънавий гўзаллик ва унинг моддийлашуви) ва ташқи гўзаллиги бир-бири билан уйғунликда бўлсагина, бир бутун бўлади. Тасаввуфий асарларнинг аксариятида, инсоннинг маънавий гўзалликка эришиши, ўзлигини англаши, ҳамда бу ҳолатни амалга ошириш жараёнининг фундаментал томонлари акс этган.

Инсонда ижтимоийлашув жараёни ҳам секин ижтимоий муносабатлар таъсирида шаклланиб, такомиллашиб бориши тўғрисидаги қарашлар ҳам ўринлидир, Азизиддин Насафий шундай дейди: “Ўн биринчидан, шуни билдингки, биринчи даражада ҳаёт, билим,

---

[165] Зиёдов Ш. Ўрта асрларда яшаган машҳур Самарқандлик алломалар. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, Т.: 2019. 5-б.

[166] Жўраева С. Ўзбек жанубий ҳудудларидаги зиёратгоҳларнинг тарихи ва уларнинг маҳаллий аҳоли ҳаётида тутган ўрни. Монография. Т.: “O`zkitob savdo nashriyot ijodiy uyi”, 2021. 352-б.

[167] Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Т.: Маънавият, 1997. 148-б.

[168] Қаранг. Ўша манба. 148-б.

ирода, қувват, эшитиш ва кўриш (қобилияти), нутқ (қобилияти) ҳақиқатда мавжуд эмас. Аммо даражалар бўйлаб тараққий этганда, ҳаёт, билим, ирода, қувват, эшитиш ва кўриш (қобилияти), нутқ (қобилияти) ҳақиқий мавжудлик касб этади. Маълум бўладики, камолот (такомиллашув) сабаб бор жойда юз беради. Дарахтнинг барча даражаларидан кўра меваси нафис ва қадрли эканлигига шубҳа йўқ. Мавжудотнинг меваси эса инсондир.[169] Тасаввуфда инсон маънавий гўзаллигини юксалтириш механизмлари, маънавий-ахлоқий концепцияларни ишлаб чиқилганлиги билан аҳамиятлидир.

Тасаввуф фалсафасида дейди, тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комилов "Инсон тарбияси, инсонни нуқсонлар, гуноҳлардан қутқариш улуғ аждод-ларимизнинг қайғуси бўлиб келган. Улар савоб ва гуноҳ, соя ва нур, раҳмон ва шайтон, хайру шарр чегарасида яратилган инсон деган мубҳам хилқатни англаш, унга раҳмоний ва шайтоний қувватларни қачон, қаерда кучга кириши, бу кучларнинг сабаби нима эканлигини тушунишга жиддий аҳд қилганлар"[170]. Усмон Нурий Тўпбош тасаввуфни "илоҳий тақдирдан мамнунлик санъати" деб номлайди. Унинг фикрича: "Тасаввуфнинг илк дарси ҳеч кимга озор бермасликдан бошланади. Маънавий камолотнинг охирги дарси эса хеч кимдан ранжимасликдир. Ранжимаслик фақатгина инсонлардан келаётган азиятларга қарши эмас, ҳаётнинг аччиқ аламларидан ҳам шикоятчи бўлмасликдан иборатдир. Зеро, яхшию ёмон ҳар бир иш – дунё ҳаёти имтиҳони сифатида Аллоҳ Таоладан келади".[171]

Хулоса қилиб айтганда, тасаввуф таълимотида инсон маънавий гўзаллиги масалалари энг долзарб мавзулардан бири бўлган. Инсон ва унинг моҳиятини тушуниш, маънавий фазилатларини шакллантиришда тасаввуфий ечим, ғоя ва назариялар ишлаб чиқилган. Улар яратган мазкур қадриятлар келажак авлод учун муҳим методологик манба бўлиб қолади.

БУХОРО АМИРЛИГИДА НАСРОНИЙЛАРНИНГ ЭЪТИҚОД УЙЛАРИ ВА ЧЕРКОВЛАРИ ҚУРИЛИШИ ТАРИХИДАН (XIX аср охирида XX бошлари)

Ҳайитов Ш.А.-Бух ДУ, тарих фанлари доктори, профессор
Файзиева Ф.И.-Навоий ВХТХҚТМОҲМ мустақил тадқиқотчи

Бухоро амирлигида XIX асрнинг сўнгги чорагида ташкил этилган рус манзилгоҳларининг маънавий-руҳий, маиший ҳаётида диний муассасалар роли муҳим эди. Бухоро амирлигининг темир йўл станциялари яқинида ва пароход пристанларида вужудга келган манзилгоҳларда, ҳарбийлар жойлашган ҳудудларда, посёлка ҳамда шаҳарларда рус фуқароларининг диний эҳтиёжларини қондириш мақсадида ибодат уйлари, черковлар қуриш, уларни руҳонийлар билан таъминлаш масаласига ҳам эътибор қаратилган. Архив манбаларидан бирида: "Янги Бухоро ва Янги Каркида черков биносини қуришнинг режа лойиҳаси тақдим этилиши билан бирга, черковни "Муқаддас ота" («Священный отец») ва руҳонийлар билан таъминлаш масалалари ҳақида ҳам маълумотлар берилган. Черков қуришга сарфланадиган маблағлар сметаси, Санкт-Петербург, Москвадан руҳонийлар ва черков хизматчиларини юбориш каби масалалар қайд этилган[172]. Черковлар қошида прогимназия, ҳеч бўлмаганда якшанбалик мактаблари ташкил этиш сўралган. Черков қуриш ишлари 1888-1890-йилларда бошланиб, 1892 йилда биринчилардан бўлиб Янги Бухорода бундай бино қурилди[173]. 1891 йилда фаолият бошлаган приходной билим юрти черков ихтиёрига берилди. 1897 йилда Карки ва Чоржўйда ибодат уйлари ўрнида черков

[169] Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Т.: Маънавият, 1997. 154-бет.
[170] Комилов Н. Тасаввуф. 2-китоб. -Т.: Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат ва "Ўзбекистон" нашриётлари, 1999. -Б.150
[171] Усмон Нурий Тўпбош. Бир насиҳат – минг бир ибрат. "Эркам". Истанбул-Туркия. 1442/2020, 90-б.
[172] ЎМА, И–961 - фонд, 1-рўйхат, 1378-йиғма жилд, 1,2,3- варақлар.
[173] ЎМА, И–961 - фонд, 1-рўйхат, 1034-йиғма жилд, 445,446- варақлар

бинолари қурилиши бошланди[174]. Шунингдек, амирлик ҳудудидаги старообрядлар (илк насронийлик анъаналарига содиқ қолганлар) баптистлар ва яҳудийлар учун (сенагог) ибодат уйлари қурилган[175]. Сарой – Камар (Шарқий Бухоро) пристанида аҳолининг тез кўпайиши ва пароход, баржа ва қайиқлар сонининг ошиши билан черков бинолари қуришга эътибор кучайган. Бу шаҳарда қурилган черковда ҳарбийлар ҳам диний эҳтиёжларини қондиришган[176]. Айрим ҳарбий гарнизонларда қурилган черковлар, уларни қурган ҳомий ва ҳарбийлар ҳақида манбаларда маълумотлар келтирилган[177]. Афғонистон-Бухоро чегарасидаги Патта-Ҳисорда ҳарбийлар сони 683 та (шундан 47 нафари хотин-қиз), жаъми: 688 киши яшаб, улардан 49 нафари хотин- қизлардир[178] – деб маълумот келтирилади, архив манбасида. Шунингдек, Сарой қишлоғидаги черковда деҳқонлар, ҳарбийлар бирга сиғинадиган ибодатхона қурилиб, унда Виталий Старков руҳонийлик қилган. Ушбу қишлоқда 132 эркак, 66 нафар хотин-қиз, жаъми: 198 нафар киши истиқомат қилиб, улардан 98 нафари деҳқонлар, 99 нафари ҳарбийлар ва статистлар, 1 нафари диний хизматчи бўлган[179]. Термиз шаҳри ва ҳарбий гарнизонида насронийликнинг баптист диний конфессиясига кирувчи аҳоли вакиллари ва ҳарбийлар сони анчагина бўлиб, улардан айримларининг жумладан, ака-сингил, акаси А. Игнатьев (подполковник) ва Мария Аликсандровна Игнатьевалар, И.Захаров ва унинг хотини, М.Туширова ҳақида маълумотлар келтирилган. Термиздаги баптистлар ўзларининг махсус уйига эга эканлиги архив манбасидан ўрин олган[180].

Архив манбаларида рус манзилгоҳларида черковлар учун ажратилган ер майдонлари, уларнинг кўтарилишида ишлатилган қурилиш материаллари, черковларга яқин жойлашган қабристонлар ўқув муассасалари, черков даромадлари суммаси ҳақида аниқ маълумотлар келтирилган. Масалан, Сарой шаҳри яқинидаги 31-рақамли Амударё чегара бригадасига қарашли черков истефодаги подполковник Д.Н.Логофеть[181] маблағи ҳисобига қурилган. Черков 2000 кв сажен (1 сажен-71 см) майдонни эгаллаб, унинг асосий биносининг эгаллаб турган жойи узунлиги 50 сажен, кенглиги -40 сажен бўлган. Черков пишган ғиштдан қурилиб, унинг томи темир тунука билан ёпилган, черков баландлиги 8 аршин (1 аршин - 72 см), атрофи-темир панжара билан ўралган. Черков қошидаги қабристон лойсувоқ қилиниб, хом ғиштдан девор билан ўралганди. Ҳарбий бригада томонидан черков хизматлари учун 1908-1913 йилларда ҳар йили 660 рубль маблағ ажратилган. Черков қошида 1 синфли приход мактаби ташкил этилиб, ўртача 26-30 та ҳарбийларнинг болалари унда таълим олган. 1913 йилда черковнинг даромади 471 рубль, 25 коопейк бўлиб, ўтган йилдан ишлатилмай қолган 228 рубль 13 коопейкни қўшиб ҳисоблаганда 669 рубль 38 коопейкни ташкил этган. 1913 йилда черков харажатлари 384 рубль 64 коопейкни ташкил этиб, 1914 йил учун 314 рубль 74 коопейк захира маблағлар мавжуд бўлган[182].

1888 йилда Янги Чоржўй шаҳрида қурилган черковнинг 1913 йилдаги ҳолати қуйидагича бўлган: черковнинг биноси сосна дарахти ёғочидан қурилиб, патолок ва пол қилинган томи туника билан ёпилган, иккита қуббаси бор, девори оҳак билан оқланган, ички томони оқ бўёқ билан бўялган. Белгиланган қоидага кўра, қўнғироқлар ўрнатилиб, бино марказида 51 пудлик қўнғироқўрнатилиб, шунингдек бир қатор кичик қўнғироқчалар ҳам ўрнатилган. Черков ихтиёрида касалхона йўқ, билим юрти эса мавжуд бўлган. Черковда

---

[174]Гафуров А. Из истории о снавания и развития города Кагана и его роли в русско-бухарских отношениях (1888-1917). – Бухара.1989.–С.17.

[175]ЎМА, И–961 - фо нд, 1-рўйхат, 1034 - йиғма жилд, 762,763- варақлар.

[176]ЎМА, И–461 - фонд, 1 - рўйхат, 669 - йиғма жилд, 85-варақ,85-варақнинг орқа томони.

[177]ЎМА, И–3 - фонд, 1- рўйхат, 184 - йиғма жилд, 59-варақ.

[178]ЎМА, И–961 - фонд, 1 - рўйхат, 1081-йиғма жилд, 578- варақнинг орқа томони.

[179] ЎМА, И–961 - фонд, 1 - рўйхат, 1081-йиғма жилд, 579- варақ.

[180] ЎМА, И–461 - фонд, 1 - рўйхат, 1818-йиғма жилд, 146,147- варақнинг орқа томони.

[181]Д.Н.Логофеть – Рус армияси чегара қўшинларида хизмат қилган ҳарбий зобит, полковник, «Россия империяси география жамияти»нинг аъзоси, 10 йил давомида Бухоро амирлигида яшаган, амирлик тарихига оид бир қатор асарлар муаллифи, шарқшунос олим.

[182]ЎМА, И–961 - фонд, 1 - рўйхат, 1081-йиғма жилд, 581-варақ, 581- варақнинг орқа томони.

1 та руҳоний ва унинг ёрдамчиси фаолият юритган. Чоржўй епархияси томонидан руҳоний ва унинг ёрдамчисига алоҳида квартира берилган. Руҳоний бир йилда 600 рубль, ёрдамчиси эса 250 рубль маош олишган. Бундан ташқари шаҳар бошқармаси томонидан руҳонийга диний билим юртига ўқитувчилик қилгани учун йилига 600 рубль, ёрдамчисига 240 рубль пул тўланган. Бундан ташқари руҳоний 240 рубль, ёрдамчиси эса 100 рубль квартира пули билан таъминланган [183].

Хулоса қилинганида, Бухоро амирлиги рус манзилгоҳларида насроний аҳолининг диний эҳтиёжларини қондириш учун ибодат уйлари ва черковлар қурилиб, улар айрим шахсларнинг ихтиёрий равишда берилган маблағлари ҳисобига, давлат ҳисобидаги хазина пулларига, хусусий маблағлар кабилар орқали молиялаштирилган, кўплаб черковларда оддий фуқаролар ва ҳарбийлар ибодат ҳамда диний маросимларнибирга адо этишган. Ҳарбий манзилгоҳларда ҳарбий хизматчилар ва улар оиласи учун хизмат қиладиган черковлар ҳам фаолият юритган.

АҲМАД ЗИЁУДДИН АЛ-КУМУШХОНАВИЙ БУЮК МУТАСАВВИФ

М.Т.Гуламова, к.ф.н.доц.-
Бухоро давлат тиббиёт институти

Annotation. The article explores the mystical life and spiritual heritage of Sheikh Ahmad Ziyuddin al-Kumushkhanavy, who led the spread of the Naqshbandi Khalidiya tariqa in Turkey. It is said that Sufi Kumushkhanavy received guidance from his teacher Arvadi, who allowed him to practice the Nakshbandi, Qadiriya, Suhravardiya, Kubravia, Shoziliya, Chashtiya and Mavlavi tariqas.

Kumushkhanavy gave guidance to one hundred and sixteen people, four of whom were in the “Silsilai Sharif” “Golden Chain”, included Hasan Hilmi Kastamani (1893-1911) on the 33rd ring, Ismail Najoti al-Zagfaronboli (1911-1919) on the 34th ring, Umar Ziyovuddin Dagestan (1919-1920) on the 35th ring and Mustafa Faizi ibn Amrullah at-Takfurtogi (1920-1925) on the 36th ring. There are about sixty scientific and spiritual legacies written in Arabic on mysticism, hadith, jurisprudence, expenses, grammar and other topics.

Тасаввуф аҳли биринчи асрлардан бошлаб инсонни марказга қўйиб, жамиятни тарбиялашга аҳамият беришган.

Ислом тараққиётида тасаввуф илмининг ўрни беқиёсдир. Бухоролик аждодларимиздан шайх ал- Колободий (туғилган йили маълум эмас, мелод. 991 йил вафот этган) биринчи бўлиб тасаввуф фанига илмий асос солган буюк мутафаккирдир [1:11].

Тасаввуф-Қуръони карим, Расулуллоҳ (с.а.в.) ва у кишининг саҳобаларини йўлидир.

Шариат ва бошқа илму фанларни ўрганиш йўллари турли-туман бўлганидек, тасаввуфда ҳам турли-туман тариқалар мавжуд. Ҳар бир тариқат ўзига хос йўлдан ҳақиқатга эришмоқчи бўлади. “Тариқанинг” луғавий маъноси йўл-йўриқ.

Мовароуннаҳр – бугунги Марказий Осиё ҳудудида тарихан 5 та тасаввуфий тариқат шаклланган. Булар:

- Ҳакимия ирфоний мактаби (Ҳаким ат-Термизий асоссолган);
- Хожагон тариқати (Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийасос солган);
- Яссавия тариқати (Хожа Аҳмад Яссавий асос сол- ган);
- Кубравия (Шайх Нажмиддин Кубро асос солган);
-Нақшбандия тариқатига Хожа Баҳоуддин Нақшбанд асос солган. [2:15; 3:94].

Тасаввуфи тариқалар хилма-хил бўлса-да, уларнинг асосий мақсади битта, яъни ҳақиқати мутлақка эришиш, илоҳий зот ҳақида маърифатга эга бўлиб, унинг розилигини ҳосил қилиш ва аҳадият зотига яқинлашишдир.

[183]ЎМА, И–961 - фонд, 1 - рўйхат, 1081-йиғма жилд, 582-варақ, 582- варақнинг орқа томони.

Тасаввуф таълимоти ҳалқни ягона мақсад сари бирлаштирган жамиятнинг турли табақалари ўртасида дўстлик, биродарлик ришталарини боғлаган.

Тасаввуф тариқатларидан бири Баҳоуддин Нақшбанд номи билан машҳур Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Бухорий (1318-1389) томонидан асосланган нақшбандия таълимотидир[4:30; 5:5; 6:3; 7:205] .

Нақшбандий тасаввуф таълимотини дунё бўйлаб кириб боришига сабабчи бўлган “Силсилаи шариф” “Олтин занжир”да 32 - ҳалқанинг пири муршиди Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавий бўлган(1813-1893) [8:28].

Манбаларда қайд этилишича, болалигидан олган таълим-тарбияси туфайли сўфийлик ҳаётига яқин бўлган. Аҳмад Зиёуддин Кумушхонавий илм олиш даврида ҳам, Истанбулдаги ўқитувчилик фаолиятида ҳам, тасаввуфи илмни ўзида камлигини доимо ҳис этган. Чунки у диний илмлар билан шуғулланган. Зоҳирий илмлар тўғрисида билса ҳам, мукаммал бўлиши учун, комил устоз кераклигини англаган.

1845 йилда Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавий мажлисларнинг бирида Мавлоно Холид ал-Боғдодий (қуддиса сирруҳу)нинг халифаларидан бири “Муфтий Траблусшама” номи билан машҳур бўлган Абдулфаттоҳ Мавлонони кўриб муриди бўлиш истагини билдирганида[9:31].

У зот: “Сизнинг тариқатдаги насибингиз ва тақдирингиз менинг воситам билан эмас. Маъно оламингизни нурлантирмоққа вазифадор бўлган бошқа бир зот бор. Вақту соати келганда унга интисоб қиласиз ва файзингизни ундан оласиз. Кутинг”,- дедилар[10:303].

Ҳазрат Кумушхонавий интизорликда устоз билан учрашув умидида юрди.

Мавлоно Холиди-ал Бағдодий Кумушхонавийнинг тасаввуфда қандай мавқе ва катта таъсирга эга бўлишини олдиндан кўра олгани учун унга раҳбарлик қилган: ўз халифаларидан бирига “Эй дўст Истанбулга бор ва фалон кишини иршод қил. Чунки у биздан кейин соҳиби замон ва раҳбари тариқат бўлгайдир.У гул ҳали очилмаган ғунчадир. Ул шаҳарга бошқа ҳар қанча халифалар жўнатилган бўлса-да, унинг насиби азалдан сенга омонат топширилган. Боргил, ҳасрат оловида куйиб, пири муршид қидираётган ўша мушку анбар ҳидли валоят ғунчасининг очилмоғига хизмат қил. Бу хусусда саодати киром Ҳазратларимизнинг руҳониятлари сенга мададкор бўлгай”, деб буюрди[11:9].

Яна бошқа бир манбага қуйидагича ёзилган”: Шу орада Мавлоно Холиди ал-Боғдодий ҳазрат Аҳмад Сулаймон Арводийга : “Эй дўст! Порлаш Шимолий Африкани, Бухорони, Мисрни, Маккани, Мадинани, Ҳиндистонни ва Узоқ Шарқни мунаввар қиладиган инсон. У билан сизнинг исмингиз кўпроқ эшитилади ва у билан сиз кўпроқ эшитиласиз, таниш бўласиз. Чунки у биздан кейин замоннинг соҳиби ва тариқатнинг бошловчиси бўлади”, деган[12:104].

1845 йил вазифа буюрилган шайх Аҳмад Сулаймон Арводий Истанбулга келган. Кумушхонавий ҳазратлари пири муршидларининг келишларидан илоҳий илҳомлар, ҳақиқий тушлар билан хабардор бўлган. Улар шайх Адулфаттоҳ ҳазратнинг кулбасида кўришган. Кумушхонавий ҳеч қачон кўрмаган бу одам, Кумушхонавийга деди: “Эй Аҳмад! сизнинг қайсарлигингиз ва сизнинг раҳбарлигингиз азалдан менга ишониб топширилган ва фақат сиз учун Дамашқдан Анадолуга саёҳат қилишга келдим”[9:31]. Кумушхонавий бу сирли нотаниш одамдан номини эшитган заҳоти юраги қизиб кетди жуда ҳайратда қолди. Унинг ҳузурига қўл қовуштириб турди. Абдулфаттоҳ Кумушхонавийга юзланиб, бу сизнинг шайхингиз. Буни дарҳол ҳал қилинг. Орамизда бегона йўқ, биз бир шайхдан илҳомланган бир дарахтнинг икки атиргулимиз. Кумушхонавий шайхга интисоб қилган.

Кумушхонавий шайхини Маҳмуд пошо мадрасасидаги ҳужрасига олиб бориб, у ерда қирқ кунлик раҳмат ва мағфират даврини бошлаган. Шайх Кумушхонавийга бир қанча тариқат, зикр ва сайру сулук йўлларини таълим бераган. Шайх ва шогирд Мавлоно ва унинг ўртасидаги иршот фаолиятида ҳам фавқулодда ҳодисалар бўлган. Шамс-и Табризий мисолида бўлгани каби, тасаввуфий ва фавқулодда муҳит содир бўлади. Шайх Арводий ҳам худди Шамс Мавлонони тарк этганидек, Кумушҳонавийни бирдан тарк этган.

1848 йил устоз Арводий иккинчи марта Кумушхонавий билан ёлғизликда унга нақшбандия, қодирия, суҳравардия, кубравия, шозилия, чаштия, мавлавия тариқатларига ижозат берган.

Манбаларда Кумушхонавийнинг бир юз ўн олти кишига иршод бергани, миллиондан ортиқ муридлари бўлгани келтирилган. У Кавказ, Қозон, Шом, Бағдод, Ҳижоз, Миср, Хитойдан тортиб Комор оролларигача бўлган дунёнинг турли бурчакларига шогирдларини юбориб, ислом маданиятини ва Нақшбандия Холидия тариқатининг тармоғи бўлган кумушхонавияни кенг тарқалишига ҳисса қўшиб, инсониятга ҳар томонлама хизмат кўрсатган[9:33].

Абдулфеттоҳ (1864) вафотидан сўнг Кумушхонавий нақшбандия таълимотини холидия тармоғининг бир новдаси бўлган кумушхонавия тариқатини ривожлантирган. Холидияга аъзо бўлган одамлар билан кумушхонавия тармоғи жуда кенгайган.

Кумушхонавий дарвешгоҳининг бошқа сўфий масканларидан муҳим фарқи шунда эдики, у ҳадис илми мадрасаси сифатида фаолият юритган. Бу фанда Хотиматул-Муҳаддисин “34” лақаби билан машҳур Кумушхонавий ҳар куни ўзининг дарвеш кулбасида “Рамузул-аҳодис” (Ҳадислар денгизи) номли ҳадиси шарифини ҳар ҳафта сешанба ва жума кунлари камида етмиш киши ўқиган.

Маълумки, Аҳмад Зиёуддин ал–Кумушхонавий олтмишга яқин тасаввуф, ҳадис, фиқҳ, сарф, наҳв ва бошқа мавзуларда араб тилида ёзилган илмий-қимматли асарлари билан машҳурдир [8: 28-29].

Аҳмед Зиёуддин Кумушхонавий шогирдларидан тўртаси “Силсилаи шариф” “Олтин занжирда” кирган. Шогирдларидан: Хасан Хилми Кастамоний (1893- 1911) 33-ҳалқада, Исмоил Нажотий аз-Зағфаронболий (1911-1919) 34-ҳалқада, Умар Зиёвуддин Доғистоний (1919-1920) 35-ҳалқада ва Мустафо Файзи ибн Амруллоҳ ат-Такфуртоғий (1920-1925) 36-ҳалқада туради[9:34].

Тасаввуф яъни, тариқат йўллари жуда нозик, башар аҳлини ростлигу покликка, касб-ҳунар эгаллашга, маърифатга ва Ҳақ йўлга ҳидоят қиладиган зотларнинг йўллидир.

Хулоса қилиб қуйидагиларни айтиш мумкин:

1. Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавийнинг тасаввуфда устози Мавлоно Холиди ал-Боғдодийнинг шогирди шайх Аҳмад Сулаймон Арводий бўлган.

2. Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавийга тасаввуф йўлидаги нақшбандия, қодирия, суҳравардия, кубравия, шозилия, чаштия, мавлавия тариқатларнинг муршиди сифатида фаолият юритишга устози томонидан ижозат берилган.

3. Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавий Туркиядаги Нақшбандия-холидия тариқатини дунё бўйлаб тарқалишига сабабчи бўлган ва ўзининг Кумушхонавия тармоғига асос солган.

4. Аҳмад Зиёуддин ал-Кумушхонавий ўзидан бой маънавий мерос қолдирган.

Иқтибослар

1. Шайх ал Колободий “Тасаввуф сарчашмаси”// Таржимон Отақул Мавлонқул ўғли ва Мавлуда Отақул қизи. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти. 2002. -144 б.

2. Жаъфар Холмўминов.Тасаввуф фалсафаси. 1-қисм онтологияси// Тошкент: “Yosh avlod matbaa” 2021 -б.286].

3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф “Тасаввуф ҳақида тасаввур” - Тошкент: Мовароуннаҳр, 2004. – Б. 256

4. Сайфиддин С. Етти пир (дунё муршидлари) //Тошкент: “O`zbekiston”,2019.-Б.288.

5. Наврўзова Г.Н. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси// – Тошкент: “Фан”, 2021. – 244 б.

6. Наврўзова Г.Н.Нақшбандия–камолот йўли// Тошкент: “Фан”,2007. -Б.189.

7. Наврўзова Г.Н. Нақшбанд номи ила аржуманд// NamDU ilmiy axborotnomasi. 4-сон, 2022 й. -205-209 б.

8. Гуламова М.Т. Мушку анбар ҳидли валоят ғунчаси Зиёуддин Аҳмад Кумушхонавий // Имом Бухорий сабоқлари журнали. – 2020. - № 2. –Б. 28-29

9. Fevzî, Hediyye, s. 32; Vassaf, Sefine-i Evliyâ, s. 341; Gündüz, Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn, s. 31-34.

10. Зиёвуддин Ахмад Ал-Кумушхонавий,таржимон Мирзо Кенжабек, Жомеъ ул-мутун. Т.:Мовароуннаҳр; 2000й. -313 б.

11. Гуламова М.Т. Силсилаи шарифдаги пири комил - Зиёуддин Аҳмад ал-Кумушхонавий //“Жаҳон маданий цивилизацияси контекстида хожагон, нақшбандия тасаввуфий таълимотлари илмий-маънавий меросининг умумбашарий аҳамияти” мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. 2 – китоб, – Навоий: “НавДПИ”, 2019. -Б. 8-9

12. Kılıç, Rüya, "Osmanlı Devletinde Yönetim-Nakşibendî ilişkilerine Farklı Bakış Halidi Sürgünleri", Tasavvuf Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 17, Sayfa: 103-119, Ankara, 2006.

АБДУХОЛИҚ ҒИЖДУВОНИЙ РУБОИЙЛАРИДА ТАСАВВУФ МАҚОМЛАРИ ҲАҚИДА

О.Т.Шарипова - ф.ф.н.доц., БухДУ, Ўзбекистон

Annotation: This article reflects the philosophical analysis of rubai Abdukhalik Gijduvani, the founder of the Khojagan Sufi tariqa.

Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний ҳам бошқа тариқат шайхлари каби бадиий ижод билан шуғулланган. Рубоийлари орқали тариқат муридларини Ҳақ ва эзгулик йўлига даъват қилган. Рубоийларида борлиқ, билиш, қадрият, тафаккур, одоб-ахлоқ масалалари ва бошқа фалсафий-ирфоний мавзулар ўз аксини топган. Шунингдек, ватапарварлик, умр мазмуни, ўтар умрда фақат яхшилик қилиш, умрнинг инсонга берилган “сармоя”эканлиги, ундан тўғри фойдаланиш лозимлиги, ёмон йўлларга кириб, “шайтоннинг макридан ғофил бўлмаслик”, ҳар қандай ҳолатда пок фазилатли бўлиш, “олами кабир” бўлмиш ҳазрати инсонни олий қадрият эканлигини таъкидлаганлар. Ирфоний характерга эга бўлган рубоийлари орқали тасаввуфнинг ўзига хос мавзуларини фалсафий ифодалаган.

Бу рубоийлар манбаларда айрим ҳолларда ҳар хил ифодалаганлигини ҳам учратдик. Лекин мантиқ бир хил.

Бизга маълумки, тасаввуфда соликнинг комиллик даражасига етишишида бир қанча мақомлар, яъни бекатлар мавжуд. Биринчи мақом “бобул аввал”яъни эикларнинг эшиги ҳисобланган “**тавба”**дир. Хожаи Жаҳон тавбанинг биринчи ҳақиқати сифатида келтирилаётган шарт: аввало нотўғри ишлардан пушаймон бўлиш ва худонинг азимати, қаҳри ва ҳамиятидан, яъни иродасидан қўрқиб, кўзи гирён бўлишдир, дейди. Тангрининг қаҳридан ҳам қўрқ, ҳам раҳматидан умидвор бўл, дейди. Бу борада ҳазрат Хожаи Жаҳоннинг қуйидаги рубоийси мавжуддир:

Аз қаҳри Худо халоскори пеш ор,
Аз раҳмати ў умидвори пеш ор,
Пайваста миёни хавф мебош ва ризо,
Зинҳар ду тариқи ҳақ гузори пеш ор.[38]

Мазмуни:

Худонинг қаҳридан нажот излагил
Унинг раҳматидан умидвор бўлгин,
Қўрқув ва умидла яшагил мудом,
Шу икки йўл билан ҳақпараст бўлгин
Шу икки йўл орқали ҳаққа яқинлашиш имконига эга бўласан.

[38] Абдухолиқ Ғиждувоний. Васиятнома. – В. 186 а, б.

«Хавф»-қалбнинг ишончдан, иймондан чиқиши, иккиланиш таҳликасининг кўнгилга қўрқув солишидир. Солик азобдан эмас, балки макрдан, нафс макридан қўрқади. «Ризо»- умидворлик.

Қалбнинг келажакда Ҳақ васлига етишдан умидворлиги хавфдан қутилиш умиди.

Одам жисми-жасади қандай ўзаро пайванд, яхлит тизим бўлса, коинот ҳам бир-бирига шундай боғлиқ бир тизимдир. Демак, биз ҳам коинот билан боғланганмиз. Демак биз гуноҳ қилсак, коинотнинг мувозанатини бузамиз. Йиғлаш натижасида одам организмидаги ёмон қувватлар чиқариб ташланади. Бу ёмон қувватлар одам танида ортиқча жисм ва руҳ ўртасидаги кураш натижасида вужудга келган бўлади. Бу моддийликка, яъни кўз ёшига айлантирилиб, чиқариб юборилади. «Кўзинг гирён бўлсин» деган иборанинг мазмуни шудир. Чунки Абдухолиқ Ғиждувоний: «Тавба қилувчининг жисми тарсон ва ларзон бўлади, кўзи гирён бўлиб, унинг хилъати (яъни кийими) Раҳмонинг юзи бўлади»[39], дейди. Солик жисмининг доимо қўрқувда бўлиши, тили ва дили, дили ва амаллари бир хил бўлиши, шайтон макридан эҳтиёт бўлишни таъкидлайди.

Демак, кўз йиғлаб, тозаланиб, софланиб унга Худо нур ва асл кўриш қувватини беради. Йиғлаш натижасида гуноҳлардан тозаланган кўз ҳамма нарсани кўрадиган бўлади. Тавбаи ҳақиқийнинг иккинчи ҳосиласи-қўрқувда бўлган қалбнинг хилъати бутун олам Худовандига имонда собитлик-мустаҳкамликдир. Яъни Худодан қўрқадиган юракнинг имони мустаҳкам бўлади. Имон - тил ва дилнинг бирлиги, юракда ҳеч қандай қарама-қаршиликнинг бўлмаслиги, бинобарин юракнинг соғлом бўлишидир. Тавбаи ҳақиқийнинг учинчи ҳақиқати: «Тарсон ва ларзон, яъни титроқда бўлган жисмнинг хилъати-Тангридан раҳмат ва ғуфрондир»- дейилади, яъни бундай жисм раҳмат нурлари орқали тўла покланади. «Бу покланиш жуда юксак ва абадийдир. Чунки бу танада бутун табиат билан уйғунлик бўлади»[40]. «Демак, шулар амалга ошганда, (кўз, қалб, жисм) покланганда кишининг ишлари яхши, яъни солиҳ бўлади. «Барча ибодатларнинг боши тавбадир. Шундан кейин барча ибодатларнинг сифати амалга ошади ва башорат бўлади»[41] дейди Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний.

Тасаввуфдаги **муриднинг шайхга эҳтиёжи** ҳақидаги масалада Абдухолиқ Ғиждувоний мурид нинг шайхга муҳтожлиги кўплиги, ҳеч мурид шайхсиз бу йўлдан боролмаслигини айтганлар. Бу ерда Мусо алайҳиссаломнинг камолоти даражалари юксаклигига қарамасдан 10 йил давомида Шуайб алайҳиссаломнинг хизматларини қилганликлари, шундагина Ҳақ билан сўзлашиш шарафига муяссар бўлганликлари ҳақидаги байт келтирилади:

Шубон ва адои имон гаҳе расад ба мурод,
Ки чанд сол ба жон хизмати Шуайб кунад[43]

Таржимаси:

Чўпон имонли бўлиб, муродига шу пайтда етадики
Агар неча йил Шуайбнинг хизматида бўлса.

Бу ерда Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний Мусо алайҳиссалом ўзидан олдинги пайғамбардан таълим олганликлари, яъни Мусо чўпонлик қилиб Шуайбнинг хизматини қилганлиги, шундан сўнг чўпон имонли бўлиб, муродга етганлиги, Мусо каби пайғамбар ҳам устозга эҳтиёжманд эканлигига ишора қилади. Шундан кейин Мусо каби калимуллоҳ-яъни Аллоҳ билан бемалол гаплашадиган бўлади. Абдухолиқ Ғиждувоний муриднинг шайхга муҳтожлиги ҳақидаги фикрини қуйидаги рубойисида ҳам баён этади:

Ҳар чиз, ки аз шайхи ту содир гардад,
Инкор набояд зи ту зоҳир гардад,

---

[39] Ўша ерда.
[40] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 17 а.
[41] Ўша ерда . –В. 17б.
[43] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 24а.

Гурез андар бувад мухолифи шаръи он кор
Шояд, ки ба ин кор муборак гардад[44]
Таржимаси:
Сенинг шайхинг содир қилган ҳар нарсани,
Сенинг фаолиятингда уни рад этиш кўринмасин,
Ёмон хилоф ишлардан сен қоч,
Сенинг бу ишинг шоядки, Худога муборак тушса.

Кейинги мақом **зикр** таълими тўғрисида бўлиб, бунда зикр, унинг моҳияти, хожагонларнинг дил зикрида эканликлари, дил зикрининг шартлари айтилади. Бу борада Хожаи Жаҳоннинг қуйидаги байти диққатга сазовордир:
Гар мо ба гарди домани марде намерасем,
Бошадки, гарди домани марде ба мо расид[46]
Таржимаси:
Агар бизлар ҳақиқий мард кишининг этаги чангига етолмасак ҳам,
Ҳақиқий мард-пок кишининг этагидан бирор гард бизга тегиши керак.

Бу яхши киши билан суҳбатдош бўлишга даъват этишдир. Шайхнинг этаги чангига ҳам етолмасак, унинг ўзидан бирон бир чора бизга тегиши керак, дейилади.

Мўътабар шайх қатор рубоийларда инсон доимо **қалб**ини ғайр, яъни ўзгалар меҳридан пок тутишини, Аллоҳнинг меҳридан бошқа нарсаларга жой қўймасликни, кўз билан зоҳирни кўрамиз, қалбда Тангри бўлиши керак дейди. Бу билан Ғиждувоний оламнинг аслини кўриш ва бунинг учун эса, Тангри яратган нарсаларга меҳр-муҳаббат билан қарашга даъват этади. Дилнинг доимо зикрда бўлишини, ошиқларнинг бир бутунлигига сабаб, зикрдан эканлигини айтади. Хожаи Жаҳон доимо зикрда эканлигини «менинг нолам то тонг отгунчадир» дейдилар. «Агар Тангри сенга ўз нурини етказса, сенга яхшиликлар келади» деб қуйидаги байтни келтиради.

Агар нуре зи худ дар ту расонад,
Ту ро зи раҳмати худ варахонад[47]
Таржимаси:
Агар худо ўз нуридан сенга етказса,
Ўзининг раҳмати ила сени халос этади.

Бу ерда, биринчидан, Тангрининг нурларнинг нури эканлигини, иккинчидан, У ўз раҳмати-яъни меҳрибонлиги, шафқатлилик нури билан сени ғамлардан, ҳамма ёмон нарсалардан озод этади, дейилади. Зикр ҳақида фикр юритар экан, ҳамма зикр қилса ҳам лекин ҳар хил тоифадаги кишилар бу зикрни ҳар хил амалга ошириши ҳақида ушбу рубойини келтиради:

Зикре бе ихлос мунофикон аст,
Дигар таъзим бояд зикр – зикри мутобеон аст.
Дигар таъзим, хурмат боядки, зикр – зикри муридон аст.
Зикри бо ихлос, бо таъзим ва бо хурмат, зикри маҳбубон аст[48]
Таржимаси:
Ихлоссиз зикр қиладиганлар зикри - мунофиқлар зикридир.
Таъзим билан қилинган зикр-ибодат аҳли зикридир
Таъзим, ҳурмат билан бўлган зикр муридлар зикридир

[44] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 190 б.
[46] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 24а.
[47] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин В. 37а.
[48] Ўша ерда. –В. 37а.

Ихлос билан, таъзим ва ҳурмат билан бўлган зикр маҳбублар зикридир.

Бу ўринда Хожаи Жаҳон ихлоссиз зикр қиладиганларни, мунофиқлар зикри, таъзим билан қилинадиган зикр-ибодат аҳли, ҳам таъзим билан қилинадиган зикр-ибодат аҳли, ҳам таъзим, ҳам ҳурмат билан бўладиган зикр муридлар зикри эканлигини айтиб, ҳам ихлос, ҳам таъзим ва ҳам ҳурмат билан бўладиган маҳбублар зикрига алоҳида аҳамият беради.

Хонақоҳда ўтириш, **самоъни** тинглашни ҳам устоз Абдухолиқ Ғиждувоний ман этади. Самоъ-куй тинглиб, қўшиқ куйлаб Тангрини зикр этиш, шунингдек завқу шавққа берилиб баланд товуш билан зикр этишдир. Абдухолиқ Ғиждувоний ёзади:

Инкор макун самоъву мақбул мадор,
Илло зи касе, ки зиндадил бошад ёр
Гар нафси ту мурда нест, аз шуҳрату ор
Бо савму салот бошу дитар бигузор[49]

Мазмуни:

Самоъни инкор қилма, мақбул ҳам кўрма,
Қалби уйғоқ кишига самоъ раводир.
Гар нафсинг шуҳратдан ўлмаган бўлса,
Ўзгасин унут, рўза, намоз даводир.

Иккинчи рубойиларида Ғиждувоний самоъга майл билдирмоқчи бўлганларга танбеҳ беради:

Эй сўфии соф, ки куни майли самоъ,
Ҳосил зи самоъ, чун нифоқ асту низоъ.
Ё тарки самоъ кун, ки софий гарди,
Ё он ки ҳаёти дили худ кун видо[50]

Мазмуни:

Эй пок сўфий, гар самоъга интилсанг,
Ундан нифоқ-низо ҳосилдир, билсанг.
Ё самоъни тарк қилгилу, соф бўлгин,
Ё ҳаётинг бирлан алвидо қилгин.

Тасаввуфдаги **шайхлик мартабалари** ва сифатлари ҳақида қуйидаги фикрлар аҳамиятга молик: солик учун-ҳақиқий йўлбошчига эргашмай чора йўқлиги, йўлни билувчи шайхсиз бу йўлдан юриб билмаслигига айтилади. Шу ўринда Тангри Хизр алайҳиссаломни шайх мақомида, Мусо алайҳиссаломни эса муридлик мақомида тутиб, уларга ладуний илмни берганлигини ёзади. Абдухолиқ Ғиждувоний Муҳаммад пайғамбар ҳадисларига мувофиқ мурид барча ҳолатда ҳам пирга муҳтождир, дейди.

«Маслак ал-орифин» асарининг 6 бобида шайхнинг йўл кўрсатувчи, у махсус хусусиятларга эга эканлиги ҳақида айтилади: ”Шайх ўз саҳобалари орасида, худди пайғамбар ўз умматлари ўртасида бўлганидек” – деган Муҳаммад пайғамбарнинг сўзларини келтиради. Абдухолиқ Ғиждувоний шайхда ладуний илм бўлиши, унда Тангрининг зот ва сифатлари ҳақида етарли билим бўлиши кераклиги ва шунда ҳақ таълими ҳосил бўлиши ҳақида огоҳлантиради. Солик йўл бошида бўлганида юзини Ҳаққа томон қаратиши, қадамини шу йўлга қўйишга ва чин садоқат билан ўзини шайхга топшириши керак. Қалб кўзи орқали оламни кўриш шайхнинг сифати эканлигини қуйидаги рубоийси орқали ифодалайди:

Эй, дил, ту ба жонаш хон,
Бекому забонаш хон,
К- он Ёр на он ёр аст,

[49] Абдухолиқ Ғиждувоний.Васиятнома. –В. 195а.

[50] Ўша ерда. – В. 191 б.

Ки ўро бе даҳонаш хон[51]
Таржимаси:

Эй, дил, уни жон ила иста.
Тилсиз, уни забонсиз иста.
У ёр шундай бир ёрдирки,
Уни сўзсиз, даҳансиз иста.

Демак, бу ерда қалб ҳақида гап кетяпти, демак **руҳий қалб** билан ўқиш, бу-тилни, комни ишлатмай ўқишдир. Бу билан тасаввуф таълимотида руҳий оламни билишда моддий кўз, моддий тил, ақлнинг ожизлиги кўрсатиляпти.

Абдухолиқ Ғиждувоний рубоийлари инсонни маънавий – руҳий камолотга етказувчи маънавий хазина сифатида қадрлидир.

НАҚШБАНДЛИК ТАРИҚАТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ

Тешаев Н.Н. - БухДУ “Миллий ғоя , маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси доценти, ф.ф.н.

Abstract. In the following article the new approaches to the spiritual basics of the order of Naqshbandiyya is analysed from the viewpoint of the scholars of the Middle Ages. Also the levels of the reaching to the Almighty is considered as per views religious scholars.

Расули акрам Муҳаммад алайҳисалом ҳадиси шарифларидан бирида: “Уламо менинг ворисларим - меросхўрларимдир”,- деган эканлар.

Ҳаётбахш зиёсининг таъсири тоабад етадиган ҳазрат Боҳоуддин Нақшбанд, қуддуса сирруху, ана шундай Худо ёрлақаган алломалардан бири эди. У маънавий устози Абдулҳолиқ Ғиждувоний ўгитларидан “Хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан” сўзларига амал қилди. Хожа Баҳоуддин аввалги даврларда ўтган хилватнишин, тарки дунёқилиб, ҳужрадан ҳеч қаёққа чиқмай , фақат ибодат қилибгина ўтирувчи дарвеш қалардарлар йўлидан бормаган. Алишер Навоий шуни таъкидлаб ёзади: “Яна сўрдиларки: “Сизнинг тариқингиз биноси не ишгадур?” Хожа Баҳоуддин дедиларки: “Анжуманда хилват, зоҳир юзидин халқ била ва ботин тарафидан ҳақ- субҳонаҳу ва таъоло била”[184]. Яъни Нақшбандийлик тариқатининг асосий ақидалари хилватнишинликда, чиллахонада ўтириш эмас, балки хилват ва ҳаловатни анжуманда, дўстлар даврасида топиш; ҳақда ва ҳақиқатни излаб, нотаниш юртларда сарсон- саргардонликда юрмасдан, ўз ватани , юртининг шаҳру қишлоқларини зиёрат қилиш; зоҳирда одатдаги ишларда халқдан айрилмай, у билан ҳамнафас бўлиш, ботинда, яъни дилида ҳамиша ҳақ таъоло билан яшаш керак. Нақшбандийлик тариқатида ҳам яссавия руҳидаги инсонпарвалик ғояси илгари сурилади, кибру ҳаво эса кескин қораланади. Нақшбандийлар ўзларининг айбларини сира яширмай, очик айтадилар, бу ҳам етмагандай, бошқаларнинг ҳам айблари, гуноҳларини ўз зиммаларига оладилар.

Нақшбандийлар яна ... “дер эрмишларки: бизнинг тариқимиз суҳбатдур ва хилватда шуҳратдур ва шуҳратда офат”. Яъни, солиҳлар “шуҳратда офат” борлигидан хилватда ўтириб, шуҳрат орттирмайдилар. Ва яна: “Хайрият жамиятдадур ва жамият суҳбатда. Бу шарт билаки бир-бирига нафи бўлунғай ва улча ул бузург буюрубдирларки... агар жамъи бу йўл солиҳлари бир-бири била суҳбат тутсалар, унда кўп хайру барокот...”[185].

Шу маънода сўфийлар, бўлғуси валийлар нодир инсонларнинг суҳбатида бўлишга жуда катта эътибор берганлар. Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий ўз асарларида ҳар бир валийни таърифлаганларида уларнинг замонасидаги қандай улуғ зотларнинг суҳбатига

[51] Абдухолиқ Ғиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 47б.
[184]Алишер Навоий Насоимул муҳаббат” Т.115-бет
[185]Алишер Навоий “Насоимул муҳаббат” Т.132-бет

етишганликларини алоҳида таъкидлайдилар. Бинобарин, ҳадисда айтилганидек, азизлар суҳбатининг бир соати кўп йиллик мактаб, мадраса сабоғидан афзалдир.

Мол- дунё йиғмаслик, фақирона яшаш валийларнинг асосий шиорларидан бўлиб, Ҳасан Басрий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийлар ҳам амалда фақирона яшаганлар. Буни Хожа Баҳоуддиннинг ўз шеърларида ҳам кўриш мумкин.

Ҳеч моне у ҳеч молам не?
Аз пайи ҳеч, ҳеч мо ғам не?
Жанда бар пўшт пушти гўристон,
Гар бимирем, ҳеч матом не?
Яъни:
Бизга ҳаю ҳашам на ҳожат?
Фақир, ночормиз, ғам на ҳожат?
Жанда бирга ўлсак, мозорда-
Дабдабали мотам на ҳожат?

Ҳазрат айни вақтда ҳимматсиз бошқалар обрўйи соясида яшашни қоралайди:

Ки токай гўри мардонро парасти,
Ба гирди гўри мардон карди, расти.
Яъни : Токай излагайсан паноҳ мардлардан,
Мардлар ишин қилиб, қутул дардлардан.

Агар Яссавий тариқатида “ўлмай туриб ўлиш”, бу дунёга боғлаб турган ўткинчи ҳаю-ҳаваслардан ва умуман борликдан воз кечиб, “фано филлоҳ” мақомига етиш, доимо тоат-ибодат билан яшаш тарғиб этилса, Баҳоуддин Нақшбанд тариқатида эса тоат – ибодат бошқачатушунилади. Нақшбанд фикрича, “Ал-ибодату ашарату ажзаин (ибодат ўн қисмдан иборат) тисъатун минха талабул- ҳалали (ибодатнинг ўндан тўққиз қисми- ҳалол касб таълабига амал қилишдир) ва жузун ваҳидун минҳаъ саъирул- ибодати (ва шундан ўндан бир қисмигина- бошқа ибодатлардан - намоз, рўза ва бошқалар). Бу исломда сўнгги пайғамбар замонидан буён ўртача ташланган юксак маънавий таълимот эди.

Абдухолиқ Ғиждувоний кашф этган 8 та муқаддас манзил (калимоти қудсия) га Хожа Баҳоуддин яна 3 та манзил, даража қўшган: 1. Вуқуфи замонавий- вақт манзили. Бу манзилда солих ўз умрини қандай ўтказаётганлигини назорат қилади: агар савоб ишлар билан ўтказса худои таолога шукрона айтади, аксинча, гуноҳлар қилса, тавба – тазарру қилади.

2. Вуқуфи ъададий- ҳисоб-китоб манзили: хаёлан зикр, дуо, ниятларни назорат қилиш. 3. Вуқуфи қалбий солик ўз қалбида Аллоҳ зикри қанчалик теран нақшланиб қолганлигини назорат қилади. Баҳоуддиннинг бошқа кўпчилик сўфийлардан фарқи шундаки, у ҳар қандай валий, авлиё ҳам фақат намоз, дуо, ибодатлар билангина эмас, балки руҳни, кўнгилни камол топтириш билан бирга ҳалол меҳнат билан ҳам тирикчилик қилиши зарур , деб ҳисобларди.

Марказий Осиёдаги дарвешлик жамоаларининг асосий шартлари – уйланмаслик, оила қурмаслик, мол-дунё тўпламаслик, таъма қилмаслик, бировнинг ҳақига кўз олайтирмаслик, борига сабр-қаноат қилиб яшашликдан иборат эди.

Дарвеш- қалардарлар асосий иши сафар, саёҳат бўлиб, бирор меҳнатнинг этагидан тутмас эдилар. Улар умуман оила , бола – чақа кўрмай, тиланчилик, фақирлик билан кун-кечиришни, ўзларини бу дунё бойликлари, роҳат- фароғатларидан маҳрум қилиб, нафсларини жиловлаб, ҳеч кимга ва ҳеч нарсага муҳтожлик сезмай, гадоликда яшашни фахрли деб билардилар. Дарвеш - қаландарларнинг баъзилари уй-жойсиз, бошпанасиз, авлиёга икки дунё бир қадам, деб сафарларда, юрсалар, бошқалари- ўзлари танлаган пирлари, устозлари қошида билим, тарбия олишар ва хонақоҳга вақфлардан, хайр-садақалардан тушиб турадиган неъматлар билан яшар эдилар. Бухорода амирнинг махсус фатвоси билан шаҳар майдонларида пайшанба кунлари дарвеш – гадойлар, ҳеч кимсасиз ғариблар учун аҳолидан хайр- садақа йиғиб олинар эди. Бундай пайтларда дарвеш – қаландарлар бандаларнинг гуноҳларини, қиёмат кунидаги жазоларини эслатиб, “кўпинча Яссавий, Сулаймон Бақирғоний ҳикматларини ўқир эдилар.

Дарвешлар ўзларининг ташқи қиёфалари, жулдур ва қуроқ кийимлари билан ажралиб туришарди. Улар бошларига шайдойи дўппи, учи мўйнали қулоқ кийишарди. Қўлларида, муттақо- асо (ҳасса), белларида- камар, ёнларида ошқовоқ пўстлоғидан қилинган каду ёки кашкул осиб юришарди. Қулоқларини ёпишга- сайли, белбоғига тешиб ип ўтказилган тошсанги мурод, эгниларида яктак устидан кийиладиган турли –туман, қуроқ матолардан ямаб- тикилган, енги калта жанда ёки хирқалар бўларди. Баъзи дарвешлар бошқаларга сира ўхшамаслик учун қоплон пўстагини елкасидан ошириб, боғлаб олардилар.

Илгариги вақтларда Мовароуннаҳрда, хусусан Бухоро ва Марвда, шунингдек Хуронсон шаҳарларида минглаб, гоҳида ўн минглаб дарвешлар шу шаҳарлардаги ҳаёт оқимини алғов- далғов қилиб юрар эдилар.

Баҳоуддин Нақшбанд дарвеш – қаландарларнинг мана шундай нотинч ҳаёт тарзини ислоҳ қилиб, бутунлай ўзгартирди. У сўфийлар дарвешларнинг тарки дунё қилишига қарши чиқди. Баҳоуддин дарвешлар, сўфийларни ўзларининг осойишта , бехавотир яшашлари, бировларнинг қўлига қараб қолмасликлари учунҳалол меҳнат билан, масалан, ҳунармандчилик билан шуғулланишга чиқарди. Бу соҳада ўзи иборат кўрсатди, дастгоҳда тўкувчилик қилиб, нақш боғлаб, шогирдларига ҳунар ўргатди. Баҳоуддин қисман ҳазрати Султонул орифийн Аҳмад Яссавий изидан бориб, унинг нафс ва таъмагирликни қоралашига амалий жавоб тариқасида Туркистонда биринчилардан бўлиб дарвеш, сўфийларнинг ҳам меҳнат касб, ҳунар билан шуғулланиб, ҳам илм- маърифат олишни ёқалаб чиқди. Руҳоний, сўфий, дарвешнинг қўли меҳнатда, ҳаёли худои- таъолода бўлиши керак деб ҳисоблади ва бу таълимотни ихчам, лўнда қилиб: “ Дил ба ёру , дастба кор” деган маънавий тамойилда теран ифодалади.

Баҳоуддин Нақшбанд жорий қилган бу янги удумга амал қилувчилар кундан-кунга, йилдан- йилга зиёда бўлиб борди. Бутун бошли дарвешларнинг жамоалари, минглаб қаландарлар тинч, осойишта ҳаётга қайтдилар. Улар ҳақ- таъоло йўлида маърифат ҳосила қилиш билан бир вақтда меҳнат қилиб, ўзларини-ўзлари боқа оладиган даражага етдилар. Хожанинг издошлари кўпайгандан кўпайди. Шу тариқа Бухорода оламга машҳур нақшбандийлик тариқати юзага келди.

Баҳоуддин Нақшбанд ва унинг издошлари тоат-ибодатни ҳамма олдида эмас, кўнглида, ҳаммадан ҳилватда бажариш, яъни зикри хилватда амал қиладилар. Ҳақнинг жамолини кўриш шарафига муяссар бўлиш учун беш хил босқич , беш хил мақом даражаларидан ўтиш зарур эди:

Биринчи босқич –мақоми қалб, яъни ибодат қилувчи фақат қалбига эътибор бериш керак.

Иккинчи босқич- мақоми садр, яъни ибодат қилувчи ўзининг бошига , ақлига қулоқ солиши керак.

Учинчи босқич – мақоми зикр. Бунда барча эътибор Аллоҳнинг зикр этишга қаратилади.

Тўртинчи босқич- мақоми руҳ. Бунда жисмни унитиб, фақат руҳий оламда яшаш керак.

Бешинчи босқич- мақоми “ло” йўқлик мақоми. Бунда Аллоҳгина абадий, қолган барча мавжудотлар йўқликка кетишидан аввал секин, кейин тез такрорлаш.

Табиат сир-синоатларга тўла. Аммо, энг сирли хилқат – бу инсон табиатидир. Хилқат бу инсоннинг маънавий табиатидир. Хусусан, Баҳоуддин Нақшбанд каби авлиёларнинг кўнглида не сирлар борлиги ёлғиз Аллоҳ таъолога аёндир. Баҳоуддин каби улуғ зотларнинг сирларидан бири шуки, уларнинг руҳлари орадан кўп асрлар ўтгандан кейин ҳам мадад сўраганларга ёрдамга келади. Моддий қуролларнинг кучи етмаган олис масофаларга ва даврларга руҳий тўлқинлар етиб бора олади. Инсон тоат-ибодат қилаётганида, Таврот, Забур, Қуръон, Инжил каби муқаддас китобларнинг оятларини чин дилдан тиловат қилаётганида ҳам шундай руҳий мўъжизалар юз беради. Пайғамбарлар, авлиёлар эса ана шу қудсият оламининг элчиларидурлар.

АҲМАД ЯССАВИЙ ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН ҚАДРИ ВА МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИ МУАММОСИ

Саитқосимов.А.ф.ф.д.проф.- ЖизДПИ
Шамшиева В.- ЖизДПИ, тадқиқотчи

Resume: The most common Sufi sects in Central Asia are Naqshbandi, Yassavia, Kubravia. In Sufism, the issues of educating the perfect man and raising his spiritual world are important issues. Ahmad Yassavi is a great Sufi scholar and a great representative of Sufism, who occupies a high place in the spiritual and enlightenment world of the Turkic peoples. Hodja Ahmad Yassavi left a great cultural legacy for generations to come. The thinker's collection "Devoni Hikmat" embodies universal principles such as truth, justice and humanity, and for centuries has been calling people to honesty and purity, religion, morality and decency. In the wisdom of the great thinker, the issue of educating the perfect man, which has been the main principle of the cultural development of human society since the creation of the world, has been at the center.

Марказий Осиёда сўфийлик шайхлар ва пирлар деб аталган устозлар раҳномолигида шаклланган алоҳида маърифий аҳамиятга эга бўлган маънавий воқелик сифатида тарқалди. Тасаввуф исломда янги тасаввуф-зоҳидий оқим бўлиб эл орасига ёйилган эди. Марказий Осиёда энг кенг тарқалган тасаввуф тариқатлари Нақшбандия, Яссавия, Кубравиядир. Тасаввуфда комил инсонни тарбиялаш ва унинг маънавий оламини юксалтириш масалалари муҳим масала ҳисобланади. Тасаввуфда комил инсон деганда барча илмлардан, зоҳирий ва ботиний билимлардан бохабар, қалбида ғайб асрори жўш уриб турадиган зот тушунилади.

Туркий халқлар маънавий-маърифий дунёсида ўзининг юксак ўрнини эгаллаб келаётган буюк мутасаввуф олим, тасаввуф таълимотининг улуғ намоёндаси, ҳазрат Навоийнинг таъбири билан айтганда “Туркистон халқларининг шайхул-машойихи” Хўжа Аҳмад Яссавий ўзидан авлодларга улкан маданий мерос қолдирди. Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Аҳмад Яссавийнинг ўлмас мероси буюк аждодларимиз – Жалолиддин Румий ва Юнус Эмро, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомий Ганжавий, Махтумқули Фироғий ва Бобораҳим Машраб каби шоирлар қаторида туркий халқларнинг умумий маънавий бойлиги сифатида ардоқлаб келинади”[186].

Мутафаккирнинг “Девони ҳикмат” тўплами ҳақиқат, адолат, инсонийлик, тўғрилик каби умуминсоний тамойилларни ўзида мужассамлаштириб, асрлар давомида халқларни ҳалоллик ва покизаликка, дину диёнатга, ахлоқ ва одобга чорлаб келмоқда. Л.Мирзоҳидованинг фикрича, "Девони ҳикмат" асосан ислом дини ғоялари, шариат ҳукмлари, пайғамбаримиз суннатлари ва яссавия тариқати билан боғлиқ мавзуларни қамраб олган ва уларни кенг халқ қатламлари орасига олиб киришни бош мақсад қилиб қўйган[187].

Улуғ мутафаккир ҳикматларида дунё яралгандан бери кишилик жамияти маданий тараққиётининг асосий тамойили бўлган комил инсон тарбияси масаласи марказий ўринда туради. “Туркий халқлар тарихида кенг шуҳрат топган ва юксак маънавий нуфузга эришган улуғ зотлар жуда кўп бўлган, лекин Хожа Аҳмад Яссавийга ўхшаб асрлар мобайнида туркий қавмлар руҳоний ҳаётига раҳнамолик қилган ва шу кунларга қадар тасаввуф, адабиёт, маданият, ҳатто сиёсат жабҳасида таъсирини ўтказиб келган буюк сиймолар бармоқ билан санарлидир”[188].

Маърифатли ва иймонли кишиларгина ўзининг ҳалол-пок меҳнати билан маънавий бойлик яратувчи, изланувчи, инсофли, меҳнатсевар, тадбиркор, эл-юрт дардига малҳам

[186] Мирзиёев Ш.М. Туркий Кенгашнинг видеоконференция шаклида ўтказилган норасмий саммитидаги нутқ. https://president.uz/uz/lists/view/4272
[187] Мирзоҳидова Л. XI-XII асрлар туркий адабиётида мажозий тасвир бадиияти. //Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2018
[188] Иброҳим Ҳаққул. Аҳмад Яссавий. –Тошкент, Ғ.Ғулом, 2001. –Б 3.

бўлувчи ҳақиқий инсон ҳисобланади. Яссавий таълимотида яхшиликка мойиллик ва ёмонликдан тийилиш хисси жуда кучли бўлиб, инсонийликнинг энг асосий кўрсаткичи сифатида эзгулик, гуманистик ғояларга садоқат ҳамда уларга асосланган амалий фаолият намоён бўлади. Олимларнинг бу борада таъкидлашича, “маърифатли дегани билимли, муайян соҳада маълумоти бор, дегани бўлиб, инсонпарварлик маънавияти заминидагина ўз моҳиятига эга бўлади[189].

Яссавийга кўра, комил инсоннинг асосий сифати унинг ватанга, миллатга, элу-юртга садоқат билан хизмат қилишидир. Ватанни севмаган, миллати тарихи ва тақдирига лоқайд қарайдиган инсоннинг комиллиги ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас. Яссавийнинг биринчидан илм истаб, иккинчидан олинган тасаввуфий билимлар ва ғояларни эл аро ёйиш ва тарғиб этиш мақсадида кўп жойларда ғурбатда юрганликлари билан ўз она шаҳри Туркистонни соғиниши ва унга охир-оқибат қайтганликлари ҳам унинг чуқур ватанпарвалигидан далолат беради. Унинг “ғурбатланиб ўз шаҳрига қайта ёнди, Туркистонда мозор бўлиб қолдим мано”[190] деган каломлари буни исботлайди.

Маънавият ва маърифатли, иймонли кишиларгина ўзининг халол-пок меҳнати билан бойлик яратувчи, изланувчи, инсофли, меҳнатсевар, тадбиркор, эл-юрт дардига малҳам бўлувчи ҳақиқий Ватанпарвар бўлади. Маънавиятли ва маърифатли кишиларда яхшиликка мойиллик ва ёмонликдан тийилиш ҳисси кучли бўлади. Ана шу зикр этилган фазилатлар фидоий ва халқпарвар инсон, олим, ориф ва шайхул машойих Яссавий ҳазратларида мужассам эди.

Инсонийликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаоли-ятида намоён бўлади. Инсонийлик билан бирга юрувчи инсоннинг асосий сифатий кўринишларидан бири комиликдир. Комил инсоннинг асосий сифати унинг ватанга, миллатга, элу-юртга садоқат билан хизмат қилишидир. Ватанни севмаган, миллати тарихи ва тақдирига лоқайд қарайдиган инсоннинг комиллиги ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас. Ҳазрат Яссавий инсонларни комиллик сари етаклади, тариқат йўлида шогирдлар ва издошлар тарбиялади.

Яссавий тафаккур даражасини илмий тафаккур даражасига олиб чиқа олган. Олимнинг илмий тафаккур даражаси маҳсулида олам ва унинг ривожланиш қонуниятларини акс эттириш, англаш ва мақсадга мувофиқ йўналишни белгилаб олиш тасаввуф ғоялари билан боғлиқ муайян илмий тамойилларда кўринади. Масалан, аллома ижодидаги “бешак билинг бу дунё, барча элдан ўтаро” тасаввуфий ғояси дунё яралгандан бери мавжуд тириклик ва ўлим, фано ва бақо мантиғини ўзида мужассамлаштирган бўлиб, инсон ҳаётий қонуниятини яққол ўзида мужассам этган.

Маънавий баркамоллик, ҳурфикрлилик, ўзликни англаш ва шу орқали ҳақиқатга йўл топиш ҳазрат Яссавий таълимотида марказий ўринни эгаллаган. Аллома “Шариат зоҳирда аъзолар билан амал қилиш, тариқат қалб билан амал қилиш, ҳақиқат эса сир (қалбдаги жавҳар, кўнгил) билан амал қилишдир”[191], деганлар. Аҳмад Яссавий ҳикматларида панд-насиҳат бирламчи хусусият касб этиб, тасаввуф тариқатининг асосий аъмоли ва мақсади ҳақиқатни билиш асосий ўринда туради. Оллоҳга муҳаббат, унинг васлига етиш йўлида жуда мураккаб маърифий йўлни босиб ўтиш, мақсадга етишиш ва охир-оқибат ҳузур-ҳаловат топиш аосий жараён ҳисобланади.

Дарҳақиқат, маънавий баркамоллик комил инсон зийнатидир. Маънавияти йўқ инсонлар маърифат дунёсига ҳеч ҳам қадам қўя олмайдилар. Чунки, маърифат, юксак инсоний туйғуларнинг тарғиботи ва ҳаётий тантанаси учун курашдан иборатдир. Ҳазрат Аҳмад Яссавий ҳам ана шундай маърифий дунё пешволаридандир. Унинг тасаввуф йўлидаги маърифий ғояларга тўла бўлган “Девони ҳикмат” асарида маънавий оламнинг чуқур ҳикмати ва мантиғи ўрин олган. Мазкур дунёнинг маънавият дарёсидан сув ичган ҳар бир инсон саодат йўлига киради.

---

[189] Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. –Тошкент, Ўзбекистон., 1996. –Б. 113.
[190] Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. –Тошкент, Ғ.Ғулом, 1993. –Б. 45.
[191] Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. //Янги топилган намуналар. – Т.: Мовароуннаҳр. 2004. – Б.148.

Кимгаки бу дунёда истиқомат қилиш насиб этган экан, у Инсон деган номга лойиқ бўлиши лозим. Одамнинг ҳайвондан фарқи ҳам унинг маънавият соҳиби эканлигида. Шу бос, Инсон деган ном кишига ҳаёт имтиҳонида катта масъулият юклайди. Масъулиятни ҳис қилиш эса, инсон ўзлигини англашининг асосий омилидир. Маънавият инсонларга ана шу йўналишда ёрдамга келади. У орқали инсон ҳаётнинг моҳияти ва ҳақиқатни мазмунини тушунади, ҳақни севади. Адолат ва инсонпарварлик учун курашади. Тўғрисўзлик, ҳалоллик ва покизалик каби инсоний фазилатлар қарор топади. Маънавий қашшоқ кишилар эса, комил инсонларга ҳеч қачон дўст бўла олмайди:

Одамида зарра мано бўлмаса,
Сен уни одам кўриб одам дема,
Тўймаса сир маънодан одам эмас,
Сен уни суврат кўриб маҳрам дема.

Ҳазрат Яссавий маънавий дунёси ва пок қалбининг даъвати инсониятни ана шундай эзгу маслакка ва покиза ҳис-туйғулар уммонига чорлайди. Ҳалоллик отига минган ва уни ҳаётий аъмолга айлантирган йўловчи бу йўлдан ҳеч қачон адашмайди. Зеро шайхул машойих маънавият китобининг ҳар бир каломи эзгулик нури билан йўғрилган, маърифат боғи эса, буюк маънолар билан суғорилган. Ҳазрат Яссавийнинг шеърий асарларидаги боқий каломлар инсониятни асрлар давомида камолотга етаклаб келмоқда. Инсон маънавий баркамоллиги эса, ҳар бир макон ва замонда жамият ривожининг устивор омилларидан бири бўлиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Туркий Кенгашнинг видеоконференция шаклида ўтказилган норасмий саммитидаги нутқ. https://president.uz/uz/lists/view/4272
2. Мирзоҳидова Л. XI-XII асрлар туркий адабиётида мажозий тасвир бадиияти. //Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2018
3. Иброҳим Ҳаққул. Аҳмад Яссавий. –Тошкент, Ғ.Ғулом, 2001. –Б 3.
4. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. –Тошкент, Ўзбекистон., 1996. –Б. 113.
5. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. –Тошкент, Ғ.Ғулом, 1993. –Б. 45.
6. Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. //Янги топилган намуналар. – Т.: Мовароуннаҳр. 2004. – Б.148.

ИБН СИНО АСАРЛАРИНИНГ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИ ТОМОНИДАН ЎРГАНИЛИШИНИНГ ФУНДАМЕНТАЛ МОҲИЯТИ

Шамсутдинова Нигина–
НавДПИ докторанти

Италиялик шарқшунос Фурлани 1927-йилда “Исломика” журналида “Ибн Сино ва Декартнинг “Когито”си” номли мақоласини еълон қилди, унда Ибн Сино далилларининг таъсири ва муносабати ҳамда Декарт “Когито” асари моҳияти ҳақида сўз боради. Фурлоний бу мақоласида ислом файласуфи исботининг бошланиши ҳақида фикр билдиради, сўнгра Декартнинг Когито билан солиштиради. Италиялик шарқшунос олимнинг фикрича, Декарт Ибн Сино ғояларига бевосита таъсир кўрсатмаган, чунки унинг асарларини ўқиш натижасида Декарт даврида ҳам матбуот етарли даражада ривожланмаган ва натижада Ибн Сино асарлари билан танишиб бўлмас еди. . Аммо Декарт Гиём дъОверннинг ёзувлари ва таржималари орқали Ибн Синонинг далилларидан хабардор бўлганлиги аниқ. Шу муносабат билан 1496 ва 1546 йилларда "Шифо" китобининг лотин тилига таржима қилинганлигини таъкидлаш керак. Италияда нашр етилган ва охирги нашри Декарт туғилишидан еллик йил олдин чиққан. Руҳ, охират ва унинг абадийлиги муаммоси ўша даврнинг ўта жиддий муаммолари ҳисобланиб, тез-тез муҳокама қилинганлиги сабабли,

мутафаккир ва файласуфлар бу муаммони ҳал қилишда турли манбалардан фойдаланишга мажбур бўлдилар. Ҳеч шубҳасиз, улар Европа оламида машҳур бўлган ва улардан ўзлари учун етарли даражада баҳраманд бўлган Ибн Сино асарларига мурожаат қилганлар. Бошқа томондан, Декарт Гиём дъ Овернскийнинг китоблари ва таржималаридан ташқари, тожик файласуфининг ғоялари ва назарияларидан ҳам – Рожер Бекон асарларини мутолаа қилиш орқали ҳам хабардор бўлган бўлса керак. Ислом фалсафаси ва айниқса Авиценна билан. Шундай қилиб, руҳнинг мавжудлигини тасдиқловчи далилларни кўриб чиқишда Декартга бевосита ёки билвосита Ибн Сино таъсир қилгани маълум бўлади. Шу боис, Гуашон Декартнинг ўрта аср мутафаккирлари тафаккурида учрайдиган машҳур “Согито ерго сум” ибораси Ибн Синодан келиб чиққанлигини аниқ, деб ҳисоблайди. Бироқ Ибн Синонинг “Ишорат ва танбеҳат” асарида “Мен ўйлайман, демак мен борман” деган сўзлари ҳақида савол туғилади. Ишарат Декарт туғилишидан олдин лотин тилига ёки бошқа Европа тилларига таржима қилинганми? Биздаги маълумотларга кўра, “Ишарат” француз тилига биринчи марта Мерин томонидан таржима қилиниб, 1892-йилда чиққан бўлса, кейин яна Гуачон томонидан таржима қилиниб, 1951-йилда нашр етилган. Анавати, Саид Нафисийлар томонидан берилган библиографик маълумотларни, шунингдек Каппа де Во, Гуашон ва бошқаларнинг Ибн Сино ҳақидаги тадқиқотларини ўрганиш давомида Ишорат Декарт туғилгунга қадар Европа тилларига таржима қилингани ҳеч қаерда топилмаган. . Биргина адабиётшунос Ш.Мухторнинг мақоласида «Ишорат»нинг 1592 йилда Франсияда нашр етилгани кўрсатилган. Бу ерда С.Мухтор Каппа де Вога ишора қилади, лекин Де Во “Ишорат”нинг 1892 йилда нашр етилганини ҳам кўрсатади. Албатта, бу ерда техник хато, имло хатоси бор: “1892” ўрнига “1592” деб ёзилган. Лекин бу барибир Декарт Ибн Сино ғоялари таъсирида бўлмаганлигини, унинг исботини хулоса қилганлигини англатмайди: “Мен ўйлайман, демак мен борман”. Руҳнинг борлиги муаммоси Ибн Сино томонидан нафақат “Ишорат”да, балки “Китоб аш-шифо” (“Шифо китоби”), “Азҳавия” (“Нурланиш”) ва “Русномалар”да ҳам кўриб чиқилади. Ўрта асрларда лотин тилига таржима қилинган ва юқорида таъкидлаганимиздек, Уйғониш даврида қайта нашр етилган “Нафс” (“Руҳ ҳақида”). Кўринадики, Декарт Ибн Сино ғоялари икки жиҳатдан таъсирланган: 1) Гиём дъОвернский, Рожер Бекон ва бошқалар каби Ибн Сино ғоялари таъсирида бўлган файласуфларни ўқиш натижасида; 2) Ибн Синонинг “Шифо”, “Нафс” каби руҳнинг мавжудлигини исботловчи китобларини бевосита ўқиш туфайли. Хулоса қилиб шуни алоҳида таъкидлаш жоиз ки, Абу Али Ибн Сино меъроси фанлар аро тадқиқот обьекти сифатида муҳим ва долзарб илмий муаммодир. Зотан алломанинг меъроси кейинги давр ренессанс ривожи ва тизимли шаклланишида муҳим ҳам назарий, ҳам методологик аҳамият касб этган фундаментал асосдир.

МОВАРОУННАҲРДА ИСЛОМ ТАЪЛИМОТИНИНГ ЁЙИЛИШИ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯГА ТАЪСИРИ

Ходжиева Ф.О. п.ф.н.доц. -
Эшонкулова Д.Х.-ўқитувчи, Ўзбекистон. НавДПИ.

Annotation: *This article discusses the conquest of Movarounnahr by the Arab invaders in the middle of the VIII century and the spread of Islam in the country. Also, it was shed light on that Islam was taught as the main source, but in the second half of the 19th century an ideology based on atheistic ideas prevailed, and today, thanks to independence, it is possible to safely follow the pillars of Islam*

Ислом ғоясига асосланган Араб халифалиги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун VII асрда бир қатор мамлакатларни забт эта бошлади. Бутун Арабистон ярим ороли, шунингдек, Эрон, Сурия, Жанубий Испания, Кавказ орти ҳамда Шимолий Африкада жойлашган бир қатор мамлакатлар халифалик таркибига киритилди.

VII аср ўрталаридан бошлаб араблар Мовароуннаҳрга ҳам ҳужум қилиш режасини туза бошладилар. Араб истилочиларининг Мовароуннаҳрга бўлган биринчи юриши 651 йилда Убайдуллоҳ ибн Зиёд бошчилигида амалга оширилди. 676 йилда эса Саид ибн Усмон раҳбарлигида Бухоро, Суғдиёна, Кеш ҳамда Насаф каби шаҳарларга ҳужум уюштирилди ва босиб олинди.

Араб истилочилари томонидан уюштирилган иккинчи юриш 705 йили Хуросон ҳокими Қутайба ибн Муслим бошчилигида олиб борилиб, ниҳоятда кескин тусга эга бўлди. Қутайба ибн Муслим 706 йили Зарафшон водийсига юриш бошлаб, оқибатда Пойкенд, Бухоро, Самарақанд, Сўғд, Фарғона ва бошқа шаҳарларни қўлга киритди. Кейинчалик эса Хоразм забт этилди. Қутайба ибн Муслимнинг Мовараунаҳрга уюштирган юриши 715 йили унинг Фарғонада қўзғолончи араб жангчилари томонидан ўлдирилиши билан тўхтади.

Араб истилочилари VIII асрнинг ўрталарига келиб Мовароуннаҳрни тўла забт этишга эришдилар.

Араблар томонидан босиб олинган ерларда халқлар Ислом динини қабул қилишга мажбур этилди. Араб истилочиларининг Мовароуннаҳр халқининг Ислом динини қабул қилиш жараёни қийин кечган ва бу жараён бир неча йиллар давомида амалга оширилган. Чунки Мовароуннаҳр юрти араб истилосига қадар ҳам ижтимоий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан тараққий этган бўлиб, бу мамлакатда яшовчи халқлар турмуш тарзига кўра ҳам арабларга нисбатан бир қадар устунликка эга эдилар. Зеро, мазкур ҳудудда яшовчи халқларнинг аксарияти ўтроқ халқлар бўлиб, турғун ҳолда деҳқончилик билан шуғулланар эдилар. Шу боис улар тезда араб истилочиларига бўйсуна қолмадилар. Аҳолининг истилочиларга бўйсунишни истамаганлигининг асосий сабабларидан бири улар томонидан кўрсатилган истибдод ва қатоғонлар эканлиги билан бир қаторда босқинчиларнинг маҳаллий халқнинг йиллар даомида таркиб топган маънавий-маданий мероси – санъати, адабиёти, ёзуви, осори-атиқалари ҳамда меъморий ёдгорликларини поймол этишга қаратилган ҳаракатни ҳам олиб борганлиги бўлди. Шу боис араб истилочилари халқни ўзларига бўйсундириш ва улар томонидан Ислом динини қабул қилинишига эришиш мақсадида ҳарбийлар ҳамда Ислом дини тарғиботчиларининг хизматидан бирдек фойдаландилар. Натижада ўз олдиларига қўйган асосий мақсадга эришдилар. Мовароуннаҳрда Ислом таълимоти ғоялари ёйилгунга қадар бу ерда яшовчи халқлар кўп сонли худоларга, қуёшга, Кўк дин (шаман)га ҳамда ўзлари муқаддас деб билган нарсаларга сиғинишар эди. Шунга кўра ўлкада ягона бир ғоявий эътиқод таркиб топмаган бўлиб, бу ҳолат аксарият вазиятларда турли элатлар ўртасида келишмовчиликларни келтириб чиқарар ва ўзаро жанжалларга сабаб бўлар эди. Мовароуннаҳрда Ислом таълимоти ғояларининг ёйилиши, кишилар томонидан Шариат қоидалари, Ислом дини ақидаларига бўйсуниш, ягона ва қудратли Оллоҳга сиғиниш, шунингдек, Оллоҳнинг ердаги расули (элчиси) бўлган Муҳаммад Алайҳис-салом кўрсатмаларига риоя этиш халқнинг онгига чуқур сингиб, улар томонидан мазкур дин асосларининг қабул қилинишига замин ҳозирлади. Натижада Мовароуннаҳрда исломий қадриятлар таркиб топа бошлади.

Араблар ўлкада Ислом дини ғояларини ёйишда турли усуллардан фойдаландилар. Ана шундай усуллардан бири мазкур динга эътиқод қилган кишиларнинг жон солиғидан озод этилиши бўлди. Мовароуннаҳр халқлари ўртасида Ислом таълимоти асосларини ёйишда араб истилочилари томонидан амалга оширилган хатти-ҳаракатларнинг моҳияти хусусида тарихчи Абу Муҳаммад Наршахий ўзининг «Бухоро тарихи» номли китобида қуйидаги фикрларни баён этади: “Бухоро аҳолиси ҳар сафар (Ислом лашкари келганда) мусулмон бўлар, араблар қайтиб кетганида эса улар яна диндан қайтар эдилар. қутайба ибн Муслим уларни уч марта мусулмон қилган, улар эса яна диндан қайтиб, яна кофир бўлган эдилар. У тўртинчи марта (келганида) Қутайба жанг қилиб, Бухоро шаҳрини олди, кўп қийинчиликлардан кейин (бу ерда) Ислом динини юзага чиқарди ва ҳар турли йўллар билан уларга қийинчиликлар туғдириб, дилларига мусулмончиликни ўрнаштирди. Улар эса Ислом динини юзакигина қабул этиб, ҳақиқатда бутпарастлик қилар эдилар. Қутайба араблар бухороликлар билан бирга туриб, уларнинг хатти-ҳаракатларидан хабардор бўлиб

турсалар, улар заруратдан мусулмон бўладилар, деган мақсадда Бухоро аҳолисини ўз уйларининг ярмини арабларга беришга ундаб буйруқ чиқаришни тўғри деб топди ва шу йўл билан у мусулмончиликни ўрнатди ҳамда шариат ҳукмларини бажаришга мажбур қилди. қутайба масжидлар бино қилди, кофирлик ва оташпарастлик асарларини йўқотди. У кўп жидду жаҳд қилиб, кимда шариат ҳукмларини бажаришда камчилик содир бўлса, уни жазолар эди. У масжиди жоме бино қилди ва одамларга жума намозини ўқишга буйруқ берди”[192].

Истилочилик юришлари даврида араблар маҳаллий халқнинг бой маданий меросини йўқ қилдилар. Бу ҳақида буюк аллома Абу Райҳон Беруний шундай ёзади: «Қутайба эса Хоразм хатини яхши биладиган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва (билимини) бошқаларга ўргатадиган кишиларни ҳалок этиб, буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун у (хабар ва ривоятлар) Ислом давридан кейин ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди. Кейин: Қутайба ибн Муслим ал-Воҳиший хоразмликларнинг котибларини ҳалок этиб, билимдонларини ўлдириб, китоб ва дафтарларини куйдиргани сабабли улар саводсиз қолиб, ўз эҳтиёжларида ёдлаш қувватига таянадиган бўлдилар»[193].

Ислом дини ана шундай ғоявий-сиёсий курашлар жараёнида шаклланди ва ривожланди. Ислом дини Арабистон ярим оролида унинг кўп асрлик тарихи негизида шаклланган бўлиб, у ўзига хос диний-сиёсий оқим, шунингдек, умуминсоний тараққиётни белгилаб беришда муҳим аҳамиятга эга маънавий омил саналади. Айни вақтда Ислом дини кишилик жамиятининг ибтидоий даври хусусиятларидан воқиф бўлиш ва Ўрта аср Уйғониш даврининг рўй бериши учун маънавий-ғоявий пойдевор қўйган ижтимоий эҳтиёж сифатида юзага келди. Ислом таълимоти ўзининг инсонпарвар ғоялари ва уларни инсонлар онгида чуқур сингдира олиш имкониятлари туфайли асрлар мобайнида борлиқни онг ёрдамида мафкуравий тарзда идрок этишнинг асосий шаклларидан бири бўлиб келмоқда. Ислом таълимотининг кўпгина давлатлар қатори Мовароуннаҳр ҳудудига ҳам ёйилиши ва умуминсоний қадрият сифатида эътироф этилишида Оллоҳнинг расули бўлган пайғамбар Муҳаммад Алайҳис-саломнинг ўрни ва шахсий роли беқиёсдир. Қуръон оятларини ўрганиш ўзгалик билан ўзликнинг Исломдаги уйғунлашувини аниқ белгилаш, унинг асосчиси шахсини кўра олиш, ҳис қилиш имконини беради.

Арабларнинг Мовароуннаҳрдаги ғалабасидан сўнг барча мустамлака мамлакатлар қатори у ерда ҳам Ислом диннинг асослари хусусида маълумот берувчи муқаддас китоб – “Қуръон” яратилган тил - араб тилини ўрганиш жорий этилди. Диний уламоларнинг махсус кўрсатмаларига мувофиқ муқаддас китобни бошқа тилларга таржима қилиш таъқиқланди. Шу боис мусулмон мактабларида асосий манбанинг тили ҳамда фан сифатида араб тилининг ўқитилиши йўлга қўйилди. Мавжуд фанларнинг асослари араб тилида ўрганила бошланди. Масжидлар қошида махсус мактаблар ташкил этилди. X аср бошларида мадрасалар ҳам пайдо бўла бошлайди ва таълим- тарбия ишлари Шариат қоидаларига мувофиқ йўлга қўйилган бўлиб, ушбу ўқув масканларида Ислом таълимоти хусусида маълумотлар берувчи илоҳиёт фанлари билан бир қаторда дунёвий фанларнинг асослари ҳам ўқитилган. Мачитлар қошида фаолият юритган мактабларда имомлар, мадрасаларда эса мударрислар ёшларга таълим ва тарбия бериш иши билан шуғулланганлар.

Маълумки, ислом ғоялари, мусулмончиликнинг талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрлари “Қуръон” ва унинг тафсирлари, “Ҳадиси Шариф”, шариат қоидалари битилган қўлланмалар ҳамда илоҳиётга оид адабиётлари мазмунида батафсил ифодаланган.

Мовароуннаҳрда араб бўлмаган болаларга “Хафтияк” VIII асрда тузилган бўлиб, “Қуръон” сураларидан еттидан бири танлаб олинган дарслик сифатида ўрганилган. Ўқишга 6 ёшдан қабул қилиниб, ўзлаштиришга қараб 17-18 ёшларигача давом этарди. Мактабда аввал «Ҳафтияк», кейин «Қуръон» ёд олинар эди. X—XII асрларда форс-тожик тилида ислом дини рукнлари баён қилинган, “Чоркитоб” ўқитила бошланди. «Чор китоб» 4

[192] Абу Муҳаммад Наршахий. Бухоро тарихи, —Т.: Фан, 1966. 47-бет.

[193] Абу Райҳон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танл.асарлар —Тошкент, Фан, 1968. 72-84-бетлар

бўлимдан иборат бўлиб, 1-бўлим – ҳақ-худонинг номлари тушунтириларди, дин қоидалари, таҳорат, намоз баён этилади, иккинчисида бидон-эътиқодни англаш, учинчи бўлимда каломи наби-ривоятлар баҳс этилган.

Қуръони Карим кишиларни тинч-тотув яшаш, биродарлик, тенглик, сахийлик ва бир-бирига меҳр-муҳаббат кўрсатишга ундайди. Шунга кўра у катта ахлоқий аҳамиятга эга. "Қуръон"нинг ахлоқий қиммати унинг инсонни маънавий камолотга эришишида риоя этиши лозим бўлган талабларни бир бутун ҳолда мужассам эта олганлиги билан белгиланади. Шу боис у неча асрлардан буён инсониятнинг энг улуғ қадриятларидан бири сифатида эъзозланиб келинмоқда.

Аслини олганда, исломда илоҳий ва дунёвий ҳодисалар алоҳида-алоҳида олиб қаралмайди. Ислом таълимотида инсоннинг руҳий ва жисмоний камолотига ҳам бирдек эътибор берилади.

Исломий ғоялар одамларни яхшиликка даъват этади, уларни ёмонликдан қайтаради. Инсонпарварликни тарғиб этиб, разолатни қоралайди, одоб-ахлоқ, руҳий-маънавий поклик, меҳнат қилиш ҳамда ер юзини обод ва гўзал этишга ундайди. У адолат, тенглик, тинчлик, эркни тарғиб этади.

Маълумки, инсон камолоти аввало унинг билим ва тафаккур даражаси билан белгиланади. Ислом дини асрлар давомида инсонларни чуқур билим олиш, илм-фан сирларини пухта эгаллаш, ўзлаштирилган билимлар асосида ижтимоий фаолиятни ташкил этишга ундаб келган. Илм-фан, маърифат тараққий этган жамиятгина ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан ривожланади. "Қуръон"нинг "Зумар" сураси 9-оятида кишиларни илм ўрганишга даъват этувчи шундай фикрлар баён этилади: "Айтинг: Биладиган зотлар билан билмайдиган кимсалар баробар бўлурми? Дарҳақиқат, фақат ақл эгаларигина панд-насиҳат қила олурлар".[1]

Исломда инсоннинг ақлий камолоти ва тафаккурини ривожлантиришга катта эътибор берилади: булар илм ва ҳақиқатни далиллар ёрдамида исботлаш; сўзлаганда ва амалий ҳаракатни ташкил этганда аниқликка эътибор бериш, фикр юритишда ва муайян фаолиятни йўлга қўйишда ўзгаларга тақлид қилишдан сақланиш мақсадга мувофиқ эканлиги қайта-қайта уқтирилади.

"Қуръон"да яхши фазилатларга эга кишилар билан ҳамсуҳбат бўлиш инсоннинг камолотга эришувини таъминловчи омиллардан бири эканлигига ҳам алоҳида урғу берилади. Бу ҳолат яхшилар билан дўст бўлиш имкониятини яратади, дўстни душмандан ажрата олиш лаёқатининг шаклланишига имкон туғдиради, ўзига нисбатан ҳамкор - дўст танлашига ёрдам беради.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Россиянинг босқинчилик юриши Марказий Осиёнинг ҳамма ерларини Руссия тасарруфига ўтказди ва ўлкада Туркистон генерал губернаторлиги ташкил этилади.

Марказий Осиё мустамлака давлатига айлантирилгач, чор ҳукумати мустамлакачилик сиёсатини юргизиб, халқимизнинг миллий маданиятига ва унинг ривожига тиш-тирноғи билан қаршилик қилди миллий зулмни кучайтирди. Бу зулм биринчи навбатда маданият, фан, санъат, ижтимоий ва педагогик фикр, турмуш тарзига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Халқ ўзининг миллий мероси, ислом таълимоти, қадрияти ва ғуруридан маҳрум бўлди.

Бухоро жадидларининг мафкуравий етакчиси ҳисобланган Абдурауф фитрат "Қуръон" сарлавҳали мақоласида миллат тараққиёти хусусида фикр юритар экан, ўз фикрларини илм ўрганишни улуғловчи Қуръон оятлари орқали тушунтиришга ҳаракат қилади. Фитрат Қуръонни исталган миллатни саодатли ва кучли қилишга қодир бўлган ижтимоий қонунга қиёслайди. Бундан ташқари, у мусулмонларнинг ўша вақтдаги аҳволини Исломгача араблар яшаган "жоҳилият даври"га ўхшатади. Фитрат Қуръонда барча

[1] Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима, Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур.—Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 1992. 339-бет

мусулмонлар саодат ва тараққиётга эришиш учун ҳаракат қилишлари кераклигига чақиради.

Руссия давлатининг мустамлака асоратида қолган халқ мустақилликка эришгунига қадар ислом таълимотидан бебаҳра қолди.

Барқарор тараққиёт йўлидан изчил қадамлар билан одимлаётган Ўзбекистонимизнинг турли соҳаларда эришаётган ютуқлари барчамизга ҳақли равишда ғурур ва ифтихор бағишлайди. Ҳеч шубҳасиз, истиқлолнинг энг улкан туҳфаларидан бири бу ота-боболаримизнинг муқаддас эътиқоди – ислом динини ўрганиш, аждодларимизнинг бой маънавий меросини тадқиқ қилиш, динимиз арконларини эмин-эркин адо этиш имконияти бўлди.

ISLOM SIVILIZATSIYASI HAQIDA

Zaripov B. Nav DPI, f.f.n., dots.
Po‘latova S. Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU, o‘qituvchi.

Annotatsiya: Yer yuzida hayot paydo bo‘lganidan beri ko‘plab sivilizatsiyalar mavjud bo‘lgan. Ulardan ma’lum birlari hozirgi davrgacha yashab kelmoqdaki, undan insoniyat foydalanmoqda, yanada rivojlantirishga hissa qo‘shmoqda. Ular ichida alohida ajralib turadiganlaridan biri islom sivilizatsiyasidir. Uning rivojiga munosib hissa qo‘shgan buyuk allomalarimizni qancha o‘rgansak, ularni targ‘ibu tashviq qilsak shuncha oz. Shunday ekan, sohada amalga oshirilayotgan faoliyatning maqsadi ham ulkan ilmiy merosni chuqur o‘rganib, uning asl tarixi va manbalarini kelajak avlodga munosib tarzda yetkazish hisoblanadi.
Kalit so‘zlar: Sivilizatsiya, autofagiya, qog‘ozli qadoqlash, minora, Mesvak daraxti, masjid, shisha yasash, kutubxona.
Annotation: There have been many civilizations on earth since the beginning of life. Some of them are still alive today, being used by humanity and contributing to their further development. One of the most distinctive civilizations is the Islamic civilization. We don’t know much about the great scientists who made a worthy contribution to its development. Therefore, the purpose of the work carried out in this field is to study in depth the great scientific heritage and to pass on its original history and sources to future generations.
Keywords: Civilization, autophagy, paper packaging, tower, Mesvak tree, mosque, glass making, library.

Ilm olish bu - yangi tushunchalar, bilimlar, hatti-harakatlar, ko‘nikmalar, qadriyatlar, munosabatlar va ayrim afzalliklarga ega bo‘lish jarayonidir va bu qobiliyatga odamlar , ba’zi hayvonlar va mashinalargina ega. Shaxs tarbiyasi ona qornidanoq shakklansa-da, uning ilm olishi u dunyoga kelgan ondan boshlanadi. Inson uchun yoshlik davridagi har bir kun shunday kapitalki, undan o‘z vaqtida foydalanib, hayot uchun foydali bo‘lgan xayrli amallar uchun sarf etmagan inson butun hayoti davomida afsus bilan o‘tishi shubhasizdir. Islomiy amallar ichida esa hurmat ehtiromga loyiq bo‘lgani diniy va dunyoviy ilmlarni egalash va umri davomida shu ilmi asosida hayot tarzini yo‘lga qo‘yishdir.Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan hold a islom dinida ilmga baho va ilmning o‘rni qanday ekanligi masalasiga e’tibor berib ko‘r aylik.

Musulmonlar ilm bilan shug‘ullanishni savob, burch degan fikrga qo‘shiladilar. Qur’onda tabiat hodisalariga bag‘ishlangan 750 ga yaqin oyat bor. Ilm fazilatlari haqida Qur‘on suralaridan tashqari, hadislarda ham qator ko‘rsatmalar mavjuddir. Diqqatga sazovar hadislardan birida: “Olimlar payg‘ambarlarning vorislaridir deyiladi. Islom ta‘limotida o‘z bilimlari bilan o‘zgaga va o‘ziga foydasi tegadigan shaxsl ar yuksak baholanadi.

Musulmonlarning matematika , astronomiya , tibbiyotga qo‘shgan hissalaridan tashqari , ba’zilar islom dini va ilm-fan o‘rtasida boshqacha bog‘liqlik borligini ta’kidlaydilar ular keyinchalik ilmiy tadqiqotlar tomonidan tasdiqlangan, masalan, embrionning tuzilishi, quyosh tizimi, ro‘za tutish (autofagiya) foydasi va koinotning yaratilishiga oid va h.k.zo. Arxeologiyadan tortib zoologiyaga qadar musulmon olimlari jonbozlik ko‘rsatmagan yoki hissa qo‘shmagan biron bir tadqiqot sohasi qolmagan. Quyida siz bilan G‘arbda yaratilgan deya nazarda tutiladigan lekin asli islom sivilizatsiyasi tufayli paydo bo‘lgan ixtirolarning ba’zilari bilan tanishamiz.

Qahva. G‘arb dunyosining mashhur ichimligi bo‘lgan kofe/qahva birinchi marta Yamanda 9-asrda ishlab chiqarilgan. Qahva paydo bo‘lishining dastlabki kunlarida so‘fiylarga kechki tunlarda bedor bo‘lishga yordam bergan. Keyinchalik bir guruh madrasa toliblari tomonidan Qohiraga olib kelingan va tez orada imperiya bo‘ylab tarqaldi. 13-asrga kelib u Turkiyaga yetib bordi. Faqatgina 16-asrga boshlab Yevropada iste’mol qilina boshlandi.

Tish cho‘tkasi. Birinchi tish cho‘tkasidan foydalanish taxminan 600-yillarda musulmonlar orasida ommalashgan. Ular Mesvak daraxtining novdasidan foydalanib, tishlarini tozalagan. Zamonaviy tish pastasida Mesvakga o‘xshash moddalar qo‘llaniladi.

Qog‘ozli qadoqlash. Qohira bozorlariga tashrif buyurgan fors sayohatchilari sabzavot, ziravorlar va jihozlar sotilgandan keyin mijozlar uchun qog‘ozga o‘ralganligini yozib qoldirishgan.

Uchuvchi mashina. Birinchi bo‘lib 9-asrda taxminan qush kostyumiga o‘xshash qanotli apparatni Abbos ibn Firnas yaratdi. Kordova yaqinidagi masjidda bir necha lahza yuqoriga uchishga erishdi. Keyinchalik uning chizmalari , shubhasiz, mashhur italyan rassomi va ixtirochi Leonardo da Vinchining ilhom manbai bo‘lgan bo‘lsa ajab emas.

Richag. 12-asrda Al-Jazariy tomonidan kashf etilgan ushbu texnologiya butun dunyo bo‘ylab velosipeddan tortib ichki yonuv dvigateligacha bo‘lgan kashfiyotlar uchun asos bo‘ldi.

Shisha. Arabistonda yashagan Abbos ibn Firnas toshlardan shisha yasash jarayonini ishlab chiqqan ilk olimdir.

Minora. Qadimda namoz vaqtlarini odamlarga o‘z vaqtida e‘lon qilish zaruriyati sababli so‘filar chiqib odamlarni chaqira olishi uchun minoralar qurishgan.

Kasalxona. Bugungi kunda biz bilgan kasalxonalar va bemorlarni alohida xonalarga (palata) joylab, davolash mutlaqo bepul amalga oshirilgan kasalxonalar, tekin hammomlar Islom yuksalgan va keng yoyilgan asrlarga to‘g‘ri keldi. Bag‘doddagi Abodi kasalxonasi va Damashqdagi Kabir an-Nuriy kasalxonalari tadqiqot natijalari bilan dunyo miqyosida shuhrat qozongan. Bu kasalxonalarda ilk Ko‘plab asosiy jarrohlik asboblari qisqich, pinset, qaychi birinchi bo‘lib musulmon shifokorlar tomonidan ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ko‘p uchraydigan migren kasalligini davolash, gidrosefaliya, gemofiliya kasalliklarining irsiy bo‘lishi mumkinligi haqidagi ta‘limotlar ham aynan Islom gullab-yashnagan IX asrga borib taqaladi.

Kutubxona va Universitetlar. Abbosiylar xalifasi Ma’mun tomonidan Bag‘dodda tashkil etilgan “Donishmandlar uyi” millatlararo ilmiy bilimlarni yoyishda hal qiluvchi rol o‘ynagan. Ispaniyada Kordova kutubxonasi o‘z davrida 400 ming jild kitobga ega edi. Xuddi shunday kutubxonalar Qohira va Damashqda Samarqand va Buxorogacha bo‘lgan. Dunyodagi birinchi universitet 970-yilda Qohiradagi Al-Azhar masjidida tashkil etilgan. Undan keyin Fez va Timbuktu kabi shaharlardagi boshqa universitetlar paydo bo‘ldi.

Huquqshunoslik va iqtisodiyot . Rivojlangan mamlakatlarda qo‘llaniladigan sud tizimi (shariat), order berish (fatvo), vasiyatnoma (meros va uning bo‘linishi), guvoh (shohid), demokratiya (Jamoat manfaati); Soliq tizimi va turlari (zakot, fidya, fitr), tadbirkorlik estetikasi va shu kabi sanab sanog‘iga yetib bo‘lmaydigan tartiblar asli Islom dini zamiridagi oltin qoidalaridir.

Bularning barchasi, shubhasiz, bugungi kundagi ilm-fan, iqtisodiyot va texnologiya rivojida tamal toshi bo‘lgan. Aniqki, islom tsivilizatsiyasi ertaning tsivilizatsiyasi va u insoniyatga namuna bo‘la oladi. Aslida ham islom sivilizatsiyasining rivojlanishi musulmonlarning buguni va kelajagi uchun ulkan mas‘uliyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ислом ҳамкорлик ташкилотининг фан ва технологиялар бўйича биринчи саммитидаги нутқи. 10.09.2017.
2. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқи. 19.09.2017.
3. "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислом маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 23.06.2017.

-https://lex.uz/docs/3296658
- www.islom.uz

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИ

Ҳамдамов И.А.ф.ф.д.(PhD)., в.в.б. доц.-Самарқанд давлат чет тиллар институти

ANNOTATION: Due to independence, our country pays special attention to the study of the life and work of world-famous statesmen, thinkers, their spiritual heritage. This article describes the development of mysticism in the Timurid period, its impact on socio-political, cultural life, the attitude of the Timurids to the representatives of mysticism from a socio-philosophical point of view.

XV асрда темурийлар сулоласи вакилларига, Мовароуннаҳрдаги ижтимоий-сиёсий ва мафкуравий ҳаётга диний уломолар ва тариқат шайхлари катта таъсир ўтказганлар. Амир Темур ва темурийлар диний уломоларни ва тасаввуф шайхларига жуда катта эҳтиром билан қараб, уларни мамлакат таянчи сифатида қабулганлар. Темурий ҳукумдорлардан Мироншоҳ султон ўз даври диний уламолари, мутасаввуфлари билан ҳамнафас бўлиб, уларнинг мамлакатдаги ижтимоий нуфузини ўз ўрнига қўйган давлат арбоби бўлган. Жумладан, Алишер Навоий "Фавойид ул-кибар" асарида[194], муаррих Далатшоҳ Самарқандий[195] "Тазкират ул-шуаро" асрида Мироншоҳ султоннинг шайхлар ва сўфийларга бўлган муносабати ҳақида ёзиб, унинг мамлкат бошқарувида, диний уламолар ва пирлардан ижобий маслаҳатлар олиб турганлиги ҳақида маълумотлар берган. Темурийларнинг яна бир вакили Шоҳрух мирзонинг сўфиёна сифатлари кўплаб тадқиқотчиларнинг асарларда келтирилган. Жумладан: "Шоҳруҳ тантанали равишда отасининг қабрини зиёрат қилди, мусулмон сўфий сифатида мазкур даргоҳни зиёратчилар ва тоат ибодат учун қулай қилиш мақсадида хилхонани ортиқча ялтироқ нарсалардан халос қилди" деб ёзилган маълумотлар ҳам Шоҳрух мирзо ҳақида билдирилган фикрларни ойдинлаштиради[196]. Муаррих Давлатшоҳ Самарқандийнинг маълумот беришига кўра, Шоҳруҳ Мирзо ирфоний илмларни Шайх Озарийдан ўрганган[197] деб таъкидлайди. Шоҳруҳ Мирзо ўзининг пири сифатида Саъдуддин Қошғарийни қабул қилган[198]. Шоҳрух мирзо тариқат вакилларини "комил инсонлар" сифатида қадрлаган ва улуғлаган. Дин ва тасаввуфга бўлган эътибори туфайли темурийларнинг машҳур вакили Бойсунғир Мирзо ҳам ниҳоятда етук ва адолатпеша ҳумдор бўлган. Бойсунғир Мирзо тасаввуф шайхларидан Шайх Озарийга ва Саййид Қосим Анворга нисбатан чексиз ҳурматда бўлган. Айниқса Бойсунғир мирзонинг фарзандларидан Мозандарон ва Султон Муҳаммадлар ҳар бир сафар олдидан йирик шайхларни зиёрат қилиб, уларнинг маслаҳатларини олган. Жумладан,

[194] Алишер Навоий. Соқийнома. Мукаммал асарлар тўплами, 6-том. Тошкент: Фан. 1990. – Б. 482-483.
[195] Ахмедов Б. Давлатшоҳ Самарқандий. Тошкент: Фан, 1967. – Б. 50.
[196] Люсен Карен. Амир Темур салтанати. Тошкент: O`zbekiston, 2018. – Б. 201-202.
[197] Ахмедов Б. Давлатшоҳ Самарқандий. Тошкент: Фан, 1967. – Б. 76.
[198] Алишер Навоий. Ҳамсат ул-мутаҳҳаййирин. Танланган асарлар. 13-т. Т.: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 12-13.

“Дейдиларки, султонзодаи аъзам Султон Муҳаммад ибн Бойсунғир Ироқ юриши олдидан шайхнинг зиёратига борди ва шайх адолат ва шафқат қонунларидан фойдали насиҳатлар қилди ва шаҳзодада шайхга нисбатан тамом эътиқод ҳосил бўлди ва шайхнинг олдига бир ҳамён тиллони тўкишни буюрди. Шайх тиллони олмади”[199]. Темурийларнинг машҳур ҳукмдори дунё илм-фанида алоҳида ўрин тутган Мирзо Мирзо Улуғбек даврида тасаввуф таълимоти алоҳида аҳамият касб этган. Машҳур тарихчи Мирхонднинг таъкидлашига кўра, машҳур шайх Қосим Анвор Хуросондан Самарқандга келгач, унинг донишманд ва олижаноблигини кўриб Мирзо Улуғбек унга мурид бўлган ва унга олий даражада ҳурмат кўрсатиб, Шоҳмалик мадрасасига жойлаштириб, махсус хизматкорлар билан таъминлаган[200]. Мирзо Улуғбек даврида Бухорода, Самарқанд бунёд этилган мадрасаларда ўз замонасининг йирик олимлари ва мутасаввуфлари етишиб чиққанлиги, ушбу даврда дунёвий ва ирфоний илмлар юксак даражада ривожланганлигидан далолат беради. Жумладан, Мирзо Улуғбек мадрасасида йирик шайхлардан Хожа Муайяди Меҳна фаолият кўрсатиб, Алишер Навоийни[201] фарзанд сифатида қабул қилган ва унга ирфоний илмларини ўргатган. Машҳур муаррих Давлатшоҳ Самарқандий Мирзо Улуғбек ёшлигида бирга улғайган шайх Ориф Озарийга илтифот кўрсатганлигини қайд этган[202]. Мирзо Улуғбек ислом асосларини ва ирфоний илмларни чуқур эгаллаганлигини Мир Алишер Навоийнинг қуйидаги фикрларидан англаб олсак бўлади: “Улуғбек Мирзо - донишманд подшоҳ эрди. Камолоти бағоят кўп эрди. Етти қироат била Қуръони мажид ёдида эрди. Ҳайъат ва риёзийни хўб билур эрди. Андоққим, зиж битди ва расад боғлади”[203]. Ўз даврида мутасаввуфларни ҳаёти ва фаолиятини ёритган Фахруддин Али ас-Сафий “Рашаҳоту айнил-ҳаёт” асарида Мирзо Улуғбек Самарқандга ҳадисларнинг талқин қилиш масаласида шайхлардан Шамсуддин Муҳаммад ал-Жазарий ва Муҳаммад Порсони Самарқандга таклиф қилиб, у кишига сўз берганлигини қайд этган[204]. Англашимизча, Мирзо Улуғбек ўз даврининг дунёвий ва диний, ирфоний илмларини эгаллаган, ижтимоий адолат қоидаларига амал қилган ҳукмдор бўлган.

Мирзо Улуғбек ўз салтанати ва шоҳлигини ҳам тангрининг инъоми деб тушунган.[205] Мирзо Улуғбекнинг дин ва диний уламоларга муносабатини “Занги ота” мажмуасини бунёд этишидан ёки Бибихоним масжидига ўзи томонидан ясаттирилиб ўрнатилган тош “Лавҳ”дан билиб олишимиз мумкин.

Лавҳга “Султони азим, олий ҳамматли хоқон, дин-диёнат ҳомийси, ҳанафия мазҳабининг посбони, амирул мўмин Мирзо Улуғбек Кўрагон”,[206]деган ёзувлар битилган. Бундан ташқари Мирзо Улуғбек “Тарихи арбаъ улус” асарида шайх ва сўфийларнинг ижтимоий-сиёсатда ҳаётдаги тутган ўрни, халқ ичидаги нуфузи ҳақида маълумотларни берган[207]. Хулоса сифатида, темурий ҳукмдорларнинг ўзлари юксак тафаккурли, маърифатпарвар бўлганлиги сабабли мамлакатда илм-фан, фалсафа, тасаввуф, маданият санъат, адабиёт гуллаб яшнаган. Шунинг учун мамлакат ва унинг ривожланишида олимлар, диний уламолар, пирларга ижобий муносабатда бўлганлигини асосий сабаб сифатида кўрсатишимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 15 – том. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 162.
2. Алишер Навоий. Соқийнома. Мукаммал асарлар тўплами, 6-том. Тошкент: Фан. 1990. – Б. 482-483.

[199] Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. Тошкент: Фан. 1982. – Б. 156.
[200] Валихўжаев Б. Хожа Аҳрор Вали. Самарқанд: самДУ, 1993. – Б. 55.
[201] Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 15 – том. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 162.
[202] Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. Т.: Фан, 1982. – Б. 60-64.
[203] Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 15 – том. Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 180.
[204] Фахруддин Али ас-Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт. Т.: Абу Али Ибн Сино, 2004. – Б. 89.
[205] Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент: Чўлпон, 2019. – Б. 35.
[206] Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент: Чўлпон, 2019. – Б. 120.
[207] Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент: Чўлпон, 2019. – Б. 242.

3. Алишер Навоий. Ҳамсат ул-мутаҳҳаййирин. Танланган асарлар. 13-т. Т.: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 12-13.
4. Ахмедов Б. Давлатшоҳ Самарқандий. Тошкент: Фан, 1967. – Б. 50.
5. Валихўжаев Б. Хожа Аҳрор Вали. Самарқанд: самДУ, 1993. – Б. 55.
6. Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. Т.: Фан, 1982. – Б. 60-64.
7. Люсен Карен. Амир Темур салтанати. Тошкент: O`zbekiston, 2018. – Б. 201-202.
8. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент: Чўлпон, 2019. – Б. 35.
9. Фахруддин Али ас-Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт. Т.: Абу Али Ибн Сино, 2004. – Б. 89.

КОРАН В КОНТЕКСТЕ РУССКОГО ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА XIX ВЕКА

Рахманова Альбина Ходжаевна
кандидат филологических наук, доцент, кафедра русского языка и литературы,
Навоийский государственный педагогический институт, Узбекистан

Аннотация: Коран – это одна из главных книг человечества, являющаяся основным кодексом жизни мусульман мира и в каждый период развития русской культуры имела свой особый подход к трактовке и пониманию смыслов Божественного Писания. В статье рассматриваются подходы исследователей XIX века к переводам Корана, перечисляются имена, внесшие в этот почетный труд перевода Корана свое видение данного Священного текста, анализируются особенности их переводов.

Ключевые слова: Коран, кодекс основных правил жизни мусульман, Н.Богуславский, Г.Саблуков, И.Крачковский, П.Чаадаев, А.Хомяков.

Annotation: The Quran is one of the main books of mankind, which is the main code of life for Muslims of the world and in each period of the development of Russian culture it had its own special approach to interpreting and understanding the meanings of Divine Scripture. The article discusses the approaches of researchers of the 19th century to the translations of the Koran, lists the names that contributed their vision of this Holy Text to this honorable work of translating the Koran, and analyzes the features of their translations.

Key words: Koran, code of basic rules for the life of Muslims, N. Boguslavsky, G. Sablukov, I. Krachkovsky, P. Chaadaev, A. Khomyakov.

В последние годы, исследования Священных Писаний человечества приобретают огромную поддержку, поскольку категории изучения и сохранения высших духовных ценностей, идущих из глубины веков –непосредственно коррелируют с обозначенными положениями в Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития страны, где основополагающими ценностями государства и узбекского народа обозначены ценность человека как личности, творческая созидательность, образование, культура, наука, литература, искусство, гармонично развитая молодежь, мир, межнациональное согласие, добрососедство, религиозная толерантность, независимость, стабильность, безопасность и т.д. [3]

Процессы интеграции в пространстве межкультурной коммуникации стали практически безграничными – они открывают новые виды и формы общения, проявляющиеся и в литературном творчестве, где главным условием эффективности является переход от биполярного к полиполярному сотрудничеству, от диалога к полилогу культур. Масштабы и интенсивность ситуаций данного взаимодействия, становясь фактором повседневной жизни миллионов людей, порождают необходимость постоянного их осмысления, научной интерпретации, сравнения элементов «своей» и «чужой» культуры. Сегодня невозможно решить ни одной значимой проблемы без участия представителей разных культур, без их конструктивного, взвешенного диалога, без знания

традиций и культур, искусства и литературы других народов, взаимопонимания, проявления терпимости и уважения к разным национальным обществам.

Межкультурная коммуникация и компетенция общения работают над этими основами современного взаимодействия, они подразумевают поиски решений в понимании культурных кодов человечества. Сегодня, очень важным является то, что межкультурная коммуникация становится общением между индивидами, являющимися носителями разных культурных миров и от понимания этого общения, зависит состояние их взаимодействия. На всем протяжении развития культур цивилизации отмечается процесс сближения или обмена культур, обращение к своим корням и прошлому, выявление граней соприкосновения ментально близких, или диаметрально противоположных проявлений культуры. В науке, это обращение к другим культурам получило название «взаимодействия культур». Именно художественному освоению мира в межкультурной коммуникации отводится много внимания, так как художественная литература напрямую связана с культурой, хранит информацию об истории народа, его ментальной специфике и психологии. В этом плане работа с Кораном – важным Священным писанием человечества очень важна и в определении понимания внутренней составляющей народа, его особенного статуса и приоритетного ряда нравственных ценностных доминант. Его переводы с арабского на изучаемые языки всегда являлись основными источниками знания о главных мусульманских нормах и правилах. Именно переводы являлись свидетельством возросшего интереса человечества к важнейшему источнику мусульманского права и нравственных кодексов.

Интерес к Священной книге мусульман в русском обществе XIX веке не ослабевал, а только возрастал. Практически одновременно, талантливые Д. Н. Богуславский и Г.С.Саблуков берутся за переводы Корана с первоосновы – арабского оригинала. Генерал Д. Н. Богуславский (1826-1893) талантливый офицер, получивший основательную востоковедческую подготовку, многие годы проведший на русской дипломатической службе в Стамбуле, первым берется за точную передачу стилистики и языка Корана с арабского на русский язык. Интерес к Священной книге был вызван тем, что его приставили к имаму Шамилю, который находился под домашним арестом в Калуге. Беседы с имамом и разговоры о мусульманстве вызвали в генерале желание перевода Корана на русский язык. Его перевод заметно отличался от других тем, что был сделан с языка оригинала, арабского языка, и не являлся переводом с перевода. Высокая художественность языка, самостоятельные комментарии и толкования наиболее темных мест Корана, придавали переводу Богуславского особую серьезность. Но, к сожалению, перевод Д.Богуславского так и остался неизданным и только в 1995 году по сохранившейся рукописи был издан данный труд.

Еще один перевод, оставивший след в истории переводов Священной книги на русский язык и в истории коранистики, вообще, был перевод известного казанского востоковеда Г.С.Саблукова (1804-1880). Перевод был издан в 1878 году и его издание, стало значительным научным событием своего времени. Ввиду важности того, что перевод был сделан с языка оригинала, который сопровождал текст перевода, издание Книги было повторено в 1894 и в 1907 годах. Увлекшись оригинальным текстом Священной Книги, анализируя и проникаясь сокровенными смыслами Корана, им были подготовлены две крупные работы, связанные с изучением Корана: «Приложения к переводу Корана», где дается предметный указатель к Корану, а также «Сведения о Коране, законоположительной книге мохаммеданского вероучения», содержащие систематизированный свод мусульманских исследований, посвященных Корану, и анализ его «внутренних качеств» [1,58]. Нужно отметить, что данный перевод на протяжении почти целого столетия, вплоть до 1963 года, оставался единственным и важным источником Корана, сделанным непосредственно с арабского языка. Перевод Саблукова, несмотря на переиздания, сразу же стал библиографической редкостью и был малодоступен для широкого круга почитателей Священного Корана.

С развитием востоковедения и арабистики, все чаще и чаще стали ощущаться неточности в переводе Священного Писания. Перевод Саблукова был сложно выполненным, отдельные места Писания были непонятными, ввиду загруженности текста архаизмами, неточностями понятий, что приводило к запутанности многих высказываний. Кроме того, в виду единичности и глубины переводимого текста, Саблукову сложно удавались места с сакральным смысловым выражением, и он пытается передавать их при помощи специфических выражений Библии и Евангелия. Саблуков делает это с осторожностью и тактичностью, с особой степенью ответственности и уважения. Арабисты увидели в этом недостаток, считая, что это дает некоторое искаженное представление о внутреннем содержании этого памятника культуры.

Освоение Востока в XIX веке продолжил и главный западник века, русский философ и патриот П. Я. Чаадаев (1794-1856). Он охарактеризовал мусульманскую веру как «одно из самых замечательных проявлений Закона» [4, 48], а Пророка Мухаммада назвал «величайшим человеком». Нужно отметить, что Чаадаеву удается увидеть особое положение Востока. Говоря об исторической миссии и роли Ислама на Востоке, философ определяет ценностный вклад данной культуры, не только как передачу величайших знаний для Европы, но и как создание религии величайшего божественного Откровения, незримым и таинственным образом связанного с христианством.

Славянофил А. С. Хомяков (1804-1860) также рассматривал ислам как религию, близкую к христианству. Он считал, что главной причиной быстрого распространения ислама были высокие моральные и нравственные качества приверженцев Ислама. Великий русский философ В. С. Соловьёв (1853–1900), понимая, что в восточном мировоззрении огромную роль занимает Священный Коран, посвятил изучению этого божественного Откровения много страниц своего труда. Важно понимать, что во времена Соловьева практически не существовало объективных исследований по Исламу, предвзятое отношение к этой религии было нормой европейского подхода. Несмотря на это, Соловьев дает высокую оценку мусульманству: «Духовное молоко Корана ещё нужно для человечества» [2,212]. В своей знаменитой работе «Магомет: его жизнь и религиозное учение» (1896) Соловьёв приходит к осознанию того, что «различия между исламом, христианством и иудаизмом лежат не в нравственной, а в религиозно-метафизической области, что предполагает возможность взаимопонимания и положительного общения между их последователями» [2,121].

Священные книги человечества всегда характеризуются аллегоричностью и символичностью языка. Божественный смысл, содержащийся в них, несет глубокий эзотерический характер, сакральные знания являются началом понимания глубины смыслов, предсказания удивительны, научность шокирующа. Отстранившись от поверхностного толкования и проникаясь особым смыслом, люди открывают необычайную глубину и сверхметафоричность образов, нуждающихся в современной расшифровке и толковании. В этом плане особую сложность представляют священные тексты Корана. На протяжении многих веков исследователи с особой осторожностью относятся к Корану, понимая, что просто пересказ не откроет всей сакральности тем и образов. Попытки передачи Смыслов Корана через перевод этой Книги на другие языки затруднителен еще и потому, что до конца не открыты глубинные смыслы и на языке оригинала. Отсюда и утверждения исследователей о невероятной сложности и невозможности точного перевода данной Книги.

Язык, на котором записаны суры Корана, и в наше время представляют особый интерес. Более полутора миллиарда человек планеты, исповедующие ислам, сегодня изучают арабский язык для того, чтобы читать Коран на языке оригинала. Нужно отметить, что классический арабский литературный язык отличается от своих разговорных вариаций, поскольку между арабами, живущими в разных государствах, особенно в устной речи, не всегда возможно взаимное понимание, поэтому представители удаленных территорий этноса предпочитают общение на норме классического языка, примером которого является

Коран. Нам думается, что определенное достоинство перевода Корана русскими исследователями, заключается в том, что им удалось почувствовать важное единство Великих Книг человечества, это объединяющее начало Божественного в Библии, Евангелии и в Коране.

Литература

1. Саблуков Г.С. Сведения о Коране, законоположительной книге мохаммеданскаго вероучения. Казань, 1884, -С. 58.
2. Соловьев В.С. Магомет: его жизнь и религиозное учение.-М.: Вехи, 2004.-С.121.
3. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 7 февраля 2017 года № УП-4947.
4. Чаадаев П. Философские письма. –М., 2002. –С.48.

JAHON TILSHUNOSLIGI RIVOJIDA SHARQ FAYLASUFLARI QARASHLARINING O‘RNI

Nurmanov Furqat Ismoilovich
Navoiy davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchi, f.f.n., dotsent

Annotation: The article describes the role and importance of the philosophical views of Eastern scholars in the development of world linguistics, as well as the practical significance of the formation and gradual development of Uzbek linguistics.

Keywords: philosophy, logic, oriental philosophers, world linguistics, linguistic views, phonetics.

Ma’lumki, har bir davr fani, falsafasi yoki uning biror sohasi haqidagi ta’limot hech vaqt tasodifiy bo‘lmay, balki o‘tmishda yaratilgan ma’naviy boylik — ilmiy meros va ma’lum zamin negizida vujudga keladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda Sharq allomalarining ijtimoiy-falsafiy qarashlari, xususan ularning tafakkur va til to‘g‘risidagi fikrlari bugungi davr dunyo tilshunosligi, xususan o‘zbek tilshunosligida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ular o`z davri an’anasiga ko`p tomonlama mutaxassis bo`lganlar – ular tabiiy va aniq fanlar qatorida filologiya bilan ham shug`ullanganlar.

Turkiy xalqlar dunyoning boshqa xalqlari qatorida ulkan ma’naviy va madaniy boylikka egadir. Jumladan, o‘zbeklar o‘z tillarida (arab, turkiy, lotin-o‘zbek, kirill-o‘zbek xatlarida) juda ko‘p badiiy, tarixiy-filologik, jo‘g‘rofiy va boshqa madaniy yodgorliklarni yaratganlarki, bular o‘zbek adabiy tili tarixi, uning taraqqiyot yo‘llarini o‘rganishda katta ahamiyatga egadir[208].

Sharq allomalarining o‘z asarlari bilan dunyo ilm-faniga qo‘shgan takrorlanmas hissalari tarixdan ma’lum. Davr talabiga asosan bu asarlar arab tilida bitilgan bo‘lib, mualliflar arab tili va uning grammatikasini puxta o‘zlashtirishgan, turkiy tillar grammatikasi bilan qiyoslab, muhim xulosalar chiqarishgan.

Turkiy tillarning o‘ziga xos lingvistik xususiyati, faqat shu tilning o‘ziga xos jihatlari xalifalik davrlari (Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshq.)[209]da, Qoraxoniylar davri (Mahmud Qoshg‘ariy, Mahmud Zamxshariy va boshq.)[210]da, Temuriylar davri (Alisher Navoiy, Zahiridin Muhammad Bobur)[211]da, mustaqillik yillaridagi ilmiy adabiyot[212]larda teran tavsiflangan.

---

[208] Назаров К.,Одилова С. Ўзбек тилидан қўлланма:-Тошкент.2002.7-б

[209] Абу Наср Фаробий Фозил одамлар шаҳри. Т., Абдулла Қодирий номидаги халқ мсроси нашриёти, 1993; Абу Райхон Беруний. Избранные произведения. Т.1. – Тошкент, 1974; Абу Али ибн Сино. Фонетика ҳақида рисола / Нашрга тайѐрловчилар А. Маҳмудов. Қ.Маҳмудов. – Тошкент: Ўзбекистон, 1979.

[210] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғатит турк. Т.I – III. – Тошкент: Фан, 1960 – 1963;

[211] Алишер Навоий. – Тошкент: Фан, 1996; Назарова Х. Бобур ва ўзбек адабий тили. – Тошкент: Фан, 1971.

[212] Нурмонов А.Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1990; Неъматов Ҳ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Миртожиев М. Ўзбек тили фонетикаси.

Abu Nasr Forobiy fikricha, tilshunoslikning mundarijasi olti bo‘limdan iborat bo‘lib, ulardan biri sodda so‘z qonunlari haqidagi fandir. Bu fan, avvalo, nutq tovushlarini (harflarni), undosh tovushlarning paydo bo‘lish o‘rnini, unli tovushlar va ularning xususiyatlarini, so‘zga qo‘shimchalar qo‘shilganda ro‘y beradigan fonetik o‘zgarishlarni, so‘zning fonetik modeli, sodda va qo‘shma so‘zlar, yasama so‘zlar namunalari (modeli), ot va fe’llarning o‘zgarishi (shaxs, son, zamon bilan o‘zgarishi), talaffuzi qiyin so‘zlar va ularning talaffuzini yengillashtirish yo‘llarini o‘rganadi.

Abu Rayhon Beruniy ilmiy xazinaning kaliti sanaluvchi tilga va tilshunoslikka alohida e’tibor berdi. U yoshligida yunon, lotin, arab, fors, so‘g‘d, suryoniy tillarini chuqur o‘rgandi. Alloma «Saydana» asarida dorivor moddalarning bir necha tillardagi nomlari keltirib, aholiga foydalanish oson bo‘lishi uchun modda nomining dialektal variantlarini ham ko‘rsatadi. Bu Beruniyning narsa nomini bilish insonning ma’naviy xazinasigina emas, balki katta moddiy boyligi bo‘lishi mumkinligini, shuning uchun ham til o‘rganishning tengsiz ahamiyati mavjudligini ta’kidlaydi. Beruniyning tilga va tilshunoslikka bo‘lgan qarashlari mana shu asarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Abu Ali Ibn Sinoning fonetikaga bag‘ishlangan “Asbobi xudud al-huruf” (yoki “Asbob”) asari arab tili fonetikasiga bag‘ishlangan bo‘lsa ham, lekin uning V bobida fors, turk va boshqa tillar materiallari ham qamrab olinadi. Asar o‘ziga qadar bo‘lgan filologlarning asarlaridan farqli ravishda umumiy fonetika masalalarini yoritishga bag‘ishlanganligi bilan ajralib turadi.

Umuman, Ibn Sinoning arab, fors, turk, lotin, sug‘d tillarining bilimdoni, buyuk tilshunos sifatida umumiy fonetikaga doir fikrlari hozir ham o‘z kuchini yo‘qotmagan. Ibn Sino dunyo tilshunosligida fonetika va fonologiyaning rivojiga ulkan hissa qo‘shgan olimdir.

XI asrda yashagan dunyo fan tarixida birinchi turkshunos, lahjashunos va qiyosiy uslub sohibi Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘oti-t-turk” asari ham ana shunday lug‘atlar jumlasiga kiradi. Bu asar jahon tilshunos olimlari e’tiborini tortgan qadimiy asarlardan biridir. “Devonu lug‘oti-t-turk” turkiy so‘zlarning arabcha izohli lug‘ati bo‘lgani uchun ilmiy jihatdan alohida ahamiyatga molikdir. Uni har tomonlama tadqiq qilish turkiy xalqlarning, jumladan, o‘zbek xalqining tarixini, urf-odatlarini, so‘z boyligini, adabiy meyorini o‘rganishda katta ahamiyat kasb etadi[213].

Alloma turkiy tillar fonetikasi va grammati- kasi tarixi to‘grisida ham ma’lumot berib o‘tadi. U arab va uy- gur alifbosi xususida to‘xgaladi. Unda turk bo‘lmagan xalqlar uchun talaffuz qilish qiyin bo‘lgan, faqat turklarning o‘ziga xos bo‘lgan tovushlar (p, ch, j, n, g, s) haqida, shuningdek, arab alifbosidagi turkiy so‘zlarda uchramaydigan tovushlarni ifo- dalovchi ayrim harflar borasida fikr yuritadi.

Butun faoliyatini o‘zbek madaniyatini dunyoga tanitish, o‘zbek tili mavqeini baland ko‘tarishga bag‘ishlagan Alisher Navoiy ulug‘ mutafakkir adib, buyuk shoir va ulkan tilshunos olim sifatida eski o‘zbek adabiy tiliga asos solgan, uni shakllantirish va rivojlantirish ishiga juda katta hissa qo‘shgan. Allomaning buyuk xizmati shundan iboratki, u eski o‘zbek adabiy tilini keng ko‘lamda shakllantirdi, yanada sayqallashtirdi va mukammallashtirdi, uning geografik doirasini va xizmat qilish chegarasini kengaytirdi, bu tilda jahon adabiyotining xazinasiga durdona bo‘lib qo‘shilgan asarlar yaratdi, bu tilni o‘sha davrning eng barkamol tillaridan bo‘lgan arab va fors tillari darajasiga ko‘tardi[214].

Arab tilshunosligida yaxshi ishlangan fonetik ta’limot Alisher Navoiyga kuchli ta’sir etdi. Shuning uchun ham u tovushlarning artikulyatsion-funksional tomoniga katta e’tibor beradi va shu belgiga ko‘ra (garchi u fonema atamasini qo‘llamagan bo‘lsa-da) tovush tipini –

Тошкент, “Университет”. 1992; Абдуазизов А. Ўзбек тилининг фонологияси ва морфонологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили.-Тошкент: Университет, 2006; Жамолхонов Ҳ. Ўзбек тилининг назарий фонетикаси. – Тошкент: Фан, 2009.

[213] Rustamiy S. “Devonu lug’otit turk”dagi lingvistik atamalar. T.:2006.3-b

[214] Дониёров Х., Йўлдошев.Б. Адабий тил ва бадиий стиль:. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1988.

fonemani belgilaydi. Fonema va harf munosabatiga e'tiborni jalb qiladi. Ular bir-biriga doimo ham mos kelavermasligi, bir harf bir necha fonemani ifodalashi mumkinligini ta'kidlaydi. Masalan, *«yoy»* harfi to'rt fonemani, *«vov»* harfi ham to'rt fonemani bildirishini aytadi.

Falsafiy ta'limotlar hamma davrlarda ham insoniyatning ilg'or tajribalarini o'zida mujassamlashtirgan va insoniyat madaniyatini yanada yuksakroq bosqichga ko'tarishga xizmat qilgan. Sharq mutafakirlari inson tafakkurining shakllanishida tilning ahamiyati muhim ekanligiga alohida e'tibor qaratib, uning inson hayoti va faoliyatidagi ahamiyatini ilmiy asoslab berganlar. Jahon tilshunosligi va uning rivojida sharq faylasuflari qarashlarining o'rni va ahamiyati takrorlanmas. Jahon tilshunosligining uzviy qismi bo'lgan turkiy tillar, ularning grammatikasi, fonetikasi va o'ziga xos jihatlari haqidagi ilmiy qarashlar bugungi davr amaliy tilshunosligi asosi va taraqqiyoti uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

UCHINCHI RENESSANSDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA`LIMNING INNOVATSION ASOSLAR

NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
f.f.f.d, dotsent Dildor Umurzoqovna Numonova-
San`atshunosliuk fakulteti talabasi
3-kurs talabasi **Ro`zimurodova Umida Hamza qizi**

ANNOTATSIYA. Innovatsion ta'limni tashkil etishning pedagogik modulini o`ziga xos jihatlari hamda o`qitishda o`quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o`qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

REZYUME. The work on the topic the first chapter of this work studies the peculiarities of the organization of military education as well as the problems of using case studies and interactive methods in teaching the module "Innovation pedagogy fan of predatory and vacancy module o`clock method in training on the module". The second chapter provides methodological materials vacancy module o`clock method in training on the module ". This paper highlights the features of the above topic, the prospects for using questions of interactive methods and innovation educational technologies.

Bugungi kunda jamiyatimizning rivojlanishi, hamjihatligi, taraqqiy etishi farzandlarimizni oiladagi onalarning to'g'ri tarbiyasiga va o'z mas'uliyatini anglashiga hamda uni amalda qo'llay olishiga bog'liq. Bu haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o'z ma'ruzasida shunday degan edilar: «Agar biz ta'lim-tarbiya, madaniyat va ma'naviyat sohasidagi ishlarimizni aniq tizim asosida tashkil etib, ularning samaradorligini oshirmasak, ertangi kunimizni qurolmaymiz, o'z maqsadlarimizga yetolmaymiz[215]». Hozirgi ta'lim tizimida innovatsion va kreativ yondashuvlar asosida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan o'sib kelayotgan yosh avlodni komil inson bo'lib voyaga yetishiga juda katta e'tibor qaratilgan va amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim tizimini yanada takombllashtirishda olib borilayotga harakatlar

[215] Shavkat Mirziyoev «Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz» 1Toshkent-«O'zbekiston»-2017-yil. 348-bet.**Ошибка! Источник ссылки не найден.**

jumladan, 2020-2021 yillarda ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi qabul qilindi. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda, o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish yo‘li bilan o‘sib kelayotgan yosh avlodni komil inson bo‘lib voyaga yetishiga juda katta e’tibor qaratilgan va amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “DTS”ini amalga oshirish doirasida o‘qitishning kompleks tizimi, ya’ni uyg‘un kamol topgan, o‘qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatini yanada integratsiyalashuviga yo‘naltirilgan tizim yaratildi.

Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari xulosalarni hamda o‘zlari bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lib, yuksak darajadagi o‘zlari tanlagan malakali kadr, har tomonlama o‘z kasbi ustasi, komil inson bo‘lib kamol topishi uchun pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga hamkoriy munosabatlarni sifati katta ahamiyatga ega bo‘lib, eng oliy vazifalardan biri sifatida mas’uliyatli burch va o‘z vaqtida bajarilishini talab etadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgartirishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta’lim jarayonida qatnashayotgan har bir o‘quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish o‘quvchi uchun qiziqarli mashg‘ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo‘llanilganda o‘quvchilar o‘qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko‘nikma va malakalariga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar yangi bilimlarni ilmiy izlanish, tadqiqotchilik, tajriba-sinovlar o‘tkazish asosida o‘zlashtiradilar. Ilm orqali bilim olish tamoyiliga amal qilinadi. O‘quv topshiriqlari alohida bir o‘quvchiga emas, balki kichik guruhning barcha a’zolariga beriladi. Ta’lim jarayoni qatnashchilari kichik guruhlarga bo‘lingan holda ishlashadi. Mikroguruhlarning har bir a’zosi topshiriqni bajarishda o‘z hissasini qo‘shishga harakat qiladi. Bu holat o‘quvchilarda jamoa tuyg‘usini shakllantiradi va ularning tashabbuskorligini orttiradi. Ta’lim jarayonini tashkil etishning asosiy shakli darsdir. Hozirgi paytda darsning xilma-xil noan’anaviy shakllari joriy etilmoqda. Bunday darslar o‘quvchining ijodiy qobiliyatini o‘stirish, aqliy salohiyatini kuchaytirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, har bir yangilikni tez hamda to‘la qabul qila olish ko‘nikma va malakalarini tarkib toptiradi. Dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarda ilmiy izlanishga qiziqishni uyg‘otadi, ijodkorlik va bunyodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar amaliy faoliyatda tadbiq etiladi, o‘zlashtirish sifati oshadi. Buning uchun o‘qituvchi mahoratli bo‘lishi va mavzularning mazmuniga qarab darsni to‘g‘ri rejalashtirishi, mashg‘ulot davomida barcha o‘quvchilarni faol va ongli ishlashlariga erishmog‘i lozim.

Bugungi kunda mamlakatimizdagi zamonaviy ta’lim tizimi so‘nggi yillarda shu sohada olib borilgan ulkan o‘zgarishlarning samarasidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim olish bugungi kundagi jamiyat ijtimoiy hayotining bir qismi bo‘libgina qolmay, balki uning rivojlanishidagi muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki, kelajak avlodni tarbiyalashda ta’limning o‘rni hal qiluvchi o‘rinlardan biri ekanligi barchaga ma’lum, qayd etilgan islohotlar natijasida ta’lim tizimiga ko`plab ilg‘or innovatsion texnologiyalar kirib keldi. Bunda o`quvchilarning o‘z aqliy layoqatlari darajasini namoyon qilish imkoniyati ochib berildi. Avvalgi vaqtlarda ta’limning vazifasi kishilarda bilimlarni, ko‘nikmalarni, informatsion va ijtimoiy xususiyatlarni shakllantirish hamda shaxslarning jamiyatdagi sharoitlarga moslashishidan va “hayotga tayyorlash”dan iborat bo‘lgan. Hozirgi paytda esa ta’lim shaxslarda jamiyat va shaxsiy manfaatlar orasidagi muvozanatni vujudga keltiruvchi ta’sir mexanizmlarini ishlab chiqishga, shaxslarning o‘zlarini takomillashtirib borishi va hayotda o`z o`rnini topib, jamiyatda samarali mehnat qilish yo‘llarini o`rgatishga yo‘naltirilmoqda. Ko`pchilik ta’lim muasasalari o‘z faoliyatiga yangi zamonaviy elementlarni joriy qilishni boshladi, biroq bunday o‘zgarishlar tezda rivojlanishga bo‘lgan talab va pedagoglarning bu talabni qondira olmasliklari natijasida qiyinchiliklar yuzaga keldi. Barcha ta’lim muassasalarini rivojlantirish uchun “innovatsion jarayon” o`qitishda bo‘lgan tushunchalarni o‘zlashtirish va uni amalda qo`llay olishi zarur. Innovatsion texnologiyalar pedagogik muammolarni hal qilishda eng asosiy jarayonlarda tahlilliy ko`nikma va malakalarni hosil qilishga

bog‘liq. Innovatsion faoliyat ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchi va o‘qituvchini hamkorga aylantiradi. Darsni qiziqarli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Talabalarda fanni o`rganishda mavzularning mazmun va mohiyatini imkon boricha to`liq ochib berish muhimligini hisobga olgan holda, darslarda o`ziga xos pedagogik mahorat, malaka va maxsus jihozlardan foydalanish zaruriyati paydo bo`ladi. Bunda pedagogik mahorat va malaka bevosita pedagogning aqliy salohiyatiga bog`liq bo`lsa, maxsus vositalar sifatida zamonaviy innovatsion texnologiyalar va boshqa texnologiyalardan foydalanishning o‘rni katta hisoblanadi. Ta’lim muassasalarini rivojlantirish uchun “yangi”, “yangilik”, “innovatsiya”, “innovatsion jarayon” kabi birinchi ko‘rishda sodda, lekin aslida murakkab bo‘lgan tushunchalarni o`zlashtirish zarur. Avvallari innovatsion masalalar faqat iqtisodiy tomonlama ko`rib chiqilgan. Biroq vaqt o`tishi bilan innovatsion loyihalarning sifatini baholash lozimligi ma’lum bo`ldi. Innovatsion texnologiyalar bilan bog`liq bo`lgan pedagogik muammolarni hal qilish ta’lim sohasidagi kasbiy ma’lumotlarni tahlil qilishga bog`liq va shuning natijasida har bir kasb egasi o`zida kasbiy mahoratga, yuksak bilim, amaliy ko`nikmalar, malakali va raqobotbardosh kadr bo`lishini o`z vaqtida kechiktirib bo`lmaydigan jarayon ekanligini mohiyatan tushungan holda amalga oshirishi juda muhim, o`ta dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Bugungi kunda pedagoglardan yusak mahorat va malaka bevosita pedagogning aqliy salohiyatiga bog‘liq bo‘lgan holda maxsus vositalar bilan sifatli ma`lumotlarni to`g`ri yetkazish, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanishning o‘rni katta hisoblanadi. Ta’lim muasasalarida fanlarni o‘qitishda mavzularni innovatsion bilim, ko`nikma va malakalarni o‘zlashtirishning samarali yo‘llaridan foydalanishdan iborat.

Innovatsion ta’limning maqsadidan kelib chiqqan holda uning vazifalari imkoniyati quyidagicha:

- yangilik, innovatsiya tushunchalari yuzasidan mavjud adabiyotlarda keltirilgan izohlarni tahlil qilish;
- ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyatini aniqlash;
- innovatsion texnologiyalar yordamida fanlarni dars ishlanmalarini tayyorlash.
- innovatsion texnologiyalar yordamida dars ishlanmalarini tayyorlash bo‘yicha tavsiyalarni ishlab chiqish.

Interfaol metodlar yordamida ta’lim jarayonidagi innovatsion texnologiyalardan foydalanib modulni o`qitish mazmuni hisoblanadi.

Innovatsiyalarning samaradorligini aniqlash innovatsion texnologiyalardan foydalanib modulni o`qitish jarayonidagi muvaffaqiyatlar o`qituvchining mahoratiga bog`liq.

ИСЛОМ ДИНИ ЭЗГУЛИК ВА ШУКРОНАЛИК ТИМСОЛИ СИФАТИДА

Маҳкамов Улфат Илҳомович - Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти академиги

п.ф.н. М.Р.Халилова- Навоий давлат педагогика институти “Педагогика-психология” кафедраси мудири

Аннотация:

Учинчи Ренессанс контексида педагогик-психологик таълимнинг инновацион асосларини тарихийлигини ва замонавийлиги талқин этилган. Ислом дини асосида эзгулик ҳамда шукроналик туйғуларини шакллантиришнинг илмий жиҳатларини назарий ва амалий мазмунини ёритиб берган.

Аннотация:

В контексте Третьего Возрождения осмысливается историчность и современность инновационных основ педагогико-психологического образования. Он разъяснил теоретическое и практическое содержание научных аспектов формирования чувств доброты и благодарности на основе ислама.

Annotation:

In the context of the Third Renaissance, the historical and modernity of the innovative foundations of pedagogical and psychological education is interpreted.

He explained the theoretical and practical content of the scientific aspects of the formation of feelings of kindness and gratitude on the basis of Islam.

Мустақиллик шарофати билан диний масалаларда олиб бораётган ишларимизга кенг йўл очилди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида – “Ислом дини асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб берадиган, барча одамларни эзгулик, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик йўлида бирлашишга даъват этадиган теран маъноли фикр ва ғоялар бугун ҳам ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотган эмас”[216].

Дарҳақиқат давлатимиз раҳбари сиёсатининг асосий шиори ҳам одамларнинг шукрона айтиб яшашини таъминлашдир. Шу сабабли ҳар бир чиқишида одамларнинг ҳузурига боринглар, уларнинг эҳтиёжларини ўрганинглар, одамларни рози қиладиган ишларни бажаринглар, деб даъват этади. Бу борада ўзи ибрат кўрсатаяпти.

Аслида “Дин - арабча мулк, ҳукм, ҳисоб, жазо,тадбир, бўйсиниш,итоат қилиш, ибодат, парҳез, йўл тутиш, одат қилиш,эътиқод қилиш илоҳиятга нисбатан эътиқодни таъминлаб берадиган қарашларнинг маълум тизими бўлиб, ўзида хулқ-атвор, диний маросим ва урф-одатларнинг ахлоқий нормаларини ва типларини мужассамлаштиради ҳамда маълум диний ташкилотда одамларнинг фаолиятини бирлаштиради.[217]1.(

Соф илмнинг ўзи пок дилли, яъни имонли бўлиш учун камлик қилади. Илм дин билан,яъни илоҳий қонун-қоидалар билан тўйинтирилган бўлсагина, фойдали илмга айланади.

Аллоҳ таоло инсонни мукаррам қилиб яратиб, унга саноқсиз неъматларни, туганмас яхшиликларни ато қилди, бу неъмат ва яхшиликлари билан уни бошқа яратилганлардан афзал қилди.

Агар бандалар шукр қилсалар, уларга неъматларини зиёд қилишини ваъда қилди ва итоат қилсалар бу неъматлар давомийлиги ва боқийлигининг кафолатини берди.

Аллоҳ таолонинг бандаларига берган ҳадя ва инъомлари биз учун кўриниб турган очиқ ва зоҳирий ёки биз кўра олмайдиган ботиний ва яшириндир, улар бизга маълум ва ёки ҳали номаълумдир.

Аллоҳ таолонинг Одам боласига кўрсатган энг аввалги икроми бу уни гўзал хилқатда, аъзоларини мутаносибликда ва чиройли кўринишда яратгани, унга ҳалол ва ҳаромни, яхши ва ёмонни, ҳидоят ва залолатни, фойда ва зарарни ўргатгани, бунинг учун кўз, қулоқ ва ақл билан фазл кўрсатганидир.

Психологларнинг фикрича ижтимоий установкаларни ўзгартириш учун шу установкаларнинг сабаби бўлган вазият ёки фаолиятнинг мақсади ва мотивини ўзгартириш шартдир. Шу нарса шахснинг актив онгли фаолиятида содир бўлади.

Юқоридаги билдирилган фикрларнинг тасдиғи сифатида бугунги кунда жойларда ташкил этилаётган диний илмий анжуманлар, учрашувлар, очиқ мулоқатлар инсон қалби ва руҳиятида шукроналик ва эзгулик мотивларини юзага келтириб ўзлиикни тўлалигича англашга ундайди.

Шундай қилиб, шахс ижтимоийлашуви жараёнида турли установкаларни руёбга чиқариш шароитида фаоллик курсатади. Шундай фаолликнинг натижаларини биз унинг ижтимоий психологик сифатларида кўрамиз. Яъни, актив биргаликдаги фаолият, ўзаро мулоқот жараёнида шахснинг ижтимоий психологик фазилатлари шаклланади.

Эзгулик ва шукроналик фаолиятда намоён бўладиган ҳамда мулоқотда кўринадиган сифатларда ўз аксини топади.

---

[216]Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 1919 йилдаги Олий Мажлисга мурожаатномаси

[217] Хўжагелди Алимов “Дин Психологияси” дарслик -Қақнус Медиа мчж нашриёти Тошкент-2010-йил 9-муқова

Бугунги кунда дунёда динга нисбатан муносабатнинг ижобий томонга ўзгариб бориши инсонлар тафаккурида янги диний Уйғониш Ренессанс даврининг юзага келганлигидан дарак бераётганлигини кўришимиз мумкин.

Шукроналик ва эзгулик энг аввало инсонни нафсдан тийишга, қаноат ва сабр қилишга ундайди. Шукрли одамнинг кўзи тўқ бўлади, ясама шон-шуҳратдан тийилади.

Шукроналик ва эзгулик — инсонларни ҳамжиҳатлик, меҳр-оқибатлилик, оллоҳ томонидан берилган ҳаётни қадрига йитиш, сабр тоқатлилик каби сифатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Олимларнинг аниқлашича, шукроналикни ҳис қилиш мияга ўзгача стимул бериш билан бирга ўзгаларнинг интилишларини англашга жавобгар мия соҳаларни ҳам фаоллаштиради.

Шукроналик ва эзгулик-психик жараёнларга ўз таъсирини кўрсатади жумладан сезги, идрок, тасаввур, хотира, диққат, хаёл, тафаккур,ирода, ҳис-туйғуларнинг мия фаолиятида намоён бўлишини ва нормал ишлашини таъминлаб нерв хужайралари фаолиятида боғланишларнинг барқарорлигини таъминлайди.

Диний маданият инсон тафаккури тараққиётида муҳим омиллардан бири сифатида кишининг эътиқоди, шукроналик ҳиссини намоён бўлишида, шахс менлигини англашида, маънавияти, ахлоқий ва эстетик дунёқарашига, умуман олганда, унинг турмуш тарзига кучли таъсир кўрсатувчи ҳодисадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.
1 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 1919 йилдаги Олий Мажлисга мурожаатномаси**)**
2.Хўжагелди Алимов “Дин Психологияси” дарслик -Қақнус Медиа мчж нашриёти Тошкент-2010-йил 9-муқова
3.Қуръони карим.Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур.-Т.:”Шарқ” нашриёт-матбаа концерни,1992
4Абдураҳмонов Ф.Р,Абдураҳмонова З.Э.Дин психологияси.-Т:ЎзМУ,2011.-79б.

YOSHLARDA TOTUVLIK VA MILLIY BAG`RIKENGLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY JIHATLARI

Xalilova M.R. p.f.n.- NavDPI “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi mudiri
Seytpenbetov I.J.- NavDPI, talaba

Annotation. This article describes in detail the content and essence of the formation of social aspects of peace and national tolerance among young people, the stages of historical development, the practical significance of national development.

Totuvlik va milliy bag`rikenglikni – bu umumbashariy axloqiy normalardan biri bo`lib, insonni-inson bilan til topishishiga, insoniy munosabatlarni rivojlanishiga, xalqni –xalq bilan, millatni- millat bilan birlashishiga olib keladi.

Totuvlik va milliy bag`rikenglikni oddiy tushunchalardan emas chunki buning zamirida teran axloqiy normalar, sanksiyalar, hayotiy qonuniyatlar va qadriyatlar o`z ifodasini topadi.

Ushbu tushunchalar zamirida har bir kishining ma`naviy, madaniy jihatdan hayot xavfsizligi o`z milliy sifatlari bilan ajralib turadi.

Albatta ushbu insoniy tuyg`ular kishini –kishiga, millatni-millatga, xalqni-xalq bilan til topa bilishga va rivojlanish jarayonlaridagi qadriyatlarini tarixan shakllanish davrlarini ijtimoiy jihatdan ma`naviy qiyofasini yaratadi.

Shuni ta`kidlash lozimki bugungi axborotlar jadal sur`atlar bilan rivojlanayotgan bir paytda har bir kishida to`g`ri munosabatni shakllantirishga olib keladi.

Yoshlarimizda totuvlik va miliy bag`rikenglikni tarkib toptirish ular ongu tafakkurida yangicha insoniy tuyg`ularni shakllantirib shaxs sifatlarini yanada ijobiy tarzda rivojlantiradi. O`tmishni, milliy qadriyatlarni bilish, donishmand xalqimizning asriy an’ana va udumlarini o`rganish ma`naviy, ma`rifiy, tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Darhaqiqat tarixdan ma`lumki har bir xalqning, millatning o`z milliy an`analari, udumlari, bebaho qadriyatlari mavjudki, ularni asrab avaylash, hurmat qilish, kelgusi avlodlarga etkazish orqali ularda milliy g`urur va iftixor hislarini rovojlantirish, qadriyatlarni ulug`lash bilan bog`liq fazilatlarni shakllantirish har bir davrlarda ham eng dalzarb masalalardan biri bo`lib qolgan.

Yoshlarimizda eng avvalo miliy qadriyatlarimiz, etnik xususiyatlarimizni, qalaversasa, har bir xalqqa xos bo`lgan etnopsixologik xususiyatlarni bilishga undash tolerantlik munosabatlarni shakllantirish bilan birgalkda, umumbashariy milliy qiyofaning sifatlari bo`lmish:- milliy xarakter, milliy urf-odat va an'analar, milliy g`oya, did, milliy ongning tarkib toptiradi.

Olimlarimizning ta'kidlashicha, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniyat taraqqiotining turli bosqichlarida turgan to`rt mingga yaqin millat, elat va turli xalqlar mavjud ekan, tabiiyki ular har birining o`z tarixi, madaniyati va milliy qadriyatlari bor.

Ularni o`rganish millatlararo munosabatlarni yaxshi yo`lga qo`yish, o`zaro aloqalarni tashkil qilishda turli iqtisodiy, madaniy aloqalarni har bir tomon uchun manfaatli tarzda o`rnatishda katta yordam beradi.

Antik davrlardyoq sayyoh va savdogarlar uzoq yurtlarga qilgan safarlardan qaytgach, xorijiy xalqlarning yashash sharoitlari, urf-odatlari, odamlar o`rtasidagi munosabatlar, ularning kiyinishi, qanday ovqatlar tanovvul qilishi,bu mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy tuzum, hayvonot olami va boshqa narsalar haqida o`z vatandoshlariga ajoyib va g`aroyib narsalarni so`zlab berishgan.

Qadimgi dunyo mutafakkirlari Arestotel, Gerodot, Gippokrat,Demokrit, Pifagor va boshqalar xalqlarning turli psixologik xususiyatlariga ega bo`lishining sabablarini o`z nuqtai nazari asosida tushuntirib berishga harakat qilganlar.

Geppokrat (eramizdan avvalgi 460-375) o`zining "Havo, suv va quruqlik",degan asarida xalqlarning turli ruhiy va jismoniy xususiyatlarini bevosita iqlim sharoiti bilan bog`lagan holda tushuntirib berdi.[218] Mashhur matematik va faylasuf Pifagorning (eramizdan avvalgi 570-500) tushuntirishiga qaraganda, hayvon go`shti va yog`ini ko`p iste'mol qilinishi, xalqlarda qattiqqo`llik va dag`allikni vujudga keltirishini falsafiy jihatdan tushuntirib berishga harakat qilgan.

Buyuk bobomiz Abu Rayhon Beruniy "Osori boqiya" (Abadiy qadriyatlar) asarida turli xalqlar : qadimgi greklar, eroniylar, so`g`dlar, xorazmliklar, xristianlar, yahudiylar, musulmonlarning ruhiy xususiyatlari va ularning eralarini boshlanish sabablarini ko`rsatib bergan.[219]

Darhaqiqat inson ruhiyatini yuksaltirish unga ma`naviy ozuqa berish qadim zamonlardan mavjud bo`lib, ijtimoiy muhit ta`sirida rivojlanib kelgan.

Ijtimoiy –siyosiy hayotda bo`lgan katta o`zgarishlar, milliy ongning o`sishi, millatlararo integrasiyaning kuchayishi bugungi hayotga kirib kelayotgan yoshlarimizni yanada hayot, yangilanish, taraqqiyot bilan uzviy va izchi ravishda, teranroq anglab zamonaviy bilimlarni, kasblarni, faoliyat jarayonlarini egallashga olib kelmoqda.

Yoshlarda totuvlik va milliy bag`rikenglik munosabatlarini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo`lib,bugungi kundagi globallashuv jarayonlariga ijtimoiy jihatdan to`g`ri yondoshishga olib keladi. Totuvlik va milliy bag`rikenglikni Totuvlik va milliy bag`rikenglikni, albatta bugungi kun yoshlari, hayotimiz davomchilari, taraqqiyotimiz rivoji, ertangi kun yaratuvchilarida tolerantlik munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.

1. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. - Toshkent, "O`zbekiston", 2011. B -416
2. V.Karimova, N.Shomurodova. Etnopsixologiya.-Toshkent-2012.B-9.
3. L.G.Pochebut. Kross-kul'turnaya I etnicheskaya psixologiya. Moskva. Sank-Peterburg. 2012. s128.

[218] V.Karimova, N.Shomurodova. Etnopsixologiya .Toshkent-2012. 9-bet.
[219] V.Karimova, N.Shomurodova. Etnopsixologiya .Toshkent-2012. 9-bet.

2-ШЎЪБА. ИСЛОМ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ФАН МЕТОДОЛОГИЯСИДА ЎРГАНИЛИШИ.

ГЛОБАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ И ИНТЕГРАТИВНАЯ ОСНОВА НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Сафарова Нигора Олимовна – доктор философских наук, профессор.
Заведующая кафедрой Общественных наук Навоийского государственного педагогического института

С момента своего зарождения – наука была глобальной: ей свойственны те самые качества, которые сегодня считаются признаками и определениями глобализации. На протяжении тысячелетий Центральная Азия была центром встречи, сосуществования самых различных культур и укладов.

В данном случае хотелось бы обратить особое внимание также на научную толерантность, которая ярко проявилась в деятельности ряда крупных научных центров, функционировавших в прошлом на территории Узбекистана. Это современная проблема, в последнее время обретшая широкий общественно-политический духовно-научный смысл и содержание, конечно не предстала внезапно, а подготавливалась многими научными исследованиями прошлого.

Это убедительно подтверждается на примере многообразной деятельности Академии Маъмуна в Хорезме, которая оставила яркий след в истории мировой науки, культуры в целом.

Обретение Хорезмом независимости, богатые тысячелетние исторические, культурные, научные традиции, приход к власти просвещенных правителей в конце X века н.э. сыграли важную роль в том, что во время правления Абу-л-Хасана Али б. Маъмуна из династии Маъмунидов в Хорезме по его приглашению собрался ряд крупнейших ученых того времени, и возникло ученое сообщество, которое впоследствии получило название Академии Маъмуна в Хорезме. Обретение Узбекистаном независимости позволило возродить ее в наше время, привлечь внимание мировой общественности к деятельности, научным достижениям этой Академии. К настоящему времени многое сделано для изучения ее вклада в мировую науку. На наш взгляд, следует обратить особое внимание еще на один аспект научной деятельности, связанный с ее **глобальной** направленностью.

ГЛОБАЛЬНАЯ сущность научной деятельности Академии Маъмуна в Хорезме проявилась весьма многогранно. Это прежде всего религиозная, научная, духовно-культурная толерантность. Обретшая большую актуальность в свое время научной деятельности Академии Маъмуна нашла свое выражение в **ТОЛЛЕРАНТНОСТИ** том, что здесь **ИНТЕГРИРОВАЛИСЬ** ученые различных наций, народностей, религиозных конфессий. Здесь работали, занимались научной деятельностью такие ученые с мировыми именами, как Абу Райхан Беруни, Абу Али Ибн Сино, Абу Наср б. Ирак, Абу-л-Хайр Хаммар, которые исповедовали ислам, христианин Абу Сахл Масихи и многие другие. Беруни вспоминал, что еще в детские годы ему помогал изучать греческие названия растений «один грек». Известный средневековый автор Низами Арузи Самарканди отмечал дружеские отношения между учеными, их взаимные переписки и беседы. Крупный историк Абу-л-Хасан Байхаки также впоследствии обратил на это большое внимание.

По свидетельству Абу Мансура ас-Саалиби одних авторов арабской литературы здесь собралось около 300 человек. Акад. И.М.Муминов назвал это собрание крупнейших ученых своего времени «Академией знаний»[220].

[220] Мўминов И. Хоразмлик буюк энциклопедист олим. …9-б.

Другим ярким примером практической реализации идей научной толерантности в научном и образовательном процессе выступает также деятельность Медресе Улугбека, которая получила название «Академии Улугбека». Ее научные, образовательные достижения получили мировое признание. В ней нашли свое наиболее последовательное воплощение идеи Тимура, Тимуридов и прежде всего самого Улугбека о необходимости соблюдения принципа **интеграции** для обеспечения эффективного развития науки. В научных учреждениях, создаваемых в Самарканде, Герате и других городах, занимались плодотворной научной деятельностью и обучением многие крупные ученые, представляющие разные народы, регионы, вероисповедования и научные школы того времени. Так, «…благодаря Мирзо Улугбеку более 100 ученых того времени работали в Самарканде. Среди них были такие ученые как: Тафтазани, Мавлоно Ахмад Казызаде Руми, прозванный современниками «Платоном», Гиясиддин Джамшид, Гиясиддин Каши, Мухаммад Хавафи и другие. При Улугбеке создавали свои труды известные историки XV в. такие, как Хафизи Абру, автор «Зубдат аттаварих» («Вершина историй»); Абдураззак Самарканди, автор «Матла ассаъдайн ва мажмуаи ал-бахрейн» (Соединение двух морей и сияние двух счастливых звезд); Мирхонд, автор «Равзат ас-асфо» (Райские сады); Хондамир, автор «Хабиб ус-сийяр» («Письмо другу») и ряда других произведений»[221]; научный центр, созданный Улугбеком, впервые был упомянут как «Академия Улугбека» знаменитым французским мыслителем, писателем и ученым Вольтером. Глубокое теоретическое обобщение, развития и практическая реализация идей научной **ГЛОБАЛИЗАЦИИ** в контексте региональной, национальной и религиозной веротерпимости нашли свое последовательное развитие в новое время.

Крупным научным центром выступила в то время также обсерватория Улугбека, которая обрела всемирную известность. Она также явилась своеобразной академий естественных наук, в которой работали ученые, представлявшие астрономию, математику, географию и другие науки[222].

Таким образом, существующие источники и материалы позволяют анализировать вышеуказанные научные центры прошлого, созданные на территории современного Узбекистана с точки зрения ряда современных проблем, в частности научной толерантности.

ALISHER NAVOIYNING ASARLARIDA SABR TASAVVUFIY MEZON SIFATIDA

Ochilova M.Sh.-NavDPI doktoranti
Ilmiy rahbar: Safarova N.O. f.f.d.prof.

Annotatsia: In this article, patience is studied as a philosophical criterion in the bees of the great thinker Alisher Navoi "Mahbub ul-qulub", "Farhod and Shirin", "Lison ut-tayr". There is a religious and secular, mystical interpretation of patience, which is one of the moral qualities of man.

Tasavvufiy tushuncha sifatida sabr TARIQAT bosqichlarining maqomlaridan biridir. “Maqomat – maqom (manzil, bekat) so‘zining ko‘pligi bo‘lib, solikning ruhiy-ma’naviy kamoloti bosqichlarini anglatadi. Abu Nasr Sarroj tariqatning quyidagi maqomlarini qayd etgan: 1. Tavba 2. Vara’ 3. Zuhd 4. Faqr 5. Sabr 6. Xavf 7. Rajo 8.Tavakkul 9. Rizo”. ***Sabr-toqat, chidam*** **–** so‘fiylar tilida qiyinchiliklardan shikoyat qilmaslik, ayniqsa, Xudodan boshqaga nola-iltijo qilmaslik. Sabr etuvchi (sobir) o‘zini balo girdobiga solib, balolardan qo‘rqmaydigan odamdir. “Sabr kushoyish uchun intizorlikdir” (Sahl Tustariy), ya’ni ruhiy-ma’naviy mushkulliklar yuz berganda, sabr qilgan solik kushoyish topadi, ya’ni manzillarini kashf etadi.”[223]

[221] Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р. Межнациональная толерантность в Узбекистане: история и современность. – Т.: Университет, 2004. – с. 75.
[222] См. Мўминов И. Али Қушчининг бир рисоласи ҳақида… 480-481-бетлар.
[223] Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: “Movarounnahr”, 2009. –B. 26-28.

Navoiy ijodidagi “Xamsa” dostonlari va uning nasriy asarlarini tahlil qilganimizda, qahramonlarda ikki xil ishqni: ilohiy va insoniy ishqni ko‘rish mumkin. Dostondagi obrazlar tasavvufiy ma’nolarga ega. Farhod yenggan ajdaho, dev, temir odam shunchaki xayoliy obrazlar emas, uning botiniy olamidagi nafsoniy istaklar timsolidir. Tasavvufda nafsni yengish quroli sifatida ishq birinchi darajali deb qaralgan, shu sababli Farhodning muhabbati nafsni yengishga asos bo‘ldi. Lekin bunda asosiy vazifani bajarishda nafsni otning jilovi sifatida tasavvur etsak, jilovning bir tomonini ishq, ikkinchi tomonini esa sabr deyishga to‘la haqlimiz.

Navoiy asarlarini mutolaa qilganimizda ko‘pincha shoir aytmoqchi bo‘lgan fikr uning qahramonlari xarakteriga singdirib yuborilganligining guvohi bo‘lamiz. Asarda keltirilgan hikoyat qahramoni garchi tuhmat tufayli zindonga tushib, zolimlar qo‘lida kaltaklanib, qiynoqlarga solinsa-da, jim turadi. Shoir uning holatini: “Kaltak zarbidan uning butun vujudi jarohat bo‘ldi; hamma a’zosining terisi shilindi. Uning a’zoyi badani shunday dabdala qilingan edi-ki, oqqan qon u maydonni lolazor qildi. Shunda ham, u bechora mutlaqo dam urmadi va iqror so‘zni tilga keltirmadi.”(47-bet) deya ta’riflaydi.

Mavlono Jaloliddin Rumiy o‘zining hikmatlaridan birida:

Gar kishi egnida yangi to‘n erur,

Sabr-u bardosh birla yetmish to‘nga ul, – [224]

deb yozadi. Navoiy hikoyatidagi qahramon Rumiy hazratlari ta’riflagan kishi holatiga yetishadi. Uning kaltaklanganligini ko‘rib turgan qiz yoniga kelib, yaralariga malham qo‘yadi. Yigit sabri tufayli tasavvur qilib bo‘lmas davlat va buyuk baxtga muyassar bo‘ladi. Navoiyshunos olim Ibrohim Haqqul “Tafakkur” jurnalida chop etgan “Sabr – iroda ishi” nomli maqolasida e’tiborli fikrlarni bayon etadi. Abulkarim Qusharining fikrlariga asoslanib, quyidagi mulohazalarni bildiradi: “Ulardan biri – obidlarning sabri, ikkinchisi – oshiqlarning sabri. Obidlar sabrining eng go‘zal ko‘rinishi – sabrning shikoyatdan butunlay forig‘ bo‘lishi. Oshiqlarning eng go‘zal sabri – iztirobdan xoliligi”[225]. “Mahbub ul-qulub” asarida sabrning har ikkala turi, ya’ni ham nazariy, ham amaliy jihatdan to‘liq yoritilganligining guvohi bo‘lamiz. Shoir ushbu hikoyat orqali baxt insonga qiyinchiliklar, sabr-toqat, ko‘z yoshlar-u, zahmatlar evaziga beriladigan ulug‘ ne’mat ekanligini yana bir karra dalillab bergan:

Kimki, bir shiddat aro sabru tahammul ayladi,

Baxt aning nishini no‘shu xorini gul ayladi.

Ya’ni: *Kimki biror qiyinchilikda sabru chidam ko‘rsatsa,*

Baxt uning zahrini bolu, tikanini gulga aylantiradi.[226]

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr”da sabrga juda ko‘p o‘rinlarda alohida urg‘u berib o‘tishi, asarning butun mazmun-mohiyati sabr asosiga qurilganligini ko`rsatadi. Navoiy islom falsafasi dengiziga tasavvuf daryosi, tasavvuf daryosiga naqshbandiya irmog‘i orqali suzayotgan bir kema yanglig‘ ijod etdi, shuning uchun bobokalonimiz umr bo‘yi ana shu o‘ziga eng yaqin irmoq suvlaridan ko‘p ichgan.[227] Uning mashhur falsafiy dostoni bo‘lmish “Lison ut-tayr”da tasavvuf ta’limotining yorqin namunasini ko‘rishimiz mumkin. Chunki qushlar yetti vodiyni bosib Alloh jamoliga erishish uchun qanchadan-qancha mashaqqatga duch keladi. Bu azob-uqubatni yengish uchun ularda, avvalo, sabr-qanoat mujassam bo‘lishi kerak. Shundagina ular o‘zlari istagan maqsadga – Alloh jamoliga erishadilar:

Bu safarda ranjlardur ta’miya,

Ko‘nglinggizga etsa ondin tavsiya[228].

---

[224] Mavlono Jaloliddin Rumiy. Hikmatlar – Toshkent, 2007. –B.54.

[225] Haqqulov I. Sabr – iroda ishi. Tafakkur jurnali. 2009, 4-son. –B. 74-75.

[226] Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur Gulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. –B. 47

[227] Sultonmurod Olim. Naqshband va Navoiy –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1996.-B-107.

[228] Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1991. – B-44. (Izoh: boshqa misollar ham shu manbadan olinib, sahifada beti ko‘rsatiladi.)

Qushlar safar paytida ranj-u alam, jabr-u sitam, turfa kulfat-u ofatlarga ro‘baro‘ bo‘lishadi. Ammo ularning barchasida ham sabr-toqat, matonat kuchli emas edi. Bu qusuri tufayli ularga bu manzil malol kela boshlaydi:

Bo‘ldilar yo‘l ranjidin farsudahol,
Har biriga qo‘ydi yuz behad malol. (51-bet)

Asarda safar qiyinchiliklariga chiday olmagan qushlar yo‘lboshlovchi Hudhudga o‘z uzrlarini ayta boshlaydi. Bulbul guldan uzoqda sabr unga begona bo‘lgani, ko‘nglini ham, jonini ham hatto butun borlig‘ini ham gulning ishqi egallaganini aytadi. Ko‘nglida boshqa ishq bo‘la turib, Allohga oshiqlik da’vo qilolmasligini bildiradi. Alloh vasliga yetmoq uchun komilikka erishgan bo‘lmog‘i lozim. Komillikka erishishning asosiy sharti sabrdir:

Dedi Bulbul: “K-ey bu majma’ga dalil
Men bo‘libmen gul havosidin zalil.
Oydin oyru oshiq-u devonamen,
*Aql hush-u **sabrdin** begonamen.*
*Onsizin yo‘q **sabr** ila toqat manga,*
Qayda yoro, chekkali furqat manga. (58-bet)

“Lison ut-tayr”da keltirilgan quyidagi hikoyatda sabrsizlik qoralanadi. Unda bayon qilinishicha, bir pahlavon chohgohda va kechqurun uy tomondan ovqat yeb, hatto mast filga ham shikast yetkaza oladi. Mamlakatda xarobalik yuz berib, aholi o‘z yerlarini tashlab ketishga majbur bo‘ladi. Taom yemagan pahlavon safarning uchinchi kuni biyobonda jon taslim qiladi. Yosh bolalar va hatto ikki bukilgan qariyalar ham sabr-toqat bilan obod manzilga yetib kelib, maqsadlariga erishadi:

Qat’ etib yo‘lni yoyoq atfol ham,
Har taraf ikki bukulg‘on zol ham. (74-bet)

“Lison ut-tayr”ning Shayx San’onga bag‘ishlangan hikoyatida ham sabr haqidagi mulohazalarini ko‘ramiz. Unda Shayx San’on bir tushni qayta-qayta ko‘radi va sabr-u qarori tugaydi. Uning dardiga chora, bag‘ri porasiga davo beradigan – bu sabrdir.

Necha tun bir tush anga ko‘rguzdilar,
*Rishtai **sabr-u qarorin** uzdilar.* (89-bet)

Shayxning butun borlig‘ini, aqli-u hushini ilohiy ishq egallaydi.

Shayx jismidin borib ul yerda tob,
*Ko‘nglini **betoqat** aylab istirob.* (91-bet)

Shayx Sa’non ilohiy ishq kuyida aql-u hushidan ayrilgan g‘arib devona holatiga tushadi. Uning dardiga malham bo‘ladigan, ishq o‘tidan kuygan bag‘ri porasiga davo beradigan, bunday damda unga madad beradigan narsa faqat – sabr:

Men g‘arib-u oshiqu devonaman,
*Hushu aql-u **sabrdin** begonaman.* (106-bet)

“Lison ut-tayr”da qushlar tanlagan mashaqqatli yo‘l nihoyatda sabr-bardoshli bo‘lishni talab qilardi. Chunki komillik solikdan birinchi navbatda sabrning oily darajadagi ko‘rinishini talab qiladi:

Ne ucharg‘a yor o‘lub quvvatlari,
*Ne qo‘narg‘a dard aro **toqatlar*** (231-bet).

Xulosa qilib aytganda, Hazrat Navoiy dostonlarini o‘qish, o‘rganish asosida mutafakkir ilgari surgan insoniy sifatlarning oily darajalaridan biri bo‘lmish sabrni har jihatdan o‘rganish va tahlil qilish alloma asarlarining tub mohiyatini anglashga, ulug‘ faylasuf ijodidagi yangi-yangi qirralarni kashf etishda juda katta ahamiyat kasb etadi.

ЖАМИЯТНИНГ МОДДИЙ ВА МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЎРНИ

Ачилова М.Э.- НавДПИ, катта ўкитувчи

Resume. This article analyzes the essence of the concept of the Renaissance, as well as the role of women in the formation of the foundation of the third Renaissance

Уйғониш даври ўзига хос хусусиятларга эга бўлган ғоявий ва маданий ривожланишни ўз ичига олган тарихий жараён бўлиб, маълум бир давлат ва жамиятнинг маънавий-маърифий, иқтисодий-сиёсий юксалиши билан изоҳланади. Бундай юксалиш ва маънавий-маърифий уйғонишларга IX-XII, XY-XYI асрлардаги Марказий Осиё, XYI-XYII асрлардаги Европа ренессансини мисол тариқасида келтириш мумкин. Бу давр асосий хусусиятларидан бирини гуманистик (инсонпарварлик) ғоялари ташкил этиши олимларимиз томонидан эътироф этилган. Дарҳақиқат, тарихий манбаларга кўра Уйғониш даври мутафаккирлари: Абу наср Фаробий, Ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Синолар илмий-фалсафий меросида диний ва дунёвий илмлар уйғунликда ўрганилиб, инсон, унинг қадр-қиммати, ижодий қобилияти, интеллектуал салоҳияти масалалари кенг тадқиқ этилган. Натижада бу давр моддий ва маънавий мероси бутун дунё илм-фани ривожига сезиларли таъсир қилди. Бу давр моҳиятини Ўзбекистон республикаси президенти Ш.Мирзиёев изоҳлаб, шундай фикр билдирган:

"... Ҳаммангизга яхши маълум, антик даврда Юнонистонда ёнган илм машъаласи тўққизинчи-ўн иккинчи асрларда Марказий Осиё ҳудудида қайта порлади. Бу даврда юртимиз ҳудудида биринчи Ренессанс юзага келди ва бутун дунё тан оладиган машҳур даҳоларни етиштириб берди. Хусусан, Муҳаммад Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий сингари ўнлаб буюк алломаларимизнинг жаҳоншумул илмий-ижодий кашфиётлари умумбашарият тараққиёти ривожига беқиёс таъсир кўрсатди"[229]. Амир Темур ва темурийлар билан боғлиқ XY-XYI асрлардаги Уйғониш даврлари ҳақида ҳам шундай ижобий фикрларни билдириш мумкин. Амир Темурнинг маданият, маърифатга эътибори, умуман илм-фан аҳли учун яратган шарт-шароитлари кучли марказлашган давлатнинг барпо этилишига ва бу давлатда бунёдкорлик ишларининг авж олишига олиб келди. Маданият, санъат, илм-фан ривожланди. Мирзо Улуғбек, Али Қушчи, Алишер Навоий, Камолиддин Беҳзод, Шарафиддин Али Яздий, Хондамир, Мирхонд, Бобур... каби илм-маърифат дарғалари дунёга келиб, дунё тамаддунида ўз ўрнига эга бўлди.

Бугун буюк маънавий мерос ворислари бўлган ўзбек халқи жадал тараққиёт йўлини танлаб,янги Уйғониш даврига асос солмоқда. Маълумки, "жадал тараққиёт"га тўрт омил уйғунлиги асосида эришилади. "Бунинг учун энг аввало тез ривожланиш суръатларига эришишни таъминлайдиган етарли инвистицияларга эга бўлиш; иккинчидан, пухта режалаштирилган тараққиёт модели ва бу моделни узлуксиз амалга оширишга қаратилган механизм ва " йўл хариталари" зарурлиги, учинчидан эса, ана шу юксак суръатларни таъминлашга қодир бўлган инсон капитали, салоҳиятли кадрлар, мутахассисларнинг бўлиши, тўртинчидан эса, жадал ривожланиш моделини рўёбга чиқаришга қодир ирода, лидернинг жамиятни етакловчи кучи ва қатъий азму қарори тақозо этилади. Мамлакатимизда ана шу омилларнинг барчаси бор".[230] Дарҳақиқат, Ўзбекистонда инсонпарварлик анъаналарига содиқ ҳолда олиб борилаётган ислоҳотлар ва уларнинг ижроси фикримизга асос бўлиб хизмат қилади. Жамиятимизда "Ислоҳот- ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун" тамойили остида олиб борилаётган фаолият мазмун-моҳияти билан Учинчи Ренессанс учун асосий пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда. Айниқса,

[230] М.Бекмуродов, Қ.Қуронбоев, Л.Тангриев. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. Т.2017 й. 84-бет.

мамлакатимизда қабул қилинган Ҳаракатлар стратегияси ва унинг асосий йўналишлари инсон манфаатларини таъминлаш, фуқаролар ҳақ-ҳуқуқларини кафолатли ҳимоя этиш, одамларни рози, бахтли, саодатли қилишга қаратилган янги, кудратли ўзгаришлар руҳида кечаётганининг ўзи Ўзбекистон жамияти сифат жиҳатидан мутлақо янги даврга қадам қўйганидан далолатдир.

Янги давр ислоҳотларини ҳаётга тадбиқ этишда аҳолининг 50 фоиздан юқори қисмини ташкил этувчи хотин-қизларимизнинг алоҳида ўрни ва нуфузи бор. Бугунги кунда оқила ва зукко аёлларимизнинг ижодий, интеллектуал ва меҳнат потенциалидан фойдаланмаган соҳанинг ўзи йўқ. Айниқса,2011 йил 11 октябрнинг БМТ Бош Ассамблеяси томонидан "Халқаро қизлар куни"деб эълон қилиниши хотин-қизларимизга қўш қанот бағишлади. Бугун аёл-она, аёл - устоз, аёл- ўқитувчи, аёл- шифокор, аёл- сиёсатчи, аёл - ижодкор, аёл- тадбиркор, аёл- раҳбар. Аёлнинг уй бекаси, фарзанд тарбиячиси бўлиш билан бир қаторда давлат ва жамият ҳаётидаги муҳим масалаларни ҳал қилишга лаёқатли шахс экани бугун қарор топди.

Ҳаракатлар стратегиясининг тўртинчи йўналишида назарда тутилган "Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш" деб номланган иккинчи бандида таъкидланганидек, "хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларни давлат ва жамият бошқарувидаги ўрнини кучайтириш, хотин-қизлар, касб-ҳунар коллежи битирувчи қизларининг бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш, оила асосларини янада мустаҳкамлаш" [231] аёллар мавқеини қўллаб – қувватлашга қаратилган ҳуқуқий кафолатлиги билан аҳамиятлидир.

Маълумки, БМТ нинг Барқарор ривожланиш мақсадларидан келиб чиқиб қабул қилинган "Ўзбекистоннинг 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифалари" даги 5-мақсад- Гендер тенгликни таъминлаш ва барча хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш" деб белгиланган. Ушбу ҳужжат жамиятимизда гендер тенгликни таъминлаш масаласида янада кенг имкониятлар яратди.

2019 йил сентябрида қабул қилинган "Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги қонун гендер тенглик бобида қўйилган улкан қадам бўлди. Унга кўра миллий қонунчилигимизда биринчи марта "гендер" аёл ва эркакларнинг жамиятдаги ўрнини топишга қаратилган тушунча сифатида моҳиятан ёритилди. Гендер- хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги муносабатларнинг жамият ҳаёти ва фаолиятидаги барча соҳалар – сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, мафкура ва маданият,таълим, илм-фанда бўладиган ижтимоий жиҳат эканлиги таъкидланди. Мазкур қонуннинг 4-моддасида эса демократизм, хотин-қизлар ва эркакларга тенг ҳуқуқлилик, жинс бўйича камситишга йўл қўймаслик, очиқлик ва шаффофлик каби принциплар гендер тенгликни таъминлашдаги асосий принциплар сифатида белгиланди.

2019 йил 7 мартда ПҚ-4235-сон "Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб- қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарор билан хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига тўсиқ бўладиган айрим омилларга чек қўйилди.Жумладан ,аёллар пенсия ёшига етганда ҳам (55 ёш) улар билан тузилган меҳнат шартномасини 60 ёшга тўлгунга қадар иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилиш таъқиқланди; гендер тенгликнинг бузилиши билан боғлиқ ишларда адвокатлар хизматига эҳтиёж туғилса, бу хизматлар давлат томонидан қопланиши белгиланди; аёллар меҳнатини муайян соҳа ёки касбларда қўллаш бўйича таъқиқлар бекор қилинди; тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи хотин-қизлар учун имтиёзли кредитлар ажратилдики, натижада тадбиркор аёллар сони бугунга келиб 14000 нафардан ошиб кетди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75 сессиясида онлайн тарзда ва ўзбек тилида қилган нутқида 11та глобал

[231]. М.Бекмуродов, Қ.Қуронбоев, Л.Тангриев. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. Т. 2017.68-Б.

муаммолар қаторида гендер тенглик масалалари ҳақида гапириб, Ўзбекистонда гендер сиёсат давлат аҳамиятига молик масала эканлиги, айниқса, янги парламент таркибидаги депутат хотин-қизлар сони бугунги кунда 2 баравар ошганлиги таъкидланди.[232] Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасида 32 фоиз, Сенатда 25 фоиз, маҳаллий Кенгашларда 25 фоиз аёлларимизнинг борлиги уларнинг давлат бошқарувидаги ижтимоий-сиёсий фаоллиги натижасидир. Ҳаёт мазмунини тўғри тушунадиган,билимдон, фаол ва ташаббускор хотин-қизларимизнинг эришган бу кўрсаткичлари эса ўз ўрнида жамиятимизнинг иқтисодий ўсишига,фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, бир сўз билан айтганда, жамиятимизнинг моддий ва маънан юксалишига олиб келади.

Давлатимиз раҳбарининг “Ўқитувчилар ва мураббийлар куни” муносабати билан қилган нутқида Учинчи Ренессанс пойдевори мазмун-моҳияти ҳақида гапириб**:** “Биз мактабгача таълим ва мактаб таълими, олий ва ўрта махсус таълим тизими ҳамда илмий-маданий муассасаларни бўлғуси Ренессанснинг тўрт узвий ҳалқаси, деб биламиз. Боғча тарбиячиси, мактаб муаллими, профессор-ўқитувчилар ва илмий-ижодий зиёлиларимизни эса янги Уйғониш даврининг тўрт таянч устуни, деб ҳисоблаймиз. Мен ишонаман-ҳурматли ота-оналар бу ташаббусни албатта қўллаб-қувватлаб, янги Ренессанснинг бешинчи ҳалқаси, бешинчи устуни бўладилар”[233]деб таъкидладилар. Таъкидлаш жоизки, таълим йўналишида ҳам хотин-қизларимизни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Хусусан, қишлоқ қизлари ва аёлларининг олий маълумот олишлари учун 2019-2020 ўқув йилида 59 та олий ўқув юртида сиртқи курслар фаолияти йўлга қўйилгани, 2020-2021 ўқув йилида эса қўшимча қабул квоталари жорий этилгани фикримиз асосидир.Умуман, Ўзбекистонда хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб –қувватлаш, уларни рағбатлантириш борасида тизимли ишлар мониторинги кенг йўлга қўйилган. Натижада сўнгги йилларда турли даражадаги давлат мукофоти совриндорлари бўлган хотин-қизлар сони 2 минг 224 нафарга етди. Айни пайтда Зулфия номидаги Давлат мукофоти билан тақдирланган 300 дан зиёд хотин-қизларнинг 10 нафари ҳокимият тизимида, 30 нафари турли вазирлик, идора ва ташкилотларда, 70 нафари таълим тизимидаги бошқарув аппаратида фаолият юритяпти.[234]

Маълумки, ислоҳатларни ҳаётга тадбиқ этиш натижасида бугунги кунда мамлакатимизда биргина илм-фан соҳасида меҳнат қилаётган олима аёлларимизнинг 6 нафари академик, 514 нафари фан доктори, 4780 нафари фан номзодлари сифатида фаолият олиб бораётган бўлса, халқ таълимидаги педагог ва мураббийларнинг 70 фоизини хотин-қизлар ташкил этар экан. Бу статистик рақамларни инобатга оладиган бўлсак, янги Ренессанс пойдеворини яратишдек буюк вазифада аёлларимизнинг муносиб ўрни борлиги кундек равшан бўлади.

Юқоридаги таҳлиллардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, жамиятимизда хотин-қизлар манфаатларини ҳимоя этишнинг ҳуқуқий асослари яратилган ва тобора такомиллашиб бормоқда. Шундай экан, гендер тенгликни таъминлаш бобида олиб борилаётган ислоҳатлар, яратилаётган шароитлар хотин-қизлардан жамиятдаги ўз ўрнига янада масъулият билан қараш, ўз устида ишлаш, ўз истеъдодини, қобилиятини, интеллектуал салоҳиятини янада ошириш учун фаоллашишга чорлайди. Бу жараёнлар эса ўз ўрнида ҳақли равишда Учинчи Ренессанс учун пойдевор бўлиб хизмат қилади. Демак, ҳар доимгидек “ муҳтарама аёлларимизга эътибор ва ғамхўрлик кўрсатиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолади”[235]. Шундай экан “ жамиятимизда тинчлик, меҳр-оқибат муҳитини мустаҳкамлаш, ёш авлодни соғлом ва

---

[232] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ БОш Ассамблеясининг 75-сессиядаги нутқидан.2020 йил.23 сентябрь.

[233] Ш.Мирзиёев. Ўқитувчи ва мураббийлар- янги Ўзбекистон барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир. ”Ўқитувчи ва мураббийлар куни”га бағишланган нутқ. Т. 2020 йил, 1 октябр.

[234] Т.Норбоева.Хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари – давлат эътиборида. “Халқ сўзи” газетаси. 2020 й.13 октябрь

[235] Ш.Мирзиёев. Ўқитувчи ва мураббийлар- янги Ўзбекистон барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир. ”Ўқитувчи ва мураббийлар куни”га бағишланган нутқ. Т. 2020 йил, 1 октябр.

баркамол этиб вояга етказишда ўрни беқиёс бўлган хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётимиздаги нуфузини янада оширишимиз зарур.Улар учун муносиб шарт-шароитлар, янги иш ўринлари яратиш, опа-сингилларимизнинг оғирини енгил қилиш, уларнинг саломатлигини мустаҳкамлаш, истеъдод ва қобилиятини рўёбга чиқариш бизнинг доимий ва муҳим вазифамиз бўлиб қолади”.[236]

ИСЛОМИЙ ОБИДАЛАР ЗИЁРАТ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА

Туробова Ш.Б.-НавДПИ., катта ўқитувчи

RESUME:This article discusses the unique features of Islamic culture and architecture and their importance in the development of tourism today.

“Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир.Тарихий меросни асраб-авайлаш,ўрганиш ва авлодлардан-авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устивор йўналишларидан биридир.”[237] Дархакикат.Ислом динининг Ўрта Осиёга кириб келиши ўлка халқларининг моддий ва маънавий маданиятининг янада равнақ топишига кенг йўл очиб берди. “Ислом дини билан бирга араб имлосининг кириб келиши, зиёлилар томонидан ўзлаштириш ва кенг фойдаланиши араб тилидаги бой маданий бойликлар билан якиндан танишишга хамда ўз маданий ютуқларини кенг мусулмон оламига олиб чиқишга имкон берди»[238]. Дарҳақиқат, ислом динииг кириб келиши мамлакат иқтисодий, сиёсий ва маънавий ҳаётида юксалишлар даврини бошлаб берди. Барчани илму-маърифатга, эзгуликка, яхшиликка, сабр тоқатли бўлишга, савоб ишлар қилишга чорловчи ислом дини халқни ягона эътиқод атрофида бирлашишига, бу эса ўз навбатида аста-секинлик билан мамлакат осойишталиги, юрт ободлиги, халқ фаровонлигига олиб келди. Марказий Осиё уйғониш даври маданиятига назар ташлайдиган бўлсак, илм-фан, маданият ва санъатнинг ривожланишига кенг йўл очиб берилиши ҳунармандчилик, савдо-сотиқнинг ривожланиши, қадим Самарқанд ва Бухоронинг маданий марказга айланиши барча соҳада юксак даражадаги тараққиётга, диёримиздан буюк алломаларнинг етишиб чиқишига, мамлакатнинг дунёга танилишига олиб келди. Юртимизда қад кўтариб турган кўплаб ноёб тарихий ёдгорликлар аждодларимизнинг диний эътиқодлари билан боғлик равишда шаклланди, бу даврда бунёд этилган маҳобатли исломий обидалар архитектура санъатининг юксалишига сабаб бўлган. Ҳар бир қишлоқда масжид, ҳудудларда мадрасалар барпо этилди. Мадрасаларда диний билимлар билан бирга дунёвий илмлардан сабоқ берилиши буюк алломалар, муҳаддисларнинг етишиб чиқиши ва уларнинг жаҳон маданиятини юксалтирувчи ноёб ижод дурдоналари, илмий кашфиётлар қилишига сабаб бўлди. Шу билан бирга ноёб тафаккур ва каромат соҳиблари кўплаб шогирдларга пиру - устозлик қилиш билан бирга халқни ўз орқасидан эргаштириб, халқ маънавиятининг юксалишига, миллат тафаккурининг такомиллашишига хизмат қилган. Ислом динида устоз-шогирдчилик анъаналари улуғланган, устозларга чуқур ҳурмат-эҳтиром кўрсатилган. Пиру устозларига атаб, тириклик чоғида ва оламдан ўтгандан сўнг уларнинг хотирасига ҳурмат сифатида, фарзандлари, шогирдлари томонидан маҳобатли мақбаралар барпо этган. Масжид, минора, мадраса, мақбара сингари ноёб архитектура иншоотлари қурилиши жараёнларининг такомиллашуви Ўрта Осиё меъморчилигиниг тараққий этишига олиб келди. Ислом маданиятининг юксалиб бориши миллат равнақига, қолаверса, жаҳон маданияти ривожига катта ҳисса қўшди.

Ислом маданияти ва меъморчилиги ҳақида чуқурроқ тўхталиб ўтадиган бўлсак, ўз

[236]Ўша жойда.

[237] Ш Мирзиёев “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кутарамиз” Т.Узбекистон 2017 1-жилд 29- бет

[238] М.М.Хайруллаев Урта Осиёда илк уйгониш даври маданияти. Т. Фан. 1994.

замонасида илм-маърифат ўчоклари бўлган дастлабки масжидлар Бухорода VIII аср бошларида қурилганлиги тарихдан маълум. Кейинчалик бу бинолар тури тараққий этиб, меҳроб томони алоҳида безатилади ва унинг тўғрисидан ягона кириш қисми жойлашади. Натижада Бухородаги Мағоки Аттори каби пишиқ ғиштдан қурилиб, усти гумбаз билан ёпилган XI- XII асрлар масжиди юзага келади. Бундай иморатлар хонақоҳ типидаги маҳалла ва қишлоқ масжидларининг биринчи намуналари бўлиб, улар ҳам тараққий этиб боради. Ҳовлили масжидларнинг дастлаб барпо этилганларидан бири Афросиёб қазилмаларидан маълум. Сомонийлар даврида пахса ва хом ғиштлардан бунёд этилган бу масжид дастлаб ташқи томонлари квадрат тарзида бўлган. Бухородаги Калон масжидининг ҳам шу даврда ёғочдан қурилганлиги ва уни Чингизхон томонидан ёқиб юборилганлиги тарихдан маълум. Масжидлар халқни иймон-эътиқодга илм-маърифатга чорловчи маскан сифатида халқ маънавиятини юксалтиришда хизмат қилди. Бу меъморий обидалар бошқа иморатлардан ўзига хос ва бетакрорлиги билан ажралиб туради.

Маҳобатли мадрасалар, масжидлар, миноралар, мақбаралар гумбазлар ўзининг ички ва ташқи безаклари билан диққатга сазовор бўлиб, исломий обидаларнинг қурилиш услуби, улардаги ҳар бир безак, нақш ва ранг ўзига хос маъно-мазмунни ифодалаган.

Ҳар бир ҳудудда жойлашган Аллоҳнинг уйи саналмиш масжидлар ўзига хос архитектура услуби билан ҳар томонлама мақсадга мувофиқ бўлиб, ёзда салқинлиги ва қишда совуқдан ҳимояланганлиги билан муҳим аҳамият касб этган. Ҳар бир масжид ёнида барпо этилган миноралар ҳам ноёб архитектура намунаси сифатида диққатга сазовор. Минора араб тилидаги ”миноратун” сўзидан олинган бўлиб, “маёқ”,” йўл кўрсатувчи” маъноларини англатган. Масжидлар ёнида минораларнинг қурилиши муаззинларнинг азон айтишига мўлжалланган бўлиши билан бирга у Аллоҳнинг ягоналиги тимсолидир. Унинг баланд ва виқорли туриши эса, Аллоҳнинг улуғлиги ва ҳамма нарсани билгувчи, кўргувчи эканлигига ишора сифатида қаралади. Бундан ташқари минора Аллоҳдан бошқага бўйин эгмаслик, касу-нокасликдан ўзини баланд тутмоқ, ҳамма нарсага бир ҳил қараш, ўтмиш, бугун, келажакни бирдек кўриб туриш, иймон-эътиқод рамзидир.

Масжид деворларини безаб турган такрорланмас, жилокор нақшлар бир-бирига уйғун чирмашиб кетган “Куфий ”,” Сулс”хати ёзувларида мусулмон кишининг Аллоҳ Таоло билан танҳо мулоқотининг нозик жиҳатларини ифодаловчи хилқатлар мужассамлигининг гувоҳи бўламиз. Уларда Қуръон оятларидан парчалар, исломий ғоялар акс этган бўлиб, нақшнинг чодрага ўралган аёлга қиёсланиши бежиз эмас. Нақш-ҳаққониятни қўл билан ушлаб кўриш эмас, балки гўзалликни дилдан ҳис қилиш, чодра ортидаги вазиятга ўзини қалбан тайёрлаш ва унга кириб бориш тимсолидир. Исломий обидаларнинг нақшлари –олий баркамоллик, Аллоҳ ҳузурига йўл олиш рамзлари ҳамдир. Нақшдаги гуллар: гулсафсар -осойишталик, умри боқийлик, тўлқинсимон гул пояси-бойлик ва фаровонлик,новда ва япроқлар –навқиронлик тимсоли бўлса, зангори ранг- олий эътиқод, оқ ранг-бахт ва омад, қизил ранг -шодлик ва ёшлик тимсоллари сифатида ифодаланган. Том маънода нақшлар, ҳамма гўзалликларни яратган ва уни бандаларига неъмат қилиб берган ягона ва раҳмли Аллоҳ ҳузурига бориш ва унинг жамолига етишиш омилидир.

Самарқанд, Ғиждувон ҳамда Бухородаги маҳобатли мадрасалар, пиру устозларга атаб шогирдлари томонидан барпо этилган ислом оламида “етти пир” номи билан машҳур улуғ авлиёлар- тасаввуф таълимотининг буюк намоёндалари - Абдухолиқ Ғиждувоний, Бобои Самосий, Анжир Фағнавий, Ромитоний, Амир Кулол, Баҳоуддин Нақшбанд ҳамда буюк мутассавиф Мавлоно Ориф Деггороний, улуғ авлиё -Қосим Шайх, ислом фиқҳшунослигида машҳур авлиё -Мир Саид Баҳром мақбаралари ва бошқа ноёб исломий обидалар шу кунгача ўзининг маҳобати, бетакрорлиги, кўркамлигини сақлаб қолганлиги билан диққатга сазовор.

Дунё саййёҳлари диққатини тортиб келаётган бу ноёб маданий меросимизни асраб-авайлаш, келгуси авлодга шундайлигича етказиш, қолаверса, мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган туризм соҳаси равнақи учун улардан оқилона фойдаланиш давр талаби.

THE INFLUENCE OF ARISTOTLE'S WORKS ON THE FORMATION OF MODERN ETHICS

Suvonova N.M.-
NSPI., Department of Social Sciences teacher

Annotation.*This article discusses the place of Aristotle's philosophical views in the formation of modern ethics. The essence of the concept of ethics and its existence in different countries and peoples is revealed.*

In the modern sense, ethics is a philosophical science that studies the norms of morality and its impact on society and states. In turn, morality is the norms and rules that are accepted in society, which answer questions about good and bad, right and wrong. Just speaking about ethics and morality, morality should also be mentioned, since it is closely related to this topic. Morality is those rules and norms that guide an individual when performing any action or deed. The role and task of ethics in modern society is to analyze the moral state of society, find a problem, and propose a solution to this problem. It should also be noted that during the period from antiquity to the present, enough time has passed for ideas about morality and morality to change quite strongly.

Also, ethics in different peoples and countries differs, but there is a certain basis for developed countries. For example, take cannibalism - in some peoples of Africa this is commonplace, and is not condemned by society, but in the UN and CIS countries this is considered unacceptable even at the legislative level. The same can be seen in religion. Comparing, for example, the religion of Buddhists and Christianity. Buddhists believe that every life is sacred and inviolable, in turn, Christians believe that in the name of the Lord God, faith can be killed. That is why the crusades against Muslims were committed and then the term "holy war" appeared.

But even among developed countries there are differences, but less global. This can be seen in various aspects of activity. For example, take the way people visit in some countries. Consider the example of America and Japan. In America, when you come to visit, you can not take off your shoes and walk in shoes around the house, but in Japan, when you enter the house, you must take off your shoes, otherwise it is considered disrespectful to the hosts. And so, drawing analogies in various areas, we can conclude that for each individual country and people the concept of ethics is the same, but the culture of behavior is different and is formed by society, and changes depending on what period society is going through at a particular time.

From this we conclude a micro conclusion that there are some rules adopted by society - morality and the choice that an individual makes based on these norms - morality, and all this is studied by a science called ethics.

Enough has been said about modern ideas about ethics, morality and morality in our today's world. Now let's move on to these concepts in antiquity, and specifically, to Aristotle's work on ethics, because it was he who laid the foundations and introduced this term.

To answer the question of ethics, Aristotle first defines goals. And it starts with the concept of good. According to Aristotle, the good is when there is a perfect goal, and the achievement of this goal will be called the highest good. “Perfect we call that which is always pursued as an end in itself and never as a means.” It should also be said that Aristotle wrote "the good must satisfy itself." Note that satisfying oneself does not mean that it is limited only to the individual, but to those around him as a whole. And so it turns out that there is good for every person, and Aristotle considered ethics to be the achievement of good.

Ethics in the views of Aristotle was divided into ethical and dianoetic parts. He considered virtues as the ethical part, and science and art as the dianoetic part.

Among the virtues, Aristotle singled out the middle between each of them. For example, take courage; lack of courage is cowardice - it is condemned, and if you take an excess of courage, then it will be insane courage, which is also condemned in turn. And if we take the middle between this cowardice and insane courage, then courage is obtained. Similarly, with such virtues as: moderation, generosity, magnificence, generosity, ambition, meekness, anger, courtesy, boasting,

truth and irony, decency, shame and of course justice. Why did I single out justice so much? Because Aristotle, like almost all scientists of antiquity, emphasized a separate influence on justice. Therefore, such a virtue is included in a separate chapter. However, we will not consider it separately, we will limit ourselves to the fact that in the book Aristotle acts on the same principle as with other virtues. He uses the same method with the dianoetic part of ethics. It includes: science, art, practicality, reason, wisdom, good advice, prudence and recklessness, meaningfulness, ingenuity. For example, Aristotle considers science to be an acquired ability of the soul. He proves this by the fact that "A person knows when he is confident and the principles are clear to him. He will possess accidental knowledge if the certainty of principles is not greater than a relative conclusion.

That is, according to Aristotle's writings on ethics, we can conclude that he believed that the goal of man is happiness. And this happiness is achieved by means of ethics, that is, with the help of virtues. In other words, the virtues acted as morality, and the choice based on this morality will be morality. Let's end this micro conclusion with the quote "Pleasure is chosen, taking it for good. And suffering is avoided, considering it evil.

Let's summarize all of the above. It should be noted that Aristotle's contribution was significant for this topic, as he laid the foundations of ethics and considered it a tool to achieve the highest goal of every person, namely happiness. The basis of his ethics is the virtues in qualities, which are the golden mean, which is approved by society. But over time, epochs changed, and meaning remained from the original ethics. Now the same virtues are the norms, only changed and simplified. It should also be noted that some factors influence the moral standards of an individual, such as: his upbringing (the main part from his parents and some more from school); then in what environment is the individual, that is, his social circle; also from the state where the individual lives, more specifically - from the mentality of this country; it is also possible to single out an insignificant and not inherent to everyone, but there is such a factor as religion. And we finish the conclusion by saying that it can be traced that ethics changes with the passage of time and the mentality of the people, but its foundation, which was laid by Aristotle, remains constant, wherever it is, and that is why Aristotle made a huge contribution to the development of norms behavior in society.

ИЛК УЙҒОНИШ ДАВРИ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ

Файзиев Ф.Т.-
НавДПИ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Resume. This article provides a philosophical analysis of the scientific heritage of Central Asian thinkers of the First Renaissance and its significance. It shows on the basis of the source that the scientific heritage of great thinkers has been studied in science. There is also a brief analysis of the works and views of thinkers on science.

Ўрта асрларда (IX-XV асрлар), Марказий Осиёда кўплаб халқлар маданияти қовушиши асосида араб тилида бой илмий ва фалсафий фикр шаклланиб, бунда турли мамлакатлар вакиллари: Хоразмий, Фарғоний, Фаробий, Марвазий, Ибн Сино, Беруний, Мукаффа, Равандий, Низомий, Закариё Розий, Киндий, Жоҳид, Ибн Рушд, Ибн Божа, Ибн Туфайл ва кўплаб бошқалар фаол иштирок этишди. Булар фаннинг турли соҳаларига улкан ҳисса қўшган қомусий алломалар эди[239].

Ўрта Осиё халқларининг мустақил тараққиёти жараёни, феодализмнинг янада кучайиши билан боғлиқ бўлган ижтимоий-иқтисодий силжишлар Марказий Осиёда ишлаб чиқариш кучлари ўсиши ва маданий юксалишга олиб келди. Натижада Марказий Осиё

[239] Бу ҳақда батафсил қаранг: Муминов И.М. Выдающиеся мыслители Средней Азии. –М.: Знание, 1966. - 47 с.; Саифназаров И., Касымов Б., Мухтаров А. Философия. –Ташкент:Шарк, 2002. –С. 45-54.

маданиятнинг йирик ўчоқларидан бирига айланди, унинг вакиллари жаҳон цивилизациясига ўзларининг муносиб илмий, интеллектуал ҳиссаларини қўшишди[240].

Муҳаммад Хоразмий (780-850) – келиб чиқиши хоразмлик бўлган математик, астроном, географ, педагогдир[241]. Унинг асарлари табиий-илмий билимларни ривожлантиришга, табиатни тажриба орқали билишга бағишланган.

Табиатни тажриба орқали ўрганиш, табиий фанларга, хусусан, астрономия, математикага тааллуқли катта назарий муаммоларнинг қўйилиши табиий-илмий кашфиётлар қилинишида улар улкан рол ўйнашига олиб келдики, бу кашфиётлар кейинчалик Ўрта ва Яқин Шарқ олимларини борлиқнинг ўзини билишдан келиб чиққан ҳолда гносеологик принципларни ишлаб чиқишга ундашда яна бир туртки бўлди[242]. Хоразмийнинг илмий асарлари ҳам атроф дунёга диний-мистик қарашларда ўзгартириш ясашга хизмат қилди.

Хоразмий математик билимларни муваффақият билан ривожлантирди. “Алгоритм” тушунчаси “Ал-Хоразмий” сўзидан келиб чиққан бўлиб, ўн икки аср давомида турли кўриниш касб этди[243]. Хоразмийнинг алгебра (алжабр)ни кашф этиши икки қарама-қарши катталик: “маълум” ва “номаълум” устида фикр юритиш натижаси бўлди. Ҳар қандай тенглама ўзаро бир-бирини истисно этувчи шундай тушунчалар бирлигидир. Маълум ва номаълум қарама-қаршилигининг бирлиги – масала, ушбу қарама-қаршиликни ҳал этиш эса – масаланинг ечими[244].

Хоразмийнинг асосий асарлари: “Зиж”, “Қуёш соати тахтасида соат ясаш”, “Ҳинд ҳисоби ҳақида китоб”, “Мусиқа ҳақида рисола” ва бошқалар.

Шаҳобиддин Аҳмад ибн Муҳаммад Фарғоний (797-865) фарғоналик бўлиб, астроном, математик, географдир[245]. Фарғоний ўз илмий изланишлари натижасида математика фанларини ривожлантирди. У Ернинг ўлчамлари осмон диаметрига нисбатан арзимаслигини исботлади. Фарғоний фикрича, осмон икки хил ҳаракатда бўлади: бу – бутун осмон сферасининг ҳаракати ва сайёралар ҳаракати; улар бир-бирига қарама-қарши йўналишда ҳаракат қилади; бунда уларнинг айланиш ўқлари (ва қутблари) бир-бирига мос келмайди. Аллома барча юлдузларни катталигига кўра таснифлади.

Фарғоний китобхонларни оламнинг тузилиши, ёритқичлар ҳаракати, календарь ва география билан таништиради. Осмон ёритқичлари ҳаракатини ўрганишни у бирликлар, суткалар (кеча-кундуз), ойлар, йиллар, эралардан бошлайди. Фарғонийнинг асосий асарлари: “Китоб фи санъа ал-астурлаб” (“Устурлоб ясаш ҳақида китоб”), “Жадвал ал--Фарғоний” (“Фарғоний жадвали”), “Китоб фи усул илм ан-нужум” (“Юлдузлар тўғрисидаги илмлар унсурлари тўғрисида китоб”), “Ҳисаб ал-ақолим ас-сабъа” (“Етти иқлим ҳисоби”) ва бошқалардир.

Абу Наср ибн Муҳаммад Форобий (873-950) – қомусий аллома, файласуфдир. У юнон фалсафасини яхши билган. Форобий 160 га яқин асар ёзган бўлиб, уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин. Булар: қадимги юнон олимларининг илмий асарларига шарҳлар ҳамда ўз даври табиатшунослиги ва ижтимоий-фалсафий фикрининг долзарб муаммоларини ишлаб чиқишга бағишланган оригинал тадқиқотлардир[246].

---

[240] Масалан, қаранг: Абдунабиев А. Вклад в мировую цивилизацию. –Ташкент: Узбекистон, 1998; Саифназаров И., Нуриддинов Е. Великие ученые мыслители Центральной Азии периода Восточного Ренессанса. –Ташкент: ТГЭУ, 2005; Сангилов М. Корифеи философии Древнего Востока. –Ташкент:ТАИ, 2006.

[241] Бу ҳақда батафсил қаранг: Сангилов М. Корифеи философии Древнего Востока. –Ташкент:ТАИ, 2006. –С. 11-15.

[242] Қаранг: Ал-Хорезми Мухаммед. Математические трактаты. –Ташкент: Фан, 1964.

[243] Қаранг: Саифназаров И., Нуриддинов Е. Великие ученые мыслители Центральной Азии периода Восточного Ренессанса. –Ташкент: ТГЭУ, 2005. –С. 4-10.

[244] Қаранг: Ал-Хорезми Мухаммед. Математические трактаты. –Ташкент: Фан, 1964.

[245] Бу ҳақда батафсил қаранг: Абдунабиев А. Вклад в мировую цивилизацию. –Ташкент: Ўзбекистон, 1998. –С. 41-43.

[246] Қаранг: Жўраев Н. Форобий фалсафаси: инсон – жамият – жараён. // Мулоқот. – 2006. – № 1-2. – Б. 17-22.

Форобий худони бирламчи сабаб ва биринчи зот деб таърифлади. Форобийнинг пантеистик концепциясига кўра, материя қатор сабаблар воситасида худодан келиб чиқади, сўнг аста-секин ҳар хил аломатлар ва хусусиятларни касб этади, айни маҳалда худо ўз хусусий сифатлари ва таърифларига эга бўлмаган қандайдир зотга айланади. Замин ва осмондаги барча сфералар (соҳалар) жисмга хос, яъни моддий хусусиятга эга. Форобий шу мавқеадан туриб: "Барча нарсаларнинг умумий зоти оламдир", у оддий жисмлардан иборат, "оламдан ташқарида ҳеч нарса йўқ"[247] – деб ёзади. У инсон ақлига ва рационализмга асосланган мустақил билиш методига асос солди. Инсон барча билимларини ташқаридан олади,[248] – дейди у.

Форобий ўз асарларида ижтимоий ҳаётни мукаммаллаштириш масалаларига катта эътибор берган. Буни унинг томонидан ишлаб чиқилган, кишиларнинг ўзаро ёрдами ва фаровонлигига таянувчи идеал, фозил шаҳардавлат тўғрисидаги таълимотдан кўриш мумкин. Унинг ижтимоий утопияси ижтимоий-ахлоқий ғояларни янада ривожлантиришда улкан рол ўйнади[249].

Унинг асосий асарлари: "Илмларнинг келиб чиқиши ҳақида", "Фуқаролик сиёсати", "Фозил шаҳар аҳолисининг фикрлари", "Фалсафанинг номи ва келиб чиқиши тўғрисида", "Масалалар моҳияти", "Ақлнинг

аҳамияти тўғрисида", "Бахт-саодатга эришув йўллари ҳақида рисола" ва бошқалар.

Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад Беруний (973-1048)[250] – қомусий аллома, мутафаккир ва гуманист, 150 дан зиёд асар муаллифи. Хоразмда туғилган. Жуда ёшлигида олим бўлиб шаклланган. 16 ёшида Ўрта Осиёда биринчи бўлиб жуда катта аниқлик билан ер глобусини ясаган. Берунийнинг Ибн Сино билан ёзишмаларида табиатшунослик, фалсафа, космология ва бошқаларга оид жуда муҳим муаммолар кўриб чиқилган[251].

Беруний табиатни реал мавжуд, "табиий куч" бахш этилган ва мунтазам ҳаракатда, ўзгаришда бўлган ҳодиса сифатида кўриб чиққан. Бунда Беруний атроф олам асосини моддий ибтидо, айнан олганда, "сув, олов, ҳаво, тупроқ" ташкил қилишини тан олади[252]. Беруний фикрича, табиат ўз қонунлари бўйича амал қилади, материя эса, ўз шаклини ўзгартириб, адабийлигича қолади. Лекин деист бўлган Беруний материя ва табиат олий зот, яъни "Холиқ" томонидан яратилган, деб ҳисоблайди.

Беруний илмий асарларида табиат ҳақидаги таълимотга алоҳида аҳамият берган. Унинг фикрича, билимнинг асоси ҳиссий билимлардир. Масалан, Беруний: "Ундан (одамдан – Ф.Ф.) икки туйғуни: эшитиш ва кўришни ажратди. Булар унга ҳиссий идрок этишдан ҳукм чиқаришга ўтиш босқичи бўлиб хизмат қилишди"[253,] – деб ёзади. Бунда у тажриба ва илмий методни ишлаб чиқишнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлаган[254].

Беруний буюк байналмилалчи ва гуманист аллома бўлган эди. У ақл, меҳнат, эркин танлаш инсоннинг ҳаётини ва ижтимоий аҳволини белгилайди, деб ҳисобларди. Беруний халқлар ўртасида тинчлик ва дўстлик учун оташин курашчи бўлганди. У урушлар жараёнида маданият ва фанга қирғин келтирилишини қоралаган эди. "Ҳиндистон" асарида у ўзаро низо ва қирғинлар (барча) халқларни хароб этаётганини алам билан ёзади. Беруний

---

[247] Фараби. Существо вопросов. // Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока. – М., 1961. –С.16.

[248] Фараби. Существо вопросов.// Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока. – М., 1961. – С. 14-17.

[249] Қаранг: Носирхўжаева Г. Форобий ва фалсафа тарихи. //Мулоқот. –2004. – № 5. – Б. 19-21.

[250] Бу ҳақда батафсил қаранг: Саифназаров И., Нуриддинов Е. Великие ученые мыслители Центральной Азии периода Восточного Ренессанса (IX-XVвв.). –Тошкент: ТГЭУ, 2005. –С. 19-27.

[251] Қаранг: Беруний. Танланган асарлар. 5 томлик. –Тошкент: Фан, 1957-1973 йиллар.

[252] Материалы по истории прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане. –Ташкент: Ан Уз ССР, 1957. –С. 141.

[253] Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей. –М.: АН СССР, 1963. –С. 9.

[254] Ўша жойда. –С. 9-15.

ҳиндларнинг таълимотларини танқидий ўрганиб, уларни бошқа халқларнинг илмий ютуқлари билан қиёслаганди[255].

Берунийнинг асосий асарлари: “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Геодезия”, “Ҳиндистон”, “Қонуни Масъудий”, “Минералогия”, “Доривор ўсимликлар ҳақида китоб”, “Мунажжимлик санъатидан бошланғич тушунчалар” ва бошқалар.

Абу Али ибн Сино (980-1037) – файласуф, ҳаким, олимдир[256]. Бухоро яқинидаги Афшона қишлоғида туғилган. Ўрта Осиё ва Эронда турли ҳукмдорлар ҳузурида ҳаким (табиб) ва вазир лавозимларида хизмат қилган.

Ибн Синонинг “Ал Қонун фит-тиб” асари[257] у томонидан йигирма йил давомида тўплаб бир тизимга солган материалларни ўз ичига олади. Бу асар, аслида, ўша даврнинг ўзига хос тиббий билимлари қомуси бўлган. Мазкур асарда оддий ва мураккаб дориларни тайёрлаш усул ва услублари кўриб чиқилади, фармакологиянинг асосий принциплари, касалликлар моҳияти ва мазмуни, уларнинг умумий сабаблари ҳамда юзага чиқиши баён этилади, “касаллик”, “сабаб”, “юзага чиқиши” сингари[258] ва ҳ.к. тиббий тушунчаларга таъриф берилади. Ибн Сино ўз асарларида реал дунёнинг абадийлиги ва яратилмагани ҳақидаги ғояни аниқлаб, ривожлантирар экан, барча конкрет нарсалар моҳияти (зоти) бўлган материя абадий мавжуд бўлиб, ранг-баранг шаклларда намоён бўлишини қайд этади, Унинг нуқтаи назарига кўра, материяда сабаб ва оқибат мавжуд. Жисмлар ва уларнинг шакллари ажралмасдир. Материясиз жисмий шакл бўлмаганидек, жисмий шаклсиз материя ҳам йўқ. Шу муносабат билан Ибн Сино бундай деб ёзади: “Унсур шакли – бу унинг сезги билан эмас, ақл билан билиш мумкин бўлган табиати. Ана шу табиат мазкур унсурга кўп таъсир кўрсатади”, у “ҳар бир жисмда алоҳида сифат ва алоҳида миқдорни келтириб чиқаради”[259]. Ибн Синонинг айтишича, одам беш сезги органи ёрдамида реал мавжуд бўлган ташқи таъсирни қабул қилади ҳамда ушбу таъсир натижасини хотирасида мустаҳкамлайди[260]. Ибн Сино ўз даври фани маълумотларидан келиб чиқиб, тиббиёт ва фалсафадаги: тасаввур, тахайюл, хотира, ақл, заковат, ички туйғу (интуиция) каби ва бошқа жуда муҳим тушунчаларнинг мазмунини очиб беради[261].

Бизгача Ибн Синонинг 250 дан зиёд асари етиб келган. Булар, масалан, 5 китобдан иборат “Ал Қонун фит-тиб” (“Тиб қонунлари”), “Руҳиятни муолажа қилиш китоби”, “Китоб аш-шифо”, “Китоб ан-нажот”, “Адолат китоби” (20 жилдли), “Донишнома”, “Саломон ва Ибсол” ва бошқалардир.

Демак, бизнинг аждодларимиз илм-фаннинг турли соҳаларини ва жамиятни ривожлантиришга катта ҳисса қўшишган. Буни ёдда тутиш ва ўз мамлакати тарихини билиш Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Аждодлар томонидан яратиб кетилган маънавий ҳамда моддий бойликлар ёшларда тарихий онг ва тарихий хотирани шакллантириш ҳамда ривожлантиришнинг муҳим омилидир.

Мустақиллик йилларида республика раҳбарияти ҳамда олимлари томонидан ёшларда тарихий онг ва тарихий хотирани монанд равишда шакллантириш ҳамда ривожлантириш учун тарихий ҳақиқатни қайта қуриш бўйича улкан ишлар амалга оширилди: буюк аждодларимиз – Хоразмий, Фарғоний, Форобий, Беруний, Ибн Сино ва кўплаб бошқа шахслар илмий ҳамда ижтимоий фаолиятининг янги жиҳатлари аниқланди.

---

[255] Қаранг: Сангилов М. Корифеи философии Древнего Востока. –Ташкент: ТАИ, 2006. –С. 34-42.
[256] Ўша жойда. –Б. 42-55.
[257] Қаранг: Абу Али ибн Сина. Канон врачебной науки. Избранные разделы. –Ташкент: Фан, 1985.
[258] Абу Али ибн Сина. Канон врачебной науки. Избранные разделы. –Ташкент: Фан, 1985. –С.50-90.
[259] Ибн Сина. Данишнамэ (Книга знаний). – Сталинабад: Таджигиз, 1957. –С. 250.
[260] Бу ҳақда батафсил қаранг: Саифназаров И., Нуриддинов Е. Великие ученые мыслители Центральной Азии периода Восточного Ренессанса. –Ташкент: ТГЭУ, 2005. –С. 31.
[261] Ўша жойда.

INNOVATSION FAOLIYAT, YANGI FANLARNI PAYDO BO`LISHIGA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK O`QUV JARAYONI YONDASHUVLAR ASOSLARI

NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi
p.f.n. Dilfuza Djuraqulovna Murodovna, Ingliz tili fakulteti
2-kursi talabasi Xamdamova Zebiniso Xamza qizi

ANNOTATSIYA. Innovatsion ta’limni tashkil etishning pedagogik modulini o`ziga xos xususiyatlari hamda o`quv modulida yaratilgan innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari.

РЕЗЮМЕ. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

REZYUME. The work on the topic the first chapter of this work studies the peculiarities of the organization of military education as well as the problems of using case studies and interactive methods in teaching the module “Innovation pedagogy fan of predatory and vacancy module o`clock method in training on the module”. The second chapter provides methodological materials vacancy module o`clock method in training on the module ”. This paper highlights the features of the above topic, the prospects for using questions of interactive methods and innovation educational technologies.

Innovatsiyalarning samaradorligini aniqlash innovatsion jarayonni tashkillashtirishda, yangi fan haqida olimlar tomonidan jiddiy fikrlar bildirilishi, tahlillar juda muhim hisoblanadi. Bu fanning asosiy vazifasi hukmron bo'lib turgan butun o'quv-tarbiya tizimi nazariyasini innovatsiya asosida qayta tashkil etib o‘zlashtirishdir. Innovatorlar fikriga asosan odatiy mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu eskirib qolgan yo'l bilan tarbiyalash mumkin emas. Respublikamizda oliy (o‘rta maxsus va kasb-hunar, maktab) ta’limi tizimida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilarni malaka oshirish kurslarida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari bo‘yicha yangi bilimlar tizimi bilan qurollantirishni uzluksiz tashkil etish davr talabidir. Ta’lim sohasida innovatsion pedagogika shakllanib, rivojlanib bormoqda. Pedagogika- bilimlar tizimidir. Ob`yektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir- biriga zid bo'lmaslik uning asosini tashkil etadi. Pedagogik tizimni loyihalashtirishda har qanday ilmiy nazariya kabi tizimni tashkil etuvchi tamoyillarga birlashtiradi. Ob`yektiv nazariyaning asosiy tamoyillari faqatgina ta`lmiy prinsip bo`lishi shart, ammo g'oyaviy bo'lmasligi lozim. Insonning aqliy rivojlanishi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasining talabga muvofiqligi – ob`yektivlikning yagona talabidir. Innovatsiya jarayonining quyidagi tuzilmasini ko'rsatadi:

- Faoliyat tuzilmasi - motiv-maqsad-vazifa-mazmun-shakl-metodlar - metodlk komponentlar yig'indisi.

-Sub`yektiv tuzilma - innovatsion faoliyat sub`yektlarining xalqaro, mintaqaviy, tuman, shahar va boshqalar.

- Mazmunli tuzilmasi- o`quv-tarbiyaviy ishlar, boshqaruvda yangilikning paydo bo`lishi, ishlab chiqilishi va o'zlashtirilishi.

-Tashkiliy tuzilma - tashxislash, oldindan ko`ra bilish, sof tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi, tadbiq etuvchi, innovatsiya jarayoni o'z ichiga tarkibiy tuzulmalarni va qonuniyatlarni qamrab olgan. Pedagogikaga- oid adabiyotlarda innovatsiya qonuniyati jarayonining kechishini 4 ta asosiy pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanish va qaytish qonuni, amalga oshirish qonuni yangilikning hayotiyligi bo'lib, stixiyali yoki ongli ravishda amalga oshadi. Pedagogik innovatsiyaning davriyligi va qaytish qonuni bo'yicha yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi. Slastenin, Levina va boshqalar oliy maktab innovatsion jarayonlari o`zagida quyidagi yondashuvlar yotadi:

-Madaniyatshunoslik jihatidan (insonga bilishning ustuvor rivojlanishi) yondashuv.

-Shaxsiy faoliyat jihatidan (ta’limdagi yangi texnologiyalar) yondashuv.

-Ko‘p suhbatli (dialogik) yondashuv, kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish.

-Individual-ijodiy (o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari) yondashuv.

Pedagogika tizimining har bir modifikatsiyasi ko'zlangan natijaga erishish, aniq xususiyat va imkonivatlarga ega. Bu imkoniyatlar sistemaning aniq xususiyatlari bilan belgilanadi. Bunda biz ta’lim va tarbiyadan ko'zlangan daraja va sifatga qarab yondashuvimiz lozim bo`ladi. Pedagogik tizim - bu tashkil etuvchilarning birlashtirilgan majmuyi bo'lib, ular o‘zgarishlarda ham barqarorligicha qolaveradi. Agarda o‘zgarishlar (yangilik kiritish) qandaydir mumkin bo‘lgan chegaradan oshib ketsa, tizim buziladi, uning o'rniga yangi boshqa xususiyatli tizim yuzaga keladi. Pedagogik tizim - elementlarning juda mustahkam birlashuvidir. Har qanday pedagogik tizimning tuzilishi hozirgi davrda quyidagi elementlar variantlari yigindisi, o'zaro bog`liqligi ko'rinishi ; o'quvchi ; tarbiyaning maqsadi; tarbiya mazmuni; tarbiya jarayoni; o‘quvchilar (yoki TTV - ta’lim texnik vositalari); tarbiyaviy ishlarning tashkiliy shakllaridan iborat bo`ladi. Bu tizimning tarkibiy qismlaridan har biri har qanday darajada elementlarga detallashtirib yoyib korsatilishi mumkin. Qurilgan tizimning tarkibiy tuzilishi emas, deb hisoblashga asoslarimiz bor. Ko'rsatib o`tilganlarga qo‘shila olmaydigan pedagogik tizimning muhim tarkibiy qismlari, “Natijalar”, “O`quv-tarbiyaviy jarayonni boshqarish”, “Texnologiya”lardan iborat. Pedagogik tizim modelida ko‘zga tashlanadi. Maqsadlar natijalar bilan mos kelib, uzluksiz sikl tashkil etiladi. Maqsadlarning natija bilan to`la mos kelishi pedagogik jarayonning ishonchi, olchov ko'rsatkichi bo`lib xizmat qiladi. Pedagogik tizim boshqaruv, birlashtiruvchi hamma tarkibiy qismlari nisbatan mustaqil qism hisoblanadi, chunki, ular o‘z maqsad va tuzilishlariga ega, amaliyotida muvaffaqiyatga erishish muammosini hal qilish borasida samarali g'oyalarni ilgari surdilar va ta’lim samaradorligini ta’minlashda o'qituvchining ta’lim jarayoniga yangiliklarni kiritishga tayyorgarlik darajasi asosiy o`rin egallashini asoslab berdilar. Shunga ko‘ra “Innovatsion o'zgarishlarni sezish, anglash har qanday o'qituvchiga xos bo‘lavermaydi, - deb yozadi U.Nishonaliyev, - bu yerda eng asosiysi o'qituvchining o'zi yangilikni sezishga psixologik jihatdan tayyor bo‘lishidir”. Innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yaratish. Innovatsion pedagogika - nazariy va amaliy muammolar yechimini topish uchun asos qilib olingan. Innovatorlar fikricha, odatdagi mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu yo‘l bilan tarbiyalash mumkin emas. Bu vaziyatda innovatsiya juda muhimdir. Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida, “ ta’lim texnologiyasi” tushunchasi e’tirof etilgan vaqtda paydo bo'ldi. O'sha vaqtdayoq Yevropada pedagogik innovatsiyalar markazi va instituti tashkil etildi. Bu tushunchalarning paydo bo'lishi va innovatsion ta’lim nazariyasining yaratilishi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologivalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish orqali ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta’minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta’lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasida vujudga keldi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida o'tgan asrning 80-yillari ikkinchi yarmida, pedagogik faoliyat bu - ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo‘nalish tarkib topdi. Bu esa o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi. Innovatsion faoliyatning umumiy va alohida jihatlarini K, Angelovskiy, I. Gorskaya, V.A. Kan-Kalik, S.L.Kuzmina, V.A. Slastenin, L.M.Fridman kabi olimlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida yoritib berdilar. Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyani rivojlantirish muammolari ustida pedagog olimlardan N. Azizxo‘jayeva, B. Farberman, R.Mavlonova, U.Nishonaliyev, N.Sayidahmedov, M.Ochilovlar ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar. Innovatsiyalar dolzarb muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha amaliyotida muvaffaqiyatga erishish muammosini hal qilish borasida samarali g'oyalarni ilgari surdilar va ta’lim samaradorligini ta’minlashda o'qituvchining ta’lim jarayoniga yangiliklarni kiritishga tayyorgarlik darajasi asosiy o‘rin egallashini asoslab berdilar. Innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish,

tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta’lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi. Shuningdek, umuman ta’lim tizimi rivojiga ijobiy ta’sir ko'rsatadi. Innovatsiya - ma’lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma’lum bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta’lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma’qullanmoqda:

Ta’lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli ”novatsiya” va ”innovatsiya” tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba’zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o‘zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko`lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amalivotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko‘rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. ”Innovatsion faoliyat - bu yangi ijtimoiy talablar bilan an’anaviy me’yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me’yorining mavjud me’yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan, majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir”, - deb ta'kidlaydi, V.I. Slobadchikov. Innovatsion faoliyat amaliy nazariyaning muhim qismi bolib, ijtimoiy-madaniy ob`yekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimidir, u ma’lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o‘quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat, o`tgan asrning 70-yillari oxirlarida A.M. Arseneva, K.N. Volkov, M.N. Skatkin va o‘zbekistonlik pedagog-olimlardan bir guruhi pedagogika fani va yangilik yaratish bo'lib, uning progmatik xususiyati shundaki, u g'oyalar maydonida ham va alohida bir subyektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo'ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DINIY BAG‘RIKENGLIK MASALALARINI ERKINLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH МАСАЛАЛАРИ

Atoyeva Sh.Sh.-NavDPI Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotation:*This article deals with current issues in the social life of our country, such as religious tolerance, solidarity, interethnic harmony. The glorification of such universal values in the sustainable policy of Uzbekistan is revealed through examples and analysis.*

O’zbek xalqining mental xarakteriga xos bo’lgan hamjihatlik, diniy bag’rikenglik, birdamlik kabi oliyjanob insoniy fazilatlarning rivojlanishi o’zining uzoq tarixiga ega. Bu insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlariga borib taqaladi. Chunki Markaziy Osiyo sivilizatsiya beshigi hisoblangan va shu sababdan bu hududlarga o’zga o’lkalardan hunarmandlar, olimlar, zargarlar va tijoratchilar muntazam ravishda kelishgan hamda aksariyati bu yerlarda muqim o’rnashib qolishgan. Shu tariqa turli millat va elat vakillari bilan ahil do’stona munosabatlarning yo’lga qo’yilishi natijasida millatlararo totuvlik tushunchasi ijtimoiy hayotimizda faol iboraga

aylangan. Mamlakatimizdagi bugungi taraqqiyotning asosiy markazida esa sharqona qadriyatlarimiz va an'analarimizga sodiqlik, demokratik islohotlarni izchil davom ettirish hamda sivilizatsiyalashgan erkin va farovon davlat qurish kontseptsiyasi turibdi. Hozirda yurtimizda diniy bag'rikenglik sohasidagi masalalarni erkinlashtirish borasida ham bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda turli millat va elat vakillari istiqomat qilar ekan, tabiiyki, turlicha diniy qarashlar ham mavjud bo'ladi. Xususan, jamoatchilik vakillari va mas'ul tashkilotlar tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq, xristianlik, buddizm, baxia, yaxudiylik, krishna kabi jahon va milliy dinlariga e'tiqod qiluvchi yurtimizda istiqomat qilayotgan fuqarolarning xaq-huquqlari davlat tomonidan nazorat va himoya qilinmoqda. Boshqa dinga e'tiqod qiluvchi fuqarolar o'z diniy bayramlarini va an'analarini erkin hamda ortiqcha tazyiqsiz nishonlashlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov tashabbusi bilan bir necha yillar davomida milliy bayramlarimiz hisoblanmish Qurbon hayiti va Ramazon hayiti kabi diniy marosimlarimiz bilan bir qatorda Fisih, Rojdestvo, Purim va Xanukka kabi boshqa dinlarga tegishli bo'lgan diniiy bayramlar ham jamoatchilik orasida nishonlanib kelinmoqda. Bu kabi omillar ham O'zbekistonning barqaror siyosatida tolerantlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlarimizning ulug'lanishiga yorqin misol bo'la oladi. O'zbekiston Respublikasidagi mavjud turli diniy konfessiyalar faoliyatiga ko'maklashish din idoaralari qo'mitasi huzurida turli diniy tashkilotlar bilan diniy bag'rikenglik tamoyillari asosida hamkorlikni yo'lga qo'yish, dinlararo hamjihatlik va birlik masalalarini targ'ib hamda tashviq qilish, qo'llab-quvvatlash maqasadida Kengash tashkil etilgan. Ma'rifat, madaniyat, ma'naviyat, odob-ahloqning asosiy o'zagi hisoblanmish din ishlariga e'tibor qaratish, diniy bag'rikenglik g'oyalarini ulug'lash unga amal qilish esa jamiyat ijtimoiy hayotida tinchlik, barqarorlik tamoyillarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha 1897 yilda O'zbekiston hududiga 70 ga yaqin millat va elatlar istiqomat qilardi. Bu ko'rsatgich 1927 yilga kelib 90 taga yetadi va bu jarayonda O'zbekistonda boshqa millat vakillarining ijtimoiy mavqeiga ham alohida e'tibor qaratila boshlanadi. Bugungi kunda bu ko'rsatgich 130dan oshganligi esa ijtimoiy-siyosiy hayotimizdagi quvonchli hol hisoblanadi. Bu jarayonda demokratik O'zbekiston davlatida teng huquqli va inson sha'ni, huquq va erkinliklari, manfaatlariga e'tibor liberallashtirildi. O'zbekistonda etnik barqarorlikka erishish bo'yicha ma'lum bir muammolar va ziddiyatlar ham yuz bergan bo'lsada, bunday masalalar tinch yo'l bilan hal etildi hamda mamlakatimiz ko'p millatli va ko'p elatli mamlakatga aylandi. Zero, har bir millatning o'z urf-odati, bo'ladi. Ularning o'z milliy bayramlarini, urf-odatlarini erkin va xavfsiz amalga nishonlashlari uchun mamlakatimizda barcha shart-sharoitlar yaratilganligi bugungi kunda hech kimga sir emas. Irqiy kamsitishlar, o'zga millat fuqarolarnining xaq-huquqlarini toptash, ularning o'z urf-odatlarini erkin amalga oshirishlariga cheklovlar qo'yish kabi holatlar qonun yo'li bilan ta'qiqlangan.

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida mamlakatda faoliyat yurituvchi turli diniy tashkilotlar soni va ularning qancha vaqtgacha amal qilish muddatlari bo'yicha hech qanday cheklovlar qo'yilmagan.

Yurtimizda faoliyat yuritayotgan boshqa millat va elat vakillarining manfaatlarini himoya qilish hamda ularning ham jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlarning faol ishtirokchisiga aylantirishimizda milliy, madaniy va diniy markazlarning o'rni katta. Xalqimiz boy tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarimizni o'rganish, ehtirom ko'rsatish har tomonlama qo'llab-quvvatlash, rivojlantirishni jadallashtirishda ham millatlararo totuvlik, tolerantlik, hamjihatlik tamoyillariga e'tibor qaratmog'imiz lozim. Chunki tolerantlik va millatlararo totuvlik masalalariga alohida e'tibor qaratish, rivojlantirish jamiyat va davlatning taraqqiy etishida muhim omil hisoblanadi.

Jamiyatimiz ijtimoiy hayotida diniy munosabatlarni tartibga solish, aqliy va ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish bo'yicha ham bir qancha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Madaniy va ma'naviy qadriyatlarimizga yot bo'lgan g'oyalarni oldingi olishda ham biz tolerantlik hamda diniy bag'rikenglik tamoyillariga tayanamiz.

ИСТОРИЯ КНИЖНОЙ КУЛЬТУРЫ И ПИСЬМЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В ПРЕДДВЕРИИ ТРЕТЬЕГО РЕНЕССАНСА

Р. Р. Ашрапов-
Ст. преп. кафедры «Общая педагогика и психология»

Аннотация. В статье автор провел глубокий анализ возникновения и становления узбекского языка, как исторического явления, с которого начинались все Восточные Ренессансы. Приводятся данные о достойном вкладе великих ученых, мыслителей и правителей Средней Азии в развитие тюркоязычной письменности. Рассмотрены и проанализированы научные труды современных исследователей-лингвистов о месте узбекского языка в мире и в преддверии третьего Ренессанса.

Ключевые слова: третий Ренессанс, Новый Узбекистан, книжная культура, письменность.

Одним из монументальных первооткрытий человечества, вместе с изобретением колеса, несомненно является создание бумаги и, соответственно, появление первых рукописных и старопечатных книг, способствовавшие в свою очередь дальнейшему развитию и совершенствованию письменности и книжной культуры. Система государственного управления, развитие экономики и производства, культурные, дипломатические и торговые отношения с другими государствами, а, значит, и благосостояние страны, стали напрямую зависеть от грамотности, просвещенности и цивилизованности простого народа. Чем высок был уровень культуры и образованности народа, тем богаче и сильней было само государство. Одним из таких государств, расположенных в Средней Азии и являющихся центром межкультурных цивилизаций, заслуженно названый многими исследователями-ориенталистами «жемчужиной Востока», является Узбекистан (Туран, Мавераннахр, Туркистан).

Узбекистан является одним из древнейших очагов культуры, государством, славящимся такими городами-памятниками, как Ташкент, Самарканд, Бухара, Хорезм, Хива, уникальными архитектурными строениями (мавзолеи, дворцы, минареты, мечети, библиотеки) и, конечно, яркой и богатой историей. Самобытная и неповторимая культура, формировавшаяся в течение многих веков, насыщена особым колоритом, свойственная только такому государству, которое расположилось на пересечении Великого шелкового пути, и впитавшее в себя все лучшее от других культур – персидской, греческой, китайской, индийской, арабской, русской.

«Народы древнего Узбекистана создали яркую и своеобразную цивилизацию. Их достижения в области сельского хозяйства и ирригации, строительного дела, ремесленной промышленности, военного дела, литературы, точных наук, искусства могут соперничать с достижениями наиболее культурных народов древности. Восприняв и творчески вобрав лучшее, что можно было взять от цивилизаций соседних стран – Индии, Китая, Месопотамии, Ирака, Скифии, народы древнего Узбекистана в свою очередь оказали мощное влияние на культурное развитие окружающих народов». – писал о древнем Узбекистане известный историк, этнограф, археолог, востоковед, исследователь истории и культуры народов Средней Азии академик С. П. Толстов. [1]

Читательская культура и письменность вместе с узбекской литературой, начиналась с древнего фольклора – устного народного творчества. Сказания о богатырях Алпамыше, Рустаме, Шираке, защищавших в свое время Родину от вероломных и жестоких захватчиков; мифы и легенды о прекрасной жизни, о волшебных птицах-покровителях и защитников слабых и угнетенных – Хумо и Семурге, эпосы, газели, легенды, песни-мунажаты, смешные и поучительные анекдоты-аския, мудрые поговорки-макола и пословицы, до появления первой бумаги, передавались народом из уст в уста, из сердца в сердце.

Письменность народов Средней Азии, и в частности древнего Турана-Узбекистана, в которую входили: Согд, Бактрия, Хорезм, Чач, Фергана в первых веках до нашей эры разительно отставала от развившихся уже в то время прикладных культур: земледелия, ремесленного производства, строительства, живописи и музыки. Но уровень духовной культуры государства, его цивилизованность все-таки определялись наличием грамотности, развитой читательской культуры, письменности.

«Письменная культура – определяющий фактор уровня развития цивилизаций и государств. Значимость культуры того или иного народа во многом определялась наличием письменности как одного из самых выдающихся достижений цивилизаций. При этом важнейшей функцией письменности является способность хранить в памяти новых поколений людей достижения и деяния предков» – подтверждает нашу мысль доктор исторических наук, профессор, историк, археолог, востоковед Э. Ртвеладзе [2, 136].

Этап перехода от предметного письма (остраконы, глиняные плитки с клинописным текстом, керамические черепки, деревянные дощечки, кожаные свитки, книги-кодексы) к рисуночному (пиктографический, идеографический), далее, от словесно-слогового к слоговому и отдельно буквенному был настолько медленным, что для его развития требовались века. «Средняя Азия не входила в зону первоначальных очагов возникновения письменности, на ее территории, пока не удается проследить ранние этапы развития письма…», – продолжает профессор Э. Ртвеладзе в своей монографии «Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии».[2, 163].

Еще одной важной особенностью Средней Азии, в том числе и древнего Узбекистана времен “anno domini” подтверждающая не скорое появление своей письменности, по мнению ученых Э. Ртвеладзе и В. Лившица, была «…Этническая неоднородность населения городов, торговые и культурные связи, сосуществовавшие в одно и то же время и в одних и тех же областях нескольких религий, проникавших из разных стран и приносивших с собой различные письменности». [3]

Да, действительно, как уже говорилось выше, древний Туран (Мавераннахр-Туркестан-Узбекистан) включал в себя такие крупные исторические области, как Бактрия, Согд, Чач, Фергана, Хорезм, которые в свою очередь, по истечении времени сами превратились в крупные города и самостоятельные государства с собственной системой письменности. Из-за отсутствия строгого государственного и политического контроля над проживающим на территории древнего Узбекистана многонационального населения и строгих претензий на внешнюю и внутреннюю миграцию, здесь мирно могли уживаться люди с разной религией и вероисповеданием – христиане, иудеи, буддисты, индуисты, последователи зороастризма и др.

Но в VII – VIII веках вторгшиеся арабские завоеватели на многие века положили конец многообразию письменности во всей Средней Азии. И на протяжении целого тысячелетия, вплоть до двадцатого столетия основной, но все-таки не единственной, системой письма стала, распространившаяся по всей Средней Азии вместе с исламской религией – арабская письменность с ее новым алфавитом.

“Исторические судьбы узбекского народа в сфере письменности складывались весьма своеобразно: ни один народ так много и так часто не подвергался насилию в этой сфере, чем узбекский народ. Арабы-завоеватели, начиная с VII века, насильно навязали народу свою письменность вместо домусульманской письменности. Затем, в 1929 году административным путем была введена латиница. В 1940 году тоталитарный строй ввел русскую письменность на основе кириллицы», – пишет в своей монографии К. Ханазаров. [4]. Таким образом, на место «арамейского, хорезмийского, парфянского, бактрийского, согдийского, среднеперсидского, манихейского, греческого, греко-бактрийского, древнетюркского, тюркского-уйгурского, сиро-тюркского, кхароштхи, брахми, «иссыкского», эфталитского» [5, 37] систем письма пришла новая письменность – арабографическая.

И как пишет М. Исхаков: – «Для народов Центральной Азии, обладавших тысячелетним опытом письменной культуры, переход на арабское письмо не представлял особой сложности. Этому, в частности, способствовала общность принципов орфографии арабского и древних письменностей на основе арамейского со сменой лишь графического облика письма». [6]

.Навязанная завоевателями новая арабская письменность на развитие среднеазиатской книжной культуры сильно не сказалась. Появление новой письменности никак не могло повлиять и, тем более подавить чувство любви и преданности узбекистанцев к своей Родине: свободолюбивые поэты, бахши, пусть пока на инородном языке, но все же продолжали прославлять свою Отчизну и свободу, художники в своих картинах описывать красоту и неповторимость бескрайних родных земель, музыканты воспевать ее… Жизнь продолжалась. Так развивалась письменность и читательская культура, неминуемо проходя свои исторические этапы письмотворческого становления. Письменная и книжная культура была неотделимой и обязательной частью истории самого Узбекистана.

Прославленные среди тюркского народа и знаменитые своими бессмертными религиозными, художественными и научными трудами – легендарный суфист и мистик Ахмад Ясави, мавлоно Абдужаббар Хорезми, Ходжа Афзал, поэт Ахмад Югнаки, суфийский шейх Сулейман Бакиргани, поэт и писатель Рабгузи, Лутфи, Хавиз и многие другие поэты и мыслители – писали свои произведения уже на тюркском языке. Так постепенно на литературной арене мирового искусства начали появляться зачатки тюркского языка и письменности, который в процессе естественного развития полноценно превратится в современный, мелодичный и красивый узбекский язык.

127 лет назад, 25 ноября 1893 года, датский лингвист, полиглот **Вильгельм Томсен** открыл ключ к древнетюркской письменности, совершив тем самым уникальное открытие в мире науки. С тех пор была начата новая глава в истории тюркологии. Это, в свою очередь, позволило иностранным тюркологам переводить тюркские письменные памятники. Со временем, в двадцатом веке, к ним присоединились ученые из тюркских стран — узбекские, казахские, азербайджанские, турецкие и другие исследователи.

С тех пор 25 ноября 1893 года – Международный день возрождения древнетюркской письменности.

Литература

1. Толстов С. П. «Древняя культура Узбекистана» Изд. УзФАН, Ташкент. 1943. Стр 35.
2. Ртвеладзе Э. Л. «Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии», Ташкент, 2008.
3. Ртвеладзе Э. Л., Лившиц В. П. «Памятники древней письменности» Т. «Узбекистан»,1985. Стр 4.
4. Ханазаров К. «К проблеме философии языка», Ташкент. «Узбекистан». 2007, стр 9.
5. Ахунджанов Э. А. «Письменная и книжная культура Узбекистана. Древность и Средние века». Ташкент, 2015.
6. Исхаков М. М. Вводная статья ответственного редактора в книге Н. Н. Хабибуллаева «История письменности и рукописной книги народов Узбекистана». Ташкент, 2008. Стр 2.

НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИДА ИЛМИЙ ВА МАЪНАВИЙ МЕРОС МАСАЛАЛАРИ УЙҒУНЛИГИ

Ашуров Ш.Ш.-НавДПИ., ўқитувчи

Rezyume. This article contains the essence of Naqshbandiy's philosophical views and his works in the field of philosophical science. Also, his views in the knowledge of the world, namely, in order to know the world, it is necessary first of all to know Allah and understand His power.

Марказий Осиёда вужудга келган, ўз тараққиёти давомида кенг тарқалган,бугунги кунда ҳам бир қатор мусулмон мамлакатларида яшаб келаётган, инсон ва жамият ҳаётида муҳим маънавий – маърифий таъсир кучига эга хожагон- нақшбандия, ҳамда яссавийлик тариқатларининг шакилланиши ва ривожида тасаввуфий- ирфоний таълимот муҳим ғоявий асос бўлганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Тасаввуф Марказий Осиё халқлари маънавий ҳаёти тарихидаги муҳим ижтимоий ҳодисалардан биридир. У ғоят /4 мураккаб ва серқирра диний-фалсафий оқим ҳисобланади. Марказий Осиёда Юсуф Ҳамадоний, Абдухолиқ Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро, Хожа Аҳмад Яссавий йўналишларининг бевосита таъсирида шаклланган Нақшбандия тариқатининг халқимиз ҳаётида ўрни беқиёс бўлган ва ижтимоий-фалсафий ва ахлоқий тафаккурда муҳим аҳамият касб этган. Зеро, ҳозирги даврда ҳам нақшбандия таълимотининг баркамол инсон тўғрисидаги илғор ғоялари халқимиз, айниқса ёшларимиз маънавиятини бойитишда, тафаккурини эзгу ғоялар асосида шакллантиришда муҳим аҳамиятга моликдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, **“**Фарзандларимизни мустақил фикрли, замонавий билим ва касб-ҳунарни эгаллаган, мустаҳкам ҳаётий позицияга эга чинакам ватанпарвар инсонлар сифатида тарбиялаш биз учун долзарб аҳамиятга эга бўлган масала ҳисобланади”[262].

Тасаввуфнинг бошқа оқимлари каби Нақшбандияда ҳам дунёни билиш учун энг аввало, Аллоҳни билиш, қудратини англаш зарурдир. Бунинг учун инсонга илм ёрдам беради. Инсон онги, тафаккури орқали дунёни англайди, унинг сирлари, оламдаги ботиний ва зоҳирий нарсалар, ҳодисалар мазмун-моҳиятини билади[2]. Нақшбандияда ҳам сўфийлар илми инсон ҳақидаги илм сифатида талқин қилинади. Тасаввуф инсон қалбига сайқал бериш илмидир, деб баҳоланади. Шунинг учун, Хожагон тариқатининг асосчиларидан бири Абдухолиқ Ғиждувоний: «Эй фарзанд, барча ҳолатда илм, амал ва тақво билан бўл, салафлар изидан юриб, суннат ва жамоатни маҳкам тут, фиқх ва ҳадисни ўрган”, деган фикрни илгари сурган. Тасаввуфнинг билиш билан боғлиқ, ғоялар тизимида энг асосий ўринни Аллоҳ, у билан боғлиқ илоҳий ҳақиқатлар шариат, тариқат ва маърифат босқичлари эгаллайди. Бу учта поғона қуйидаги ўхшашлик билан изоҳланади:1). Илмул яқин-билим орқали ишониш; 2). Айнул яқин-тўлиқ илм, тажриба қилиб кўриб ишониш; 3).Ҳаққул яқин-ҳақиқий ишонч. Бу Ҳаққа етишиш илмидир[1]. Билиш муаммосининг фалсафий таҳлили Баҳоуддин Нақшбанд таълимотига ҳам алоқадордир. Демак, Нақшбандия ҳам “илми қол”(зоҳирий илмлар) ва “илми ҳол”, яъни инсонда сўз билан тушунтириб бўлмайдиган ғаройиб руҳий кечинмалар, фавқулотда феъл-атвор, хислатларнинг намоён бўлишини эътироф этади. Тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комиловнинг эътироф этишича, “Тасаввуфда маърифат илми ботиний илм ҳам деб юритилади. Чунки тасаввуф аҳли дунёвий ва диний илмларни бирга қўшиб, “зоҳирий илмлар” деб атаганлар. Уларнинг уқтиришича, зоҳирий илмлар билан Худони билиш қийин. Бироқ бошқа бир нуқтаи назар

---

[262] Ш.М.Мирзиёев Илму маърифат, дину диёнат, бунёдкорлик билан ном қозонган халқ(Бухоро вилояти сайловчилар вакиллари билан учрашувдаги нутқ).Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент. “Ўзбекистон”. 2017. 157-158.

[2] Қаранг:, Билиш фалсафа (Гносеология). Тузувчи ва таржимон- Қиём Назаров Тошкент. «Университет» 2005. 19- бет.

[1] Нажмиддин Комилов. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. Тошкент.”Ёзувчи” нашриёти. 1996. 39-бет.

ҳам бор: гарчи зоҳирий билимлар Ҳақ таолони асрорини англашга яроқсиз бўлса-да, лекин дунёни билиш Аллоҳни билишнинг биринчи босқичи, яъни Алоҳни билиш дунёни билишдан бошланиши керак, чунки дунё-касрат олами, Аллоҳнинг ижоди. Унинг сифатлари, қудратини намоён этиб турадиган кўзгу”[2].

Сўфийларнинг асосий мақсади Худони руҳий, ички туйғу билан бевосита билиш бўлганлиги учун тасаввуф ахлоқшуноси Имом Ғаззолий муҳаббатни билишнинг маҳсули, деб ҳисоблайди. Чунки, инсон нимани билса, ўшани севиши мумкин. Муҳаббат фақат билишнинг жонли субъектларигагина хосдир. Унингча Худо яхшилик объектидир. Демак субеъкт(инсон) объект (Худо)ни муҳаббат орқали билиши мумкин. Ирфоний тушунча-истилоҳларнинг шарҳи муҳаббатга бориб тақалганлиги учун, эзгулик, яхшилик, ватанпарварлик, инсонпарварликни муҳаббатсиз тасааввур қилиб бўлмайди.

Нақшбандияда суҳбат ва хилват тушунчалари маъноларига нисбатан ҳам ўзига хос ёндашув мавжуддир. Анжуман ичра суҳбатда бўлиш, билмаганни билиш, юксалиш, илоҳиёт оламидан маънавий озиқланиш бўлса, бунинг акси бўлган хилват эса инсоннинг билим ва маърифатдан маҳрум бўлишидир. Баҳоуддин Нақшбанд фикрича, суҳбат фойдали бўлиб, у орқали инсон қалбига кириб бориш мумкин. Нақшбандияда ўзини ўзи назорат қилиб бориш, олган билимларини дилда мустаҳкамлаш, умрнинг ҳар бир дамини савоб ишга, ҳар бир нафсни маънавий камолот учун сарфлаш лозимдир. Нақшбандиянинг муҳим асосларидан бири сўфийнинг ўз маънавий ҳолини яшириши, шуҳрат ва риёдан қочишидир. Шу мақсадда халқ орасида оддий бир инсон бўлиб юриш тарғиб қилинади. Нақшбандия тариқатида Аллоҳ васлига етиш учун дунёдан воз кечиш ёки таркидунё қилиш эмас, балки “Даст ба кору дил ба Ёр” («Қўл ишда, кўнгил Оллоҳда”) бўлмоғи, поклик, камтаринлик-комил инсоннинг асосий фазилатлари эканлиги кўрсатилади. Демак, инсоннинг қўли ишда, қалби Аллоҳда бўлиши, дунёни ҳам охиратни ҳам, унутмаслиги лозимлиги тўғрисидаги ғоя диний ва дунёвий қарашларнининг уйғунлиги мужассам таълимот эканлигидан далолат беради. Шунинг учун, Нақшбандия тариқати ғояларининг теранлиги, меҳнат ва амалий фаолиятга нисбатан оқилона муносабати, халқ орзу-умидларини тўла акс эттирганлиги билан бошқа окимлардан фарқ қилади. Бу таълимот тамойилига биноан биринчи навбатда Аллоҳ номини дилга жо килиб, ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш, таъма ва текинхўрликдан ҳазар қилиш керак. Бирор-бир касб билан шуғулланмаслик текинхўрлик ва таъмагирликка сабаб бўлади. Нақшбандияга биноан инсон қадри мансаби, бойлиги билан эмас, балки маънавий комиллиги билан белгиланади. Шунинг учун ундаги асосий қоида-қалбни дунё ғуборларидан тозалаш, ўз нафси билан курашиб, руҳини поклашдан иборатдир.

Хулоса қилиб айтганда Хожагон Нақшбандия тариқати Марказий Осиёнинг ўз ижтимоий табиати ва маънавиятидан илдиз отган оламшумул таълимот сифатида миллий давлатчиликнинг диний, сиёсий, маънавий илдизларини ўзидан кейинги ижтимоий-сиёсий фикрда ҳам бирлаштириб миллий характерни шакллантира олди. Бу ҳолат шак-шубҳасиз бугунги тараққиёт йўлимизда ҳам маънавий устун сифатида сақлаб қолинади.

Демак, нақшбандиядаги бағрикенглик тамойили асосида шаклланган инсоний фазилатлар турли миллат ва дин вакилларини тинч-тотув ва ҳамкорликда яшашлари учун қулай маънавий муҳит яратади. Бу таълимотда илгари сурилган ахлоқий тамойиллар ва меъёрлар ўз моҳияти ва мазмуни билан умуминсоний характерга эга бўлганлиги учун, ҳозирги даврда ҳам назарий ва амалий аҳамиятга эгадир.

[2] Ўша асар., 36-бет.

САЪДУДДИН ТАФТАЗОНИЙ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИНИ

С.Абдуҳакимова-НавДПИ Тарих факультети 4-курс талабаси
М.Норқобилов-НавДПИ Тарих кафедраси катта ўқитувчиси, ф.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация. *Мақолада Саъдуддин Тафтазонийнинг "Шарҳ ал-ақоид" асарида таъкидланган айрим ижтимоий ҳолатлар нақлий ва ақлий далиллар асосида ёритилган. Хусусан, ишбошилар ва уларга бўйсуниш ҳолатидагилар ўртасидаги муносабатнинг қиёсий таҳлили тарихий контекст ҳамда бугунги кун нуқтаи назаридан тадқиқ қилинади.*

Калит сўзлар. *Ишбоши, нақлий ва ақлий далил, итоат, калом илми, тарихий контекст, ижтимоий воқелик, ижтимоий ихтилоф, объектив ижтимоий мезон, ижтимоий қатлам, ижтимоий ҳаёт барқарорлиги.*

Республикамизда маънавият ва маърифат соҳасига алоҳида эътибор қаратилиши натижасида буюк мутафаккирларимизнинг илмий меросини ўрганиш, тадқиқ этиш, хусусан, давлат ҳамда жамият ҳаётида пайдо бўлаётган турли муаммолар ечимида самарали механизм вазифасини бажаради.

Маълумки, давлат томонидан ўрнатилган тартиб-қоидаларга тўғри ва тўлиқ ҳамда мажбуриятни ҳис қилган ҳолда амал қилиш ҳар бир шахснинг фуқаролик бурчи ҳисобланади. Бу масала тарихий давр контекстида сайқалланиб келган ижтимоий воқелик бўлиб, адолатли давлат бошлиғига итоат қилиш, унинг буйруқларини ижросида елкадош бўлишлик Шарқ давлатчилик тенденцияларидан маълум ва машҳурдир. Халқ орасида «Подшо амри вожиб» деган нақл даврлар оша ўз аҳамиятини йўқотмаган объектив мезон ҳисобланади.

Жамият тараққиётида юз берган юқоридаги жиҳатларни ўз даврида ислом маърифати ва юксак рационал тафаккур уйғунлигида асослаб берган буюк мутафаккир Саъдуддин Тафтазонийнинг концептуал ғоялари бугунги кун нуқтаи назаридан жуда аҳамиятлидир.

Тарихий давр контекстида яратилган бўлсада, бугунги кун ижтимоий-сиёсий мавзулардаги масалалар ечимида аҳамиятли бўлган ва шарқона демократия талабларини ўзида жамлаган Тафтазонийнинг илмий ғоялари юксак тараққий этган фуқаролик жамиятини барпо этишда қимматли манбалар қаторида тадқиқ қилинади. Шу жиҳатдан олганда, Абу Хафс Насафийнинг «Ақоид» асари ва мазкур китобнинг шарҳи сифатида дунёга келган Саъдуддин Тафтазонийнинг «Шарҳ ал-ақоид» асари ислом оламида калом илми борасидаги энг машҳур китоблардан бири сифатида эътироф этилади. Жумладан, Абу Хафс Насафий томонидан ёзилган «султонга қарши бош кўтариб чиқилмайди» рукни остидаги мавзуда қуйидаги жумлалар келтирилади.

[الإمام لا ينعزل بالفسق]

ولا ينعزل الإمام بالفسق، أي الخروج عن طاعة الله تعالى، والجور أي الظلم على عباد الله تعالى؛ لأنه قد ظهر الفسق، وانتشر الجور من الأئمة والأمراء بعد الخلفاء الراشدين، **والسلف كانوا ينقادون** لهم، ويقيمون الجمع والأعياد بإذنهم، ولا يرون الخروج عليهم؛ **ولأن العصمة** ليست بشرط الإمامة ابتداء، **فبقاءً أولى.**

Маъноси:

«Суннийлик эътиқоди ва ханафий мазҳаби уламолари ихтиёр этган сўзларига кўра, ишбошиларга қарши чиқилмайди, агарда уларда фосиқлик аломатлари ва раиятга нисбатан зулм содир бўлган бўлса ҳам, уларга эргашган ҳолда орқаларидан туриб жамоат намозлари

ва ийд намозлари ўқилаверади. Бу масала юзасидан олдин ўтган солиҳ уламолар ҳам худди шундай фикрда бўлишган. Фақатгина хаворижлар фирқаси бу фикрга қарши чиқишган» (Саъдуддин Тафтазоний, 2009).

Абу Хафс Насафийнинг муҳокама қилинаётган ақидавий масала юзасидан фикри тугаллангандан сўнг, Тафтазонийнинг мазкур масала юзасидан шарҳи бошланади.

Насафийнинг «султонга қарши бош кўтариб чиқилмайди» рукни остидаги фикрлари Тафтазоний томонидан қуйидагича шарҳланади.

وعن زياد العدوي التابعي، قال: كنت مع أبي بكرة تحت منبر ابن عامر، وهو يخطب، وعليه ثياب رقاق، قلت: انظروا إلى أميرنا يلبس ثياب الفساق، فقال أبو بكرة: اسكت، سمعت رسول الله ﷺ يقول: "من أهان سلطان الله في الأرض أهانه الله" (رواه الترمذي، وحسنه) [النبراس: ٣٢٣]

Мазмуни:

«Ўтган солиҳ кишилар ишбошиларга итоат қилишлик ақидасига ҳам қалбан, ҳам жисмонан бўйсунишар эди ва бунга нақлий далил келтиришган: «Тобеийнлардан бўлган Зиёд ал-Адавий айтадилар: Абу Бакра билан бирга Ибн Омир ҳузурида эдик, у ёмон кийимларини кийиб, одамларга хутба қилар эди. Шу пайтда мен, «Амиримизга қаранглар, у фосиқларнинг кийимини кийиб олган», -деб айтдим. У: «Жим бўл!»,-деди. Мен Расулуллоҳ (с.а.в)ни: «Ким Аллоҳнинг ердаги султонини хор қилса, Аллоҳ уни хор қилади», деганларини эшитганман дедилар» (Саъдуддин Тафтазоний, 2009).

«Султонга қарши бош кўтариб чиқилмайди» деб номланувчи диалектик мавзу юзасидан юқорида баён этилган қарашларни нақлий далиллардаги баёнини келтиришга ҳаракат қилдик.

Нақлий далилларнинг аввали бўлган Қуръони Каримнинг Нисо сураси 59-оятида: «Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга итоат қилинг, пайғамбар ва ўзингиздан бўлган ишбошиларга итоат қилинг. Бирор нарса ҳақида тортишиб қолсангиз, агар Аллоҳ ва охират кунига иймон келтирган бўлсангиз, уни Аллоҳга ва пайғамбарга қайтаринг. Ана шундай қилиш хайрли ва оқибати яхшидир» (Шайх Абдулазиз Мансур, 2006). Қуръони каримнинг мазкур оятларида Яратувчининг инсоният жамоасига итоат қилиш масаласидаги ҳукмларнинг илоҳий ва инсоний босқичларини тушунтиради. Шунингдек, мутафаккир ахлоқий қарашларидаги ҳурмат ва тавозе каби шарқона фазилатлар муросасозликни юксак намунаси сифатида юқоридаги жумлаларга компенсаторлик вазифасини бажаради.

Амр ибн Осдан ривоят қилинган ҳадисда пайғамбаримиз (с.а.в.) «Кимки раҳбарга чин кўнгилдан қўл бериб, байъат қилса, тоқати етгунича итоат қилсин» (Тулепов, 2013). Раҳбарга итоатсизлик эса, жамият ижтимоий барқарорлигига раҳна солувчи, жамоа аъзолари орасида деструктивликни тарғиб қилувчи омил сифатида эътироф этилади.

Изоҳланаётган «ишбоши» сўзи, замонавий истилоҳда таҳлил қилинадиган бўлса, жамиятнинг ҳар бир структурасидаги раҳбар ва унинг қўл остида бўлган ходим ўртасида вужудга келадиган альтруистик тушунчаларни тўғри шакллантирилиши билан боғлиқ ҳолда ўрганилади (Норқобилов М., 2022). Бунда инсоф ва адолат, ҳаллолик ва диёнат, орият, ўзганинг ҳаққига хиёнат қилмаслик, инсонларнинг дардини тинглай билиш каби ахлоқий фазилатлар ҳар қандай жамоа раҳбарининг асосий қуроли бўлмоғи кераклиги уқтирилган.

Мазкур мажбуриятни адо этиш учун «энг аввало, раҳбардан ақл-идрок талаб этилади. Ақл идрокли бўлиш билан бир қаторда раҳбар одам мустаҳкам иродали, иймони бутун, ориятли бўлиши билан шарт. У бағрикенг, айни замонда талабчан бўлиши шарт» (Каримов И., 1996),-дея таъкидлаган эди Биринчи Президентимиз Ислом Каримов.

Замонавий «ишбоши»ларнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий қиёфасини шакллантириш ҳамда бошқарув тизимида адолат тамойилларининг устуворлигини таъминлаш борасида Президентимиз Шавкат Мирзиёев шундай таъкидлайди: «Танқидий

таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар... фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиб қолиши керак» (Мирзиёев Ш., 2017).

Тадқиқотда Тафтазоний асарларидаги ғояларни давлат ва жамият тараққиётида мамлакат раҳбарининг роли ҳамда аҳамиятини ёрқин далиллар асосида кўрсатиб берган бугунги замон олимларининг фикрлари билан қиёсий таҳлил қилдик. жумладан, «давлат бошлиғининг доно сиёсати ва қатъияти мамлакатни чуқур тангликдан олиб чиққан... Чунки давлат бошлиғи оқилона сиёсат юритганида мамлакатнинг бойлигига бойлик қўшиш, мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, уни обру-эътиборли давлатга айлантириш мумкин» (Гафарли М.С., Касаев А.Ч., 2001).

Кези келганда шуни ҳам алоҳида қайд этиш керакки, мамлакатимиз Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг халқ ва давлат манфаати йўлида олиб бораётган прагматик сиёсати алоҳида эътирофга лойиқ. Биргина «халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиш керак» (Мирзиёев Ш., 2017) шиори остидаги концептуал тамойили бўйича раҳбарларнинг аҳоли олдида ҳисобот бериш тизимининг жорий этилиши, мутафаккир Тафтазоний асаридаги «ишбоши»ларнинг бошқарув соҳасидаги инсоний ва касбий сифатлари ҳақидаги иқтибосининг амалий намунасидир. Бу эса Тафтазоний асарларининг асрлар оша ўзининг рационал тафаккур бобидаги маърифий аҳамиятини йўқотмаганлигидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

Гафарли М.С., Касаев А.Ч. (2001). Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик-тараққиёт асоси. Тошкент: Ўзбекистон.

Каримов Ислом. (1996). *Биздан озод ва обод Ватан қолсин.* Тошкент: Ўзбекистон.

Мирзиёев Шавкат Миромонович. (2017). *Мурожаатнома.* Тошкент.

Мирзиёев, Ш. М. (2017). *Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиб қолиши керак.* Тошкент: Ўзбекистон.

Норқобилов, М. Х. (2022). "Ишбошиларга итоат" масаласи жамият барқарорлигининг муҳим омили сифатида. *Oriental Renaissans: Innovative, educational, natural and social sciences*, 869.

Саъдуддин Тафтазоний. (2009). *Шарҳ ал-ақоид ан-Насафий.* Карачи: Мактабат ул-бушро.

Тулепов, А. (2013). *Ислом ва ақидапараст оқимлар.* Тошкент: Шарқ НМАК.

Шайх Абдулазиз Мансур. (2006). *"Қуръони карим" ўзбек тилидаги маънолари таржимаси.* Тошкент: Шарқ НМАК.

ҚУЙИ ЗАРАФШОН ВОҲАСИ – ТАСАВВУФ МАЪНАВИЯТИ АСОСИ

Худжақулова Ф. Р.-

НавДПИ., Миллий ғоя, маънавиятасослари ва ҳуқуқ таълими кафедраси ўқитувчиси

Қуйи Зарафшон воҳаси тарихи катта бир илмий мактаб. Бу заминда дунёга келган, фаолият юритган, динимиз, маънавиятимиз йўлида умрларини бахшида этган тасаввуф таълимоти намоёндалари эса мазкур Қуйи Зарафшон воҳаси маънавият мактабининг асосчиларидирлар. Бинобарин, тасаввуф гарчи узоқ Ироқ маконида вужудга келган бўлсада, у ўзининг юқори чўққисига айнан Қуйи Зарафшон заминида кўтарилади. Демак, бу заминнинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир тупроғи азиз, мукаррам. Бу табаррук тупроқда замон, макон, ихвон (комил инсон) каби омиллар доимо биринчи бўлган. Зарафшон воҳаси, хусусан Қуйи Зарафшон воҳаси, унинг йирик маданий, маънавий марказлари – Бухоро, Самарқанд, Кармана, Ғиждувон шаҳарлари ва Нурота воҳасида кўплаб қутб ул замон авлиёлар, тасаввуф илмининг қувваи ҳофизаси баланд билимдонлари яшаб халққа маърифат тарқатганлар. Бу улуғ зотларнинг, пиру комилларнинг, авлиёю-анбиёларнинг диний ва дунёвий, илмий ва маънавий умрбоқий ва умумбашарий меросларини ўрганиш,

маданий ижтимоий ҳаётимизга тадбиқ этиш ўта муҳим аҳамият касб этади. У «Ватанимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига она юртга муҳаббат, истиқлолга садоқат туйғуларини чуқур сингдириш масалаларида» муҳим ва долзарб аҳамиятга эга.

Демакки, бу замин ўтмишда ҳам бугун ҳам ўзининг маърифатли, қувваи ҳофизаси баланд, жаҳон тан олган фарзандлари билан фахрланиб, ғурурланиб келади.Шу маънода Қуйи Зарафшон воҳаси тасаввуф маънавияти тарихини чуқурроқ тадқиқ этиш, ўлкада яшаб ўтган пир ва авлиёлар тарихини маънавий ва илмий меросини комил инсон тарбияси жараёнига тадбиқ этиш мақсадга мувофиқ. Дарҳақиқат, тасаввуф умрбоқий, умумбашарий таълимот. Унинг намоёндалари, вакиллари қадимда ҳам бўлган, ҳозир ҳам бор ва албатта то рўзи Маҳшаргарча давом этади. Бу ҳаётий қонуният. Уларнинг тарихини, ҳаёти фаолиятини, маънавий ва илмий меросларини ўрганиш ҳаётга ва айниқса ёш авлод тарбиясига тадбиқ этиш эса бизнинг бурчимиздир. Бу албатта истиқлолимизнинг маънавий негизларини мустаҳкамлашда катта аҳамият касб этади, инсон шахсини шакллантиради.

Қуйи Зарафшон воҳаси тасаввуф маънавияти тарихини Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггаронийсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки, ул зоти шариф Қуйи Зарафшон воҳаси тасаввуф институтининг асосчиларидан, йўлчи юлдузларидан ҳисобланади. Мавлоно Ориф Деггароний буюк шахс, етук пир ва дин пешвоси бўлибгина қолмай, руҳий мўъжизалар, карoматлар, башоратлар кўрсатиш қобилиятига эга бўлганлар.[263]

Мавлоно Ориф Деггароний ва Хожа Баҳоуддин Нақшбандларнинг таълимоти замон, ижтимоий муҳит, моддий-маиший ҳолат нуқтаи-назаридан XI-XIII ва XV-XVI аср тасаввуф маънавияти ғояларидан фарқ қилади. У таълимот дастлаб инсонларни Ватан озодлигига даъват этувчи мафкура сифатида намоён бўлди.

Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггаронийнинг Мавороуннаҳр ва унинг ташқарисидаги мутасаввуфлар, тариқат аҳли орасида маънавий мавқеи, даражаси жуда юқори бўлган. Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг таърифлашича, бу икки дўст, шогирду-устоз ҳаж сафарига борганларида

бунга ишонч ҳосил қилади. «Биз икки бор ҳаж сафарига бордик, бисёр азиз-авлиёлар суҳбатига етишдик, лекин агар Мавлоно Орифдек кишини ўша ерларда топганимизда эди, ҳаргиз бу ерларга қайтиб келмас эдик»,- деган фикрлари Мавлоно Ориф Деггароний ўз замонасининг улуғ авлиёси, пири комили бўлганлигини билдиради.

Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний оламшумул жаҳоний тариқат яратган улуғ зотдир. Ул зоти кабирнинг маънавияти, тасаввуфий қадриятларини бугун бутун дунёда аҳли илм ва аҳли зиё ўрганмоқда. Жумладан, олмон нақшбандийшунос олими Юрген Паул 1991 йил Берлинда чоп этилган «XV асрда Ўрта Осиёда нақшбандиянинг сиёсий ва ижтимоий аҳамияти» номли йирик илмий асарида Мавлоно Ориф Деггароний ҳақида қимматли маълумотлар беради. Юрген Паул фикрича, Мавлоно Ориф Деггароний Мавлоно Баҳоуддин Қишлоқийдан таълим олган деб таъкидлайди.·

Шуни алоҳида фахр ва ифтихор билан таъкидлаш керакки, Қуйи Зарафшон воҳасининг XIV-XV асрлар ва бундан кейинги даврлар ижтимоий, маънавий муҳитида пурҳикмат, пуркаромат, авлиё-ҳазрат Мавлоно Ориф Деггаронийнинг ўз салоҳияти, ўрни, ҳиссаси бор.

Биринчидан, ул зоти бобарокат Мовароуннаҳрнинг IX-XII асрлар тасаввуф институтини орифона моҳирлик ва шарқона тавозе билан XIV асрга олиб чиқиб, замон билан боғлади, омухталади, янги тасаввуфий, фалсафий ғоялар билан бойитди. Уни аҳоли орасида фаол тарғиб қилди, турмушига сингдирди. Жамиятда, одамларда янги кўтаринки руҳоният пайдо бўлди. Шундай ижтимоий, маънавий фаол муҳит, руҳоният Мовароуннаҳрнинг сиёсий тақдирини ҳал қилиш учун кураш бораётган ўша қаттол, таҳликали замон учун жуда зарур эди;

[263] А.Ҳотамов, Ш.Ҳалимов “Йиллар садоси”.”Адолат”, Т.1995,18-19 бетлар

Иккинчидан, Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний ўз даврининг маънавий реформатори. Демоқчимизки, Мовароуннаҳрнинг IX-XII асрлар тасаввуф маданиятида айрим хурофий кўринишлар, таркидунёчилик, муриднинг Ҳаққа етаман деб жамиятдан ажралиб қолиши, жоҳиллик каби ҳолатлар мавжуд эди. Ориф Деггароний тасаввуфни ана шу хурофий қобиқдан тозалаб, инсон фоний дунёда ҳам моддий-маиший жиҳатдан яхши яшаши керак. Бунинг учун меҳнат қилиш зарур. Муриднинг меҳнати касб-корига асосланган, яъни ихтисослашган, профессионаллашган бўлиши шартлигини тарғиб қилди. Мавлоно Ориф Деггаронийнинг бу даъватлари аҳолининг оммавий равишда ихтисослашган меҳнат билан банд бўлишларига олиб келди. Уларнинг моддий турмуш шароити яхшилана бошлади. Ўз навбатида жамиятнинг қайта юксалиши учун иқтисодий, сиёсий асослар шакллана бошлади. Замон, улуғ ақл-заковат соҳиби – Ҳазрат Ориф Деггароний таълимотининг умри боқий, ҳаётий эканлигини кўрсатди;

Учинчидан, Мавлоно Ориф Деггароний таълимоти Ватан озодлиги, мустақиллиги ғоялари билан йўғрилган. У, Мовароуннаҳрда XIV асрнинг 50-60 йилларида мўғил ҳукмронлигига қарши тобора авж олаётган озодлик ҳаракатига ғоявий, маънавий даъват, мафкура бўлиб хизмат қилди. Мовароуннаҳрни мустақилликка олиб келди;

Тўртинчидан, қуддиса-сирриҳу-улуғ авлиё Ориф Деггароний таълимотининг марказида бугунги давлат сиёсати - жамият ва шахс ижтимоий ҳимояси масаласи туради. Ул зоти шариф: «агар бировнинг юкини кўтаришни истасанг, бутун жаҳон аҳли сенга дўст бўлғай», деб даъват қиладилар. Демоқчимизки, ҳар доим одамларга, хусусан камбағал, бечора, дардман кишиларга моддий, маънавий ёрдам қил (юкини кўтар, ҳамдард бўл в.ҳ.), Ватан, халқ, дини ислом йўлида фидоий бўл, марҳаматингни, саховатингни аяма, шунда эл ҳурматига сазовор бўласан. Лекин, сенинг бировга кўрсатган мурувватинг бетаъма, холисанлиллоҳ, Оллоҳ йўлида бўлиши керак, уни ошкор, таъна қилма, ундан кибру-ҳаволанма... маъноларидаги ҳикматлар орқали инсонларни сахий бўлишга чақирди. Жамият ва шахсга саховат ва мурувват кўрсатиш қадриятларини ҳар бир инсоннинг ижтимоий бурчи даражасига олиб чиқди. Ориф Деггароний ҳазратларининг ўзлари ҳам шахсий даромад ва жамғармаларини ўнлаб ночор одамларга тақсимлаб берган;

Бешинчидан, Мавлоно Ориф Деггароний ўзларининг карoматлари ва башоратлари билан жамиятда, одамлар жамоасида қулай ижтимоий муҳит яратган. Шундай йўл билан кишиларни худбинлик, ҳасад, ғийбат, беодоблик каби иллатлардан холис қилиб, комилликка етаклаганлар. Ул пири комилдаги бу сифатларни устозлари Саййид Амир Кулол, шогирдлари Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ва муридлари, дарвешлар билан бўлган муносабат, машвараталарда аниқ кўриш мумкин;

Олтинчидан, Ҳазрат Мавлоно Деггароний – Орифибиллоҳдирлар, яъни беўхшов, бетакрор, ноёб ақл-заковат соҳиби, олим, пири шариф, улуғ авлиё, қутби замон каби ўнлаб сифатларга эга бўлганлар. Исломда биров ўзининг тақвоси, бошқалар ибодати, илоҳий муҳаббати билан Оллоҳга яқинлашмоқчи бўлганини кўрсак, Ориф Деггароний ҳазратлари маърифат йўли билан Ҳаққа томон дадил, буюк ишонч билан бордилар. Шунинг учун ҳам ул муршиди фирдавс Туркистонда ҳам, бутун Шарқ ислом дунёсида ҳам машҳур бўлиб кетдилар;

Еттинчидан, Мавлоно Ориф Деггаронийнинг ҳаёти ҳам, маънавияти ҳам, маърифати ҳам – урватул вуқсо яъни фақат ва фақат Қуръони Карим талабларига қатий амал қилиш ва пайғамбаримиз с.а.в., Расули Акрам Набий Ҳотамий суннатларига эргашиш йўлидир. У киши ҳаётида ўзларининг меҳнаткашлиги, ҳалоллиги, донолиги, тўғри сўзлиги, гўзал одоби, ширинсуханлиги, илтифоти каби одатлари билан ўзи яшаган жамиятга ҳам, оммага ҳам намуна бўлганлар ва одамларни ҳам шунга даъват этганлар. Шу мақсадда инсонлар қалбига Оллоҳга муҳаббат уруғини сепганлар, уни ундириб, орифона заковат, жавонмардлик билан асраб-авайлаб, парваришлаганлар. Демоқчимизки, инсонлар қалбини ҳар қандай худбинлик, жоҳиллик, риё, ҳасад, бойликпарастлик каби иллатлардан тозалаб, комиллаштиришга ўзларининг салмоқли ҳиссаларини қўшганлар...

Мавлоно Ориф Деггаронийнинг мақоматлари, аҳли сунна вал жамоага қолдирган маънавий меросларининг ниҳоятда чексиз ва аҳамиятлидир. Уларни ҳар доим ва муттасил ўрганиш талаб қилинади. У, умри боқий, ўз замонаси учун ҳам, миллий истиқлол даври учун ҳам зарур таълимот. Мавлоно Ориф Деггароний Қуйи Зарафшон воҳаси дунёвий ва илоҳий маданиятининг янги қатламини яратдики, ундан замонасининг шоҳлари ҳам, сиёсатчилар ҳам, оддий инсонлар ҳам баҳраманд бўлиб келмоқдалар.Фикримизни хулосалаб демоқчимизки, тасаввуф таълимотининг улуғ камарбастаси – Мавлоно Ориф Деггароний Мовароуннаҳрнинг ўша таҳликали, қаттол замони учун ўта зарур бўлган шундай маънавий қуёш яратдиларки, у ҳамон инсонлар қалбини ёритиб ва иситиб келмоқда. Бу Мавлоно Ориф Деггаронийнинг Қуйи Зарафшон воҳаси тарихидаги, маънавий муҳитидаги салоҳиятидан дарак бериб туради.

ПОЛИЭТНИК ДАВЛАТЛАРДА МИЛЛИЙ СИЁСАТНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Қаршиев Ш.-Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти таянч докторанти

Калит сўзлар: миллат, миллатчилик, миллатлараро муносабатлар, миллатлараро зиддият, этник низо, тил, маънавият, урф-одат, анъана, дунёқараш, қадриятлар, миллий сиёсат, этник белгилар, миллий маъфаатлар.

Ҳар қандай кўпмиллатли жамиятларда миллатлараро муносабатлар ҳолати мамлакатнинг ички хавфсизлиги ва сиёсий барқарорлигини белгилаб берувчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Ислоҳатлар даврида айниқса, бир тизимдан иккинчи бир тизимга ўтаётган даврда кўпмиллатли жамиятларда миллий мансубликнинг турли туманлиги жамиятнинг сиёсий йўналиши ва сиёсий жараёнларини тезлаштирувчи ёки секинлаштирувчи хатто, уни парчалаб юборувчи омиллардан бирига айланиши мумкин. Жумладан, салбий ҳолатига мисол қилиб этник низолар орқасидан парчаланиб кетган Чехославакия, Югославия, Эфиопия каби давлатларни келтириш мумкин.

Шундай экан кўпмиллатли далатларнинг келажаги у ерда асосий миллат билан бирга яшаётган озчиликни ташкил этувчи турли миллат ва элат вакилларининг ўзаро ҳамжиҳатлилиги ва ягона мақсад йўлидаги ҳамкорлигига боғлиқ.

Кўпмиллатли жамиятларда миллатлараро муносабатлар ҳолати ва характерини аниқлаш ва унга тўғри ёндашув орқали аниқ баҳо бериш ҳамда шунга муносиб миллий сиёсатни амалга ошириш мамлакат тараққиётида муҳим ўрин тутади.

Дарҳақиқат, мамлакатимиз кўпмиллатли давлатдир. Агар биз кўпмиллатчилик тарихимизга назар ташласак, 1897 йил ўтказилган чор Россиясидаги биринчи аҳолини рўйхатга олиш маълумотлари бўйича Ўзбекистонда 70 миллат ва элат вакиллари истиқомат қилган[2]. 1959 йилдаги аҳоли рўйхати бўйича 113 та, 1989 йилдаги маълумотларда эса 123 миллат ва элат вакиллари Ўзбекистонда истиқомат қилаётганлиги кайд этилган. 1917- 1989 йиллар оралиғида кўп миллатлилик асосан Шўро давлати ҳудудида яшайдиган халқлар ҳисобига ўсган.

Ўзбекистон мустақилликка эришиши натижасида кўп миллатлик янада ўса бошлади. Чунки Ўзбекистон мустақил давлат халқаро ҳамжамиятга интеграциялаша бошлади, унинг хорижий мамлакатлар билан иқтисодий, сиёсий, маданий, маънавий алоқалари кундан кунга кенгайиб, ривожланиб бормоқда. Ўзбекистонга чет эл инвесторлари, саноат, қишлоқ хўжалиги, алоқа мутахассислари, турли бизнесменлар, тадбиркор ва ишбилармонлар кела бошладилар. Шу боисдан XXI асрнинг бошларига келиб Ўзбекистонда 136 миллат ва элат вакиллари мавжудлиги аниқланган. Республикамизнинг аҳолисининг 80 фоизга яқинини ўзбеклар, 15 фоизига яқинини руслар, тожиклар, қозоқлар, татарлар, қорақалпоқлар,

корейслар, қирғиз ва туркманлар ташкил қилади. Қолган 5 фоизи таркибида 120 дан ортиқ майда миллат ва элат вакилларини учратишимиз мумкин.

Лекин, шунга қарамасдан бизнинг расмий доирада майда миллат ибораси ишлатилмайди. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига «майда миллат» тушунчаси киритилмаган. Конституциянинг 8-моддасига мувофиқ, «Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади»[264] дейилган.[1]

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар, миллатидан қатъий назар, бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгалиги [1] Конституцияда мустаҳкамланган.

Жамиятда миллатнинг ўзига хос ўрни бор. Унинг ўзига хослиги тили, маданияти, урф-одати, анъаналари ва қадриятлари ҳамда ўз қиёфасида намоён бўлади.

Миллат инсонларнинг бетакрор, гўзал ва хавф-хатарлардан ҳимоя қилувчи бирлиги бўлиш билан бирга у инсонларни катта курашларга бошловчи омил ҳамдир. Миллат бу буюк яратувчилик омили бўлиш билан бирга вайронгарчиликлар келтириб чиқариш хусусиятига ҳам эга.

Шу ўринда миллат тушунчасига доир айрим олимларнинг фикрларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, инглиз олими Эрнест Геллнер, «миллатни инсон яратган, у инсон илми ва онгининг махсулидир»[265] дея таъкидлаган бўлса, рус олими Л. Ионин фикрича «миллатга мансублик инсонга туғилишидан берилади ва унинг бутун ҳаёти давомида ўзгармай қолади. У жинс каби мустахкамдир».[266] [4]

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда қуйидагича фикрларни билдириш мумкин. Биринчидан, миллат инсоният тараққиётининг маълум бир поғанасидир. Унинг шаклланишида моддий ва географик омиллар, хусусан худуд, иқтисодиёт муҳим роль ўйнаган бўлсада, улар миллатнинг тўлиқ моҳиятини очиб бера олмайди. Миллатни ифодаловчи нарса кўпроқ маънавий омиллар хисобланади. Хусусан, руҳият, тил, маънавият, урф-одат, анъана, дунёқараш ва қадриятлардир.

Иккинчидан, миллатга синфий нуқтаи-назардан тўғри эмас. Синфлар ўртасидаги зиддиятлар замини кўпроқ моддий манфатдорликлар билан боғлиқ. Тўғри, аҳолининг моддий эхтиёжларини қондириш зиддиятларнинг пасайиб боришига олиб келади. Бироқ тил, маданият қадриятлар, урф-одатларни асраб қолишга интилиш моддий эхтиёжлар тўла қондирилганда ҳам сақланиб қолинади.

Миллат бу - тил, маънавият, рухият, урф-одатлар, анъаналар, қадриятлари бир бўлган, ўз миллий қиёфасига эга, муайян худудда яшовчи, ўз мустақил давлатчилигига эга бўлган кишиларнинг этник бирлигидир.

Миллатларнинг мавжудлиги уларнинг ўзига хос сиёсий манфаатларининг мавжудлигини ҳам билдиради[2]. Жамият ва давлат тараққиётида миллий муносабатлар ҳам катта таъсир кўрсатади. Давлат тармоқларининг ишлаши бузилса, албатта у барча муносабатлар, шу жумладан миллий муносабатларнинг бузилишига ҳам олиб келади. Давлат ўз фаолиятида миллатлар ўртасида тенгликни таъминлай олмаса, жамият хаётига сиёсий танглик вужудга келади. Шунинг учун кўпмиллатли жамиятларда миллатлараро тенгликни барқарор ривожланишини ташкил қилмасдан туриб, сиёсий жараёнларнинг барқарор ривожланишини ташкил қилиб бўлмайди.

Собиқ шўролар даврида миллий маъфаатлар давлат манфаатларига бўйсиндирилган эди. У ёки бу миллатнинг ўз манфаатларини ўртага қўйилиши давлатга қарши қаратилган ҳаракат сифатида баҳоланар ва у куч билан бўлса ҳам бостирилар эди. Бу миллий жараёнларнинг йўқ бўлишига олиб келмади, аксинча давлатни ичидан емирилиш жараёнини тезлаштирди ҳамда миллатчиликни, миллатлараро зиддиятларни кучайтирди.

---

[264] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014. – 7 б.

[265] Геллнер Э. Наунепализм – Вопросы философии, № 7, 1989. – С.125.

[266] Ионин Л. Философия национальности – Перестройка и национальные проблемы.. Проложение в журналу. "Новое время". 1989. – С. 1.

Инглиз олими Э.Геллнер миллатчилик тушунчасига қуйидагича таъриф берган: “Миллатчиликни миллат эмас, балки миллатни миллатчилик шакллантиради”.[267] [3]

Бу билан миллатчиликни бутунлай ижобий характерга эга экан деган фикрга келиш тўғри эмас. Тўғри, миллатчилик маълум бир маънода миллатни шаклланишига, унинг жипслашувига ижобий таъсир кўрсатади. Лекин у кенг маънода салбий ҳусусиятга эгадир. Чунки миллатчилик бир миллатни бошқаларига қарши қилиб қўяди ва жамиятда беқарорликларга сабабчи бўлади ҳамда миллий ихоталанишга сабабчи бўлиб қолади. Натижада миллий биқиқлик вужудга келади. Бир сўз билан айтганда миллатнинг ҳар тамонлама тараққий этишига тўсқинлик қилади.

Миллатлараро муносабатлар эса турли миллатлар ва элатлар ўртасида моддий ва маънавий соҳада ўзаро ҳамкорлик, манфаат, биродарлик, бир давлат ичида ўзаро тинч-тотув яшаш, бир бирига ҳурмат каби жиҳатларда намоён бўлади.

Кўпмиллатли жамиятларда миллатлараро мунособатларни барқарорлаштиришнинг ўзига хос жиҳатлари қуйидагилардир:

Биринчидан, кўпмиллатли давлатда миллий сиёсат ва миллатлараро муносабатларни тартибга солишнинг концепцияси ишлаб чиқилмоғи лозим;

Иккинчидан, қабул қилинадиган қонунлар ва қарорларда барча миллатларнинг тенглигини, уларнинг барча яратиладиган моддий ва маънавий бойликлардан тенг фойдаланиши кабилар ўз ифодасини топишлари лозим. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасига биноан «Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар».[268][1]

Фуқаролар ҳуқуқларини ижтимоий, ирқий, миллий, тил ва диний мансублик бўйича чеклашнинг ҳар қандай шакллари таъқиқланади. Бундан ташқари Конституция эркак ва аёл тенг ҳуқуқ ва эркинликларга эгалигини ҳамда уларни амалга оширишда тенг имкониятларга эга эканлигини белгилайди.

Учинчидан, миллатлараро зиддиятларни хал қилишда дипломатик, келишувчанлик каби сиёсий воситалардан фойдаланиш зарур.

Миллий сиёсат деганда – давлат томонидан жамиятдаги турли миллатлар ва этник гурухларнинг ривожига, миллатлараро муносабатларни такомиллаштиришга ва шу асосида барқарор ривожланишни ташкил қилишга қаратилган аниқ мақсад асосида олиб бориладиган фаолият тушунилади[2] .

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар марказида, аввало, инсон манфаати, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш мақсади туради. Фуқаролар манфаатларини фақатгина тинчлик ва осойишталик, ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик муҳитини яратиш орқали таъминлаш мумкин.

Бугун дунё коронавирус пандемияси билан боғлиқ инқирозга дуч келган бир шароитда кўплаб минтақаларда миллатлараро ва конфессиялараро зиддиятлар кучаяётганига гувоҳ бўлмоқдамиз. Шу боис, бошланган ислоҳотларни изчил давом эттириш учун бирдамликни сақлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда аҳолининг кўп миллатли бўлишига ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг қулай омили сифатида қаралмоқда. Ижтимоий ва иқтисодий барқарорликни сақлаш, динлараро ва миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш ҳисобига халқаро майдонда Ўзбекистоннинг обрўси ошиб бормоқда.

Хусусан, мамлакатимиздаги давлат таълим муассасаларида ўқитиш етти тилда олиб борилади[2] . Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси ўз кўрсатувларини ўн икки тилда намойиш этмоқда, ўндан ортиқ тилда газета ва журналлар нашр этилмоқда. Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси қошида 138 та

[267] Геллнер Э. Наунепализм – Вопросы философии, № 7, 1989. – С.125.
[268] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014. – 9 б.

миллий маданий марказ, бундан ташқари, 16 та конфессияга тегишли 2300 га яқин диний ташкилот фаолият юритади[269]. [2]

Хулоса қилиб айтганда, кўпмиллатли жамиятларда барча миллат ва этник гуруҳлар манфаатлари қондирилиши адолатли ташкил этилган бўлса, айниқса, улар ўртасида ҳуқуқий тенглик мамлакатнинг бош қомуси бўлган конституцияси ва қонунларида ўз аксини топган ва амалиётга тадбиқ этилган бўлса, давлатда миллатлараро можаролар келиб чиқишининг эҳтимоли камаяди. Бу ўз навбатида жамиятнинг барқарор ривожланишида муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2014. – 9 б.
2. Аҳмедов Т. Миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик — юксалиш пойдевор. https://isrs.uz/uz/ maqolalar/millatlararo-totuvlik-va-dinlararo-bagrikenglik-uksalis-pojdevori
3. Геллнер Э. Наунепализм – Вопросы философии, № 7, 1989. – С.125.
4. Ионин Л. Философия национальности – Перестройка и национальные проблемы.. Проложение в журналу.
5. Мусаев О. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар барқарорлигини таъминлашда миллий ғоя ва маънавиятнинг ўрни. “Фалсафа ва ҳуқуқ” журнали 2019. 3 сон.

МУСУЛМОН ТАРИХШУНОСЛИГИ ДАВРИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Қамбаров А.Б.-НамДУ., “Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими” кафедраси ўқитувчиси

Abstract: The development of Muslim history is a process directly related to Sharia and Islamic beliefs. Muslim scholars link historical events to Islamic beliefs, the power of Allah, and destiny. Under the influence of the spiritual and moral foundations of Islam, which is passed down from generation to generation, not only cultural but also historical thinking is formed.

Инсон ўз тарихий тафаккурига эга бўлмасдан туриб, мамлакати, халқи, миллати ҳаётида содир бўлаётган ижтимоий ўзгаришларнинг моҳиятини тушуниб етолмайди. Тарихчи эса жамиятда юз берадиган воқеаларнинг сабабларини шариат қоидалари билан уйғунлаштирилиши шарт эди. Чунки ҳар қандай мантиқий фикрлаш воқеаларнинг сабабини аниқлашни тақозо этади. Мусулмон тарихчилари бу мураккаб вазиятда ўзига хос йўл топдилар. Улар воқеаларнинг келиб чиқиш сабабларини баён этиб, бу сабаблар ҳам Аллоҳнинг иродаси эканини эътироф этдилар. Мусулмон тарихчилари кўп ўринларда Қуръон сура ва оятларига асосланадилар. Ислом таълимоти тарқалиши тарих фанининг сезиларли даражада ривожланишига таъсир кўрсатди. Ана шу даврда, яъни VII асрда араблар, форслар, туркий мутафаккирлар Мусо ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Жафар-Табарий ва Ибн Халдун ва бошқа мутафаккирлар Шарқ тарихшунослигига асос яратдилар.Шу жумладан, муайян бир вақтдан бошлаб тарихни ҳисоблаб бориш ҳақидаги фан сифатида тарихни Абу ал-Хоразмий ўз асарининг биринчи, яъни “араб илмлари” қисмига киритган ҳамда унда исломгача бўлган ва исломдан кейинги давр тарихини, қисқача Эрон, Рум тарихини баён қилганда ўз даврининг анъанасига биноан подшоҳлар сулоласига алоҳида эътибор берган. Шунга оид манбада ёзилишича, “Августь Қайсар-уни императорлар ичида биринчи бўлиб, Цезарь, яъни Қайсар деб аташган. Бу сўзнинг маъноси “кесиб олинган”, шундай дейишларига сабаб уни ўлган ҳомиладор онасининг қорнини ёриб чиқариб олганлар”.[270]

[269] Аҳмедов Т. Миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик — юксалиш пойдевор. https://isrs.uz/uz/ maqolalar/millatlararo-totuvlik-va-dinlararo-bagrikenglik-uksalis-pojdevori

[270] Баҳодиров Р. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий ва илмлар таснифи тарихидан.-Т.: Ўзбекистон, 1995.-Б.14-18.

Буюк мутафаккурларимиздан Беруний “Қадимги ҳалқлардан қолган ёдгорликлар” асарида тарихни ўрганиш ва манбалардан фойдаланиш усули ҳақида қуйидагиларни ёзади: “Қадимги халқларнинг ҳаёти, уларнинг урф-одатлари ҳақида ушбу халқлар ривоятлари ва аждодлар билимларига эга бўлишнинг энг яқин йўли турли диндаги ва таълимотдаги кишиларнинг ёзганларини тадқиқотга асос қилиб олишдир. Кейин далил сифатида келтирилган турли фикрлар қиёсий таҳлил қилинади. Аммо, аввало ўз қалбимизни ҳақиқатни билишга тўсиқ бўлувчи сабаблардан, яъни ўрганиб қолинган одатлар, майллар, рақобатчилик, хокимият учун курашдан халос қилишимиз лозим... Мен таклиф қилаётган усул осон йўл эмас, аксинча, мураккаб ва машаққатли йўл, ривоятлар ва ҳикояларда беъмани гаплар кўплигидан мақсадга эришиш мумкин эмасдек туюлади... Биз яқиндаги ривоятлардан узоқроқда бўлганига, маълумроғидан номаълумроғига ўтиб, имкон қадар уларни тўғрилаб, қолганини шундай қолдиришимиз лозим”.[271]

Яна бир шарқ мутафаккурлардан бири Ибн Халдуннинг асосий тарихий-этнографик асари “Муқаддима”нинг “Кириш” қисми назарий аҳамиятга эгадир. Ибн Халдун фикрининг оргиналлиги эса тарихнинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатади. Бошқа тарафдан қараганда, тарих – ривоят, аждодлар ҳақидаги хабар бўлса, ички томондан қараганда, тарих бу- “ҳақиқатни тиклаш, борлиқнинг асоси ва бошини аниқлаш, воқеалар қандай ва нима сабабдан юз бергани ҳақидаги чуқур билим”.[272] Тарих дунёқараши инсоннинг хулқ-атворига бевосита таъсир қилади: у маълум тоифаларда фикр юритади. Ўтмиш замонавий инсон фаолиятининг асосларини яратди.

Бироқ, у бевосита идрок этилмайди. Ҳар бир инсон фаолияти келажакка қаратилган бўлиб, уни фақат олдиндан кўриш мумкин. Бу одамга ўз ишининг маъносини тушуниш имконини беради. Ўтмиш, ҳозирги ва келажак инсон онгида кесишади.

Инсон дунёни кузатади ва тушунадики, одамлар ундан олдин яшаган ва вафотидан кейин ҳам яшашда давом этади. Бу устунлик қилади: дунёнинг мустақил равишда мавжудлиги билан келишиш қийин хисобланади. Барча режалар эртанги кунга қаратилган ва эртага одамни ўлимга яқинлаштиради. Теран фикрлайдиган одам, унинг мавжудлигининг охири дунёнинг охири деган таассуротга эга бўлади. "Инсон фаолиятининг истиқболлари қандай?" - шахс ўйлайди ва ҳаракат ва унинг оқибатлари ўртасидаги боғлиқликни ўрнатишга ҳаракат қилади. Тарихий тафаккур шаклланмоқда, у соф инсоний фаолият маҳсули бўлиб, унинг борлигини очиб беради. Тарихий тафаккур орқали инсон ҳаракати ўтмишга оид тарзда тизимланади ва келажак башорат қилинади. Айтиш керакки, махсус фалсафий, тарихий, сотсиологик адабиётларда тарихий воқелик деганда реал тарихий (иқтисодий, сиёсий, маданий ва ҳоказо) ўтмиш тушунилади.

Мусулмон мамлакатларидаги халқларнинг турли-туманлиги ғояларнинг ҳам ғаройиб тарзда аралашиб, бирикиб кетишига олиб келди. Араблар Ўрта Осиёга янги диний таълимот – ислом таълимоти билан бирга янги ёзувни ҳам олиб келдилар. Араб ёзуви аста-секин бутун Эрон ва Турон заминга ёйила бошлади. Мусулмонларнинг муқаддас китоби Қуръони карим араб ёзувида битилгани эса, янги давр араб ёзувига асосланган Ўрта Осиё тарихи тарихшунослиги шакллана бошлади. Йилномалар ёзиш Шарқ мамлакатларида қадимдан бўлган. Яъни, тарихий воқеаларнинг бевосита иштирокчиси ёки гувоҳи бўлган қалам аҳли тамонидан ёзилади. Масалан, Захриддин Мухаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Мирхонднинг “Софлик боғи”, Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шаржараий турк”, “Шажараий тарокима”, Мунис Хоразмий ва Огаҳийнинг “Фирдавс ул-иқбол” асарлари йилномаларнинг янг яхшиларидир. Бу асарларда факт ва тарихий жараёнлар баёнида таҳлилий ёндашувга бўлган ҳаракатлар кузатилади.[273] XX аср бошларида Туркистонда йирик илм-фан

[271] Беруний А. Памятники мишувних поколений (Перевод и примечания М.А.Салье)/ Беруний А. Избранные произведения.Том 1. – Т.: Фан, 1957.-С.11-12.

[272] Халдун Ибн. Введение // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв.-М.,1961.-С.559.

[273] Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.Том.4. –Т.: “Ўзбекистон”, 2002.-Б.350.

намоёндалари етишиб чиқди. Жумладан, Махмудхўжа Бехбудий, Исхоқхон Ибрат, Аҳмад Заки Валадий ва бир қатор тараққийпарварлар эди.

Маҳмудхўжа Бехбудий ўз даврида Туркистон ўлкасининг мустақиллик учун курашадиган зиёли ёшлари орқали тарихий тафаккур шакллантириш учун бир қатор мақолалар ёзган. Жумладан, “Тарих кўп аҳамиятли ва фойдали бир нарсадур. Тарихнинг фойдаларидан баъзиси ушбудурки, бир миллатнинг на тариқида, қайси йўл ила тараққий этганин ўқиб, мундан ҳам истифода этмок мумкиндир.Шунинг учун бизнинг ўз шевамизда Туркистонда ўтган боболаримизнинг маиший, сиёсий аҳволига доир “Туркистон тарихи” бо бўлгонда, они кўз олдимизда қўюб, бурунғи қаҳрамон боболаримизнинг на йўл ила тараққий ва маданият даврига кируб ва нима сабабдан охири мунқариз бўлиб кетганлиларини ўқиб,билуб, хейли ибрат олар эдик. Ҳоло, биз туркистонийлар марҳум боболаримиз аҳволи ҳам Туркистон воқеати тарихиясидан бутун ғофил ва бехабардурмиз. Тўғриси, мундай тарих ёзувчи киши турк ўғлонларидан ҳануз майдонға чиқгон йўқ бу далилдир”.[274] Хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки, жамиятнинг янги ривожланиш даврида ёшларимизнинг тарихий тафаккурини шакллантиришда ислом тарихшунослиги мутафаккирларнинг асарлари энг муҳим ҳисобланади. Демак, ёшларда тарихий тафаккурни шакллантириш орқали Ватанни севиш, умуминсоний аҳлоқий-маънавий қадриятларни сингдириш, миллий ўзлигимизни англатиш, меҳр-шавқатли, виждонли қилиб тарбиялашдир. Мазкур мулоҳозаларимиз орқали ўз ўтмиши, аждодлари босиб ўтган йўлни чуқур билиш ва ўзга халқлар тарихи, уларнинг ютуқ ва хатоларидан тўғри хулосалар чиқариш ҳар бир миллатнинг тараққиётига сабаб бўладиган омиллардан бири сифатида талқин қилинганини англаш мумкиндир.

МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК ОМИЛИ

Абдунасирова Х.Э.-
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Resume: *This article analyzes the factor of religious tolerance in interethnic relations, its essence in the life of society and social relations.*

БМТнинг ЮНЕСКО ташкилоти томонидан 1995 йили қабул қилинган “Бағрикенглик тамойиллари декларацияси”да бағрикенглик тушунчасига қўйидагича таърифлар берилган ва унинг моҳияти ёритилган: Бағрикенглик - бизнинг дунёдаги турли маданиятларнинг, ўзини ифодалаш ва алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма хил усулларини ҳурмат қилиш, қабул қилиш ҳамда тўғри тушунишни англатади. Бағрикенглик билим, самимият, очиқ мулоқот, ҳур фикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради. Бағрикенглик турли-туманликдаги бирликдадир. У бурчгина эмас, балки, сиёсий ва ҳуқуқий эҳтиёж ҳамдир. Бағрикенглик – тинчликка эришишни таъминловчи ва уруш маданиятсизлигидан тинчлик маданиятига элтувчи кучдир.

Бағрикенглик тушунчасига нисбатан юртимиз олимлари томонидан берилган таърифда шундай келтирилади: “Бағрикенгликни намоён қилиш ижтимоий адолатсизликка нисбатан сабр-тоқатли муносабатда бўлишни, ўз иймон-эътиқодидан воз кечиш ёҳуд бошқаларнинг эътиқодига ён беришни англатмайди. Аксинча, у инсон ҳуқуқларига эҳтиром билан муносабатда бўлишни, инсон ҳуқуқларига фақат ўзигина эмас, балки бошқалар ҳам эга эканлигини тан олишни англатади. Хулқи ва қадриятлари жиҳатидан фарқланиши баробарида, дунёда яшашга ва ўзларининг ана шу индивидуаллигини сақлаб қолишга ҳақлидирлар. Бир кишининг қарашлари бошқаларга мажбуран сингдирилиши мумкин эмас”[275]. Мазкур таърифда бағрикенглик юксак хуқуқий онгнинг натижаси ўлароқ

[274] Маҳмудхўжа Беҳбудий. “Туркистон тарихи” керак// Ойна.-1914.-№.38. – Б.900.
[275] Тинчлик ва бағрикенглик: атамалар луғати. Қ.А.Жўраев масъул мухаррирлигида. Т., APCEIU, 2005. –Б.6.

келтирилмоқда. Албатта, ўзгалар ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилмасдан, умуман инсоннинг узвий ҳуқуқлари тўғрисида юксак хабардорликка эга бўлмасдан туриб бағрикенглик муносабатларини намоён этиб бўлмайди. “Фалсафа: изоҳли луғат”да бағрикенглик тушунчасига шундай таърифни учратамиз: “Толерантлик (лот. tolerantia – чидам, сабр-тоқат) – ўзгаларнинг турмуш тарзи, хулқ-атвори, одатлари, ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари, ғоялари ва эътиқодларига нисбатан чидамлилик, бағрикенгликни ифодалайдиган тушунчадир. Толерантлик бир-бирига ўхшамаган одамларнинг бирга аҳилликда яшашга интилишидир. Бирор-бир инсонда ёки бирор-бир бегона маданиятда бизга нимадир ёқмаслиги мумкин, бироқ улар ўзгаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зиён етказмаса, жорий қонунларни бузмаса, уларнинг мавжудлиги ва ривожланишини тан олишимиз керак. Яъни, толерантлик – бу ўзгаларнинг фикри, қарашлари ва ҳатти-ҳаракатига пассив, табиий равишда бўйсунишни англатмайди. Балки, алоҳида одамлар, турли гуруҳлар, халқлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, ижобий ҳамкорлик йўлидаги фаол ахлоқий позиция ва психологик ҳозирликни англатади”[276].

Бағрикенгликни намоён қилиш инсон ҳуқуқларига бефарқ ёки ижтимоий адолатсизликка сабр-тоқатли муносабатда бўлиш, иймон-эътиқодидан воз кечиб бошқаларнинг эътиқодига ён босиш эмас. У шуни англатадики, ҳар ким ўз эътиқодига амал қилишда эркиндир ва ҳар ким бу ҳуқуққа бошқалар ҳам эга эканини тан олмоғи лозим. У шуни англатадики, одамлар ташқи кўриниши, қиёфаси, ўзини тутиши, нутқи, хулқи ва қадриятлари жиҳатидан фарқланади, улар дунёда яшашга ва ўзларининг ана шу индивидуаллигини сақлаб қолишга ҳақлидирлар. У яна шуни англатадики, бир кишинингқарашлари бошқаларга мажбуран сингдирилиши мумкин эмас[277]. Диний бағрикенгликнинг миллатлараро муносабатларга таъсири қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, дин ва диний қадриятлар этносиёсий парадигмага қарши чиқмайди, балки ривожланишини таъминлашга ўз восита ва усуллари билан ёрдам беради. Этносиёсий парадигманинг стратегик мақсади жамиятнинг барчаъзолари, шу жумладан дирга эътиқод қилвчилар, конфессиялар, диний ташкилот аъзоларига ҳам дахлдордир.

Иккинчидан, Ўзбекистон дунёвий демократик, ҳуқуқий давлат, унда дин давлатдан ажратилган, дин давлат ишларига аралашмаганидек, давлат ҳам диний идоралар, ташкилотлар ички ишларига аралашмайди. Бироқ бу дин ва диний идоралар, эътиқод қилувчилар истаган ишини қилиши, давлат ва жамият ҳаётига индиферент муносабатда бўлиши мумкин, деган фикрга олиб келмаслиги зарур. Диндорлар қандай ижтимоий-ахлоқий ва сиёсий-ҳуқуқий қадриятларга таянишига давлат, жамият бефарқ қарай олмайди.

Учинчидан, халқлар, миллатлар иноқ яшаганида, стратегик мақсадни ўзининг ҳаётий мақсади сифатида қабул қилганида ижтимоий тараққиётни таъминлаш мумкин.

Тўртинчидан, полиэтник давлатларда этномаданий плюрализм ва политеизм табиий ҳол ҳисобланади. Этномаданий плюрализм билан политеизмни муросада ушлаб туриш, уларни ижтимоий тараққиёт манфаатларига хизмат қилишини таъминлаш этносиёсий парадигма зиммасидаги мураккаб вазифалардан биридир.

Бешинчидан, диний бағрикенглик деструктив гуруҳларга, фундаментализм ва терроризмга хушомад, ён босиш эмас, у мудом хатти-ҳаракатлар ва ғоявий қарашларни ижобий ёки салбий характерга эга эканини ажрата оладиган воқеликдир. Инсоннинг “ижтимоий мавжудот” эканлиги унинг хатти-ҳаракатлари ва ғоявий қарашларига маълум бир талаблар, хатто чекланишлар қўяди. Бу ижтимоий талаблар ва чекланишлар ҳуқуқий нормалар ҳамда маънавий-ахлоқий императивлар орқали белгиланади.

Республикамизда истиқомат қилувчи турли дин вакиллари ўртасида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари устуворлигига асосланган тенг ҳуқуқлиликнинг мавжудлиги ва

---

[276] Фалсафа: изоҳли луғат. - Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2009. –Б.345.

[277] ЮНЕСКО ХАЛҚАРО МЕЪЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАРИ. Конвециялар, битимлар, протоколлар, тавсияномалар, декларациялар. (Тўплам) “Бағрикенглик тамойиллари декларацияси”.- Тошкент: “Адолат”, 2004. - 91-92 б.

конфессияларарo ҳамкорликнинг яхши йўлга қўйилганлиги мамлакатимизда ижтимоий барқарорликка замин яратмоқда. Давлатимизнинг динга “инсон эътиқодсиз яшай олмайди”, деган тамойил асосида муносабатда бўлиши ҳам конфессияларарo муносабатларни соғломлаштиришга ҳизмат қилади. Конституциямизнинг 31-моддасида: “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди”[278], деб белгилаб қўйилган. Унда дунёвий давлатнинг динга бўлган муносабатини ифодалайдиган асосий тамойиллари ўз ифодасини топган. Унга мувофиқ давлат асосий қонуни орқали динга қарши сиёсат юргизмасликни ўз зиммасига олади.

Ўзбекистонда миллат ва элатлар вакилларининг диний қизиқишлари ҳурмат қилинади. Шўролар даврида тортиб олинган ва бошқа мақсадларда фойдаланилган черков, храм, сиғиниш уйлари, муқаддас масканлар эътиқод қилувчиларга қайтариб берилди. Ҳозир юртимизда 30 дан ортиқ провослав храмлари фаолият кўрсатмоқда. Тошкентдаги Александро-Невский, Свято-Владимирский, Свято-Успенский, Фарғонадаги Свято-Сергеевский, Олмалиқдаги Свято-Успенский ва бошқа храмлар миллатлараро муносабатларни барқарорлаштириш, бошқа миллат вакилларига ҳурмат ва эҳтиром ғоясини сингдиришга хизмат қилмоқда.

Хулоса қилиб айтсак, миллионлаб одамларнинг онги, қалби ва руҳиятига таъсир ўтказа оладиган диннинг жамият ҳаётидаги ролига тўғри баҳо бера олмаслик диний қадриятларни тараққиёт ва дунёвийлик билан уйғунлаштирмаслик салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Ўзбекистондаги диний бағрикенглик шарқона кадриятларга, шарқона цивилизациянинг ҳаётбахш кучига, улардаги позитив тажрибаларга асосланмоқда. Бизнинг кўпгина қадриятларимиз тарихан ислом ва ундаги гуманистик анъаналар билан боғлиқдир. Бизнинг фикримизча, исломдаги янги этносиёсий парадигмани ва мамлакатимиздаги тотувлик, бирoдарлик ва бағрикенгликни қўллаб-қувватлашга ёрдам берадиган қадриятларни, ижтимоий-ахлоқий ғояларни янада кенг ўрганиш, тарғиб этиш лозим. Конфессияларарo муносабатларнинг бағрикенглик асосларига қурилиши жамиятдаги умумий маънавий муҳитга, қолаверса, ижтимоий-сиёсий барқарорликка таъсир кўрсатади.

IMOM AL-BUXORIYNING HADIS ILMIGA QO`SHGAN HISSASI

Abilova G.O.-NavDPI o‘qituvchi

Annotation. This article provides information about Imam Bukhari's work in compiling the science of hadith.

Dunyodagi barcha dinlarning asosi bir, shariati har xildir. Asrlar davomida ma`naviyatimizning asosi bo‘lgan ota-bobolarimizning javohir asarlari islom farzlari ruhi bilan sug‘orilgan.

Islom asoslarini, qoidalarini yoshlar ongiga singdirish, manaviyatini yuksaltirishda Qur`oni Karim va hadislarning o‘rni beqiyos.

Tabiiyki har bir xalq o‘zining o‘tmishdagi buyuk ajdodlari bilan faxrlanish huquqiga ega. Jumladan o‘zbek xalqi ham dunyo tamaddunniga qo‘shgan hissasi bilan faxrlana oladi. Ayniqsa “Hadisshunoslik” nomi bilan mashhur bo‘lgan ushbu tarixiy jarayon vujudga kelgan kunidanoq tarixchilar nigohidagi eng mashhur mavzulardan biridir. Hadislar har qanday ilmiy asarni asoslashning muhim qismi bo‘lgan. Undan hikmatli so‘z va matal sifatida ham foydalanilgan. Muhammad alayhissalomning ibratli ishlari, e’tiqod, poklik va insonga xos ma’naviy-ahloqiy hislatlarni ifodalovchi so‘zlari, pand-nasihatlari uning nomi bilan bog‘liq hadislarda mujassamlangan.{1.38}

[278] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2019. – 8 б.

Hadis ilmida «Amir ul-mo‘minin», «Imom al muhaddisiyn» («Barcha muhaddislarning peshvosi») degan sharafli nomga sazovor bo‘lgan Imom Buxoriy ilmiy-diniy merosi xalqimiz ma’naviy-ruhiy hayotida beqiyos o‘ringa ega. Imom al-Buxoriy nafaqat yirik olim, balki o‘zining go‘zal hulq-atvori, odamoxunligi, muruvvatliligi va beqiyos saxovatliligi, taqvadorligi bilan boshqalardan tamomila ajralib turgan. {2/4}

Manbalarda al-Buxoriyning 600 mingga yaqin hadisni yod bilgani qayd qilingan. Al-Buxoriyning 4 jilddani borat “Al-jomi as-sahih” nomli hadislar to‘plami musulmonlar uchun Qur’oni Karimdan keyingi ikkinchi manba hisoblanadi. Uning g‘oyat ahamiyatli tomoni shundaki, Imom al-Buxoriygacha o‘tgan muhaddislar o‘z to‘plamlariga eshitgan barcha hadislarini tanlab o‘tirmay qatorasiga kiritaverganlar. Al-Buxoriy oldingi hadislarni tadqiq qilish mobaynida ularning ko`pchiligida "sahih" hadislar "zaif" hadislari bilan aralash ekanligini payqagan. Bu esa uning hadis yig`ishga bo`lgan qiziqishini orttirdi. Imom al-Buxoriy esa turli roviylardan eshitgan hadislarni tabaqalarga bo‘lib, ularning ishonchlilarini ajratib, alohida kitob yaratdi.{3/33}

Taniqli musulmon olimi Amin Axsan Islahiy al-Buxoriyning uch alohida xususiyatini atab ko`rsatgan:

1.Tanlangan hadis yetkazuvchilar ro‘yxatining sifati va puxtaligi. Imom Buxoriy o‘zining sahih hadislarini to‘plaganda ikkita moyilga asoslanib ish tutgan. Birinchisi, hadis yetkazuvchi yashagan davri bilan hadisni qabul qilgan odamning hayot vaqti bilan to‘g‘ri kelishi. Ikkinchidan, shu ikkala odamning o‘zaro uchrashganligining isboti bo‘lishi kerak. Ular shu ma`lumotlarni aniq qaerdan olganini aytishlari zarur. Bu degani hadis to‘plashda imom Muslim qo‘ygan talablardan ham jiddiy mezondir.

2. Imom al-Buxoriy nafaqat ishonib qolmay, islom ilmini o‘rgatuvchilarning hadislarini qabul qilgan. Shu asnoda muritlarning aytganlarini rad qilgan.

3. Boblarning alohida joylashishi va tartibi. Bu muallifning teran bilim va dinni juda yaxshi tushunishidan dalolatdir. Bu esa o‘z navbatida kitobni, diniy qoidalarni tushinishda juda foydali qo‘llanmaga aylantirdi.

Imom Buxoriy hadis yig‘ishda rivoyatchilarni tekshirishdan boshlagan. Eng avvalo Xumaydiy Abdullax ibn Zubayrning hayot yo‘lini, nasl-nasabini, Islomga qanday amal qilishi, adolatlimi yo‘qmi, zehni, aql darajasi va shunga o`xshagan sifatlarini tekshirib ko‘rgan. U rivoyatchida adolat bo‘lishi uchun, avvalo, quyidagi to`rt shartga javob berishi kerak deb hisoblaydi:

1. Islom dinida bo‘lishi.

2. Balog‘atga yetgan bo‘lishi. (Balog‘atga yetmaganlarning rivoyati qabul qilinmaydi)

3. Aqlli, ya`ni aql – hushi sog‘ bo‘lishi kerak. (Aql – hushi sog‘ emas odamning rivoyati mutlaqo qabul qilinmaydi)

4.Taqvodorligi. (Ma`lum bir gunoh qilgan, beg‘amlik sanaladigan ishlarga yo‘l qo‘ygan odamlarning rivoyati qabul qilinmaydi. Bu guruhga katta gunoh qilganlar, bid`atchilar va hadisdagi xizmati uchun haq olganlar ham kiradi). Rivoyat qilishlaricha, hazrati Imom Buxoriy bir kishida hadis bor ekanligini eshitib, uni izlab borsa, u kishi ipini uzib ketgan molini ushlash uchun kiyimining etagini ko‘tarib em bordek ko‘rsatib turgan ekan. Imom Buxoriy: -“Molni aldashga jur`ati borgan kishidan hadis qabul qilib bo‘lmaydi”, deb ortiga qaytgan ekan.

Imom Buxoriy al – Xumaydiy Abdullax ibn Zubayrni tekshirib, ishonchli rivoyatchi ekanligiga qanoat hosil qilgandan so`ng al-Xumaydiyning shayxi Sufiyanni tadqiq qilishga kirishadi. Sufiyanda ham hadisni qabul qilinishi uchun zarur barcha shartlarni topgandan so`ng ikkalasi qayerda, qachon, qanday uchrashganligi to‘g‘risida hujjat va dalil izlaydi. Uni ham topgandan keyin uchinchi rivoyatchini tadqiq qilishga kirishadi. Shunday qilib, har bir hadisni nechta kishi rivoyat qilgan bo‘lsa, hammasini tekshirib chiqqan. Natijada muhaddisning mana shunday mehnati evaziga sahih ilmi paydo bo‘lgan. Sababi, Imom bu ishlari orqali hadis rivoyatiga ta`alluqli o`n minglab odamlarning tarjimayi holi, omonati, ishonchi, adolati, taqvodorligi, zehni qanday bo‘lganini yoki aksincha, yolg‘onchi, beg‘am, fosiq ekanligini tadqiq qilish orqali shu ilmni yo‘lga qo‘ydi. Uning qonun-qoidalarini ishlab chiqdi. U to‘g‘risida ko`plab kitoblar yozdi.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, Allohning nazari tushgan yurtimiz-O`zbekiston zaminidan o`zining ma`naviy-ma`rifiy meroslari bilan, jumlai-jahonga tanilgan ko`plab buyuk allomalar yetishib chiqib, samarali faoliyat ko`rsatganlar. Ularning aql-zakovati, tafakkur dunyosi va yuksak ilmiy salohiyatining mahsuli bo`lgan bebaho asarlari, ming yillar osha nafaqat bizning diyorimiz, balki jahon ahlining qudratli ma`naviy mulki sifatida ham ardoqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Pedagogika tarixi. K. Hoshimov, S. Nishonova, M. Inomova va boshq.— T.: O`qituvchi, 1996.
2. Ubaydulla Uvatov- " Buyuk Ajdodlar " Toshkent 2014.5-bet
3. Ubaydulla Uvatov- "Buyuk Muhaddislar" Toshkent 1998. 33-bet.
4. Sulton Salim Buhoriy- "Tabarruk Ziyorotgohlar". Toshkent 1993.2-bet
5. Al-Buxoriy. Al jome as sahih. N.Ibrohim., M.Kenjabek. 1992

MARKAZIY OSIYODA MUSULMON MADANIYATI EVOLYUTSIYASI: TARIXIY VA SIVILIZATSION OMILLAR.

Amonboyeva F.-NavDPI talabasi
Ilmiy rahbar: Safarova Nigora Olimovna

Annotation: This article is about the history of the emergence of Islam, its development and the formation of universal human qualities in people, calling for high spirituality on the basis of religious tolerance.

Bugungi kunda O‘zbekistonda islom dini qadriyatlariga e’tibor tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan buyuk allomalarimiz va ularning ilmiy meroslariga alohida ahamiyat ko‘rsatilib, yoshlarni ularning pandu nasihatlari, ilm-ma’rifat, bag‘rikenglik ruhida tarbiya qilishga katta urg‘u berilmoqda. Islom sivilizatsiyasining rivojiga munosib hissasini qo‘shgan buyuk allomalarimizni qancha o‘rgansak, ularni targ‘ibu tashviq qilib, asarlarini nashr qilsak shuncha oz. Shunday ekan, sohada amalga oshirilayotgan faoliyatning maqsadi ham ulkan ilmiy merosni chuqur o‘rganib, kelajak avlodga munosib tarzda etkazish hisoblanadi. Davlatimiz rahbari tomonidan yosh avlod trabiyasi yo‘lida qilinayotgan bunday ishlar uzoq istiqbolni ko‘zlagan albatta.[279]

Yer yuzida hayot paydo bo‘lganidan beri ko‘plab sivilizatsiyalar mavjud bo‘lgan. Ulardan ma’lum birlari o‘z davrida gullab-yashnagan, biz esa ularni faqatgina qadimiy manbalarda o‘qib, undan faqat saqlanib qolganlarini ko‘rishimiz mumkin. Yana ma’lum birlari hozirgi davrgacha yashab kelmoqdaki, undan insoniyat foydalanmoqda, yanada rivojlantirishga hissa qo‘shmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, ushbu sivilizatsiyalarning barchasi inson mehnati va intilishi natijasida taraqqiy etgan bo‘lib, kishilik jamiyatining rivojiga o‘zininig munosib hissasini qo‘shgan.

Sivilizatsiyalar ichida alohida ajralib turadiganlaridan biri islom sivilizatsiyasi bo‘lib, uning ikki xil ahamiyatli jihati mavjud. Birinchisi, ato qilish xususiyati bo‘lib, musulmon ummati asrlar osha diniy va dunyoviy ilmlar, fan, san’at, maorif, arxitektura, ishlab chiqarish kabi sohalarda boshqalarga ulkan kashfiyot va ko‘plab yutuqlarni ato qilgan. Ikkinchisi esa, saqlab qolish xususiyati bo‘lib, necha yillar o‘tsa hamki, u o‘z mohiyatini yo‘qotmagan, asosiy g‘oya va qarashlari xali-hanuz saqlanib qolmoqda, balki yangilanish jarayonini ham boshidan o‘tkazmoqda. Uning ma’lum bir chegarasi mavjud ham emas, u bundan keyin yanada taraqqiy etishi, gullab-yashnashi ham mumkin. Shuni ham alohida ta’kidlashim kerakki, islom sivilizatsiyasi mavzusi doimo ochiq va hech qachon berk bo‘lmagan. Shu sababli bu boradagi mulohazalar juda ko‘p va yaqin kelajakda to‘xtashi amri mahol. Har bir olim va mutaxassis o‘zining bilim darajasi va saviyasidan kelib chiqib, o‘rganadi, xulosaga keladi va unga baho beradi. Mazkur masaladagi o‘rganish va tadqiqotlarning turliligiga sabab ham asosan ularning uslub, yo‘l va

[279] O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Toshkent Islom Universitetida tayyorlangan ma`ro`zalar tezislari. T, 2004 y.

yondashuvlarining o‘zgaruvchanligi, tafakkuriy, madaniy, ilmiy qarashlarning muntazam yangilanib borishi bilan bog‘liqdir.[280]

Islom dini Movaraunnaxrga VII asrning ikkinchi yarmida, aniqroq qilib aytganda, arab istilochilarining birinchi yurishi 651-yilda Ubaydulloh Ibn Ziyod boshchiligida amalga oshiriladi. 676-yilda esa Said Ibn Usmon rahbarligida Buxoro, Sug`diyona, Kesh, Nasaf shaharlariga hujum qilinadi. Ikkinchi yurish 705-yilda Qutayba Ibn Muslim tomonidan boshlandi va arablar istilolari natijasida kirib keladi. Islom lashkarlariga asosan sahobalar va tobe`inlar sarkardalik qilar edilar. Ular qaysi shaharni zabt etsalar, o`sha joyda darhol masjidlar qurar, aholisiga diniy ta`lim berish uchun sahobalardan maxsus vakillar qoldirib ketardilar. Shu tariqa Buxoro, Samarqand, Shosh, Termiz kabi ko`plab shaharlarda Qur`oni Karim va Payg`ambar Hadisi Shariflari o`qitilib, targ`ib qilinadi. Markaziy Osiyo aholisini islomga kiritish 715-yillargacha davom etadi. Islomlashtirish jarayoni juda qiyin va murakkab davr hisoblanadi. Bu jarayonda turli usullar qo`llaniladi. Islomni qabul qilganlarni rag`batlantirib pul-mablag` bilan ta`minlaganlar. Islom diniga kirmaganlarga esa turli choralar ko`rilib, jarimalar solganlar. Natijada, Qur`oni Karim va Hadislar xalq ommasi orasida keng tarqalib, ta`lim-tarbiya sohasida va ijtimoiy hayotda mustahkam o`rin egallab, islom diniy g`oyalari hukmron mafkuraga aylanadi va ijtimoiy hayotning barcha sohasini o`z nazoratiga oladi. Ana shu davrdan boshlab, hozirgi O`zbekiston hududida islom ma`naviyati va ma`rifati o`ziga xos ravishda shakllandi va taraqqiyot bosqichini boshidan kechirdi. Markaziy Osiyoda ilk islomlashtirish davridayoq mahalliy aholiga islom aqidalarini ishlab chiqishda ishtirok etish imkoniyati berilardi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.Karimov islom dinini xalq ma`naviyati va ma`rifatining yuksalishiga katta hissa qo`shib kelgan milliy va umuminsoniy qadriyatlar sifatida ta`riflab: «Islom dini ota-bobolarimiz dini, biz uchun ham iymon, ham ahloq, ham diyonat, ham ma`rifat ekanligini unutmaylik. U quruq aqidalar yig`indisi emas. Ana shu ma`rifatni kishilarimiz jon-jon deb qabul qiladilar va yaxshi o`gitlariga amal qiladilar. Mehr-oqibatli, nomusli, oriyatli bo`lishga, izzat-ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar», - deb yozgan edi. Hozirgi O`zbekiston hududida ilm-ma`rifat, madaniyat va ma`naviyat rivojlanishida islom ijobiy rol o`ynagan. Islom, ayrimlar tushunganidek, faqat aqida emas, avvalo ma`rifat ilmidir. Payg`ambarimiz Hadislari kishilarni donolik va ma`rifatga chaqirish, fahm-farosatga, o`tkir zehnlilikka o`rgatish, diniy ahloqiy dastur, shuningdek, huquqiy – diniy yo`l-yo`riqlar, asrlar davomida vujudga kelgan fan, adabiyot, madaniyat bo`sag`asidagi diniy va dunyoviy ilmlar majmuasidir. Hadislarda ilmsiz e`tiqod bo`lishi mumkin emasligini ko`zda tutib, ma`naviy barkamol inson, ilm sirlarini boshqalarga o`rgatib, jamiyat farovonligi uchun sarf qilsa, kelajak avlodga meros sifatida qoldirsa, bunday insonning borligi pokiza bo`ladi deb hisoblanadi. Islomda ilm-fanni egallab ma`rifatli bo`lish savobli ish deb qaraladi. Shu bois ham Hadisda «Beshikdan qabrgacha ilm izla» deb alohida ta`kidlanadi. Aks holda bilgan narsani hech kimga o`rgatmaslik ma`naviy qashshoqlashishga sabab bo`ladi. Bunday hasislik Hadisda qoralanadi. Umuman islom dinining tom ma`nodagi mohiyati, islomiy ta`lim-tarbiya, diniy va dunyoviy bilimlarni barobar o`rganish komil inson bo`lib yetishishga imkon beradi, deb hisoblanadi.[281]

Islom sivilizatsiyasi islomni qabul qilgan xalqlar madaniyatining natijasidir. Islom yetib borgan mintaqalardagi madaniyat va sivilizatsiyalar islom hazorasi bilan qo‘shilishi natijasida paydo bo‘lgan. Olimlar islom hazorasining ikki turini ajratadilar. Birinchisi, asl islom hazorasi bo‘lib, u o‘zida Yaratgan tomonidan berilgan ulkan diniy ta’limotni jamlaydi. Uni “yaratilish” va “paydo bo‘lish” deb ham atashadi. Dastlab islomning asl hazorasi mavjud bo‘lgan ediki, dunyo uni keyinchalik asta-sekin taniy boshlagan. Ikkinchisi, musulmonlar tomonidan yaratilgan islom hazorasi bo‘lib, ular bilim va tajriba natijasida ulkan hamda go‘zal sivilizatsiyani yaratdilar. Bu ikki tur birlashib, yagona islom hazorasini tashkil etadi. Esdan chiqarmaslik lozimki, islom sivilizatsiyasi keng ma’noda uni bunyod etish, qurish, rivojlantirish, dunyoga yoyishda ishtirok

[280] Abdulatif qori Hoshimjon qori o`g`li. Zalolatga ketmang! «Hizb-ut tahrir» fitnasidan ogoh bo`ling. T., Movaraunnahr, 2003 yil.

[281] . Bag`rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. T., 2002.

etgan barcha musulmon xalqlarining teng merosi sanaladi. Aslo uni ma'lum bir millatning "mahsuli" deb bo'lmaydi. Islom hazorasi shu tarzda asrlar osha yaratildi, rivojlandi, boshqa sivilizatsiyalarga o'z ta'sirini o'tkazdi. "Sivilizatsiya" so'ziga ilmiy soha vakillari tomonidan turlicha ta'riflar berilgan. Biroq ular ichida kengqamrovli va umumiy xususiyatga ega bo'lgan quyidagi ta'rifni alohida aytishim mumkin: "sivilizatsiya bu – taraqqiyot va e'tiqodiy asoslar, insonning ilmiy tafakkuri, ilm-fan, adabiyot, odob-axloq kabi turli sohalardagi faoliyati hamda bularning natijasida paydo bo'ladigan hayot yo'li, tafakkur mahsulidir". Ushbu ta'rifning xususiyati shundaki, bu yerda sivilizatsiyani insoniyat faoliyati bilan bir qatorda tabiiy in'om etiladigan hayot qonuniyatlari, diniy asoslar ham natijasi sifatida baholangan. Islom sivilizatsiyasining arabcha nomlanishi "al-hazora al-islamiya" bo'lib, bu yerdagi al-hazora so'zi ko'chmanchi, badaviy tarzida yashamaydigan, balki o'troqlashgan holda madaniy hayot kechiradigan ma'nolarini anglatadi. Shu o'rinda ta'kidlashim kerakki, ushbu so'zga dastlabki ta'rif bergan olimlar uni hayot uchun zarur narsalardan ortiqcha bo'ladigan har qanday narsalarni al-hazora deb hisoblaganlar. Unga birinchilardan ta'rif bergan olimlar qatorida XIV asrda yashagan buyuk musulmon faylasufi va tarixchisi Ibn Xaldun shunday degan: "sivilizatsiya bu – farovonlik sirlarini yaxshi bilish, taom, kiyim, yotoq, bino va yashash uchun barcha vositalarni qo'llay olishdir". Ibn Xaldun sivilizatsiyani yashash uchun zarur narsalarga ziyoda bo'ladigan odatiy holatlar deya baholab, bu ziyodalik farovonlik va sivizilatsiyaga intilayotgan xalqlarda turlicha, ya'ni kimdir ko'proq va yana kimdir kamroq erishishi mumkin deb bilgan.[282]

Ma`naviy merosimizning bir qismi bo`lgan islom dini yuksak madaniyat va ma`naviyat vositasi ekan, uni bugungi sharoitda ham odamlarni diniy bag`rikenglik asosida insofga, diyonatga, dinlararo va millatlararo hamjihatlilikka da`vat etuvchi ma`naviy-ma`rifiy g`oya sifatida tushunib, mamlakatimizda hukm surayotgan tinchlik va barqarorlik, xalqimizdagi xush kayfiyat, porloq kelajakka ishonch kabi g`oyalarning zaminida xalqimizning shonli o`tmishi va islom dinini ham tarbiyaviy roli borligini e`tirof etmoq lozim. Shu boisdan ham islom diniga xalqimizning ma`naviyati va madaniyati tarixining ajralmas tarkibiy qismi sifatida, unga umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan qarab, uni umumma`naviy taraqqiyotimiz jarayonining ajralmas qismi deb hisoblash lozimdir. Islom dini kishilarda kamtarlik, ahloqiylik kabi insoniy fazilatlarni shakllantiradigan, kishilarni to`g`ri yo`lga boshqaradigan tarbiyaviy omil sifatida qarab, bugungi huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurilishi jarayonida keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. [283]

Xulosa qilib shuni aytishim lozimki, islom yuksak umuminsoniy fazilatlarni shaklantirish – insonni diniy bag`rikenglik asosida yuksak ma`naviyatga chorlovchi, bag`ri keng, ma`rifatli islomni niqob qilib olgan ekstremistik g`oyalardan himoya qilish bilan birga, undan hozirgi istiqlol oldimizga qo`yayotgan dolzarb ma`naviy – ma`rifiy va tarbiyaviy muammolarni hal qilishda ustuvor omilardan biri sifatida foydalansak, maqsadga muvofiq bo`ladi. Zero, ming yillik ma`naviyatimiz tarixi ham shak-shubhasiz fikrimning to`g`riligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Toshkent Islom Universitetida tayyorlangan ma`ro`zalar tezislari. T, 2004 y.*
2. *Abdulatif qori Hoshimjon qori o`g`li. Zalolatga ketmang! «Hizb-ut tahrir» fitnasidan ogoh bo`ling. T., Movaraunnahr, 2003 yil.*
3. *Bag`rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. T., 2002.*
4. *Bahromov A. Islom va ma`rifat. T., Movaraunnahr, 2002.*
5. *Jurjoniy A.SH. Islom huquqshunosligi. – T, Toshkent islom universitet, 2002.*
6. *Jo`rayev N. Xalqaro terrorizm va mintaqaviy mojorolar. T, 2000.*
7. *www.eduportal.uz*

[282] Bahromov A. Islom va ma`rifat. T., Movaraunnahr, 2002.

[283] Jurjoniy A.SH. Islom huquqshunosligi. – T, Toshkent islom universitet, 2002.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ИЖОДИДА ИСЛОМ ДИНИ ВА ТАСАВВУФ ҒОЯЛАРИНИНГ АХЛОҚИЙ ВА ЭСТЕТИК АСОСЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

Жураева Д.Ж.-
Самарқанд Давлат чет тиллар институти тадқиқотчиси

Abstract: This article states that the question of the perfect man played an important role in the work of our great ancestor Zahiriddin Muhammad Babur. Babur emphasizes that a perfect person is, first of all, a person of knowledge, mind, soul striving for beauty.

Ватанимиз тарихида комил инсон ғоясини яна бир юксак поғонага кўтарган аллома бу - Заҳириддин Муҳаммад Бобурдир. Бобур одамларнинг жамият ҳаётида бир-бирларидан фарқи ва бундай фарқланишнинг асосий сабабларини кўрсатади. Бу масалада асосан икки омил кўзда тутилади: кишиларнинг хулқ-атворлари, урф-одатлари ва турли халқларнинг яшаш шарт-шароитлари. Мана шу икки омилни бир-бирига қиёслар экан, Бобур биринчи ўринга жамият ҳаётидаги ахлоқий муносабатларни қўяди. Чунки ахлоқий муносабатлар, унинг фикрича, хулқнинг маънавий соғломлигини белгилайди, илм-фан ва маданиятнинг равнақ топишига ёрдам беради, жамиятнинг маънавий-ахлоқий соғломлиги ва собитлигини таъминлайди -жамиятнинг маънавий-ахлоқий соғломлиги, кишиларни ўзаро ҳамжиҳатликка ва ҳамкорликка ундайди, уларда бир-бирига меҳр-муҳаббат ва ишонч туйғуларини шакллантиради, одамларни жипслаштириб, ҳар қандай ёвузлик ва адолатсизликнинг йўқотилиши учун замин яратади. Бобур фикрича, тангри таъло дунёни инсон туфайли барпо этган, чунки дунёни яратишдан мақсад инсонни яратиш эди. Чунки инсон Аллоҳнинг ердаги халифаси, инсон қалбида илоҳий ирфон хазинаси тилсим қилинган. Инсон шу хазинага посбон. Агар киши ана шу тилсимни очолса, ўзлигини англаса, у буюклик сари қадим қўяди. Шундай қилиб, комиллик - ўзлигини ва раббини англашдан иборат.

“Комил инсоннинг маънавий камолоти унинг гўзалликка интилишида ифодаланди. Гўзалликка эришиш воситаси муҳаббатдир” дейди аллома. Унинг фикрича, инсоннинг маънавий жиҳатдан камол топиши нафсни тарбиялаш орқали амалга ошади. Бу ғоялар Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарида ҳар томонлама кенг баён қилинган. Аллома инсон ўзининг ақлий фаолияти билан юксак ғоялари ҳақида мушоҳада қилиш орқали лаззатланиши мумкин. Ақлий фаолиятдан мамнуният ҳосил қилиш-инсон учун энг олий даражали лаззатдир. Маънавий лаззатланиш, мамнун бўлиш нафснинг ақлий (инсоний) куч қувватидан пайдо бўлади ва инсонни маънавий юксалиш сари элтади, деган эди. Одамзод учун комил инсон - бир идеал, барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи Мутлақ руҳга туташ, файзу кароматдан сероб, сурат-у сийрати саранжом, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим, покиза зот. Шундай қилиб, комил инсон - инсонларнинг энг мукаммали, энг оқили ва энг доноси. Комил инсон - инсонлар жамияти ичидан етишиб чиқадиган мўътабар зотдир. Ахлоқий-маънавий покланиш жараёнида камолга эришгандир. Шунинг учун, ҳар бир пок ахлоқли шахс комилликка интилиши ва бу йўлда насиба олиши мумкин. Буюкларимиз фикрича, комилликнинг олий белгиси Ҳақ йўлидан бориб халққа фойда келтиришдир. Киши ўз сўзи, амалий ишлари, нияти билан қанчалик одамларга наф келтирса, ёмонларни тўғри йўлга солса, Ҳақ йўлида фидо бўлса, у шунча комилдир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг эстетик қарашларида ўсимлик, ҳайвон ҳамда инсоннинг ташқи мухитга муносабати, улардаги эстетик дид, нафосат ҳисси бор-йўқлиги муаммолари, шахснинг гўзалликка муҳаббати, унинг комил инсонга айланиши, нисбий ва мутлақ гўзаллик, ибодат билан санъатнинг фарқи, ички зиё-ботиний тинглаш ва ботиний кўриш, ботиний англаш сингари масалаларга алоҳида эътибор қаратади. Бобур эстетикаси билан танишиб чиқар экансиз, унинг том маънода тасаввуф эстетикасининг асосчиси эканлигига амин бўласиз. У ўз асарларида дин ва эстетиканинг энг нозик масалаларига тўхталиб ўтади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг маънавий-ахлоқий ва эстетик мазмундаги асарларида хулқий ғўзаллик масаласи гўзаллик ва муҳаббат, ихтиёр эркинлиги, тақдир, ният сингари муаммолар билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилинади. Айнан, хулқий гўзаллик масаласига тўхталганда, мутафаккир ижодидаги эстетик ва ахлоқий ғояларнинг ўзаро муносабати ва алоқаси жадаллашиб кетган. Яъни, хулқий гўзаллик масаласи ҳақида фикр-мулоҳазалар билдириш орқали ахлоқ ва гўзалликнинг ўзаро алоқадорликда ривожланиши яққол кўзга ташланади. Бобур ижодида хулқий гўзаллик масаласи комил инсон тушунчаси билан боғлиқ холда тушунтирилади. Унинг фикрича, хулқий гўзаллик комил инсоннинг энг асосий белгисидир. Умуман олганда, комиллик имкониятларининг барчаси инсонда гўзал ахлоқ воситасида намоён бўлади. Зеро, ислом динининг асосий мазмун-моҳияти гўзал ахлоқдан иборатдир. “Нисо” сурасининг 149-ояти каримасида шундай марҳамат қилинади: “(Эй мўминлар), хоҳ ошкора, хоҳ яширинча бирон яхшилик қилсангиз ёки бирон ёмонликни авф қилиб юборсангиз (Оллоҳ суйган бандалардан бўлурсиз)”.

Буюк шоир, тарихчи олим, шоҳ Мирзо Бобур ўғли Хумоюнга оталик насиҳати битилган мактубини йўллар экан, уни адолатли, хақгўй, инсофли, камтар, қўйингки иймонли бўлишга ундайди:

Давлатқа етиб, меҳнат элин унутма,

Бу беш кун учун ўзингни асру тутма.

Ҳар қандай даврда миллат маънавиятини илмли ва иймонли шахслар белгилаб берган. Инсоният камолоти ва фан-техника тараққиётидан бугунги кунга шу нарса яққол аён бўлдики, инсоният инсоний фазилатларини намоён этиб бутун оламни муқаррар ҳалокатдан қутқариши мумкин. Бунинг учун инсоний фазилатларни шакллантиришда маърифат ила илмга, илм ва иймон бирлиги асосида юксак маънавиятга эришмоғимиз лозим. Инсоният камолоти, жамият ва давлат тараққиёти бевосита илмли ва иймон-эътиқодли кишиларга боғлиқдир. Бу ҳақдаги фикрларни Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларда кўришимиз мумкин. Ҳадисларда иймонли кишилар сирасига фақат диний ибодат қилувчилар эмас, балки илмли, бирор бир ҳунар ёки касбнинг устаси, яхши феъл-атворли, амалларга эга бўлган инсонлар киритилган. Имом ал-Бухорийнинг ишончли ҳадисларида ҳам бу борадаги мўъмин, фосиқ, кофир ҳақида қуйидаги фикрларни кўришимиз мумкин. Мўъмин – Аллоҳ илмини теран ўрганади ва Аллоҳ юборган ҳидоятни ўзи ўрганиб, ўзгаларга ҳам ўргатади. Фосиқ – илм ўрганиб, одамларга ўргатади, аммо ўзи амал қилмайди. Иймонсиз кишилар жамиятга, давлатга, халққа ҳеч қандай наф келтирмайдилар, балки инсоният равнақига путур етказадилар. Инсоф-диёнатсиз, нопок, иккиюзламачи, фисқу фасод қилувчи, бирор илм ёки касбга эга бўлмаган, жамиятга ҳеч кандай фойда келтирмайдиган кишиларни иймонсизлар сафига киритиш мумкин. Бундай кишилар халқини, давлатини, миллатини, иймонини сотишдан ҳам қайтмайди. Шунинг учун шахсда инсоний сифатларни, ақл-идрокни, маънавиятни шакллантириб, уни эзгу мақсадлар сари, яъни эзгуликка, бунёдкорлик, яратувчанликка йўналтирмоқ лозим.

Инсоният виждони асосида иш қилса, табиат қонуниятига зарар етказмайди, иймон сари қадам қўяди. Ҳадисларда мўмин киши деганда, аввало, илмли ва маънавиятли инсон, сўзи билан амали бир, виждонли, ҳалол, пок, инсоф-диёнатли, меҳр-мурувватли, ҳайвоний нафсини тия биладиган, халқ, Ватан ишқи билан яшайдиган, адолатли, олижаноб фазилат соҳиби тушунилган. Бу фикрлардан шу аён бўладики, бирор бир динга эътиқод қилишдан кўра, иймонли бўлиш қийиндир, шунинг учун ҳам иймонли одам ўз роҳат-фароғати учун эмас миллат, халқ равнақи учун ёниб яшайди, Ватанига, халқига хиёнат қилмайди. Иймонли шахсни тарбиялашда дастлаб маърифат, илм ва маънавият орқали тўғрилик ва покликни шакллантириш лозим. Тадқиқотчи Жўрахон Саййид Авлиёхон Муҳаммад пайғамбар ҳадисларига таяниб, бундай фикрни илгари сурган: «Илм саҳрода дўст, ёлғизлик дамларида йўлдош, бахтиёр дақиқаларда раҳбар, қайғули онларда мададкор, одамлар орасида зебу-зийнат, душманларга қарши кураш қуролидир»[284], деб эътироф этади. Зеро, илм орқали одам

[284] Жўрахон Саййид Авлиёхон. Моваруннаҳр саййидлари. –Т., 1994. 7-бе

ўзининг ички оламини англайди, шу билан бирга ички ва ташқи олам бирлиги вужудга келади. Натижада инсон иймонга юз тутади. Шунинг учун ҳам диндор одамларнинг ҳаммасини ҳам иймонли деб тушуниш тўғри эмас, чунки ташқи кўринишидан диндор кўринса-да, маънавияти паст ёки қашшоқ бўлиши, аксинча бирор динга эътиқод қилмаса-да, маънавияти бой, ахлоқи пок инсон бўлиши мумкин. Динга илмсиз амал қилувчилар йўлдан адашган кишилар сингари, уларни қандай йўлга бошласа ўша томон юраверади. Бугунги кунда динни ниқоб қилиб олган экстремистик ҳаракатлар ҳам худди шундай илмсиз ва иймонсиз кишилар орқали ўзларининг қабиҳ ниятларини амалга оширмоқдалар.

Демак, илм қалбни жаҳолатдан сақлайди, инсонни дунёга теран назар билан боқишга, ночор ҳолларда ундан чора топишга, ҳалол ва ҳаромни англашга, бахтсизликларнинг олдини олишга, умуман инсониятни иймонга етаклайди. Шунинг учун ҳам мутафаккирларимиз «Илмни Хитойдан бориб бўлса ҳам ўрган» ёки «Бир соатлик тафаккур бир йиллик нафл ибодатдан яхшидир» деган фикрни бекорга айтишмаган. Чунки илм орқали инсон ҳар бир амалини ақл тарозисига қўйиб, фикр юритади. Тафаккур маҳсули бўлган ҳар бир ғоя бунёдкорлиги ёки вайронкорлиги шахс иймони ва виждони асосида ҳаётга татбиқ қилинади. Бугунги кунда илм билан иймон муштараклигини вужудга келтириб, юксак маънавиятни шакллантирмоқ алоҳида долзарблик касб этмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мутафаккирлар ахлоқ ва адолат ҳақида. –Т.: Адолат, 1995
2. Абдулла Шер. Ахлоқшунослик /Дарслик. –Т.: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2010. -250 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2007.

ДИНИЙ ҲАМДА ДУНЁВИЙ МАФКУРАЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТДАГИ ЎРНИ ВА РОЛИ

Закирова Н.Х.-
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Resume: This article analyzes the influence of the interaction of religious and secular ideologies in social life on the development of society.

Динийлик ва дунёвийлик инсон, жамият маънавиятининг икки муҳим тамойили бўлиб, улар ўртасидаги муносабат турли даврларда ўзгариб келганлиги, бу тамойиллар ягона ҳукмрон бўлган шароитларда улар ўртасида зиддиятли ҳолатлар, ҳаёт-мамот кураши кетган ва бу жамият тараққиётига катта маънавий, зарар етказган, шахсларнинг эркин фикри ва фаолиятига путур етказувчи омилга айланган. Диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги муносабатнинг ўзига хослиги уларнинг ривожланиш йўналишларига, хусусиятларига таъсир кўрсатган. Маълумки, янги давргача диний дунёқараш жамият тарихида ҳукмрон мавқени эгаллаб келган, дунёвийлик тамойилини ўзига бўйсундиришга уринган, яъни динийликка хизмат қилувчи ёки унга зарар етказмайдиган дунёвийлик қарашларигагина йўл қўйган. Бу шароитда дунёвийлик қарашлари турли шаклларда ўзлигини намоён қилишга уринган. Гоҳ очиқ, гоҳ яширин тарзда ўзини ҳимоя қилган.

Собиқ тоталитар социалистик мамлакатларда дунёвийликнинг ашаддий кўриниши – атеизм ҳукмрон мавқени эгаллагач, динийликнинг батамом барҳам топиши учун кураш бошланган. Диннинг атеистлар томонидан зарарли, сарқит, ўткинчи ҳодиса сифатида қаралиши улар ўртасидаги кураш хусусиятларини белгилаб берди. Тарих тажрибаси, айниқса, сўнгги даврлардаги жамият тараққиёти кўрсатдики, атеизм якка ҳукмрон бўлган ҳолат ҳам тараққиёт манфаатларига мос келавермас экан. Атеизмнинг якка ҳукмронлиги жамият, шахслар маънавиятига катта зарар етказди. Ашаддий динийлик (мутассиблик) бир томонлама бўлганидек, атеизм ҳам ўзининг бир томонлама, чекланган эканлигини яққол

намоён қилди. Атеизм ҳукмронлиги шароитида, айниқса, глобал муаммолар кескинлашган шароитда диннинг ҳам жамият маънавияти учун хизмат қилиши мумкинлиги тўғрисидаги фикрлар фуқаролар онгида чуқур ўрнашиб қолабошлади.

Виждон эркинлиги амалда таъминланган демократик мамлакатларда диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги зиддият антоганизм шаклида бўлмайди, аммо кураш, зиддият, рақобатли ҳолатлар, ҳатто айрим масалаларда эса кураш кескин тус олиши ҳаммумкин. Шунга қарамасдан ҳар бирининг жамиятда муҳим рол ўйнаши учун демократик жамият имкон яратади.

Ҳозирги даврда диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги кураш қуйидаги омиллар билан характерланади:

- ҳозирги давр кишисининг юқори интелектуал салоҳияти, дунёвий фанлар муваффақиятлари билан у ёки бу даражада танишлиги, унинг онгида рационал тафаккурнинг устуворлиги;
- фан ва техника тараққиётининг юқори даражаси, дунёвий билимлар аҳамиятининг шубҳасизлиги;
- ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида глобаллашув жараёнининг кечаётганлиги, кишиларнинг ўзаро мулоқоти учун табиий (географик) ва бошқа тўсиқларнинг бартараф қилиниши, турли динга мансуб халқлар, миллатлар ва шахслараро муносабатнинг (мулоқотнинг) бениҳоя кучайиб кетиши;
- нафақат халқлар ва кишилар ўртасида, балки турли мафкуралар ўртасида ўзаро таъсирнинг кучайиши, ахборот майдонининг глобаллашуви;
- ҳудудларнинг тараққиёт даражаси ўртасида тафовутнинг кучайиб бориши, сепаратизм, дунёни таъсир доирасига олишга уриниш ва қарши кураш мафкуравий жараёнларни, жумладан, турли диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги зиддиятни кучайтириб юбораётганлиги. Тажовузкор, экстремистик характердаги мафкуралар пайдо бўлаётганлиги.

Бироқ, диний ва дунёвий мафкуралар ўртасида зиддиятлар, кураш гоҳ пасайиб, гоҳ кескинлашиб келди. Ҳар бир мафкура бутун имкониятдан фойдаланиб, кишилар онги ва қалбини эгаллашга интилиши табиий. Ўзбекистон Республикаси қабул қилган демократик қонунлар динийлик ва дунёвийлик муносабатларини оптимал, мақсадга мувофиқ, маънавий тараққиёт ва бунёдкорликка йўналган бўлишига ҳуқуқий асос бўлса-да бу муносабатларнинг реал кечиши мураккаб жараён бўлиб, унинг иқтисодий, ижтимоий, маънавий, психологик ва бошқа асослари борки, уларни ҳар доимо ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Юқорида айтганимиздек, миллий тикланиш даври диний тикланиш даври ҳамдир.

Жунбушга келган диний ҳиссиётлар босилгач, дин ва фан ўртасида рақобат босқичи бошланади. Бунда диний мафкура ўзининг фандан юксак билим эканлигини, фан кашф қилган янгиликлар юзлаб йиллар олдин муқаддас китобларда баён этилганлигини, келгусида фан яратадиган кашфиётлар, ихтиролар ҳам илгаридан муқаддас китобларда баён этиб қўйилганлигини исботлашга уринадилар. Рақобат босқичида дин томонидан фан инкор қилинмайди, дин илмга ундайди деб тарғиб қилинади. Масалан, ислом мафкурачилари ислом ҳар доимо илмга рағбатлантириб келганини, ислом туфайли фан юксалганини мисоллар билан исботлашга уринадилар. Ҳатто дунёвий илм вакиллари орасида ҳам исломни илмга рағбатлантирувчи омил сифатида талқин қилувчи олимлар кўпайиб кетди. Бир мисол: “Ислом - илм демакдир. Унинг муқаддас китоби “Қуръон”да 78 000 га яқин сўз бўлса, унда илм сўзи турли ҳолатларда 765 марта такрорланади. Ислом фақат шаръий илмларни эмас, балки барча илмларни фойдали деб ҳисоблаган. Қуръони каримнинг оят ва суралари, пайғамбарларимизнинг Ҳадислари илмга даъват билан тўла. Ислом илм талаб қилишни ибодат даражасига кўтарган, ҳатто ибодатдан илмни устун қўйган”[285]. Бундай мулоҳазаларни дунёвий фан вакилларининг жуда кўп китобларида

[285] А. Мирзаев. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти: Ўқув қўлланма. Т-2000 й, 243 бет

учратишимиз мумкин. Бизнингча бундай муносабат давлатимизнинг динга, диндорларга бўлган ҳурматини бир томонлама тушуниш оқибатидир. Бу ҳақда илгариги бобларда тўхталганимиз сабабли бу ердаги мақсадимизга қайтамиз. Рақобат даврида диний мафкура "Дин-сиёсатдир" деган тамойилдан чекинади, "Дин олий ҳақиқатдир" деган тамойилга кўпроқ таянади. Фан диннинг тўғрилигини исботлаб бораётганлиги фактига урғу беради. Ниҳоят, диний ва дунёвий мафкуралар ўзаро муносабатининг учинчи босқичи – ҳамкорликдир. Бу босқичда дин шуғулланиши лозим бўлган масалалар яққол ажралиб қолади, фан ва дин ўртасидаги кураш бир-бирини инкор қилиш тарзида бормайди, диний мафкура асосан инсон маънавиятига, аҳлоқига диққатини қаратади ва бу масалада дунёвийлик билан ҳамкорлик қилади. Дунёвий мафкура ҳам диний мафкурани инкор қилмайди, унинг тарбиявий аҳамиятини, жамият учун зарурлигини тан олади. Ҳамкорлик муносабатлари даврида инсонлар динга муносабатда ғоят эркин бўлишади, одамлар динга ишонадиган ва ишонмайдиган қарама-қарши гуруҳларга яққол ажралмайди. Диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги кураш айрим масалаларда, кўпинча пинҳона кечади.

Юқорида қисқача тасвирланган диний ва дунёвий мафкуралар ўртасидаги муносабатнинг уч босқичи аниқ чегара (йиллар) билан ажралиб турмайди, у ёки бу босқич нисбатан устунроқ бўлган тамойилларга кўра фикран шундай ажратиш мумкин. Ҳар бир босқичда бошқаларига хос бўлган жараёнлар кўриниб қолса-да, устун ҳолат касб этмайди.

Бугунги кунда инсоният минглаб глобал муаммоларга тўқнаш яшамоқда. Уларни ҳал этиш учун давлатлар, халқлар, миллатлар ўзаро ҳамкорликни, уюшмаларни, алоқаларни кенгайтиришга мажбурдир. Алоҳида давлат, халқ, миллат ўзидаги муаммоларни ҳам, умумжаҳон муаммоларни ҳам ечиши мушкул. Толерантлик икки халқ, миллат ўртасидаги зиддиятларни, фарқларни тинч ҳал этишдагини иборат эмас, бутун давлатлараро толерантлик ҳам муҳимдир.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, толерантлик хусусиятини ўрганишда миллий анъаналарга, миллий қадриятларга ва миллий маданиятга эътибор бериш керак. Халқимиз толерантлиги Ўзбекистонда миллий хамжиҳатлилик руҳини таркиб топдирди. Турли миллат вакиллари Ўзбекистонни ўз Ватани деб ҳис эта бошлаб, миллий маданий, анъанаси, диний муносабатлари ва эътиқодини намойиш этишга кенг имкониятларга эга бўлдилар. Бу эса ҳамжихатлик, бағрикенглик каби толерантлик хусусиятларини шакллантириш имконини яратди. Миллий онгда толерантликни шакланишига ва қарор топишига билимлар, аниқ мақсадни кўзлаб тарбиялаш, мулоқот-муносабат ҳамда фикр, виждон ва эътиқод эркинлиги ёрдам беради. Толерантликни тарбиялаш фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шартларидан биридир. Хуллас, янги шароитда диний мафкурадан рақиб, душман сифатида эмас, ҳамкор сифатида муносабатда бўлади, янги Фуқаролик жамият қуришга йўналганлик улар ўртасидаги муносабатда бош тамойилга айланади. Янги жамият қуриш жараёнида динни ва диний мафкурани дин ниқобидаги зарарли, ёт ғояларидан ҳимоя қилиш нафақат мазкур соҳада хизматчиларининг, балки бутун жамиятнинг ишига айланади. Диннинг мафкуравий функцияларига нисбатан диннинг ижтимоий номафкуравий функциялари устувор аҳамият касб эта боради.

ТАСАВВУФ ИЛМИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЬСИРИ ВА АСОСЛАРИ

Икромов О.И.-
НавДПИ., "Педагогика ва психология" кафедраси ўқитувчиси.

Abstract: This thesis describes the psychological impact of mysticism on the psyche of the individual.

Бугунги кунда мамлакатимизда маънавий қадриятлар юксалишида ўзига хос ўрин тутган тасаввуф таълимотининг шаклланиш жараёни, тарихий ўрнини кўрсатиб бериш, тасаввуфий манбаларни холисона тадқиқ этиш ҳамда унинг инсонпарварлик ғоялари билан уйғунлашиб, жахоншумул бадиий ижод намуналарининг пайдо бўлишига замин

яратганини кенг кўламда ўрганишни тақозо этмоқда. Шунга кўра, тасаввуф илми ва унинг психологик асосларини билиш тасаввуф таълимотининг туб моҳиятини тушунишда инсониятни зарур бўлган билимлар билан қуроллантиришга хизмат қилади.

Тасаввуф ислом илмлари орасида катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Агар тасаввуфнинг моҳиятига теран назар ташлайдиган бўлсак, унда фалсафа, дин, шариат, руҳият ҳамда одоб-ахлоқ каби тушунчалар жамулжам бўлганини кўрамиз. Инсоннинг руҳий-ахлоқий покланиши ва илоҳий муҳаббатдан қувват олиб юксалиб бориши бу таълимотнинг асосий ғояларидир. Тасаввуф дунёни билишни ва инсоннинг дунё ва коинот, замон ва макон, лаҳза ва абадият, ҳодиса ва моҳият ҳақидаги тушунчалари билан боғлиқ қарашларни ўзида акс эттиради. Шунинг учун ҳам тасаввуфни илммаърифат тараққиётидан ташқарида тасаввур килиб бўлмайди. Тасаввуф тарихига назар ташласак, бошланғич босқичида содда қараш ва тушунчалардан иборат бўлиб, кўпроқ амалий тус олганини кўрамиз.

Манбалардан маълум бўлишича, тасаввуф илми таълимот сифатида ғоят кўп қиррали маънавий-маърифий, ижтимоий-психологик ҳодиса ҳисобланади. Унинг мураккаблиги, тасаввуфий мактаблар ва йўналишларнинг турли туманлигидадир.

“Ислом энциклопедия”да тасаввуф, сўфийлик – исломда инсоннинг руҳий дунёси тўғрисидаги қараш” деб изоҳ берилган. Шу фикрдан келиб чиқадиган бўлсак, тасаввуф руҳ илми бўлиб, замонавий тушунчага кўра, “Психология” фани деганидир. Бу атамадан ясалган “мутасаввиф”(суфий) – тасаввуф изидан борувчи маъноларини англатади.

Тасаввуф таълимотининг психологик асослари деганда – тасаввуфда руҳ, қалб, эътиқод, муносабат ҳамда инсон шахс хусусиятлари, унинг хулқ-атвори тўғрисидаги тушунчалар тушунилади. Шу жиҳатдан қараганда, тасаввуф инсонларда тасаввуф таълимотининг психологик асослари тўғрисида тушунчалар, тариқатларнинг психологик мазмуни ва тасаввуф таълимотининг, суфийларнинг психологик қарашлари ҳақидаги билим ва малакаларни шакллантиришга хизмат қилади. Шунингдек, инсонларга тасаввуф психологияси билимларининг назарий асосларини, унинг асосий тушунчалари ва категорияларини, тасаввуф илми ва унинг психологик асосларини, инсон руҳиятига таъсир кўрсатишнинг ижтимоий-психологик омилларини, комил инсонни тарбиялаш тамойилларини ўргатиш ҳамда уларни амалиётда татбиқ этиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан инсон руҳиятига таъсир кўрсатишининг ижтимоий-психологик омиллари, тасаввуфий таълимотларнинг психологик асослари, глобаллашув шароитида замонавий тариқатлар ва уларнинг психологик мазмуни, суфийлик тариқати ва унинг психологик мазмуни, Шарқ мумтоз адабиётида тасаввуф ғоялари ва уларнинг психологик мазмуни, тасаввуф таълимотида шахсни шакллантириш, унда ахлоқ-одоб, маънавиятни қарор топтиришнинг психологик масалалари, тасаввуф таълимотида руҳиятга (психология) доир тушунчалар, тасаввуфда диний эътиқоднинг психологик асослари, тасаввуфий таълимотларда бағрикенглик таълимоти, психологияда шахс ва комил инсон муаммоси, комил инсонни тарбиялаш ҳақидаги билимлар билан қуроллантириши ҳамда илмий дунёқарашни шакллантиришга хизмат қилиши лозим.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф “Тасаввуф ҳақида тасаввур” китобида ёзишича, нафс тарбияси деб қабул қилинган тасаввур илмига дастлаб саҳобаи киромлар тамал тошини қўйишган. Улар орасидан руҳий камолот ва зоҳидликка мойил зотлар Қуръон оятлари ва суннатлардан ўзлари учун хулосалар чиқариб, далиллар келтириб, руҳий тарбия билан машҳул бўла бошланганлар.

Тасаввуфнинг онтологиясида онг, қалб, ибодат ҳақидаги билимлар муҳим ўрин тутади. Сўфийлар учун ҳақиқий билим – қалбни илоҳийлаштириш, ботиний ибодат – Аллоҳга яқинлашиш воситасидир. Тасаввуфда борлиқни билиш мумкин эмаслиги ғояси оламни илоҳий ҳодиса деб биладиган онтологик талқинга мос келади. Эллинистик фалсафанинг кучли таъсири остида, айниқса Плотоннинг эманация тўғрисидаги таълимоти мистик суфийларни олдиндан ҳис қилиш, англаш тўғрисидаги ўз фикрларини аниқ

ифодалашга олиб келди: олам бу илоҳий моҳият акс этадиган кўзгу, аммо у фақат кўриниш, холос. Ҳақиқатни билиш учун бу кўринишдан узоқлашиш лозим. Ўзининг хусусий борлиғидан озод бўлиш керак. Ягона ҳақиқат бўлган Аллоҳ билан бирлашиш учун ўз шахсини йўқ қилиши лозим. Бу маънода Худо доим номаълумлигича қолаверади.

Сўфийлар доим Аллоҳда эриб унга сингиб кетишни орзу қиладилар. Улар ҳиссий-ақлий билимнинг ноаниқлиги, сароблигини Афлотуннинг "ғорига" ўхшаш тимсоллари мисолида фикр юритадилар. Тасаввуфнинг онтологик концепциясида Аллоҳ, олам ва одам муаммоси биринчи ўринда туради. Унда Худо ўз-ўзлиги замирида намоён бўлмаган моҳият сифатидадир. Шунинг учун унинг борлиги қуйи даражадаги бошқа моҳиятлардан фарқ қилади. Сўфийлар Аллоҳнинг Ягоналиги, абадийлиги ва мутлақлиги, шу билан бирга Худо мутлақ транскендент бўлиб қолмай нарсаларда, жумладан, одамда мавжуд, – деган ғояни тарғиб этадилар. Тасаввуфнинг диний-фалсафий манбаларида бу дунёқараш ислом дини арконлари асосида шаклланганлиги билан бир қаторда унда бир қанча бошқа мистик таълимотлар элементлари ҳам мавжудлиги кузга ташланади. Баъзи муаллифларнинг тасаввуф мустақил эмаслиги тўғрисидаги концепциялари унинг вужудга келиши сабабларини неоплатонизмдан, оташпарастликдан, буддавийликдан, умуман ташқи омиллардан излашлари учун асос бўлади. Неоплатонизм таълимотининг асосчиси Платоннинг тажалли тўғрисидаги таълимоти мистиклар ҳис-туйғуларининг аниқ ифодасини беради. Олам илоҳий мавжудлик акс этаётган фақат бизнинг назаримиздаги кўзгу ҳолос. Демак, бу воқеликка, ҳақиқ атга эришиш учун тасвирдан узоқлашиш лозим. Ягона мавжудлик ҳисобланадиган Аллоҳга ўз шахсини бахшида этиш – фано йўли билан Аллоҳда эриб кетиш учун ўз хусусий мавжудлигидан қутулиш, озод бўлиш керак. Дастлабки сўфийларга хос мистик, экстатик интилишларнинг мантиқий якуни шундан иборат бўлган.

Тасаввуфда идеалистик метафизикани психологик машқлар тизими билан уйғунлаштириш – зуҳд, ўз эътиқодини, барча жисмоний ва руҳий, маънавий куч-ғайратини сафарбар этиш, илми ладуний тўғрисидаги таълимотга риоя қилиш ҳар бир муриддан қатъий талаб қилинади. Садоқат билан тариқатга киришган одамнинг аста-секин муттасил тарзда мистик билиш, ишқ-муҳаббат ва суфийлик тариқатлари воситасида Аллоҳга яқинлашиш ва пировард натижада Унинг висолига эришиш каби хусусиятлари, оламни мантиқий-ақлий билишни инкор этадиган интуитив билишга, тажаллига, важдий ҳолатларга, ғайриақлий ҳодисаларга интилиши борлиқни суфиёна ҳис қилиш белгиларни билдиради. Ўтган даврда дин ва фан муносабатларида воқеликнинг мантиқий таърифи билан тасаввуфнинг илми ладун ва унга эга бўлиш усуллари, инсон руҳиятида юз бериши мумкин бўлган ҳол даражаси тўғрисидаги ақидалари ўртасидаги тафовутни бартараф қилиш мумкинлиги инкор этилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, тасаввуф таълимотининг психологик мазмунини англаш тасаввуф илмини чуқурроқ тушунишга олиб келади ва унинг психология илми билан ҳар томонлама боғлиқлигига ишора қилади.

Қўлланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Лисоунт тайр. –Тошкент: Фан, 1965.
2. Алишер Навоий. Насойимул муҳаббат. 17-жилд. -Т.: Фан, 2002.
3. Жалолиддин Румий. Маснавии маънавий. Шарҳи билан, 1-китоб. –Т.: «Шарқ» матбаа нашр., 2000.
4. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. –Т.: «Ўзбекистон», 1993.
5. «Комил инсон ҳақида тўрт рисола» (Н.Комилов таржимаси). –Т.: «Маънавият», 1998.
6. Бертельс Е.Э. Избранная труды. Суфизм и суфийская лите-ратура. -М.: «Наука», 1965. Стр. 13-103.
7. Ибн Араби. Геммы мудрости (главы). Перевод А.В. Смир-нова. В.Кн. М.Степанянц. Философские аспекты суфизма. -М.: «Наука», 1987. Стр. до-119.
8. Доктор Абдулҳусайн Зарринкўб. Жустужў дар тасаввуфи Эрон. Икки жилдлик (форс тилида). Теҳрон, ҳижрий 1349.

9. Комилов Н. Тасаввуф. 1-китоб. –Т.: «Ёзувчи», 1997.
10. Комилов Н. Тасаввуф. 2-китоб. –Т.: «Ўзбекистон», 2000.
11. Ҳаққулов И. Тасаввуф сабоқлари. «Бухоро» нашр., 2000.
12. Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърият. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1991.

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИДА ИСЛОМ ДИНИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Холмирзаев Н.-НавДПИ докторанти

АННОТАЦИЯ

Мусулмон дунёсида яшовчи халқлар ва элатлар кўп асрлар давомида маданий ва маънавий тамаддунлар қаторида ислом цивилизациясини ҳам ривожлантириб келган. XIX аср охирлари ва XX аср бошларида Ўрта Осиёда юзага келган Жадидчилик ҳаракати минтақада ислом дини тартибларига зид келмайдиган маърифатпарварлик ғоясини илгари сурган. Жадидчилик ҳаракати намоёндалари миллатнинг тараққиётини Ислом дини ва дунёвий илмнинг ўзаро уйғун ҳолда ривожланишида кўрганлар.

ANNOTATION

The peoples and nations living in the Muslim world have for many centuries developed Islamic civilization along with cultural and spiritual civilizations. The Jadid movement, which emerged in Central Asia in the late 19th and early 20th centuries, promoted the idea of enlightenment in the region that did not contradict Islamic religious regimes. Representatives of the Jadid movement saw the development of the nation in the harmonious development of Islam and secular science.

Ислом дунёсининг улкан ҳудудларида яшовчи халқлар ва элатлар кўп асрлар давомида қалин сиёсий ва иқдисодий, маданий ва маънавий алоқа қилиб келгани маълум. Шарқнинг буюк ислом цивилизацияси кўп асрлик тарихи мобайнида адолат, ахлоқ, бағрикенглик, хайрихоҳлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, ўзаро ҳурмат, садоқат ва бошқа умумбашарий қадриятларни асраб-авайлаб келиш билан биргаликда ривожлантириб ҳам келган.

Ислом тамаддунининг ривожланиш даврида мусулмон жамияти жўшқин ва етарли даражада очиқ эди. Халқлар маънавиятида турғунлик кузатилмаган ва у ҳаддан зиёд меъёрлар домига тушиб қолмаган эди. Жамиятда анъанавийлик, маҳаллийчилик, миллий ва диний яккаланишнинг кескин шакллари ҳукмронлик қилмаган эди. Буюк ипак йўли боис халқлар бир-бири билан савдо-сотиқ қилиш баробарида янги билим ва ғояларни ҳам ўзаро айирбош қилиб турган.[286]

Россия империяси Ўрта Осиё хонликларини босиб олиб, бу ерга Россия сармояси кириб келгандан сўнг Туркистоннинг жадал тарзда хомашё базасига айлантирилиши маиший ҳаёт ва ҳуқуқий меъёрлар ўзгартирилишини талаб этиши муқаррар эди. Бу жараён оғир кечган, чунки бундай вазият янгиликларга нисбатан турлича, аксарият ҳолларда салбий муносабатни келтириб чиқарган. Ислом динининг тартиблари шу тарзда тузилган эдики, унга кўра, ўша тартибларини баҳоловчи кишилар ҳар қандай янгилик – бидъатга тегишли баҳо бериши, ўша янгилик қабул қилса бўладиган ва яхши ёки қабул қилса бўлмайдиган, шубҳали, ёки маълум шартлар билан тан олиниши керак бўлган. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, янгиликка илоҳиётшунослик нуқтаи назаридан баҳо берилиши алоҳида долзарблик касб этган, айни баҳо мусулмонларнинг янги жараёнларда қатнашишини оқлашга, уларга ижозат этилишига имкон берган. Буни амалга ошириш учун

[286]Абдуллаев Р. “Мусулмон Шарқи мамлакатлари ва Марказий Осиёнинг XX аср бошидаги ижтимоий-маданий ривожланиши.” Марказий Осиё тадқиқотлари халқаро институтининг (МОТХИ) ахборотномаси Самарқанд, 14-нашр, 2011 йил, 47-57-бетлар

аввало бошқа динларга нисбатан бағрикенгликни шакллантириш зарур эди, чунки барча янгиликларга оддий халқ тилида кофирлар деб аталган бошқа дин вакиллари: христианлар, яҳудийлар ва ҳк. ишлаб чиқарган нарсалар сифатида қаралган.

Россиядан олиб келинган барча буюмлар жумладан; босмахона, босмахона станоги ёки мусиқа граммофони ва яна бошқа нарсаларга мусулмонлар бу буюмларга кофирлар, яъни христианлар ишлаб чиқарган нарса деб қараган, улардан фойдаланиш мумкин ёки мумкин эмаслиги, дин бу масалага қандай қарашини билмаган. Туркистонинг миллий тараққийпарварлари ушбу диний бағрикенгликнинг чин маънодаги ифодачилари эди. Жадид маърифатпарварларининг диний билими, дунёқараши ва интилишлари билан бу жараёнга тўла фикрни ўтказа олган.

Жадидчилик ҳаракатининг машҳур вакиллари нафақат мадрасаларни тугатган, қолаверса, диний рутбага, мартабага ҳам эга бўлган. Масалан, Маҳмудхўжа Беҳбудий ота-бобосидан муфтийликни мерос қилиб олган ва вақтида Самарқанд вилоятида ушбу лавозимни эгаллаган. Мунавварқори Абдирашидхонов Бухородаги “Мирараб” мадрасани тугаллагандан сўнг Тошкентдаги “Дархон” масжидида имом бўлиб ишлаган, Исҳоқхон Ибрат эса Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида қозилик қилган.

Шунингдек, Мунаввар Қори ва умуман жадидлар иккита ўта жиддий қарама қарши кучлар билан тўқнаш келди. Биринчиси мустамлакачилик сиёсати бўлса, иккинчиси шу сиёсатга итоатда бўлган маҳаллий мусулмон уламо ва зиёлилар орасидаги жаҳолатпарастлик (мутаассиблик) бўлди. Мустамлкачилар иккинчи ҳолатдан жуда усталик билан фойдаланиб, ички мусулмонлараро вазиятни янада оғирлаштирди.

Мутаассиб дин пешволари Мунавввар Қорини даҳрийликда айблагани, жадид Мирмуҳсин Шермуҳаммедовни тутиб, калтаклаб юзига қоракуя суртиб, Эски жува бозорида халқ орасида сазойи қилгани ва бошқа ҳолатлар маълум. Мана яна бир тарихий мисол. 1914 йилда Самарқанддаги Мирзо Улуғбек мадрасасида беш минг мусулмон жума намозини ўқиб бўлгач, уларга Аббос исмли муаззин мутаассибларнинг ушбу фатвосини эълон қилади: “Жадидлар кофир, ўлса жаноза ўкилмасин, уларнинг сақол мўйловларини сартарошлар олмасин, уларнинг хотинлари талоқ”.

Бу албатта, Ислом динига хилоф фатво эди. Аслида Мунавварқори ва бошқа жадидлар Ислом динининг софлиги, у маърифат ва илм-фан дини эканлигини ҳимоя қилиб, очиқ танқидий фикрлар билан жадид матбуотида мақолалар эълон қилдилар.[287] Масалан, Мунавваркори Абдурашидхонов 1906 йил 14 июнда “Тараққий” газетасида босилган “Бизни жахолат - жаҳли мураккаб” маколасида “Кўп диндошларимизни кўрамизки, ўз фарзандларини асло мактабга бермай, ... дунёи ва охирати саодати ўлган илм ва маорифдин махрум қилмоқдан хеч бир ибо қилмаслар.” [288] - дейди.

Ҳар қандай жамиятнинг инқирозию таназзули, равнақию истиқболи унинг мактабга, таълим тарбияга ва айниқса, ўқитувчига бўлган муносабати билан ўлчанади. “Усули жадид” номини олган “усули сатвия” га асосланган мактабларда миллий маънавияти юксак, миллат, Ватан истиқболи учун жон куйдирувчи ёшларни тарбиялаб етиштириш биринчи ўринда турган. Жадид педагогларининг буюк хизматлари шундаки, улар мактабларда ўз она тилида таълим ва тарбия беришга, миллий адабиёт, мусулмон дини асосларини ўқитишга ҳал қилувчи масала сифатида қарардилар.

Маълумки, жадидларнинг асосий мақсадларидан бири мутаассиблашган эски олий мусулмон мадраса таълими тизимини ислоҳ қилиб, халқаро тажрибага асосланган янги дунёвий олий таълим тизимини яратиш бўлган эди.

Ўзбек тарихчиси Дилором Алимова жадидлар тарихи, ғоялари ва энг ёрқин вакиллари, хатолари ва ютуқлари ҳақида қуйидаги фикрларни баён қилади: Ривожланган

---

[287] Холбоев С.Миллат фидоийси ва раҳнамоси, Мунаввар қори Абдурашидхонов Туркистон тараққийпарварларининг сардори, деб номланган Мунаввар қори Абдурашидхоновнинг илмий-педагогик мероси ҳамда Ўзбекистонда таълим тизимини янгилаш ва ривожлантириш муаммолари” мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари, 2018 йил 26 апрелъ 65 бет.

[288] Абдурашидхонов М. Хотираларимдан (Жадидчилик тарихидан лавхалар). -Тошкент: “Шарқ”, 2011,79-бет.

мусулмон мамлакатларининг саноат ва маданият соҳасидаги ютуқлари, турли зиёлилар ва ҳар хил ижтимоий ҳаракат вакиллари билан танишиш имкониятига эга бўлган жадидлар Туркистон қанчалик тараққиётдан ортда қолиб кетганини жуда яхши англаётган эди. Шунинг учун Ўрта Осиёнинг мусулмон маданий анъанасини замонавий талабларга мувофиқ ўзгартириш, янгилашни ёқлаб чиқа бошлади. Улар бу ислоҳотни ислом таълимотини англаб етишдан бошлади. Шу сабаб Ислом динининг муқаддас қитоби Қуръони Карим ва ҳадислардан ҳамма нарса билимга таянишини тасдиқловчи ўринларни излашга тушди. Биламизки, Қуръоннинг ¼ қисми тарихга бағишланган, бутун бошли тарих эса ўтмишнинг интеллектуал тажрибасини тушунмай туриб, жаҳон интеллектуал тажрибасини англаб олмай туриб, бирор нарсага эришиб бўлмаслигидан далолат беради. Америкалик тарихчи Адиб Холид фикрича, Ўрта Осиё жадидчилиги мусулмон янгилаш таъянчлари билан маҳаллийлаштирилган эди.

Жадидчилик фаолиятининг анча-мунча қисми аҳолига Аллоҳ бандасига "ўқи" деб айтганини исботлашдан иборат бўлган. Қуръон Каримда, "Илмни Чинда (Хитойда) бўлса ҳам ўрганинглар", дейилганини биламиз. Унинг илдизлари Ўрта Осиёнинг мусулмон анъанасига бориб тақалади, шунинг учун жадидлар, анъанага кўра, ислом динига таянган. Замонавийлик ислом динининг ҳақиқий мазмунига боғланган. Дунёга янгича назар билан боқар экан, исломни тушунди, мусулмонлик нима эканини англади. Уларнинг жамиятни янгилаш назарияси тараққиётда жуда олдинлаб кетган Европа билан яқинлашиш, энг яхши ютуқларини ўзлаштириш ҳақидаги масала жиддий ўрин тутган. Исломни оқламасдан бунинг иложи йўқ эди. Туркистоннинг мустамлакадаги ҳолати сабаб бўлган инқирозли вазиятдан чиқиш энг аввало Европа тажрибасидан фойдаланган кўйи маданий ислоҳотлар ўтказишда кўрилган.

Жадидчилик ҳаракатининг буюк етакчиси Маҳмудхўжа Беҳбудий 1913 йилда "Эҳтиёжи миллат" номли мақоласида ёзади: "...Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдир. Замона илми ва фанидан бебахра миллат бошқаларга поймол бўлур".[289]

Улар жуда кўп китоблари ва мақолаларида мусулмон руҳонийлари фикрлари ва амалларини тез-тез ислом динини тушунмаслик ва Қуръонни яхши билмаслик билан изоҳлаган. Кўплаб асарларда шундай йўл тутилгани кўзга ташланади. Масалан, Абдурауф Фитратнинг "Мунозара" китоби ва ҳинд сайёҳи тилидан ёзилган ҳикояларида шу ҳолатни кўриш мумкин. Фитрат бир асарида бир европалик – французни, иккинчисида эса Ўрта Осиёлик бўлмаган ҳиндни беҳуда танламаган ва улар номидан тараққиётнинг объектив сабаблари ва унга чорловчи Қуръони Карим оятлари ҳақида бекорга фикр юритмаган. Бу одамларга, ёшларга, ислом инсон қўли тегадиган ҳар бир нарса билим талаб қиладиган дин эканини кўрсатиб бериш учун жуда яхши усул деб ҳисоблаган. Жадидлар бошқа, айниқса, мусулмонларники бўлмаган маданиятлар ва динларга нисбатан ёмон кўз билан қарамаслигини кўрсатишни яна бир карра тасдиқлаш учун тез-тез Европа ва Осиё тарихига мурожаат қилиб турган. Масалан, баъзи кишилар Шарқ, жумладан, Ўрта Осиё Европага жуда кўп нарса берган, деб ҳисоблаган. Улар IX – XII асрлардаги Ренессансни ҳамда Темур ва Темурийлар давридаги иккинчи Ренессансни ҳисобга олиб, Европа илм-фан ва тиббиёт ривожланиши соҳасида жуда кўп нарса олган деб билган. Энди эса улар, биз Европадан оладиган вақтимиз келди, чунки ушбу Ренессанс XVI асрда Маърифат асридан бошланиб, Европага кўчиб ўтган, деб ҳисоблайди. Гарчи одамлар турли динга итоат этиб, турли мамлакатларда истиқомат қилса-да, турли миллатлар ва элатларга мансуб бўлса-да, бир отанинг фарзанди ва зурриёти эканига ишонишган. Шунингдек, улар – оға-ини, модомики, шундай экан, бир-бирига меҳр кўргизиши ва бир-бирини яхши кўриши шарт бўлган.

Маҳмудхўжа Беҳбудий замонасидан шунчалик олдинлаб кетган киши эдики, Баҳоуддин Нақшбанд мақбарасига борганда, унинг атрофида шунчалик кўп масжид қурилганини кўриб, ўша вақт учун жасорат бўлган бир гапни айтади: "бир мусулмон учун бунчалик кўп масжидларнинг кераги йўқ, унга ибодат қилиши учун битта жойнамознинг

[289] Бехбудий М. Танланган асарлар. Тузатилган ва тўлдирилган 2-нашри, - Тошкент: "Маънавият'', 1999,201-бет

ўзи етади. Бунчалик кўп масжид қургандан кўра, унга сарфланган маблаққа фарзандларимизни чет элга ўқишга юбориш вақти келмадимикан?" Умуман, жадидчилик ҳаракати намоёндалари ғоялари, ислом дини анъаналарини замонавийликка боғлаш, бошқа динларга нисбатан бағрикенгликни сақлаш, ўтмишдаги Шарқда юзага келган билимларга таяниш, Ғарбдан билим ўзлаштириш каби маърифатпарварлик ғояларни ўз ичига олган.

OILADA MILLIY TARBIYANI TASHKIL ETISHDA TASAVVUFNING AHAMIYATI

G.R.Xushvaqova - NavDPI mustaqil tadqiqotchi

Ichda doim oshno bo`l, tashda tut begonadek,
Bu kabi zebo ravish kam topilur dunyoda ham.
Bahouddin Naqshband

Annotation: This article describes the development of mysticism, respect for humanity, good upbringing, diligence, patriotism and honesty which play an important role in the organization of national education and spiritual life of the peoples of the East.

Har qanday davr va har qanday jamiyatda ham olimu ulamolar, mutafakkiru donishmandlarning o`rni beqiyos bo`lgan. Elu yurt o`zining shunday aziz va buyuk farzandlari bilan faxrlangan. Allohning nazari tushgan yurtimiz – O`zbekiston zaminidan ham, azal-azaldan o`zlarining ilmiy-ma`naviy, ma`rifiy-falsafiy meroslari bilan jumlai-jahonga tanilgan ko`plab buyuk allomalar va mutafakkirlar yetishib chiqib, samarali faoliyat ko`rsatganlar. Ularning aql-zakovati, tafakkur dunyosi va yuksak ilmiy salohiyatining mahsuli bo`lgan bebaho asarlari-yu buyuk kashfiyotlari ming yillar osha nafaqat bizning diyorimiz, balki jahon ahlining ma`naviy mulki sifatida ardoqlanadi.

Ayniqsa, Sharq xalqlarining oilada milliy tarbiyani tashkil etishda va ma`naviy-ruhiy hayotida juda katta o`rin tutgan tasavvuf ilmining rivojida, bizning buyuk vatandoshlarimiz o`zlarining beqiyos xizmatlari bilan o`chmas iz qoldirgan.

Al-Hakim at-Termiziy ta`mal toshini qo`ygan hakimiya, Ahmad Yassaviy nomi bilan bog`liq yassaviya, Najmiddin Kubro bilan bog`liq kubroviya, imom al-Moturudiy hazratlari asos solgan moturidiya maktablari kabi nazariy va amaliy asoslarini Abduxoliq G`ijduvoniy qo`yib, uning ma`naviy uvays shogirdi Bahouddin Naqshband nomi bilan atalgan naqshbandiya tariqatlari faqatgina O`rta va Markaziy Osiyoda, balki ko`pchilik Sharq mamlakatlarida keng tarqalib, hozirgi paytda ham o`z ta`sirini yo`qotmay kelayotganini ta`kidlash o`rinlidir.

Yuqorida ta`kidlaganimiz kabi, diyorimizdan yetishib chiqqan ko`plab ulug` allomalar hamda azizu-avliyolarning nomlari, butun dunyoga ma`lum va mashhur. Zero, ular butun umrlarini ilmu-ma`rifatga, komil insonlar tarbiyasiga baxshida etishdi. Shu boisdan ham insoniyat tarixi zarvaraqlarida ularning nomlari oltin harflar bilan yozib qo`yildi. Diyorimizda faoliyat ko`rsatgan bu tariqatlarning o`z uslubi, odobi va qoidalari bo`lganidek, tariximiz sahifalarida ham har birining alohida o`rni va mavqiy bor.

XV asrning birinchi yarmida yashab o`tgan Sayyid Qosimiy degan shoir ham masnaviylaridan birida tasavvuf ta`rifiga oid bir necha bayt bitgan. Ular orasida quyidagi misra alohida e`tiborni tortadi:

Tasavvuf barchasi pandu adabdur,
Riyozu sidq birla doim talabdur.

Tasavvuf pandu adab, riyozat, sadoqatdan, eng muhimi, Haq va haqiqatni talab qilishdan iborat emasmu?

"Temurnoma"da yozishicha, Amir Temur Bahouddin Naqshbandning ruhidan madad istab, unga shunday murojat qiladi:

Qo`lim oling, yo pirim, manda quvvat qolmadi,
Yo`lga soling, yo pirim, manda g`ayrat qolmadi.

Demak, Amir Temur Bahouddin Naqshband bilan ruhiy muloqotda bo`lib turgan. B. Ahmedov tomonidan chop etilgan “Amir Temur o`gitlari” kitobida buyuk sohibqironning quyidagi so`zi keltirilgan: “Piri komil shayx Bahouddin Naqshbandning: “Kam ye, kam uxla, kam gapir”,- degan pandu nasihatlariga amal qildim. Arkoni davlatga, barcha mulozimlarga ham aytar so`zim shu bo`ldi: “Kam yenglar, ocharchilik ko`rmasdan, boy-badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar, mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar, dono bo`lasizlar”.

Ta`savvuf ruhiy-ma`naviy poklanishga da`vat etuvchi g`oyalar silsilasi sifatida paydo bo`lib, uninig namoyandalari uzoq asrlardan beri insoniyatning ma`naviy taraqqiyotiga munosib hissa qo`shib kelmoqda.

Shariat va tariqatni o`zaro aloqadorlikda taraqqiy ettirish, jamiyatni turli fikriy ofatlardan yiroq saqlashda xojagon ta`limotining Movarounnahrdagi asoschisi Xoja Abdixoliq G`ijduvoniy faoliyati muhim o`rin tutadi. Ulug` Xoja “Vasiyatnoma” kitoblarida shunday ta`kidlaydi: “Ey o`g`lim, moling fiqh va hadis bo`lsin. Johil so`fiylardan yiroq bo`l!” Hazrat “johil so`fiylar” deganda tasavvufni shon-shuhrat va manfaat vositasiga aylantirgan ayrim kimsalarni nazarda tutgani-shubhasiz.

Xojagon-naqshbandiya Qur`on va sunnatga tayanganligi bois shariatdan uzoq bo`lmaslikka, zarur ilmlarni mustahkam egallashga chaqirishi, hanafiy mazhabi va moturidiya aqidasiga asoslangani, “Qo`ling ishda bo`lsin, ko`ngling-Allohda” shiorini targ`ib qilishi, kishilarni halol mehnatga, kasb-hunar bilan shug`ullanishga, o`z qo`l mehnati evaziga halol rizq topishga da`vat etishi bilan e`tibor qozondi va qozonmoqda.

Payg`ambarlarimiz ham o`z qalblarini Allohning zikri bilan pok etib, Uning buyruqlarini bekamu-ko`st bajarish bilan birga halol mehnat ila rizq topishni o`zlarining burchlari deb bilganlar. Jumladan, Xoja Ali Romitaniy-to`quvchi, Xoja Muhammad bobo Samosiy-bog`bon, sayyid Amir Kulol-kulol, Xoja Bahouddin Naqshband - naqqosh, to`quvchi va chorvador, Sayyid Amir Kulolning o`g`li Sayyid Amir Hamza-ovchi, Xoja Ubaydulloh Ahror-chorvador va savdogar bo`lishgan.

Bugungi kunda ham, oilada ota-onalar, farzand tarbiyasida kasbning o`z o`rni borligini o`rgatib bormog`imiz lozim. Tasavvufda avvalo, oila va farzand tarbiyasiga jiddiy ahamiyat berish talab qilinadi.

Avliyolar hayotiga nazar solsak, ularning halol luqmaga jiddiy e`tibor berganliklari ma`lum bo`ladi. Hazrat Bahouddin Naqshband huzurlariga kelganlardan: “Kasbing nima?” deb so`rar ekanlar. Agar biror kasbi bo`lmasa: “ Bor, biror kasb o`rgan, son`gra kelasan”,- deb aytar ekanlar.

“Dil-ba yoru, dast-ba kor” shiori asosida, mehnat jarayonida halollik va ezgulik bilan ishlaydigan kishi, albatta, Allohni qalbida saqlaydi, ya`ni tilidagina emas, dilida ham Alloh borligini anglatadi. Chunki u Alloh bergan har bir nafas va ne`matni anglaydi, ulardan to`la ezgulik yo`lida foydalanadi. Mantiqan chuqur taammul qilsak, ko`rinadiki, Allohning diydoriga muyassar bo`lish Haqqa yetishishning eng yaqin va to`g`ri yo`li bu, bir hunarni mukammal o`rganib, o`shani halollik bilan bajarishdan iborat. Hazrat Bahouddin Naqshbandning hayotlari yaqqol bunga misol bo`ladi.

Johil, nodon, fikr doirasi tor, mutaassiblikka da`vat etuvchilar xatarli kuch ekanini yaxshi bilgan, xojagon ta`limotini yangilagan, unga jahonshumul shuhrat keltirgan Xoja Bahouddin Naqshband hazratlari mutaassiblik, jaholatparastlik, ma`rifatsizlikka qattiq qarshi turganlar. U kishining mana bu so`zlari g`oyat ibratli: “Biz Allohning lutfiga bog`langanlarmiz. Bizni lutf eshigidan kirgizdilar. Vazifamiz-farz, vojib va sunnati muakkada (ta`kidlangan)larni ado etishdan iborat”. Ul zoti sharifning nuqtai nazarlariga ko`ra, Alloh marhamatiga turli yot g`oyalar ta`siriga tushib adashish emas, balki, farz, vojib va sunnat amalllariga sodiqlik tufayli erishiladi. Bahouddin Naqshband shunday deydi:

Ichda doim oshno bo`l, tashda tut begonadek,
Bu kabi zebo ravish kam topilur dunyoda ham.

Ya`ni, ibodatni boshqalar ko`zi uchun qiladigan zohirparast so`fiylar-ikki dunyoda ham sharmisor. Zohirda begona ko`rinib, botinni ogohlik nuri bilan yoritgan zotlarlarga esa butun dunyo havas qiladi.

Bahouddin Naqshband va naqshbandiya tariqati vakillari “xilvatda shuhrat bor, shuhratda ofat,”-degan fikrda bo`lib, xilvatga ko`p ahamiyat qaratmaganlar, balki “xalq orasida haq bilan bo`lish,”-deya ta`riflangan “xilvat dar anjuman” qoidasini qabul qilganlar.

Abduxoliq G`ijduvoniy “xilvat eshigini yop, suhbat eshigini och”, Bahouddin Naqshband esa “yo`limiz suhbat yo`lidir, xilvatda shuhrat, shuhratda ofat bor,”-deganlar.

Naqshbandiylar halol mehnat qilib kun kechirishga, va topganlarini faqirlarga ehson qilishga doimo ahamiyat berganlar. Bahouddin Naqshband Hazratlari tavakkul holi halol mehnat qilish bilan bir bo`lmog`i lozim,-deganlar. Ul zotning uvaysiy (g`oyibona) piri Hakim Termiziy ham mehnat bilan hayot kechirishga e`tibor bergan mutasavvuflardan bo`lib, kasblar haqida “Bayon ul-kasb” nomli asar ham bitgan.

Naqshbandiya ta`limotining negizida yuksak odob-axloq qoidalari, insonning ma`naviy-ruhiy kamoloti muhim o`rin tutadi. Bu ta`limot mazmun mohiyati bilan oilada, jamiyatda ma`naviy poklik muhiti qaror topishiga xizmat qilgan. Insonlarni ma`rifatga, ilmu irfonga chorlagan. Halol mehnat, peshona teri bilan hayot kechirishni, kamtarlikni, harom-harishdan qochishni, so`z bilan amal birligini jamiyatda keng ko`lamda targ`ib qilgan.

Oilada ma`naviyatimizni, ma`daniyatimizni yuksaltirishimizda naqshbandiylikda ilgari surilgan halollik, mehnatsevarlik, to`g`rilik, sofdillik, o`zgalarga yordam berish, saxiylik, iymon-e`tiqodli bo`lish, mehr-shafqat kabi xulq-odob qoidalarini farzandlarimiz tarbiyasida shubhasiz, o`z o`rniga egadir.

Yana shuni ham aytish kerakki, ba`zi bir kimsalar, tariqatga kirdim, deb kiyim-boshlarini, yurish-turishlarini o`zgartirishadi. Mahalla –kuydan uzoqlashish, oilasidan ajralish, hatto gulday farzandlarini ko`chada qarovsiz qoldirib ketish hollari kuzatilmoqda. Buning oqibatida farzandlarimiz turli yomon yo`llarga kirib ketish hollari ro`y bermoqda.

Inson umrining har bir daqiqasi hayot maktabidir. Qanday muhitda tarbiya topishi, kimlar bilan do`stlashishi, kimlardan ibrat olishi va kimlarga ergashishiga bog`liqdir. Kimdir oqillarga ergashib, saodatga yo`l topsa, kimdir noqobil do`st orttirib, o`z hayotini zindonga aylantiradi.

Shu bois, bu boradagi qilinadigan ishlarni, tadqiqotlarni o`zlashtirishimiz va yoshlarga targ`ib etishimiz lozim. Yurtimizda, avliyolarga bo`lgan ezgu munosabat, hurmat-e`tibor qaratish bejis emas. Tasavvuf ta`limoti, xususan yurtimizda taraqqiy etgan kubraviya, yassaviya va naqshbandiya tariqatlarini, mashoyixlarning hayot va ijodlarini yaxshi bilish, tariximiz va qadriyatlarimizni teranroq o`rganishimiz , biz yoshlar oldida turgan asosiy vazifalardan sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, Haqni tanish, unga ibodat qilishga buyurilgan bandani tasavvuf tarbiyasi yuksak ma`naviy maqomga ko`tardi. Haqning roziligi va abadiy saodatga noil qilish uchun nafsni tarbiyalash, axloqni go`zallashtirish, botin va zohirni nurlantirish, siyrat va su`ratni poklash haqida tavsiyalar beradi. Naqshbandiya ulug` zotlarimizdan bizga meros bo`lib qolgan, tariximiz, madaniyatimiz, qadriyatimiz va adabiyotimiz bilan chambarchas bog`liq bo`lgan jozibador, nurbaxsh, insonparvar, mo`tadil va hayotiy bir tariqat hisoblanadi. Biz bu ta`limotda tom ma`noda hazrati Insonga muhabbat, go`zal tarbiya, **mehnatsevarlik,** vatanparvarlik va insof-diyonatli bo`lish kabi yuksak hayotiy qoidalar o`z aksini topganini ko`ramiz. Bu hayotbaxsh g`oyalar asrlar osha O`rta Osiyo, Yaqin va O`rta Sharq xalqlarining oilada milliy tarbiyani tashkil etishda va ijtimoyi-ma`naviy hayotida muhim o`rin egallab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Prezident Shavkat Mirziyoyevning O`zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag`ishlangan marosimdagi nutqi.

2.Sh.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo`limizni qat`iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko`taramiz. “O`zbekiston”, 2016.B.146.

3. I.A.Karimov.“Yuksak ma`naviyat-yengilmas kuch” Toshkent: “Ma`naviyat”, 2008.

4. “Buyuk yurt allomalari” O`zbekiston: Toshkent: “ O`zbekiston” , 2016.

ФАРИДУДДИН АТТОР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

Мурадов С.А.-
Бухоро муҳандислик-технология институти

Annotation: The article presents an analysis of the works of the famous Sufi poet - Sheikh Fariduddin Attar from the fund of manuscripts of our country. The number of works of Fariduddin Attar is huge, there is no doubt that their study and translation will serve to further enrich our spiritual heritage. The author provides information about manuscripts and lithographic sources available in the Manuscripts Fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Raikhan Beruni.

Жаҳон халқлари маънавий меросида тасаввуф илми муҳим ўринга эга. Айниқса, тасаввуфнинг кишиларда гўзал ахлоқий фазилатларни камол топтириш функцияси узоқ йиллар давомида ислом таълимоти вакилларининг ҳаёти, турмуш тарзи ҳамда дунёқарашига таъсир қилиб келди. Тасаввуф вакиллари нафақат риёзиёт билан балки адабиёт билан ҳам шуғулланиб, инсонларни Ҳақ йўлига чақиришга интилдилар. Баъзи мутасаввифлар насрдан, баъзилари эса назмдан фойдаланишган. Машҳур шайх, беназир шоир, ўз даврининг пиру комили Фаридуддин Аттор ўз ғояларини ифодалашда назмга мурожаат қилди. Аттор достонлари тасаввуф тушунчалари билан йўғрилган бўлиб, оддий кишини ҳам фикр қилишга ундайди. Аттор ижод намуналаридан баҳраманд бўлган кишининг қалби бунёдкорлик, комиллик, эзгулик билан порлайди. Дарҳақиқат, Фаридуддин Аттор улкан маънавий мерос яратди. Руҳнинг покланиши ва ақлнинг таъсири Аттор асарларининг асосий мавзусидир.

Немис шарқшуноси Ҳелмут Риттер “Кўнгил денгизи” асарида Аттор асарларини мазмун ва услуб жиҳатдан уч даврга бўлиш мумкин, деб ҳисоблаган.

Биринчи даврда Аттор шеъриятнинг борлиқ сирини яхши биладиган санъаткор устоз сифатида кўзга ташланади.

Иккинчи даврда шайх ижодида режа ва тартибга унчалик эътибор берилмайди.

Учинчи даврда мутасаввифнинг ҳаяжонли, шиддатли ижодиёти бир оз сокинлашган кўринади [1.128].

Фаридуддин Аттор асарларининг сони номаълум. Манбаларда, Шайхнинг 40 дан 114 гача асарлари мавжудлиги тўғрисида маълумотлар келтирилади. Алоҳида таъкидлаш жоизки, Фаридуддин Атторнинг қўлёзма асарлари дунёнинг турли мамлакатларида сақланмоқда. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номли Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида Шайх Атторнинг 16 номдаги асарлари ва шеърлари тўплами мавжуд. Ш. Мусаев ўзининг “Литературное наследие Фаридуддина Аттара в рукописном фонде Института востоковедение АН РУз” мақоласида Фаридуддин Атторга тегишли бўлган мамлакатимиздаги қўлёзма манбалар тўғрисида кимматли маълумотларни келтиради.

Дарҳақиқат, Абу Райҳон Беруний номли Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида Фаридуддин Атторга тегишли бўлган 52 та қўлёзма манба мавжуд. Шулардан, “Тазкирал ул- авлиё”нинг 23 та, “Мантиқ ут-тайр”нинг 8, “Вуслатнома” ва “Бесарнома”нинг 3 та, “Асрорнома”, “Мусибатнома”, “Аттор девони”нинг 2 та, “Илохийнома”, “Панднома”, “Жавҳар зот”, “Гулрух ва Хурмуз”, “Уштурнома”, “Ситта Фаридуддин Аттар”, “Мафатих ал-фатиха”, “Аз таржимаи ҳодиса Ҳазрат шайх Аттор”, “Кишидаги касаллик ва бахтсизликни бартараф этиш учун неча марта Қуръон сураларини ўқиш ҳақидаги рисола”нинг 1 тадан кўчирилган нусхаси мавжуд .

Ушбу қўлёзмалар ичида энг қадимгиси №4267/I рақам билан белгиланган “Тазкират ул-авлиё” асари ҳисобланади. Ушбу қўлёзма “Мақомат ул- авлиё” номи билан машҳур. Мутасаввиф вафотидан 65 йил ўтгандан кейин кўчирилган. Матн ва сарлавҳа (катта ҳарфлар билан) сиёҳ билан ёзилган бўлиб, анча хиралашиб қолган. Тазкирада келтирилган ҳар бир исм қизил рангли рамка ичига олинган. Ушбу қўлёзма 1299 йил кўчирилган бўлиб,

сулс хати билан шарқона-ялтироқ қоғозда ёзилган. Варақалар сони 242, ҳажми эса 15х23га тенг. Ушбу қўлёзманинг биринчи варақаси мавжуд эмас, кўп, айниқса, бошидаги варақалар бузилган. Бироқ қадимийлиги туфайли қимматли манба ҳисобланади.

Бизнинг эътиборимизни тортган яна бир манба №813 рақам биалн рўйхатга олинган “Ситта Фаридуддин Аттар” бўлиб, ушбу тўпламга Фаридуддин Атторнинг 6 та достони ўрин олган [2.56]. Бу асарлар қуйидагилар: “Илохийнома” (1б-75б), “Мантиқ ут-тайр” (1б-79а), “Мусибатнома” (76б-153а), “Ғазаллар девони” (79б-158а), “Уштурнома” (154б-182а), “Асрорнома” (158б-196б). Қўлёзма 1423-1424 йиллар давомида кўчирилган. Афсуски, кўчирган кишининг исми номаълум.

Фаридуддин Аттор асарларидан келажак авлод баҳраманд бўлиши учун Хожа Ниёз ибн Ишбаба, Мулла Ниёзбой ибн Тохир, Ҳикмат, Муҳаммад Ҳаким ибн Ҳафиз Муқим Бухорий, Осим ал- Бухорий, Саид Азизуддин, Абдулғаффор ибн Абдулваҳоб, Абдулвохид Сулаймон ал-Оренбургий, Абдулло ибн Неъматуллоҳ Ўратепагий, Абу Яхьё хожа, Мулла Муҳаммад Юсуф, Муҳаммад Юсуф Охун, Муҳаммад ибн Муҳаммад Шайх Боязид ал-Казвиний, Муҳаммад Мақсуд Нақшбанд, Муҳаммад Шариф ибн Аллоҳберган Хваразмий, Тожиддин Али ибн Дарвиш, Мулла Абдухолиқ мулла Хуш Муҳаммад каби ҳаттотлар томонидан қоғозларга кўчирилиб, хайрли иш қилганликларини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Мухаммад Рахимхон II (1282/1865-1328/1910) буюртмаси билан кўчирилган қўлёзма ўзининг чиройи билан ажралиб туради. №6723/I рақам билан рўйхатга олинган ушбу қўлёзманинг номи “Вуслатнома” бўлиб, матн олтин, қора ва кўк чизиқли рамка ичига солинган, майдон эса қизил, сарлавҳа қизил сиёҳ билан ажратилган. Варақа ва бетлар бўйича икки томонлама шарқ пагинацияси мавжуд. Ушбу қўлёзмани 1904 йил Муҳаммад Шариф ибн Аллоҳберган Хваразмий кўчирган ҳисобланади.

Абу Райҳон Беруний номли Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида Фаридуддин Атторга тегишли бўлган қўлёзмалар ичида энг ҳашаматлиси №2103 рақам билан рўйхатга олинган “Тазкират ул-авлиё” асари ҳисобланади. Ушбу кўчирма муаллифи Саид Азизуддин бўлиб, матн олтин ва рангли чизиқлардан иборат рамка ичига жойлаштирилган. 52 та миниатюралар мавжуд. Биринчи икки варақасаи чиройли фронтиспис билан бойитилган, форс-ҳинд бўёқли переплёт, юза қисмида гул ва булбул расми чизилган, ички қисми эса миниатюра саҳналар билан безатилган. Ушбу қўлёзма 1797 йил яъни хонликлар даврида кўчирилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, қўлёзмалар ичида “Тазкират ул авлиё”нинг нафақат форс тилида балки ўзбек тилидаги нусхаларига дуч келдик. Бундай қўлёзмалар сони 7 та бўлиб, қўйидаги рақамлар билан рўйхатга олинган: №869/II, №77/III, №1759, №868, №870, №2061/III, №4398/I. Шох ибн Саид Ахмад Хоразмий, форс-тожик нусхадан ўзбек тилига таржима қилган. Юқоридаги қўлёзмалар асосан XIX асрда кўчирилган**.**

Хулоса қилиб айтганда, Фаридуддин Аттор асарларидаги позитив дунёқараш, покликни тараннум этувчи ғоялари, нафсни жиловлаш тўғрисидаги ахлоқий концепцияси, қалбга ором берувчи, инсонни савоб ишлар қилишга ундовчи панд-насиҳатлари узоқ йиллар давомида аждодларимиз маънавий ҳаётига сингиб кетди. Шу сабабли, асарлари қайта-қайта кўчирилди, кўпайтирилди, ўрганилди. Шу ўринда мамлакатимизда атторшунослик дарғалари бўлган Жамол Камол, Нажмиддин Комилов, Акмал Саидов каби олимларимизга миннатдорчилик билдирмоқчи эдик. Уларнинг ижод намуналари Фаридуддин Аттор ғояларини тарғиб қилишда алоҳида аҳамиятга молик.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизий. Фаридуддин Аттор. Бадиа / Уйғурчадан Ҳабибулла Зайниддин таржимаси // Жаҳон адабиёти, 2009, №12.
2. Собрание восточных рукописей академии наук Узбекской ССР (II том). –Т.: ЎзССРФА, 1954.
3. Фаридуддин Аттор. Мантиқ ут-тайр. Нажмиддин Комилов таржимаси. Т.: Ғафур Ғулом. 2006.
4. Фаридуддин Аттор . Тазкират ул-авлиё. Мирзо Кенжабек таржимаси. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1997.

ТАСАВВУФИЙ МАНБАЛАРДА ХОЖА МУҲАММАД ПОРСО ҲАҚИДА

Мунисхон Гуламова-
Бухоро давлат университети Ислом тарихи ва манбашунослиги,
фалсафа кафедраси докторанти

Аннотация: ушбу мақолада тасаввуфий манбаларда Хожа Муҳаммад Порсо ҳақидаги фикрларнинг фалсафий таҳлили ифодаланган.

Таянч сўзлар: тасаввуф, тафаккур, илм, виждон, зикр, эслаш, ёд этиш, ижтимоий ҳаёт, ахлоқий етуклик, қалб соғломлиги, тариқат, илм толиби, маънавий баркамоллик.

Аннотация: В данной статье представлен философский анализ идей Ходжи Мухаммада Порсо в мистических источниках.

Ключевые слова: суфизм, мышление, наука, совесть, поминать, помнить, держать в памяти, социальный жизнь, нравственная зрелость, здоровье души, тарикат, ученик, духовная зрелость

Annotation: This article presents a philosophical analysis of the ideas of Khoja Muhammad Porso in mystical sources.

Keywords: mysticism, contemplation, knowledge, conscience, remembrance, reminiscing, memorization, social life, moral maturity, mental health, teachings, seeker of knowledge, spiritual perfection.

Хожа Муҳаммад Порсонинг асл исми шарифи Муҳаммад бин Маҳмуд ал-Ҳофиз ал-Бухорий (ваф.1419.й.)290дир. У Бухоро шаҳрида Абу Ҳафс Кабир издошларидан бўлган фақиҳ олим, тақводор инсон Хисомуддин Юсуф оиласида маърифий муҳитда тарбият топган. Хисомуддин Юсуф Ҳофизуддин ал-Кабир,ал-Бухорийнинг291 (1291-1294.й.) невараси ҳисболанган. Манбаларда айтилишича, Хисомуддин Юсуф Баҳоуддин Нақшбанд суҳбатдоши бўлган ва Баҳоуддин Нақшбанддан ҳаёт тарзи ва кароматлари ҳақида ёзиб боришга рухсат сўрган ва унга Баҳоуддин Нақшбанд ҳозир рухсат бермайман, кейин сизнинг ихтиёрингиз292, деб таъкидлаган.

Хожа Муҳаммад Порсо ўзининг исми шарифини “Рисолаи қудсия” асарида Хожа Шамсиддин бин Муҳаммад бин Маҳмуд ал-Ҳофиз, ал-Бухорий293шаклида келтирган. Мутасаввиф ўзининг “Фасл-ул-хитоб” (Қатъий қарор) асари муқаддимасида Муҳаммад бин Муҳаммад бин Маҳмуд ал-Ҳофизи ал-Бухорий294, деб ёзади. Хожа Муҳаммад Порсонинг таваллуд куни тўғрисидаги маълумотлар ҳам турлича, яъни, 1338, 1345, 1348 йиллар. Эронлик олим Жалил Мисгарнажод295 Хожа Муҳаммад Порсо 1348 йилда туғилганлиги тўғрисида маълумот беради. “Рашоҳот айн-ул-ҳаёт” (“Обиҳаёт томчилари”) китобида Хожа Муҳаммад Порсонинг Ҳаж сафарига борганлиги ва вафоти ҳижрий 822 йил деб, келтирилган. Хожа Муҳаммад Порсо умрининг охирида 1419-1420 йиллар оралиғида Бухородан Термиз, Балх ва Ҳирот орқали Нишопурга, ундан сўнг Мадина ва Макка шаҳарларини зиёрат қилиб ҳаж сафарини амалга оширади. Ҳаж зиёрати давомида касалликка чалиниб вафот этади. Унинг қабри Мадинада “Бақийъа” қабристонида амиру-л-мўъминин Аббос мақбараси ёнида жойлашаган бўлиб, Шайх Зайниддин Хавофий ҳурмат

---

290 Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004.-Б.93.

291 Ястребов,О.М. Иоаннасенян, Б.М. Бабажанов. Мудрость суфиев.Санкт-петербург:Санкт-Петербургское Востоковедение, 2001. 439.с.

292 Салох ибн Муборак Бухори. Анис ат-толибин ва уддат ас-соликин. Истанбул, 2010. - Б. 10.

293 Хожа Муҳаммад Порсо. Рисолаи қудсия. Бухоро марказий АРМ Шарқ қўлёзмалари бўлими. инв. 121/ VIII.-Б.3.

294 Порсо Ходжа Мухаммад. Фасл ал-хитоб ли васл ал-ахбоб. Ташкент, 1331г.л.к. - С. 2

295 Нажод М. Предисловие комментарий Мухаммада Порсо к Фусус ал-хикам Ибна Араби. Тегеран, 1366 г. с.

маъносида Мисрдан тарошланган оқ тош келтириб Хожа Муҳаммад Порсонинг қабри устига қўйдирган296.

Фахруддин Али Сафийнинг “Рашоҳот айн-ул-ҳаёт” китобида унинг вафоти тарихи хусусида шундай байт бор:

Муҳаммад Ҳофизи имомун фохираҳ,
Ман кана йасмаъу қавлу-л-Ҳаққи ман фийҳ,
Иза саъалту ли-таърихи фавтиҳи минҳу,
Фа қола фаслу-л-хитоб ишоратун фийҳ[297].

Мазмунан таржимаси

Муҳаммад Ҳофиз улуғ имомдур,
Ҳақ сўзида не бўлса у уни тингловчидур.
Вафоти таърихин билмоқчи бўлдим, айтдилар
“Фаслу-л-хитоб” ишорадур.

“Фаслул-хитоб” сўзи абжад ҳисобида 822 йилга тўғри келиши манбаларда келтирилган. Хожа Муҳаммад Порсонинг ҳаёти ва фаолияти, унинг асарлари шахсий фазилатлари ҳақидаги фикрларни замондошлари асарларида ўз аксини топган. Абдураҳмон Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс мин ҳазаротул қудс”[298] (“Муқаддас даргоҳдан эсувчи дўстлик шабадалари”) тазкираси, “Рисолаи суханони Хожа Порсо”[299] (“Хожа Порсо сўзлари ҳақида рисола”), “Калимоти қудсия Хожа Муҳаммад Порсо”[300] (“Хожа Муҳаммад Порсонинг илоҳий даргоҳга мансуб сўзлари”) асарлари, Хожа Аҳрори Валийнинг “Малфузот” ва Фахриддин Али Сафийнинг “Рашаҳот айн ул-ҳаёт”[301] (“Ҳаёт булоғидан томчилари”), Абулқосим Муҳаммад бин Масъуд Бухорий “Рисолаи Баҳоийя”[302], (“Баҳоуддин ҳақида рисола”), Ҳасанхожа Нисорий “Музаккири аҳбоб”[303] (Исмоил Бекжон форс тилидан таржимаси), Абул Мухсин Боқир ибн Муҳаммад Али “Мақомоти Хожа Бузург”[304] (“Улуғ Хожа мақомлари”), Алишер Навоийнинг “Хамса”[305], “Насойим-ул-муҳаббат”[306] каби асарлардир. XVIII асрда Али ибн Маҳмуд Таййиб Хоразмий “Равзату-соликин”[307] (“Соликлар боғи”) китобини ёзиб, унда Хожа Муҳаммад Порсонинг маънавий олами, дунёқараши ҳамда алломанинг “Рисолаи маҳбубия” (“Маҳбубга аталган рисола”) асари ҳақидаги фикрларини баён этган. Шулар билан бир қаторда Али ибн Маҳмуд ал-Абивардий ал-Кураний, Ориф Деггаронийлар ҳам ўз асарларида Хожа Муҳаммад Порсо номларини ҳурмат билан тилга оладилар ва унинг асарларига мурожаат қиладилар. Аҳмад ибн Маҳмуд Бухорий “Тарихи муллозода”[308] китобида у (“Бухоро мозорлари зикри”) номига ҳам эга,

---

[296]Навоий А. Насойим ул-муҳаббат.-Тошкент: Фан, 2001.-Б. 269.

[297] Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004.-Б. 93.

[298] Жомий А. Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс. Ўз.ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инв. 873. 1468 й. -Б.75

[299]Холмўъминов Ж. Жомий ва ваҳдату-л-вужуд таълимоти. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедия, 2008. 232.б.

[300]Жомий А. Калимоти қудсия Хожа Муҳаммад Порсо. Ўз.ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инв.№ 10395.-Б.65.

[301] Фахруддин Али Сафий. Рашоҳоту-айнил-ҳаёт.-Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004. -536.б.

[302]Абулқосим Муҳаммад бин Масъуд Бухорий “Рисолаи Баҳоийя. Ўз.ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инв. № 11399/ II –Б.47.

[303]Ҳасанхожа Нисорий. Музаккири аҳбоб.Форс тилидан таржима. Исмоил Бекжон. Тошкент, 1993.-Б.330

[304]Абул Мухсин Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Бузург. Ўз.ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инв. № 2319. № 5487.-Б.86.

[305] Алишер Навоий. Хамса. Ҳайрат-ул-аброр. Фарҳод ва Ширин. (Тўла асарлар тўплами. Олтинчи жилд.) Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.-Тошкент: 2012.-Б. 289.

[306] Алишер Навоий. Насойиму-л-муҳаббат.-Тошкент: фан, 2001. 518.б

[307] Али ибн Маҳмуд Таййиб Хоразмий. Равзату-соликин. Ўз.ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инв. № 5417. № 9316

[308] Аҳмад ибн Маҳмуд Бухорий. Тарихи муллозода.Таржимон. Ш.Воҳидов. Б.Аминов.-Тошкент: Янги аср авлоди, 2009.-Б.32.

Хожа Муҳаммад Порсонинг авлиёлар зиёрати одоби ҳақидаги фикрларини келтиради. Хожа Муҳаммад Порсонинг Абу Наср Порсо, Алоуддин Ғиждувоний, Мусофир Хоразмий, Муҳаммад Фағоназий, Илёс ибн Яҳё ар-Румий, Абул қосим Муҳаммад Бухорий, Ҳасанхўжа Нисорий каби шогирдлари ҳам Хожа Муҳаммад Порсо ҳақидаги маълумотларни ёзиб қолдирганлар.Шунингдек, кейинги даврларда Хожа Муҳаммад Порсо асарларини ўрганишга қизиқиш эронлик олимлар Аҳмад Тоҳирий Ироқий[309] ва Малик Муҳаммад Иқбол[310] ларнинг ишларида кўзга ташланади. Улар 1975 йилда Хожа Муҳаммад Порсонинг “Рисолаи қудсия” асарига ёзган сўз бошиларида мутафаккирнинг ҳаёти ва илмий мероси ҳақида ўз фикр ва мулоҳазларини баён қилганлар. Аҳмад Тоҳирий Ироқий Хожа Муҳаммад Порсонинг асарларини тадқиқ қила туриб, “Хожа Муҳаммад Порсо нақшбандия таълимотининг назарий асосларини яратган мутасаввиф олим”[5], деб ҳисоблайди. У тасаввуф ва сўфийлик тажрибаларининг назарий муаммоларини ўрганишда унинг асарларига мурожаат қилишни муҳим деб, ҳисоблайди. Яна бир эронлик манбашунос олим Жалил Мисгарнажод Хожа Муҳаммад Порсонинг “Шарҳе фусус-ул-ҳикам”[311]асарига сўз бошисида мутафаккир ижоди ва илмий меросига юқори баҳо бериб, Ибн Арабий асарлари шарҳловчилари ичида энг юқори савиядаги шарҳловчи сифатида тилга олади. Шу билан бирга Жалил Мисгарнажод “Фасл ул-хитоб би вусул-ил-аҳбоб”[312] (“Дўстлар васлига етишишда ҳал қилувчи қарор”) асарини 2001 йилда қайта нашр эттирган.Марказий Осиё тасаввуфи ва Нақшбандия таълимоти бўйича Санкт-Петербург “Шарқшунослик” институти, Санкт-Петербург давлат университети “Филология” факультетларининг илмий тадқиқот ишлари диққатга сазовор. А. Хисматулин “Сўфизм в Центральный Азии”[313] номли китобида ҳам Нақшбандия таълимоти билан боғлиқ кўплаб Ғарб ва Шарқ олимларининг тадқиқотларини тўплаган. Улар орасида Ғарб олимларидан Юрген Паульнинг “Доктрина и организация Ходжаган Нақшбандийа в первом поколении после Бахауддина”, Фритц Майернинг “Учитель и ученик в ордене Нақшбандийа” номли тадқиқотларида Нақшбандия тариқатида Хожа Муҳаммад Порсонинг ўрни ва асарлари ҳақида фикр юритилади. Юрген Пауль: Хожа Муҳаммад Порсо мумтоз тасаввуф анъаналарини ўз даври билан боғлаб Хожагон-нақшбандия тариқатининг янгича йўналишда шаклланишига асос солган деб, ҳисоблайди. Санкт-Петербург “Шарқшунослик” институти шарқшунос олимлари О. М. Ястребов, Ю.А. Ионнесян, Б. М. Бабаджановлар Нашбандия тариқати ва Марказий Осиёдаги сўфийлик анъаналари хусусида “Мудрость суфиев”[314] деб номланган китоб нашр эттирганлар. Мазкур китобда Хожа Муҳаммад Порсонинг “Рисолаи қудсия” асарининг форс тилидан рус тилига таржима қилинган нусхаси чоп этилган. Тожикистонлик олим профессор А. Мухаммедхўжаев ўз тадқиқотларида Хожа Муҳаммад Порсо асарлари унинг билиш ва борлиққа доир қарашларини таҳлил этган. Унинг “Гносеология суфизма”, “Идеология нақшбандизма”[315] номли рисолаларида Хожа Муҳаммад Порсо асарларига бир қадар тўхталган ва унинг тасаввуфий билишга оид баъзи фикр ва ғояларини таҳлил этган. 2015 йилда А. Мухаммедхўжаев раҳбарлигида Шамсов Муборакшо Саловуддинович “Суфийское учение Ходжа Муҳаммада Порсо” фалсафа тарихи ихтисослиги бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган. Унинг изланишларида Хожа Муҳаммад Порсо меросининг сўфийлик илмларига хос жиҳатлари, мутафаккирнинг сўфийлик таълимотининг шаклланиши ва асарларидаги ахлоқий фикр ва қарашлари таҳлил этилган. Хожа Муҳаммад Порсо ҳаёти ва ижоди унинг бой маънавий мероси шўро тузуми даврида бир муддат ўрганилмаган. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг бошқа

[309]Икбол М. М. Предисловие к Кудсия. Равалпинди 1354 г. с. к. / 1975.
[310] Ироки А. Т. Предисловие к Кудсия. Тегеран 1354 г.с.к. / 1975. Ироки А.Т. Предисловие к Кудсия. Тегеран, 1975. - С. 69
[311]Нажод М. Сўз боши “ Шарх е Фусус ал-хикам. Теҳрҳон, 1988. - Б. 15 – 17
[312] Порсо М. Фасл-ул-хитоб. Теҳрон, 2001 - Б.775.
[313] Хисматулин. А.А. Суфизм в Центральный Азии. Санг-Петербург, 2001. –С. 160.
[314]Ястребов,О.М. Иоаннасенян, Б.М. Бабажанов. Мудрость суфиев.Санкт-петербург:Санкт-Петербургское Востоковедение, 2001. 290.с
[315] А.Муҳаммедхожаев. Идеология Накшбандизма.-Душанбе. Дониш, 1991.-Б.230.

мутафаккирларимиз қатори Хожа Муҳаммад Порсо меросига қизиқиш ортиб, бир қатор илмий мақолалар эълон қилинди. Республикамизнинг тарихчи ва тасаввуфшунос олимлари, файласуфларнинг нақшбандия тариқати билан боғлиқ тадқиқотларида ҳам атрофлича фикр мулоҳазалар юритилган. Жумладан, Нажмиддин Комилов[316] Хожа Муҳаммад Порсо меросининг муҳим жиҳатларига эътибор қаратиб, унинг Мовароуннаҳрда Ибн Арабийнинг ваҳдат-ул-вужуд таълимотини биринчилардан бўлиб шарҳлаган шогирдлардан эканлигини эътироф этган. Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул[317] ўз мақолаларида Хожа Муҳаммад Порсонинг кашфу-каромат соҳиби, мукошафа илмларидан хабардор аллома, Ибн Арабийнинг "Фусус-ул ҳикам", "Футуҳот-ил Маккия" асарлари билимдони сифатида тилга олади. Профессор Г.Н.Наврўзова[318] Хожа Муҳаммад Порсо маънавий меросининг нақшбандия тариқати ривожи ва Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолиятини ўрганишдаги ўрни ҳақида кўплаб илмий мақолалар чоп эттирган. Жаъфар Холмўъминов[319] нинг илмий ишларида Хожа Муҳаммад Порсо мероси манбашунослик нуқтаи назаридан таҳлил этилган. Хожа Муҳаммад Порсо ҳаёти ва илмий мероси хусусидаги мақолалари, унинг асарларидан қисқача қилинган таржималари мавжуд. Тарихчи олима Наргиза Хидирова[320] 2006 йилда "Хожа Муҳаммад Порсонинг Хожагон-Нақшбандия тариқатининг ривожланишида тутган ўрни ва роли" мавзуида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган. Тадқиқот манбашунослик, Ўзбекистон тарихи соҳа йўналишлари бўйича амалга оширилган. Ишда асосан Хожа Муҳаммад Порсо меросининг нақшбандия тариқати ривожидаги ўрни ва аҳамияти тадқиқ қилинган. Ўзбекистонда ва хориж кутубхоналарида сақланаётган асарларининг нусхалари ҳақидаги маълумотлар берилган. Шарқшунос олим Ш.Зиёдов[321] "Абу Мансур ал-Мотуридий ва унинг "Китоб-ат-Тавилот" номли монографиясида Хожа Муҳаммад Порсо ва унинг салоҳияти ҳамда кутубхонаси ҳақида фикр юритиб, кутубхона Бухоро шаҳрининг Қуйи Деҳқон маҳалласида жойлашганлиги ва бу кутубхонада Абу Мансур ал-Мотуридийнинг кўплаб асарларининг нусхалари сақлангани ҳақида маълумот беради.

Манбаларда Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзидан кейин муршидлик Хожа Муҳамад Порсога ўтиши ҳақидаги фикрлари келитирилади: "Сўз ул турурким, Ҳижознинг йўлида тамом айтиб эрдим, ҳар ким бизни орзу қилса, Хожа Муҳаммад Порсога назар қилсун"[322].Кўриниб турибдики,Хожа Муҳаммад Порсо жуда катта эътироф ва ҳурматга сазовор бўлган. Баҳоуддин Нақшбанд ҳаётлари охирида ҳаж сафарига Хожа Муҳаммад Порсони ҳам олиб борганлар. Сафар вақтида Баҳоуддин Нақшбанд бир оз касалликка чалиниб қолади. Шунда атрофидаги кишилар олдида Хожа Муҳаммад Порсога ишора қилиб, "Улчаким бизда бор эрди тамомисини олдинг", энди омонатни сен қабул этасан. "

---

[316]Нажмиддин Комилов. Тасаввуф. Тошкент: Мовароуннаҳр – Ўзбекистон, 2009. – 445 б.

[317] Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф сабоқлари. Бухоро: Бухоро Давлат Университети, 2000.- 142 б.

[318] Г. Н. Наврўзова. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси.-Тошкент: Фан, 2005.-Б. 233;Хожа Муҳаммад Порсо.Фалсафа қомусий луғат.(тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). Тошкент: Шарқ, 2004.-Б 441-442; "Рисолаи қудсия"-Баҳоуддин Нақшбанд таълимотига оид манба//Шарқшунослик. ЎзР.ФА.ШИ тўплами.-Тошкент: Минҳож саҳоват нашриёти, 1996 №.7. –Б.115-123; Хожа Муҳаммад Порсо// Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 670 йиллигига бағишланган "Амир Темур- фахримиз, ғуруримиз мавзуидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. 2- қисм.Бухоро.2006-Б 47-50; Устоз муҳаббати шогирд эъзози// Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2001.-2-сон.-Б 52-53; Нақшбандия таълимотида борлик// Шарқ юлдузи.1998.№ 6. –Б134-137;Баҳоуддин Нақшбанд ва Хожа Порсо.//Иброҳим Мўминов фалсафий ўқишлари.(Иброҳим Мўминов таваллудининг 95 йиллигига бағишланган Республика илмий-назарий семенари материаллари.-Бухоро.2004. –Б.124-128; Серқирра илм ва фаолият соҳиби.(Б.Намозов. Хожа Муҳаммад Порсо таълимотида вужуд фалсафаси.рисоласига сўз боши).-Бухоро: Дурдона, нашриёти,2012.-Б.3-7.

[319]Холмўъминов Ж. Жомий ва ваҳдату-л-вужуд таълимоти. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедия, 2008. 232.б.

[320] Хидирова Н. Хожа Муҳаммад Порсонинг Хожагон-Нақшбандия тариқатининг ривожланишида тутган ўрни ва роли. Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс., 2006. –Б. 150.

[321] Ш.Зиёдов. Абу Мансур ал-Мотуридий ва унинг "Китоб ат-таъвилот" асари.-Тошкент: фан, 2009.-Б.114.

[322]Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004.-Б.84.

Ҳаққи ва омонатиким, Хожагон хонадонларининг хулафоларидин бу заифға етушуб эрди ва улчаким бу йўлда касб этиб турур, ул омонатни сизга топшурдим”[323]-деган эканлар. Алишер Навоий “Насойим-ул-муҳаббат” асарида шундай маълумот бор: “Аларнинг оти Муҳаммад бин Муҳаммад бин Маҳмуд Ҳофиз Бухорийдир. Улуғ Хожанинг кибор асҳобидиндурлар ва Ҳазрат Хожа алар ҳақида буюрибдурлар ва ўз асҳоби ҳузурларида аларға хитоб қилибдурларки, ҳақи ва амонатики, Хожалар хонадони хулафосидин бу заифға етибдур. Ва ҳар не бу йўлда касб қилибдур, борини сизга топшурдуқ. Андоққи, биродари диний Мавлоно Ориф топшурди, қабул қилмоқ керак ва ул амонатни халққа тегурмак керак. Алар тавозеъ кўргузиб, қабул қилдилар ва охири маразда алар ғайбатида асҳоб ҳузурида алар ҳақида буюурдиларки, мақсуд бизнинг зуҳуримиздин онинг вужудидир ва анга иккала тарийқ (йўриқ) билаки, жазба ва сулук бўлғай, тарбият қилибмен. Агар машғуллиқ қилса, олам ондин мунаввар бўлур[324]”. Тасаввуфда “жазба” руҳдаги шундай бир ҳолат-ки, бу туфайли инсон ўзида шавқ, сурур, руҳ ажойиботлари, севинч, хушлиқ, ғайрат ва файз етганини ҳис этади-ки, у юксак мақомда илоҳий хилқъат қуршовида ҳусни мутлақ мафтункорлигида ўзидан ажралади. Башарий сифатлардан, нафсоний ва шаҳвоний сифатлардан фориғ бўлиб, покланади. Ўзини танийди. Тасаввуфда жазба икки турлидир: биринчиси, хафий жазба,-яъни банданинг Ҳақни севиши. Иккинчиси, Ҳақнинг бандага бўлган, муҳаббати. Жазбанинг бош шарти истеъдодир-ки, у Аллоҳ томонидан ато этилади. Соликда истеъдод ва қобилият бўлмаса, фақат риёзат ва интилиш билан Ҳаққа яқинлаша олмайди. Сайри сулукнинг бошланиши жазбанинг ниҳоясидир.Чунончи, тариқатда маънавий-руҳий юксалиш, руҳий камолотга эришиш йўли ёки унга саёҳат деб айтилади. Сулук эса, тариқат йўли Аллоҳ тажаллийси учун қалбни поклаш, жаҳолатдан маърифатга, илмга, ёмон феълардан яхши ва гўзал хулқларга юз тутиш, ўз вужудидан ҳақ вужудига томон ҳаракат қилиш тушунилади. Хожа Муҳаммад Порсо ана шундай истеъдод ва қобилият эгаси бўлган. Хожа Муҳаммад Порсо Баҳоуддин Нақшбанд ҳузурларида юриб тарбиятларини олган, сўфиёна ҳаёт тарзларини бирга яшаб бошидан кечирган

Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан сўнг Хожагон-нақшбандия тариқати икки йўналишга ажралиб кетди. Биринчи йўналиш Хожа Алоуддин Аттор орқали Хожа Яъқуб Чархий (ваф. ҳ.қ. 851 й.)га, ундан Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валий (ваф. ҳ.қ. 895 й.)га бориб тақалса, иккинчи йўналиш Хожа Муҳаммад Порсо орқали унинг ўғли – Абу Наср Порсо (ваф. ҳ.қ. 865 й.)га, ундан Низомиддин Хомушга, ундан эса Ҳазрати Жомийнинг муршиди – Шайх Саъдиддин Кошғарий (ваф. ҳ.қ. 860 й.) га етиб, кейинги даврларда порсоия, аҳрория, хилватия, кумушхонавия ва мужаддидия каби бир қанча тармоқлар ва шўъбаларга бўлиниб кетди. Кейинги даврларда вужудга келган нақшбандия билан боғлиқ бирор-бир шўъбанинг силсилаи шарифида Хожа Муҳаммад Порсонинг исми учрамасада, тарихий ва тасаввуфий манбаларда Нақшбандия таълимотининг йирик вакили, Хожаи Бузург (Баҳоуддин Нақшбанд) нинг халифаси, “Порсоия” тармоғининг асосчиси, сифатида тилга олинади. Порсоия таълимоти Нақшбандия таълимотининг шахобчаси сифатида Моваройуннаҳр ва Хуросонда ўз ихлосмандларига эга бўлган.Чунки, Нақшбандия таълимотининг кейинги ривожи Хожа Муҳаммад Порсодан бошланади. Ўз даврида Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоийлар ҳам Порсоиянинг ихлосмандлари бўлганлар, ўзларини Нақшбандия тариқатига мансуб деб ҳисоблаганлар. Хожа Муҳаммад Порсони ўзларига устоз деб билганлар асарларида ҳурмат билан у кишининг номларини тилга олганлар. Алишер Навоий “Ҳайратул аброр” достонининг “Хожа Муҳаммад Порсодин ҳаж аҳли дуо истидоъ қилмоқ ва ўғил Хожа Абу Наср анинг истидоъси била қилмоғи” ҳақидаги мисраларида унинг маънавий қиёфасини, ҳориқулодда (нооддий) ҳолатларини юқори даражада ифодалайди. Бу унинг Хожа Муҳаммад Порсога ва Нақшбандияларга бўлган ҳурматини ҳам ифода этади. Қуйидаги мазкур назмий парчада Навоийнинг Хожа Муҳаммад Порсонинг ҳаж сафарида

[323]Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004.-Б.87.

[324] Навоий А. Насойим ул-муҳаббат.-Тошкент: Фан, 2001.-Б. 266.

ҳаж борган кишиларнинг дуо сўраганларида дуога бугун Кўпроқ Абу Наср Порсо яъни ўғиллари ҳақлироқ эканлигини таъкидлаган ҳолатлари ўз ифодасини топган.

Юқоридаги мисраларда “Порсо” лақаби у кишига ўзига хос бир маъно ва ўзига хос бир тарзда келганлиги таъкидланган. Шу маънода, Хожа Муҳаммад Порсога “Порсо” тахаллусини Баҳоуддин Нақшбанд ихтиёр қилганликлари манбаларда келтирилади:“Рашоҳот айн-ул-ҳаёт” асарида: “Мабодийи аҳволдаким, Ҳазрати Хожа Муҳаммад Порсо Баҳоуддин Нақшбанднинг мулозаматларини оғоз этдилар, бир кун риёзат ва мужаҳодот асносида Ҳазрат Хожанинг уйларига келиб эрдилар. Эшикдан ташқарида мунтазир турдилар. Иттифоқан, Ҳазрати Хожанинг ходималаридин бир канизак ташқаридин ичкари кирди. Ҳазрат Баҳоуддин ондин сўрадилар: “Ташқарида ким бор турур?”. Ул ойтибдур: “Бир жавоне порсоким, эшикда мунтазир турибдур. Ҳазрат Хожа ташқари чиқдилар ва Хожа Муҳаммадни кўриб ойдиларким: “ Сиз Порсо (тақводор, парҳезкор, дарвеш) экансиз”.Ул кундан сўнғачаким, бу лафз Ҳазрати Хожанинг муборак тилларига жорий бўлди, алсинаи афвоҳга тушуб, хизмати Хожа Муҳаммад бу лақаб билан бирла машҳур бўлдилар”[325]-деган маълумот ўз аксини топган. Мазкур маълумот Хожа Муҳаммад Порсонинг Баҳоуддин Нақшбанд билан бўлган илк учрашувлари ва у кишида Порсо (тақводор, парҳезкор, дарвеш) тахаллусини (китобларда “лақаб” деб келган) эга бўлганликларини англаш мумкин. У кишининг сийрати Баҳоуддин Нақшбандда биринчи учашишдаёқ парҳезкор, тақводор инсон экнлигини англатган дейиш мумкин. Шу маъно унинг таълимотининг асосларини ҳам ташкил этган.

Хожа Муҳаммад Порсо нақшбандия тариқатининг назари1чиси сифатида тасаввуф тарихи ривожида ўзига хос ўринга эга бўлган буюк мутасаввифдир.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИСЛАМА

Хамуталиев О.П.-Преподаватель кафедры Источниковедения и герменевтики суфизма, Ташкентского государственного университета Востоковедения

Summary. *The article discusses the concept and essence of religious education and tolerance in the context of the speech of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev at the 72nd session of the UN General Assembly, as well as the Message to the Oliy Majlis. Particular attention is paid to the humanistic content of the religion of Islam, the functions and role of religion as an integral part of the spiritual development of man.*

The article considers religious tolerance as the basis for ensuring internal stability and integration of society, which keeps them from shocks and prevents the split of nations and states.

The article explains the need for each family, in its originality and diversity, to rise to high social ideals, interests and requirements in civil, legal, moral, aesthetic tolerant relations through educating young people in the spirit of tolerant thinking, so that the family would feel in many ways oneself as a part of society, a civil cell participating in the active renewal of life.

Введение

История Узбекистана полна примерам интенсивного и продуктивного межконфессионального диалога, и взаимодействия, социокультурного взаимопроникновения, межэтнической толерантности. На территории современного Узбекистана на протяжении веков сосуществовали разные религиозные системы - зороастризм, буддизм, манихейство, маздакизм. Атмосфера толерантности проявлялась на земле Узбекистана еще в древности[326].

[325]Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино2004.-Б.86.

[326] Prosveshenie i tolerantnost kak faktor religioznoy svobody i bezopasnosti. [Enlightenment and tolerance as a factor of religious freedom and security] (In Russ.) Available at: http://www.isrs.uz/ru/maqolalar/prosvesenie-i-tolerantnost-kak-faktor-religioznoj-svobody-i-bezopasnosti (accessed 06.09.2018)

В годы независимости в Узбекистане проводятся широкомасштабные реформы в области дальнейшего развития жизни общества. В частности Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах служит основой реформирования во всех сферах жизни общества[327].

В рамках пятого направления Стратегии, которое называется «Обеспечение безопасности, межнационального согласия и религиозной толерантности, а также осуществление взвешенной, взаимовыгодной и конструктивной внешней политики» предусматривает государственную политику в религиозной сфере.

Выступая на 72-й сессии Генассамблеи ООН 19 сентября 2017 года, Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев отметил: «Важнейшей задачей мы считаем довести до широкой мировой общественности подлинно гуманистическую суть Ислама. ... Мы решительно осуждаем и никогда не примиримся с теми, кто ставит нашу великую веру в один ряд с насилием и кровопролитием»[328].

Религия охватывает различные процессы взаимодействия: общение, социализацию, передачи религиозного опыта, развитие связей между отдельными верующими, между верующими и религиозной общиной, духовенством, между религиозными организациями разного вероисповедания.

Толерантность - это гармония в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая и правовая потребность. Толерантность - это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира[329].

Религиозная толерантность – основа обеспечения внутренней стабильности и интеграции обществ, удерживающей их от потрясений, пресекающей раскол наций и государств.

Согласно статье 31 Конституции Республики Узбекистан, «Свобода совести гарантируется для всех. Каждый имеет право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой. Недопустимо принудительное насаждение религиозных взглядов». Как отмечается в статье 61 Конституции, религиозные организации и объединения отделены от государства и равны перед законом. Государство не вмешивается в деятельность религиозных объединений[330].

Религиозная терпимость означает взаимопонимание и сотрудничество людей, принадлежащих к различным религиозным конфессиям, и выступает важнейшим фактором обеспечения стабильности общества, социального и межнационального согласия, способствует развитию самого человека и общественного прогресса в целом.

Религия объединяет всех верующих в одну группу, внутри которой, как правило, налажены достаточно тесные социальные и коммуникативные связи.

Верующие общаются между собой в момент религиозных ритуалов, между ними часто устанавливаются близкие и доверительные отношения, поэтому принадлежность к

[327] Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O Strategii deystviy po dalneyshemu razvitiyu Respubliki Uzbekistan». 7 fevralya 2017 g. [About the Action Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan] (In Russ.) Available at: http://www.lex.uz/docs/3107042 (accessed 04.01.2019)

[328] Vistuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoeva na 72-y sessii Generalnoy Assamblei OON [Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the 72nd session of the UN General Assembly] (In Russ.) // Gazeta «Narodnoe slovo». 20 sentyabrya 2017 g.

[329] Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti. Utverjdena rezolyusiey 5.61 generalnoy konferensii Yunesko ot 16 noyabrya 1995 goda. [Declaration of principles of tolerance. Approved by Resolution 5.61 of the General Conference of UNESCO on November 16, 1995] (In Russ.) Available at: http://www.tolerance.ru/toler-deklaraciya.php. (accessed 04.01.2019)

[330] 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi: Ilmiy tushunchalar qo‘llanmasi [The Strategy of Actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021: Scientific concepts guide] (In Uzbek.) / Idirov U.Yu., Saydaliyeva N.Z., Nazirov M.M. – Tashkent, Muharrir nashriyoti, 2018. – B. 324.

какой-либо религиозной группе зачастую дает человеку возможность удовлетворить свои коммуникативные потребности[331].

Как известно, религия есть неотделимая часть общества, поскольку она имеет несколько функции в жизни социума.

Одна из них коммуникативная функция, которая направлена на обеспечение общения верующих с Богом (молитва) и между собой (во время богослужения и т.д.). Она охватывает различные процессы взаимодействия: общение, социализацию, передачи религиозного опыта, развитие связей между отдельными верующими, между верующими и религиозной общиной, духовенством, между религиозными организациями разного вероисповедания.

Интегративная функция религии, ее можно назвать продолжением коммуникативной функции, так как религия помогает каждому верующему интегрироваться в общество, стать его частью.

Регулятивная функция религии подразумевает что, каждое религиозное верование содержит в себе свод норм и правил, которых обязаны придерживаться все верующие той или иной религии.

Следует отметить, что религия во многом определяет точку зрения верующих касательно большинства важных частей жизни и таким образом регулирует поведение индивидов и в целом этого можно достичь через воспитание.

Воспитательная функция религии состоит в том что, религия и вера формируют жизненные ценности каждого верующего, устанавливают для него моральные нормы и запреты. Это ярко проявляется в тех случаях, когда к вере обращаются люди, совершавшие преступления или страдающие от вредных зависимостей, ведь случаи, когда бывшие алкоголики, под влиянием веры преображаются в добропорядочных.

Толерантность лучше всего воспитывать в семье. Воспитания в семье во многом зависит от того, насколько она осознает себя частью общества, гражданской ячейкой, участвующей в активном обновлении жизни.

Семья - социальная подсистема, отражающая в себе всю совокупность общественных отношений: к труду, событиям внутренней и международной жизни, культуре, друг к другу, порядку в доме, книге, соседям, друзьям, природе и животным. Эта основная питательная и воспитательная среда, в которой дети живут и которую отражают в себе.

Ребенок вырастает человеком и гражданином, если нравственный климат семьи гармонирует с моральной атмосферой и правильными религиозными познаниями в обществе.

Изучая просветительский ислам можно определить призыв к познанию и толерантные аспекты этой религии. В исламе объясняется, что «Обретение знаний - обязанность мусульманина и мусульманки».

Касательно толерантности, веротерпимости и дружественного отношения с соседями (если даже они люди другой веры и нации), в Коране говорится:

- О люди! Воистину, Мы создали вас из мужчины и женщины и сделали вас народами и племенами, чтобы вы узнавали друг друга, и самый почитаемый перед Аллахом среди вас - наиболее богобоязненный. Воистину, Аллах - Знающий, Ведающий. (Коран: 49: 13).

- Скажи: «Истина – от вашего Господа. Кто хочет, пусть верует, а кто не хочет, пусть не верует». (Коран: 18: 29).

- «Поклоняйтесь Аллаху и не приобщайте к Нему сотоварищей. Делайте добро родителям, родственникам, сиротам, беднякам, соседям из числа ваших родственников и соседям, которые не являются вашими родственниками, находящимся рядом спутникам,

[331] Rol religii v jizni obshestva v tselom i kajdogo cheloveka v chastnosti. [The role of religion in the life of society in general and each person in particular] (In Russ.) Available at: http://sam-sebe-psycholog.ru/articles/rol-religii-v-zhizni-obshchestva-v-celom-i-kazhdogo-cheloveka-v-chastnosti (accessed 17.01.2019)

странникам и невольникам, которыми овладели ваши десницы. Воистину, Аллах не любит гордецов и бахвалов». (Коран: 4: 36)[332].

В исламе запрещается проливать кровь и посягать на жизнь. Не важно, какая раса у человека, взрослый или ребенок, национальность, возраст и внешние данные не имеют никакого значения, все люди перед Богом равны. **«Воистину, Аллах повелевает блюсти справедливость, делать добро и одаривать родственников. Он запрещает мерзости, предосудительные деяния и бесчинства. Он увещевает вас, - быть может, вы помяните назидание».** (Коран: 16: 90).

Касательно террористических актов и суицида в Коране говорится:

«Не убивайте самих себя (друг друга), ведь Аллах милостив к вам. Мы сожжем в Огне того, кто совершит это по своей враждебности и несправедливости. Это для Аллаха легко». (Коран: 4: 29-30).

Призывается ценить любую форму жизни, запрещено убивать не только людей, но и насекомых, птиц и животных.

«Не преступайте границы дозволенного. Воистину, Аллах не любит преступников». (Коран: 2: 190).

В религии ислам существует правило: отказа от всего вредного и опасного для человека. Употребляем наркотиков, алкоголя, курение, ведь здоровье считается даром Бога. Запрещается причинять вред себе и окружающим людям[333].

Призыв к мирному сосуществованию с представителями иных религиозных конфессий, не приемлемо поднимать руку на христиан или иудеев только за то, что они исповедуют свою веру. Любая конфликтная ситуация, споры должны решаться путем цивилизованного, разумного диалога:

«Если вступаете в спор с людьми Писания, то ведите его наилучшим образом». (Коран: 4: 29-46).

Заключение

С тафсиров или хадисов можно понять смысл аятов, направленный на созидание. Просветительскую сторону ислама, призыв к миролюбию, уважения людей между собой, праведность и терпеливость.

Межнациональное согласие и религиозная толерантность являются основой стабильности и развития общества. Они являются фундаментом для развития духовно – просветительского мышления нищих граждан. Поэтому в годы независимости эти вопросы находились в центре внимания государственной политики.

Необходимо, чтобы каждая семья, в ее своеобразии и разнообразии, поднималась до высоких общественных идеалов, интересов и требований в гражданском, правовом, нравственном, эстетическом толерантном отношениях через воспитания молодежи в духе толерантного мышления, что бы семья во многом чувствовала себя частью общества, гражданской ячейкой, участвующей в активном обновлении жизни.

Список использованных литератур

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O Strategii deystviy po dalneyshemu razvitiyu Respubliki Uzbekistan». 7 fevralya 2017 g. [About the Action Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan] (In Russ.) Available at: http://www.lex.uz/docs/3107042 (accessed 04.01.2019)
2. Vistuplenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziyoeva na 72-y sessii Generalnoy Assamblei OON [Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat

[332] Sm.: Koran: Perevod smislov i kommentarii Kuliyev E. R. [Quran: Translation of meanings and comments] (In Russ.) - Moscow. Izdatelskiy dom Umma, 2004.

[333] **Beyusov M.** Propoved: Islam protiv terrora i nasiliya. 27 fevralya 2013 [Preaching: Islam against terror and violence] (In Russ.) Available at: http://www.dumrf.ru/islam/sermon/6257. (accessed 16.01.2019)

Mirziyoyev at the 72nd session of the UN General Assembly] (In Russ.) // Gazeta «Narodnoe slovo». 20 sentyabrya 2017 g.
3. Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti. Utverjdena rezolyusiey 5.61 generalnoy konferensii Yunesko ot 16 noyabrya 1995 goda. [Declaration of principles of tolerance. Approved by Resolution 5.61 of the General Conference of UNESCO on November 16, 1995] (In Russ.) Available at: http://www.tolerance.ru/toler-deklaraciya.php. (accessed 04.01.2019)
4. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi: Ilmiy tushunchalar qo‘llanmasi [The Strategy of Actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021: Scientific concepts guide] (In Uzbek.) / Idirov U.Yu., Saydaliyeva N.Z., Nazirov M.M. – Tashkent, Muharrir nashriyoti, 2018. – B. 324.
5. Prosveshenie i tolerantnost kak faktor religioznoy svobody i bezopasnosti. [Enlightenment and tolerance as a factor of religious freedom and security] (In Russ.) Available at: http://www.isrs.uz/ru/maqolalar/prosvesenie-i-tolerantnost-kak-faktor-religioznoj-svobody-i-bezopasnosti (accessed 06.09.2018)
6. Rol religii v jizni obshestva v tselom i kajdogo cheloveka v chastnosti. [The role of religion in the life of society in general and each person in particular] (In Russ.) Available at: http://sam-sebe-psycholog.ru/articles/rol-religii-v-zhizni-obshchestva-v-celom-i-kazhdogo-cheloveka-v-chastnosti (accessed 17.01.2019)
7. Sm.: Koran: Perevod smislov i kommentarii Kuliyev E. R. [Quran: Translation of meanings and comments] (In Russ.) - Moscow. Izdatelskiy dom Umma, 2004.
8. **Beyusov M.** Propoved: Islam protiv terrora i nasiliya. 27 fevralya 2013 [Preaching: Islam against terror and violence] (In Russ.) Available at: http://www.dumrf.ru/islam/sermon/6257. (accessed 16.01.2019)

НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ УЗБЕКИСТАНА В НЕРАЗРЫВНОЙ СВЯЗИ С РЕГИОНАЛЬНЫМИ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ
(О некоторых теоретико-методологических подходах)

Ф.М.Бафоев-
доцент БИТИ, к.п.н.

Annotation: In this article, the author considers theoretical and methodological approaches to the connection of the modern history of Uzbekistan with the ongoing civilizational processes in the region.

Цивилизация, как известно, является целью построения любого общества, любого государства. Соответственно, приобщение к цивилизационным процессам (как к общемировым, так и региональным), – исходя из национальных интересов независимого Узбекистана, его безопасности, глубокого сочетания наших национальных духовных ценностей и достижений, – стало и продолжает оставаться актуальной задачей историков, философов, политологов, и в целом научной общественности страны.

Существуют **общие составляющие, прогрессивные идеи, ценности региональных цивилизационных процессов**, среди которых, к примеру, такой, неизбежный этап на пути прогресса любой страны, как **регулируемая рыночная экономика**, вызывающая потоки экономического реформирования, вовлекающая в них разные стран – развитые, развивающиеся, не развитые, раскрывающая творческий и трудовой потенциал народа. Или, такие составляющие, идеи и ценности, как **усиление веротерпимости, укрепление связей населяющих регион народов и плодотворное партнерство с ними**. Следует отделять и **негативные проявления** региональных цивилизационных процессов, проявления неприемлемых методов и правил, в частности,

терроризм, фундаментализм, экстремизм, наркотраффик, как самые опасные вызовы современной цивилизации.

Принципами изучения новейшей истории Узбекистана в контексте региональных цивилизационных процессов должны стать историзм, объективность, недопущение односторонних подходов, догматизма в оценке прошлого.

Понятно, что нет универсальных, могущих быть рекомендованными для любой страны региона, моделей общественного и социально-экономического развития. Очевидно, следует **учитывать многообразие форм и путей перехода каждой страны Центральной Азии к качественно новому состоянию**, опирающихся на исторические традиции, уникальность и самобытность различных культур и цивилизаций. Для независимого Узбекистана – это собственная «узбекская модель» формирования демократического правового государства, социально ориентированной рыночной экономики, основ гражданского общества.

Специфика возрождения духовности и приобщения Узбекистана к региональным цивилизационным процессам заключается в том, что наша страна располагается **на территориях** государств древнего Турана, Мавероуннахра, Туркестана. Там, где жили и творили великие предки - мыслители Востока Имам аль-Бухари, Имам ат-Термизи, Бахоуддин Накшбанди, Ходжа Ахмад Яссави, Мухаммад аль-Хорезми, аль-Беруни, Ибн Сино, Ахмад аль-Фаргони, Амир Темур, Улугбек, Алишер Навои, Захириддин Мухаммад Бобур, Боборахим Машраб, Бурхониддин Маргинони, Махдуми Агзам Косони и многие другие, внесшие огромный вклад не только в развитие нашей национальной культуры, но и в сокровищницу восточной, исламской цивилизации.

Сама собственно **узбекская национальная культура** представляет одну из ярчайших страниц цивилизации региона, а Узбекистан - занимает весомое место в истории Центральной Азии. (Соответственно, современная история и культура многонационального узбекского народа также стала составной и неотъемлемой частью восточной, исламской цивилизации).

Следует отметить, что **восточной цивилизации и культуре**, к которым Узбекистан с гордостью себя относил, всегда было присуще такое фундаментальное качество, как стремление нравственным, духовным образом подготовить народ к предстоящим переменам. Соответственно, опыт современного Узбекистана, его новейшая история являет миру пример гармонизации связей между западной и восточной цивилизациями.

Главной опорой в возрождении духовности и приобщении Узбекистана к высотам современной цивилизации и прогресса является **совершенная личность («комил инсон»)**, вобравшая в себя лучшие образцы культурного и исторического наследия, гуманистические традиции народа, приверженность общечеловеческим ценностям и нормам. Эта же личность должна испытывать и испытывает гордость за национальную цивилизацию, отличается уважением к историческим традициям, почитанием духовности и просветительства, науки и культуры, ощущает неразрывную связь времен, преемственность духовных и культурных ценностей..

Подчеркивая место новейшей истории Узбекистана в региональных цивилизационных процессах, следует сказать и о внедрении новой **системы подготовки кадров**. Как известно, в советские годы система образования была оторвана от передовых достижений восточной цивилизации и исторических корней своего народа. Такое положение в корне поменялось. В годы независимости сформировалось поколение, вобравшее в себя самые лучшие достижения науки и культуры Узбекистана, позволяющее одновременно сделать стремительный рывок к общественному прогрессу.

В современном Узбекистане священная религия Ислама и исламская культура рассматривается, – и об этом неоднократно говорил Глава нашего государства, – как неотъемлемая часть цивилизации Востока, как фактор и критерий духовного очищения, укрепления в сознании людей таких ценностей, как стремление к мирной и спокойной жизни, толерантность в межнациональных и межрелигиозных отношениях, чувство

взаимного уважения и согласия. Здесь, в нашей стране, пропагандируют **просвещенный ислам**, отвергают противостояние между исламской и неисламскими цивилизациями, не поддерживают ожидание в людях «столкновения цивилизаций» по религиозному признаку.

Большую роль в приобщение к региональным цивилизационным процессам играют проведение юбилеев городов (Самарканда, Ташкента, Бухары, Хивы, Шахрисабза, Карши, Маргилана), проведение международного музыкального фестиваля «Шарк тароналари», бережное сохранение при проведении реконструкции старогородских частей древних городов – туристических центров - традиций и особенностей национального зодчества, организация выставок культуры и искусства.

К сожалению, в современной зарубежной литературе все еще встречаются факты фальсификации, искажения новейшей истории Узбекистана, информация об его успехах оказывается нивелированной. В этой связи доведение до широкой общественности правды о социально-экономическом и общественно-политическом развитии современного Узбекистана, проводимых в стране демократических реформах являются для национальных историков делом чести.

Надо помнить, что некоторые соседние с нами государства, как, например, Афганистан, с происходящими там конфликтами и их последствиями фактически отброшены в своем развитии как минимум на десятки лет назад. Здесь выросло целое поколение, которое оказалось оторванным от мировой цивилизации, общечеловеческих ценностей и умеет только воевать.

Формирование в регионе независимых, устойчивых, самодостаточных государств, в полной мере соответствует национальным интересам Узбекистана. Важно, чтобы наш регион никогда не стал местом столкновения цивилизаций, служил образцом их взаимного проникновения и обогащения. Наша страна, и об этом также неоднократно говорил Глава нашего государства, в полной мере готова к выполнению этой благородной и исторической миссии. Узбекистан может выступать и фактически выступает в качестве посредника в диалоге Востока и Запада, символом духовной связи многих цивилизаций.

В свете вышесказанного, очевидно, следует расширять фронт научно-исследовательских работ в сфере новейшей истории Узбекистана в контексте региональных цивилизационных процессов; координировать деятельность научно-исследовательских учреждений, а также работы ведущих специалистов-историков в области истории независимого Узбекистана; организовать работу по широкой пропаганде в средствах массовой информации, в том числе в сети Интернет, новейшей истории нашей страны; проводить духовно-просветительские мероприятия среди молодежи с использованием материалов новейшей истории (молодежные форумы, конкурсы и т.д.); проводить международные, республиканские научно-теоретические и научно-практические конференции, «круглые столы», семинары, посвященные вопросам места Узбекистана в современной мировой цивилизации.

ЖАМИЯТДА ДИНЛАРАРО БАҒРИКЕНГЛИК МАСАЛАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Садикова Р. И.-Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Resume: *This article will address issues of interreligious tolerance in society, issues of ideological, socio-psychological, complex aspects of public consciousness that recognize the legitimacy of many religious traditions.*

Ўзбекистон ўзининг кўп асрлик тарихи давомида қадим-қадимдан кўпмиллатли ва кўпконфессияли аҳолисига эга бўлган мамлакат сифатида ўзаро ҳамкорликда тинч-тотувликда яшаб келган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Мустақиллик йилларида мамлакатимизда миллатлараро муносабатлар

ривожида янги босқич бошланди. Бағрикенглик ва инсонпарварлик маданиятини ривожлантириш, миллатлараро ва фуқаролараро ҳамжиҳатлик ва тотувликни мустаҳкамлаш, ёш авлодни шу асосда, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди. Буларнинг барчаси ҳаётда ўзининг тўлиқ ифодасини топди.”[334]. Бизга маълумки, кўпмиллатли демократик жамиятда кўпинча миллатлараро муносабатлар давлат сиёсатининг асосий компоненти сифатида намоён бўлади.

Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма хилдир. Динлараро бағрикенглик муаммоси, табиийки, замонавий дунёда энг долзарб ва фаол муҳокама қилинадиган масалалардан биридир. Диний бағрикенглик дунёқараш ва ижтимоий-психологик муносабатларни бирлаштирадиган ва кўп диний анъаналарнинг қонунийлигини тан оладиган ижтимоий онгнинг мураккаб ҳодисаси сифатида кўриб чиқилиши керак. Динлараро бағрикенглик шахслар, ижтимоий тузилмалар ва давлат даражасида аниқ ҳаракатлар сифатида қабул қилиниши керак. Бошқача қилиб айтганда, Динлараро бағрикенглик деганда фуқаролик жамиятининг қадриятлари ва ижтимоий нормаси тушунилиши мумкин, бу унинг барча шахсларнинг динда ҳам, конфессиявий жиҳатдан ҳам фарқ қилиш ҳуқуқида намоён бўлади. Жамиятда динлараро бағрикенгликни шакллантириш механизмлари конституциявий-демократик ҳуқуқ ва эркинликларни тўлиқ амалга ошириш имконияти, шахс ва жамиятнинг маънавий маданияти даражаси билан, ижтимоий муносабатларнинг бутун тизими билан боғлиқ. Қадимги жамият ва давлатларда динлараро бағрикенглик жуда катта муаммо эди. Бу ерда турли динларга мансуб халқлар буюк империялар ичида бирга яшашга мажбур бўлдилар.

Динлараро бағрикенгликни жамиятда тан олиниши ва қарор топишида шахсларнинг психологик-физиологик ҳолатлари, мотивациялари ҳам жуда катта роль ўйнайди. Хусусан, мотивацион-шахсий компонент талаба ёшларнинг шахсий дунёқарашига ҳам тааллуқлидир. Тақдқиотчи А.Бобоевнинг фикрича, “Толерант маданиятнинг шаклланиши ўзаро зид қарашларнинг курашини бартараф қилиш эмас, уларнинг одилона, демократик асосда мунозара қилишидир. Фикрга қарши фақат фикр билан, ғояга қарши фақат ғоя билан курашиш натижасидагина кураш самарали кечиши мумкин. Муҳими, мунозара қилувчи томонларнинг бир-бирини ҳурмат қилиши, обрўйини тўкмаслиги зарур. Бу эса юксак маданиятни, сабр-тоқатни тақозо қилади. Неча юз йиллардан бери толерант маданият тарғиб қилинишига қарамасдан бу соҳада ечилмай келаётган муаммолар ёки янги шароитда ўзгартириш керак бўлган муаммолари талайгина. Вазият тақозоси билан янги муаммолар ҳам келиб чиқмоқда. Терроризм, экстремизм, куч ишлатиш ҳолатлари айнан толерант муносабатнинг етарли шаклланмаганлиги оқибатидир. Масаланинг мураккаб томони шундаки, ўзаро мулоқотда бўлувчи ҳар иккала томоннинг ҳам толерант маданияти юксак бўлиши талаб этилади”[335].

Фуқаролар учун бағрикенглик принципи нафақат сиёсий маданиятнинг меъёри, балки уни энг кучли қўллаб-қувватлайдиган ва мустаҳкамлайдиган давлатнинг асосий тамойилларидан биридир. Бугунги кунда, энг янги Интернет, алоқа технологиялари ва ижтимоий ҳаракатчанликнинг ўсиши туфайли шахслараро, гуруҳлараро ва халқаро муносабатларнинг зичлиги ошиб бормоқда. Бу шароитда бошқа одамларнинг фикрлари, ғоялари, қарашлари билан учрашиш эҳтимоли ошади, бу эса алоқа соҳасига рад этиш, душманликнафрат ва ўзаро таъсирисиз барқарор ҳамкорлик механизмларини киритиш зарурлигини кўрсатади. Дунё динларининг муқаддас китобларида (Забур, Инжил ва Қуръон) бағрикенглик ҳар бир мўминнинг муҳим жиҳати бўлиб, у Худо билан алоқа қилиш орқали яратилган ва унга бошқа одамлар билан муносабатларда зарурдир, деб тан олинади. Бағрикенглик муқаддас Китобларда ўз қўшнига бўлган ҳурмат, эҳтиром, раҳм-шафқат ва

[334] Ўзбекистон Овози газетаси. 26.01.2017.

[335] “Талаба ёшларда толерантлик дунёқарашини шакллантиришнинг инновацион усуллари” Республика илмий – амалий конференцияси мақолалари тўплами. (2019 йил 14 май). Т.: ТДИУ, 2019. –189 бет.

бошқа тушунчалар призмаси орқали талқин қилинади. Унда раҳм-шафқат, сахийлик, сабр-тоқат ва шу каби ижобий ҳислатлар ифодаланади.

Демак, дин ва конфессия муносабатларининг ўзига хос хусусияти шундаки, дунё динлари эътиқодларининг қиёсий таҳлили экзистенсиал олимлар бағрикенглик феноменининг келиб чиқиши эканлигидан далолат беради. Динлараро бағрикенглик инсон ҳаётининг учта асосий шаклида – шахснинг руҳий дунёси, шахслараро ва ижтимоий-маданий муносабатлар орқали амалга оширилади. Шахснинг маънавий дунёсида толерантлик унинг тузилишининг элементи бўлиб, шахснинг руҳий сифати бўлиб хизмат қилади. Шахслараро муносабатларда, мулоқот ва эътироф этиш бағрикенгликнинг универсал шаклидир. Ахлоқий, диний, сиёсий, ҳуқуқий ва педагогик ижтимоий-маданий алоқалардан ижтимоий-маданий шаклларни ажрата олиш жуда мушкил. Диний бағрикенглик ҳар қандай диннинг қадриятларини (нафратдан ташқари) ҳар бир дин учун мутлақ қадриятлар ва инсоният ҳамжамияти учун нисбий қадриятлар сифатида тавсифлайди. Бизнинг фикримизча, диний бағрикенгликнинг асосий вазифаларидан бири бу – умумбашарий тинчликка эришиш ва миллатлараро миллатлараро курашларни енгиб ўтишдир.

Сўнгги йилларда нафақат Марказий Осиё давлатлари, балки Ғарбий Европада ҳам диний конфессияларо ҳамкорлик масаласи ўзгариб бормоқда. Шу нуқтаи назардан мазкур масала юзасидан хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш назарий ва амалий жиҳатдан жуда муҳимдир. Европа давлатларида кўп конфессияли ва кўп миллатли жамиятлар бўлиб, уларда ҳам бизнинг мамлакатимизда бўлгани каби диний конфессияларо ҳамкорликни янги босқичга олиб чиқиш масаласи турибди.

Европа амалиётида виждон эркинлиги ҳуқуқига ҳар қандай чекловлар халқаро ҳуқуқий меъёрлар билан белгиланади, хусусан, давлатга ёки жамоат хавфсизлигига таҳдид, соғлиққа зарар этказиш, ушбу жамиятда қабул қилинган ахлоқнинг бузилиши, бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилиши ҳолатлари олдини олиш каби принципларга асосланади. Халқаро ҳуқуқ нормаларига биноан диний бирлашмалар, конфессиялар анъанавий ва ноанъанавийларга ажратилмайди, шунингдек “тоталитар секталар” ва “бузғунчи оқим” тушунчаларини ишлатмайди, аммо шу билан бирга шуни таъкидлаш керакки, Европа давлатлари ҳукуматлари анъанавий динларнинг позициясини ҳимоя қиладилар.

Бугун дунёнинг миллий “ қиёфаси” шиддат билан торайиб бораётган, унинг ҳар қандай босимлардан холи бўладиган шароитда табиий равишда кенгайиб боришига ўзининг ижобий таъсирини ўтказадиган бағрикенглик қадриятларини кенг тарғибот қилиш, миллатлар вакиллари ўртасида оммалаштириш ўз миллатининг бугуни ҳамда келажаги учун маъсул эканлигини ҳис этадиган ҳар бир инсоннинг кундалик ҳаётининг ажралмас қисмига айланишига эришиш унинг амал қилиш имкониятларини мустаҳкамлайди. Бағрикенглик миллатларнинг турли-туманликда, турли босимлардан, салбий таъсирлардан холи равишда ривожланишининг асосий омили сифатида намоён бўлади. У қанчалик машаққатли вазиятларга рўбаро бўлмасин, инсонлар, миллатлар ва мамлакатларнинг ўзаро тенглик, манфаатдорлик, ҳамкорликда ривожланишининг асосий “механизми” сифатида хизмат қилаверади.

Хулоса қилиб айтсак, бағрикенглик аввало инсонпарварлик ва тинчликпарварликка асосланади. Кишилар турли: ирқий, диний, этник, маданий, демографик, синфий ҳамда фуқаровий хусусиятларига кўра бир-бирларидан фарқ қилсалар-да, бундай тафовутланишни тушуниш барчанинг умумий инсон зотига мансуб эканлиги фактининг фони ортида туриши лозим. БМТнинг “Инсон тараққиётига доир маъруза”сида келтирилганидек: “Одамлар – алоҳидами ёки гуруҳларми – бир вақтда инсон ривожланишининг ҳам сайи-мақсади, ҳам ҳаракатлантирувчи кучидирлар”[336]. Шунингдек, инсоният мавжудлиги ва тараққиётининг муҳим шарти бўлган тинчликни қарор топтириш ҳамда унинг бардавомлигини таъминлаш учун бағрикенглик муҳитини яратиш муҳим

[336] Очилов. А .Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси. // ЮНЕСКО Халқаро меъёрий ҳужжатлари. Т.: Адолат, 2004. -Б.92.

умуминсоний вазифалардан бири ҳисобланади. “Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси”да таъкидланганидек, “Бағрикенглик бўлмаса, тинчлик бўлмайди, тинчликсиз эса тараққиёт ва демократия бўлмайди”. Бағрикенглик фаолият ва муносабатларнинг муҳим тамойили бўлиб, инсон дунёқрашининг муҳим компонентлари: билимлар, ҳис-туйғулар, қадриятли мўлжаллар, эътиқод ва ҳаётий принципларда ўз ифодасини топади. Бир сўз билан айтганда, бағрикенглик, бу – ҳаётий позиция, яъни инсоннинг дунёқараши ва яшаш тарзининг муайян яхлитлигидир.

O`ZBEK XALQ MAQOLLARIDA “OILA” KONSEPTINING IFODALANISHI

Zaripov B. - NavDPI f.f.n. dotsent
Rajabov Elshod- NavDPI o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada o'zbek xalq maqollarining milliy- madaniy hamda ma'naviy jihatlari tahlil qilingan.
**Kalit so`zlar:** *oila, maqol, naql, ota-ona, o`g`il, qiz, uyg`unlik, yaxshilik, tahlil.*
Annotation. The article analyzes the national-cultural and spiritual aspects of Uzbek proverbs.
Key words: *family, proverb, wise saying, parents, son, daughter, harmony, kindness, analysis.*
Аннотация. В статье анализируются национально-культурные и духовные аспекты узбекских народных пословиц.
Ключевые слова: *семья, пословица, мудрое изречение, родитель, сын, дочь, гармония, доброта, анализ.*

Ma’lumki, oila jamiyatning, har bir xalq turmush tarzining ajralmas bir bo`g`ini hisoblanadi. Shaxsning shakllanishi, ma’naviyatining tarkib topishi va rivojlanishida oilaning o`rni beqiyosdir. Jamiyatning asosiy guruhi hisoblangan oila shu jamiyat taraqqiyoti bilan bog`liq holda rivojlanib boradi. Qadimgi sharq xalqlarida “Oila – vatan ichra vatan”, “Oila – mehr-oqibat maskani”, “Oila – baxt qo`rg`oni” kabi purma’no hikmatlarning mavjudligi oilaning inson va jamiyat hayotidagi mavqeyi naqadar ahamiyatli ekanligining yorqin dalilidir.

Insoniyat taraqqiyotidan ma’lumki, ibtidoiy jamiyatning ilk davrlarida shakllana boshlagan oila-qarindoshlik munosabatlari ma’lum davrlar o`tishi bilan tobora mustahkamlanib, takomillashib borgan. Shaxs, oila va oilaviy munosabatlar masalasi bugungi kunda ham o`zining tarixiy, madaniy, milliy va umumbashariy qadriyatlarga egaligi bilan katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, har bir xalq, millat vakili oila muqaddas ekanligi, uni ulug`lash, e’zozlash zarurligi, unda umuminsoniy va milliy qadriyatlar aks etganligini his qilishi lozim.

Oila tushunchasi dunyoning barcha xalqlarida ham mavjud. Ammo, tabiiyki, ulardagi oila tushunchasiga bo`lgan qarashlar bir xil emas. Ayniqsa, oiladagi qadriyatlar, milliy urf-odatlar va an’analar, oila a’zolari o`rtasidagi munosabatlar masalasida turli xalqlar milliy madaniyatida o`zaro tafovutlar yo`q emas.

Maqollar xalq donishmandligi natijasida vujudga kelgan, turli mavzularga oid ma’lum bir ibratli fikr-xulosani o`zida mujassam etgan barqaror birikmalar hisoblanadi. Xalq maqollarida milliy tafakkur, xalqona urf-odatlar va an’analar, turmush tarzi, milliy mentalitet kabi tushunchalar yaqqol aks etadi.

“Oila” konseptiga ishora qiluvchi o`zbek xalq maqollarini quyidagi mazmuniy guruhlarga ajratgan holda tahlil qilish mumkin:

1) oilada turmush tarzi, uy-joy, ro`zg`or masalalari bilan bog`liq maqollar;
2) oila a’zolari va qarindosh-urug` nomlari bilan bog`liq maqollar;
3) oilaviy munosabatlar bilan bog`liq maqollar;
4) oilali bo`lish, turmush qurish masalalari bilan bog`liq maqollar;

5) oilada farzandning o`rni haqidagi maqollar.

O`zbek tilida oilaning muqaddas dargoh ekanligi, uy-rozg`or tashvishlari va turmush tarzining o`ziga xos milliy ruhini aks etganligi *“Oilaning izzati – hayotning lazzati”, “Oila – qo`sh ustunli ayvon”, “Yaxshi ro`zg`or – jannat, yomon ro`zg`or – do`zax”, “Totuv turmush – uzoq umr”, “Oila ahil bo`lsa, omad o`z oyog`i bilan kelar”, “O`z uyim – o`lan to`shagim”, “Ro`zg`ori kattaning tashvishi ham katta”* kabi maqollar vositasida ifodalanadi. Oila a’zolari va qarindosh-urug` nomlari bilan bog`liq xalq maqollari ham salmoqli. O`zbek tilidagi *“Ota rozi – xudo rozi”, “Otalar so`zi – aqlning ko`zi”, “Ota bo`lish oson, otalik qilish qiyin”, “Otang mirob bo`lsa ham, ariqni tozalab suv ich”, “Otangni ko`rsang, otdan tush”, “Ona bir qo`li bilan beshikni, bir qo`li bilan dunyoni tebratar”, “Onanig ko`ngli bolada, bolaning ko`ngli dalada”, “Tug`gan – ona emas, boqqan – ona”, “Ona mehridan ota qahri ortiq”, “Onangni otangga bepardoz ko`rsatma”, “Onang o`ldi – otang o`ldi”, “Ota-onangga berganingni bolangdan olasan”, “Ota qadrini ota bo`lganda bilasan, ona qadrini – ona bo`lganda”, “Og`a-ini totuv bo`lsa, tog`ni qalqon qilar; opa-singil totuv bo`lsa, uyni bo`ston qilar”, “Og`a-iningni yomonlab qaydan tug`gan toparsan?”, “Bir tog`a yetti ota o`rniga o`tar”, “Egachi-singil inoqligi – oilaning quvnoqligi”, “Amma keldi – hamma keldi”* kabi xalq maqollari oila a’zolari va qarindosh-urug`lar to`g`risidadir.

Ayniqsa, oiladagi ahillik, oila a’zolari o`rtasidagi inoqlik, birlik, mehr-muhabbat, oilaviy munosabatlar masalasi qadimdan barcha xalqlarida asosiy o`rin tutib kelgan. Bu holatni o`zbek tilidagi *“Inoq oilada beshik bo`shamas”, “Oila ahil bo`lsa, bitmas ish qolmas”, “Turmush farovon bo`lsa, ko`ngil – charog`on”, “Birlikli uy barokatli, g`avg`oli uy halokatli”, “Yaxshi uydan yaxshi tutun chiqar”, “Janjalli uy – azobli go`r”, “Olam tinch – oilam tinch”, “Urushlik uy – mozor”, “Bir kun janjal bo`lgan uydan qirq kun baraka ketadi”* maqollari orqali ifodalash mumkin.

Har qanday xalqlarda bo`lgani kabi o`zbek xalqida ham oilali bo`lish, turmush qurish, er va xotin munosabatlari singari dolzarb masalalar shu xalqning tilida turli xalqona naqllar orqali gavdalantiriladi. O`zbek tilida *“Tengini topsang, tekinga ber”, “Qizli uy qudasiz bo`lmas”, “Shoshgan qiz erga yolchimas”, “Maslahatsiz turmush to`ydan keyin buzilar”, “Onasini ko`r, qizini ol”, “Qiz chiroyidan ham chimmati kerak”, “O`g`ilning to`yi – o`yin, qizning to`yi qiyin”, “Ketar qizning ko`ngli kuyovda”, “Qiz bolaning baxti kulning tagida yotadi”, “Uyalgan yigit qizdan quruq qolar”, “Xotinni tanlab ol, gulni – hidlab”, “Yosh yigitning ko`zi bilan qiz olma”, “Xotin olmoq – eshak savdosi emas”, “Xotin olsang, yoshdan ol, jilovini boshdan ol”, “Umr savdosi – qiyin savdo”, “Pardali qiz – pariga tengsiz”, “Chiroyli qizning nozi bor”, “Qiz qarisa, qozi bo`lur, qari cholga rozi bo`lur”, “Sepli qiz olma, epli qiz ol”, “Onasi maqtagan qizni olma, yangasi maqtagan qizdan qolma””, “Boqmagil nasliga, boqqin asliga”, “Xotin olmoqqa cho`t kerak, botmon dahsar et kerak”, “Chiqqan qiz chig`iriqdan tashqari”, “Umr yo`ldoshingning mahriga boqma, mehriga boq”, “Achchiq o`yin shirin turmushni buzar”, “Yaxshi otga qamchi kerakmas, yaxshi qizga sovchi kerakmas”* kabi ko`plab xalq maqollari mavjud.

Oilada farzandning tug`ilishi, uning oiladagi tarbiyasi masalasi ham o`zbek xalqi milliy madaniyatining o`ziga xos bir namunasidir. Bu madaniy jihat o`zbek tilidagi maqollarda ham o`z ifodasini topgan. Ayniqsa, o`zbek tilida *“Farzand – jonga payvand”, “Bola tarbiyasi beshikdan”, “Bolali uydan baxt arimas”, “Bolali uy – bozor, bolasiz uy - mozor”, “Bolasi ko`p boy bo`lar”, “Bolasi yo`qning baxti yo`q”, “Olmaning tagiga olma tushadi”, “Men bolamni deyman, bolam bolasini deydi”, “Farzandga otaning mehri ketmoncha bo`lsa, onaning mehri osmoncha bo`ladi”, “Farzand – ko`ngilning guli, ko`zning nuri”, “Davlatning boshi - farzand”, “Farzanding - davlating”, “Yaxshi farzand – ota-onaning chirog`i, yomon farzand – ota-onaning dog`i”, “Bola o`stirish – tosh kemirish”, “Odamning mevasi - bolasi”, “Farzand ko`rdingmi – ko`chat ek”, “Odabli o`g`il – ko`kdagi yulduz, odobli qiz – yoqadagi qunduz”, “O`g`il bilan qizing – bamisoli ikki ko`zing”, “Yaxshi farzand – el obro`si”, “Farzand baxti – ona taxti, farzand kamoli – ota jamoli”, “Yaxshi farzand ota-onani elga tanitar, yomon farzand ota-onani yerg qaratar”, “Yaxshi boladan rahmat, yomon boladan la’nat”* singari maqollardir.

O`zbek tilida oila konseptiga ishora qiluvchi bunday paremiologik birliklar juda ko`p. Oila konsepti tilda paremiologik birliklar orqali ham voqealanadi. Oila konseptiga ishora qiluvchi maqollar o`zbek xalqi muloqot jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:
1. Mirzayev T, Musoqluv A, Sarimsoqov B. O`zbek xalq maqollari lug`ati. – Toshkent, “Sharq”, 2013
2. Shomaqsudov Sh, Shorahmedov Sh. Hikmatnoma: O`zbek xalq maqollarining izohli lug`ati. – Toshkent, 1990
3. Shomaqsudov Sh, Dolimov S. Qayroqi so`zlar: xalq iboralarining izohli lug`ati. – Toshkent, “O`zME”, 2011

СЎФИ ОЛЛОҲЁР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ ИСЛОМИЙ-АХЛОҚИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ҳимматова З.А.-СамДУ.,
Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси таянч докторанти

Annotation: The article discusses how the great scholar Sufi Allahyar approached religious and moral issues in his spiritual heritage. In his works Maslak ul-Muttaqin and Sabot ul-Ajizin, the Sufi Allahyar promotes true Islamic enlightenment. absorbs In his works, the scholar reveals the enlightened side of Islam in a beautiful way, reveals the true nature of the fanatical groups that disguise the religion, and urges the people not to follow them blindly.

Давлатимиз томонидан бугунги кунда олиб борилаётган сиёсатнинг туб моҳиятига эътибор қаратадиган бўлсак, биз унда бозор иқтисодиётига асосланган жамиятни такомилллаштириш ва аждодларимиз қолдирган бой маънавий меросни ҳаётга татбиқ этиб, ёшларни билим олишга йўналтириш, билими орқали юксак тафаккурли, маънан баркамол, чин маънодаги ватанпарвар кишиларни тарбиялашдан иборатлигини кўришимиз мумкин. Бунда ёшлар тарбияси, маънавияти, маданияти ҳамда ақлий салоҳиятини юксалтиришда аждодларимизнинг бой маънавий меросини чуқур ўрганиш, уларни ҳаётга татбиқ қилиш орқали юксак, натижаларга эришиш кўзда тутилган.

Сўфи Оллоҳёрдек буюк аждодимиз маънавий меросига назар ташлар эканмиз унинг асарларида чин исломий маърифатни тарғиб этиш ғояси етакчи ўринда туришини англай бошлаймиз.

Тасаввуф тариқати намоёндаси сифатида аллома динимизнинг ахлоқий фазилатларини ўзгача тарзда тарғиб этганлигини англай бошлаймиз. Алломанинг маънавий мероси диний-аҳлоқий, фалсафий, эстетик ва мафкуравий ҳусусиятлари билан алоҳида аҳамият касб этади. Улуғ бобомизнинг бой маънавий меросини улуғлаб, Саудиялик Саид Туркистоний ўзининг қўйидаги сўзлари орқали юксак эҳтиромини изҳор этган: “Ислом одобини, ислом ахлоқини, айнимағон, бузилмағон ҳолда, пайғамбаримизни кўрсатғон, юрғон, саҳобаларни тан қилғон, йўлларини аслиндин айнан нақл қилиб, миллатни димоғиға, умматни қалбиға талқин қилғон, шуни билан дини мубин исломға хизматлари кўп етган улуғ зотга туркистонликларнинг ҳар бир воҳиди раҳмат дейишга қарздордир, Сўфи Оллоҳёрни қиёматга қадар ифтихор этса арзийди”.[337]

Ўзбекистон мусулмонлари идораси собиқ раиси, мархум муфтий Усмонхон Алемов Сўфи Оллоҳёрнинг асарлари ҳақида шундай ижобий фикрларни баён этган:“Сўфи Оллоҳёр нафақат шоир ёки тариқат шайхи, у зот йирик фақиҳ, шариат илмларининг билимдони ва тарғибочисидир. Барча асарлари одамларга ҳақиқий исломни тушунтириш, диний диёнатга бошлаш, одоб –ахлоқни ўргатиш ва соф тасаввуф йўлини тутишга қаратилгандир. Сўфи

[337] Саид Туркистоний. Сўфи Оллоҳёр // Лаҳур (Покистон) матбаасидан нашрга тайёрловчилар Ҳожи Абдуллоҳ Умарзода ва Маҳкам Андижоний. / Ғойиблар ҳайлидан ёнган чироқлар. Тўплам. Муаллиф-Тузувчи Зуфаржон Жўраев.-Тошкент.: Ўзбекистон, 1994, 294-бет.

Оллоҳёрнинг китоблари ичида энг салмоқлиси “Маслак ул-муттақин” эканлиги уламоларимиз томонидан тан олинган. Чунки, унда юздан ортиқ фатво китобларидан фойдаланилган, фиқҳий масалаларни баён қилиш жараёнида оят ва ҳадислардан далил келтиради. Тўрт мазҳаб уламоларининг қарашларидаги фарқларга ҳам тўхталади. Ҳар бир масаланинг ҳанафий мазҳабидаги фатвосига тўхталар экан, тақво ҳамда одоб жиҳатларини ҳам эслатиб ўтади”.[338]

Мутафаккир асарида назар ташлайдиган бўлсак, у ўзининг ижтимоий-фалсафий қарашларини панднома –дидиктик тарзда, ҳалққа содда, тушунарли тарзда етказганлигига гувоҳи бўламиз. Бундан кўзланган мақсад асосан оддий ҳалқни тўғри йўлга бошлаш, маърифатни ошириш ҳамда диний ва дунёвий билим олишга чорлаш эди. Алломанинг форсийда “Маслак ул-муттақин”, туркийда “ Сабот ул-ожизин” асарлари содда, оддий халқ учун тушунарли тилда ёзилган ва деярли ҳар бир шахс хонадонига етиб борган. Бу сўзимизнинг тасдиғи сифатида юқорида тилга олинган бу икки асар Чин (Хитой)дан Шом (Сурия)гача, Оқ Эдил (Волга) бўйларидан Ҳинд сарҳадларигача бўлган минтақаларда яшовчи ҳалқларнинг эътиқод қомусига, маънавий-маърифий қўлланмасига айланди. Сўфи Оллоҳёр бу асарлари орқали ўша ердаги халқларни ҳам, бир исломий-ахлоқий, фалсафий-эстетик ва мафкуравий хлов остида бирлаштирди.

Сўфи Оллоҳёр маънавий меросининг, диний-ахлоқий ҳусусиятлари ҳақида тўхталар эканмиз, аввало бу ҳусусият илоҳий маърифат сари етаклаб, инсонларни қалб поклигини асрашга, эзгуликка интилишга чорлашини таъкидламоқ лозим. “Маслак ул-муттақин” асарининг “Ақида китоби” бобида Оллоҳнинг саккиз сифатини баён қилади.

Биринчи сифати-Илм. Бунинг маъноси Худойи таоло илми билан донодир.“Ўн саккиз минг олам унинг билишидан, ташқарида эмасдур”, -деб таъкидлайди. Чунки Оллоҳ “Ўз илми билан барча нарсани қамраб олгандир.[339] Бу билан Сўфи Оллоҳёр Яратган илм, соҳибидур, инсонлар ҳам фақат ва фақат илм орқали саодатга эришиши, юксак марраларни забт эта олиши мумкинлигини таъкидламоқда. Яратганнинг сифатини баён қилиш орқали муаллиф инсонларга илм Оллоҳнинг сифати, бандалар ҳам илмни зулматдан ёруғликка олиб чиқувчи –нур, куч-қудрат деб билишлари лозимлигини англатмоқчи.

Яратганнинг иккинчи сифати- Қудрат, яъни ер-осмон ва ўн саккиз минг оламни ерни яратган Зот (у буюк сайёраларга нисбатан минг-минг марта кичик бўлган инсонларни) ўхшашини яратишга Қодир эмасми?! Йўқ,-(албатта Қодурдур). Унинг Ўзигина Яратувчи ва Билгувчидир. Бири нарсани (яратишни,) ирода қилган вақтда Унинг иши фақат “Бўл!” демоқликдир. Бас, у (нарса) бўлур-“ вужудга келур”.[340]

Учинчи сифат-Ҳаётдир. Бақара сурасининг 255-оятида Оллоҳ таолонинг ҳаёт сифати шундай баён қилинган: Оллоҳдан ўзга ҳеч қандай илоҳ йўқ, фақат Унинг Ўзи бордир. У Тирик ва Абадий турувчидир. Уни на мудроқ на уйқу олмайди...” Ҳар бир нафас эгаси бир кун келиб жон таслим қилади, сўнгги нафасидан мосиво бўлади. Лекин Аллоҳ таоло ҳеч қачон ўлмайди, У абадий Тирик Зотдир.

Тўртинчи сифати-Самъ, Бешинчиси –Басардир. Самъ сўзининг маъноси- эшитмоқ, Басар сўзининг маъноси-кўрмоқ. Оллоҳ таоллонинг барча замонлару маконларни, балки чегарасиз бутун борлиғу йўқликни қамрайдиган Эшитиши ва Кўриши қулоқ ва кўз воситасида эмас, балки қудрати туфайлидир. Қулоқ ва кўз каби аъзолар ёрдамида кўриш бандаларнинг эҳтиёжи, Улуғ ва қудратли зот бундай воситаларнинг ҳеч қайсисига муҳтож эмас.

Олтинчи сифати-Калом. Калом Оллоҳнинг гапирувчилик сифати бўлиб, Яратган бетил ва белаб гапирар, Оллоҳнинг айтган сўзи тил ва оғизга муҳтож эмас.

Еттинчи сифати-Ирода. Ирода сўзининг маъноси -ҳохиш, истак.

Қадалса бир тикан ё тушса бир қил,

---

[338] Сўфи Оллоҳёр. “Маслак ул- муттақин”/нашрга тайёрловчилар Сайфиддин Сайфуллоҳ, Акрам Деҳқон. Тошкент: Моваройуннаҳр, 2007, 4-бет.

[339] Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. Тоҳа сураси, 98-оят, 318-бет.

[340] Ёсин сураси. 81-82-оятлар.

Иродасиз эмас ҳеч яқийн бил.

Агар оёққа бир тикан қадалса ё кўзга бир қил тушса, аниқ билки, бу ишлар Оллоҳнинг иродаси билан бўлди.

Саккизинчи сифати-Таквин. “Ақоидун Насафий” китобида айтилишича, Таквин (пайдо этиш) Оллоҳнинг азалий сифатидир. Оллоҳ бутун оламни барча қисмлари билан ўзига муносиб вақтларда пайдо қилган. Яратган сизу-бизни яратганидек, барча феълу-амалимизни ҳам яратгандир: “Оллоҳ барча нарсани Яратгувчидир![341] Оллоҳ бандаларини яратиш билан бирга уларга жўъзий ихтиёр яъни бандалар гуноҳ ёки савоб иш қилишлари ўз ихтиёрлари биландир.

Алломанинг ўз асарларида Оллоҳнинг сифатларини баён қилишдан мақсади инсонларни Ҳақни танишга, у буюрган ишларни бажаришга ундан, бандалик мақомида маҳкам туришлари учун эди. Чунки у яшаган даврда ислом динининг энг эзгу фазилатлари ҳисобланган одоб-ахлоқ, тозза қалблик, меҳр-шафқат, ҳаллолик, поклик, тўғри сўзлик, илмга интилиш бир қадар сусаяди. Эътиқоднинг сусайиб, ахлоқсизликнинг кучайиши, бидъатларнинг кўпайишига, фитна, зўравонликнинг одатий ҳолга айланишига, динга ривож берувчиларнинг дин йўлидан чиққани, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий парокандаликнинг кучайишига ўзаро ички низоларнинг авж олишига, бошқарувдаги адолатсизлик ва халқ ҳаётининг жаҳолатга юз тутишига, диний мутассиблик, зулм ва истибдодга кенг йўл очилишига замин яратган.[342] Сўфи Оллоҳёр эса жамиятни соғломлаштириш йўлидан борди. Бу йўлнинг аввало диний-ахлоқий жиҳатларини тарғиб этиш эди. Бу борада унинг “Маслак ул-муттақин” ва “Сабот ул-ожизин” асарларида “Иймоннинг баёни” боби салмоқли ўрин эгаллайди. Муаллиф “Иймон нима?” деган саволга Оллоҳнинг бирлигига ва Муҳаммад унинг расули эканлигига тилда айтиб, дилда тасдиқ этишдир, деб жавоб беради.[343] Фақат тилда айтиш иймон саналмайди, шунингдек фақат дилдаги тасдиқ ҳам иймон ҳисобланмайди. Яна шуни таъкидлайдики, иймон кўп ҳам оз ҳам бўлмайди. Бу Мотрудий ақидасига тегишлидир.[344] Бизнинг эътиқодимизда иймон эмас, балки амал зиёда ёки нуқсонли бўлиши мумкинлигини таъкидлайди. Шунингдек, яхши амали орқали инсон мукофотланади. Инсоннинг яхши амаллари иймон нурини зиёда қилади, аксинча ёмон амаллари иймон нурини қора қилади. Иймоннинг самараси тоат ибодатда, ишончнинг натижаси, ирфон[345] нури билан қалбнинг ёришишидир. Гуноҳ эса бунинг зидди! қалбни қорайтиради, муҳаббатни заифлаштиради. Сўфи Оллоҳёр инсон аввало Оллоҳни таниши, маърифатли бўлиши лозим, деб ҳисоблайди. Маърифатли бўлишнинг биринчи шарти яратганни таниш. Унга бандалигини англаш тушунчаси билан боғлайди. Иккинчи шарти ориф банда ҳаю ҳавасдан кечиши, бузуқ феъллардан ўзоқ бўлиши лозим. Учинчиси, маърифатли киши Оллоҳ буюрган амрлардан бўйин товламаслиги, буюрилганини дарҳол бажариши содир бўлаётган яхши –ёмонни тақдир тақазоси деб билиши шарт, деб ҳисоблайди:

Умид этмоқ ўшал қудратли Шаҳдин,
Ёнардин хавф этиб, ёнмоқ гуноҳдин.
Яқин билмоғ жамоат эътиқодин
Кейин солмоғ мухолиф ижтиҳодин[346]

Тўртинчиси, ҳар қандай ҳолатда ярагандан умидвор бўлиш, дўзаҳда ёнишдан қўрқиб, гуноҳдан қайтиш. Олтинчи шарти аҳли суннат вал жамоат эътиқодини ўзига яқин тутиб, унга хилоф хатти-ҳаракатларни эътиборга олмаслик. Сўфи Оллоҳёр орифликнинг шартларини изоҳлар экан, маърифатнинг моҳиятини эътиқодда кўради. Шунинг учун ҳам

[341] Раъд сураси. 16-оят.
[342] Замира Исҳоқова. Сўфи Оллоҳёр.// Тошкент. Ўзбекистон, 2018, 44-бет.
[343] Сўфи Оллоҳёр. “Маслак ул- муттақин”. Тошкент, Мовороуннаҳр. 2007, 40-бет.
[344] Ирфон. Билмоқ, анламоқ, ақл иштирокисиз ҳақиқатни англамоқ.
[345] Рашид Зоҳид. Сўфи Оллоҳёр Сабот ул-ожизун шарҳи Равоййиҳур райҳон. Тошкент. Шарқ, 2018, 45-46-бет
[346] Рашид Зоҳид. Сўфи Оллоҳёр Сабот ул-ожизун шарҳи Равоййиҳур райҳон. Тошкент. Шарқ, 2018, 32-бет

эътиқод қоидаларидан беҳабар, талабгор жоиз бўлса, ақидаси бузуқ инсон шайтонга яқин бўлади дейди:

Уёлма маърифатни ўрганурдин,
Танур жойинг бўлур, танурдин.
Уёлмасдур талаб амрини олғон,
Қолур яхши уй олмоғдин уялғон.[347]

Сўфи Оллоҳёр мазкур байтда маърифат илмини ўрганишга чақиради, бу илм аввало Оллоҳни таниш илми бўлиб, ундан бебаҳра қолган инсоннинг жойи дўзаҳда деб огоҳлантиради. Пайғамбаримиз: "Агар Хитойга бориб бўлса ҳам илм олинглар, чунки илм ҳар бир мусулмонга фарз" деган эканлар, бу ҳукмга амал қилганлар ҳеч вақт уялиб қолмайди. Юқоридаги байтдан маълумки, инсон илм ўрганишдан, билмаганини ўрганишдан асло тортинмаслиги керак. Илм кишини ҳаётини тўғри йўлга солишга хизмат қилади. Муаллиф динимизнинг маърифий жиҳатини очиб бериш орқали, инсонлар онгига исломнинг диний-ахлоқий сифатларини сингдириб келган. Бундан кўзланган мақсад эса, жамиятни соғломлаштириш, жамиятнинг ҳар бир аъзосини соғлом эътиқод руҳида тарбиялаш эди. Шу сабабдан асарларида панд-насиҳат руҳи етакчи ўринда туради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Сўфи Оллоҳёр ислом дини инсонни эзгуликка чорловчи, яхшиликка ундовчи, ҳалоликка етакловчи, инсонпарварликни тарғиб этувчи дин эканлигини ўзининг маънавий меъроси орқали инсонлар қалбига тошга ўйилган нақш сингари битиб қўйди. Ўз асарлари орқали диний-аҳлоқий тамойилларни ҳар бир инсон қалбига сингдиришга ўринди ва ўз навбатида бунинг уддасидан чиқди. Аллома асарларида ислом динининг маърифий томонини жуда чиройли тарзда очиш билан бирга динни ниқоб қилган ақидапараст гуруҳларни асл башарасини очиб, халқни уларга кўр-кўрона эргашмасликка даъват этади.

Муаллиф асарларида ҳар бир масаланинг баёни якунида ўқувчини охират ҳисоб-китобидан огоҳ этади, ҳалол кун кечиришга, ахлоқий фазилатлар эгаси бўлишга, ёмонликдан юз ўгириб, яхшилик сари интилишга, илмига амал қилишга, бидъату хурофотлардан эҳтиёт бўлишга, камол мусулмон бўлишга даъват этади. Сўфи Оллоҳёрнинг инсонпарварлик ҳамда исломий маърифатпарварликка чорловчи асарлари асрлар ошсада, инсониятни Ҳақ ва эзгулик сари чорлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саид Турсиктоний. Сўфи Оллоҳёр // Лаҳур (Покистон) матбаасидан нашрга тайёрловчилар Ҳожи Абдуллоҳ Умарзода ва Маҳкам Андижоний. / Ғойиблар ҳайлидан ёнган чироқлар. Тўплам. Муаллиф- тузувчи Зуфаржон Жўраев.-Тошкент.: Ўзбекистон, 1994.

2. Сўфи Оллоҳёр. "Маслак ул- муттақин"/нашрга тайёрловчилар"Сайфиддин Сайфуллоҳ, Акрам Деҳқон. Тошкент: Мовароуннаҳр, 2007.

3. Замира Исҳоқова. "Сўфи Оллоҳёр". Тошкент. Ўзбекистон, 2018.

4. Рашид Зоҳид. Сўфи Оллоҳёр Сабот ул-ожизун шарҳи Равоййиҳур райҳон. Тошкент. Шарқ, 2018.

5. Қуръони Карим. Шайх Аловуддин Мансур. Ўзбекча изоҳли таржимаси. Қуръони каримни ўрганиш илмий маркази. 2004.

[347] Рашид Зоҳид. Сўфи Оллоҳёр Сабот ул-ожизун шарҳи Равоййиҳур райҳон. Тошкент. Шарқ, 2018, 33-бет

VATAN VA VATANPARVARLIK TUYG‘UCIDA IJTIMOIY BIRLIK ASOSLARI

Sativaldiyev Pulat- NavDPI mustaqil tadqiqotchisi

Globallashuv “vatan” tushunchaci va vatanparvarlik tuyg‘uciga boshqacha yondashuvni taqozo etmoqda. Bugun ikki vatanli (ikki davlat fuqaroci mavqyeyli) kishilar, guruhlar yuzaga kelmoqda. Ayrim davlatlarda ikki vatanlik qonuniy tarzda e’tirof etilgan. Xo‘sh vatan, “yagona” bo‘lishi endi to‘g‘rimi. Mazkur fikr-mulohazalar “vatan” va “vatanparvarlik” tushunchalarini qayta tahlil etishicha, global o‘zgarishlarga muvofiq keladigan ta’riflar yaratishga undaydi.

Vatan, shubhaciz, tug‘ilib o‘cgan, yurt, makon, xalq madaniyati va ruhi bilan bog‘liq tarzda idrok etiladi. Ushbu voqyeliklar “vatan” tushunchacining yadrocini tashkil etadi. Shunday ekan, tug‘ilib o‘cgan yurt, makon ona vatan obrazi, timcoli cifatida shaxc ongida, tafakkurida shakllanadi. Mavhum vatan yo‘q, u mudom aniq uy, mahalla oila, yaqin kishilar, tanish tabiat, hatto ob-havo, iqlim tacvirlaridan iborat. Kocmopolitizmgina ushbu belgilarni tan olmaydi, ularni inkor etadi. Darvoqye “vatan” tushunchaci kocmopolitik tarzda umum cayyoraviy hodicaga aylantirmoqchi bo‘lganlar antik davr faylacuflari edi. Layerckiyning keltirishicha “kocmopolit” tushunchacini ilk bor ishlatgan mashhur donishmand Dingen bo‘lgan. Plutarx fikricha uni Zonon kashf etgan. Epikteteca kocmopolizm g‘oyacini Cuqrot targ‘ib etgan. U fikrining icboti cifatida Cuqrotning “Agarda faylacufning odam va xudoning o‘rtacida yaqinlik bor deganlari to‘g‘ri bo‘lca, unda inconning vatani qacr, degan cavolga Cuqrotning “men afinalik ham, karfagenlik ham emacman, men kocmopolitman”, degan co‘zlarini keltiradi[348]. Umum cayyoraviy fuqarolik (kocmopolitizm) Dante, Kampapello, Petrarka, Ratterdamckiy, Monchen, Gyote, Shiller, hatto Nisshe acarlarida ham uchraydi.

Mazkur kishilar O‘zbekictonni o‘zining vatani, deb bilgan, ijtimoiy hayotda barcha fuqarolar qatori mehnat qilgan, muctaqillik uchun jon kuydirgan, oila qurgan, millatlararo munocabatlarni muctahkamlashda qatnashgan. Shunday ekan, fuqaroligi bo‘lmagan shaxclarda “vatan” degan tushuncha va vatanparvarlik tuyg‘uci yo‘q, deb bo‘ladimi? Albatta, yo‘q. Bugun ba’zi Yevropa davlatlari aholicining 40% dan ziyodini Ociyo va Afrika qit’alaridan ko‘chib borgan migrantlar tashkil etadi[349]. Ular o‘sha davlatlarda muqim joylashib ijtimoiy hayotda faol qatnashadi. Tabiiyki, ular o‘zlari yashayotgan mamlakatni vatanim, deb idrok etadi, ko‘plari eca fuqarolik mavqyeiga ega. Demak, vatan albatta tug‘ilgan joy bo‘lishi shart emac.

“Vatanni tanlamaydilar” degan fikr, qoida keng tarqalgan. Ijtimoiy-tarbiyaviy, didaktik xucuciyatga ega ushbu fikr, qoida har bir shaxc, incon ma’lum bir makonda, yurtda tug‘ilib, voyaga yetishini anglatadi. Demak ushbu etnocosial omillar shaxc tacavvurlariga ta’cir etadi. Unda ma’lum bir etnoctereotiplarni shakllantiradi. Etnoctereotipizm millat ham, “vatan” degan tushuncha ham yo‘q hicobi. Biz etnoctereotipiga qarab shaxcning qayci millatga, madaniyatga va yurtga taalluqli ekanini anglaymiz[350]. To‘g‘ri, etnocteoreotip hali “vatan” va vatanparvarlik tuyg‘ucining aynan o‘zi emac, u etnik belgi ifodacidir. Ammo vatanparvarlik tuyg‘ucining ilk ifodaci etnoctereotipda namoyon bo‘ladi. Chunki etnik belgiciz vatanparvarlik tuyg‘uci yo‘q.

Vatanni tanlash yoki tanlamaclik tug‘ilgan chaqoloq ixtiyorida emac, ammo bu qoidani u ma’lum bir yoshga yetgach, o‘zgartirish huquqiga ega. O‘zbekicton Recpublikaci Konctitusiyacining 28-moddacida fuqarolar “O‘zbekicton Recpublikaciga kelish” va undan chiqib ketish huquqiga ega deb ko‘rcatilgan[351]. Shu bilan birga, acociy qonunda “Qoraqolpog‘icton Recpublikacining fuqaroci ayni vaqtda O‘zbekicton Recpublikacining fuqaroci hicoblanadi deb ta’kidlanadi.

[348]Вайронкор ғоялар ва бузғунчи мафкуралар (маънавиятга таҳдид солувчи иллатлар)- Тошкент. “Turonzamin ziyo». 2015. 142 б.

[349]Бьюкенен П. Смерть Запада – Москва; АСТ, 2004.С.138 .

[350]Налчаджян А.А. Этнопсихология 2 изд-СП 6: Питер, 2004.С.197-200.

[351]Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Ташкент: Ўзбекистон НМИУ.2018.12 б.

Demak, Acociy qonunimiz ikki vatanlik bo‘lishni taqiqlamaydi. U vatan tushunchacini fuqarolik mavqyei bilan muctahkamlaydi, shu tariqa fuqarolik vatan va “vatanparvarlik”ning bosh belgiciga aylanadi. Vatan va vatanparvarlik kishida hicciy-ruhiy ko‘tarinkilik, altruictik niyatlar, fikrlar uyg‘otadigan voqyeliklar hicoblanadi. Vatan uchun fidokorona mehnat qilish, uni donishmandlardan himoya etish boshqa halqlar, millatlar qatorida navbat, hurmat qilish, farovon va obod yurtga aylantirish kabi oliyjanob maqcadlar ana shu niyatlar va fikrlarning amaldagi ifodaci cifatida keladi. Fidoiylik, altruizm, qahramonona mehnat shunchaki, ictaklar va shiorlar emac, ular har doim obyektivlashishi tufayli real voqyealarga aylanadi.

O‘zbekicton milliy ensiklopediyacida “vatan” tushunchaciga kishilarning tug‘ilib o‘cgan joyi, yurti, mamlakati, tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholici, o‘ziga xoc taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlari majmui. Vatan ona kabi yagona, muqaddac, vatan oldidagi qarzdorlik tuyg‘uci, mac’uliyati har bir inconga xoc xucuciyatdir. Vatanni cyevish vatanparvarlikda namoyon bo‘ladi. biror narcaning, macalan, o‘cimlikning yuzaga kelgan joyi”, deb ta’rif beriladi. Bu ta’rif ijtimoiy falcafiy talqinga yaqin, biroq unda vatanni reflekciv, pcixologik idrok etilishi nazarga olinmagan. Vatan faqat jug‘rofiy makon, etnomadaniyat, urf-odatlar majmui emac, u avvalo ongli incon idroki, kechinmalari, pcixologik omillar orqali anglanadigan voqyelikdir. Bundan tashqari, vatan fuqarolik maqomi bilan bog‘liqmi? Chunki fuqaroligi bo‘lmagan shaxc hududni, mamlakatni o‘z vatani deyishi qiyin. Demokratik taraqqiyotning yangi bocqichigacha O‘zbekictonda qanchadan-qancha kishilar fuqarolik ololmay yashagan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuci bilan ana shunday 20 mingdan ziyod kishilarga fuqarolik (O‘zbekicton fuqaroci mavqyei) beriladi[352].

Sharq mentaliteti va tafakkurida vatan va vatanparvarlik tuyg‘ucida ijtimoiy birlik, kommunitar an’analar, ma’naviy-ruhiy kechinmalar orqali anglash keng tarqalgan. Sharq xalqlaridagi jamoa bo‘lib, kuchli shaxc, qudratli davlat, muctahkam irodali va e’tiqodli lider ketidan ergashish an’ana hicoblanadi. Ularda ciyociy liderlarni ulug‘lashga, yirik inshootlarni ularning nomi bilan atashga, tub o‘zgarishlar boshida ana shunday shaxclar turishini ictashiga ana shu an’ana tufaylidir. Bu aclida shaxcga cig‘inish emac, balki odam qalbida, ruhida qadimdan yashab kelayotgan kuchli, irodali, harakatchan yetakchiga ergashish inctinkti mahculidir. Biz uchun muhim tomoni shundaki, vatan va vatanparvarlik tuyg‘ucini avvalo shunday kishilar, qahramonlar, e’tiqodlar acocchilari shakllantiradi. Aynan ushbu shaxclarning tacavvuri va ta’riflari keng ommalashadi, ijtimoiy-etnik mohiyatga ega tushunchaga aylanadi.

МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ҲИССИЁТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ АСОСИ СИФАТИДА

Туробова Ш.Б.-НавДПИ., катта ўқитувчи

Resume. This article discusses the role and values of the stable provision of national pride and national self-knowledge in the minds of young people.

Исталган ижтимиой тизимнинг барқарор тараққий этиши кўп жиҳатдан турли ҳамжамиятлар ва этник гуруҳлар ўзлигини англаши ҳамда бу жараёнга таъсир этувчи тарихий хотирага боғлиқ бўлиб, тадқиқотчилар фикрига кўра, инсон бутун умри давомида ўз макро (жинсга, оилага) ва микро (автоном шахс сифатида гуруҳга жамоага, касбга, миллатга, худудга, динга, давлатга ва бошқа йирик факторларга) ўзлигини англашга эҳтиёж сезади. Айниқса, янгиланиш миллий тикланиш билан боғлиқ жараёнларда юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш учун маълум ҳаётбахш муҳит зарур. “Янги таҳдидлар, жумладан “оммавий маданият” хавфи ва боқимандалик кайфияти пайдо бўлаётган одоб –

[352]Халқ сўзи, 2020 йил 6 апрель.

ахлоқ қадриятларининг йўқолиш хавфи юзага келаётган ҳозирги глобаллашув шароитида бу ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда .
Шу сабабли менинг фикримча инсон маънавий олами, халқлар маданиятини белгилайдиган манбаларни асраб – авайлаш ва бойитиш бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир”.[353] сноска Шу маънода у ёки бу жамиятларнинг миллий элиталари тарихнинг туб бурилиш жараёнида ўзига хос тарихий маъданий меросни қайта тиклашга, ўзликни англашга ҳаракат қиладилар.

Жамият тараққиётида бу мухим жараёнларда ахолининг миллий ўзлигини англашининг ўсиши билан бирга унда бошқа миллат вакилларининг ўзлигини ва маданиятини ҳурмат қилишнинг ўсиши ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Тарихдан маълумки, бошқа халқлар ва маъданиятлар билан ўзаро алоқада бўлган халқгина ижтимоий, иқтисодий ва маъданий тараққиётда юксакликка эришади.

«Миллат фақат бир халқ вакилларидангина иборат тарзда шаклланмайди. Хозирги ўзбек миллатининг таркиб топишида барча туркий қабила ва уруғлар, олис ўтмиш, тарихдан илгари замонлардан бошлаб
Туронзаминда яшаб келаётган аждодларимиз, шунингдек, қадим Суғд эли, Хоразм эли ва бошқалар хам иштирок этганлар. Бу ҳол тилимиз, дилимиз, қиёфамиз, маъданият, санъат, адабиёт ва меъморчилигимизда, боринки, меҳнат қуролларимизда ҳам зуҳр этиб турибди. »[354]

Дарҳақиқат, бу кўҳна замин азалдан, Шарқ ва Ғарб , Шимол ва Жанубнинг туташган жойи, инсоният тафаккури, қадим маъданият бешиги сифитада муқаддасдир. Бу диёрда турли миллат вакиллари ёнма-ён яшаб, ижод қилиб, фан ва маъданият уйғунлиги асосида инсоният тафаккури хазинасини бойитганлар.

Информацион хуружлар авж олаётган бугунги глобал тараққиёт асрида «Этник ва миллатлараро муносабатларнинг ижтимоий-сиёсий ва ғоявий жиҳатдан одилона ҳал қилиниши энг аввало ҳар бир мамлакат ижтимоий-сиёсий барқарорлиги ва миллий хавфсизлигини таъминлашда асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади»[355]
Глобаллашув шароитида ер юзида ҳудуд, миллат, давлат ёки чегара танламайдиган мафкуравий таҳдидлар инсоният бошига битмас - туганмас офатларни солаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Тезкор информацион ривожланиш даврида шу нарса аёнки, ҳуқуқий демократик жамият барпо этиш йўлидан бораётган Ўзбекистон ҳам бу сингари таҳдидлардан мустасно эмас. Айниқса, миллатчилик кўриниши билан боғлиқ вайронкор ғоялар мамлакат тинчлиги ва барқарорлигига раҳна солиб, тараққиётни издан чиқарашга ҳаракат қилмоқда. “Янги таҳдидлар,жумладан “оммавий маданият” хавфи ва боқимандалик кайфияти пайдо бўлаётган одоб – ахлоқ қадриятларининг йўқолиш хавфи юзага келаётган ҳозирги глобаллашув шароитида бу ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда .
Шу сабабли менинг фикримча инсон маънавий олами, халқлан мънавиятини белгилайдиган манбаларни асраб – авайлаш ва бойитиш бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир”.

Бундай қалтис вазиятда кўпмиллатли халқлар истиқомат қиладиган Ўзбекистон халқи учун ҳудудий ўзликни англашдан кўра умумдавлат ўзлигига эътибор қаратиш аҳамиятлидир. “Одамлардаги кучли давлат ўзлиги ҳиссиёти ҳар қандай “халифат” тузиш ғояларига берилишига қарши бўла оладиган кучлардан биридир. Табиийки фуқароларда давлат ўзлиги ҳиссиётини шакллантириш, уларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан ҳамқадам бўлиши керак”[356]

---

[353] Ш Мирзиёев “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кутарамиз” Т.Узбекистон 2017 1-жилд 29-30- бет

[354] А.Иброхимов, Х.Султонов, Н.Жураев «Ватан туйгуси». Т., «Узбекистон» 1996-й. 78-бет.

[355] Н.Сафарова «Терроризм : манбалар.мақсади ва глобаллашув жараёни ” Т. “Фан” 2006 й 73 бет
[356] Р.Крумм, К.Гюнтер, М.Клингенберг, Г.Риссел “Тарих ва ўзликни англаш” Т. 2007. 27-бет

Айни пайтда мустақил Ўзбекистоннинг ривожланиш ва тараққиёт йўлини белгилаб берувчи “Миллий ғоя”нинг бош ва асосий мақсадларидан бири ҳам, мамлакатнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида “Ўзбекистон –ягона ватан” деган тушунчани шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат бўлиб, Ўзбекистон Конституциясининг 8-моддасида “Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади”[357] дейилади.

Шу маънода Ўзбекистон ўзининг мустақиллигининг дастлабки кунларидан бошлаб ташқи ва ички сиёсатида ҳар қандай миллатга ва унинг маъданий, маънавий меросига ҳурмат, унга қардошларча муносабатда бўлиш принципи асосида фаолият олиб бормоқда. Бу тушунчалар бизга аждодлардан мерос бўлиб, азал-азалдан Туронзаминда инсонни қадрлаш, меҳр-шафқатли бўлиш, инсонпарварлик, халқпарварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар олий қадрият сифатида улуғланиб келган. Бугунги ўзликни англаш жараёнида қадимдан миллат сифатида шаклланиш билан боғлиқ бўлган қадриятларга содиқ қолган ҳолда амалга оширилмоқда. Зеро, ҳеч қандай миллат ўзлигини англамасдан туриб, бошқа халқларнинг қадрият ва анъаналарига ҳурмат билан қарай олмайди

Юқорида таъкидланганидек, мамлакатда амал қилинаётган миллатлараро хамжиҳатлик, динлараро бағрикенглик тамойилларининг мазмун моҳияти миллий хавфсизликни таъминлашга қаратилган бўлиб, Ватан мустақиллиги, халқ фаровонлиги, жамият барқарорлигини таъминлашда хизмат қилади.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШДА ИСЛОМ ПРОГРЕССИВ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Усмонова Дилафруз Умирзоковна -
НавДПИ Умумий педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси

Abstract: *This article discusses the theory of approaches to the role and importance of Islamic teachings in the prevention and fight against corruption and views on its content, in particular, the essence of the ongoing reforms in this area. It is also theoretically highlighted that Islamic values are an important factor in shaping anti-corruption thinking in society.*

Барчамизга маълумки, бугунги кунга келиб бутун дунё мамлакатлари глобаллашув ва ахборотлашув замонида яшамоқда. Мазкур жараёнлар натижасида дунё ўзининг деярли барча жиҳатларида яхлит бир бутун организм сифатида узил – кесил шаклланиб бормоқда. Айни дамга келиб, минтақалар ва давлатлараро интеграция жадаллашиб бораётган бугунги мураккаб шароитда коррпция иллати – халқаро ижтимоий “ҳасталик” ўлароқ барча тараққий этган мамлакатларга ҳам бир қатор муаммоларни келтириб чиқариб, давлат ва жамиятни ич – ичидан емириб, пароканда қилиб, иқтисодий – сиёсий таназзул сари етаклаш хавфини солмоқда. Бинобарин, бугун нафақат Ўзбекистон балки, жаҳондаги бирор бир демократик дунёвий давлатни ҳам коррупция ботқоғидан холи ҳудуд, дея айтолмаймиз. БМТ ва Халқаро валюта жамғармасининг маълумотларига кўра, жаҳон иқтисодиёти ушбу иллат туфайли йилига 1,5 – 2,6 триллион долларгача зарар кўраётгани ҳақидаги ахбороти бу масаланинг халқаро муаммолардан бирига айланиб улгурганлигига яққол мисолдир.

Коррупция бугунги кунда бутун дунё бўйлаб тарқалган ва барча мамлакатлар учун ҳалокатли хавф туғдирадиган ижтимоий иллат ҳисобланади. Шунинг учун ҳам айни дамга келиб мамлакатимизда ушбу маънавий ҳасталикка қарши курашнинг самарали ва таъсирчан механизмларини ишлаб чиқишни тақазо қилмоқда. Шунингдек, бу борада мунтазам ислоҳотларни амалга ошириб, халқимиз орасида унга қарши мутлақо муросасизлик муносабатни шакллантириш, жамиятнинг ҳар бир соҳасида коррупциядан

[357] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т. “Ўзбекистон” 1998 й. 8-модда 10-бет

ҳоли ижтимоий адолат мезонларига асосланган ижтимоий ҳаёт тарзини шакллантириш муҳим масалалардан бири сифатида қараб келинмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг, “Мени жуда каттик ташвишга соладиган ва безовта киладиган энг огир иллат - коррупция балоси” деган фикрлари барчамиз учун дастуриламал бўлиши зарур, албатта[358].

Дарҳақиқат, ҳозирги кунга келиб жамиятимизда учраётган ҳар қандай шакл ва мазмундаги коррупциянинг келиб чиқиш сабаблари, йўқ қилиш йўллари, уни енгишнинг турли хил ечимлари таклиф қилиниб, ўзига хос ҳусусиятлари илмий – амалий жиҳатдан ўрганилиб келинмоқда. Айримлар энг авалло ишчи – ходимларнинг ойлик маошларини сезиларли даражада кўтариш, қонуний жазоларни кучайтириш, коррупция билан боғлиқ тизимни рақамлаштириш зарурлигини айтсалар, яна бошқалар, давлат хизмати устидан халқ назоратини ўрнатиш, коррупция билан боғлиқ аломатларни ОАВ орқали мунтазам ёритиб бориш, непотизмга чек қўйиш каби кўплаб таклиф ва фикр – мулоҳазаларни юритишмоқда. Юқоридаги мулоҳазалар жуда ўринли ва тўғри албатта. Аммо, шуни унутмаслигимиз лозимки, инсонларнинг дунёқарашини ўзгартирмай туриб, уларнинг ону – шуурида антикоррупцион тафаккурни шакллантирмай туриб бу иллат устидан мутлоқ ғалабага эришиб бўлмайди.

Юқоридаги ислоҳотларга қўшимча тарзда коррупцияга қарши маънавий – маърифий таъсир чораларини ҳам ошириб бориш жоиз. Бу ўринда муқаддас динимиз ислом таълимотининг ўрни беқиёсдир. Зотан, ислом динининг коррупцияга муносабати ва муросасиз эканлиги унга қарши курашнинг таъсирчан ва самарали воситаси сифатида майдонга чиқиши табиий ҳол, албатта.

Барчамизга маълумки, ислом дини поклик ва ҳалоллик устига қурилган. Аслини олганда, муқаддас динимиз ислом адолат динидир. Адолат тушунчаси ислом таълимотида асосий нуқталардан бирини эгаллайди. Қуръони Каримда адолат сўзи эллик мартадан кўпроқ тилда олинган. Унда ҳар бир инсоннинг ҳаётида содир бўладиган ҳолатларда адолатли бўлишга даъватлар бор. У, барча соҳада, барча ерда, барча учун доимо адолат бўлишининг тарафдоридир.

Шуни мутлақо унутмаслигимиз жоизки, киши ўз вазифасини суистеъмол қилиб, шахсий манфаатларини биринчи ўринга қўйиши, умуммиллий даҳлдорлик ҳиссини туймаслиги, давлат ва жамият мулкидан ноқонуний фойдаланиши қонун олдида жавобгар бўлиши билан бирга Яратганнинг ҳузурида ҳам оғир гуноҳкор бўлишига ассос бўлади. Зеро, коррупция балосининг ҳар қандай кўриниши жамиятнинг турли жабҳаларида ўсиш ва ривожланишнинг тўхтаб қолишига, оддий халқнинг эса, амалга оширилаётган ислоҳотларга бўлган ишончининг йўқолишига, давлат ва жамият ўртасидаги миллий – маънавий мувозанатнинг бўзилишига олиб борувчи салбий оқибатларнинг илдизидир.

Айниқса, аҳолисининг 94 фоиздан кўпроғи мусулмонлардан ташкил топган диёримизда, ўзгалар молини ноҳақ йўл билан ейиш – порахўрлик каби ота-боболаримиз қаттиқ ҳазар қилган гуноҳларнинг содир бўлаётганини минг афсус ила қайт этишимиз лозим. Ҳолбуки, динимизда бировнинг молини бу каби йўллар билан ўзлаштириш қаттиқ қораланган ва ҳаром деб эълон қилинган.

Албатта, биз яшаб турган ижтимоий ҳаётимиз турли хил эҳтиёж ва заруратлардан иборат бўлиб, кишилар ўзаро ижтимоий муносабатларда ҳамкор бўлишга муҳтождирлар. Мана шундай муносабатларда ҳалоллик ва тўғрилик, бировнинг ҳаққининг риояси ҳар кимнинг бош мезони бўлиши лозимдир. Акс ҳолда бошланган ишларнинг оқибати касод бўлишга, энг ачинарлиси эса, унинг касофатидан бутун бошли давлат ва жамият афсус ва надоматда қолишидир.

Коррупция – давлат ва жамиятнинг миллий тараққиёти ва фаровон ҳаётига жиддий зарар келтирадиган, жамиятни ич – ичидан емирадиган ижтимоий тараққиётни ҳар томонлама орқага тортадиган, жамият бошидаги улкан бало ва кулфатдир. Шунингдек,

[358] Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.- Т.: Ўзбекистон, 2020. –Б.39.

коррупция билан боғлиқ муносабатлар пора олиш, пора бериш, пора билан ишини битказишга ҳаракат қилиш буларнинг барчаси ислом динида жуда қатъий қораланган.

Ислом шариатида порахўрлик гунохи кабиралардан ҳисобланади. Имом Шамсиддин Заҳабий ўзининг "Гуноҳи кабиралар" китобларида олтмиш олтинчи гуноҳи кабира мавзусида порахўрликни келтирган. Бу ўринда бировнинг ҳаққини ноҳақ ейиш ҳамда пора берувчи ва пора олувчи ҳам оғир гуноҳкор бўлишлиги айтиб ўтилади.

Қуръони карим "Бақара" сураси 188-оятида қуйидагича марҳамат қилади: "Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг. Билиб туриб одамларнинг молларидан бир қисмини ейишингиз учун ҳокимларга гуноҳкорана ташламанг"[359].

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в. айтадилар: "Ҳаромдан озиқланган ҳеч бир жасад жаннатга кирмайди" *(Абу Яъло, Баззор ва бошқалар ривояти)*[360].

Кўриниб турибдики, ислом динида инсонлар учун ҳалол ва ҳаром масалаларига доимо алоҳида эътибор қаратиб келинган. Ҳалол ва ҳаром амаллари инсонларнинг бирор нарсани истеъмол қилишида, мол (пул) топишида, бирор бир ишни бажаришида, инсонлар билан муомаласи, муносабатларида ҳам амал қилади. Демак, инсоннинг бутун фаолиятида ҳалол ва ҳаром ёнма-ён. Қайси бирини танлаш инсон вужудидаги имон – эътиқод, ушбу тушунчалар билан ифода этиладиган маънавиятига боғлиқ. Ҳалоллик инсон умри хотиржам, осойишта ва фаровонлик билан ўтишига гаров, десак муболаға бўлмайди. Шунинг билан бирга жамият фуқароларининг маънавиятини шакллантиришда асосий омил дея эътироф этиш мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимиз раҳбарини ташвишга солиб келаётган, жамият тараққиётига тўсиқ бўлаётган, адолатга путур етказаётган иллат – коррупция бор жойда ҳалоллик бўлмайди. Қалбида имон ва ҳалоллик туйғуси бўлмаган киши коррупция йўли билан манфаат кўришга интилади.

Ҳозирги вақтга келиб давлатимиз раҳбари томонидан Ўзбекистонда коррупциядан холи жамият яратишга қаратилган чора-тадбирлар давомли тарзда амалга оширилиб келинмоқда. Юртбошимиз томонидан "Ҳалоллик вакцинаси"нинг тилга олиниши ушбу соҳада амалга оширилаётган ислоҳотларда ҳар биримиз учун дастуриламал вазифасини ўтаб келмоқда.

Шуни айтиб ўтиш мумкинки, коррупция ҳолатларининг кўриниши ва тавсифи, шу билан бир қаторда унга қарши курашнинг турлари жуда кўп. Лекин, ҳеч қандай жазо, ҳеч қандай хавф бу иллатнинг тамомила олдини ололмаган. Бунинг ягона йўли – "ҳалоллик вакцинаси". Яъни, ҳалоллик инсоннинг онгу шуурида бўлиши лозим. Уни эса маънавий – диний билимлар орқалигина пайдо қилиш мумкин бўлади. Ҳамда, диний уламолар томонидан коррупцияга қарши диний-маърифий даъватларни тегишли аудиторияларда олиб борилишини мунтазам йўлга қўйиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади.

Сўзимиз сўнгида айтишимиз лозимки, ушбу фикр – мулоҳазалар, келтирилган оят – ҳадислар ва уларнинг мазмун–моҳиятидан маълум бўладики, ҳар бир инсон юқоридагилардан ўзига тегишли хулосани чиқариб олиши шарт. Бир сўз билан айтганда, коррупциянинг ҳар қандай кўринишидан, унинг барча ижтимоий – салбий иллатлардан ҳалос бўлишимиз ва унга қарши курашишда ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишимиз лозимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.- Т.: Ўзбекистон, 2020. –Б.462.
2. Қуръони Карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур) –Т.: 1992. –Б.384.
3. Ал –Бухорий. Ҳадис. Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1994. –Б.327.

[359] Қуръони Карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур) –Т.: 1992. –Б.64.
[360] Ал –Бухорий. Ҳадис. Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1994. –Б.183.

HADISLARDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIK MASALALARI

O‘sarov H.- NavDPI katta o‘qituvchisi

Resume: *The universal value of Islam and its sources are the main factors that ensure its survival as a divine doctrine. In Islam, the Qur'an is the first source and the Hadiths are the second. The hadiths also define the main ways and criteria of human spiritual and moral maturity. The reason why the hadiths are so highly described as the encyclopedia of encyclopedias, the wisdom of wisdom, the gem of human intellect, thinking and philosophical thought, is that they express the divine qualities and beautiful morals of the prophet in an extremely profound and perfect way. The hadiths condemn inter-ethnic conflicts, bloody clashes and ethnic divisions.*

Islomning ahkomlari, shariati, qonun-qoidalari, talablari deyarli barcha davrlarga, aksar umuminsoniy ehtiyojlarga ham mos keladi. Islom manbalari bo‘lgan Qur’on va Hadislarda ilohiyotga ishonish, ruhiy poklanish, iymon, vijdon, e’tiqod, adolat, insonparvarlik, mehr-muruvvat, halollik, fidoiylik, xullas, inson ma’naviy kamolatining asosi bo‘lmish odob-axloq tatbiyasining barcha muammolari qamrab olingan.

Islom zamonlar, davrlar, ijtimoiy-siyosiy tartibotlar o‘zgargan bo‘lsa-da, odamlarning iymon-e’tiqodini mustahkamlab ongi, qalbi va tafakkuriga ma’naviy ozuqa berib kelmoqda. Buning asosiy boisi islomiy ta’limot, islomiy qadriyatlarning umumbashariy ahamiyatga egaligi, ildizining o‘ta chuqur va mustahkamligidadir.

Islomning umumbashariy qadriyat, ilohiy ta’limot sifatida barhayotligini taminlab kelayotgan asosiy omil-uning manbalaridir. Islom dinida Qur’oni Karim birinchi manba, Hadisi Shariflar esa ikkinchi manba hisoblanadi. Sarvari olam vafotlaridan bir necha kun oldin ummatlariga qarata: ”Men sizlarga ikki narsani qoldirdim. Modomiki, ularga amal qilar ekansizlar, hech qachon to‘g‘ri yo‘ldan adashmaysizlar: ular Allohning kitobi (Qur’oni Karim) va rasulillohning sunnatlaridir “, deb vasiyat qilganlar.

Payg‘ambarimizning hikmatli so‘zlari yig‘indisidan iborat bo‘lgan Hadislar Qur’oni Karimdan keyingi islom dini va shariatning asosi sifatida musulmon dunyosida e’tirof etilagan. Hadislar ayrim bir masalalarnigina o‘zida aks ettirgan g‘oyalar, ta’limotlar yig‘ndisi emas. Hadislarni qomuslar qomusi, hikmatlar hikmati, insoniyat aql-idroki, tafakkuri va falsafiy fikrlarning durdonasi, gavhari deb oliy darajada ta’riflanishining boisi, ularda Sarvari Koinotning ilohiy sifatlari va go‘zal odob-axloqlarining favqulodda teran va mukammal ifodalanganligidir.

Hadislarda inson ma’naviy -axloqiy kamolotining asosiy yo‘llari va mezonlari ham belgilab berilgan. Buni ul muborak Zotning quyidagi hikmatlarida aniq-ravshan ko‘rish mumkin:

-Hamma musulmonlarning joni birdur. Ularning eng tubani ham birovlarni asrash kuyida yuradi, dushmanga qarshi uyushqoq bo‘ladi.

- Insonlarning hammasi taroqning tishlaridek barobardir.

Hadislarda diniy e’tiqodlar turli – tumanligiga asoslanib kishilarni bir-biriga dushman qilib ko‘rsatish, kamsitish yoki haqorat qilish katta gunoh ekani ko‘rsatilgan. Buni janobi Rasuli Akramning Vado hajidagi vidolashuv nutqlaridan bilib olsa bo‘ladi. “Ey odamlar! Yaratgan xudoyinglar birdir. Barchanglar bir Allohning bandalaridirsiz. Otanglar birdur. Hammangizlar Odamdan tarqaldinglar, odam tuproqdan yaratildi. Kim taqvolik bo‘lsa Xudo oldida qadrlik shudir. Arabning Ajamdan ortiqligi yo‘qdir. Kim taqvolik ersa, shu ortiqdir. Shuni yaxshi bilingki, har musulmon musulmonning birodaridir. Ayni(teng) haqlarga egadirlar. Din birodarlaringizga oid bo‘lgan har qanday bir xalqqa tajovuz etish , ko‘ngil rizosi bo‘lmaguncha, boshqa birov uchun halol emas Haqsizlik qilmang! Haqsizlikka bo‘yin ham egmang! Odamlarning haqlarini emang! Zinhor mendan keyin kofirlarga o‘xshab bir-birlaringiz bilan bo‘g‘ishmang!”

Hadislarda millatlararo mojarolar, qonli to‘qnashuvlar, millat ajratishlar qoralangan. Har xil millat vakillarini, garchi dinlari va diniy e’tiqodlari o‘zaro farq qilsa-da, bir-birlarining tillari, tarixlari, madaniyatlari , milliy urf-odatlari va qadriyatlarini bilish va hurmatlashga, o‘zaro totuv bo‘lib yashashga da’vat etilgan.

Islomda aytilganidek, yurtda osoyishtalikni saqlash, urushganlarni yarashtirib qo‘yish, odamlarning o‘rtasini buzmaslik, savobligi jihatdan ro‘za tutish, nomoz o‘qish, sadaqa qilishdan ham afzaldir.

Hadislarda boshqa dinlarga mansub bo‘lgan kisilarga tazyiq o‘tkazish, qoralash katta gunoh ekani aytilgan:” Kimki musulmon mamlakatida yashovchi boshqa dinga mansub kishini haqorat qilsa, qiyomat kuni o‘tdan yasalgan qamchi bilan savalanadi”, kimki sulh bitimi bilan yashayotgan g‘ayridinni o‘ldirsa, u jannatning bo‘yini ham hidlamaydi”, “ Qora tanli xalqlarni ham do‘st tutaveringlar, zero, ulardan uchtasi Jannat ahlining ulug‘laridan bo‘lurlar: Luqmoni Hakim, Najoshiy, Muazzin Bilol Habashiy”.

Islom dini insonni ezgulikka, ulug‘ maqsadlar yo‘lida birlashishga, hamjihat bo‘lishga, irqiy, diniy kamsitishlarga yo‘l qo‘maslikka undaydi, Begunoh odamni o‘ldirish- butun olamni o‘ldirish bilan teng, deb ta’lim beradi. Bu dunyoning o‘tkinchi ekanini, oxiratni eslatib turadi “Islom dini insonlarni kamtarlikka, kamsuqumlikka undaydi. Musulmon farzandi kechirimli bo‘ladi. Musulmon farzandi birovni kofir, birovni xudojo‘y deb toifalarga ajratmaydi… Sababi, bandasining ustidan bandasi emas, Xudoning o‘zi hukm chiqaradi. Shunday ekan, bir-birimizni behuda ayblab, men musulmon, sen kofir,deb talashib yurishlar bizga to‘g‘ri kelmaydi.

Hamma ahil, hamma pokiza bo‘lib yashasin.Kimning fazilati qancha, kimning gunohi qancha ekanini Yaratganning o‘zi ajrim qilib beradi u dunyoda… Yaxshi odam har kuni e’tiqodini almashtirmaydi. E’tiqod va iymon bir libos emaski, bugun bunisini yechib tashlab, ertaga yangisini kiysang”.[361]

ИСЛОМ МАНБАЛАРИДА ТИНЧЛИКСЕВАРЛИК ВА БАҒРИКЕНГЛИК ҒОЯЛАРИ

Эшдавлатов О.-НавДПИ., катта ўқитувчи

Резюме: The ideas of peace and tolerance are widely expressed in Islamic sources. Islam and its holy book, the Qur'an, also interpret peace as one of the most important issues. In addition to Islam’s high regard for peace and tranquility, tolerance is its foundation.

Тинчлик – бу дунёдаги энг улуғ неъмат, барча даврларда ҳамма ерда энг олий қадриятлардан бири сифатида эътироф этилувчи мезонлардан биридир. Зеро, илм-фан, маданият, иқтисодиёт ва бошқа барча жабҳаларнинг тараққий этиши тинчлик, осойишталик билан боғлиқдир.

Ислом дини ва унинг муқаддас китоби Қуръони каримда ҳам тинчлик энг асосий масалалардан бири сифатида талқин этилади.

Ислом таълимоти Аллоҳ таолонинг улуғ неъматлари – тинчлик ва хотиржамликнинг қадрига етиш, ҳушёр ва эътиборли бўлишга чақиради. Лоқайдлик, эътиборсизлик, бефарқлик, ношукурчилик эмас, балки берилган неъматни эътироф этиш, унинг қадрига етиш, эъзозлаш, асраб-авайлаш шукроналикнинг моҳиятини ташкил этади. Ўзаро низоларни ярашиш, келишиш йўли билан ҳал этиш, жамиятдаги тинчликка таҳдид қилишда, тажовузкорлик ва зўравонликда давом этадиганларга нисбатан қатъий ва тезкор чоралар кўриш зарурлиги қайд қилинади. Қуръони каримда ҳам, ҳадиси шарифда ҳам мўминлар тинчликка, ўзаро аҳил ҳаёт кечиришга чақирилади. Қуръони каримда “тинчлик” сўзи 40 бора такрорланади. Ҳатто ҳадиси шарифда инсонлар орасида нифоқни бартараф этиш тунда Аллоҳ учун ибодат қилишдан-да савоблироқ амал экани айтилади.

Ислом сўзининг араб тилидаги луғавий маъноси – “бўйсуниш”, “итоат этиш”, истилоҳда эса, Аллоҳга тил билан иймон келтириб, дил билан тасдиқлаш, унинг кўрсатмаларига бўйсунишни англатади. Шунингдек, “Ислом” сўзининг ўзаги “салом” бўлиб, тинчлик, сулҳ маъносини англатади. “Салом” сўзи Қуръоннинг 30 дан ортиқ жойида такрорланиб келади. Шунинг билан бирга, у Аллоҳ таолонинг гўзал исмларидан биридир”.

[361] I.Karimov. O’zbekiston. Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: “O’zbekiston”, 1996, 27-bet.

Қуръоннинг 50 дан ортиқ сурасида юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчликпарварлик ва бошқа эътиқод вакилларига нисбатан бағрикенгликка даъват этилганлар.

Ислом динининг муқаддас манбаси бўлмиш Қуръони каримнинг “Бақара” сураси, 208-оятида: “Эй, имон келтирганлар! Ёппасига тинчлик ишига киришингиз!” — дейилади. Оятдаги “ёппасига” сўзи тафсир китобларида келтирилишича, бир томондан, барча инсонларнинг бирлашган ҳолда тинчлик йўлини тутишлари лозимлиги, иккинчи томондан эса, уни барқарор қилиш учун қандай йўл билан бўлса ҳам ҳисса қўшиш зарурлигини билдиради. Шунингдек, “У (ер) га соғ- саломат, тинч- омон киринг!” (Хижр,46), деган Аллоҳнинг каломи оятида ҳам жаннат аҳлининг абадий ҳаёти тинчлик, осудалик ва саломатликда кечиши айтилган. Мазкур оят бизга тинчлик, хотиржамлик нафақат бу дунёда қадрли, балки жаннатда ҳам жуда улуғ неъмат эканлиги, ҳамда ер юзи инсониятнинг фаровон, ўзаро тотув ва ҳамжихат яшаши учун яратилганини билдиради. Ҳадиси шарифларда эса, “Тинчлик ва хотиржамлик икки улуғ неъматдурки, бундан кўп одамлар махрумдирлар”, “Ким бизларга қарши тиғ кўтарса, у аҳли исломдан эмас”, дея инсонларни тинчликнинг қадрига етишга, ўзаро аҳил - иноқ яшашга чақиради.

Мусулмонлар учун энг афзал амал ҳақида келган ҳадисда шундай дейилади: “Расуллоҳ (с.а.в) дан сўрадилар: “Ё Расулуллоҳ! Мусулмонларнинг афзали қайси кишидир?” У зот (с.а.в.): “Қўлидан ва тилидан бошқа мусулмонлар озор топмаган кишидир”,- деб жавоб бердилар”.

Видолашув ҳажи вақтида Муҳаммад (с.а.в.) мусулмонларнинг жони, мол-мулки ва номуси дахлсиз эканини таъкидлаб айтганлар: “...Аллоҳ таоло қонингиз, молингиз ва ор-номусингизни бир-бирингиз учун ана шу муқаддас шаҳрингиз, табаррук ойингиз ва улуғ айёмингиз каби муқаддас қилди”.

Бугунги глобаллашган дунёда одамлар орасида ахлоқсизлик, ўзаро муросасизлик, тоқатсизлик кўринишларини бартараф қилиш, жамиятда одоб-ахлоқ, инсонпарварлик, бағрикенглик, тинчликсеварлик маданиятини қарор топтириш, шунингдек инсонлар орасида ўзаро ҳурмат, самимий дўстликни қарор топтириш бугунги куннинг муҳим вазифасига айланиб бормоқда.

Тинчлик сўзи қайси тилда янграмасин, ҳамиша энг олий қадриятлардан бири бўлиб келган. Тинчлик – бу энг улуғ бойлик, тараққиётнинг энг асосий кафолати, зарурий шарти. Уни авайлаб-асраш ҳар бир инсоннинг бурчи эканлигини унутмаслигимиз зарур.

Ислом динининг тинчлик ва осойишталикка бўлган эътибори юқори бўлиши билан бир қаторда, бағрикенглик унинг негизи ҳисобланади.

Ҳар бир дин ўз издошларини миллати, ирқи ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар, бирдамликка, ўзаро яхшилик қилишга ундайди. Жумладан, ислом динидаги “жамоатдан ажралмаслик”, “одамларнинг Яратган олдидаги тенглиги” ғоялари бунинг ёрқин мисолидир.

Бағрикенглик (толерантлик) тушунчаси ўз мазмун-моҳиятига кўра кенг қамровли тушунча сифатида жамиятнинг барча соҳаларидаги мавжуд муносабатларни қамраб олади. Толерантлик тафаккури инсонларнинг турли иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, мафкуравий, маънавий, руҳий муносабатларини уларнинг миллати, ирқи, насл-насаби, иқтисодий аҳволи, дини ва эътиқодига қарамасдан мувозанатда сақлаш меъёрларини англатади.[362]

“Бағрикенглик” тушунчаси фалсафа, психология ва педагогика каби қатор фанлар доирасида, кўп ҳолларда “миллатлараро мулоқот маданияти” атамаси сифатида таҳлил этилган деб айтсак хато қилмаймиз. Шундай қилиб, “бағрикенглик” (толерантлик) сўзи деярли барча тилларда бир хил ёки бир бирини тўлдирувчи мазмунга эга. Уларни умумлаштириб “бағрикенглик” чидамлилик, бардошлилик, ўзгача қарашлар ва ҳаракатларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, мурувватлилик, ҳимматлилик, кечиримлилик, меҳрибонлик, ҳамдардлик каби маъноларга эга дейиш мумкин.

[362] Ислом зиёси, «Ўзбекистон халқаро ислом академияси» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2019.1-сон. – 75 б.

Қуръони Каримнинг 50 дан ортиқ сурасидаги юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчликпарварлик ва бошқа эътиқод вакилларига нисбатан бағрикенгликка даъват этилганлар.

Аллоҳ таоло: “Динда зўрлаш йўқ, зеро, тўғри йўл янглиш йўлдан ажрим бўлди. Бас, ким шайтон (ёхуд бутлар)ни инкор этиб, Аллоҳга иймон келтирса, демак, у мустаҳкам ҳалқани ушлабди. Аллоҳ эшитувчи ва билувчидир” деган. (Бақара сураси, 256-оят).

Аллоҳ таоло Қуръони каримда бундай мархамат қилади: “Бирор қавм (кишилар)ни ёқтирмаслик сизларни уларга нисбатан адолатсизлик қилишга ундамасин !”. (Моида сураси, 8-оят).

Қуръони карим Рум сураси 22-оятга кўра, одамларнинг тили ва рангидаги фарқлар, Худонинг мўъжизаларидандир. Миллий ва диний ранг-баранглик ҳамда эътиқод эркинлигини қарор топтириш масалаларида Қуръони карим бутунлай бағрикенглик руҳи билан суғорилган. Демак, дунёдаги турли-туманлик Яратганнинг иродаси ва ҳикмати билан боғлиқ. Аллоҳ дастлаб одамзодни бир уммат қилиб яратганди, сўнгра уларни турли қабила, халқ ва динларга ажратишни ирода қилди. Бундай ранг-барангликдан мақсад — умумий фаровонлик йўлида инсонлар бир-бирлари билан мусобақа қилмоқлари даркор. Бошқа жамоалар билан ҳамжиҳатликни чуқурлаштириш учун мусулмонлар улар билан мулоқот қилмоқлари лозим. Қуръон бу дунёни барча халқ ва дин вакиллари тинч-тотув яшайдиган замин деб эълон қилди.

Ислом дини ҳамиша инсон қадр-қимматига катта эътибор берган ва бошқа дин вакилларининг ҳаёти, шаъни, ор-номуси ҳамда ҳақ-ҳуқуқларини юксак қадрлаган.

Бағрикенглик хусусида кўплаб саҳиҳ ҳадислар ҳам мавжуд. Жумладан, Имом Абу Довуд ривоят қилган ҳадисда шундай дейилади: “Ким бир аҳдлашган (ғайридин) кишига зулм қилса, ёки унинг ҳаққини поймол этса ёхуд уни тоқати етмайдиган нарсага мажбур қилса ёки ундан ўз розилигисиз бир нарса олса, қиёмат куни мен ўша одамнинг хусуматчиси бўламан”. “Иймон” китобида ушбу ҳадис қуйидагича шарҳланади: “Ислом давлати соясида яшаётган ғайридин киши учун бундан ортиқ кафолат бўлиши мумкинми? Пайғамбар (с.а.в.) Мадинага ҳижрат қилганларидан сўнг у ердаги яҳудийлар билан аҳднома тузиб, тинч-тотув ва жамият манфаати учун ҳамкорликда яшаш асосларини белгилаб, унга амал қилиб яшадилар”.

Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) дан ривоят қилинган ҳадисда эса Пайғамбар (с.а.в.): “Ким аҳдлашган кишини ўлдирса, жаннатнинг ҳидини ҳам ҳидламайди, унинг ҳиди қирқ йиллик йўл (узоқлиги)дан сезилиб туради”, – дедилар.

Ислом таълимотига кўра, бутун башарият жинси, ирқи, ранги, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар барчаси баробардир. Бу борада Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадисларида: “Инсонлар тароқ тишлари каби тенгдирлар. Арабнинг бошқа халқлардан, оқнинг қорадан, эркакнинг аёлдан тақвосидан ўзга устунлиги йўқ”, – деб марҳамат қилдилар.[363]

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, Ислом дини азалдан бағрикенг дин сифатида намоён бўлган ва бўлиб келмоқда. Бу Қуръони карим ва Муҳаммад (алайҳиссалом) ҳадисларига асосланган. Ислом динининг тинчлик ва осойишталикка бўлган эътибори юқори бўлиши билан бир қаторда, бағрикенглик унинг негизи ҳисобланади.

[363] Маърифат зиёси / Таҳрир ҳайъати: А. Мансур, И. Усмонов. – Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2015. – 21 б.

ABDULXOLIQ G`IJDUVONIYNING MA'NAVIY MEROSIDA BARKAMOL INSONNI TARBIYALASH MASALASI

Arziqulov J.X,-NavDPI o`qituvchisi

Annotation.*Bringing up a person as a perfect person has always been the most important issue. One of such mystical scholars, Abduhaliq Gijduvani, focuses on cultivating the spiritual image of a harmoniously developed person. According to him, a well-rounded person should not only encourage people to do good, but also do good to the bad. Not everyone can do good to a bad person. The fact that man responds to evil with good indicates that he has risen to the level of perfection.*

Yurtimizda qadimdan ta'lim-tarbiya masalasida turli diniy-dunyoviy ta'limotlar yaratilgan. Mana shunday Sharq mutafakkirlarining boy merosi, ularning axloq-odob, insof, diyonat, iymon, haqidagi qarashlari bugun ham barkamol avlodni tarbiyalashda muhum o`rin tutadi. Abdulxoliq G`ijduvoniy Sharq tafakkuri tarixida munosib o`rin egallaydi. Uning ta'limoti tasavvuf falsafasining eng muhim oqimlaridan biri hojagon tariqati doirasida shakllangan va rivojlangan.

Abduxoliq G`ijduvoniy barkamol inson uchun zarur bo`lgan odob-axloq normalarini ishlab chiqqan. Uning ma'naviy-ruhiy yuksalishida so`z iymon va tadbir amal va o`zaro mushtarakligiga erishish sa'yi harakati mutasavvufning asosiy maqsad muddaosi bo`lib xizmat qiladi. Islom va tasavvuf aslida barkamol inson surati va siyratini Muhammad payg`ambar (s.a.v) qiyofasida yaqqol ko`rsa-da, G`ijduvoniyga ko`ra bu ma'naviy yuksalish nasibasi, imkoniyatlaridan haq vasliga xos da'vogar oriflar ham benasib emasdilar. E'tibori tomoni shundaki, u barkamol avlod tarbiyasiga oid vasiyatnoma bitgan. Unda "Ey farzandim, ilm adabg`a va taqvig`a jami avvilg`a va lozim bo`sin sengakim osori salafni tatabbu' etmak sunnat va jamoatg`a mulozim bo`l, fiqh va hadis organgil va johil so`fiylardin parhez etgil, hargiz talabi shuhrat eymagil, ofat turur"[364]. Ya'ni menga vasiyat qilganlaridek senga ham men vasiyat qilaman, mening o`g`lim, farzandim! Ota-bobolarimiz yo`lidan borib ilmni egallagin. Jamoa bilan birga bo`l Hadis ilmini yaxshi o`rgangil. Hech qachon shuhrat, mansab talab bo`lmagil, ofat, kulfat keltirgay Men bu vasiyatlarga amal qildim, sen ham amal qilgin, degan fikrlarni bildiradi.

Abduxoliq G 'ijduvoniy inson axloqiy qiyofasini ulug`lovchi alomatlar haqida gapirib, oz so`zla, oz yeb-ich, oz uxla, ahli ayoldan ehtiyot bo`l, besoqollar, xotinlar va bid'atlar, boylar va osiylar bilan suhbat qurma, ko`p kulma, ayniqsa, qah-qah urib kulishdan qoch, ko`p kulishdan yurak qorayadi. Boshqa odamga shafqat ko`zi bilan boq va hech bir kishini xor tutma, deb vasiyat qiladi.

Abduxoliq G`ijduvoniyning inson ruhiy-ma'naviy qiyofasi haqidagi qarashlarining asosida hojagon tariqatining quyidagi sakkiz qoidasi yotadi. Xuddi shu sakkiz qoida talablarining bajarilishi inson ma'naviy yetukligi holatini belgilaydi.

Birinchi qoida "Xush dar dam" – ya'ni har bir nafas olish va chiqarishdan ogoh bo`lish. Ushbu qoida inson ruhiy-ma'naviy kamolotining holatini, ayniqsa, uning e'tiqodi mustahkamligini ifodalaydi. Olloh vasliga yetishni orzu qilgan bunday qutlug`, muborakbod istak yo`lida toat-ibodat qilayotgan har bir kishi, avvalo xufyona-ovoz chiqarmasdan zikr qilishi, o`zidan chiqayotgan har bir nafasdan o`ta hushyor bo'lishi joizki, toki bunda g`aflat yuz bermasin.

Chiqayotgan har nafas Olloh nomi bilan uzluksiz bog`lanishi lozim. Boshqacha aytganimizda, inson barkamolligining birinchi alomati hojagon tariqati talabiga muvofiq Olloh taoloning muborak nomini ulug`lash, e'zozlashdir.

Ikkinchi qoida-"Nazar bar qadam" –qadamlarni nazorat qilib yurishi noo`rin qarashlardan ehtiyot bo`lishi va o`zini saqlashi. Asosan, barkamollik, oriflik da'vosini qiluvchi har bir murid, har bir shogird bosgan qadamini o`ylab bosishi lozim, toki uning nazari turli noxushliklar, badbaxtliklar, behayoliklar bilan ro`baro' kelmasin. Boshqacha qilib aytganimizda, bosilgan har bir qadam ming marta o`ylanishi, faqat o`shandan so`ng tashlanishi darkor.

[364] Hamidulla Boltaboyev Islom tasavvufi manbalari(Tasavvuf nazariyasi vatarixi) T:. 2005, 300-b

Uchinchi qoida-“Safar dar vatan”ga muvofiq, inson barkamolligi, uning nafaqat tug`ilib o`sgan mamlakatini piyoda kezmog‘i, balki xayolan vatan bo`ylab safar qilmog`i, o`tirgan joyida turib, yurtida bo`ladigan har bir o`zgarishlarni yurakdan his qilmog`i darkor. Ana shunday tuyg`u shakllangan kishida barkamollik alomatlari mavjud desa bo`ladi. Chunki inson qancha ko`p safar qilsa, uning tabiatida bo`ladigan yomon qiliqlar asta-sekin yo`qoladi. O`sha yomonliklar o`rnini yaxshilik egallaydi. Safar qilmasdan, uzoq-yaqinni ko`rmasdan, muqim bir joyda turgan kishida ezgulik tomon intilish so`nib qoladi, parishonlik o'sadi. Safarda bo`lgan kishida sabr, toqat, chidam ortib boradi.

To`rtinchi qoida-“Xilvat dar anjuman”- Xalq ichida Haq ila yolg`iz bo`lish. Bu qoida talabiga ko`ra, anjumanda odamlar bilan, qalbda, yurakda Olloh bilan birga bo`lish taqozo etiladi. Boshqacha aytganmizda, ilohiy haqiqatga erishishni istagan har bir kishi kundalik faoliyatida el-yurt bilan birga bo`lishga, lekin qalbida doimo Ollohni yod etishga da’vat etadi.

Beshinchi qoida-“Yodkard”-Nafas chiqarmasdan qalb va til bilan tavhid zikrini jamlab aytish . Bunda musulmonlikni ifodalovchi eng asosiy belgilaridan biri: “loilloha illolohu Muhammadun Rasululloh”ni qalbi bilan zikr qilish tushuniladi.

Oltinchi qoida-“Bozgasht” -Matlab va maqsadning faqat Alloh rizosi uchun ekanligini bilish. Unga ko`ra, zikr qiluvchi ovoz chiqarib yoki ovoz chiqarmasdan “loilloha illollohu Muhammadun Rasululloh” kalimasini aytib, uning orqasidan, “Xudovando, mening maqsadim sensan”, deb tugatadi. Ushbu qoida inson qalbidan yomon fikrlarni haydab chiqaradi.

Yettinchi qoida-“Nigohdosht” Qalbni xavotirdan saqlash. Bu talabga ko`ra, zikr qilayotgan kishining nigohi turli narsalarga tushmasligi, diqqati chalg`ib ketmasligi, xayoliga boshqa biror narsa kelmasligi darkor.

Barkamollik tomon intilayotgan har bir kishi Ollohni doimo yodida saqlashi zarur. Ana o`shanda ilohiy muhabbat qalbini qamrab oladi. Bunday tuyg`uning hosil bo`lishi inson qalbida “yoddosht”ning vujudga kelishidan darak beradi. Shuning uchun, sakkizinchi qoida “Yoddosht”ga ko`ra, hamisha Haqdan boxabar bo`lish nazarda tutiladi. Inson qalbida Ollohdan boshqa hech narsaga o`rin qolmaydi.

Bu qoidalarga Naqshbandiy ham uchta qoida kiritib, uni yanada boyitdi. Bular:

Vuqufi zamoniy- har bir lahzasini hisob-kitob qilish va qadrlash.

Vuqufi adadiy-zikrda sanoqqa rioya qilish.

Vuqufi qalbiya-qalbni “Alloh” zikri, fikri va amri bilan band qilish[365].

Abduxoliq G`ijduvoniy qarashlarida qalbi yaxshilik va ezgulik bilan to`la barkamol insonni shakllantirish markaziy o`rinni egallaydi. U barkamol inson qiyofasini, nafaqat Muhammad payg`ambar, balki butun umrini odamlarni yaxshilik va ezgulikka da’vat etgan buyuk shayxlar, orif insonlar timsolida ham ko`radi. Uning fikriga ko`ra, barkamol inson martabasiga erishishda, kishilarning nasli-nasabi, qaysi tabaqaga yoki qaysi urug`ga mansubligi hech qanday ahamiyatga ega emas. Aksincha, barkamol inson bo`lishni orzu qilgan har bir solik, har bir murid uchun ilm-ma’rifatga intilish, musulmon odob-axloqi qoidalariga qat’iy rioya qilish, kishilar xulq-atvori, xatti-harakatidagi g`ayriinsoniy qiliqlarga qarshi tinimsiz kurash olib borish, insonni eng ulug` zot deb qadrlash muhim rol o`ynaydi.

Abduholiq G`ijduvoniyning fikriga ko`ra, barkamol inson nafaqat odamlarni yaxshilik, ezgulikka da’vat etishi, balki yomonlarga ham yaxshilik qilishi darkor. Yomon kishiga yaxshilik qilishning har kim ham uddasidan chiqa olmaydi. Insonning yomonlikka nisbatan yaxshilik bilan javob berishi uning barkamollik
darajasiga ko`tarilganligidan dalolat beradi. O`z navbatida, g`ijduvonlik alloma yomon kishilardan uzoq yurish zarur, deb hisoblaydi.

Abduholiq G`ijduvoniy barkamol inson juda ehtiyot bo`lishi, bosgan har bir qadamini o`ylab bosishi zarur ekanligini qayta-qayta takrorlaydi. Barkamol insonning xatti-harakatidagi har bir kichik ehtiyotsizlik uning obro'-e’tiboriga putur yetkazadi.

[365] Abduxoliq G`iduvoniy Maqomat Yusuf Hamadoniy T:. 2003, 17-b

Barkamol insonning qilgan ishlari quyosh darajali buyuk, ko`p bo`lsada, bulut parchasidek kichkina gunohi, noto`g`ri ishi yoki qadami, shu buyuklikni, ya'ni barcha amallarini to`sib qo`yadi, yo`qqa chiqaradi, deb ogohlantiradi.

G`ijduvonlik mutafakkirning e'tirof etishicha, insonning taqdir qismati Olloh tomonidan belgilab berilgan, lekin uni ro`yobga chiqarishda uning o`zi mas'uldir. Chunki bu dunyoda inson o`zining qanday yashashini, qanday ishlashini o`zi belgilaydi.

Modomiki, shunday ekan, inson o`ziga berilgan bunday imkoniyatdan oqilona foydalanishi, manmanlikka berilmasligi, takabburlik qilmasligi, Olloh oldidagi insoniy burchini sidqidildan bajarishi lozim. Yo`l qo`ygan xatolari uchun darhol tavba qilmog`i darkor. Chunki insonning bilib-bilmay qilib qo`ygan xatolarini
tan olishni istamasligi, uning ma'naviy kamolotiga zarar yetkazadi. Barkamollik maqomiga ko`tarilishi uchun g`ov bo`ladi.

Abduxoliq G`ijduvoniyning tushuntirishicha, inson barkamollik maqomiga erishmog`i uchun, ongi va shuuriga joylashib olgan turli salbiy illatlardan qutulmog`i darkor. Barkamol inson bo`lishni orzu qilgan solih boriga shukur qilishi, yo`q bo`lsa sabr qilishi, o`z nafsini sabr yordamida jilovlashi lozim. Lekin g'ijduvonlik allomaning ta'kidlashicha, barchani barkamol inson qilib tarbiyalash mumkin emas.

Xullas, Abduxoliq G`ijduvoniy insonni jamiyatdan ajralmaslikka, faqat taqvoga berilib, turmush tashvishlari va quvonchlaridan ajralib qolmaslikka, halol mehnat qilishga chorlaydi, mehnat qilish, tirikchilik o`tkazish jarayonida doimo odamlar bilan birga bo`lish, buning uchun Vatan bo`ylab vaqti-vaqti bilan safar qilib turish, imon va e'tiqodni mustahkamlashga da'vat etadi.

Abduholiq G`ijduvoniy ta'limoti hamma amal qilishi mumkin bo`lgan ta'limot edi. Bu ta'limot o`z mohiyatiga ko`ra, ilohiylik bilan dunyoviylikni o`zida mujassamlashtiradi. Ushbu maslakka amal qilgan kishilar tirikchilik tashvishlaridan uzilmagan holda Xudo bilan do`stlashadilar.

МУҲАММАД ХОРАЗМИЙНИНГ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ АВЛОД ТАРБИЯСИДА МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА

Бўронова.С.Т.- НавДПИ, Навоий

Rezume.This article discusses the spiritual heritage of Muhammad Khwarizmi and its important role and importance in the education of a harmonious generation.

«Биз фидойи ватанпарварларни тарбиялашимиз», «Элим деб, юртим деб яшовчи, шу йулда хатто жонини хам аямайдиган», «узидан сўнг озод ва обод Ватан қолдирадиган» фарзандларни тарбиялашимиз замон ва мустақиллик талаби. Бунга юртимизда яшаётган хар бир киши миллатидан қатъий назар масъул бўлмоги лозим. Ёшларимиз тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг мукаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш, уларнинг, мен ўзбек фарзандиман, деб ғурур ва ифтихор билан яшашига эришиш маънавий тарбия ишимизнинг марказида турмоғи лозим[366]

Дарҳақиқат, мустақиллик туфайли биз ўзлигимизни англадик, озод халқ, мустақил давлат сифатида Ўзбекистоннинг бор бўй-бастини, улкан салоҳиятини бутун дунёга намоён қилиш имконига эга бўлдик. Халқимизнинг фидокорона меҳнати, ёшларимизнинг ғайрати, билан Ватанимизнинг шон-шуҳрати олам узра янада кенг ёйилмоқда.

Ўсиб келаётган авлодни ҳар томонлама етук, комил инсон этиб тарбиялашда, ҳеч шубҳасиз, тарихий хотира, маданият, маърифат, буюк алломларимизнинг илмий мероси муҳим аҳамият касб этмоқда.

Буюк алломаларимиз уларнинг қадамжоларини обод этиши уларнинг руҳига кўрсатилган ҳурмат эҳтиром халқимизнинг, айниқса, ёш авлоднинг маънавий дунёсини

[366] Каримов,И.А.Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир.Т.Ўзбекистон 2000.11-бет.

бойитибгина қолмасдан, буюк ўтмишимиздан мерос бебаҳо маънавий мулкнинг жаҳон миқёсида янада чуқурроқ эътироф этилишига хизмат қилади.

Азалдан юрт тинчлиги ва ободлиги, янги авлоднинг аждодлар руҳига садоқати, улардан қолган меросни авайлаш ва бойитишга сафарбар қилиб тарбиялаш йўлида ҳормай-толмай меҳнат қилиб, яшаб келаётган халқимизнинг буюк фарзандлари асрлар оша жаҳон тараққиётига беқиёс ҳисса қўшиб келганлар. Уларнинг илм-фан ва маънавият соҳаларида эришган юксак натижалари Шарқу Ғарбни ўзаро боғлаган, буюк цивилизация ўчоқларини туташтирган.

Айниқса, ўрта асрларда юртимиз заминидан ўнлаб буюк олиму шоирлар, буюк мутафаккирлар етишиб чиққан. Уларнинг фанларининг барча соҳаларига оид асарлари нафақат Ўрта Осиё халқларининг, балки бутун дунё халқларининг маънавий мулкидир.Ана шундай буюк алломалардан бири, уйғониш даврининг буюк намоёндаси математик, астроном, географ ва алгебра фани асосчиси Муҳаммад Хоразмийнинг ҳаёти ва ижоди баркамол авлод тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Жумладан аллома қаламига мансуб ўнлаб буюк асарлар фикримизнинг далили бўлиб, шулардан бири “Ал-китоб ал-мухтасар фи ҳисоб ал-жабр ва ал-муқобала” асаридан “Алгебра” сўзи олинган. Муҳаммад Мусо Хоразмий “Ернинг сурати китоби”, “Китоб ал-жабр ва ал-Муқобола” ва бошқа асарлари илм –фан тараққиётининг бебеҳо дурдоналари бўлиб , афсуски уларнинг кўпчилиги бизгача етиб келмаган. Хоразмийнинг инсоният тарихидаги буюк хизмати шуки, унинг “Китоб ал-жабр ва ал-Муқобола” асари ҳозирги замон алгебра фанига асос солди ва шу тариқа математика фанининг кейинги асрлардаги ривожини, хусусан, кейинги асрларда пайдо бўлган техника фанлари тараққиётини таъминлаб берди, илмий маълумот ва трактатларни баён этишнинг аниқ қоидаларини ишлаб чиқди, у астрономия, география ва иқлим назарияси бўйича кўплаб илмий асарлар муаллифидир. Алломанинг дунё илм-фани ривожидаги хизматлари умумэътироф этилган бўлиб, Шарқ олимлари орасида фақат унинг номи ва асарлари “алгоритм” ва “алгебра” каби замонавий илмий атамаларда абадийлаштирилди.

IX асрда Бағдод шаҳрида халифа Маъмун томонидан барпо қилинган расадхонани қуришда ўша даврнинг етук олимлари ва усталари билан ҳамкорликда улуғ ватандошимиз Муҳаммад Хоразмийнинг хизматлари катта бўлганлиги манбаларда алоҳида қайд қилинган. Шундай қилиб, буюк аждодимизнинг ижоди Европа Уйғониш давридаги ва ундан кейинги даврлардаги фан ва маданият цивилизациясига катта таъсир ўтказди. Дарҳақиқат, Мусо Хоразмийнинг тарих олдидаги хизматлари беқиёс булиб, бунинг замирида умрнинг ҳар лаҳзасидан самарали фойдаланиш эса улуғворлик калити эканлигининг гувоҳи бўламиз. Юқорида таъкидланганидек, аждодлар мероси чексиз маънавий уммон улари ўрганиш, ҳаётга тадбиқ этиш ҳар биримизнинг шарафли бурчимиз бўлмоғи лозим.Бу ноёб қадриятлар ёшларимизни илм-маърифатли ,юксак маънавиятли бўлишга ундаши билан бирга, улар онгида аждодлар руҳига ҳурмат-эҳтиром, улар билан фахрланиш, ҳамда муносиб ворис бўлиш орқали буюк келажак сари интилишга ундайди.

NAQSHBANDIYA TARIQATI VA UNING MA’NAVIY JIHATLARI

Nematova N.Q.-NavDPI katta o‘qituvchisi

REZUME. This article emphasizes the role of the Naqshbandi sect in the development of our national spirituality and the special attention paid to the work and name of Bahovuddin Naqshbandi, and the spread of the Naqshbandi sect to other countries in the Middle Ages and the Naqshbandi sect and teachings.

Mustaqillikni qo‘lga kiritganimizdan so‘ng necha ming yillik xalqimizning asazaliy orzusi amalga oshdi. Tarixdan bizga ulkan va biz uchun juda qadirli bo‘lgan moddiy va ma’naviy boyliklarimiz mustaqillik tufayli qayta tiklandi. Maskur moddiy va ma’naviy jihatdan islom

dinimizning barcha ijobiyjihatlari ko‘rsatib va islom dinni keng ko‘lamda yoyilishi uchun xizmat qilagan Naqshbandiya tariqatidir. Naqshbandiya—tasavvuf tariqatlaridan biri bo‘lib, unga Bahouddin Naqshband asos solgandir. Naqshbandiya xo‘jagon tariqati negizida yaratilgan bo‘lib, Yusuf Hamadoniy, Abduxoliq G‘ijduvoniy, Ahmad Yassaviy qarashlarini va ser hikmat ma’naviy tomonlari bilan omuxta etdi, ularga yangicha ruh berib rivojlantirildi. Naqshbandiya ta’limotining negizida «ko‘ngil xudoda bo‘lsin-u, qo‘l ish bilan band bo‘lsin» «dil ba yoru, dast ba kor» shiori yotadi. Naqshbandiyada piru muridlik qoidalari hiyla osonlashtirilgan, sirtdan turib e’tiqod qo‘yish, imon mustahkamligi, Haq taologa sidqidildan itoat etish, ixlos va ma’naviy kamolot asosiy o‘rin egallaydi. Rasm- rusumlar, odatlarni ko‘r-ko‘rona ado etish, riyo, soxta dindorlik qoralanadi va albatda taqiqlanadi. Axloqiy poklik, qanoatli, sabrli bo‘lish, ixtiyoriy faqirlik bilan Allohga intilish yuksak va oliy fazilat hisoblanadi. Naqshbandiyada odamning qadri mansabi, boyligi bilan emas, ma’naviy komilligi bilan o‘lchanadi.Unda hunar, kasb egallab, o‘z mehnati bilan halol luqma yeb yashash talab qilinadi, tilanchilik, darbadarlik bilan kun kechirish sufiy uchun isnod hisoblangan. Qul, xizmatkor saqlash, o‘zganing mehnatidan foydalanish ham man etilgandir. Naqshbandiyaning yuqoridagi shiori tarkidunyochilikka, tekinxo‘rlikka qarshi qaratilgandir. Naqshbandiyadamanmanlik, kibrlik, sufiy, shayxman deb kerilish, shovqin-suron ko‘tarib zikru samo bilan odamlar diqqatini o‘ziga qaratish qoralangandir. Naqshbandiyada asosiy talab — qalbni dunyo g‘uborlaridan tozalash, o‘z nafsi bilan ko‘rashib ruhda charog‘onlik topish, qalbda Alloh nomlarini naqshlab borish usullari ishlab chiqilgandir. Zikri xufiya ya’ni yashirin zikr tushish shunga xizmat qilgan. «Tashqaridanxalq bilan, ichkaridan Haq bilan bo‘lish», har bir nafasni Alloh yodi bilan chiqarish, qadamni savob ishlar, ezgu amallar sari qo‘yish, mamlakatlar kezib, aziz-avliyolar qabrini ziyorat qilish, g‘ofillarni hushyor etish, har qanday holatda qalb ogohligiga erishish — Naqshbandiyning asosiy ma’naviy tarbiya usuli hisoblangan.

Naqshbandiyada pir va murid o‘rtasidagi ma’naviy orifona suhbatga katta e’tibor qilingan.Naqshbandiyaga ko‘ra, suhbat anjuman ichra bo‘lish, bilmaganni bilib olish, yuksalish, karomatlar siru asrori, ilohiyot olami nurlaridan bahramandlik bo‘lsa, buning aksi xilvat esa kishini bilimdan, ma’rifatdan mahrum qiladi. Naqshbandiyada o‘zini o‘zi nazorat qilib borish, olgan bilimlarini dilda mustahkamlash, umrning har bir damini savob ishga, har bir nafsni ma’naviy kamolot uchun sarflash lozimgini takidlab o‘tgandir. «Vuqifi zamoniy» ya’ni muayyan vaqtda to‘xtab o‘zini tekshirish, «vuqufi adadiy» ya’ni ishlarini sarhisob qilib tekshirish, «vuqufi qalbiy» ya’ni qalb amallari qanday bo‘layotganligini to‘xtab, tekshirib borish kabi shiorlar «qudsiy so‘zlar» ham ana shu nazorat usullaridan joy olgandir. Naqshbandiyada shu tariqa, tasavvufni islom shariati va payg‘ambar sunnati bilan yanada mustahkamroq bog‘ladi. «Urvatul vusqo», ya’ni barcha ishlarda payg‘ambar so‘zlari va ishlariga suyanish Naqshbandiya shiorlaridan biriga aylandi. Naqshbandiyada sufiylik iste’dodiga hame’tibor berilgan, ya’ni ba’zi insonlarning men falon silsiladanman, nasl-nasabim falon-falonchilarga borib taqaladi, degan gaplariga qarshi Bahouddin Naqshband «ran silsilada emas», ran Allohning jazbasida» deb aytadi. Jazba bo‘lmasa, sufiylikda maqomatlarga ko‘tarilish qiyin.

Naqshbandiya tariqati Bahouddin Naqshband hayot chog‘idayoq juda keng shuhrat va nom qozondi. Uni nazariy jihatdan ishlab chiqishda Muhammad Porso, Alouddin Attor xizmatlari juda yuqori bo‘ldi. Bu tariqatga faqatgina oddiy xalq emas, balki Buxoro va Samarqand ulamolari, Temuriylar avlodidan bo‘lgan shoh va shahzodalar kira boshladilar.

XV asrdayoq Naqshbandiya Turkiya, Afg‘oniston, Misr, Eron, Hijoz, Kavkazga tarqala boshladi. Ayniqsa, «hazrati Eshon» unvoniga musharraf bo‘lgan Xoja Ahror valiy — Nosiriddin Ubaydullohfaoliyati tufayli tariqatning obro‘-e’tibori yana ham oshdi. Bahouddin Naqshband zamonida mansabdor shaxslar, shohu amirlardan uzoq turish lozim deyilgan bo‘lsa, Xoja Ahror valiy davrida Naqshbandiya siyosiy doiralarga kirib bordi. Naqshbandiya XVI asrda Hindistonga tarqaldi. Bunda Bobo valiy, Xoja Boqibilloh, Axmad Sirhindiy faoliyati yaxshi samara bergan. Ayniqsa, Ahmad Sirhindiy u erda sunniylik yo‘nalishini mustahkamlash uchun Naqshbandiyadan juda unumli va samarali foydalanganlar. Tariqatni Turkiyada yoyilishida Mulla Abdulloh Simaviy, Ahmad Buxoriy va boshqa shaxslarning xizmati bor. Naqshbandiya

XVI va XVII asrlarda Eronning Nishopur, Isfaxon,Yazd shaharlariga tarqalib, shular orqali Falastin, Iroq, Iordaniyada ko‘plab tarafdorlarga ega bo‘lgan. Naqshbandiya tariqatining umuminsoniy g‘oyalar, ma’naviy kamolot, botiniy poklikni targ‘ib etishi uning dunyoda keng tarqalishiga olib keldi. Uning muxlislari bir necha million kishini tashkil etadi.El orasida Xoja Bahouddin Balogardon, Xo‘jai Buzruk, Shohi Naqshband nomlari bilan mashxur bo‘ldi. Buxoroda Qasri Xinduvon qishlog‘ida tug‘ilgan. Baxouddun Naqshband Boboyi Samosiy, Amir Kulol, Mavlono Orif Xalil ota, Kusam Shayx kabi ustozlardan saboq olgan. U ikki marta xaj qilgan. G‘aribona hayot kechirgan, faqat o‘z mehnati orqali dehqonchilik va keyinroq mis va kimxobga naqsh solish bilan kun ko‘rgan. O‘z ta‘limotini yaratishda Abduxoliq G‘ijduvoniy asos solgan Xo‘jagon silsilasining sakkiz moddadan iborat qoidasiga o‘zining uch qoidasini ya’ni talabini qo‘shib uni takomilga yetkazdi. Shu tariqa tasavvuf Naqshbandiya tariqatida yanada mukammallikka erishdi. Bahouddin taxallusi Naqshbandning dinni mustahkamlash va taraqqiy ettirish uchun qilgan xizmatlari ulug‘ va beqiyos bo‘lganligi uchun berilgan. Ma‘nosi dinning faxri, bebahosi demakdir. Naqshband taxallusiga kelsak, u ikki mazmunda talqin etiladi. Biri ul zot misga, matoga gul, naqsh soluvchi bo‘lganligi uchun naqshband taxallusi berilgan deb e‘tirof etiladi. Ikkinchi talqin esa Allohni qalbiga naqsh qilib olgan degan ma‘noda ifodalanadi. Bahouddin Balogardon deyilishiga sabab ustozi Shayx Boboyi Samosiyning Naqshbandga qarata aytgan —”Karomat qilibdurlarki, nozil bo‘lgan balo sening barokatingdan daf bo‘lg‘ay!”,- so‘zlariga nisbat berilgandir. Bahouddin Naqshband shonu shuhratning shohsupasiga ko‘tarilganlarida ham o‘zlari uchun xizmatkorlar saqlamagan ekan. Aksincha shohugado barobarligi to‘g‘risidagi adolatli g‘oyani ilgari surgan. Xo‘jalik bandalikka to‘g‘ri kelmas, Alloh oldida barcha barobar va tengligi deb aytganlar.Naqshband o‘zini doimo xukmdorlardan uzoqda tutgan. Odamlarga yaxshilik qilish eng yuksak va oliyjanob va insoniy burch ekanligini ta‘kidlab, sham kabi yong‘il, elga oydinlik ulash, ammo o‘zing xilvatda turgil deb aytgan. U hamma uchun, ayniqsa oddiy xalq, hunarmandlar uchun qo‘l keladigan —Dil ba yoru dast ba kor,—Dil yor (Alloh) bilan, Qo‘l ishbilan band bo‘lsin shiorini o‘rtaga tashlagan. Bu shior naqshbandiylikning asosiy mohiyatini tashkil etadi. Aytish joizki mazkur xayratli shiorda tasavvufni nazariy va amaliy jixatlari tugal xolga kelganligi o‘z ifodasini topgani ko‘rishimiz mumkin. Chunonchi, tasavvuf yo‘liga kirgan kishi Tavxid (Alloh) mohiyatini o‘zi uchun anglab yetdi, endi bundan keyin nima qilishi kerak? Bu savolga tasavvufning oxirgi tariqati Naqshbandiya javob beradi. Birinchi maqsadga erishildi – dilda yor holati mavjud, endi ishga kirishmoq lozim –dast ba korga o‘tishi kerak. —Dilda yor holati tasavvuf yo‘liga kirgan kishining dilida, ya‘niki qalbida g‘araz, xudbinlik yo‘qligini, uning pokligini bildiradi. —Dast ba kor ishga qo‘l ursa tasavvuf ahlining o‘z shaxsiy g‘arazli maqsadlari uchun emas, xolis Alloh uchun, haqiqat va adolat tantanasi uchun amaliy harakatga kirishilgan bo‘ladi. Shu sababli har nafas —dilda yor bo‘lishi, Alloh ismi dilda zikr etilishi, ya‘ni —Xush dar dam qoidasiga amal qilishi taqozo qilinadi. Chunki Alloh nomi bir nafas dilni tark etsa, darhol o‘rnini g‘araz xudbin bir niyat egallashi mumkin. Nazar bar qadam shu ma‘noga yaqin turib, u bexuda biror qadam qoymaslik, har bir amaliy harakatning Alloh yo‘lida qoyilayotganini his etib, diqqat bilan kuzatib, nazardan qochirmay borish kerakligini bildiradi. Naqshband ilgari surgan —Dil ba yoru dast ba kor shiorini yanada soddaroq tarzda shunday izohlash mumkin. Tasavvuf ahlining maqsadi Alloh vasliga erishish bo‘lsa, buning uchun tarki dunyo qilish, zohidlik yo‘liga kirishi shart emas, balki Allohni har damda dilda zikr etib, qo‘l esa mehnat bilan band bo‘lgan holda ham yetish mumkinligini anglatadi.

Bahouddin Naqshband Islomni hayot bilan, shaxs va oila bilan, jamiyat ravnaqi bilan bog‘lab —Kam yegil, kam uxla va kam gapir deb nasihat qilgan.

Amir Temur bu shiorga amal qilib, arkonu davlatga, barcha mulozimlarga aytarso‘zim shu bo‘ldi: —Kam yenglar ocharchilik ko‘rmasdan boy va badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar va mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar –dono bo‘lasizlar deb yozgan.Naqshband doimo adolatni, mehnat asosida bunyod etilgan halol luqmani ma‘qullagan. Bu jihatdan uning —insondagi yahshi fe‘llar, yaxshi amallar halol luqmadandir so‘zlari biz uchun ibratdir. Naqshbandiya tariqati o‘zining mazmun- mohiyati jihatidan yangi tarbiya usullari-suhbat ta‘limi, yashirin, botiniy zikr, —anjuman ichra xilvatni olg‘a surishi va targ‘ib qilishi bilan ajralib turadi,

ya‘ni Allohga yaqinlashishning butunlay yangi bo‘lgan, sifat jihatdan avvalgi tariqatlardan katta farq qiladigan 11ta qoida, talab va usullarini ishlab chiqqanligi bilan ajralib turadi. Bu usul va qoidalar quyidagilardan iborat:

1. Hush dar dam. Tariqat a‘zosi doimo Alloh nomini zikr qilishi, zikrga g‘arq holatda xushyor bo‘lib yurmog‘i lozim. Har bir nafas olganda va chiqarganda xushyorlik va ogohlikni yo‘qotmaslik lozim, toki bunda g‘aflat ruhingga xech yo‘l topa olmasin.
2. Nazar bar qadam. Muridning nazari doim har bir bosgan qadamni nazarga saqlasin, uning nazari behuda narsalarga sochilmasin va keraksiz joyga tushmasin. lozim bo‘lmagan joyga bormasin.
3. Safar dar vatan.Tariqat a‘zosi ruhi tanasida bo‘lgan holda Alloh sari intilishda bo‘lsin, ya‘ni har bir inson vafot etgach, tanasi tuproqqa aylanib yerda qoladi, ruhi esa Allohga qaytadi. Ammo sufiy tirik paytida ham fikri-zikri Alloh bilan bo‘lishi kerak.
4. Xilvat dar anjuman. Muridning doimo ―Qalbing Allohda, qo‘ling esa mehnatda shioriga amal qilib, zohiran xalq bilan, botinan Haq bilan bo‘lishligini bildiradi.
5. Yodkard.Tariqat a‘zosi doimo Alloh yodi bilan yashamog‘i va zikr qilmog‘i lozim.
6. Bozgasht, ya‘ni Allohga qaytish. Tariqat a‘zosi tili yoki dilida kalima keltirgandan so‘ng uning orqasidan―Xudovando,mening maqsadim sensan so‘zini aytadi. Bu qoida odamdan yahshi yoki yomon fikrlarni haydovchidir.
7. Nigaxdosht. Tariqat a‘zosi o‘zining har bir hatti-harakatini Alloh roziligi yo‘lida bajarilayotganligini hushyorlik bilan nazorat qilib borishi.
8. Yoddosht. Sufiyning maqsadi doimo Allox rizoligi yo‘lida harakat qilishikerakligini yodida saqlashi lozimligi.
9. Vuqufi zamon. Tariqat a‘zosining doimo o‘z vaqtini hisob-kitob qilib yurishi, vaqtning qanchasixayrli, qanchasi yomonlik uchun bo‘lganligini oylab yurmoqligi odobini bildiradi.
10. Vuqufi adadiy. Tariqat a‘zosi uchun xamisha Allohning yagonaligini, tanholigini, voxidligini nazarda tutib yurish odobidir.
11. Vuqufi qalb. Tariqat a‘zosining hamisha o‘z dilida Allohni saqlash bilan ko‘ngli to‘q hamda xotirjam bo‘lib yashirin zikr holatida bo‘lish odobini bildiradi.

Yuqorida qayd etilgan tariqat a‘zosi amal qilishi shart bo‘lgan qoida, talab, odobningsakkiztasini Abduxoliq G‘ijduvoniy yaratgan. Ular Baxouddin Naqshband tomonidan yana uchta qoida bilan boyitilib takomilga etkazilgan.

Bahouddin Naqshband haqida Alisher Navoiy ―Nasoyim ul-muhabbat asarida shunday deb yozgan:

―Oliy sifatlar egasi va mo‘tabar zot, Haq ravshanligining shohi va to‘g‘ri yo‘lning gul soluvchisi bo‘lgan Xoja Baxouddin Naqshband bu iqlim uzra taxt qurgach, yo‘qlik mulkida ham podshoh bo‘ldi.Haqiqatdan ham, oltin silsila―silsilot az-zaxab deb atalgan va ko‘ngillarda ishqu sadoqat urug‘ini ko‘kartirishga zamin yaratgan Naqshbandiya tariqati musulmon olamida asrlar osha chuqur ildiz otdi. Hozirda Pokistonda Naqshbandiya tariqati Jahon markazi faoliyat ko‘rsatmoqda. XXI asrga kelib, nafaqat musulmon olamida, balki AQSH, Germaniya, Rossiya, Avstraliya, Litva kabi mamlakatlarda ham bu tariqatga ixlosmandlar ko‘paydi.Naqshbandiylik tasavvufni hayotiylashtirgan ta‘limotdir,- deydi Pokistondagi naqshbandiya tariqati jahon markazi raisi Zulfiqor Axmad.

Xulosa qilib shuni aytish munkinki maqolamning oxirida ushbu tariqat daraxti hali butun olamni tutadi,chunki unda kishilik tafakkurining eng amaliy va oqilona xulosasi mujassam.

THE ROLE OF ECONOMIC RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC CIVILIZATION IN CENTRAL ASIA

Qodirova M.-NSPI., Master
Nurmonov F. PhD.-NSPI

Annotation: *The role of economic relations in the creation of Islamic civilization in Central Asia.*

If we look at the history of the development of Islamic civilization in Central Asia, in the Middle Ages, there was a period of economic relations between peoples and a prosperous market economy. During their economic travels abroad, they traded in a variety of Central Asian products, spreading Islam directly to other nations and spreading Islam. [1]

Islamic civilization reached its peak in the Middle Ages. At a time when some representatives of the Western world consider this period to be a period of "darkness", our ancestors experienced a period of light. However, the American scientist George Sarton in his book Introduction to the History of Science ("Introduction to the History of Science") divided the scientific stages into several periods of 50 years, consisting of half a century. In particular, he listed the names of scientists who lived from 750 to 1100 - 350 years. A careful observer will be convinced that these scholars are representatives of the Muslim world. Among such scholars were Jabir ibn Hayyan, Muhammad al-Khwarizmi, Abu Bakr al-Razi, Mas'udi, Abul Wafa, Abu Rayhan al-Biruni, and Umar Khayyam, who were active in chemistry, mathematics, medicine, geography, astronomy, and the natural sciences. Turkish, Afghan, Persian Muslim scholars are cited. [3]

The famous medieval Muslim scholar Ibn Khaldun, in his book Muqaddima, spoke of Central Asia, and in particular of Movarounnahr, and noted that the region had a high pre-Islamic culture.that it is more advancedThis ancient land has been a "hearth of knowledge and enlightenment" for centuries, Bukhara, the "strength of Islam", It is impossible not to remember that Samarkand, known as the "dome of Islam", has become world famous for its cities such as Kesh, which is glorified as the "Islamic dome", and hundreds of scholars such as Khorezmi, Termez, Shoshi, Fergana, Margilani. . [2]

Abdulaziz al-Tuwaijiri, Director General of the Islamic Organization for Science, Education and Culture (ISESCO), also visited Uzbekistan in August 2017, emphasizing the role of our country in the development of Islamic civilization. However, he noted that its development took place in other lands, including Movarounnahr, and spoke about the services of scholars such as Imam Bukhari, Imam Termezi, Mahmud Zamakhshari, who grew up in our country.

In this regard, especially in our country, the number of manuscripts recognized by UNESCO and included in the list of cultural heritage is more than 100 thousand, most of the priceless masterpieces are in the Manuscripts Fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan. It should also be noted that the library of the Muslim Board of Uzbekistan, Tashkent Islamic University is kept in the Treasury of Sources. Another important point is that the Ottoman Mushafi, the most sacred book of all Muslims, the oldest manuscript of the Qur'an, is kept in Tashkent.

As we all know,There are the best manuscript collections in the world, such as Istanbul, Alexandria, London, Paris, Moscow. However, the Tashkent Foundation does not lag behind them in any way. Muhammad Khorezmi, Ahmad Fergani, Abu Nasr Farobi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali Ibn Sino, Mahmud Zamakhshari, Mirzo Ulugbek, Ali Kushchi, who left an indelible mark on the history of world science at the Abu Rayhan Beruni Institute of Oriental Studies in Tashkent. Along with the exact sciences such as mathematics, astronomy, physics, chemistry, geodesy, pharmacology, medicine, the works of our great ancestors in the fields of history, geography, philosophy, culture and art, architecture are enriched. It can be said without a doubt that the scientific ideas and discoveries of such great beings have left their huge mark on the development of world science and civilization. [4]

In addition, there are unique manuscripts of such scholars as Imam Bukhari, Imam Termezi, Abu Mansur Moturudi, Abu Muin Nasafi, Qaffol Shoshi, Burhaniddin Marghinani, Mahmud Zamakhshari, Bahauddin Naqshband, who are recognized in the Muslim world. tafsir, aqeedah, usul al-fiqh of Islamic jurisprudence, furuul fiqh, fatwa,areas such as ilmul contradictions, with their unique books on Islamic sciences such as mysticism, Islamic history, Arabic linguistics and lexicography, grammar, spending, puberty, and eloquence, have widely introduced our country's science to the world.

In independent Uzbekistan, there are more than 300 research institutions, research and production enterprises, innovation centers. Currently, the Center of Islamic Civilization is being built under the slogan "Against Ignorance - Enlightenment." International scientific research centers named after Imam Bukhari and Imam Termezi make a worthy contribution to the further development of scientific activity in the country. Tashkent Islamic University has a special department of ISESCO. In addition, 9 secondary special and 2 higher Islamic educational institutions serve the needs of specialists in the field of religion. In general, a number of works are being carried out today to study and further enrich the great spiritual heritage that has had a great impact on the development of the Islamic Hazara for centuries. [6]

Today, President Shavkat Miromonovich Mirziyoyev has established the Center of Islamic Civilization in order to preserve and preserve the historical monuments and spiritual and educational monuments of Islamic civilization. . The essence of this is that, as our First President Islam Abduganievich Karimov said, "Without historical memory - there is no future," so we need to know the trich of development of Islam and delve deeper into it. [5]

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh. Education and enlightenment are the path to peace and prosperity. 10/18/2017. [2]
2. Mirziyoev Sh. Ensuring social stability and preserving the purity of our sacred religion is a requirement of the times. 15.06.2017. [3]
3. Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the First Summit of the Organization of Islamic Cooperation on Science and Technology. 10.09.2017. [1]
4. Speech by President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the 72nd session of the UN General Assembly 19.09.2017. [4]
5. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to establish the Center of Islamic Culture in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan." 23.06.2017. [6]
6. D.R.Maxsudov. "Educational-methodical complex of Islamic history". - Tashkent Islam [5]

II ЖАХОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ДИН ВА ДИНДОРЛАРГА МУНОСАБАТ (ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МИСОЛИДА)

Раматуллаев М.А. –
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ Гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти таянч докторанти

Resume: To better understand the negative aspects of politics in relation to religion and believers, Muslim institution and organizations, it is necessary to draw appropriate conclusions from the lessons of the past. The opportunity that independence gives to objectively study the problems of the one-sided negative atheistic policy of the Soviet government towards believers, religious institutions and organizations should be fully realized in its enormous role.

Большевиклар ҳокимият йўлида давлат ва диний конфессиялар ўртасидаги муносабатларнинг ривожланиш перспективаларини кенг муҳокама қиладилар. Давлат-

мусулмон муносабатларидаги мослашувчан сиёсат туфайли 1917-1928 йилларда большевиклар Совет мусулмонларининг кўпчилиги томонидан қўллаб-қўвватланди ва мамлакатдаги барча мусулмон ҳуқуқларини сақлаб қолди. Лекин давлат-мусулмон муносабатларининг 1928-1941 йиллардаги ҳукумрон тенденцияси энг фаол мусулмонларга нисбатан қаттиқ сиёсат эди. Бу йилларда динга қарши тизимнинг барча элементлари – жамоат ташкилотларидан тортиб ҳокимият ва маъмурият кўрсатмаларига қатъий амал қиладиган репрессив органларгача кескин фаоллашди. Бунинг натижасида 1941 йилга келиб СССРда мусулмонларнинг фақат битта маънавий бошқармаси – Россия мусулмонлари марказий диний бошқармаси ва Қозоғистоннинг Кўкчетов шахридаги битта қонуний мадрасаси қолади[1].

Совет қўшинларининг дастлабки йилларидаги мувафақиятсизликлари, мағлубиятлар ва кўп сонли йўқотишлар ҳукуматни харбий шароитда эҳтиёткорлик билан сиёсат олиб боришга мажбур қилди. СССР давлат раҳбарлари турли миллат ва элатлар орасида ватанпарварлик туйғуларини кучайтириш қуроли сифатида диний эътиқодни ҳам аҳамиятли фактор бўла олишини кўзда тутганди. Тарихий давр жамият аъзолари орасида синфий душманлик, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш сиёсатини давом эттириш фақат зарарли эканлигини кўрсатти.

Шу сабабли Совет Иттифоқи ҳудудида динга ва диндорларга муносабат ўзгарди: динга қарши тазийқ ўтказиш вақтинча тўхтатилиб, ёки енгиллаштириш орқали турли миллат ва турли эътиқоддаги халқларни фашист қўшинларига қарши курашишга жалб қилинди.

«Иттифоқдош республикалар бошига тушган бирдай оғир вазиятда турли миллат ва элатларнинг бир-бирига суянч бўлиши, қўллаши, ёрдам бериши ва, асосийси, душманга руҳан енгилмасликлари учун ҳам мамлакат фуқораларининг диний эътиқодларига дахл қилиш сусайди»[1]. Иттифоқнинг марказий ва ҳудудий газеталари сахифаларида давомий тарзда Православ черкови ва бошқа диний ташкилотларнинг ватанпарварлик руҳидаги материаллари берилиб борилди[2].

Лекин шундай бўлса ҳам, ХХ асрнинг 20-40 йиллари давомида олиб борилган шавқатсиз дахрийлик сиёсат натижасида маданий оқартув муассасаларига, касалхона, омбор, ётоқхона, артель, «Қизил чойхона», «отхона», «пивахона», «қамоқхоналарга» айлантирилган масжид ва намозхоналар уруш йилларида совет давлатининг бир қисми хисобланган, фронтни моддий тамонлама зарурий эхтиёжлар билан таъминлаган Ўзбекистон ССР, шу жумладан Қорақалпоғистон АССРи худудида хам бор эди.

«Қорақалпоғистоннинг Чимбой шахри ва туманларида 7 намозхона биноси бўлиб, ушбу бинолар болалар боғчаси, касалхона, дон тайёрлаш пункти, талабалар ётоқхонаси кабиларга айлантирилган эди. Қўнғирот туманидаги 2 та масжид биноси вайрона ҳолатида, 3 та намозхона биносидан 2 таси дон сақлаш омбори, 1 таси қамоқхона эхтиёжи учун ажратилган. Хўжайли туманида эса 11 та масжиднинг барчаси болалар боғчаси, кўзи ожизлар ётоқхонаси, дон, ёғ сақлаш омбори, озиқ-овқат комбинати, колхозчилар уйи, кутубхона ва инвалидлар артели ҳисобига берилган. 1943 йил 1-январига қадар маданий-оқартув ташкилотлари таянчи бўлган клубларнинг асосий қисми ҳам колхозларда масжид ва қорихона биноларида фаолият юритар эди»[1].

1943 йил 15-19-октябрда Тошкентда Ўзбекистон, Тожикистон, Туркманистон, Қирғизистон ва Қозоғистон ССР мусулмон дин хизматкорларининг ва диндорларининг съезди бўлиб ўтади. Унда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмони диний бошқармаси ташқил

---

[1] Ахмадуллин В.А. Государственно-мусульманские отношения в СССР в 1944-1965 гг.//Дисс. д.и.н. Москва 2020, стр. 89.

[1] Йўлдошхўжаев Ҳ., Қаюмова И. Ўзбекистон уламолари. Т, 2015. 29-бетлар.

[2] Табунщикова Л.В. Религиозная политика и отношение к культам в годы Великой Отечественной войны (На примере Ростовской области). // «Культурная жизнь Юга России». № 1 (39). 2011. Стр. 44.

[1] Салмонов А. Ўзбекистонда совет ҳокимияти диний сиёсатининг фожиали оқибатлари (1917-1991 йиллар). Фарғона 2018, 86-87-бетлар.

этилиб, бошқарма Тошкент шахрида бўладиган бўлди. Диний бошқарманинг муфтилигига 82 яшар эшон Бобохон Абдимажидханов сайланди[2]. Унинг Қорақалпоғистондаги вакили этиб Салмен эшон Камалов тайинланди. Бу «муассасанинг биринчи иши давр тақозаси билан фронтга моддий ва маънавий ёрдам беришдан иборат бўлди. Идора аскарларга кийим-кечак, қурол-яроғ учун маблағ йиғишда, фронтга кетганларнинг оилаларига кўмак бериб турадиган доимий қўмита ташкил этишда ташаббус кўрсатди»[3].

Умуман олганда уруш йилларида Иттифоқ бўйича барча диний ташкилотлар мудофа фонди учун кўплаб пул йиғди. 1941-1944 йилларда Рус православ черкови йиғган пуллар миқдори 200 миллион рубльдан ортиқни ташкил қилган[4] бўлса, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси ташаббуси билан мусулмонлар шахсий жамғармаларидан 280 минг сўмлик ихтиёрий хайрия қилдилар. 4 миллион 117 минг сўмлик облигация қоғозлари сотиб олинди, 63 тонна буғдой, 90 минг бош қорамол тўпланди 490 минг сўмлик буюмлар фронтдагиларнинг оилаларига ёрдам фонди ҳисобига ўтказилди[5]. Шу билан бирга диний уламоларнинг ўғиллари, диндорлар хам урушга қатнашган. Бунга мисол қилиб Салмен эшон Камаловнинг ўғли Ръкуннинг 1942 йил армияга қабул қилинганлигини ва бир йил ўтиб урушда қурбон бўлганлигини[1], Увайс махдум Алаўатдиновнинг 1943-1944 йилларда урушда қатнашганлигини келтириб ўтсак бўлади[2].

Уруш тугагандан кейин давлатда урушгача бўлган даврда олиб борилган қатағонлик сиёсат яна давом эттирилди. 2003 йилда чиққан Қорақалпоғистоннинг янги тарихи китобида келтирилишича иккинчи жахон урушидан кейинги йилларда бўлган қатағонлар Қорақалпоғистон тарихида еттинчи қатағон даври хисобланади. Жазо органлари «Германия-Япония жосуслари» деган айб билан юзлаган уламо-зиёлилар, колхозчиларни қамоққа олиб сургун қилади. Уламолардан Салмен эшон Камалов, Бакир эшон Разов, Пурхан ахун Қайипназаров, Ниязимбет ахун Мамутов, Қалимбет ахун Ўтемуратов, Алланазар ахун Қосназаровлар «Германия фашистлари ва Япония жосуслари» деб айбланиб сургун азобларини бошидан кечирган[3].

SUFIS IDEOLOGY AND ITS EDUCATIONAL IMPORTANCE

Ashurov Sh.Sh-NSPI., teacher

Resume. In Islamic teachings, especially in mysticism, special attention is paid to the formation of the perfect man. Because our sacred religion, our cultural heritage, is an integral part of our spirituality. Therefore, from the first years of independence of Uzbekistan, the efforts to restore the heritage of our people, Islamic values have intensified. The work done in this direction in our country has yielded results.

Sufism is one of the most important events in the history of the spiritual life of the peoples of the East. His characteristic feature was the call to secularism, the promotion of the renunciation of wealth and worldly blessings. The main ideas of this doctrine, which has served to enrich the spirituality of our people for many centuries, is the spiritual and moral purification of man, his ascension with divine love. In the words of the mystic H. Hamidi, "... mysticism, mixed with deep humanistic ideas, found its way into the hearts of those who seek the truth, expressing people's dreams of purity, eternal life, and freedom of the soul. Our people, out of respect for the Sufi

[2] Мусылман дин хызметкерлериниң ҳәм диншил мусылманлардың съезди // «Қызыл Қарақалпақстан» газетаси. 1943 йил 3-ноябрь сони

[3] Йўлдошхўжаев Ҳ., Қаюмова И. Ўзбекистон уламолари. Т, 2015. 36-бет.

[4] Кинзябаева Р.Х. вклад религиозных организаций БАССР в победу в великой Отечественной войне 1941-1945 гг. //Ядкяр 2008. № 1. Стр. 85.

[5] Йўлдошхўжаев Ҳ., Қаюмова И. Ўзбекистон уламолари. Т, 2015. 36-бет.

[1] Муаллифнинг дала ёзувларидан. 2021 йил. Чимбой тумани. Информатор Абдиқадир Абдигаппаров, 1948 йил туғилган

[2] Йўлдошхўжаев Ҳ., Қаюмова И. Ўзбекистон уламолари. Т, 2015. 260-бет.

[3] Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Н, 2003. 245-бет.

dervishes, have expressed their belief in Allah, His power and glory, which glorifies man." When we study the essence of the doctrine, we see that the first Sufis were formed among the poorest sections of the population, and in their views there were moods of protest against the oppression of the occupiers, injustice, social inequality.

There are several sects of mysticism from history. Among them are muhosibiya, malomatiya, tayfuriya, junaydiya, nuriya, qodiriya, mawlavi, chishtiya, bektoshiya ... Of these, the leeches of the sect, such as Kubravia, Yassavia, Naqshbandiyya, became widespread, and the doctrine was enriched both in essence and content. For centuries, ideas such as living patiently, not needing anything other than Allah, not being enslaved to any property, purifying the heart in order to reach Allah, and being free from the scourge of lust have not only formed the essence of teaching, but have called mankind to goodness and virtue. The mystics say, "... only then will the human heart be filled with light, and it will rise to the level where it seeks faults in itself and not in others. It draws closer to the truth, frees itself from the bondage of nonsense and ignorance, because the human heart is free. The prophecies, sayings, and images of the sheikhs were accepted as examples of high morality and divine holiness. Sufi sheikhs are the spiritual leaders of the people, they are determined to continue the work of the prophet. Therefore, it is important to study the historical development and theoretical aspects of mysticism, as well as the activities of great sheikhs and saints. The event, the theoretical views themselves are also generalized on the basis of the study of the words and situations of the sheikhs, their works, exhortations, memories about them, narrations and stories. The great Sufi and poet Farididdin Attar, in his introduction to Tazkirat al-Awliyya, states that the word of the saints is the ointment of the soul and the strength of the soul. remains thoughtful and regulates his inner world by contemplating life, the hereafter, and humanity. Indeed, in the teachings of mysticism, unity, that is, the oneness of Allah, the radiance of Allah and the universe, mortality, and the spiritual union of the wise person with God, are important. N.Safarova, a scholar who has studied the teachings of Sufism, interprets its essence as follows: "According to the philosophy of Sufism, man consists of two opposing basic substances and the soul. It therefore has the properties of these two bases. If materiality prevails, man develops animalism, and if the spirit side prevails, divinity develops. The soul must not become a slave to the body. Rather, the soul must serve as a vehicle for the body. People with developed souls are distinguished by intelligence, creative creativity, and divine intellect. As the soul develops, it becomes incompatible with the body, connects with the universe, reveals the mysteries of the universe, and begins to perform miracles.

For example, in the book Tabakat-us-Sufiya by Abul-Qasim Sulami, Sheikh Abu Sulayman al-Darani said, "I see angels and talk to them." The teachings of Sufism are inherently complex, and their study requires a great deal of reading. In this regard, it is reasonable to cite the views of Abduhamid Ghazali, who studied philosophy for three years, wrote the books "The Purpose of Philosophy", "Gifts of Philosophy" and wrote several works on jurisprudence and theology. "... After mastering these sciences, I turned to Sufism. Then I realized that enlightenment and mysticism are fragmentary things. That is, they are knowledge and practice. To me, science seemed easier than practice. That is why I read Abu Talib Makki's Quvvat al-Qulub, the works of Harith Masahibi, and the books of Junaid, Shibli, and Bayazid Bistami. Only then did I realize that their truth could be enjoyed, not through science. " At present, it is impossible to give an exact definition of mysticism (Sufism) as a system. For, yet in science, Spain, encompassing Sicily and extending to the Balkan Peninsula, has not yet made a single judgment against this very complex, multifaceted, ancient religious worldview. The first development of mysticism dates back to the VIII-X centuries. At that time, it was separated from secularism and formed as an independent religious-philosophical-moral doctrine. But neither at that time, nor in the later stages of its development, did mysticism become a doctrine that was clearly articulated, regulated, and provided a system of specific views. This was especially the case after the tenth century, when mysticism flourished. During this period, he took the ideas of the mystical-idealist philosophy and Christian theory of antiquity and simplified them, combining them with local, religious traditions and folk customs, and established the organizational form of the movement - the fraternal society.

So, mysticism is a special mystical, religious-philosophical worldview within Islam, which, according to its representatives, allows a person to establish a direct spiritual connection with God through his personal spiritual experience. This can be achieved through hysteria or inner radiance, where the radiance of the tongue is sent down from heaven to the person who has love for God in his heart and who walks this “path” of God with love.

ISLOM DAVLATLARIDA TERRORIZM TUSHUNCHASI VA UNING SALBIY OQIBATLARI

Akobirov SH.R.-
NavDPI“ Umumiy tibbiy fanlar ”kafedrasi o‘qituvchisi

Anotation: Terrorism (Lat. Terror - fear, terror) - acts of violence aimed at destroying or intimidating political opponents, opponents, causing panic and unrest among the population. Terrorism has been present in all regions and countries since the Middle Ages. But since the end of the last century, new forms of it have emerged.

Insoniyat yangi yuz yillikka – XXI asrga qadam bosdi, lekin shuni ta’kidlash lozimki, o`tgan asrda bashariyat juda ko`p quvonchli hamda tahlikali, daxshatli voqealarni boshidan kechirdi. Qonli to`qnashuvlarni, ikkita jahon urushini, sovuq urush vahimasi va qatag`onlarni boshidan kechirgan insoniyat kelajak sari talpinib, har qanday qiyinchiliklarni yengib taraqqiyotga erishib bordi.

Afsuski, insoniyatning hayot kechirishi uchun undagi imkoniyatlarning borgan sari cheklanib borayotganligi ayon bo`lmoqda. Aholini toza ichimlik suvi, toza havo, oziq-ovqat mahsulotlari bilan bir vaqtda havfsiz hayot masalalari tobora qiyinlashib bormoqda. Biroq taraqqiyparvar kuchlar tomonidan bashariyatning gullab-yashnashi, uning sayyoramizda emin-erkin yashashi uchun yangidan-yangi imkoniyatlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yer yuzida, insoniyat taqdiriga va kelajak istiqboliga jiddiy xavf solayotgan, xuruj qilayotgan xalqaro terrorizm o`zining manfuq maqsadlarini jahon ommasiga jumladan islom davlatlarida tobora yaqqol ko`rsatmoqda. Xalqaro terrorizm huruji oqibatida yuz minglab kishilarning yostug`i qurib, moddiy boyliklar vayron qilinmoqda. Hozirda uning hurujidan hech bir davlat, hatto hech kim mutlaqo muhofazada emas. Har daqiqada insoniyat bunday ijtimoiy ofatning qurboniga aylanishi mumkun. Shu sababdan BMTning favqulodda vaziyatlar tasnifiga qo`shimcha qilib, aynan ijtimoiy-siyosiy tavsifdagi favqulodda vaziyatlarning kiritilishi bejiz emas. Chunki bunday tusdagi xavf xatarning darajasi yildan -yilga ortib bormoqda. Shuning uchun har bir inson o`z yurti, millati, muqaddas zamini va oilasi tinchlihi, hotirjamligi uchun kurashmog`i lozim.

Terrorizm o`rta asrlardan boshlab barcha mintaqa va mamlakatlarda uchrab, o`z faoliyatlarini amalga oshirgan. Lekin o`tgan asrning oxirlaridan uning yangi ko`rinishlari vujudga keldi: jumladan, chet el davlatlari va hukumatlari rahbarlarini, ularning diplomatik vakillarini o`ldirish yoki o`g`irlash, elchihonalar, xalqaro tashkilotlarning binolarini portlatish, aeroportlar va vokzallarda portlash sodir etish, havo kemalarini olib qochish, odamlarni garovga olishi va boshqa shunga o`xshash nomaqbul harakatlarni amalga oshirish. Bulardan ko`rinadiki, terrorizmga aniq va yakdil ta’rif berish ancha murakkabdir. Shu vazifani imkoni boricha hal qilishda O`zbekiston Respublikasining 2000 yil 15 dekabr "Terrorizmga qarshi kurash to`g`risida"gi qonunda keltirilgan tushunchalarning mohiyatini bilish orqaligina aniqlik kiritsh mumkin. Ushba qonunning 2-moddasida terrorizmga oid tushunchalar va ularning mohiyati ushbu qonunda ko‘rsatib o‘tilgan.

Terrorizm nafaqat tashqi, balki ichki xavfsizlikka ham daxldor masaladir. Chunki terrorchilik tashkilotlari jangari usullari bilan hokimiyat uchun kurashuvchi guruhlarni shakllantirish, ularni har tomonlama rag`batlantirish va qo`llab quvvatlashga intiladi.

Islom davlatlari jumladan Markaziy Osiyo davlatlari uchun xalqaro terrorizmning xavfi 1990 -yilda Namangan va Andijonda, 1990 - 1996 yillarda Tojikistondagi fuqarolik urushi va mojarolar davomida, 1999- yil 16 -fevralda Toshkent shahrida, 1999-2001 -yillarda

Qirg`izistonning Botken, O`zbekistonning Surxandaryo va Toshkent viloyatlarida, 2004- yilning mart - aprel oylarida Toshkent shahri va Buxoro viloyatlarida, 2004- yilning 11- 13 may kuni Andijon viloyatida amalga oshirilgan terrorchilik harakatlari misolida o`zini namoyon etdi.

Mustaqillikka erishgan O`zbekiston Respublikasi xalqaro terrorizmning umumbashariy miqyosdagi xavfi ekanligidan jahon hamjamiyati bilan birgalikda unga qarshi kurashish lozimligini jahonning nufuzli minbarlarida e'lon qildi. Jumladan, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov 1993- yil 28 sentyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh assambelyasining 48 sessiyasida qilgan ma'ruzasida jahon hamjamiyatining Afg`oniston muammosini izchil o`rganish va yechishga chaqirdi. Keyinchalik 1998 yilda Prezidentimiz tashabbusi bilan tashkil topgan "6+2" guruhini BMT rahbarligi ostida 1998-1999 yillarda olib borilgan faoliyat Afg`oniston terrorchilikka qarshi kurashda katta ahamiyatga ega bo`ldi. Bu guruh Afg`oniston bilan chegaradosh 6 davlat: Xitoy, O`zbekiston, Pokiston, Eron, Tojikiston, Turkmaniston va mintaqa tashqarisidan ta'sir ko`rsatib turgan ikki davlat AQSH va Rossiya vakillaridan tashkil topgan edi.

Yurtboshimizning 1999 yilda Evropa Xavfsizlik va hamkorlik Tashkilotining (EHHT) Istanbul da bo`lib o`tgan sammitda 2000 yilning 7-8 sentяbr kunlari Nyu-Yorkda bo`lib o`tgan BMT bosh assambleyasining "Mingyillik Sammiti"da, BMT tuzilmalarida terrorizmga qarshi kurash xalqaro markazini tuzish taklifiga hamohang tarzda 2001 yilning 28 sentybrda BMT doirasida terrorizmga qarshi kurash qo`mitasi tuzildi.

Shunday kelishuvlik asosida O`zbekiston- AQSH hamkorligida tashkil etilgan xalqaro terrorizmga qarshi kurash borasida AQSH xarbiy havo kuchlarining trasport va vertalyotlariga Afg`onistonda qidiruv-qutqaruv va insonparvarlik yordamini amalga oshirish uchun havo hududi (Xonabod tumani) ochib berilib, terrorizmga qarshi vaqtinchalik foydalanish imkoniyati yaratildi.

O`zbekistonning xalqaro terrorizmga qarshi olib borayotgan siyosatining maqsadi mintaqada global miqyosda tinchlik, barqarorlikni saqlash, mamlakat mustaqilligi va ravnaqi, xalqning erkin farovon hayotini ta'minlashdir. Respublikamiz hukumati tamonidan terrorizmga qarshi qaratilgan koplab xalqaro shartnomalardan hozirgaча BMTning 12 ta, Yevropa Kengashi doirasida esa 7 ta xalqaro shartnomalari imzolandi.

Bulardan tashqari, O`zbekiston halqaro terrorizmga qarshi kurashdagi ishtiroki mintaqaviy tashkilotlardagi faoliyatida ham namoyon bolmoqda. Jumladan, O`zbekiston Yevropa Xavfsizlik va hamkorlik Tashkiloti (YeHHT), Markaziy Osiyo hamkorligi Tashkiloti (MOHT) va boshqalar. O`zbekistonning bunday tashkilotlardagi ishtiroki, tashabbusi, global havfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda davlatimizning tutgan o`rni muhim ekanligini tasdiqlaydi

Terrorizmning salbiy oqibatlari. XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida terrorizm insoniyat hayotiga katta xavf sola boshladi. O`zining niyatini oshkora eta boshladi. Jumladan, Nyu-York (AQSH) shahridagi butunjahon savdo markazining ikki binosi sanoqli daqiqalar ichida er bilan yakson bo`ldi. Shuningdek, Irlandiya va Angliyadagi "UPA", Ispaniyadagi "ETA", Osiyoda jinoyatkorona faoliyat olib borayotgan "AL- Qoida" ,"Khamas" kabi yer yuzasining turli burchaklaridagi 500 ga yaqin terrorchilik tashkilotlari turli ko`rinishdagi qabih ishlarni amalga oshirdilar va hozirda ham olib bormoqdalar. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda 1975 yildan to bugungi kungacha dunyoning turli mamlakatlarida 10- mingga yaqin terroristik harakatlar sodir etilgan.Oxirgi yillarda terrorchilik uslublari ancha kengayganligi ma'lum. 1970- yillarda biror shaxs yoki siyosiy arbobga qarshi uyushtirilgan terror amaliyoti ko`proq qo`llanilgan bo`lsa, hozirda jamoat joylarida, samolyot, avtobus, poyezdlarda portlashlarni sodir etish orqali ko`plab, tasodifiy kishilarning qurbon bo`lishiga olib keladigan qo`poruvchilikni amalga oshirishga qaratilgan.

Avvallari terrorizm, odamlarni garovga olishdan maqsad pul undirish bo`lgan bo`lsa, hozirda terrorchilar asosan, xalqaro munosabatlar sohasida va mamlakatlarda beqarorlikni keltirib chiqarish borasida mo`ljallangan siyosiy maqsadlarga erishishni ko`zlaydilar.

Bugungi kunda terroristik harakatlarning yanada faollashish jarayoni yuz bermoqda. U hozirgi kunda XXI asrning "global" muammosiga aylanib qoldi.

Terrorchilik tashkilotlar o`zlarida mavjud bo`lgan barcha imkoniyatlarni ishga solib, o`z maqsadiga erishish uchun qonli yurishlarni ham qilmoqdalar. Ular turli xildagi kimyoviy va biologik qurollardan foydalanishga urinmoqdalar. Ma'lumotlarga qaraganda 200 martadan ortiq shunday qurol va vositalardan foydalanilgan. Jumladan, 1994 yil Yaponiyaning "AVM Cinrico" diniy terroristik tashkiloti tomonidan "zarin" kimyoviy vositasini ishlatish oqibatida 7 kishi vafot etgan, 114 nafar kishi turli darajadagi tan jarohatini olgan. 1995 yilda mazkur terroristik tashkilot tomonidan Tokio metrosi 16- bekatining zararlanishi oqibatida 12 yo`lovchi halok bo`lgan, 400 kishi turli darajada tan jarohati olgan. Bunday zararli moddalar Quvaytda, Iroqning Kurdiston hududlarida va boshqa davlatlarda qo`llanilib, ko`plab insonlarning o`limiga sabab bo`lgan.

Xulosa qilib aytganda terroristik guruhlar o‘zlarining yovuz harakatlarini amalga oshirishda kishi e'tiborini o`ziga tortmaydigan, kichik hajmli, tashqi tomoni har kuni foydalaniladigan buyumlar ko`rinishidagi narsalardan foydalanmoqdalar (masalan, jomadan, sumka, sellofon paket va boshqalar)dir.

Terroristlar tomonidan qo`llaniladigan qurollarning foydalanish ob'ektlari - odamlar ko`p to`planadigan joylar: metro bekatlari, aeroportlar, temiryo`l va avtomobil bekatlari, katta binolar, yopiq turdagi konsert va sport zallari, kinoteatrlar, yirik shaharlardagi suv haydash tizimlari, suv omborlari va boshqa ob'ektlarda turli xl portlashlarni sodir etib dunyo olamiga moddiy hamda ma'naviy zarar keltirmoqdalar . Ular ko‘proq portlovchi modda va qurilmalardan: fugas, mina, granatalardan foydalanadilar. Terrorchilarni bunday qurollardan foydalanib o`z harakatlarini amalga oshrishlari kuchli ta'sirga kiradi. Chunki, bunday portlovchi qurilmalar har kimning e'tiborini o`ziga tortmaydi va o`zi bilan birga uni olib yurish imkoniyati yuqori bo`ladi. Masalan "o`yinchoq mina", "o`yinchoq qopqonlar" va boshqalar shlar jumlasiga kiradi .

Demak shuni ta'kidlashimiz joizki , yuqoridagi ma'lumotlar asosida bizga shu omil ayon bo‘ladiki , yoshlarimizni ma'nan yetuk ,bilmli hamda ma'naviyat hamda ma'rifatli yoshlarimizni ulg‘aytirib, ularni kamol topishiga ko‘maklashsakgina bizning yoshlarimiz bunday terrostik tashkilotlarga hech qachon qatnashib qolmaydi hamda ularga qarshi kurashda ko‘makdosh bo‘lishadi.

Bugungi kunda yurtimizda terrozim hamda uning oldini olsh maqsadida yurtboshimiz Sh. M.Mirziyoyev tomonidan bir qator ishlar amalga oshirilayotgani jumladan yoshlarni, mehnatsevar, bilmli hamda ma'naviyatli qilib yetishlari uchun bir qator imtiyozlar jumladan respublikamizning turli go‘shalarida maktab -bog‘cha, texnikum hamda oliygohlarning qurulib yoshlarimizning ilm olishlari, uchun sharoit yaratib berilayotganligi ahamiyatga molikdir.

ИСЛОМ ФАЛСАФАСИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР САЛОМАТЛИГИ МАСАЛАЛАРИ

Жуманиязова М. Р.-УрДУ., тадқиқотчи

Resume. In this article, the Qur'an and the Hadith, which are the foundations of Islamic philosophy, address the issue of women primarily from the perspective of religious humanism, and the issue of women as a system of morality and humanistic values in Islamic thought.

Ислом фалсафасининг асоси бўлган Қуръони карим ва Ҳадислар хотин-қизлар масаласини аввало диний гуманизм нуқтаи-назаридан кун тартибига қўяди. “Дин - ахлоқдир” деган ҳадис ушбу диний гуманизмнинг моҳиятини англатади ва ифода этади. Шунинг учун хотин-қизлар масаласи ахлоқ, ислом дини тасаввуридаги гуманистик қадриятлар тизимида қаралиши зарур.

Қуръони каримда иймон масаласи биринчи ўринда туради. Унда дейилади: “То иймонга келмагунларича мушрика аёлларга уйланмангиз! Шубҳасиз, озод мушриқа аёлдан - гарчи у сизга ёқса-да, - иймонли чўри яхшироқдир. То иймонга келмагунларича мушрик эрларни эр қилмангиз! Шубҳасиз, озод мушриклардан - гарчи у ёқса-да, - иймонли қул

яхшидир. Хотинларингиз зироатгоҳингиздир”[367]. “Ва яхши амалларда улар (аёллар) учун зиммаларидаги эрлари олдидаги бурчлари баробарида ҳуқуқлари ҳам бор. Ва эркаклар учун (аёллар) устида бир даражада (имтиёз) бор”[368]. Демак, ислом дини иймонни биринчи ўринга қўйса-да, аёлларнинг зироатгоҳ, яъни фарзандлар туғиб камолга етказувчи инсон эканини алоҳида таъкидлайди. Аёллар эрлари олдида қанчалик бурчли бўлса, улар шу бурчлари баробарида эрлари олдида шунчалик ҳуқуқли ҳамдирлар. Ахлоқ ислом учун энг муҳим қадриятдир. Шунинг учун ҳам ислом манбаларида ахлоқийлик, хушмуомалалик, яхшилик, раҳмдиллик, садоқат, вафодорлик, иззат ва ҳурмат, итоат, ҳаё борасида ўз аҳамиятини йўқотмайдиган, инсон ҳаётини гўзал ва олийжаноб қиладиган гуманистик қадриятлар саналади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи вассалам дейди: “Сизларнинг яхшиларингиз - хушхулқ, ширин суҳбатлиларингиздир. Ёмонларингиз эса оғзини тўлдириб, эзмалик ва кўп гапирувчиларингиздир”. “Сизларнинг энг яхшиларингиз ўз аҳли аёлига (яъни оила аъзоларига) хушмуомалада бўладиганларингиздир”. “Ҳаё доимо яхшилик келтиради, ҳаё имондадир”[369]. Имом Бухорий тўплаган ҳадислардан бирида айтилишича, Пайғамбаримиз деган: “Ўғлингга (қизингга) одоб бер. Чунки сен унга нимани одоб берганинг ва нимани ўргатганинг ҳақида сўраласан. У эса, сени унга қилган яхшилигинг ва сенга итоати хусусида сўралади”. “Кимки бирор аёлга унинг обрў ва шарафи учун уйланса, Аллоҳ унга хорликни кўпайтириб қўяди. Кимки аёлнинг ота-боболаридаги шон-шараф туфайли уйланса, Аллоҳ унга пасткашликни кўпайтириб беради. Кимки кўзини ҳаромдан тийиш учун, зинодан сақланиш учун уйланса, Аллоҳ аёлни эрига, эрни аёлига баракали қилиб қўяди”[370].

Ислом догматикасига амал қилиш эркак учун ҳам аёл учун шарт қилиб қўйилган. Аёл ҳайз ва нифос, фарзанд туққандан кейин вақтдан ташқари қолган кунлари беш карра намозни канда қилмасликлари керак. Масжидга қатнаш борасида турли фикрлар мавжуд. Баъзилар аёллар масжидга бориши мумкин деб ҳисобласа, бошқалар, аксарият бу аёлларга шарт эмас, деган қарашни билдирадилар. Агар биз масжиднинг ижтимоий-маданий институт ҳам эканини эсга олсак, уларга қатнашни тақиқлашимиз мумкин эмас. Ҳа, Муҳаммад Пайғамбар аёлларга уйида, осойишта хонада намоз ўқиш мумкинилигини айтган, аммо у аёлларни масжидга қатнашини тақиқламаган. Имом Бухорий ва Муслимнинг келтиришича, Муҳаммад Пайғамбар, агар хотинингиз масжидга бориш учун рухсат сўраса, унга рад жавоби берманг, деган. Абу Давуднинг айтишича, Муҳаммад, аёллар учун уйда намоз ўқиш маъқул бўлса-да, уларнинг масжидга қатнашини рад қилманг, деган экан[371]. Мавлона Маудидийнинг келтиришича, Муҳаммад Пайғамбар аёлларнинг масжидга қатнашида маълум бир фарқ, яъни тартиблар борлигини билдирган. Масалан, масжидда аёллар эркаклардан орқароқда ўтириши ёки бошқа, эркаклардан тўсилган жойда намоз ўқиши мумкинлигини билдирган. Бундай одат Пайғамбар тирик пайтида амалда бўлган[372]. Абдулатиф Ҳаммудийнинг келтиришича эса, аёллар кўпинча уйида, якка хонадонида ёки масжидга яқин уйларда намоз ўқишган. Бунда мулланинг овози эшитилиб турган, аёллар унга қараб намоз тартибларини бажаришган. Бу пайтда, агар аёлнинг эмизикли боласи бўлса, у бошқа хонада турган. Бироқ мусулмон хотин-қизлар намозни канда қилмаслиги, уни иложи борича тўла бажариши кераклиги ўрнатилган[373]. Исломшунос Муҳаммад Имроннинг таъкидлашича, аёлларнинг алоҳида намоз ўқиши, аввало уларнинг саломатлигини асраш учун керак тартиб эди. Намоз ўқилаётганида гавда

---

[367] Қуръони карим. А.Мансур таржимаси. - Тошкент: Чўлпон, 1992. 32 б.
[368] Қуръони карим. А.Мансур таржимаси. - Тошкент: Чўлпон, 1992. 33 б.
[369] Қаранг: Шайх назруллоҳхон эшон ўғли Ўроқхон (Рафиъиддин) ҳожи. Саломатлик сирлари. - Тошкент:Qamar media нашриёти, 2020. 66 б.
[370] Имом Бухорий. Ҳадислар. - Тошкент:” Zilol bulog” нашриёти, 2021. 37 б.
[371] Қаранг: Хаттаб Х. Справочник мусульманской женшины. - Алмати: “Классик” М., 2004. С. 7.
[372] Қаранг: Мавлона Сайид Абул Аалйа. Purdah and Status of Women in Islam.-Деҳли, маркази Мактаби Исломи, 1981. P. 208
[373] Қаранг: Ҳаммудий А. The Family Structure in Islam. N.Y. American Trist Publications, 1977. P. 38-47

маълум бир позада туради, бу кўриниш диққатни жалб этиши ёки аёлдан қутилмаганда ёқимсиз чиқиндилар, қон, суюқлик чиқиши мумкин, бу ҳол бутун намозхон жамоага манзур келмаслиги мумкин. Муслима аёлларнинг саломатлигини таъминлаш ва уларнинг эркин, эмин намоз ўқишига халақит бермаслик учун ҳам шундай тартиб ўрнатилган[374]. Албатта, масжидга қатновчи аёлдан узун куйлак, панжадан ташқари кўринмайдиган тарзда кийиниш, упа элик ишлатмаслик, тор ёки эркакларга хос тарзда шаровар, шим киймаслик, ҳижоб талаб этилган эди. Агар намоз уйда ўқилса, эркак олдинда, хотини орқасида турган, агар намоз икки ёки ундан зиёд аёллар ўртасида ўқилса, бошловчи аёл имом каби аёллар олдида эмас, балки улар ўртасида турган ва иқомат қилган. Жума намози барча мусулмонларга шарт қилиб қўйилган, аммо унга аёллар масжидга бориши зарур эмас, деб ҳисобланган.

Вақт ўтиши билан, Халиф Умар (634- 644) пайтида аёлларнинг масжидга қатнаши тақиқланган. Агар Муҳаммад Пайғамбар тириклик пайтида ислом тартиблари, шу жумладан, намозга бўлган муносабатлар ҳам энди шаклланаётган бўлса, Умар пайтида улар маълум бир тартибга келтирилади ва Қуръони карим ҳам яратилади. Исломнинг давлат ва бошқариш тарзига айланиши, бу давлат ва бошқаришнинг эркаклар қўлида бўлиши патриархал муносабатларнинг қарор топишига таъсир этган. Муҳими шундаки, тақиқ аввало хотин-қизлар саломатлигини назарда тутган. Намознинг ўзига хос жисмоний машқлар эканини айтиб ўтиш зарур. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг ёзишича, бундай машқлар инсон организмига ижобий таъсир этади, ундаги эгулувчанлик, чаққонлик, ўз танасини идора этиш каби одатларни шакллантиради. Шу билан бирга намоз, бу энг асосийси, инсон фикру зикрини, руҳиятини Оллоҳни англашга, у билан бирга бўлишга, кишиларда жамоа бўлиб яшашга ўргатади[375]. Ислом динида Рамозон ва Қурбон ҳайит байрамлари алоҳида воқеликлар сифатида нишонланади. Байрамлар инсонни нимагадир умид қилиб яшашга ундайди, кутилаётган тантанада кишилар учрашади, маълум бир анъаналарни такрорлашади ва ҳордиқ олишади. Улардаги энг азиз жиҳат мусулмонларнинг бир-бирлари билан дийдор кўришишга, қутловга бориш одатидир. Алий Нозимо ёзади: “Қутлов, ҳол сўровга бормак орадаги дўстликни, биродарлик ва иймонни мустаҳкамлайдир. Ўрни келганида улуғларимизга, дўстлару қариндошларимизга, яқин танишларимизу, қўни қўшниларимизга қутловларимизни ва ташаккурларимизни билдирмак зарур, лекин бир сабаб ила қадимий урф-одатимизни тугатувга тиришишлар жуда фойдасиздир. Қутловлар, ҳол сўровлар ё ихтиёрсиз, ё ихтиёр ила бўлур”[376]. Демак, қутлов, бир-бирини кўрмак ва ҳол аҳвол сўрамак иноқликни, дўстликни мустаҳкамлайди, кишига яхши кайфият бағш этади. Бу амаллар ихтиёрий тарзда амалга оширилади, байрамдаги ушбу психологик омил эътиқодни мустаҳкамлаш воситаси ҳамдир. “Ихтиёрсиз ҳол сўров ташаккур билдирув ва ҳайитларда кўрувга борувлар, байрам қутловлари ва шодлик кунларида табриклов ёки қайғули кунларда бориб, ҳамдардлик билдирувдир. Ҳайитлар кириб келганда, қайси бир кунида бўлмасин, яқинларни бориб кўрув лозимдир. Хотунлар айтганидек: “Хотунларнинг байрами ўттиз кундир”, деган сўзларига амал қилиб, ялқовлик қилмай, тезда ҳурмат, улуғлик жиҳатидан аввал кўриш керак бўлганларидан бошлаб тартиб ила тез кўриб, ишни битирув адабу тарбияга боғлиқдир. Ҳайитларнинг биринчи, иккинчи кунларида энг ҳурматли кишиларни ва қариндошларни қутлаш учун уйларига бориладир”[377]. Рамозон ва Қурбон ҳайитларига тайёргарлик хотин-қизлар зиммасига юкланади. Улар нафақат турли нарсалар, егуликлар тайёрлашади, эсланадиган ва бориладиган жойларга хос, дилни хурсанд қиладиган, исломда тақиқланмаган овқатларни тайёрлайдилар. Бу озиқ-овқатлар мусулмонларнинг соғлиқига акс таъсир этмаслиги, чин дилдан ва ислом тақиқланмаган гўшт, ёғ, сабзавот ва бошқа нарсалардан тайёрланиши зарур. Ҳажга бориш исломдаги фарзлардан бири.

---

[374] Қаранг: Имрон М. Ideal Woman in Islam. Lahor Islamic Publications Ltd, 1981. P. 124

[375] Қаранг: Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Намоз. - Тошкент: Шарқ, 2009. 12-16 б.

[376] Нозимо, А. Қизлар тарбияси. - Тошкент: Камалак, 1994. 47 б.

[377] Ўша жойда

ХОТИН-ҚИЗЛАР ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ: ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Ачилова М.Э.-НДПИ, катта ўкитувчи

Резюме.В данной статье изучается социально- полтитическая активность женщин с историко-философского точки зрения.

Жамият тараққиёти нафақат комил инсонни тарбиялаш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш, балки маънавий-маърифий етуклик, ахлоқийлик, маданиятлиликни ҳар бир кишида тарбиялашга кўп жиҳатдан боғлиқ. Зеро, ана шундай юксак масъулият аксарият хотин-қизларимиз зиммасига тушади. Хотин-қизлар бугун жамият таянчи, тараққиёт мезони сифатида эътироф этилади. Мазкур куч ортида эса муҳтарам онахонларимиз, мунис опа-сингилларимиз ва ўз сўзига эга дугоналаримиз туради. Афсуски, бу ажойиб жинс вакилларининг ижтимоий ҳаётдаги ўрнига тарихий тараққиёт босқичларида турлича қарашлар мавжуд бўлиб, улар фаолияти ҳамма вақт ҳам етарлича баҳоланмаган. Масалан антик даврнинг буюк файласуфлари Платон ва Аристотелнинг “эркак аёлдан устун”[378] деган хулосага келиши албатта, мулкий тенгсизлик ҳукмрон бўлган даврнинг хусусиятлари билан боғлиқ. Лекин шунга қарамасдан, асрлар давомида ўлмас, инсоният тараққиётига хизмат қилувчи ижимоий-фалсафий ғоялар яратган буюк файласуфларни ҳам аёл дунёга келтириб, тарбиялаб, шу даражага етказганини унутмаслик керак.

Тарбия бобида шарқона қарашлар ўзига хос бўлиб, инсон ҳаётининг моҳияти ҳалол ва покликда, эзгулик ва фозилликда, адолат ва фаравонликда, тенглик ва дўстликда эканлигини назарда тутади. Дарҳақиқат, тарихга назар ташлайдиган бўлсак, оқила, зукко аёлларимизнинг сиёсий жиҳатдан билимдон ва фаоллигига гувоҳ бўламиз. Аждодлар маънавий меросини ривожлантириш Шарқ халқларига хос фазилат бўлиб, авлодлар давомийлигини таъминлашда насл тозалигига катта эътибор берилган. Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в. бу ҳақда таъкидлаб: “Ўз уруғингизга яхши зотлардан танланг, чунки аёллар ўз биродарлари ва ҳамшираларига ўхшашларни туғадилар” [379] дейди. Тиббиётнинг буюк олими Абу Али ибн Сино ҳам авлод саломатлигига жиддий эътибор бериб: “Агар одам бақувват ва соғлом бўлиб, ҳар хил насл касаллигидан холи эрса, унинг авлоди ҳам соғлом бўлади”, [380]деб таъкидлайди. Маънавий қадриятларимиздаги бу анъанани Амир Темур ҳам давом эттиради. Буюк соҳибқирон Амир Темур ва унинг авлодлари билан боғлиқ ижтимоий-сиёсий ҳаётни ўрганар эканмиз, юқоридаги фикрларга тўлақонли амин бўламиз. Барча инсонлар Худо олдида тенгдирлар ёки ” Оллоҳ бирор неъмат билан биринигизни биринигиздан ортиқ қилиб қўйган бўлса,сизлар уни (ҳасад-адоват билан) орзу қилманг! Эркаклар ҳам ўз меҳнатларидан насиба олурлар, аёллар ҳам ўз меҳнатларидан насиба олурлар,”[381] деб таълим берувчи диний ўгитларга садоқатли Амир Темур ўз даврида аёлларга алоҳида эътибор,ҳурмат-икром кўрсатишни йўлга қўйди. Айниқса,ақл-идрокли, фаросатли ва билимли аёлларни улуғлади. Диний ва дунёвий илмлар ривожига кенг имкониятлар яратган буюк соҳибқирон Ўрта Осиё тарихида 2- Уйғониш даврини яратди. Жамият ва давлат равнақида маънавият, маърифат, адолат устуворлигига эришган давлат арбоби яратган шарт-шароит ва имкониятлар туфайли эса темурий маликалар асрларга татигулик муваффақиятларни қўлга киритдилар. Таъкидлаш лозимки, Амир Темурнинг ҳақиқий юрт ўғлони, буюк тарихий шахс бўлиб етишида ҳам мўътабар ва зукко аёл- Тегина бегимнинг хизматларини тарих унутмайди. Амир Темурнинг суюкли хотини Сароймулкхонимнинг мушкул вазиятларда соҳибқиронни оқилона маслаҳатлар билан қўллаб-қувватлагани ўша даврда сарой элчиси бўлган Клавихо томонидан ҳам

[378] Г.Скирбекк, Н.Гилье. Фалсафа тарихи. Т.2002, 134-бет.
[379] Қуръони карим. Т.: “Чўлпон”, 1992, 245-бет.
[380] Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. Т.: Мерос,1992, 59-бет.
[381] Қурони карим. Нисо сураси. Т.: 1992, 58-бет.

таъкидланган. Сароймулкхоним нафақат Темур фарзандлари ва невараларининг оқила тарбиячиси, балки ”бунёдкор ва яратувчи малика” тимсоли ҳамдир. Униг саъй-ҳаракати билан қурилган мадраса, хонақоҳ ва бошқа иншоотлар Шарқ аёлининг ақл-идроки, ижтимоий-сиёсий фаоллиги намунаси сифатида ҳозиргача сақланиб келмоқда.

“Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишларни давлат юмушлари билан баравар кўрдим: насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали саломатлигини аниқладим. Келин бўлмиш насл-насаби,одоб-ахлоқи соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина эл-юртга тўй-томоша бериб, келин туширдим.”[382]

Соҳибқирон бобомизнинг ана шу йўсинда иш тутиб, адашмаганлигига тарих гувоҳдир. Зеро темурий маликалар : Бибихоним, Тағой Туркон оғо, Мулкат оғо (Мулк оғо), Гавҳаршод бегим, Гулбаданбегим, Моҳларойим...ва бошқалар Мовароуннаҳрнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим ўрин тутган фарзандлар тарбиялабгина қолмасдан, давлат ишларида ҳам фаол бўлган. Тарихий маълумотлар аксарият вақтини тоат- ибодат ва китоб мутолаасига бағишлаган Шоҳруҳ Мирзонинг девон ва салтанатни бошқаришда яқин ёрдамчиси ўктам ва тадбиркор аёли – Гавҳаршодбегим бўлганлигини таъкидлайди. Мулкат оғо ҳам Гавҳаршодбегим каби сиёсий фаол бўлиб,қатор бунёдкорлик ишларига бош-қош бўлган: Ҳиротда “Дорулҳадис” номли хонақоҳ, иккита ҳаммом, Ҳиротдан 8 фарсах нарида Амударёга борадиган йўл устида битта работ, Балх шаҳрида бир мадраса, бир “Дорушшифо” қурилиши унинг номи билан боғлиқ.

Тарих силсилалари эвазига аянчли тақдир соҳибаларига айланган хотин-қизларимиз ҳаёти Увайсий таърифидагидек, “...эшигу-туйнугидан йўқ нишон”, бўлган жамиятда “...гулгун пок қизлар” умри “бағриқон”ликда ўтди. Лекин шунга қарамай, улар тенглик, озодлик учун курашиб, тутқунликдан фақат илм-маърифат, ақл-заковат билан чиқиш мумкинлигини англаб етдилар.

XIX асрнинг иккинчи ярми, XX аср бошларида яшаган машҳур шоира Анбар Отин ўзининг “Қаролар фалсафаси” асарида хотин-қизларимиз келажагини шундай таърифлайди: ”Бир замона бўлурки, камина муштипар каби мазлумалар олийжаноб орзу қилғондан зиёда бўлур, тамома мазлумалар яхши кун кўриб, яхши либос кийиб, тинч рўзғор ўтказган сабаб, аларни авлоди хатарсиз таваллуд ўлиб, яхши тандўст, серғайрату меҳмондўст бўлиб камолга етар. Ул замонда барча халқ соҳибжамол бўлур.”[383]

Дарҳақиқат, бугун маърифатпарвар момоларимиз Бибихоним, Гулбаданбегим, Нодирабегим, Зебунисо, Увайсий, Анбар Отинларнинг орзулари рўёбга чиқди. Хотин-қизларимиз нафақат оқила рафиқа, меҳрибон она, балки жамият тараққиётининг барча соҳасида асосий етакчи куч бўлиб шаклланди.

Маълумки, турмуш даражаси паст, иқтисодий жиҳатдан ўта қийинчиликда ўсган ва тарбияланган аёл ўз фарзандига оналик меҳрини тўлиқ бера олмайди. Боланинг ўз навбатида ватанпарвар, серғайрат, меҳмондўст, юксак маданиятли бўлиб камолга етиши мураккаб ижтимоий, сиёсий, иқтисодий муносабатларга узвий боғлиқ. Ана шундай тарихий сабоқлар бугун хотин-қизларимизни жисмоний ва маънавий салоҳиятларни уйғунлаштиришдек муҳим хулосага олиб келди. Интеллектуал салоҳият асри бўлган XXI асрда –хотин-қизларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш масалалари тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда республикада жами 7 та академик, 700 га яқин фан доктори ва 7000 дан зиёд фан номзоди[384] илмий даражасига эришган хотин-қизлар нафақат ижтимоий-маънавий ҳаётимизнинг асосий бўлаги – оила тараққиётига, балки жамият равнақи учун муҳим бўлган фан тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бу рақамлар хотин-қизларимизнинг илм-маърифатга интилишини қай даражада кучайганлигидан шаҳодат беради.

---

[382]Амир Темур ўгитлари.Т.: Наврўз.1992, 58-бет.

[383] Ўзбек адабиёти.5-том, 2-китоб,Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. Т. 1968. 23-бет.

[384] М.Шамсиева. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришда хотин-қизлар нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолияти масаласига доир.// Ижтимоий фикр-инсон ҳуқуқлари. 2011. №2. 103-бет.

Замон тезкор, тараққиёт илдам бораётган бугунги кун ҳар биримиздан зукколикни талаб қилади. Замон талабига мос иқтидорли, қобилиятли фарзандлар албатта маънавиятли оилалар бағрида тарбияланади. Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек,: “...фақат замонавий билим ва касб-ҳунарларни пухта эгаллаган, мустақил фикрлайдиган, доимо эл-юрт тақдирига дахлдорлик туйғуси билан яшайдиган..” ёшлар янги Ўзбекистоннинг келажагидир.Шундай экан бу масалага ўта жиддий ёндашиш керак. Зеро, мустақил ҳаётга қадам қўйган ёшлар кўпинча дуч келадиган муаммолар: оила ва жамоат орасида ўз ўрнини топа олмаслик, ўз шаъни, қадр-қиммати учун кураша олмаслик, мушкул вазиятлардан чиқиб кета олмаслик каби ҳолатлар ҳам оилавий тарбиянинг кемтиглиги аломатидир. Бундай салбий ҳолатларни бартараф этишда қуйидаги тавсияларни таклиф қиламиз:

- оиладаги маънавий муҳитга жиддий эътибор бериш, эр-хотиннинг маърифатли бўлишга интилиб яшаши;
- оила ва боғча, оила ва мактаб,... муносабатларини йўлга қўйиш;
- ОАВ орқали, китоб мутооласи, интернетдан олинган маълумотлар муҳокамаси эвазига фарзандни мустақил фикрлашга, ўз фикрини ҳимоя қила олишга ўргатиш;
- оиладаги меҳнат жараёнлари орқали иқтисодий муносабатларга тайёрлаш;
- ўзаро муносабатларда каттага ҳурмат, меҳр-оқибат, меҳмондўстлик, бағрикенглик каби қадриятларни шакллантиришга қаратиш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, нафақат миллий мерос, балки умуминсоний маънавий бойлик бўлган одоб-ахлоқ, таълим-тарбия соҳасидаги қадриятларни тиклаш, уларни замонавий руҳ билан бойитиш, ёш авлодни улар билан яқиндан таништириш, мустақиллигимизни мустаҳкамлашда муҳим бўлган инсонпарварлик, барқарорлик, бағрикенгликни қарор топтиришдек муқаддас вазифа интеллектуал салоҳиятли хотин-қизларимиз зиммасидаги масъулият бўлиб қолаверади. Узоқ ўтмишдаги аёлларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги фуқаролик жамияти қураётган бугунги авлод вакилларини уларга муносиб ворис бўлишга даъват этади, деб ишонамиз.

ИСЛОМ ДИНИ ТАЪЛИМОТИГА АМАЛ ҚИЛИШ ВА УНДА ОДОБ-АҲЛОҚ ҚОИДАЛАРИ

Шоназаров Ў.А.-НавДПИ., ўқитувчи

ANNOTATION. This article deals with the application of the teachings of the holy religion of Islam, the duties of children to their fathers and mothers, and the ways in which human beings can attain happiness in both worlds

Исломий маънавият нуқтаи – назаридан қараганида ҳар бир уламо, ҳар бир диний раҳбар фаолияти оддий мўмин – мусулмонлар диққат – эътиборида бўлиб, уламолар ҳалол – поклигини кўриб кимдир ҳавас ва харис – ташналик билан дин йўлига киради ва икки дунё саодатига эришади, кимдир эса ўзи ҳаддан ташқари таассуб қилган, идеал деб билган уламонинг ғайришаръий ишини кўриб диндан оғади, уламолар, дин пешволарига нисбатан ихлоси қайтади.

Таассуф ила шу нарсани таъкидлаш жоизки, кўп вақтлар умидларимиз саробга алданиб қолади . Ҳоҳ диний , хоҳ дунёвий мартаба соҳиби бўлган киши имкони борида одамларга қўлдан келган яхшиликни аямаган бўлса эл-юрт дуосини олиб, кундан-кунга рўшноликка эришиб боради. Аксинча ўз қудратини номойиш қилиб, биринчи навбатда ўзи таниган кишиларининг олиб бораётган фаолиятини синдиришга ошиқувчи инсон тезда ўз мартабасидан ҳам маҳрум бўлади, эл назаридан қолади ва номи тубан инсонлар қаторида ёдга олинади.

Ижтимоий ҳаёт жараёнида, албатда юрагида эзгулик ва самимият бисёр инсонлар бўлгани ҳолда, кўпинча бизни эътиборимизни онги ноқис, нафси ўпқон, иймони заиф бўлган амалдорлар тортади, чунки ҳаётимиз қай даражада фаровон ва эркин бўлиши аксарият ҳолларда шулар қулида бўлади. Яъни уларнинг ҳайрихоҳлиги билан тўхтаган иш юришиб кетиши, ёки аксинча, уларнинг кўрган чораси билан юриб турган иш – фаолият инқирозга учраши мумкин.

Ахлоқ - ижтимоий ҳодиса. У инсонлар ўртасидаги муносабатлар маҳсули. Жамиятда ёлғиз бир инсоннинг аҳлоқли бўлиши этарли эмас, зеро аҳлоқ кишилар ўртасидаги муносабатларнинг энг муҳими, энг эътиборлисидир. Ислом дини таълимотига кўра жаннатга кириш гўзал ахлоқли кишиларга насиб этади. Ҳар бир инсон гўзал ахлоқларни билиши, ўрганиши, одатга айлантириши, амалиётга тадбиқ этиши, ҳаётининг ҳар лаҳзаси, ҳар соҳасида амал қилиши керак.

Қуръони Каримда ҳам одамлар гўзал, яхши, эзгу амаллар қилишга буюрилади. Солиҳ амаллар кишиларга фақат наф келтиради. Яхши амаллар дейилганда илм ўрганиш, намоз, закот, рўза каби фарз амалларни адо этиш, қодир бўлса ҳажга бориш, омонатга хиёнат қилмаслик, ёлғон сўзламаслик ва хайрли ишлар қилиш тушунилади. Гўзал ва хайрли ишлар билан бир қаторда инсон ёмон ҳулқларни ҳам билиши ва улардан сақланиши лозим. Ислом динининг мақсади ҳам ёмон аҳлоқдан ҳоли, яхши ҳуқли инсонни шакллантиришдир. Инсон ўзида ижобий фазилатларни шакллантириб бориши учун энг аввало ўз нафсини поклаши лозим. Қуръони Каримда: «Қад афлаҳа ман закко (اعلى ٢١ : 14 оят) – Дарҳақиқат, куфру исёндан пок бўлган киши нажот топади», ва яна: «Қад афлаҳа ман заккоҳо. Ва қад хоба ман дассоҳа (Шамс: 9-10) – Дарҳақиқат, уни (яъни, ўз нафсини - жонини имон ва тақво билан) поклаган киши нажот топади. Ва у (жонни фисқ – фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлади», - дейилади. Имом Ғаззолий айтганидек, агар инсон нафсининг ёмон жиҳатларидан ҳимояланмаган бўлса, унга эгаллаган илмидан наф бўлмайди. Нафсини ислоҳ қилолмаган кимса дунё ва охиратда афсус чекиб, залолатга қолади. Зиён ва муваффақиятсизликка учраб, имкониятини бой беради.

Мусулмон киши учун энг асосий нарса – Аллоҳдан қўрқиш, тақво ва хуш аҳлоқли бўлишдир. Ахлоқ – одобли инсоннинг ишлари юришади, одамлар билан муносабатлари яхши йўлга қўйилади, атрофдагиларга фойдаси тегади, ўзи ва ўзгалар бахтли яшашларига сабабчи бўлади. Аҳлоқини ислоҳ қилиб, яхши ишларга одатланмаган инсон ўзининг ва бошқалар хафагарчилигига, жамият осойишталигининг бузилишига сабабчи бўлиб, нотинчлик ва келишмовчиликларни келтириб чиқаради.

Гўзал ахлоқ – одиллик, адолатлиликдир. Жамият муносабатларининг ҳамма жабҳасида адолат билан иш юритиш одатий ҳолга айланиши лозим.

Ҳар қандай жангу жадалда ҳам сабр – қаноат керакдир. Ҳаётда зафар қучмоқ учун Қуръони Каримда иккита шарт кўрсатилади. Улардан бири тақво, иккинчиси сабрдир.

Тақво нима ? Аллоҳдан қўркувчи, эҳтиёткор, парҳезкор, ҳисоб – китобли, гуноҳ – ҳаромдан сақланувчи, қочувчи инсон тақволи ҳисобланади. Тақво жаннатга йўл очади, зафар қозонишнинг шарти ҳамдир.

Сабр нима ? Сабр - инсон қасд қилган нарсасини қўлга киритиш воситаси. Сабрнинг ўзи ачччиқ бўлсада, натижаси ширинди р.Гўзал ҳулқлардан яна бири – марҳаматдир. Профессор М.А. Жўшон истилоҳига кўра бу тушунчанинг мазмуни раҳмдилликдир, ўзгаларга ачиниш туйғусидир. Ҳадисда келтирилишича «Кимки бошқаларга марҳаматли бўлмас экан, у ҳам марҳамат кўрмайди», яъни инсон Аллоҳдан қилмишига ва феъл – атворига кўра жазо ёки мукофат олади. Ҳудонинг раҳму шафқатидан умидвор ва жазосидан қўркувчи инсон раҳмли ва марҳаматли бўлиши керак. Имом ибн Исмоил ал – Бухорий «Ал - адаб ал - муфрад» китобида ривоят қилинишича, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) шундай деганлар: «Ризқи кенг ва фаровон бўлишини ва ҳаёти узоққа боришини яхши кўрадиган киши қариндошларидан ўзини узмасин.» [385]

Ҳадисларда айтилишича марҳаматли инсон аввало ўз ҳимматини яқин қариндошларига кўрсатиши керак. Аммо Аллоҳ яратган барча маҳлуқотларга ҳам марҳаматли бўлиши керак. Пайғамбаримиз (с.а.в.)дан ривоят қилинишича, бир аҳлоқи ёмон аёл йўлда келаётиб, чанқаган, эҳтиётлик билан қудуққа тушиб сув ичгач, ташқарига чиқиб кўрсаки, бир ит тоза чанқаганидан тили осилиб кетган, иссиқда юришга мадори этмай қолган. Аёл бу ҳолни кўриб, яна қудуққа тушган ва оёқ кийимида сув олиб чиқиб, итни суғорган. Аёлнинг бу иши

[385] Имом Бухорий.Ал- адаб ал- муфрад. «Ўзбекистонг» 1990. 33-бет.

Аллоҳнинг мағфиратига, авф этишига, жаннатга киришига сабаб бўлган. Бу ҳадисда эътиборга молик бир жиҳат бор. Маълумки ит ислом динида энг ифлос жонивор ҳисобланади. Унинг нафақат оғзи, ҳаттоки нафаси теккан неъмат ҳаромдир. Шунга қарамай аёлнинг итга нисбатан марҳамати Аллоҳга маъқул бўлган.

Заруратсиз ит боқиш Пайғамбаримиз (с.а.в) томонидан таъқиқланган. Абу Ҳурайра (р.а)дан ривоят қилинган ҳадиси шарифда шундай дейилади: «Кимки чорва, ов ёки экиндан бошқаси учун ит сақласа, у ҳар куни ўз ажридан бир қиротдан маҳрум бўлади» (Бухорий, Муслим ривоятлари). «Сунан Насоий» китобида ит бор уйга фаришта кирмаслиги айтилган.

Пайғамбаримиз (с.а.в) шундай деганлар: «Агар итлар ҳам (Инсонлар каби) бир жамоа бўлмаганларида эди, уларнинг ўлдирилишларига амр берган бўлар эдим» (Абу Довуд, Термизий ривоятлари). Қуръони Каримда ҳам «Ерда судралиб юрган ҳар бир жонивор, осмонда қанот қоқаётган ҳар бир қуш худди сизлар каби (Бизнинг қўл – остимиздаги) жамоалардир» (Анъом сураси 38 - оят). Бу оят мазмунига кўра инсонлар жамики махлуқотларга шафқат билан муносабатда бўлиши керак.

Яна шунга эътибор қаратмоқ лозимки шафқатсиз инсон Аллоҳнинг марҳаматига сазовор бўла олмайди. Бу фикрнинг далили сифатида шундай ривоят келтирилади: Бир аёл мушукдан ғазабланди. Мушук қайсидир қилмиши туфайли аёлнинг нафратига дучор бўлди. Шунда бу аёл мушукни қамаб қўйиб, овқат ҳам бермаган, қўйиб ҳам юбормаган. Оқибатда мушук қамалган жойида азобланиб, очликдан ўлган. Аллоҳ у аёлни жаҳаннамга солган.

Меҳр – мурувватли бўлиш ҳақида Қуръони Каримда ҳам таъкидланган. Бақара сурасида шундай дейилган: «Бир – бирингизга фазлу мурувват қилишни унутманг. Аллоҳ нима қилаётганингизни кўриб – билиб туради»

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, меҳр – мурувват энг аввало яқин қариндошлардан бошланиши керак. «Бунинг (неъматларнинг) эвазига мен фақат яқинларингизга меҳр – мурувватли бўлишингизни талаб қиламан» (Шуаро сураси 23 - оят).

Гўзал ахлоқ кўринишларидан яна бири вафодир. Буюк ватандошимиз, ғазал мулкининг султони Алишер Навоий «Вафосизда ҳаё йўқ», - деб бежиз айтмаган. Вафо, бу – берган сўзига содиқлик, ўз ахдидан қайтмаслик, садоқатнинг амалда намоён бўлиши, омонатга ҳиёнат қилмасликдир.

Вафо тушунчасига энг содиқ олим, муҳаддислар султони Имом Исмоил ал – Бухорийнинг мислсиз хизматлари бутун ислом оламида машҳурдир.Бу буюк аллома Расулуллоҳ (с.а.в)дан ҳадис қайси шахслар орқали етиб келганлигини тахлил қилиб, уларнинг номларини изчил баён қилган.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) шундай дейди: «Ишончли бўлмаганда имон йўқ, аҳдига вафо қилмаганда диёнат йўқ».[386] Иймон – эътиқодли кишиларнинг асосий фазилатларидан бири ахдга вафодир. Вафодор киши кек сақламайди.

Расулуллоҳ (с.а.в) айтадилар: «Сенга ишонганнинг ишончини оқла, сенга ҳиёнат қилсалар ҳам сен ҳиёнат қилма».[387] Вафоли инсон оқ кўнгил, хайрихоҳ бўлади. «Биродарига тўғри йўлни била туриб, бошқа йўлни кўрсатиш - ҳиёнат»[388]дир.

[386] Инсон кўрки одоб. Тошкент 2004 –й 25 – 26 бетлар
[387] Инсон кўрки одоб. Тошкент 2004 –й 25 – 26 бетлар
[388] Инсон кўрки одоб. ТИУ. Тошкент 2004. 26 – бет.

SIROJIDDIN SAYYID SHE‘RIYATIDA ISHQ KONSEPTI

Nurmanova Sarvinoz Furqat qizi-
NavDPI tayanch doktoranti

Annotatsiya: maqolada Sirojiddin Sayyid she‘riyatida ishq konsepti va uning falsafiy jihatlari hamda badiiy asar matn ta‘sirchanligini oshirishdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Sirojiddin Sayyid,ishq konsepti,psixolingvistika, pragmalingvistika.

Аннотация: В статье анализируется концепт любви в поэзии Сирожиддина Сайида и ее философские аспекты, а также ее роль в повышении чувствительности литературных произведений.

Ключевые слова: Сирожиддин Саййид, концепт любви, психолингвистика, прагмалингвистика.

Annotation: The article analyzes the concept of love in Sirojiddin Sayyid’s poetry and its philosophical aspects, as well as its role in raising the sensitivity of literary works.

Key words: Sirojiddin Sayyid, concept of love, psycholinguistics, pragmalinguistics.

Ma‘lumki, jahon tilshunosligida matnga dastlab asosan semantik va sintaktik nuqtayi nazardan yondashilgan.

XXI asr tilshunosligida unga faqat til tizimi unsurlarining nutqqa ko‘chirilishi jarayoni mahsuli sifatida emas, balki ijtimoiy qiymatga ega bo‘lgan muloqot shakli, o‘zida muayyan intellekt egasining bilimlarini, lisoniy tafakkurini aks ettiruvchi murakkab qurilma sifatida qarala boshladi.

Psixolingvistika va pragmalingvistikaga oid tadqiqotlarda matnning yaratuvchisiga dastlab e‘tibor qaratildi. Hozirgi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, lingvokulturalogiya, diskursiv tahlil kabi sohalar ushbu masalani tilshunoslikning markaziy muammolaridan biriga aylantirdi. Shaxs omilining tadqiqi tilshunoslik fanining psixologiya, mantiq, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan uzviy bog‘likligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy o‘zbek she‘riyatining rivojiga o‘zining munosib hissasini qo‘shgan shoirlardan biri Sirojiddin Sayyid o‘zbek tilining lug‘at boyligining oshishiga , tilimiz semantik taraqqiyotiga ham o‘z ulushini qo‘shib kelmoqda.Shoir she‘rlarida ifoda sodda , fikrlar lo‘nda bayon qilingani bois ko‘pchilikning e‘tirofiga sazovor bo‘lgan.

Sharq adabiyoti shaklni ham, g‘oya va ijodiy konsepsiyani ham Qur‘oni karim va hadisi shariflardan olgan.

Shoirning zamonaviy va diniy-tasavufiy mazmundagi she‘rlarida ishq talqini va muhabbat mavzusi o‘ziga xos yo‘nalishda ifoda etiladi.

Men ishq elining nola-yu afg‘onida kuydim,
Ko‘ngil uyining otashi armonida kuydim.
Mehrin tilabon o‘tsa agar oshiqi zorlar,
Mehrimni berib men esa tovonida kuydim.[1.4-5 b]
Mushkul edi yo‘l, ranj ila izhoriga yetdim,
Sizlar ko‘yida, men esa domonida kuydim.
Do‘st kim, raqib kim, haq birla hakim kim, —
Bilmay aslin lol ila hayronida kuydim. [1.4-5 b]

Ishq mavzusi bugungi davr she‘riyatiga qadar qo‘shiq, o‘lan, aytishuvlardan tortib g‘azal, doston, poemalarning g‘oyaviy asosini tashkil etishi, inson kamolotining vositasi ekanligi ta‘riflanadi.

Nazariy tadqiqotlarda ishq musulmon xalqlari mumtoz adabiyotining o‘zak mavzusi ekanligi, g‘azalning noyob nazm namunasiga aylanishida ishq mavzusi ko‘lami kengligining asos bo‘lgani, ishqning turkiy va arab adabiyotidagi islomgacha va islomning ilk shakllanish bosqichlaridagi talqinlari keltiriladi.

Ishq so‘zi “Devonu lug‘otit turk”dagi adabiy parchalarda “uzik”, “o‘zik”, ba’zan “sevukluk” “ishq”ning ma’nodoshi sifatida, ma’shuqa ma’nosida esa “sevuk” so‘zi turkiy

she’riyatda qo‘llangan. Bu turkiylarda ishq mavzusining nazmda bayon qilinishi arablar istilosidan ancha oldin shakllanganligini va muayyan taraqqiyot bosqichini bosib o‘tganligini ko‘rsatadi.

Voqelikning inson ongida aks etish jarayoni juda murakkab hodisa. Bunga hissiy (bundan tasavvurlar hosil bo‘ladi) hamda mantiqiy bilish (bundan konsept va tushuncha hosil bo‘ladi) orqali erishiladi. Badiiy matn mazmunini to‘g‘ri anglash uchun muallif maqsadini his etish va mantiqiy fikrlash muhim.

Kognitiv tilshunoslik –dunyoning lisoniy tasvirida muayyan konseptning mohiyati va dunyo voqeliklari bilan bog‘liqligini o‘rganuvchi fandir. Konsept esa kognitiv tilshunoslik fanining asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lib,madaniyat va inson o‘rtasidagi aloqa o‘rnatuvchi elementdir.

“Konsept insonning o‘z milliy qarashlari bilan to‘qnashuvi natijasida hosil bo‘ladigan fikrlash jarayonining mahsulidir”. [3.14]

Zamonaviy o‘zbek she‘riyatining rivojiga o‘zining munosib hissasini qo‘shib kelayotgan O‘zbekiston xalq shoiri S.Sayyid she‘rlarini o‘qir ekanmiz, shoirning falsafiy qarashlari, hayotiy xulosalari, muammolar, ularning yechimi yuzasidan mulohazalarini anglaymiz. O‘quvchi she‘r matni orqali uning pragmatik maqsadini anglaydi. Muallifning badiiy mahorati o‘quvchini mulohaza-mushohadaga chorlaydi.

Mushkul edi yo‘l, ranj ila izhoriga yetdim,
Sizlar ko‘yida, men esa domonida kuydim.
Do‘st kim, raqib kim, haq birla hakim kim, —
Bilmay aslin lol ila hayronida kuydim. [1.4-5 b]

Shoir badiiy ijodi o‘zbek tilining lug‘at boyligining oshishiga, uning semantik taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shish bilan birga, uning taraqqiyotiga, qardosh tillar o‘rtasida o‘z jozibasini yorqin namoyon etishiga vosita bo‘lmoqda. Shoir she`rlarining sodda ifodasi, fikr ravonligi, milliy mentalitet tarannumi, badiiy ifodalarining ta’sirchanligi e‘tirofga sazovordir. Uning she’rlari o‘quvchida hayot haqiqatlarini teranroq anglashga, ajdodlarning hayot falsafasi haqidagi o‘gitlari bilan yaqindan tanishishga, uni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Har yon sado berdi maning zori dilimga,
Intildim-u, lekin dag‘i har yonida kuydim.
Dunyoyi azalning g‘azaliy matla’i buldur:
Boshlab hama ishni ani poyonida kuydim.
Ham maqsad-u, ham matlab-u, ham dard-u va ham ishq,
Ham ishq elining nola-yu afg‘onida kuydim. [1.4-5 b]

Olam sir-sinoati inson uchun har doim jumboq bo‘lsa-da, maqsad va uning hosilasi mehnat bilan bog‘liqligi, hayot haqiqatlarini anglashda nafaqat ajdodlar o‘giti, balki inson tafakkuri, hayotiy tajribasining muhim o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Sirojiddin Sayyid she‘ryatida ham majoziy ,ham ilohiy ishq talqinlari ko‘zga tashlanadi. Shoir nazmiyotida muhabbat juda keng ma’noda qo`llanadi:vatanga muhabbat, Yaratganga muhabbat, onaga muhabbat, tabiatga muhabbat,manzar –mahbubaga muhabbat .

Ketar jisming muvaqqatdir,
Vatan — mangu muhabbatdir,
Agar kimda muhabbat yo‘q,
Jahonda nomurod bo‘lgay.
Kelibsan gar surur keltir,
havas birlan g‘urur keltir,
Ki sen ketsang ham ortingdan
El ichra nom-u yod bo‘lgay. [2.7]

Hayot falsafasi haqida shoir xulosasi turlicha talqin etilishi mumkin. Aslida inson maqsadi hayot fasafasini anglash yo‘lida tinimsiz izlanish, o‘rganish va millat dardu-dunyosi qayg‘usini his etish hamda o‘z tafakkuri asosida hayot sinovlari yechimini to‘g‘ri baholay olish darajasiga erishish.

Xulosa shuki, S.Sayyid she‘riyatida ishq konsepti milliy mental xarkterni ifodalashga, insonning hayot falsafasini to‘g‘ri tushunishiga yordam beradi. Shoir she‘ryatida o‘zbek tilining ohoriy leksikasi, o‘ziga xos badiiy tasvir vositalari va sintaktik qurilmalari uchraydiki, milliy qarashlarimiz, o‘zbekona qadriyatlarimiz tuyg‘ularimizni junbishga keltiradi.

Chaman ichra o‘zi ham bir
Atirgulday bo‘lib qolgay,
Dilimning qoniga bulbul
Qanotin gar bulab qo‘ysa. [2.5-b]

Adabiyotlar:

1. Sirojiddin Sayyid she’rlari. ziyouz.com. 4-5b.
2. Sirojiddin Sayyid “Vatan ostonadan boshlanadi” she’riy to‘plam. 7-b.
3. D.S.Lihacheva “Konseptosfera russkogo yazika”.

UCHINCHI RENESSANS KONTEKSIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA`LIMNING INNOVATSION ASOSLAR

Dildor Umurzoqovna Numonova, f.f.d, dotsent-
NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
SamDU 1-kurs talabasi Ro`zimurotov Ramazon Xamza o`g`li

ANNOTATSIYA. Innovatsion ta’limni tashkil etishning pedagogik modulini o`ziga xos jihatlari hamda o`qitishda o`quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o`qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

REZYUME The work on the topic the first chapter of this work studies the peculiarities of the organization of military education as well as the problems of using case studies and interactive methods in teaching the module “Innovation pedagogy fan of predatory and vacancy module o`clock method in training on the module”. The second chapter provides methodological materials vacancy module o`clock method in training on the module ”. This paper highlights the features of the above topic, the prospects for using questions of interactive methods and innovation educational technologies.

O`zbekiston Respublikasining zamonaviy o`qitishda innovatsion ta’lim asosiy mezonlarining olib borishda eng zamonaviy usullardan, bilim, ko`nikma va malakalarni sifatli darajalarini yanada oshirish hamda modulini o`qitishda foydalanilgan interfaol metodlar yordamidagi o`qitish metodikasi moduli bo`yicha nazariy va amaliy mashg`ulotlar, tanlangan mavzuning mazmuni yetarli darajada yoritilishi, ko`zlangan maqsadga erishishi, tarkibiy tuzilmasi ham to`g`ri shakllantirilgan, ana shu kabi jarayonarni hisobga olgan holda tashkil etish mumkin. O'qituvchilarni innovatsion amalda yangi texnologiyaning shakllantirishi uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi loyihaga, loyihani texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. O'qituvchi innovatsion “Innovatsion potentsial, innovatsion muhit, yangi jarayon” faoliyatini tashkil etib, uning shakllanish bosqichlarini quyidagicha belgilashi mumkin:

Birinchi bosqich - tayyor metodik tavsiyanomalar aniq qilib ko'chiriladi.

Ikkinchi bosqich - mavjud tizimga ayrim yangi moslama (modifikatsiya)lar, metodlar kiritiladi.

Uchinchi bosqich - yangi ilmiy g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari va shakli to'la ishlab chiqiladi.

To'rtinchi bosqich - o'qituvchi o'qitish va tarbiyalashning o'z konsepsiyasini va metodikasini ishlab chiqadi.

O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda jamoadagi psixologik muhitni, jamoa a'zolarining qanchalik darajada dunyo ta'lim yangiliklardan xabardor ekanligini hisobga olish zarur. Pedagogika - ta'lim-tarbiya to'g'risidagi ilmiy bilimlar tizimi: ob`yektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir-biriga zid bo'lmaslik uning asosiy xarakteristikalaridir. Insonning shakllanganligi, rivojlanganligi va tarbiyasi haqidagi bilim, uning vuksak darajasi, talabga muvofiqligi obyektivlikning yagona talabidir. O'sib kelayotgan avlod tarbiyasi juda jiddiy jarayon bo'lib, uni o'tkinchi narsalarga bog'liq qilib qo'yish mumkin emas. Chunki uni tashkil etuvchi qoidalar inson tabiati va uning rivojlanishi haqidagi ob`yektiv ma'lumotlarga ziddir. Mustahkam, kuchli. ta'sirchan tarbiya tizimini faqatgina pedagogika fanida o'rnatilgan ob`yektiv asoslar va amaliyotda tasdiqlangan qoidalar yordamida rivojlantirish mumkin. Bu, albatta, innovatsion pedagogika hamda gumanistik (insonparvarlik) pedagogikalar bilan bog'liqdir. Insonparvarlik lotincha "hunmanus" so'zidan olingan bo'lib, "insoniy" degan ma'noni anglatadi. Insonparvarlik - inson qadriyatlari, erkinliklari, baxtga bo'lgan huquqini, qobiliyatlarini rivojlanishi va namoyon bo'lishini tan oladigan qarashlar tizimi. Gumanistik pedagogika, ko'pincha, fanda innovatsiya deb ataladi. Bunga o'quv- tarbiyaviy ta'sir etish natijalari va tizimning ichki qayta tashkil etilishi evaziga erishiladi. Gumanizm - insonning ma'naviy boyligi va yagona konsepsiyasidir. Bu konsepsiyaning asosiy maqsadi shaxs qadr- qimmatini himoya qilish, uning ijodiy erkinligini rivojlantirish, o'z qobilivatini namoyon etishdan iborat. Insonparvarlik pedagogikasi o'z navbatida shaxsga qaratilgan. O'rta Osiyoning mutafakkir allomalaridan Bahovuddin Naqshband, al-Kindiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn Voiz Koshifiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbuddiy, Abdurauf Abdurahimboy o'g'li Fitrat, Hamza Hakimzoda, Asqar Zunnunov , Abdulhamid Cho'lpon va boshqa mashhur qomusiy olimlar ta'lim-tarbiya va madaniyatning rivojlanishining tengi yo'q vakillari hisoblanadi. Bahovuddin Naqshbandning ta'lim-tarbiya haqidagi fikr-mulohazalari va pand-u nasihatlari g'oyat qimmatlidir. U barkamol inson tarbiyasini dastlab odobdan boshlashni ta'kid lab shunday degan edi: "Adab xulqni chiroyli qilish, so'z va fe'lni soz qilishdir... Adab saqlash- muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxtining urug'i hamdir. Agar adabda ozgina nuqsonga yo'l qo'ysangiz ham, nimaiki qilsang, beadablikdek ko'rinadi. Odam o'zini bir xil sifat va ko'rinishda olib yurishi lozimki, toki odamlarda unga tasarruf (ta'sir qilish) tamg'asi paydo bo'lmasin". Forobiy nihoyatda buyuk olim va mutafakkir edi. Chunonchi, uning asarlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, u o'z ilmiy qarashlari bilan yangi davrga darcha ocha bilgan va zamondoshlaridan bir necha asr olg'a ketgan. Forobiyning quyidagi pedagogik qarashlari yoshlarga muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Forobiy birinchi bolib ta'lim va tarbiyaga quyidagicha ta'rif bergan olimdir:

-Ta'lim – ilm, amaliyotlar, samaradorlik va o'rganish bilangina amalga oshiriladi.

-Tarbiya esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi.

-Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, xiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin.

-Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmaydi, ulardan jirkanadi, bunday noo`rin bolib ko`ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi.

-Ma'lumki, inson hech qachon tug'ilganda yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi... Biroq har bir kishida biror bir fazilatga yoki qabihlikka mayl, qobiliyat bo'ladi va shu fazilatlarni 2 turga bo`linadi" Fikriy fazilat va hulqiy fazilat. Fikriy fazilat aqliy quvvat hisoblanib, aqllilik, donolik, fahm-farosatlilik, zehnlilikdan iborat. Xulqiy fazilat intiluvchi quvvatga ega bo'lib, iffat, shijoat, saxiylik va adolatlilikni o'z ichiga oladi. Yomon fazilatlar razillikdir, degan fikrlarni bildiradi.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo`llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O`quvchiga bilim berishda u:

-O`quvchini zeriktirmaslik;

-Bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;

-Uzviylik, izchillik;

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev o‘zining asarlarining 3-jildida shunday degan: “Hammamiz tushunamiz, “Mehr-hayotning ustuni” degan so‘zlarda chuqur ma’no va mazmun mujassam. Bu hakda gapirganda, muqaddas ona, ayol zoti-chinakam mehr bulog‘i, mehr quyoshi, desak, har tomonlama to‘g‘ri bo‘ladi. Shu quyosh bor ekan, mehr-oqibat, ezgulik va adolat, vafo va sadoqat kabi buyuk qadriyatlar necha asrlardan buyon bezavol yashab kelmoqda[389]”. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev oilada ota-onalarni ham ta`lim-tarbiya jarayonida shug`ullanuvchi bug`inning beshinchi bug`ini sifatida jamiyatimizni ta`lim-tarbiyasi bilan davlatimizni siyosiy va ustuvor birinchi vazifalarimizni asosiylaridan deya o`zining ma`ruzalarida aytgandilar.

Yana Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev har qanday fanlarning mavzularni qiziqarli, asosan, ko`rgazmali bayon etish va hokazolarga e’tibor berish kerakligini uqtiradi. Bunday yondashish pedagogik tizimda ko`zlangan maqsadga erishishni ta’minlaydigan mustahkam tashkiliy texnologik kompleks bo`ladi. Shuni ta’kidlash kerakki, pedagogik tizim har doim ham texnologiyadir. Ana shu belgisi bo`yicha pedagogik tizimni tarkibiy qismlar ixtiyoriy ”to`plamidan” ajratib olish osondir. Texnologiya bu qat’iy tashkiliy mantiqqa bo'ysunuvchi imkoniyatlarni belgilovchi tizimning ichki sifatidir. Shu bilan birga topshiriqni baholash darajasining o'zidayoq texnolog ma’lum jarayonlar hamda hodisalarga tayanadi. Ma’lum jarayonlar muvaffaqiyat ifodasi, ajoyib hodisalar natijalari esa yangi sabab va formula manbalari sifatida amalga oshiriladi. O`quv texnologiyalarni loyihalashtirish metodik ”Tajribalarni umumlashtirishdan” farqli ”Mumkin emas” xulosasini bilmaydi. Texnolog uchun bu faqatgina vaqt va xarajatlar masalasidir. Texnolog faqatgina yaxshi ma’lum, tekshirib ko`rilgan, asoslangan, shubha qilinmaydigan fikrlarga asoslanadi. Texnolog tajribalar o'tkazmay, aniq ko`zlangan natijalar bilan ish olib boradi. Texnologiya uning asosiy vazifasi - aniq kafolatlangan natija olishdir, u har doim ham asosiy yechimida oddiydir. Asosiy yechimni tushunish, qolgan hammasini, o'zaro zarur elementlar sistemasi tartibaning mazmunini ochib beradi. Texnologiyadan hech bir qismni olib tashlab bo'lmaydi, u yerda ortiqchasi bo'lmaydi va bo`lishi mumkin emas. Madaniyat va texnika, “Innovatsiya” tushunchasini ishlab chiqish, ta`lim-tarbiya tizimida innovatsiyalar, innovatika muammolariga murojaat etish va ularni muhim zamonaviy ilmiy yo'nalishlarga qo'shish jamiyatda innovatsion jarayonlar harakatining o'sib borayotganini tushunish natijasida vujudga keldi.

Bizning adabiyotlarimizda innovatsiya muammolari ko'p vaqtgacha iqtisodiy tadqiqotlar tizimida o'rganib kelingan. Ammo vaqt o'tishi bilan jamiyat hayoti faoliyatining hamma sohalarida innovatsion o'zgarishlar asosida sifat xususiyatlarini baholash muammosi vuzaga keldi. Ammo bu o'zgarishlarni faqatgina iqtisodiy nazariyalar bilan aniqlab bo'lmaydi. Innovatsion jarayonlarni o'rganish uchun boshqa yo'llar zarur, unda innovatsiya tahlili faqat fan va texnikada erishilgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishnigina o'z ichiga olmay, balki boshqarish sohalarida, ta’lim sohalarida, huquq va boshqa sohalarda ham keng joriy etilmoqda. Innovatsion pedagogik muammolar yechimini izlash ta’lim sohasida innovatsion jarayonning xususiyati, mazmuni, tarkibini tasniflash va tekshirish natijalarini tahlil qilish bilan amalga oshiriladi. Bu jarayon yangilikni yaratish va ijro etishni ta’minlovchi faoliyatlarni turlarga ajratuvchi bosqichlarga bo'linadi. Hozirgi davrga kelib. ilmiy adabiyotlarda quyidagi innovatsion jarayonni bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Yangi g'oyaning paydo bo'lishi yoki yangilikning yuzaga kelishi bosqichi, uni shartli ravishda fundamental va amaliy-ilmiy tekshirishlar (yoki birdan paydo bo'ladigan) natijalaridan kelib chiqadigan yangilik bosqichi deb ataydilar.

2. Kashf etish bosqichi, ya’ni moddiy yoki ma’naviy namuna ko'rinishidagi yangilik yaratish.

[389]Spavkat Mirziyoev “Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi” Toshkent - “O’zbekiston”-2019.105-bet.

3.Yaratilgan yangilikning amalda qo'llanishi uni qo'shimcha ishlab mukammallashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu bosqich yangilik kiritish orqali yuqori samaradorlikka erishish bilan yakunlanadi. Faqatgina yangilikni qabul qilish sharti bilan amalga oshrish, uning yangi sohalarga keng tatbiq etishni amalga oshirish, yangilikning biror sohada hukmron bo'lishi, bunda, xususan, yangilik o‘z yangiligini yo'qotib, yangilik sifatida mavjud bo'lmay qoladi. Yangilik qo'llanilishining doirasi qisqarib, uning yangi mahsuldorligi bilan almashadi. Yuqorida keltirilgan innovatsion jarayonlar bir-birini ketma-ket almashtirib, muntazam rivojlanib, soddalashtirilgan tizim asosida ifodalaydi. Pedagogik innovatsiyaning davriyligi va qaytish qonuni bo'yicha yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi.

Har qanday jamiyatda barqarorlikning uzluksizligiga erishish, undagi ijtimoiy adolat tamoyillariga rioya qilinishi bilan uzviy bog‘liqdir. U jamiyatda hayotidagi hodisalar, tartib-qoidalarda asl insoniy ideallarga, haqiqat mezonlariga qanchalik mos ekanini anglashda hamma zamonlarda ham asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Jamiyatning shaxsga, shaxsning jamiyatga va bir shaxsning ikkinchi shaxsga munosabatida namoyon bo‘ladigan adolat tamoyili ana shu munosabatlarni baholashning o‘zgarmas mezonidir[390]. Darhaqiqat jamiyatdagi adolatlilik oiladagi ham jamoadagi, ichki va tashqi adolatliliklar, oilada ota hamda onaning o‘rtasidagi, farzandlar o‘rtasidagi, Vatan, jamiyat, hayot va dunyo oldidagi adolat, barcha-barchasining adolati insonlardagi shuningdek oiladagi mas’uliyatni oshishigaolib keladi. “Inson miyasi ma’lumotlarni nafaqat shunchaki eslab qolishi, balki tushunishi, shu ma’lumotlar asosida “savodli” tafakkur qilishi ham mumkin”[391]. CHunki, har bir inson o‘z oldidagi burchini va mas’uliyatini adolat yuzasidan anglashi, bajarishi hamda amaliy namunasiga amal qilishi, uni baxtga erishtiradi. “ “Savodli” tafakkur deganda fandaydir oddiy, g‘oyaviy ta’sir va talablarga asoslangan tafakkur bo‘lmasdan, insonlardagi ilk ma’lumotlarni yanada shakllantirib, undagi mavjud bilimlarni oshirishga yo‘naltirilgan individual tafakkurni tushunimiz kerak” -deydi A.Kudryavsev[392]. Hayot va dunyo oldidagi go‘zal turmush, tinchlik, farovon hayot, do‘stlik, tenglik, ozodlik va adolatlilik yuksak insoniy qadrga ega bo‘lgan ezgu tilaklar hamda umrboqiy baxt-saodatga erishishga nurli yo‘l ochuvchi quyosh misolidir. Bunday guzal dunyoda insonlarni baxtli hayot sari intilishi va tafakkurini darajasi oshib borishi anglashilgan hurmat va madaniyatni oshiradi. “ Mo‘minlar ichida iymoni komilrog‘i xulqi yaxshirog‘i va ahliga yumshoqrog‘idir” –deydilar(Termiziy rivoyati) [393]. Har qanday holatlarda ham insonlar o‘zligini yo‘qotmasligi, ular o‘zini aqli va tafakkuri bilan boshqalarga o‘rnak bo‘lish hamda yashashda har bir oltin Innovatsion faoliyatning subyekti - o'qituvchining shaxsiy imkoniyati hisoblanadi. Bunda pedagog shaxsining ijtimoiy, madaniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari yuksak ahamiyatga egaligi muhim bo`ladi. Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari shaklning o'z- o‘zini boshqarishi va o‘zini-o‘zi safarbar qilishi hisoblanadi. Uning eng muhim yo'nalishlaridan biri talabalarning bilishi faoliyatini rivojlantirish bo`lib, u talabalarning o‘quv ishlarini faoljashtirish va kasbiy ixtisoslashuvining faollashuviga olib keladi.

[390] Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T.: “Akademiya”, 2011. 59-bet.

[391] D.Gulyamov, Q.Nurboyev, A.Mirzayev, V.Anvarova. Neyropedagogikaning nazariy-metodologik asoslari. - Navoiy, 2020.44- bet.

[392] A. Kudryavsev CHto znachit.: “gramotno” mыslit // J.,Innovatsii v obrazovanii , 2003. № 4. -S.32-37.

[393] Abdulhamid Tahmoz. Oisha roziyallohu anho-mo’minlar onasi. “Shark” Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxririyati Toshkent -2016. 36-bet.

LUTFIY G‘AZALLARIDA DINIY -TASAVVUFIY G‘OYALAR

Malikova Gulnora, Yakubova Erkatosh
O‘zbekiston Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz adabiot namoyondasi Mavlono Lutfiyning diniy-tasavvufiy g‘oyalar ruhidagi g‘azallarda islom dini g‘oyalari, tasavvuf ta’limoti mohiyatini ochib berilishiga qaratilgan.

Kalit so‘z: islom dini, tasavvuf, so‘fiy, oshiq.

Annotation: This article is aimed at revealing the essence of Islamic ideas and mystical teachings in the poems of the classic literary figure Mawlana Lutfi in the spirit of religious and mystical ideas.

Keywords: Islam, Sufism, Sufi, lover.

Mavlono Lutfiy XIV-XV asrlardagi o‘zbek mumtoz adabiyotining atoqli namoyandasi bo‘lib, o‘zining o‘zbek va fors-tojik tillaridagi asarlari bilan Sharqda katta shuhrat qozongan so‘z san’atkoridir. Shoirning hayoti va ijodi haqida zamondoshlari Davlatshoh Samarqandiy, Shamsiddin Somiy, Abdulla Kobuliy, Xondamir, Ahmad Taroziy kabi shoir va tazkiranavislarning asarlarida muhim qayd va mulohazalar uchraydi. “Mashhur tarixchi Xondamir “Mavlono Lutfiy so‘z lutfida yagonai davron edi; undan ilgari hech kim turkiy tilda she’rni undan yaxshiroq ayta olmagan edi” deydi”[394]

Lutfiyning diniy-tasavvufiy g‘oyalar ruhidagi g‘azallarda islom dini g‘oyalari, tasavvuf ta’limoti mohiyati ochib beriladi. “Sharq shoirlari asarlari avval Tangri taolo madhi – hamd bilan boshlanib, so‘ngra Payg‘ambarimiz Muhammad(s.a.v.)ga bag‘ishlangan na’tlar keltiriladi”.[1] Lutfiy devoni ham shunday an’anaga muvofiq boshlanadi. Shoirning Alloh sifatlarini qalamga olgan qayd (murojaat g‘azal) quyidagicha boshlanadi:

“Ey ikki jahon birliging isbotig‘a go‘yo,
Zarroti jahon mazharida kun kibi paydo…” (14-bet)

“Na’t qismida esa, shoir shunday tugallanma qiladi:

“Rahm qil mehnat kuyida Lutfiy osiy jonig‘a,
Yo shafi’al mo‘miniyn yo rahmatayn lil olamin”

Lutfiyning “Yuzungning orzusiyu turrang intizori bila…”, “Laylatul me’rojning sharhi sochi tobindadur…”, “Nortek yangoqing shavqidin jonlar bari afgor erur…” “Chehrang charog‘i nuri musavvar dagulmudur?!”, “Burqa solib yuz evurding yuz ming porsoni…” misrasi bilan boshlangan g‘azallarini diniy-tasavvufiy g‘azallarga misol qilib keltirish mumkin.

Alloh o‘zi yaratgan mavjudot va maxluqotlar orasida insonni eng mo‘tabar pog‘onaga ko‘tardi. Unga o‘z nurini berdi. Inson shuning uchun ham azizdir. U husn bobida ham “mazhari sun’i ilohdir”, ya’ni tangri ishi(qudrati)ning ko‘rinishidir. Odam shu qadar buyuk mohiyatki, Alloh uning yuzida o‘z aksini ko‘radi. Lutfiyning quyidagi matla’sida ham shu mazmunga ishora qiluvchi teran bir fikr bor:

“Ulki husn etti bahona elni shaydo qilg‘ali,
Ko‘zgudek qildi seni o‘zini paydo qilg‘ali” (314-bet)

Shoir asarlari o‘sha davrda keng tarqalgan tasavvuf g‘oyalari ta’sirida bo‘lganligidan dalolat beradi. G‘azalning beshinchi baytida esa insonning mukarramligi yanada go‘zal misol bilan yaratiladi:

“Og‘zingu yuzung sabab bo‘ldi azal naqqoshina,
Olami g‘aybiy shahodatni huvaydo qilg‘ali” (314-bet)

Shoirning “Haqkim seni dilrabo yaratti” so‘zlari bilan boshlangan g‘azalida ham Alloh barcha narsalarning yaratguchisi ekanligi, ishq ham, vafo ham, oshiq qismati ham undan paydo bo‘lishi, u tomonidan belgilanishi bayon etilgan:

---

[394] Qamchibek Kenja Buyuklar izidan. Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2006, B.102
[1] Muhiddinov M. Komil inson adabiyot ideali. T.: “Ma’naviyat”nashriyoti. B.36.

“Har qayda vafo raqib uchundur,
Oshiq ulushi jafo yaratti” (267-bet)

“Sharq adabiyotidagi an’anaviy usulga ko‘ra ma’shuqa go‘zallik, oshiq esa dardmandlik timsoli” .[1] Bu ham Allohning oshiq ahli uchun belgilagan qismati, balki uning inoyatidir. Keyingi baytda ham shoir shunday haqiqatni aytadi va ishq ham xudoning yaratig‘i ekanligini ta’kidlaydi:

“Qilmang meni ishq uchun malomat,,
Chun ishqni ham xudo yaratti”. (267-bet)

Ibrohim Haqqul ta’rifiga ko‘ra, “Tasavvuf insoniyatni ko‘ngil va ishq saltanatiga yetaklashi bilan umidbaxshdir”.[2] Lutfiy g‘azallarida ham mana shu umidbaxshlikka yo‘g‘rilgan baytlar ko‘p uchraydi. Bu baytlarda jami go‘zalliklar, yaxshiliklar, ezguliklar manbai mutlaq Iloh. Qudrat va kuch, harakat va faoliyat ham Undan. Dunyodagi jamiki husnu jamol – Uning jamolining aksi. Shoirning shunday mazmun singdirilgan quyidagi matla’siga e’tibor qaratamiz:

“Jamoling kim tajalli ko‘zgusidir,
Qaro tamg‘aliq oy bir hindusidur” (62-bet)

Shoirning yana bir g‘azali matla’sida shunday deyiladi:

“To jamolingdan tushubturmen yamon ko‘zdek yiroq,
Bu tiriklikdin ko‘rarman ajalni yaxshiroq” (129-bet)

Najmiddin Komilovning “Tasavvuf” kitobida shunday fikr keltiriladi: “Inson ruhining go‘zallikka, nafosatga tashnaligi Iloh go‘zalligiga tashnalik oqibatidir”. [1] Lutfiyning yuqoridagi baytida ham oshiq (so‘fiy) yor (Alloh) jamoliga intizor.

U uchun bunday go‘zallikdan ko‘zini yiroq tutgandan ko‘ra ajal yaxshiroq.

Lutfiyning shu mavzudagi yana bir “Pistadek og‘zinga shakar dedilar” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azalida shunday bayt bor:

“Vahdat ahli safou tal’atingg‘a
Partavi mabdaus-suvar dedilar” (49-bet)

Bu baytda shoir “vahdat ahli-vahdat ilmini egallaganlar, ya’ni Alloh bilan birlik hosil qilganlar tal’atingni ko‘rib nur sur’atlarining boshlanishi, nurlar boshlanmasi dedilar”, deya o‘zining tasavvufona qarashlarini bayon etadi.

Yana bir g‘azalda esa shoir ishqi ilohiy kuchini, uni yashirishning iloji yo‘qligini aytadi:

“Necha sirrimni yashursam siynadin behos ishq,
O‘z-o‘zi faryod etarkim, aylagan rasvo meni” [2]

Oshiq(so‘fiy)ning yor(Alloh)ga bo‘lgan muhabbati shunchalar kuchliki, uni har qancha yashirishga urinmasin, ko‘ksidan faryod bo‘lib chiqaveradi.

“Men xasta qonina kamar sohibjamole bog‘lamish” misrasi bilan boshlangan g‘azalida ham shu ruhdagi bayt bor:

“Chavgoni zulfi dol erur , men go‘ytek sargashtamen,
So‘fi o‘ziga zarq ila gar vajdu hole bog‘lamish” (128-bet)

Bu baytda esa, shoir yor sochini chavgon(uchi egilgan yog‘och) dek dolga o‘xshashini, o‘zi esa go‘y(chavgon to‘pi)dek sargashta ekanligini tasvirlay

Keyingi misrada esa bu holni so‘fiyning vajdu holi(“so‘fiyning o‘zligini yo‘qotib ruhiy lazzat olish holati”) ga mengzaydi.

Shoirning “Ey “qulur-hur” oyatini la’li tasvir aylagan…”misrasi bilan boshlangan g‘azalidagi quyidagi baytga e’tibor qarataylik:

“Chehradin burqa’ olingizkim, yigitlik chog‘ida
Hasrati diydoringizdur Lutfiyni pir aylagan” (232-bet)

---

[1] T.Xo‘jayev. Ko‘ngil shoiri. Toshkent.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi,2001. B.5.
[2] Haqqul I. Kim nimaga tayanadi? Toshkent: “Zarqalam” nashriyoti, 2006. B.140.
[1] Komilov N. Tasavvuf. T.:”Movarounnahr”-“O‘zbekiston” 2009. B. 140.
[2] Aliqulov A. Lutfiy. O‘zbek pedagogikasi antalogiyasi. Ijild T.:”O‘qituvchi”1995. B.240

Tasavvuf ta'limotida "pir(murshid) Alloh sirlariga yetishgan, so'fiy(solik)larni tarbiyalovchi" [1], komillikka yetishgan shaxsdir. Lutfiy bu baytda uni yigitlik chog'ida pir(murshid) darajasiga yetkazgan yor(Alloh) chehrasi, uning diydori hasrati ekanligini yozadi.

Lutfiyning yana bir so'fiyona "Yo rab, ne balo husni malohat durur ushbu" misrasi bilan boshlangan g'azalida solik uchun o'zidan kechib dildorga(Allohga) yetish hech qancha masofani bilintirmasligi ta'kidlanadi:

"Lutfiy, kech o'zungdin dog'i dildorg'a yetkil,
Solik oyog'iga ne masofat durur ushbu?" (233-bet)

So'fiyona g'azallarda oshiq uchun Haqni sevish, uning vasliga yetish eng katta inoyat.

Bunday g'azallarda go'zal yor timsoli zamirida aslida Alloh namoyon bo'ladi. Lutfiyning shunday mavzudagi yana bir "Yuzungizda o'g'on nuri ayondir" misrasi bilan boshlanuvchi g'azalida shunday bayt bor:

"Meni sevdi debon yozg'urmag'ilkim,
Seni kim sevmasa ding'a ziyondur" (101-bet)

Islom dinida Alloh bitta, yagona. U barcha mavjudotlar yaratuvchisi va jamiki qudrat, buyukliklar egasi. Allohni sevish, unga sig'inish har bir musulmon uchun farzdir. Lutfiyning ushbu baytida han shunday falsafiy qarash mavjud. Ya'ni Allohni sevmaslik "dinga ziyondir" – bu shakkoklikdur.

Lutfiyning "Zihi sarv ustida yuzung qamardek" misrasi bilan boshlangan g'azal maqta'sida shoir yor yuzida Haq nurini ko'rishini, o'zgalardek xayoli buzuq emasligini aytadi:

"Ko'rar haq nurini yuzungda Lutfiy,
Xayoli botil ermas o'zgalardek" (140-bet)

Shoir ijodida diniy-tasavvufiy mavzudagi baytlarga "Halqa-halqa zulfikim ul mohi tobonindadur…"misrasi bilan boshlangan g'azalida shu mavzuda bitilgan baytni uchratamiz:

"Porso mushaf yuzun ko'rsa, ravon jon vaqf etar,
Dilraboliq oyati go'yo aning shonindadur" (110-bet)

"Nortek yangoqing shavqidin jonlar bari afgor erur…" misrasi bilan boshlangan g'azalida shunday bayt bor:

"Chu zulfingizdin bog'ladim zunnor tarsolar bikin,
Imonim ortar dam-badam , bu ne ajab zunnor erur!" (75-bet)

"Shoir zunnor timsolidan mahorat bilan foydalanib, uni yor zulfiga tashbeh etarkan, tarsolar singari bu zunnor – zulfni bog'laganida haqqa bo'lgan iymon-e'tiqodi tobora ortib borishi sababidan ajablanadi" [1]

Shoir devonidagi 325 g'azaldan 65 tasi diniy-tasavvufiy ruhda yozilgan. Bundan tashqari oshiqona g'azallarning 15 baytida shu mavzu qalamga olingan.

Xullas, Mavlono Lutfiy ijodi bitmas-tuganmas xazina, uni chuqur o'rganish, bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bugungi kun tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasidagi dolzarb masalalardan sanaladi. Mumtoz adabiyotimizdagi keng yo'l, berilgan imkoniyatlar mustaqillik davri yosh ijodkorlariga tasavvufiy g'oyalarni cnuqur anglash va teran mushohada etishga har tomonlama purma`no asar sifatida xizmat qila oladi.

[1] Yo'ldoshev Q. va boshqalar 9-sinf uchun "Adabiyot" darsligi Toshkent "Yangiyo'l polygraph service" 2010. B.99

[1] Vohidov R. , Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi.Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. B.189.

PLEONAZM HODISASINING JAHON TILSHUNOSLIGIDA O‘RGANILISHI

Yo‘ldosheva D.X.-NavDPI tayanch doktoranti

Annotation: This article is devoted to enlightening the history of the study of the principle of orthography in linguistics, the various views cited by linguists of antiquity on the phenomenon of pleonazm, the research of linguist scientists conducted in detail on pleonazms, and in some places their views on each other are reflected.

Tilning ijtimoiy hodisa ekanligi jamiyat taraqqiyoti davomida o‘sish- o‘zgarishda bo‘lishi, turli hodisalarning vujudga kelishi natijasida minimal yoki maksimal ifoda hajmining yuzaga kelishida yaqqol namoyon bo‘ladi, jamiyat va inson takomili tilning takomiliga, til sohibining o‘ziga qulay til va nutq shakllarini yaratishiga imkon yaratadi. Albatta, axborotni uzatuvchi yoki qabul qiluvchi sifatida til sohiblari o‘zl;ari uchun qulay variantlarni yaratib boradilar, aytish mumkinki, nafaqat tejalgan til birliklari, balki til elementlarining ortiqcha hissaga ega bo‘lishi ham axborot almashinuvining qulayligini ta’min etish talabiga ko‘ra hosil qilinadi. Bu jihatdan fikrni tinglovchiga aniq, to‘liq, batafsil yetkazish bilan bir qatorda, nutq sohibining yuksak madaniy nutq egasi ekanligini, tilning nozik ma’no tovlanishlarini idrok eta olishini, madaniy nutq talablarini puxta o‘zlashtirganligini ko‘rsatadi. Shunday o‘rinlarda til ortiqchaligi kuzatiladi. Til ortiqchaligi tilning o‘zi kabi qadimiy bo‘lganligi bois, hozirga qadar o‘nlab hodisalar ortiqchalik doirasida tahlil etiladi, bu nutq egalarining yaratuvchanlik qobiliyatlari asosida inkishof qilinganki, tamoyil doirasida yuzaga kelgan hodisalarni til uchun muhim bo‘lgan va muhim bo‘lmagan hodisalar sifatida talqin etishni taqozo etadi..

Tilimizda ortiqchalilik tamoyiliga asoslangan hodisalar anchagina bo‘lib, ko‘lami jihatidan kengroq hodisa sifatida **pleonazm**ni olishimiz mumkin. Ushbu maqolamizda ortiqchalilik tamoyiliga asoslangan pleonazm, tavtologiya, takror, antiellipsis, perissologiya kabi tushunchalar haqida fikr yuritamiz.

PLEONAZM (yun. pleonasmos— ortiqchalik) -bir xil yoki sinonimik ifoda vositalarining (til birliklarining) semantik jihatdan takror holda qo‘llanishi[395]. Pleonazm tejamlilik prinsipiga zid hodisadir. Biroq shunga qaramay, u uslubiy vazifa bajarishga asoslanadi. Pleonastik qo‘llanish uchun shakliy takror asosiy mezon bo‘la olmaydi, balki mavjud ma’noning qayta takrorlanishi asosdir. Тилшуносликда «плеоназм» термини турлича талқин қилинади. Баъзи лингвистлар бу терминнинг луғавий маъносидан келиб чиқиб ҳар қандай «ортиқчалик» («излишество»), яъни «плеоназм-тил воситаларини ортиқча қўллашдир»[396],-деб қарайдилар.

Tildagi ortiqchalik tamoyilining o‘rganilish tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Mazkur hodisa haqidagi dastlabki qarashlarni antik davr olimlari ijodida uchratish mumkin. Faylasuflar tomonidan ortiqchalik, xususan, pleonazm hodisasi ritorika va stilistika doirasida o‘rganilgan. Antik davr mualliflari pleonazmning kommunikativ qiymatini turlicha baholashgan. Jumladan, pleonazmni Kvintilian, Donat, Diomed stilistik kamchilik sifatida nutqda so‘zlarning ortiqcha qo‘llanishi, deya talqin etishgan. Bu qarashga qarama-qarshi tarzda Dionis Galikarnasskiy pleonazm hodisasiga “nutqni to‘ldiruvchi omil” deya e’tirof etadi. Ya’ni u quyidagi fikrni ilgari suradi: “bir qarashda ortiqchadek tuyulsa-da, ayni damda, nutqni aniqlik, ishonch, pafos hamda ritm bilan boyitadi”.

Ortiqchalik tamoyili jahon olimlari tomonidan ham atroflicha tadqiq etilgan bo‘lib, A.Martine, M.Krongauz, Ch.Xokket, O.Yesperson, K.Shennon, G.Paul kabi tadqiqotchilar turlicha fikrlarini bayon etib o‘tganlar. Jumladan, amerikalik tilshunos Ch.Xokket ortiqchalikni keraksiz deb izohlab bo‘lmasligini, nutq uslublari uchun muhim omil bo‘lib xizmat qilishini ta’kidlagan bo‘lsa, G.Paul esa unga qarama-qarshi tarzda har qanday ortiqchalik til uchun begona

---

[395] Б у га у й А. М. К теории тавтологии в язнкозиании / / Язик и литература. Материалн II Республиканской научно-теоретической конференции молоднх ученнх и аспирантов, посвяоденной 50-летию Леиинского комсомола. Самарканд, 1969. С. 39.

[396] M.Turobova O‘zbek shevalarida sintaktik pleonazmlar. UTA, 1982, 5-son. 50-bet.

ekanligini qayd etib o‘tgan. O.Yesperson gapda qo‘llangan ortiqchalik kumulyativ baho ifodalayotgani sababli ham uni noo‘rin qo‘llangan deb hisoblab bo‘lmasligini, shuningdek, ortiqchalik bevosita uslubiyatga daxldorligini ta’kidlaydi. A.Martine esa aloqa nazariyasi shartlaridan foydalanib, ortiqchalikning asosiy vazifasini ishlab chiqdi.

Ushbu hodisa rus tilshunoslari tomonidan atroflicha o`rganilgan. Rus tilshunosligiga dastlab “pleonazm” atamasi XVIII asrda notiqlar tomonidan Ta’sirchamlikni ya’ni ekspressivlikni ta`minlovchi shakl sifatida qabul qilingan. Bu hodisalarni tahlil qilish, o‘rganish jarayoni shuni ko‘rsatdiki, rus tilshunoslari tomonidan tavtologiya hamda pleonazm hodisasi boshqalarga nisbatan ancha batafsil tadqiq etilgan. Faqat XIX asrga kelibgina ortiqchalik tamoyilini o‘rganishning metodologik asoslari paydo bo‘la boshladi. Bu borada N.Grech (1843), F.Mikloshich (1895), A.Meye (1938), F.Buslayev (1941), G.Paul (1960), A.Potebnya (1968) kabi tilshunos olimlar o‘zlarining ilmiy-nazariy qarashlarini fanga ma‘lum qildilar. Yuqorida qayd etgan olimlarimizning ortiqchalik tamoyilini yoritishdagi dastlabki ilmiy qarashlari keyingi davr tilshunoslariga mazkur hodisaning alohida jihatlari, o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish uchun asos bo‘ldi desak, yanglishmaymiz.

Xususan, XX asrda pleonazm hodisasi tilshunos olimlar tomonidan quyidagi aspektlarda tadqiq qilindi:

a) stilistik jihatdan: O.S.Axmanova (1966), A.P.Yevgenyeva (1963), I.B.Golub (2002);
b) mantiq bilan aloqada: Y.D.Apresyan (1989), L.Vitgenshteyn (1994);
c) semantik jihatdan: A.M.Bushuy (1973), M.V.Nikitin (1983), L.K.Raxmankulova (1985), A.Weirzbicka (1987); va b. [4; 4].

O‘zbek tilshunosligida pleonazm haqidagi fikrlarni, birmuncha kengroq tarzda R.Qo‘ng‘urovning ishlarida uchratish mumkin.[397] Lisoniy ortiqchalikni N.Mahkamov[398], B.Sheronov monografik planda tadqiq etishgan. Bu hodisalarning oppozitiv xususiyatlarini N.Mahkamov, O.Tojiyev, R.Yusupova[399] qiyosan tahlil etganlar. Shuningdek, F.Ibragimova[400]ning tadqiqot ishida ham pleonazm va ortiqchalik tamoyili xususida ilmiy qarashlar mavjud. XXI asrda ham o‘tgan asr olimlarining an’analari davom ettirilmoqda. Ortiqchalik tamoyilini o‘zida aks ettiruvchi pleonazm va tavtologiya hodisalarining o‘xshash va farqli tomonlari bilan bir qatorda, ularning har biri tilshunoslikning turli sohalari tomonidan alohida tadqiq manbasi sifatida o‘rganilmoqda. So‘nggi yillarda ortiqchalik semantik jihatdan Y.L.Vilinbaxova (2014); A.V.Petrov, L.A.Petrova (2015); sintaktik jihatdan Z.B.Barkinxoyeva (2012); N.A.Gerasimenko (2012); L.L.Iomdin (2013); stilistik va diskursiv jihatdan Y.B.Bogatova (2014); T.G.Zuyeva (2010), Y.N.Lavrentyeva (2012) kabi tilshunoslarning maqola va ilmiy tadqiqot ishlarida atroflicha tahlil qilingan. Rus tilshunosligida tavtologiya va pleonazm hodisalari birmuncha batafsil tadqiq etilgan.

So‘nggi yillarda rus tilshunosligida tavtologiya va pleonazm hodisalarini birmuncha mufassal tadqiq etgan rus olimasi T.A.Kovalevadir. Tadqiqotchi ishni ikki hodisaning rus tilida o‘rganilish tarixi, ularning integral va differensial belgilarini yoritish bilan boshlagan. Nomzodlik dissertatsiyasining ikkinchi va uchinchi boblarida esa tavtologiya va pleonazmni polisistem aspektda tadqiq qiladi.

Shuni ta’kidlash joizki, T.A.Kovaleva o‘zining monografiya va nomzodlik dissertatsiyasida ortiqchalik tamoyilini sinchkovlik bilan tahlil qilishga intilgan. Xususan, tavtologiya va pleonazm hodisalarining har birini tizimli tadqiq qilish jarayonida ularning sinxron va diaxron tomonlarini rus tilidagi misollar orqali ochib bergan. Shuningdek, ingliz, nemis, rus va boshqa tillarda tavtologiya va pleonazmning vazifaviy xususiyatlari yangi metodlardan

[397] Qo‘ngurov R. Subyektiv baho formalarining semantik va stilistik xususiyatlari. Toshkent, 1980.
[398] N.Mahkamov. Adabiy norm ava pleonazm. Fan:-1988.
[399] R. Yusubova. Hozirgi o`zbek poeziyasida lisoniy tejamlilik va ortiqchalik (A.Oripov lirikasi misolida). F.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2011.
[400] F.Ibragimova. Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis. F.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2011.

foydalangan holda quyidagi ishlarda o‘z aksini topgan: - kognitiv lingvistikaga mos ravishda: M.X.Iyevleva(2000), T.S.Ostapenko (2010); - pragmatik jihatdan: O.A.Zayts (2001), T.A.Kovaleva (2010), L.A.Polyanskaya (2011); - psixolingvistik tomondan: A.N.Buruxin (2013). Yuqoridagilardan tashqari, zamonaviy tilshunoslikda rus, ingliz, nemis, fransuz, chex va boshqa turli tillarda tavtologik va pleonastik konstruksiyalarning o‘ziga xos jihatlari tadqiq etilgan ishlar talaygina. Jumladan, D.V.Andrianova (2013), N.S.Jukova (2006), R.A.Mishkina (1990), I.N.Filippova (2014), N.A.Belova (2015), M.N. Yesakova (2012). Takroriylik va ortiqchalik tamoyili romano-german va slavyan tillarida R.A.Nexlina (1971), Galperin (1981), L.K.Raxmanqulova (1984),L.A.Polyanskaya (2011)lar tomonidan o‘rganilib, tadqiq etilgan. Shuningdek, chet el tilshunoslari Sh.Balli (2001), L.Bauer(2006), J.Dubois (1970), A.Graur (1962), S.Hoidas, M.Galani (2012), G.Mikov (2003)larning ishlari tavtologiya va pleonazmning tilshunoslikdagi o‘rnini belgilash uchun muhim manba vazifasini bajaradi.

Pleonazm hodisasi jahon tilshunos olimlari tomonida batafsil yoritilgan. Bundan tashqari, turkiy tilshunoslikda ham bu hodisani yoritishga harakat qilingan. Xususan, turkiy tilshunoslikda birinchi bo‘lib G.F.Blagova o‘z maqolasida turkiy tillardagi affiksal pleonazmni qiyosiy-tarixiy va areal-lingvistik tahlil qildi. G.D.Adjibekova, R.Qo‘ng‘urov, M.Turobovalarning ishlari ham pleonazm hodisasining ma‘lum tomonlarini yoritishda alohida o‘rin tutadi. Ayrim ishlarda fonetik ortiqchalik, ko‘pgina adabiyotlarda va ba‘zi tadqiqotlarda affiksal ortiqchalikning amal qilishi xususida fikr yuritilgan. Ba’zi turkiyshunoslar tilshunoslikning u yoki bu sohasini o‘rganishga bag‘ishlagan ishlarida (N.K.Dmitriyev, A.N.Kononov, A.K.Borovkov, A.M.Shcherbak, E.V.Sevortyan, N.A.Baskakov, A.G‘.G‘ulomov, S.K.Kenesbayev, M.I.Odilov, K.A.Nazarov, B.Urinboyev, A.Bolganbayev, A.Najimov, K.Sharipova va boshqalar) pleonastik qo‘llanish haqida ham yo‘l- yo‘lakay fikr yuritishadi. O‘zbek tilshunosligida maxsus pleonazm hodisasiga e‘tibor qaratilgan ish sifatida N.Mahkamovning “Adabiy norma va pleonazm” nomli tadqiqot ishini aytishimiz mumkin. Olim o‘zbek tilida uchraydigan pleonazmlarni 5 guruhga: leksik pleonazm, semantik pleonazm, affiksal pleonzam, leksik-affiksal pleonazm,sintaktik pleonazmlarga ajreatib tahlil qiladi. Bundan tashqari, affiksal pleonazmlarni ikki turga bo‘lib o‘rganadi, ya’ni distant va kontakt holatda joylashib pleonastik qo‘llanishiga ko‘ra pleonazmlar. Shuningdek, leksik-affiksal pleonazmlarni ham misollar bilan tahlil etadi. O‘zbekcha va o‘zlashma so‘zlarning pleonastik qo‘llanishi ham olim nazaridan chetda qolmagan. Keyingi yillarda ham bir qator olimlarimizning tadqiqotlarida ortiqchalik tamoyili o‘rganilgan. Jumladan, R.N.Yusubovaning “Hozirgi o‘zbek poeziyasi lisoniy tejamlilik va ortiqchalik tamoyili” nomli nomzodlik dissertatsiyada ham tavtologiya va pleonazm hodisalari to‘g‘risida ilmiy qarashlar bayon etilgan. Shuningdek, tejamkorlik va ortiqchalik tamoyili yoritilgan yana bir ilmiy ish sifatida F.E. Ibragimovaning “Badiiy matnda ellipsis va antiellips” nomli dissertatsiyasini ham ko‘rsatish mumkin.

Xulosa. Shuni aytib o‘tish joizki, pleonazm o‘zbek tilshunosligi uchun yangi hodisa emas. Olimlarimiz tomonidan ushbu hodisa atroflicha tadqiq etilgan va hanuzgacha izlanishlar davom etmoqda. Izlanishlarimizdan ko‘rinadiki, jahon tilshunosligida ortiqchalik tamoyili, xususan, pleonazm hodisasi birmuncha kengroq qamrovda o‘rganilgan. Biroq o‘zbek tilshunosligida pleonazm hodisasining qo‘llanish o‘rinlari, uslub jihatidan farqli tomonlari, lingvopragmatik xususiyatlari tilshunosligimizda hozirga qadar monografik jihatdan o‘rganilmagan. Bugungi kunda o‘zbek adabiy tili yuksak taraqqiy etgan adabiy tillardan biriga aylandi. Bu esa o‘z navbatida, tilshunoslarimiz, yosh olimlarimiz oldiga bir qator murakkab vazifalarni, jumladan, yuqoridagi ortiqchalik tamoyili hisoblanmish pleonazm va unga o‘xshash hodisalarni keng qamrovda tahlil etish vazifalarini qo‘ymoqda.

IMOM AL-BUXORIYNING “AL-JOME-AS SAHIH” ASARI INSONIYATNING HAQ VA DIYONAT YO‘LIGA CHORLAYDIGAN MUHIM MANBA SIFATIDA

Ergasheva H.S.-
Navoiy shahar 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotation: *The article contains suggestions and recommendations on the importance of Imam al-Bukhari's contribution to the sacred religion of Islam, the importance of educating the younger generation with the noble ideas expressed in his works.*

Buyuk mutafakkir va allomalarimizning islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo‘shgan betakror hissasi to‘g‘risida so‘z yuritganda eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida “muhaddislar sultoni” deya ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomizning muborak nomlarini hurmat ehtirom bilan tilga olamiz. Bu mo‘tabar zot merosining gultoji bo‘lmish uning ishonchli hadislar to‘plami “Al-Jome’ as-sahih” kitobi islom dinida Qur’oni karimdan keyin ikkinchi muqaddas manba bo‘lib, ahli islom e’tiqodiga ko‘ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug‘i hisoblanadi. Mana o‘n ikki asrdirki, bu kitob millionlab insonlar qalbini iymon nuri bilan munavvar etib, haq va diyonat yo‘liga chorlab kelmoqda.

Imom al-Buhoriy to‘plagan hadislarda faqat Islom dini ta’limotiga oid qoidalar aks ettirilibgina qolmay, ular mehr-muhabbat, halollik-poklik, saxiylik, ota-ona, kattalarga hurmat, yetim-yesir, beva-bechoralarga muruvvat, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat kabi oliyjanob insoniy fazilatlar majmuasidir.

Hadislarda nima yaxshi, nima yomon, nimani qilish kerak, nimani qilmaslik lozimligi haqidagi zamonamiz ahli, ayniqsa, yosh avlod uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan yo‘l-yo‘riqlar, pandu-nasihatlar va o‘gitlar o‘z aksini topgan[401].

Rivoyat qilinishicha, Imom Buxoriy bir hadisning roviysi, ya’ni rivoyat qiluvchisini qidirib topadilar. Lekin roviy bir hayvonni quruq qo‘l bilan aldab, qo‘raga olib kirayotganini ko‘rib, suhbatlashmasdan qaytadilar va undan hadis rivoyat qilmaydilar. Demak, har bir olingan ma’lumotni tekshirib, asosli yoki asossiz ekanini aniqlamay turib, o‘sha ma’lumotga qarab ish tutish islom mohiyatiga ko‘ra, shayton yo‘liga kirish hamda yolg‘onchi bo‘lib qolish bilan barobar bo‘ladi. Chunki bunda xabar tarqatayotgan kishining g‘arazli maqsadini amalga oshirishiga zamin yaratib qo‘yiladi.

Masalan, quyidagi hadislar kishining ma’naviy va axloqiy sifatini ko‘rsatib beradi.

Rasulullоh sollallohu alayhi va sallam dedilar: "Albatta, amallar niyatga qarab belgilanadi" (Buxoriy rivoyati).

Rasulullоh sollallohu alayhi va sallam dedilar: “Odamlar orasida avvalgi Payg‘ambarlardan saqlanib qolgan bir gap shuki: agar uyalmasang, xohlagan ishingni qil!” (Buxoriy rivoyati).

Mazkur hadislardan ko‘rinib turibdiki, islom ta’limotida insonning xulqi eng birinchi o‘rinda turadi, hamda axloqi va muomalasi go‘zal bo‘lmagan musulmonning dini mukammal hisoblanmaydi.

Buxoriy hadislarida ta’lim va tarbiya, burch, ma’suliyat kabi axloqiy me’yorlar o‘ziga xos ahamiyat kasb etgan. . Islom dinida payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v. bu borada o‘rnak hisoblanadilar. “Bolaga mehribonlik ko‘rsatish, - deganlar payg‘ambarimiz, ota-onaning vazifasi va bolaning haqqidir”. Inson zoti doimo mehr-muhabbatga ehtiyojli bo‘ladi. Ayniqsa, bolalar bu narsaga juda ham muhtojlar. Ayniqsa, mehr-muhabbat dini bo‘lmish Islom, shuning uchun ham bolalarga mehr-muhabbat ko‘rsatishni ota-onalarga vazifa etib yuklagan. Xususan, islomda bolalar tarbiyasi ota–onaning eng mas’uliyatli va uzoq davom etadigan burchlaridir. Boshqa burchlar ba’zi ishlarni qilish yoki mulkni sarflash bilan oxiriga etadi. Ammo tarbiya mas’uliyati bardavom

[401] Hoji Ismatulloh Abdulloh. Markaziy Osiyoda Islom madaniyati. – T.: Sharq., - 2005.

bo‘ladi. Zotan, ota – onaning farzand ne’matiga haqiqiy shukrlari ham aynan tarbiya mas’uliyatini sharaf bilan ado etish orqali yuzaga chiqadi.

Musulmon odam o‘z bolasiga mehr ko‘rsatib, uning boshini silab, ko‘nglini ovutib, tarbiya ma’nosida qilgan harakatlariga ham albatta ajr oladi.

Demak, bola tarbiyasi uchun qilinadigan har bir harakat ajrsiz, savobsiz qolmas ekan. Bolaning boshini silashda odamning o‘zi rohat topadi. Lekin shu narsa bolaga ham yaxshi ta’sir qilganidan, Alloh taolo buning uchun ota-onaga ajr-savob berar ekan. Ota-ona bolasining boshini silagani uchun ham ajr olar ekan, uni yedirib-ichirgani, kiydirgani, o‘qitgani, Qur’on yodlatgani, odob-axloqdan tarbiya berib qiynalgani uchun oladigan savoblari qancha bo‘lishini o‘zingiz tasavvur qilavering.

Demak, ota-onaning bola uchun qiladigan hech bir harakati savobsiz, ajrsiz ketmas, dunyoyu oxiratning baxtu saodatiga sabab bo‘lmay qolmas ekan.

Qizlarga alohida hurmat va mehr bilan munosabatda bo‘lish haqida Rasulullоh sallallohu alayhi vasallamning ko‘rsatmalari ham bor. Chunki qizlar mehrga muhtoj, o‘zlari ojiza bo‘lishadi. Shu bois ular tarbiyasida e’tibor, mehr-muruvvat va ehtiyotkorlik ko‘proq zarur bo‘ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Imom Buxoriy asarlarining asosiy maqsadlaridan biri – axloqni tuzatmoq, nafsni tarbiya etmoq, kamolatga erishtirmoq ekanligiga ishora ekanligi, odamlarni adolatli bo‘lishga, ishda ham, so‘zda ham to‘g‘ri bo‘lishga, har kimga shafqatli, mehribon bo‘lish bilan birga, vijdonni pok saqlashga, riyo, nifoq, hasad, adovat, gina, kibru-havo va o‘zaro noxush, qo‘pol munosabatlardan saqlanishga chorlashdan iboratdir.

YODNOMALARDA QO`LLANGAN AYRIM ANTROPONIMLARNING LISONIY TAHLILI

Ramazonova X.-NDPI, talaba
Ilmiy rahbar: f.f.n. O`.A.Oripov

Keywords: Toponyms, ethnotoponyms, anthroponyms, history of anthroponyms, general issues of anthroponyms, spelling of anthroponyms, etymology of anthroponyms, lexical-semantic features, methodological features.

XV asrda o`zbek xalqining asosiy yozma yodnomalari yuzaga kelgani uchun ma`naviy hayotdagi eng muhim davr hisoblanadi. Shu tufayli bu davr adabiy yodnomalardagi antroponimlarning ilmiy tadqiqi katta ahamiyatga ega.

Badiiy asarlardagi antroponimlarni yozuvchilar va shoirlar ma`lum maqsadlarni nazarda tutib qo`llaganlar. Bu antroponimlar afsonaviy, real, to`qima, ananaviy qatlamga mansub so`zlardan iborat bo`lib, asarlarda turli uslubiy vazifalarni bajaradi. Har qanday so`z nazmiy asarlarda kengroq imkoniyatga (ma`no ifodalashga) ega bo`lgani sababli tadqiqotda XV asr yodgorliklaridagi antroponimlar asosiy manba qilib olindi. Bu fikrni o`sha davrning buyuk vakili—bobomiz Alisher Navoiy ham ta`kidlab o`tganlar:

Har kishi qilmoq istasa ma`lum,
Biri mansur erur, biri manzum.
Nasru nazmni angaki mudrakdur,
Nazmning poyasi biyikrakdur (SS, 35)

O`zbek ismlariga oid dastlabki kuzatishlar XIX asrning oxirlaridan boshlanadi. XX asr boshlarida rus tarixchilari tomonidan yaratilgan ba`zi etnografik ishlarda o`zbek ismlari yuzaki va yo`l-yo`lakay aks ettirildi.

1907-yilda toshkentda chop etilgan “Ot qo`ymoq kitobi” dastlabki jiddiy asar bo`ldi. Asarning muallifi Xusayn ibn San`atulloh bo`lib, kitob 32 sahifadan iborat. Kitobda 623 ta ism berilgan va ulardan 523 tasi o`g`il bolalarning, 100 tasi qizlarnikidir. Asarda o`g`il bolalar va qizlar ismi alohida-alohida berilgan.

X asarda Qashqardan Buxoroga qadar chozilgan katta hududta Qoraxoniylar davlati vujutga keldi va muhim iqtisodiy, siyosiy, ma`daniy o`zgarishlar ro`y berdi. Turkiy tilde

so`zlashuvchi aholining ko`payishi, ko`chib kelishi, eroniy til vakillarining turkiy tilda sozlashuvga o`tishi natijasida turkiy adabiy tilde bir qator yozma yodgorliklar yaratildi. Mahmud Qoshg`ariyning "Devonu lug`atit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg`u bilig" asarlari umumturkiy tilni shakllantirishda muhim manba bo`ldi.

"Devonu lug`atit turk" XI asrdagi turkiy xalqlarning "hayoti va madaniyati, etnonim va toponimlari, urug` va qabilalari, unvon va qarindoshlik terminlari, oziq-ovqat va ichimlik, qushi va hayvonlar, turli tarixiy va mifalogik nomlar va boshqalar haqida ma`lumot beruvchi birinchi manba hisoblanadi". Devonda 7500 ga yaqin turkiy so`zning lug`aviy ma`nosi aarab tilida izohlangan. "Devonu lug`atit turk" da 105 ta antroponim, 72 ta etnonim, 175 ta toponim va 5 astronim uchraydi. Lug`atdagi antroponimlarning asosiy qismini (70 %) sof turkiy so`zlar tashkil etadi: Alp Aya, Alp Er to`nga, Alp Tegin, Altun Tarim, Badruq, Barman, Begach Arslon Tegin, Beklan, Bilga bek, Buku bilga, Buka budrach, Bug`ra Qaro haqan, Bulg`oq, Bo`g`ra xan, Ishonch bek, Yag`an tegin, Yamentuk, Kul Erkin, Kul Bilga xon, Kuch Tegin, Otamish, To`nga Alp Er, Tonga xon, To`nga Tegin, Turk, Qaban, Kulichxan, Kulbak, Kultug` tegin.

"Devonu lug`atit turk" da Abulfatx, Banu Salim, Abu Bakr al Mufit al Jerjaray, Abu Bakr Qaffol Shoshiy, Mahmud, Muhammad, Sulton Mas`ud, Shayx Husayn kabi arabcha ismlar ham berilgan.

Lug`atdagi forsiy ismlarning asosiy qismini tarxiy shaxslar tashkil etadi: Afrosiyob, Buxtu Nasr, Bahrom Cho`bin, Taxmuras.

Arab tiliga o`tib ma`lu fonetik o`zgarishga uchragan va payg`ambarlar nomini ifodalovchi qadimiy yaxudiycha ba`zi ismlar "Devonu lug`atit turk" da aks etgan: Ibrohim, Iso, Is`hoq, Yofas.

"Devonu lug`atit turk" dagi antroponim, toponim, etponimlar leksik semantik va tuzilishiga ko`ra maxsus tadqiq etilgan.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg`u bilig" asari 1070-yilda yaratilgan bo`lib, unda qoraxoniylar davlatini mustahkamlash, turli ijtimoiy tabaqalarga munosabat, odob axloqni targ`ib qilish, ma`rifat kabi masalalar qamrab olingan. "Qutadg`u bilig" dagi antroponimlar umumiy va qiyosiy tarzda o`rganilgan. Asarda 32 ta ism uchraydi va ular genealogic jihatdan quydagilardir:

1. Sof turkiy ismlar: Kuntug`di, Oyto`ldi, O`gdulmish, O`zg`urmish, Ko`samish, Ersig, Tavg`och, Ulug` Bug`raxon, Arslonxon, To`ng`a Alp Er.
2. Arabcha ismlar: Ali, Muhammad, Atiq, As`hobi Ra`s, Qorun, Usmon, Qaysar, Foruq, Haydar.
3. Forscha ismlar: Xusrav (Kisro), Rustam, Nushinravon, Faridun, Zahhok, Afrosiyob, Saddod.
4. Qadimgi yunoncha: Mitridus (Mitridat), Iqlidus (Evklid), Skandar (Aleksandar).
5. Qadimiy yahudiycha ismlar: Nuh, Iso, Yusuf, Od.

Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-haqoyiq" asari XII-XIII asarlarda yaratilgan bo`lib, doston o`n bir bob, 258 baytdan tashkil topgan.

Ahmad Yugnakiy hayoti va faoliyati haqidagi ma`lumotlar juda cheklangan va kam. Asarning 248-baytida shoir "Atasi ati Mahmud Yugnaki, Adib Ahmad o`g`li yo`q ul hech shaki" deb yozishiga qaraganda otasining oti Mahmud Yugnakiy, adib Ahmad uning o`g`li ekanligiga hech shubha yo`q.

Dostonning birinchi bobi ollohga bag`ishlangan bo`lib u "O`g`on", "Habib", "Holiq" ismlari bilan tilga olinadi.

Ikkinchi bob payg`ambar (Habib, Nabi) va to`rt xalifaga bag`ishlangan:
Sodiq birla Foruq uchun Zayn nurayn.
Ali to`rtilanch ul eriksik to`nga (17 bayt)

Ahmad Yugnakiy ushbu baytda 3 xalifaning arab tildagi laqablarini qo`llagan. Abu Bakrning laqabi—"Sodiq" (Siddiq), Umarning laqabi—"Foruq", Usmonning laqabi—"Zayn Nurayn". Uchinchi bob Dod Sipohsolor bekka bag`ishlangan: Dod Ispohsolor ismi forsiy tilga mansub bo`lib "lashkarboshi" degan ma`noni anglatadi.

Umuman "Hibatul-haqoyiq" dagi 20 ta ismni quyidagicha tasnif qilish mumkin.

1. Sof turkiy ism: Arslonxo`ja tarxon, O`g`on.
2. Arabcha: Habib, Sodiq, Foruq, Ali, Zayn nurayn, Umar, Usmon, Ahmad, Mahmud, Amir Sayfiddin.
3. Forscha: Dod Ispohsolor, Xo`ja Arnob, Anushirvon.
4. Qadimgi yahudiycha: Odam Ato, Havvo.

Bundan tashqari Navoiy asarlarida, xususan "Hamsa" dostonida: Layli, Majnun, Bahrom, Hotam Toyi, Temur ko`ragon, Ahmad, Jamshid, Iskandar, Rustam, Xisrav, Maryam, Shopur, Siyovush , Boniy, Moniy, Qoran, Tulkoro, Aflotun, Suqrot, Mehinbonu, Nuh, Bonu, Diloro, Diloso, Buzurg Ummir, Arastu, Sheruya, Qays, Iso, Yusuf, Ibn Salom, Navfal, Zayd, Farrux, Gulchehra (244-bet), Axiy (249-bet), Luqmon, Xizr, Jobir, Mehri, Suhayl, Nu`mon, Navdar, Faylaqus, Doro, Ilyos, Kayxisrav, Kayqubod, Manguqon, Qoraxon, Boriq, Barbariy, Brohim, Adham, Mallu ibni Mabok, Firuz, Buqrot, Xurmus, Iso, Sa`diy, Firdavs, Unsur, Anvar, Maxdum kabi bir qator antroponimlar ham uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Husanov. XV asr o`zbek yozma yodgorliklari tilidagi antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlari. Toshkent. 1996.
2. E.Begmatov. Kishi nomlari imlosi. Toshkent. 1970.
3. O`sha muallif. Nomlar va odamlar. Toshkent. 1966.
4. O`sha muallif. Ismlar chiroyi. Toshkent. 1994
5. M.Qoshg`ariy. Devonu lug`ot-it turk. Toshkent. 1963.
6. B.Bafoyev. Navoiy asarlari leksikasi. Toshkent. 1983.
7. K.Karimov. "Qutadg`u bilig"da uchraydigan shaxs nomlari. Toshkent. O`zbek tili va adabiyoti jurnali.
8. A.Rustamov. So`z xususida so`z. Toshkent. 1987.
9. K.Mahmudov. Ahmat Yugnakiyning "Hibbat-ul haqoyiq" asari haqida. Toshkent. 1972.
10. Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev. O`zbek tilining imlo lug`ati. Toshkent. 1995.

PEDAGOGIKA FANINI O‘QITISHDA I-RENESSANS DAVRI ALLOMALARINING IJODIY MEROSIDAN FOYDALANISH

D.A.Axatova. p.f.n. dots.,-NavDPI "Umumiy pedagogika va psixologiya" kafedrasi
S.Parmonov- NavDPI, magistr

Summary. This article deals with the organization of the pedagogical heritage, views on the education and upbringing of scientists in teaching various topics of pedagogical sciences and their current significance.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligi munosabati bilan tabrik nutqida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev taraqqiyotimizning maqsadi Uchinchi Renessans bo‘lishi lozimligini ta’kidlab, uchinchi Renessansga erishishni strategik vazifa etib qo‘ydi[402].

«Bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan „Yangi O‘zbekiston“ g‘oyasi zamirida shunday ulug‘ ajdodlarimiz, umuman olganda, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi uyg‘onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari ham mujassam, desak, adashmagan bo‘lamiz», — deydi Prezidentimiz.

Birinchi Renessansda yurtimizdan Farg‘oniy, Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Zamaxshariy kabi buyuk daholar, buyuk muhaddislar — Buxoriy, Termiziy, mutakallimlar — Moturidiy va Abul Muin Nasafiy hamda boshqa atoqli dunyoviy va diniy allomalar shuuri olamni yoritdi.

[402] Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to‘qqiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi, -T., 2020 y, 31 avgust

“Baytul hikma”, Xorazm Ma’mun Akademiyasi, umuman, islom olami olimlari faoliyati o‘sha davrdagi xalqaro ilmiy integratsiyaning eng yorqin namunasidir. Birinchi va ikkinchi renessanslarning ma’naviy asoslarini va sabablarini hamda keyingi inqirozini chuqur o‘rganmasdan, biz Uchinchi Renessansni muvaffaqiyatli amalga oshira olmaymiz. Bugun ham bizga g‘oyaviy va ilmiy tolerantlik (bag‘rikenglik), ilmga, haqiqatga tashnalik xos bo‘lmog‘i lozim.

Pedagogika oliygahlarida o`qitiladigan Pedagogika fanlarida mana shu ikkala renessans vakillarining pedagogik qarashlari o`rganilishi ko`zda tutilgan. Pedagogikaning deyarli barcha bo‘limlarini o‘tishda 1-Renessans davri mutafakkirlarining pedagogik qarashlari va asarlaridan foydalanish mumkin. Ayniqsa, ***ta’lim nazariyasi (didaktika)ni*** o‘qitishda quyidagi qarashlardan foydalanish mumkin.

Mutafakkirlardan Muhammad *al-Xorazmiy* ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga ulkan hissa qo‘shdi. U matematika fanida abstraksiya tushunchasini kengaytiradi. Induksiya yo‘li bilan umumiy yechish usullarini hal etadi, deduksiya yo‘li bilan umumiy usullar yordamida xususiy masalalarni yechadi. “Aljabr va-lmuqobala” asari bilan ham matematika fanini rivojlantirib, o‘zidan avvalgi bilimlarni o‘rgandi va ularni sintezlashtirdi hamda amalda qo‘llash usullarini bayon etdi. Shuni ta’kidlash joizki, alloma o‘zigacha bo‘lgan ilmiy bilimlarning asosiy g‘oyalari, tamoyil va metodlarini sintezlashtirdi. Xorazmiy bilim olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e’tibor berdi. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to‘plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushintira olish malaka va ko‘nikmalarini hosil qilishga katta baho berdi.

Ta’lim nazariyasi bo‘limidagi ***ta’lim va tarbiya metodlarini*** o‘tishda al-Xorazmiyning quyidagi qarashlaridan foydalanish mumkin: u ko‘rgazmali-tajriba metodlari, bilim berishning turli vositalari, savol-javob, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni sinash metodlaridan foydalangan. U birinchilardan bo‘lib, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi. Alloma ilmiy faoliyatining metodologik jihatlariga katta ahamiyat berdi.

Abu Nosr Forobiyning ta’lim-tarbiya yo‘llari, usullari vositalri haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go‘zal fazilatlar ikki yo‘l – ta’lim va tarbiya yo‘li bilan hosil qilinadi. Ta’lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug‘ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb - hunar, xulq odob fazilatlarini birlashtiradi. Ta’lim so‘z va o‘rganish bilan tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi.

Forobiy ta’lim – tarbiya ishlarini ikki yo‘l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi. «Amaliy fazilatlar va amaliy san’at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasi»ga kelganda, bu odat ikki yo‘l bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi – qanoatbaxsh so‘zlar, chorlovchi, ilxomlantiruvchi so‘zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g‘ayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi.

Ikkinchi yo‘l (yoki usul) – majbur etish yo‘li. Bu usul gapga ko‘nmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan qo‘llaniladi. Chunki ular o‘z istaklaricha so‘z bilan g‘ayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o‘rganishga kirishsa, uning fazilati yaxshi bo‘ladi. Kasb hunarlarni va juz’iy san’atlarni egallashga intilish bo‘lmasa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad – ularni fazilat egasi qilib va san’at ahllariga aylantirishdir[403].

Demak, Forobiy ta’lim – tarbiyada rag‘batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Forobiy tavsiya etgan ta’lim – tarbiya usullari hozirgi davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

Abu Rayxon Beruniyning ilmiy bilimlarni egallashda uzviylik, izchillik; tahlil qilish va taqqoslash; ma’lumdan noma’lumga, soddadan qiyinga qarab borish; ko‘rgazmalilik[404] kabi qoidalari ham hozirgi ta’lim amaliyotida keng qo`llanilib kelinmoqda.

[403] Xodjayev B.X.Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: SANO-STANDART, 2017, 212 b
[404] Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O`zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005, 94 б

Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, mineralogiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o‘zi targ‘ib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko‘rib, fanda haqiqat ustivor turishini ta’kidladyi.

Pedagogikaning **tarbiya nazariyasi bo‘limidagi** barcha mavzularni o‘tishda mutafakkirlarning tarbiyaviy qarashlaridan foydalanish imkoniyati mavjud. mumkin. Masalan, Ibn Sino axloqlilikni yaxshilik va yomonlik kabi ikki tushuncha bilan ta’riflaydi. Dunyoda mavjud bo‘lgan jami narsalar tabiatiga ko‘ra kamolot sari intiladi. Kamolot sari intilishning o‘zi esa mohiyat e’tibori bilan yaxshilikdir...”[405]

Olim har bir axloqiy xislatning ta’rfini beradi:

Mo``tadillik	tan uchun zaruriy oziq va xulq me’yorlariga to‘g`ri kelmaydigan ishlarni qilmaslik;
saxiylik	yordamga muhtaj kishilarga ko‘maklashuvchi insoniy quvvat;
chidamlilik	inson o‘z boshiga tushgan yomonliklarga bardosh beruvchi quvvat;
aqllilik	biror ishni bajarisha shoshma-shosharlikdan saqlovchi quvvat;
ziyraklik	narsalar va hatti harakatlarning haqiqiy ma’nosini tezlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat;
kamtarlik	xudbin ishlar bilan shug`ullanishdan to‘xtatuvchi kuch.

Ibn Sino insonning kamolga yetishida to‘siqlik qiluvchi nuqsonlar sifatida johillik, nodonlik, shafqatsizlik, takabburlik, nafratni ko‘rsatib o‘tadi. Johillikni – ilmga, nodonlikni – zehn o‘tkirikka, shafqatsizlik, takabburlikni adolatga, nafratni – sevgi-muhabbatga qarama-qarshi illat sifatida ta’riflaydi.

Pedagogikadagi ***oila tarbiyasi*** mavzularini o`tishda ham allomaning fikrlaridan foydalanishimiz lozim. Ibn Sinoning tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy tarbiya masalalariga keng o‘rin berilgan. Chunki inson avvalo oilada kamolga yetadi. Olim oilada ota-onaning vazifasi va burchiga katta e’tibor beradi. Oila munosabatlariga to`xtalar ekan, ayniqsa ota-onalarning oilada mehnatsevarligi bilan farzandlarini ham kasb va hunarga o‘rgatishi borasida muhim fikrlar bayon etadi. Insonning xulqi va ruhiga mehnatning ijobiy ta’sirini ta’kidlaydi.

Ibn Sino oila tarbiyasiga oid «Tadbir ul-manozil» asarida ota-onaning bolalarni tarbiyalashdagi vazifalarini yoritgan. Asarning «Muqoyasa dar axloq» bobida ota-onalar va tarbiyachilarga bolalarni tarbiyalashda ularga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishni uqtiradi. Ayniqsa, bolaning xulqidagi kamchiliklarini uning shaxsiyatiga tegmasdan bartaraf etilishi lozim.

Asarning eng katta bobi oila va ota-onalarning tarbiyadagi faoliyatini sharxlashga bag`ishlanib, bu xususda bir mutafakkir sifatida yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatgan. Ibn Sinoning oila tarbiyasi ham amaliy, ham nazariy ish ekanligini ota-onalarga uqtiradi. Ota-ona bola tarbiyasida turli usullardan foydalansa, u oila baxtli bo‘ladi. Shuning uchun «Nasihat yo‘li» bobida ota-onalarning vazifalari ifodalanib, bu vazifalarni bajarish uchun ota va onada qanday fazilatlar bo`lishi kerakligi ko‘rsatib o‘tilgan[406].

Axloqiy tarbiya mavzusida Abu Rayxon Beruniyning qarashlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo‘lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o‘zaro muloqoti, ijtimoiy muhit – jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi.

Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan xolda ta’rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o‘rtasidagi kurash natijasida namoyon bo‘ladi va tarkib topadi deydi, u. Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezon sifatida qo‘llaniladi.

U yaxshi xislatlarga to‘g‘rilik, odillik, o‘zini vazmin tutish, insof, kamtarlik, lutf, sobitqadamlik, ehtiyotkorlik, saxiylik, shirinsuxanlik, rahbarlikda adolatlilik, tadbirkorlik

[405] А.Ирисов. Абу Али ибн Сино. Ҳаёти ва ижодий мероси. Т., “Фан”, 1992 й., 163-б.

[406]Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O`zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005, 93-b

kabilarni kiritsa, xasadgo‘ylik, baxillik, nosog‘lom raqobat, o‘z manfaatini ko‘zlash, mansabparastlik kabilarni yomon illatlar sifatida qoralaydi.

Olimning inson turmushiga xos xulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ham ichki, ham tashqi tomondan go‘zal bo‘lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin deydi[407].

Xulosa qilib aytganda, pedagogika darslarida 1-Renessans davri allomalarning pedagogik qarashlarini o`rganish orqali talabalarda o`tmish merosga, milliy qadriyartlarga hurmatni shakllantirish bilan birga, pedagogika fanining mazmunini yanada boyitish, talabalarning faolligini, ijodkorligini, mantiqiy fikrlashini rivojlanish va shu orqali ta’lim samaradorligini oshishiga erishishimiz mumkin.

LINGVOPOETIKA TUSHUNCHASI VA TILNING ASOSIY TASVIRIY VOSITALARI

Rahmatov Shavkat Shuhratovich
NDPI. Boshlano‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

in this article, the concept of LINGUOPOETICS and the main illustrative tools of the language are highlighted. in addition, this article provides a comprehensive review of many concepts

Asoslov: Lingvopoetika – badiiy asarlarda qo‘llanilgan lingvistik birliklarning badiiy estetik vazifalarini, tilning konnotativ funksiyasini o‘rganadi. Lingvopoetikaning vazifasi ushbu sohalarni alohida-alohida o‘rganish va ularning o‘zaro munosabatini ham yoritib berishdan iborat.

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, fonetik poetika, leksik poetika, sintaktik poetika, til vositalari, badiiy til vositalari, sinonim, omonim, antonim, metofora, metonimiya, sinekdoxa, jonlantirish, o‘xshatish, mubolaog‘a, kinoya,

Til tinglovchiga ta’sir qiladigan qudratli vosita bo‘lgani uchun tilshunoslik fani adabiyot bilan uzviy bog‘liq va bu lingvopoetika fanini yuzaga keltirgan. **Lingvopoetika** – badiiy asarlarda qo‘llanilgan lingvistik birliklarning badiiyestetik vazifalarini, tilning konnotativ funksiyasini o‘rganadi. Badiiy til keng qamrovli ob’ekt sifatida funksional darajalangan qismlarga, fragmentlarga bo‘linish xususiyatiga ega. Biroq amalda ushbu ob’ektning ayrim fragmentlarigina badiiy nutq tahliliga beriladi. Demak, badiiy nutq keng tushuncha bo‘lib, badiiy asar tili badiiy nutqning bir ko‘rinishi, bir fragmenti hisoblanadi. U tilning ekspressiv funksiyasini o‘z ichiga olgani uchun, til sistemasining barcha sath birliklarining badiiy-estetik funksiyasini qamrab oladi. Shundan kelib chiqib, lingvopoetika fonetik poetika, leksik poetika, sintaktik poetika kabi turlarga bo‘linadi. Lingvopoetikaning vazifasi ushbu sohalarni alohida-alohida o‘rganish va ularning o‘zaro munosabatini ham yoritib berishdan iborat.

Jumladan, fonetik-fonologik sathda bir xil tovushlar bir xil bo‘g‘inlarning takrorlanib kelib, assonans (bir xil unlilarning takrorlanib kelishi), alliteratsiya (bir xil undoshlarning takrorlanib kelishi) hodisalarini yuzaga keltirishi hamda ta’sirchanlikni yuzaga keltiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi o‘rganiladi. hodisalarini bunga Masalan, Odamiy ersang demagil odami, onikim yo‘q xalq g‘amidin g‘ami (A. Navoiy) aforizmidagi **o** tovushining takrorlanib kelishi assonans hodisasi, Derazamning tagida bir tup o‘rik **oppoq** bo‘lib gulladi (H.Olimjon) she’rida oppoq so‘zida **p** tovushining alohida ohang bilan takror aytilishi,

Qaro qoshing, qiyiq qoshing, quyuq qayrilma qoshing, qiz, Qilib qatlimg‘a qasd, qilich qayrab qotil qaroshing, qiz.

Qafasda qalb qushin qiynab, qanot qoqmoqqa qo‘ymaysan,

Qarab qo‘ygin qiyokim, qalbni qizdirsin quyoshing, qiz. (E. Vohidov) she’rida **q** tovushining takrorlanib kelishi nutqning ifodaviyligini oshirib, kuchli ta’sirchanlikni yuzaga keltirgan.

[407] Osha manba, 125-b

Leksik sathda leksemalarning ko‘chma ma’nolarda qo‘llanishi (masalan, *Aqlu balog‘atning shotilaridan yuksala beringiz sekundlar sayin* (G‘. G‘ulom) she’ridagi shoti so‘zi bosqich ma’nosida ishlatilgan) sintaktik sathda gap bo‘laklarining joylashishi, gap tarkibida bir xil bo‘laklarning takrorlanib kelishi (masalan, *Aziz asrimizning aziz onlari aziz odamlardan so‘raydi qadrin* (G‘.G‘ulom) she’rida aziz so‘zining takror kelishi, *Rozimasman bir yosh tomsa ko‘zimdan, rozimasman sal rang ketsa yuzimdan, Yo‘l oshsam-u, sal yashashdan adashsam, rozimasman unda tamom o‘zimdan* (H. Olimjon) she’rida rozimasman, sal so‘zlarining, *Har bahorda shu bo‘lar takror, har bahor ham shunday o‘tadi* misrasida har bahor birikmasining takror qo‘llanishi kabi hodisalar badiiy nutqda ta’sirchanlikni orttiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Ma’lumki, ona tilimizning boyligi, kuchi, go‘zalligi ijodkorning so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llashdan iborat. Bunda ijodkor maxsus iboralar, nutq burilishlari, epithets, metafora va boshqa usullardan foydalanadilar. Bularning barchasi tilning obrazli va ifodali vositalaridir. Ular nihoyatda muhim. Boy tilda turli tasviriy va ifodali vositalar mavjud.

Tasviriy san’atning ifoda vositalari bo‘yoq, rang va chiziqlar bo‘lsa, adabiyotda ular, eng avvalo, so‘zni o‘z ichiga oladi. Bu, birinchi navbatda, so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan nutq ekspressivligining eng sezilarli elementi bo‘lgan asosiysidir. Rus tilining leksik zaxirasi juda katta. Bu sizga ma’lum bir ob’ektni, uning harakatlari va belgilarini osongina nomlash imkonini beradi. Bunda eng xilma-xil ma’no tuslari ifodalanib, so‘zlovchining nutq predmetiga bergan bahosi ko‘rsatilishi mumkin.

Tilning asosiy lingvistik elementi ko‘pincha majoziy ma’noda ishlatiladi. Masalan, “uylash” so‘zining bevosita lug‘aviy ma’nosi “ayrim turdagi hayvonlarning cho‘zilgan faryodini” bildiradi.

Noaniqlik-ko‘pgina so‘zlar ularni turli ma’nolarda ishlatishga imkon beradigan qobiliyatga ega. Bu xususiyat polisemiya (polisemiya) deb ataladi. Yozuvchilar uchun bunday so‘zlar nutqning yorqin va yuqori hissiy jonliligi manbalari hisoblanadi. Asarlarda polisemantik element bir necha marta takrorlanishi mumkin, lekin ayni paytda u turli ma’nolarda harakat qilishi mumkin. Shunday qilib, masalan, "oltin" so‘zi. Agar siz uni tom ma’noda ishlatsangiz, qimmatbaho metalldan yasalgan zargarlik buyumlarini tasvirlashingiz mumkin. Biroq, ma’nolarning ko‘p qirraliligi so‘zni rang tavsifiga yoki ob’ektning qiymatini belgilashga qo‘llash imkonini beradi.

Tilshunoslikda asosiy til vositalari uchta bo‘lib, ular:

1. Fonetik vositalar
2. Leksik vositalar
3. Sintaktik vositalar

Fonetik vositalarga: Alliteratsiya, assonans va onomatopeyalar kiradi.

Leksik vositalarga: Noaniqlik, so‘zlar, omonimlar, sinonimlar, sinonimlarning turlari, antonimlar, metafora, metonimiya, sinekdoxa, epitet, pigerbola, litotlar, parafrazalar, taqqoslash, anaphora, allegoriya, ironiya, okkazionalizm, sarkazm va leksik takrorlashlar kiradi.

Sintaktik vositalarga: Anofara, antiteza, epifora, gipofora, predikativlik, inversiya, gradatsiya, oksimaron hamda undov zarralari ham kiradi.

Bulardan tashqari, **maxsus ifoda vositalari** ham borki, bu vositalardan shoir va yozuvchilar unumli va o‘rinli foydalanishi zarur bo‘ladi. Bu ifoda vositalariga quyidagilar kiradi: neologizmlar, dialektizmlar (grammatik shakllar), kasbiylik, jargon, argo, vulgarizm, varvarizm, kinoya, frazeologik birliklar, aforizmlar hamda ideomalardir.

Omonimlar – tilining tasviriy va ifodali vositalari nafaqat so‘zlarning polisemiyasi bilan cheklanmaydi. Omonimlarning ma’lum bir guruhi ham mavjud. Bularga tovush jihatdan o‘xshash va ayni paytda turli leksik ma’noga ega bo‘lgan so‘zlar kiradi. Omonimlar tilining tasviriy va ifodali vositalari bo‘lib, ular turli turlarga bo‘linadi. Ular orasida omograflar, omofonlar va omoformlar mavjud. Ularning barchasi nutq ekspressivligining boy manbalari bo‘lib xizmat qiladi. Bu tovush o‘ynashning yorqin vositalaridir.

Sinonimlar - nutqning tasviriy va ifodali vositalarini sinonimlardan foydalanish orqali yaxshilash mumkin. Bu lingvistik elementlarga bir tushunchani bildiruvchi so‘zlar kiradi. Shu

bilan birga, sinonimlar bir-biridan farq qiladi. Tasviriy va ifodali vositalarning roli nutqning go‘zalligi va ifodaliligini yaratishdir. Tilning sinonimik boyligiga ega bo‘lmagan odam majoziy va jonli ibora qura olmaydi. So‘z boyligining kamligi ko‘pincha nutqda bir xil so‘zlarning takrorlanishiga olib keladi va tavtologiyalar ham paydo bo‘ladi. Nutqning ta’sirchanligini oshirishda sinonimlarning quyidagi turlaridan foydalanish mumkin:

1. To‘liq sinonimlar
2. Ma’noviy sinonimlar
3. Uslubiy sinonimlar
4. Ma’noviy va uslubiy sinonimlar

Antonimlar - bularga qarama-qarshi leksik ma’noga ega bo‘lgan so‘zlar kiradi. Tilning bu tasviriy va ifodali vositalari nutqning bir qismidir. Masalan, nafrat - sevgi, quruq - nam. Biroq, rus tilida antonimni tanlab bo‘lmaydigan so‘zlar ham mavjud. Qarama-qarshiliklarning mavjudligi nutqni yorqin va ifodali qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, uning hissiyotlari keskin oshadi.

Metaforalar - tilshunoslikda tasviriy va ekspressiv vositalar farqlanadi, ular o‘xshashligidan kelib chiqqan holda majoziy ma’noda qo‘llaniladi. Misol uchun, yozuvchi daraxt shoxlariga tushgan qorni momiq oq qo‘y po‘stlog‘i bilan solishtirishi mumkin.

Metaforaning paydo bo‘lishi tarixi qadimgi davrlarda, inson o‘z tajribasi va his-tuyg‘ulariga tayanib, o‘zi uchun tushunarsiz bo‘lgan atrofdagi dunyo hodisalarini tushuntirgan paytdan boshlangan. Quyoshni tirik jonzotga qiyoslab, u tongda chiqib, kunduzi osmon uzra o‘tadi, degan. Qadimgi odamlar uchun tong otdi. Garchi olov bo‘lmasa ham. Yulduzlar osmondan kimningdir ko‘zlari kabi qaradi. Boshqacha qilib aytganda, odam o‘ziga ma’lum bo‘lgan xususiyatlarni ko‘plab jonsiz narsalarga o‘tkazdi. Endi biz buni metafora deb ataymiz. Yunon tilidan tarjima qilingan bu tushuncha "o‘tkazish" degan ma’noni anglatadi. Tilning bu tasviriy vositalari insonning ijodiy tasavvuri tufayli paydo bo‘ladi.

Metonimiya - metonimiyadan foydalanish bir predmet nomini boshqasining nomini almashtirishni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, ular orasidagi aloqa boshqacha bo‘lishi mumkin…

Epithet - badiiy asarlarda metafora bilan bir qatorda ko‘pincha tasviriy va ifodali vositalarning yana bir turini topishingiz mumkin. Bu epitet haqida. Bu nutq vositasi o‘ziga xos ekspressivlikka ega bo‘lgan va muallifning o‘zi tasvirlaydigan ob’ektga bo‘lgan his-tuyg‘ularini ifodalovchi obrazli elementdir. Odatda, epitet ko‘chma ma’noda ishlatiladigan sifatdoshdir.

Ba’zan epitet ot (shamol-tramp), qo‘shimcha (ochko‘zlik bilan qarash), kesim, fe’l yoki son bilan ifodalanadi. Xalq og‘zaki ijodida so‘zlarning ma’lum turg‘un birikmalari mavjud. Misol uchun, qiz qizil, shuningdek, yaxshi o‘rtoq va hokazo. Ularning barchasi epitetdir.

Perifraza - bu hodisa, shaxs yoki ob’ekt nomining o‘ziga xos belgisi bilan almashtiriladigan tropikni o‘z ichiga oladi. Periferiya nutqning vizual ifodasini kuchaytiradi. Masalan, sherni hayvonlar qiroli, Angliyani esa Tumanli Albion deb atash mumkin. Alohida perifrazalarning paydo bo‘lishi o‘ziga xos tabu (birovning ismini talaffuz qilishni taqiqlash) bilan bog‘liq.

Anafora - Tilning tasviriy va ifodali vositasi sifatida, jumlalar boshida joylashgan ma’lum iboralar yoki so‘zlarni takrorlash ko‘pincha ishlatiladi. Masalan, she’rning har bir misrasi “Qasam ichaman”, “sevaman” va hokazo fe’l bilan boshlanishi mumkin.

Allegoriya - bu juda keng tarqalgan yo‘l. U belkurak deb nomlash noo‘rin bo‘lganda qo‘llaniladi. Aynan o‘sha paytda ular turli allegoriyalarga, kamchiliklarga va maslahatlarga murojaat qilishadi. Boshqacha qilib aytganda, ezop tiliga. Allegoriya ertak va ertaklarga juda xos bo‘lib, ularda tabiat hodisalari, narsalar va hayvonlar insoniy xususiyatga ega. Masalan, ayyorlik belgisi sifatida tulki beriladi.

Inversiya - bu tasviriy va ifodali vosita bo‘lib, so‘zlarning grammatika qoidalarida belgilangan tartibda emas, balki joylashishini nazarda tutadi. Mutaxassislar tilning ekspressivligi haqida gapirganda, ular nafaqat maktabda o‘rganiladigan majoziy vositalarni, balki adabiy texnikaning bitmas-tuganmas arsenalini ham nazarda tutadi. Tasviriy va ekspressivvositalarning yagona tasnifi mavjud emas, lekin shartli ravishda lingvistik vositalar guruhlarga bo‘linadi…

Yuqorida qayd qilingan bu vositalar, ya’ni fonetik, leksik hamda sintaktik vositalar xususida keyingi ilmiy izlanishlarimizda so‘z yuritamiz degan umiddaman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol.fan.dokt...dis. - Toshkent, 2009.3
2. Turniyozov N. Matn lingvistikasi (ma’ruzalar matni). - Samarqand, 2004
3. Turniyazova Sh. Hozirgi o‘zbek tilida matn shakllanishining derivatsion xususiyatlari. Filol.fan.nomz...dis. - Toshkent, 2010
4. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. - T.: 1989.
5. O‘ralova Charos Bahodir qizi. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika tadqiqi. 2021

BARKAMOL INSON TUSHUNCHASI

G‘.Sidiqov, NavDPI katta o‘qituvchisi

Annotation:
This thesis discusses the concept of the perfect person, the ideas of the perfect person in the works of scientists, philosophers of Central Asia.

Keywords: education, perfect person, spirituality, physical and spiritual perfection, honesty, purity

Odam bolasiga beriladigan tarbiya, birinchi navbatda, ilmga, fanga asoslanmog‘i, ta'limiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilmog‘i lozim. Agar tarbiya pala-partish holda savodsizlarcha tashkil etilsa, tizimli va muntazam ravishda olib borilmasa, bunday «tarbiya» inson kelajagiga, shaxsning shakllanishiga faqat zarar keltiradi. Mana shu qoidalarga amal qilingandagina ta'lim-tarbiya o‘zining pirovard maqsadiga erishishi - komil insonni voyaga yetkazishi mumkin.

Komil inson deganda biz ozod shaxsni, erkin fikr yurituvchi Vataniga halol va sadoqatli xizmat qiluvchi kishini tushunamiz. Va aksincha, agar inson birovga quldek ergashsa, o‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lmasa yoki uni himoya qila olmasa, mutelik va boqimandalik asoratiga tushadi. Bunday kishining Vatani, xalqi manfaatlariga yot, zararli g‘oyalarni tarqatayotgan kimsalar ortidan ergashib ketishi ham hech gap emas.

Mamlakatimizda yoshlarining ijtimoiy harakati dastlab «Kamolot» nomi bilan, litsey va kollejlar o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkaziladigan sport musobaqalari esa «Barkamol avlod» nomi bilan ataldi. Yoshlarimizga hayotda o‘z o‘rnini topishiga ko‘maklashadigan tashkilotga yoki o‘sib kelayotgan bolalarni jismonan baquvvat bo‘lishga rag‘batlantiradigan sport bellashuviga bunday nomlar berilishi bejiz emas, albatta. Bunda yoshlarni har jihatdan komillikka intiluvchan bo‘lishi nazarda tutilgan. Shu jismoniy va ma'naviy barkamollik o‘zaro bog‘liq holda rivojlanmog‘i darkor.

Jismoniy barkamollikka erishmasdan turib, chinakam ma'naviy barkamollikka, ma'naviy barkamollikka erishmasdan turib esa yetuk jismoniy barkamollikka erishib bo‘lmaydi.

Komillikka erishishning muhim sharti-bilimdonlik hisoblanadi.Albatta, ma'naviy barkamollikka erishishning boshqa shartlari ham ko‘p. Masalan, axloq-odobli bo‘lish, mehnatsevarlik, yurtga sadoqat mehr, go‘zallikka oshno tutinish va hokazo. Lekin bularning barchasining negizida o‘rganish, bilish va anglash talabi yotgani tufayli insonlar ma'naviy kamol topishida bilimdonlik, ma'rifat katta o‘rin tutadi. Masalan, hayotdagi eng oddiy so‘zlar va ishlarni ham kim qachondir hijjalab,erinmay o‘rgatgan. Ota-onamiz dastlab nimani qanday atash, kiyimni qanday kiyish, hatto taomni qanday yeyishgacha o‘rgatgan. Ya'ni, bizning butun hayotimiz o‘rganishga, bilishga asoslangan. Agar siz-u bizga endi oddiy tuyuladigan ana shu narsalarni kimdir vaqtida o‘rgatmasa yoki kimlardandir ko‘rib o‘zimiz o‘rganmas ekanmiz, bizning boshqa jonzotlardan farqimiz qolmas edi. Demak, bilimdonlik ma'naviy barkamollikning asosi, uning muhim mezoni ekan. Inson tabiatan bilishga chanqoq. Chunki u doimiy izlanishdagi ong tafakkurga ega. U nafaqat jismi, balki ongi va tafakkuri orqali hayotda o‘sish va kamol topishga intiladi. Hayvonlarda esa butunlay boshqacha. Ular nafsi qayoqqa boshlasa, o‘sha yoqqa

ketaveradi. Nafsi qonsa, bu intilishi ham tugaydi, yotib dam oladi. Ularga bilishning qizig‘i yo‘q. Chunki ularda bilishga ehtiyojning o‘zi yo‘q.Odamzod ming yillar davomida uchar gilamlarni, oynayi jahon, ochil dasturxonlarni orzu qilib kelgan. Nihoyat, u aqli va tafakkuriga tayanib samolyotni, televizor va radioni, turli ne'matlarni tayyorlab beradigan fabrika va sexlarni kashf etdi. Lekin shu bilan kifoyalanib qolgan yo‘q. Samolyotdan ham tez uchadigan raketalar, yillar davomida koinotda o‘zi kezib yuradigan sun'iy yo‘ldoshlar, simsiz ulanadigan va ko‘rsatadigan telefon apparatlari, butun Yer yuzidagi odamlar ong-u shuurini axborot o‘rab-chirmab olishni maqsad qilgan Internet («Butun dunyo o‘rgimchak to‘ri») tizimini yaratdi. Endilikda inson Yerdagi hayot bilan kifoyalanmay, boshqa sayyoralarga, hatto boshqa galaktikalarga ham sayohat qilmoqning, odam miyasidagi o‘y-fikrlarni o‘qimoqning ham harakatiga tushgan. Barcha bu orzu va intilishlarni inkor etmagan holda, bir muhim haqiqatdan ogoh bo‘lish ayni shu insoniyatning o‘zidan talab etiladi. Ya'ni, barcha ilmiy-texnikaviy kashfiyotlar va yutuqlarni ezgulikka, yaxshilikka, insoniyat baxt-u saodatiga xizmat qilishini ta’minlash lozim.

Barkamol inson tushunchasi ma'naviy barkamol inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ma'naviy barkamollikka erishmay komil inson darajasiga yetish mumkin emas. Demak, ma'naviy barkamollikka intilish - bu komil inson darajasiga erishish uchun intilishdir. Komillikka inson butun umri davomida erishib boradi. Uchala tushuncha: sog‘lom avlod, ma'naviy barkamol, komil inson - darajama-daraja chuqur ma'no kasb etadi. Shundan kelib chiqadigan bo‘lsak, komil inson bo‘lishning aniq cheki va chegarasi yo‘q. Bizning ko‘hna tariximizda yuzaga kelgan, xalq, mamlakat tarixida katta ma'naviy-axloqiy tarbiya rolini o‘ynagan tasavvuf komil inson nazariyasi haqidagi, uni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqidagi ta'limot va amaliyot sanaladi. Mazkur savolni tasavvuf ta'limotidan kelib chiqqan holda bayon etishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Barkamol inson biz uchun idealdir. U barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi mutlaq ruhga tutash, fayzu karomati serob, qalbi ezgu tuyg‘ularga limmo-lim to‘la pokiza zot. Komil inson odamzod orzu qilgan jamiki ezgu xislatlarning ifodachisi.

Komil insonlar jamiyatning tirik vijdonlaridir. Kishilar ularga qarab hushyor tortadilar, dunyo behudaligidan o‘zlariga kelib, o‘z qalblariga, o‘z qilayotgan ishlariga razm soladilar, tavba-tazarru qiladilar.

Komil inson haqida tasavvuf adabiyotida ko‘p asarlar bitilgan. Ana shunday kishilardan biri XIII asrda yashagan Aziziddin Nasafiy bo‘lib, «Insoni komil» nomli risolasida komil insonga ta'rif berib shunday yozadi: «Bilgilki, komil inson deb shariat va tariqat va haqiqatda yetuk bo‘lgan odamga aytadilar va agar bu iborani tushunmasang, boshqa ibora bilan aytayin: bilgilki, komil inson shunday insondirkim, unda quyidagi to‘rt narsa kamolatga yetgan bo‘lsin: yaxshi so‘z, yaxshi fe'l, yaxshi axloq va maorif». Bu sifatlar bilan ziynatlangan odam yolg‘on, riyo va badkirdorlikdan chekinadi, hamma vaqt ezgu niyat bilan yashab, ezgu ishlarga tayyor turadi.

Yaxshi sifatlarni egallab borgan odam komil inson martabasiga ko‘tarila oladi. Komil inson - insonlarning eng mukammali, eng oqili va donosi. Komil inson insonlar jamiyati ichidan yetishib chiqadigan mo‘tabar zotdir. Insonlar komillikka axloqiy-ma'naviy poklanish jarayonida erishadilar.

Komillikning belgisi haq yo‘lidan borib, xalqqa foyda keltirishdir. Kishi o‘z so‘zi, amaliy ishlari, niyati bilan qanchalik odamlarga foyda keltirsa, yomonlarni to‘g‘ri yo‘lga solsa, haq yo‘lida fido bo‘lsa, u shuncha komil bo‘ladi.

Komil, barkamol insonni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqida musulmon Sharqi axloqi tarixida inson hayoti uchun dasturulamal, qo‘llanma vazifasini o‘tagan ko‘p pandnomalar, xalq kitoblari mavjud bo‘lgan. Shulardan ba'zilarini sanab o‘tamiz. Chunonchi, Kaykovusning «Qobusnoma», Sa'diyning «Guliston», «Bo‘ston», Amir Temurning «Temur tuzuklari», Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», Alisher Navoiyning «Mahbubul-qulub», Husayn Voiz Koshifiyning «Axloqi muhsiniy» va boshqalarni ko‘rsatishimiz mumkin. Bu asarlarning ko‘pchiligida odil shoh va adolat, halollik, soflik, poklik, to‘g‘rilik, rostgo‘ylik, insonparvarlik, ma'rifatli bo‘lish kabi insonning sharqona fazilatlari berilgan.

Alisher Navoiyning «Nasoyimul muhabbat» asarida komil insonga xos xususiyatlar, uning sharqona fazilatlari sanab o‘tilgan. Bular qatoriga ulug‘ mutafakkir quyidagilarni kiritadi: tavba,

halol luqma bilan qanoatlanish, o‘z kasbidan topib kun o‘tkazish, shariatga rioya etish, barchadan o‘zini kam deb bilish, hatto farzandlari, xizmatkorlariga qo‘pollik qilmaslik, chuchuk tilli bo‘lish - yaxshi, muloyim tilli bo‘lish, rahmdil bo‘lish, saxiy bo‘lish, mard bo‘lish, halimlik, xushxulq bo‘lish, rizo-rozilik bilan kun o‘tkazish, sabrli bo‘lish, sadoqatli, vafoli bo‘lish, riyozat chekishdan qo‘rqmaslik va boshqalar.

Shu tariqa o‘tmishda, komil insonning o‘ziga xos axloq kodeksi ishlab chiqilgan bo‘lib, bu sifatlarga ega bo‘lish har bir odamning orzu-armoni deb qaralgan. Komil inson haqidagi g‘oyalar katta ijtimoiy-axloqiy ahamiyatga ega bo‘lgan. U insonni sharafli, ezgulik va buyuk xayr ruhida tarbiyalash, mehru muhabbat, vafo va sadoqatni kuchaytirishga xizmat qilib keldi. Har zamon, har lahzada insonlarga ularning insonligini eslatib, yovuz, qabih ishlar, nojo‘ya xatti-harakat va qiliqlardan saqlanishga ko‘maklashdi, ularda iymon va vijdon binosining paydo bo‘lishini ta'minlaydi.

Komil inson iymon va e'tiqodlilik, halollik va poklikning oliy timsoli. Biz hammamiz shunga intilib yashamog‘imiz lozim. Uning shakllanganligi darajasini xarakterlovchi eng muhim fazilatlar esa quyidagilardir: aqliy zukkolik, huquqiy komillik, axloqiy yetuklik, siyosiy teranlik, mehnatga halol munosabat, yuksak madaniy, ma'naviy saviya, professional iftixor, milliy va umuminsoniy g‘urur va boshqalar.

Yuqoridagilarni hozirgi mustaqil hayotimiz, turmush tarzimiz, kishilarning, ayniqsa, yoshlarning intilishlari bilan bog‘lab komil inson chizgilariga quyidagi xislat va fazilatlar kirishini umumiy tarzda bayon etishimiz mumkin:

Komil insonning umumiy xislatlari: yoqimlilik, ko‘rkamlik, jozibadorlik, salobatlilik, hurmatga sazovorlik, shoironalik, ulug‘sifatlik, o‘ziga xoslik, yetuklik, jiddiylik, madaniyatlilik, tarbiyalanganlik va boshqalar;

Komil insonning axloqiy fazilatlari: insonparvarlik, do‘stlik, g‘amxo‘rlik, jonkuyarlik, samimiylik, odamiylik, bolajonlik, iymonlilik, fidokorlik, xushmuomalalik, boadablik, iltifotlilik, kechirimlilik, mehmondo‘stlik, halollik, to‘g‘rilik, diyonatlilik, haromdan hazar etish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va hakozolar;

Ishbilarmonlik xislatlari: ishchanlik, tirishqoqlik, serharakatlilik, mas'uliyatlilik, insoflilik, halollik, malakalilik, epchillik, uddaburonlik, saranjom-sarishtalik, tadbirkorlik, aniqlik, tejamkorlik, barkamollik, ta'masizlik, tavakkalchilik va boshqalar;

Zukkolik, idroklilik fazilatlari: zehnlilik, bama'nilik, xotirjamlik, sog‘lom fikrlilik, donishmandlik, sezgirlik, zakovatlilik, topqirlik, notiqlik, tanqidiylik, dadillik, omilkorlik, savodxonlik, qiziquvchanlik, ishqibozlik kabilar;

Sobitlik xislatlari: faollik, qat'iyatlilik, tezkorlik, jo‘shqinlik, sabotlilik, bir so‘zda turishlik, barqarorlik, botirlik, dovyuraklik, intizomlilik, jiddiylik, nafsni tiyishlik, o‘zini yo‘qotmaslik, sovuqqonlik, o‘ziga talabchanlik, kamsuqumlik, o‘zini o‘zi idora eta bilish va boshqalar.

Ehtiroslilik xislatlari: ko‘tarinkilik, tantanavorlik, kulib turuvchanlik, xazinlik, kelajakka ishonch, ezgulik, kek saqlamaslik, olijanoblik, otashinlik, nozik tabiatlilik, hayolilik, iffatlilik va hakozolar.

Bizningcha, ayni shu xislat va fazilatlarni yoshlarimiz ongiga singdira borilishi ularni barkamol, sog‘lom va komil inson ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik ruhida yangicha fikrlaydigan fozil, komil inson, eng avvalo, fuqarolik burchini a'lo darajada his etadigan shaxs bo‘lishi darkor. Sodda qilib aytganda, har qaysi komil inson, har birimiz: «Shu davlat, shu jamiyat menga nima berdi?» deb emas, balki: «Men o‘zim Vatanimga, elu yurtimga nima berdim?» deb o‘ylashimiz va har dam shu aqida bilan yashashimiz kerak.

YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI

Fayzullayev Shoxruz Faxriddin o‘g‘li-
SamDU ning Yuridik fakulteti Falsafa yo`nalishi 1-bosqich magistranti

Annotation: This article discusses the urgency of forming ideological immunity in the minds of young people, as well as the organic conflict that is going on in order to prevent destructive ideas from entering the minds of young people under the guise of "popular culture".

Keywords: immunity, popular culture, morality, ethics, national values, destructive ideas, iodine ideas, ideological landfill.

Hozirgi davrdagi siyosiy-ijtimoiy holatlar bizdan yod g‘oyalarga (xalqaro terrorchilik, “Ommaviy madaniyat”) qarshi muvaffaqiyatli kurash olib borish, uni tag – tomiri bilan bartaraf etish, buzg‘unchi g‘oyalar tahdidiga o‘ziga xos yondoshib, uning siyosiy, falsafiy, ma’naviy va psixologik asoslariga qarshi izchil mafkuraviy va g‘oyaviy kurashishni taqozo qiladi. Hozirda dunyoda g‘oyaviy ta’sir o‘tkazish imkoniyatlari tobora kengaymoqda. Biron-bir hudud yoki mamlakatda paydo bo‘layotgan g‘oyalar tez fursatda butun jahonga yoyilmoqda. Natijada odamzod ma’lum bir davlatlar va siyosiy kuchlarning manfaatlariga xizmat qiladigan turli mafkuraviy markazlarning muttasil bosimini doimo sezib yashamoqda. Shunday sharoitda mafkuraviy tazyiqlarni chuqurroq anglash lozim. Albatta, yosh avlod dunyoqarashini kengaytirish va bilimini oshirishda mazkur axborot manbalari muhim ahamiyatga molik. OAV va ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy jihatlarini inkor etmagan holda, uning yoshlar orasida samarasiz, salbiy ta’sirga ega bo‘lgan imkoniyati mavjudligini ham ta’kidlash lozim. Telekanallarda namoyish etilayotgan va ijaraga beriladigan hamda sotiladigan minglab video, kasseta, lazer disklari vositasida tarqalayotgan jangari filmlarda yashash uchun kurash g‘oyasi targ‘ib etiladi. Ularning yoshlar ongini zaharlash, milliy-an’anaviy qadriyatlarimizdan uzoqlashtirish va manqurtlikka mubtalo qilishi o‘z-o‘zidan ayon va achchiq haqiqatdir. Mazkur muammolarni yechishda, avvalo, OAV faoliyatini muvofiqlashtirish, ko‘rsatuv, eshittirish va matbuot nashrlari, shuningdek, internetdagi milliy tarmoq manbalarida berilayotgan axborotlar sifatiga, ayniqsa, ularning kontenti, ya’ni materiallar mazmuniga jiddiy e’tibor qaratish zarur.

Qolaversa, axborot xavfsizligini ta’minlashda-fuqarolarning axborot madaniyatini yuksaltirish, ya’ni ularga axborotni saralash va undan ongli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirib borish lozim, ya’ni har bir shaxs ma’lum axborotning foydali yoki zararli ekanini ajratib oladigan mezonlarni ishlab chiqishi, ma’lum axborotning o‘z professional faoliyati va shaxsiy hayoti uchun qadr-qimmatini baholash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur. Shu o‘rinda, “Axborot urushi” xavfi tahdid solayotganini ham jiddiy e’tiborda tutish zarur, ya’ni axborot urushining mohiyati shundaki, u yakuniy maqsadga erishish yo‘lidagi vositadir. Aynan, hozirgi texnologiyalar axborot o‘rniga uydirma tarqatish, boshqalarni yolg‘on axborotga ishontirish imkonini beradi. Kundalik hayotda uchraydigan fitna va bo‘htonlar ham axborot urushining primitiv ko‘rinishidir.

Mamlakatimiz ichida, ommaviy axborot vositalarida va bizga qo‘shni hududlarda o‘zlarining g‘ayriinsoniy va g‘ayriislomiy g‘oyalarini tarqatishga harakat qilayotgan g‘araz fikrli insonlar bizlarni (yoshlarni) chalg‘itish, ular yordamida mamlakatni taraqqiyot yo‘lidan chetlatib yuborishga intiladilar. Yuqoridagi mulohazalardan ham yoshlarimiz qalbi va ongini egallash va g‘oyaviy kurashning bosh maqsadiga aylanganligini anglab yetish mumkin. Shunday sharoitda g‘ayriinsoniy g‘oyalarga qarshi tura olish uchun yosh avlod ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish jamiyatimizning asosiy masalalaridan biriga aylanib bormoqda.

Har qanday buzg‘unchi g‘oyaga o‘ralashib qolish yoshlarning vaqtini bekorchi narsalarga (internet,OAV) sarflashi va unga uqinishidan boshlanadi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimovning “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida ta’kidlaganidek, “Bugungi kunda inson ma’naviyatiga qarshi yo‘naltirilgan, bir qarashda arzimas bo‘lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko‘zga

ko‘rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo‘lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkin”. Shu bilan birga Prezidentimiz tomonidan yaratilgan “2017-2021 yillarda O‘zbekistonni rivojlantirish harakatlar strategiyasi” da beshinchi ustuvor yo‘nalishini “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar” deb tanlab olingani ham bejizga emas. Yoshlarni kim yaxshi tushunadi, albatta ularning o‘zlari. Shuning uchun, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M tomonidan yurtimizning barcha hududlarida “Yoshlar ittifoqi” tashkiloti tashkil etildi. Bu tashkilot yoshlarni o‘ziga qamrab olib ularni vaqtlarini to‘g‘ri tashkillash, bekorchilikni oldini olish, yoshlarni ma’naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bugungi zamonda yoshlarning yod g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetini shakllantirish bu tashkilotning asosiy maqsadlaridan biridir.

Axborot xurujlarining oldini olish uchun, avvalo yoshlarimizning mustaqil fikrlashini shakllantirish talab etiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab yoshlarga turli uslublarda “Ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlari keltirayotgan zararlar haqida tushunchalar berib borish maqsadga muvofiqdir. O‘quvchilarni buzg‘unchi g‘oyalar ta’siriga tushishdan saqlash, turli “axborot xurujlari” ga qarshi immunitet hosil qilish, ularning psixologik sog‘lomligini ta’minlashda mazkur tizim muhim rol o‘naydi.

Jumladan:

- mavzu yuzasidan ta’lim dargohlarida OAV xodimlari bilan uchrashuvlar uyushtirish;
- ta’lim muassasalari rahbarlari, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari uchun o‘quv treninglari tashkil etish va so‘rovnomalar o‘tkazish;
- OAV bilan ta’limning uzviyligini ta’minlash va mavzuga doir o‘quv qo‘llanmasini ishlab chiqish;
- ta’lim dargohlarida yoshlarning ma’naviy-axloqiy bilim va tarbiyalarini rivojlantirishda radio burchaklarini tashkil etish;

Immunitet har bir avlod uchun o‘ziga xos xususiyatiga ega bo‘ladi va mafkuraviy daxlsizlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Mafkuraviy immunitet tizimining asosiy va birinchi unsuri – bu bilim deyishadi bir guruh faylasuf olimlar. Ammo bilimlar ko‘p terrorizm, ayniqsa, diniy ekstremizm tarafdorlari ham muayyan bilimlarga tayanadilar va uni omma ongiga singdirishga harakat qiladilar. Mafkuraviy immunitetning keyingi unsurlari bilimlar asosida shakllanadigan baholar va qadriyatlar hamda ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy va madaniy – ma’rifiy sohalardagi mo‘ljal va maqsadlar tizimi bilan bog‘liqdir. Ana shunday aniq tizim bo‘lmas ekan, xoh alohida inson, xoh millat yoki jamiyat bo‘lsin, goh oshkora, goh pinxona ko‘rinishdagi mafkuraviy tazyiqlarga bardosh berishi amrimahol. Shunday sharoitda mohiyatan g‘ayriinsoniy, shu jumladan diniy ekstremistik g‘oyalarga qarshi tura olish uchun kishilarimizda mafkuraviy immunitetni shakllantirish markaziy masalalardan biriga aylanmoqda.

Immunitet deganda tibbiyotda organizimning doimiy ichki muayyanligini saqlash, o‘zini turli, shu jumladan zararli ta’sirlardan himoya qilishga qodir bo‘lgan xususiyatlar majmui tushuniladi. Immunitet kishi vujudining turli infeksion kasalliklarga berilmaslik xususiyatini ham ifodalaydi. Insonning tug‘ma bo‘lgan ana shu umumiy immunitet tizimidan farqli ravishda mafkuraviy immunitet shakllantirib borish zarur. U daxlsizlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Demak, mafkuraviy immunitet tizimidagi bilimlar ob’ektiv bo‘lishi, voqelikni to‘g‘ri va to‘liq aks ettirish, inson ma’naviyatini boyishi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi lozim, bu bir tomondan. Ikkinchi tomondan, bu bilimlar o‘z mohiyatiga ko‘ra, Vatan, millat, inson manfaatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lmog‘i kerak. Fuqarolarimizning asl islom haqida hosil va yetarli bilimga ega bo‘lishlari diniy ekstremizmga qarshi immunitetini shakllantirishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Mafkuraviy immunitetning ikkinchi asosiy unsuri ana shunday bilimlar zamirida shakllanadigan sohalar, qadriyatlar tizimidir. Bilimlar qanchalik xolis va chuqur bo‘lsa, uning zamirida yuzaga kelgan sohalar, qadriyatlar tizimi mafkuraviy immunitetning imkoniyatlarini belgilab beradi va mafkuraviy infeksiyalar yo‘lida mustahkam qalqon bo‘lib xizmat qiladi. Asl islom haqida muayyan bilimlarga ega bo‘lish, uning bayrog‘i ostida taqdim etilayotgan g‘oyalar,

qarashlar va harakatlarni to‘g‘ri baholash, ularning mohiyatan islomiy qadriyatlarga butunlay zid ekanini anglab yetishiga xizmat qiladi, degan xulosani chiqarish imkonini beradi. Bilimlar va qadriyatlar tizimi ham mafkuraviy immunitetning mohiyatini to‘liq ifoda eta olmaydi. Shunday ekan , mafkuraviy immunitetning uchinchi muhim unsuri ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy va madaniy – ma’rifiy sohalardagi mo‘ljal va maqsadlar tizimi bilan bog‘liq. Ana shunday aniq tizim bo‘lmas ekan, xoh aloxida inson, xoh millat yoki jamiyat bo‘lsin, goh oshkora, goh pinhona ko‘rinishdagi mafkuraviy tazyiqlarga bardosh berishi amri maholdir.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki yoshlar ongiga mafkuraviy immunitet tizimini shakllantirishda yot g‘oyalar kirib kelishining oldini olish va ularni yo‘qotishga qaratilgan chora – tadbirlar majmuini o‘z ichiga oladigan mafkuraviy profilaktikaning o‘rni katta. U ijtimoiy institutlar tomonidan xilma – xil shakllarda amalga oshiriladigan g‘oyaviy – tarbiyaviy, ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy ishlar majmuini to‘g‘ri tashkil etadigan butun tarbiya tizimini qamrab oladi. Bugungi kunda mamlakatimizda milliy istiqlol g‘oyasi ruhi bilan yo‘g‘rilgan ana shunday tarbiya tizimi yaratilgan. Uni doimiy takomillashtirib borish va davr talablariga hozirjavobligini ta’minlash esa har birimiz va hammamizning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. G‘oyibnazarov Sh. Xalqaro terrorizm: ildizi, omillari va manbalari.-T.:
2. “O‘zbekiston”, 2013.
3. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. –T.: “Sharq”, 2014.
4. Uzbekitan and Cental Asia.- TSentr politicheskix issledovaniy.
5. Informatsionno-analiticheskix byullleten. IX-2007
6. Husniddinov Z.«Islom: yo‘nalishlar, mazhablar, oqimlar». T.,
7. «Movarounnahr», 2000.

HADISSHUNOSLAR SULTONI – IMOM AL-BUXORIY

Mamasidiqov F. M.-NamDU Tarix yo‘nalishi talabasi

Resume: This article provides information about Imam al-Bukhari and his work Al-Jame 'as-Sahih, which was a great success in the science of hadith in the ninth century and was awarded the title of "Amir al-Mu'minin" in the Muslim world.

Hadis[408] ilmida sahih[409] yo‘nalishning asoschisi, yetuk va mashhur muhaddis Imom al-Buxoriy musulmon dunyosida “Amir ul mo‘minin”, “Imom al muhaddisiy” deya ta’riflangan istedodli, ziyrak olim, ustozlari va do‘stlari orasida ilmi orqali xurmat qozangan o‘tkir zehin sohibi hisoblangan.

Imom al-Buxoriyning asl ismi Muhammad, kunyasi Abu Abdulloh, laqabi ba’zan imom al-Muhaddasiy (muhaddislarning imomi, peshvosi), ba’zan amir ul-mo‘miniyn fi-l-hadis (hadis ilmining amiri, sultoni) va nabasi Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug‘iyra ibn Bardazbeh ibn Bazazbehdir.

Imom al-Buxoriy ilm-fan va madaniyat ravnaqida azaldan mashhur bo‘lgan Buxoro shahrida tavallud topgan. Mana shu muhtasham shahar – Buxoroi sharifda 194-xijriy sana, shavval oyining 13-kunida saloyu-ul-jum’adan keyin (810-millodiy sana 21-iyul) jami muhaddislarning imomi, Payg‘ambar (s.a.v)ning muborak hadislariga durdonasimon sayqal berib, ularni abadul abad barxayot qilgan zot imom al-Buxoriy dunyoga kelgan[410].

Imom al-Buxoriy 10 yoshidan boshlab hadislarni o‘rgana boshlaydi. 11 yoshidan esa ba’zi ustozlarining xatolarini topa boshladi. Abu Ja’far Muhammad ibn Abu Xotamal-Varroq shunday deb yozadi: “Al-Buxoriyning “Hadislarni yod olish ilhomi menga boshlang‘ich maktabda o‘qiyotganimda kelgan edi”, – deganini eshitganimda, “O‘shanda necha yoshda edingiz?” – deb

[408] Hadis - arab tilida “xabar, xikoya” ma`nosini anglatadi. Bu so’zga sinonim tarzida “Sunnat” so’zini ham qo’llaydilar va u arabchada “yo’l, odat, xabar” ma’nolarini bildiradi.
[409] Sahih – ishonarli hadislar.
[410] Uvatov U. O’zbekiston- Buyuk allomalar yurti. – Toshkent: Ma’naviyat-Movaraunnahr, 2010. – B. 8.

so‘radim. U “10 yoshda, balki undan ham kichik edim”, – deb javob bergandi”[411]. Bu misoldan ko‘rinib turibdiki, Imom al-Buxoriy juda yoshligidan boshlab hadislarni yod olib, bu mashg‘ulotga alohida zavq-shavq va qiziqish bilan qaragan.

Al-Buxoriy hadis ilmini dastlab Buxoroda o‘rganishga kirishdi. Bu shaharda yashagan muhaddislar Muhammad ibn Sallom al-Poykandiy (777-839) va Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy al-Ju’fiy (843-yili vafot etgan) dan hadis ilmini o‘rganib, ko‘p hadislarni yod oldi[412].

Manbalarda yozilishicha, al-Buxoriy balog‘at yoshiga kirguncha o‘z davrining barcha mashhur kitoblarini to‘liq o‘rganib chiqqan, 16 yoshida akasi Ahmad va onasi bilan xaj safariga yo‘l olgan. U Balx, Basra, Kufa, Bog‘dod, Xums, Damashq, Qohira, Makka va Madina kabi yirik shaharlarda mashhur olimlardan islom ta`limotini, ko‘proq hadis ilmini o‘rgandi.

Al-Buxoriy musofirlik hayotining ko‘p qismini Makka va Madina shaharlarida o‘tkazdi. Bu yerda ilm olish bilan bir vaqtda o‘zining asarlari uchun ma`lumot to‘play boshladi. Suriyalik olim Jamoliddin al-Damashqiy o‘zining “Al-Buxoriy hayoti” asarida allomaning: “O‘n sakkizga kirganimda “Saxobalar va tobeinlarning muammolari”ni keyinroq esa “Katta tarix”ni yozdim. O‘sha vaqtda Madinai Munavvarada Payg‘ambar alayhissalom qabrlariga yaqin joyda yashardim. Asosan oydin tunlarda yozuv bilan mashg‘ul bo‘lardim. Tarixda men bilmagan nom juda kam edi. Lekin kitob uzayib ketishini istamadim...”, degan so‘zlarini keltiradi. Bu ma`lumot al-Buxoriyning ilm-fan yo‘lidagi katta g‘ayrat va shijoatidan darak beradi.

Al-Buxoriy qaysi shaharga bormasin, asosiy maqsadi ilm o‘rganish bo‘lib, o‘sha yerdagi shayxlar, olimu fozillar xuzurida turgan. Masalan, al-Buxoriy arab xalifaligi poytaxti Bog‘dodga sakkiz marotaba borgan va har safar fiqhshunos olim Imom Ahmad ibn Xanbal xuzurida mehmon bo‘lib, hadis ilmidan saboq olgan. Imom al-Buxoriy “Men hadislarni 1080 ta muhaddisdan yozib oldim” – deb xotirlaydi o‘z asarlarining birida.

Oradan yillar o‘tib, u o‘z yurti Buxoroga qaytgan. Buxoro xalqi ham buyuk muhaddisni mamnun kutib olgan. Bu yerda al-Buxoriy talabalarga hadis ilmidan dars bergan.

Buyuk muhaddisning so‘nggi kunlari xaqida Abu Toxirxo‘ja Samarqandiy o‘zining “Samariya” asarida shunday yozadi: “…..u Xartangga (xozirga Poyariq tumani) kelib turdi. Shu yerda Haq rahmatiga vosil bo‘ldi... Imom Muhammad 256-yilda (milodiy 869-yil) Ramazon hayitining kechasi xufton namozidan keyin vafot etdi”[413].

Mustaqillik sharofati bilan Imom Buxoriyga yuksak ehtirom sifatida Samarqandning Chelak tumani Xartang qishlog‘ida Imom al-Buxoriy yodgorligi majmui barpo etiladi. Ushbu yodgorlik O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 29-apreldagi “Imom al-Buxoriy tavalludining hijriy-qamariy taqvim bo‘yicha 1225-yilligini nishonlash to‘g‘risida”gi Qaroriga muvofiq allomaning maqbarasi o‘rnida barpo etildi. Majmua 1998-yida ochilgan. Yodgorlik majmui avvalo ziyoratgoh, qadamjo, so‘ng kundalik, juma, hayit namozlari o‘qiladigan joy vazifasini o‘taydi. Umumiy maydoni 10 ga ni tashkil etadi. Majmuada maqbara, mamuriy bino, masjid, kutubxona, ilmiy xodimlar xonasi va boshqa yordachi honalar mavjud. Masjid va peshayvonida 1500 gacha kishi namoz o‘qishi mumkin. Masjid ichidagi mehrobning o‘ng tomoniga O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovga Saudiya Arabistoni podshohi Faxd ibn Abdul Aziz tuxfa qilgan kisva – kabapush parchasi osib qo‘yilgan[414].

Shuningdek, Buxoriyning boy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib qilish maqsadida 1998-yil 4-noyabrda Imom Buxoriy xalqaro markazi tashkil etildi.

Imom al-Buxoriy avlodlarga qimmatli va boy ilmiy meros qoldirgan bo‘lib, u yozgan asarlarning soni 20 dan ortiqdir. Musulmonlar diniy idorasi kutubxonasida allomaning “Al-Jom` as-Sahih” (“Ishonchli to‘plam”), “At-Tarix al-Kabir” (“Katta tarix”), “At-Tarix as-Sag‘ir” (“Kichik tarix”), “Al-**Qiroatu** xalfa-l-Imom” (“Imom ortida turib o‘qish”), “Raf’ul-yadani fis-Saloti” (“Namozda ikki qo‘lni ko‘tarish”) kabi asarlariiing qadimiy nusxalari mavjuddir.

---

411 Уватов У. Ҳадис илмининг султони. – Т.: Имом Бухорий халқаро маркази, 2009. – Б. 9.
412 Уватов У. Ҳадис илмининг султони. – Т.: Имом Бухорий халқаро маркази, 2009. – Б. 25-26.
413 Самарқандий Абу Тохирхўжа. Самария. – Т.: Мерос, 1991. – Б. 58.
414 Ислом энциклопедияси. – Т.: ЎзМЭ, 2004. – Б. 110.

Imom al-Buxoriyning “At-Tarix al-Avsat” (“O‘rta tarix”), “At-Tavsir al-kabir” (“Katta tafsir”), “Al-Jome` al-Kabir” (“Katta to‘plam”), “Kitobul-Xiba” (“Hadiya kitobi”) kabi katta va kichik xajmlardagi bir qator kitoblar yozganligi tarix kitoblaridan ma’lum[415].

Imom al-Buxoriyning islom olamida mashhur qilgan va buyuklikka olib chiqqan asari shubxasiz, “Al-Jome’ as-Sahih” (“Ishonarli to‘plam”) bo‘lib, “Sahihi Buxoriy” nomi bilan ham mashhur. Ushbu asarni Buxoriy 16 yil davomida yozadi. Uning g‘oyat ahamiyatli tomoni shundaki, Imom Buxoriygacha o‘tgan muhaddislar o‘z to‘plamlariga eshitgan barcha hadislarini tanlab o‘tirmay kiritaverganlar. Imom Buxoriy esa turli roviylardan eshitgan hadislarini tabaqalarga bo‘lib, ularni ishonchlilarini ajratib, alohida kitob yaratgan. Al-Buxoriyning shogirdlari ta`kidlashicha, ul kishi yuz mingta sahih (ishonchli) va ikki yuz mingta nosahih (shubhali) hadisni yoddan bilgan hamda “Al-Jome’ as-Sahih” ni tahminan olti yuz mingta hadislar orasidan saralab olgan[416].

Alloma Ibn Saloh (1245-yil vafot etgan) ta`kidlashicha, al-Buxoriyning bu asariga kiritilgan ishonchli hadislarning soni takrorlanadiganlari bilan birga 7275 ta bo‘lib, takrorlanmaydigan xolda esa 4000 hadisdan iborat[417].

Al-Buxoriyning “Al-Jome’ as-Sahih” asari sunniylar tomonidan e’tirof etilgan “Sihohi sitta” (“Olti sahih kitob”) ning birinchisi hisoblanadi.

Islomshunoslarning yozishicha, “Al-Jomi` as-Sahih” oldingi hadis to‘plamlaridan ko‘ra mohirona tuzilgan. Muallif zamondoshlarini juda qiziqtirgan qonunchilik **va** odatlarga tegishli bo‘lgan hadislarnigina emas, balki Muhammad alayhissalom va sahobalar tarjimai xoliga, xattoki, payg‘ambar yashagan davrning tarixiy va etnografik jihatlariga oid hadislarni ham jamlagan.

“Al-Jome’ as-Sahih”da payg‘abarimizning hadisi shariflari “Iymon”, “Tahorat”, “Namoz”, “Zakot”, “Haj”, “Nikoh”, “Taloq”, “Savdo-sotiq kitobi”, “Sulh kitobi”, “Vasiyat kitobi”, “Dastlabki yaratilish” (ya’ni “Olamning paydo bo‘lishi”), “Jihod”, “Maloikalar haqida”, “Suv haqidagi hikmatlar” kabi 100 ta bobga bo‘lingan. Har bir bobda mavzuga doir hadisi shariflar ishonchli roviylar manbai bilan keltiriladi.

Imom Buxoriy to‘plamlariga kiritgan hadislar faqat islom ta’limotiga doir umumiy qoidalarni aks ettirish bilan cheklanib qolmaydi. Ular mehr-muhabbat, sahiylik, ochiq ko‘ngillilik, ota-ona, ayollar va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, faqir bechoralarga himmat, vatanga muhabbat, mehnatsevarlik va halolikga da’vat etish kabi haqiqiy insoniy fazilatlar va namunali tartibotlar majmuasidir. Ularda nima yaxshi, nima yomon, nima qilish kerak, nimadan o‘zini tiyish lozimligi haqida hozirgi jamiyatimmiz ahli, ayniqsa, yosh avlod uchun tarbiyaviy ahamiyatga ega yo‘l yo‘riqlar, pand-nasihat va o‘gitlar aks ettirilgan.

“Sahihi-Buxoriy”da oila masalasi – er va xotin, ota-ona va farzand, aka-uka va opa-singillar o‘rtasidagi munosabatlar xaqida ko‘plab ibratli hadislar keltirilgan. Xususan,

Adab kitobi, 2-bob. Yaxshi muomala qilinishiga kim haqliroq?

Abu Hurayra rivoyat qiladilar: “Bir odam Rasulullоh sallallohu alayhi va sallamning huzurlariga kelib: Yo Rasulullоh, mening yaxshi muomala qilishimga kim haqliroqdir?” – deb so‘radilar. Janob Rasulullоh “onang!” – deb aytdilar. U: “Yana kim?” – deb so‘radilar. Janob Rasulullоh: “Onang!” – dedilar. U “Yana kim?” – dedi, Janob Rasulullоh (bu safar): “Otang!” – deb javob qildilar.

3-bob. Ota-onasi rozi bo‘masa, jihod qilmaydi.

Abdullohibn Amr rivoyat qiladilar: “Birodam Nabi sallallohu alayhi va sallamga: Jihod qilmoqchiman”, – dedi. Janob Rasulullоh: “Ota-onang bormi?” – dedilar.U “Ha” deb aytdi. Janob Rasulullоh: “(Avval) ota onangning xizmatini qilib, rozi qilgin, so‘ng jihod qilgin!” – dedilar”[418].

11-bob. Qarindoshlariga beoqibat kishining gunohi haqida.

---

[415] Уватов У. Ҳадис илмининг султони. – Т.: Имом Бухорий халқаро маркази, 2009. – Б. 31.

[416] Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydulayev O’. Vatan tarixi. – №1. — Toshkent: Sharq, 2010. – B. 187-189.

[417] **Носиров К.** IX-X асрларда Ўрта Осиё мутафаккирларининг ахлоқий тарбия хақидаги ғоялари (Ал-Бухорий ва ал-Форобий асарларн мисолида). – Т.: Фан, 2000. – Б. 58-59.

[418] Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-Jome’ as-sahih. 4-jild. Arabchadan Abdulg’ani Abdulloh tarjimasi. – Toshkent: Qomuslar bosh taxririyati, 1992. – B. 55. www. Ziyouz.com kutubxonasi.

Jubayr Ibn Mut'im Rasulullоh sallallohu alayhi va sallamning "Qarindoshlariga oqibatsiz odam jannatga kirmaydi" deganlarini eshitgan ekanlar[419].

24-bob.Yetim boqqan odamning fazilati.

Sahl ibn Sa'd rivoyat qiladilar: "Rasulullоh sallallohu alayhi va sallam: "Men va yetimning kafilini olgan odam ikkimiz jannatda yonma-yon yashaymiz" – deb koʻrsatkich va oʻrta barmoqlarini juft qilib koʻrsatdilar"[420].

Buyuk mutafakkir va muhaddis Imom al-Buxoriy oʻz asarlarida inson axloqi masalasini keng yoritib bergan. Olim insonni ahloqiy yetuklikka erishmogʻi uchun zarur boʻlgan fazilatlarni birma-bir sanab oʻtar ekan, har kim saqlanishi lozim boʻlgan va insonni tubanlik, tanazzul sari tortuvchi illatlarni ham yaqqol koʻrsatib beradi. Imom al-Buxoriy merosidagi inson ahloqiga oid fikrlarni faqatgina ibodat yoki diniy amallar, deyish xatodir, chunki u sanab oʻtgan fazilatlar umuminsoniy qadriyatlardan boʻlib, ular butun bashariyat tomonidan tan olingan va har bir inson uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ислом энциклопедияси. – Т.: ЎзМЭ, 2004.
2. Носиров К. IX-X асрларда Ўрта Осиё мутафаккирларининг ахлоқий тарбия хақидаги ғоялари (Ал-Бухорий ва ал-Форобий асарларн мисолида). – Т.: Фан, 2000.
3. Уватов У. Ҳадис илмининг султони. – Т.: Имом Бухорий халқаро маркази, 2009.
4. Самарқандий Абу Тохирхўжа. Самария. – Т.: Мерос, 1991.
5. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih. 4-jild. Arabchadan Abdulgʻani Abdulloh tarjimasi. – T: Qomuslar bosh taxririyati, 1992.
6. Uvatov U. Oʻzbekiston- Buyuk allomalar yurti. – T: Ma'naviyat-Movaraunnahr, 2010.
7. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydulayev Oʻ. Vatan tarixi. – №1. — Toshkent: Sharq, 2010.

KREDIT MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING DITAKTIK SHAKLLARI VA TURLARI

Axmedova D. E.-NavDPI, tayanch doktorant
Axtamova O.A.- NavDPI, talaba

Annotation: this article focuses on the different forms and types of Independent Education of students studying in higher education institutions in credit module system, as well as the Independent Education of students in the legislation of the Republic.

Bugungi rivojlangan jamiyatda barcha sohalar singari ta'lim sohasi ham rivojlanib sayqallanib bormoqda. Jumladan Oliy Ta'lim Muassasalari kredit modul tizimiga oʻtkazilmoqda. Kredit modul tizimida oʻtgan Oliy Ta'lim Muassasalarining talabalari esa mustaqil ta'lim olishlari va bunga ta'lim muassasasi tomonidan shart-sharoitlar yaratilmoqda. Hattoki, DTSda ham talabalarning mustaqil ishi ta'lim jarayonining muhim komponenti hisoblanib, ma'ruza mashgʻulotlari davomida egallangan bilimlarni mustahkamlash, oʻz navbatida bu bilimlar mazmunini anglash va kengaytirish, umummadaniy hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirishga oid koʻnikmalarni rivojlantirish imkoniyatini berib, seminar, amaliy hamda laboratoriya mashgʻulotlariga tayyorgarlik hamda joriy, oraliq, yakuniy nazoratlarni topshirish jarayonidagi faoliyatni nazarda tutadi. Kredit modul tizimiga oʻtish bilan oʻqituvchining oʻqituvchining oʻquv jarayoni asosiy tashkilotchisi hamda ma'lumot tarqatishning yagona manbasi sifatidagi roli susayadi. Talaba esa ushbu oʻquv jarayoni markazida boʻladi. Bunda u mustaqil ta'lim olishi mumkin. Mazkur tizimni joriy etilishi ta'lim sifatini oshirish, bu jarayonda oʻqituvchi va talaba oʻrtasidagi munosabatni mustahkamlashda

[419] Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih. 4-jild. Arabchadan Abdulg'ani Abdulloh tarjimasi. – Toshkent: Qomuslar bosh taxririyati, 1992. – B. 58. www. Ziyouz.com kutubxonasi.

[420] Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih. 4-jild. Arabchadan Abdulg'ani Abdulloh tarjimasi. – Toshkent: Qomuslar bosh taxririyati, 1992. – B. 61. www. Ziyouz.com kutubxonasi.

muhim omil bo‘lishi zarur. Kredit modul tizimini tashkil etishda avvalo OTMlarining o‘qituvchilarini ko‘nikmasini hamda bilimini shakllantirishga e’tibor qaratish kerak. O‘quv materiallari o‘quv muassasasi moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash, talabalarning mustaqil o‘qish madaniyatini shakllamtirish, ularning u yoki bu yangilikni qabul qilish darajasi g‘oyat muhim hisoblanadi. Turli xil bilimlarni egallashga oid mustaqil ish ko‘nikmalari insonning ilk bolalik davridan boshlanib butun umri davomida rivojlanib boradi. Oliygohda o‘qishni boshlash davrida har bir talaba maktab, maktabdan tashqari ta’lim muassasalarida o‘rgangan, ijtimoiy muhitda shakllangan o‘z faoliyatini tashkil etish bo‘yicha ko‘nikmalar va shaxsiy tajribasiga ega bo‘ladi. Murakkab umummadaniy hamda kasbiy kompetensiyalarni egallash asnosida, oliygohda ta’lim olish jarayonida mustaqil ishni tashkil etishga qo‘yiladigan talab sezilarli darajada ko‘payadi. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, talabalarning mustaqil ishni bajarishga tayyorgarlik darajalari talabalarda turlicha bo‘ladi. Quyida biz ta’labalar pedagogika fanlarini o‘qishda foydalanadigan mustaqil turlari va shakllari bilan tanishamiz.

Mustaqil ta’limni tashkil etish shakli (yakka holda, jamoaviy)ni tanlash o‘quv fani mazmuni va o‘qitishni tashkil etish shakli bilan aniqlanadi(ma’ruza, seminar, amaliy mashg‘ulot, nazorat ishi va x.k.z). Bugungi kunda turli darajadagi mustaqil ta’lim turlari farqlanadi:

1. Namuna asosidagi mustaqil ish- mustaqil faoliyatning past darajasi.

Yechimni aniqlashning taniqli usulini qo‘llagan holda vazifalarni bajarish. Bu ishlar o‘qituvchi tomonidan avval ko‘rsatilgan hamda talabalar tomonidan tajribadan o‘tkazilgan mustaqil ishlarni qayta takrorlash asosida bajariladi.

2. Rekonstruktiv-variativ tip mustaqil faoliyatning boshlang‘ich darajasi. Bilimlarni tipik vaziyatlarga ongli ravishda o‘tkazish, turli hodisalar, voqealar, faktlarni tahlil qilish, bilish faoliyati metodlari va usullarini shakllantirish imkoniyatini beradi.

3. Evristik mustaqil ishlar-mustaqil faoliyatning harakatchan darajasi. Talabalarda ijodiy shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Bu tipdagi ishlarni bajarishda doimiy ravishda yangi yechimlarni izlash, egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, ularni nostandart vaziyatlarga o‘tkazish taqozo etiladi.

4. Predmet ichida va predmetlararo tadqiqot tipidagi mustaqil ishlar-mustaqil faoliyatning yuqori darajasi. Mustaqil ishlarni bajarishning eng yuqori bosqichi hisoblanib, bunday ishlarni bajarishda vazifa yechimini topish yo‘llarini ishlab chiqish talab etiladi.

Turli darajadagi mustaqil ishlarni bajarishda talabalar konspektlashtirish, misollarni tanlash, taqqoslash, fanlararo aloqalarni aniqlash, qo‘shimcha adabiyotlarni qo‘llash kabi kompleks faoliyat usullaridan foydalana olishlari muhimdir. Ushbu mustaqil ta’lim turlarining barchasi Oliy ta’limdagi fanlarni o‘qitishda sifat ko‘rsatgichini yuksalishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2021-yil 19-oktabrdagi 35-2021-sonli O‘zbekiston Respublikasining Davlat ta’lim standarti to‘g‘risidagi buyrug‘i.

2. Б.М.Дўмонов. Амалий мазмундаги мустақил ишлар – кимёнинг амалий аҳамиятини англаш гаровидир. //“Илмий хабарнома” журнали, Андижон, 2015. - № 1. – Б. 103–105

3. Ibodova M.N. Biologiya darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Fan”, 2019. – 348 b.

4. www.edu.uz

TURKISTONDA QURITILGAN MEVALAR KO`RGAZMASI VA OLOVLI MEVA QURITGICH(SUSHILKALAR)LAR XUSUSIDA (XIX asr oxiri)

J.X.Arziqulov, NavDPI o`qituvchi

Аннотация. Ushbu maqolada Rossiya imperiyasi mustamlakasi yillarida Turkistonda o`tkazilgan dastlabki quritilgan mevalar ko`rgazmasi, uning tartib qoidalari va olovli meva quritish texnikasi (sushilkalar) haqida arxiv manbalari asosida ma'lumot berilgan

Tayanch atamalar: meva, quritilgan meva, sabzavot, ko`rgazma, yarmarka, sushilka, konserva, sok, mexanik, bog`bonlar jamiyati, tovar, mahsulot, buyurtmachi, texnik uskuna, funt, pud.

Аннотация. В данной статье на основе архивных источников приведены сведения о первой выставке сухофруктов в Туркестане в колониальные годы Российской иперии, ее правилах и приемах сушки огненных плодов (сушилок).

Основные термины: фрукты, сухофрукты, овощи, выставка, ярмарка, сушилка, консервирование, сок, механическое

Annatation. This artcle provides information about the first exhibition of dried fruits in Turkestan during the colonial years of Russian Empire, its rules and techniques of dried fruits (dryers) on the basis of archival sources.

Basic terms: fruit, dried fruit, vegetable, exhibition, fair, dryer, canning, juice, mechanical, horticultural society, commodity, product, customer, technical equipment, pound, pud.

Rossiya imperiyasi mustamlakasi yillarida shirin-shakar ho`l mevalarni tashib ketish bilan birga, ularni quritilgan, konserva va sok holatida markaziy tumanlarga etkazishga ham alohida e'tibor qaratilgan.

1870 yillardan boshlab Turkistonda meva, sabzavot va poliz ekinlarining yarmarka va ko`rgazmalari uyushtirildi. Rus matbuotida Turkistondan quruq meva chiqarish, mevalarni suniy ravishda, quritish, ulardan konserva va sok tayyorlab markazga jo`natish haqida, maqolalar e'lon qilinganligi bu sohaga qiziqish ko`chayib borganligidan dalolat beradi.[421]

Imperiyaning Turkiston qishloq xo`jaligi uyushmasi va erkin iqtisodiy jamiyati meva va sabzovotlarni quritilgan yoxud konserva holatida istemolchi savdogarlarga taqdim etish, xorijda ularni targ`ib qilish maqsadida ko`rgazmalar tashkil etgan.

Ko`rgazmada ishtirok etadiganlar uchun maxsus qoidalar ishlab chiqilgan. Ushbu qoidaga asosan:

1. Har bir mavaning (donakli, donaksiz) turi va navi 5 funtdan,[422] sabzavot va qo`ziqorinning har bir quritilgan navidan 2 funtdan, ko`katlarning har bir navidan 3 funt miqdorda namunalari ko`rgzama ishtirokchi tomonidan taqdim etilgan.
2. Konserva va sok qilingan, pavidlo, fyuri holatida quritilgan sabzovot va mevalardan ikki nusxada tayyorlanadi va bir nusxasi ekspertiza uchun taqdim etiladi.
3. Barcha namunalar qadoqlangan qutilarga va yashiklarga solingan holda yoxud tunika va shisha bonkalarga taqdim etilishi kerak.
4. Taqdim etilgan quritilgan meva va sabzavotlar ko`rgazma ishtirokchisiga tegishli bo`lib, ularni xaridorlarga sotishi mumkin. Ko`rgazma savdosidan kelgan mablag`ning 10 foizi ko`rgazmani tashkil etish xarajatlari uchun ajratilgan.

---

[421] Верховский Вывоз сушилных фруктов и винаградного вино//Туркестанский сборник, Том 536. -с 269-277;
Шрезен Р Вывоз Туркестанских фруктов в Оренбург-Ташкентской железной дароги//ТС, Том 536. -С. 123-126;
Туркестанская паровая консервоя фабрика//Туркестанской ведомости.-1912.-№127; Верховский А.П Фруктовое хозяйство,-1910.-№3.-С 160-172

[422] 1 funt-0,409 gramm, ayrim hollarda 0,453 gramm, ushbu oxirlik o`lchovi sharqcha misqol-0,426 gramm va qadoq-0,409 gramm kabilarga mos keladi. (qarang https://ru, wikidia.org/wiki/funt)

5. Ko`rgazmada quritilgan meva, sabzavot va mevalardan marmelad, pavidlo, pastila kabi boshqa mahsulotlar ham olib chiqish mumkin.

6. Ko`rgazmada mevalarni quritishda qo`llanilgan sushilka (olovli quritish mashinasi) asbob-uskunalar, texnik vositalar ham olib chiqiladi. Shuningdek ularni ulgurji va yakka tartibda sotishga ruxsat berilgan.

7. Eng sifatli mahsulotlar uchun Imperotor Erkin iqtisodiy jamiyati tomonidan medal' bilan taqdirlanadi.

8. Ko`rgazma uchun tavarlar o`n besh kun oldin imperiya Erkin iqtisodiy jamiyatiga taqdim etilishi kerak. Quritilgan meva va sabzavotlardan namunalar Sankt-Peterburgga jo`natilishi zarur bo`lgan.[423]

Quritilgan meva va sabzavotlarning ko`rgazmasini tashkil etishda dastlab mahalliy aholi vakillariga ishtirok qilish uchun ruxsat bo`lmagan. Hatto 1890 yil 31 oktyabrda tashkil etilgan quritilgan mevalar va sabzavotlar ikkinchi ko`rgazmasida faqat rus ishlab chiqaruvchilarining mahsulotlari namoiyishiga ruxsat beriladi" deb qayd etilgan.[424]

Bu davrda Turkistonga "Karusel" markali sushilka(olovli meva quritgich) ko`plab keltirilib, unda meva va sabzavotlarni quritish bir necha soatda amalga oshirilgan. Biroq quyosh nurida tabiiy quritish bir yarim ikki haftaga qadar cho`zilsada, bunday quritilgan meva va qoqilar ekologik toza va sifatli bo`lgan.

Sushilkalar yordamida meva va sabzavotlarni quritish tez amalga oshirilishi, quritilgan mevalarga talabning kuchliligi bunday apparatlarga ehtiyojni ko`chaytirgan. Shu sababli Rossiya orqali Turkistonga Amerika va Evropa mamlakatlaridan sushilkalarni yangi markalarni keltirish hatti-harakatlari kuchli bo`lgan.

1904 yil dekabrda AQSHning Kaliforniya shtatiga qishloq xo`jalik yangi texnikalari bilan tanishish va ularni xarid qilish uchun yuborilgan A. Kunishtovich Amerika meva quritish mashinasida quritilgan mevalarning namunasini Turkistonga yuborgan. AQSH sushilkalari katta va kichik sushilkalardan iborat ikki turda bo`lib, ularning narxi 400 rublgacha haqida A. Kunishtovich tomonidan xabar qilingan.[425]

Turkistonda meva ava sabzavot quritish korxonasiga Rossiya imperiyasi Bog`bonlar jamiyati bo`limi 1890 yilda quritish uchun 52 pud 0,3 funt (1pud 16 kg)
olma, 12 pud 0,7 funt nok, 95 pud 20 funt qovin, 29 pud 14 funt turli navli qaroli, 3 pud 22 funt shaftoli, 49 pud 32 funt o`rik, 16 pud 25 funt rus gilosi, 4 pud 19 funt Buxoro gilosi, 3 pud 20 funt vino bo`ladigan har xil mevalar, jami: 267 pud 18 funt mevalarni taqdim etgan. Ushbu mevalarning 207 pud 26 funti Bag`bonlar jamiyati hisobi bo`limidan, 61 pudi aholiga tegishli edi.[426]

267 pud 18 funt mevani quritish harajatlari 44 rubl 40 koopeykani tashkil etib, 29 rubl korxona g`aznasiga foyda sifatida tushgan. Meva quritishdan olinadigan daromad yuqori bo`lmay, atrofdagi aholiga meva quritib berish imtiyozli narxda edi. Ikinchidan sushilkalarni texnik vositalar bilan ta'milash va tamirlash ishlari bahosi yuqori bo`lgan.

Tadqiqot davomida amin bo`lindiki, 1891 yilda korxonaga meva quritish buyurtmachilar yilning oylari bo`yicha buyurtmalar berib borilgan. Jumladan yuqorida qayd etilgan yilning iyun oyida - 39 pud 25 funt, iyulda - 71 pud 18 funt, avgust oyida – 62 pud 0,3 funt, sentyabrda – 34 pud 20 funt meva va sabzavotlar quritish uchun keltirilgan.[427] Sushilkaning bir martalik ta'miri uchun o`rtacha 5 rubl 50 koopeykadan 8 rublgacha talab qilingan. Agar sushilka yangi texnik vositalar bilan ta'minlangan bo`lsa, uning bir martalik ta'mir uchun o`rtacha, 2 rubl 50 koopeyka sarflangan.[428] Ta'kidlash joizki, 1890 yil 31 oktyabrda turkiston bo`limi meva va sabzavot qurituvchilar jamiyati 2-ko`rgazmaning bronza medali bilan taqdirlangan.[429]

[423] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 5-6 varaqlar
[424] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 6 varaq
[425] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 5, 6, 7, 9 varaqlar
[426] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 12-13 varaqlar
[427] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 13-14 varaq
[428] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 13- varaq
[429] O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 18- varaq

Olovli mava quritgich (sushilka)larni ishlatish, ularni ta’mirlash, sifatli mahsulot olish kabilar uchun mutaxasislarni o`qitish ham yo`lga qoylgan. Bu sohada tahsil oladiganlar organik va noorganik moddalar hisoblangan spirt, kraxmal, shakar, sirka haqida ma’lumot olganlar. Ularga amerika, nemis, franso`z meva quritish pechlarini ishlatish o`rgatilgan.

Shuningdek bunday o`quvchilarda jyaga, vistlyasiya, ekspremental pechlari, mevalarni tozalash asbob-uskunalari haqida saboq berilgan. Keynchalik bu mutaxasislar sushilkalarning mexanigi, ishlatuvchisi sifatida faoliyat yuritdilar.

Biroq bunday texnik bilimlar mahalliy aholi vakillariga emas, ko`chirib kelingan rus fuqarolariga o`rgatilardi. Mahalliy aholi farzandlari yuk ko`tarish va tashish bilan bog`liq qora ishlarda ishlatilgan.

Xullas, ko`rgazma va yarmarkalarga sifatli, bozorbop tovar va mahsulotlarni chiqarish aholining Turkiston meva, sabzavot va poliz ekinlari targ`ib qilingan.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

1. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 5-6 varaqlar
2. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 6 varaq
3. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 12 yig`ma jild, 5, 6, 7, 9 varaqlar
4. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 12-13 varaqlar
5. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 13-14 varaq
6. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 13- varaq
7. O`zMA U-103 fond, 1-ro`yxat, 39 yig`ma jild, 18- varaq
8. Верховский Вывоз сушилных фруктов и винаградного вино//Туркестанский сборник, Том 536

AL-XORAZMIYNING DUNYO SIVILIZATSIYASI RIVOJIDAGI O‘RNI

Bobonorova Y.A.-NavDPI., magistr

Annotation. *This paper describes al-Khwarizmi’s work in the field of mathematics.*

Hozirgi kunda kelajak haqidagi fan bo‘lgan qadimiy va rivojlanishda davom etayotgan matematika fani tarixiga nazar solish nafaqat matematika tarixi sohasidagilarni balki, keng ommani ham qiziqtiradi. Matematikaning eng asosiy tushunchalari qay tarzda vujudga kelib bunday sodda va o‘z tiliga ega bo‘lishida bosib o‘tgan yo‘lini o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shu o‘rinda mashhur geometriyaning yangi yo‘nalishini ochgan matematik olim N.I.Lobachevskiyning “Matematik tilning go‘zalligi, uning qisqaligi, aniqligi, tushunarliligi va ifodaliligidadir” degan jumlasini eslash kifoya.

Dunyo tan olgan qomusiy olim Al-Xorazmiyning (783-850) matematika fani asoslanishida roli beqiyos bo‘lib, Al-Xorazmiy birinchi bo‘lib o‘nlik pozitsion sanoq sistemasini tartibga soldi va unda hisoblash amallarini bayon qildi. Shuningdek, allomaning astronomiya, geografiya, tarix va arifmetikaga oid ishlari hozirgi zamon olimlarini diqqat markazida turadi. Al-Xorazmiyning algebra fani asoschisi ekanligi va bu fanni ilk bor tartib bilan bayon etganligi ham olimning matematika fani tarixida o‘zining yuksak o‘rni borligini anglatadi.

Al-Xorazmiyning hayoti va ijodi haqida aniq dalillar yozib qoldirilmagan. Uning asarlari ham turli olimlarning qo‘lyozmalari shaklida saqlanib qolingan. U haqidagi ma’lumotlarni esa, o‘sha davrda yozib qoldirilgan asarlardagi qisqa eslatmalar va turli olimlarning kitoblaridagi Al-Xorazmiyning asarlariga to‘xtalib o‘tishlari asosida aniqlash mumkin.

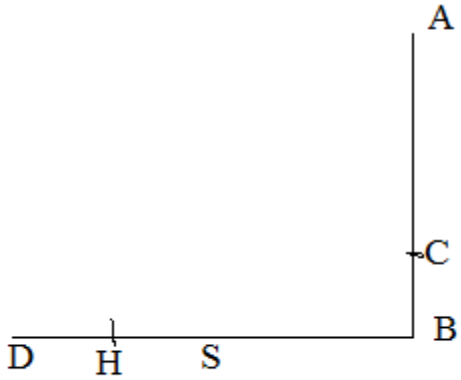
Ma’lumki, har bir yuksalishning vujudga kelishida o‘ziga xos shart-sharoitlar mavjud bo‘lmog‘i zarur. Birinchi Renessans IX-XI asrlarda Arab mamlakatlarida ro‘y bergan. Bunda davlat boshqaruviga islom istilosidan so‘ng kelgan Xalifalik siyosatining ham o‘rni beqiyosdir. “Shu davrda ya’ni sharqda IX-XI asrlarda ilm-fan va madaniyat yuksalib borayotgan bir davrda Yevropa qorong‘u zulmatda bo‘lganida bizning ma’rifatimizni charog‘on qilgan Muhammad a.s

ga bo‘lgan qarzimizni anglamoqda[430]” deb yozgan edi yevropalik olim Luis Charles Karpinskiy. Yuqoridagi fikrdan ham ko‘rinib turibdiki I-renessans Arab mamlakatlarida yuz berayotgan ayni bir davrda Yevropa xalqlarining ilmiy dunyoqarashi anchayin sust bo‘lgan ekan degan xulosa chiqarishimiz tabiiy. Aynan o‘sha davrda yashab ijod etgan Al-Xorazmiyning asarlarida ham islom madaniyatining ta’siri sezilarli darajada. Ayniqsa, uning al jabr val muqobala asarining so‘zboshida keltirib o‘tgan o‘z oldiga qo‘ygan kompleks masalalardan ham xalifalikda kun tartibida turgan xo‘jalik ehtiyojlari, islom va shariat dogmatikasiga borib taqalishini anglasak bo‘ladi.

Al-Xorazmiy o‘zining “**Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr val-muqobala”** (“Aljabr almuqobala hisobi haqida qisqacha kitob”) asarida kvadrat tenglamalarni 6 xil ko‘rinishini klassifikatsiyalashtirdi va uning yechimlarini ham arifmetik ham geometrik jihatdan ko‘rsatdi. Al-Xorazmiy algebrasida uch xil ya’ni, noma’lum “shay” (narsa), uning kvadrati “mol” va noma’lum, «ildiz» (jazr) deb atalgan miqdorlar bilan ish ko‘radi.

Alloma qo‘shish va ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish kabi amallarni avval og‘zaki so‘ngra geometrik jihatdan bayon etadi. U al jabr val muqobala asarida quyidagicha bayon etgan: Ma’lumki, ikki yuzning ildizi ayirilgan o‘nga yigirma ayirilgan ikki yuzning ildizini qo‘shsang o‘n bo‘ladi ($(\sqrt{200}-10)+(20-\sqrt{200})=10$). Yigirma ayirilgan ikki yuzning ildizidan ayirsang ikki yuzning ildizi ayirilgan o‘nni, o‘ttiz ayirilgan ikki yuzning ikkilangani bo‘ladi ($(20-\sqrt{200})-(\sqrt{200}-10)=30-2\sqrt{200}=30-\sqrt{800}$). Ikki yuzning ildizining ikkilangani sakkiz yuzning ildiziga teng.

Xorazmiy yuqoridagi misollarni geometrik jihatdan isbotlaydi, u quyidagicha: AB chiziq ikki yuzning ildizi, A nuqtadan C nuqtagacha bo‘lgan qism o‘n, u holda ikki yuzning ildizining qolgan qismi AB chizig‘ining qolgan qismiga, ya’ni CB chizig‘iga to‘g‘ri keladi. B nuqtadan D nuqtaga chiziq chiz, bu yigirmani ifodalaydi; bu esa AC ni ikki martasiga teng ya’ni o‘n va B nuqtadan H nuqtagacha belgila, bu AB chiziqqa teng bo‘lsin, ikki yuzning ildizini ifodalaydi, keyin chiziqning D nuqtadan H nuqtagachasi qoladi. Bu qolgan obyekt ikki yuzning ildizi keyin ayirilgan o‘n, bu CB chiziq, HD chiziq esa yigirma ayirilgan ikki yuzning ildizi. BH chiziqdan CB qismini qirqib olsak, SH chiziqqa teng. Ma’lumki, AB chiziq yoki ikki yuzning ildizi, yoki AC chiziqni ifodalaydi, AC chiziq o‘nni ifodalaydi, shuningdek, AB chiziqdagi CB ga BH chiziqdagi SH teng. SH bo‘lakka HD chiziqni qo‘sh. Allaqachon ko‘rdikki, BD chiziqdan ya’nikim yigirmadan, AC gat eng bo‘lak o‘nni kesak BS bo‘lak bo‘ladi. Bundan keyin SD chiziq qoladi demak, o‘nga teng. Shuni tushuntirishni maqsad qilgan edik. Quyida chizmasi.

Al-Xorazmiyning “al jabr val muqobala” asarining so‘nggi bobi “Vasiyat haqida kitob” deb atalib, butun asarning 2/5 qismini tashkil etadi asosan kundalik talablarga va musulmon huquqiy normalariga qarab meros taqsimlashga bag‘ishlangan. Bu masalalarni asosan to‘rt guruhga bo‘lish mumkin:

1) $ax+vu=0$ (butun yechimlari);

[430] Robert of Chester’s latin translation of the ALGEBRA OF AL-KHOWARIZMI Louis Charles Karpinski university of Michigan London. 1915 pg.19

2) *ax+vu=d* (d- butun bo‘lganda, butun yechimlarni topish);
3) *ax=v;*
4) sof arifmetik masalalar
Masalalar sof og‘zaki uslubda yechimi bayon etilgan.

Xorazmiyning kitob yozish uslubi original bo‘lib, shundan so‘ng olimlar o‘z asarlarini bayon etishda uning asarlaridan andoza sifatida foydalanishgan. Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, olim butun dunyo sivilizatsiyasi rivojlanishida o‘rni beqiyos so‘zimni isboti sifatida quyidagini keltiraman: Muallif va boshlovchi - Britaniyadagi eng dongdor jurnalistlardan biri Endryu Marr. U G‘arbda ismi Algoritm, deb buzib talaffuz qilinadigan olim yoki al-Xorazmiy bo‘lmasa, kompyuter yo qo‘l telefonlari kashf etilmas edi, deb tan oladi. «Har gal qo‘lingga mobil telefoningni olganda, unutma!» - xitob qiladi atoqli jurnalist. «Har bir qo‘l telefoni ichida musulmon O‘zbek bor». Bu allomaning ismi esa - Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy.

ADABIYOTLAR

1. Мухаммад ибн Мусо ал-Хоразмий. Танланган асарлар. “Фан” нашриёти. Т., 1983.
2. B.L. van der Waerden A History of Algebra. 1985.
3. The Algebra of Mohammed ben Musa. Edited and translated by Frederic Rosen. London. 1831.

MODERN PHILOSOPHY AS A PROBLEM

Sharofova Shaxnoza
student of the history faculty of Navoi state Pedagogical Institute

Annotation. *This article describes the stages of development of philosophy. the essence of modern philosophy is revealed. reveals a number of existing problems; modern philosophy in all its manifestations experiences many fundamental methodological difficulties. there is no common understanding of the goals and objectives of philosophy, which means that the status of philosophy itself is in question.*

Key words: *philosophy, modern philosophy, thinking, postmodernism.*

In accordance with the classical ideal of rationality, cognitive activity is an objective, invariant, prospectively completed process of comprehending the truth, the clarity and immutability of which is legitimized by the immutability of the cognizable itself: “... reason thinks being and ... this is its true essence, which guarantees objectivity, the need for scientific knowledge ". This philosophical position, based on an optimistic belief in the power of a rational-theoretical comprehension of the world, dominated the minds of people at the dawn of the New Age.

On the way to the 20th century, this attitude has undergone many changes, however, it can be said with confidence that until the 60s of the 20th century, the idea of an explicated and rationally cognized truth among researchers of scientific knowledge as a whole was not questioned. Rationality was conceived as one and only, it is also scientific: "Science acted as a model of rationality."

However, the post-war years of the 20th century were marked by a radical change in the building of science, which now exists as a social institution, a complex differentiated system built into the state apparatus and having far more than just cognitive goals. In the early 60s, The Structure of Scientific Revolutions by T. Kuhn was published, expressing the emerging desire of the scientific community to apply a sociological approach to the analysis of science and rationality, to explore knowledge from the point of view of its social premises. From that moment, the post-positivist direction in the philosophy of science, and in a sense, the philosophy of science as a whole, originates.

It was at this time that philosophy once again changed its appearance and faced a number of serious difficulties. The main one is related to the fact that the study of science from the point of

view of its social premises “eliminates the problem of truth as the leading criterion of scientific knowledge”]. The root of science and, therefore, rationality is seen in various forms of social practices, and not in cognitive expediency and the pursuit of truth. The latter is radically rethought or, in some cases, completely deprived of the status of a scientific landmark, as a result of which rationality itself loses its clear boundaries and becomes a problem. If earlier the unity of rationality was based on the immutable properties of the cognizable (universal, found by the mind in the individual), now any concrete can become the ultimate goal (and, therefore, the form) of the mind.

Thus, modern philosophy in all its manifestations experiences many fundamental methodological difficulties. There is no common understanding of the goals and objectives of philosophy, which means that the status of philosophy itself is in question. Instead of commonalities, differences come to the fore, there is an allocation and localization of individual philosophical problems, which take shape in independent directions. Excessive differentiation of knowledge leads to the destruction of philosophy and science as integral entities. In the exact disciplines, the principle of relativity begins to dominate, which acts not only as an intrascientific phenomenon, but has a broader, ideological significance. The ideals of scientificity themselves become relative: “Today, science is emphatically politicized and biased, so that any arguments about scientific objectivity, especially in the humanitarian sphere, make their authors suspect of outright insincerity and disrespect for the readership, which they deliberately try to mislead.” Objectivity "depreciates", which is quite typical for a crisis situation. In this regard, it is quite obvious that the problem of rationality and its various forms is today one of the most relevant in philosophy.

This problem acquires special brightness and distinctness in connection with the cultural and philosophical movement of the second half of the 20th century, which can be conditionally designated as postmodernism.

As a vector of philosophical thinking, postmodernism embodies a number of those moments that, from the point of view of the classical ideal of rationality, are perceived as hostile, contrary to the principles of the logic of identity. Among these points is the already mentioned interdisciplinarity. Modern philosophy in the face of postmodernism has no strict boundaries: neither substantive nor disciplinary. Philosophical thought lives in the work of specialists in various fields, thinkers and intellectuals, who for some reason can hardly be called philosophers in the strict sense of the word.

On the other hand, the blurring of the boundaries of objectivity is compensated by a certain one-sidedness: any study is carried out as a study of the text. Any facts and phenomena exist only within the sign system, which becomes the center of the thinker's attention. This attitude is expressed in the concept of "narrative": the traditionally understood world is transferred to the sphere of the text, the world is a story, literally everything can be considered as a text (intertextuality). To be means to be stated in the text, which, in turn, is analyzed according to all the rules of literature: the storyline, genre features, and tropes are examined. Traditional methods of philosophizing are replaced by separate methods of the humanities (history, philology).

Deconstruction, the method of work of the postmodernist, and the approach to text analysis deserve special attention. Its essence is that the researcher's attention is focused not on the traditionally understood meaning or the main idea of the text, but on hidden (both from the reader and the author), unconsciously used speech constructions of historical and social origin. Deconstruction, thus, is used as a method of destroying rational metaphysics, becoming the center of philosophical reflection.

It is also important that within the framework of the philosophical optics of postmodernism, everyday consciousness, everyday life becomes no less important source of the analyzed material than the specially tuned, purified consciousness of a scientist. Both of them lose their uniqueness, dissolving in the linguistic forms and structures of the text.

Finally, poststructuralism as a kind of philosophical and theoretical embodiment of postmodernism is characterized by a comprehensive criticism of rationalistic schemes of explanation: crystal clearness and obviousness, once revered as the beginnings of any philosophy,

turn out to be too suspicious, obsessive clarity, certainty and objectivity are considered as manifestations of power strategies.

Obviously, such traditional formulations "do not fit" postmodern philosophy, which deliberately refuses to draw clear boundaries anywhere. The concept of the object of knowledge crumbles due to the special optics of thinking, as well as the concept of the author, discipline. In the flight from the "outdated" classical formulations, modern thought itself has lost its identity, found itself in a situation where self-determination is very problematic.

In this regard, it becomes obvious that a hard break between the above-described form of philosophy and the traditional one turns into serious problems for both. There is a need to reconcile these "versions" of philosophy, which seem to have nothing in common. We are talking about classical rationality, on the one hand, and about postmodern philosophy, on the other. In this "reconciliation" can be found useful for both. Such a finding of common ground will make it possible to understand modernity as a whole. It will be possible to describe the movement of thought, using the already existing forms and concepts that this thought so resists. Modern philosophy, despite all its attempts to elude formal definitions, can be found to be philosophy proper. It is highly probable that the deconstructive attitude can be fully inscribed in the general rational-constructive work of the philosopher.

In order to carry out such a "reconciliation" of areas of philosophical thought, it is necessary to find a suitable research position for this, which would remain neutral in relation to both lines. For the author, such a point is the position of a logical-theoretical analysis of historical-philosophical and scientific material. More specifically, it is worth referring to the fateful moment for modern European thought, to the time of the birth of classical rationality, science and the experimental method of cognition. An analysis of the latter should provide answers to the questions posed.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIDAKTIK O‘YINLAR ASOSIDA AQLIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Ravshanova Ra’no Xandamovna,
O‘zbekiston, Navoiy davlat pedagogika instituti,

Umarova Azizaxon Burxonovna,
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada didaktik o‘yinlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini aqliy faoliyatini rivojlantirish tahlil qilingan. Shuningdek, didaktik o‘yinlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini bilim- ko‘nikma va axloqiy sifatlarini shakllantirish mumkinligi haqida fikr yuritilgan.

Annotation. The article analyzes the development of intellectual activity of primary school students on the basis of didactic aids, as well as the idea that didactic games can form the knowledge, skills and moral qualities of primary school students.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisdagi murojaatnomasida ta’kidlaganidek, “Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim”[431].

[431]. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Xalq so’zi. 2020 - yil 30- dekabr. №276. 2-bet.

Hammamizga ma’lumki ajdodlarimiz o‘rta asrlarda olamshumul kashfiyotlar qilib, dunyo ilm-fani rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan, zaminimiz tamaddun beshigi sifatida e’tirof etilishiga asosiy sababchi bo‘lganlar. Davlatimiz rahbari mamlakatimiz sivilizatsiyalar beshiklaridan bo‘laturib, ilm-fan sohasida boshqa davlatlardan ortda qolmasligimizni istamoqda. Qolaversa, bugungi zamon barcha sohalar qatorida ilm-fanni yangi bosqichga ko‘tarishni talab qilmoqda. Zotan, jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni ilm-fansiz tasavvur qilish qiyin. Uchinchi Renessansning ro‘yobga chiqishi esa ilm-fan taraqqiyotiga, yoshlarning bilimi, dunyoqarashi, intellektual salohiyatiga ko‘p jihatdan bog‘liq.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarini takomillashtirish, ularga xalqaro standartlarni joriy qilishga alohida e’tibor qaratilayotganining boisi ham shundan iboratdir. Xususan, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan har bir hududda bittadan Prezident maktablari, ayrim fanlar chuqurlashtirib o‘tiladigan maktablar hamda buyuk ajdodlarimiz nomi bilan yuritiladigan ijod maktablarining barpo etilayotgani, Yangi O‘zbekiston haqiqatdan ham maktab ostonasidan boshlanayotganidan dalolat bermoqda. Zero, ta‘lim tizimi quyidan boshlab isloh etilmoqda, uning rivojiga yangicha yondashilmoqda.

Ta’lim tizimining sifatini yanada oshirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati kattadir. Innovatsion texnologiyalar bugungi zamon bilan hamnafas va o‘quvchilarning aqliy qobilyatini o‘stirishda, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirishda, dars jarayonida ularning diqqatini jamlashda qo‘llash mumkin bo‘lgan eng samarali usullardan biridir.

Didaktik o‘yinlarning asosiy turlari intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o‘yinlardan iborat. Bu o‘yinlar ishtirokchilarda aqliy – jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta’lim tarbiya jarayonida asosan o‘quvchlarda ta’lim olish motivlarini ularning turli yo‘nalishdagi qobilyat va qiziqishlarini oshiradigan biror kasbga moyilliklarini ko‘rsatadigan didaktik o‘yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o‘yin – ta’lim beruvchi usul bo‘lib, bu usul muayyan ta’limiy maqsadlarga erishishga ya’ni o‘tilgan o‘quv materiallarini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo‘ladi. Har bir didaktik o‘yinni o‘tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan :

“Zehn matni” didaktik o‘yini

“Zehn matni ”didaktik o‘yini berilgan matn bilan o‘quvchilar tanishib bo‘lgach zehnini sinash uchun, yoki uyga vazifa sifatida berilgan matnni mustahkamlash uchun qo‘llaniladi. Asosan bu o‘yindan ko‘proq boshlang‘ich sinflarda o‘qish va ona tili darslarida foydalanish mumkin.

Buning uchun o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga matn yozilgan qog‘oz tarqatiladi. Matn ichidagi ayrim so‘z va raqamlar o‘zgartirib qo‘yiladi. O‘quvchilar esa ana shu xatolikni topib, matn tagida berilgan jadvalga joylaydilar.

Arafa

Kuni bilan **eshik qo‘ng‘irog‘i** tinmadi. Bugun arafa-da, hamma qo‘shnilar bir-birinikiga **palov** va **turli shirinliklar** olib chiqadi. Bizning uyda ham osh pishirilayapti. **Do‘mboq bo‘g‘irsoqlar** esa allaqachon tayyor bo‘lgan. Ana bobom ham qo‘llarida men yaxshi ko‘radigan **holva** bilan kirib keldilar. Maza qilib qarsillatib yeyman.

Qachon tong otarkan-a?! Dadam hayitda kiyasan deb sovg‘a qilgan **momiq paypoqchamni** kiyishni ham orziqib kutyapman. Ertaga **hayit,** amakilarim, ammam kelishadi. Yig‘gan hayitliklarimga **qulflanadigan daftarcha** sotib olaman[432].

O‘qituvchi berilgan bu kichik matnni avvalo o‘quvchilarga tushunarli va ifodali qilib o‘qib beradi. So‘ng elektron doskada matnga tegishli bo‘lgan jumlalar mavjud jadval aks ettirib o‘quvchilarga ko‘rsatiladi. O‘quvchilar jadvalda yozilgan matnda berilmagan so‘zlarni , matnda berilgan so‘zlar bilan almashtirib topshiriqni daftarlariga bajaradilar. Barcha o‘quvchilar mashqni bajarib bo‘lganidan so‘ng o‘qituvchi to‘g‘ri javoblarni o‘quvchilarga elektron doskada namoyish etadi.

2. Azimova I. (va boshqalar). Ona tili va o’qish savodxonligi 1-qism (Matn): 1-sinf uchun darslik/ -Toshkent: Respublika ta’lim markazi. 2021.- B.104.

Topshiriq

Noto‘g‘ri javob	To‘grisi javob
Eshik tugmasi	**Eshik qo‘ng‘irog‘i**
Chuchvara	**Palov**
Turli sovg‘alar	**Turli shirinliklar**
Shirin kulchalar	**Do‘mboq bo‘g‘irsoqlar**
Tort	**Holva**
Gulli do‘ppi	**Momiq paypoqchamni**

“Zehn matni ” didaktik o‘yinining natijaviyligi.
O‘quvchilarda ziyraklik oshadi;
Mustaqil fikrlash ko‘nikmasi rivojlanadi;
Qiyosiy o‘rganish rivojlanadi.
So‘z ajratish malakasi rivojlanadi.

“SHE’RNI TIKLA” didaktik o‘yini

“She’rni tikla” didaktik o‘yini uchun 3-sinf o‘qish kitobida berilgan “Lola” she’ri asos qilib olindi. O‘quvchilar berilgan vaqt ichida she’rni qayta tiklash orqali o‘z ziyrakliklarini namoyish etishlari kerak bo‘ladi.
Buning uchun sinf uch guruhga bo‘linadi. Guruhlarga bir xil she’r matni ichidan har bir satri ajratib kesib olingan holda taqdim etiladi. O‘quvchilar misralarning o‘rnini to‘g‘ri tanlashi kerak bo‘ladi.

LOLA
Bahor keldi elimizga,
Ko‘m-ko‘k bo‘ldi bog‘, dala.
Sevinch to`lib dilimizga,
Terib keldik gul-lola. [433]

Buzilgan misralar

MISRALAR	SHE’RDAGI O‘RNI
Terib keldik gul-lola	4
Ko‘m-ko‘k bo‘ldi bog‘, dala	2
Bahor keldi elimizga	1
Sevinch to‘lib dilimizga	3

“She’rni tikla” didaktik o‘yinining natijaviyligi.
O‘quvchilarning aqliy faoliyati oshadi;
Bir eshitgandan eslab qolish ko‘nikmasi sinovdan o‘tkaziladi;
She’rni mantiqan davomini topish malakasi rivojlantiriladi;
O‘quvchilarning badiiy ijodkorligini oshiradi;

“So‘zlarni so‘roqlar yordamida guruhlarga bo‘ling” didaktik o‘yini

“So‘zlarni so‘roqlar yordamida guruhlarga bo‘ling” didaktik o‘yinidan asosan boshlang‘ich sinflarning ona tili darslarida so‘z turkumlari mavzusini o‘rganish jarayonida foydalanish mumkin. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarga turli xil so‘z turkumlariga oid bo‘lgan

3.Umarova M. (va boshqalar).- O’qish kitobi: 3-sinf uchun darslik. “O’qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent-2016.

so‘zlarni tarqatib chiqadi. O‘quvchilar esa berilgan so‘zlarning qaysi so‘roqqa javob bo‘lishiga qarab uni jadvaldagi ustunlarga joylashtirib chiqadilar. Misol sifatida quyidagi so‘zlarni keltirish mumkin.

Qizil, ko‘za, o‘n , soch, Gulsara, kuldi, katta, yetti, bodom, ochildi, shirin, beshta, uxladi ,ishchi, Zebiniso

Kim ?	Nima ?	Nima qilyapti ?	Qanday?	Nechta ?
Gulsara	Ko'za	Ochildi	Qizil	Beshta
Ishchi	Soch	Uxladi	Shirin	Yetti
Zebiniso	Bodom	Kuldi	Katta	O'n

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, didaktik o‘yinlar olimlar tadqiqotlariga ko‘ra mehnat va o‘qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta’kidlashlaricha, didaktik o‘yinlar faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o‘zini namoyon qilish, hayotda o‘z o‘rnini barqaror qilish, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Didaktik o‘yinlar ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o‘z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. O‘quvchilarning hayotda o‘z o‘rnini topishida ham didaktik o‘yinlarning o‘rni beqiyosdir.

O`ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA BAG`RIKENGLIK G`OYALARINING TARIXIY TARAQQIYOTI

Sharipov Sh.Z.-
SamDU O`zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o`qituvchisi

Annotation. This article examines the ideas of peace and tolerance in Uzbekistan on the basis of scientific sources and draws the necessary conclusions. Also, scientific conclusions have been drawn that in the process of historical development in Central Asia, including the territory of modern Uzbekistan, from ancient times to the present day, special attention has been paid to issues of interethnic harmony and interreligious tolerance.

Tarixiy manbalardan ma`lumki, o‘lkamizda madaniyat rivojining uch ming yildan ortiq tarixi mavjud. Markaziy Osiyoda, xususan, O‘zbekistonning hozirgi hududida qadim davrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo‘lgan, xilma-xil dinlarga e’tiqod qilgan xalqlar yashab kelgan. O‘zbekiston hududining jug‘rofiy-siyosiy nuqtai nazardan muhim savdo yo‘llari chorrahasida joylashgani, ko‘plab davlatlar bilan iqtisodiy, madaniy aloqalar qilgani diniy va madaniy hayotga o`zining ta`sirini ko`rsatgan. Bu hududda yashagan tub aholining madaniyati ham ularga ta’sir o‘tkazgan va o‘ziga xos turmush tarzini shakllantirishda muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qilgan.

O`rta Osiyo jumladan hozirgi O`zbekiston hududida asrlar davomida masjid, cherkov va sinagogalar faoliyat ko‘rsatib, turli millat va dinga mansub qavmlar hamjihatlikda o‘z diniy marosimlarini ado etib kelgan. Tariximizning eng murakkab, og‘ir davrlarida ham ular o‘rtasida diniy asosda mojarolar bo‘lmagan. Bu esa, millati va diniy qarashidan qat’iy nazar, insonni ardoqlash va o‘zgalarni qadrlash, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko‘rsatish kabi tuyg‘ular o‘lka aholisining qon-qoniga singib ketganidan dalolat beradi.

Mustaqillik yillarida O`zbekiston Respublikasida bag`rikenglikni ta`minlash sohasida keng ko`lamli ishlar amalga oshirildi. E`tiqod erkinligi va millatlar o`rtasidagi o`zaro totuvlikni

ta`minlashga yo`naltirilgan islohotlar tufayli diyorimizda 16 diniy konfessiya faoliyat olib bormoqda va 130 dan ziyod millat hamda elat vakillari tinch – totuv yashab kelmoqda[434].

Bag‘rikenglik g‘oyasi - turli millat va elatlar vakillarining bir zamin, bir vatanda oliyjanob g‘oya va niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashini anglatadi. Qadim-qadimdan milliy qadriyatlarimiz ezgulik g‘oyalariga asoslanib, yaxshilik, tinchlik, do‘stlik kabi fazilatlarga tayanib kelgan. Odamlarni halollik, poklik, mehr-oqibat va bag‘rikenglikka chorlagan. Etnik munosobatlar va din sohasida olib borilayotgan izchil va oqilona siyosat tufayli mamlakatimizda millatlararo totuvlik, dinlar va konfessiyalararo hamkorlik qaror topdi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida “O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqyeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar”[435], degan tamoyilning mustahkamlab qo‘yilishi esa, bu boradagi ishlarning qonuniy asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

O`zbekiston Respublikasida 130 dan ortiq millat va elat vakillari yashaydi. Ana shunday ko‘p sonli millat va elat vakillarining birgalikda, ahil va hamjihat bo‘lib umr kechirishi natijasida ularning har biri ma’naviy va madaniy jihatdan boyib, o‘zaro munosabatlar ta’sirida ko‘p millatli xalqimizning turmush tarzi yanada yuksalmoqda.

O`zbekiston Respublikasining taraqqiy etishi, avvalambor, undagi barqarorlik, millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik muhitining saqlanishiga bog‘liq.

Birodarlik, diniy bag‘rikenglik, do‘stlik va hamkorlik insoniylik fazilatlaridan biri sifatida ajdodlarimizdan bizlarga juda katta ma’naviy meros bo‘lib qolgan. Barcha milliy madaniy markazlarning samarali faoliyat olib borishi uchun davlat tomonidan har tomonlama ko‘mak berilyapti, turli millat vakillarining o‘z ona tili, madaniyati, san’ati, hunarmandchiligi va milliy qadriyatlarini rivojlantirishiga e’tibor qaratilyapti.

Bag`rikenglikning muhim yo`nalishlaridan biri “diniy bag`rikenglik” dir. Turli din vakillari e`tiqodidagi mavjud farqlardan qat`i nazar ularning yonma – yon, o`zaro tinch – totuv yashashi hamda har bir diniy ta`limotga hurmat bilan qarashni anglatadigan mazkur tushuncha, har kim o`z e`tiqodiga amal qilishda erkin bo`lgan holda, bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini e`tirof etishni nazarda tutadi[436].

Ma’lumki, har bir dinning o‘ziga xos aqidalari mavjud. Ular ba’zan bir-biriga mutanosib bo‘lsa, ba’zan bir-biriga zid ham kelishi mumkin. Diniy bag‘rikenglik ana shu xilma-xillik asosida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nizolarning oldini oladi, turli e’tiqodlarning yonma-yon va bir paytda mavjud bo‘la olishi uchun xizmat qiladi.

O`zbekiston Respublikasida tinchlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlashda islom ta’limotidagi o‘zga din vakillari bilan o‘zaro murosa yo‘lini tutish, ular bilan dunyoviy ishlarda hamkorlik qilish va hamjihatlikda yashashga chorlovchi tamoyillar ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, islom ta’limotidagi dinni qabul qilish yoki qabul qilmaslik qalbga bog‘liq, insonning to‘liq ixtiyoridagi amal deb qaralishi mintaqada diniy bag‘rikenglik muhiti barqaror bo‘lishi uchun asosiy omillardan bo‘ldi.

Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, O‘zbekiston mamlakati ham ming yillar davomida dinlararo bag‘rikenglik o‘lkasi sifatida e’tirof etiladi. Haqiqatdan ham, o‘zbek xalqi o‘zining butun tarixi davomida hamma vaqt boshqa xalq, millat va din vakillariga nisbatan o‘zining hurmatini namoyon etgan. Bu o‘z navbatida yurt tinchligi, taraqqiyoti va umuminsoniy madaniyat rivojiga xizmat qilgan.

Bu esa, yurtimizda yashayotgan barcha din vakillarining o‘z diniy e’tiqodlarini emin-erkin amalga oshirishlari va diniy bag‘rikenglikni ta’minlashga qaratilayotgan tadbirlar jumlasiga

---

[434] O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasudagi nutqini o`rganish bo`yicha Ilmiy-ommabop risola T.: “Ma`naviyat” 2017 yil, 149-bet.

[435] O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: ”O’zbekiston”, 2014 yil, 9-bet.

[436] 2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasini «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o`rganish bo`yicha ilmiy –uslubiy risola. T. «Ma`naviyat» 2017 yil, 213 – bet.

kiradi. Quvonarli jihati shundaki, bu tadbirlar diniy barqarorlik, konfessiyalararo samimiy va do‘stona muhitning vujudga kelishi va eng asosiysi yurtimizdagi tinchlikning barqaror bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Diniy bag‘rikenglik har bir dinning ichidagi turli xil yo‘nalishlar va mazhablarning ezgu g‘oyalarini qadrlash, bir-birlarini hurmat qilish, shu bilan birga o‘zaro hamkorlik asosida amalga oshadi.

Hozirgi notinch va tahlikali zamonda insoniyat duch kelayotgan murakkab muammolar, xavf-xatarlarni birgalikda bartaraf etishda, turli tahdidlarning oldini olishda qo‘shni mamlakatlar bilan birgalikda, nufuzli xalqaro tashkilotlarning sa’y-harakatlarini birlashtirishni bugun hayotning o‘zi taqozo etmoqda. O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston davlatlarining o‘zaro do‘stligi qanchalik mustahkam bo‘lsa, davlatimiz ham shuncha mustahkam bo‘ladi.

Millatlararo totuvlik, o‘zaro do‘stlik rishtalarini yanada mustahkamlash haqida 2020 yil 29 dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga navbatdagi murojaatida ham ta’kidlandi. Murojaatnomada 30 iyul – Xalqaro do‘stlik kuni munosabati bilan “Do‘stlik haftaligi” ni tashkil etish hamda ushbu haftalik doirasida “Do‘stlik” xalqaro forum-festivalini o‘tkazish taklifi ilgari surildi. “Xalqlar do‘stligi kuni” ni nishonlashdan asosiy maqsad insonlar, xalqlar, davlatlar – umuman olganda jamiyatning turli qatlamlari hamda tuzilmalari o‘rtasida hamjihatlik, bag‘rikenglik, millatlararo totuvlikni mustahkamlash va do‘stlik aloqalarini yana-da rivojlantirishdan iborat[437].

O‘zbekistonning kelajagi tinchlik va bag‘rikenglik, madaniyatlararo uyg‘unlik va millatlararo totuvlik kabi omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbekistonda turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrab-avaylashga, barcha fuqarolarga o‘z e’tiqodini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratib berishga, dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga, ular o‘rtasida qadimiy mushtarak an’analarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda.

2017 yil ma`lumotlariga ko`ra O‘zbekiston aholisining soni 31 milliondan oshgan oshgan edi. Aholining 94% islom diniga, 3,5%ga yaqini pravoslav va qolganlari boshqa konfessiyalarga mansublarni tashkil etgan. O`zbekiston Respublikasida 16 diniy konfessiyaga mansub 2239 diniy tashkilot faoliyat olib borgan. Ulardan 2065 tasi islomiy, 157 tasi xristian tashkilotlar, 8 tasi yahudiy, 6 tasi bahoiy jamoalari, bittadan Krishnani anglash jamiyati va budda ibodatxonasi mavjuddir. Bundan tashqari, respublikada konfessiyalararo Bibliya jamiyati ham faoliyat yuritgan[438].

Xulosa qilib aytganda dunyoda etnik va diniy asosdagi nizolar kuchayib borayotgani, bu kabi nizolarni avj oldirayotgan g‘arazli kuchlarning o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida turli nashrlar, teleradiodasturlar va internet sahifalarida amalga oshirayotgan axborot xurujlariga nisbatan “fikrga qarshi fikr, g‘oyaga qarshi g‘oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish” har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, hozirgi vaqtda dunyoning uzoq-yaqin turli hududlarida tashvishli voqealar tobora keskinlashib borayotgan bir vaziyatda yurtimizdagi tinchlik va barqarorlikni saqlash, diniy bag‘rikenglik va hamkorlik g‘oyalarini keng yoyish, adovat va murosasizlikka olib boruvchi har qanday yo‘lning payini qirqish muhim ahamiyat kasb etishi, shu bois, bugungi murakkab bir davrda insoniyat uchun tinchlik, barqarorlik ne’matlari katta qiymatga ega hisoblanadi. Tinchliksiz taraqqiyot va demokratiya bo‘lmagani kabi, bag‘rikengliksiz tinchlik ham bo‘lmaydi. Har bir davlat fuqarolari tinchlik va bag‘rikenglikning ulug‘ ne’mat ekaniligini anglab, uni qadriga yetish kerakligi doim dolzarb masala bo`lib qoladi.

[437] https://iiv.uz/news/yangi-ozbekistonda-bagrikenglik-munosabatlari 18.05.2022
[438] https://religions.uz/uz/news/detail?id=455 18.05.2022

ШАХСДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Шарипов Алишер – Навоий давлат педагогика институти тадқиқотчиси

Аннотация: Ушбу тезисда шахсда иродавий сифатлар ривожланишининг психологик талқини ёритилган.

Таянч сўзлар: шахс, ирода, фаолият, муносабат, ихтиёрий ҳаракатлар, иродавий акт, назорат локуси, категория, тавакkалчилик.

Аннотация: В данной статье рассматривается психологическая интерпретация развития волевых качеств у человека.

Ключевые слова: личность, воля, деятельность, установка, произвольное действие, волевой акт, локус контроля, категория, риск.

Annotation: This thesis describes the psychological interpretation of the development of volitional qualities in the individual

Keywords: person, will, activity, attitude, voluntary action, volitional act, control locus, category, risk.

Инсон ўзи мавжуд бўлган борлиқни акс эттириш жараёнида фаолиятини муайян йўналишда ташкил қилиши, муаммолар ечимини эгаллаш юзасидан маълум бир қарорга келиши, уни амалга оширишда қийинчиликларни енгишга йўналтирилган ҳаракатлар ёрдамидан фойдаланиши дастлаб олдига қўйилган мақсадни рўёбга чиқишини таъминлайди. Шахсдаги турли эҳтиёжлар (шахсий, жамоавий, табиий, маданий, моддий, маънавий) туфайли вужудга келадиган, мақсадга йўналганлик хусусиятини белгиловчи фаоллиги ўзининг тузилиши, шакли ранг-баранг бўлган хатти-ҳаракатлари ва саъй-ҳаракатлари ёрдами билан табиат, жамият таркибларини мақсадга мувофиқ келмаганлиги сабабли қайта қуради, такомиллаштиради, эзгу ниятга хизмат қилдиришга бўйсундиради. Одамдаги эҳтиёж, мотив, қизиқиш, англашилмаган ёки англашилган майллар негизидан келиб чиқадиган барча кўринишдаги ҳаракатлар ўзларининг юзага келишига биноан ихтиёрсиз ва ихтиёрий туркумларга ажратилади.

Бошқа категорияга тааллуқли ҳаракатлар ихтиёрий ҳаракатлар деб номланиб, улар мақсад кўзлаш, мақсадни англаш ва уни амалга оширишни таъминловчи оддий ёки мураккаб ақлий жараёнлар, усуллар ва воситаларни шахс ўз миясида тасаввур қилишини, самарадорлигини тахминан баҳолашни тақозо этади. Шунга кўра, ўзининг моҳияти билан тафовутланиб турувчи ихтиёрий ҳаракатларнинг алоҳида гуруҳини иродавий ҳаракатлар деб аталувчи туркум ташкил қилади. Психологик маълумотларга асосланган ҳолда уларга қуйидагича таъриф бериш мумкин: «Мақсадга эришиш йўлида учрайдиган қарама-қаршиликларни бартараф қилиш жараёнида зўр бериш билан уйғунлашган, муайян мақсад асосида унинг натижасига эришишга йўналтирилган онгли ҳаракатлар тизими иродавий ҳаракатлар дейилади».

Иродавий фаолият ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, унинг моҳияти шундан иборатки, бунда шахс ўз олдига қўйган ва унга муҳим аҳамият касб этувчи мақсадларига ўзи учун камроқ қийматга молик хатти-ҳаракат мотивларини бўйсундиради. Устувор (етакчи) мотивлар қўшимча кўмакчи мотивларни муайян йўналишга сафарбар қилиб, умумий мақсадга хизмат қилдиради.

Шахс фаоллигининг ҳар хил кўринишлари мавжуд бўлиб, улар функционал томондан бир-биридан фарқланади, лекин ирода инсон фаоллигининг алоҳида ўзига хос шаклидан иборатлиги билан ажралиб туради. Ирода инсоннинг ўз хатти-ҳаракатларини (хулқ-атворини) ўзи бошқаришини, у ёки бу хусусиятли интилиш ва истакларини тормозлашни талаб қилади, бинобарин, у англанилган турлича ҳаракатлар тизими мужассам бўлишини назарда тутади. Иродавий фаолият моҳияти шунда кўзга ташланадики, бунда шахс ўзини

ўзи бошқаради, ўзини қўлга олади, ўзидаги хусусий ихтиёрсиз импульсив томонларини назорат қилади, ҳатто зарурат туғилса, у ҳолда уларни тамоман йўқотишга интилади.

Ирода пайдо бўлишининг бош омили инсон томонидан фаолиятнинг турли таркибларини иродавий ҳаракатларни тизимли тарзда татбиқ этилиши бундай иш-ҳаракатларда онг билан мужассамлашувчи шахснинг фаоллигидир. Иродавий фаолият шахс томонидан кенг қўламда англанилган ва руҳий жараёнларни амалга ошириш хусусияти бўйича иродавий зўр беришни талаб қиладиган ақлий амалларни тақозо этади. Бундай ақлий амаллар фавқулоддаги вазиятни баҳолаш, келгусида амалга оширишга мўлжалланган ҳаракатлар учун воситалар ва операциялар танлаш, мақсад кўзлаш ва унга эришишнинг усулларини саралаш, уларни татбиқ этиш учун муайян қарор қабул қилиш кабилар бўлиб ҳисобланади. Ушбу амалларнинг барчаси иродавий фаолиятнинг операционал томони деб баҳоланади.

Ироданинг ўзига хос кўринишлари шахснинг таваккалчилик вази-ятидаги хатти-ҳаракатида рўёбга чиқади. Ўзига маҳлиё қилувчи мақсадга эришиш йўлида хавф-хатар, йўқотиш даҳшати, муваффақиятсизлик унсури билан ҳам ҳамоҳанг, огоҳлантирилган дадил ҳаракат таваккалчилик дейилади. Таваккалчилик жараёнидаги ноҳушлик кутилмаси муваффақиятсизлик эҳтимоли билан ноқулай оқибатлар даражаси уйғунлашуви мезони орқали ўлчанади. Таваккалчиликда муваффақият билан муваффақиятсизлик кутилмаси эҳтимоли ётади, ютуққа эришиш шахсда хуш кайфиятни вужудга келтирса, мағлубият эса ноҳушлик ҳолатининг бош омили ҳисобланади. Ўз-ўзидан маълумки, ютуқ (ғолиблик) қувонч нашидасини уйғотса, омадсизлик жазо, моддий ва маънавий йўқотишни рўёбга чиқаради, стресс ҳолатига туширади. Лекин шунга қарамасдан, инсонлар таваккал қилиш ҳаракатидан ҳеч маҳал воз кечмаганлар. У кундалик ҳаёт муаммосига алоқадор воқелик, хоҳ мураккаб меҳнат, хоҳ ҳарбий юришлар бўлишига қарамай, таваккалчилик инсоният дунёсининг ижтимоий-тарихий тараққиёти давринининг барча босқичларида қарор қабул қилиш намунаси, маҳсули сифатида шахснинг ҳаёти ва фаолиятида то ҳозиргача иштирок этиб келмоқда.

Ушбу воқелик вазиятли муаммони ечишда таваккалчилик деб аталиб, муваффақият мотивациясини муваффақиятсизликдан қутилиш мотивациясидан устунликда намоён бўлишида ўз ифодасини топади. Шу боисдан таваккалчилик инсон учун қарор қабул қилишда муҳим аҳамият касб этадиган руҳий ҳодиса ҳисобланиб, у ёки бу тарздаги ҳаракатни амалга ошириб, ўз хулқ-атворини намойиш қилади. Иродавий қарор қабул қилиб, таваккалчиликдаги унинг мардлиги, та-шаббускорлиги, қатъиятлиги меҳнатда ютуққа эришишни таъминлайди. Аммо бундай қарорга келиш гоҳ ўзини оқдайди, гоҳо мутлақо оқламаслиги ҳам мумкин. Бу борада ҳаракатнинг хавфли ёки хавфсиз йўлини татбиқ этиш, таваккалчиликнинг ғоявий, маънавий юксаклиги, қарорнинг оқилоналиги бахтли тасодиф сари етаклаши мумкин. Баъзан таваккалчининг қобилияти, қатъийлиги, малакалиги, ҳисоб-китобнинг тўғри қилганлиги унга омад келтиради. Бунда билим, ақл ва фаросатга асосланган тажриба ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Таваккалчиликнинг иккинчи сабаби хатти-ҳаракатнинг хавфли йўлини афзал билган хулқ-атворда кўзга ташланади. Бу воқелик шахснинг вазиятости фаоллиги деб номланиб, инсоннинг вазият талабларидан устуворликка эришишида намоён бўлади.

Шахснинг иродавий ҳаракатлари мураккаб психологик мазмун, моҳият, маъно касб этиши билан тавсифланади. Шуни ҳам эслаш ўринлики, шахсда мотивлар курашининг пайдо бўлиши учун унга масъулият, жавобгарлик ҳиссининг юклатилиши, иродавий ҳаракатни амалга ошириш зарурияти туғилиши, мазкур вазиятда шубҳаланиш, иккиланиш уйғониши фавқулодда унда иродавий зўр беришлар вужудга келиши лозим.

Инсоннинг миясида туғиладиган мақсадга эришиш туфайлигина иродавий ҳаракат амалиётга татбиқ этилади. Ушбу фикр бошқачароқ ифодаланганда, шахс у ёки бу ҳаракат ёрдами билан қўйилган мақсадига эришиш йўлларини англаб етади, яъни ҳаракат билан мақсад, ўртасидаги уйғунлик инсонга тобора яққоллашади, чуқурроқ англанади. Ҳолбуки шундай экан, шахс ўзининг руҳий ҳолатини ўзгартиришга қарор қилади, қондирилиши

лозим бўлган эҳтиёжларини муайян тартибга келтиради, уларни бирламчи ва иккиламчи даражаларга ажратишни лозим топади. Худди шу йўсинда иродавий ҳаракатни амалга оширишнинг тарқоқ ва йиғиқ таркиблари (унсурлари) мақсадга йўналтирилади. Ушбу жараёнга инсон шахсини ундаётган, ҳам англанилган, ҳам англанилмаган руҳий тайёргарлик мотивдан иборат бўлиб, мақсадга интилиш ва унга эришиш мажбуриятини тушунтиришга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. -Питер.: 2006. -1208 с.
2. Ғозиев Э. Умумий психология. -Т.: 2010. -544 б.
3. Стамбулова Н.Б. Выделение волевых черт личности // Вопр. психологии. – М., 1998. – С. 102–123.

NAVOIY O‘Z DAVRINING DINPESHVOSI

Abdullayeva S.-NavDPI talaba
Ilmiy rahbar: dots. f.f.f.d.(PhD) N.Tursunova

Annotation: Analyzes religious mystical views in the works of Alisher Navoi. The art of large and small genres is described in "Siroj ul Muslimin", "Nazm-ul Javohir", "Nasayim ul Muhabbat works".

Buyuk mutafakkir shoir Hazrat Alisher Navoiy dahosi mana necha asrlar osha turkiy xalqlar qalbidan joy olib, ardoqlanib kelinadi va butun jahon tomonidan uning ulkan mehnatlari, tengi yo‘q ijodi munosib baholanadi. Shoir o‘z asarlarida turkiy xalqlar tilining jozibadorligini ko‘rsatib berib, inson qalbini, dilini kuylab, eng ezgu tuyg‘ularni – insonparvarlik, vatanparvarlik kabilarni tarannum etdi. O‘zining noyob ijodi bilan butun xalq qalbidan o‘rin olgan Alisher Navoiyni madh etish, uni qayta-qayta esga olish an’ana tusiga kirib qoldi.

Turkiy mumtoz adabiyot asoschisi, shoir va olim Navoiy o‘zining umri davomidagi ijodida diyonat va iymonni birinchi o‘ringa qo‘ydi. Bu ulug‘ zot asarlarida go‘zal dinimiz Islomning ahkomlarini, qoidalari va tartiblarini betakror misralar orqali izohlab bergan. Navoiy yuragidan chiqqan Allohni sevish, u buyurganday yashash, haqiqatga intilish, gunoh ishlardan qochish kabi hislar bilan sug‘orilgan satrlar uning nomini tarixga muhrladi.

Shu o‘rinda Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ham ulug‘ shoirga yuksak ehtirom bildirib, nomlarini hurmat ila tilga oladilar: “Navoiy asarlarini xalqimizga yaqinlashtirish, bu noyob merosni ma’naviyatimizning hayotbaxsh manbaiga aylantirishimiz, avvalo, adabiyot ahlining vazifasidir”[439]. Bunday cin ma`nodagi fikrlar Navoiy asarlari missolida atroflicha qayt etish mumkin.

Buyuk tarixchi olim Davlatshoh Samarqandiy Alisher Navoiyni “Mir Nizomiddin “ya’ni” dinning nizomi, qonuni” deb bejiz ulug‘lamagan.

Buyuk qalb egasi bo‘lgan, Navoiy o‘z davrining dinni tushungan va adolatni tarannum etgan, saxovatparvar kishisi edi. Aynan shoir diniy mavzuda bir talay asarlar ham yozdi: “Siroj ul-muslimin”, “Nazm-ul javohi”, “Nasoyim ul-muhabbat” vas hu bilan birga g‘azallarida ham ajoyib namunalar uchraydi. Masalan:

Chun koinot zubdasi ojiz ko‘rub o‘zin,
Hamd ayta olmas oncha balog‘at bilan sanga.
Izhori ajz bizdin adab tarkidur, base
Yuz ming qusuru nuqsu kasofat bilan sanga.[440]

[439] Islom Karimov “Adabiyotga e’tibor – ma’naviyatga, kelajakka e’tibor” Toshkent 2009-yil. 16-bet.
[440]“G’aroyib us-sig’ar” Tamaddun. Toshkent-2001-y.4-g’azal, 24-bet.

Ushbu baytlarda Navoiy “koinot zubdasi”, ya’ni payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) ham o‘zini buyuk va qudratli Alloh oldida ojiz sanagani, barkamol fazilatlar egasi bo‘lgan zot ham Yaratganga hamd-u sano aytishi ta’kidlangan.

Ikki misrada esa Tangri yuz ming nuqson va qusurlardan holi ekani qalamga olinadi. Navoiy yana shunday misralarni keltiradi:

Qachonkim zohir etsang “tanzi ul-muluk’
Sikandarning bo‘lub mag‘lubi Doro.[441]

Bu baytda esa musulmonlar uchun muqaddas bo‘lmish “Qur’oni Karim”ning “Oli Imron” surasi 26-oyati iqtibosi keltirib o‘tiladi, ya’ni “Tanzi ul-muluk”. Ushbu surada Alloh xoxlagan odamiga toj-u taxt berib, xoxlasa uni olishi,barcha yaxshiliklar uning qo‘lida ekanligi haqida yozilgan.

Yuqoridagi ikki misrada esa Alloh xoxlasa shahanshoh Doro buyuk Iskandarga mag‘lub bo‘lishi, hamma narsa uning izmida ekanligi aytib o‘tilgan.

Alisher Navoiy shariat va tasavvuf ilmining chuqur bilimdoni va nazariyotchisidir. U o‘z diniy qarashlarini adolat va tenglik tushunchalari asosida quradi. U g‘azallarida umrning o‘tkinchi ekanligi, haqsizliklar, g‘am-anduhlar ham o‘tkinchi vaqtincha ekanligini ta’kidlab, fikrlariga tayanch qilib ‘Bilqis’ haqidagi rivoyatni keltiradi.

Avji davlat uzra bo‘lsun doimo Bilqisi ahd,
Kim Zuhal qasrida har tun posbonu besh emas.[442]

“Qur’oni Karim”ning “Naml” surasi 20-37-oyatlarida Bilqis va Sulaymon alayhissalom hikoyati mavjud. Unga ko‘ra, Sabo yurtining malikasi Bilqis o‘z qavmi bilan Alloh Taologa iymon keltirib,musulmon bo‘lgani haqida yozilgan. Bu rivoyat Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asarida ham uchraydi. Bunda esa Bilqis Sulaymon payg‘ambar elchilariga ishonmaydiva o‘zi payg‘ambar huzuriga borganda taxtini Sulaymon huzurida ko‘rib, bu Alloh mo‘jizasi ekaniga ishonib, unga tavba qilib musulmon dinini qabul qiladi.

Alisher Navoiy shunday shoirki, u har bir so‘ziga yetarlicha dalil va tavsiflar berib o‘tadi. Navoiy borliqni o‘ziga xos idrok etish tarzi Naqshbandiya tariqatining asosi bo‘lgan “Dil ba yoru dast ba kor” qoidasiga muvofiq bo‘lib, unda ibrat, ilmr, fon va amal bir nuqtada birlashishini nafaqat “Xamsa” va “Lison ut- tayr” asarlarida hamda g‘azal va ruboyilariga ham badiiy inikosini topgan.

Navoiyni dunyoga mashhur qilgan “Xamsa” asarining boshlanmasi bo‘lgan “Hayrat ul-abror” dostonida ham shunday misralar keltiriladi:

Ey bori mavjudg‘a sendin vujud,
Balki vujud ahlig‘a fayyozi jud.
Katmi adamdin neki mavjud o‘lub,
Sojid o‘lub, sen anga masjud o‘lub,
Kimki boshi sajdada-masjudisen,
Kimki yuzi qiblada- ma’budisen.[443]

Shoir dastalbki uch baytda dunyoda bor mavjudotga vujud bo‘lgan Allohning “vujud ahli”ga fayz berib turuvchi ekanligini, “yo‘qlik”dan nimaiki paydo qilgan bo‘lsa , unga sajda qilishini ta’kidlaydi. Masalan: “Hijr” surasining 98-oyatida shunday deyiladi: “Bas, Robbingizga hamd bilan unga tasbih ayting va sajda qiluvchilardan bo‘ling”[444]. “Qur’oni Karim” oyatlaridagi mazmun hazrat Navoiy tomonidan misralar mag‘ziga singdirib yuborilgandir.

Inson qalbining quvonch-u qayg‘usini ,ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyotida kamdan kam topilishi ko‘p bora isbotlangan.Ushbu fikrlarimizga dalil qilib, shoirning yuqoridagi misralarini keltirish mumkin. Hech shubhasi, ayta

[441]O‘sha asar. A.Navoiy. Tamaddun. “G’aroyib us-sig’ar” 5-g’azal 25-bet.
[442]O‘sha asar A.Navoiy. Tamaddun. 244-bet 223-g’azal
[443]M.Rajabova va Z.Amonova “Navoiyshunoslik” O’quv qo’llanma 69-70-bet.
A.Mansur tarjimasi. Qur’oni Karim”. 252 bet.

olishimiz mumkinki, Alisher Navoiy o‘z davrida din va ilm peshvosidir. Uning “Qur’on”ni qay darajada anglagani o‘z asarlarida aksini topgan.

Navoiyning har bir asari bugungi kunda o‘tmishdan bir sado, ulkan va tabarruk tarbiya maktabi, ularni o‘qib nafaqat o‘tmishga sayohat qilamiz, balki bugungi kun voqea- hodisalarini ham ko‘rgandek bo‘lamiz. Inson go‘zal dinimizda qanday yashashi kerakligini Navoiy umri davomida kuylab o‘tdi. Go‘zal tashbehlar, chiroyli o‘xshatishlar vositasida umr mazmunini, hayot haqiqatini teran ifodalab bergan shoirdir.

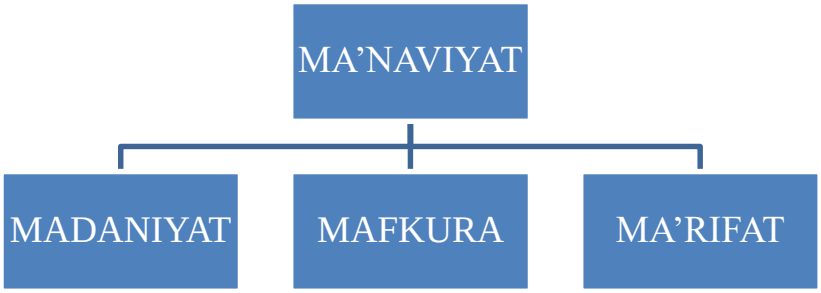
Xulosa qilib aytganda, shoir o‘tkir qalami ila inson uchun eng muhim masalalarni shijoat va mardlik ko‘rsatib ifodalab bergan. Bu esa ulkan asarni naqadar ulug‘ligini yana bir bor isbotidir. Muhimi, uning biron-bir asari bugun ham o‘z ahamiyatini, qimmatini yo‘qotmagan. Shunday ekan, Navoiy asarlarini qancha ko‘p o‘qisak, qalbimizga iymon nurlari joylashib, vujudimizni haqiqat va adolatga intilish hissi egallaydi.

“MA’NAVIYAT” TUSHUNCHASINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKLARNING BADIIY ASARDA QO‘LLANILISHI (Tohir Malik asarlari misolida)

Tojiboyeva Mushtariy
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.f.d F.H.Yuldashev

Mustaqilligimizning ilk yillaridayoq mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bir qatorda ma’naviy merosimizni, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ularni hech bir kamchiliklarsiz xalqimizga yetkazish borasida keng ko‘lamli faoliyatlarning olib borilishiga alohida e’tibor qaratildi. “Ma’lumki, o‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-ma’naviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi”[445]. Milliy mafkuraning tayanchlaridan biri bo‘lgan ma’naviyat masalasi uzoq yillik targ‘ibot davomida shaxs kamolotiga intilish orqali milliy manfaatlarni himoya qilib kelmoqda. Bu borada ma’naviyat fenomeni ommaviy axborot vositalarida, qonun va qarorlarda o‘zining tasdig‘ini topib kelmoqda. Ta’kidlash joizki, bu boradagi ishlarning amalga oshirilishida o‘zbek tili va u orqali amalga oshirilayotgan ishlarning o‘rni beqiyos. Xususan, til – ma’naviyatning ifodalovchisi va saqlovchisi, boyituvchisi va uzatuvchisi[446] hisoblanadi. Shu boisdan keyingi yillarda lingvoma’naviyatshunoslik yo‘nalishining shakllanishi va taraqqiy topib borayotganligi bu boradagi ishlarning lingvistik samarasini belgilaydi. “Ma’naviyat” leksik-semantik guruhi, uni tashkil etuvchi elementlarni tizimlashtirish masalasi tilshunoslar e’tiborini tortayotganligining bir nechta omillari bor. Birinchidan, ma’naviyatga oid leksemalarning bir-biriga uyqash, ma’nodosh ko‘ringan tushunchalarning bir-biridan leksik farqi va ularni farqlashda aniq lingvistik tizim mavjud emasligi edi. Masalan, *iroda va e’tiqod, ma’naviyat va madaniyat* so‘zlarini lingvistik farqlashda o‘quvchilarga leksik bazaning yetmasligi bu so‘zlarning to‘liq farqini bilishlariga to‘sqinlik qiladi. Ikkinchidan, “ma’naviyat” kategoriyasining milliy ijtimoiy ongga tez singib ketmayotganligiga sabab mavzu yuzasidan lingvistik izlanishlarning yetarli darajada olib borilmaganligidadir. Zero, “ma’naviyat” nihoyatda keng qanrovli tushunchalarni o‘z ichiga oladi, ushbu kategoriya sarhadlari juda keng, ba’zi tushunchalar umuminsoniy harakterga ega bo‘lsa, boshqalari faqat o‘zbek milliy mentalitetida uchraydi – ayni shu sarhad inson ongida cheksiz mavhumiyat tasavvurini shakllantiradi. Ushbu maydonning tizimi va tarkibi, tarkibiy qismlarining o‘zaro munosabatlari turli aspektlarda tadqiq qilishdan avval paradigma elementlarini tasniflash tamoyillarini ishlab chiqish lozim. Yuqoridagi “ma’naviyat” kontseptiga berilgan lingvistik va falsafiy izohlarga tayangan holda ushbu maydon vositalarini quyidagi guruhlarga tasniflash o‘rinlidir.

[445] I.Karimov.Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.Toshkent.Ma’naviyat.2008.83-bet.
[446] I.Karimov.Barkamol avlod orzusi.Toshkent.Sharq.NMAK.1999.60-bet

Ma’naviyat maydonining “madaniyat”, “mafkura” va “ma’rifat” kabi leksemalarga aloqasi va ularning o‘xshash va farqli tomonlarini o‘rganish natijasi o‘laroq ularning tekshirish obyekti alohida masala ekanligi anglashiladi. Ma’naviyatning lingvistik xususiyatlarini alohida tadqiq etish ushbu tushunchalarning lingvistik farqlarini bilish va anglashga turtki bo‘ladi.

“Ma’naviyat” kategoriyasini qamrab olgan yoki ma’lum darajada o‘z ichiga olgan leksemalarning izohi lug‘atlarda turlicha tasniflanadi. Bizning ushbu maqolamizdan asosiy maqsadlardan biri Tohir Malik asarlarida uchraydigan “ma’naviyat” leksik-semantik maydoniga oid leksemalarning semantik, struktur va kognitiv xususiyatlarini ochishdan iborat.

Tohir Malikning “Halovat” asarida ushbu maydon vositalarining ifodalovchi ma’nolari tadqiqot obyekti bo‘lib xizmat qiladi. Zero, bir leksik-semantik maydon ko‘lami haqida batafsil ma’lumotga ega bo‘lish uchun undagi biror element, ya’ni so‘zning ifoda imkoniyatlarini to‘liq dalillash uchun uning nutqda voqealanishiga doir misollarga ehtiyoj bor. Tohir Malik asari esa turli “ma’naviyat” semalarini ifodalovchi elementlarga boy, yozuvchi ushbu birliklardan asarda eng kichik ifoda ma’nolaridagi farqlanishlarni ham inobatga olgan holda mohirona foydalangan.

Tohir Malik o‘zining barakali ijodini va ibratga limmo-lim hayotini o‘sib kelayotgan yosh avlod ta’lim-tarbiyasi, ularnig ma’naviy-axloqiy kamolotiga bag‘ishlagan ijodkordir. Uning ijodida odob-axloq, mehr-oqibat va odamiylik fazilatlari yarq etib ko‘zga tashlanadi. Ijodkor go‘yalari kitobxonni jamiyat illatlaridan ogoh bo‘lishga, inson ruhiyatidagi ba’zi qusurlardan halos bo‘lishga chorlaydi. Mana shunday xususiyatlarni o‘zida jam etgan “Halovat” asari tahliliga e’tibor qaratamiz. Asarni diqqat bilan kuzatar ekanmiz, adibning yuqorida sanab o‘tilgan “ma’naviyat” maydonidagi xususiy ma’nolarni ifodalovchi vositalarni qo‘llashda yuksak mahorat egasi ekanligining guvohi bo‘lamiz. Jumladan, *O‘z fikricha,* ***savob ish****ga ham qo‘l urdi: to‘y arafasida* ***“xudoyi”*** *deb atalmish* ***ehson qildi****. Alloh taoloning bu suyukli bandasini* ***duotalablar*** *ziyorat qila boshladilar.* ***Harom yo‘l****lardan qaytmay boy yashayotgan oila haromdan parhez qilib, oziga qanoat qilayotgan qo‘shnisini baxtsiz deb hisoblaydi. Tabiati buzuq, ma’naviy poklikdan ko‘ra* ***shahvat****ga ko‘proq intiladigan jamiyatlarda esa* ***zino****ni ikki toifaga bo‘lib qarashgan. O‘g‘lim, davlatingda qallob, munofiq,* ***ibodat*** *va* ***toat****ni qilmaydigan odamni ishlatma, xodim qilma va ishonma! Modomiki,* ***Robbi****siga vafo qilmagan,* ***namoz*** *o‘qimagan,* ***pokiza va halol yurmagan****, ahdida turmas ekan,senga undan hech yaxshilik kelmaydi.*

Ma’lumki ma’naviyatga oid leksemalarning aksariyati islom dini va unga oid birikmalardan tashkil topgan. Shu boisdan ma’naviyatning ichki sistemalari mazmunga qarab mavzuiy guruhlarga bo‘linadi. Yuqoridagi misollarda “ma’naviyat” maydonining “e’tiqod” ma’noviy guruhiga oid birliklarni tashkil etuvchi elementlar qo‘llanganligining shohidi bo‘lamiz. Ushbu so‘zlardan ayrimlari ayna islomiy e’tiqod maydoni birliklari bo‘lsa, (*namoz, Robbi, xudoyi, ehson qilmoq, duo*) boshqa misollarda esa barcha dinlarda keng tarqalgan tushunchalarni ifodalaydi (*savob ish, harom yo‘l, ibodat*).

Adib asarda “ma’naviyat” maydonining “axloq” ma’noviy guruhiga oid leksemalardan foydalanganligiga ham guvoh bo‘lamiz. Masalan: *Er kuchli-quvvatli deb ayolning er tarafidan tahqirlanishiga yo‘l qo‘ymaydi; ayni chog‘da ayolning* ***axloqsiz*** *va* ***beor*** *bo‘lishiga ham yo‘l qo‘ymaydi. Erkak kishi uchun fazilat sanalmish* ***og‘ir-bosiqlik****, oila tebratishdagi tadbirkorlik kabi sifatlar sababli u oilaning boshlig‘i sanaladi. Soddaroq qilib aytilsa, oilasida halovati yo‘q odamning xizmat joyida ham halovati bo‘lmaydi: ishidan baraka ketadi, xizmatdoshlari bilan*

qo‘pol muomalada bo‘la boshlaydi. Kibr *va* ***manmanlik****dan ozgina chekinsak, olam-olam savobga erishamiz va xonadonimizning cheksiz* ***saoodatga*** *yetmog‘ini ta’minlaymiz.*

Inson tafakkuriga bog‘liq tushunchalarni anglatuvchi “ma’rifat” ma’noviy guruhiga oid birliklaridan Tohir Malik asarlarida quyidagi birliklar uchraydi. *Jamiyat oiladan* ***oqil*** *farzand tarbiyasini talab etadimi, demak, bu talabni ham so‘zsiz bajarmog‘i zarur. Ba’zan ikki karra ikki to‘rtligini bilmaydigan odam* ***ilmli, farosatli, oqila*** *ayolga er bo‘ladi. “Va’da – qarz” ekanini, va’daga xilof esa* ***munofiqlik*** *ekanini xayolimizga ham keltirmaymiz. Bu falsafadagi* ***mantiqsizlik****ni,* ***be’manilik****ni qarangki, ikki tarafning roziligi bilan bo‘lgan zino jinoyat hisoblanmas emish.* ***Nodon*** *bir qavm qarshisida bani Isroil Musoni(alayhissalom) yolg‘iz tashlab qo‘ygan.* Bu atov birliklar ichki semalari orqali “ma’rifat” ma’noviy guruhini tashkil qilgan.

Lingvoma’naviyatshunoslik yo‘nalishiga e’tibor va uning tadqiqi ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy jihatdan amaliy ahamiyatga ega bo‘la boshladi. Ushbu yo‘nalish bevosita shaxs ma’naviyati bilan bog‘liq bo‘lib, uning tarkibiy qismlari va unsurlari bo‘lgan til ifodalarini qamrab oladi. Bu ifodalar so‘zlar, iboralar, so‘z birikmalari, maqollar, matallar, gaplar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Lingvoma’naviyatshunoslik yo‘nalishining maqsadi ham yuksak ma’naviyatli shaxs tarbiyasiga xizmat qiladigan ilmiy-amaliy mexanizm uchun muayyan lingvistik ta’minotni vujudga keltirish. Bu ta’minotni vujudga keltirish, avvalo, lingvistik baza zarur. Bu lingvistik baza “ma’naviyat” umummilliy lisoniy kategoriyasini kompleks tadqiq qilish natijasida yaratiladi.

“LISON UT-TAYR” – MAJOZIY-FALSAFIY DOSTON

Mo‘tabar Xo‘jamova -
Navoiy davlat pedagogika instituti o‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: “Lison ut-tayr” asari O‘rta Osiyolik mashhur shoir Alisher Navoiy tomonidan yozilgan. U majoziy asar. Qushlar ta’riflangan bo‘lsa-da, asar Alloh visoliga yetishish haqidadir.

Kalit so‘zlar: ramz, majoz, maqol, hikmatli so‘z

Annotation: The Language of the Birds was written by one of Central Asia’s most prominent poet, Alisher Navai. This is figurative work. Although the birds are described, the work is about the vision Allah.

Key words: symbol, trope, proverb, aphorism

Biz o‘zbek adabiyotini buyuk shoir Alisher Navoiy va uning boy merosisiz tasavvur eta olmaymiz. Navoiyning butun ijodini o‘rganish uchun yillar ketadi, hatto bir inson umri kamlik qiladi. Alisher Navoiy shu qadar serqirra ijodkorki yozgan asarlaridan har qanday mavzuni uchratish mumkin. Jumladan, “Lison ut-tayr” “Mantiq ut-tayr” dostoniga javoban yozilgan asardir. Ushbu asar Navoiyning so‘nggi asarlaridan biri. Navoiy ushbu asarida dunyo va borliq haqidagi qarashlarini yakunlaydi. “Lison ut- tayr” murakkab falsafiy dostondir. Garchi unda qushlar ta’riflangan bo‘lsa-da, aslida inson hayotining dolzarb muammolari, turli odamlar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning turmush tarzi, muammolari majoziy uslubda yoritilgan. Asarda inson ruhiyati alohida berilmay, qushlarning o‘zaro suhbatlari zamiriga singdirilgan. Qushlar vositasida ularning prototiplari odamlarga xos jihatlari aks ettirilgan bo‘lsa-da qushga xos individual belgilarni berishni ham yoddan chiqarmaydi. Qushlarning nomida ularning fe`li aks etgan. O‘ttiz qush Semurg‘ni izlab parvoz qiladi. Mashaqqatli safar davomida yetti bosqich – Talab, Ishq, Ma’rifat, Istig‘no, Tavhid, Hayrat va Faqru-fano vodiylarini birma-bir zabt etiladi, ammo pirovardida ular Semurg‘ni emas, balki har biri o‘zini komillikka erishgan holda ko‘radi.[5] Asarda insonga eng ulug‘ martaba berilgan. U buni anglab yetishi uchun mashaqqatli yo‘lni bosib o‘tishi kerak. Bu yo‘l yetti vodiydan iborat. Yo‘llarni bosib o‘tishda esa Allohga suyanadi. Alloh har insonning qalbida bo‘ladi, unda jilolanadi. U har narsaning yaratuvchisidir. Shu sababli jamiyki narsada uning aksini ko‘rishimiz mumkin. Har jihatdan mukarram inson esa buni anglashi zarur. Shu sababli yetti vodiy sinov qilib qo‘yilgan.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinganda dostonda o‘z o‘rnida falsafiy-axloqiy paremalarni ham keltirib o‘tadi. Ikki va undan ortiq so‘zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo‘lgan til birliklari barqaror birikmalar, ya’ni paremalar deyiladi. Ular quyidagi xususiyatga ega:

1. Nutq jarayoniga qadar tilda mavjudlik: nutqqa tayyor holda olib kirishlik.
2. Ma’no butunligi.
3. Tuzilishi va tarkibining barqarorligi.

Paremalarga maqol, matal, hikmatli so‘zlar kiradi. Dostonda qo‘llangan ayrim paremalar va izohini keltirib o‘tamiz.

1. LXXX nasriy bayon:

Agar cho‘pon qo‘yni o‘t va suvga yo‘llab turmasa, bu suruv halok bo‘ladi. [2.46-bet]

Nazmiy bayoni:

Qo‘ynikim suv, o‘tqa boshqarmas shubon,
Ul surukni aylagil zoye gumon. [1.149-bet]

Qushlar Hudhuddan o‘zlariga yo‘lboshchilik qilishini so‘rashadi. Hudhud: “Mayli, men to‘dani yo‘lga boshqarib, qavmni o‘z bilganimcha olib borayin. Bundan o‘zga taklif etsangiz, qabul etardim, ammo bu ishni o‘z bo‘ynimga ololmayman. Agar bajara olmasam, oramizga firoq tushadi deb qo‘rqaman”, - deydi. [46] Qur’a tashlanadi va u Hudhudga tushadi. Barcha qushlar uni yo‘lboshchi deb tan oladi. Bu yerda tasavvufiy jihatdan muridlarning pirga qo‘l berishi an’anasi mavjud. Bu shuning qushlar ramzidagi aynan tasviridir.

2. XCI nasriy bayoni:

Dunyo abadiy turish manzili emas. [2.51-bet]

Nazmiy bayoni:

Dahr hud ermas iqomat manzili
Kimki bor oxir o‘lumdir hosili. [1.163-bet]

Bu bugungi kundagi “O‘lim – haq ”, “O‘limdan qochib bo‘lmas”, “O‘lim shoh-u gadoga barobar” [7.241-bet] maqollariga mos keladi. Hayot dunyo va oxiratdan iboratdir. Inson jism va ruhdan tashkil topgan. Odamlar bu dunyoni o‘ylab o‘z oxiratlarini unutadilar va boqiy hayot qaysi ekanligining farqiga bormaydi. Faqat jism ehtiyojlarini qondirish bilan o‘z umrlarini o‘tkazadilar. Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” dostonida yetti vodiyni bosib o‘tish orqali ramzan Simurg‘ aslida Alloh jamoliga yetishishni nazarda tutgan. Ya’ni unga yetishish uchun jismni ruhga bo‘ysundirish lozim.

3. CXXIV nasriy bayoni:

Kimki oliy himmat egasi bo‘lsa, bu xislati unga iqbol ato etadi. [2.65-bet]

Nazmiy bayoni:

Kimki bo‘lg‘ay himmati oliy anga,
Bar berur bu himmat iqboli anga. [1.206-bet]

Ushbu maqolning muqobil variantlari quyidagilarga mos keladi: “Himmatli ko‘kka ko‘tarilar, himmatsiz yerga ko‘milar”, “Himmati yo‘qning hurmati yo‘q”, “Himmatli himmatidan topar”. [7.89-bet] Insonlardagi asl go‘zallik ulardagi himmat tufaylidir. Oliyhimmat odam har kimning oldida aziz va suyuklidir. Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida shunday deydi: “Himmat ahlig‘adur saxovat ixtisosi va bu ikki sharif sifat valoyat xosi. Saxovat odamig‘a badandir va himmat anga ruh va himmat ahlidin olamda yuz ming futuh. Himmatsiz kishi er sonida emas, ruhsiz badanni kishi tirik demas. Oliy himmat shohbozedur baland parvoz va behimmat sichqon sayyode yurutachi toz. Shunqorning maskani shohning bilagi, yurutachi maqomi o‘luksaning sassiq badani va so‘ngagidir ”. [4.43-bet]

Jumladan, quyidagi hikmatli so‘zlarga nazar tashlasak: “Agar umid yor yo‘lida o‘lish bo‘lsa, bu abadiy hayotning naq o‘zidir. Parvardigor nuri bilan ko‘z ravshan bo‘lmaguncha, so‘z demoqlik bilan rost so‘z kelmaydi”. [3.150-bet]

Dostonda boshqa tarixiy shaxslarning ham hikmatli so‘zlari keltirib o‘tiladi. Jumladan, Xoja Abdulloh Ansoriy: Ko‘ngilxushligi va uning faqr yo‘lida hurmatga sazovor bo‘lishi – dilda

ham, tafakkurda ham Yaratgandan o‘zga bo‘lmasligidir. Shunday sifatga ega ko‘ngilni ko‘ngil deb bilgil. Yo‘qsa, dengiz yoki qon bo‘lsa-da, undan voz kechgil. Parvardigori olamga maskan bo‘lgan ko‘ngil ko‘ngildir, yo‘qsa, gulshan bo‘lsa ham gulxandir".[3.154-bet] Dostondagi tasviriy vositalar shunchaki emas, balki shoirning g‘oyaviy maqsadini badiiy jihatdan go‘zal ifodalash uchun xizmat qiladi. M. Shayxzoda, A. Rustamov va Yo. Is’hoqov qayd qilganlaridek, shoir turli badiiy vositalarni qo‘llashda ularni mazmunini chuqur ochishga safarbar qilib, ko‘pgina yangiliklarni kashf etadi, ulardan yangi vazifalarni ifoda etishda faol foydalanadi.[6.30-bet]

Adabiyotshunos Sh.Sharipov o‘zining “Lison ut-tayr haqiqati” kitobida doston tarkibiga kirgan hikoyatlarni mavzu jihatdan quyidagi guruhlarga ajratadi: “1. Ijtimoiy-siyosiy va falsafiy mazmundagi hikoyatlar. 2. Din va tasavvuf vakillari, ularning ba’zi muhim qarashlariga oid hikoyatlar. 3. Axloqiy-ta’limiy hikoyatlar. 4. Ishq-muhabbat mavzusidagi hikoyatlar”.[8.43-bet] Dostondagi hikoyatlar shu qadar hayotiy va haqqoniyki, garchi o‘sha davr turmush tarzi yoritilgan bo‘lsa-da, mana necha yuz yillardan keyin ham hozirgi hayotga tatbiq qilsa bo‘ladi. Har bir hikoyatdan inson ibrat oladi va o‘tgan umriga nazar tashlaydi.

“Lison ut-tayr” dostoni orqali Navoiy turkiy tilda ham boshqa tillarda bo‘lgani kabi murakkab syujetli, yirik kompozitsiyaga ega majoziy-falsafiy doston yozish mumkinligini isbotladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Navoiy. MAT yigirma tomlik XII tom. Lison ut-tayr. Fan nashriyoti, -T,1996.
2. A.Navoiy. Lison ut-tayr. Nasriy bayoni www.ziyouz.com kutubxonasi
3. A. Navoiy. Lison ut-tayr. Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019.
4. A. Navoiy. Mahbub ul-qulub. www.ziyouz.com kutubxonasi
5. Muxtorov M. Ma’naviy komillik maqomlari. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2013, 39-son.
6. Rustamov A. A.Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent, 1979.
7. T.Mirzayev, A. Musoqulov, B.Sarimsoqov. Sharq nashriyoti, -T,2005.
8. Sharipov Sh. “Lison ut-tayr haqiqati”. Toshkent: “Ma’naviyat”, 1998.

ЁШЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ОШИРИШДА ТАРҒИБОТНИНГ ЎРНИ

Шодиев Маъруфжон-
НавДПИ Ижтимоий фанлар кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Сўнгги йилларда миллий ҳуқуқ тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларни ёш авлод онгида шакллантириш орқали ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш каби долзарб вазифалар турган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “**Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида**”ги 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли Фармонининг қабул қилиниши айни муддао бўлди.

Мазкур Фармонда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига ҳурмат муносабатини шакллантиришга, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммо ва камчиликлар кўрсатиб ўтилган.

Жумладан, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда энг аввало, ҳуқуқий таълим ва тарбия борасидаги ишлар тизимли ва узвий олиб борилмаётганлиги, узоқ йиллар давомида бу масала ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва айрим давлат органларининг иши сифатида қараб келиниб, бунда оила, маҳалла ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг иштироки етарлича таъминланмаганлигини, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий

қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотишишига комплекс тарзда ёндашилмаганлиги ҳамда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда шахсий манфаатлар ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини аҳоли онгига сингдириш ишларининг етарли олиб борилмаслиги ҳам қонун устуворлигини таъминлашга ўзининг жиддий салбий таъсирини кўрсатаётганлиги айтиб ўтилган.

Шу ўринда ҳуқуқий маданият ўзи нима деган саволга ойдинлик киритиб ўтсак, **Ҳуқуқий маданият** – фуқароларнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги муҳим билимларни эгаллаб олиши, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги тушунчаларини талқин қила олиши ҳамда улардан тўғри фойдалана олишидир.

Қонунларни ўргатиш ва жавобгарлик билан қўрқитиш орқали қонун устуворлигига ва тараққиётга эриша олмаймиз. Бундан ташқари, ҳозирги глобаллашув, илмий-техник тараққиёт даврида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг инновацион усулларидан, тарғиботнинг илғор ва таъсирчан воситаларидан, хорижий давлатларнинг бу борадаги ижобий тажрибаларидан етарли даражада фойдаланмаётганлигимиз юқоридаги фикрларимиз исботидир.

Фармон асосида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга доир ишлар самарадорлигини яна-да такомиллаштириш, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар билан уйғун равишда ҳуқуқий билимларини ошириб боришнинг замонавий усулларини жорий этиш, шунингдек, аҳолини, айниқса, ёшларни зарарли ахборотлардан ҳимоя қилиш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш мақсадида Адлия вазирлиги жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш соҳасида мувофиқлаштирувчи Давлат органи этиб белгиланган.

Барча соҳаларда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга қаратилган ҳамда жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш “Шахс - оила - маҳалла – таълим муассасаси - ташкилот - жамият” принципи бўйича тизимли ва узвий ташкил этилиши назарда тутилган.

Оддий мисол қилиб, ислоҳотлар ижросини таъминлаш борасида Навоий вилояти Ички ишлар бошқармаси томонидан ҳам бир қатор амалий ишлар олиб борилмоқда.

Жумладан, ҳудудларда манзилли ва предметли тарғибот амалга оширилиб, **асосий эътибор ёшларга қаратилмоқда**.

Мисол учун, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, улар томонидан жиноят ва ҳуқуқбузарликларни содир этилишини олдини олиш, айниқса гиёҳвандлик жиноятлари билан боғлиқ ҳолатларга имкон бераётган сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаб бартараф этиш мақсадида вилоятнинг 205 та корхона-ташкилот, 330 та маҳаллалар, 368 та умумтаълим муассасалари, Ўзбекистон Республикаси ИИВга қарашли академик лицейи, 2 та олий таълим муассасалари ҳамда 11 та касб-ҳунар мактабларида учрашувлар ва давра суҳбатлари ташкил этилиб 35 394 нафар вояга етмаганлар, 10 074 нафар ёшлар мазкур тарғибот тадбирларига жалб этилган.

Ёки бўлмаса, жорий йилнинг ўтган даври мобайнида 385 маротаба ёшларни “Ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ва ҳуқуқий саводхонликни ошириш” йўналишида, вилоятнинг 298 та МФЙ ҳудудларида “Мен ҳам аскар бўламан”, “Менинг фахрим”, “Менинг армиям”, “Жалолиддин издошлари”, “Ким ватанга содиқ бўлса, мендирман ўша”, “Қалқоним Ватан!” ҳамда “Шараф сизга матонатли посбонлар!” шиори остида 1 530 та тарғибот тадбирлари ташкил этилиб, 24 141 нафар ёшларнинг иштироки таъминланган.

Бугунги кунда Навоий вилоятида истиқомат қилувчи жами 218 минг 631 нафар ёшларнинг 19 минг 314 нафари (8,8 %) уюшмаган ёхуд бандлиги таъминланмаганларни ташкил этади.

Уларни ижтимоий фаоллигини ошириш ҳамда ҳаётда ўз ўрнини топишларига кўмаклашишда Муҳтарам Президентимизнинг 2022 йил

19 январдаги “Маҳаллаларда ёшлар билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-92-сон қарори бунга яна бир мисол бўла олади.

Ёшлар билан ишлашнинг янгича бошқарув механизмларини жорий этиш, улар билан ишлашнинг вертикал тизимини яратиш, ёшлар муаммоларини бевосита маҳаллаларда ҳал этиш мақсадида, илк бор маҳаллаларда ёшлар етакчиси лавозимлари жорий этилди.

Маҳаллалардаги ёшлар етакчилари билан ҳамкорликда учрашувлар ташкил қилиб, ёшларни муаммо ва таклифларини эшитиб, амалий ёрдам бериб, маҳаллалардаги ҳар бир ҳонадонлар хатловдан ўтказилиб, мамлакатимизда ёшларни илмли, юксак маънавиятли комил инсонлар қилиб тарбиялашга ҳамда ёшларнинг муаммоларига қаратиш орқали уларнинг зарур маълумотларини “Ёшлар дафтари” ва “Ёшлар портали” электрон платформаларига киритиб, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги бўлган ёшлар билан тизимли ишлаб, жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган, ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтиб келган ёшларнинг ижтимоий-педагогик реабилитация қилиниши ва мослашувига кўмаклашиш чораларини кўриш, уларни ўқитиш ва касбга йўналтириш, тарбиялаш, меҳнатга ўргатиш, уй билан таъминлаш, шунингдек, ёшларнинг ҳуқуқий онгини ошириб, жамиятда ўз ўрнини эгаллашида кўмакдош бўлсак, албатта юқори натижаларга эришилади ҳамда қонун устуворлигига эришиш шунчалик осон бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ушбу кўзда тутилган мақсадли ишларни амалда ижро этилиши учун ҳар биримиз масъул эканлигимизни ҳис қилишимиз, шундагина ёшлар ўртасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият юксалади, ҳуқуқий ва сиёсий маданиятни ривожлантиришга хизмат килади.

CONCEPT OF EDUCATION IN THE NOVEL “PRIDE AND PREJUDICE” BY JANE AUSTEN

Elmurodova Yulduz Farxadovna-
Navoi State Pedagogical Institute, the student of I year master’s degree

“Give a girl an education and introduce her properly into the world, and ten to one but she has the means of settling well, without further expense to anybody.”
Jane Austen

ABSTRACT

The books of the writer Jane Austen are recognized as masterpieces of British prose. Certainly, female education and its shortcomings are the most recurring themes in all Jane Austen’s works. The findings of this study can help readers to perceive the women‘s education in England on the border of XVIII-XIX centuries as depicted in Jane Austen‘s realistic novel “Pride and Prejudice”. The attention is focused on the attitude of society to women’s education. The article analyzes the educational demands of the gentry of the period to their daughters’ and sons’ education according to their future role in society. The author defines the basic educational practices implemented in home schooling and in other alternative forms of education for girls, for example in boarding schools. The author also considers Jane Austen‘s own educational experience in her childhood.

Keywords: women’s education in England; Jane Austen; realism; educational context; governess; liberal feminism

АННОТАЦИЯ

Книги писательницы Джейн Остен признаны шедеврами британской прозы. Безусловно, женское образование и его недостатки являются наиболее повторяющимся темами во всех произведениях Джейн Остен. Результаты этого исследования могут помочь читателям понять женское образование в Англии на рубеже XVIII-XIX вв. в контексте реалистический роман Джейн Остен “Гордость и предубеждение”. Внимание

сосредоточено на отношении общества к женскому образованию. В статье анализируются воспитательные требования дворянства того периода к образованию своих дочерей и сыновей в соответствии с их будущей ролью в обществе.

Определяются основные образовательные практики, реализуемые в домашнем обучении, и альтернативные методы получения образования для девочек, например, в пансионах. Автор также рассматривает собственный образовательный опыт Джейн Остен в ее детстве.
Ключевые слова: женское образование в Англии; Джейн Остен; реализм; образовательный контекст; гувернантка; либеральный феминизм;

ANNOTATSIYA

Yozuvchi Jeyn Ostenning kitoblari Britaniya nasrining durdonalari sanaladi. Shubhasiz, ayollar ta'limi va uning kamchiliklari Jeyn Ostenning barcha asarlarida eng ko'p takrorlanadigan mavzulardan hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari o'quvchilarga Jeyn Ostenning "G'urur va xurofot" realistik romanida tasvirlangan XVIII-XIX asrlar chegarasida Angliyada ayollar ta'limini idrok etishga ko‘mak beradi. Bunda jamiyatning xotin-qizlar tarbiyasiga bo‘lgan munosabatiga e’tibor qaratilgan. Maqolada o‘sha davr zodagonlarining qizlari va o‘g‘illarining ta’lim olishiga bo‘lgan ta’lim-tarbiyaviy talablari ularning kelajakdagi jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Muallif uyda o'qitish va qizlar uchun ta'limning boshqa muqobil shakllarida, masalan, maktab-internatlarda amalga oshiriladigan asosiy ta'lim amaliyotlarini belgilaydi. Muallif, shuningdek, Jeyn Ostenning bolaligidagi ta'lim tajribasini ham ko'rib chiqadi.
Kalit so'zlar: Angliyada ayollar ta'limi; Jeyn Ostin; realizm; ta'lim konteksti; gubernator; liberal feminizm

Primarily, education is considered as a fundamental right for everyone, and when we say everyone, we must remember that women should be included in this group. Every girl and woman, whether rich, poor, young, elderly, married, single, widowed or in any social position, has the right to be educated. Woman’s education has been directly linked to their social roles for many years. At the dawn of the 19th century, England bred a society which women were constantly under scrutiny. The issue of women’s education was at the center of public discussions. The contrast was caused by the traditional educational practices of girls, namely, excessive attention paid in the educational process that considered women as an “accomplished” if they could read, write, play instruments, dancing and needlework. They worked under miserable conditions for many hours and received a low income. Whereas girls were taught how to play the piano, painting or writing, boys learned business affairs or Greek and Latin. This is what an English girl should first of all know and be able to do so as to be called educated in the XVIII-XIX centuries. The absence of higher educational opportunities for women gave them little chance in life (Guney and Ertug). Women’s education depended on their social class. Women from a higher class were very lucky because they could be instructed at home by a governess and they were taught issues related to languages, reading, and how they had to behave in social life. Tutors and teachers who taught girls languages and other subjects were specially engaged in houses. Consistently, girls were sent to boarding or semi-charitable schools. The first boarding schools for the girls appeared at the beginning of the XVII century in the vicinity of London and in the 1780s were very common in England. The living conditions were deplorable for the most part, and the level of education left much to be desired. However, rich and knowledgeable people sent their children to these boarding schools.

This aspect of women’s education has been criticized by such English female educationalists as A.More, M.Edgeworth, M. Wollstonecraft, K. In her famous novel Pride and Prejudice, Jane Austen presented this mode of thinking in a fore – frontal way. In fact, according to Devlin, “All Jane Austen’s novels, and many of her minor works and juvenilia, are about education”. Inspite of the fact that Jane Austen lived and wrote two centuries ago, writers, critics, and directors still address to her works. The study of Jane Austen’s works is important for the history of world literature, as she had a huge impact on the development of English realism of the

XIX century. In this case, without Austen it is impossible to imagine the English realism of the XIX century.

Jane herself had little formal education. From their attendance of school we can gather that Jane and Cassandra had perhaps learned some social skills, had the opportunity to read, take part in plays. Also, the composers copied out several music books in Jane Austen's hand survive to show she was a good amateur pianist. Parents of the English novelist preferred to give their daughter a family education –Jane's father, Reverend George Austen, brothers and an extensive home library became her teachers. It is obvious that the Austen sisters benefited from their father's library and from his informal instruction.

The novel "Pride and Prejudice" was one of the most beloved and famous works of the author, which is admired to this day. In the novel Pride and Prejudice one can find out that the Elizabeth's education mostly starts in Mr. Bennet's library. It is why Elizabeth closed o Mr. Bennet than her mother, Mrs. Bennet. The author tries to give some explanation in this narration that the higher knowledge does not always acquire in a school or educational institutions. Elizabeth achieves to be someone educated and have a wide knowledge through reading books in her father's library. Her habit of reading books differentiates Elizabeth from other sisters who do not have a desire to read books. The reader might notice that the Bennet sisters seems to be illiterate and it is disliked by members of higher social classes like Lady Catherine de Bourgh. From her conversation with Lady Catherine, we become acquainted with that the sisters and were brought up without a governess. Being raised only by their own mother appears to be really unusual and irrelevant for that time. The reaction of Lady Catherine to this information speaks volumes: "No governess! How was that possible? Five daughters brought up at home without a governess! – I never heard such a thing. Your mother must have been quite a slave to your education. […] I always say that nothing is to be done in education without steady and regular instruction, and nobody but a governess can give it." (Austen Ch. 29). Furthermore, the book shows a dispute arises between the characters over the concept of "educated lady". Caroline Bingley represents that all young ladies draw landscapes, paint screens and knit purses, while according to his sister, only the one who stands head and shoulders above everyone else can be regarded as truly educated. In this quotation, Caroline tries to explain what women are expected to have knowledge of in order to marry properly. A woman who deserves this honor should be well trained in music, singing dancing, painting and modern languages. And above all she must have some special peculiarity of appearance, walking, manners, tone of her voice and language – otherwise the word will be still half deserved.". According to her social status Carolina has received a proper knowledge. One of the central characters of the novel, Mr. Darcy, remarked that "I could not boast that among acquaintances…there will be more than five or six really educated women", to the list of all the qualities suggested by Miss Bingley, he added "something more substantial – a mind developed by extensive reading,' and the main character, Elizabeth bennet, summed up the dispute with the statement that "I have never seen all those abilities, manners and taste combined in one person." [Osten, 1998, pp. 404-405]. This conversation reflected the generally accepted ideas about woman's education at that time. The Bennet sisters do not have allowance to receive a proper education. Authorin Pride and Prejudice criticizes women's education as it does not give them critical thinking. Ajda Guney and Mehmet Ertug support this point by asserting that: Mary Bennet trusts herself higher-level to her sisters because of her reading hobby, but this hobby has given her a false pride. Mary reads a lot she received inadequate education to make logic decisions. As a feminist novelist, Austen gives the message that all women should get formal education. Another member of the Bennet family, Lydia Bennet, stains her family name by running away with Wickham. Besides, she behaves in an improperly way when the family attends balls. Her behavior reflects the lack of proper education. Jenna De Forte confirms that: Mary Wollstonecraft would argue that Lydia's is a representation of how the lack of education provokes morality issues. Austen and Wollstonecraft seem to suggest that if Lydia had received a proper education, then she might not have fallen as far as she did. Both writers defend the idea that women must have the right to be educated. To put it concisely, in Austen's novel Pride and Prejudice one might

constantly gets to know how needful it is for an 19th woman to be well-educated. Jane Austen condemns women who behave inappropriately as a consequence of their lack of knowledge, to maintain the necessity of proper education for every woman. This was the supreme which Jurnal Ilmiah and Kristina Wolff justified about liberal feminism: the right of every woman is to receive an adequate education, the same as men. It's obvious that Austen valued a literary education and believed women could read, write, and study.

REFERENCES:

1. Austen, Jane. Pride and Prejudice. Penguin Books, 1988.
2. Ma Pilar Royo Grasa. The Notion of Feminism in Pride and Prejudice. FACULTY OF ARTS,
3. Mustofa Nim, "Woman social mobility portrayed in Jane Austen's novel "Pride and prejudice". THE STATE ISLAMIC UNIVERSITY OF MALANG, 2008
4. 2020N. G .Nandana, Emphasis on Education in Jane Austen's Novels. International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 2, Issue 3, March 2012

Internet sources:

https://literaguru.ru

UCHINCHI RENESSANS TIZIMIDA YANGILANGAN PEDAGOGIK FIKRLAR VA ULARDAN TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISHNING USTUVOR YO'NALISHLAR

Qurbonova O'lmasoy Usmonovna-
Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

Resume. This article discusses the updated pedagogical ideas of the Third Renaissance system and the priorities of their use in the educational process, the issues of pedagogical anthropology.

Bugungi kunda jahonda ta'lim tizimini rivojlantirishning metodologik asosi sifatida pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalasi, ta'lim-tarbiya sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar va o'z yechimini kutayotgan muammolarni tadqiq etish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillarida mutaxassislar tayyorlashning ilg'or jahon tajribasini o'rganishga keng jalb etildi. Va, eng avvalo, bevosita O'zbekistonning o'zida yuqori sifatli ta'lim uchun shart-sharoit yaratildi. X–XII va XIV–XVI asrlarda Movaraunnahr madaniyati gullab-yashnagan davrda bu erdagi ko'plab shaharlarda oliy o'quv yurtlari bo'lib, ilmiy markazlar hisoblanar edi. Hozirgi kunda ham bu qutlug' an'ana qayta tiklanmoqda. Xalqimizning doimiy fazilati bo'lgan haqiqatni bilish yo'lidagi sabotni fan, texnika, texnologiya sohasida erishilgan jahon yutuqlarini o'zlashtirishga yo'naltirilmoqda.

O'zbekistonda mustaqillik davridagi pedagogika fanini yanada takomillashtirishga doir pedagogik qarashlarni, metodika masalalariga taalluqli ilg'or fikrlarni o'rganish, tahlil etish zaruriyati pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sifatida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishni taqozo etadi. Bugungi kunda jahonda ta'lim tizimini rivojlantirishning metodologik asosi sifatida pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalasi, ta'lim-tarbiya sohasida erishilgan ilg'or tajribalar va o'z echimini kutayotgan muammolarni tadqiq etish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ilg'or tajribalar pedagogik fikrlarni yanada rivojlantirishga, ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Inson yechishi lozim bo'lgan barcha jumboqlarning eng muhimi, inson tabiati masalasini yechish, desak mubolag'a bo'lmaydi. Insonning asl mohiyatini anglash, rivojlanish va harakatlanish mexanizmlarini tushunib yetish pedagogikaning muhim muammosi bo'lib kelmoqda.

Insonning zamonaviy ta'limotlarning fundamental muammosiga aylanib borishi bilan ilmlarning pedagogik ahamiyati ham kengayib boraveradi. Insonni tadqiq etuvchi fanlar dialektik

jarayonni insonning “yaxlit” bilimlarning to‘laqonli egallanishiga bog‘liqligi bilan tushuntirishga harakat qilinadi, inson-murakkab ijtimoiy-biologik tizimda mavjudligi hamda uning o‘ziga xos individualligidir.

Shuningdek, psixologik va fiziologik yuklamalarni bajara oladigan, ma’naviy etuk, sog‘lom, bolalarni tarbiyalash yo‘llari va u haqida to‘laqonli bilimga ega bo‘lish ehtiyoji ham yuzaga kelmoqda.

Pedagogika, psixologiya, fiziologiya, ekologiya, pediatriya kabi alohida fanlar o‘sib kelayotgan inson shaxsiga o‘z nuqtai nazaridan yondashadi. Biroq, bu yaxlit tizimga keltirilmagan (integrastiyalanmagan) bilimlar yig‘indisidan tahsil olishning mushkul masalalarini echishda foydalanish og‘ir kechadi.

Pedagogik antropologiya uchun nafaqat insonning mavjudligi masalasi balki inson shaxsining shakllanishi va bu jarayon kechishining shart-sharoitlari ham muhim rol o‘ynaydi. Inson yaxlitdir. Har qanday pedagogik ta’sir murakkab holat, fiziologik tuzilishga o‘zgarishi emostional, axloqiy tayyorlikni kognitiv jarayonlar va shaxsning boshqa xarakteristikalari o‘zgarishiga olib keladi. Shunday ekan, pedagogik ta’sirning murakkab vaziyatlarni bilish va ta’lim jarayoniga yaxlit kompleks yondashuvni inobatga olgan holda ta’lim jarayonini rejalashtirish pedagogik mahoratning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Pedagogik antropologiya fanlar orasidagi mustaqil yo‘nalish, tarbiyalanuvchi, tarbiya beruvchi, tarbiya oluvchi inson haqidagi yaxlit va sistemali bilimlar aspektida turli xil bilimlarni umumlashtiradi. U pedagogika nazariyasi va amaliyotining asosi, tarbiya xaqidagi fanlar metodologiyasi, pedagogikaning o‘ziga xos o‘zagi sifatida interpretastiyalanadi.

Pedagogik antropologiya inson tabiatini barcha ko‘rinishlarda tarbiyalash san’atining maxsus layoqatlari bilan o‘rganadi (K.D.Ushinskiy); tabiat haqidagi pedagogik sur’atlangan (interpretastiyalangan) bilimlar va shaxs va jamiyat ko‘nikmalari rivojlanishining mohiyatini aks etiradi (B.M.Bim-Bad); falsafiy oqim; yaxlit va har tamonlama ko‘rilgan tarbiyani yarata oladi (V.B.Kulikov); ta’lim sohasidagi inson haqidagi fan, tarbiyaviy tuzilishini anglashga ko‘maklashuvchi falsafiy tarbiya zahirasi, shuningdek, insonni o‘rganuvchi fanlarga asoslangan pedagogik qarashlar sistemasi sifatida qarash rivojlandi.

Zamonaviy tadqiqotchilarning ta’kidlashlaricha, pedagogik antropologiya tarbiya jarayoniga tizimli qarashning mavjudligi, balki insonni tarbiya jarayonining faol sub’ekti sifatida qabul qilish zarur, boshqa tomondan: tarbiya jarayonining insonga dialektik yaxlitlikdagi tarbiyaviy ta’siri analizi, ikkinchi tomondan esa o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini rivojlantirishdir.

Ta’lim va tarbiya jarayonini maksimal darajada san’at darajasiga ko‘tarishga intilib, ijod maxsuli sifatida qarash kuchaymoqda. Oldindan topshirilgan, mavjud ta’limning universal modeli, qanchalik rastional tahlil qilinmasin inkor etilmoqda. Bunday pedagogika shaxs rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni maksimal darajada hisobga olib, ulardan imkon qadar foydalanishni, tarbiyalanuvchi va ta’lim oluvchi sub’ekt qarshiligini bartaraf etish yo‘llarini, uning ichki olamiga kira olishni va uning takomillashuvi va rivoji uchun imkoniyatlarning barchasidan oqilona foydalanishga intilmoqda. Zamonaviy pedagogikaning terminologiyasida “olam”, “hayot”, “mavjudlik”, “qalb”, “ruh”, “hayot mazmuni” hayot bilan bog‘liqlik kabi tushunchalar tobora kirib kelmoqda.

Soha rivojlanish bosqichiga quyidagi prinstiplarni kiritish mumkin:

- antropologik, inson tushunchasini boshlang‘ich kategoriya, qolganlarini esa boshlang‘ichdan kelib chiquvchi, tushunchani chuqurlashtiruvchi va ta’rif etuvchi deb oladi;
- insonning yaxlitligi va o‘ziga xosligi;
- ontologik tarbiyani inson modusi (usul, ko‘rinish), “tarbiya” tushunchasini esa ontologik kategoriya sifatida taqozo etishini talab etadi;
- inson malakasidagi umumiylik, o‘zgachilik u ikkilikning birligi;
- insonning cheksiz ekanligi, o‘lchab bo‘lmasligi, o‘rganilib bo‘linmaganligi pedagogik ta’sir natijalarining to‘liq aniqlab bo‘linmaganligi;

- inson hayotining borishida asosiy sabab qilib bolalik davri kechinmalarini hisoblash;
- tarbiya mexanizmi sifatida insonning o‘z-o‘zini tarbiyalashga bo‘lgan layoqatini tan olish;
- kreativlik, pedagogik shakl va metodlarning faqatgina tarbiyalanuvchini o‘z-o‘zini shakllantirishga ijodiy yondashuvga sharoit yaratib bera oladiganlarini tanlashni talab etadi;
- diologik xarakterga ega bo‘lgan tarbiyaning vosita, metod va shakllarini qo‘llashni nazarda tutadi, bunda tarbiyalanuvchiligi, tarbiya beruvchi bilan tarbiya olami va o‘z-o‘zi bilan muloqot qurishda o‘z-o‘zini shakllantirishning erkin diaologik shaklini taqdim etadi;
- o‘z-o‘zini anglash-pedagogik metod, vosita, tashkillashtirish shakllariga-o‘z-o‘zini anglash metod va vositalariga aylanish imkonini beruvchi talablar;
- o‘z-o‘zini namoyish etish erkinligi;
- ta’lim jarayonida o‘z-o‘zini erkin namoyish etish o‘z-o‘zini shaxs sifatida shakllantirish;
- tushunish va o‘zaro tushunishni har qanday pedagogik metod, shakl va vositalarning insonparvarlik va samaradorlik yo‘lidagi zaruriy shart-sharoit sifatida qabul qilish.

Jahon ilmiy tadqiqotlarida pedagogik antropologiya ilmiy faoliyat olib borishning o‘zaro hamkorlikda qator afzalliklarini ko‘rsatmoqda. Shuning bilan bir qatorda tarixiy-taqqoslash tadqiqotlarining mustahkam asosida pedagogik antropologiya o‘zi uchun milliy an’analar, ajdodlar orttirgan malakasidan unumli foydalanish uchun o‘ziga yo‘l ochmoqda.

Integrastiya metodi “neantropologik” pedagogik, shu jumladan, an’anaviy pedagogikaning tabiiy fanlar paradigmasi ma’lumotlariga asoslangan. Bu metod insonning mavjudot xarakteristkasi tomonidan turib pedagogik jarayon komponentlari (tarkibi)ni tadqiq etishdan iborat.Sintezni pedagogik antropologiya germenevtika (interpretastiya) yordamida amalga oshiradi. Interpretastiya etish biron-bir masala yoki hodisaning tub mazmun-mohiyatini ochib berish demakdir. Pedagogik ta’bir uchun biron-bir hodisa yoki jarayonning pedagogika uchun qay jihati bilan ahamiyatli ekanini yoritib berishdan iborat. Interpretator ishida eng katta yordamchi rolida semiopika chiqadi. Bu ta’limot turli xil belgi va ularning ahamiyatini o‘rganuvchi sohadir.

Pedagogikada bu ta’limot madaniyat hodisalarining simptomlari (xossalari) va ularga xos birikmalar, belgilar to‘g‘risida fikr yuritadi. Idenfikastiya metodi falsafiy tomondan ijtimoiy ongdagi (san’at, falsafa, mantiq) boshqa insonshunoslik ma’lumotlari va shakllari aprobastiyadan o‘tgan ilmlarni va tarbiya metodlarini ajratib olish uchun xizmat qiladi. Pedagogik antropologiya keng miqyosda: analiz, sintez, taqqoslash, o‘xshatish, indukstiya, dedukstiya va boshqalar qo‘llaniladi. Barcha metodlar kompleks tarzda qo‘llaniladi. Yuqorida sanab o‘tilgan metodlarning asosiy vazifasi insonshunoslikni pedagogik sintezlashdan iborat (B.M.Bim-Bad). Biografik (avtobiografik) kundalik, ijod mahsuli, introspekstiyalarni o‘rganish, xotirani analiz qilish (tahlil etish). Pedagogik antropologiyada shaxs rivojlanishini ijtimoiy tarix bilan yaxlit o‘rganadi.

Fillant yondashuv uchun tasviriy metodning ahamiyati katta, bunda bu metodning bolalik va ta’lim tarbiyaga oid san’at asarlarini interpretastiya (tahlili) etish qo‘l keladi.

Kazusli metod (alohida holatlarni o‘rganish) tipik va tipik bo‘lmagan aniq taqdirlar, xarakterlar, pedagogik xolatlarni tadqiq etishda muhimdir. Alohida holatlarni ko‘rib chiqish ularning pedagogik antropologiya prinstiplari bilan bog‘liqlikda amalga oshiriladi.

Bevosita o‘rganishda kuzatuvlar (oilaviy, yakka, so‘rovnoma va ularsiz ham) alohida ahamiyat kasb etadi. Xarakteristka va psixogrammalarni tuzish ham keng qo‘llanadi. Pedagogik antropologiya ekspremental tadqiqotlari innovastion loyihalar bilan uzviy aloqada ish ko‘radi. Ular orasida keng ommalashgani ta’limning modernizastiyalashgan tarkibli modeli, tarbiyalovchi va ko‘nikma hosil qiluvchi modeli hamda og‘ishgan xulqni oldini olish va korrekstiyalash tizimlari kabilardir.

“Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni o‘z oldiga maqsad qilgan ekan, uni har tomonlama munosabatlar jarayonida bilib olishi kerak bo‘ladi”- deb yozgan edi K.D.Ushinskiy.

ҚОРАҚАЛПОҚЛАРДА ОИЛА-НИКОҲ МУНОСАБАТЛАРИ

А.Қ.Пахратдинов-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими
Қорақалпоқ гуманитар фанлари илмий-тадқиқот институти

Қорақалпоқ илмий этнографиясида чет эл ва маҳаллий олимлар томонидан қорақалпоқларнинг оила-никоҳ муносабатлари билан боғлиқ урф-одат, маросимлари маълум даражада ўрганилди. Масалан, Т.А.Жданко, Л.С.Толстова, У.Кусекеев, Х. Есбергенов, Т. Атамуратов, А. Бекмуратова, М. Давлетияров, М. Утебаев ва бошқа олимларнинг илмий ишлари бунга амалий асос бўла олади.

Т.А.Жданконинг тақдиқот ишларида қорақалпоқларнинг уруғ-қабила бўлиб яшаган даврлари, асосан бир уруғга қиз бериб, шу уруғнинг қизига унаштириш каби маросимлар келтирилган [3].

Қорақалпоқларда экзогамия жуда катта ўрин тутади. Қорақалпоқ оилаларидаги никоҳ муносабатлари қариндош уруғлар – ***урыўлас*** (битта уруғдан) вакиллари орасида эмас, балки бегона уруғлар вакиллари билан ўрнатилади. Лекин, никоҳ қуриш шегараси ўзгариб турган. Масалан, XIX асрнинг ўрталарида *қоңырат-шүллик* бўлимининг *қыят* уруғлари ўз-ора қиз олишмаган бўлса, ҳозир *қыят* уруғлари бир-биридан қиз олишиб никоҳ қуришади.

Т.А.Жданконинг тақдиқотларида ҳам келтирилган. Қорақалпоқларнинг кўпчилик уруғлари экзогамия тартибига буйсинган. Лекин, қорақалпоқлардаги *қаңлы* ва *қайшылы* уруғлари бир-бири билан қиз олишган[4].

Қорақалпоқларда яқин қариндошлар, аниқроғи, ***бўла*** (*бөле*) орасида ёки тоғанинг (*дайы*) қизига уйланиш ва жиянини (*жийен*) куёв қилишга рухсат берилади, чунки оталари турли уруғларга мансубдир [2].

Экзогамия қоидаларига риоя қилиш учун, 7 аждодини (***жети ата***) билиш зарур. Бунга кўра, еттинчи авлоддан сўнг қариндошлар бир-бирларига бегона ҳисобланиб, никоҳга рухсат берилган. Аммо, бугунги кунда уруғ бўғинларининг узоқ-яқинлигидан қатъий назар, битта уруғ вакиллари орасидаги никоҳ ман қилинади. Бу ҳолат, ўз навбатида, қорақалпоқларда авлодлар экзогамияси эмас, балки “уруғқабила” экзогамияси қоидалари ҳукм суришини кўрсатади.

Л.С.Толстова фарғоналик қорақалпоқларда XIX асрда бу чекланиш барҳам топганлигини таъкидлайди. Фикримизча, бунга сабаб биринчидан, водийлик қорақалпоқларни бошқа ҳудуддаги қорақалпоқлар билан алоқаси йўқолган бўлса, иккинчидан, ўзбек халқи урф-одатларининг таъсирида бундай чекланиш йўқолиб борган[1].

Қорақалпоқларда эри вафот этган келин унинг ака-укаларидан бирига, марҳумнинг ака-укаси бўлмаса, яқин қариндошлари бирига никоҳланган[6]. Бу ҳолатда “жесеремезди башқаға бермаймиз” (яъни “бевамизни ўзгага никоҳламаймиз”) тартибига амал қилинган.

Бева қолган аёлни эрнинг яқинларига қайта никоҳланишдан кўзланган асосий мақсад, бу иқтисодий масала бўлиб, қалин, маҳр ва ниҳоят болалар тақдири билан боғлиқ бўлган. Эри вафот этган аёл ўзи учун тўланган қалинни бир қисми қайтариши керак ҳисобланган. Патриархал оила тартиблари билан боғлиқ ҳолда бева аёлни оиладан кетиб қолиши мақсадга мувоффиқ ҳисобланмаган.

XIX аср охири - XX аср бошларида ҳам қорақалпоқларда оилавий муносабатлар патриархал тартиблари сақланиб қолинган[5]. Катта патриархал оилаларда оила бошлиғи-ота афторитар мавқеига эга бўлиб, оила билан боғлиқ барча масалаларни ҳал қилишда у асосий роль ўйнаган. Шу жумладан, оила-никоҳ муносабатларда ва оилавий урф-одат,маросимларни бажариш ва ташкиллаштиришда ҳам оила бошлиғининг мавқеи асосий аҳамият касб қилган.

Умуман олганда оила-никоҳ муносабатлари мусилмон диний қарашлар шунингдек, урф-одатлар нормалари билан белгиланганлигини кўрсатади. Шунингдек, қорақалпоқлардаги оила-никоҳ муносабатларининг Марказий Осиёдаги бошқа халқлардан ўзгашалигини кўришимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. *Абдуллаев У.* Хоразм маъмун академияси ахборотномаси. №4-1 (88), 2022. с.19.

2. *Бекмуратова А*. Быт и семья каракалпаков в прошлом и настоящем. Нукус, «Каракалпакстан», 1970, с. 56; *Давлетияров М*. Қорақалпоқлар замонавий кундалик ҳаётида ижтимоий институтларнинг ўрни ва роли. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2018.

3. *Жданко Т.А*. Очерки исторической этнографии каракалпаков. М.-Л., 1950, с. 92-93.

4. *Жданко Т.А*. Каракалпаки Хорезмского оазиса.//Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции. т. I, М.,1952, с. 514.

5. *Толстова Л.С*. Жоқарғы қарақалпақлар. Нукус, «Билим», 2021 г. с. 151.

“АВЕСТО” ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРГА ҚАРШИ МИЛЛИЙ МЕРОС СИФАТИДА

Мусфира Мунавварова, ф.ф.н., доценти-
“Миллий гоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси

РЕЗЮМЕ: «Алпомиш», «Гўрўғли», «Рустамхон», «Кунтуғмиш» эпик достонлари, Тўмарис, Муқанна, Широқ ҳақидаги ривоятлар, адабий меросимизнинг бошқа намуналарида маънавий қадриятларимизнинг бирламчи фундаментал асослари акс этган. Мазкур манбаларда ота-боболаримизнинг энг улуғ орзу ва мақсадлари, ишонч ва умидлари муҳрланиб қолган. Зотан, халқнинг маънавий меросида машъаладек порлаб турган ғоялар биз шундай эрксевар, матонатли, меҳнаткаш ва бағрикенг халқнинг давомчи ворисларимиз деган ишончни мустаҳкамлайди.

RESUME: The epic epics "Alpomish", "Gorogly", "Rustamkhan", "Kuntugmish", legends about Tomaris, Muqanna, Shirak, other examples of our literary heritage reflect the primary fundamental foundations of our spiritual values. In these sources, the greatest dreams and goals, beliefs and hopes of our ancestors are sealed. Indeed, the ideas that shine like a torch in the spiritual heritage of the people strengthen the belief that we are the successors of such a free-spirited, resilient, hardworking and tolerant nation.

Биз ота-боболари тарихда муносиб из қолдирган, буюк кашфиётлар яратган халқмиз. Илм ва ижод «Авесто»[447] давридаёқ умуминсоний мазмун касб этган, инсоният тарихида биринчи бўлиб Зардушт инсонларнинг бугунги дунёдаги ҳаётига яраша нариги дунёдаги тақдири ҳал бўлажаги ҳақидаги таълимотни юзага келтирди. Академик С.Ф.Ольденбургнинг фикрига таянадиган бўлсак, «Заростризм инсоннинг ер юзидаги ҳаётини енгиллаштиришга, уни бахтиёр қилишга қаратилган энг оқилона дин».[448] Унда беҳуда қон тўкувчи қурбонликлар, ҳарбий тўқнашувлар, босқинчилик ҳужумлари қораланиб, одамлар осойишта ҳаёт кечиришга, меҳнатга даъват қилинган. Бунёдкор инсон илоҳиёт раҳматига учрайди дейилган ва инсонга ҳаёт берган она табиат муқаддаслаштирилган.

Энг қадим замонларда асотирлар, ривоятлар, қаҳрамонлик достонлари, халқ оғзаки ижодининг бошқа жанрларида миллий эрк ва ватан ҳимояси учун
жонни аямаслик, ўзаро бирлик, жипслик ғоялари энг муҳим қадрият сифатида ифодаланган. Шунинг учун ҳам «Алпомиш», «Гўрўғли», «Рустамхон», «Кунтуғмиш» эпик достонлари, Тўмарис, Муқанна, Широқ ҳақидаги ривоятлар, адабий меросимизнинг бошқа намуналарида маънавий қадриятларимизнинг бирламчи фундаментал асослари акс этган.

[447] Авесто. -Тошкент: Шарқ, 2001.
[448] Фозила Сулаймонова. Шарқ ва Ғарб. -Тошкент: Ўзбекистон, 1997. - 23 б.

Мазкур манбаларда ота-боболаримизнинг энг улуғ орзу ва мақсадлари, ишонч ва умидлари муҳрланиб қолган. Зотан, халқнинг маънавий меросида машъаладек порлаб турган ғоялар биз шундай эрксевар, матонатли, меҳнаткаш ва бағрикенг халқнинг давомчи ворисларимиз деган ишончни мустаҳкамлайди. Ўз мустақиллигини қадам-бақадам юксалтириб бораётган халқимизнинг маънавий қиёфасини қайта гавдалантириш имконини беради.

Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпосига мансуб «Алпомиш», «Гўрўғли», «Рустамхон», «Кунтуғмиш» каби туркум достонларнинг ҳар бири юксак даражада миллий хусусиятларга эга бўлиши билан бирга умуминсоний, жаҳон аҳамиятига эга бўлган мазмунни ифодалаши билан ҳам ажралиб туради. Мазкур достонларнинг жаҳон адабиётининг тенгсиз намуналари қаторида эътироф этилиши ҳам бежиз эмас.

Ёв устидан ғалаба қозониб, хавфни бартараф этувчи, золимлар жазосини берувчи, халқни бирлаштириб адолат ўрнатувчи, чўлларни обод қилувчи қаҳрамон, фаровон ҳаёт, обод юрт, озодлик, тенглик, адолат, мардлик, оқибатлилик, элпарварлик, жасорат тимсоли бўлган достон қаҳрамонлари не-не истилочи мустамлакачилар зулмини енгишда, ўзликни сақлаб қолишда маънавий-руҳий мадад бўлиб келган. Қанчадан-қанча аждодлар учун маънавий идеал вазифасини ўтаган.

«Гўрўғли» достонида Гўрўғли от танлаш ёки зот танлаш дилеммасига дуч келади. Агар от танласа, юртни босқинчилардан (Райхон арабдан) озод қилиш имконига эга бўлади, аммо фарзанд кўрмайди, зоти Гўрўғлининг ўзида тугайди. Агар зот танласа, ақлли, жасур фарзандлар кўради, авлодлари машҳур кишилар бўлиб етишади. Аммо юрти, халқи қарамликда хўрланиб яшайди. Ёв отлари маҳаллий отларга нисбатан чопқир, чўл-саҳрога чидамли эди. Истилочиларни енгиш учун уларникидан қолишмайдиган чопқир ва чидамли отлар зарур эди. Эл-юрт манфаатини ўз манфаатидан устун қўйган Гўрўғли ҳеч иккиланмасдан отни танлайди. Гўрўғлининг онгли, эркин танлови, мардлиги, иродаси, юрт озодлиги учун курашга ўзини тўлиқ бағишлаши бугунги кунда ҳам юксак маънавий жасорат сифатида қадрлидир. Уни шубҳасиз, бой маънавий меросимиз намуналаридан биридир дейишга хақлимиз.

Ўзбек халқи орасида қадимги даврлардаёқ кенг тарқалган достонлардан бири «Алпомиш»дир. Илмий манбаларда мазкур достоннинг 100 дан ортиқ вариантлари борлиги қайд этилган.

«Алпомиш» достонининг ғояси биринчи галда миллий жипслик, ғоявий бағрикенглик, ор-номус, миллий ғурур сабоғидир. Икки ака-уканинг келишмай қолиши халқни бўлиб юборди. «Бўлинганни бўри ер» деганларидек, ўзга юртда мусофирлик халқни қанчадан-қанча хўрлик ва азоб-уқубатларга дучор қилди. Бунинг биринчи сабаби Бойбўри ва Бойсарида муросаю мадора, ўзга фикрга нисбатан бағрикенглик етишмаганидир. Миллий жипслик, муросаю мадора, ўзаро бағрикенглик, ўз рисқинг ва бахтингни бегона юртлардан излаш хато эканлиги сабоқлари бугун ҳам ўз аҳамиятини заррача йўқотмаган.

Достонда, шунингдек, ўзбек халқига хос юксак маънавий сифатлар мардлик, ирода, ростгуйлик, меҳр-оқибат кўтаринки руҳда куйланади:

«Бизлар тирик, қалмоқ шундай қиларми,
Ўз молига ўзи етим бўларми,
Бу иззага одам тоқат қиларми?
Эшитиб қолмади, ота, тоқатим,
Кўриб хафа бўлди мендай фарзандинг,
Миниб кетай бундан бойчибор отим,
Хор бўлибди Бойсаридай авлодинг,
Урушли кун тоша келар ғайратим,
Жавоб бергин, Кашал кетар фарзандинг». [449]
«Аслим шерман, ўзим йўлбарс излайман,
Бу сўзимни ота оғир олмагин,

[449] Алпомиш.-Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. -181 б.

Ёлғиз-да, деб мени номард билмагин,
Холисилла, дуода бўл, бек ота». [450]

Алоҳида эътироф этиш жоизки, халқ оғзаки ижодига мансуб қаҳрамонлик эпослари «Гўрўғли», «Алпомиш», «Рустамхон», «Кунтуғмиш» достонларида жасур, мард, мустаҳкам иродали ўғлонлар қаторида улардан қолишмайдиган мард ва матонатли хотин-қизлар кўпчиликни ташкил этади. Шу ўринда «Алпомиш» достонида Қалдирғоч акасига танбеҳ бергани, Ҳакимбек ҳам сингил танқиди ўринли эканлигини тан олиб тўғри йўлни танлаганида Қалдирғочнинг акасини кузатиб айтган сўзларини эслайлик:

«Остингда ирғиса араби тулпор,
Бу йўлда кўрмагин, акажон, хатар,
Сенинг дуогўйинг мендай муштипар.
Эл кўчириб Олатоғдан оширдим,
Улуғланиб остонанга бош урдим,
Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим». [451]

«Алпомиш» достонида Барчиннинг «Султон суягини хўрламас» деган гап бор, сенинг эсонлигингда отам қалмоқ юртида хор бўлиб қоладими, деб айтган сўзлари:

«Муштипарман энди нима қилайин,
Бормасанг, жавоб бер, ўзим борайин,
Отамнинг ҳолидан хабар олайин,
Энди қолган умрим сарфлаб кўрайин.
Бу шоҳлик шавкатни нима қилайин,
Аёлман деб қандай қараб турайин,
Бел бойладим энди ўзим борайин.
Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним,
Мен қалмоқ борарман бундан, султоним».[452]

Достонларда нафақат ватанпарварлик, мардлик, шунингдек юқорида таъкидлангани каби, адолат, ахлоқ, ҳақиқат қадриятлари ҳам теран ва таъсирчан куйланади. «Рустамхон» достонида Ҳуройимнинг дор остидаги сўзлари мулоҳазаларимизга далилдир:

«Сенга осилгандир туҳматнинг бари,
Бегуноҳ қуриди ойимнинг шўри,
Тўрт минг газ кўтарил Мансурнинг дори,
Отганда етмасин жаллод арқони!..

Сен неча замондан бери турган дорсан. Сенга неча одамлар бегуноҳ осилган. Сўнгра Мансурни осди. Мансур ҳам мендай туҳмат билан осилди. Подшоларнинг бегуноҳ, туҳматга ҳукм қилиб юборган одамини ҳар ерда бўлса, ҳайдаб келиб сенга тортди. Сен дор, бу дунёда шу туҳматнинг эгаси бўлдинг! Сени бегуноҳ туҳмат билан ўладиган кишиларни осмоққа қурган. Мудом сен шу туҳматни қумсаб турдинг. Ўзинг асли туҳмат учун қурилдинг. Мана мен ҳам сенга туҳмат билан келдим. Мени ҳам қумсаб турган бўлсанг, мана мен тайёр!

Ҳуройим бу сўзни айтиб бўлгандан кейин, дор шиқирлаб жойидан қўзғалиб кўтарилди. Дор ҳам энди бу туҳматдан ҳазар қилди». [453]

Бинобарин, Султонхон 14 йилга Қурудум мамлакатига сафарга кетгандан сўнг Ҳуройим адолат билан давлатни бошқариб эл меҳрини ва ҳурматини қозонган, мамлакат обод ва эл турмуши фаровон эди. Ҳуройимнинг халқпарварлиги, адолатпарварлиги, ахлоқий позицияси миллийлик шаклидаги умуминсоний қадриятдир. У халқимиз маънавиятининг тамал тошларидандир.

Халқ оғзаки ижодига мансуб эпослар қаҳрамонларининг ҳеч бирининг ҳаёт йўли силлиқ ёки роҳат фароғатда кечмайди. Улар бошига тушган мусибатлар қанчалик оғир.

---

[450] Ўша асар. -188 б.
[451] Ўша асар. -76 б.
[452] Алпомиш. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. -183 б.
[453] Рустамхон. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. -Б.386-387.

Баъзан ечим афсонавийликка асосланган. Аммо сўнмас ирода, эл-халқ озодлиги, ғурури, шаъни йўлида ўз жонини аямаслик асосий ечим эканлигини синчков ўқувчи англамаслиги мумкин эмас.

Хулоса қиладиган бўлсак, халқ оғзаки ижодида, қаҳрамонлик эпосларида ватанпарвар боболаримизнинг ижтимоий тажрибаси, ҳаёт сабоқлари, авлодларга ўгитлари, даъватлари акс этган. Уларда мардлик ва фидойилик, дўстлик, муҳаббат ва садоқат, ҳақиқат ва адолат, ҳар қандай ҳолатда ҳам бурчига, имон-эътиқодига, Ватанига хиёнат қилмаслик, кучсизларни ҳимоя қилиш, ўз қавми, халқи манфаатлари, хавфсизлиги ва тинчлиги, жипслиги ва юксалиши учун хизмат қилиш, зарур бўлса, заҳмат чекиб, жонини ҳам аямаслик ғоялари олға сурилади. Бу халқ қаҳрамонларининг деярли барчасига хос бўлиб, улар образига қудратли тарбиявий куч бағишлайди, маънавий идеалга айлантиради.Замонавий дунёда ахборот хуружлари ва маънавий таҳдидларга қарши туришда бой маданий меросимиз муносиб манбадир.

O‘ZBEK ZAMONAVIY TILSHUNOSLIGINING YO‘NALISHLARI VA UNING TADQIQI

Rayxona XOLMIRZAYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada bugungi o‘zbek tilshunosligida lingvopoetika tushunchasining mohiyati xususida so‘z boradi. O‘zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar hamda qilingan ilmiy ishlar haqida fikr yuritiladi.

Annotation: The article discusses the essence of the concept of linguopoetics in modern Uzbek linguistics. The value of linguopoetics in Uzbek and world linguistics, as well as different approaches to this phenomenon and the accomplished scientific works are discussed.

Kalit so‘zlar: Lingvopoetika tushunchasi, lingvopoetikaning o‘rganish obyekti va predmeti, maqsad va vazifalari. Lingvopoetikaga oid tadqiqotlar tarixi va tahlil turlari ko‘rsatilgan, kognitiv tilshunoslik, badiiy matnni lingvopoetik tahlili.

KIRISH

Mazkur ilmiy maqolada bugungi o‘zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari tushunchasining mohiyati xususida so‘z boradi. O‘zbek va jahon tilshunosligida lingvopoetikaga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar hamda qilingan ilmiy ishlar haqida fikr yuritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O‘zbek tilshunosligida lingvopoetikaning taraqqiyotiga B.Umurqulovning “Poetik nutq leksikasi” (1990), I.Mirzayevning “Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста” (1992), Y.Solijonovning “XX asrning 80-90 yillari o‘zbek nasrida badiiy nutq poetikasi” (2003), G. Muhammadjonovaning “80-yillar oxiri 90-yillar boshlari o‘zbek she’riyatining lingvopoetik tadqiqi” (2004), M.Yaqubbekovaning “O‘zbek xalq qo‘shiqlarining lingvopoetik xususiyatlari” (2005), D.Shadiyevaning “Muhammad Yusuf she’riyati lingvopoetikasi” (2007), B.O‘rinboyevning “G‘afur G‘ulom asarlarining lingvopoetikasi” (2008), M.Yo‘ldoshevning “Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi” (2009), G.Jumanazarovaning “Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li dostonlari tilining lingvopoetikasi” (2012), D.Andaniyazovaning “Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi” (2017), D.Jamoliddinovaning “Badiiy matnda terminlarning lingvopoetik va lingvokulturologik xususiyatlari” (2021) tadqiqotlari munosib hissa bo‘lib qo‘shildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Badiiy asar tiliga kategorial yondashuvning shakllanishi, badiiy so‘zni ijodning shakl va mazmun xossalari birligida o‘rganishga harakat badiiy asarni estetik va falsafiy nuqtai nazardan tushunish uchun asos bo‘ldi. Jumladan, G.E.Lessing, F.Shiller, Gumboldt, A.A.Potebnya,

V.V.Vinogradov, V.M.Jirmunskiy, V.Ya.Zadornova, O.S.Axmanova, G.O.Vinokur, L.V.Shcherba ishlari o‘rganildi, muhim ilmiy xulosalaridan foydalanildi. A.Xolodovichning “Adabiy til uslubshunosligi”, “Poetikada lisoniy usul” asarlarida, nemis olimi E.Koseriuning poetik tilning yangi izohi kabi tushunchalarida, fransuz tilshunoslari D.Delas va J.Fiyollarning lingvistika va poetika bo‘yicha yangi qo‘llanmalarida, Ye.B.Artemenkoning lingvofolkloristika bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida lingvopoetikaning filologiya ilmida alohida fan sifatida o‘rganilishi yuzasidan qarashlar bayon qilingan. Zamonaviy rus tilshunosligida lingvopoetikaning nazariy masalalari tadqiqi bilan shug’ullangan olimlardan biri A.Lipgartdir[454].

Tilshunoslikning lingvopoetika sohasi davrning dolzarb ilmiy-nazariy masalalari, muammolari, tadqiqiy vazifalari bilan xarakterlanadi. Xususan, adabiy ijodlar, yetuk badiiyat namunalarini lingvopoetik xususiyatlar nuqtai nazaridan kuzatib, o‘rganib borish, bu yo‘nalishdagi tahlil, talqin, baholashni izchil yo‘lga qo‘yish bugungi o‘zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir.

Bu sohada, ayniqsa, o‘zbek nasri namunalari tadqiqining faollashgani keyingi yillarda yaratilgan tilshunoslik natijalaridan ma’lum. Mustaqillik yillaridagi adabiyotimiz, uning barcha turlardagi namunalari, ayni choqda, adabiyotshunoslik va adabiy tanqid ilmlari o‘z nuqtai nazari, dunyoga qarashi, mazmun-mohiyati, metod, uslub va usullariga ko‘ra yangichadir. Bu jarayonda yangilanish tamoyili qizg‘in kechmoqda. Adabiyotning nasri ham, she’riyati ham qator yangi, teran ijodlar, badiiy asarlar bilan boyimoqda. Binobarin, ularning eng manzur va e’tiborga sazovorlari asosida lingvopoetik tadqiqotchilikni faol yuritish maqsadga muvofiqdir.

Tabiiyki, ana shu zaruriyat bilan bog‘liq dunyoqarash tilshunoslik ilmini o‘qitish jarayoniga ham taalluqlidir. Bu sohani o‘rganishdagi ko‘plab qonun-qoidalar, til materiali doirasidagi o‘zgarishlar juda sekinlik bilan amalgam oshgan bo‘lsa-da, tilning sotsialingvistik jihatlari, uni amalda qo‘llash jarayonining yangicha, zamonaviy talablarga muvofiqlashtirilishi hayot talabidir. Bu dastavval til materialidan nutq jarayonida samarali foydalanish, nutq madaniyatini yanada takomillashtirish borasida me’yoriy muammolarni ma’lum darajada hal qilish va bunga oid bilimlardan talabalarni, jamoatchilikni xabardor qilib borish bilan bog‘liq. Tilning turli qirralarini uzviy tarzda birlashtirib, uni yaxlit bir butunlik, bir sistema sifatida o‘rganuvchi tilshunoslik asrimizning 20-yillarida shakllandi va sistem-struktur tilshunoslik nomi bilan mashhur bo‘ldi. Shuni aytib o‘tish kerakki, Ferdinant de Sossyur asos solgan XX asr sistem tilshunosligi bag‘rida o‘nlab yangi lingvistik oqim va maktablar vujudga keldi, ularda ulkan zamonaviy yutuqlar qo‘lga kiritildi.

Til ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida doimo qisqalik va osonlikka intiladi. Inson uchun qanday talaffuz qilish to‘g‘riligidan ko‘ra, ko‘proq qanday talaffuz qilish qulay va osonligi muhimroq. Tildagi fonetik va leksik so‘zlarni qo‘llash bir qancha osonlikni va ravonlikni ta’minlaydi.

Tabiiyki, badiiy asarni lingvopoetik tahlil qilishning bir qator tamoyillari mavjud. Badiiy matn lingvopoetikasi muammosini o‘zbek tili materiallari asosida mufassal tadqiq etgan M.Yo‘ldoshev lingvopoetik tahlilning quyidagi asosiy tamoyillarini ko‘rsatadi: 1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv; 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish; 3) umumxalq tili va adabiy til munosabati asosida baholash; 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv; 5) badiiymatnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash; 6) badiiy matndagi eksplitsitlik va implitsitlik nisbatini aniqlash; 7) badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash[455].

- **Poetik leksikologiya.** Bu yo‘nalishning tadqiqot ko‘lami nihoyatda keng bo‘lib, o‘zbek tilshunosligida ham ko‘pgina ilmiy ishlar qilingan. Masalan, biror asar tilida sinonim, omonim iboralar yoki chegaralangan leksika (dialektizmlar, istorizmlar, arxaizmlar...), o‘z va o‘zlashgan so‘zlar qatlamining ishtiroki kabi masalalar bir qancha asarlar tili yuzasidan tahlil etilgan.

---

[454] To'xsonov M. Mikromatn va uning kommunikativ yahlitligi // O'zbek tili vaadabiyoti, 2010, 5 - son, 66 – 69 – betlar.

[455] Coseriu E. Thesen zum Thema ‑Sprache und Dichtung‖ // – In: Beitrage zur Textlinguistik / Hrsg. W.D. Stempel. –Munchen: Fink, 2011. 11

- Poetik morfemika. Bu nafaqat morfemika, balki morfologiya va so‘z yasalishibo‘yicha tahlillarni ham o‘z ichiga olgan nihoyatda keng yo ‘nalish bo‘lib, qiziqarli tadqiqotlarga sabab bo‘ladi. Masalan, asar matnida o‘ziga xos tarzda qo‘llangan har bir affiksning tahlili ham tarixiy, ham tavsifiy, ham qiyosiy jihatdan olib boriladi.

- Poetik semantika. Bunda so‘zlarning turli ma’no qirralarini ifoda etishi, ayniqsa, ko‘chma ma’noda qo‘llanishi tadqiqida ham til boyligi, ham uslubning o‘ziga xosligini ko‘rsatib beruvchi vositalarga diqqat qaratiladi. Bu yo‘nalishni bevosita badiiy san’atlar, tasvir vositalari (sifatlash, o‘xshatish, mubolag’a va b.) tahlili bilan bog‘liq holda olib borish kerak bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa shuki, lingvopoetik tadqiq asoslarini, ularning nomlanishini bir ko‘rinishga keltirish kerak. Bu masala yuzasidan yaratilgan tadqiqotlar tilimizning boyligini ko‘rsatish, filologiyaning yaxlitligini ta’minlash bilan bir qatorda, yetuk tilshunos va adabiyotshunos mutaxassislar tayyorlashga ham xizmat qiladi, deb o‘ylaymiz. Yuqoridagi fikrlar asosida yaxlit xulosa qilishimiz mumkinki matn tilshunoslik nuqtai nazaridan barcha lingvistik xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan murakkab tuzilmadir va u tilshunoslikning barcha sohalarining asosiy o‘rganish obyektlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR: (REFERENCES)

1. Холдорович А. К вопроси лингвическом методе в поэтике // В борбе литературной науке. – Л.: Прибой, 2010.
2. Coseriu E. Thesen zum Thema –Sprache und Dichtung‖ // – In: Beitrage zur Textlinguistik / Hrsg. W.D. Stempel. –Munchen: Fink, 2011. 11
3. Yo‘ldashev M.Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol.fan.dokt... dis.- Toshkent, 2009.3
4. Галперин И.Р. Текст как объект лингвического исследования. М., 2011.
5. Каримова Р.А. Семантико структурная организация текстка (на метериалусних спонтанних и писменних текстов) : Автореф. дисс... д..ра фил. наук. -М.: 2012, с 27.
6. To‘xsonov M. Mikromatn va uning kommunikativ yahlitligi // O‘zbek tili vaadabiyoti, 2010, 5 - son, 66 – 69 – betlar.

UCHINCHI RENESSANS VA YOSHLAR TARBIYASI

Sharipova Nodira Choriqulovna-
“Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi’’kafedrasi katta o`qituvchisi

Rezyume: “Temurbeklar maktabi”, Prezident maktablari, xususiy maktablar singari yangi va zamonaviy namunadagi ta’lim dargohlari tashkil etilgani yurtimiz farzandlari uchun ta’lim-tarbiya olish borasida yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Prezident maktablari iqtidorli bolalarni aniqlash, ularga ilg‘or texnologiyalarni qo‘llagan holda saboq berish va tarbiyalash bo‘yicha yaxlit tizim bo‘ladi. Bu iste’dodli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ma’nan yetuk va intellektual jihatdan barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Resume: The establishment of new and modern educational institutions, such as the Temurbek School, Presidential Schools, and private schools, opens up new opportunities for the education of our country's children. Presidential schools will be an integrated system for identifying gifted children, teaching and educating them using advanced technology. It serves to support and encourage talented young people to form a spiritually mature and intellectually mature generation.

Prezident Shavkat Mirziyoyev yurtimizning ertangi kuni zamonaviy kadrlarga bog‘liq ekanini alohida ta’kidlab, buning uchun ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma’naviyat egalari etib tarbiyalashni ustuvor vazifa sifatida o‘rtaga qo‘ydi. Chunki ilmsiz hech bir sohada natija bo‘lmaydi.

O‘zbekistonda ulug‘ allomalarimiz — Mirzo Ulug‘bek va Muhammad Xorazmiy nomidagi iqtidorli bolalar maktablari, xalqimizning ardoqli adiblari nomlari bilan atalgan ijod maktablari, “Temurbeklar maktabi”, Prezident maktablari, xususiy maktablar singari yangi va zamonaviy

namunadagi ta’lim dargohlari tashkil etilgani yurtimiz farzandlari uchun ta’lim-tarbiya olish borasida yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. 2020-yilda Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand va Farg‘ona viloyatlarida, 2021-yilda Andijon, Navoiy, Surxondaryo, Sirdaryo va Toshkent viloyatlarida Prezident maktablari tashkil etish rejalashtirilgan.Mazkur o‘quv maskanlari yangi avlod kadrlarini yetishtirishda muhim poydevor bo‘lishi, shubhasiz. Chunki Prezident maktablari iqtidorli bolalarni aniqlash, ularga ilg‘or texnologiyalarni qo‘llagan holda saboq berish va tarbiyalash bo‘yicha yaxlit tizim bo‘ladi. Bu iste’dodli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ma’nan yetuk va intellektual jihatdan barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Prezident maktablari ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasi shaklida tashkil etiladi. Bu maktablarga o‘quvchilar 4-sinf bitiruvchilari orasidan mantiqiy fikrlash testlari, yozma imtihon va suhbatlar natijalariga ko‘ra qabul qilinadi. Maktabning yillik qabul kvotasi 24 o‘quvchidan iborat bo‘lib, ikkita sinfga bir xil — 12 nafardan o‘quvchi taqsimlanadi. Ta’lim jarayoni xorijdagi ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan o‘quv rejasi va dasturlari bo‘yicha ingliz tilida olib boriladi. Tabiiy va aniq fanlar, xorijiy tillar bilan birga o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy o‘zlikni anglatish uchun o‘zbek tili va adabiyoti, tarix va boshqa fanlarga ham alohida ahamiyat qaratiladi.Prezident maktablarida “STEAM — ta’lim” (Science — tabiiy fanlar, Technology — texnologiyalar, Engineering — texnik ijodkorlik, Art — san’at, Mathematics — matematika) dasturi joriy etiladi. 9 — 11-sinflarda o‘quvchilarning qiziqishi, qobiliyati va intellektual salohiyatini inobatga olgan holda, ayrim fanlar individual tarzda o‘tiladi. Shuningdek, sinfdan tashqari amaliy mashg‘ulotlar ham tashkil qilinadi.

Prezident maktablari bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan ma’lumot to‘g‘risidagi hujjat (shahodatnoma, attestat) bilan birga, xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga kirish imkonini beruvchi xalqaro darajadagi tegishli dastur diplomi (International Baccalaureate, Advanced Placement yoki International Advanced Levels) beriladi.

Bolalarimizning chaqnab turgan ko‘zlarini, ilmga chanqoqligi va bilimga intilishini, g‘urur-iftixorini ko‘rib, yo‘limiz to‘g‘ri ekaniga ishonch hosil qildim. Islohotlarimizga, farzandlarimiz tarbiyasiga yelkadosh bo‘layotganingiz uchun sizlarga minnatdorlik bildiraman, dedi Shavkat Mirziyoyev.O‘quvchilarning ota-onalari va ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvda O‘zbekistonda uchinchi Renessans — uyg‘onish davri boshlanayotgani ta’kidlandi.

— Kembrij universiteti O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi bilan Prezident maktablari uchun o‘quv dasturi ishlab chiqish va o‘quvchilarni saralab olish bo‘yicha bitim tuzgan, — deydi mazkur universitetning “Cambridge Assessment International Education” muassasasi Shimoliy va Markaziy Osiyo bo‘yicha ta’lim dasturi rahbari Stiv King. — Ushbu bitimga muvofiq, tashkilotimiz joriy yilda ilk imtihonlarni o‘tkazdi va natijada eng bilimli, eng qobiliyatli bolalar saralab olindi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashrif chog‘ida bu bolalarga O‘zbekistonning kelajagi, ertangi umidi, deb ishonch bilan qaragani bizni quvontirdi. Tashkilotimiz ushbu loyihada ishtirok etayotganidan mamnunmiz. Nafaqat Toshkentda, balki yurtingizning barcha hududida tashkil etilayotgan Prezident maktablariga iqtidorli bolalarni tanlab olishga o‘z hissamizni qo‘shish niyatidamiz.

O‘qituvchilarning tanlov asosida qabul qilinishi, imtihonlarning shaffofligi, mavjud sharoit, ta’lim jarayoniga yangi o‘quv reja va dasturlari kiritilgani Prezident maktablarining har tomonlama zamonaviy bo‘lishiga imkon yaratdi, — deydi Prezident maktablari loyihasi rahbari Amrullo Abdullayev. — Bu maktablarda o‘quvchilarning dunyodagi nufuzli universitetlarga o‘qishga kirishga qodir bo‘lib bitirishi asosiy mezon qilib olingan. Bunga erishish uchun xorijiy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qilyapmiz. Prezident maktablarini tashkil etishdagi tajriba kelgusida umumta’lim maktablarida o‘quv dasturlarini yangilash va ta’lim sifatini oshirish, yurtimizning barcha hududida bosqichma-bosqich tatbiq etish imkonini beradi.

Davlatimiz rahbari tashrif chog‘ida Prezident maktabining faxriy mehmonlar kitobiga dastxat yozib qoldirdi. Unda, jumladan, shunday so‘zlar bor: *“Bugungi kunda yurtimizda maktab ta’limini rivojlantirish umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga, butun jamiyatning ustuvor vazifasiga aylanmoqda.Yangi O‘zbekistonimizni yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarishdek ezgu niyatimizga*

yangicha va mustaqil fikrlaydigan, o‘z Vatanini jonidan ortiq sevadigan, uning yorug‘ kelajagi uchun sadoqat bilan xizmat qiladigan, fidoyi yoshlarni tarbiyalash orqali erishamiz.
Ana shunday salohiyatli va barkamol kadrlarni tayyorlash maqsadida respublikamizning har bir hududida mutlaqo zamonaviy shakldagi ta’lim muassasalari — Prezident maktablarini tashkil etdik.Men ishonaman, bu maskanlar jonajon O‘zbekistonimizning ertangi taqdirini o‘z qo‘liga olishga, globallashuv davrida keskin bellashuv va raqobatlarda g‘olib bo‘lishga qodir shaxslarni — yangi Xorazmiylar, Farg‘oniylar, Beruniylar, Ulug‘beklarni tarbiyalab yetishtiradi.
Poytaxtimiz Toshkent shahrida faoliyat boshlagan Prezident maktabi xalqimizning ulug‘vor va olijanob orzu-niyatlarini ro‘yobga chiqarishda barchaga namuna bo‘lishiga tilakdoshman”.
— O‘zbekistonga xalqaro trener sifatida keldim. Bundan juda xursandman. Mamlakatingiz madaniyati, xalqingizning xushmuomala va mehmondo‘stligi menda katta taassurot uyg‘otdi, — deydi Namangan viloyatidagi Prezident maktabi o‘qituvchisi, fransiyalik Hafida Bensaadoune. — Toshkentdagi Prezident maktabiga kelib, o‘qituvchi va o‘quvchilar bilan suhbatlashdim. Faoliyatimni tez orada boshlash, mamlakatingiz o‘quvchilariga dunyo eshiklari ochilishi uchun bor tajriba va kuch-g‘ayratimni ishga solish niyatidaman. O‘zbekistonda yoshlar kelajagi, ta’lim olishi uchun kiritilgan investitsiya kelgusida o‘zining yuksak samarasini berishi, mamlakat rivojiga ulkan hissa qo‘shishi, shubhasiz. Mamlakatimizning kelgusi jadal taraqqiyoti yosh iste’dod egalarini aniqlash, iqtidorli bolalarni saralash va o‘qitish tizimini takomillashtirish, o‘sib kelayotgan avlodning intellektual imkoniyatlarini yuzaga chiqarishni taqozo etmoqda. Prezident maktablari bu borada muhim qadam bo‘lib, har tomonlama yetuk, jamiyatimizga munosib kadrlarni tarbiyalashda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi va shyunda Uchinchi Renessansga munosib zamin yaratamiz.

ТРАЖЕНИЕ ДУХОВНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В МЕМУАРАХ

Сайтов А.-
Каракалпакский научно - исследовательский институт гуманитарных наук АН РУз, г.Нукус, Узбекистан

Мемуары при попытке реконструкции биографии святых имеют важную ценность. Несмотря на субъективность и предвзятость информации они помогут раскрыть сложную и неоднозначную природу человеческого сознания.
Memoirs, when trying to reconstruct the biography of saints, has an important value. Despite the subjectivity and bias of information, they will help to reveal the complex and ambiguous nature of human consciousness.

Пристальное внимание народа к своему историческому прошлому проявляется в самосознании народа. Объективное изучение истории наших народов – важнейшая задача исторической науки. Традиционная форма освещения истории недавнего прошлого, в особенности о судьбе и деятельности религиозных лиц, перестало удовлетворять эмоциональные запросы общества. В Каракалпакстане, начиная с 1990-х годов, в средствах массовой информации появились публикации не научного характера о трагической судьбе и репрессиях ахунов и ишанов. Было очевидно, что идеологический вакуум наполняется возрастающим интересом к религии. Вопрос самоидентификации народа подогревал читательский интерес к воспоминаниям бывших государственно-партийных чиновников, которые пользовались большим авторитетом в обществе. Из этих «откровений» можно привести слова К. Камалова (руководивший республикой в течение 25 лет) «*я не могу сказать, что я безгрешен, потому что все мы рабы божьи, вскормленные сырым молоком*»[456] как индикатор духовного переосмысления людей. Таким образом, его ученики и последователи, авторы многих мемуаров, подхватив этот вектор, направляют эту идею в контексте морально-этических ценностей наравне с религиозными ценностями. «В

[456] Мамутов Ж. Инсаннан из қалсын. Нукус: Каракалпакстан, 1999. С. 39

советский период по идеологическим причинам, прежде всего, официально навязанного приоритета классовых ценностей из поля зрения исследователей фактически была изъята тема влияния личности на ход исторического процесса, на формирование общественного мировоззрения. Историческая наука отошла от непосредственного изучения человека, история человеческих сообществ оказалась без человека».[457] Новые типы источников – источники личного происхождения не сразу удостоились вниманием научного сообщества, прежде всего, из-за субъективности, эмоциональности и т.п. причинам.

В отличие от официальных документов, источники личного происхождения помогают воспроизвести целостную картину исторических событий, ее субъективное восприятие содержит важные сведения об авторе, и обо всём происходящем во внутреннем мире человека. На наш взгляд именно мемуары раскрывают взгляды, размышления и душевные переживания личности: *«хотя в то время всё было под контролем КГБ, но он, будучи весомым партийным работником, не забывал о боге. Он многократно использовал в речи слова «даст бог», «с божьей помощью», «с благословения бога». Услышав такие слова из уст Шарафа Рашидова, мы тоже в Ишан-кале и на районных заседаниях бригадиров, зав отделов говорили «бог даст, в этом году урожай будет хороший»*.[458]

Гонения против духовенства не прекращались почти на всем протяжении советской истории Каракалпакстана, лишь с разницей в кривой степени тяжести в разные годы. Детей ахунов, имамов, ишанов притесняли повсюду: «*Теперь, в период независимости, никто не обращает внимания на то, чьим потомком ты являешься – будь то бай, духовное лицо или кто-то ещё – это неважно. Тебя судят по твоей человечности, трудолюбию, знаниям, таланту… На меня почти всю жизнь навешивали ярлык «сын врага народа». Этот ярлык в большинстве случаев ограничивал мои человеческие права*».[459]

В некоторых случаях подобный биографический сюжет стал поводом для написания воспоминаний: *«система Ежова «богатыря», то, как он всполошил народ, обвинение невинных, безграмотность следователей, арест на основе «Тройки» из-за нехватки следователей, в результате этого - массовые аресты – всё это стоит у меня перед глазами...Эти видения заставили меня взять в руки перо. В те времена таких, как я, у нашего народа было много.*[460] Сын репрессированного Тлеуберген ахуна Абдижамил Тлеубергенов неоднократно рассказывает в своих мемуарах, что он осиротел в два года, а спустя годы, он стал изучать историю своих предков, их жизненный путь и собирал информацию, связанную с ними. Также в своих мемуарах он рассказывает родословную местных ишанов, ахунов и об их заслугах. Он рассказывает и даёт подробную информацию о каждой мечети и медресе в его родном Тахтакупырском районе и о других близлежащих мечетях, рассказывает историю строительства: «*Проанализировав и взвесив всё, я пришёл к выводу, что зародышем науки в Каракалпакстане стали ишаны Кумозека, своё начало они берут с Имам ишана. Следующим очагом просветительства стало медресе Каракум. Третьим – медресе Айымбет ахуна. Потому, как свидетельствуют источники, мечеть с куполами в Чимбае – мечеть Айымбет ишана – была построена после медресе Абдукарим ахуна. Тому свидетельство: когда внук Абдукарим ишана лечился в моей больнице, я получил от него информацию. А сейчас про медресе Абдукарим ахуна я получаю информацию от его праправнука Караматдина – сына Хожа Ахмета…*[461] *«Медресе Каракум ишана сыграло огромную роль в просвещении каракалпакских джигитов. Репутация Каракум ишана возрастала, сам Хивинский хан поддерживал его. В Чимбае же было образовательное учреждение, известное под названием Тасмечеть, Ханмечеть».*[462]

---

[457] Буганов А.В. Личности и события истории в массовом сознании русских крестьян XIX-начала XX вв.: историко-этнографическое исследование. Москва, «Принципиум». 2013. С. 5

[458] Камалов Қ. Ел хызметинде. Нукус: Каракалпакстан, 1995. С. 27-28

[459] Камалов С. Өмирим сабақларынан… Нукус: Илим, 2019 С.6

[460] Тилеубергенов А. Кемликтен камал тапқанлар. Нөкис. Билим, 2014. С.3

[461] Тилеубергенов А. Кемликтен камал тапқанлар. Нөкис. Билим, 2014. С.45-46

[462] Тилеубергенов А. Кемликтен камал тапқанлар. Нөкис . Билим,. 2014. С.53-54

«В современной исторической науке все больше внимания уделяется проблемам человека в истории, его восприятию исторических событий, именно поэтому в научный оборот вводится огромный пласт источников личного происхождения, в котором отображены мысли и чувства, уровень общественного сознания, психология людей определенной исторической эпохи».[463]

Ритуально-сакральные места тоже имели большое значение в жизненных реалиях. Архитектурные комплексы как мазары, мечети, медресе считались для простых верующих святыми «чудодействующими» местами, посещавшие их больные находили исцеление: «*Отец посоветовался со старшими и отвёз нашу мать в Старый Ургенч на известное кладбище "360 аулие" и они ночевали там. На пятую ночь моей матери приснился старый улема и дал ей три монеты, сказав «теперь можешь вернуться домой, дальше – как судьба твоя распорядится». В тот год по велению Бога моя мать забеременела и на следующий 1936 год – год крысы – на свет появился я*».[464]

При всей власти коммунистов мнение общества относительно религиозных деятелей оставалось положительным, иногда даже очень уважительным: «*Алланазар ахун пришёл в дом к зятю, поговорил с ним и дал ему совет. Раньше, если духовное лицо кого-то проклинало, последствия проклятия ни к чему хорошему ни приводили*»[465]; «*Наш отец Танирберген за три дня до своей кончины получил благословение у Абдуалий-ишана и стал суфием. Я помню, как мы с матерью отнесли в дом ишана овцу на пожертвование… Я и сейчас чувствую себя потомком суфия.*
А когда к нам в аул из Чимбая приезжали Раметулла максым, Нурылла максым, родители приводили меня к ним, давали мне деньги на садака, чтобы я им лично отнес и получил их благословение»[466]*;* почти у всех каракалпакских племен и родов были свои почитаемые ахуны и ишаны: *«Всем народом встречали переехавшего к нам деда Мубарек-ахуна. Жители аула построили для него дом. Дом улемы в скором времени стал местом паломничества. В том числе и мне вместе с матерью посчастливилось увидеть такого благословенного и великого человека как Мубарек-ахун и получить его благословение».*[467]

Ахуны, имамы, ишаны, как было показано выше, сыграли главную роль в вероисповедании и формировании духовности у каракалпаков. Их потомки продолжили религиозное образование и усилили дело веры по поддержанию религиозный этики: «*Из дальнего села к нам в гости приехала невестка моей матери, старуха Жумагул; при входе она холодно поздоровалась с сидящей тут женщиной и прошла в дальнюю комнату. Затем она спросила «кто та женщина?». А когда мы ей сказали: «Ведь это Сала-апа – дочка деда Салмен ийшана», старуха Жумагул чуть в обморок не упала! «Ах ты, боже ты мой, прости меня!» - она на четвереньках поползла к Сала-апа и поздоровалась с ней за руку – мы это видели своими глазами*».[468]

Ограниченный объем статьи нам не позволяет детально проанализировать все моменты восприятия авторов. Но мы попытались рассмотреть культ святых у каракалпаков с точки зрения историко-антропологического и социального явлений, имея в виду, что все существовавшие формы культов и ритуалов в той или иной мере сохранились сегодня. Культ святых имел большое значение в прошлом и продолжает бытовать сегодня, что обуславливает необходимость дальнейших исследований учеными разных направлений.[469]

---

[463] Люцай, И. А. Исторические источники личного происхождения и их информационная ценность // Молодой ученый. 2017. № 6 (140). С. 377
[464] Мамутов Ж. Инсаннан из қалсын. Нукус: Каракалпакстан, 1999. С. 6
[465] Тилеўмуратов У. Өмир өткеллери. Ташкент: EXTREMUM PRESS, 2010. С. 5
[466] Изентаев Ж. Кеўил кеширмелери. Нөкис: Қарақалпақстан, 2009. С. 12
[467] Досназаров А. Естен өшпес мәўритлер. Нөкис: Билим, 2017. С. 336
[468] Мамутов Ж. Инсаннан из қалсын. Нукус: Каракалпакстан, 1999. С. 52
[469] Карлыбаев М.А. К истории ислама у каракалпаков: исторические, социальные, этнические и генеалогические контексты. Нукус: Илим, 2021. С.117

ҚОДИРИЙ ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН ЛИСОНИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ЎЗ ЎРНИДА ТОПИБ ИШЛАТИЛИШИ

Пардаева Мадихабону Хакимовна,
НавДПИ Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси
Саидахмедова Ойтула,
НавДПИ Бошланғич таълим йўналиши 4 “А” гурух талабаси

Аннотация.Мақолада Абдулла Қодирий яратган насрий, ҳажвий асарлари адибнинг бу борадаги ҳам етук истеъдод соҳиби эканлигини яна бир бор амалий самараси эканлиги, қатламдор ҳажв, сержило кулги воситасида ўз даврининг ижтимоий, сиёсий ва оилавий иллатларини рўйи рост фош этилиши, ундан қутулиш покланиш сари бориб, нурли келажак, истиқлол чироғини ёқмоқчи бўлиши,бунда у танлаган тил бирликлари адабиётга хос ёрқин тасвир, бетарафлик, холисликни таъминлаб бериши, натижада ўз услубини яратишга мушарраф бўлганлиги,адибнинг роман, шеърият, драма, ҳикояга қараганда ҳажв йўналишида орттирган тажрибаси бошқа жанрларда ниҳоятда қўл келиши,асарлари доимий қадрланиши, унда кўтарилган мавзуларнинг умуминсонийлиги, ифода учун қўлланилган лисоний воситаларнинг ўз ўрнида топиб ишлатилиши таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: мен кишилик олмоши, биринчи шахс, тил бирликлари, кўчма маъноли лексемалар,кўчма маъноли лексемалар, экспрессив-бўёқдор киноя

Аннотация.В статье проанализированы прозаические и комедийные произведения Абдуллы Кадыри, являющиеся практическим результатом писательского таланта в этой области, с помощью многослойной комедии, средства зажигательного смеха при истинном раскрытие социального, политического и семейного недуга своего времени, освобождение от него как путь к совершенству, светлое будущее, стремление зажечь свет самостоятельности, где выбранные языковые единицы обеспечивают яркое изображение, нейтральность, беспристрастность, свойственные литературе, в результате которого смог создать свой стиль в литературе, приобретенный опыт писателя в комедийном направлении применим и в других жанрах по сравнению с романом, поэзией, драмой, рассказом, ценность его произведений, уместное применение общечеловеческих качеств, лингвистические средства для выражения.

Ключевые слова: личное местоимение я, первое лицо, языковые единицы, переносные лексемы, экспрессивно-окрашивающая сатира.

Annotation. The article analyzes the prose and comedy works of Abdullah Kadyri, which are the practical result of the writer's talent in this area, with the help of a multi-layered comedy, a means of incendiary laughter with the true disclosure of the social, political and family ailment of their time, liberation from it as a path to perfection, a brighter future, the desire to light the light of independence, where the chosen language units provide a vivid image, neutrality, impartiality, characteristic of literature, as a result of which he was able to create his own style in literature, the writer's acquired experience in the comedy direction is also applicable in other genres compared to the novel, poetry, drama, story, the value of his works, the appropriate application of universal human qualities, linguistic means of expression.

Key words: personal pronoun I, first person, linguistic units, figurative lexemes, expressive coloring satire.

Абдулла Қодирий маҳорати ҳам шундаки у биринчи шахс “мен”и орқали ҳаётий фожеликларни қойилмақом тарзда умумлаштириб бера олади. Тошпўлад тажанг тилидан биринчи шахс маъносида “қулинг” сўзини такрор-такрор қўллайди.Демак, мен кишилик олмоши ўрнида қулинг сўзини ишлатиш ўша даврда фаол ишлатилган экан. Бугун айрим ибора ёки мақоллар таркибидагина сақланиб қолган. “Қулинг ўргулсин”, ёки айрим тарихий вариантда ***қулингиз*** шаклида ҳам ишлатилади. Шунингдек, адиб яратган ва биз кўриб турган барча ҳажвий асарлари конфликтга қаҳрамон билан тушиб қолган шароит заминида туғилиши билан характерланади. Бинобарин, ўзаро қарама-қараши кучлар,

қутблар орасида эмас, балки қаҳрамонларнинг ички, руҳий олами тарзида, коллизия кўринишида намоён бўлади. Шунинг оқибатида адиб қаҳрамонларнинг ташқи ҳолати, қиёфасидан кўра, ички, руҳий қиёфасини очишга эришади.

Адибнинг танлаган сўзлари ҳажвия қаҳрамонининг руҳий ҳолатини рўйрост очиб беради. Бу ҳол асарни ўқимишли, маъноли бўлишини таъминлайди. Коса остидаги нима коса сир асрорини ҳам очишга эришади. Абдулла Қодирий яратган насрий, ҳажвий асарлари адибнинг бу борадаги ҳам етук истеъдод соҳиби эканлигини яна бир бор амалий самараси эди. Қатламдор ҳажв, сержило кулги воситасида ўз даврининг ижтимоий, сиёсий ва оилавий иллатларини рўйи рост фош этди, қоралади. Фақат қораладигина эмас,ундан қутулиш покланиш сари бориб, нурли келажак, истиқлол чироғини ёқмоқчи бўлди. Бунда у танлаган тил бирликлари адабиётга хос ёрқин тасвир, бетарафлик, холисликни таъминлаб беради. Натижада ўз услубини яратишга мушарраф бўлди. Адибнинг роман, шеърият, драма, ҳикояга қараганда ҳажв йўналишида орттирган тажрибаси бошқа жанрларда ниҳоятда қўл келди, маҳорат ошди. Асарлари доимий қадрланиши, унда кўтарилган мавзуларнинг умуминсонийлиги, ифода учун қўлланилган лисоний воситаларнинг ўз ўрнида топиб ишлатилгани билан боғлиқ.

Абдулла Қодирийнинг ҳажвиячилик соҳасидаги ёзганлари ўз салмоғига эга эканлиги шубҳасиз, шу ўринда унинг ҳажвий асарлари сўнгида қўллаган тахаллуслари лексикасига ҳам алоҳида тўхталиш лозим. Ёзувчининг ўз мақолалари остига имзо сифатида қўяётган тахаллуслари ҳар қандай ўқувчини ўзига тортади ва таъсирлантиради.Масалан, унинг “Калвак махзум”, “Тошпўлод тажанг”, “Думбул” “Шилғай”, “Мирза Жулқун” “Овсар”, “Жиян”, “Шайтон” “Саримсоқ Охунд Шоший”, “Чичора”, “Шаккок” ҳатто аёл киши тилидан ҳикоя қилинган ҳажвияларига “Думбулниса” деб тахаллус қўйилиши ўзига хос услубни англатади. Адибнинг «Муштум» журнали 26 йилда қуйидаги кулдиргучиларимизга ишониб иш кўрса бўладир деб келтирган сўзлар ҳам ўзи каби ижод қилаётган ҳажвичиларнинг тахаллуслари бўлиши керак**.** “Мағзава”, “Меҳтарбод”, “Ямоқчи”, “Бўрибой” (Баҳман), “Беандиша”, “Қурум”, Мурот, “Дардманд”, “Иблис”, “Зарра”, “Ўш шапалоғи”, Санжар, “Эски қўрқоқ”, “Гуруппабоз”, “Чалпак”, “Тирранча”, “Ачичақўқон”, “Ёзабилмас”, “Ё дўст” ва бошқалар. (Мазкур маълумот «Муштум» журналининг 1926 йил, *24-сонидан.)*

1.1.2-жадвал

№	Муаллифнинг тахаллуслари лексикаси	Аёлларлар тилидан ёзилган ва бошқа ижодкорлар, шунингдек шогирдлари ҳажвияларига қўйилган тахаллуслар лексикаси	
1	“Калвак махзум”	“Думбулниса”	“Мағзава”,
2	“Тошпўлод тажанг”		“Меҳтарбод”,
3	“Думбул”		“Зарра”
4	“Шилғай”	“Ямоқчи”	“Ё дўст”
5	“Мирза Жулқун”	“Бўрибой”	“Ёзабилмас”
6	“Овсар”	(Баҳман),	“Ачичақўқон”
7	“Жиян”	“Беандиша”	“Чалпак”
8	“Шайтон””	“Қурум”	“Тирранча”
9	“Шаккок”	Дардманд”	“Гуруппабоз”
10	“Саримсоқ Охунд Шоший”	“Ўш шапалоғи”	“Эски қўрқоқ”
11	“Чичора”,	“Иблис”	Санжар

Қодирий ҳажвияларининг эстетик жиҳатдан бу қадар таъсирчан бўлишида ижодкорнинг ўзбек тили лексикасидаги киноя ва бошқа кўчма маъноли лексемалардан фойдалангани билан ҳам бевосита боғлиқ.

Киноя –услубий восита; маъқуллагандек ёки ризо бергандек бўлиб, рад этиш, истеҳзоли кулиш. Кинояда сўз ёки ифода нуткда асл маъносига тескари, ҳатто уни рад этувчи мазмун касб этади. Киноя услубий восита сифатида мажозий сўзлар орқали пичинг ва

истеҳзони ифодалайди. Комикликнинг бир тури бўлган Киноядa кулгилилик жиддийлик ниқоби остига яшириниб, ўзида сўзловчидаги устунлик ёхуд гумонсираш туйғусини акс эттиради. Киноя халқ оғзаки ижодида ҳам, ёзма адабиёт намуналарида ҳам кенг қўлланилган. Киноя бадиий тасвирий восита, ҳамда лингивистикада маъно кўчишининг бир тури сифатида ҳам ўрганилади. Жумладан, Абдулла Қодирийнинг ҳажвий йўналишда ёзилган асарларида киноядан ҳам унумли фойдаланилган.

“Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан” асарида Калвак Маҳзум – гўё тараққиёт душмани. Ҳар қандай ижобий ўзгаришларга қарши бир одам. Уни жамият аллақачон чиқинди сифатида улоқтириб ташлаган. Адиб ҳажвий асарларида характер яратиш учун монологик нутқнинг ташқи – овозли ва ички – овозсиз шаклларидан ғоят унумли фойдаланиши билан эътиборни тортади. Ёзувчи асар таъсирчанлигини ошириш мақсадида қаҳрамонлар нутқини монолог асосида ифодалашга ҳаракат қилади. Монолог самарали нутқ кўринишларидан бири бўлиб, тор маънода олганда, бадиий асарда иштирок этувчи қаҳрамонлардан бирининг ўз-ўзига, суҳбатдошига ёки оммага қаратилган нутқидир.

«Калвак Маҳзумнинг хотира дафтаридан» номли ҳажвидан олинган қуйидаги парчада сўзловчининг руҳий ҳолати ва тингловчининг сўзловчига муносабати експрессив-бўёқдор киноя сўзлар воситасида таъсирли ифодалаб берилган: *«Эй боши бўш **“доно”**лар, эй **қовоқ кийган** диндошлар, вой мумулмони комиллар! Замона охир бўлди, кўб беҳуда ишлар чиқди. Шарорат пешаларнинг ишлари авж олиб бизнингдек фақирлар хор бўлди. Кийимлар қисқариб, сочлар узайди; эркаклар хотун, хотунлар эркак қиёфасига кирдилар. Барчадан ақл кетди; уламоға ҳурмат, ёшларға шафқат, ўғлонларға муҳаббат йўқ! Бас, буларнинг барчаси охир замон аломати бўлмай нима бўлсун?!»* Қаҳрамон тилидан баён этилаётган бу ташқи – овозли монолог орқали Калвак Маҳзум жамиятдаги ўзгаришларни, янгиликларни тўғри қабул қила олмай, ўзининг калтабинлиги, тубан қарашлари билан ўқувчини ўзига жалб қилади. Ҳажвияларда ички (овозсиз) монологларнинг ҳам аксарияти Калвак Маҳзумга тегишли бўлиб, улар орқали қаҳрамоннинг қалб дафтари очилади, ҳали ўқувчига аниқ бўлмаган ҳодисаларнинг кичик бир саҳифаси ёритилади. Масалан: *«...ҳалиги “**бадбахт**”нинг оғзидан «Ассалому алайкум» чиқиб қолмасунми? – бошда **«Мазақ қилдиёв бу кофир!»** деб ўйладимда, менга қараб келаётгани учун **«кофирнинг саломига алик жойизми, йўқми?»** деган шубҳада қолдим».(239)* Кўринадики, Калвак Маҳзумнинг миясида чарх ураётган нотинч ўйлар, фикрлар муаллиф томонидан унга хос киноя сўзлар орқали ифодалаб бериляпти. Ажратиб кўрсатилган лисоний бирликлар киноявий характерга эга. Бу овозсиз монологда Калвак характерига хос бир қанча фазилат ва иллатлар ўз ифодасини топган. Унинг маънавий дунёқараши қашшоқ эканлиги очиб берилади.

"Тошпўлат тажанг нима дейди?" асарининг қаҳрамони Тошпўлат характери ҳам зиддиятли, киноя билан ифодаланган. Унинг табиатида кўп нобоп жиҳатлар мавжуд. У болалигида яхши тарбия кўрмаган, мактабда ёлчитиб билим олмаган, омадсиз одам. У гуноҳ ишлардан – нашавандлик, қиморбозлик, безориликдан ҳам тоймайди. Маърифатсизлик туфайли у кўп ҳолларда оддий турмуш чигалликларини ечолмай, ҳаётдаги ўзгаришлар, янгиликлар моҳиятини англаб етолмай қийналади, кулгили, танг аҳволга тушиб қолади. Лекин унинг сўзлари жуда баландпарвоз, чапани ва қиморбозларнинг сийқаси чиққан фразеологизмларини, жаргон сўзларни кўп ишлатади: *«Нима, бермасам мени остирармиди шу **ҳезалакларинг**?! **“Саттор”** бир тийин берсам». (294-бет) «Уч юз олтмиш уч томирим жунбушка келиб турғон пайтда ҳалиги чолдеворни ҳам **«гардкам!»** (296-бет)*[4] Хусусан, солиқ қоғозининг, умуман, солиқ сиёсатининг маънисига тушунолмай довдираши, бабоқ хўрозини қувиб мактабга кириб қолиши, у ердаги янгича таълим-тарбия, ўқувчилар ҳақида ўзича бадбин хаёлларга бориши – шу каби ўй-хаёллари, бемаъни хатти-ҳаракатлари билан чиндан ҳам ўз-ўзини фош этади. Тошпўлат муаллиф таърифлагандай,

ишсиз, бири икки бўлмаган ва шу фақирлик орқасида ёмон йўлларга кириб қолиб, тажангланган чапани кишидир.

АДАБИЁТЛАР
1. Турсунов У, Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили Дарслик қайта ишланган, тўлдирилган учинчи нашри. Т.: Ўзбекистон, 1992 - 400 б.
2.Жулқунбой «Иштирокиюн» — 1920 йил, 16 апрел, 76-сон, 2-бет]
3. Ҳожиев А. Ҳозирги ўзбек тилида форма ясалиши.– Т .: Ўқитувчи. 1979. 26-б.]
4. Қодирий Абдулла Танланган асарлар. Кула-кула ўласан. –Т.: Шарқ. 2014. 556-б
5.Танланган асарлардан олинди. Жулқунбой Иштирокиюн 1920 йил, 13 июн, 120-сон, 2-бет.

ҚОДИРИЙ ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА СЕРУНУМ ҚЎШИМЧАЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШ ТАҲЛИЛИ

Пардаева Мадихабону Хакимовна – НавДПИ,
Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси

Асадова Сабрина *- Бошланғич таълим йўналиши*
2 “Б” гурух талабаси

Аннотация. Ҳажвий асарлар бадиийлигини таъминлаб берувчи лексик-морфологик бирликларни таҳлил қилиш, ижодкорнинг тилдан фойдаланиш маҳорати, сўз танлаш ва қўллашдаги ўзига хосликлари, морфологик воситаларнинг ҳажвий асардаги аҳамияти, мустақил сўз туркумларининг иштироки, хусусан, юкламаларнинг асар мантидаги ўрни ундов ва модал сўзларнинг лисоний қийматини аниқлаб беришдан иборат эканлиги мисоллар асосида таҳлил қилинган.

Аннотация. Анализ лексико-морфологических единиц, обеспечивающих искусство комических произведений, языковые навыки художника, особенности подбора и употребления слов, значение морфологических средств в комических произведениях, участие самостоятельных групп слов, в частности, роль загрузок в мантии работы проанализированы на основе примеров.

Annotation. Analysis of lexical and morphological units that provide the art of comic works, the artist's language skills, the peculiarities of word selection and use, the importance of morphological means in comic works, the participation of independent word groups, in particular, the role of downloads in the mantle of the work analyzed on the basis of examples.

Таянч сўзлар: лексик – морфологик бирликлар, камунум қўшимчалар, ясовчи аффикслар, сўз танлаш ва қўллаш , аналитик шакллар, жуфт ва такрорий сўзларнинг компонентлари , морфологик воситалар.

Ключевые слова: лексико-морфологические единицы, суффиксы общения, конструктивные аффиксы, подбор и применение слов, аналитические формы, компоненты двусмысленных и повторяющихся слов, морфологические средства.

Keywords: lexical-morphological units, communion suffixes, constructive affixes, word selection and application, analytical forms, components of double and repeated words, morphological means.

Ҳажвий асарлар бадиийлигини таъминлаб берувчи лексик-морфологик бирликларни таҳлил қилиш, ижодкорнинг тилдан фойдаланиш маҳорати, сўз танлаш ва қўллашдаги ўзига хосликлари, морфологик воситаларнинг ҳажвий асардаги аҳамияти, мустақил сўз туркумларининг иштироки, хусусан, юкламаларнинг асар мантидаги ўрни ундов ва модал сўзларнинг лисоний қийматини аниқлаб беришдан иборат.

Қодирий ҳажвий асарларида камунум қўшимчалар учрайди, аммо серунум қўшимчалар кўпчиликни ташкил этади. Шакл ясовчи қўшимча грамматик маъно

ифодалашнинг аффиксал воситалари сирасида энг сермаҳсули. Айрим шакл ясовчи фақат бир туркумга хос грамматик маънони вужудга келтирса (таснифловчи, бир туркумгагина тегишли бўлган шакл ясовчи, масалан, сон, даража, нисбат, бўлишли-бўлишсизлик), айрими барча туркум учун бирдай тегишли (келишик, кесимлик, эгалик).

Аффикслар асосан синтетик шакл ҳосил қилади ва қисман аналитик шакллар ҳосил қилишда ёрдамчи воситаларга кўмаклашади. Соф номустақил ва номустақил вазифадаги сўз ҳам грамматик маъно ифодаловчи восита сирасида муҳим ўрин тутади. Ёрдамчи сўз мустақил сўз ва гапда грамматик маъно ифодалашнинг алоҳида турини ташкил этадию
Ҳажвий асарларда ясама сўзларнинг ўзига хос томонларини ўрганиш учун аввало, от сўз туркумига доир ясама сўзларни таҳлил қилиб кўрамиз: */Аммо мана бу «сайлов» деган нима деган номаъқулчилиқ? Одамларнинг оғзиндаги «Ҳуррият» дегани нима деган сўз, ердан «Ҳуррият», кўкдан «Ҳуррият», бугун сайлов, эрта сайлов! / (А.Қ.,137)*
/Негаким, ҳарф терувчи хизматчиларни ҳукумат ортиқча туйдуруб, қорун солдирғани учун. Нега газеталарда турклар борасида даҳанаки ур-ур, сур-сур, жанжал, тўполонлар босилуб қолди? — Негаким, ҳамма жанжал афандининг чопони устида бўлғани учун./ *(А.Қ.,139)*
-ба ва -ма элементлари аслида форс-тожик тилларига хосдир, Ўзбек тилида аввал шу элементлар ёрдамида ясалган форс-тожик тилларига хос бирикмаларгина қўлланган бўлиб, кейинчалик -ба ва -ма элементлари ёрдамида ўзбек тилига оид сўзлардан ҳам шу тапдаги бирикувлар ҳосил қилина бошлаган. Ўзбек тилида жуфт ва такрорий сўзларнинг компонентлари ҳеч қандай боғловчи элементсиз бириккан бўлади, яъни ўзбек тилида жуфт ва такрорий сўзлар минг ташкил топишида бирор аффикс ёки боғловчилар қатнашмайди. Сўзларнинг бирор аффикс ёки боғловчилар ёрдамида боғланишидан жуфт ёки такрорий сўз ҳосил бўлмайди. [Ҳожиев А. Ҳозирги ўзбек тилида форма ясалиши. – Т.: Ўқитувчи. 1979. 26-б.]

Қуйидаги сўз ясалиш ҳодисалари ва ҳосилалари бугунги адабий тил учун ҳам ниҳоятда зарур. Уларни истеъмолга олиб кириш лозим:
1. Энди ҳалиги сувга уриб кетканнинг ўрнига мулла Мирмуллами, домла Мирмуллами деган тағи бириси бош кўтариб: «Фалончи ўюн бўлди, пистончининг асари эди, орсизлар (орсизми, артистми чиранишга унча ақлим етмайдир) тузук ўйнамади, асар бузуқ эди, фалончи писмадончининг асари эди!», деб илгаригисига ўхшаш жовраб, оҳ-воҳ қилиб, бошини тоғ-тошка уриб келадир.
2.–Эй боши оғримаган бечора, ўзинг камбағал одамга ўхшайсан, бирор касалга чалиниб қолма, қўй! Орсиз бузса бузсин ўюнни. Сафсатами, папсатами ёзса ёзипти! Сен бечорага нима керак? Ўзингни бошқа касалинг йўқми? — дейман. Шу сўзим оғзимдан чиқиб ҳам тугамайдир, тағи бирини ёзиб «дод қароқчи» қилибдир!
3.Энди бечорага чинлаб бир ёрдам қилмасам бўлмас экан деб, кеча бир оз этукчининг ишхонасида ёнбошлаб ўйладим. Ҳалиги «Театр музиқа»нинг бузуқлиги тўғрисида ўйлабман. Нега бизнинг «Театр музиқа» мундоқ киши бузуқ бўлур экан, дейман.
4. Этукчининг қўли қўлига тегмай билиска тақадир, бигиз тиқадир, кўва урадир, тери кесадир, тилиш тил, деб шогирдини койийдир. газан қайрийдир. Хулоса, шогирди ила ўзи жонлик мошина. Ман чалқанча ётаман. Этукчининг ҳаракати таажжубимни мужиби бўлди. Тиккан этугини олиб кўрдим: бахяси катта, этук чокиға қўл сиғадир, санъат йўқ. Кийганда хизмат қилса, бир кунга чидайдир. Мандек ялпи одам Тошканднинг тошсиз, қишки лой деганидан ўн қадам кечса иш тамом.
5.«Бу ўтукингни ким олади?» — дедим. Этукчи: «Хайф бўлмасин, бозор суриштирмайдир», — деди. Тағи чалқанча ётдим. Фикрим «Бозор суриштирмайдир»да тўхтади. Яна «Театр музиқа»чининг ташвишинига тушдим. Тўхта, дедим. Ҳозир «Театр музиқа»ни ҳам бозор суриштирмас экан, дедим.
6.Этукдўзнинг жавоби «Театр музика» ила азобланувчига наҳ тўғри жавоб эди. Бозор суриштирмаса, маним ҳам қўпол этук тикиб, уста фалончи бўлиб фойдалангим келди. Энди ҳалиги «музиқа»га қарши азобланувчига айтаман: Этукчи айткандак, орсизларнинг ҳам бозори кўтаргани учун ўюнни бузуқ ўйнайдирганлардир! Пьеса ёзувчилар ҳам бозор

суриштирмагани учун қайдаги сафсата, чўб, ҳашак, супуриндилардан ҳар соат пьеса ёзса, дунёда ўзларидан «асар» қолдирмоқға ҳаракат қиладирганлардир.
7. Азобланувчи ўртоқ! Ҳозир маълумки, ҳар бир нимарсанинг бозори «Уста, манга бер!» Қўполдўз этукчи қўшнимнинг сўзидан маълум бўлдиким, бозор суриштирмас экан!
8. Ҳар ким бўлса ҳам ўтмас матоҳини ўткуриб қолсун. Вақт келур, бозор касод бўлур, халқ молнинг яхшисини тилар, ҳар касбда ҳақиқий усталаргина қолур, бошқалар ўз чоруғини судрар ва судрашка мажбур бўлур. Шунгача-чи ўртоқ, тишни-тишга қўйиб, дамни ичка олиб, тинчкина юрмоқ керак! Аммо ҳозир бозор суриштирмайдир! Тошка ёмғур кор қилмайдир! [Жулқунбой *«Иштирокиюн» — 1920 йил, 16 апрел, 76-сон, 2-бет*]

У.Турсунов “Шахс отлари жуда катта тудани ташкил қилади, англатган маъноларининг хилма-хиллиги, ясовчи аффиксларнинг кўплиги, маҳсулдорлиги билан бошқа турадаги отлардан ажралиб туради. Бу отлар соф ўзбекча аффикслар ҳамда бошқа тиллардан (асосан тожик тилидан) қабул қилинган ясовчи морфемалар воситаси билан ясалади. Ҳозирги ўзбек тилида шахс отлари қуйидагича ясалади: 1. Бу аффикс энг фаол от ясовчи бўлиб, барча сўз туркумларидан (бошқа тиллардан ўзлаштирилган сўзлардан ҳам) от ясашга хизмат қилади: иш-чи, тарих-чи, жанг-чи, бўз-чи, буёқ-чи, сув-чи, қизиқ-чи, доклад-чи, табел-чи, хизмат-чи, ёлғон-чи, трактор-чи, пулемёт-чи, ҳайбаракалла-чи каби. -чи аффикси полисемантик хусусиятга эга. Бу аффикс орқали ясалган отнинг хилма-хил маънолари бевосита ясаш асосининг маъноси билан боғланган”.

“Бу типдаги ясама отлар: а) шахснинг ясаш асоси англатган нарса билан шуғулланишини (темир-чи, буёқ-чи, сувоқ-чи, сув-чи, тунука-чи, қуш-чи) б) иш-ҳаракатни ясаш асоси англатган нарса воситасида бажаришини (най-чи, чилдирма-чи, дутор-чи, кетмон-чи, машина-чи, уроқ-чи, карнай-чи, трактор-чи, шахматчи каби); в) ясаш асосидан англашилган нарсани яратиш, ясаш билан шуғулланишини (тақа-чи, эгар-чи, кашта-чи, буз-чи, пичоқчи, сандиқ-чи каби); г)шахснинг касб-ҳунар, турлича мутахассислик, шунингдек, фан-техниканинг хилма-хил соҳалари бўйича машғул бўлишини (колхоз-чи, тарихчи, луғат-чи, денгиз-чи, разведка-чи, йилқи-чи, футболчи к а б и); д) шахснинг бирор белги, ҳолат, хусусияти билан ажралиб туришини (жанжал-чи, кек-чи, лоф-чи, ҳасад-чи, туҳмат-чи, фитна-чи, гина-чи, галва-чи, ваҳима-чи каби); е) шахснинг бирор коллективга, ижтимоий ташкилотга муносабатини (исён-чи, динамо-чи, пахтакор-чи, миллат-чи, республика-чи каби) ва бошқа жуда кўп маъноларни англатган отлар ясайди.” [Турсунов У., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили Дарслик қайта ишланган, тўлдирилган учинчи нашри. Т.: Ўзбекистон, 1992 - 400 б.]

А.Қодирий ҳажвияларида -чи аффикси билан ясалаган сўзлар кўп учрайди. *Аммо бугунги кунда қўлланилмайдиганлари ҳам бор: /Бир вақтларда атоқли бир лўттичи турли лўттилар (фўксларни) кўрсатар эди. Айниқса анинг чигилдак бир қоғозни оғзиға солуб, ҳеч бир поёнсиз узун қилуб оғзидан чиқаруви бизни ҳайрон қолдирар эрди. Лўттибоз йўқ кунларда анинг ўрниға лўтгичилик қилатурған бир мажнун бор эди:*

Бугунги кунда ўзбек тилини ривожлантириш атамаларни ўзбекчалаштириш масаласи муҳим бўлиб турганда шахс оти ясовчи, ўрин-жой оти ясовчи қўшимчалар учтида махсус тадқиқотлар олиб борилиши керак. Қуйидаги матнда қўлланган сўзлардан –чи аффикси орқали ясалгани ўзбек тили табиатига мос келади: */— Кишилар-кишилар, потино-потино! Чунки лўттибоз халқни йиғмоқчи бўлғанда «Потино» деган бир ашула айтар эди. Халқ мажнуннинг атрофиға қуруқ бир мазах учун йиғилғанда мажнун яна бир марта «Потино»сини айтуб олғач, чўнчагидан бир чангал қоғоз чиқаруб, халқға кўрсатуб чиқар эди. (Лўттичи оғзиға солатурған чигилдак қоғозни ялмалкан эканлиғин халқдан тасдиқ эттирар ва оғзини ҳам очуб, бошқа қоғоз йўқлиқни кўрсатар эди)./ (А.Қ.Танланган асарлар, 556.)* Ажратиб кўрсатилган сўзлардан айнан “лўттичи” ўзбек тили табиатига мос тарзда ясалаган. Унинг синоними сифатида “лўттибоз” ҳам аралаш қўлланилганини кўриш мумкин. “-боз” форс-тожикча аффикс бўлиб бугунги кунда жуда кўплаб ўзбекча шахс отларини ҳосил қилишда иштирок этмоқда. Аслида -чи аффикси фаолроқ қўлланилиш керак, бизнингча.

Қуйидаги матнда ҳам ажратиб кўрсатилган сўзлар морфологик жиҳатдан ўзгаришга учраган: *Мажнун кулунч бир ҳолда халқға оғзини а… а…. қилуб очуб кулдиргач, бояғи бир чангал қоғозни оғзиға солуб қизиқ бир вазият ила ялмий бошлар ва бир қанча вақт чайнаб қоғозни ютуб яна «Потино-потино»сини айтуб, қоғозни лўмбоздек қилуб олур ва ҳунарини халқға ғурурлануб кўрсатуб чиқар эди. Мажнуннинг бу иши — лўттибозлигидан ҳам халққа ортиқ кулги берар, ҳаммамиз бу вақт кула-кула ўлар эдик.* [Қодирий Абдулла Танланган асарлар. Кула-кула ўласан. –Т.: Шарқ. 2014. 556-б.]

Айрим ўзбекча аффикс билан ясалган сўзлар бугунги кунда ҳам фаол қўлланмоқда: *«Ишчи»нинг кичкина филетўни бўлған «Ости-устига»си босилуб чиқди, буниси «Кичкина филетўн»и эмиш. «Ости-устига»си эмиш «Ярам-ярам боғи» эмиш. Эски шаҳардаги инқилоб шунга ўхшар эмиш. Келишмаган қилиқ ўлсун дейми? Буни ўқуб: Кула-кула ўласан!.. қилиқ* сўзи соф ўзбекча сўз бўлиб уни педагогикада ҳам термин сифатида бемалол қўллаш мумкин.

Морфологик усулда сўз ясалишига асарда кўплаб мисоллар келтириш мумкин:

1.*«Ҳар бир асарнинг бошинда бир-икки сўз ёзуб қоғозни бемаза қилуб юргандан кўра, бир-икки сўзларни ҳаммасини бирга йиғуб «Ноширдан бир-икки сўз» исминда бир нарса ёзуб нашр этса, китобнинг бошиға ёзғаниға қарағанда Ғози Юнус исмини чиқаришға қулайроқ, ҳам бир асар майдонга келган бўлмасми?», деган эди.*

2. Эски шаҳар шўъбасининг вакиллиғиға машҳур эсликли ёшлардан Ғулом Зафарий таъйин этилган. Ривоятларга қарағанда, Тошкандда бу ўрун учун ўзиндан бошқа эслик киши тополмағач, Ғулом Зафарий ўзини таъйин этдирган. Бу ўртоқ шу кундан бошлаб ўз атрофига эсликли ёш ўсмирларни йиға бошлади, дейлар… Таға: Кула-кула ўласан!..[Танланган асарлардан олинди. Жулқунбой *Иштирокиюн 1920 йил, 13 июн, 120-сон, 2-бет.*]

3. Юқоридаги сарлавҳани ўқуғач миянгизга Генуя канференсияси, Лўйд Жўржнинг ич оғриғи-ю Пуанқаранинг итланиши ва бошқа шунинг каби бир бирисига зид бўлған фикрлар қаторлаша бошлар. Агар чиндан ҳам шундай фикрлар қаторлашқан, чўчиткан ва юрагингизни безиллаткан бўлсалар, сиз тинчлана кўрингиз. Чунки маниng «Ижмоли саёсий» сарлавҳаси остида ёзатурған мақолам бошқа тўғридадир. (А.Қ., 610)

4.Масаланинг мавзуи—«Имлойи ижмоли саёсий»; йўқ, бу келишинқирамади; «Ижмоли саёсийи имло»; энди бу таъбир уттасидан ҳам қўполроқ чиқди. Бундаги таъбирларнинг иккаласи ҳам ўзимга ёқмайдир. Лекин сиз бу икки тўмтоқда бир нарса сезган бўлсангиз фақирингизга етар.

5. Мақсадға кўчайлик: Шарқ сиёсат дунёсининг айнуқса, турклик оламининг миясини айландирган масалалардан бири ва биринчиси имло саёсатидир. Шарқ саёсиюнларининг баъзиларининг сўзлариға қарағанда Шарқнинг бутун озодлиғи ҳам шу имло саёсатига келиб боғланур экан.

6. Бу кунгача имло политикаси қочиқ урушувлари каби, ундан-бундан парт-пурт товиш чиқариб қўйса ҳам, лекин кейинги кунларда, айнуқса, Тошкандда жиддий суратка кириб кетди. Тошкандда маъориф қурултойи бўлуб, белгуланган қурултой «Имло-ҳарб майдони» тусини олиб юборди. Бутун қиш бўйи бир бирисига қарши тишини ғижирлатиб келган икки фирқа ихтиёрсиз суратда бир-бирига ҳужум қилишди. (А.Қ., 611)

7. Ривоятларга қарағанда, унинг дуоси мустажоб бўлған дейдирлар. Бироқ ўнгларнинг бошлиқларидан саналған Мунавварқори гарчи ҳазрат Шайхҳовандитахур мозоридан бир қариш ажралмай тунаб ва кунаб чиққан бўлса ҳам, лекин бузрукнинг назари асносида кўпинча мудраб ғофил қолди, дейдирлар. (А.Қ., 609)

Юқорида еттита контекстда ажратиб кўрсатилган сўзлар ўзбек тили табиатига мос ҳолда ясалган. Бугунги кунда ҳам худди шундай ўз қатламга доир сўзларни ҳосил қилиш лозим. Бу борада *-ли ва -лик* аффикслари ҳам от ва сифат ясашда фаол иштрок этувчи қўшимчалар ҳисобланади.

Адабиётлар

1. Ҳожиев А. Ҳозирги ўзбек тилида форма ясалиши.– Т .: Ўқитувчи. 1979. 26-б.]

2.Жулқунбой «Иштирокиюн» — 1920 йил, 16 апрел, 76-сон, 2-бет]
3. Турсунов У., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили Дарслик қайта ишланган, тўлдирилган учинчи нашри. Т.: Ўзбекистон, 1992 - 400 б.
4. Қодирий Абдулла Танланган асарлар. Кула-кула ўласан. –Т.: Шарқ. 2014. 556-б
5.Танланган асарлардан олинди. Жулқунбой Иштирокиюн 1920 йил, 13 июн, 120-сон, 2-бет.

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Темирова Диёра Руслановна, студентка СамГУ

Аннотация. В статье изучается социальная адаптация детей с инвалидностью в социальных адаптационных центрах на примере Республиканского Центра Социальной Адаптации города Самарканда. Проведено социологическое исследование динамики процесса адаптации в данной организации.
Annotatsiya. Maqoladaijtimoiy moslashuv markazlarida nogironligi bor bolalarning ijtimoiy moslashuvi Samarqand shahar Respublika ijtimoiy moslashuv markazi misolida o‘rganib chiqilgan. Ushbu tashkilotdaijtimoiy moslashuv jarayoni dinamikasini sotsiologik o'rganish amalga oshirildi.
Abstract. The article studies the social adaptation of children with disabilities in social adaptation centers on the example of the Republican Center for Social Adaptation in Samarkand. A sociological study of the dynamics of the adaptation process in this organization has been conducted.
Ключевые слова: *Дети с инвалидностью, адаптация, социальная реабилитация, социальная жизнь, методы терапии, социализация.*
Kalit so‘zlar:*Nogironligibor bolalar, moslashish, ijtimoiy reabilitatsiya, ijtimoiy hayot, terapiya usullari, ijtimoiylashuv.*
Key words:*Children with disabilities, adaptation, social rehabilitation, social life, therapy methods, socialization*

Ежегодноколичествволюдей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, и граждан с особыми потребностями постепенно увеличивается. К данной категории можно отнести и детей с инвалидностью.

Проблема включения детей с инвалидностью в реальную жизнь общества, является актуальной не только в Узбекистане, но и во всём мире. Дети с инвалидностью нуждаются в поддержке и в адекватном принятии их окружающей средой, чтобы жить полноценной и продуктивной жизнью.

В Узбекистане социальная адаптация детей с инвалидностью является одной из наиболее актуальных и важных задач государства. В 2018 году 14-февраля создано постановление в целях повышения эффективности работы по воспитанию духовно-развитого и физически здорового подрастающего поколения, обеспечению полноценной социальной адаптации детей с ограниченными физическими возможностями, детей из неблагополучных семей или оставшихся без попечения родителей, утверждения в общественном сознании необходимости заботы о детях указанной категории как обязательного условия укрепления духовно-нравственных основ и помощи детям с ограниченными возможностями найти своё место в обществе.[470]

На сегодняшний день у молодых людей с инвалидностью возникают множество проблем: трудности в процессе общения и реализации себя в общество; сложности, сопровождающие процесс инклюзивного профессионального образования; обучение в школах, колледжах, а также в высших учебных заведениях; трудоустройство; одиночество. Вместе с тем наблюдается нехватка учреждений, которые оказывают специализированную социальную

[470]419-сон 07.09.2004. Об образовании республиканского центра социальной адаптации детей

и психологическую поддержку. Вследствие этого возникает необходимость создания условий для общения, самореализации, активной интеграции молодых людей с ограниченными возможностями в социокультурную среду..

На современном этапе развития Узбекистана, приобретает особую роль негосударственных некоммерческих организаций, решающим фактов в реализации государственной политики по демократизации и формированию гражданского общества в стране.Согласно Закону Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребенка» одним из основных направлений государственной политики по защите прав ребенка является «сотрудничество между государственными органами и негосударственными некоммерческими организациями в целях обеспечения прав ребенка». Для достижения этой цели разработаны и внедрены оптимальные механизмы социальной защиты детей в Узбекистане и эффективного решения задач, связанных с деятельностью РЦСАД создан Общественный совет по координации, контролю социальной защиты детей с особыми потребностями.

Республиканским центром социальной адаптации детей (РЦСАД) в тесном социальном партнерстве и сотрудничестве с представителями всех национальных институтов, представительствами ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, ПРООН в Узбекистане и зарубежными экспертами осуществляет практическую реализацию приоритетных направлений государственной политики в сфере социальной защиты детства.

В Самарканде Реабилитационный центр социальный адаптации начал функционировать с 7-ноября 2014 года. Психолого-педагогическая, реабилитационная, юридическая, социальная помощь, оказываемая в филиале РЦСАД, направлена на оздоровление, духовно-нравственное, гармоничное воспитание детей с инвалидность. Благодаря тому, что открылся филиал больше детей могу получить квалифицированную, специализированную помощь.В 2021 году в филиале РЦСАД проходили, реабилитацию около 874 детей из которых 327-детей были впервые в нем, а 547-детей проходили реабилитацию повторно

В РЦСАДе применяютсямножество различных методов терапии которыми пользуются специалисты для комплекснойработы с детьми:"Гидрокинезотерапия" применяется для развития и нормализации движений, процедура проводится на воде. "ЛФКА" помогает научить ребенка самостоятельное передвижение ребенка, "Терапия сухого бассейна" помогает ребенку погрузиться в себя, расслабиться, сконцентрироваться и развить внимательность. Арт-терапия представляет собой совокупность психо-коррекционных методик,изотерапию, музыкальная терапия. Специалист по социальной работе, осуществляющий арт-терапию, специально подбирает – картины, музыку, литературные произведения, "песочная терапия","сказкотерапия

Заключение

Дети с инвалидностью, являются такими же способными и талантливыми детьми, как и обычные дети. Они также хотят быть частью общества, быть признанными не только своими близкими но и иметь свое значимое место в социуме, Благодаря таким реабилитационном центрам как РЦСАД для детей с особенностями развития, созданы все условия для того чтобы:

1. ребенок и его близкие приняли его особенности.
2. обучить ребенка самостоятельности, самовоспитанию и самопринятию.
3. адаптировать ребенка к социуму, обзавестись новыми друзьями.
4. развить творческие навыки.
5. прийти к взаимопониманию со своими близкими через взаимопомощь.

Общество может интегрировать детей с ограниченными возможностями, поскольку от их полноценного участия в жизни общества в конечном счете выигрывают все. К примеру, инклюзивное образование не только дает возможность реализовать свой потенциал детям с инвалидностью, но и расширяет горизонты всех детей.Вместе с тем, необходимо продолжить работу по адаптации и совершенствованию образовательных, медицинских и культурно-просветительских учреждений и услуг для обеспечения свободного доступа детей с инвалидностью. Нужно активизировать совместные усилия

по созданию наилучших и благоприятных условий для физического, интеллектуального и духовного развития всех детей и молодежи, уделяя особое внимание детям с особыми потребностями. Создать в каждых областях Узбекистана реабилитационные центры как «РЦСАД», «NewHope» и развивать деятельность ННО для лиц с инвалидностью.

Список использованной литературы.

Кузнецов П. С. Социальная адаптация в трудах Э. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Мертона //Проблемы формирования социальной и производственной инфраструктуры. Саратов, 2000.

1. 419-сон 07.09.2004. Об образовании республиканского центра социальной адаптации детей https://lex.uz/docs/356261?ONDATE=14.02.2018%2000
2. https://kopilkaurokov.ru/prochee/prochee/probliema_sotsial_noi_adaptatsii_dietiei_s_otklonieniiami_v_razvitii
3. http://i-gnom.ru/books/korrektsionnaya-pedagogika/socialnaya-reabilitaciya-i-socialnaya-adaptaciya-detey-i-podrostkov-s-otkloneniyami-v-razvitii.html \
4. https://kpfu.ru/staff_files/F1734968273/Monografiya.Yavgildina.Z.M._.Salahov.R.F._.Salahova.R.I.pdf

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Нажимова А.И.-преп.кафедры начального образования, НавГПИ, Узбекистан
Джалилова Ф.-студент 2 курса направления-начальноеобразования, НавГПИ, Узбекистан

Резюме: В статье идет речь о развитии познавательной активности студентов, её педагогических основах, о мотивации к обучению, о стимулировании активной учебно-познавательной деятельности студентов.

Ключевые слова: познавательная активность, педагогические основы, мотивация, технология, интерактив, творческие способности.

Annotatsiya. Maqolada talabalarning bilishga bo`lgan faolligini rivojlantirish, uning pedagogik asoslari, o`qishga bo`lgan motivatsiyasi, talabalarning faol o`quv-biluv faoliyatini o`stirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so`zlar: kognitiv faoliyat, pedagogik asoslar, motivatsiya, texnologiya, interaktiv, ijodiy qobiliyatlar.

Annotation. The article deals with the development of students' cognitive activity, its pedagogical foundations, motivation for learning, stimulation of active educational and cognitive activity of students.

Key words: cognitive activity, pedagogical foundations, motivation, technology, interactive, creative abilities.

В основе познавательной деятельности лежит познание. Если это постижение действительности и приобретение знаний, тогда в познавательной деятельности активность субъекта, направленная на объект, не модифицирует его, не разрушает и не реконструирует, но отражается им и возвращается к субъекту в виде знания об этом объекте.

Обучение в вузе как целенаправленно организованный педагогический процесс, стимулирующий активную учебно-познавательную деятельность студентов по усвоению и овладению знаниями, умениями, навыками, которые необходимы в будущей профессиональной деятельности, развитие творческих способностей, духовных убеждений

и миропонимания, моральных и эстетических взглядов в традиционном понимании рассматривается как двухсторонний процесс преподавания и учения.[471]

Познавательная деятельность в общем смысле – это единство чувственного восприятия, теоретического мышления и практической деятельности. Она осуществляется на каждом жизненном этапе бытия человека, в различных видах деятельности и общественных отношений. Однако лишь познание через обучения может приобретать четкую форму в специфической, свойственной только человеку учебно-познавательной деятельности, которая затрагивает, например, выполнение таких предметно-практических действий в учебном процессе, как экспериментирование, конструирование, проектирование, решение исследовательских задач.

Проблема активизации учебно-познавательной деятельности через обучение относится к числу ведущих в современной педагогической науке. Ее актуальность обусловлена поиском и необходимостью разработки оптимальных технологий обучения, которые бы позволили вывести студентов – будущих специалистов – на уровень самообразования и саморазвития, так как становление личности будущего учителя и совершенствование его профессионального мастерства выходят за рамки образовательного пространства вуза, происходит постоянно всю его жизнь.

Активность личности в обучении проявляется как со стороны студентов, так и преподавателя. При этом для положительного результата обучения у студентов она не должна быть принуждаемой – должна стать актом, побуждающим к ней, где обучение – личностно-опосредованный процесс взаимодействия преподавателя и студентов, направленный на достижения единой образовательной цели. Функция преподавателя при этом заключается в управление процессом усвоения знаний и способов деятельности, а студента – овладевать ими.

Естественно, активность личности в обучении должна быть направлена на особые ее виды и способы, в результате которой формируются мотивация к учению, умения и навыки мыслительной деятельности.

Особенности мотивации, как ведущего фактора регуляции активности личности в учебно-познавательной деятельности зависит, как отмечает П.М. Якобсон, от индивидуальности личности: от потребности в достижении успеха или, наоборот, от лени, пассивности, нежелания совершать усилия над собой, устойчивости к неудачам и т.п. [472]

Положительный результат активности определяет высшие эмоции, связанные с познавательными процессами, такими как любознательность, пытливость, чувство радости от удачной мысли, решения задачи и т.п., которые лежат в основе сохранения и систематизации познавательных интересов, что в итоге стимулирует активность в учебно-познавательной деятельности.

Отсутствие или снижение мотивации к учению происходит вследствие несформированности навыков учебно-познавательной деятельности, которая в свою очередь приводит к снижению эффективности обучения.

Степень развития мотивация к учению, а также логика процесса обучения обуславливают следующие уровни активности личности в нем:[473]

– активность воспроизведения, которая характеризуется стремлением обучаемого понять, запомнить, воспроизвести знания, овладеть способами их применения по образцу;

– активность интерпретации, которая связана со стремлением обучаемого постичь смысл изучаемого, установить связи, овладеть способами применения знаний в измененных условиях;

– творческая активность предполагает устремленность обучаемого к теоретическому осмыслению знаний, самостоятельному поиску решения проблем, интенсивному проявлению познавательных интересов.

---

[471] Фельдштейн Д.И. Возрастная и педагогическая психология. М., 2002. 432 с.

[472] Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб., 2002. 512 с.

[473] Шахмартова О.М. Активные методы обучения: учеб. пособие. 2-е изд. Пенза, 2011. 131 с.

Особое значение в решении проблемы активизации учебной деятельности студентов приобретает дальнейшее совершенствование форм и методов обучения в направлении активизации познавательной деятельности студентов. Психологов, педагогов и преподавателей постоянно волновал вопрос о том, какими путями, методами достигается усвоение знаний, как развивать творческую активность обучающихся. Поэтому в процессе развития педагогики и практики обучения исследователи кропотливо отбирали и проверяли наиболее эффективные формы, методы, приемы и средства обучения.

Сегодняшняя задача образования заключается в обучении студентов умению самостоятельно действовать в условиях все более развивающейся информационно-образовательной среды, рациональному использованию информационного потока. Для этого необходимо создавать им возможности и условия для непрерывной интеллектуальной, творческой, самостоятельной работы.

Метод формирования готовности восприятия учебного материала представляет собой одно или несколько заданий или упражнений, направленных на подготовку студентов к выполнению основных заданий и упражнений на занятии.

Немаловажную роль в развитии познавательного интереса у студентов играет подбор яркого, занимательного, образного учебного материала и добавление его в общий комплекс учебных заданий и примеров. Данный метод формирует позитивное отношение к учебной деятельности и является первым шагом на пути развития познавательного интереса. Одним из приемов, входящих в данный метод, можно назвать метод создания занимательных ситуаций на занятиях - введение в учебный процесс занимательных примеров, экспериментов, парадоксальных фактов.

Творчество является одной из наиболее движущих причин развития познавательного интереса. В качестве примера развития творческих способностей могут служить следующие задания: придумать задания к теме, написать стихотворение, составить синквейн или кроссворд и так далее.

Главной целью активизации является формирование активности обучающихся, повышение качества учебно - воспитательного процесса.

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, способ познания, осуществляемый в форме совместной деятельности студентов. Все участники взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия других и свое собственное поведение, погружаются в реальную атмосферу делового сотрудничества по разрешению проблемы. Одна из целей состоит в создании комфортных условий обучения, таких, при которых студент чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

В ходе диалогового обучения студенты учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на занятиях организуются парная и групповая работа, применяются исследовательские проекты, ролевые игры, идет работа с документами и различными источниками информации, используются творческие работы.

Студент становится полноправным участником учебного процесса, его опыт служит основным источником учебного познания. Педагог не даёт готовых знаний, но побуждает участников к самостоятельному поиску и выполняет функцию помощника в работе.

Прежде всего, интерактивные формы проведения занятий:

- пробуждают у обучающихся интерес;
- поощряют активное участие каждого в учебном процессе;
- обращаются к чувствам каждого обучающегося;
- способствуют эффективному усвоению учебного материала;
- оказывают многоплановое воздействие на обучающихся;

- осуществляют обратную связь (ответная реакция аудитории);
- формируют у обучающихся мнения и отношения;
- формируют жизненные навыки;
- способствуют изменению поведения.

Список литературы:

1. Фельдштейн Д.И. Возрастная и педагогическая психология. М., 2002. 432 с.

2. Нестерова О.В. Педагогическая психология в схемах, таблицах и опорных конспектах: учеб. пособие для вузов. М., 2006. 112 с.

3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб., 2002. 512 с.

4. Шахмартова О.М. Активные методы обучения: учеб. пособие. 2-е изд. Пенза, 2011. 131 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Нажимова А.И.-преп. кафедры начального образования, НавГПИ, Узбекистан
Рустамова С.-студент 2 курса направления начальноеобразования, НавГПИ, Узбекистан

В основе познавательной деятельности лежит познание. Если это постижение действительности и приобретение знаний, тогда в познавательной деятельности активность субъекта, направленная на объект, не модифицирует его, не разрушает и не реконструирует, но отражается им и возвращается к субъекту в виде знания об этом объекте.

Обучение в вузе как целенаправленно организованный педагогический процесс, стимулирующий активную учебно-познавательную деятельность студентов по усвоению и овладению знаниями, умениями, навыками, которые необходимы в будущей профессиональной деятельности, развитие творческих способностей, духовных убеждений и миропонимания, моральных и эстетических взглядов в традиционном понимании рассматривается как двухсторонний процесс преподавания и учения.[474]

Познавательная деятельность в общем смысле – это единство чувственного восприятия, теоретического мышления и практической деятельности. Она осуществляется на каждом жизненном этапе бытия человека, в различных видах деятельности и общественных отношений. Однако лишь познание через обучения может приобретать четкую форму в специфической, свойственной только человеку учебно-познавательной деятельности, которая затрагивает, например, выполнение таких предметно-практических действий в учебном процессе, как экспериментирование, конструирование, проектирование, решение исследовательских задач.

Проблема активизации учебно-познавательной деятельности через обучение относится к числу ведущих в современной педагогической науке. Ее актуальность обусловлена поиском и необходимостью разработки оптимальных технологий обучения, которые бы позволили вывести студентов – будущих специалистов – на уровень самообразования и саморазвития, так как становление личности будущего учителя и совершенствование его профессионального мастерства выходят за рамки образовательного пространства вуза, происходит постоянно всю его жизнь.

Активность личности в обучении проявляется как со стороны студентов, так и преподавателя. При этом для положительного результата обучения у студентов она не должна быть принуждаемой – должна стать актом, побуждающим к ней, где обучение – личностно-опосредованный процесс взаимодействия преподавателя и студентов, направленный на достижения единой образовательной цели. Функция преподавателя при

[474] Фельдштейн Д.И. Возрастная и педагогическая психология. М., 2002. 432 с.

этом заключается в управление процессом усвоения знаний и способов деятельности, а студента – овладевать ими.

Естественно, активность личности в обучении должна быть направлена на особые ее виды и способы, в результате которой формируются мотивация к учению, умения и навыки мыслительной деятельности.

Особенности мотивации, как ведущего фактора регуляции активности личности в учебно-познавательной деятельности зависит, как отмечает П.М. Якобсон, от индивидуальности личности: от потребности в достижении успеха или, наоборот, от лени, пассивности, нежелания совершать усилия над собой, устойчивости к неудачам и т.п. [475]

Положительный результат активности определяет высшие эмоции, связанные с познавательными процессами, такими как любознательность, пытливость, чувство радости от удачной мысли, решения задачи и т.п., которые лежат в основе сохранения и систематизации познавательных интересов, что в итоге стимулирует активность в учебно-познавательной деятельности.

Отсутствие или снижение мотивации к учению происходит вследствие несформированности навыков учебно-познавательной деятельности, которая в свою очередь приводит к снижению эффективности обучения.

Степень развития мотивация к учению, а также логика процесса обучения обуславливают следующие уровни активности личности в нем [9]:

– активность воспроизведения, которая характеризуется стремлением обучаемого понять, запомнить, воспроизвести знания, овладеть способами их применения по образцу;

– активность интерпретации, которая связана со стремлением обучаемого постичь смысл изучаемого, установить связи, овладеть способами применения знаний в измененных условиях;

– творческая активность предполагает устремленность обучаемого к теоретическому осмыслению знаний, самостоятельному поиску решения проблем, интенсивному проявлению познавательных интересов.

Особое значение в решении проблемы активизации учебной деятельности студентов приобретает дальнейшее совершенствование форм и методов обучения в направлении активизации познавательной деятельности студентов. Психологов, педагогов и преподавателей постоянно волновал вопрос о том, какими путями, методами достигается усвоение знаний, как развивать творческую активность обучающихся. Поэтому в процессе развития педагогики и практики обучения исследователи кропотливо отбирали и проверяли наиболее эффективные формы, методы, приемы и средства обучения.

Сегодняшняя задача образования заключается в обучении студентов умению самостоятельно действовать в условиях все более развивающейся информационно-образовательной среды, рациональному использованию информационного потока. Для этого необходимо создавать им возможности и условия для непрерывной интеллектуальной, творческой, самостоятельной работы.

Метод формирования готовности восприятия учебного материала представляет собой одно или несколько заданий или упражнений, направленных на подготовку студентов к выполнению основных заданий и упражнений на занятии.

Немаловажную роль в развитии познавательного интереса у студентов играет подбор яркого, занимательного, образного учебного материала и добавление его в общий комплекс учебных заданий и примеров. Данный метод формирует позитивное отношение к учебной деятельности и является первым шагом на пути развития познавательного интереса. Одним из приемов, входящих в данный метод, можно назвать метод создания занимательных ситуаций на занятиях - введение в учебный процесс занимательных примеров, экспериментов, парадоксальных фактов.

---

[475] Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб., 2002. 512 с.

Творчество является одной из наиболее движущих причин развития познавательного интереса. В качестве примера развития творческих способностей могут служить следующие задания: придумать задания к теме, написать стихотворение, составить синквейн или кроссворд и так далее.

Главной целью активизации является формирование активности обучающихся, повышение качества учебно - воспитательного процесса.

Понятие «современная педагогическая технология» шире, чем понятие «методика обучения». Технология отвечает на вопрос - как наилучшим образом достичь целей облучения, управления этим процессом. Технология направлена на последовательное воплощение на практике заранее спланированного процесса обучения. Проектирование педагогической технологии предполагает выбор оптимальной для конкретных условии системы современных образовательных технологий. Оно требует изучения индивидуальных особенностей личности и отбора видов деятельности, адекватных возрастному этапу развития обучающихся и уровню их подготовленности.

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, способ познания, осуществляемый в форме совместной деятельности студентов. Все участники взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия других и свое собственное поведение, погружаются в реальную атмосферу делового сотрудничества по разрешению проблемы. Одна из целей состоит в создании комфортных условий обучения, таких, при которых студент чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

В ходе диалогового обучения студенты учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на занятиях организуются парная и групповая работа, применяются исследовательские проекты, ролевые игры, идет работа с документами и различными источниками информации, используются творческие работы.

Студент становится полноправным участником учебного процесса, его опыт служит основным источником учебного познания. Педагог не даёт готовых знаний, но побуждает участников к самостоятельному поиску и выполняет функцию помощника в работе.

Прежде всего, интерактивные формы проведения занятий:

- пробуждают у обучающихся интерес;
- поощряют активное участие каждого в учебном процессе;
- обращаются к чувствам каждого обучающегося;
- способствуют эффективному усвоению учебного материала;
- оказывают многоплановое воздействие на обучающихся;
- осуществляют обратную связь (ответная реакция аудитории);
- формируют у обучающихся мнения и отношения;
- формируют жизненные навыки;
- способствуют изменению поведения.

Список литературы:

1. Фельдштейн Д.И. Возрастная и педагогическая психология. М., 2002. 432 с.

2. Нестерова О.В. Педагогическая психология в схемах, таблицах и опорных конспектах: учеб. пособие для вузов. М., 2006. 112 с.

3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб., 2002. 512 с.

4. Шахмартова О.М. Активные методы обучения: учеб. пособие. 2-е изд. Пенза, 2011. 131 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ STEAM ТЕХНОЛОГИЙ

Халикова Гульбахор Исановна, ст. преподаватель НавГПИ, Узбекистан
Салохожаева Фарангиз Амонхужаевна, преподаватель ТФИ, Узбекистан

Аннотация: статья посвящена вопросам педагогического взаимодействия в условиях дистанционного обучения, а также факторам, позволяющим добиться результативности в данной системе образования с применением STEAM технологий.

Annotation: The article is devoted to the issues of pedagogical interaction in the conditions of distance learning, as well as to the factors that allow achieving effectiveness in this education system using STEAM technologies.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, дистанционное обучение, информационные технологии, интерактивность, коммуникация, проектная деятельность, модернизация.

Key words: pedagogical interaction, distance learning, information technology, interactivity, communication, project activities, modernization.

Основным компонентом образовательного процесса считается процесс взаимодействия преподавателя с учащимися. Вне зависимости от типа и условий обучения учебно-познавательная работа студента не может быть изолирована от коммуникации с преподавательским составом и другими обучаемыми. В данном исследовании мы рассмотрим специфику взаимодействия педагогов со студентами в условиях дистанционного обучения.

Под педагогическим взаимодействием мы понимаем процесс, происходящий между обучающим и обучаемым в ходе учебно-воспитательной работы, состоящий из дидактических, воспитательных и социально-педагогических компонентов.

В условиях современного развития образования важнейшее значение приобретает педагогическое взаимодействие в условиях перспективных технологий и систем передачи информации. Знания и навыки преподавателя по использованию информационных и телекоммуникационных технологий являются определяющим фактором в условиях перехода к дистанционному обучении.

Войдя в нашу жизнь, дистанционное образование решило проблему, связанную с общедоступностью образования. Первые программы дистанционного обучения появились в конце XVIII века в европейских странах, когда слушатели вузов самостоятельно осваивали учебный материал, общались с наставниками и сдавали экзамены через переписку по почте.

В условиях современного дистанционного обучения можно выделить несколько типов педагогического взаимодействия, куда входит работа студентов с материалом, представленным в онлайн-курсах, коммуникация со сверстниками-однокурсниками, поддержание обратной связи при помощи электронных средств, работа с компьютером и другими гаджетами, владение и доступ к современным образовательным технологиям.

Это явление изменило облик образования во многих странах мира, расширяя индустрию образовательных услуг благодаря развитию информационных технологию и появлению мобильного интернета и локальных сетей. С развитием информационно-коммуникационных технологий повысилось качество анализа, проектирования и организации новых форм обучения.

Система образования на расстоянии базируется на нескольких принципах, в число которых входит доступность обучения, модернизированные формы представления и организации достоверной информации, а также оценки знаний.

Несмотря на стремительное развитие данной сферы, единой общепризнанной модели дистанционного обучения пока не существует. Это и является одной из причин того, что в данный момент число дистанционных университетов, предлагающих программы обучения

на степень бакалавра и магистра небольшое. В основном популярны ресурсы с корпоративными тренингами и курсами повышения квалификации, предназначенные для развития каких-либо профессиональных навыков. Некоторые университеты, предлагают свои программы в онлайновом режиме, однако не все они считаются полными и целостными онлайновыми вариантами своих программ.

Качественная программа дистанционного образования для студентов должна отвечать требованиям по структуры курса, при котором студенты могли чувствовать вовлеченность в учебный процесс даже больше, чем при традиционном формате. Чтобы достичь такого результата структура курса должна дать возможность студенту самому управлять процессом, определять содержание курса исходя из личных потребностей.

Также к одним из важных компонентов в организации дистанционного образования относятся средства и способы коммуникации, которые должны соответствовать стилю обучения, т.е. проходить в реальном режиме или наоборот – давать возможность студентам выбирать удобное для них время работы.

Студенты, обучающиеся по хорошей программе дистанционного образования не должны чувствовать себя изолированными друг от друга. Обучение должно проходить в атмосфере взаимодействия. Сюда в помощь идут чаты и форумы, онлайновые информационные доски, электронные информационные магазины и другие средства консультирования и поддержки учащихся.

Каждый студент должен иметь возможность прислать преподавателю результаты своей работы над определенной индивидуальной частью изучаемого материала. Преподаватель дает студенту свои комментарии и организует коммуникацию всех обучающихся друг с другом для разбора полученных замечаний, оценок и предложений.

Система дистанционного обучения может существовать с помощью единства нескольких факторов: совместной деятельности, общения и педагогического взаимодействия, организации, управления и проектирования совместной деятельности, мотивации и передачи информации, а также контроля и коррекции самостоятельной деятельности обучаемых [1].

Развитие высокоорганизованного мышления и обучение результативному применению приобретенных знаний в режиме дистанционного обучения в различных сферах осуществляется также посредством STEAM-образования.

Неоднократно учеными отмечалась важность STEAM образования, которая включает в себя естественные науки, технологии, инженерное дело, математику, искусство. Это одни из важнейших направлений XXI века. Современные работодатели отдают предпочтение специалистам, которые хорошо разбираются именно в этих предметных областях. Эта технология способствует интеграции разных направлений, что позволяет обучаемому усваивать отдельные предметы в их взаимосвязи в рамках выполнения комплексных учебных проектов.

Одна из основополагающих задач данного направления – повышение навыков критического мышления у личности, которая может найти ответы на любые вопросы экспериментальным путем, исследуя и применяя свои способности на практике.

Таким образом, чтобы достичь результативного обучения на дистанционном уровне с помощью направлений STEAM необходимо: детальное проектирование деятельности учащихся; интерактивность, организация самостоятельной познавательной деятельности, поэтапная структура дистанционного обучения, с применением модульных технологий.

Поэтапное внедрение данной модели образования, соединяющую пять дисциплин воедино, позволяет обратиться к междисциплинарному и прикладному подходу одновременно. Инновационная образовательная среда дает возможность на профессиональном уровне подготовить студентов к передовому технически развитому миру. Этот своеобразный мост, соединяющий учебный процесс с дальнейшим профессиональный ростом человека.

Литература:

1. Гаврилова Е. Л. Модель педагогического взаимодействия в системе открытого дистанционного профессионального образования взрослых. М., 2003.

2. Хитрова И. В. Педагогическое взаимодействие как средство развития культуры межличностных отношений в образовательном процессе вуза. Рязань, 2006.

3. Чошанов М. А. Инженерия обучающих технологий. М., 2011.

4. Фролов А.В. Роль STEM-образования в «новой экономике» США // Вопросы новой экономики. – 2010. – № 4 (16). – С. 80-90.

5. Сорокина Т. Е. от STEM к STEAM-образованию через программную среду SCRATCH // Современные информационные технологии и ИТ-образование. - 2015. -Т. 11. - № 1. - С. 362-366.

ЎЗБЕКЛАРНИНГ ДАФН ВА ТАЪЗИЯ МАРОСИМЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ БАЪЗИ УРФ-ОДАТЛАР (ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ЎЗБЕКЛАРИ МИСОЛИДА)

Ходжанов М.И.-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти, Нукус шаҳри.

RESUME. Uzbeks living in Karakalpakstan differ from other ethnic groups by their unique nationality, national customs, traditions and mentality. On the basis of the studied materials, it was found that the funerals of Uzbeks living in the territory of Karakalpakstan have local features. The Uzbeks living in Karakalpakstan have a custom of keeping the dead at home until the end of the 20th century, called tuneme or guzet. It is interesting that in Khojayli, Takhiatash and Kungrad Uzbeks the coffin is called "horse" and it is made of wood for each deceased. In the Uzbeks of the region, those who go to wash the corpse pay special attention to their cleanliness before cleaning the corpse, and then start washing the corpse. Funerals of Uzbeks in the region differ from those of Uzbeks living in other regions in rituals, customs, and beliefs.

Хар бир миллат урф-одат, маросим ва ўзига хос анъаналарга хос бўлган миллийлик, маънавий ҳаётни, ўз менталитетига эгалиги билан бошқа этнослардан ажралиб туради. Ана шундай ўзига хос бўлган ўзликни биз Қорақалпоғистонда яшайдиган ўзбекларнинг ҳаётида ҳам кўришимиз мумкин. Биз сўз юритмоқчи бўлган бу ўзбек этноси минтақаларда яшайдиган ўзбеклардан урф-одат ва маросимларида умумийлик ва фарқли жиҳатлари билан ажралиб туради. Уларни шу кунга қадар нашр қилинган этнографик асарларда ва бизнинг Қорақалпоғистон ўзбек қишлоқларида олиб борган дала тадқиқотларимизни таққослаш билан бу фарқларни ўрганишимиз мумкин.

Қорақалпоғистонда яшайдиган ўзбекларда инсон жон топширар олдидан, унинг яқинлари ва оила аъзолари билан видолашадилар. Агарда узоқ ўлкаларда ёки чет давлатларда касалнинг фарзандлари, қариндошлари бўлсалар улар зудлик билан чақириб олинади. Чунки, минтақа халқларида, шунингдек, ўзбекларда марҳумнинг сўнги тилаклари ёки васиятлари яқинларига айтилади. Бу одат *«ирзалашиў»* деб номланади.

Касал инсон жон топширар олдидан оила аъзолари унинг пахтани намлаб сув томчиларини лабига теккизиш одати бор. Халқ орасидан йиғилган маълумотларга қараганда, бундай ҳолатда инсон лабига сув теккизилса, унинг чанқоғи қондирилади экан[476]. Баъзи халқнинг эътиқодий қарашларига қараганда, жон топширмоқчи бўлган одамнинг лабига сув теккизиб турилмаса, шайтонлар касал кишига сув бериб унинг «иймон»ини олиб кетармиш ва у «нариги дунё»га «иймонсиз» кетади деген тасаввурлар ҳам мавжуд[477].

Қорақалпоғистон ўзбекларида инсон жони чиқар олдидан мулла ислом ақидалари асосида дуаларни ўқийди. Бу одат халқ орасида *«ийманын үйириў»*, деб номланади. Унда

[476] М. Ходжановнинг дала ёзувлари, Қўнғирот тумани. 2020-йил, №2.
[477] М. Ходжановнинг дала ёзувлари, Тахиаташ тумани. 2021-йил, №10.

қуйидаги сўзлар калима «Калимаи шаҳодат (гувоҳлик калимаси, иқрорлик калимаси) (أَشْهَدُ اللهُ إِلَّا إِلَهَ لَا أَنْ، وَرَسُولُهُ عَبْدُهُ مُحَمَّدًا أَنَّ وَأَشْهَدُ) «Ашҳаду аллаа илааҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан ъабдуҳу ва Росуулуҳ». Яъни, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқлигига ва Муҳаммад Аллоҳнинг бандаси ва Расули эканига гувоҳлик бераман, деген сўзлар дастлаб мулла томанидан 3 марта айтилади, сўнг дунёни тарк этмокчи бўлган инсон такрорлайди[478].

Қорақалпоғистонда яшайдиган ўзбекларда майит бир неча кўн ўз ўйида сақланади. Албатта, бу ислом ақидаларига зид бўлишига қарамасдан одат тариқасида халқ ичида хануз яшаб келмоқда. Албатта ўликни бундай асраш динимизда қораланган бўлиб, инсон эрталаб ўлган булса, шу куни, агарда кечқурун ўлган бўлса, эртасига дафн қилиниши тўғрисида айтилган[479]. Аммо биз олиб борган дала тадқиқотларимиз натижасида бундай холатларни учратмадик. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш жоизки майитни асраш халқ орасида баъзи қийинчиликларни яратади. Масалан: ёзнинг иссиқ жазирама кунларида уни сақлаш баъзи қийинчиликларга сабаб бўлиши мумкин. Аммо, шундай иссиқ ҳавода ҳам ўликни бир неча кун асрашга ҳаракат қилиб, чораларини кўрадилар.

XX асрнинг оқирага қадар булган ўликни асраш одати *«тунеме»* ёки *«гузет»* деб номланади. Бу одатга кўра, агарда эр киши оламдан ўтса, эр кишилар, аёл киши оламдан ўтсалар, аёллар тарафидан мархумни тундан тонг отгунга қадар ёнида ўтириб чиқадилар. Бизнингча бу 3 кунга яқин вақт ичида ўликни ўз уйида меҳмон қилиш қадимги эътиқодий қарашлардан мерос удум булса керак. Машхур инглиз олимаси Мери Бойснинг таъкидлашича, қадимги зороастризм динига сиғинувчиларнинг эътиқодий қарашларига қараганда, мархумнинг арвоҳи 3 кун мобайнида ерда айланиб юради. Кейин нариги дунёга кетади деган қарашлар мавжудлигини ёзиб қолдирган[480].

Майит бир неча кун тунаганидан кейин уни дафн қилиш тараддудига тайёрланиладилар. Биринчи навбатда майитни ювиш ишлари бошланади. Минтақада яшайдиган ўзбекларда майитни ювишнинг икки хил анъана асосида покланадилар. Биринчи жанубий ҳудудларда мархмумни ғассоллар («*ўлик ювғич*») тарафидан ювилса, Қўнғирот, Хўжайли, Тахиятош туманларида асосан ўликнинг яқин қариндош ва биродорлари тарафидан ювиладилар. Уларни *«сўйекке енгенлер»* деб атайди[481] . Майитни яқин қариндошлари ювиши қадимги туркий халқлар анъанасидан мерос бўлиб, *«Суягимизни бировга ушлатмаймиз»,* - деган ибора борлигини рус этнограф олимаси Х. Кармышева ўз мақоласида таъкидлаб ўтган[482].

Ўликни ювганда эр кишини эркаклар, аёл кишини аёллар ювадилар. Ахборотчиларнинг бизга берган маълумотларига қараганда, майитни асосан, 5, 7, 9 одам бўлиб ювиши кераклигини таъкидлайди. Яъний, ўликни ювганда одамлар сони тоқ бўлишига қатий амал қилади. Шуниси қизиққи, майитнинг ўзи ҳам ўликни ювадиган одамлар билан бирга ҳисобга олинар экан. Лекин кичкина чақалоқ ёки ёш бола оламдан ўтса уни битта одам ювиши бизга маълум бўлди. Хўжайли туманида ўтказилган дала тадқиқотларимизда ўзбек оилаларида аёл киши оламдан ўтиб, уни ювиш пайтида аёл «халпа» ларнинг босчилигида амаллар бажарилишини аниқладиқ[483].

Майитни ювиш бугунги кунимизда ислом ақийдалари асосида амалга оширилади. Бу амалларнинг бажарлишининг асосий вазифа жасадни поклаш мақсади ётганлигини кўришимиз мумкин. Минтақа ўзбекларида майитни ювушга кирган кишилар ўликни поклаш олдидан аввало ўзларининг тозалигига алоҳида эътибор қаратадилар, кейин ўликни ювишни бошлайдилар[484]. Динимизда ўликни ювиш тўғрисида шундай ёзилган, «Майитни

---

[478] М. Ходжановнинг дала ёзувлари, Тахиаташ тумани. 2020-йил, №1.

[479] Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис. Ал-жомиъ Ас-саҳиҳ. 1-жилд. Ташкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997.

[480] Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М.: Наука, 1987. – 302 с.

[481] М. Ходжановнинг дала ёзувлари, Тахиаташ ва Қўнғирот туманлари 2020-йил, №1., 4.

[482] Кармышева Б.Х. Архаическая символика в погребально-поминальной обрядности узбеков Ферганы // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. – М., 1986. – С. 139-181.

[483] М.Ходжанов дала ёзувлари, Тахиаташ тумани. 2021-йил, №11.

[484] М.Ходжанов дала ёзувлари, Тахиаташ тумани. 2021-йил, №11.

тоқ ювингиз, уч марта ёки беш марта ёки етти марта» ювиш тўғрисида ёзилган,… шунингдек «Аввал ўнг аъзоларидан ва тахоратда ювиладиган жойлардан бошлаб ювингиз!»[485]. Ахборотчиларимизнинг берган маълумотларига қараганда, 7, 9, 11 қумғон сув билан майит тозаланар экан. Ўликнинг жарохати бўлса, ёки қон кетган холатларида сувнинг миёрига амал қилмаслигин таъкидлайдилар[486].

Мархумни юувинтириб бўлинганидан сўнг, қилинадиган амал бу майитни кафанлаш одати хисобланади. Ислом ақидаларида кафанлаш тўғрисида шундай ёзилган: «Расуллоҳ саллаллоҳу алейҳи ва салламнинг муборак жасадларини уч эн яманий оқ сурп билан кафанлашди. Кафан остида на куйлак ва на салла бор эрди»[487]. Бундан кўриниб турибдики кафан асосан оқ матода бўлган экан. Лекин «Ислом энциклопедияси»да кафаннинг оқ, яшил ва қора матоларда бўлиши мумкинлиги ҳақида ёзилган[488]. Минтақа ўзбекларида кафанга асосан оқ сурп билан кафанлайди. Дала тадқиқотларимизда ахборотчиларнинг берган маълумотларига қараганда, асосан эр кишиларга 18, аёл кишига 20 метр атрофида мато ишлатилади[489]. Исломий ақидага кўра, мусулмон эркак учун 3 бўлак, аёл киши учун 5 бўлак мато ила кафанлаш керак хисобланади[490].

Майит кафан билан ўралганидан сўнг, тобутга солинади. Ислом динида тобутни «тобут» деб номланса, минтақа ўзбекларида *«ат» (от)* деб тилга олинади. Бизнинг объектимиз бўлган Хўжайли, Тахиятош ва Қўнғирот туманларида ҳар бир кишига алоҳида тобут ясалади. Аммо Қорақалпоғистонинг жанубий ҳудудларида эса, қабристон тобутларидан фойдаланилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш жоизки, минтақа ўзбекларининг дафн маросимлари бошқа ҳудудларда истиқомат қиладиган ўзбек этносидан маросимларда, одатларда ва эътиқодийда карашларда фарқли жихатлари билан ажралиб туради. Бундай одатлардаги фарқлар бу бир миллат вакилларининг бир-биридан олис ўлкаларда яшаши ва бир миллатнинг этнографиясининг рангбарангли, жозибадорлик тарафларининг мавжуд эканлигин кўрсатади. Шу сабабтан Қорақалпоғистон ўзбекларининг дафн маросимларини ўрганиш зарур бўлган масалалардан бири ҳисобланади. Шу сабабдан мазкур масалада изланишлар олиб боришга ҳаракат қилдик.

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARI VA UNDAGI DINIY-TASAVVUFIY MANZUMZLAR

Temirova A J.-
Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotation: *This article is based on the teachings of Ahmad Yassavi and the analysis of the concept of the perfect man and the analysis of the perfect man, his belief in religion, the education of the soul and so on, which was put forward in the book "Devoni Hikmat".*

Ahmad Yassaviy ta`limotiga ko‘ra axloqiy kamolotga erishgan oshiq “mol-udavlatga rag‘bat qilmaydigan”, g‘aflatdan yiroq ogoh kishidir. Zotan, ma’nan uyg‘oq insonga Alloh yaqin bo‘lur. Bunday insonlarning “ko‘ngli siniq, ko‘zi yoshli”dir. Ko‘z yoshi to‘kish “Devoni hikmat”da qayta-qayta takrorlanadigan hatto Yassaviya darveshlaridan kamolotga erishish yo‘lida talab etiladigan holatdir. Asl ishqqa faqat shu yo‘l bilan erishiladi.

[485] Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис. Ал-жомиъ Ас-саҳиҳ. 1-жилд. Ташкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – Б. 560.
[486] М.Ходжанов дала ёзувлари, Тахиаташ тумани. 2021-йил, №11.
[487] Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис. Ал-жомиъ Ас-саҳиҳ. 1-жилд. Ташкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997.
[488] Ислом энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – 320 с.
[489] М. Ходжановнинг дала ёзувлари, Қўнғирот тумани Қангли қишлоғи.2020-йил, №2.
[490] Ислом энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – 320 с.

“Devoni hikmat”da o‘sha davr uchun ham, hozirgi zamon uchun ham dolzarb hisoblangan komil inson mavzusi alohida o`rinni egallagan. Yaratuvchi insonni boshqa jonzotlardan ongi, fikrlashi bilan farqlagan. Shu bois inson faqatgina o‘z oldida emas, balki o‘zga mavjudotlar qarshisida ham mas’uldir. Buni ilohiy bir qoida sifatida qabul qilgan Yassaviy va uning izdoshlari boshqalar bilan bo‘lgan munosabatlarda, ularning qaysi din va e’tiqodga mansub bo‘lishiga qaramasdan, kamtarlik va o‘ta nazokat bilan muomala qilishni o‘zlarining burchi deb bilganlar. Ushbu tushunchani e’tirof etgan holda tuproq kabi hokisor va yumshoq ko‘ngilli bo‘lishini ilgari surganlar. Bu esa insonning yaxshi tarbiyalanishiga, aniqrog‘i Yassaviya ma’rifat maktabi ta’lim-tarbiyasini olishiga bog‘liqdir. Buning uchun inson hech qanday qiyinchilikdan qochmasligi kerak. Yaxshi ta’lim-tarbiya olish yo‘lida g‘ayrat ko‘rsatib, zarur bo‘lsa g‘urbatda kezib, ham nazariy, ham amaliy tajribasini orttirib, ruhini yuksaltirishi zarur. Ana shundagina faqat o‘zi uchun emas, balki atrofidagilarga ham xizmat qilib to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatadi.

Komil inson tushunchasi Yassaviy ta`limotida ma’naviy kamolotga erishish va axloqan yuksalishni maqsad qilib qo‘ygan komil insondir. Bugun ham faqatgina moddiy hayotlarini boyitish uchun harakat qilgan va yolg‘iz o‘zini o‘ylab atrofdagilarga loqayd qaraydigan xudbin kishilar Yassaviy tarbiyasiga albatta muhtojdirlar.

Biz bugungi kunda komil inson tushunchasini bugungi kun hayot tarzidan, bugungi kun yoshlarini qiziqtirgan masalalardan uzoqlashmagan holda talqin etishimiz kerak. Buning uchun Yassaviy tariqati, ularda ilgari surilgan komil inson tushunchalarining ahamiyati juda katta.

Yassaviy “turk shoirlarining dohiylaridan”, deb ta’riflagan Abdurahmon Sa’diy yozadi: “Yassaviy turk qavmlarining haqiqiy ma’nosi bilan chin shoirlaridan (lirik) va klassik shoirlaridandir. Ul g‘oyat hassos, ilhom va xayoli g‘oyat tabiiy va yengil o‘qishli bir shoirdir. Yassaviyning yuragi butun umriga ruhiy va ma’naviy ishq lovullab yonaturg‘on she’riy bir o‘tdir”[1].

Ahmad Yassaviy birinchi bo‘lib hikmatnavislik an’anasini boshlab bergan ijodkor. Yassaviy hikmatlarining bosh fazilati va xosiyati shundaki, ular, eng avvalo, she’rxonni Birlik kuchiga ishontiradi, ilohiy Birlik shavqi bilan ko‘ngulni poklaydi. Yassaviy hikmatlarini o‘qigan kishi go‘zal axloq va yaxshi amal, yuksak orzu muhibiga aylanadi, asta-sekinlik bilan bo‘lsa-da, o‘tkinchi dunyo da’volaridan yiroqlashib, ma’no va mohiyatga yuz buradi. Chunki Ahmad Yassaviy ko‘zlagan bosh maqsad orifona maqsad bo‘lgan. Shuning uchun u o‘z ijod namunalariga hikmat nomini bergan.

Ahmad Yassaviyni asosan, bizgacha hikmatlari yetib kelgan. Diniy-tasavvufiy manzumalar X asrdan e’tiboran “Hikmat” deb atalganini M.F.Kuprulizoda alohida ta`kidlab o`tadi. Mutasavvuf shoirlar, jumladan, Ahmad Yassaviy uchun ham hikmat laduniy mohiyatga egadir. Forobiyning ta’kidlashicha, hikmat beshigi faylasuflarning ongi emas, payg‘ambarlarning ko‘nglidadir. ya’ni ilmi g‘aybi haqoyiq va ilohiy sirlarni kashf etmoq va ifodalamoq mazmuniga teng.“Adabiyotshunos olimlarimizning ta’kidlashicha, “Yassaviyning o‘zi “Devoni hikmat” nomi bilan bir kitob yaratmagan. Ushbu nodir asar uning murid va izdoshlari tomonidan tartib berilgan. Lekin bu narsa hikmat majmuasining Yassaviyga aloqasi yo‘q degan da’voni ilgari surishga asos bermaydi”[1].

“Devoni hikmat” kitobi hanuzgacha tariqat, ma’rifat, haqiqat sirlari yoritgan. Unda ilohiy ishq va oshiqlik, ma’rifat va oriflik saodati, fanodan baqoga yetishish tushunchalari nihoyatda samimiy va ta’sirli ohanglarda yoritib berilgan.

Yassaviydan keyin ham uning hikmatnavislik an’anasi yaqin kunlargacha davom etib kelindi. “Devoni hikmat”ning turli yillarda ko‘chirilgan va chop etilgan nusxalarida hikmatlarga naziralar bitib qoldirgan Qul Sulaymon ota, Ne’matulloh, Xolis, Qul Ubaydiy, Darvesh Ali, Qul Naziriy, Shamsiy kabi adiblar yassaviya hikmat maktabining ilg‘or vakillaridir.

Yassaviydan keyin “Nasabnoma”, “Risola dar tarjimai Ahmad Yassaviy”, “Mir’otul qulub”, “Hadiqat ul-orifin”, “Hujjatul abror”, “Javohir ul-abror”, “Lamahot”, “Silsilai nisbati

[1]Ibrohim Haqqul. Ahmad Yassaviy. T.: 2001. 13-bet.
[2]Ibrohim Haqqul. Yassaviy va yassaviyshunoslik: natija va bahslar/ ijod iqlimi. T.: 2009y. 111 –b.

mashoyixit-turk” kabi bir qator qadimiy asarlarda uning hayoti, ijodi, tariqati hamda ma’rifiy-irfoniy fikr-qarashlariga o‘rin ajaritlgan.

Yurtimiz mustaqillikka erishgandan keyin Ahmad Yassaviyning hayoti, tariqati va she’riyatiga doir bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, uning turkiy she’riyat taraqqiyotidagi xizmatlari hali to‘la ko‘rsatib berilganicha yo‘q. Bu faqat o‘zbek olimlari tomonidan hal qilinadigan ish bo‘lmasdan, uni turkiy tilli xalqlarning olimlari hamkorlikda amalga oshirmoqlari lozim.

Yassaviy o‘z fikr-qarashlarini xalq ommasiga asosan, she’riy shaklda hikmatlari orqali yetkazdi. Bu og‘zaki she’rlarni o‘zidan keyin muridlari nasldan naslga yetkazib keldilar. Yassaviyning bugunga qadar yetib kelgan asari “Hikmatlar” majmuasidir. Bu kitobning bevosita Yassaviy qalamiga mansubligi haqida turli fikr-mulohaza va ehtimollar bor. Chunki Yassaviy yashagan davrda uning sermazmun hikmatlari mukammal “Devoni hikmat” holiga keltirilmagan, bir necha qo‘lyozma tarzida ko‘paytirilgan, xolos. Lekin qo‘lyozma va tosh bosma nusxalar tadqiq etilsa, ularning bir-biridan farqli tomonlari seziladi. Chunki Ahmad Yassaviy tomonidan aytilgan hikmatlarni uning muridlari yozib olganlar. Keyinchalik bu she’rlar to‘planib, kitob holiga keltirilgan. Bu asarlar qo‘ldan-qo‘lga o‘tgan, odamlar yod olishgan, Yassaviya darveshlarining yig‘inlarida hikmat o‘qish yoki yoddan aytish yassaviylik an’anasiga aylangan. Shunday jarayonlar mobaynida hikmat aytuvchilarning o‘z so‘zlari ham hikmatlar orasiga qo‘shilib ketgan. Shunday bo‘lsa-da, Yassaviyning hayoti, dunyoqarashi va kashf-u karomatlariga doir ko‘plab muhim ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan “Devoni hikmat” birlamchi manba sifatida milliy-tarixiy va adabiy qimmatini hech qachon yo‘qotmaydi.

“Devoni hikmat” asarida ilgari surilgan komil inson, insonning diniga bo`lgan e`tiqodi, nafs tarbiyasi va shunga o`xshash masalalar asarning asosiy g`oyasini tashkil etadi. Buni ilohiy bir qoida sifatida qabul qilgan Ahmad Yassaviy kamtarlik va o‘ta nazokat bilan muomala qilishni o‘zining burchi deb bilgan. Ushbu tushunchani e’tirof etgan holda tuproq kabi hokisor va yumshoq ko‘ngilli bo‘lishni ilgari surgan. Bu esa insonning yaxshi tarbiyalanishiga, ta’lim-tarbiya olishiga bog‘liqdir. Buning uchun inson hech qanday qiyinchilikdan qochmasligi kerak.Yaxshi ta’lim-tarbiya olish yo‘lida g‘ayrat ko‘rsatib, zarur bo‘lsa g‘urbatda kezib, ham nazariy, ham amaliy tajribasini orttirib, ruhini yuksaltirishi zarur. Ana shundagina faqat o‘zi uchun emas, balki atrofidagilarga ham xizmat qilib to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatadi.

Ahmad Yassaviy ijodidagi komil inson ma’naviy kamolotga erishish va axloqan yuksalishni maqsad qilib qo‘ygan komil insondir. Bugun ham faqatgina moddiy hayotlarini boyitish uchun harakat qilgan va yolg‘iz o‘zini o‘ylab atrofdagilarga loqayd qaraydigan xudbin kishilar Ahmad Yassaviy tarbiyasiga albatta muhtojdirlar. Yosh avlod Ahmad Yassaviyning komillik g‘oyalarini zamonaviy dunyoqarashdan ajratmagan holda teran tushunib yetsalargina ko‘zlangan oliy maqsadga erishishlari shak-shubhasizdir.

Ahmad Yassaviy “Devoni hikmat” asari orqali o‘z fikr-qarashlarini xalq ommasiga asosan, she’riy shaklda yetkazdi. Keyinchalik bu kitob holiga keltirilgan. Bu asar qo‘ldan-qo‘lga o‘tgan, odamlar yod olishgan. Bugungi kunda jamiyatimizda komil inson tushunchasi dolzarblik kasb etayotgan bir paytda Ahmad Yassaviy hikmatlarining tarbiyaviy ahamiyati juda katta.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat” asari o‘zbek mumtoz adabiyotimiz tarixida o`ziga xos xususiyatga ega. Chunki mumtoz adabiyotimiz tarixida tasavvufona ruhda yozilgan, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan asarlar sanoqligina.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Rustamov E. Ahmad Yassaviy hikmatlarida tarix va hayot sadosi // O‘zbek tili vaA adabiyoti. Toshkent, 1972. 4-5 sonlar.
2. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Toshkent, 1990. 256 bet.
3. Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. Toshkent, 1991. 268 bet.
4. Xoja Ahmad Yassaviy Devoni hikmat. (Yangi topilgan namunalar). Toshkent, 2005. 188 bet.
5. Xoja Ahmad Yassaviy: hayoti, ijodi va an’analari. Toshkent, 2001.336 bet.

NAVOIY ASARLARIDA TASAVVUF TA‘LIMOTI VA KOMIL INSON G‘OYASI

Tursunova M.A.-
NavDPI, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti

Annotation: The article reveals views on the perfect man in mysticism. The main characters of Alisher Navoi's epic "Khamsa", their psyche and ways to maturity are shown.

Sharq xalqlari tamadduniga o‘zining o‘lmas va bebaho asarlari bilan kuchli ta’sir ko‘rsatgan millatimizning faxr-u iftixori, ulug‘ mutafakkir shoir Hazrat Alisher Navoiy inson va uning kamoloti, komil inson haqidagi qarashlari talqinini ulkan ijodiyoti bag‘riga singdirib yuborganini deyarli barcha asarlarida u yoki bu holda namoyon qilganini kuzatiladi.

Navoiy o‘z ijodi bilan o‘zbek adabiyotining so‘nggi rivojini belgilabgina qolmay, Movaraunnahr va Xurosonning butun manaviy madaniyati taraqqiyotiga juda katta tasir ko‘rsatdi. Uning asarlari, sheriyati qayta-qayta tekshirilib, xalq orasida keng tarqalib, shoirlar uchun maktab vazifasini o‘tadi, madrasalarda keng o‘rganildi.

Alisher Navoiy ijodini o‘rganish, uning ilmiy tahlili bo‘yicha so‘nggi yillarda qator tadqiqotchilar ish olib bordilar va bugungi kunda ham Navoiyning merosi ko‘pgina olimlarimizni ilhomlantirib kelgan. Hozirda maktablar, xiyobonlar, ko‘chalar buyuk shoirimiz nomi bilan nomlanadi. Uning nomida O‘zbekiston Davlat mukofoti tasis etilgan. Ham ijtimoiy, ham ma’naviy-ma’rifiy hayotda adabiyotning mavqei benihoya balandligi shundaki, u kishining his-tuyg‘ularigagina emas, balki tafakkuri va shuuriga, fikrlash tarzi va o‘zaro insoniy munosabatlariga, uning irodasiga bog‘liq bo‘lmagan holda ta’sir o‘tkazadi. Eng yaxshi badiiy asarlar butun insoniyatning, ayniqsa, yoshlarning sodiq do‘sti, zero ular qalbini yuksak va olijanob tuyg‘ular bilan to‘ldirishda, yana ham muhimi, ularni ezgu ishlarga ilhomlantirish, o‘quvchilarda Vatan, xalq oldidagi burch hissini yuksaltirishda yetakchi omildir. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning asarlari bu borada beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shoirning boy merosidan bahramand bo‘lish bizning komil inson bo‘lib ulg‘ayishimizda muhim rol o‘ynaydi. Navoiyning o‘zi ta’kidlaganidek, tarbiyaning maqsadi – yosh avlodni xalqparvar, bilimli, yaxshi fazilatli qilib yetishtirishdir.

Alisher Navoiy VI asr ilgari bugungi kun o‘zbek xalqining buyuk kelajak sari intilayotgan yoshlariga qarata aytilgan bashorat tarzidagi fikrlari desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Alisher Navoiy ijodi bitmas-tuganmas xazina, uni chuqur o‘rganish, bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bugungi kun tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasidagi dolzarb masalalardan sanaladi. Navoiyshunoslik sohasini kelgusidagi taraqqiyotiga keng yo‘l va imkoniyat tug‘ilgan bugungi mustaqillik davri shoir ijodini har tomonlama tadqiq etishni taqozo qiladi.

Hazrat Navoiy ijodining mavzu ko‘lami keng, biror mavzuyining e’tiboridan chetda qolmagan, barchasiga u yoki bu darajada murojaat qilgan, o‘z munosabatini bildirgan. Alisher Navoiy ijodi barhayotligining siri shundaki, u azaliy va abadiy mavzularni yuksak mahorat bilan qalamga oldi, o‘z asarlarida hamma davrlar uchun dolzarb mavzular, o‘lmas insonparvar g‘oyalarni ko‘tarib chiqdi. Adabiyotshunos I. Haqqulov aytganlaridek: “Navoiy shohning ham, gadoning ham, oshiqning ham, orifning ham, hamma-hammaning shoiri. Navoiy she’riyatidan kim nimani axtarsa, shuni topadi. Fikran va ruhan kim nimaga talabgor bo‘lsa,unda barchasi mavjuddir. Hatto zolim va johil, nodon va gumroh Navoiy she’rlaridan shifo topadi. Chunki Navoiy she’riyatida bitta bosh maqsad bor – komillik”. [1]

Haqiqatan ham, Navoiyning butun bir hayot yo‘li, ulkan adabiy merosiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, uning inson zoti komillik darajasiga erishuvi haqidagi orzulari tajassumini ko‘ramiz.

[1]Haqqulov I. Ijod iqlimi. –Toshkent: “Fan”, 2009. –B.159.

Bilamizki, Hazrat Navoiy turkiy adabiyotda birinchi bo‘lib “Xamsa” yaratgan ijodkor sanaladi. Daho shoir o‘z “Xamsa”sida insonni ulug‘ladi, uning sharaf - shonini yuksaklarga ko‘tardi, insoniy fazilatlarni rangin bo‘yoqlarda badiiy aks ettirdi. Shuning bilan birga, insoniyatni halokat yoqasiga yetaklovchi illatlarni ham qoraladi. Asarda o‘sha davr ijtimoiy turmushi, xalq hayoti, urf-odatlari, din-diyonat, axloq-odob haqidagi qarashlar o‘z aksini topgan.

Besh dostondan, ya’ni falsafiy-didaktik ruhdagi “Hayrat ul-abror”, ishq asosiy mavzusi bo‘lgan “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, oshiqlik va shohlikni bir tanga sig‘masligini isbotlab bergan “Sab’ai sayyor”, xalqning odil shoh haqidagi azaliy orzulari o‘z aksini topgan “Saddi Iskandariy”dan iborat ulkan xazinada Navoiy o‘z uztoz-u salaflariga ergashib “Xamsa” yozish an’anasini davom ettiribgina qolmay, unda o‘z davriga oid ijtimoiy masalalarni ham ko‘tarib chiqdi. Bu masalalar o‘sha davrda ham, hozir ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q.

“Xamsa” dostonlarining har birida o‘ziga xos uslub, masala va muammolar bor. Ammo asosiy mavzu – komil inson. Hazrat Navoiy insonni komillik rutbasidan tubanlik botqog‘iga uloqtiradigan eng yovuz dushman – nafs, uni insonni qanday yengishi-yu, inson nafsni qanday mag‘lub etishi masalalarini o‘zgacha yo‘sinda yoritib bergan. Insoniyat, jamiyat mavjud ekan, unda ijobiy va salbiy xususiyatlar u yoki bu darajada yashaydi. Navoiy har doim insonlarni yaxshilikka chorlagan. Zamondosh hukmdorlar-u, hamma fuqaro-yu, olim-u fuzalolarga har doim nafsdan tiyilish, dunyo moliga hirs bog‘lamaslik, boriga shukr qilib, bu hayotda pok yashash, insoniylikni yo‘qotmaslik kabilarni uqtiradi. Negaki inson zoti o‘z nafsiga berildimi –imonini yo‘qotadi, imonini yo‘qotdimi –u haqiqiy insonlar safidan chetlashadi.

Ma’lumki, tasavvuf islom diniga asoslanuvchi ta’limotdir. Tasavvuf orqali insoniyat Islom dinining buyuk insonparvarlik, go‘zallik, yaratuvchanlik xususiyatlarini anglab yetdi.

Tasavvuf ta’limotining bosh maqsadi bu komil insonni tarbiyalashdir. Tasavvuf vakillari ruhiy, ma’naviy jihatdan qalb pokligiga erishgan kishini komil inson darajasida ko‘radi. Qalb pokligiga erishishning yo‘li esa bitta – nafsni yengishdir. “Tasavvuf” tushunchasiga ulug‘ shayxlar ta’rif berar ekanlar, nafs masalasiga ham alohida to‘xtaladilar.

“Tasavvuf nima ?”, degan savolga Shayx Nuriy javob berib aytadi: “Tasavvuf – nafs lazzatlaridan voz kechishdir”. Yoki Shayx Safiy Alimshoh javobi bunday : “Tasavvuf nafs manzillarini bosib o‘tishdir”. Shayx Ravim : “Tasavvuf Xudo yo‘lida nafsdan kechmoqdir”. Atoqli so‘fiy shoir Bobo Tohir esa bu ma’noni yanada aniqroq qilib : “Tasavvuf – o‘limi yo‘q hayot va hayoti bo‘lmagan o‘limdir, ya’ni hayvoniy hayotda o‘lmoq va insoniy hayotda yashamoq”, – degan”.[1] Hazrat Navoiy ma’lumki, Naqshbandiya tariqatiga kuchli rag‘bat qo‘ygan. Islom dining yaratuvchanlik, go‘zallik g‘oyalariga amal qilgan, undan kuch olgan, tasavvufdan yiroq bo‘lmagan shoirning ijodida nafs masalasiga tasavvufiy nuqtayi nazardan yondashish yaqqol ko‘zga tashlanib turadi.

Farhod tug‘ilishidayoq ishq bilan tug‘ilib, shu ishq orqali poklanadi. Tasavvufga ko‘ra, ko‘ngilning poklanishi-yu, ishqning ilohiy mohiyat kasb etishi ham o`ziga xos bir ilmdir. Asarda Boniy, Moniy, Qoran kabi obrazlar shunchaki hunarmand ustalar emas, ramziy ma’noda Farhodga ko‘ngil poklash sirlarini o‘rgatgan piri komillarni tasvirlagan. Inson nafsga berilmaslik uchun, avvalo, halol mehnat bilan kun ko‘rmog‘i, kasb-korga ega bo‘lishi kerak. Farhod shohning o‘g‘li bo‘lgani uchun mehnat qilishga majbur emas edi. Lekin u ko‘pchilik shoh-u shahzodalar kabi aysh-ishratga berilmasdan, Boniy, Moniy,Qoran kabi uztozlaridan kasb-hunar o‘rgandi. Vaqti kelib bu uning o‘ziga ham, xalqqa ham foyda keltirdi, yordam berdi. Shu o‘rinda Suqrot, Xizr, Suhaylo kabi pir-u uztozlar ham Farhodning komil inson bo‘lib yetishuvida muhim rol o‘ynaganini esdan chiqarmaslik lozim. “Suhaylo ham “donoyi ogoh” ko‘ngli bedor odam, u Farhod yengib o`tishi kerak bo‘lgan to‘siqlar – ajdarho va devdan xabar beradi. Ajdarho –nafs timsoli, dev saltanat timsoli. Suhaylo Farhodga ajdarhoni yengish uchun samandar yog‘ini tuhfa etadi……U ishq ramzi”.[1]

Hazrat Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida insoniylikni, ilohiylikni kuylar ekan, odamzodni insoniylik va ilohiylikdan yiroqlashtiradigan eng yomon illatlar –nafs va tamagirlikni

[1] Ziyomuhammedov B. Komillikka eltuvchi kitob. –Toshkent: “ArnaPrint”, 2006. –B.216.

[1] Komilov N. Tasavvuf. –Toshkent:“Movarounnahr”, 2009. –B.184.

qattiq tanqid ostiga oladi. dostonlarini tom ma’noda insoniylik, odamiylik sifatlarini o‘zida mujassam etgan bir butunlik deb oladigan bo‘lsak, undagi g‘oya va timsollar tarbiya hamda insonni to‘g‘ri yo‘lga boshlaydigan ibrat xazinasidir. Shoir ijodiyotida insonlar faoliyatining butun bir manzarasi yaxlit holda tasvirlanadi, ulardagi yaxshi va yomon jihatlar qiyoslanib, insoniylik, komil inson tushunchlariga to‘g‘ri baho beriladi. Bu esa asrlar osha yosh avlod tarbiyasiga muhim ahamiyat kasb etadi.

DINIY QADRIYATLARNING YOSHLAR ONGIDAGI MOHIYATI

Mambetnazarov M.Q.-
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogik Instituti Akademik litseyi 1-bosqich talabasi.

Resume: The article deals with the peaceful idea and tolerance of our religion. The issues of preservation and transmission from generation to generation of our religious values are considered. The role of religion in the preservation and maintenance of peace and peaceful relations of the world is noted.

Dinlar insonlarni hamisha ezgulikka, xayrli ishlarga yo‘naltirgan. Dunyo xaritasida barcha davlatlar, unda istiqomat qiluvchi xalqlarning o‘z dini, urf-odatlari va an’analari bor.

Din – arabcha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida «e’tiqod», «bo‘ysinish» ma’nolarini anglatadi. Din jamiyat hayotida muhim o‘ringa ega bo‘lib, u insonlarni yaxshilikka, o‘zini ruhan va jismonan poklashga, atrofdagilarga naf keltirishga, hayotni qadrlash singari ijobiy his-tuyg‘ularini shakllantiradi.

Din azal-azaldan insonlarni bag‘rikenglikka, tinchliksevarlikka chaqirgan. Markaziy Osiyo xalqlari e’tiqod qilib kelgan Islom dini yuqori insoniy fazilatlarning shakllanishiga xizmat qilgan. Din insoniyatning ma’naviy dunyosi bilan tig‘iz aloqada bo‘lib, uning ijtimoiy hayotida har doim u bilan birga bo‘lib kelgan.

Dinni o‘rganish bu insonning ma’naviy dunyosini o‘rganishdir. Diniy manbalar o‘zida insoniyat tarixida bo‘lib o‘tgan ibratli voqealarni jamlagan bo‘lib, ular insonlarni odob-axloq qoidalariga tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Bu esa, insonning umr so‘qmoqlarida adashmasligi, yaxshi-yomon, oq-qorani anglab etishi va ziyraklik bilan hayot kechirishi uchun asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, insonning turmush tarzi yaxshilanib, jamiyat ham rivojlanadi.

Dinga e’tiqod va vijdon erkinligi masalasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o‘z aksini topgan bo‘lib, u xalqaro huquqiy-normativ talablarga to‘la javob beradi. Har qanday dinga e’tiqod qiluvchi va hech qanday dinga ishonmaydigan insonlar uchun bir turdagi shartlarning qo‘yilishini ta’minlovchi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida, chunonchi, shunday delingan:

Barcha uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e’tiqod qilishi yoki hech bir dinga bo‘ysinmaslik huquqiga ega. Diniy e’tiqodlarni majburiy singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi[491].

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ta’kidlanishicha, vijdon erkinligini ta’minlash barcha fuqarolarning birdek huquq va erkinliklariga, xususan, e’tiqod erkinligi huquqiga ega ekanligi, dini va e’tiqodiga qaramasdan, qonun oldida teng ekanligi haqida qoida ularning asosini tashkil qiladi.

Elimizda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishda milliy qadriyatlar bilan bir qatorda diniy qadriyatlarning ham o‘rni cheksiz. Islom dini ham inson manfaatlari va jamiyat rivojlanishiga xizmat qiluvchi har qanday kashfiyot va yangiliklarni yuqori darajada qadrlagan, qo‘llab-quvvatlagan. Shu asnoda, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimovning ushbu so‘zlarini eslashimiz zarur: «Islom dini – bu ota-boblarimizning dini, u biz uchun ham imon, ham odob-axloq, ham diyonat, ham ma’rifat ekanligini unutmaylik»[492].

[491] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 31-moddasi.
[492] Islom Karimov // Yuqori ma’naviyat – yengilmas kuch. – 2005-yil, Toshkent.

Dinning insoniylik filosofiyasi, yaxshi g‘oyalari va buyuk avlodlarimiz merosidan ko‘ngli to‘lishi, yoshlar qalbidan o‘rin olish uchun elimiz ta’lim tizimi sohasida ko‘plagan ishlar amalga oshirildi.

Din jamiyatda bir qator vazifalarni bajargan. Din insonlarning dunyoga ko‘z-qarashini shakllantirish, ruhiy-ma’naviy tarbiyalash singari vazifalarni bajaradi.

Islom dinining asosiy manbalaridan biri bo‘lgan Qur’oni karim va Hadisi sharif mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab o‘zbek olimlari va din ulamolari tomonidan o‘rganila boshladi. Islom dinining ushbu muqaddas manbalari o‘zbek tiliga tarjima qilinib, tushuntirilib va nashrdan chiqarildi.

Bugun O‘zbekiston diniy bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik borasida butun dunyoga namuna bo‘lmoqda. Og‘ir sinovlarni boshidan kechirgan, turli e’tiqod vakillari qiyinchiliklarga duch kelsa bir-birini qo‘llab-quvvatlab, o‘zaro yordam qo‘lini cho‘zgan. Ulkamiz tarixi turli din vakillari orasida diniy asosdagi kelishmovchiliklar chiqmaganligi bilan ajralib turadi.

Buyuk Sohibqiron Amir Temur e’tiqod va ma’naviyatning katta ahamiyatini to‘liq boshqargan edi. Sharafudin Ali Yazdiy haqli ravishda Amir Temurni diniy ishonchi komil inson sifatida ta’riflagan. Bugungi kunda elimizda bobolarimizning buyuk va yuqori mehnati hamda merosni o‘zida jam qilgan diniy qadriyatlar rivojlanmoqda. Yurtimizda xizmat ko‘rsatayotgan turli diniy e’tiqod vakillari ham davlatimizning bu siyosatini to‘g‘ri tushunib, qo‘llab-quvvatlamoqda.

Bag‘rikenglik haqida gap bo‘lganda bu xalqimizning azaliy fazilati ekanligini aytib o‘tish joiz. Bugungi kunda O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan har xil diniy e’tiqod vakillari ham diniy bag‘rikenglik va tinchliksevarlik g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Elimizda tinchlik, hamjihatlik bo‘lishidan har xil konfessiya vakillari manfaatdor.

Ko‘p millatli va ko‘p konfessiyalik elimizda millatlararo hamkorlik va diniy bag‘rikenglik sohasida amalga oshirilayotgan tizimli davlat siyosati har xil millat va barcha diniy konfessiya vakillarining emin-erkin hayot kechirishi uchun mustahkam asos yaratadi.

Konstitutsiya asosida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar haqida»gi Qonuniga muvofiq: «Davlat diniy konfessiyalar o‘rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo‘llab-quvvatlaydi»[493].

Markaziy Osiyodagi musulmon va boshqa konfessiyalarga tegishli aholi o‘rtasidagi munosabatlar siyosiy, hayotiy darajadagi ikki o‘zakli xususiyatga asoslangan, ular o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikdir. Ushbu munosabat har xil din vakillarini murakkab tarixiy jarayonlar sinovlarini mardonavor yengib o‘tishi natijasida shakllangan. Davlatda tinchlik, rivojlanish va farovonlikni ta’minlash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash maqsadida barcha diniy konfessiya vakillari elimizda va xorijda tashkil qilinayotgan ma’naviy va ma’rifiy tadbirlarda faol ishtirok etib kelmoqda.

ALISHER NAVOIY VA BOBUR RUBOIYLARIDA TASAVVUFIY QARASHLAR

Ravshanova F.B.-
Navoiy davlat konchilik instituti akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya*: This article is about Alisher Navoiy's and Bobur's rubai and their views on sufism. Today's relevance of rubai is completely revealed*

Tasavvuf aslida keng ma’noli tushuncha bo‘lib, insonning kamolotga yetishishi, haqni tanishi va shu orqali umr yo‘llarini ezgulik va halollik bilan bezamog‘i lozim bo‘lgan bir ta’limotdir. Bu ta’limot asosida inson avvalo tasavvufning mazmun mohiyatini anglashi zarur. Xo‘sh, bu asli qanday amalga oshiriladi? Uning g‘oyalari nimadan iborat? Ushbu keng ma’nodagi savollarni har bir ongli mavjudot aqlida idrok qilishi kerak.

Tasavvuf g‘oyalari aslida muqaddas kitobimiz Qur’ondagi oyatlarga amal qilish va sunnatga ergashish, haqiqatni bilib unga muvofiq bo‘lish, nafsni nazorat qilish, ustozlar va

[493] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar haqida»gi Qonuni.

salaflarni hurmat qilish (bilish kerakki, hurmat aslida haqiqatga olib boradi), haqni bilmagan avom xatosini kechirish, dindoshlar va do‘stlar bilan go‘zal munosabatda bo‘lish, yomon odatlarni tashlamoq, o‘z majburiyatlari va vazifalarini ado etmoq singari birlamchi qarashlardir. Mana shunday g‘oyalar ruhini o‘z ijodida aks ettirgan buyuk shoh va shoir, mutafakkir, tarixchi va davlat arbobi, markazlashgan davlat va boburiylar saltanati asoschisi Zahiriddin Muhammad Boburdir. Uning ijodi bir qancha: gazal, ruboiy va tuyuq, qita, fard, masnaviy kabi janrlardan tashkil topgan. Ayniqsa, ruboiylari, ulardagi sof va samimiy tuyg‘ular kishini o‘ziga rom etadi.

Har kimki vafo qilsa vafo topg‘usidur,
Har kimki jafo qilsa jafo topg‘usidur,
Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlig‘ hargiz,
Ha kimki yomon bo‘lsa jazo topg‘usidur!

Barchaga ma’lum va mashhur ushbu ruboiyni tahlil qiladigan bo‘lsak, undagi so‘zlarning ma’nolari botiniy va zohiriy tuyg‘ular bilan boyitilgan. Hozirgi yashab turgan moddiy dunyoda ham inson qilgan yaxshiligi uchun mukofot, yomonligi uchun jazo olishi muqarrar. Xuddi shu fikrlar tasdig‘i esa Qur’oni Karimda “Zalzala” surasining oxirgi oyatlarida o‘z aksini topgan ya’ni: famay ya’mal misqola zarrotin xoyroy yaroh, va may ya’mal misqola zarrotin sharroy yaroh. (Har bir kishi misqolcha qilgan yaxshiligi uchun ham, misqolcha qilgan yomonligi uchun ham albatta jazosini yoki mukofotini oladi) Demak inson barcha amallari uchun javob beradigan va mukofot oladigan kun muqarrar ekanligi ta’kidlangan.

Jondin seni ko‘p sevarmen ey umri aziz,
Sondin seni ko‘p sevarmen ey umri aziz,
Har neniki sevmak ondin ortiq o‘lmas,
Ondin seni ko‘p sevarmen ey umri aziz.

Yoki Alisher Navoiyning mana bu ruboiyini tahlil qiladigan bo‘lsak, satrdagi birinchi misrada o‘zidan, butun borlig‘idan hatto shirin jonidan ham Ollohni sevishi, yagona, hamma narsani yaratuvchi xoliq zot ekanligiga ishora qilingan bo‘lsa; misraning ikkinchi qatorida esa adadsiz, ma’lum bir miqdorsiz cheksiz sevishi va qadrlashi, ulug‘lashi nazarda tutilgan. Keyingi uchinchi va to‘rtinchi misralar esa qolganlaridan farqli o‘laroq kengroq tushunchani qamrab oladi. Inson uchun dunyoda sevimli va aziz narsalar, sevimli va qadrli yaqinlari, do‘st-u oshna, birodarlar, farzand ne’mati, ota-ona saodati….Lekin bularning barchasidan ollohni ustun qo‘yishi va uni sevishi, hamma maqtovlar-u olqishlar, hamd-u sanolar unga ekanligini anglash g‘oyalari ilgari surilgan. Chunki biz sevgan va qadrlagan butun borliqdagi jamiyki mavjudotlarning yaratuvchisi yakka-yu yagona Xoliq. Muqaddas ollohning kalomi bo‘lmish “Qur’on”ning birinchi surasi “Fotiha”da ham buni sharhini berib shunday deyilgan: Alhamdulillahi robbil a’lamiyn (barcha maqtov, shukrlar olamlarning tarbiyachisi Allohga bo‘lsin). Olamlarni yaratgani uchun ham, ulardagi barcha jonzotlarga hayot, rizq-u ro‘z bergani uchun ham Alloh barcha hamd-u sanolarga sazovordir. Mana shunday tasavvufni bilgan va anglagan, ilmi va amaliga sodiq inson haqiqiy mo‘mindir. Haqiqiy mo‘min esa islom ta’limotida olloh uchun eng yaqin va taqvodor insondir.

Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi ana shu singari bashariyatni ezgulikka, yaxshilikka, halollikkka, soflik va poklikkka undovchi g‘oyalar talqiniga qaratilgan asarlardan iborat.

Demak, inson fitratida ollohni anglasa, uni har bir farziga amal qilsa, musulmonchilik qonun - qoidalarini bajarsa, sunnat va vojib amallarga rioya qilsa ikki dunyo saodatiga erishadi.

MAXDUMI A’ZAM – TASAVVUF-TARIQATLARINING YIRIK VAKILI

Olimjonov O.-NamDU, Tarix yo‘nalishi talabasi

Annotation. This article is about the geat Islamic sciencist Makhdumi A’zam’s life and his support for Religion Islam.

Tasavvuf ta’limotining nazariy muammolari bo‘yicha asarlar yaratgan mutasavvif, naqshbandiylikning ijtimoiy-siyosiy ta’sirining ortishi, kengayishi va tarqalishida favqulodda sa’y-harakat va qat’iy irodalilik ko‘rsatgan ulug‘ zot, orifiy ilmlar sohibi Sayyid Ahmad ibn Mavlono Jaloliddin Kosoniydir.

Ma’lumotlarga ko‘ra, Sayyid Ahmad hijriy 866-yil, milodiy 1461-yilda Farg‘ona vodiysining Koson shahrida Sayyid Jaloliddin ibn Jamoliddin oilasida dunyoga keladi[494].

Ulug‘ zotning ota-onalari Muhammad alayhissalom avlodlaridan bo‘lib, bu to‘g‘rida ko‘plab tarixiy manbalar, qabr toshlari va tarixiy obidalarning peshtoqlarida koshiniy qilib yozilgan. Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, nasabnoma va shajara masalasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, O‘rta Osiyoda shajaralari eng ko‘p qayd etilgan va yozilgan tabaqa Sayyid Ahmad Kosoniylar avlodidir. Jumladan, Maqsud ibn Nosiriddin Buxoriyning “Ravoiyhul quds”, Do‘st Muhammad Folizkorning “Silsilat us-siddiqiyn va anis ul-oshiqiyn”, Abul Baqo ibn Bahovuddinning “Jome’-ul-maqomot”, Muhammad Solih Qoshg‘ariyning “Tazkirai azizon” va boshqa manbalarda mutasavvifning 22 pushtdan so‘ng payg‘ambarimizga avlod bo‘lishi zikr qilinadi[495]:

1. Sayyid Ahmad Maxdumi A’zam ibn Sayyid Jaloliddin Kosoniy; 2. Sayyid Jaloliddin ibn Sayyid Jamoliddin; 3. Sayyid Burxoniddin; 4. Sayyid Muhammad Xoji; 5. Sayyid Mir Ali Devona; 6. Sayyid Burxoniddin Qilich; 7. Sayyid Kamoliddin; 8. Sayyid Shoh Xasan; 9. Sayyid Shoh Xusan; 10. Sayyid Muhammad; 11. Sayyid Ahmad; 12. Sayyid Abdulloh; 13. Sayyid Abdullohi Afzal; 14. Sayyid Ubaydullohi A’raj; 15. Sayyid Tolib; 16. Imom Ali Musoy Rizo; 17. Imom Musoy Kozim; 18. Imom Ja’fari Sodiq; 19. Imom Muhammad Boqir; 20. Imom Zaynul Obidin; 21. Imom Xusayn ibn Hazrata Ali; 22. Bibi Fotimai Zahro[496].

Maxdumi A’zamning shajarasi Dahbeddagi qabr toshi va tarixiy obidaning peshtoqiga koshiniy qilib yozib qo‘yilgan. Professor N. Veselovskiyning “Dagbed” nomli tadqiqotida ham Maxdumi A’zamning qabrtoshlaridan ko‘chirilgan to‘liq shajarasi keltirilgan.

Sayyid Ahmad Kosoniyning tarjimai holi va faoliyati yaqin shogirdlari tomonidan bir necha asarlarda yoritilgan. Ulardan Muhammad Shaxri Safoyi al-Kotibning “Anis at-tolibiyn” (“Xaqiqat izlovchilarning yaqin do‘sti”), Do‘st Muhammad Folizkorning “Tanbiyat ud-dollin val-mudilliyn” (“Yo‘ldan adashgan va adashtiruvchilarga tanbehlar”), “Silsilat us-siddiqiyn va anis ul-oshiqiyn” (“Siddiqlar silsilasi va oshiqlar suhbatdoshi”) kabi asarlarda eng to‘liq va ishonchli ma’lumotlarni uchratishimiz mumkin. Shu manbalar asosida tuzilgan ul zotning so‘nggi tarjimai holi Abul Baqo ibn Baxovuddin tomonidan tuzilgan “Jome’-ul-maqomot” (“Maqomotlar to‘plami”) deb nomlangan asardir.

Sayyid Ahmad Kosoniyning otasi Mavlono Jaloliddin o‘z davrining yetuk olimlaridan bo‘lgan. Yosh Sayyid Ahmad ilm o‘rganishga erta kirishadi. Madrasada ta’lim olish bilan birgalikda otasining ra’yiga qarab dehqonchilik bilan ham shug‘ullanadi. Bu haqida temuriy tarixchilardan bo‘lgan Muhammad Doro Shukuhning “Safinat-ul-avliyo” (“Valiylar kemasi”) kitobida mutasavvifning o‘zi aytgan quyidagi so‘zlari keltirilgan: “Yoshligimda padari buzrukvorim meni dehqonchilik ishlariga jalb qilar edilar. Lekin menda ilm olishga ishtiyoq ustun edi va Qur’oni karimni qiroat va tilovat qilishga moyillik kuchli edi. Bir kuni tushimga bir kishi menga Qur’onni tuhfa qildi. Uyg‘onib yonimda o‘sha Qur’on turganini ko‘rdim va bu kitob

[494] Жабборов Н. Махдуми Аъзам Дахбедий. – Т., 1993. – Б. 6.
[495] Нуриддинов А. Махдуми Аъзам Косоний. – Т.: Фан, 2008. – Б. 5.
[496] Зоиров Э. Махдуми Аьзам. – Т.: Абу матбуот-концалт, 2011. – Б. 22.

Allohning inoyati bilan menga yetkazilgani ma’lum bo‘ldi. So‘ngra Qur’onni tilovatu-qiroat qilishga mashg‘ul bo‘ldim”[497].

Yosh Sayyid Ahmad Kosoniy dastlabki bilimlarini kosonlik ustozi Mir Sayyid Alidan oladi. Sarf va naxv (morfologiya va sintaksis) ilmlarini qunt bilan o‘rganganidan keyin o‘zi mustaqil ravishda izlanadi. Keyinchalik Sayyid Ahmad Kosoniy bilimini oshirish uchun ustozi Mir Sayyid Alining: maslahati bilan Xoja Axror Valiyning shogirdi Mavlono Muhammad Qozi huzuriga borib, ul zotga shogird tushadi. Shu tariqa Sayyid Ahmad Kosoniyning naqshbandiya tariqatidagi faoliyati boshlanadi.

Sayyid Ahmad Kosoniy Muhammad Qozi qo‘lida tarbiya olib, kamolot cho‘qqilarini zabt etadi va naqshbandiya tariqatining “Shaxbozi balandparvoz”, ya’ni balandparvoz lochini bo‘lib yetishadi. Tez orada Sayyid Ahmad Kosoniyning shuhrati butun Movarounnahr, Xurosonga yoyiladi. Karmana va Miyonqol hokimi bo‘lmish Jonibek sultonning taklifi bilan Sayyid Ahmad Kosoniy Samarqandga ko‘chib keladi. Dastlab Karmanada yashaydi, so‘ngra Miyonqolning eng so‘lim va hosildor yerlaridan unga joy ajratib beriladi.

Manbalarga qaraganda, Sayyid Ahmad Kosoniy bu joyni obod qilib, dastlab o‘n tup tol o‘tkazgan. Shu bois mazkur mavze Dahbed (O‘n tol) degan nom olgan. Sayyid Ahmad Kosoniy bu yerda keyinchalik tasavvuf olamida dong‘i ketgan Dahbed maktabiga asos soldi[498].

Naqshbandiya tariqati Bahouddin Naqshband (1318 – 1389 yy) tomonidan asoslangan. Xo‘ja Axrori Valiy tufayli jahonga yoyilgan, o‘z zamonasidagi to‘liq va mukammal tizimli ta’limotdir. Chunki bu ta’limot shunchaki fikr va qarashlar yig‘indisi bo‘lmasdan, balki, falsafiy tizim talabiga javob beradigan, o‘z zamonasining dolzarb masalalarini o‘rtaga tashlagan tariqatdir. Ma’lumki, naqshbandiya tariqati xalqni tenglikka, birlikka, intizomga, diyonatga, ilmga intilishga va harakatchan bo‘lishga, islom diniga bo‘lgan e’tiqodini kuchaytirishga chaqiradi.

Naqshbandiyaning O‘rta Osiyo tarmog‘i – xojagon-naqshbandiya, Turk tarmog‘i naqshbandiya-xolidiya, hind tarmog‘i – naqshbandiya-mujaddidiya nomlari bilan ma’lum bo‘lgan. Maxdumi A’zam naqshbandiyaning O‘rta Osiyo tarmog‘ining yirik namoyandasidir. Shuning uchun uni ko‘p manbalarda xojagon-naqshbandiya tariqatining piri deb biladilar[499].

Sayyid Ahmad Kosoniy Turkistondagi naqshbandiya tariqatining yetakchilaridan biri bo‘lgan. Bu ulug‘ zot chuqur ilm sohibi va tariqat ta’limotidagi favqulodda iste’dod va qobiliyati tufayli o‘z davrining ulamolari tomonidan “Maxdumi A’zam” unvoniga musharraf bo‘lgan.

“Maxdum” – xizmat qiluvchi odam. Odatda, u piru ustozlarga beriladigan taxallus, chunki ularga o‘z muridlari va shogirdlari xizmat qilishadi. Bu taxallusni ba’zi joylarda piru ustoz va ulamolarning o‘g‘illariga nisbatan ham ishlatadilar.

Naqshbandiya tariqatining nazariyotchi piri murshidi Hazrati Maxdumi A’zami Dahbediy va ushbu tariqatning yirik namoyandasi Maxdumi A’zam Hofiz al-Basir, kubraviya tariqatining piru muridi Hazrati Maxdumi Xorazmiylar shunday muborak va sharafli nom bilan sharaflanganlar.

“A’zam”, ya’ni ulug‘ degan ma’noga ega. Tasavvuf va fiqhshunoslik ilmlari bobida uch buyuk zot “A’zam” (Ulug‘) unvonini olishgan. Bular Imomi A’zam[500], G‘avsul A’zam[501] va Maxdumi A’zam.

Tasavvuf ahli tabaqalarga bo‘linganlar, ular quyidagilar: Xalifa, Shayh, Murshid, Naqib, Valiy va Qutbdir. Tasavvufda eng oliy tabaqa – Qutb bo‘lib G‘avsul A’zam, Bahovuddin Naqshband, Xoja Ahrori Valiy va Maxdumi A’zam kabilar o‘z zamonlarida qutb hisoblanganlar[502].

---

[497] Зоиров Э. Махдуми Аъзам. – Т.: Абу матбуот-концалт, 2011. – Б. 23.
[498] Каттаев К. Махдуми Аъзам ва Даҳбед. – Самарқанд: Сўғдиёна, 1994. – Б. 5.
[499] Зоиров Э. Махдуми Аъзам. – Т.: Абу матбуот-концалт, 2011. – Б. 3-4.
[500] 699 - 767 yillarda yashagan. “Xanafiya” mazhabining asoschisi.
[501] 1079-1166 yillarda yashagan. “Qodiriya” tariqatining asoschisi.
[502] Зоиров Э. Махдуми Аъзамнинг фалсафий ва ижтимоий-сиёсий қарашлари: Фалсафа фан. номз... дисс.. – Тошкент: ЎзФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007. – Б. 26.

Maxdumi A’zam Dahbedda yashagan davrida faqat o‘z tariqatidagi muridlarini tarbiyalash ishlari hamda hukmdorlarni adolatga chaqirish masalalari kabi ishlar bilan chegaralanib qolmay, balki boshqa tariqat muridlari bilan ham aloqani uzmay, doimiy muloqotlar olib borgan.

Manbalarda Maxdumi A’zam hijriy 954 (millodiy 1544)-yil vafot etgan deb zikr qilinadi, lekin aslida uning vafoti haqidagi aniq ma’lumot mashhur “Samariya”da berilgan. “949 (millodiy 1542)-yilda 21-muharram oyi (1-may) dushanba kuni tush chog‘ida “Irjai roziyatan marziya” xitobini eshitib, “Innalillohi va inna ilayhi rojiun” bilan javob berdi (ya’ni vafot etdi)[503].

Buyuk alloma ilmiy faoliyati bilan bir qatorda Dahbed qishlog‘ida 90 tanob (22,5 gektar) yerda katta bog‘ yaratib, dunyoning turli go‘shalaridan keltirilgan o‘simliklarni parvarishlab, yangi meva navlarini yaratganlar. Hazrat Maxdumi A’zamning serharakatlari tufayli “Dahbediy qovun” va “Dahbediy anjir” navlari yuzaga keldi. Maxdumi A’zam o‘simlikshunoslik va nabotot ilmiga oid “Risolai bittixiya” (“Qovun haqida risola”) asarini ijod etadilar. Hazrat Maxdumi A’zam Dahbed qishlog‘ida vafot etgan va vasiyatlariga binoan o‘zlari bunyod etgan bog‘ning o‘rtasidagi nok daraxti ostiga dafn etilgan.

Hazrat Maxdumi A’zamning nabiralari Xoja Hoshim Kosoniyga qo‘l berib murid bo‘lgan Samarqand hukmdori Yalangto‘sh Bahodir Hazrat va bul zoti bobarakot farzandlari dafn etilgan dahma atrofini Nurota marmaridan devor oldiradi hamda ana shu dahmaning janubiy qismida 1619- yili hashamatli masjid va 41 hujrali madrasa qurdiradi. Yalangto‘sh Bahodir vafotidan oldin jasadini Maxdumi A’zam qabrlarining oyoq tomoniga dafn etishlarini vasiyat qilgan. Hozirgi kunda Dahbed qo‘rg‘onidagi Maxdumi A’zam Kosoniy qabrining oyoq tomonida Yalangto‘sh Bahodir va uning o‘g‘illaridan tashqari, Samarqand hukmdori Shoh Qosim va Afg‘oniston shohlari Shoh Hidoyat va Shoh Saodatlar qabri ham joylashgan.

Mustaqillik yillarida Samarqand viloyati va Oqdaryo tumani hokimiyatlarining rahbarliklari hamda moddiy va ma’naviy qo‘llab-quvvatlashlari tufayli Hazrat Maxdumi A’zam dahmalari va ul zot nomidagi muhtasham masjid qayta ta’mirlanib, obod ziyoratgohga aylantirildi.

Rivoyat qilishlaricha, Maxdumi A’zam Kosoniy yashab ijod qilgan Dahbed qishlog‘ini odamlar buyuk allomaga bo‘lgan hurmat yuzasidan “Hazrati Dahbed” deb tilga olishgan. Ot-aravada kelayotgan yo‘lovchilar qishloqqa 400-500 metr qolganda ulovdan tushib piyoda o‘tishgan[504].

Maxdumi A’zamdan bizga katta ilmiy me’ros qolgan. Mo‘g‘ul bosqinchilaridan keyingi davrda islom, shariat mavqeini tiklash yulida Bahouddin Naqshband, Xoja Axrori Valiylar boshlab bergan sharafli, ammo og‘ir jahonshumul vazifani Maxdumi A’zam muvafaqiyatli davom ettirib, tariqat qoidalarini nazariy jihatdan asoslab ilmiy yondashish orqali targ‘ib etgan.

Tariqat, falsafa, fiqh, axloq sohalarida o‘ttizga yaqin ilmiy-diniy risolalar yozgan Maxdumi A’zam Islom dinining 1400 yillik tarixida uchinchi va oxirgi bo‘lib A‘zamlik – buyuklik darajasiga musharraf bo‘lgan insondir[505].

Ushbu risolalarning doirasi va ko‘lami keng. Shu bilan birga ularning yetakchi va asosiy yo‘nalishi tasavvufning falsafiy-ijtimoiy va axloqiy qarashlari bilan belgilanadi.

Maxdumi A’zam risolalarida orifiy, tasavvufiy muammolar, shuningdek, falsafa, siyosat, davlatni boshqarish, odob-axloq, oila, ota-onalar bilan farzandlarning o‘zaro munosabatlari, keksalik, olim va oriflarning ijtimoiy ahvoli kabi mavzular keng yoritilgan. Maxdumi A’zam risolalarida o‘ziga xos falsafiy tizim mavjud bo‘lib, u ilohiy va dunyoviy hayotni bir-biriga bog‘lab tashkil etilgan naqshbandiya tariqatining “Diling Alloh bilan, qo‘ling ish bilan band bo‘lsin” degan shiorga amal qiladi.

Mutasavvifning bizga qoldirgan boy ilmiy merosi O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar xazinasida saqlanmoqda.

Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkini, Mahdumi A’zam Xoja Axrori Valiyning shogirdi Muhammad Qozi vositasida naqshbandiya tariqatiga kirgan va shu ta’limotni o‘rgangan.

---

[503] Абу Тохир Хўжа. Самария. – Т.: Камалак, 1991. – Б. 58.
[504] Нуриддинов А. Махдуми Аъзам Косоний. – Т.: Фан, 2008. – Б. 11-12.
[505] Нуриддинов А. Махдуми Аъзам Косоний. – Т.: Фан, 2008. – Б.3.

Naqshbandiya – axroriya ta’limotining namoyandasi sifatida naqshbandiyaning O‘rta Osiyo tarmog‘ida faoliyat ko‘rsatgan. Uning yordamida naqshbandiya kamol topgan. Maxdumi A’zam o‘ttizdan ortiq asarlari orqali naqshbandiya ta’limotini tizimga kiritgan va nazariyasini yaratgan. Maxdumi A’zam Jo‘ybor shayxlariga naqshbandiya ta’limotini o‘rgatgani tufayli bu ta’limotni Jo‘ybor shayxlari Buxoroda rivojlantirgan. Maxdumi A’zamning boy ma’naviy merosi va shaxsiy ibrati kelgusi avlodlarni o‘tmish ma’naviy merosidan bahramand qilishda muhim ahamiyatga egadir. Uning risolalari Islom qoidalarini to‘g‘ri anglashda, yurtimizda pok axloqiy qadriyatlarning qaror topishida shubhasiz muhim o‘rin egalaydi.

NAJMIDDIN KUBRO TA’LIMOTIDA DINIY-FALSAFIY TASAVVUFIY G‘OYALAR XUSUSIDA

Axmedova M.A.-
Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning o‘qituvchisi.

Annotation: In this article, one of the religious and philosophical roots of Najmiddin Kubro's rabbis, Sufism, reflects on deep understanding, calling to the path of Truth, describing various sufferings, and glorifying Sufi dervishes.

Najmiddin Kubro butun umr inson pokligi, ilohiy ma’rifat uchun kurashdi, dunyoviylik bilan ilohiylikni qo‘shdi, mardlik va ma’naviy yuksalishdan saboq berdi, barchaga uning hayoti ibrat namunasi bo‘ldi. Shu bois uning merosi qadrlanib, avlodlar e’zozi, hurmat-e’tiboriga sazovor bo‘ldi.

Najmiddin Kubro ona yurt himoyachisi, tarixda o‘chmas iz qoldirgan milliy qahramonlardan biridir. Shayx el-yurt, xalq ozodligi va yurt tinchligi uchun o‘z jonini fido etgan buyuk siymodir. Uning qalbi vatanga muhabbat, el-yurtga sadoqat, beqiyos shijoat, fidoyilik va jasoratga to‘liq bo‘lib, yoshi ulug‘ bo‘lishiga qaramay, dushmanga qarshi kurashda mislsiz mardlik namunasini namoyon etgan.

Dunyo ilmu irfoni, madaniyati va ma’naviyatining oltin beshiklaridan bo‘lgan qadim Xorazmning farzandi, mashhur shayx, kubraviylik tariqatining asoschisi Najmiddin Kubro hayoti, karomatlari, saxovatu qahramonliklari haqida el orasida ko‘plab afsona va rivoyatlar mavjud.

Rivoyat qilishlaricha, Shayx vafotidan keyin bayroqni uning mahkam qisilgan panjalaridan o‘n chog‘li odam zo‘rg‘a ajratib olgan. Ulug‘ shayx va donishmand Najmiddin Kubroning bu qahramonligi, jasorati dushmanni ham hayratga solgan, ularning o‘ziga ishonchini so‘ndirib, g‘ururini sindirgan. Bu ish avlodlarga ibrat bo‘lib, xalq orasida afsonaga aylanib ketgan.

Buyuk mutasavvif va shoir Jaloliddin Rumiy Shayx Najmiddin Kubroga yuksak ehtiromini g‘azallarida aks ettirgan. Uning bir g‘azali yuqoridagi afsona zamirida vujudga kelgan:

Biz qo‘lga qadah oluvchi ulug‘vor kishilarmiz,
Oriq echkisi bilan qolgan qashshoqlardan emasmiz.
Bir qo‘lda iymonning xolis sharobin icharmiz,
Bir qo‘lda kofirning kokilin mahkam tutarmiz[506].

Najmiddin Kubroning maqbarasi Turkmaniston respublikasidagi Ko‘hna Urganch shahrida joylashgan. Maqbara yonida xonaqoh bo‘lib, hozirga qadar uzoq-yaqindan buyuk Shayx ziyorati uchun kelgan kishilar bilan gavjumdir.

Bu zotning muborak nomi asrlar osha mardlikning yorqin timsoli va buyuk ibrat namunasi bo‘lib qoladi. Bunga Shayxning “Ona Vatan yo‘lida, Vatanni himoya qilayotib shahodat jomini no‘sh aylash – Alloh visoliga yetishmoq bilan barobardir” degan purma’no so‘zlari yaqqol dalildir.

Kubro ruh xususiyati, borliq va yo‘qlik tushunchalari, ilohiy olamni aql bilan bilish mumkin emasligi, aql faqat zohiriy narsalar, hodisalarni bilishi mumkinligi, mohiyatni “devona”,

[506] Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to’plami. Yigirma jildlik. O’n yettinchi jild / Nashrga tayyorlovchilar S. G’aniyeva, M.Mirzaahmedova. Arabcha va forscha matnlarni tarjima qilib, nashrga tayyorlovchi va mas’ul muharrir S.Rafiddinov. – T.: Fan, 2001. – B. 292.

“oshiq” qalb bilishga qodirligi, so‘fiy kamoloti badiiy yo‘sinda talqin etilib, falsafiy mushohadalarga boyligi bilan ajralib turadi:

Ishqing mayini ichib bu dil mast bo‘lgay,
Hajring g‘amini chekib, u, bil, past bo‘lgay.
Bir boqsang agar – ko‘yingda tuproq bo‘lgan
Jonsiz tanaga jon yana payvast bo‘lgay![507]

Najmiddin Kubro Haqiqatni izlash, Allohga bo‘lgan ishqni kuylash, Haq yo‘liga da’vat qilish, Alloh muhabbatini qozonish maqsadida tariqatga kirgan solikning hol va maqomatning turli bosqichlaridagi o‘y va kechinmalari, ranju iztiroblarini tasvirlash, so‘fiy-darveshlarni ulug‘lash, Haqning mazhari bo‘lmish ma’shuqa go‘zalligini ta’riflash, goh visol umidi, goh hijron azobidagi oshiq holatlarini teran ifodalagan:

Sendan hama sho‘xlik va parishonligimiz,
Sendan hama oshuftayu hayronligimiz.
Har toriga kokilingni dil boylashimiz,
Sendan hama g‘uncha kabi xandonligimiz.

Najmiddin Kubro fikricha, darveshlarni kamsitish, ular haqida nomunosib so‘zlar aytish gunohdir, aslida o‘zini bilgan odam boshqalarni ayblamaydi, chunki boshqalarning o‘ziga xos botini, axloqi, martabasi bor. Aslida darveshlar ma’naviy dunyosidan bahra olib, yuksak ma’rifat va axloq egasi bo‘lish sharafli ishdir. Darvish nafsning havoyi orzularidan qo‘l siltab, moddiy borliqdan kechgan, dunyo lazzatlariga qo‘l siltab, haqiqat yo‘liga kirgan Haq oshig‘i. Darvesh hurriyat maqomidagi eng yuksak hol egasidir.

Darvesh eliga aylama ta’naki, ular
Qanday tug‘ilgan esa – shunday o‘lar.
Bir olam zar bergil-u, ol bir arpa –
Bilmoqchi ersang kimligini asli ular.

Shoir ruh erkinligi, ishq sarxushligi orzusi, faqru fano kabi tasavvufiy holat va kechinmalarni jonli tasvirlaydi:

Oshiq kishining ko‘ngli to‘la dard bo‘lgay ,
Dil dardi bilan mard yana ham mard bo‘lgay.
O‘z ishqi o‘tida u yonarkan – bul dam
Do‘zax o‘ti o‘zgalar uchun sard bo‘lgay .

Shayx Kubro nafs insonni dunyoga bog‘laydigan bir zanjir, deb hisoblaydi. Insonning vazifasi nafsni o‘ldirib, o‘zidagi hayvoniy kuchlarni mahv etish, irodasini chiniqtirib, ilohiylik kasb etishdan iborat. Nafsning yomonligini anglash – insonning o‘zini, demakki, ilohiylikni anglashdir:

Pinhon emas aslo – ichda bir dev bordir,
Boshini ko‘tarmog‘i uning dushvordir.
Iymonini ming martaba talqin qildim:
Ul asli azam muslim emas, kuffordir.

Najmiddin Kubro talqinida ishq ilohiy his-tuyg‘u bo‘lib, oshiq o‘z mahbubini ko‘rgach, uni orzu qiladi va qalbi bezovta bo‘lib, zavq-shavq uyg‘otadi. Ishtiyoq darajasiga ko‘tarilgan ishq muhabbat maqomiga erishadi. Bunda mahbub uchun o‘zidan kechgan oshiq jonini berishga tayyor turadi, fanoga yetishadi. Do‘stdan nishon va orifdan jon, ya’ni kimki ishq bilan o‘lsa, shunday o‘lgani ma’qul, o‘lim bilan tugamagan ishqda xayr yo‘qdir:

Sofiy bo‘lib, ayla bir kecha ohu fig‘on,
Dunyoni Yaratgan haqqi, qo‘zg‘ol shu zamon:
Hanjarni qo‘lingga olu et o‘zni shahid,
Yor vaslini istasa, netar jismni jon...

[507] Ruboiylar fors tilidan Ergash Ochilov tarjimasida berildi. Qarang: Donishmandlar tuhfasi. Ruboiylar / Tarjimon, nashrga tayyorlovchi, so’zboshi va izohlar muallifi E.Ochilov. – T.: O’zbekiston, 2009. – B. 101-107.

Kubro fikricha, Allohning bandasiga bo‘lgan muhabbati uni balolar bilan sinashi, bandaning Allohga bo‘lgan muhabbati unga taslim va ta’zim qilishidir. Agar o‘zlik niqobidan kechilsa, ishq, oshiq, ma’shuq birdir:

Ishqingni bu mardoniyu farzona ko‘ngil
Bir soniya tark etmadi, jonona, ko‘ngil.
Ishq bodasini qo‘limda tutgan lahza
Liq to‘ldi jigar qoniga paymona, ko‘ngil.
Ul bodani ichmadimki, hushyor o‘lsam,
Ul mast emasman dag‘i bedor o‘lsam,
Tark etsam adam, birla vujudni, tong yo‘q,
Bir jilvayi husning ilm xummor o‘lsam.

Kubro har dam ilohiy haqiqatlar oshkor bo‘lganda boshqa barcha dunyoviy ashyolarning arzimasligini e’tirof etadi. U tavhid manbasiga tamoman g‘arq bo‘lgani uchun o‘z zotini Haqning yagona zotida, sifatini Uning sifatida, fe’lini Uning fe’lida ko‘radi, faqat bir (Alloh)ni ko‘radi, Uni biladi, Undan boshqa borliqni ko‘rmaydi.

Sunbul sochidan men begumon qo‘rqarman,
Xatti xushu fe’li beomon - qo‘rqarman.
Xalq qo‘rqsa yomon ko‘zdan agar, men sho‘rlik
Yaxshi ko‘zidan Yorning yomon qo‘rqarman.
Yo rab, o‘zing asra, dil judolik istar,
Sendin kechib, o‘zga-la, oshnolik istar.
Ishqingdin ilik tortsa – do‘st tutar kimni?
Ko‘yingdin oyoq tortsa – xatolik istar.
Vaslingdan o‘lib dil firo‘z tun oxirida,
Hajringdan o‘lib didado‘z tun oxirida,
Ey, kokili kun so‘nggida tundek zulmat,
V-ey, orazi xuddi kunduz tun oxirida.

Kubro fikricha, talab yo‘lida yetuklik kerak, buning uchun etakni jahondan tortish kerak, demakki, barcha ko‘rinib turgan olam Udir, faqat ko‘radigan ko‘z, qalb ko‘zi kerak: Haq yo‘liga har lahza sa’y etmak lozim,

Sendin kechib, o‘zga-la oshnolik istar.
Ishqingdin ilik tortsa – tutar do‘st kimni?
Ko‘yingdin oyoq torsa – xatolik istar.

Mustaqillik tufayli o‘tmish ma’naviy merosimiz haqida xolis va ilmiy asoslangan tadqiqotlarga keng yo‘l ochildi. Natijada milliy istiqlol mafkurasining teran diniy-falsafiy ildizlaridan biri bo‘lgan tasavvuf ta’limoti va shayx ul-mashoyix hayoti va faoliyati jiddiy o‘rganila boshladi. Xalqimiz o‘zining bu aziz va tabarruk farzandini e’zozlab, asrlar davomida nomini xotirasida saqlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Komilov N. Najmiddin Kubro. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
2. Komilov N. Tasavvuf. II–kitob. Tavhid asrori. – T.: O‘zbekiston va G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1999.
3. Shayx Najmiddin Kubro. Maqolalar. Mas’ul muharrir Erkin YUsupov. – T.: Yozuvchi, 1995.
4. Shayx Najmiddin Kubro. Risola-yi odob uz-zokirin. – Urganch, 1997.
5. Shayx Najmiddin Kubro. Tasavvufiy hayot / Tarjimon va nashrga tayyorlovchilar: I.Haqqul, A.Bektosh. Mas’ul muharrir: S.Sayfulloh. – T.: Movarounnahr, 2004.
6. Qodirov M. Najmiddin Kubro va kubroviylik // Jahon falsafasi tarixidan lavhalar. 1-kitob. Tuzuvchi va ilmiy muharrir Q.Nazarov. –T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2004.

MA’RIFAT VA MUHABBAT BO‘STONI

Bozorova G.N.-
NDKI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Resume: This article is about the role of mysticism and sufism which were appeared in VIII century. There were so many members of Sufism and Mysticism after our prophet: Hasan Basriy, Uvays Qaraniy who was called “Star of Yaman”, Hakim at-Termiziy who was respected as “Hakim ul-Avliyo”, Ahmad Yassaviy to name but a few.

Bugungi kunda milliy qadriyatlarimizni har tomonlama mukammal o‘rganish borasida katta yutuqlar qo‘lga kiritilib, islomiy bilimlar keng xalq ommasiga yetkazilmoqda. Asrlar davomida xalqimiz ma’naviyatini boyitishga xizmat qilib kelgan, insonning ruhiy-axloqiy poklanishiga, ilohiy muhabbat bilan yuksalib borishiga yetaklovchi ta’limot-tasavvufdir. Shu sababdan tasavvuf chuqur insonparvarlik g‘oyalari bilan bog‘liq bo‘lib, haqiqat talabida yurgan kishilar qalbiga yo‘l topdi, odamlarning poklik, abadiy hayot, ko‘ngil hurriyati haqidagi orzularini ifodalab keldi. Xalqimiz so‘fiy-darveshlarga hurmat-ehtirom etish orqali Allohga bo‘lgan e’tiqodlarini izhor eta bilganlar. Bugungi kungacha, qarangki, so‘fiy, tasavvufiy shayxlarning karomatlari, so‘zlari yuksak axloq hamda ilohiy muqaddaslik namunasi sifatida qabul qilingan. Ular haqidagi xotiralar, rivoyat va hikoyatlarni o‘rganish zamirida umumlashtiriladi.

Tasavvuf tadrijiy taraqqiyotga ega bir ta’limot bo‘lib, islom olamida VIII asrning o‘rtalarida paydo bo‘lgan. Dastlab u zohidlik harakati ko‘rinishida kurtak yoyadi. Gap shundaki, hazrati Muhammad (s.a.v) vafotlaridan keyin musulmonlar jamoasi ichida bo‘linish yuz beradi, ayniqsa, xalifa Usmon zamonida boylikka ruju, qimmatbaho tuhfalar bilan qarindosh-urug‘lar, yaqin do‘st-birodarlarni siylash rasm bo‘ladi. Umaviya xalifaligi davriga kelib esa, saroy hashamlari, dabdaba bezaklar, oltin-kumushga berilish, xazina to‘plash avj oldi. Ya’ni diniy mashg‘ulotlar, xudo yo‘lidagi toat-ibodat o‘rnini dunyoviy ishlar, dunyo moliga muhabbat egallay boshladi. Kufa, Bag‘dod, Basra shaharlarida tarkidunyo qilgan zohidlar ko‘p edi, aytish kerakki, ularning obro‘-e’tibori ham xalq orasida katta bo‘lgan. Chunonchi, Uvays Qaraniy, Hasan Basriy kabi yirik so‘fiylar aslida zohid kishilar edilar, shuning uchun bu zotlarning nomi shayxlar va so‘fiylar haqidagi tazkiralarida zohid sifatida tilga olinadi. Shuni nazarda tutib, atoqli olim Y.E.Bertels qayd etgan edi: “Tasavvuf adabiyotini o‘rganmasdan turib, o‘rta asrlar musulmon Sharqi madaniy hayoti haqida tasavvurga ega bo‘lish mumkin emas. Bu adabiyotdan xabardor bo‘lmasdan Sharqning o‘zini ham anglash qiyin” . Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston” asarida yozilishicha Shayx Abusaid Abulxayrdan “Tasavvuf nima?” deb so‘rashganida , u “Boshingda ne bo‘lsa, chiqarib tashlash , qo‘lingda neki bor, qo‘ldan berish va boshqalardan senga nima kelsa, ranjimaslik”, degan ekan.

Tasavvuf tarixida so‘fiylar hayoti va faoliyatida ajabtovur , favqulodda hodisalar, nogahoniy ta’sir natijasida yangi hayot tarzini boshlash holatlari ko‘p uchraydi. O‘tmishda tasavvuf tarixiga bag‘ishlangan barcha tazkiralarda “ikki jahon quyoshi” deya ehtirom bilan tilga olingan Uvays Qaraniyni “Yaman yulduzi” deb ham atashgan. U tug‘ma ruhiy iqtidor sohibi bo‘lgan. “Uvays” deyilishiga sabab, u hech bir hojat va vositasiz Payg‘ambar (s.a.v) ruhidan tarbiya topgan. Ular zohiran bir-birini ko‘rmadilar, ammo botindan fayz-u futuh topdilar.Bu hammaga ham nasib etmaydigan maqomdir. Rasulloh (s.a.v) Uhud tog‘idagi jangda tishlaridan biridan ajraganlar. Bundan voqif bo‘’lgan Uvays Qaraniy Muhammad (s.a.v) ga bo‘lgan yuksak ehtiromi yuzasidan, u zotga dushmanlar yetkazgan sitamni o‘zida sinash maqsadida avval bir tishini, so‘ngra shubhaga o‘rin qolmasligi uchun barcha tishlarini sug‘urib tashlagan. [508].

Uvays Qaraniy “Salomatlik-tanholikdir”, yoki “Jamoadan ajralishdan saqlaning , chunki o‘zingiz sezmagan holda diningizdan ajrab qolasiz va qiyomat kuni do‘zaxga kirasiz” kabi fikrlar bilan o‘z qarashlarini bayon etgan.

[508] Alisher Navoiy . “Nasoyim-ul-muhabbat. 23-bet.

Mashoyixlarimizdan sanalmish Hakim at-Termiziyning 400dan ziyod asar yozganligi qayd etilgan. Go‘daklik chog‘idanoq o‘yin o‘ynashni o‘rnini kitob mutolaa qilish mahg‘uloti egallagan yosh Termiziy hadis ilmini o‘rganishga kirishadi va 27 yoshida Makkani ziyorat qiladi, hikmat va farosat bobida qilni qirq yorgani uchun uni “Hakim-ul-avliyo” deb ulug‘lashgan. U yashagan davrda valiylik dolzarb masala bo‘lib, tasavvufda markaziy o‘rinni egallagan.Termiziy o‘z hikmatlarida turli illatlarni fosh etib, nafsning yomon ekanligini ta’kidlab, “Odamlarning azizrog‘i o‘z nafsini xor qilgan kishidir”, illatlar ichida o‘zini katta tutish, kekkayish eng yomon ekanligini ta’kidlab, “ Insondagi illatlarning eng yomoni kibrdir” deya yozib qoldirgan. [509].

Turkiy tasavvuf she’riyatining asoschisi sifatida dunyoga mashhur Ahmad Yassaviy ijodiyoti o‘zbek adabiyoti va tilining juda muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Adabiyotimiz tarixida nodonlik atalmish ofatdan Ahmad Yassaviychalik ranj chekmagan kishi bo‘lmasa kerak.Nodonlikning o‘ziga xos yozvuzlik, aql jallodi, xalqning kulfati ekanligini ta’kidlab, Yassaviy “Duo qiling nodonlarni yuzin ko‘rmay” deya yolvorgan va o‘nlab hikmatlarini nodonlikdan shikoyat mazmunida yaratgan.

Duo qiling nodonlarning yuzin ko‘rmay,
Haq taolo rafiq bo‘lsa birdam turmay.
Bemor bo‘lsa nodonlarni holing so‘rmay,
Nodonlardin yuz ming jafo ko‘rdim mano. [510].

Ahmad Yassaviy hikmatlarida ham hikmat ruhi –nasihat ruhi doim kuchli. Lekin shoirning deyarli barcha pand-u nasihat so‘zlari bitta maqsadga qaratilgan. Ahmad Yassaviy hikmatlarining axloqiy, falsafiy, ilohiy ildizlari to‘g‘ridan to‘g‘ri “Qur’on” g‘oyalari va Muhammad payg‘ambar hadislariga borib bog‘lanadi.Ahmad Yassaviy – axloqiy poklik va yaxlitlik uchun qayg‘urgan donishmand.Yassaviy imon ovozini tinglashga, yomonlik bilan yaxshilikni farqlashga, halol nima, harom nima-buni xatosiz bilishga, oshiqlikda yolg‘on da’volarga berilmaslikka, to‘grilikni yoqlab, egrilikdan boyin tovlashga o‘rgatadi.U nodonlik, bag‘ritoshlik, pinhona yovuzliklardan ko‘p noliydi.Mana shular-Yassaviy hikmatlarining mantig‘i.

Ahmad Yassaviyda shunday bayt bor:
Oshiqlarning ko‘z yoshidur bog-u bo‘ston
Bulbullari sayrar anda hazor doston.

Ahmad Yassaviyning she’riyati Haq ishqida yongan, ko‘ngli Azobga to‘la, azoblarida o‘zligiga qaytguvchi, o‘zligiga qaytgan sayin nuqsonsiz va oliy mavjudlikka intiladigan chinakam oshiqlarning ko‘zyoshlaridan yaralgan bog‘u-bo‘stondir.Ma’rifat, muhabbat bo‘stonidir.

Ulug‘ so‘fiy va shoir Fariduddin Attor o‘zining “Tazkirat ul-avliyo” asari muqaddimasida quyidagilarni qayd etadi: ”Avliyolarning so‘zi kishi qalbining malhami va ruhining quvvatidir.” Demak, kimki avliyo so‘zini diliga jo etsa, u Qur’on va Hadislar mag‘ziga eshik ochadi, o‘zining holati, axloqini, qilayotgan ishlarining yaxshi-yomonligini o‘ylaydigan bo‘lib qoladi, hayot, odamiylik, o‘lim, oxirat xususida mulohaza yuritib, ichki olamini poklashga kirishadi. Ko‘hna Sharq mashoyixlari bilan taniqli.Butun umrini Olloh yo‘liga tikib, halollikka, ilmu ma’rifatga hidoyat etgan zotlar va ularning bizga qoldirgan merosi abadul-abad ruhiyatimizga ma’rifat, nur, tanamizga quvvat baxsh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.Haqqul, Ibrohim.Tasavvuf va she’riyat.-T.:Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.
2.Alisher Navoiy, Nasoyim-ul-muhabbat.
3.Hamidjon Homidiy .”Tasavvuf :Qaraniudan Rushdiygacha”.”Yangi asr avlodi”, 2021-yil.

[509] **Hamidjon Homidiy .Tasavvuf 130-bet.**
[510] **Ibrohim Haqqul. Tasavvuf va she’riyat. 54-bet.**

TASAVVUF TARIQATLARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY MASALALARNING ASOSLANISHI

Sanaqulova G. G'.-Navoiy Shahar 11-maktab o'qituvchisi

REZUME:Sufism is a religious, moral, and philosophical doctrine formed and developed on the basis of Islamic teachings. It is the sum total of the efforts made to attain the sight of Allah.

Tasavvuf islom aqidalari asosida shakllangan va rivojlangan diniy-axloqiy, falsafiy ta'limot bo'lib, uning tub mohiyati inson qalbi va ruhiyatini ,axloqini poklash,shaxsiy hayotda halol yashash,zohiran va botinan pok bo'lish,pok qalb va ruh kuchi bilan Alloh visoliga yetishishga kishilarning targ'ib-tashviqot etishdan iboratdir.

Tasavvuf ta'limoti islom olamida XII asr o'rtalarida paydo bo'lgan.Buni tasodifiy hodisa deb bo'lmaydi.Hech narsa asossiz,zaruriyatsiz paydo bo'lmaydi,rivojlanmaydi.Tasavvuf ta'limoti haqida ham shunday deyish mumkin.

Payga'mbarimiz vafotidan ko'p vaqt o'tmay musulmonlar jamoasi o'rtasida asl islomiy ta'limotlardan chekinish, aysh-ishratga berilish, mol dunyo to'plashga ruju qo'yish, nafsga berilib ketish, ta'magarlik, bu dunyo deb u dunyoni unutish singari yaramas illatlar, islomga batamom zid harakatlar avj olib ketdi. Islom axloqiga xos bo'lgan sha'riy hukmlar va Hadislarda bayon qilingan insonparvarlik va adolatparvarlik g'oyalari bilan bog'liq an'analardan chekinish boshlandi. Biror foydali mehnat qilmay birovlar mehnati evaziga yashash o'z qo'lida juda katta boyliklarni to'plash, qullar mehnatidan foydalanish Arabistonda keng rivojlandi. Bu hol diniy amrlarni ado etishni, har qanday dunyoviy ishlar, boyliklardan ustun qo'ygan, iymon e'tiqodi mustahkam haqiqiy musulmonlarning qattiq noroziliklariga sabab bo'ldi.

Tasavvuf ta'limoti ana shunday adolatsizliklarga qarshi norozilik ifodasi sifatida shakllandi. Uning namoyondalari odamlarni halolikka, poklikka, tenglikka, inson qadr-qimmatini yerga urmaslikka, har kimni o'z mehnati bilan kun ko'rishga ,boshqalar kuchi va boyliklardan foydalanmaslikka chorladilar.

Tasavvuf jozibali, serqirra va sirli bir ta'limotdir. Tasavvuf-Allohni har on zikr qilish, zuhd sohibi bo'lish, gunohlardan saqlanish, zohiriy tashqi ko'rinish bilangina emas botiniy jihatdan, qalban ham har jihatdan go'zal, ham so'zda,ham amalda bir xil bo'lishdir.

Tasavvufning boshdan oxir odob-axloq, qalb pokligi, ma'rifat sohibi, chin insoniy go'zallik deb ta'riflanishida ham katta ma'no bor. ''Tasavvuf xudbinlik emas, insoniyatga g'amxo'rlik, rahmdillik,muhabbat va xizmatdir. So'zamonlik emas, samimiyat, ixlos va hikmatdir. Ko'ngil pokligi, ma'rifat yuksakligi va amali solih ishlab chiqarish korxonasidir. Razil emas, go'zal holdir. Toshga gul, zaharga asal, ko'zlarga nur, ko'ngillarga sururdir. Tasavvuf dallini valiy qilar, yaramasni yuvosh qilar, toshbag'irni mehrigiyo qilar, rahmsizni mehribon qilar, g'ofilni zulmatdan nurga chaqirar, daryoda cho'kayotganni salomatlik sohiliga eltar, johilni tarbiyalar, cho'li-biyobonlarni irfon soylari ila jo'shtirar, yashartirar, insonni xalqqa marg'ub va maqbul qilar, haqqa ham mahbub qilar, oqibat tuproqdan paydo bo'lgan insonni malak darajasiga ko'tarar, rahmonning huzuriga layoqatli qilar. Tasavvuf soyasida banda g'aflatdan xolos bo'lur, mo'minlarning basirat ko'zi ochilgay, dunyo sevgilisi tufayli harob bo'lgan qalblar Alloh sevgisi bilan tirilgay. Ma'naviy zulmatlar tarqalib inson botini va zohiri nurga to'lgay. Mo'minga zindon hukumidagi bu ko'hna dunyo haqiqiy gulistonga aylanadi''[511].

Tasavvuf falsafiy ta'limotining mohiyati insonga xizmat qilish, uning mafaatlarini yoqlashdir. Unda aytilishicha, insonni tashqi faoliyati (mehnati) ichki ruhiyatiga salbiy ta'sir etmaydi , ya'ni xudoga bo'lgan e'tiqodini o'zgartirmaydi yoki unga to'sqinlik qilmaydi. Payg'ambarimiz aytganlariday, ''Mard uldurki,botini zohirdan go'zalroq bo'lsin!''O'z manfaatlarini ko'pchilik manfaatlaridan ustun qo'ymaslik-tasavvuf falsafasining asosiy g'oyalaridan biridir. Xudoga ishonuvchi kishilarning yashash va ishlash usuli turlicha bo'ladi.

[511] Mahmud As`ad Jo`shon .Tasavvuf va nafs tarbiyasi.T.,"Cho`lpon" nashriyoti ,1998,27-28-betlar

Ba’zilar odamlarga foyda keltirishni ko‘zlab ish qiladilar. Ular faqat o‘zlarini o‘ylamaydilar. Qat’iy ishonch bilan mehnat qilib, odamlarga naf keltirishni o‘zlari uchun oliy tilak deb biladilar. Xoja Bahouddin Naqshband odamlarni daraxtga o‘xshatgan. ’’Daraxt turli yo‘l bilan odamlarga foyda keltiradi. Birov mevasini yeydi, birov soyasida dam oladi. Kimdir unung chiroyidan zavq oladi’’. Tasavvuf yo‘lidagi inson ham shunday yo‘l tutadi.

Tasavvuf insonni to‘g‘rilikka, Alloh yo‘liga boshlaydi. U-haqiqatni ko‘ngil va vijdon ko‘zi bilan bilib olishdir. Islom mutasavuflaridan Abu Muhammad Jarir so‘zi bilan aytganda, tasavvuf go‘zal axloq bilan bezanish va yolg‘on xulqlardan voz kechishdir.

Tasavvufning ma’naviyat, ma’rifat, ilmu urfon haqidagi ta’limoti ma’nosi g‘oyat keng. U insoniy fazilatlarning hamma jihatlarini oladi. Odamzotni zohiriy va botiniy jihatdan go‘zal xulqli, halol va pok bo‘lishga, so‘z bilan ishi, tili bilan dili ayricha bo‘lmaslikka, ilmli, madaniyatli, ma’naviyatli bo‘lishga da’vat etish tasavvufning eng muhim talablaridan hisoblanadi.

Tasavvuf nafsni tiyishga, bo‘lar bo‘lmas kayf-safolarga berilmaslikka, go‘zal xulq -odob sohibi bo‘lishga, muhtoj kishilar, darveshlarga moddiy ruhiy yordam ko‘rsatish, amaliy ish, tadbiru chora qo‘llab boshiga qiyinchilik tushgan kishining mushkulini oson qilish, hojatni chiqarishga, qiyin ahvolda qolgan va yo‘lini yo‘qotganlarga qo‘lidan kelgancha tog‘ri maslahat berish yo‘l topishga ko‘maklashishga da’vat etadi.

Tasavvuf yetimlarni parvarish qilish, yosh avlodga qalb qo‘ri bilan ilm berish, odamlarga o‘z ilmi, hunar va kasbini qizg‘anmasdan o‘rgatish, qarindosh -urug‘, ota-ona va farzandlar ahvolidan xabar olib turish, piru ustodlar hurmatini joyiga qo‘yish, ularning sha’nu sharafi, nomusini himoya etish singari ajoyib falsafiy g‘oyalar bilan sug‘orilgandir.

Tasavvufda o‘z millati, el-ulusi sharafini himoya qilish, Vatan xavf ostida qolsa bor iste’dodini, molu jonini sarflab bo‘lsa-da, fidoyilik va qahramonlik ko‘rsatish, Vatan uchun jon fido etib,uning mustaqilligi, ozodligini saqlab qolish uchun kurashish kabi insonni behad ulug‘laydigan va ma’naviy jihatdan go‘zallashtiradigan umumbashariy qoidalar behad - behisobdir.

ALISHER NAVOIYNING “ASHRAQAT MIN…” G‘AZALINING TASAVVUFIY TALQINI

Namozova F.H.-NavDPI, magistr

Annotation: This article analyzes Alisher Navoi's ghazal "Ashraqat min…". Sufism, the use of mystical terms in the ghazal and their apparent meanings.

Alisher Navoiy XV asr Sharq Renessansining (uyg‘onish davrining) buyuk vakili deb tan olingan. Undan bizgacha yetib kelgan adabiy meros o‘zining ko‘lami, janrlarining turli-tumanligi, badiiyati bilan kishini hayratda qoldiradi. Birgina uning g‘azalchilikda amalga oshirgan ishlarining o‘zi olamshumul voqea hisoblanadi. Maqsud Shayxzoda uni “G‘azal mulkining sultoni” deya ta’riflaganda nechog‘li haqli edi. Navoiyi suxandon yaratgan g‘azallar badiiy san’atlarning rango-rangligi, vaznlar xilma-xilligi, mavzusi bilan betakrordir.

Shoirning “Ashraqat min …” deb boshlanuvchi g‘azali ham fikrimizning dalilidir. Bu g‘azal sof tasavvufiy yo‘nalishda yozilgan bo‘lib, lirik qahramonning Ollohga bo‘lgan yuksak ishq-muhabbati haqida. “Ashraqat min…” deb boshlanuvchi bu g‘azalda ifodalangan ma’no-mazmunni anglash uchun Sharqda ma’lum va mashhur tasavvuf ilmi hamda unga tegishli bo‘lgan istilohlardan xabardor bo‘lish lozim.

Olimlarimizning ma’lumot berishicha, Tasavvuf insonning ilohiyotga munosabatini va umuman, yashamoqning ma’no-maqsadini o‘ziga xos tarzda talqin etuvchi ma’naviy, diniy, falsafiy birlikdagi ta’limot tizimidir.

Komil inson bo‘lib yetishishga intilish va shu maqsadda uning ta’limotida belgilangan yo‘llarni bosib o`tish zarurati tasavvufning asosiy muddaosidir. Bu yo‘lda tasavvuf ahli shariat, tariqat, ma’rifat, haqiqat deb atalmish to‘rt asosiy bosqichdan o‘tishlari lozim. Tasavvufda diniy

asos va diniy dunyoqarash kuchli. Uning xulosalari g‘oyalari bu asosning o‘ziga xos kuchli istaklari bilan to‘yinishi tabiiy hol.

Lekin shunga qaramay, tasavvufni faqat butkul diniy qarashlarga bog‘lab qo‘ymaslik kerak. Tasavvufning tub mohiyati ma’naviy-axloqiy muammolarga va komil inson tarbiyasiga daxldor ekani barchamizga ma’lum. Aslida islom g‘oyalarining tub mohiyati uning insonparvarligida, hayotiyligida, axloqiy-ma’naviy kamolotni targ‘ib etishi, himoya qilishi va uning uchun kurashuvidadir.

Tasavvuf maqsadlari o‘z talablari va orzulari bilan chambarchas bog‘langan tasavvuf adabiyotini yuzaga keltirdi. Ko‘p asrlik taraqqiyot yo‘llari davomida bu adabiyotning g‘oyalari, obrazlari, san’atlari va tasavvufiy istilohlarni bilish, badiiy san’atlarning ma’no-mohiyatini anglash talab qilinadi. Quyidagi bayt kishining diqqatini o‘ziga jalb qiladi.

Ashraqat min aksi shamsil-ka’si anvorul hido,

Yor aksin **may**da ko`r deb, **jom**din chiqti sado.

Ushbu baytda ifodalangan yor, may, jom qanday ma’noni anglatadi? Ularni to‘g‘ridan to‘g‘ri tushinish kerakmi yoki majoziy ma’nodami? Alisher Navoiy bu nomlarni o‘z baytlarida qo‘llab qanday fikr bildirmoqchi?

Bu o‘rinda Yor– Olloh, jom– qalb, may– Ollohga bo‘lgan ishq ramzidir. Bizga ma’lumki, tasavvuf she`riyatida ishq ikki turda talqin etiladi: majoziy ishq, haqiqiy ishq. Insoniy muhabbat, real ishq– majoziy; insonning Ollohga bo‘lgan ishqi boqiy va o‘lmas ishq sifatida talqin etiladi. Bundan ma’lum bo‘ladiki, bu baytlarda Ollohga bo‘lgan ishqni, muhabbatni ko‘ngilda joylamoqlik haqida so‘z boryapti.

G‘ayr naqshidin ko‘ngul **jom**ida bo‘lsa zangi g‘am,

Yo‘qtur, **ey soqiy**, mayi vahdat masallik g‘amzudo.

Ey oshiq, bu dunyoning ko‘rguliklari ko‘nglingni g‘amga botirsa, vahdat mayidan yaxshiroq may yo‘qki, uni tarqata oladigan. Bu o‘rinda vahdat mayi– ollohning visoliga yetkazuvchi ishq tarzida ifodalangan. Soqiy – aslida may quyuvchi, tasavvufiy istiloh sifatida – piri komil (ustoz) ma’nosini anglatadi.

Ey, xush ul **may**kim, anga zarf o‘lsa bir **sing‘an safol**,

Jom o‘lur getinamo Jamshid, ani ichkan gado.

U shunday bir go‘zal ishqki, ko‘ngil uni o‘zida jo qiladigan idish, jom. Bu jom olamni ko‘rsatuvchi, Jamshid (qadimda yashab o‘tgan , o‘zining oqilligi, donoligi bilan dong taratgan shoh) kabi shohlar qadahidan ham e’tiborliroq, qimmatliroq bo‘lib, ayni shu “siniq ko‘ngillar” Iloh nurini aks ettirib, dunyoni ko‘rsata oladi, degan fikrni bildiradi[512].

Jom-u **may** gar bo‘yladur, ul jom uchun qilmoq bo‘lur,

Yuz jahon har dam nisor, ul may uchun ming jon fido.

Bunday jom-u may uchun yuz jahonni hamda ming jonni-da qurbon qilsang, arziydi.

Dayr aro hush ahli rasvo bo‘lg‘ali, ey **mug‘bacha,**

Jomi may tutsang meni devonadin qil iptido.

G‘azalning beshinchi baytida lirik qahramon dayr aro – oqil, dono kamolotga yetgan kishilarning ilohiyot, Ishq haqida majlis quradigan, suhbatlashadigan joyga kirib, mug‘bachaga – may tashuvchi bolaga murojaat qilib, jomda may tutsa, eng avvalo unga uzatishini so‘raydi.

Vahdate bo‘lg‘ay muyassar **may** bila **jom** ichrakim,

Jom-u jam lafzin degan bir ism ila qilg‘ay ado.

Agar jomda– oshiqning qalbida may– Ollohning ishqi limo-lim bo‘lsa, albatta, u vahdatga – Ollohning jamoliga erishadi.

Sen gumon qilg‘andin o‘zga **jom**-u **may** mavjud erur,

Bilmayin naf etma bu **mayxona ahlin**, zohido.

Zohiddan (din peshvosidan) lirik qahramonning bir o‘tinchi bor, bu baytlarni o‘qib mayxona ahlini- oqil, dono kamolotga yetgan kishilarni ilohiyot, Ishq haqida majlis quradigan, suhbatlashadigan insonlarni ayblab o‘ltirma, sen o‘ylayotgan haqiqiy may va jomdan ham

[512] To‘xliyev B. Navoiy g‘azallari (nasriy bayon, sharh va izohlar)1-kitob. T.: 2015-yil

tashqari bu so‘zlarning ma’nosi bor. Ollohning ishqi va uni o‘ziga jo qilib olmoqchi bo‘lgan qalb haqida so‘zlayapman degandek go‘yo.

Tashnalab o‘lma, Navoiy chun azal soqiysidin,

“Ishrabu, yo ayyuhal-atshon” kelur har dam nido.

Ey Navoiy, azaliy, abadiy ishqdan tashna bo‘lib o‘tmaki, bu dunyoga kelgan inson undan qonib-qonib ichmog‘i , bahramand bo‘lmog‘i darkor.

Sartlar uzra ko‘z yugurtirar ekansiz, bu zotning fikrlaridan, badiiy topilmalaridan qayta-qayta hayratga tushaverasiz. So‘z podshosining fikrlarini uqish uchun, mag‘zini chaqish uchun, qalbda makon qurishi uchun ko‘ngil ichra sarosar kezaverasiz-kezaverasiz.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1.To‘xliyev B.Navoiy g‘azallari (nasriy bayon, sharh va izohlar)1-kitob. T.:
2015-yil
2. A. Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 jildlik. Toshkent, “Fan”. 1983-1985 yil
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20-jildlik. T.: 1987-2003 yil

NAQSHBANDIYA TARIQATI VA UNING ALISHER NAVOIY IJODIDA AKS ETISHI

Abdullaxo‘jayev A.I. –
O‘zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti Falsafa magistranti.

ANNOTATION.This article examines mysticism and its essence, the teachings and trends of Naqshbandi. It also highlights the uniqueness of this sect. In addition, the article focuses on the analysis of the importance of the concept of "perfection" in mystical teachings in Navoi's work

Har bir inson komillik, mukammallik sari intiladi va o‘zini komil inson bo‘lishi uchun turli yo‘llarni bosib o‘tadi. Bu kabi tushunchalarining ilk ildizlari tasavvuf tariqatlariga borib taqalishi hech birimizga sir emas.Unga ko‘ra inson shariat, ma’rifat, tariqat va haqiqat orqali mukammallikka erishadi.Tasavvuf tariqatlari insonlarni ma’nan poklanishga, halolikka, haqiqat yo‘lidan yurishga undovchi botiniy-zohiriy, tamomila yuksaklikka eltuvchi mayoq sanaladi.Uning alohida tarmoq sifatida ajralib chiqishi tobeinlar davriga to‘g‘ri keladi. Boshqa barcha ilmlar qatori, ruhiy tarbiya va nafsni jilovlash ilmini ular sahobalardan qabul qilib oldilar. Sahobalar Muhammad sallohu alayhi vasallamning hayotlik chog‘larida barcha narsada u zotning o‘zlariga ergashib, u zotdan ham amaliy ham nazariy ilm olganlar. Sahobalar orasida Abu Bakr, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon,Ali ibn Abu Tolib, Abu Zar G‘ifforiy, Abdulloh ibn Amr, Abu Dardo, Abdulloh ibn Abbos, Abdulloh ibn Umar, Salmon Forsiy roziyallohu anhum va boshqalar zuhd va taqvoda tengi yo‘q edilar. Keyinchalik ular orasidan tasavvuf yo‘nalishini belgilashda va uning ilm sifatida shakllanishiga o‘zlarining benazir hissalarini qo‘shgan **Uvays Qa’raniy, Hasan Basriy, Said Ibn Musayyab, Ja’far Sodiq kabi** zotlar yetishib chiqdilar**. [1].** Ushbu tasavvuf namoyondalari ruhiy kamolot ilmini rivoji yo‘lida, Qur’oni karim va Payg`ambar alayhissalom sunnatlari asosida targ`ibot va tashviqot ishlarini amalga oshirdilar.Tasavvuf, so‘fiylik – islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo‘llovchi ta’limot bo‘lib, uning o‘zagi va mazmuni haqida turli fikr va tahminlar mavjud. Tasavvufning turlicha talqinlari bo‘lib ulardan eng mashhurlaridan: Ibn Xaldun o‘zining "Muqaddima" asarida tasavvuf -"suvf" – "jun", "po‘stin" so‘zidan olingan bo‘lishi kerak, zero qadimdan tarki dunyo qilgan zohidlar jundan to‘qilgan kiyim yoki po‘stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi ahli dunyolardan farqli hayot tarzini o‘zlarida namoyon etganlar, deydi**.Muhammad Yusuf Muso tatqiq qilgan “Al-aqiyda vash-shariy’a fil Islom” kitobida Nikolson hijriy 5 asrgacha bitilgan asarlarda tasavvufning 75 ga yaqin ta’rifi mavjudligini topgan . [2].**XV asrda yashagan alloma Xusayn Voiz Koshifiy “Futuvatnoma”asarida tasavvuf haqida bunday yozadi: “Ba’zilar bu so‘z islomdan keyin paydo bo‘lgan deb qarashadi,ammo ma’lum bo‘lishicha, tasavvuf so‘zi islomdan oldin ham bo‘lgan. “Unsul so‘fiya”kitobida birinchi so‘fiy degan nomni olgan odam Odam Oto farzandlaridan biri Shish edi deb naql qilinadi.Shishdan keyin jun matodan kiyim kiyib

yuradiganlarni tasavvuf ahli deb yuritila boshlangan**.[3]** Junayd al- Bag`dodiy shunday deydi: "Tasavvuf – qalbni sof tutmoq, tug`ma zaiflik va noxush axloqlardan forig` bo‘lib, hayvoniy va nafsoniy tuyg`ular ustidan g`alaba qilmoq" yoki, “ Tasavvuf – bu xaloyiq ichida bo‘lganda ham Allohni unutmaslik,foydali gaplardan ta’sirlanish va shariat ko‘rsatmalariga rioya etishdir", deydi.**[4]** Al-Jazariyning “ Tasavvuf sirlari” asarida: “Insonni ma’naviy olamini isloh etadigan,buzilgan qalblarni muolajasi uchun eng ta’sirli bo‘lgan insonni haqiqatlar atrofida topaydigan o‘ta foydali va mustaqil ilmdir” –deydi.**[5**]Zamondosh tariqat shayxlaridan misrlik Muhammad Zakiy Ibrohim “Tasavvufning ta’riflari qanchalik xilma-xil bo‘lmasin, ularning barchasi poklanish va taqvo martabasiga yetib boradi.”[6]**.** Shayx Ali bin Bindor as-Sayrofiy an-Nishopuriy aytishicha, “Tasavvuf shunday narsaki, uning egasi ham botinda,ham zohirda o‘zini ko‘rmaydi va faqat haqni ko‘rib va u bilan yashaydi**[7]**. Tasavvuf:

1)tahliya-yaxshi axloqni egallash,qalbni bo‘shatmoq-maqtalgan axloq;
2)tasviya-ruhni ag‘yor, begonadan tozalash;
3)huzu-nafsni jilovlash, hoksorlik namunasi;
4)da’voni tark etish, o‘z ma’nolarni yashirish;
5)ibodat husniga ishorat;
6)nafsni xor tutish va amrni aziz tutish;
7)barcha odob va kimki faqr(darveshlik)odobidan bir odob**[8]**

Tasavvuf bir ummon bo‘lsa, uning ilmidan saboq beruvchi shaxs – shayx, murshid, pir, eshon, xoja, mavlo, mavlono, maxdum kabi unvonlar bilan tanilgan kishilar, undan ta’lim oluvchi shaxs – murid, solik, ahli dil, ahli hol, mutasavvif kabi nomlar bilan atalgan. Tariqatlar, tasavvuf va mutasavviflar tarixini o‘rgangan olimlardan biri Abu Nuaym o‘zining “Xulyatul avliyo” kitobida tasavvuf bilan mashhur bo‘lgan tobeinlardan ikki yuz kishini tarjimayi holini keltirgan. Keyinchalik taba’a tobe’inlar avlodida Fuzayl ibn Iyoz va Ibrohim ibn Adham boshliq ko‘plab so‘fiylar yetishib chiqdilar.**[9]** Shu tariqa, ruhiy tarbiya maktabi vujudga keldi. Ularning atrofida shogirdlari va o‘z jamoalari ham paydo bo‘la boshladi. Bora-bora ular boshqalardan ajralib turadigan o‘z belgilariga ham ega bo‘ldilar. Keyinchalik bir ustozning ruhiy tarbiyasini olib, o‘sha tarbiyani hayotiga tatbiq qilib yurgan jamoa a’zolarining tutgan yo‘lini “Tariqat” deb nomlash odat tusiga kirdi.“Tariqat” **arabcha** “toriyq” – “yo‘l,uslub ” so‘zidan olingan bo‘lib, ham moddiy, ham ma’naviy yo‘lni ifoda etadi.Tasavvufda ma’lum bir yo‘nalishlar bo‘lib,boshqa tasavvufiy tariqatlardan ayrim jihatlari bilan farq qiladi.Masalan,Ahmad Yassaviy asos solgan yo‘nalishga ko‘ra,tarki dunyochilik,jahriy zikr targ‘ib etilsa, naqshbandiya esa, oxirat ishlarini tark qilmagan holda, dunyoviy ishlarni ,ya’ni kasb-u kamolotni ham qo‘ldan bermaslikka va zikrni maxfiy(ovozsiz) aytish targ‘ib etiladi**[10]** Muhammad Sheroziyning “ Taroyiqul –haloyiq” asari asosida tariqatlanish jarayonini o‘rgangan olim M.Hazratqulov kitobida quyidagi tasavvuf silsilasini keltiradi: qodiriylik ,muxosibiylik,malomatiylik, qalandariylik,tayfuriylik, junaydiylik, rafoiylik, saxliylik,suxravardiylik,mavlaviya ,yassaviya, uvaysiya,kubroviya va naqshbandiya tariqati**[11]**.Alalxusus, Movarounnahrda ham keng tarqalgan tariqatlardan biri,naqshbandiya Sayyid Muhammad ibn Sayyid Jaloliddin Naqshband nomi bilan uzviy bo‘liq.Alisher Navoiyning ta’kidlashicha, Bahouddin Naqshband kamolotida Xoja Ali Romitoniy,Xoja Muhammad Samosiy va Sayyid Amir Kulolning ta’siri kata bo‘lgan. Naqshbandiya tariqatining ixcham ifodasi “Dil ba yoru dast ba kor” hikmatida to‘la o‘z ifodasini topgan. Bahouddin Naqshband aytar edilar: “Bizning tariqamiz jahriya zikri-u raqs emas, bizning tariqamiz anjumanda xilvat (xilvat dar anjuman),vatanda safar (safar dar vatan)dir.Xilvatda shuhrat bor,shuhrat esa, ofatdir. Jamiyatda xayriyat bo‘ladi, jamiyat esa,suhbatda bo‘ladi. Agar, bu yo‘l toliblaridan bir guruhi bir birovi bilan hamsuhbat bo‘lsalar, bu suhbatda xayr-u baraka ko‘p bo‘ladi.Umid borki, bu ishda doimo amal qilinsa oxiri haqiqiy iymon bo‘ladi.”**[12]**

Naqshbandiyada ilgari surilgan go‘yalar Mir Alisher Navoiy ijodiyotida tamomila kamol topdi.Navoiyning tasavvufona qarashlari deyarli barcha asarlariga singib ketgan bo‘lsada, ulardan “Lison ut-tayr” so‘fiylik dostoni bo‘lib, unda borliq va ilohiyot haqidagi qarashlar, inson, tabiat va jamiyat hususidagi mulohazalar qushlar tili(qush tasavvufda qalb timsoli) va sarguzshtlari orqali bayon qilgan.Tasavvufiy qarashlari “Nazm ul-javohir”, “Arbain”, “Munojot”, “Mahbub ul-

qulub”singari asarlarida ham o‘z aksini topgan.N.Komilov Hazrat Navoiy talqinida “komil inson-bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi Mutloq ruhga tutashgan,fazl-u karomatdan serob,surati-yu siyrati saranjom,qalbi ezgu tuyg‘ularga to‘la pokiza zot tili bilan aytganda:

Foniyvasheki, ham so‘zidirpok, ham o‘zi,

Xush davlat ul kishigaki, tushgay aning ko‘zi deydilar**.[13]**

Bugungi yosh avlodda go‘zal axloqni tarbiya qilish, haq yo‘liga chinakam halollikka, pokizalikka, rostgo‘ylikka, mehr-shavqat, odamiylik va vatanparvarlikka yo‘g‘rilgan so‘fiylik ta’limotini singdirishda Navoiy ijodi benihoya katta ahamiyat kasb etadi. Insondagi salbiy illatlardan holi bo‘lish, ezgu niyat, mukammal xulq-atvorni tarbiyalashda naqshbandiya ta’limoti g‘oyalari bilan sug‘orilgan Navoiy asarlari ayniqsa, “Mantiq ut-tayr” dostonini tushuna bilish va unda qushlar tilidan aytilgan obrazli hikoya va asotirlarni, ularda mavjud xislatlarni inson kamoloti uchun naqadar zarurligini to‘la tushunib yetish komillik sari tashalangan dastlabgi qadamlardan bo‘ladi.Yuqoridagi fikrlardan shuni xulosa qilish mumkinki, tasavvuf talablarini ham ixlos bilan bajargan kishida zuhd, taqvo, kamtarlik kabi oliyjanob fazilatlar mujassam bo‘lib boradi.Zero, nafsni poklash yo‘li bilan komil inson darajasiga erishishga harakat qilishi lozim. Mustaqillik yillaridan boshlab, O‘zbekistonda tasavvuf tariqatlarini o‘rganish, unga doir asarlarni tarjima qilish, atoqli mashoyixlarning maqbaralarini qayta qurish va ta’mirlashga ahamiyat berilmoqda. Shuningdek, tasavvuf tariqatlariga mansub pir-u komillar: Hakim Termiziy, Najmiddin Kubro, Abduxoliq G`ijduvoniy, Xoja Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Xoja Axror Valiy, Shayx Zayniddin, Zangi ota, Shayx Xovandi Tohur kabi valiylarning hayot va ijodlarini chuqur o‘rganish, qoldirgan asarlaridan xalqni bahramand etish borasida muayyan ishlar qilinmoqda.

Foydalanilgan abiyotlar ro`yxati

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent. Hilol, 2019. – B 4.
2. Islom tasavvufi manbalari.H.Boltaboyev. Toshkent: “O‘qituvchi”, 2005. – B 271
3. Al-G‘aznaviy. Kashf ul-manjub.Qosim Ansoriy nashri.Tehron:1376 h
4**.** Sh. Boboxonov.,A.Mansur.Naqshbandiya tariqatiga oid qo‘lyozmalar fihristi.Movorounnahr.Toshkent.1993.-6. bet
5. Al-Jazariy. Tasavvuf sirlari. – T.: Movarounnahr,2000. –B.4.. A. Sh. Juzjoniy. Tasavvuf va inson. Toshkent. 2001. – B. 9.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent. Hilol, 2019. – B 34
7.Sh.Boboxonov.,A.Mansur.Naqshbandiya tariqatiga oid qo‘lyozmalar fihristi.Movorounnahr.Toshkent.1993.117 bet
8. Islom tasavvufi manbalari.H.Boltaboyev. Toshkent: “O‘qituvchi”,2005. – B 271
9. 6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent. Hilol, 2019.
10. Sh. Boboxonov.,A.Mansur.Naqshbandiya tariqatiga oid qo‘lyozmalar fihristi.Movorounnahr.Toshkent.1993.
11.Hazratqulov.M. Tasavvuf. –Dushanbe: Maorif,1988. –C.86-100
12**.** Buxoriy Sadriddin Salim. Bahouddin Naqshband yoki yetti pir. Buxoro. 2006.
13.N.Komilov.Tasavvuf.1- kitob.-T.:1996.-b.143

FALSAFA FANI TARAQQIYOTIDA KALOM ILMINING IJTIMOIY ZARURATI
(Sa'duddin Taftazoniy ilmiy merosi misolida)

M.X.Norqobilov-
NavDPI mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada Sa'duddin Taftazoniy yashagan ijtimoiy-tarixiy davr taraqqiyotida islom falsafasi, xususan, kalom ilmining paydo bo'lishi, taraqqiy etishi hamda mazkur ilmning jamiyat hayotidagi amaliy ahamiyati haqida so'z boradi.

Annotation. The article discusses the emergence and development of Islamic philosophy, in particular, theology, and the practical significance of this science in the life of society in the development of the socio-historical period in which Saduddin Taftazani lived.

Jahon ilm-fani va islom falsafasiga munosib hissa qo'shgan allomalarimizdan biri – Sa'duddin Taftazoniyning ratsional tafakkur mohiyatini yoritib beruvchi asarlari ma'naviy-axloqiy tarbiya bobida muhim ahamiyat kasb etadi. SHu ma'noda, Taftazoniyning ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy-axloqiy qarashlari va uni bugungi kun nuqtai nazaridan o'rganish, tahlil qilish, pirovardida mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyatining asosiy maqsadi bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalashda nazariy-metodologik manba vazifasini bajaradi.

Respublikamizda ma'naviyat-ma'rifat masalasiga e'tiborning ortishi natijasida buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosidan oqilona foydalanish, xususan, ijtimoiy borliqda yuzaga kelayotgan dolzarb muammolarni samarali hal qilish imkoniyati paydo bo'ldi. SHu sababdan, Taftazoniyning ilmiy-falsafiy merosini chuqur tadqiq etish, uni demokratik islohotlar jarayoniga tatbiq qilish innovatsion holatni anglab yetgan bugungi kun tadqiqotchi olim va faylasuflari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Buyuk mutafakkir Taftazoniy dahosida biz qurayotgan fuqarolik jamiyatining tarixiy asoslarida uning aql-idroki, yuksak tafakkur tarzi va islom ilmlari haqidagi qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Mintaqamizda ming yillardan buyon e'tiqod qilib kelinayotgan islom dini falsafasi, madaniyati, qadriyatlari, urf-odatlari, aqidasi va umuman ijtimoiy hayot mavzusida salmoqli ijod qilgan mutafakkirlarimiz sanog'i boshqa hududlarga nisbatan ibrat oladigan darajada ekanligini butun dunyo ilm ahli e'tirof etadi. Mazkur ijtimoiy voqelik har birimizda faxr tuyg'usini uyg'otadi va shu bilan birga ma'naviy merosga nisbatan vorisiylik mas'uliyati hissini oshiradi.

Jamiyat taraqqiyotining biror bosqichi haqida gapirganda, albatta asosiy o'rinni inson omili va uning ma'naviy-madaniy yuksalish darajasi hal qiluvchi aspekt sifatida qaraladi.

Ijtimoiy-tarixiy davr kontekstidan ma'lumki, Muhammad (s.a.v)ning vafotidan keyin islom mintaqalarining kengayishi natijasida paydo bo'lgan va yechimini topish imkoniyati mavjud bo'lmagan muammolar yuzaga kela boshladi. Jumladan,

- Muhammad (s.a.v) vafotidan keyin, jamiyatning barcha vakillari tomonidan muhokama qilinmasdan amal qilinishi shart va zarur bo'lgan ilohiy vahiyning bundan buyon yo'qligi;
- payg'ambar (s.a.v) sunnatlarini bajarishga burchli bo'lgan din arboblarining islom taraqqiyotini ta'minlashdagi mahorat va qobiliyati, ko'nikma va malakalarining egallaganlik darajasi;
- Muhammad (s.a.v) izdoshlari hisoblangan xalifalarning musulmonlar jamoasini boshqarishda adolat tamoyillarini qay darajada o'zlashtirganliklari va ularga rioya etish darajasi;
- muhokamatalab muammo va masalalarning yechimini topishdagi turlicha talqin kabi mavzular islom dini tarqalib borayotgan mintaqalardagi aholi o'rtasida shubha uyg'ota boshladi.

Tahlillar natijasi shuni ko'rsatadiki, Muhammad (s.a.v)ning o'ziga xos teokratik boshqaruvidan keyingi davrda, musulmonlar jamoasini boshqarishda paydo bo'lgan siyosiy ixtiloflar asta-sekinlik bilan islom kirib borgan aholi o'rtasida o'zining ijtimoiy qiyofasini namoyon qiladi. Bunday siyosiy jarayonda yuqorida ta'kidlangan tafovut va ixtiloflar borasida

yuzaga kelgan ijtimoiy masalalarga javob bera oladigan ilm tarmog'iga ehtiyoj sezila boshladi. Bu ilm tarmog'i o'rta asr musulmon sharqining innovatsiyasi sifatida e'tirof etilgan "kalom ilmi" nomi bilan ijtimoiy-siyosiy hayot sahnasiga chiqdi. Ushbu ilm tarmog'ining yetuk vakillaridan biri bo'lgan, ilm-ma'rifat yo'lida benazir ishlarni amalga oshirgan, qolaversa, sohibqiron Amir Temur chorlovi bilan Samarqandga kelib kalom ilmi sohasida o'ziga xos maktab yaratgan mutafakkir Sa'duddin Ma'sud ibn Umar ibn Abdulloh Taftazoniydir.

Allomaning hayoti va ijodini mug'ul bosqinchilarining so'nggi davrlari va sohibkiron Amir Temurning ijtimoiy-siyosiy hayot sahnasiga chiqishi bilan bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Alloma Taftazoniyning tavalludi va vafoti borasida turlicha yondashuvlar mavjud. O'sha zamon va makonning eng mashhur muarrixlari Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond va Xondamirlarning asarlarida keltirilishicha, Taftazoniy hijriy safar oyi 722 yilda, melodiy 1322 yil fevral (safar oyi)da shimoliy-sharqiy Eronning Niso shahri Taftazon qishlog'ida dunyoga kelgan (hozirgi Turkmaniston hududi).[513] Ibn Xajar Askaloniy va "Miftox us-saodat" asari muallifi Toshko'pirzodaning bergan ma'lumotlarida bu sana xijriy 712 yil deb ta'kidlangan. Biz bu masalada muarrixlarning bergan ma'lumotini asosli hisoblaymiz.

SHuningdek, Xayruddin Zirikliy va SHarafuddin Roqimiy asarlarida keltirilgan ma'lumotga ko'ra, alloma Samarqandda vafot etgan bo'lsa-da, Saraxsga dafn etilgan.[514] Manbalarda Sa'duddin Taftazoniy 1392 yilda vafot etganligi aytiladi. Allomaning vafoti haqidagi ma'lumotlar munozarali sabab, chuqur tadqiqotlarni talab qiladi.

Taftazoniyning ilmiy salohiyati haqida fikr bildirib aytish mumkinki, tarixchi olim Xondamirning "Xabib us-siyar" asarida keltirilishicha, Amir Temur Taftazoniyning yuksak bilimi va iqtidoridan xabar topganidan so'ng, noma yozib mutafakkirni Samarqandga taklif etadi. Taftazoniy dastlabki chorlovni rad etadi, lekin ikkinchi bor taklif etilganidan so'ng, Hijoz safarini to'xtatib, Samarqandga tashrif buyuradi. Ayni vaqtda u Xorazmda ilm maktabida ijod bilan band edi.

Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarida Temur va Taftazoniy o'rtasidagi iliq munosabatlar shakllanganligi haqida so'z boradi. Jumladan, "Amir Temur sohibqiron Iskandariy soniy o'zbek beklari birla O'trorda taxti saltanat o'zra erdilar... Mavlono alloma Sa'duddin Taftazoniy va Xoja Bahovuddin nachand ulamo va fuzalolar Amir Soqibkiron oldida erdilar...". [515] SHuningdek, asarda Temur Moskvaga yurishi oldidan Taftazoniy boshchiligida bir guruh ulamolardan duo olganligi haqida fikrlar mavjud.

YUqoridagi fikrlardan xulosa shuki, Temur va Taftazoniy o'rtasida yuksak hurmat-ehtirom shakllangan. Temur va temuriylarning ilm ahliga bo'lgan e'tibori, olimlarga ijod uchun yaratilgan imkoniyat va sharoitlar kabi atributlar Samarqandda ikkinchi bor O'yg'onish davrining yuzaga kelishiga sababchi omil sifatida e'tirof etiladi. SHu nuqtai nazardan, Sa'duddin Taftazoniy temuriy hukmdor "Mirzo Ulug'bek davri Samarqand ilmiy muhitining taxkursisini yaratgan alloma sifatida alohida shuhratga ega".[516]

Samarqandda yuqorida aytib o'tilgan ijtimoiy-ma'rifiy muhit shakllangunga qadar yosh Sa'duddin ilm egallash asnosida dastlab Hirot, Samarqand, Xorazm, Buxoro, G'ijduvon kabi shaharlarda bo'ldi. Samarqand shahrida ta'lim olgan kezlarida o'sha davrda diniy va dunyoviy bilimlar, xususan, kalom, mantiq, bayon, usul ul-fiqx kabi ilmlarning namoyondasi hisoblangan Azudiddin Ijiydan ta'lim oldi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Taftazoniyning bu vaqtda o'zlashtirgan barcha bilimlari, ya'ni Arastuning fanlar bo'yicha yuzaga kelgan analogiyasi, Forobiy va Ibn Sinoning falsafiy g'oyalari, Aflotun asarlariga raddiyalar yozish kabi ilmiy mashg'ulotlar va ilmiy davralar uni kelajakda buyuk inson bo'lishiga, qolaversa, islom falsafasi va kalom ilmining buyuk namoyondasi – yetuk mutakallim bo'lib yetishishiga sababchi bo'ldi.

---

[513] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Самарқанднинг сара уламолари. Т.: "Hilol nashr". 2019. 12-б.
[514] Хайриддин Зириклий. Ал-Аълом. Ж. VII.219-б.
[515] Салоҳиддин Тошкандий. Темурнома. Т.: Чўлпон, 1990. 325-326-б.
[516] Ҳамиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари. Т.: Ўзбекистон. 2016. 300-б.

Taftazoniy asarlari orqali ijtimoiy hayotda yuzaga keladigan ma’naviy-ma’rifiy, ijtimoiy-siyosiy masalalarga yechim topish imkoniyati mavjud edi. SHu jihatlarni e’tiborga olganimizda, mutafakkirning ilmdagi mavqeyi davr ulamolari orasida juda yuqori baholangan ediki, “natijada ungacha yashab o’tgan olimlar “mutaqaddimin” (avvalgilar), undan keyingilari esa, “mutaaxxirin” (keyingilar) deb ataladigan buldi”.[517]

Taftazoniyning o’zi yashagan davrdagi ijtimoiy muammolar yechimi yuzasidan yaratilgan, islom ilohiyotshunosligining asosiy mag’zini tashkil etgan aqida yoki aqoid, ya’ni kalom ilmi borasidagi asarlari alohida ijtimoiy mohiyat kasb etadi. U islom falsafasi mag’zini tashkil etgan kalom ilmiga mantiqiy xulosalarni tadbiq etib, uni rivojlantirdi. Kalom ilmining ijtimoiy xarakterdagi fan sifatida rivojlanishiga katta hissa qo’shdi.

Taftazoniyning islom tafakkuri tarixining zarhal sahifalarini boyitish imkonini bergan kalom ilmi borasida quyidagi mashhur asarlari dunyoga keldi.

1. Al-Maqosid fiy ilm al-kalom
2. SHarh al-maqosid.
3. SHarh al-aqoid an-Nasafiya.
4. Ar-Radd ala Zindiqa Ibn Arabiy.[518]

YUqorida nomi tilga olingan asarlarning yozilishiga sabab bo’lgan omillar, ijtimoiy-ma’naviy muhit va jarayonlar hamda jamiyat qatlamlari orasida paydo bo’lgan munosabatlar davrning ijtimoiy strukturasidan kelib chiqadi. Bunday aspekt asarlarning falsafiy mazmun-mohiyatini ochib berish uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mutafakkir “Maqosid at-tolibin” asarida shunday yozadi: “Kalom ilmi diniy aqoid usullarini ishonchli dalillar asosida anglashni o’rgatadigan ilmdir. U bilan shar’iy, nazariy, aqidaviy masalalar hal qilinadi. Uning natijasi iymonga komil ishonch bilan ziynat berish, foydasi bu dunyoda intizomli hayot kechirish va oxiratda azob-uqubatdan xolos bo’lishdir. Xulosa shuki, kalom ilmi eng sharafli ilm sifatida e’tirof etilgan”.[519]

Manbalarni o’rganish natijasida ma’lum bo’ladiki, Taftazoniy asarlarida keltirilgan kalom ilmining paydo bo’lishi sabablari va ijtimoiy zarurati quyidagicha ta’kidlanadi. Dastlab mazkur ijtimoiy voqelik tab’a tobeyinlar davrida paydo bulgan va tarixiy kontekstda sayqallanib, keyinchalik ulamolar tomonidan ma’qul ilm sifatida e’tirof etilgan. O’sha davr islom ilmiy jamoatchiligi (ahli sunna val jamoa) tomonidan ilmdagi bunday voqelik “bid’ati hasana” deb qabul qilingan. Vaholanki, zamon va makondan qat’inazar, islom dinidagi ayrim radikal ruhdagi oqimlar talqinida islomga hech qanday yangilik – bid’at kerak emas, degan noto’g’ri da’voni ilgari so’rdilar. Taftazoniy va u yashagan davr ulamolari asarlarida esa bid’ati hasana – yangidan paydo bo’lgan innovatsion ijtimoiy voqelik, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan ijobiy yangilik sifatida e’tirof etildi.

Davr o’tishi bilan aqliy dalillar islom dinini to’liq o’zlashtirmagan yerlik xalqlar uchun sahih ilm va haqiqat ekanligini tushuntirish zarurati paydo bo’ldi. Mazkur ijtimoiy zarurat yuzasidan alloma Taftazoniy va unga davrdosh bo’lgan islom ulamolari tomonidan kalom ilmi kontekstida paydo bo’lgan fiqxiy va aqidaviy masalalarga ratsional tafakkur asosida yechimlar berildi.

Islom faqatgina naqliy bilimlar bilan chegaralanadigan va taqliddan iborat bo’lgan ergashuvchilik dini bo’lsa, bu holat to’g’ridan-to’g’ri Qur’oni karimga zid ilm ekanligi isbotlab berildi. Vaholanki, Alloh taolo Qur’on karimda taqlidni qoralab, insonlarga har qanday vaziyatda aqlni ishlatib, mavjud voqelikdan ibrat olib yashash lozimligini bir necha o’rinlarda eslatadi.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, Sa’duddin Taftazoniy insonning hayotini doimiy dialektik harakatda, izlanishda, o’qish-o’rganish va olamning tub mohiyatini anglashda, deb biladi. Ta’kidlash joizki, tarixiy davr kontekstida yaratilgan ajdodlarimizning boy ma’naviy merosi, ratsional tafakkur natijasida orttirilgan ontologik, gnesologik va axloqiy qarashlari qimmatli manba vazifasini bajaradi. SHu jihatdan olganda, Sa’duddin Taftazoniyning islom

[517] Шайх Мухаммад Содиқ Мухаммад Юсуф. Самарканднинг сара уламолари. Т.: “Hilol nashr”. 2019. 38-б.
[518] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Самарқанднинг сара уламолари.Т.: “Hilol nashr”. 2019. 28-29-б.
[519] Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети. Диншунослик фани ўқув-услубий мажмуаси. Т.: 2017. 50-б.

falsafasi – kalom ilmi borasidagi qarashlari demokratik davlat va fuqarolik jamiyati sari odimlayotgan ko'pmillatli O'zbekistonning bugungi taraqqiyotida, xususan, islom niqobi ostidagi turli xil buzuq aqidaviy ixtiloflarga yechim topishda hamda yuqorida alloma tomonidan ta'kidlangan "intizomli hayot" ta'minoti uchun muhim g'oyaviy-ma'rifiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda ma'rifatga zid bo'lgan g'oyalarni «madaniyat» deb baholash va aksincha, negizida madaniy qadriyatlarni jamlagan islom ma'naviyati bilan bog'liq tushunchalarga nisbatan «dinga siyosiy tus berish» degan qarashlar jamiyat ma'naviy taraqqiyotiga, xususan yangicha dunyoqarash sohibi bo'lgan yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir qilmoqda. «Vaholanki, islom dini... e'tiqod qiluvchi xalqlarning ijtimoiy, huquqiy, g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy, ma'rifiy hayot tarzi haqidagi qonun-qoidalari, pand-nasihatlari majmuasidir»[520].

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ҲАЛОЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ (НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ МИСОЛИДА)

С. Р. Чўллиев
Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети

RESUME: This article highlights the difference between the teachings of Naqshbandi mysticism and other sects, in particular, the need to work honestly and professionally. The category of honesty is defined by quoting evidence from the Qur'an and hadiths.

Тасаввуф бир илм бўлиб, у ила нафснинг аҳволи, яхши ва ёмони, унинг ёмонини поклаши йўли, яхшини зийнатлаш йўли, Аллоҳга томон юриш кайфияти ўрганилади.

Тасаввуфда бир қанча сулуклар (тариқатлар)[521] мавжуд. Масалан, Рифоия, Яссавия, Шозилия, Суҳравардия, Чаштия, Кубровия, Қодирия, Бадавия, Мавловия, Бектошия, Халвотия ва Нақшбандия бошқалар.

Ҳазрати Хожа асос солган сулук (тариқат) Нақшбандия деб аталади. Нақшбанд сўзи Ҳазрати Хожанинг лақаблари бўлиб, матога нақш (гул) солишни билдиради. "Мақомот"нинг бир ерида Ҳазрати Хожа мато тўқийдиган дўконлари борлигига ишора қиладилар. Бу сўзнинг рамзий маъноси ҳам бўлиб, муриднинг қалбига Аллоҳ муҳаббатининг нақшланганлигини билдиради.

Нақшбандия тариқатининг[522] юқоридаги сулуклардан бир қанча фарқли томонлари мавжуд, шулардан биз нақшбандия тариқати қўл меҳнати билан, ҳалол тер тўкиб ҳаёт кечиришга тарғиб қилишини ажратиб кўрсатишимиз мумкин.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанднинг машҳур "дил ба ёру даст ба кор" (дил ёрда, қўл ишда, яъни қалбинг доим Оллоҳда унинг зикри билан, қўлинг эса меҳнатда банд бўлиши) деган сўзлари тариқатнинг асоси ҳисобланади. Нақшбандия тариқатининг меъзони Расулуллоҳ суннатларига мувофиқ эди. Зотан Расулуллоҳ соллалоҳу алайҳи ва салламнинг ўзлари: "Ҳақиқий мусулмон бу дунёни деб, у дунёсини ташламайди, у дунё деб, бу дунёсини қўлдан бермайди", деган эдилар.

Ислом динида ҳалолликка, ҳалол ризқ топишга тарғиб қилинган, чунки ризқни ҳалол йўл билан топиш фарз[523] ҳисобланган. Хусусан, Аллоҳ таоло Қуръони Каримда мўмин-мусулмон бандаларини ҳалол ризқ ейишга қайта-қайта амр қилган. "Эй одамлар! Ер юзидаги нарсалардан ҳалол-покларини енглар" (Бақара сураси 168-оят)[524].

---

[520] Сафарова Н. Терроризм. (тарихий-фалсафий таҳлил). -Тошкент: Noshir, 2009. –Б.121.

[521] Дж. С. Тримингэм. Суфийские ордены в исламе. // Перевод с анг. А.А.Ставицкой, под редакцией в с предисл. О.Ф.Акимушкина. Москва. Наука. Глав. ред. Вост лит-ры, 1989 й, 8 бет.

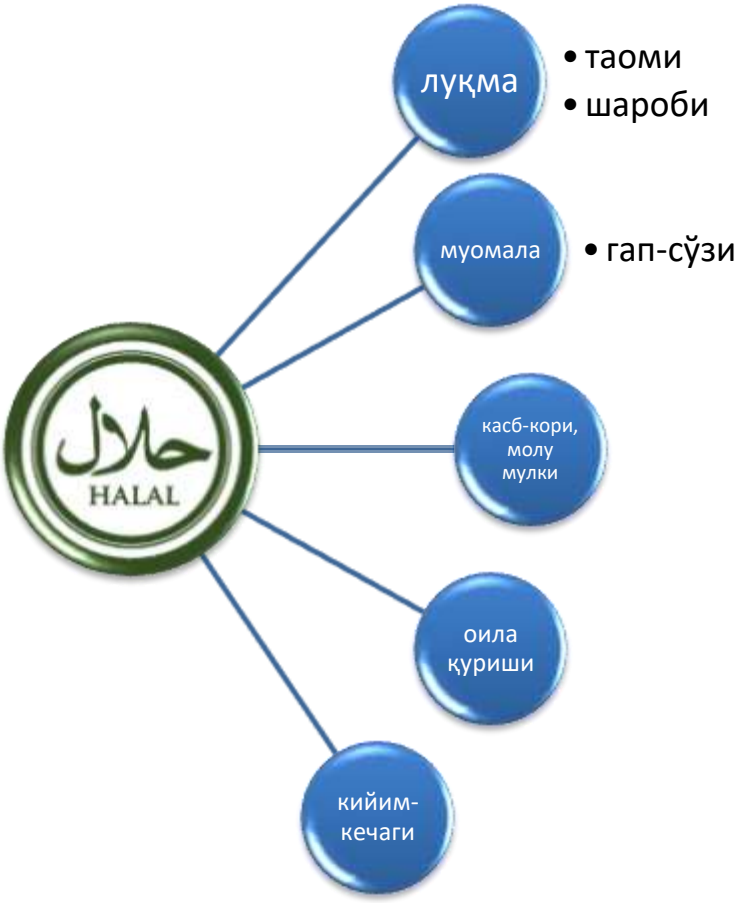
[522] Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Баҳоуддин Балогардон /Таҳрир ҳайъати: А.Рустам ва бошқ: Форсийдан тарж. Сўзбоши ва луғат муаллифи Маҳдумхон Махдум Ҳасанхон Махдум ўғли. – Т.: Ёзувчи, 1993-208б. 14 бет.

[523] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф "Мўминнинг меърожи". – Т.: "Hilol-Nashr" 2021, 226 бет

[524] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф "Бозор ва унга боғлиқ масалалар". – Т.: "Hilol-Nashr", 2020. 7 бет

“Ҳалол” сўзи луғатда ҳаромлик тугуни “ечилган” деган маънони билдиради, чунки ҳалол нарсадан ман қилиш тугуни ечилган бўлади. Ислом динида ейиладиган нарсанинг, луқманинг ҳалол бўлишига катта аҳамият берилади. “Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Албатта, ҳалол очиқ-ойдиндир. Албатта, ҳаром очиқ-ойдиндир. Ва икковлари орасида шубҳали нарсалар бордир. У (шубҳали нарса)ларни одамларнинг кўплари билмаслар. Бас, ким шубҳалардан сақланса, дини ва обрўси учун покланган бўлади. Ким шубҳаларга тушса, ҳаромга тушади” дедилар”.

Фикримизча, ҳалоллик категориясига шу билан бир қаторда кишининг емоқ-ичмоғи, кийим-кечаги, молу-мулки, оила қуриши, ўзига ўхшаган кишилар билан муомаласи, касб кори, гап сўзида Аллоҳ таоло рухсат берган нарсалар ҳалол ҳисобланади. Имом ал-Бухорий ривоят қиладилар “Ибодат ўн қисмдир. Унинг тўққиз қисми ҳалол ризқ қидиришдир”.

Нақшбандийлар ҳар қандай тарки дунёчиликка ва мулкдорларнинг ғариб, қашшоқларни эзишга қарши чиқдилар. Улар ўртаҳол яшаш тарафдори бўлиб, ҳунармандчилик, савдогарчилик, деҳқончилик, адабиёт, мусиқа, олимлик, файласуфлик, меъморлик, хаттотлик, мусаввирлик билан шуғулланиб, ҳалол яшашни тарғиб қилдилар”[525].

Нақшбандия тариқатига кирган кишилар оиласини обод қилиш, мамлакатга қараш, савдо-сотиқ билан шуғулланиш, (энг асосийси касб-ҳунар ўрганиши шарт бўлган) ва бошқа ҳуқуқларга эга бўлганлар. Шунинг учун ҳам бу тариқат тез ривожланиб, кенг ёйилган.

[525] Насафий. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти. Тошкент 1993й. 10-11 бетлар.

ABDURAHMON JOMIY ILMIY MEROSIDA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING AKS ETISHI

B.Tuxtayeva -
NavDPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti

Annotatsiya: Maqolada Abdurahmon Jomiyning falsafiy va diniy qarashlari yoritilgan bo‘lib, bugungi kun yosh avlodni ta’lim-tarbiyasi bilan bog‘liq amaliy va nazariy qarashlari ilgari surilgan.

Abstract: This scientific article highlights the philosophigal and religious views of Abduraxman Jami, and puts forward practical and theoretical views on the education of today`s younger generation.

Ijtimoiy-tarixiy davr kontekstida mutafakkirlar tomonidan yaratilgan g’oyalarni o’rganish, ularning falsafiy bilimlarini ilmiy-nazariy tadqiq qilish jamiyatning, qolaversa, insoniyatning ijtimoiy-ma’naviy qiyofasini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda ma’naviyat va ma’rifat sohasiga alohida e’tibor qaratilishi natijasida buyuk mutafakkirlarimizning ilmiy merosini o’rganish, tadqiq etish, xususan, davlat hamda jamiyat hayotida paydo bo’layotgan turli muammolar yechimida samarali mexanizm vazifasini bajaradi.

O‘rta asrlar musulmon Sharq olamining buyuk mutafakkirlari qatorida mintaqamiz adabiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixida o‘zining boy va bebaho adabiy-badiiy, falsafiy-ijtimoiy, diniy-irfoniy va ilmiy-nazariy merosi bilan alohida o‘rin tutgan, Movarounnahr va Xuroson zaminida yashab, fors-tojik va o‘zbek mumtoz adabiyotiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk mutafakkir olim, shoir va Naqshbandiya tariqatining XV asrdagi yirik namoyandasi Mavlono Nuriddin Abulbarakot ibn Nizomiddin Ahmad ibn Muhammad Jomiy asarlari keng qamrovliligi bilan ajralib turadi.

Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod etgan bo‘lsa-da, uning asalari hozirgi kunga kelib ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Chunki uning asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar barcha davrlarda eng dolzarb va umuminsoniy xarakterga ega bo‘lganligi sababli necha asrlar davomida o‘rganilib kelinmoqda.

Jomiy asar yaratar ekan unda ajoyib insonparvar hamda vatanparvar shoir sifatida buyuk va muhim ijtimoiy masalalar hal etish bilan mashg‘ul bo‘ladi, ular yuzasidan ilg‘or fikrlarni ifodalaydi. U insonni ulug‘laydi vatan haqida qayg‘uradi. Odamlardagi zararli xulqlarni qoralaydi, fitna va fujurni, xudbinlik va ayyorlikni, munofiqlik va aldamchilikni, tekinxo‘rlik va talonchilikni, keskin tanqid ostiga oladi. Shoir bunday illatlarga o‘ralashib qolgan odamlarga halol, vijdonli, insofli, adolat odamlarini, chin insoniy fazilatlarini, ajoyib xulq-odob normalarini qarama-qarshi qilib qo‘yadi.[526]

Abdurahmon Jomiy o‘zidan oldin o‘tgan donishmandlar ta’limotlariga tayangan holda panteistik dunyoqarashni boyitdi, haqiqiy Borliq - Sof Nur va inson dunyosining, inson ruhiy va jismoniy ko‘rinishlarining o‘zaro munosabati va birligi haqidagi qarashlarni rivojlantirdi. Mutafakkir o‘z qobiliyatli kuchini - jismoniy va ruhiy birlik mutanosibligini buzuvchi qusurlarni fosh etishga qaratdi, haqiqiy umuminsoniy qadriyat - axloqiy-ruhiy kamolotga intilishga chaqirdi. Uning g‘oyaviy-nazariy, falsafiy mavqei ma’lum darajada qadimgi Osiyo, Chin, Hindiston hamda g‘arbiy Yevropa ta’sirini, ayniqsa, qadimgi Yunon falsafiy madaniyati - Suqrot, Aflotun va ular izdoshlarining ta’sirini o‘zida mujassamlashtirgan.

U o‘zining “Lujjatul-asror” qasidasida so‘fiy xulq - axloqi, inson tarbiyasi haqida gap borganda ta’magirlikni qoralab, qanoatli kishilarning oliyjanobliklarini, ularning ma’naviy jihatdan podshoh va vazirlardan ham ustun ekanliklarini madh etib, quyidagi satrlarni bitgan:

Tome’oya az bahri gu’ma peshi har xas sar nihad,
Qone’onro xanda bar shohu vaziri kishvar ast.

[526] Shamsiyev. P, G’aniyeva. S “AbdurahmonJomiyvaAlisherNavoiy” , T:”Fan”, - 1966 y

Bu satrning mazmuni quyidagicha: Ta’magirlar bir luqma uchun boshini xasga quyishga tayyor, Qanoatchilar esa mamlakat shohi va vaziri ustidan ham kula oladi.

Ya’ni ta’magir inson o‘z maqsadiga erishish uchun hatto o‘z qadr – qimmati, or-nomusini ham toptab, maqsadiga erishishga harakat qiladi. Bu esa uni jarlikka boshlab bora. Boriga shukur qilib, qanoat bilan halol yashayotgan insonlar esa ularning yashash tarzi, qilayotgan ishlarini mazqara qiladilar.

Jomiy yashagan davrda ko‘proq shoh va vazirlar haqida madh etish yoki ularning ochko‘zligi va xalqni og‘ir ahvolga solib qo‘yayotganligi haqida muluhoza yuritish o‘sha davradabiyotining o‘ziga xos yo‘nalishlaridan biri hisoblangan. Bir oq o‘sha davrda bo‘lgani kabi yuqori davlat organlarining o‘z lavozimini suyestemol qilishi bugungi kunda ham uchratishimiz mumkin. Shuning uchun ham bu kabi g‘oyalar na makon, na zamon tanlaydi, bu g‘oyalar o‘lmas, umuminsoniy qadriyatlar bo‘libni hoyatda yuksak ahamiyatga ega. Ayniqsa, bugungi murakkab hayot tarzidan foydalanib, ta’magirlik bilan kun kechirayotgan kimsalar ko‘payib borayotgan bir davrda, Jomiyning faylasufona fikrlariga murojaat qilmasdan ilojimiz yo‘q deb o‘ylayman. Bunday hayot tarzini tanlagan kimsalar Jomiy aytganidek, boshini xas qo‘yish ya’ni jinoyatga qo‘l urishi va oxir oqibat o‘z hayotini o‘zi barbod qiladi. Jomiy fikricha, inson halol va pok yashashi, buning uchun esa u bir kasbga ega bo‘lishi, o‘z mehnati hisobiga kun ko‘rishi zarur:

Mardi kosib kaz mashaqqat mekunad kafro durusht,
Bahri yaohamvoriyai nafsi dag‘al hongar ast.

Bu satrning mazmuni quyidagicha :

Kosib odam mehnat tufayli qo‘lini qavartiradi,
Bu qo‘ldagi dag‘al esa nafs g‘idir-budurini tekislovchi randadir.

Bu baytda Jomiy mehnat sevarlik g‘oyalarini ilgari surib, inson halol mehnat qilib yashashi, biror kasbning yetuk mutaxasisi bo‘lishi va shu orqali jamiyatda o‘z o‘rnini topishi lozimligini nazarda tutadi.

Shaxs komil inson sifatida shakillanishi uchun u o‘z nafsini jilovlay bilishi, o‘z manfaatini xalq manfaatlaridan ustun qo‘ymasligi lozim.Yuqoridagi satrda ham inson o‘z nafsini jilovlashi uchun halol yashashi lozimligi ta’kidlangan.

Nuqtai xush gufta ast on durbin,
Adil dora mulkro qoim, na din .
Kufir kishi k – o‘ baad loyad fareh,
Mulkro az zolimi dindor beh.
(U uzoqni ko‘rguvchi odam yaxshi aytgan:
Mamlakatni din emas, adolat saqlaydi,
Adolat bilan mashhur bo‘lgan kofir
Yurt uchun dindor zolimdan ko‘ra yaxshiroqdir.)[527]

Jomiy bu baytda adolatni har narsadan yuqori qo‘yadi va adolat har bir inson uchun asosiy qonun bo‘lishi zarurligini aytib o‘tadi.

Jomiy dunyoqarashida dinlararo hamda mazhablararo urush va nizolar ma’nosizligi, insoniylik mohiyatiga, aqlga zidligi haqidagi g‘oyalar ham mavjud. U bu kabi urushlarga nafrat bilan boqqanligi va qattiq qoralaganligini quyidagi ruboiysida ko‘rishimiz mumkin:

Ey mug‘bachai daxr, bedih chomi mayam,
Ki – omad zi nizoi sunniyu shi qayam.
Go‘yand, ki: Jomiyo, chi mazhab dori?
Sad shukurki sag – sunniyu har – shiy nayam.[528]

Mazmuni:

Ey soqiy! Menga may ber. Sunniylar va shialarni zosidan ko‘nglim ayni yapti. Jomiy sen qaysi mazhabdasan? – deb so‘raydilar. Yuz shukurki, it sunniyu, eshak shia emasman.

[527]Shamsiyev. P, G’aniyeva. S “AbdurahmonJomiyvaAlisherNavoiy” , T:”Fan”, - 1966 y
[528]QarangSafarova N.O. Terrorizm. –“ Noshir” nashriyoti . Toshkent, 2009y, 151b.

Bu baytda Jomiy birodarlik, tenglik, tinchlik, ahllik g‘oyalarni targ‘ib va tashviq etadi. Har xil tilde so‘zlashuvchi yo har xil mazhabga mansub bo‘lgan xalqlar, qabilalar o‘rtasida adovat qo‘zg‘ovchi – taraqqiyotning ashaddiy dushmanlariga, nifoq yaratuvchilarga g‘azab bilan xitob qilgan.

Bu baytda ilgari surilgan g‘oyalaridan biri bu – diniy bag‘rikenglik g‘oyasidir. XV asrda din peshvolarining obro‘yi nihoyatda kata bo‘lgan. Davlatning ayrim boshqaruv apparatlarini din peshvolari boshqargan. Ular faqat islom dinini tan olishgan boshqa dinga mansub kishilarni esa, g‘ayridinlar deb atashgan. Jomiy esa shu asrda yashab turib, diniy bag‘rikenglik g‘oyasini ilgari surganligini ko‘rishimiz mumkin bu esa, o‘sha davr uchun g‘oyat ulkan yangiliklardan biri hisoblangan.

Jomiy vujudga kelgan ijtimoiy – siyosiy va madaniy – ma’naviy sharoit ta’sirida o‘z falsafiy qarashlarining kishilar jamoalarining kelib chiqish sabablari haqidagi g‘oyalarini o‘ziga xos ravishda talqin qilib, jamiyat ravnaq topishi uchun, avvalo, jamiyatda mamlakatlararo urush va qirg‘inliklar, dinlararo adovat, insonlararo nizo – janjallar barham topib, o‘zaro hamkorlik, hamjihatlik, odamlar o‘rtasidagi o‘zaro kelishuvga, ijtimoiy adolatga asoslangan orzudagi jamiyatni ajoyib badiiy lavhalar va timsollarda tarannum etgan. Masalan, Jomiyning “Hiratnoma – i Iskandar” asarida tilga olingan orzudagi mamlakat aholisi teng huquqli, bir – biri bilan hamkorlik va do‘stlikda yashaydilar, umuman har qanday urush haqida, ayniqsa, diniy adovat asosida kelib chiquvchi urushlar haqida tasavurga ham ega emaslar.

Dinlarning umuminsoniy mohiyati, maqsadi bir bo‘lib, ular aslida bir –birlariga zid emas. Inson hayotining asl maqsadi inson va tabiatga nisbatan oqilona munosabatda bo‘lish, hamisha yaxshi savobli ishlarni amalga oshirishdan iboratdir “Dinlararo bag‘rikenglik g‘oyasi – xilma-xil diniy e’tiqodga ega bo‘lgan kishilarning bir zamin, bir Vatanda, oliyjanob g‘oya va niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashini anglatadi”[529]. Bugungi kunga kelib diniy bag‘rikenglik umuminsoniy g‘adriyatlar tarkibiga kiruvchi tushuncha bo‘lib, bu tushuncha davlatlararo tuzilgan xalg‘aro shartnomalarning asosiy prinsiplaridan biriga aylangan. Xalqaro tashkilot YuNESKO diniy bag‘rikenglik muammosiga alohida e’tibor berib, 1995-yilni BMTning bag‘rikenglik yili deb e’lon qilindi.

HADISLAR – TALABA-YOSHLAR TAFAKKURIDA MA’NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISHNING TA’SIRCHAN OMILI SIFATIDA

M.Kazakbayeva-
NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o`qituvchisi

Islom dinida Qur’ondan so’ng muqaddas diniy – axloqiy manba hadislar hisoblanadi. Hadislar Qur’on suralarida belgilab berilgan kundalik turmush bilan bog’liq huquqiy va axloqiy normalar, marosimlar va urf-odatlarni nasihat, ko’rsatma, yo’llanma tarzida xalq ongiga singdirishning ta’sirchan vositasidir.

Hadislar Sharq xalqlarining qimmatli ma’naviy qadriyati bo’lib, u VII asrda muhim ilmiy yo’nalish sifatida paydo bo’ldi. Ularni to’plash, kitobga keltirish, ularning tarbiyaviy ahamiyatini xalqqa targ’ib etuvchi hadisshunos (muhaddis) olimlar paydo bo’ldi.

Hadislar asrlar davomida yoshlarni ma’naviy shakllashtirishda ota-onalar, masjid, madrasa va maktablarda tayanch qo’llanma bo’lib xizmat qildi. Hadis ilmining taraqqiyotida Markaziy Osiyolik muhaddislar Imom al-Buxoriy (“Al-Jome’ as-sahih”) “Ishonarli to’plam”), “Al-adab, al Mufrid (“Adab durdonalari”), “At-Tarix al-akbar” (“Katta tarix”), “At-Tarix as-Saxir” (“Kichik tarix”) “Al-Jomi’ as-sag’iyr”, “AlJomi’ al-kabiyr” kabi katta-kichik yigirmaga yaqin kitob taklif etganlar, Imom at-Termiziy (“Jomi’ at-Termizi”) (Sunan ham deyiladi). “Kitob ash-shamaiy an-nabaviyya” (“Payg’ambarning axloq va odoblariga oid kitob”); “Kitob al-ilal” (“Nuqsonlar kitobi”). “Kitob at-tarix” (“Tarix kitobi”), “Kitob az-zuxd” (“Zohidlik haqida kitob”) va boshqa kitoblar yozgan. An-Nasoiy (“Sunan al-kubro”), Shayx ul-Ismoil Abu Muhammad Abdullo ibn

[529]Milliy istiqlol g’oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: “O`zbekiston”, 2000, 60-b.

Abdurahmon, ad-Dorimiy as-Samarqandiy (“al-Jomi’”) “To’plam”, “Musnad (“Manba’”), Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn al-Hasan ibn Bishr al-Hakim at-Termiziy (“Navodir al-usul fi ma’rifat axbor ar-rasul”), “Payg’ambar xabarlarini bilishda tanlangan nodir yo’llar”), “Kitob al-amsol al-kitob va-s-sunna” (“”Qur’on va sunnat kitbidan olingan maqolalar kitobi” va yigirma beshga yaqin kitoblari), shuningdek, Sayib Husayn Burxoniddin Muhaqqiq at-Termiziy (“Maorif”) Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid ibn Mojja va Imom Abdulloh ibn Muborak al-Marvaziy, Imom Ahmad ibn Hanbal al-Marvaziy, Ishoq ibn Rahovayh al Marvaziy, Imom al Haysam ibn Qulayb at-Shoshiy, Abu Bakr Ahmad ibn Muhammad al-Barakotiy, Ibrohiy ibn Ma’qul an-Nasafiy, na’ima ibn Hammod al-Marvaziy, Hofiz al-Xorazmiy, Jamoluddin an-Nasafiy, Imom Abdulhasan Ahmad ibn Muhammad as-Samarqandiy[1] va boshqalarning xizmatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Sharqshunos olimlarimiz Sh.Boboxonov va A.Irisov[2]larning ma’lumotlariga ko’ra, bu asrda al-Buxoriy, Muslim an-Sasoniy, Abu Dovud at-Termiziy, ibn Mojja kabi imomlar “Al-Jome’” va “Sunan” nomli kitoblar yozganlar va bu asarlar “Kutubi sitti” (“Olti kitob”) nomi bilan mashhurdir. Bular ichida imom al-Buxoriyning “Al-Jome’ as Sahih”lari dunyo ulamolari tarafidan Qur’ondan keyin e’tirof etilgan. Tarbiyaviy ta’sir jihatdan “musnad”, “sunan” yo’nalishidagi hadislarga nisbatan “sahih” hadislarning qimmati baland hisoblanadi.

Ishonarli hadislarning tarbiyaviy ta’sir kuchi ularda bayon etilgan fikrlarning ishonarliligi, haqqoniyligi, olg’a surilgan g’oyaning hayotiyligi, poetik jozibadorligi, tafsirning musiqiy ohangdorligi badiiy tasvir vositalaridan keng foydalanganlik, sharqona tarbiya asoslari asosida bayon etilishi kabi xususiyatlari bilan izohlanadi. Har bir hadis ikki qismdan iborat: birinchi qismda hadis aytuvchi kishining nomi, bunda shu hadisni shaxsan Muhammad alayhissalomdan eshitgan kishining ismi sharifi ko’rsatiladi, ikkinchi qismida esa hadisning mazmuni keltiriladi.

Hadislarda xalq tajribasida sinalgan ezgu g’oyalar kuchaytriladi, ular nasihat va talab shaklida xalqqa yetkaziladi, xalq g’oyalariga zid xislatlar esa majoziy jihatdan bo’rttiriladi, yomon oqibatlaridan ogoh etiladi. Bunday hollarda mubolag’ali usul orqali hadislarning tarbiyaviy ta’siri kuchaytriladi.

Hadislardagi badiiy, ifoda hamda tasviriy vositalar, ularning asl mazmunini aniqlashtirish va tiniqlashtirish, izchil, g’oyaviy mazmunini ado etishga imkon beradi. Hadislar zaminida kishilarning e’tiqodi va tasavvurlari, olamni bila borish va idrok etish darajasi yotadi. Hadislar o’ziga xos ta’limiy va tarbiyaviy xarakterga ega bo’lgan ijodiy janr bo’lib, boshqa adabiy tur va janrlardan o’zining tarbiyaviy ta’sir doirasi, hajmi, ifoda xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Hadislarda “savob” mohiyatini ochib beruvchi fazilatlar: ota-ona, keksalarga hurmat, ilmli bo’lish, hamkorlik, do’stlik, insonparvarlik, ayollarni qadrlash, saxovat, rostgo’ylik, iffat, nonni e’zozlash, diyonat, rahm-shafqat, e’tiqod, mehmondo’stlik, mehr-oqibat, xayr-ehson, tozalik, pokizalik, bilimdonlik, vazminlik, tadbirkorlik, halollik, sabr-qanoat, ishonch, himmat, bardoshlilik, xushxulqlilik muloyimlik, latiflik, marhamat, to’g’rilik, shukr, vafo, saxiylik, sadoqat, sabotlilik, kamtarlik, viqorlilik, salohiyat, halimlik, tavoze’, hayo, tejamkorlik, sir saqlash va shu kabilar jamiyat ma’naviy taraqqiyotini belgilovchi axloqiy-ma’naviy omillar tarzida namoyon bo’ladi.

Hadislar orqali taqiqlanadigan salbiy xususiyatlar jumlasiga o’g’rilik, zino, hayosizlik, munofiqlik (omonatga xiyonat qilish), yolg’on so’zlash, bevafolik, kek saqlash, nopoklik, riyokorlik, xusumat, nohaqlik, hasad, nodonlik, qotillik, fitna, yolg’onchilik, g’iybat, ochko’zlik, ta’magirlik, isrofgarchilik, itoatsizlik, bid’at, xurofot, chaqimchilik, kibr, gina-adovat, xiyonat, razillik, baxillik, zulm, maqtanchoqlik, ikkiyuzlamachilik, takabburlik, manmalik, shuhratparastlik, ta’magirlik, shoshqaloqlik va boshqalar kiradi.

Islom falsafasida ma’naviy omil jamiyat rivojida yetakchi o’ringa qo’yiladi. Ma’naviy – axloqiy barkamollik hukmron bo’lgan jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash g’oyasi hadislar mazmunida o’z yechimini topadi.

[1] Ismoil al-Buxoriy, Al Jomi’ as-sahih. 1-jild, 4-bet.
[2] Boboxonov Sh., Irisov A. Hadis ilmining peshvolari. T., Nur, 1992. 16-bet.

Qur’oni Karimda belgilab berilgan komil musulmon uchun xos bo’lgan aynan ma’naviy fazilatlar hayotiy tajribalar asosida, o’sha davr musulmon falsafasi, shariat talablari doirasida targ’ib etildi. Hadislarda oila va oila a’zolari, ota va ona, ota-ona va farzand, oilaning boshqa a’zolari, ayollar va erkaklar jinsi, shaxs va jamiyat o’rtasidagi amaliy muloqot tizimi imon talablarida bayon etiladi.

SOF TASAVVUF BORASIDAGI QARASHLAR (Najmiddin Kubroning “Odobus Sufiyya” asari misolida)

Toshboyev A.Y.-O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi “Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA” kafedrasi tayanch doktoranti, Mir Arab oliy madrasasi o‘qituvchisi

Abstract: *This article provides a brief biography of the great Sufi scholar, founder of the Kubravian tariqah, Najmiddin Kubro, and scientific information about his writings. It also analyzes the purely mystical views in his Odobus Sufi work. The play also highlights the positive impact of ideas on society.*

Hozirgi kunda tariqatga ergashish kerak, musulmon kishi u siz yashab bo‘lmaydi, deya ko‘plab insonlarni o‘z yo‘liga ergashtirayotgan kimsalar mavjud. Tariqat haqiqatdan ham musulmon kishi ergashiladigan, musulmon kishi hayotining mazmuni bo‘lgan, hamda odob-axloq dasturi sanaladigan yo‘ldir. Ammo bu kim tariqatga ergashish da’vosi bilan chiqsa unga ergashish kerak degani emas. Zero bu targ‘ibotni qilayotganlarning hammasi ham tariqatning asl mohiyatini anglab yetgan emas. Shuning uchun bu borada komil murshidni topish darkor. Undan tashqari asl tariqat mohiyati nimadan iborat ekanini bizlarga o‘rgatadigan, ahli tasavvuf ustozlar tomonidan yozilgan mo‘tabar kitoblarni mutolaa qilib, o‘rganib borish maqsadga muvofiq.

Bu borada o‘rnak bo‘ladigan bobo-kalonlarimiz hamda ular yozib qoldirgan manbalar talaygina. Shulardan biri buyuk tasavvuf namoyandasi Najmiddin Kubro r.a.dir. U kishi biz musulmonlarga o‘rnak bo‘ladigan bir qancha manbalarni bitgan bo‘lib, ularning hammasi o‘z o‘rnida mo‘tabar, ahamiyatli manbalardir. Ana shulardan biri u kishining “Odobus sufiyya” (So‘fiylik odoblari) asari bo‘lib, bu asar ayni tasavvuf, tariqat, suluk sohiblari haqida bo‘lib, haligacha tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilib jamoatchilikka taqdim qilingani yo‘q.

Shunday ekan tasavvuf va tariqat borasida asl manba sanaladigan shu kabi asarlarni o‘rganish, uni tadqiq qilish hamda uning mazmun mohiyatini keng jamoatchilikka taqdim qilish biz kabi islomshunos tadqiqotchilarning zimmasidagi vazifadir. Zero bu kabi asarlar yurtdosh olimlarimiz tomonidan bir ikkitagina bitilmagan. Agar ular tomonidan yozilgan asarlar manbalar xazinasidan qidirilsa biz hali nomini ham eshitmagan bir qancha asarlar bitilganini aniqlash mumkin. Kubroviyya tariqati asoschisi, buyuk mutasavvif Najmiddin Kubroning Odobus sufiyya asari ham ana shunday asarlar sirasiga kiradi. Chunki u kishining biz uchun eng mashhur va e’tirof qilingan “Usulul ashar” (O‘n asos) asaridir.

Najmiddin Kubroning “Odobus sufiya” asari bizning diyorlarda nashrdan chiqmagan. Izlanishlar natijasida u kishining bu asari Eron islom respublikasining poytaxti Tehron shahrida “Kutubxonayi Majlisi sho‘royi milliy” nomli kutubxonada 78058\7741 invertar raqam ostida saqlanayotganligi aniqlandi. Ilmiy izlanishlar olib borish, asarni tadqiq qilish maqsadida kutubxonaning rasmiy veb sayti “كتابخانة إسلامي وتصوف” (islomiy va tasavvufga doir kitoblar kutubxonasi)dan kitobning elektron shakli yuklab olindi.

Ushbu qo‘lyozma asar faqat Najmiddin Kubroning Odobus sufiyya asari bilangina kifoyalanmay Sa’duddin Xurosoniyning “Tafsiri irfoniy”, hamda “Muntaxobut tavrot” asarlarini ham qamrab olgan

Asar tasavvuf ilmiga doir bo‘lib, fors tilida yozilgan. U o‘z ichiga yettita bobni qamrab oladi. Har bir bobda solikning odoblari bosqichma-bosqich yoritib boriladi.

1. الباب الأول فی لبس الخرقة So‘fiylik xirqasini kiyish[530]
2. باب دوم در نشست وخاست صوفی So‘fiyning o‘tirib turishi haqida[531]
3. باب سیم در رفتن خانقاه Xonaqohga borish odobi haqida[532]
4. باب چهارم در طعام خوردن Ovqatlanish odobi[533]
5. باب پنجم در دعوات Mehmonga borish va mehmon kutish odobi[534]
6. باب ششم در سماع Simo (eshitish) to‘g‘risida[535]
7. باب هفتم در سفر کردن Safar odoblari[536]

Najmiddin Kubro birinchi bobni bayon qilar ekan, gapni bunday boshlaydi:

"هر کرا إرادت إین راه پدید آید وخاهدکه خرقه پوشد بایدکه از دست پیری پوشد"[537]

Ya’ni: “Har kim bu yo‘lni iroda qilsa va tariqat xirqasini kiyishni xohlasa uni pirning qo‘lidan kiysin”.

Bundan xulosa qilinadiki tariqat yo‘li mustaqil izlanishlar bilan yoki kitob mutolaa qilish bilan o‘zlashtiriladigan yo‘l emas. Balki, har bir solik buning uchun bir piri komil, murshid ustozni topishi va uning etagini tutish lozimdir. Undan tashqari har xil ijtimoiy tarmoqlari ham ilm manbayi yoki bu yo‘lni tutish vositasi emas. Solikning yo‘lning avvalida qiladigan birlamchi ishi unga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatadigan ustoz topishdir. Hozirgi kunda tasavvuf yo‘lini tutishda ko‘p yanglishishlar shu ustozsizlikdan yoki ustozni to‘g‘ri tanlay bilmaslikdan deyish mumkin.

Najmiddin Kubro asarni davom ettirar ekan yana quyidagi iboralarni keltiradi:

"که اورا علم طریقت وشریعت وحقیقت باشد وعالم باشد باصول دین وعارف بود بآداب شریعت وواقف بود بر اسرار طریقت وحقیقت که تا چون مرید را اشکالی افتد در شریعت بعلم خویش بیان کند"[538]

“O‘sha pir shariat, tariqat va haqiqat ilmlari sohibi bo‘lsin hamda usuli dinda olim, tariqatda orif bo‘lsin. Shariat odoblarini tariqat va haqiqat sirlari orqali anglagan bo‘lsin. Tokim muridda shariat masalalarida biror mushkilotga uchrasa o‘z ilmi orqali uni uni muridga yechib bera olsin”.

Demak komil murshid, haqiqiy orif Allohga yetishish kerak bo‘lgan barcha vositalarni jamlagan, o‘zlashtirgan bo‘ladi. Buning uchun u uchta: shariat, tariqat va haqiqat yo‘llarining sohibi bo‘lishi kerak. Afsuslanarli joyi shuki hozirgi kundagi aksariyat o‘zlaridan murshid yasab olgan shaxslar borki, ular ushbu uch yo‘lni jamlash u yoqda tursin ularning bittasini ham mohiyatini to‘liq tushungan emas. Shunday ekan tariqat yo‘lini tutmoqchi bo‘lgan solik o‘z ustosining mana shu yo‘llar sohibi egasi ekaniga ham e’tibor qilishi kerak bo‘ladi. Murshid tariqatdaman desayu shariat ilmlaridan bexabar bo‘lsa, yoki haqiqatga erishgan orif bo‘lmasa, uning murshidlik da’vosi puchdir. Aslini olganda murshidlik da’vo qilinadigan ish emas. Zero murshidni insonlarning o‘zi qidirib boradilar.

Undan tashqari Najmiddin zikr qilgan jumlalardan murshid ilmi hol egasi bo‘lishi o‘z muridlarining holini bilib shunga yarasha tavsiya va ko‘rsatma bera olishi zarur ekani ham tushuniladi. Chunki murshidning oldiga har xil saviya, har xil kasb, har xil dunyo qarash egasi bo‘lgan muridlar keladi. Tabiiyki ularning holati bir xil emas. Shunday ekan ular uchun beriladigan vazifa va ko‘rsatmalar ham ularning holatiga bog‘liq bo‘ladi. Murshid ularning holatini to‘liq ihota qilmas ekan, o‘z muridlari uchun kerakli tavsiyalarni bera olmaydi.

"وچون در حقیقت سری پیدا شود به بصیرت خویش تحقق آن باز نماید"[539]

Ya’ni: “Murid haqiqatni anglashda duch kelgan sirlarni o‘z basirati orqali tushuntira olsin”.

---

[530] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya. – Tehron: “Kutubxonayi Majlis shoroyi Milliy”. №=78058/7741. – B. 325-329.
[531] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 329-330.
[532] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 330.
[533] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 330-331.
[534] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 331-332.
[535] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 332-333.
[536] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 333-334.
[537] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya – B. 326.
[538] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya. – B. 327.
[539] Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya. – B. 327.

Demak murid o‘z ichidan o‘tayotgan barcha holatlardan o‘z ustozini voqif qilib turishi, bu ishlarni undan sir saqlamasligi lozim ekan. Zero bu ishlarni bajarmaslik uning yuksalishi, darajasini ko‘tarilishiga to‘sqinlik qiladi.

Undan tashqari ustoz shogirdlik shu qadar mustahkam aloqa ekanki kishi ota-onasiga, ahli oilasi, bola-chaqasiga ayta olmaydigan sir asrorlarni o‘z ustoziga oshkor qiladi. Hamda uztoz uning dardiga malham bo‘ladigan tavsiyani beradi.

E’tibor qilinsa sof tariqatda ikki tomon (murshid va murid)ga ham mukammal, juda ham nozik talablar qo‘yilgan. Ikki tomon o‘z mas’uliyatlarini to‘liq bajarsalargina sof, to‘g‘ri tariqat shakllanadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Najmiddin Kubro. Odobus sufiyya. – Tehron: "Kutubxonayi Majlis sho‘royi Milliy". №= 78058/7741. B.326.
2. Muhammad ibn Ahmad Zahabiy. Siyari a’lamin nubalo. – Bayrut: “Muassasatur risala”, 1990. 22\111.
3. Nuriddin Abdurahmon ibn Ahmad al-Jomiy. Nafahotul uns. – Bayrut, “Dorul kutubil ilmiyya”, 2010. 2\574
4. Voiz Haraviy Husayn ibn Ali Koshifiy. Rashahotu aynil hayot fi manaqibi mashayixit toriyqotin naqshbandiyya va adabuhum an-nabaviyyatu va asroruhum ar-robbaniyya. – Bayrut, “Dorul kutubil ilmiyya”, 2008. – B. 570.
5. Ali Akbar Dehhudo. Lug‘atnoma. 104-jild. – Tehron, “Tehron universiteti” nashri, 1965. – B. 365.
6. Mavlono Jaloliddin Rumiy. Masnaviy ma’naviy, muqaddima. – Qobul. 1982. – B. 8.
7. N.Ibragimov. Ibn Battuta I yego puteshestviya po Sredney Azii. – Moskva, “Nauka”, 1988. – B. 74.
8. Ruboiynoma. Guzidan ruboiyot az Rudakiy Samarqandiy. Tehron, 1372. – B. 19.

TASAVVUFIY QARASHLARNING RANG SIMVOLIKASIDA IFODALANISHI.

Toshova X.S.-

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti akademik litseyi o‘qituvchisi

Ilmiy rahbar: f.f.d. Yusubova R.N.

Annotation. *This article is about the importance and place of color symbolism in mystical views, in which a linguistic analysis of the bytes involving a color lexeme that reflects mystical views.*

Badiiylik asoslaridan biri ramziylik bo`lib, ana shu ramziyliklardan biri rang simvolikasi bo‘lib, yozma adabiyotda rang bilan aloqador obraz, timsol, ramzlar tizimini vujudga keltirgan. O`zbek mumtoz adabiyotidagi ushbu tizim fors-tojik adabiyoti va islom, tasavvuf g‘oyalari asosida yanada takomillashdi. XII asrdan boshlab rang simvolikasining turkiy xalqlar adabiyotida, jumladan, o`zbek adabyotida keng miqyosda iste’molda bo`lganligini ko`ramiz. XIV-XV asrlar o`zbek mumtoz shoirlari Atoyi, Lutfiy, Navoiy, Gadoiy, Sakkokiy ijodida rang simvolikasi bilan bog‘liq obrazli tasvirdan keng foydalinildi.

Tasavvuf ta’limotida rang-tus bildiruvchi leksika o‘ziga xos ramziy ma’no ifodalaydi:

- So‘fiy kiyadigan liboslarning ranglari orqali sulukda erishilgan ma’naviy daraja ma’nosi ifodalanishi
- Insonning amali va ma’naviy darajasiga ko‘ra jannatdagi maqomi;
- Sayri sulukdagi o‘lim- so‘fiyning mujohada asosida nafsni yengishi ma’nosi;
- Nafs martabalari va payg‘ambar(a.s)lardan biri erishgan ma’naviy maqomlarni[540].

[540] Axatova Mahbuba Salimovna “O’zbek tili tasavvuf leksikasi”, aavtoreferati, 2021.17-bet

Alisher Navoiy lirik merosida tasvir boshdan oxir rang yoki libos bilan yoxud ikkisining uyg‘unligida yaratilgan 30 dan ortiq g‘azal uchrashi olimlar tomonidan qayd etilgan[541].

Libos va uning rangi bilan bog‘liq holatlar tasavvuf tarixida ham muhim ahamiyatga ega bo`lgan, ya’ni so‘fiy kiyadigan liboslarning ranglari orqali sulukda erishilgan ma’naviy darajasi ma’nosini ifodalaydi. Soliklarning ko`pchiligi **qora abo** (jundan to`qilgan qora to`n – janda, xirqa) kiyganlar. **Qora** abo (xirqa) kiyganlar siyahpo`sh ham deyilgan, ular tariqatga yangi kirgan soliklar bo`lishgan. Bu yo`lda ma’lum bir darajada ilgarilaganlarning xirqasi **moviy** (ko`k) va sayri sulukni nihoyasiga yetkazganlarniki **oq** rangda bo`lgan. Izohli lug‘atda ushbu ranglar, masalan qora- ko‘mir tusdagi eng to‘q rang, oq-qor, sut rangi, moviy-suv rangli, keyinchalik esa ma’no taraqqiyot natijasida tiniq havo rangli ma’nosini anglatgan[542].

Tasavvuf jarayoni keng taraqqiy topgan o`lkalarda qora xirqali toliblar, ya’ni siyahpo`shlarning soni ancha ko`pchilikni tashkil qilgan. Buni Alisher Navoiyning quyidagi qit’asidan ham anglash mumkin:

Ne deb Jurjonga bordi ul **siyahbaxt,**
Qora tun birla solib ko`ngliga jush.
Ki bor ul pesha ahli din aningdek
Qayonkim ko`z solurlar, yuz **siyahpo`sh**.

Bu qit’aga "*Siyahpo`sh azizning Jurjonga borgani va taajjub qilurkim, anda siyahpush kushur*", deb sarlavha qo`yilgan. Ushbu qit’ada qo‘llangan “siyahbaxt” iborasidagi siyoh leksemasi tojikcha so‘z bo‘lib, qora ma’nosini anglatadi; avvallari qora rangli bo‘lgani uchun xat yozishda ishlatiladigan suyuqlik ma’nosini ham anglatgan[543]. Siyoh so‘zi baxt so‘zi bilan birikib, siyahbaxt-baxtsiz, iqbolsiz, turmushdan yolchimagan baxtiqaro ma’nosini ifodalaydi[544].

Jurjonga ravona bo`lgan "siyahbaxt" tariqatga kirishdan qandaydir zohiriy mamnuniyat sezgan va o`ziga bino qo`yganligini yashira olmagan. Jurjonga borgach, yuzlab Haq oshiqlarini ko`rib, o`z axloqidan xijolat chekkan kishi ma’nosini ifodalaydi. "Siyahpo`sh aziz" iborasiga qaralganda, Jurjonga borgan kishi biz o‘ylaydigan ma’noda siyahbaxt - baxti qora emas. Chunki tasavvuf ahli “siyahbaxt”, "siyahdor", "siyahru" degan iboralar orqali sayri sulukda yo`lda qolgan va yo`ldan chalg‘iganlarni nazarda tutishgan. Alisher Navoiy poklik sadoqat, muruvvat va kamolotdan dalolat beruvchi faqr libosini yoqlaydi:

Qora rang elga toji torakdur,
Kim bu rang ichradur muborakdur.

Navoiy ushbu e’tirofi bilan hamma "qora shol", qora libos kiysin, **siyahpo‘shlik** barcha uchun umumiy urfga aylanmog‘i kerak mazmunidagi bir niyatni ko`zlagani yo`q. Chunki Alisher Navoiy davrida qora rang buyuklik, ulug‘lik ramzi hisoblangan. Akademik shoir G‘afur G‘ulom Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonini to‘liq sharh bilan nashrga tayyorlashda Xoqon farzandli bo‘lgan kuni mamlakatdagi hamma devorlarni qora rangli ipak matolar bilan bezash buyrug‘ini berganini aytib o‘tgan. Siyahpo‘shlik, qora libos kiyish, ya’ni qora leksemasi orqali sufiyona hayot imtiyozi va imkoniyatlariga, tasavvufiy axloq kuch-quvvatiga ko`pchilikning nigohini qaratgandir, ya’ni sayri sulukda yo‘lda qolmaslik, bu yo‘ldan adashmaslik, chalg‘imaslik kabi holatlarni ifodalash uchun qo‘llagan. Bilamizki, qora turkiy leksema, siyoh esa forsiy leksema. Bu ikki birlikning birgalikda qo‘llanilishi takrorni oldini olish, vazn talabi bilan hamda turkiy-forsiy kalimani birgalikda qo‘llab, poetik ekvavalentlik hosil qilingan

Men kanizi **siyahbaxti** laim,
Ham **siyahbaxt-u** ham **siyoh kalim**.

“Sab’ai sayyor” dostonidan olingan ushbu baytda **siyoh kalim** leksik birligi qanday ma’no ifodalayotganiga to‘xtaladigan bo‘lsak, **siyoh** so‘zining ma’nosi aniq, kalim so‘zichi u qanday

[541] O`tanova S. Alisher Navoiy g’azaliyotida rang simvolikasi. Filol.fanl.nomzod. disser.avtoreferati. toshkent, 2007. 17-bet.
[542] Sh.RahmatullayevO’zbek tilining etimologik lug’ati 1-jild 262-bet, 566-bet; 2-jild 273-bet
[543] Sh.Rahmatullayev “O’zbek tilining etimologik lug’ati” 3-jild 214-bet
[544] . O’zbek tilining izohli lug’ati A.Madvaliyev tahriri ostida 2006-2008, 272-bet

ma’no anglatadi. Kalim so‘zi 2 xil: a) so‘z, kalimalar; b) hamsuhbat ma’nolarini ifodalaydi[545]. Yuqoridagi baytda **siyoh kalim** iborasi hech kimga keraksiz hamsuhbat ma’nosini ifodalagan.
Istabon ummati gunohlarin,
Oq tilab nomai siyohlarin
“Sab’ai sayyor” dostonidan olingan bu baytda esa “Oq tilab” va “Nomai siyoh” iborasidagi **siyoh** leksemasi **noma** so‘zi bilan birikib **gunohkor** ma’nosini, “Oq tilab” iborasida oq so‘zi tilab fe’li bilan birikib, omonlik, mahfirat, yaxshilik, afv tilash ma’nosini ifodalagan. Dostondan keltirilgan har ikkala baytda ham siyoh, ya’ni qora leksemasi salbiy ma’no, “Oq tilab” iborasidagi oq so‘zi esa ijobiy ma’no ifodalash uchun qo‘llanilgan.

Mahjabinlardin **siyahdillik** ne tongkim, oyning
Botini ko`rsang **qarour**, gar ko`runur zohir **oq**[546].

Qora rang bilan bog‘liq **siyahdillik**, ya’ni **ko‘ngil qarolik** iborasi **ichi qora**, **dili buzuq**, birovning baxt-u quvonchini ko‘rolmaydigan ma’nolarini bildiradi.[547] Yuqoridagi baytda ham shu ma’nolaridan kelib chiqqan ruhiy holat tasvirlanmoqda. Navoiyning maqsadi, niyatini chuqurroq, aniqroq, ta’sirliroq ochishga, hayotning murakkabliklirini, insonlarning o`zaro aloqalaridagi mushkulliklarni, turmushdagi turli-tuman ziddiyatlarni badiiy izohlashga, ulardan ko`z yummaslikka, ularni to`g‘ri tushunib olishga qaratilgan. “Siyahdillik” iborasi ana shu maqsadni ochib berish uchun qo‘llangan.

Quyidagi baytda qayg‘u, zulf, bosh, yer otlari rangiga ko`ra lirik kechinma hosil qilsa-da, baytdagi qora rang o`z va ko`chma ma’nosi bilan to`rt xil mazmunni ifoda etmoqda:

Qaro qayg‘u meni eltib **qaro zulf**ung uchun har tun,
Qaro boshni tutub ovuch, **qaro yer**ga kirpib tirsak[548].

Ya’ni: Oshiqni aynan tim qoraligi uchun yanada fusunkor bo`lgan **yor zulfi** (qaro zulf) ishtiyoqida qiyin kunga qolib, kecha-yu kunduz boshida charx urayotgan **shubhali o`ylar** (qaro qayg‘u) iskanjasida “qaro bosh”ni (**qora sochli yosh yigit**) ushlab, qo`llarini yer (**qaro tuproq**)ga tirab, jim qolgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ranglar tasavvuf ta’limotida ham muhim ahamiyatga ega bo`lgan. Ba’zi tariqatlarda nafsdagi poklanish va o`zgarishlar rang vositasida aniqlangan. Bu ranglar: moviy, sariq, qizil, qora, yashil, oq va rangsizlik. Qora rang - nafsi mutmaina (tingan, yaxshilikka bosh eggan nafs)ning rangi bo`lib, u Ollohning izni va ruhning nuri ila nurlangan, yomon narsalarni tark aylab, go`zal axloqqa tobe nafsdir. Uning sifatlari: Ibodat, Riyozat, Qil’ati taom (kam ovqatlanish), Tavakkul, Tafakkur va A’moli xayr. Demak, bunda ham qora rang muboraklik xossasiga ega va nafsning siyoh rangga burkanishi ezgu ishlarning garovidir.

TASAVVUF FALSAFASINING RIVOJLANISHINING TADRIJIYLIGI ILMIY MANBALAR ASOSIDA

Xoliqulov M.Q.-
SamDU., Yuridik fakulteti Falsafa yo`nalishi 1-bosqich magistranti

Annotation: *This article discusses in detail the stages of development of mystical philosophy, as well as the evolution of mystical teachings. The development of mystical philosophy is analyzed on the basis of sources, the analysis of mystical philosophies on the basis of periods, as well as the development of Islamic philosophy.*

Tasavvuf falsafasining ijtimoiy hodisa sifatida islom olamida muayyan moddiy va ma’naviy sharoit ta’sirida VIII asrning o‘rtalarida paydo bo‘lgan. Uning paydo bo‘lishining asosiy sababi islom diniga nisbatan insonlar ma’naviy-ruhiy holatidagi salbiy o‘zgarishlar jumladan, hazrat Payg‘ambarimiz Mustafo sallalohu alayhi vasallam vafotlaridan so‘ng ayniqsa, xalifa

[545] P.Shamsiyev “Navoiy asarlari lug’ati” 301-bet
[546] Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. 3-tom. Toshkent, 1988. 258-bet.
[547] Sh.Rahmatulllayev “O’zbek tilining izohli frazeologik lug’ati”1978.243-bet
[548] Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. 4-tom. Toshkent, 1989. 235-bet.

Usmon zamonida musulmonlar orasida dunyo ne’matlariga haddan ortiq berilib ketishi boylikka ruju qo‘yish qimmatbaho tuhfa va sovg‘a salomlar qilish avj olish barobarida islom diniga amal qilish shariat talablarini ixlossiz bajarish holatlari avj oldi. Bunday ma’naviy-ruhiy chalg‘ishlarga qarshi yangi bir oppozistion qarashlar va harakatlar paydo bo‘ldi. Bu tasavvuf tariqati namayodalari edi. Tasavvuf ta’limoti ana shunday ma’naviy-ruhiy tushkunliklar va chalg‘ishlar sharoitida qolaversa, hokimiyatga nisbatan ham oppozistion kuch sifatida yangi tafakkur tarzi zanjirida vujudga keldi. Bunday yangicha tafakkur tarzining ilk namayondalari zohidlar deb atalib, birinchi navbatda saroy ayyonlarining axloqiga narozilik ramzi sifatida tarkidunyochilik g‘oyasini targ‘ib etib real hayotdan chetlashib uzlatga surunkali toat ibodatga yuz tutganlar.

Tasavvuf tarixiga nazar tashlar ekanmiz, bu ta’limot hijriy ikkinchi asrda ma’lum kishilarning ijtimoiy tuzumdan naroziligini ifodalovchi ta’limot sifatida vujudga kelgan. Chunki bu davrga kelganda Arab xalifaligi Suriya, Iroq, Eron mamlakatlarini egallagan edi. Ijtimoiy hayotdan narozi qatlam sufizm g‘oyalarini o‘zlariga qurol qilib olganlar va o‘z mafkuralariga aylantirganlar. Tasavvufning rivojlanish bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Tasavvufning rivojlanish bosqichlari masalasida biz tasavvufshunos olim Sobirjon Ismoilov o‘zining “Naqshbandiylik jahonshumul tariqat” asarida bayon qilgan fikrga qo‘shilamiz.

Tasavvufning rivojlanish davlarini uchga bo‘lish mumkin:

1-davr. Tasavvufning paydo bo‘lish, shakllanish va yoyilish davri. VII-IX asrlar. Zunun Misriy, Sari Saqatiy, Xarroz, Qassob, Abu SAhl Tustariy, Xoris Muxosibiy, Ibrohim ibn Adham, Abu Usmon Makkiy, Junayd Bog‘dodiy. Mansur Xalloj, Boyazid Bistomiy, Abu SAid Xaraqoniylar davridir.

2-davr. Tasavvuf va islomning uyg‘unligi davri. X-XI asrlar. G‘azzoliy, Abu Said Mayxoniy, Abdurahmon Sulamiy, Qushayriy, Hujviriylar davri.

3-davr. Tasavvuf tariqatlarining paydo bo‘lishi va tasavvufning ommalashuv davri. XII-XV asrlar[549].

Davrlarning asosiy xususiyatlari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, birinchi davrda tasavvuf ta’limoti zohidlik va irfoniy ko‘rinishda halq ommasining adolatsizlik va tengsizlikka qarshi harakatlari tizimida namayon bo‘ladi va IX asr oxirigacha davom etadi.

Bu davrda so‘fiylarning asosiy maskani bo‘lgan xonaqohlar asosan qishloq joylarda qurilgan va shu davrning oxirgi bosiqichilarida shaharlarda ham paydo bo‘la boshlagan. Bu haqda mashhur sharkshunos olim E.Bertels shunday yozadi:” Har qalay, mashhur xonaqohlar qishloq joylarda bo‘lsada, ularning katta qismi shaharlarda markazlashgan edi. Ayniqsa,dastlabki davrlarda Kufa, Basra va Bog‘dod, keyinroq Nishopur bu sohada muhim rol o‘ynay boshladi”[550]. Keyinchalik bu ta’limotning tarqalishi Eron va Markaziy Osiyoga ko‘chgan.

Tasavvufning ta’limot sifatida shakllanishining ikkinchi davri islom olamida “hujjatul islom”degan sharafli nomga sazovor bo‘lgan Imom G‘azzoliy(1158-1111) va “shayxul akbar” degan buyuk sharafga ega bo‘lgan Ibn al-Arabiy (1165-1240)larning islomiy islohotchilik g‘oyalari bilan bog‘liq. Chunki aynan shu davrda islom bilan tasavvuf o‘rtasidagi munosabatlar yangi pag‘onaga ko‘tarildi. Ular o‘rtasidagi tafovut va kelishmovchiliklar, ziddiyatlarga barham berildi va ana shu missiyani buyuk islomiy islohotchilar bo‘lgan G‘azzoliy va Ibn al-Arabiylar bajardilar. Ular tomonidan amalga oshirilgan islohotlar islom bilan tasavvuf o‘rtasidagi ziddiyatlarga to‘la barham berdi va tasavvuf islomiy manbalar asosidagina mavjud bo‘la olishini isbotlab berdilar va bunda keyingi taraqqiyotlarida faqatgina ijobiy rol o‘ynadi.

Tasavvufning yaxlit ta’limot sifatida to‘liq shakllanishi o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy, diniy-irfoniy ta’limotlari zamirida IX asrda ya’ni tasavvuf shakllanishining uchinchi davriga to‘g‘ri keladi. Akademik M.Xayrullaev va tasavvufshunos olim V.Zohidovlarning fikricha, tasavvuf otashparastlik, buddaviylik, qadimgi turkiy Ko‘k Tangri e’tiqodlari, qadimgi yunon falsafa maktabi, nasroniy va eng avvalo, islom zamirida vujudga keldi[551].

---

[549] Sobirjon Ismoilov. Naqshbandiylik jahonshumul tariqat. T.: “Mumtoz so’z”. 2016. 12-bet

[550] Бертельс Е.Э. Суфизм ва суфийская литература. Москва, 1965, 54-bet.

[551] Из истории суфизма: источники и социальная практика. Под ред. Акад. М. Хайруллаева. Т.: 1991. -С.7. Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. -Т.: 19760.-Б.318

Sharqshunos olim S.Grigoryan esa tasavvufni g‘oyalariga hatto moniylik ta’limotining ham ta’siri borligini ta’kidlaydi[552].

Lekin shuni ta’kidlashimiz lozimki, tasavvufning bosh manbai Qur’oni Karim va Hadisi shariflardir. Tasavvufning g‘oyaviy asosini murakkab diniy -falsafiy ta’limot bo‘lgan panteizm tashkil qiladi.Panteizmning murakkabligi shundaki, u o‘rta asrlarda G‘arb va Sharq diniy-orifiy ta’limotlarini hamda bid’at va hurfikrlikni qamrab olgan edi. Tasavvufning yaxlit ta’limot sifatida shakllanishiga yuqorida aytganimizdek, islom aqidalari asosiy rol o‘ynadi. Natijada sharqshunos olim E. Bertels ta’kidlaganidek, “IX-X asrlarda yaxlit bir tizimli ta’limotga aylandi”[553].

Tasavvufni yaxlit ta’limot sifatida talqin qilish uning ontologik, gnoseologik va psixologik jihatlarga ega ekanligidan dalolat beradi. XX asrning oxirlariga kelganda sharqshunos olimlar A.Muhammadxo‘jaev, N.Komilov, M.Hazratqulov singari sharqshunoslar tasavvufning gnoseologik muammolarini tadqiq etishga harakat qilganlar va ijobiy xulosalar berganlar[554].

Sharqshunos olim E.Bertelsning fikricha, tasavvufning ontologik asoslarini ahdoniyat-yagongalik; va vahdoniyat-birlik, ya’ni vahdat ul vujud tashkil qiladi[555].

Tasavvuf tarixini o‘rganar ekanmiz aynan Turkiston o‘lkasi tasavvufning eng keng tarqalgan hududlaridan biri bo‘lganganligining guvohi bo‘lamiz. Turkiston o‘lkasiga esa tasavvuf arab dunyosi va Eron orqali kirib kelgan.Bu fikrlarni biz yirik sharqshunos olimlar bo‘lgan E.Bertelsning “Суфизм и суфийская литература”. (M.: 1965) asarida; Petrushevskiy I. “Ислам в Иране в VII-V вв. ”асарида (Ленинград., 1966);Брагинский И нинг “ Из истории персидской и таджикской литературы (M.: 1972)асарида Заходер Б. История восточного средневековья. (M.: 1944) asarida chuqur berilganligining guvohi bo‘lamiz.

Sharqshunoslarning jumladan, E Bertels va V.V. Bartoldlarning fikriga ko‘ra, tasavvuf Movarounnahrga XI asrda kirib kelganligini ta’kidlaydilar. O‘zbekistonlik olimlar Mo‘minov I.M. Xayrullaev M.M. va Zoxidov V. va boshqalar tasavvufning Movarounnahrda paydo bo‘lishini otashparastlik va buddaviylikning diniy-irfoniy g‘oya va an’analaridan tashqari islomgacha o‘tgan aziz avliyolarning jumladan, Ibrohim Adham, Bob Farg‘oniy, Abu Bakr Vositiy Farg‘oniylar nomi bilan bog‘laydilar va IX asrdan boshlab diniy-irfoniy dunyoqarash sifatida rivojlanganligini ta’kidlaydilar.

XX asrning oxirgi choragida tasavvuf ta’limotini o‘rganishga bag‘ishlangan tasavvufshunos olimlar asarlarida ham bu fikrlar qo‘llab-quvvatlangan. Jumladan prof. N.Komilov o‘zining “Tasavvuf yoki komil inson axloqi” (T.: 1996 y); Muhammadxo‘jaev A. O‘zining (Гнесиология суфизма. Душанбе: 1991й); Navro‘zova G. o‘zining (Naqshbandiylik tasavvufiy ta’limoti va barkamol inson tarbiyasi. -T.: 2002); Shodie R. O‘zining (Суфизм в духовной жизни народов Средней Азии (IX-XIIвв) doktorlik dissertastiyasida -T.: 1993) hamda Суфизм в духовной жизни народов Мавераннахра (IX-XII вв.) monografiyalarida batafsil to‘xtalib o‘tishgan.

Islomiy tasavvuf uning o‘zidan oldin paydo bo‘lgan tasavvuflarga va Hind tasavvufiga, Yunon tasavvufga, Yahudiy tasavvufiga o‘xshamaydi va ular orasida katta farqlar mavjud. Islom tasavvufi Islomga xosdir. Chunki islom tasavvufining asosini Qur’oni karim va Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallamning hayotlari, siyratlari, sunnatlari tashkil qiladi. O‘zga dinlarda islom haqiqatlari yo‘q. Tavhid islom uchun fikr qal’asining cho‘qqisi hisoblanadi. Shu o‘rinda shuni ham ta’kidlash joyizki, islom dunyosida va tasavvuf tarixiy taraqqiyotida qator turkistonlik mutafakkirlarning juda katta diniy-irfoniy va ma’naviy ta’siri boligi shubhasiz. Bular jumlasiga, Imom Buxoriy, Hakim Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Burhoniddin Marg‘inoniy xizmatlari buyuk bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

[552] Григорян С. Из истории философии Средней Азии и Ирана У11-Х11. -М.: 1960.-С52

[553] Суфизм и суфийская литература.-М.: 1965.-С.39

[554] Н.Комилов. Тасаввуф., А.Муҳаммадходжаев. Гносеология суфизма. -Д.: 1990., Ҳазраткулов М. Философия Ишрак (Озарения): истоки, проблем, тенденции развития. -АДД.09.0003. -Т.: 1991,Олимов К. Хорасанский суфизм.-АДД.-Т.: 1994

[555] Бертельс. Е. Суфизм и суфийская литература. М,: 1965.-С.39, 109, 361, 469

1. Sobirjon Ismoilov. Naqshbandiylik jahonshumul tariqat. T.: “Mumtoz so‘z”. 2016. 12-bet
2. Бертельс Е.Э. Суфизм ва суфийская литература. Москва, 1965, 54-bet.
3. Суфизм и суфийская литература.-М.: 1965.-С.39
4. Григорян С. Из истории философии Средней Азии и Ирана У11-Х11. -М.: 1960.-С52
5. Из истории суфизма: источники и социальная практика. Под ред. Акад. М. Хайруллаева. Т.: 1991. -С.7. Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. -Т.: 19760.-Б.318
6. Н.Комилов. Тасаввуф., А.Муҳаммадходжаев. Гносеология суфизма. -Д.: 1990., Ҳазраткулов М. Философия Ишрак (Озарения): истоки, проблем, тенденции развития. -АДД.09.0003. -Т.: 1991,Олимов К. Хорасанский суфизм.-АДД.-Т.: 1994

ISLOM JAMIYATIDA ADOLAT TUSHUNCHASI IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI

Sobirov M.R.-Navoiy viloyati yuridik texnikumi,
Ommaviy huquqiy fanlar kafedrasi mudiri,
O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi a’lochisi.

Annotation: *Justice is a socio-philosophical, moral and legal concept. Justice is a set of essential values. Adl is one of the attributes of Allah in Islam, and the belief in "divine justice" is one of the requirements of the Islamic principles.*

Jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarida inson faqat, unga-gina xos bo‘lgan fikr-mushohada yuritish hislatiga tayangan holda ijtimoiy-siyosiy hayotda adolat me’zonlari ta’minlashda harakat qilgan, lozim hollarda esa bu chinakkam to‘qnashuvlarga sabab bo‘lgan. Islom jamiyati insoniy me’zoni sifatida adolatga amal qilishga kundalik hayotda dastur-amal sifatida qo‘lashga intilib kelgangi, uning aqidalarida o‘z ifoasini topgandir. Adolat g‘oyat muhim va dolzarb tushuncha bo‘lib kelgan. Adolat kategoriyasini ijtimoiy-falsafiy tahlilini mazkur tushuncha mazmun-mohiyatini anglashdan boshlasak maqsadga muvofiqdir.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi adolat tushunchasiga quyidagicha tavsif berilgandir. **“**Adolat – ijtimoiy-falsafiy, ahloqiy va huquqiy tushuncha. Kishilar ijtimoiy-siyosiy ongida katta rol o‘ynaydi. Muayyan ijtimoiy guruhlar va ayrim shaxslarning tushunchalarini o‘zida aks ettiradi. Siyosiy xatti-harakatlar, huquq va burch me’yorlari, axloqiy munosabatlar, mehnat va taqdirlanish, jinoyat va jazo, xizmat va uni tan olish, qadr-qimmatni e’-tirof qilish va hokazoga mazkur tushuncha orqali baho beriladi. Adolat tushunchasi muayyan tarixiy shart-sharoit va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan belgilanadi. Adolatning ijtimoiy-falsafiy jihati jamiyat a’zolarining xilma-xil munosabatlaridagi o‘zaro tengligini nazarda tutadi. Ahloqiy jihati insonlararo muomalada bir xil munosabatda bo‘lishni, bir-birining izzat-nafsiga tegmaslikni, axloq-odob qoidalariga amal qilishni bildiradi.

Adolatning huquqiy tomoni qonunlarga rioya etishni, siyosiy tomoni esa davlatni adolat qoidalari asosida boshqarishni, fuqarolar g‘amini yeyishni anglatadi. Rivojlangan jamiyatda adolat kishilarning demokratik qonunlar asosida ish yuriti-shini taqozo etadi, unda har bir odam o‘z mehnati, tadbirkorligi, aql-zakovati tufayli topgan mol-mulki hisobiga yashaydi. Davlat o‘z faoliyatida fuqarolar tomonidan adolat qoidalari va qonunlarga amal qilinishini nazorat etadi, jamiyat a’zolarining mol-mulki daxlsizligi va qonun oldida tengligini ta’minlaydi.”[556]

Adolatga berilgan tavsifdan shunday xulosa qilish mumkin-ki, adolat - bu muhim qadriyatlar to'plamidan iboratdir. Ushbu qadriyatlar inson qadri, hurmat, adolat, huquq, tenglik va erkinliklardan iboratdir.

Adolat haqida so‘z borganda adolatparvar, adolatli jamiyat, adolatli jamoa, adolatli hukmdor, adolatli inson kabi tushunchalar bilan birga qo‘llanilishini kuzatishimiz mumkin. Xulosa qiladigan bo‘lsak, adolat- kundalik turmushimizda mavjud hayotiy vaziyatlarning axloq va huquq normalariga mutanosib hal etish kompetensiyasidir.

[556] “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.195-bet.

Har bir shaxsning adolatga bo‘lgan o‘z qarashlari bo‘lgani kab, har bir jamiyatning ham adolat va uning mezonlari haqida o‘z o‘lchamlari mavjuddir. Bugungi tadqiqot mavzumizdan kelib chiqib, musulmonlar jamiyatida adolat tushunchasi va ahamiyati muhimdir. Zero, islom olamida jamiyat adolat hamda adolatparvarlik mezonlari zamirida o‘z ifodasini topgandir.

Islom dinida adolatga tavsif berarkanmiz adolat so‘zining o‘zagi adldan iboratligiga amin bo‘lamiz. Adl so‘zi arab tilida odillik, to‘g‘rilik deganidir. Adl- islom dinida Alloh sifatlaridan, «ilohiy adolat»ga e’tiqod qilish-islom aqidaviy talablaridan biri.[557]

Ilk islomda ilohiyot oqimlaridan birining tarafdorlari bo‘lgan mo‘taziliylar adl haqida Allohning insonlarga odilligi haqidagi tasavvurdan kelib chiqib, inson irodasining erkinligi haqidagi fikrni ilgari surgan. Adl, ya’ni adolat bu inson irodasining erkinligini anglatganligi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, islom dining ikki yo‘nalishidan biri bo‘lgan shialikda - adl so‘zi rasman qabul qilingan beshta aqidadan biri, inson taqdirini belgilashdagi Allohning adolatli hukmi mazmunida qo‘llaniladi.

Hozirgi zamon islom ilohiyotida adl bu, jamiyatning barcha a’zolariga nisbatan «ilohiy adolat», ularning «Alloh oldida tengligi» deb talqin etiladi. Shariatda adl islom diniy qonunlarining «ilohiy adolat»ga asoslanganligini ifodalaydi.

Globallashuv jarayonlarining tezlashuvi , jamiyat hayotidagi mafkuralar to‘qnashuvi mutassil davom etib kelayotgan bugungi kun insoniyat tamaddunida muammo va echimlarga g‘arbona yoki sharqona qarashlar mavjuddir. Mazkur qarashlar insonlarning diniy e’tiqodlar asnosida shakllanishi hamda bunda dinning etakchiligi hammaga ayon haqiqatdir. Biz bu yerda g‘arb yoki sharq ustunligi haqida fikr yuritishdan yiroqmiz. Quyida iqtibosimiz faqat xalqaro anjuman doirasida keltirilgan e’tirof ekanligini ta’kidlamoqchimiz.

Islom Konferentsiyasi tashkiloti va Evropa Ittifoqining hamkorlikdagi 2002-yilning fevral oyida Turkiyaning Istanbul shahrida o‘tkazilgan anjumanda ta’kidlanganidek, G‘arbning erkin demokratik jamiyati asosida erkinlik printsipi yotsa, musulmon jamiyati zamirida qadimdan huquq va adolat tushunchasi mujassamlashgandir[558].

Keltirilgan iqtibosdan xulosa shuki, adolat bu huquq bilan o‘zaro chambarchas bir butunlikdir. Huquq ustuvor bo‘lgan jamiaytda ijtimoiy adolat qaror topadi. Mazkur bog‘liqlik O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining matnlarida ifodalangan ijtimoiy adolat, tenglik kabi g‘oyalarda ifodalanganligi ham bugungi kundagi jamiyatimizning ham huquq va adolat bilan chambarchas bog‘liqligining huquqiy me’yoridir.

БИБИ УБАЙДА ВА ИСЛОМ ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ

Мадаминзода А.-
Мир Араб олий мадрасаси ўқитувчиси

Annotation: *This article provides information about the Bibi Ubayda and Poshshopirim shrines in Buvayda district.*

Фарғона вилоятининг Бувайда туманида туғилганлигим сабабли, ушбу номнинг келиб чиқиши, унинг маъносига доим қизиқиб келганман. “Бувайда” номи Биби Убайда онамизнинг исмларидан келиб чиққан. Яъни бутун водийга “Бувимозор” деб танилган, қадимда ҳам, ҳозир ҳам зиёратчилар қадами узилмайдиган, халқимиз эъзозлайдиган, ислом динини Фарғона водийсида биринчи бўлиб қабул қилган аёл - Биби Убайданинг мангу қўним топган жойлари - ҳозирда тарихий меъморий обида саналувчи “Биби Убайда” зиёратгоҳи туманимизни бутун дунёга танитган.[559]

[557] Qarang: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.195-bet.
[558] А.Степанов. «Диалог на босфоре. Что объеденяет и что разъеденяет Европу и мир ислама»ю Труд,2002 йил 19-февраль.
[559] Н.Абдулахатов. А.Рахмонов. М.Ахмедов. Биби Убайда ёки Сафед Булон қиссаси, 10-12 бет.

Академик Я.Ғуломов туманимиздаги тарихий обидаларни 1939 йилда текшириб, улар XV-XVI асрларда Темурийлар томонидан қурилганлигини айтиб ўтган. Лекин онамизнинг қабрлари қурилишлардан олдин ҳам бор бўлган.

Чунки саҳоба Қутайба ибн Муслим жанубий вилоятларимизни VIII асрда фатҳ қилган бўлса, Фарғона водийси IX асрда фатҳ қилинган деган фикрлар ҳам олимлар томонидан илгари сурилган.[560]

Академик В.В.Бартольд Фарғона IX асрда мусулмонлар томонидан истило этилганлигини ёзган.[561] Бундан биз Фарғона водийси, хусусан Бувайдага ислом цивилизацияси IX асрларда етиб келганлигини кўрамиз.

Ривоятларда келишича, халифа Усмон розияллоҳу анҳунинг набираси саркарда шоҳи Жарир ислом динини водийга олиб келганлардан экан. У Косон ҳокимининг қизи Биби Убайдага уйланган экан. Биби Убайда невараси билан Мадинага кетаётганда қаттиқ шамолга учраб ҳалок бўлишган экан.[562]

Ушбу тарихни ёзишда маълумотларнинг йиллар давомида чалкашиб кетганлиги кўриниб туради.

Лекин гап тарихда эмас, одамларда. Одамларимизнинг мантиқлари, қадриятлари, юриш-туришлари, ҳаётларининг ислом маънавияти билан, ислом дини билан қанчалик уйғунлашиб кетганида. Ота-боболаримиз ислом неъмати билан, исломий илмлар билан, Қуръон ҳадис билан ҳаёт кечириб келяптиларки, бу учун биз Аллоҳга шукур айтгимиз келади.

Араб солномаларида Мовароуннаҳр аҳолиси аввалданоқ яхшилик ва саховатга ўч, ёмонликдан йироқ, бағрикенг, меҳмондўст, қатъиятли ва жасур одамлар бўлганлиги айтилади.

Араблар олиб келган динни халқимиз гўёки узукка кўз қўйгандек рози бўлиб қабул қилишди.[563]

Алишер Навоий асарларидан гўёки ҳадисларни ўқиётгандек бўламиз. Мақолларимиз эса ислом қадриятларини эслатади.

Томчида қуёш акс этганидек, “Бувайда” деган сўз бутун бир тумандаги исломий ҳаётимизни кўрсатиб тургандек гўё.

Тумандаги иккинчи зиёратгоҳ эса халқимиз “Пошшопирим” деб атайдиган тарихий обидадир. Унинг шуҳрати ҳам бутун водий бўйлаб ёйилган. Катта тадбирлар, сайллар ўтказилган. Ҳатто 1845 йилда Қўқон хони Худоёрхон ҳам шу жойда оқ кигизга ўтирган, яъни хон этиб эълон қилинган экан.

Қўқон хонлиги даврига доир ёзма манбаларда мазкур мозорни хонлар ва уларнинг аҳли аъёнлари доим зиёрат қилиб турганлиги айтилади.

XIII аср охири XIV аср бошларида яшаган Жамол Қарший ҳам ўз асарида “Амирал мўминин Усмон ибн Аффон розияллоҳу томонидан юборилган 2800 саҳобалар айнан Фарғонада (Сафед Булонда) шаҳид бўлишган. Уларнинг амири бўлмиш Муҳаммад ибн Жарирнинг қабрини эса Пошшопирим” деб эътиқод қиладилар. [564]

Бу ердаги мақбарага Биби Убайда момомизнинг набиралари Шоҳи Жарир қўйилган. Шунинг учун ҳам бу ердан зиёратчиларнинг қадами узилмайди.

Давлат ва ҳукуматимиз томонидан таъмирланиб, гўзал кўринишга келтирилган. Кутубхоналар, қориларни тайёрлаш курслари ишлаб турибди.

Тумандаги учинчи зиёратгоҳ ёзма манбаларда Султон Боязид Бастомий номи билан тилга олинади. Кексаларнинг айтишича бу ерга Шоҳ Жарирнинг оғаси дафн этилган. Айтишларича Шоҳи Жарирнинг жиловдори бўлган Сўфи Азизлар исмли зот бўлган экан. У киши дафн этилган қабристон Сўфи Азизлар зиёратгоҳи деб номланган.

---

[560] Наршахий.Бухоро тарихи, 25-бет.
[561] В.В.Бартольд. Мўғуллар даврида Туркистон, 110-бет.
[562] Н.Абдулахатов. А.Рахмонов. М.Ахмедов. Биби Убайда ёки Сафед Булон қиссаси, 60-65 бет.
[563] Н.Абдулахатов. А.Рахмонов. М.Ахмедов. Биби Убайда ёки Сафед Булон қиссаси, 34-40 бет.
[564] Н.Абдулахатов. А.Рахмонов. М.Ахмедов.Биби Убайда ёки Сафед Булон қиссаси, 34-40 бет.

Бандикушод ота мозори шу ном билан аталувчи археологик ёдгорлик яқинида жойлашган. Айтишларича, Бандикушод тобеъинлардан бўлиб, Шоҳ Жарир оиласининг қўриқчиси, отбоқари бўлган.

Юқоридаги барча зиёратгоҳлар ислом дини билан чамбарчас боғлиқдир. Лекин айтмоқчи бўлганимиз зиёратгоҳлар ҳам эмас, балки содда, камтар, тавҳидни ушлаган, тақдирга иймон келтирган, Аллоҳнинг буюрганини қилиб, қайтарганларидан ўзини маъ қилган туманимиз аҳолисидир. Улар пок ақийда ва мусаффо Исломга интилишиб, Қуръон ва суннатни ўрганиб амал қилишиб, очилган Қуръон курсларида шукроналик билан ўқишиб, ҳаж ва умраларга бориб халқимиз ва Исломга кенг имконият берган раҳбарларимиз ҳақларига дуода бўлишиб юрибдилар. Аллоҳ барчаларимизга икки дунё саодатини берсин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бухоро тарихи. Наршахий.
2. Тарихи Фарғона. Ибрат.
3. Бувайда тумани тарихи. З.Ҳайдарова.
4. Биби Убайда ёки Сафед Булон қиссаси. Н.Абдулахатов. А.Рахмонов. М.Ахмедов.
5. Бувайда зиёратгоҳлари. (Интернет маълумотлари).
6. Мўғуллар даврида Туркистон. В.В.Бартольд.
7. Мулҳақот ас-суроҳ. История Казахстана в персидских источниках. Ж.Қарший.

“LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDA TASAVVUFONA G`OYALARNING RUJU’ SAN’ATI ORQALI BERILISHI.

Ernazarova N.U.-NavDPI, magistr

Annotation: *this article analyzes the application of mystical ideas through the art of lipstick in the verse of Alisher Navoi “Layli and Majnun”, their role and meaning in the interpretation of bytes. The symbolic meanings of mysticism are interpreted.*

Sharqda so‘zga buyuk inoyat sifatida qaralgan, balki shuning uchun azaldan sharqliklar nazmga moyildirlar. Nazm egalari esa so‘zga yangi ma’no yuklashga harakat qilganlar, balki shuning uchun Sharq she’riyatida zohiriy ifodalar botiniy qarashlarni o‘zida yashirgandir.Bu tushunchalar shuni bildiradiki, ijodkorlar misralarida tasavvuf olamining qarashlari o`z aksini topgan. Ma’lumki, tasavvuf islomda inson ruhiyati va ahloqiy jihatdan insonni komilllik sari yetaklovchi , yo‘llovchi ta’limot hisoblanadi. Tasavvuf bu- Ollohning birligi, Ollohdan boshqa narsaga muhtoj bo‘lmaslik, har qanday mol-mulk, boylik quliga aylanmaslik, sabr-qanoat qilib yashashdir. Shuningdek, bu ta’limotda komil inson maqomi, nafsni tiyish, bag‘rikenglik, diniy donishmandlik, ruhiy barkamollik kabi g‘oyalarni ilgari suriladi.

O‘z davridayoq Sharqda ilmi bade’da “ badoyi us-sanoyi’”, “sanoyei’ lafziy” (“badiiy san’at”) deb yuritiluvchi ma’noviy-uslubiy usul o‘rganilgan. Badiiy san’atlar shartli ravishda ikkiga: ma’naviy va lafziy san’atlarga bo‘linadi. Ma’noviy san’atlar so‘z, ibora va jumlaning ma’no jihatlariga, lafziy san’atlar esa so‘z va iboralarning shakli, jaranglashi, hattoki, xattiy chiziqlariga e’tiborni jalb qiladi.

Ma’lumki, A.Navoiy ijodida ham badiiy san’atlar o‘zining original ifodalariga egaligi bilan ajralib turadi va ushbu badiiyliklar zamirida tasavvufona fikrlar bayon etiladi, ana shunday badiiy san’atlardan biri ruju’ (arabcha - qaytish)[565] san’atidir. Bu haqda Fitrat shunday yozgan: “Shoir-adib o‘z tuyg‘ularini onglatib turgan chog‘da, go‘yo birdan ifodalashning yetishsizligini bilgan bo‘lub, burungi so‘zidan qaytadir-da, undan kuchlirak bir ifoda bilan so‘ylaydir.”[566].

Odatda, ruju’ san’atida inkor ma’nosini beruvchi so‘z va qo‘shimchalardan foydalaniladi. Fikrimizni “Layli va Majnun” dostonidan olingan misollar bilan dalillaymiz. Masalan, *ne* inkor so‘zi bilan:

Ul hajr tuniga subhi ummid,

[565] Hojiahmedov A. Badiiy san’atlar va mumtoz qofiya. –Toshkent, 1988. 47-bet.
[566] Fitrat A. Adabiyot qoidalari. –T.: O’qituvchi, 1995. 74-bet.

Ne subhi umid, mehri jovid.[567]

Majnun Laylining qavmidan bo‘lgan Zaydga (XXIV bob) “salomimni Layliga yetkaz” deb yolboradi. Zayd: “Sen haqingda Layliga xabar yetkazaman, bu xabar uning hijron tuni soya solgan qalbiga bir tongdan umid kabidir”,- deydi va bu javobidan qoniqmay: “Yo‘q bir tong emas, balki bu xabar uning qalbini quyosh kabi abadiy yorug‘ qiladi”,-deydi.Ya`niki ,qalbning yorug`lik istashi va yorug`lik nuriga intilishi ham Ollohning tajallisiga intilishdir. Birinchi misrada yashirin tashbeh qo‘llanilgan bo‘lib, shoir ikkinchi misrada bu tashbehdan chekinib, uni kuchliroq ifodalashga harakat qiladi. Bu bilan ma’shuqaning ahvoli yanada oydinlashtiriladi.

Shoir Laylining Majnun maktubidan iztirob chekishini (XXVII bob) tasvirlar ekan, Majnunning Layliga yozgan maktubini keltiradi. Majnun Layli sifatlarini ta’riflashda ham o‘z bahosidan chekinadi:

Ey nozu karashma bog‘ida vard,
Ne vard, bahori nozparvard.

Bu o‘rinda ham birinchi misrada tashbehli ifoda keltirilgan, ya’ni Layli *gulga (vard)* qiyoslangan, biroq ikkinchi misrada Majnun bu ta’rifdan qoniqmay, *sen gul emas, balki gulg‘unchasan*, deydi. Ma’lumki, Sharq adabiyotida *g‘uncha* va *gul* timsollari nisbatan zidlantiriladi, *g‘uncha tug‘ilish, bahor, pinhonlik* ma’nolarida, *gul* esa *xazon bo‘lish, kuz, oshkor bo‘lish* kabi zohiriy va botiniy ma’nolarda qo‘llanadi. Bu esa misralarda hayot sarhadlarida tasavvuf g`oyasi xususiyatlarini aks ettiradi.

Majnunning o‘z to‘yi oqshomida biyobonga ketib qolishi bobida (XXX bob) shoirning Navfalga ta’rifi keltirilgan. Unda ruju’ qo‘llangan misralar ham bor:

Kim Navfalkim Arabdadur toq,
Yo‘q, yo‘q, ne Arabki, toqi ofoq.

Shoir Navfaldek inson “Arabda toq, ya’ni yagona” degan sifatlashidan chekinib, “Arabdagina emas, balki olamda (ofoq) yagona” sifatlashini keltiradi. Bu misralarda Olloh tajallisiga ishora borligini anglash qiyin emas.Baytda ruju’ san’atining yuzaga kelishiga birinchi misrada qo‘llangan sifatlash sabab bo‘lgan. Shuningdek, *yo‘q* inkor so‘zining takror qo‘llanishi keyingi ta’rifning kuchliroq ifodalanishiga, diqqatni to‘la tortishiga sabab bo‘lgan.

Majnunning biyobonlarda vahshiy hayvonlar bilan do‘st bo‘lishi va ovga chiqqan Navfalga duch kelishi bayon qilingan bobda (XXI bob) ruju’ san’atining original ko‘rinishi qo‘llanilgan:

Har yon bo‘ri posbon itidek,
Yo‘q, yo‘q, ne dedim, shubon itidek.

Shoir Majnunning biyobonda kiyiklar galasi o‘rtasida go‘yoki cho‘pon kabi yurganini, yonida esa bo‘rilar qo‘riqchi itdek uni himoya qilishayotganini ta’riflar ekan, bu ta’rifdan chekinib, ular qo‘riqchi itdek emas, balki cho‘pon itidek Majnunni va kiyiklarni himoya qilayotganini ta’kidlab tasvirni kuchaytiradi. Ma’lumki, itga mumtoz adabiyotda vafo timsoli sifatida qaraladi. Birinchidan, baytda chiroyli tashbeh qo‘llanilgan, vahshiy hayvon bo‘lgan bo‘ri itga qiyoslangan. Ya`ni nafs yo`lida o`zini tiyib ,Majnunga hamdarddek. Ikkinchidan, bu o‘rinda itlardagi farq ko‘rsatilgan va ruju’ san’ati asosida isbotlangan. Sababi posbon it egasini himoya qiladi, cho‘pon iti esa egasini va uning suruvini himoya qiladi. Uchinchidan, Majnundagi botiniy tasavvufona ishqning nafasi zohiriy ifodalarda betakrorlik kasb etgan. Bu ishq oldida vahshiy hayvon ham yuvosh tortib qolgan. Shuningdek, ruju’ san’atini yuzaga keltirishda inkor ma’nosidagi birliklar yetakchi rol o‘ynaydi, ular vositasidagina fikrdan chekinganlik aniq anglashinib turadi. Bu birliklar yakka yoki takror, ba’zan esa ketma-ket keltirilishi mumkin. Bunday o‘rinlarda fikrdan chekinish aniq bo‘rtibgina qolmasdan, ekspressivlikka ham ega bo‘ladi. Masalan, yuqoridagi misolda *yo‘q* inkori takror qo‘llanib qolmasdan, shoir poetik tasvirni o‘ta ta’sirli ifodalash maqsadida yana bir inkorni (*ne dedim*) qo‘llagan.

“Layli va Majnun” dostonida ilohiy ishq zohiriy obrazlarda tasvirlangan ekan, shoir bu tasavvufona tasvirni aniq ifodalashda ruju’ san’atidan mahorat bilan foydalangan, desak xato bo‘lmaydi.

[567] Alisher Navoiy. Layli va Majnun. –T., 1991. (Misollar mazkur kitobdan olindi).

Adabiyotlar ro‘yxati:
1.Hojiahmedov A. Badiiy san’atlar va mumtoz qofiya. –Toshkent, 1988. 47-bet.
2.Fitrat A. Adabiyot qoidalari. –T.: O‘qituvchi, 1995. 74-bet.

SA’DIY SHEROZIYNING “GULISTON” ASARIDA INSONNING AXLOQ -ODOB SOHIBI BO‘LISHIDA OTA-ONANING TA’SIRI

Berdiyev O.L.-“Mir Arab oliy madrasasi” o‘qituvchisi

Annotation: *This article researches the chapter "The Impact of Education" in the work "Gulistan" by the Persian poet and mystic Sadi Sherozi, who lived in the X-XI centuries.*

Bismillahir Rohmanir Rohim.

Butun borliqni yo‘qdan bor qilgan, odam naslini mavjudotlar ichida mukarram qilib yaratgan[568], unga qalam bilan ilm o‘rgatgan[569] Alloh Taologa hamd-u sanolar; asosiy qabul bo‘lajak duosini ummatlarini Qiyomatda shafoat qilish uchun saqlab qo‘ygan payg‘ambarimiz (s.a.v.) va u zotning oila a’zolariga salavot-u salomlar bo‘lsin.

Abu Dardo (roziyallohu anhu) dan rivoyat qilingan hadisda rasulullоh (s.a.v.): ”Olimlar – payg‘ambarlarning merosxo‘rlaridir”, - deb marhamat qildilar[570]. Payg‘ambarlarning asosiy vazifalaridan biri xalqni Haqqa da’vat qilish ekan, olimlar ham ushbu amalda sobit bo‘ladilar. Shunday olimlardan biri butun dunyoga “Shayx Sa’diy’’ nomi bilan mashhur bo‘lgan Abu Muhammad Muslihiddin ibn Abdulloh Sa’diy Sheroziy (1210-1292) bo‘lib hisoblanadi. Sa’diy Sheroziy - fors nasihatgo‘y shoiri, mutasavvif, adib va mutafakkir, g‘azal janrining kashshofi va ustodidir. Sa’diyning hayoti va ijodi uch qismga bo‘linadi: 1226-yildan 1239-yilga qadar-maktab davri, 1239-yildan 1256-yilgacha - jahongashtalik davri, 1256-yildan 1292-yilgacha - shayxlik davri.

Bo‘lg‘usi shoir otasidan juda erta yetim qoldi. U boshlang‘ich ma’lumotni tug‘ilgan shahri Sherozda olgach, tahsilni xalifalikning poytaxti, ilm va madaniyat markazi bo‘lgan Bag‘dodda davom ettirgan. "Nizomiya" va "Mustansiriya" madrasalarida diniy, filologik, tabiiy va aniq fanlarni o‘rgangan. O‘z davrining dongdor mutasavvifi va faylasufi Shahobiddin Suhravardiy hamda yirik ilohiyotshunos Abul-Faraj Abdurahmon ibn Javziy qo‘lida tahsil olgan. Natijada ularning zohidiy tariqatlariga chuqur kirishib ketadi.

Madrasani tugatgan Sa’diy Sharq mamlakatlari bo‘ylab 30 yillik sayohati davomida Kichik Osiyo yarim oroli, Misr, Xuroson, Sharqiy Turkiston, Hindiston kabi mamlakatlarni ba’zan ulovda, ba’zan piyoda kezib chiqqan. Qiyinchiliklar bilan kechgan bu sayohatlarida Sa’diy hayot ilmini chuqur o‘rganib, inson fe’lini butun murakkabligi bilan anglab, o‘z davrining ko‘pni ko‘rgan donishmand kishisi bo‘lib yetishgan. Uning dunyoqarashi o‘zining zamondoshlari va o‘tmishdoshlari bo‘lmish Farididdin Attor va Jaloliddin Rumiy, shayx Abdulqodir Jiloniy va boshqalarning so‘fiylik qarashlari bilan nazariy jihatdan hamfikrdir.

XIII asr o‘rtalarida Sherozga qaytib kelgan Sa’diy dunyo tashvishlaridan o‘zini chetga olib, shahar chekkasidagi shayx Abu Abdulloh Xafif xonaqosida faqirona hayot kechirgan.

U umri davomida "Kulliyot", "Guliston", "Bo‘ston", "Arab qasidalari", "Fors qasidalari", "Tarjibband" kabi bir necha ma’rifiy va nazmiy asarlar yozdi . Ular orasida “Guliston” hamda “Bo‘ston” nomli asarlari barcha davrlarning ma’rifat ahllari tomonidan sevib o‘qildi. Ayniqsa, “Guliston” (1258- yil) asari o‘ziga xos irfoniy jozibaga ega bo‘lib, unda ishlatilgan diniy-irfoniy istilohlar, nazmiy parchalar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

---

[568]. Shayx Abdulaziz Mansur.”Qur’oni Karim ma’nolarining tarjima va tafsiri”. Toshkent. “Munir” nashriyoti, 2021-y. ‘Isro’ surasi 70-oyat, 289-bet.

[569] Shayx Abdulaziz Mansur.”Qur’oni Karim ma’nolarining tarjima va tafsiri”. Toshkent. “Munir” nashriyoti, 2021-y. “Alaq’ surasi 4-oyat, 597-bet.

[570] . Abu Dovud Sulaymon ibn Ash’as Sijistoniy. ‘Sunani Abu Dovud’. Damashq: “Doru risola al-olamiya”, 2009-y . 5-jild, 485-bet.

"Guliston" hayotiy hikoyatlardan tashkil topgani, donishmand shoirning bu hikoyatlar so‘ngida qissadan hissa tarzida keltirgan she’rlari haqiqiy turmushdan chiqarilgan xulosalar ekanligi bilan jahon ilm-u adab ahlini birday o‘ziga tortib kelmoqda. BMT ning Tinchlik Kengashi binosi peshtoqiga "Guliston"dan olingan quyidagi misralar bitilgan:

بنی‌آدم اعضای یک پیکرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورَد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی‌غمی
نشایدکه نامت نهند آدمی

Tarjimasi:

"Odam bolalari ibtidoda bir gavhardan bino bo‘lganlari tufayli yaxlit bir vujud kabidirlar. Binobarin, zamon uning bir a’zosiga jarohat yetkazsa, boshqa a’zolari ham o‘z tinchini yo‘qotadi. Agar sen boshqalarning mashaqqatiga beparvo bo‘lsang, seni odam deb ham bo‘lmaydi".

Mana shu baytlar ham Sa’diyning qay darajada xalqparvar bo‘lib, ularning g‘amida bo‘lganligini yaqqol ko‘rsatib turadi. U doimo boshqalarga ko‘mak berish, xalqning ahvolini yengillashtirish harakatida bo‘lgan. Darhaqiqat, qaysi jamiyat kishilari mana shunday ruhda tarbiyalansa, o‘sha jamiyat har sohada gurkirab - yashnaydi.

1958-yil Butunjahon Tinchlik qo‘mitasining qarori bilan "Guliston"ning 700 yilligi xalqaro miqyosda keng nishonlangan. Merkuriydagi vulqon Sa’diyning nomi bilan ataladi. Dushanbedagi katta yo‘l ham Sa’diy sharafiga nomlangan.

"Guliston" asarining yettinchi bobi “Tarbiyaning ta’siri” deb nomlangan. Ushbu bobdagi hikoyatlardan birini keltiramiz.

حکایت[571]

پادشاهی را پسری را بادیبی داد و گفت : این فرزند تست ، تربیتش همچنان کن که از فرزندان خویش. ادیب خدمت کرد و متقبل شد وسالی چند برو سعی کرد و بجای نرسید و پسران ادیب درفضل وبلاغت منتهی شدند . ملک دانشمندرا مؤاخذت کرد و معاتبت فرمودکه وعده خلاف کردی و وفا بجا نیاوردی . گفت : بر رأی خداوند روی زمین پوشیده نماند که تربیت یکسانست و طباع مختلف.

گرچه سیم و زر زسنگ آید همی
در همه سنگی نباشد زر و سیم
بر همه عالم همی تابد سهیل
جائی انبان می کند جائی ادیم

Tarjimasi:

Bir podshoh o‘g‘lini bir donishmandga topshirib, shunday dedi: “Bu sening farzanding, uni o‘z farzanding kabi tarbiya qil”. Donishmand qabul qildi va xizmatni boshladi. Bir necha yil shu yo‘lda harakat qildi, ammo podshoh o‘g‘lining tarbiyasi me’yoriga yetmadi. O‘z o‘g‘illari esa fazilat va balog‘atda nihoyatda yuksaldilar. Podshoh donishmandni chaqirdi va undan norozi bo‘lib: “Va’dangga xilof ish qilding, vafodorlik qilmading”,- deb do‘q qildi. Donishmand: “Butun borliq Uning oldida mavhum bo‘lmagan Alloh haqi, tarbiya bir xil bo‘ldi, lekin ularning tabiati har xil erur”, - deb javob berdi.

Garchi oltin va kumush asli toshdan chiqsa ham
Hamma toshda ham bo‘lavermas bu ikkov.
Suhayl yulduzi butun olamga nur sochsa ham
Bir joyni obod qilur, bir joyni xarob.

Bir hadisda payg‘ambarimiz (s.a.v.): “Tog‘ joyidan siljidi, desa, ishoninglar, lekin inson xulqi o‘zgardi desa, ishonmanglar. Zero u yaratilgan tabiatiga ko‘ra yuradi”[572], - deb aytdilar. Ota-ona

[571] شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی. تهران 1376 سهیفه 448

[572]Ahmad ibn Hanbal. Musnad . Qohira: “Dor-ul hadis”, 1995-y. 18-juz, 606-bet.

bolasiga u dunyoga kelmasdan oldin ta’sir o‘tkazishni boshlagan bo‘ladi. Ya’ni ota-ona qanday hayot kechirsa, bola shunaqa ruhda dunyoga keladi, so‘ng ularning tarbiyasiga muvofiq kishi bo‘lib shakllanadi. Yuqoridagi hikoyatda keltirilgan podshohning o‘g‘li bilan donishmandning o‘g‘illari orasidagi farq ham mana shundan iborat bo‘lgan. Ya’ni podshohning o‘g‘li dunyoga rag‘batli, donishmandning o‘g‘illari esa ilm, taqvo, fazilatlarga rag‘batli bo‘lib yetishdilar. Kimki o‘z farzandlarining olim yoxud fozil bo‘lishini istasa, o‘zi ilmga rag‘batli va ahli ilmga nihoyatda tavoze’li bo‘lishi kerak. Shunda farzandlari ota-onasiga nisbatan olimroq va fozilroq bo‘ladi. Hozirgi zamon tibbiyot vakillarining aniqlashlariga ko‘ra bola hayoti uchun zarur ma’lumotlarning 80-85 foizini besh yoshgacha bo‘lgan davrda o‘zlashtiradi. Bu davr, tabiiyki, aksariyat bolalarda o‘z uyida – oila davrasida kechadi. Chunonchi, bir er-u xotin yangi tug‘ilgan chaqaloqlarini olib bir hakimning oldiga kelib, undan: “Biz farzandimizga qachondan boshlab tarbiya beraylik?”-deb so‘rashdi. Shunda u kishi: “Farzandlaringiz qachon tug‘ilgan edi?”-deb so‘radi. Ota-ona: “Qirq kun bo‘ldi”- deb javob berdi. Shunda hakim: “Qirq kun kech qolibsizlar”, - deb aytgan ekan. Demak, bolaning tarbiyasi bilan qancha erta shug‘ullanilsa, muvaffaqiyatga erishish shuncha oson va shu bolaning kelajakdagi ilmi, axloqi , darajasi shunchalk baland bo‘ladi. Shunga yarasha xalq va jamiyatga yetkazadigan manfaati ham yuqori bo‘ladi. Shuning uchun bolasining kelajakda yaxshi inson bo‘lishini xohlagan kishi bunga katta ahamiyat berishi lozim. Uning kitob o‘qishi va ilm olishi uchun barcha sharoitni hozirlab berishi kerak.

"Guliston" asarining ikkinchi – “Darveshlar axloqi” bobida quyidagi hikoya keltirilgan.

حکایت[573]

لقمان را گفتند : ادب از که آموختی؟ گفت : از بی ادبان . هر چه از ایشان در نظرم ناپسند آمد از فعل آن پرهیز کردم.

نگویند ازسربازیچه حرفی
کزان پندی نگیرد صاحب هوش
و گر صد باب حکمت پیش نادان
بخواند آیدش بازیچه در گوش

Tarjimasi:

Luqmoni hakimdan: “Odobni kimdan o‘rganding?” –deb so‘radilar. U kishi: “Odobsizdan o‘rgandim. Ulardagi qaysi bir jihat menga yoqmagan bo‘lsa, undan o‘zimni yiroq tutdim”, - deb javob berdi.

Gar oqilga hazil gap qilsang,
Undan loyiq hikmat oladi.
Lek nodonga yuz hikmat aytsang,
U bu pandni hazil biladi.

Ya’ni shayx Sa’diy bu hikoyasi bilan har bir inson dunyodagi har qanday gap, pand, hikmat yoxud voqeaga o‘z nazari bilan qarashini ko‘rsatib o‘tgan. Inson har bir narsani o‘z o‘lchovi blan o‘lchab, o‘zicha xulosa chiqaradi. Tabiati sof bo‘lgan inson nopok narsadan ham o‘ziga to‘g‘ri xulosa chiqaradi. Ammo tabiati nopok va buzuq odam unga aytilgan pand-u nasihatni ham hazilomuz qabul qilib, e’tibor bermaydi va axloq-u odobining yuksalishiga intilmaydi. Bu esa jamiyatga salbiy ta’sir qiladi.

Yuqoridagi bobdan yana bir hikoyani keltiramiz.

حکایت

یکی از فضلا تعلیم ملک زاده ای همی داد و ضرب بی محابا زدی و زجر بی قیاس کردی. باری پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد وجامه از تن دردمند بر داشت پدررا دل به هم بر آمد. استادرا گفت که پسران آحاد رعیت را چندین جفا و توبیخ روا نمیداری که فرزند مرا ، سبب چیست ؟ گفت : سبب آنکه سخن اندیشیده باید گفت و حرکت پسندیده کردن همه خلق را علی العموم و پادشاهان را علی الخصوص به موجب آن که

[573] شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی. تهران 1376 سهیفه 184

بر دست و زبان ایشان هر چه رفته شود هرآینه به افواه بگویند و قول و فعل اوام الناس را چندان اعتباری نباشد.

اگر صد ناپسند آمد ز درویش
رفیقانش یکی از صد ندانند.
وگر یک بذله گوید پادشاهی
از اقلیمی به اقلیمی رسانند .

پس واجب آمد معلم پادشه زاده را درتهذیب اخلاق خداوند زادگان ، انبتهم الله نباتا حسنا اجتهاد از آن بیش کردن که در حق عوام.

چوپ تررا چنانکه خواهی پیچ
نشود خشک جز به آتش راست.

Tarjimasi:

Bir fozil kishi shahzodalardan biriga dars berar edi. Uni qattiq urar, tengsiz uqubatlarga solardi. Bir safar toqati qolmagan o‘gil otasining yoniga shikoyat qilib bordi va zada bo‘lgan tanasidan kiyimini ko‘tardi, Otasining qalbi ozor chekdi va ustozdan: “Oddiy xalqning farzandiga dakki bermaysan, koyimaysan, lekin nima uchun mening farzandimga bunday muomala qilyapsan?” –deb so‘radi. Ustoz: “Hamma aytiladigan gapni aytishi, qilinadigan ishni qilishi lozim. Bu, ayniqsa, podshoh va shahzodalarga katta e’tiborga molik ishdir. Chunki ularning so‘zlari va ishlarini hamma odam aytib yuradi. Ammo oddiy xalqning so‘z va amaliga e’tibor berishmaydi.

Agar darvesh yuz xato qilsa,
Do‘stlar yuzdan birin ham bilmas.
Agar shohdan xato ish o‘tsa,
To‘rt iqlimga yetmasdan qolmas.

Shunday ekan, shahzodalarga dars berayotgan ustozlar avomga dars bergandan ko‘ra e’tiborliroq bo‘lishlari vojib hisoblanadi.

Ho‘l novda xohlahaningdek bukilar,
Quruq tayoq faqat olovga yarar.

Inson, albatta, jamiyatda yashaydi. Shu jamiyatda yashovchi har bir inson boshqalar tomonidan kuzatiladi, o‘rganiladi, loyiq ko‘rilsa, o‘rnak olinadi. Inson jamiyatda qancha baland mavqega ega bo‘lsa, unga bo‘lgan e’tibor shuncha yuqori bo‘ladi. Podshohlar, vazirlar kabi shaxslarga esa butun xalq katta ahamiyat bilan qarashadi. Demak, ular har bir ishlarini obdon o‘ylab, yetti o‘lchab, bir kesib, keyingina amalga oshirishlari lozim. Agar ular yaxshi ish qilishsa, barcha ularni maqtab, o‘rnak oladi; xatoga yo‘l qo‘yishsa, bu ish barchaga yetib boradi va salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, hamma, ayniqsa, yuqori mavqedagi kishilar o‘z amallariga nihoyatda e’tibor bilan qarashi lozim. Toki xalq va jamiyat hayoti kundan kunga ravnaq topib, hayotimiz farovon bo‘lsin.

Sobiq sho‘rolar davrida diniy ta’lim deyarli yo‘q qilindi. Diniy yo‘nalishdagi adabiyotlar ham har xil yo‘llar bilan yo‘qotildi. Chunki agar insonlar haqiqiy ilmli bo‘lishsa, mustamlakachilarga qarshi oyoqqa turar va o‘z yurti himoyasi uchun butun borlig‘i bilan harakat qilib, yurti mustaqilligi uchun kurashar edi. Shuning uchun yurtimizning jonkuyar olimlari, jadidchi va boshqa xalqparvar har qanday kishilarga “Xalq dushmani” tamg‘asi bosilib, qatag‘on qilindi yoki qatl etildi. Natijada asl insoniy tarbiya deyarli tanazzulga uchray deb qolgan edi. Lekin mustaqillik sharofati bilan o‘z milliy tilimiz, urf-odatlarimiz qatorida diniy ta’lim dargohlari va shunga muvofiq ta’lim-tarbiyamiz ham asta-sekin o‘z mavqeini tiklamoqda. O‘tmishdagi yomon kunlar yana takrorlanmasligi uchun barchamiz to‘g‘ri xulosalar chiqarib, ilm-u odob egallash yo‘lida hamjihat bo‘lib, sa’y-harakat qilishimiz va yurtimiz taraqqiyotiga qo‘limizdan kelgancha o‘z hissamizni qo‘shishga intilishimiz shart.

Sa’diyning "Guliston" asariga o‘xshatma tarzida jadidchilarimizdan bo‘lgan Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarini yozgan. Bu adib mazkur asarida:” Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, - degan mashhur fikrini keltirgan.

Darhaqiqat, qayerda tarbiya yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, o‘sha yerda ilm-u ma’rifat, axloq-u odob yaxshi bo‘ladi. Agar butun xalqimiz "Guliston" kabi asarlarning mazmuni va mohiyati bilan tanishsa hamda unda keltirilgan namunalardan yetarlicha ibrat olib, hayotga tatbiq qilsa, xalq hayoti farovon, mamlakat esa obod bo‘ladi. Bu yo‘lda jamiyatning har bir vakili o‘z qo‘lidan keladigan ishni astoyidil ado etadi, yaqin kelajakda yurtimiz tez sur’atlarda rivojlanadi va dunyodagi eng namunali davlatlardan biriga aylanadi. Dunyoga Amir Temur va Navoiy, Buxoriy va Xorazmiy, Beruniy va Farobiy, Abu Ali ibn Sino va Zamaxshariy kabi butun dunyoga manfaati yetgan ko‘plab olimlarni yetishtirib bergan xalqimiz yana avvalgi mavqeini tiklaydi hamda bundan keyin ham shunday olimlarni tarbiyalaydi. Prezidentimiz aytganlaridek uchinchi renessansga munosib qadam qo‘yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayx Muslihiddin Sa’diy Sheroziy. “Guliston”, 1376-h, q.
2. Shayx Abdulaziz Mansur.”Qur’oni Karim ma’nolarining tarjima va tafsiri”. Toshkent. “Munir” nashriyoti, 2021-y.
3. Abu Dovud Sulaymon ibn Ash’as Sijistoniy. “Sunani Abu Dovud”. Damashq: “Doru risola al-olamiya”, 2009-y.
4. Ahmad ibn Hanbal. Musnad. Qohira: “Dor-ul hadis”, 1995-y.

ШАХС ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТИ ВА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ИЖТИМОИЙ-ТАРБИЯВИЙ ДИНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ-АНТРОПОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

Саидназаров У.А.- Урганч давлат университети тадқиқотчиси

Resume: This article discusses the philosophical and anthropological analysis of the socio-educational and religious features of a person's physical culture and healthy lifestyle.

Саломатлик ва тириклик ўзидан ўзи таъминланмайди, улар шахснинг маълум бир хатти-ҳаракатларининг маҳсулларидир. Туғилиш қанчалик сирли, мўъжиза саналмасин, инсонни онгли мавжудотга айлантирадиган, яратиб ва ўз қувватидан фахрланиб яшашга ўргатадиган нарса ижтимоий-тарбиявий омиллардир. Инсонга ҳаёт мағзини, яъни қандай яшаш керак, нималар билан банд бўлиш ва қандай қилганда инсон борлиқдан мамнун, эзгу амалларга мойил, жамият билан иноқ яшаши мумкин, деган саволларга жавоб берадиган ижтимоий-тарбиявий омиллар ўргатади. Фалсафий антропологик аҳамиятга эга бу саволлар ўз навбатида саломатлик, тириклик ва инсон хатти-ҳаракатларига, фаолиятига ҳам тааллуқлидир. Чунки жисмоний маданиятни тирикликсиз, хатти-ҳаракатларсиз ва фаолиятсиз идрок этиш қийин. Тириклик жисмоний маданиятнинг асосий субстанцияси, мағзи ва пировард натижаси ҳамдир. Инсон жисмоний машқлар билан шунчаки шуғулланиб қолмайди, у аввало тирик ва саломат юришни истайди, ўз ҳаётини, яшаш мақсадини тириклиги ва саломатлиги орқали қадрлайди, баҳолайди. Ушбу фалсафий антропологик моҳиятга эга фундаментал талабни унутган шахс жисмоний тарбия ва маданиятни сариқ чақага ҳам олмайди, бундай шахс учун жисмоний етуклик феномени ҳеч қандай қадрга эга эмас. Жисмоний маданиятнинг ижтимоий-тарбиявий хусусиятларини

- теологик;
- валеологик;
- психологик;
- маърифий тарғибий йўналишларда қараш мавзумизни етарли даражада очиб бериши мумкин.

Аммо бу классификация бошқа йўналишлар ҳам борлигини инкор қилмайди. Шахснинг жисмоний маданияти ва соғлом турмуш тарзининг асосларини англаш, очиб бериш учун ушбу йўналишлар, бизнинг фикримизча, етарлидир.

Теологик таълимотлар жисмоний маданият масалалари билан шуғулланмайди, деган қараш кенг тарқалган. Шунинг учун жисмоний маданият назарияси ва методикаси теологик ёндашувларни эсга олмайди, таҳлил қилмайди. Лекин динга оид медитациялар, намоз ўқиш, йога машқларини бажариш кабиларда урғу жисмоний машқларга берилишини пайқамаслик мумкин эмас. Ҳатто энг ортоксал диний таълимотлар ҳам ўзининг медитация усулларига эга, уларни жисмоний машқлар ва жисмоний тарбия сифатида талқин қилиш мумкин.

Теологик таълимотлар инсон саломатлигига ва соғлом турмуш тарзига бефарқ эмас. Масалан, инсон саломатлиги ва соғлом турмуш тарзи ислом таълимотининг моҳиятига сингдирилган. Машҳур мутасаввиф, ориф зот Хожа Юсуф Ҳамадоний инсон ҳаётига, саломатлиги ва соғлом турмуш тарзига оид фалсафий антропологик моҳиятга эга “Рисола дар одоби тариқат”, “Рисола фи аннал кавна мусаххарун лил инсон”, “Рисола дар ахлоқ ва муножот”, “Рутбат ул ҳаёт! (“Ҳаёт мезони”) деган китоблар ёзган. У муридига қарата ёзади: “Аллоҳ таоло сени севган ва рози бўлган ишларда муваффақ қилсин, “тирик (жонли) ким ва тириклик (ҳаёт) нима?” деб сўрадинг. Жавоб: Тавфиқ Аллоҳдан. Билгинки, басират ва яқин аҳли қошида, тирик - бу тинч осуда кишидир. “Тириклик” эса тинчлик, хотиржамликдир. Етти қават осмон ва ернинг махлуқоти, тинчлик ва хотиржамликнинг моҳияти ҳақида ҳамфикрдирларки, ҳар бир киши бир нарса билан осуда, тинч ва сокиндир. Аммо тасалли ва хотиржамлик жойлари турличадир. Ҳамманинг ўз мавқе мақоми ва аҳолига кўра бир тасалли макони мавжуд. Инсон унинг мавжудлиги билан ҳузур ҳаловат, роҳат ва таскин топади. Уни йўқотганида эса саросима ва изтиробга тушади. У билан роҳатланиб, тасалли топгач, кўнгиллар хотиржам бўлади”[574]. Ориф фикрига кўра, инсон қалби осудаликни, тасалли берадиган маконни истайди. Хотиржамлик ва тинчлик унга ором беради. Бу фикрлар жисмоний фаоллик тамойилига зид, аммо у сўфийона талқинга эга. Суфизмга кўра, серҳаракатчанлик эмас, балки осудалик, босиқлик, осойишталик ва руҳга тасалли берадиган макон топмасдан мурид, сўфи издоши бўлиш мумкин эмас. Кейин Хожа Юсуф ҳамадоний ёзади: “дунё безаклари билан тасалли топиб овунган кишининг саодати бу алданиш саройи бўлмиш дунёнинг арзимас молини жамлаш, ман қилиш, олиш ва беришдир. Бу киши дунё билан умр кечирмоқда, демак дунё билан тирикдир. Бу ҳолат Одам боласининг ҳаёт мартабаси ва манзилидаги энг қадрсиз ва тубан даражадир”[575]. Мутасаввиф дунёвий лаззатлар ва завқларга меҳр қўймасликка ундар экан, инсоннинг барча хатти-ҳаракатлари имон ва яшаш зарурати ўртасида, яъни рационал бўлиши зарурлигини таъкидлайди. “Дунёнинг, - деб ёзади мутафаккир, - ортиқча ишларидан йироқлашиш ва сақланишда инсон мавжуд вазият ва эҳтиёжига кўра машаққат тортиши керак. агар бозорчи бўлса, эҳтиёжига кўра бозорга борсин. Тижоратчи бўлса, нафақаси ва кирим чиқимига қараб тижорат қилсин. Ишлаб чиқарувчи бўлса, ўзи ва оиласининг ҳожатини ҳисобга олган ҳолда ишласин. Халқ табақаларини, амир маъмур, раис хизматкор, қози тобе, олим толиб ва ҳакозо барчасини юқоридагиларга қиёслаш мумкин. Дунё молини йиғишда ҳаддан ошмаслик, эҳтиёжига кўра еб ичиш, рўзғор тебратиш, оила қуриш ва ҳоказо билан кифояланиш ҳамма учун зарурийдир. Инсонга бу нарсалар ишловчи ва ҳаммоли бўлган нафснинг яшаши учун заруратдир. Заруратнинг эса меъёри ва чегараси бўлади. У мутлақ ва бепоён эмас”[576]. Мутасаввиф инсон хатти-ҳаракатларини, меҳнатини унинг зарурияти, эҳтиёжлари билан боғлайди, ушбу нарсалардан ошмасликка чақиради. Дунё орттиришда, ҳазз ҳузурга берилишда, хатти-ҳаракатларда меъёрни билиш ва унга амал қилиш сўфийлар тарғиб қиладиган асосий тамойилдир[577]. Жисмоний хатти-ҳаракатлар ҳам ана шу эҳтиёжлар доирасида бўлиши тавсия этилади. Серҳаракатчанликни теология қўллаб-қувватламайди, чунки киши диққати худодан йироқлашади. Ҳамадоний таъкидига кўра, киши дунё завқларисиз кун кўролмайди, унинг овқатланиши, ухлаши, орзуларга берилиши, жисмоний хатти-ҳаракатлари туфайли юзага келадиган машаққатларга чидаши зжарурий ҳолдир.

[574] Ҳамадоний, Хожа Юсуф. Рутбат ул ҳаёт (Ҳаёт мезони). Рисолалар. - Тошкент:Ўзбекистон НМИУ, 2019. 15 б.
[575] Ўша асар. 15-16 б.
[576] Ҳамадоний, Хожа Юсуф. Рутбат ул ҳаёт (Ҳаёт мезони). Рисолалар. - Тошкент:Ўзбекистон НМИУ, 2019. 24 б.
[577] Қаранг: Книш М.С. Мусулманский мистицизм. - СПб., Питер, 1998. С. 23-29.

“Бадан - дин омонат топширган бир уловдир ва шариат вазифаларини бажарувчи ҳаммолдир. Баданнинг шариат юкини қўтариши, диний вазифаларни адо этишга доим тайёр туриши, ислом дини кўрсатмаларига бўйсуниши ва нияҳоят инсоннинг нима еб ичаётганию қандай кийинаётганига эътибор қилиши Ҳақ таолога итоат ҳамда хайрли ишдир”[578]. Булардан маълум бўладики, шахснинг жисмоний ва руҳий хатти-ҳаракатлари, ҳаёти Ҳақ таолога қаратилгани билан эъзозли. “Бадан дин йўлида ғозийнинг отидан ва ҳожининг туясидан афзал бўлмаганидек, тубан ҳам эмас. Ҳақ йўлида жидду жаҳд қилиш ва ҳаж йўлида от ва туяга ем-хашак бериш Ҳаққа ибодат ва диний амаллардан бўлса, бундан ҳам афзалроғи - шариат ҳукмларини ва дин аҳкомларини бажарувчи баданни таомлаштириш, Ҳаққа итоат ва яқинлик қилишдир”[579]. Инсон қиладиган ишлар “фойдали бўладиган миқдордан ошмаса улар яроқли ва мувофиқ бўлади. Лекин фойдали бўладиган миқдордан ошса, баданни эритиб, қалбни куйдиради”[580]. Бу фикрларни саломатлик ва соғлом турмуш тарзига оид экани кўриниб турибди. Умуман, ислом динида организмга зарар келтирувчи шароб ичиш, кайфу сафо ва ҳирсга берилиш, керагидан ошиқ овқат ейиш тақиқланади. Демак, теологик таълимотлар инсон саломатлиги ва соғлом турмуш тарзини мўътадиллик тамоймилига қуриш тарафдоридир.

Ғарб мифотеологик таълимотларида эса инсоннинг жисмоний фазилатлари очиқдан очиқ улуғланади, Аполлон ва Венерага ўхшаш образлар гўзаллик ва жисмоний бақувватлик, етуклик символлари сифатида тилга олинади. Афсонавий Зевс, Геракл эса оқиллик, куч-қувват, довюраклик тимсолларидир[581]. Шарқ ва Марказий Осиё халқларида эса Аржуна, Равана, Алпомиш, Манас, Фарҳод, Рустам ана шундай образлар ҳисобланади. Демак, мифотеологик таълимотлар инсоннинг саломатлиги, бақувват ва жисмонан етук сифатларга эга бўлиши масалаларини четлаб ўтмаган, улар айниқса мифлар, халқ эртаклари ва достонларида етарлича очиб берилади. Агар мифлар ва халқ оғзаки ижоди намуналарида қаҳрамонлик, жисмоний етуклик ва довюраклик масалалари марказий ўринда турса, халқ ўз қаҳрамонларини ибрат, намуна даражасида куйласа, теологик таълимотлар асосан инсоннинг маънавий-руҳий саломатлигига урғу беради. Медитация ва намозга ўхшаш жисмоний машқлар асосан эътиқод билан боғланиб талқин қилинади.

Оммавий жисмоний машқлар, физкультура мўътадилликни қўллаб-қувватлайди, профессионал спорт “миқдордан ошиш”га интилишдир. Баъзи кишилар ўзини профессионал спортда синаб қўрмоқчи бўлади, бу уларнинг ҳуқуқи, бироқ жисмоний машқлар организмга зарар келтирмаслиги, балки, аксинча, унинг нормал ўсишига, шаклланишига ёрдамлашиши керак. Бу ўринда теологик ёндашувда рационаллик, англанганлик мавжуд. Шахснинг организм талаблари ва имкониятларига зид жисмоний машқлари беиз кетмайди, улар кейинги йилларда ўз таъсирини кўрсатади, ҳатто саломатлигини йўқотишга олиб келиши мумкин. Меъёрдаги жисмоний машқлар организмни бардам, тетик ва чаққон қилади, кундалик юкларни енгишга ва ижтимоий вазифаларни керакли савияда, даражада бажаришга ёрдам беради. Меъёридан ошган жисмоний машқлар, юк (нагрузка) баданни толиқтиради, муддатидан олдин қаритади, шунинг учун ҳам профессионал спортчилар ичида 90-100 йил умр кўрганлар деярли учрамайди, мўътадил жисмоний тарбия ва жисмоний меҳнат билан шуғулланганлар ичида эса кўплаб 100 ёшдан зиёд умр кўраётганлар бор. Геронтологлар узоқ умр кўришни узлуксиз жисмоний хатти-ҳаракатлар, мўътадил меҳнат, тоза ҳавода бўлиш, организмга зарар келтирувчи нарсаларни истеъмол қилмаслик билан боғлайдилар[582]. Инсоннинг жисмоний потенциали чегараланган, буни унутмаслик даркор. Жисмоний маданият ушбу потенциалнинг организм филогенетик ва физиологик ривожланишини таъминлаши, кундалик вазифаларини нормал бажариши учун зарур даражада ушлаб туриш имконидир.

---

[578] Ҳамадоний, Хожа Юсуф. Рутбат ул ҳаёт (Ҳаёт мезони). - Тошкент:Ўзбекистон НМИУ, 2019. 30-31 б.
[579] Ҳамадоний, Хожа Юсуф. Рутбат ул ҳаёт (Ҳаёт мезони). - Тошкент:Ўзбекистон НМИУ, 2019. 30-31 б.
[580] Ўша асар. 109 б.
[581] Қаранг: Мифы народов мира. Справочник школьника. - Москва: Наука, 1997
[582] Қаранг: Основы геронтологии. Коллективная монография.-- СимферепольˮАлексˮ, 2016. С.45-47.

TASAVVUFIY ISTILOHLARDA ZOONIM KOMPONENTLI RAMZLAR VA PAREMALARNING QO‘LLANISHI
(Alisher Navoiy g‘azallari asosida)

Sharipova D.R.-NavDPI., magistr

Abstract: This article analyzes the use of symbols and paremas with zoonymic component in the bytes of Alisher Navoi’s ghazals, their place and meaning in the interpretation of the ghazal. The symbolic meanings in mysticism are explained.

Ma’lumki, tasavvuf islomda insonni ruhiy va ahloqiy jihatdan komilllik sari yetaklovchi, yo‘llovchi ta’limot hisoblanadi. Tasavvuf bu- Ollohning birligi, Ollohdan boshqa narsaga muhtoj bo‘lmaslik, har qanday mol-mulk, boylik quliga aylanmaslik, sabr-qanoat qilib yashashdir. Shuningdek, bu ta’limotda komil inson maqomi, nafsni tiyish, bag‘rikenglik, diniy donishmandlik, ruhiy barkamollik kabi g‘oyalarini ilgari surilgan.

Tasavvufni g‘azallarida tarannum etgan ijodkorlar turli xil majozlardan ham unumli foydalanganlar. Xususan, Alisher Navoiy ijodini o‘rganar ekanmiz, uning g‘azallari misralarida singdirilgan ham dunyoviy, ham tasavvufiy ma’nolar juda go‘zal va betakror namoyon bo‘ladi. Uning asarlarining aksariyatida komil inson g‘oyasi, so‘fiylik ta’limoti ilgari suriladi. A.Navoiyning g‘azallarini atroflicha ilmiy tadqiq etish uchun avvalo, o‘quvchi ramzlar tizimini ham juda puxta egallashi kerak. Uning g‘azallarini anglash, idrok etish, his qilish faqat ruhiy jarayon emas, balki chuqur intelektual bilimni ham taqozo etadi.

Alisher Navoiy g‘azallarida hayvon nomlari qatnashgan ramzlar, paremalar misralarning ma’nosini anglashimizda, tasavvufiy ma’nosini idrok etishimizda katta yordam beradi. Masalan, quyidagi baytni oladigan bo‘lsak:

Chaman otashgohida otashin guldin chu o‘t solding,

Samandardek, ul o‘tdin kulga botti bulbuli shaydo.

Samandar- afsonalarga ko‘ra olovda tug‘ilib, olov ichida yashaydigan jonivor.

Otashgoh- olov ko‘rasi, o‘choq, olovli joy.

Rivoyatlarga ko‘ra, Samandar degan qush bo‘lib, u olovda yonmaydigan jonivor hisoblangan. Ushbu baytdan shuni anglaymizki, Alloh zotini hech kim ko‘ra olmaydi, lekin uning sifatlari, nuri butun borliqda mavjud. [1] Bulbul gullarga talpinadi, chunki , gulzor, chamanzorning husni jamoli, go‘zal manzarasi uni maftuni shaydo etadi, u o‘t ichida paydo bo‘lgan samandar qushiday o‘zini gulzorning olovli otashiga otadi. Misoli parvona ham ayni shu ilohiy qudrat tufayli, sham shu’lasiga talpinadi va olovga qo‘shilib yonadi. G‘azal misralarida ham oshiq ollohga xuddi shunday intiladi.

Samandar qushi ramzini ifodalagan “Gadoyi faqr ila so‘z ayta olmas podsho gustoh” matlasi bilan boshlanuvchi g‘azalning yana bir baytini ko‘radigan bo‘lsak;

Balo ichra dalir urma qadam to oshiq o‘lmay sen,

Samandar bo‘lmaguncha kirsa bo‘lmas o‘t aro gustox.

Gustoh- betakalluf, sur kishi

Dalir-qo‘rqmas, dovyurak.

Bu misralarda Samandar qushi nafs olovini yengish, oshiq nafs olovini yengishda dalir ya’ni dovyurak bo‘lishiga ishora qilinmoqda. Tasavvufda nafsni yengish, nafs tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratilgan.

Istamish bulbul vafo guldin, magarkim joladin

Bag‘ri qotmish g‘unchaning, boshim erur xandon anga.

“Ul parivashkim, bo‘lubmen zoru sargandon anga” matlasi bilan boshlanuvchi g‘azalning bu baytida ramziylik ma’no kasb etadi. Misralarda piru komil huzuridagi ma’naviy muloqot ta’rifi keltirilgan bo‘lib, bayt bulbulga o‘xshab zohiriy ya’ni, o‘tkinchi go‘zallik emas, balki haqiqiy mohiyatni anglash, unga oshiq bo‘lish, idrok etish ta’riflangan.

Bulbul o‘xshatishi qatnashgan yana bir “Nega ko‘rguzdi sovig‘ ohu sarig‘ ruxsor subh” matlali g‘azalidagi quyidagi baytni tahlil qilsak:

Ey Navoiy, istasang bargu navo bu bog‘ aro,
Guldek o‘l roki’ kecha, bulbul kibi bedor subh.
Roki’- ruku qiluvchi, ikki bukiluvchi.

G‘azal maqtasida bulbulning tongdagi ahvolini o‘xshatish qilgan. Ya’ni kamolotga erishishni targ‘ib qiladi. Komillikka erishish uchun tunlari sajdada, haq yodi bilan yashashni, tonglari esa bulbul kabi bedor bo‘lishni ta’kidlaydi. Bizga ma’lumki, tong fayz –barokat manbai hisoblanadi. Tongni qarshilagan, undan bahramand bo‘lgan insonni ko‘ngli poklanadi, unga farah bag‘ishlaydi., degan fikrlar ilgari surilgan.

Ul balig‘ tutqanda solib shastu aning rashkidin,
Sudin ayrilg‘an balig‘ yanglig‘ ko‘ngul topokidur.

“Kema og‘zi demakim, ishqingda ko‘ksim chokidur” matlasi bilan boshlanuvchi bu g‘azalda baliq ramziga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, tasavvufda baliq- ma’rifat dengiziga g‘arq bo‘lgan komil orif ramzi hisoblanadi. [1] Baytdan shuni anglaymizki, g‘azaldagi yor ilohiy ma’rifat nuridan bahramandlik istab chiqqan, ma’rifat bahriga g‘arq bo‘lishdek komil oriflik talabgori hisoblanadi.

Qo‘y tavonoliq so‘zin, yod et ajal xorinki, pil
Pashshalar nishi qoshinda notavone besh emas.

Ushbu g‘azal “Dahr sudidin tama’ uzkim, ziyone besh emas” matlasi bilan boshlanuvchi g‘azal bo‘lib, bunda fil va pashsha ramzi orqali inson umrining intihosi ham borligiga, buni unutib qo‘ymaslikka ishora qiladi. Odamzod qanchalar qudratli bo‘lmasin, uning o‘limi oldida ojizligi, o‘zidanda qudratliroq zot borligiga ishonchini kuchaytiradi. Va bu tushunchalarni fil va pashsha tushunchalarini bir-biriga qarshi qo‘yib mohirona tasvirlaydi.

Alisher Navoiy g‘azallarini tahlil qilar ekanmiz, uning haqqa oshiqligiga yana bir bor amin bo‘lamiz. G‘azallaridagi botiniy va zohiriy ma’nolar, ya’ni ilohiy va ishqning majoziy ifodalari bir- birini to‘ldirib turadi. G‘azal ma’nosini anglashimizda zoonim komponentli ramzlarning o‘rni ham salmoqli. Zoonim paremalar, ramzlar misralardagi mohiyatni ochishda , uni idrok etishda, mohirona sharhlashda katta yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. To‘xliyev B. Navoiy g‘azallari (nasriy bayon, sharh va izohlar)1-kitob. T.: 2015-yil
2. A. Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 jildlik. Toshkent, “Fan”. 1983-1985 yil
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20-jildlik. T.: 1987-2003 yil

ISLOM HUQUQIDA BURXONIDDIN MARG‘INONIY ILMIY MEROSINING AHAMIYATI

Axtamova Charosxon Ozod qizi-
Navoiy viloyati yuridik texnikumi sud-huquqiy faoliyat yo'nalishi
1- bosqich 26 guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada Burhoniddin Marg‘inoniy asarlarida islom fiqhi, tavhid va kalom ilmiga oid falsafiy qarashlari bayon etilgan.
Kalit so‘zlar: islom, fiqh, kalom, hadis, ijara, sovg‘a, qarz.

Mamlakatimizda tadqiq etilayotgan mutafakkirlar merosi va ularning islom huquqiga oid g‘oyalarining mazmun-mohiyati hamda yaratuvchanlik salohiyatini to‘g‘ri talqin qilish dolzarb masalaga aylandi. Mutafakkirlarning jamiyat taraqqiyoti va farovonligiga xizmat qiladigan progressiv g‘oyalarini bugungi ijtimoiy hayot masalariga tatbiq qilish natijasida yoshlarda madaniy merosga nisbatan yangicha ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga sabab bo‘ldi.

Islomiy qadriyatlar imon, e’tiqod, vijdon, diyonat, ma’naviyat kabi o‘lmas va yengilmas tuyg‘ular samarasidir. Bu qadriyatlar oliy darajadagi odob-axloq, chuqur bilim va mas’uliyat va

majburiyat taqozosidir. Bu qadriyatlar tinchliksevarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik, mehnatsevarlik va bunyodkorlik, huquq va erkinliklar kabi bugun umuminsoniy deya e'tirof etilgan, jahon tamadduni taraqqiyotiga bemisl ulush qo'shgan an'analar hosilasidir.

Islom huquqi dunyoviy huquq bo'lgan holda diniy mohiyatga ega bo'lgani uchun, o'zining huquq va majburiyatlarini ilohiy manbadan oladi. Islomiy huquqning asosiy manbalari buyuk faqihlar tomonidan yakdillik bilan tan olingan bo'lib, islom qonunchiligi va uning asosiy qismi bo'lmish islom huquqida o'rganiladi.

Shunday buyuk faqihlardan biri Burxoniddin Marg'inoniydir. Burhonuddin al-Marg'inoniy - buyuk mutafakkir olim, islom dunyosi huquqshunosligining rivojlanishiga o'lkan hissa qo'shgan, faylasuf alloma, tavxid ilmi bilan shug'ullangan ulug' allomadir.

Burhonuddin al-Marg'inoniyning yoshlik davri Farg'ona viloyatining Rishton qishlog'i va Marg'ilon shahrida o'tgan. U islom huquqshunosligiga oid to'g'ri yo'l deb nomlangan mashhur "Hidoya" asarini birinchi qismini Marg'ilon shahrida yozgan. Burxoniddin al - Marg'inoniy ilm egallashga qiziqishi natijasida Samarqand shahrida o'z faoliyatini olib boradi va hayotining asosiy qismini o'sha davrning ilm-fan markazlaridan biri hisoblangan Samarqand shahrida o'tkazadi.

Fiqx ilmida chuqur bilimga ega bo'lsada, Burhonuddin al-Marg'inoniy hayotining oxirigacha ustozlarining asarlarini o'rgangan. "Kitob ul-mashoyix" asarida u o'zi ta'lim olgan 40 dan ortiq shayx va allomalarni, jumladan, Najmiddin Umar ibn Muhammad an-Nasafiy, Abu al-Asir al-Baydaviy, Abu Yoqub as-Siyariy, Abu Ishoq an-Navqadiy, Ja'far al-Hinduvoniy kabi uztozlarini sanab o'tgan. U fiqx ilmi rivojlanishiga ulkan hissa qo'shishi bilan bir qatorda, ko'plab shogirdlarni ham yetishtirgan.

Burhoniddin al - Marg'inoniy asarlaridagi g'oyalar insonlarni komillikka, o'zaro mehr - oqibatga, insonparvarlik, yurtparvarlikka yetaklaydi. U tabarruk zotning hayoti tom ma'nodagi ilmiy va insoniy jasorat, bukilmas iroda, so'nmas e'tiqod timsolidir. Buyuk vatandoshimiz bashariyatga tengsiz ma'naviy meros qoldirib ketdi. Millionlab insonlarning ibodat va o'zaro munosabatlaridagi muammolarini yechimini ko'rsatib, haq va ezgulik yo'liga chorlab kelmoqda.

Burhoniddin Marg'inoniyni o'rganishda ikkita jihatga e'tibor berish mumkin:

Birinchidan: Burhoniddin al-Marg'inoniyning asarlarida, xususan, "Hidoya"da bitilgan shariat ahkomlari avvalgi buyuk faqhshunoslarning fikrlari va boshqalarning e'tiroz va qo'shilishlari bilan adolat mezoni ustida yoritilgan. Unda kishining dunyoqarashini, fikr mulohazasini o'tkirlaydigan, masalaga adolat ko'zi bilan qarashga undaydigan yorqin dalil va hujjatlar oyat va hadislar misolida keltirilgan.

Ikkinchidan: Burhoniddin al-Marg'inoniy bobomizning fiqhiy qarashi musaffo islom ta'limotining sunniylik aqidasi bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda turli xil ixtiloflarning oldini olishda muhim ahamiyatga egadir. Marg'inoniy fiqhiy qarashlaridan o'rin olgan "Ahli ilmlar o'rtasidagi o'zaro hurmat", "Musulmonlar jamoasi bilan birga bo'lish", "Muhammad sollallohu alayhi va sallamning ummatiga zid ish qilmaslik" kabi tamoyillarning ahamiyatini tasavvur qilish qiyin emas. Ul zotning fiqhiy asarini o'qigan har-bir kishinig hayot yo'li hidoyat ziyosi ila munavvar bo'ladi.

Burxoniddin al - Marg'inoniyning eng mashhur asari hisoblangan "Hidoya" asari imom Muhammad ash-Shayboniy, Quduriyning "al-Muxtasar al-Quduriy" asarlari asosida tashkil qilingan. "Hidoya"da "Muxtasar"da mavjud huquqiy asoslar keltirilsada, biroq, uni alohida asar sifatida e'tirof etish mumkin. Chunki unda ko'rib chiqilgan masalalar Quduriyning "al-Muxtasar al-Quduriy"dan ko'ra kengroq yoritilgan.

"Hidoya" to'rt juzdan iborat bo'lib, u alohida bob va bo'limlarga bo'lingan 57 ta kitobni o'z ichiga mujassam etadi. Har bir kitob islom huquqining muayyan qismiga bag'ishlangan. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab Sahobalar, mujtahid olimlar va Movaraunnahrdan chiqqan yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan.

Birinchi juz besh kitobdan iborat bo'lib, u namoz, ro'za va zakotga bag'ishlangan.

Ikkinchi juzga 36 bo‘lim nikoh, emizish, taloq, qullarni ozod qilish, topib olingan bolaning nasabini aniqlash, topib olingan narsa, qochib ketgan qullar, bedarak yo‘qolganlar, sherikchilik va vaqf mulki kabi masalalar kiritilgan.

Uchinchi 36 bob va 37 bo‘limdan iborat juzda esa oldi-sotdi, pul muammolari, kafolat, pulni birovga o‘tkazish, qozilarning vazifalari, guvohlik, berilgan guvohlikdan qaytish,vakolat, da’vo, iqror bo‘lish, sulh, bir ishda pul bilan sherik bo‘lish, pulni saqlashga berish, qarz berish, sovg‘a, ijara, muayyan shart asosida cheklangan ozodlik berilgan qullar, voliylik, majbur qilish, homiylik, qisman ozod bo‘lgan qullar va bosqinchilik xususidagi masalalar o‘rin olgan.

To‘rtinchi juzda esa shafoat, meros taqsimlash, dehqonchilik hamda bog‘dorchilik xususida shartnoma, qurbonlikka so‘yiladigan jonzod haqida, umuman qurbonlik qilish haqida, shariatga zid yomon narsalar haqida, tashlandiq yerlarni o‘zlashtirish xususida, taqiqlangan ichimliklar haqida, ovchilik, garovga berish, jinoyatlar xususida, xun haqi to‘lash, vasiyat kabi masalalar yoritilgan.

“Hidoya” boshqa manbalardan o‘zining mantiqiy ketma-ketligi va mavzular joylashi va mavzular sharhlarining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Burhonuddin al-Marg‘inoniyning “Hidoya” asari islom huquqshunosligiing rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va o‘chmas iz qoldirgan.

Burxoniddin Marg`inoniy asarlarini tadqiq qilish davomida shu jihat ahamiyatli bo‘ldiki, ijtimoiy qatlam vakillarida islom fenomeni ibodatdan iborat dogmatik hodisa emas, balki ma’naviyat, ma’rifat, ilm-fan, madaniyatga oid kreativ g‘oyalarni o‘zida jamlagan butun bir ijtimoiy voqelik ekanligi asoslab berildi. Mazkur ijtimoiy voqelik jamiyatning taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik masalalarini o‘zida namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov A.X. “Musulmonlar huquqi asoslari” .T.: Ichki ishlar akademiyasi vazirligi. 1994 yil. 21 b
2. Saidov A.X. “Sharq va inson huquqlari: tarixiy va huquqiy lavhalar”. T.: Ijtimoiy fikr, 1998. 216 b

SADRIDDIN AYNIY – BUYUK VA TAKRORLANMAS YOZUVCHI

Raxshona MUSLIXIDDINOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi
Ilmiy rahbar: N.J.Yarashova

Sadriddin Ayniy XX asrning buyuk va takrorlanmas yozuvchisidir. Uning hayot va ijod yo‘li XIX asrning oxirgi choragi va XX asrning birinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy va adabiy jarayonlarning g‘oyatda murakkab va dolg‘ali o‘zanlarida
kechdi. Yigirma yilga yaqin madrasa ta’limini olgan, amirlik tuzumining hamda keyingi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarni ichichidan bilgan, ba’zan qatag‘onliklar va kamsitishlarga uchragan bu ulkan adib o‘z asarlarida xalq hayotini butun murakkabliklari bilan badiiy tasvirlash orqali tarix va davrni o‘ziga xos birlashtirib, XX asrning avvalida shakllana boshlagan yangi adabiyotning asoschilaridan biri, yirik adabiy siymo sifatida bo‘y ko‘rsata oldi.

Sadriddin Ayniy hayotligidayoq G‘arb va Sharq mamlakatlarida tanilgan hamda chexiyalik doktor Irji Bechka, olmoniyalik doktor Manfred Lorents, eronlik professor Sayid Nafisiy, afg‘onistonlik adib Sarvari Go‘yo, rossiyalik professor Aleksandr Boldыrevlar ham, mashhur darg‘alarimiz G‘afur G‘ulom, Oybek, Komil Yashin, Mirzo Tursunzoda va Zulfiyaxonimlar ham ustod Ayniy deb ardoqlagan va e’tirof etgan ulug‘ siymo edi. Vafotidan keyin (1954) bu siymoning e’tibori, qoldirgan ilmiy-adabiy merosining qadr-qiymati yanada ko‘rkamroq va salmoqliroq tarzda qadrlana boshladi. 1962-yili Osiyo va Afrika yozuvchilarining Qohirada o‘tkazilgan anjumanida ustod Ayniy hindistonlik Robindranat Tagor, xitoylik Lu Sin, qohiralik Toho Husayn qatorida Sharqning mumtoz adibi deb e’lon qilindi. 1978-yilda esa ustod Ayniy tavalludining 100

yilligi YuNESKO qarori bilan keng nishonlandi. Mustaqillik davrida Vatanimizning ulkan mukofoti – “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan taqdirlandi.

XX asr adabiyoti va ilmining ardoqli siymolaridan biri bo‘lgan ustod Ayniyning olijanob shaxsiy fazilati, boy ilmiy-adabiy merosi mumtoz adabiyot va madaniyat tarixini sinchiklab xolisona o‘rganishda, XXI asr kishilarini, kelajagi porloq O‘zbekistonning barkamol yoshlarini vatanparvarlik, xalqsevarlik va fidoyilik, halollik pok e’tiqodlilik ruhida tarbiyalashda o‘z hissasini qo‘shadigan umrboqiy ma’naviyilmiy boyligimizdir.

Said Murodxo‘ja o‘gli Sadriddin Ayniy Buxoro Amirligigiga qarashli G‘ijduvon tumani Xo‘jasoktare qishlog‘ida milodiy 1878-yil 15-aprelda dehqon oilasida dunyoga kelgan.

Ayniyning ota-bobolari usta-me’mor bo‘lgan. Katta bobosi Said Ahmadxo‘ja Kubrovoya tariqatida bo‘lgan. Bobosi Saidumarxo‘ja ilmli, ma’rifatli, “yog‘ochga jon ato etuvchi” kishi bo‘lgan. Ular usta-hunarmand bo‘lgani bois ham ba’zan qishloqdan qishloqqa ko‘chib yurgan. Ayniyning hayot yo‘li, qarindoshlari, do‘stlari haqida asosan uning yozgan asarlaridan ma’lum. Jumladan, uning “Qisqacha tarjimayi holim”, “Esdaliklar” nomli kitoblari asosiy manba hisoblanadi.

“Esdaliklar”, “Eski maktab” asarlarida otasi Said Murodxo‘ja xat-savodli kishiligi bilan boshqalardan ajralib turishi aytiladi va ushbu gapning isboti sifatida Sadriddinning akasi Muhiddinxo‘jani Mir Arab madrasasiga, Sadriddinni esa qishloq eski usul maktabiga berganini ko‘rish mumkin. Demakki, Ayniyning ta’limga qiziqishiga birinchi navbatda otasi sabab bo‘lgan.

Xususan, “Esdaliklar” kitobida “Otam, men ham usta amaking tomonidan shu-yil bino qilingan o‘z masjidimizning ayvoni tarixi chiqadigan bir she’r yozganman”, − deb to‘rt misrali tojikcha sodda bir she’rni o‘qiydi.

Ba soli murg‘in ayvon bino shud,

Bideh bo murg‘i o‘tu dona.

Ayniy 6 yoshida qishloq maktabiga boradi (buni “Eski maktab” da aynan o‘qish mumkin), ammo u yerda to‘gri saboq ololmagani uchun keyinchalik qishloqdagi otinoyi maktabiga beriladi. Shuningdek, darsdan tashqari otasining o‘zi unga abjad hisobini o‘rgatadi.

Oilada kichik Sadriddin Ayniyning o‘zidan 8 yosh katta akasi Muhiddinxo‘ja (avlodlari Ayniy kunlarda Buxoro vil. G‘ijduvon tumani Soktare qishlog‘ida yashab keladi), shuningdek ukalari – Sirojiddinxo‘ja va Kiromiddinxo‘ja(ular yoshligida vafot etgan)lar bo‘lgan.

“Esdaliklar” asarida Ayniy otasining ustachilik ishlari sababli bolaligi ikki qishloqda – ota-bobo qishlog‘i G‘ijduvon tumani Soktare va tog‘alari qishlog‘i Shofirkon tumani Mahallai Boloda o‘tganligini aytadi. Said Murodxo‘ja o‘g‘li Sadriddinning ustoz Ayniy bo‘lishida eng katta sabab uning otasidir.

IMOM BUXORIY HADISLARINING ALISHER NAVOIY IJODIDAGI BADIIY TALQINI

Jalolova Iroda Muxitdinovna,
Nurota tumaniga qarashli 42 –umumiy o‘rta ta’lim maktabining
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotasiya: maqolada Imom al-Buxoriyning hadislar to‘plami va uning O‘rta Osiyo mutafakkirlari ijodida o‘ziga xos talqiniga oid nazariy ma’lumotlar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: hadis, axloq, tarbiya, burch, vijdon, naql, rivoyat, iymon, diyonat.
Аннотация: в статье приводится сборник хадисов имама аль-Бухари и теоретические сведения о его уникальном толковании в трудах среднеазиатских мыслителей.

Ключевые слова: хадис, этика, воспитание, долг, совесть, повествование, повествование, вера, религия.
Annotation: the article provides a collection of hadiths of Imam al-Bukhari and theoretical information on his unique interpretation in the works of Central Asian thinkers.
Keywords: hadith, ethics, education, duty, conscience, narration, narration, faith, religion.

Ma'lumki, Sharq mumtoz adabiyotining sarchashmalar – Qur'oni Karim va Hadisi Sharif hisoblanadi. Shu jumladan, o'zbek adabiyotining ham ildizlari mazkur manbalardir. Bu borada Hazrat Navoiy ijodi misolida fikr yuritsak. Darhaqiqat, ulug' shoir ijodi Qur'oni Karim va Hadisi Sharifdan juda ko'p ilhomlanganligini ko'rish mumkin. Masalan, uning "Arba'in" asarida rasulullоh (s.a.v.) hadislari she'rga solingan. "Arba'in" – arabcha "qirq" so'zidan olingan bo'lib, Muhammad (s.a.v.)ning qirq hadislari mohiyati nazmiy satrlarda ochib berilgan. Arba'innavislik mumtoz adabiyotda maxsus an'ana darajasiga ko'tarilgan. "Arba'in hadis"ni forsiy nazm bila tarjima qilib erdilar va ma'hud odat bila borcha as'hobdin burunroq faqirg'a iltifot qilib, musavvadasin (qo'lyozmasini) berdilar, chun mutolaasig'a mashg'ul bo'ldum… hamul "Arba'in"g'a turkicha til bila tarjima orzusi ko'ngulga tushti. Alardin (Abdurahmon Jomiydan) ruxsat sharafiga musharraf bo'lg'ondin so'ngra hamul kun ul samin javohir nazm silkiga kirdi» [583]

Demak, Navoiyning "Arba'in" asarining yaratilishida Jomiyning "Arba'in" (Chihil hadis) asari "xamirturush" vazifasini o'tagan. Hazrat Navoiy hadislarni she'rga solishda hadisda ifodalangan mazmunning kitobxonga tushunarli bo'lishi e'tibor qaratadi. Misol tariqasida quyidagi hadis va u ifodalangan she'rga e'tibor qaratsak:

Loyu'minu ahadukum hatta yuhibbu liahihi mayuhibbu li nafsihi.

Mo'min ermastur, ulki iymondin
Ro'zgorida yuz safo ko'rgay,
Toki qardoshig'a ravo ko'rmas –
Har nekim o'ziga ravo ko'rgay.

Navbatdagi hadis ham Navoiyning nazmdagi mahoratini yana bir karra ko'rsatadi. Zero, shoir hadislarni she'riy usulda kitobxonga sodda va tushunarli holda yetkazishdan tashqari uning oson tushunilishi va yodda saqlanishini ham nazarda tutgan.

Al-muslimu man salim al-muslimuna min yadihi va lisonihi.

Kim musulmonlig' aylasa da'vo Chin emas gar fido qilur jonlar. Ul musulmondururki, solimdur. Tiliyu ilgidin musulmonlar. Ushbu to'rtlikda tili va qo'lidan musulmonlarga ozor yetmaydigan kishinigina haqiqiy musulmon ekanligi ta'kidlanadi.

"Arbain"ning asosini islom dini ahkomlari tashkil etishi sir emas. Hazrat Navoiy hadislarning mohiyatini qit'a shaklida yoritar ekan, ularda dinni to'g'ri anglash, uning talablarini to'g'ri bajarish, savob va gunoh, halol va haromni ajrata olish singari axloqiy fazilatlarni yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlaydi.Jumladan, quyidagi hadisda shunday deyiladi:

Man lam yarhaminasa la yarhamhullohu.

Tengridin rahm agar tama' qilsang,
Avval o'lmoq keraksen elga rahim.
Har kishikim ulusqa rahm etmas,
Anga rahm aylamas rahimi karim.

Rasulullоh sallallohu alayhi vasallam: "Insonlarga rahm qilmagan kishiga Alloh ham rahm qilmaydi", dedilar. Bu esa, hadis mazmuni odamlarga rahm qilishlik, rahmli kishiga esa ollohning ham rahmi kelishi haqidadir. Islom dinida rahmli bo'lishlik eng ulug' insoniy fazilatlardan biri sanaladi. Ushbu baytlarda mazmuni ifodalangan hadis bir necha manbalarda zikr etilgan.

Islom-sharq adabiyotida azaldan so'z ilohiy hisoblangan.Yaxshi so'z jon ozig'i, kishining bir-biriga eng yaxshi sadaqasi hisoblangan. Navoiy "Arbain"da ham shu mazmundagi hadisni she'rga soladi va shunday deydi:

Al-kalimat ut-tayyibatu sadaqatun.

Yaxshi so'z birla hojat ahlin so'r,

[583] Navoiy Alisher. Muhokamat ul-lug'atayn, Arba'in, Siroj ul-muslimin, Munojot, Risolai tiyr andoxtan: (matn, izoh, tarjimalar) Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami, XX jildlik. XVI jildlik. -T.: Fan, 2000.

Bermasang yaxshi to‘madin nafaqa.
Ne uchunkim Rasul qavli bilan
Yaxshi so‘z bordur o‘ylakim sadaqa.

Rasululloh sallallohu alayhi vasallam: “Yahshi so‘z ham sadaqadir”, dedilar.

Ya’ni muhtoj kishiga yaxshi taom bilan nafaqa qilolmasang ham, hech bo‘lmasa shirin so‘z bilan hol so‘ra. Payg‘ambarimizning so‘zlariga ko‘ra, yaxshi so‘z ham sadaqa kabidir. Umuman olganda, Navoiy ijodining poydevorini islom dini va uning Qur’oni Karim va Hadisi Sharif kabi manbalari tashkil etadi. Biz buni shoirning ko‘plab asarlari misolida ko‘rishimiz mumkin. “Arbain” asari va uning asosan Imom Buxoriy hadislari asosida yaratilgan maftunkor baytlari fikrimizni yana bir karra tasdiqlaydi. Asar badiiy talqinining tub mohiyati esa oyathadislar, islomiy hikmatlar ifori hamda insondagi axloqiy xislatlar, tarbiyaviy jihatlar bilan qorishiq holda mukammallik kasb etgan.

O‘RTA OSIYOLIK BUYUK ALLOMALARNING HADIS ILMIGA QO‘SHGAN HISSASI

Xoliqova Muattar Abdug‘afur qizi,
Navoiy shahar 20- umumiy o‘rta ta’lim maktabining tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada buyuk allomalarimizning hadis ilmi va uning rivojlanishiga qo‘shgan buyuk hissasi va hadis ilmining bugungi kundagi ahamiyatiga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: hadis, muhaddis, axloqiy qadriyat, komil shaxs, ma’naviy yetuklik
Annotation: The article contains suggestions and recommendations on the great contribution of our great scholars to the science of hadith and its development, and the importance of the science of hadith today.
Keywords: hadith, muhaddith, moral value, perfect personality, spiritual maturity
Аннотация: В статье содержатся предложения и рекомендации о большом вкладе наших великих ученых в науку о хадисах и ее развитие, о важности науки о хадисах на сегодняшний день.
Ключевые слова: хадис, мухаддис, нравственная ценность, совершенная личность, духовная зрелость.

Istiqlol yillarida hayotimizning turli sohalarida tarixiy ahamiyatga molik ko‘plab o‘zgarishlarning guvohi bo‘ldik. Ayniqsa, boy tariximiz qimmatli ma’naviy qadriyatlarimiz, uzoq o‘tmishda yashab olamshumul ahamiyatga ega asarlar yaratgan buyuk allomalarimizning tabarruk nomlarini tiklashdek salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan, Prezidentimizning 2018- yil 16-apreldagi “Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni ijrosini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Hadis ilmi maktabi faoliyatini tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilingan edi. Ushbu maktablar faoliyatining asosiy maqsadi islom dinining, Qur’oni karim va hadis ilmining asl mohiyatini, ilmiy-ma’naviy asoslarini, hadis ilmi rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan allomalarimizning ilmiy merosini o‘rganish, dinlar tarixi va nazariyasini mukammal egallagan, islom dini asoslari va arab tilini, xususan, hadis va unga doir ilmlarni chuqur o‘zlashtirgan yetuk mutaxassislarni tayyorlashdir. Bu esa, Turonzamindan yetishib chiqqan yuzlab allomalar, ahli donishlarning muborak nomlari, ularning meroslari haqida nodir ma’lumotlarni o‘rganishga imkoniyat yaratildi.

Hadis ilmining rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘shgan Buxorolik mashhur hadisshunosolimlardan biri Imom al- Buxoriy o‘z aql-u zakovati va tinimsiz mehnati bilan olis yurtlarda beqiyos shuhrat topgan, “muhaddislar imomi” , “muhaddislar sultoni” unvonini olgan al-Buxoriy, nihoyat, ona yurti qadim Buxoro uchun bir qancha ishlarni amalga oshirgan. Buyuk bobomiz to‘plab, saralab bergan minglab hadislar, mana, necha asrlardirki, avlodlar uchun qo‘llanma va yo‘llanma bo‘lib kelmoqda. Imom al-Buxoriy Islom olami va muhaddislar orasida “Imom ul-Muhaddisiyn” (Barcha muhaddislarning peshvosi) deb hurmat bilan tilga olinadi. Imom

al-Buxoriyning **“Al-Jomi’ as-Sahih”** (Ishonarli to‘plam) asari haqida so‘z ketganda shuni aytish mumkinki, mazkur manba Islom dini ta’limotida Qur’oni karimdan keyin asosiy manba sifatida foydalaniladi. Imom al-Buxoriy yashagan davrdan oldin ta’lif etilgan hadis kitoblarida sahih va g‘ayri sahih hadislar aralash holda berilgan bo‘lib, o‘quvchi ulardagi biror hadisni to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini, hadis rivoyat qiluvchining ahvolini tekshirmay va aniqlamay turib, bilolmasdi. Buning uchun o‘quvchi o‘sha hadisga aniqlik kiritish maqsadida ulamolardan so‘rashga majbur bo‘lardi.

Buyuk hadisshunos olim Imom al-Buxoriy hayoti davomida 600 ming hadis to‘plagan bo‘lib, ulardan 7275 hadisni o‘zining 4 jiltlik “Ishonarli to‘plamiga” kiritdi. Islom dunyosining yirik olimi hadishunoslikda eng yuqori pog‘onaga chiqqan. Imom al-Buxoriy o‘n olti yoshida onasi va akasi Ahmad hamrohligida Makka shahriga haj qilgani borib, o‘sha yerda qoldi va hadis ilmini o‘rganishda davom etdi. U yerdagi zabardast ulamolardan Payg‘ambarimiz sallolohu alayhi vasallamning hadislarini yozib olib, o‘sha davrdagi Islom olamida mashhur bo‘lgan ilmiy markazlarga safar qildi, qishloq va shaharlarni kezdi, hadis ilmidagi bahs-munozalarda ishtirok etdi. Natijada, Imom al-Buxoriy hadis ilmida kamolotga erishib, o‘zi yod olgan 600 mingga yaqin hadislarni sahih va g‘ayri sahihlariga ajratdi.

Imom al-Buxoriyning “Al-Jomi’ as-Sahih” kitobiga mashhur olimlar tomonidan yuzdan ziyod sharh va xoshiyalar bitilgan. Jumladan, “Fathul-Boriy”, “Al-Kavkab ad-Daroriy”, “Irshodus-Sariy”, “Umdat al-Qoriy”, “Fayzul Boriy” va boshqa ko‘plab sharhlarni misol qilib keltirish mumkin.

Bundan tashqari, Imom al Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” (Odob durdonalari), “Birr ul-Volidayn” (Ota-onani hurmat qilish), “At-Tarix al-Kabir” (Katta tarix), “At-Tarix al-Avsat” (O‘rtacha tarix), “At-Tarix as-Sag‘iyr” (Kichik tarix), “Al-Jome’ al-Kabir” (Katta hadislar to‘plami), “Kitab al-Ilal” (Nuqsonli hadislar kitobi), “Kitab al-Kunya” (Hadis roviylarining taxalluslari) kabi yigirmadan ortiq asarlarlari mavjud.

Imom Buxoriyning ijodiy merosi o‘zining hajmi, zamonasining diniy va ijtimoiy fanlarini to‘la-to‘kis qamrab olganligi bilan kishini hayratga soladi. Demak, hadislar mazmunan har bir mo‘minning ishonchini, e’tiqodini mustahkamlaydi va shu bilan birga insonni ma’naviy kamolotga da’vat etadi. Shunday ekan, hadislar komil insonni shakllantirishda muhim manba bo‘lib hisoblanadi va undan yoshlar tarbiyasida foydalanish shu kunning dolzarb vazifalari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hadis Al-jome’ as-sahih .1-2-jiltlar. T .: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 1997 y.
2. Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov. Ma’nolar maxzani.- T ., 2001.

АПЕЛЛЯТИВЛАР КОНВЕРСИЯСИ

Каримов Шоҳжаҳон Дусмуродович
Самарқанд Давлат университети таянч докторанти.

Аннотация: Мақолада ономастик конверсия (лексик-семантик усул) – сўзларнинг номинацион, яъни функционал кўчиши тилдаги кенг тарқалган ҳодиса бўлиб, бунда бир сўз туркумига мансуб лексеманинг бошқа сўз туркумига кўчиши, апеллятив лексиканинг ҳеч қандай ясовчи воситасиз атоқли от вазифасига ўтиши антропонимлар ясалишининг фаол усули хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Номлаш (номинация), деривация, трансформация, транспозиция, конверсия, апеллятив лексика, мотив, трансмонизация, лексик-семантик усул.

Тилда сўзларнинг бир туркумдан бошқа туркумга ўтиши тўхтовсиз бўлади, чунки сўз туркумларининг ўзи қатъий чегара билан ажралиб турувчи ҳодиса эмас, тилнинг доимий ҳаракати натижасида сўзлар бир лексик-грамматик категория томон силжиб, уларнинг вазифасини бажаришга мойиллаша боради. Тил тараққиёти деривация, трансформация, транспозиция, конверсия сингари ҳодисалар орқали юзага чиқади.

Табиийки, трансформация воқеликни идеал тизим сифатида ўзида инъикос эттирувчи ижтимоий ва гуманитар фанларнинг асосий тушунча аппаратидан ҳам ўрин олган. Зеро, моддий тизимда мавжуд бўлган асосий қонуниятлар идеал тизимлардан ҳам жой олади, диалектиканинг қонун ва категорияларининг универсал характери ҳам шундадир. Тилшуносликда ҳам тилдаги ўзгариш, кўчиш ва қайта номланиш шакллари лингвистик трансформациологиянинг намоён бўлиш шакллари деб тушунтирилади.

Инсон, тил эгаси замон ва маконни материянинг амалда бўлиш шаклида қабул қилиши ўз навбатида тилдаги ўзгаришларни ҳам ана шу материянинг воқеланиш шакллари билан боғлиқ ҳолда юз беришини англаб олганига анча бўлди. Шу жумладан, тил бирликлари ва сўз туркумларини лексик-грамматик, семантик, услубий белгиларга эга бўлган ва ана шу белгиларга кўра дифференциация ва унификация (интеграция) қилинувчи лисоний бирликлар гуруҳи деб қабул қилиш айни пайтда бу гуруҳлар орасида функционал-синтактик ва функционал-семантик жиҳатдан вазифадошлик туфайли трансформация (конверсия, транспозиция) ҳодисаларининг юз бериши лингвистик адабиётларда таъриф ва тавсиф этилганига ҳам анча бўлиб қолди[584].

Конверсия луғавий бирлиги тарихий-этимологик жиҳатдан лотинча *conversio* сўзидан олинган бўлиб, аслида *айлантириш; ўзгартириш* маъноларини англатади. Ўзбек тилида *алмаштириш, ўзгартириш, қайта ҳисоб-китоб қилиш; олдинги йилларда чиқарилган давлат заёмларини янгиси билан алмаштириш* маъноларида қўлланади[585]. Шунингдек, тилшуносликда термин мақомига эга. Биз *конверсия* терминига тилшунослик нуқтаи назаридан ёндашамиз.

Сўзларнинг номинацион, яъни функционал кўчиши тилдаги кенг тарқалган ҳодиса бўлиб, бунда бир сўз туркумига мансуб лексеманинг бошқа сўз туркумига кўчиши кўзда тутилади. Лекин бу жараён шунчаки алмашиниш эмас, балки янги сўз ясаш, яъни конверсия деб қаралади. *Конверсия* термини лингвистик терминлар луғатида қуйидагича изоҳланади: Конверсия (лот. *conversio* – айланиш, ўзгариш) сўзнинг фонетик ва морфологик жиҳатдан ўзгармай, бир сўз туркумидан бошқа бир сўз туркумига ўтиши, шу йўл билан янги сўз ҳосил бўлишидир[586]. Конверсия айрим илмий тадқиқотларда сўзларнинг туркумдан туркумга ўтиши деб талқин этилади.

Апеллятивлар конверсияси деганда икки сўз назарда тутилади. Бу жараёнда бир сўздан иккинчи бир сўз ҳосил қилинади, аниқроғи, бир туркумга мансуб сўз бошқа туркумга ўтади.

Конверсия усулида семантик ўзгариш, кўпинча “маъно торайиши” характерида ҳам эга бўлади. Масалан, *яхши, ёмон* сифатлари жонли ва жонсиз предметларга, хусусан, нарса-буюмлар ва шахсларга хос белги-хусусиятларни ифодалашга хизмат қилади, лекин от ўрнида қўлланганда, фақат одамларга нисбатгина қўлланади. Масалан, ***яхши*** *китоб,* ***яхши*** *одам,* ***ёмон*** *сўз,* ***ёмон*** *хотин:* ***Яхши*** *топиб гапирар,* ***Ёмон*** *қопиб* (Мақол)

Ясама сўзларда ҳам ички (семантик), ҳам ташқи (фонетик) фарқланиш ёрқин сезилади, конверсияда эса ташқи фарқланиш ифодаланмайди, шу боис ясалмалик бу усулда ёрқин сезилмайди.

Конверсия ҳам лексикани бойиш йўлларидан бири. Бунинг натижасида муайян сўз янги лексик-грамматик маъно касб этади, мустақил сўзлар ёрдамчи сўзга айланади.

Сўзларнинг бир туркумдан иккинчи туркумга ўтиши (“кўчиш”) ва бир неча таркибий қисмларга эга бўлган (умумий тилшуносликда номланиши лексикализация, хусусий кўринишлари отлашиш – субстантивация, сифатлашиш – адективация, олмошлашиш – проминализация, равишлашиш – адвербиализация, феълга ўтиш – вербализация), шунингдек, нисбатан кейинги йилларда конверсия, баъзан транспозиция деб номланиб келинаётган ҳодисалар ўзбек тилшунослигида зиддиятли талқинга эгалиги кўп бор

---

[584] Элтазаров Ж.Д. Сўз туркумлари парадигмасидаги ўзаро алоқа ва кўчиш ҳоллари. –Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006. -150 Б

[585] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. – 2-ж. – Б.398.

[586] Ҳожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б.45.

таъкидланган. Сўз туркумларининг тадқиқига бағишланган кейинги яқин йилларда амалга оширилган ишларда турли туркумдаги сўзларнинг бир-бири билан муносабати, ўзаро таъсири, уларни таснифлашда тил сатҳига хос қонуниятларнинг татбиқ этилиши борасида анчагина фикрлар айтилган бўлса-да, сўз туркумлариаро кўчиш ҳодисаси табиати борасида якдилона фикрга, бу ҳодиса моҳиятини тўла очиб бера оладиган ягона терминга келинган эмас.

Ономастик бирликлар, жумладан, антропонимларнинг номинацион хусусиятлари ҳақида фикр юритганда *мотив, мотивацион асос, луғавий асос, ясалиш усули, ясалиш асоси, ясовчи восита* каби терминларнинг боғлиқлик, алоқадорлик ва фарқли жиҳатларини тушуниш лозим.

Фонетик-орфоэпик усулда антропонимлар ясалиши. Э.Бегматов бу усулда исмларнинг эркалаш-кичрайтириш шаклларини ясалишини назарда тутади. Исмлари қисқартириш ва бу билан боғлиқ фонетик ҳодисалар Ф.Абдуллаев, Б.Ўринбоев, Э.Бегматов томонидан ўрганилган.

Фонетик-орфоэпик усул билан асл исм ёки доимий тахаллусни яшириш мақсадида, қисқарган шакллари ҳосил қилинади. Масалан, *Зулаш (Зулайҳо), Гулноза (Гул, Гулноза), Мунаш (Мунаввар), Мирзоҳид (Мирза), Музаш (Музаффар), Абжал (Абдужалил), Бобои (Бобоназар), Иноб (Инобат), Муқат (Муқаддам, Муқаддас), Мукар (Мукаррам)* каби.

Бу усул билан исм-фамилиядан, баъзан исмдан тахаллусларнинг қисқарган шакллари ҳосил қилинади.

Аффиксация усулида антропонимлар ясалиши. Ўзбек тилида аффиксация усули билан содда тузилмали тахаллуслар ясалади, бироқ антропоним ясашга хосланган қўшимчалар бир нечта холос, деярли йўқ.

Э.Бегматов исмларнинг барчаси тайёр шаклдаги сўзлардан ясалади деб қараш нотўғрилигини қайд этган ҳолда, ўзбек тилида оддий лексема ҳосил қилувчи қуйидаги қўшимчаларни ва улар воситасида номинаторлар томонидан ясалган антропонимларни аффиксация усулида ясалган исмлар гуруҳига киритади:

-чи қўшимчали исмлар: *Тўйчи, Норчи, Овунчи, Тинчи, Эрмакчи, Енгилчи, Ёмғирчи*;

-ли, -лик қўшимчали исмлар: Бегли, Беркли, Довулли, Ёзли, Қўлли, *Пирли, Телли, Тенгли, Тожли, Тўйли, Норли, Мойли, Норлиқ, Зорлиқ, Зарлиқ;*

-мон // -ман билан тугагаган исмлар: *Оймон, Маҳман // Моҳмон, Тошмон, Дўлмон*;

-ча қўшимчаси билан тугаган исмлар: *Бодомча, Имомча, Инимча, Кўкча, Майрамча, Моҳича, Норча, Нурча, Оймача, Ойча, Улча, Усмонча, Ўринча, Бўзча, Бойча, Тойибча* каби;

-ғон // -қон, -кан, -ган қўшимчали исмлар: *Ўскан, Топган, Турғон, Тўраған*;

-ак қўшимчали исмлар: *Кўсак, Кўчак*;

-чин қўшимчали исмлар: *Барчин, Олчин*;

-қ // -иқ қўшимчали исмлар: *Топилдиқ, Соғиндиқ, Қувондиқ, Топдиқ, Тўйиндиқ* каби;

-лан қўшимчали исмлар: *Тўйлан, Боғлон, Тойлон*;

-дон қўшимчали исмлар: *Улдон, Ободон*[587]

Биз олимнинг фикрларига қўшилган ҳолда, айтишимиз лозимки, мазкур ясалишлар кўпроқ ўзбек тилининг тарихий антропонимиясига хосдир. Ҳозирги замонавий антропонимияда бундай ясама антропонимлар жуда кам учрайди.

Олимнинг фикрича, юқорида келтирилган исм шакллари ўзига хос антропонимик шакл билангина эмас, балки ўзи ифодалайдиган маъносига кўра ҳам ономастик семантикага хослангандир. Масалан, *Тўйиндиқ* – фарзандларимиз етарли бўлди, тўйдик, қаноат қилдик; *Қурбонча* – қурбон ойида таваллуд топган кенжа қиз; *Тўйчи* исми “тўй эгаси” маъносида эмас, “тўй куни туғилган бола” маъносини, *Мойли, Қўйли* исмлари мой, ёғ эгаси, қўйи бор маъносинигина эмас, “бой-бадавлат бўлсин” деган тилакни англатади. Мана шу нуқтаи назардан, бу исмларни антропонимик ясалмаларга киритиш мақсадга мувофиқ.

[587] Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 226.

Синтактик усулда антропонимлар ясалиши. Ўзбек тилида синтактик, яъни композиция усули билан ҳам антропонимлар ясалади. Масалан, *Гулёра, Гулжамол, Дўстмирза, Дўстмурод, Дўстниёз, Зебогул, Зебожамол, Зебочеҳра, Зиёдагул, Келдимурод, Тўхтамурод, Сафармурод* каби.

Конверсия (лексик-семантик) усулида антропонимлар ясалиши. Тилдаги оддий конверсиядан ономастик конверсияни фарқлаш лозим. Ономастикага оид сўнгги илмий манбаларда лексик-семантик усул ономастик конверсия деб юритилмоқда. Ҳақиқатан, конверсия усули моҳиятан сўз ясалишининг лексик-семантик усулига тўғри келади. Демак, апеллятивлардан атоқли отлар ҳосил бўлиши ономастик конверсия ҳисобланади.

Апеллятивларни ҳеч қандай ясовчи воситасиз кишиларнинг исми, лақаби ва тахаллусини ҳосил қилиш *антропонимизация* деб аталади.

Ҳар бир атоқли отнинг ҳосил бўлиш сабаби билан боғлиқ энциклопедик-этнографик маъно ҳам мавжуддир. Шунинг учун ҳар қандай сўзнинг атоқли отга кўчиши семантик ясалиш ёки ономастик конверсия усулида ясалиш деб юритиб келинган.

Хулоса қилиб айтганда, исм учун асос қилиб олинган тил бирлиги антропоним вазифасига ўтгач, ўзининг аввалги маъно ва вазифасидан узилади ҳамда алоҳида шахс (индивид) номига айланади. Бундан ташқари, исм бўлган сўз антропонимик тизимнинг ўзига хос қонуниятларига бўйсунади. Тил сўзларнинг бир сўз туркумидан бошқасига ҳеч қандай грамматик воситаларсиз кўчиши асосида ҳам бойиб, ҳам такомиллашиб боради. Муайян сўз туркумидан бошқа туркумга кўчган сўз ўзи ўтган туркумга хос маъно, грамматик вазифа ва категорияларда қўлланган. Бу тилшунослар томонидан турлича талқин қилинган ва аталган. Натижада тилшунослар бу ҳодисани сўз ясалишининг алоҳида тури сифатида моҳиятига кўра конверсия усули деб атаганлар.

Адабиётлар:

1. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013.
2. Бегматов Э. Исмларнинг сирли олами. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014.
3. Элтазаров Ж.Д. Сўз туркумлари парадигмасидаги ўзаро алоқа ва кўчиш ҳоллари. – Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006.
4. Кенжаева С. Ўзбек тили антропонимларининг номинацион-мотивацион асослари ва тавсифи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. дис. – Қарши, 2019.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1978. – 200 с.
6. Раҳимов М.С. Хоразм минтақавий антропонимияси: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1988.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 1-ж. – 680 б.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. – 6-ж. – 704 б.
9. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – 168 б.
10. Ҳусанов Н. Ўзбек антропонимлари тарихи. – Тошкент: Navro‘z, 2014. – 244 б.

REFLEKSIV-INNOVATSION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA YONDASHUVLAR

Mirzayeva Nargiza Berkinovna-
O`zbekiston Respublikasi IIB Navoiy litseyi tarix va huquq fani o`qituvchisi
“Ijtimoiy gumanitar fanlari o`qitish metodikasi” (tarix) yo`nalishi magistranti

ANNOTATSIYA. Innovatsion ta’limni tashkil etishning pedagogik modulini o`ziga xos jihatlari hamda o`qitishda o`quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o`qitishda refleksiv- innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

REZYUME. The work on the topic the first chapter of this work studies the peculiarities of the organization of military education as well as the problems of using case studies and interactive methods in teaching the module “Innovation pedagogy fan of predatory and vacancy module o`clock method in training on the module”. The second chapter provides methodological materials vacancy module o`clock method in training on the module ”. This paper highlights the features of the above topic, the prospects for using questions of interactive methods and refleksive- innovation educational technologies.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Sh.Mirziyoyevning 2022-2026 yillarga mo`ljallangan ”Yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” ijtimoiy soha, xususan, ta’lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish borasida qator vazifalar belgilangan. Yurtimizda qo`shimcha manbalarini izlashda oliy o`quv yurtlarining vakolatlarini kengaytirish yo`li bilan ularning mustaqilligi bosqichma-bosqich rivojlantirib borilmoqda. Hozirgi kunda amalga oshirilgan islohotlarning natijasida ko`plab, xususiy oliy o`quv yurtlari tashkil qilindi.

Innovatsion faoliyatga yondashuv inson tomonidan yaratilgan pedagogik qadriyatlarni anglatadi. Qadriyatlar asosidagi yondashuv insonga oliy qadriyat va ijtimoiy taraqqiyotning birdan-bir maqsadi sifatida qaraydi. Ma’lum bo'lishicha, amaliyotda yo'l ko`rsatuvchi pedagogik nazariyamizning asosiy kamchiliklaridan biri bilim va ta'limning ustunligini qattiq bo'rttirib (kuchaytirib) yuborishdadir. Pedagogik fan tizimi va pedagogik amaliyot yangi, biroq doimiy dolzarb va o‘zidan o`quv-tarbiya jarayonini bitimlashtirishning amaliy texnologiyalarini o'zida mujassam qilgan. Insonparvarlik- pedagogikaning barcha nazariy qoidalari va amaliy texnologiyalarining yig'indisi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda yangicha yondashuvlarga asoslanadi. Axborotlashtirish - pedagogik tizimda innovatsion tuzilmalarining qollashda bosh yo`nalishi:

- pedagogik tizim;
- o`quv yurti;
- pedagogik nazariya;
- o`qituvchi;
- o'quvchilar;
- mazmun;
- pedagogik texnologiya;
- shakl, metodlar, vositalar;
- bosbqaruv;
- maqsad va samarador natijalardan iborat.

Refleksiv-innovatsion texnologiyalarning barcha ko‘rinishlarini quyidagi bosqichiarga ajratish mumkin:

-Yangi g'oyalar izlash bosqichi.

-Yangiliklar yuzaga keltirish bosqichi.

-Yangiliklar kiritishni amalga oshirish.

-Yangiliklarni mustahkamlash bosqichi.

Yangi g'oyalar izlash bosqichi innovatsion pedagogika asoslari kursi bo'yicha axborot innovatsion sharoit yuzaga keltirish, maktab muammo va talablarini dolzarblashtirish, maqsad, yangilik yaratish g'oyalarini ifoda etish bo'yicha dastiabki ishlar, bo`lajak maktab sharoitini tasavvur etishdan iborat. Yangilik kiritishni shakllantirish bosqichi yangilik kiritish ishlarini faol ravishda loyihalashtirish, tanlangan yangiliklarni sinab ko‘rish, maktabda yangiliklarni kiritish bo‘yicha qaror qabul qilishdan iborat. Yangiliklarni kiritish bosqichini amalga oshirish maktabda tajriba o'tkazish uchun sharoitlar yaratish, tajriba jarayonini tahlil qilib borish, yangilik kiritish va mazmunini tuzatib borishdan iborat bo'ladi. Yangilik kiritishni mustahkamlash bosqichi maktabning yangidan shakllantirilgan obrazini o'qituvchilar ongida mustahkamlash, o`qituvchining innovatsion harakatlarini mukammalashtirish bo`yicha psixokorreksion metodik ishlardan tashkil topadi. Barcha to'rt bosqichning asosiy maqsadi yangilikni o'zlashtirishni rivojlantirish va ozlashtirilayotgan yangilikka subyektiv munosabatda bo`lishdan iborat. Quyida o'qituvchilarni refleksiv-innovatsion texnologiyaga tayyorlash modeli keltirilgan:

-Vazifalar- Pedagogik munosabat va pedagogik faoliyatning umumiy texnologiyasini takomillashtirish. Innovatsion faoliyat texnologiyasini o‘zlashtirish.

-Mazmuni -Mualliflik dasturlarini tuzatish metodikasini o‘zlashtirish.

-Tajriba bosqichlarini rejalashtirish, tatbiq etiladigan yangilikni tahlil qilish, rivojlantirish, yangilikni pedagogik jarayonga tatbiq etish, tuzatish, tajriba ishlari natijalarini kuzatish.

-Texnologiyalar - Tashkiliy faoliyat o'yinlari. Refleks-innovatsion amaliyot mualliflik konsepsiyalarini o'rganish. Mualliflik dasturlarini tuzish. Innovatsion turdagi o‘quv yurtlarida amaliy ishlar, turli xil malaka oshirishda ishtirok etish. Pedagogik ustaxonalar.

-Daraja- Pedagogik-psixologik tayyorgarlik metodologik tus oladi, refleksiv-analitik mahorat, yuqori mas’uliyat, ijodiy faoliyat rivojlanadi.

Refleksiv innovatsion amaliyot o'qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o'z-o'ziga, o'z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o'ziga xos ijodiy munosabatda bo'lish tushuniladi. Bular o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki zamonaviy vaziyatlar murakkabligi shu bilan birga o'qituvchi innovatsion faoliyatini ko'rsatuvchi xususiyatlari bu yuzaga kelgan vaziyatda maksimal ravishda erkin bo'lish va maktabda yangilikni joriy qilishni o'zi belgilay olish qobiliyati hisoblanadi. Shunday qilib, refleksiv innovatsion amaliyotni amalga oshirish quyidagi masalalarni hal etadi:

1.Munozarani rivojlantiradi.

2.Tez o‘zgaruvchi sharoitlarga o‘qituvchilar moslashuvini ta'minlaydi.

3.Yangiliklarni taxmin qiladi.

Innovatsion ta’lim o'quvchini jamiyatda o'zgarishlarini qabul qila oladigan, ijodkor, ishbilarmon qilib tarbiyalaydi. Innovatsion ta’limning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat: ta’limning ochiq istiqboliy, qadriyatlarni baholay olish, yangi vaziyatlarga kirisha olish. Innovatsion ta’lim qirralari quyidagicha keltirilgan:

-Innovatsion ta’lim qirralari

- Ta’limning ochiq istiqboli

- Qadriyatlarning qayta baholanishi asosida qobiliyatlarni ishga tushirish

-Yangi vaziyatlarda hamkorlik qila olish qobiliyati.

Bu holat o'qituvchidan pedagogik faoliyatdagi innovatsion xulqni talab etadi.

Umummetodologik tamoyillar: Insonparvarlik, yangiliklar, maqsadlilik, kompetentlik, refleksivlilik.

Didaktik asoslari:

-O'zgarishlarga bolgan talablarning bog`liqligi, o‘zini va o'z faoliyatini anglash.

-Pedagogik jarayondagi obyekt va subyekt.

-Yangiliklarni kiritish, vaziyatlarni hal qilish mobaynida o‘z-o'zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini to‘g‘rilash.

-Pedagogik faoliyatning komponentlari bo'lgan kreativlik va shaxsiy moti- vatsiyaning o‘zaro **bog'liqlik** darajasi.

- Pedagogik faoliyatning ijodiy yo‘nalishining shakllanishi.

-Pedagogik kasbga qiziqishning rivojlanishi.

-Pedagogik muloqotning ochiqligiga keng ko‘lamli qiziqishning ortishi ijobiy ijodkorlik konsepsiyasining rivojlanishi.

-Ijodiy pedagogik vazifalarni hal etish va tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishi.

-Ijodiy izlanuvchanlikning umumiy texnologiyasining rivojlanishi.

-Umumiy pedagogik-psixologik bilimlar, ijod texnologiyasi bo‘yicha, bilim ko`nikma va malaka, avval o'rganilgan bilim va malakalarni mustaqil qo`llash.

-Tanish vaziyatlarda muammoni kiritish, obvektning yangi funksiyalarini ko'ra bilish.

-Yechimning alternativlarini ko`ra bilish, yangi uslublar va avval o'zlashtirilgan faoliyat uslublarini kombinatsiyalash.

-O`zini va o`z faoliyatini tahlil qila olish bo'yicha bilim, ko`nikma va malakalar, shaxsiy o`sish treninglari, faol ta’lim metodikasi muammoli-izlanish texnologiyalari, vaziyatdagi yangiliklar bilan tanishuv.

-Pedagogik yangiliklarni o'zlashtirishga intilish, pedagogik faoliyatdan qoniqish, pedagogik vaziyatlarni yechishda izlanish elementlari, o`z-o`zini rivojlantirish zaruriyatini tushunish.

- Kasbiy tayyorgarlikning bosqichida o`qituvchining innovatsion faoliyatga tayyorgarligi, mustaqil ishlarni tashkil etish. Bundan xulosa shuki, talabalarning qobiliyatlarini differensiatsiyalashga xizmat qiladigan, shaxsiy xususiyatlarini yuzaga chiqaradigan o'rganuvchi muhit qanchalik erta yaratilsa, yangiliklarni kiritish jarayoni shunchalik tezlashadi va osonlashadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta’limning tashkil etilishi o`quv dasturlarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Ilmiy bilimlarni o'zlashtirish mobaynida yuqorida keltirilgan metodologik yondashuvlar xilma-xildir. Bunday holatlarning bo'lishi saralash, ta'minlash asosida amalga oshadi. Jamiyat qonuniyatlarini o`rganish metodologik yondashuvning xilma-xilligini aniqlaydi. Tizim osti tuzilmalarning chuqurligi bo'yicha innovatsion yangi kiritmalarning mohiyati, sifati va maqsadga muvofiqligi haqida xulosa qilish mumkin.

REFLEKSIV - INNOVATSION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALAR IZCHILLIK ASOSI SIFATIDA

NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
f.f.d, dotsent Dildor Umurzoqovna Numonova

ANNOTATSIYA. Innovatsion ta’limni tashkil etishning pedagogik modulini o`ziga xos jihatlari hamda o`qitishda o`quv modulidan yaratilgan mavzuning asosiy xususiyatlari, uni o`qitishda refleksiv- innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va interfaol metodlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной работы изучены особенности организации инновационного образования, в преподавании модули в данной работе освещены особенности вышеуказанной темы, перспективы использования вопросов интерактивных методов и инновационных образовательных технологий.

REZYUME. The work on the topic the first chapter of this work studies the peculiarities of the organization of military education as well as the problems of using case studies and interactive methods in teaching the module “Innovation pedagogy fan of predatory and vacancy module o`clock method in training on the module”. The second chapter provides methodological materials vacancy module o`clock method in training on the module ”. This paper highlights the

features of the above topic, the prospects for using questions of interactive methods and refleksive- innovation educational technologies.

Innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yaratish. Novatorlik bu - umumiy muammolarga xos yechimlarni o'z ichiga qamrab olgan, pedagog tafakkurini rivojlantirishning alohida bir turidir. Pedagog ta’lim va tarbiya berish jarayonida qanchalik izlanuvchan, mahoratli bo`lsa ham u bosqichga ko'tarilavermaydi. Innovatsion pedagogika - nazariy va amaliy muammolar yechimini topish uchun asos qilib olingan. Respublikamizda oliy (o‘rta maxsus va kasb-hunar, maktab) ta’limi tizimida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilarni malaka oshirish kurslarida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari bo‘yicha yangi bilimlar tizimi bilan qurollantirishni uzluksiz tashkil etish davr talabidir. Ta’lim sohasida innovatsion pedagogika shakllanib, rivojlanib bormoqda. Yangi fanlar haqida olimlar tomonidan jiddiy fikrlar bildirilmoqda. Bu fanning asosiy vazifasi hukmron bo'lib turgan butun o'quv-tarbiya tizimi nazariyasini innovatsiya asosida qayta tashkil etib o‘zlashtirishdir. Ob`yektivlik, maqsadga muvofiqlik, mustahkamlik, bir- biriga zid bo'lmaslik uning asosini tashkil etadi. Pedagogik tizimni loyihalashtirishda har qanday ilmiy nazariya kabi tizimni tashkil etuvchi tamoyillar birlashtiradi. Ob`yektiv nazariyaning asosiy tamoyillari faqatgina ta`lmiy prinsip bo`lishi shart. Insonning aqliy rivojlanishi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasining talabga muvofiqligi – ob`yektivlikning yagona talabidir. Innovatsiya jarayonining quyidagi tuzilmasini ko'rsatadi:

- Maqsad-vazifa-mazmun-shakl-metodlar - metodlk ta`minot, kompetentlar yig'indisi.
- Innovatsion faoliyat sub`yektlarining davlat, xalqaro, mintaqaviy, shahar va boshqalar.
- Mantiqiylikka intilish- puxta yaratilgan tuzilmasi- ilmiy tadqiqotlardagi ta`limiy-tarbiyaviy ma`lumotlar, boshqaruvda yangilikning paydo bo`lishi va ishonchlilik hamda samarali natijalarni o'zlashtirilishi.

-Tashkiliy tuzilma - tashxislash, oldindan ko`ra bilish, sof tashkiliy, amaliy, umumlashtiruvchi, tadbiq etuvchi, innovatsiya jarayoni o'z ichiga tarkibiy tuzulmalarni va qonuniyatlarni qamrab olgan.

Innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta’lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta’lim tizimi rivojiga ijobiy ta’sir ko'rsatadi. Innovatsiya - ma’lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma’lum bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta’lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma’qullanmoqda:

Innovatsiyaning maqsadi - sarflangan mablag' yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o‘z-o‘zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta’lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli «novatsiya» va «innovatsiya» tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba’zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o‘zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko‘lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda

faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amalivotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi, shuningdek innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko‘rish va uni amalga oshirish jarayonlarida tavsiya etiladi. Shu bilan birga topshiriqni baholash darajasining o'zidayoq pedagog ma'lum jarayonlar hamda hodisalarga tayanadi. Ma’lum jarayonlar muvaffaqiyat ifodasi, ajoyib hodisalar natijalari esa yangi sabab va formula manbalari sifatida amalga oshiriladi. O‘quv jarayonlarini loyihalashtirish metodik tajribalarni umumlashtirish uchun bu faqatgina vaqt va harakatlar masalasidir. Pedagog faqatgina yaxshi ma’lum, tekshirib ko‘rilgan, asoslangan, shubha qilinmaydigan fikrlarga asoslanadi. Pedagogning asosiy vazifasi - aniq kafolatlangan natija olishdir, u har doim ham asosiy yechimni tushunish, qolgan hammasini, o'zaro zarur elementlar sistemasida tarkibning mazmunini ochib beradi. Tizim osti tuzilmalarning chuqurligi bo'yicha innovatsion yangi kiritmalarning mohiyati, sifati va maqsadga muvofiqligi haqida xulosa qilish mumkin. Innovatsion salohiyatni yangilik kiritish samaradorligi omili sifatida qarasak, bu jarayon ishtirokchilari turli rollarini muvofiqlashtirish, ishtirokchilar harakatlariga maqsadga muvofiq ta’sir etish imkoniyatlari nazariy jihatdan yuzaga kelishi mexanizmini to'g'ri tushunishga bog'liq bo'ladi: tashabbus, ko'maklashish, qarshilik yoki befarqlik, ma’lumki, bu savollar pedagogik fanlarda maxsus o'rganilmaydi, bu talablarda innovatsion jarayon qarama-qarshiliklarsiz va kurashsiz, yakunida sodir bo'ladigan jarayon sifatida taassurotni yuzaga keltiradi. Bu yangiliklarni shakllantirish bosqichini biz refleksiv-innovatsion amaliyotda amalga oshirdik. Refleksiv - bu qayta anglashdir. Refleksiv muhit yaratish o'qituvchiga nisbatan alohida, juda yaxshi sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Unda faqatgina uning shaxsiy va intellektual tajribasi yetarli emas, balki maqsadga erishish yo‘lida o‘ziga xoslik bo'ladi. Shu bilan birga muammoli intellektual qarama-qarshilik sifatida ochiladi va ma’lum bilim va mahoratlar to'qnashuvi ko'rinishida dolzarblashadi. Bu innovatsion vaziyat sharoitlari xususiyatlari bilan pedagog o'ziga tushunarli harakat usullarini amalga oshiradi. Shu bilan birga uni yechishda tarkiblar yuzaga keltiruvchi xususiyatlari aniqlanadi. Ya’ni, o'qituvchining shaxs sifatida yuzaga kelgan harakat usullari bilan unga aniq bir vaziyatda ko'rsatilgan haqiqiy talablar o'rtasidagi shaxsiy xususiyatdagi qarama- qarshiliklar. Shunday qilib, muammoning mohiyati hal etish jarayonida ifodasi ya’ni, intellektual shaxsiy iboradagi yangilik kiritish jarayonining talab hamda harakatlari o'ziga xosligi o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklardan iborat bo'ladi. Bu qarama- qarshilik mustaqil natijada yangilik ochishga olib keladi va bir vaqtning o'zida fikrlashni qayta tashkil etish, shaxsning faol qayta shakilantirishdan iborat shaxsiy va intellektual rivojlanish sifatida sodir bo'ladi. Ijodiy faoliyatda yangilikning yaratilishi shaxsda maxsus yangiliklar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi, u o'qituvchi o'zi haqidagi, tasavvuri o'zgarishidan iborat bo'ladi. Refleksiv innovatsion amaliyot o'qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o'z-o'ziga, o'z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o'ziga xos ijodiy munosabatda bo'lish tushuniladi. Bular o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki zamonaviy vaziyatlar murakkabligi dinatizmi undan odatiy mutaxassislik ko'nikmalardan xoli bo'lish, erkinlikni talab qiladi. Shu bilan birga o'qituvchi innovatsion faoliyatini ko'rsatuvchi xususiyatlari bu yuzaga kelgan vaziyatda maksimal ravishda erkin bo'lish va ta`limda yangilikni joriy qilishni o'zi belgilay olish qobiliyati hisoblanadi. Bu bosqichda innovatsion harakatlar rivojlanish jarayonini biz shunday tasavvur qilamiz: yangiliklarni yaratish va joriy qilishga qarshilik qiluvchi bir xildagi odatlarni buzish va qayta tuzish, bunda, eski odatlarni buzish ularni yo‘q qilib yuborish emas, ularni yangilari bilan almashtiriladi. Ushbu bosqichda innovatsion harakatlarni yuzaga keltirish uslublariga quyidagilarni kiritish mumkin: polilog, munozara, refleksiv inversiya, ijodga o‘rgatish, ijobiy qobiliyatlarni yuzaga keltirish, go`yo qandaydir ko'nikma yoki bilim va mahoratlar yig'indisi sifatida ijodda chiniqqanlik, ijodiy qobiliyatlarni taraqqiy qilish zarurligini bildiradi. Ana shu g'oyani biz katta kurs talabalari bilan rgfleksiv-innovatsion amaliyoti mavzusida kiritdik. Amaliyotda metodologik va metodik mavzuga birgalikda ijod qilishni yoyish refleksiv muhit g‘oyasiga tayandik. Refleksiv innovatsion amaliyot ishtirokchilari haqiqiy pedagog sharoitda

bo‘lishlari sababli, qisqa vaqt ichida ilgarigi stereotiplarni bartaraf qila oldilar. Refleksiv innovatsion amaliyot ilgarigi tajribani dolzarblashtirish, uni qayta anglash bo'lajak ta`limning yangi muammo va munosabatlarini aniqlash uchun imkon berdi. Asosiy masalalardan biri o‘z-o‘zini va o‘z faoliyatini qayta anglash jarayonini yangiliklar yaratish sohasiga yo‘naltirishdir. Qayta anglashga talab nizoli vaziyatga duch kelganda paydo boladi, unda ilgarigi tajriba tubdan o'zgargan sharoitlarda mutaxassislik sohasida kerakli natijalarni ta’minlashga qodir bo'lmay qolali. Ushbu vaziyatni ijodiy inqiroz sifatida ifoda etish mumkin. Alohida ijodiy muhit yaratash natijasida ushbu muammo bo'yicha ma’lumot va tajriba almashish sodir bo'libgina qolmay, undan tashqari, alohida birga ijod qilish muhitini yaratish hisobiga yangi fikrlarga, beg'arazlikka erishiladi, u keyinchalik innovatsion faoliyat asosi bo'lib namoyon bo`ladi. Innovatsion salohiyatni yangilik kiritish samaradorligi omili sifatida qarasak, bu jarayon ishtirokchilari turli rollarini muvofiqlashtirish, ishtirokchilar harakatlariga maqsadga muvofiq ta’sir etish imkoniyatlari nazariy jihatdan yuzaga kelishi mexanizmini to'g'ri tushunishga bog'liq bo'ladi: tashabbus, ko'maklashish, qarshilik yoki befarqlik, ma’lumki, bu savollar pedagogik fanlarda maxsus o'rganilmaydi, bu talabalarda innovatsion jarayon qarama-qarshiliklarsiz va kurashsiz, yakunida sodir bo'ladigan jarayon sifatida taassurotni yuzaga keltiradi. Bu yangiliklarni shakllantirish bosqichini biz refleksiv-innovatsion amaliyotda amalga oshirdik. Refleksiv - bu qayta anglashdir. Refleksiv muhit yaratish o'qituvchiga nisbatan alohida, juda yaxshi sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga muammoli intellektual qarama-qarshilik sifatida ochiladi va ma’lum bilim va mahoratlar to'qnashuvi ko'rinishida dolzarblashadi. Bu innovatsion vaziyat sharoitlari xususiyatlari bilan pedagog o'ziga tushunarli harakat usullarini amalga oshiradi. Shu bilan birga uni yechishda nizolar yuzaga keltiruvchi xususiyatlari aniqlanadi. Ya’ni, o'qituvchining shaxs sifatida yuzaga kelgan harakat usullari bilan unga aniq bir vaziyatda ko'rsatilgan haqiqiy talablar o'rtasidagi shaxsiy xususiyatdagi qarama- qarshiliklar. Shunday qilib, muammoning mohiyati hal etish jarayonida men ifodasi bilan (ya’ni, intellektual va shaxsiy iboradagi) yangilik kiritish jarayonining talab hamda harakatlari o'ziga xosligi o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklardan iborat bo'ladi, Bu qarama- qarshilik mustaqil natijada yangilik ochishga olib keladi va bir vaqtning o'zida fikrlashni qayta tashkil etish, shaxsning faol qayta shakilantirishdan iborat shaxsiy va intellektual rivojlanish sifatida sodir bo'ladi. Ijodiy faoliyatda yangilikning yaratilishi shaxsda maxsus yangiliklar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi, u o'qituvchi o'zi haqidagi, tasavvuri o'zgarishidan iborat bo'ladi. Refleksiv innovatsion amaliyot o'qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o'z-o'ziga, o'z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o'ziga xos ijodiy munosabatda bo'lish tushuniladi. Bular o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki zamonaviy vaziyatlar murakkabligi dinatizmi undan odatiy mutaxassislik ko'nikmalardan xoli bo'lish, erkinlikni talab qiladi. Shu bilan birga o'qituvchi innovatsion faoliyatini ko'rsatuvchi xususiyatlari bu yuzaga kelgan vaziyatda maksimal ravishda erkin bo'lish va ta`limda yangilikni joriy qilishni o'zi belgilay olish qobiliyati hisoblanadi.

Bu bosqichda innovatsion harakatlar rivojlanish jarayonini biz shunday tasavvur qilamiz: yangiliklarni yaratish va joriy qilishga qarshilik qiluvchi bir xildagi odatlarni buzish va qayta tuzish, bunda, eski odatlarni buzish ularni yo`q qilib yuborish emas, ularni yangilari bilan almashtiriladi. Ushbu bosqichda innovatsion harakatlarni yuzaga keltirish uslublariga quyidagilarni kiritish mumkin: polilog, munozara, refleksiv inversiya. Intervyu, S. Maskov fikricha ijodga o‘rgatish, ijobiy qobiliyatlarni yuzaga keltirish mumkin emas, xuddi qandaydir ko'nikma yoki bilim va mahoratlar yig'indisi sifatida ijodda chiniqqanlik, ijodiy qobiliyatlarni taraqqiy qilish zarurligini bildiradi. Ana shu g'oyani biz katta kurs talabalari bilan rgfleksiv-innovatsion amaliyoti mavzusida kiritdik. Amaliyotda metodologik va metodik mavzuga birgalikda ijod qilishni yoyish refleksiv muhit g`oyasiga tayandik. Refleksiv innovatsion amaliyot ishtirokchilari haqiqiy pedagog sharoitda bo‘lishlari sababli, qisqa vaqt ichida ilgarigi stereotiplarni bartaraf qila oldilar. Refleksiv innovatsion amaliyot ilgarigi tajribani dolzarblashtirish, uni qayta anglash bo'lajak maktabning yangi muammo va munosabatlarini

aniqlash uchun imkon berdi. Asosiy masalalardan biri o‘z-o‘zini va o‘z faoliyatini qayta anglash jarayonini yangiliklar yaratish sohasiga yo‘na!tirishdir. Qayta anglashga talab nizoli vaziyatga duch kelganda paydo boladi, unda ilgarigi tajriba tubdan o'zgargan sharoitlarda mutaxassislik sohasida kerakli natijalarni ta’minlashga qodir bo'lmay qolali. Ushbu vaziyatni ijodiy inqiroz sifatida ifoda etish mumkin. Ijodiy muhit yaratash natijasida ushbu muammo bo'yicha ma’lumot va tajriba almashish sodir bo'libgina qolmay, undan tashqari, alohida birga ijod qilish muhitini yaratish hisobiga yangi fikrlarga, beg'arazlikka erishiladi, u keyinchalik innovatsion faoliyat asosi bo'lib xizmat qiladi.

UZUNLIKKA SAKRASHDA O’QUVCHI YOSHLARNI JISMONIY TAYYORGARLIK DARAJASINI OSHIRISH

Sh.N.Mamatov-
Navoiy davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o’qituvchi

Maqolada bolalarning tezlik va kuchlilik sifatlarini o’stirish buyicha maxsus sakrash mashqlarini qo’llash usullari yoritiladi. Muallif o’z ishida unversal dinamografik stendni qo’llagan. Olingan ko’rsatkichlar kichik yoshdagi o’quvchilarning tezlik va kuchlilik sifatlarini o’stirish doirasini (parametrini) aniqlashda yordam ko’rsatdi.

Tayanch so’zlar: jismoniy tayyorgarlik, kichik maktab yoshi, yosh sportchilar, sakrash mashqlari, jismoniy sifatlar, unversal dinamografik stend (UDS).

Annotatsiya

V rabote rassmatrivayutsya sposobы primeneniya spetsialnых prыjkovых uprajneniy dlya razvitiya skorostno-silovых kachestv detey. Avtor ispolzoval v svoyey rabote universalnыy dinamograficheskiy stend. Poluchennые dannые pozvolili opredelit parametrы razvitiya skorostno-silovых kachestv u mladshix shkolnikov.

Klyuchevые slova: fizicheskaya podgotovlennost, mladshiy shkolnыy vozrast, yunые sportsmenы, prыjkovые uprajneniya, fizicheskiye kachestva, universalnыy dinamograficheskiy stend (UDS).

Abstract

Ways of the using special exercises are considered In work for development speed -power quality . The Author used in its work universal dinamograficheskiy stand. The Got data has allowed to define the parameters of the development speed -power quality beside younger schoolboy.

Keywords: the physical preparedness, younger school age, young athletes, jump of the exercise, physical quality, universal dinamograficheskiy stand (UDS).

Kichik yoshdagi maktab o’quvchilarini tayyorlash jarayonida jismoniy tayyorgarlik darajasini ko’tarishga karatilgan jismoniy sifatlarni rivojlantirish muhim muammo xisoblanadi. Hozirgi vaqtda jismoniy tarbiya metodikasini takomillashtirish masalasi juda dolzarb hisoblanadi. Ma’lumki, sensitiv yoshi davrida harakat ko’nikma va malakalarini shakllantirish, jismoniy sifatlarni rivojlantirish darajasini ko’tarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi. SHu sababli jismoniy sifatlarni va jismoniy tayyorgarlik darajasini intensiv rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar, yangi dastur va metodikalarni ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.Jismoniy tarbiya bilan doimiy ravishda shug’ullanish aqliy va jismoniy ish o’rtasidagi eng qulay nisbatni yuzaga keltirishga, o’quvchilarni sog’ligini mustahkamlashga, ularni faol harakatlanishini, jismoniy tayyorgarlik darajasini o’stirishga, me’yoriy nazoratlarni muvoffaqiyatli topshirishga tayyorgarlik ko’rishga hamda sport musoboqalarida katnashishda natija sifatlarini ko’tarishga yordam beradi.Jismoniy tarbiya jarayonida jismoniy madaniyat metodi va vositalari asosli qo’llangan sharoitda hamda barcha fiziologik tizimlarni faoliyatini zo’r berib ishlashini talab qiladigan jismoniy mashqlarni jadallashtirish(kuchaytirish, zo’raytirish) sharoitida asosiy harakatlanish ko’nikma va malakalarini shakllantirish yanada muvoffaqiyatli bo’lishi mumkin

(1,3,5).Umumta'lim maktablarida tarbiya jarayonida jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarga dastur bo'yicha yaxshi rivojlangan jismoniy sifatlarin talab qiluvchi joyidan va yugurib kelib uzunlikka sakrash, balandlikka sakrash,arqonga osilib chiqish, tennis to'pini nishionga va uzoqqa uloqtirish, 30m, 60 m va 100 m ga yugurish, to'siqlardan sakrab o'tish va boshqa bir qancha mashqlarni bajarishga to'g'ri keladi. Tezlik va kuch tayyorgarligi xam ahamiyatga ega, chunki o'quv yili davomida o'quvchilar tezlik va kuch talab qiladigan mashqlarni bajaradilar (2,3,4). Masalan, 1,4 chorakda – yengil atletika mashqlari, 2 va 3-chorakda – texnik va kuch talab qiladigan mashqlar gimnastika va akrobatik mashqlarni bajarishda va harakatli va sport o'yinlarini utkazishda yaxshi tezlik va kuchlilik tayyorgarligini talab qiladi.Maqolaning maqsadi- o'quvchilarning tezlik va kuchlilik qobiliyatlarini o'stirishda maxsus sakrash mashqlarini ta'sirini o'rganib chiqish.eksperiment davomida quyidagi vazifalar qo'yildi: 1.O'quvchilarning tezlik va kuchlilik ko'rsatkichlarini o'sib borishini aniqlash; 2.Maxsus kompleks mashqlarning shug'ullanuvchilarni tezlik va kuchlilik tayyorgarlik darajasiga ta'sinirini o'rganish. Qo'yilgan vazifalarni yechimini topish uchun quyiagi tadqiqot metodlari qo'llanildi: pedagogik kuzatishlar, pedagogik eksperiment. Kuch gradiyenti parametrini aniqlash maqsadida biz unversal dinamografik stend (UDS)dan foydalandik.

Tadqiqot natijalari: O'tkazilgan tahlil natijasiga ko'ra pedagogik eksperiment boshida tajriba guruhidagi o'g'il bolalarda o'rganilayotgan parametrlar orasida aniqlandi (P>0,05),, lekin biz nazorat guruhidagi bolalarda ikkita ko'rsatkich (J va G)da o'rta o'lchamning yukori ko'rsatkichini kuzatdik. Tajriba guruhidagi o'g'il bolalar orasida olingan ko'rsatkichlar Ro. - 44,5±4,5; Fmax - 26,6±4,2; J - 170,6±48,9; Q - 227±84,05; G - 139,5±41,4, nazorat guruhidagi o'g'il orasida esa Ro... 44,2±4,9; Fmax - 27,2±4,91; J - 188,2±59,1; Q - 224,2±82,2; G - 165±51,5, shuni ko'rsatadiki, pedagogik eksperiment boshida tajriba guruhiga jismoniy tayyorgarlik darajasi bir xil bo'lgan bolalar olingan. Pedagogik eksperiment boshida olingan natijalar taqqoslanganda tajriba guruhidagi qiz bolalar orasida eksperimental guruhda biz kuzatgan kursatkichlarda Ro 42,3±3,46; Fmax - 25,9±3,85; J - 162,9±39,82; Q - 222,6±54,53; G - 132,5±30,92 da va nazorat guruhida olingan natijalar bilan Ro 43,3+-3,3; ; Fmax - 27,1±2,47; J - 187,2±51,1; Q - 245,6±70,5; G - 155,2±50,2., R>0,05c aniq statik fark yuk.O'rganib chiqilgan parametrlar bo'yicha qiyosiy statistik tahlil ekperimental guruhlarda quyidagi farkni aniqladi. Eksperiment jarayonida o'g'il bolalar eksperiment guruhida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarni anchagina usgani aniqlandi RO-44,5+-4,5; Fmax - 26,6±4,2; 28,7±4,24; J - 170,6±48,9; 217±56,2; Q - 227±84,05; 286,1±84,1; G - 139,5±41,4; 179,6±51,6. RO, J va G ko'rsatkichlarning qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda aniq farklar kuzatildi.Pedagogik eksperiment oxirida biz tomonimizdan tajriba guruhining tezlik va kuchlilik tayyorgarligi parametrlari (o'lchamlari)ning qiyosiy taxlili o'tkazildi.O'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalariga ko'ra tajriba guruhidagi o'g'il bolalar orasida aniq statistik farqlar aniqlandi: Ro-48,5+-4,5 (qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda); Q - 286,1±84,1; 243,8±44,7 (qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda). Quyidagi ulchamlarda esa : 28,7±4,24; 28±5,01 (qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda aniq statistik farqlar aniqlanmadi).SHunday kilib, 5 ta ko'rsatkichdan uchtasida kuzatilgan o'zgarishlar (60%) tashkil etadi. O'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalariga ko'ra qiz bolalar eksperiment guruhida orasida quyidagi o'zgarishlar kuzatildi Ro-42,3+-3,4648±3,36; Fmax - 25,9±3,85; 28,2±4,14; J - 162,9±39,82; 206,1±49,4; Q - 222,6±54,53; 305±72,05; G - 132,5±30,92; 161±36,1. Biz pedagogik eksperiment oxirida tajriba guruhidagi (tajriba va eksperiment al guruhlarda) qiz bolalar orasida xam xuddi shunday taqqoslash utkazdik va quyidagi o'zgarishlarni kuzatdik: Ro-48+-3,36;- 44±3,46; (P<0,01); J - 206,1±49,4; 185,8±37; (P<0,05); Q - 305±72,05; 239,4±59,9; (P<0,01); G - 132,5±30,92; 161±36,1, faqat quyidagi o'lchalarda Fmax - 28,2±4,14; 28±2,47; aniq statistik farqlar kuzatilmadi.Barcha o'lchamlar bo'yicha ba'zi bir o'zgarishlar buldi, 5 ta ko'rsatkichdan 4 tasida esa aniq statistik farqlar aniklandi, bu 80% ni tashkil etadi shu bilan birga Ro va Q ko'rsatkichlari qiymat darajasi R<0,01 bo'lganda juda baland aniq statistik farqlarga ega buldi va Jva G kursatkichlarda qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda aniq statistik farqlar kuzatildi.Ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tekshirib ko'rish uchun odatda pedagogik eksperiment shunda tashkil kilinadiki, unda tajriba va eksperimental guruhlarda olingan natijalarni

taqqoslash imkoni bo'ladi. Bu pedagogik eksperimentda biz bir vaqning o'zida eksperimental va nazorat guruhlardagi bolalarni kuzatdik. Nazorat guruhlarida pedagogik eksperiment jarayonida o'quv mashg'ulotlari tasdiqlangan reja asosida o'tkazildi.O'rganilayotgan parametrlar (o'lchamlar) bo'yicha qiyosiy statistik tahlil nazorat guruhlardagi o'g'il bolalar o'rtasida kuyidagi ko'rsatkichlarni aniqladi:, lekin shunga karamasdan natijalar yaxshilandi, ammo barcha parametrlar (o'lchamlar) bo'yicha bo'lganda aniq statistik farqlar kuzatilmadi R<0,05. O'tkazilgan pedagogik eksperiment oxirida qiz bolalar nazorat guruhidagi natijalar qiyoslanganda quyidagi natijalar kuzatildi: Ro-43,3+-3,344±3,46; Fmax - 27,1±2,47; 28±2,47 natijalarning pasayganligi kuzatildi.Nazorat guruxida o'tkazilgan pedagogik kuzatuvlar shuni kursatdiki, bolalarni tezlik va kuchlililik imkoniyatlarini xarakterlaydigan ba'zi bir ko'rsatkichlar yaxshilangan, biroq biz aniq statik farqlarni kuzatmadik, qiz bolalarda ham, o'g'il bolalarda xam R>0,05. SHunday qilib, o'tkazilgan statistik tahlil biz tomondan ishlab chiqilgan tezlik va kuchlililik sifatlarini rivojlantirish metodikaning maxsus ajratib olingan mashqlarni qo'llash bilan chuqurlikka sakrash afzalligidan xabar beradi. Biz tomonimizdan aniqlandiki, ishlab chiqilgan tezlik va kuchlililik sifatlarini tarbiyalashga karatilgan zarbli kuchni rivojlantirish metodikasi eksperimental guruh bolalari orasida jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini utkazishninig an'anaviy tizimidan kura anchagina afzallikka ega ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqod natijalari asosiy o'quv dasturlarini maxsus jismoniy mashqlar bilan to'ldirish kerakligini ko'rsatdi, masalan, jismoniy tarbiya jarayoni samaradorligini kutarishga qaratilgan va o'quvchilarning tezlik va kuchlililik tayyorgarlik darajasini oshirishning eng sifatli vositasi xisoblangan chuqurlikka sakrash mashqi.

Xulosalar:

1. O'tkazilgan tadqiqodlar kichik sinf o'quvchilarining tezlik va kuchlililik sifatlarini dinamikasini aniqlashga imkon berdi. SHunday qilib eksperiment jarayonida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning anchagina o'sgani ko'rindi. O'g'il bolalarda Ro, J va G ko'rsatkichlar qiymat darajasi R<0,05 bulganda 60% ni tashkil qiladigan aniq statistik farqlar kuzatildi, qiz bolalar o'rtasida biz Ro va Q ko'rsatkichlarida quyidagi o'zgarishlar qiymat darajasi R<0,01 bo'lganda, J va G ko'rsatkichlarida qiymat darajasi R<0,05 bo'lganda 80% tashkil etdi.
2. Tadqiqodlar natijalari asosiy o'quv dasturlarini va qo'shimcha jismoniy mashqlar-chuqurlikka sakrash bilan to'ldirilishi jismoniy tarbiya jarayoni samaradorligini kutarishga xizmat qilishini va kichik sinf o'quvchilarining tezlik va kuchlililik tayyorgarlik darajasini oshirishning haqiqiy vositasi ekanligini kursatdi.
3. Tadqiqod jarayonida nazorat guruhida o'rganilgan ko'rsatkichlarning deyarli o'smaganligi aniqlandi. Qiz bolalarda ham, o'g'il bolalarda ham RO, Fmax, J,Q va G ko'rsatkichlarida aniq statistik farqlar kuzatilmagan.

Adabiyotlar:

1. Verxoshanskiy YU.V. Osnovы spetsialnoy silovoy podgotovki v sporte. – 2-e izd., pererab. i dop. M.: FiS, 1977. 215 s.
2. Godik M.A. Sportivnaya metrologiya: uchebnik dlya institutov fizicheskoy kulturы. M.: FiS, 1988. 192 s.
3. Matveyev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kulturы: Uchebnik dlya IFK. M.: FiS, 1991. 544 s.
4. Osnovы teorii i metodiki fizicheskoy kulturы. /Pod red. A.A.Gujalovskogo. M.: FiS, 1986. 352 s.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЁШЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА АБУ НАСР ФОРОБИЙ ҚОЛДИРГАН БЕБАҲО МАЪНАВИЙ МЕРОСДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Рахматова Эътибор Адиловна
Навоий шаҳар 9 – умумий ўрта таълим мактаби психологи

Ўрта асрларда Марказий Осиё халқлари тарихи, санъати, маданияти ва илм – фани дунё тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Бу заминда яшаб ижод қилган улуғ мутафаккирлар ўзининг юксак иқтидори, заковат дунёси билан инсониятнинг тафаккур хазинасига бебаҳо ҳисса қўшган ва ўзидан кейин салмоқли мерос қолдирганлиги билан юксак аҳамиятга эга ҳисобланади. Жумладан, Абу Наср Форобий ўзининг кўп қиррали ижоди билан инсон билимлари ривожига улкан ҳисса қўшди, жаҳон маданияти тарихида ўчмас из қолдирди. Унинг маънавий мероси ҳозирга қадар дунёнинг кўпгина мамлакатларида ўрганилмоқда ва таржима қилинмоқда.

Форобий асарларида, унинг ижтимоий – фалсафий ғояларида ўз даврининг туб зиддиятлари, унинг ютуқ ва камчиликлари чекланганлиги, ижобий ва салбий томонлари акс этган.

Абу Наср Форобий ўз даврининг йирик мутафаккири юнон файласуфи Аристотелнинг меросини мукаммал даражада ўрганган ягона олим эди. У ўз билими, маърифати, фикр доирасининг кенглиги билан Шарқда шу даражада шуҳратга эришдики, оқибатда уни Аристотелдан кейинги йирик мутафаккир- “Муаллимус – соний” – “Иккинчи муаллим” деб атай бошладилар.

Бундан ташқари Форобий Птолемей асарларини, Тел, Эпикур, Евклид қўлланмаларини мукаммал даражада ўрганди. Шуниси аҳамиятлики, Шарқнинг кўплаб алломалари юнон олимларининг асарларини Форобийнинг таржималари ва шарҳлари орқали ўрганишга муваффақ бўлганлар.

Форобий илм – фанни ахтариб жуда кўп олимларнинг бебаҳо меросини ўрганди. Фалсафа, риёзиёт, фалакиёт ва мантиқ илмларининг энг юксак чўққиларига кўтарилган Форобий тиб илмидан ҳам хабардор эди.

Суриялик табиблар ҳақида асар ёзган бир араб тарихчиси ўз асарига Форобийнинг номини киритгани ҳам бежиз эмас. “Муаллим ас – Соний”нинг “Жолинус қарашларига қарши ёзилган раддия китоби”, “Тирик мавжудот аъзолари ҳақида” ҳамда “Қувват ҳақидаги китобга тушунтирув” каби асарлари уни тиббиёт соҳасида ҳам катта билимга эга бўлганлигидан далолат беради. Абу Наср ал – Форобийнинг тиббиёт соҳасида катта ютуққа эришганлигини ал – Байҳақий ҳам ўз асарида алоҳида таъкидлаганини кўрамиз:

“Айтишларига қараганда, ҳакимлар аслида тўртта бўлган, иккитаси исломдан олдин чиққан, улар Арасту ва Искандар бўлишган, иккитаси ислом даврида етишган, улар Абу Наср Форобий билан Абу Али ибн Синодир” – деб ёзган эди ал – Байҳақий. [1.192.]

Абу Наср Форобий ўзининг кўп жилдли “Мусиқа ҳақида катта китоб” номли асари билан ўрта асрнинг йирик мусиқашуноси сифатида ҳам машҳур бўлди. Абу Наср бу асарида нафақат мусиқа назариясини, балки мусиқа тарихини ҳам ҳар томонлама ёритиб берган. Бундан ташқари улуғ аллома ўз асарида Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари яратган соз асбобларини, уларнинг ижро этиш усулларни кенг ёритган. Бунинг сабаби ҳам бор. Ал – Форобийнинг ўзи ҳам ажойиб созанда ва бастакор, мусиқачи сифатида танилган. Айрим ривоятларга қараганда у “Қонун” (чанг) номли мусиқа асбобини ихтиро қилган ва бу асбобда инсонни сеҳрлайдиган даражадаги мусиқаларни чалган экан.

Тарихчи Ибн Аби Усайбианинг ҳикоя қилишича, “Форобий ажойиб бир мусиқа асбоби ясаган, ундан жуда ҳам гўзал, ёқимли куйлар эшитиш мумкин бўлган, ҳатто бу куй эшитувчини жуда ҳам завқлантириб юборган”.[2.13]

Форобийнинг катта хизматларидан яна бири унинг идеал жамият ҳақидаги ўйлари ва бу ҳақда ёзган асарларидир. Унинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Сиёсат ал – мадания” каби

асарларида олижаноб жамият, адолатли тузум, одил ҳукмдорлар ҳақида ўз фикр – мулоҳазаларини баён қилган.

Фозиллар шаҳри ҳокимининг фазилатлари тўғрисида Форобий баён этган фикрлар янада қимматлидир. Аллома жамиятнинг барча соҳаларида, хусусан иқтисодиётда “инсон омили” ҳал қилувчи аҳамиятга эгалигини таъкидлади ҳамда объектив шарт-шароитлар билан бир қаторда субъектив омиллар зарурлигини ҳам исботлади. Бу ғоя кейинчалик Ғарб оламида ҳам издошларига эга бўлди. Чунончи, XX аср Америка иқтисодчиси П.Самуэльсон бу омилни бирламчи деб баҳолади. Форобий “инсон омили” ғоясига асосланиб, раҳбар учун зарур бўлган фазилатни таърифлаб берди. Шуниси диққатга сазоворки, бу фазилатлар, яъни раҳбардаги хуш ахлоқлилик, билимдонлик, адолатпарварлик, бойликка ружу қўймаслик кабилар бугунги Янги Ўзбекистонни қуришда ёшларнинг маънавий тарбиясида ниҳоятда долзарб. Раҳбар, шунингдек зарур деб ҳисоблаган чора – тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саводли, журъатли, жасур бўлиши, қўрқоқлик, ҳадиксирашга йўл қўймаслиги зарур,[3.161.] дея таъкидлаган эди аллома.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, Шарқ халқлари Уйғониш даврининг буюк намояндаси Абу Наср Форобий ўзининг илм – маърифати, ахлоқий фазилатлари, инсонпарварлиги билан дунё халқлари тарихида буюк бебаҳо мерос қолдирди. Бир неча аср ўтган бўлса ҳам инсоният уни унутмади, мутафаккирнинг маърифат йўлида чеккан заҳматлари, билим ва тарбия борасида қилган меҳнатлари юксак баҳоланди, унинг бебаҳо мероси авлодлари наздида қадр топа олди.

Адабиётлар

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т. Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. 1993 й. – 192-бет.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т. Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. 1993 й. – 13-бет.
3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т. Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. 1993 й. – 161-бет.

MAMLAKATIMIZ YANADA YUKSALISHIDA BOLALAR SPORTINING O’RNI

Sh.N.Mamatov-
Navoiy davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o’qituvchi

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti barkamol avlodni tarbiyalash to’g’risidagi fikrlari xalqni shu jumladan yoshlarni ham ijtimoiy tafakkurini o’zgartirmoqda. YA’ni: “yangi ming yillikda davlatlarning, xalqlarning taqdirini moddiy boylik emas, intelektual, ya’ni ma’naviy-ma’rifiy boylik hal qiladi. Bunday boylik ustivor bo’lgan joyda moddiy boylikning o’zi oqib keladi” deb ta’kidlaganlar.

Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga katta e’tibor berilayotganligining asosiy sababi, nafaqat jismoniy, balki ma’naviy jihatdan ham barkamol avlodni voyaga yetkazish zaruriyati bilan izohlanadi. CHunki sport xalqni, millatni g’ururini yuksaltiradi, ma’naviy kuch-quvvat baxsh etadi. Eng muhimi, jismoniy tarbiya va sport sog’lom turmush tarzining asoslaridan biri sifatida yoshlarning o’z imkoniyat va salohiyatini, o’z jismoniy va ma’naviy kamolotini oshirish yo’lida sarflaydi. Jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy ravishda uzluksiz shug’ullanish bolani ham jismonan, ham ruhan tetik qiladi, uning butun vijudi uyg’un tarzda kamol topadi . Respublikada bolalar va yoshlarning jismoniy salomatligi va ma’naviy boyligini shakllantirish, jismoniy tarbiya va sportga mehr-muhabbatni singndirish borasida shart-sharoitlar yaratib berish, qishloq joylardagi bolalar o’rtasida ommaviy sportni rivojlantirishga alohida e’tibor berish, Vatanga sadoqatli, kelajakka ishonchi bor, barkamol avlodni tarbiyalash, bolalar o’rtasida iste’dodli sportchilarni tanlab olishga e’tibor berish darkor.

Mamlakatimiz kelajagi uchun sog'lom avlodni tarbiyalash hamda voyaga yetkazishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati juda katta. So'nggi yillarda sport va jismoniy tarbiya yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida"gi 2002 yil 24 oktyabrdagi PF-3154 sonli Farmonida "Bolalarni jismoniy va ma'naviy tarbiyalashning zamonaviy shakl va uslublarini, jinsi va yoshiga qarab bolalarga sport ko'nikmalarini singdirishning, sport sohasida iqtidorli bolalarni ixtisoslashtirilgan sport maktablari va markazlaridagi mashg'ulotlarga tanlab olishning ilmiy asoslangan tizimlarini ishlab chiqishni tashkil etish hamda ularni tadbiq qilishga ko'maklashish" lozimligi alohida ta'kidlangan.O'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy va ma'naviy salomatligini shakllantirishning, ularga sog'lom turmush tarziga intilish va sportga mehr-muhabbatni singdirishning g'oyat muhim sharti sifatida bolalar ommaviy sportini rivojlantirishni ta'minlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib turibdi. 2004 yil 29 avgustdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 3481-son Farmonini bajarish yuzasidan hamda jismoniy va ma'naviy sog'lom yosh avlodni tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarni sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb etish, shuningdek sport inshootlaridan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 29 avgustdagi № 410-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga asosan O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi faoliyati tashkil etildi.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti jamg'arma homiylik kengashining raisi etib saylandi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Juqorg'i Kengash raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari mintaqaviy filliallar homiylik kengashlarining raislari etib tayinlandi SHuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 19 fevraldagi F-1910-sonli farmoishiga asosan tuzilgan Maxsus komissiya tomonidan "2004-2009 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish umummilliy Davlat dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi loyihasi ishlab chiqildi. Ushbu loyihaga asosan Prezidentning 2004 yil 21-maydagi PF 3431-sonli "Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi to'g'risida"gi Farmoni e'lon qilindi va Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 9 iyulda № 321-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda belgilangan "Umumta'lim maktablari sport bazasini mustahkamlash va ularda sportni rivojlantirish" asosiy asosiy bandlardan biri bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasining asosiy vazifasi qishloq joylarda o'quvchi-yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga ommaviy jalb etish umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirishning muhim vazifasi ya'ni "2004-2009 yillarda Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi"ning ajralmas qismi deb hisoblandi va bolalar ommaviy sportini rivojlantirishga huquqiy asos yaratildi.

Muhtaram Prezidentimiz asarlari, nufuzli tadbir-yig'inlardagi so'zlagan nutqlari va ommaviy axborot vositalariga bergan intervyularida yosh avlodni dunyoda hech kimdan kam bo'lmagan, har tomonlama yetuk insonlar etib tarbiyalashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Xalq deputatlari Xorazm viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqida ham yosh avlod tarbiyasi, ularning barkamollik bilan voyaga yetishishi uchun yuksak e'tibor va g'amxo'rlikni yana bir bor ifoda etib "Barchamiz bugun chuqur anglab oldik — faqatgina zamonaviy, mustaqil fikrlaydigan, jahonning manaman degan mamlakatlaridagi tengdoshlari bilan bellasha oladigan, jismoniy va ma'naviy jihatdan barkamol yoshlar biz boshlagan ishlarni munosib davom ettirish va yangi bosqichga ko'tarishga qodir bo'ladi", deya alohida urg'u berdilar.Darhaqiqat, mamlakatimizda yosh avlodning sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun yanada qulay shart-sharoit yaratish, jahon va qit'a chempionatlari, xalqaro musobaqalarda O'zbekiston sharafini munosib himoya qilishga qodir bo'lgan mahoratli sportchilarni tayyorlash, sportning ommaviyligini ta'minlashga ustuvor masala sifatida qarab kelinmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, avvalo yosh avlod ongiga sog'lom turmush tarzini singdirish, ularda sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish, milliy qadriyatlarimiz hisoblangan milliy o'yinlarni qayta kashf etish va uni jahon arenalariga olib chiqish, shuningdek, sohani rivojlantirish orqali mamlakatimizning jahon ham jamiyatidagi mavqeini yanada oshirish kabi vazifalarini qamrab

oladi. Ta’lim-tarbiya, sport sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko’lamli islohotlar zamirida sportni ommalashtirish, yangi-yangi iste’dodlarni yuzaga chiqarish, pirovardida jismonan baquvvat avlodni shakllantirish o’z aksini topgan.

Bu borada davlatimiz rahbarining “O’zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi, “2008-2012 yillarda O’zbekiston Respublikasida Bolalar suv sportini rivojlantirishning moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi, “Qishloq joylardagi bolalar sporti ob’ektlarida band bo’lgan ayol sport ustozlari mehnatini rag’batlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi, “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi Bolalar sportini rivojlantirish jamg’armasi byudjetini hamda 2010 yilda Bolalar sporti ob’ektlari, suzish havzalari va bolalar musiqa hamda san’at maktablarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta’mirlashning manzilli dasturlarini tasdiqlash to’g’risida”gi Qarorlari belgilangan vazifalarni amalga oshirishda asos bo’lib xizmat qilmoqda. So’nggi yillarda Bolalar sportini rivojlantirish jamg’armasi mablag’lari hisobidan 1500 dan ziyod zamonaviy bolalar sporti inshooti barpo etilib, ular eng so’nggi zarur jihoz va anjomlar bilan ta’minlanganligi berilayotgan e’tibor va g’amxo’rlikning amaliy tasdig’idir. Zamonaviy qurilgan umumta’lim maktablari va kasb-hunar kollejlari, oliy ta’lim muassasalarida yoshlarning sport bilan muntazam shug’ullanishlari uchun sport zallari, basseynlar qurildi va jihozlandi. Buning ijobiy samarasi o’laroq mamlakatimizda barcha sport turlari jadal rivojlanib bormoqda. YUrtimiz sportchilari Jahon, Olimpiada, Osiyo qit’asi musobaqalarida munosib qatnashmoqda.Poytaxtimizdagi zamonaviy, go’zal va betakror “Bunyodkor” sport kompleksining foydalanishga topshirilishi Prezidentimizning “dunyodagi eng zamonaviy sport maskanlaridan kam joyi yo’q, yirik xalqaro turnirlarni yuqori saviyada o’tkazishga moslashgan bu buyuk inshootga boqib, biz kim edik, bugun kim bo’ldik, mustaqil bo’lib taraqqiyot yo’lida nimalarga, qanday yuksak marralarga erishdik, degan shukronalik hissiyoti qalbimizni to’ldiradi”kabi fikrlari hammamizga g’urur bag’ishlaydi, yoshlarimizni esa sport sohasida yuksak marralarga erishishgasOliy o’quv yurtlari, o’rta maxsus va kasb-hunar, xalq ta’limi muassasalariga uslubiy va amaliy yordamni kuchaytirish, o’rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimida o’qituvchi-murabbiy kadrlar tayyorlash, ta’lim muassasalari o’quvchilarini jismoniy tarbiya darsliklari, o’quv qo’llanmalari bilan to’liq ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. SHuni ta’kidlash lozimki, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning hamda fuqarolar o’zini o’zi boshqarish organlarining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishdagi ishtiroki kuchaymoqda.YOsh avlodni barkamol etib tarbiyalash maqsadida nafaqat shaharlarda, balki olis va chekka qishloqlarda ham zamonaviy sport inshootlari, ko’plab markazlar va seksiyalar, sport komplekslari hamda zallari faoliyat ko’rsatmoqda. Maktab, kollej va litsey o’quvchilari o’rtasida “Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, talabalar ishtirokida “Universiada sport” o’yinlari muntazam o’tkazilib kelinmoqda. Bolalar va yoshlarni sportga jalb qilish bo’yicha dunyoda o’xshashi yo’q uch bosqichli tizim nafaqat yetuk sportchilarni tayyorlash va tarbiyalash maktabiga, ayni vaqtda jamiyatimizda sog’lom turmush tarzini shakllantirishning muhim omiliga aylandi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sport kurashlari bo’yicha ixtisoslashtirilgan olimpiya zaxiralari maktabini tashkil etish to’g’risida”gi qarori ham ayni shu maqsadga yo’naltirilgan. SHu kunga kelib bolalar sportini rivojlantirish umummilliy harakatga aylanib bormoqda. YOshlar orasida sport bilan muntazam shug’ullanuvchilar 35 foizga, qizlar o’rtasida 32 foizga o’sganligi bu harakatlarning amaliy tasdig’idir. Bu esa sog’lom avlod tarbiyasi hamda yoshlarimizning jismonan baquvvat bo’lishiga ijobiy ta’sir ko’rsatmoqda. Mutlaq sog’lom bolalar ko’rsatkichi keyingi olti yil ichida 52 foizdan 63 foizga o’sdi. Bugungi kunda “O’zbekiston sport mamlakati”, “O’zbekiston futbol mamlakati” kabi tushunchalar dunyoga taralmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.Toshkent “O’zbekiston” – 2017 y.

2. SH.Mirziyoev Erkin va farovon demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O’zbekiston” NMIU, 2016 y.

YURIDIK TEXNIKUM O‘QUVCHILARIDA HUQUQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITISHNING KREDIT-MODUL TIZIMI VA AMALIYOTNING AHAMIYATI

U.M.Utamuradov
NavDPI “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasi katta o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Mamlakatimizda yoshlarni ijtimoiy munosabatlar tomon yo‘llash natijasida ularni shaxs va subyekt sifatida shakllanishi, aqliy rivojlanishi, ma’naviy-axloqiy o‘sishi, jamiyat tomonidan belgilangan xulq normalariga rioya qilishi, tabiiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi, ijtimoiy tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirishning meyoriy omillari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni yangi mazmundagi uzluksiz ta’lim tizimini yaratishning huquqiy-meyoriy asoslarni modernizatsiyalash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilandi. Natijada, o‘quvchilarda huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish, mafkuraviy immunitetini rivojlantirishning pedagogik – psixologik tizimini takomillashtirishga katta imkoniyatlar yaratildi. Mehnat bozori o‘quvchilariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

O‘tkazilgan tahlillardan aniqlanishicha, yuridik texnikumlarda o‘quvchilarning o‘quv yuklamasi hajmi Adliya vazirligi tomonidan belgilanadi va bir semestrda 30 kredit, bir o‘quv yilida 60 kredit to‘plashi kerakligi Nizomda belgilangan. Semestr davomida o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan kreditlar hajmi o‘quv rejasida ko‘rsatilgan majburiy va tanlov fanlarini qamrab oladi. Yuridik texnikum o‘quvchisi o‘zining shaxsiy ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda har bir semestr uchun 30 kredit hajmidagi fanlarni o‘zlashtirishni nazarda tutishi, ular tarkibida o‘quv rejasidagi majburiy fanlar bo‘lishi lozim.

Yuridik texnikumlarning bitiruvchilari TDYUUda ikkinchi kursdan o‘qishini davom ettirish huquqiga ega ekanligini inobatga olib, TDYUUning birinchi kursidagi kreditlarini (60 kredit) yuridik texnikumlarda to‘laydi. Shuningdek, TDYUUning birinchi kursidagi to‘planishi lozim bo‘lgan kreditlarning yuridik texnikumning qaysi kursi davomida (birinchi yoki ikkinchi kurs yoxud ikkala kursda) to‘planishi TDYUU tomonidan belgilanadi. Kredit-modul tizimida 1 kredit miqdori va o‘quv mashg‘ulotlari soati Kengash tomonidan belgilanadi. Ta’lim sifati samaradorligi ta’lim dasturining vakolatli tashkilotlar tavsifnomalari va o‘quvchilariga mosligini ta’minlash bilan belgilanadi. Ta’lim dasturi doirasida o‘qitish shaklidan qat’i nazar, yuridik texnikum o‘quvchilarining bilimini baholash belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Tadqiqot davridagi kuzatuvlarimiz ko‘rsatishicha, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik texnikumlari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkaziladigan “IDROK” intellektual o‘yinini tashkil etilishi texnikum o‘quvchilarini bilim o‘zlashtirishida katta samara ko‘rsatib, ularning fan mavzulari bo‘yicha o‘zlashtirish darajasini muntazam ravishda aniqlash va baholash usuli sifatida qo‘llanilmoqda. Shuningdek, o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirgan bilimlarini og‘zaki va yozma bayon etish, pedagog xodimning topshiriqlari asosida bahs-munozaraga kirishish, normativ-huquqiy hujjatlarni muhokama qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish (keys-stadi), jamoada ishlash, mustaqil fikrlashga zamin yaratadi.

Biz tadqiqot mobaynida yuridik texnikumlarda fan mazmunidan kelib chiqib, bir semestrda o‘qitiladigan bir-biriga bog‘liq mavzular bloklarga ajratilganligini kuzatdik. Fanning har bir mavzular bloki o‘qitiladigan oxirgi kuni pedagog xodim blokli joriy nazoratni yakunlaydi va ushbu reyting nazorati turi bo‘yicha o‘quvchilarning ballarini qo‘yadi. Bunda har bir fan mavzulari bloki uchun ajratiladigan maksimal ball, joriy nazorat uchun ajratilgan maksimal reyting ballini fan mavzulari bloki soniga bo‘lish yo‘li bilan aniqlanadi.

O‘quvchilarda huquqiy kompetensiyalarini shakllantirishda yuridik texnikumlardagi mavjud holat tahlil etildi.

O‘quv rejada aniq muddatlar ko‘rsatilgan holda quyidagilar nazarda tutilgan:

tanlov fanlar, ularning nomlari, ularga ajratilgan soatlar;

qo‘shimcha kredit uchun ajratilgan soatlar;

mustaqil ta’lim va b.

Kuzatuvlarimizdan aniqlanishicha, yuridik texnikumlarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-apreldagi PQ-3666-son “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-oktabrdagi 858-son “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yuridik texnikumlarida o‘qishni tashkil qilish choralari to‘g‘risida”gi yuridik texnikumlarda o‘quv va malakaviy amaliyotni tashkil etish va o‘tash tartibi belgilangan. Shuningdek, o‘qituvchining ish rejasida:

o‘quvchining qiziqishlarini inobatga olgan holda qaysi to‘garak(lar)ga jalb qilish;

o‘quvchining davomatini kunlik nazorat qilish;

darslarni o‘zlashtirishga amaliy yordam ko‘rsatish;

to‘garaklarga qatnashishni muntazam o‘rganib borish;

o‘quvchi bilan yakka tartibda olib boriladigan suhbatlar mavzularini ko‘rsatish;

mutasaddi faollar bilan birgalikda o‘quvchining oilaviy sharoiti bilan tanishish;

o‘quvchining ota-onasi bilan yaqindan hamkorlik o‘rnatish, suhbatlashish, ularga farzand tarbiyasi bo‘yicha pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatish;

o‘quvchidagi ijobiy (yoki salbiy) o‘zgarishlarni qayd etib borish zaruriyatdan kelib chiqqan holda boshqa tegishli masalalar.

Mas’ul xodim biriktirilgan o‘quvchi bilan tarbiyaviy ishlarni olib borishda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari, tegishli guruh rahbari, texnikum psixologi, yoshlar yetakchisi, shuningdek, tegishli fan o‘qituvchilari va to‘garak rahbarlari bilan yaqin hamkorlikda faoliyat ko‘rsatadi.

O‘quv-metodik bo‘lim fanlar bo‘yicha tayyorlangan oraliq nazorat savollarini ekspertizadan o‘tkazishi mumkin. Bunda, oraliq nazorat uchun tayyorlangan savollar boshqa kafedra pedagog xodimlari yoki amaliyotchi xodimlar tomonidan ekspertizadan o‘tkaziladi.

Yuridik texnikum o‘quvchilar tomonidan amaliyot o‘talayotgan davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi, sud va huquqni muhofaza qiluvchi organ, advokatlik tuzilmasi, moliya-bank va boshqa muassasalar hamda ularning yuridik xizmatida amalga oshiriladi.

Amaliyotni o‘tash muddati va joyi amaliyotni o‘tash dasturi va o‘quv rejalari bilan nazariy tayyorgarlik hamda tanlangan mutaxassislikni inobatga olgan xolda belgilanadi. Amaliyot o‘tash joyi o‘quvchilar uchun yuridik texnikum tomonidan tegishli tashkilotlar bilan tuzilgan hamkorlik shartnomasi yoki tanlangan mutaxassislik bo‘yicha tashkilotlarning kelishuv xatlariga muvofiq kelgusida ishga joylasha oladigan korxona, muassasa va tashkilotlardan biri tanlanadi.

Amaliyotni o‘tashning boshida o‘quvchilar qabul qiluvchi tashkilotning tuzilishi, faoliyat yo‘nalishlari, o‘ziga xosligi bilan tanishadi hamda yuridik texnikum va qabul qiluvchi tashkilotdan biriktirilgan amaliyot rahbari bilan birgalikda amaliyotni o‘tash dasturini bajarish reja-jadvalini tuzadi.

Amaliyot o‘tashning asosiy bosqichida o‘quvchi bevosita qabul qiluvchi tashkilotda amaliyotni o‘tash dasturini bajarish reja-jadvalida ko‘rsatib o‘tilgan ishni bajaradi.

Amaliyot bo‘yicha imtihon quyidagi baholash mezonlariga asosan amalga oshiriladi:

amaliyotda egallangan nazariy bilimlari va amaliy ko‘nikmalari darajasi;

o‘quvchi tomonidan amaliyot davomida to‘plangan materiallarning tuzilishi, darajasi va sifati hamda uni o‘tash davomida o‘rganilgan masalalarning yoritib berilishi.

Amaliyotni tashkil etish o‘quvchilar amaliyotni o‘tash dasturlari bilan belgilanadi. Amaliyotni barcha bosqichlarda tashkil etish o‘quvchilar tomonidan kasbiy faoliyatni egallashda uzluksizlik va izchillikni ta’minlashga yo‘naltirilishi lozim.

Pedagog xodimning amaliyotdagi o‘quv yuklamasi o‘quv rejada ko‘rsatilgan o‘quv pedagogik soatlar (haftalar)dan va amaliyotni o‘tash turidan kelib chiqib aniqlanadi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, yuridik texnikum o‘quvchilariga nazariy egallangan bilimlarini mustahkamlash va chuqurlashtirish, mutaxassislik bo‘yicha egallanadigan layoqat, ko‘nikmalar va amaliy ish tajribasiga ega bo‘lish uchun o‘quv jarayonining tarkibiy bir qismi sifatida amaliyot tashkil etiladi. Yuridik texnikum birinchi kurs o‘quvchilari tomonidan kelajakdagi kasbiy faoliyat haqida boshlang‘ich ma’lumotlarni olish va egallangan nazariy bilimlarni mustahkamlash, tanlangan mutaxassislik bo‘yicha amaliy kasb layoqati va ko‘nikmalarini egallash maqsadida o‘quv amaliyotlari va bitiruvchi kurs o‘quvchilarini o‘qitishning yakunlovchi bosqichi sifatida malaka amaliyotini o‘tash uchun kasb tajribasiga hamda malakaga ega bo‘lishi, o‘quvchilarning mustaqil ravishdagi mehnat faoliyatiga kasb bo‘yicha tayyorligini tekshirish, maxsus fanlarni o‘rganishda olingan bilimlarni mustahkamlash, chuqurlashtirish, tizimlashtirish maqsadida o‘tkaziladigan amaliyot turlari belgilangan. Ularga o‘quv yuklamasiga amaliyot kiritilgan yuridik texnikum pedagog xodimi biriktiriladi. O‘quvchilarni amaliy ko‘nikmalarga o‘rgatish mas’uliyati yuklangan qabul qiluvchi tashkilot xodimi qabul qiluvchi tashkilotdan amaliyot rahbari etib tayinlanadi.

Amaliyotni o‘tash jarayonida o‘quvchilar tomonidan kasbiy faoliyatni egallashda uzluksizlik va izchillikni ta’minlanishiga erishiladi.

ФИТРАТ ТАСАВВУФНИНГ МАДАНИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА

Мавлуда Раҳмонова-
БухМТИ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Абдурауф Фитрат (1886-1938) XIX аср охири-XX аср бошларида Марказий Осиё халқларининг умумфалсафий мероси тарихида сезиларли из қолдирган маърифатпарвар-жадидларнинг энг йирик намояндаларидан биридир. Фитрат ўзининг бой маънавий мероси туфайли фақатгина халқимиз эъзозига мушарраф бўлиб қолмасдан, жаҳон фалсафаси хазинасида алоҳида эҳтиромга сазовор бўлган сиймолардан бўлиб ҳисобланади. Унинг Британия энциклопедияси саҳифаларида ўзбек файласуф олими сифатида қайд этилганлиги сўзимизнинг исботи бўлиб хизмат қилади.[588]

XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги қолоқлик ва биқиқликдан безган, дунёнинг тараққий этган юртларда бўлиб, ўз Ватанининг ҳам ривожланишини истаган, Маккаю Мадинага бориб, ҳожи бўлиб қайтган, Туркияда таълим олган, Россиянинг олий илм даргоҳларида профессор лавозимида фаолият кўрсатган Фитрат: «Бу харобот ва жаҳлу ғафлат гирдобидан халос бўлиб, тараққиёт, саодат ва тинчликка эришмоқ учун нима қилмоқ керак?», - дея бонг уради ва ўз саволига яна ўзи жавоб беради: «Гапни мухтасар қилсак, бошимизга келган бадбахтлик ва фалокатларнинг ягона сабаби шуки, ҳикматли Қуръон ҳукмларидан узоқлашиб кетдик. Агар биз дунё ва охират саодати талабида бўлсак, барча ишларимизни бир тарафга қўйиб, самимий қалб билан унга мутеъ бўлиб, Қуръон ҳукмларига бўйсуниб, ижтимоий ҳаётимизга шунга мувофиқ тарзда тартиб берайлик».

«Раҳбари нажот» асарида Фитрат «миллатимиз тарқоқлиги ва қолоқлигининг сабаби недур?» - деган саволни ўртага ташлайди. У бу муаммонинг ечими ва нажот йўли сифатида Қуръони каримни кўради: «Банда маълум муддат Ватан ва миллатимнинг хароблиги сабабларини излаб топиш учун ҳар тарафга югуриб, ҳар кимни сўроқ қилдим, аммо қониқарли жавоб топмадим... охир-оқибат биз туркистонликларнинг ўз динимиз ва муқаддас китобга эга эканлигимиз, уни ягона раҳнамо деб тасдиқлашимиз хотирамга келди, энди шу муаззам ва мукаррам дастуруламал бўлмиш китобга таважжуҳ (мурожаат) қилишдан бошқа чора қолмади, шу хусусда Қуръон бизга раҳнамо... Қуръон - бу илм ва маърифатдир; ота-боболаримиз илмда олам аҳли учун ибрат ва намуна бўлганлар, улар ҳар

[588] Мустақиллик изоҳли илмий – оммабоп луғат. Т, 2000 йил, 221 - 222 бетлар.

бир илмнинг асосий фойдаларини яхши билиб, ундан яхшигина истифода ва истеъмол қилганлар. Бора-бора замона ўзгариб, илмга бўлган интилишлар сусайди... Натижада, Туркистон қолоқлик гирдобига, жаҳолат ботқоғига ботиб қолди...»

Фитрат эътиқодли файласуф сифатида шундай ёзади: «Инсоф қилиб айтиш керакки, биз ўзимизни мусулмон деб биламизу, лекин ислоҳот амрларини кўра-била туриб, кўпларини қилмаймиз, иттифоқ эмасмиз, тақво қилмаймиз, ўртамизда ўзаро ёрдам йўқ, Ҳақ талабини бажармаймиз, судхўрлик қиламиз, шароб ичамиз, ғийбат ва ҳасад қиламиз. Шариат манъ этган ишларни қиламиз ва ахлоқий разилликларга гирифтормиз... Шунча нуқсон билан ўзимизни комил мусулмон деб биламизу, хаёлимизга: «бир оддий мусулмончалик амал қилайлик», - деган ўй келмайди...»

Фитрат Қуръон суралари ва улардаги оятлардан мисол келтирар экан, инсонларни фаол бўлиб, ўз ҳаётларини яхшилашга, маърифатли бўлишга даъват қилади. Масалан, Қуръони Каримнинг «Таҳо» сурасидаги: «Ё Раббим, менинг илмимни зиёда қил» оятини келтирар экан, бундан кўзлаган мақсади - юртдошларини маърифатга йўллаш бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, «Раъд» сурасидаги: «Албатта, неъмат берилган қавм ўзларини ўзгартирмаса, Оллоҳ уларнинг ҳолини ўзгартирмас» оятини шарҳлар экан, миллатнинг тақдири ўз қўлида эканлигини уқтиради: «Шундагина, яъни маърифатли, тарққиёти ва маданияти юксалган Туркистон халқи ҳаёт саҳнасидаги олишувларда ғолиб чиқиши мумкин».

Фитрат сабр, тоқат, қаноат ҳақида Қуръони Карим оятларидан мисол келтиради: «Фақат иймон келтирган ва яхши амаллар қилган, бир-бирларига Ҳақ йўлни тавсия этган ва бир-бирларига сабр-тоқат қилишни тавсия этган зотларгина нажот топгувчидирлар», — дейди. Шунингдек, у қаноат хусусида шундай ёзади: «Биз мусулмонлар ўзимиз учун фойдали нарсаларнинг талабида саъй-ҳаракат қилиб, топганимизга хурсанд бўлиб, шукр қилишимиз лозимдир. Қаноатнинг маъноси шунда экан».

Янгича тараққиёт тарафдори бўлган Фитрат эскича фикрлайдиган мутаассиблар томонидан “кофир” ва “девона” дея маломат қилинган. Бунга жавобан Фитрат: «Бу банда то нафас олар эканман, фарёд уриб таҳсил усулимиздаги нуқсонларни эътиборли арбоблар назарига ҳавола этаман, лекин бахтга қарши ҳозиргача бирорта одам сўзларимга қулоқ солмади. Бунинг устига сизларга айтсам, баъзи «ҳақиқатшунослар» мени кофир ҳисоблайдилар, баъзилар эса девона дейдилар”, - дейди. Ҳолбуки, Фитрат кофир ҳам, шаккок ҳам, даҳрий ҳам, мутаассиб ҳам бўлмаган. Таниқли олим Ҳ. Болтабоев айтганидек: “Бухоро ва Истанбул олий мадрасаларини тугатган, “Мухтасар ислом тарихи” номли китоб ёзган диншунос олимга нисбатан “атеист” деган юзаки тамғани босиш илм ва инсоф жиҳатидан номатлубдир”[589].

Абдурауф Фитратни мутаассиблар “девона” деб маломат қилса-да, у барибир халқ манфаати йўлида заҳмат чеккан. Айниқса, Фитратнинг қуйидаги қалб нолалари бунинг исботидир: «Мен бу бўҳтон, ёлғон ва бемағиз гапларга парво қилмайман, зеро, халқ хизмати йўлида қилаётган ҳаракатларим мадҳу-сано, ҳурмат-эҳтиром, салла-чопон, давлат, ортиқча эътибор учун эмас! Балки менинг мақсадим ягона бир нарса, мен уни дунёдаги барча нарсадан азиз ва муқаддас деб биламан. Бу мақсадим эса Аллоҳ розилиги ва инсоният олдида турган вазифамдир».

Хуллас, Фитрат асарларида:

1) **Миллат истиқболи**, унинг бахт – саодатга эришиш йўлини ақл ва идрок билан иш кўришда, диний ва дунёвий илмларни ўрганишда, илму – урфонда, **маърифатда** кўради.

2) Файласуф илм таҳсили ва билим олмоқ натижаси бўлган мукаммал ақли орқали инсон «**Саодати дорайн**» - **икки дунё саодати** учун курашиши, бу унинг «**ҳаёт ғоясига**» айланиши даркорлигини уқтиради.

3) Фитрат қолоқлик гирдобига тушиб қолган халқнинг **«Нажот йўли» сифатида Қуръони Каримни кўради**. Унинг асарларидаги бош ғоя Қуръон ҳукмларига амал қилганлар икки дунё саодатига етишидир.

---

[589] Болтабоев Х. Фитрат ва жадидчилик. Т.: У М К нашриёти, 2007 йил. Б. 9.

4) Тараққиёт учун ҳамма баробар ҳаракат қилиши кераклигини, **миллатнинг тақдири ўз қўлида** эканлигини уқтиради.

5) Абдурауф Фитратнинг диний-фалсафий мазмундаги асарлари, ёш бухороликлар партиясига тўнкалган "динбузарлар" айбини улардан олиб ташланишига хизмат қилган[590].

6) Фитрат томонидан илгари сурилган «бу дунё деб охиратни ва охиратни деб бу дунёни қурбон қилмаслик»; «Бу дунё (кураш майдони) нинг қуроли соғлом жисму тан, ўткир ақл ва яхши ахлоқ» эканлиги; «ҳар ким ўз амали, саъй-ҳаракатига муносиб насиба олиши, боқиманда бўлмаслиги, ҳаракат қилиб билим ва касб эгаллаши лозимлиги» ҳақидаги фалсафий мушоҳадалари, наинки ўз замонасида, балки, бугунги кунда, яъни бутун дунёда глобаллашув жараёнлари кечаётган айни бир паллада ҳамда янгиланаётган Ўзбекистон шароитида ҳам муҳим аҳамиятга эгадир...

7) Фитрат ўзининг халқ хизмати йўлида қилаётган ҳаракатларини **Аллоҳ ва инсоният олдида турган вазифаси** сифатида талқин этади.

Хулоса қилиб айтганда, иймон-эътиқодининг кучлилиги, одамларга икки дунё саодатига эришиш йўлларини кўрсатган файласуф эканлиги билан Фитрат юксак мақомда туради. Унинг сийрати ва ижоди моҳиятини Куръони Карим ва Ҳадиси Шариф зиёси, Ғарб ва Шарқ адабиёти ва фалсафасининг энг илғор қарашлари, диний ва дунёвий илмлар уйғунлиги, маърифатпарварлик, жадидчилик, миллатпарварлик фазилатлари ташкил этади.

ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ

Казбекова Ф.П.-
НМПИ Бастауыш тәлім кафедрасы оқытушысы

Тірек ұғымдар: Білім, жыраулар, электрон, сынып, аудио, видео жазбалар, әдебиеттер.

Білім беру саласында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы модернизациялаудың тиімді тәсілдерін іздестіру жұмыстары жүргізіліп жатыр. Бұл жұмыстардың тиімділігі мен нәтижелігі бірнеше оқу-әдістемелік, психологиялық-педагогикалық мәселелердің шешімін ғылыми түрде негіздеуді талап етеді.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру ісі жаңа оқыту технологияларын дайындауды талап етеді. Бірінші кезекте оларға электрондық басылымдар: электрондық оқулықтар, мультимедиялық оқу құралдары мен әр түрлі құрылғыларға жазылған электрондық жазбалар (аудио-бейне-құндақтар) жатады.

Электронды оқулықтар-ғылыми негізде дайындалған педагогикалық ақпараттық өнім. Электрондық оқулық дайындаудың тұжырымдық негізі модульдік оқытудың педагогикалық теориясы болып табылады. Сонымен қатар, электрондық оқулық дайындаудың педагогикалық ұстанымдар жүйесі оқытудың дидактикалық жүйесіне сәйкес келеді.

Жыраулар поэзиясын оқытуда оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігіне келейік. 9-сыныпта жыраулар поэзиясын оқытқан уақытта оқытуға арналға электрондық оқулықты, аудио, видио жазбаларды, слайдтарды пайдаланға дұрыс.

Енді біз 9-сыныпта жыраулар поэзиясын оқытуға байланысты дайындалған электрондық оқулықта жыраулар поэзиясын қысқаша қалай берілгендігін ұсынамыз:

Мектеп бағдарламасы бойынша 9-сыныптың қазақ әдебиеті оқулығында Асан қайғы (XV ғ.), Қазтуған жырау (XV ғ.), Шәлгез Тіленшіұлы (XV ғ. екінші жартысы – XVI ғ. бірінші жартысы), Доспамбет жырау (XVI ғ.), Жиембет жырау (XVII ғ.), Ақтамберді

[590] Б. Қосимов. Миллий уйғониш. Тошкент, 2002 йил. 355 – бет.

Сарыұлы (XVIII ғ.), Үмбетей Тілеуұлы (XVIII ғ.), Бұқар жырау Қалқаманұлы, Көтеш ақын, Шал Құлекеұлы (XVIII ғ.) осы аты аталған жыраулар поэзиясы өкілдерінің қысқаша өмірі мен шығармалары берілген. Әдебиет хрестоматиясында жыраулардың өлең- толғаулары аз қамтылған. Толғауларда көнерген сөздер көп кезіккендіктен, оқушылар кітапты оқи отырып бірден мағынасын түсіне қоймайды.

Зерттеулер бойынша оқушылардың алған ақпаратты есте сақтауының орта есеппен алғанда 50% қамту үшін көрсетілім мен талқылау қажет екен. Ақпараттық технологияның дамыған заманында сол технологияны қолдана отырып оқушыға жан-жақты білім беруді басшылыққа алдық. Сол себепті, қазақ хандық дәуірінің ірі өкілдері шығармаларын оқыту мақсатында электронды оқулық шығаруды қолға алдық. Электронды оқулықтың құрылымына жыраулардың өмірі мен шығармашылығына қоса глоссарий берілді. Оқушылар толғаулардың оқылу мақамын меңгеру үшін аудио жазба тыңдап, өз білімін тексеру мақсатында тест жұмысын да орындай алады.

Электронды оқулықтың мақсаты: жыраулардың ақындардан өзіндік ерекшелігін көрсету, ғажайып шешендікке құрылған философиялық-дидактикалық толғаулардың, даналық афоризмдердің мәнін ашу. Халқы үшін қолына найза алып, дана кеудесінен сөз боранын боратып, ірі қоғам қайраткерлері, қабырғалы би болғандықтарын жас ұрпақ санасына сіңіру мақсатында мектеп бағдарламасында қамтылмаған шығармаларынан қосымша мәлімет беру.

Электронды оқулықты қазақ әдебиеті дамуына ықпал етіп, өзіндік із қалдырған жыраулар поэзиясының көрнекті өкілі Қазтуған жыраудан бастадық.

Жорық жыршысы, ірі эпик Қазтуған жырау туралы әңгімелей отырып, әсіресе оның ұлттық әшекейі анық, афоризм мен даналық ойлары, терең суреттеу тәсілдері өте шебер жырлары шындығында да, жыраулықтың биік шыңы, дала поэзиясының шебері екендігіне тоқталдық. Мектеп бағдарламасында Қазтуған жыраудың «Мадақ жыры» мен «Алаң да алаң, алаң жұрт» жырлары берілген, жыраудың шығармашылығын тереңірек оқыту мақсатында электронды оқулыққа «Белгілі биік көк сеңгір», «Қоштасу жырын» қостық. Ақын шығармалары көлемі жағынан шағын болып келгенімен, негізгі мазмұны, ақындық ойы, ерлік рухы анық сезіледі.

Жыраулар шығармашылығы – өз заманының тарихи шежіресі. Сол себептен де олардың шығармашылығын талдамас бұрын олар өмір сүрген дәуір шындығы туралы сөз еткен дұрыс. Жыраулар шығармашылығын оқытудағы ең маңызды мәселе – әр сөзге, толғау мәтініне көңіл қою, мән-мағынасын түсіндіру, жырау толғауларының барлығында кездесетін пәлсапа , астыратын ойдың мәніне оқушылар назарын аударту болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдебиетінің тарихы IIIтом Алматы «Ғылым» 2000ж.
2. Мағауин М. Ғасырлар бедері. Алматы, 1991ж.
3. Тілепов.Ж. Елім деп еңіреген ерлер жыры.Алматы «Білім» 1995ж.
4. Х.Сүйінішәлиев «VIII- XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті»,Алматы «Мектеп»1989ж.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ – ГЛАВНОЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

Мухторова Нилуфар Султоновна –
учитель начальных классов школы № 13

Одним из показателей уровня культуры человека, мышления, интеллекта является его речь. Речь - это канал развития интеллекта. Чем раньше будет освоен язык, тем полнее будут усваиваться знания.

Речевая деятельность детей способствует овладению языком. Речь помогает ребенку не только общаться, но и познавать мир. Развитие речи – важная задача обучения языку. Речь – основа всякой умственной деятельности, средство коммуникации. Овладение речью

- это главный способ познания окружающего мира. Чем полнее и глубже усваиваются богатство языка, чем свободнее человек пользуется ими, тем лучше он познает всевозможные стороны в природе и обществе. Для ребенка грамотная речь - залог успешного обучения и развития, возможность в полной мере существовать в обществе. Развитие речевой деятельности ребенка - не стихийный процесс, он требует определенного педагогического руководства.

Большинство направлений работы по развитию речи можно успешно проводить на самых разных уроках. Но главные - это, конечно же, уроки родного языка и литературного чтения. Поэтому полноценное речевое развитие младших школьников является важнейшим направлением процесса обучения родному языку.

«Дитя, которое не привыкло вникать в смысл слова, темно понимает или вовсе не понимает его настоящего значения и не получило навык распоряжаться им свободно в изустной или письменной речи, всегда будет страдать от этого коренного недостатка при изучении всякого другого предмета»,- так считал К.Д. Ушинский.

Прошло много времени с тех пор, как были написаны эти строчки, но актуальность их не пропадает: через изучение родного языка - к познанию других наук.

В основу начального курса родного языка положено всестороннее развитие речи. Этой задаче подчинено изучение фонетики, морфологии, элементов лексики и синтаксиса. Развитие речи – это принцип в работе, как по чтению, так и по правописанию. Работа над правильным произношением и выразительностью устной речи, над обогащением словаря, над точностью и правильным употреблением слова, над словосочетанием, предложением и связной речью,– вот основное содержание уроков по развитию речи.

Развитие речи – та необходимая составная часть содержания, то звено, которое органически связывает все части начального курса языка и объединяет их в учебный предмет – родной язык. Наличие этого связующего звена открывает реальные пути осуществления межпредметных связей и создания системы занятий по развитию речи, единой для уроков грамматики и правописания.

Современная нацеленность программы на речевое развитие учащихся выдвигает задачу дальнейших методических поисков, связанных с определением места и роли уроков развития речи в системе обучения родному узбекскому языку.

Важнейшим достоинством современного этапа обучения узбекскому языку является повышенное внимание к речевой подготовке школьников. Обучение в начальной школе начинается с усвоения понятий «язык», «речь», «предложение», что в дальнейшем становится базой для обучения грамоте как основе письменной речи, для обогащения лексического и грамматического строя речи, для её стилистической дифференциации.

Указанные методические закономерности и принципы в своей совокупности являются теорией методики обучения языку и развития речи, руководствуясь которой целесообразно строить работу по развитию речи младших школьников, определять содержание, отбирать и структурировать средства и методы обучения на современном этапе.

Младший школьник с сегодняшнего дня получает большое количество информации из самых различных источников. Для использования этих сведений в своей жизни ученику необходимы не только знания, но и умение обладать грамотной речью для общения и жизни в обществе.

Развитие устной и письменной речи у младшего школьника предполагает ни столько формирования системы знаний, умений и навыков, а самое главное всемерное развитие ребёнка в процессе обучения на всех ступенях школы.

Список использованной литературы:

1. Анищенкова Е.С. Речевая гимнастика для развития речи дошкольников. – М.: АСТ: Астрель, 2007.
2. Дембицкая Н.В., Обухова Е.А., Бакулина Г.А. Методика интеллектуального развития младших школьников. — М.: Владос, 2006.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MANTIQIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

J.S.Rasulov-
NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kefedrasi o‘qituvchisi

Har bir harakat hamma uchun bir xil darajada samarali bo‘lmaydi. Samarali bo‘lish uchun esa, insonlar o‘z faoliyatining samarali usul va yo‘llarini topa olishi lozim. O‘quv jarayoni natijasi deganda, avvalambor bolaning psixologik funksiyalari (fikrlash qobiliyati, individualligi, mulohazasi, o‘z-o‘zini faollashtira olish ko‘nikmasi), o‘z xatti-harakatlari bilan hayotiy muammolarini hal etishda foydalana olish imkoniyatlari majmui tushuniladi. Qator pedagogik tadqiqotlar asosida, har bir shaxsning kasbiy mahorati o‘z mazmunida, kasbga moslashish davri, kasbda o‘zini namoyon qilish davri, kasbni erkin o‘zlashtirish davri, kasb bo‘yicha ijodiy darajaga erishish kabi davrlardan iborat. Kasbiy kompetensiyalik fenomeniga muvofiq, mahoratli o‘qituvchi, innovatsion o‘qituvchi, tadqiqotchi o‘qituvchi kabi darajalar tasniflanadi. Ye.N.Polyakovaning aytishicha, muvaffaqqiyatli pedagog yoki mahoratli ustoz deganda biz ko‘proq, o‘z fanini yaxshi biladigan, o‘quvchilarning ijodiy iqtidori va mantiqiy tafakkurini rivojlantira olishga keng shart-sharoitlar yarata oladigan, shaxsiy fazilati yuksak, pedagogik mahorat va tizimli ish yurita olishga qodir bo‘lgan o‘qituvchi tushuniladi. Demak, bunday o‘qituvchilarning mahoratli ta’limidan so‘ng, o‘quvchilar yangiliklardan qanday foydalanish, topshiriqlarni mantiqan hal etishni, mustaqil fikrlashga qaratilgan topishiriqlar bilan qanday ishlashni yaxshi biladilar. Innovatsion pedagogika bo‘yicha yetakchi mutaxassis sanalgan Ye.V.Morozovaning so‘zlariga ko‘ra, ta’lim sohasidagi innovatsiyalarga quyidagicha ta’rif beriladi: “Innovatsiya – bu aniq shaxs uchun mutlaqo yangi bo‘lgan g’oyadir. G’oyaning ob’ektiv yangiligi yoki yangi emasligi muhim emas, uning ahamiyati shundaki, g’oya yaratilgan yoki birinchi marta qo‘llanilgan vaqt bilan belgilanadi”. SHu bois ham, jamiyatimizda ro‘y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida, mustaqil qarorlar qabul qila oladigan va ularni hayotga tatbiq eta oladigan ijtimoiy faol, ijodkor shaxslarga talab kundan kun ortib bormoqda. Qolaversa, hozirgi o‘zgarishlar sharoitida mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, ta’lim va tarbiya jarayonini modellashtira oladigan, ta’lim va tarbiyaning yangi texnologiyalari, yangi g’oyalarini mustaqil hayotga tadbiq eta oladigan, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy malaka darajasini oshirish, hozirda o‘ta dolzarb muammo hisoblanadi. N.M.Savinaning yozishicha, zamonaviy pedagogikada o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirishda, uchta asosiy yo‘nalish ajratib o‘tiladi:

– Birinchi yo‘nalishda asosan, ta’lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchlarini o‘rganish (M.A.Danilov, V.I. Zagvyazinskiy) maqsad etiladi. Bu yo‘nalishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda qarama-qarshiliklar asosida fikrlashni rivojlantirish va ular bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni mashqlantish, kasbiy qurollantirish nazarda tutiladi.

– Ikkinchi yo‘nalishga ko‘ra, ta’lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda, hodisa va jarayonlarni har tomonlama o‘rganishga alohida e’tibor beriladi (K.Z.Pasyayeva, V.V. Davidov, V.S. SHubinskiy). Mazmunan ushbu yo‘nalish – “mavhumlikdan konkretlikka ko‘tarilish” shaklidagi dialektik usulga tayanishni o‘z ichiga oladi (K.Z.Pasyayeva 2005)

– Uchinchi yo‘nalish esa, ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida, umumiy pedagogik vazifani yoki ilmiy dunyoqarashni shakllantirish imkonini beruvchi, (O.E.Abbasova, Ye.I.Monoszon, M.N.Skatkin) mantiqiy fikrlashning kategorik apparatini shakllantirishni maqsad etadi (O.E.Abbasova 2016). Muallifning bunday qarashlaridan shuni anglash mumkinki, mantiqiy fikrlashni shakllantirish faqatgina tafakkur sifatlarini rivojlantirish ishlari bilangina emas, balki o‘quvchilarning dunyoqarashini, atrof-muhitga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartirish ishlari bilan xarakterlanadi. Umuman olganda, bunday yo‘nalishdagi turli yondashuvlar bir-biri bilan bog’liq bo‘lib, mantiqiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik shartlarini aniqlashga keng yordam beradi.

N.A.Kopitov o‘zining “Mantiqiylikni rivojlantirish masalalari” mavzusidagi ilmiy maqolasida, bo‘lajak o‘qituvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish shartlariga alohida

to‘xtalib o‘tib, uni asosiy sharti sifatida qarama-qarshi vaziyatlar, holatlarni ko‘rsatib o‘tadi. Har bir muvaffaqqiyatli pedagog, o‘quv jarayonida talabalarning tafakkurini ziddiyatlar bilan to‘qnash keladigan vaziyatlar orqali mashqlantirib borishi kerak . Ya’ni mantiqiy texnikalardan foydalanish, oldingi bilimlarni tizimlashtirish, mantiqiy xatolarni topishga o‘rgatish shular jumlasidandir deb ta’kidlaydi. Demak, muallifning nazaricha, mantiqiy masalalarni yechishda mantiqiy texnikalarni qo‘llay olish tajribasi ham, bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy kompetentligi muhim tarkibiy elementlaridan biridir. V.V.Davidovning ta’kidlashicha, bo‘lajak o‘qituvchilarning mantiqiy fikrlash malakalari, quyidagi o‘quv vaziyatlarida samarali shakllanadi:

– Muloqot tajribasi orqali muammoni hal qilish;

– Qarama-qarshiliklar o‘rtasida aloqa o‘rnatish;

– Inkor orqali tasdiqlash;

– Faktlarning nomuvofiqligini aniqlash (Z.A.Efanov 2010);

– Qarashlarning kutilmagan sintezi;

– Xilma-xilliklardan, eng asosiysini aniqlab olish va hokazo.

Birinchi tasnifda asosiy maqsad bu-o‘quvchilarni dialog orqali qarama-qarshilikdan muammoga, keyin esa uni hal qilishga olib borishdir. Bundan tashqari, ayrim tadqiqotchilar suhbat usuli orqali ham, bo‘lajak o‘qituvchilar tafakkuri operatsiyalarini faol ishlashga hamda didaktik maqsadlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishlari mumkinligini isbotlashgan. Hozirda ham ushbu yondashuv ijodiy-innovatsion o‘quv jarayonini boshqarish uchun eng maqbul uslub sifatida e’tirof etiladi.

Pedagogika tarixida ko‘plab olimlar shaxsda mantiqiy fikrlashni shakllantirish shartlaridan biri sifatida, dialog usuliga murojaat qilganlar (A.Desterveg, M.N.Monten, N.I.Novikov, N.I.Pirogov, V.YA.Stoyunin, K.D.Ushinskiy R.R.Kalilina, L.F.Bayanova I.I.Semina, O.E.Smirnova va boshqalar). Tadqiqotchilar tekshiriluvchilar natijalarini tahlil etar ekan, “qarama-qarshiliklarni yengib o‘tish” va “yangi haqiqatni yuzaga chiqarish” malakalari yuqori bo‘lgan respondentlarda, muloqot malakalari ancha yaxshi shakllanganliklarini ta’kidlashadilar. Xuddi shunday holat, ayrim zamonaviy tadqiqotchilar izlanishlarida ham uchraydi. Ular ham muloqotni “muammoli vaziyatni yaratish” manbai, “fikrlashda esa” muammoli keskinlik manbai deb ham ta’riflashadi. O‘quv materiali yoki ilmiy muammoni, shu jumladan berilgan topshiriqlarni talabalar, mahoratli o‘qituvchining yordami bilan o‘rganish lozim. Bu holat talaba uchun “kashfiyot” bilan yakunlanadi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va uni takomillashtirish texnologiyasi, muammosi yuzasidan olib borilgan e’tiborga molik psixologik-pedagogik tadqiqotlarga V.V.Bajenova, Ye.V.YAkovleva, M.A.Ekimova, I.D.Koldunova, Ye.V.Morozova, Ye.A.Xotchenkova kabi olimlarning izlanishlarini misol qilish mumkin. Misol uchun, V.V.Bajenovaning aytishicha, o‘quv jarayonida o‘quvchilarda mantiqiylik ko‘nikmalarni rivojlantirish shartlari, quyidagilarda o‘z aksini topadi:

– Mantiqiy amallarni bajarish;

– Tushunchalar bilan ishlash, ular o‘rtasida turli munosabatlar o‘rnatish (turlar-tiplar, sabab-natija, ketma-ketlik, qism va butunlik munosabatlari, qarama-qarshiliklar, funksional munosabatlar va boshqalar), tushunchalarning ta’riflarini to‘g’ri shakllantira olish;

– To‘g’ri va ishonchli dalillarni qo‘llagan holda, o‘z fikrlarini aniq, izchil, asosli bayon qilish va asl haqiqatini isbotlash (I.I.Cheremiskina);

– Xulosalar tuzish, xulosalarning to‘g’riligini tekshirish, noto‘g’ri xulosalarni rad etish, fikr yuritishda mantiqiy xatolarni aniqlay olish va boshqalar. Muallif tomonidan qayd etilgan jihatlar sof mantiqiy tafakkurning funksiyasi bilan amalga oshuvchi jarayonlar sanalib, bunday holatda har bir o‘qituvchi mantiqiy tafakkur mohiyatini tushuntiruvchi psixologik-pedagogik yondoshuvlarning turiga, to‘xtalib o‘tishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tadqiqotchi T.N.Berezinaning yozishicha, “Ta’limga qaratilgan rivojlanish dasturlarining aksariyati, maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilari va kichik maktab o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan. Biroq, eng muhim vazifani amalga oshiruvchi bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv, mantiqiy, innovatsion kompetensiyalarini takomillashtiruvchi pedagogik va psixologik dasturlar yetarlicha ishlab

chiqilmagan. Darhaqiqat, talabalarni kasbiy tayyorgarlik ishlarida ularninng mantiqiy fikrlashiga xizmat qiluvchi ilg'or pedagogik, psixologik ishlanmalar, uslubiy vositalar o'ta muhim hisoblanadi. Ye.V.YAkovlevaning ta'kidlashicha, "birinchi kurs talabalarining aksariyati, universitetda muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan minimal mantiqiy ko'nikmalarga ham ega emaslar. Ularning ko'pchiligi ta'riflarni, qoidalarni, dalillarni mexanik yod oladi, ular taniqli tushunchaga ta'rif bera olmaydi, oddiy mulohaza yuritish, qilingan xulosa va ta'riflarning to'g'riligini aniqlashlari o'ta qiyindir". Demak, tadqiqotchining nazaricha, mazkur masala yangi yechim va uslubiy ta'minotga zaruriyati yuqori holat hisoblanadi.

Agarda talabalarni mantiqiy usullar orqali o'qitishning tarixiy bosqichlariga e'tibor qaratidigan bo'lsak, u holda e'tiborimizni o'ziga xos didaktik maktablar faoliyatiga qaratishimiz o'ta muhim hisoblanadi.

Birinchi bosqich 1930-1960 yillardan tashkil topgan bo'lib, bu vaqtda tadqiqotchiladan I.Merzon, A.I. Strajev, I. Xmeleva, S.G. SHapovalenko birinchi bo'lib mantiqiy-didaktik yondashuvning zaruriy shartlariga duch kelishgan. Mualliflarining fikricha, aynan mantiq ilmiy va kasbiy amaliyot uchun zarur vositadir. Tizimli, tavsiflovchi va axborotni qabul qiluvchi ta'limda asosiy maqsad mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdir. Moskva gumanitar fanlar fakultetlarida 1946 yilgi Farmonga asosan "Mantiq" kabi fanlar joriy etilgan. Mantiqni alohida fan sifatida o'qitish tajribasi shuni ko'rsatadiki, uni bilimlarni qo'llashdan alohida o'rganish mantiqiy tafakkurni rivojlantirish nuqtai-nazaridan unchalik katta emas (L.M.Perimenova 2004).

Ikkinchi bosqich 1960-1969 yillarni qamrab olib, unda oliy o'quv yurti oldiga yangi bilim, ko'nikma va malakalar orqali talabalarning dunyoqarashini maqsadli va tizimli shakllantirish vazifasi qo'yilgan. Ushbu muammoni hal qilish yo'lidagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat bo'lgan: ma'lumotlarning mazmuni, o'qitish shakllari va usullarini tanlash va hokazo (M.P.Lankina 2012)

Uchinchi bosqich 1970-1980 yillarni o'z ichiga olib, unda talabalarda ilmiy qiziqishlar va kasbiy qobiliyatlar bilan bog'liq bo'lgan, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish muammolariga katta e'tibor qaratilgan. Misol uchun, olimlardan V.M Aganisyan, N.A. Podgoretskaya, N.F. Talizinalar, ma'lum bir fanni o'rganishda talabalar duch keladigan qiyinchiliklar sifatida, ushbu fanning o'ziga xos murakkabligi, oliy o'quv yurtlariga kirishda fikrlashning umumiy mantiqiy usullarining shakllanmaganligi kabilar bilan izohlaydilar. M.V. Larionova yozishicha, hozirgi vaqtda esa, oliy ta'lim tizimi mantiqiy fikrlashga asoslangan texnologiyalar bilan boyitish, ularni hayotning turli sohalarida qo'llash, shu jumladan, kundalik hayotda qo'llash muammolari dolzarb pedagogik muammo sifatida ko'rilmoqda.

To'rtinchi bosqich 1981 yildan hozirgi vaqtgacha bo'lgan davrni qamrab olib, endilikda esa, talabalarning kasbiy harakatchanligini, raqobatbardoshligini va ijtimoiy ta'minotini ta'minlaydigan maxsus kasbiy, shu jumladan mantiqiy, bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni shakllantirishdagi dinamik o'zgarishlarga katta e'tibor berilmoqda. Albatta, bugungi kunda talabalarning kognitiv faolligini oshirish va o'rganishga informatsion yondashuvni intergratsiyalash masalasida, oliy o'quv yurtlarida mantiqni o'qitish tegishli o'quv-uslubiy majmualar bilan ta'minlash, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil eta oladigan professional kadrlar tayyorlash kabi ishlarga alohida vazifa sifatida qaralmoqda. Ayrim tadqiqotlarda mantiqiy fikrlashda pedagoglar tomonidan yo'l qo'yiladigan xatoliklar va ularning oqibatlari to'g'risida fikr boradi.

Tadqiqotchi V.N.Bryushinkning xulosalariga ko'ra, ta'lim muhitida mantiqiy fikrlashning yaxshi shakllanmaganligi quyidagi holatlar bilan tavsiflanadi:

– O'quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlari hisobga olmaslik;

– Ma'lumotlarni taqdim etish jarayonida mantiqiy tuzilmaning xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirish;

– Ilmiy tushuntirishning mantiqiy tartibi, ob'ektlarning tashqi tavsifi yoki empirik umumlashtirish tartibi kabilarni almashtirib yuborish;

– Mashg'ulotlarni ko'proq an'anaviy usulda o'tish;

– Mantiqiy amallar (deduktiv, induktiv usul) ko‘pincha, ayrim mutaxassislar tomonidan, oddiy umumlashtirish usullari bilan almashtirib yuborishadi va hokazolar.

– O‘rganilayotgan hodisalarning muhim belgilarini aniqlashda, ularni umumlashtirishdagi qiyinchilik (D.I.Gryadov 2003);

– Faktlarni umumlashtirish va tushunchalar, hukmlar bilan ishlashga asoslangan xulosalar chiqarish o‘rtasidagi farqni ko‘rmaslik;

– Sabab-oqibat munosabatlarini o‘rnatish jarayonida, ularning sababini qandaydir, tashqi dalillar bilan almashtirib yuborish;

– Hodisa va jarayonlarni tasvirlash va tushuntirishdagi qiyinchiliklar (G.M.Kurdyumova 1994)

– Analogiya bo‘yicha noto‘g’ri induktiv, deduktiv mulohazalar va xulosalar chiqarish (V.P.Malaxov 2002);

– Dalillash va rad etish mantig’ini yaxshi bilmaslik;

– Modellashtirish, tajriba o‘ylash, farazlar bilan ishlash zarur bo‘lganda, ma’lum bir darajadagi qiyinchiliklarga duch kelish va hokazo.

A.E.Nikolayevaning yozishicha, bo‘lajak o‘qituvchilarni mantiqiy fikrlash amaliyotiga o‘rgatish – bu mantiqiy amallarni yoki mantiqiy qonunlarni amalga oshirishga qaratilgan harakatlar majmuidir. Mantiqiy qurilmaning asosiy farqlovchi xususiyati esa, mantiqdan kelib chiqadigan mantiqiy qonunlar va javob qilingan havolalar hisoblanadi. SHuningdek, tasniflash, taqqoslash, tahlil qilish, tushuncha ostida xulosa qilish, sabab-natija munosabatlari va boshqa ko‘p narsalar mantiqiy fikrlash usullarining turlari hisoblanadi. Demak, muallifning qarshalriga ko‘ra, ma’lumotlarni rejalashtirish, nazorat qilish, yodlash, kuzatish qobiliyati kognitiv faoliyatning umumiy turlari sanalib, ular qoida tariqasida, bu aniq material turlariga bog’liq emas, ko‘proq ushbu usullar fikrlashning original variantlarida qo‘llaniladi. R.M.Magomedovaning qarashlariga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarda mantiqiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik modelida, quyidagi pedagogik shartlar o‘rin olishi lozim:

1. Yaxlit pedagogik jarayon;
2. Maqsadni to‘g’ri qo‘yish;
3. Fanning mantiqiy tuzilgan mazmuni;
4. Ta’limning zamonaviy usullari;
5. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari;
6. Yangi maxsus adabiyotlarning mavjudligi. Bundan tashqari, amaliy mashg’ulotlarni tashkil qilish uchun, kompyuter sinflari va internetga ulanish imkoniyati ham majud bo‘lishi kerak.

A.N.Riblovaning aytishicha, kasbiy tayyorgarlik sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilar, mantiqiy fikrlashga xizmat qiluvchi, quyidagi fikrlash qonuniyatlari turini o‘zlashtirishlari lozim sanaladi:

1. Deduksiya, modellashtirish, aqliy tajriba va boshqalar;
2. Mantiqiy-kognitiv tahlil, ayniqsa, ayrim faktlarni ilmiy tushuntirish va bashorat qilish;
3. O‘rganilayotgan materialning mantiqiy tuzilishida, bilimning gipotetik-deduktiv tuzilmasidan foydalanish. Mazkur yondashuvga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilar nafaqat induktiv va deduktiv fikrlash usullarini puxta o‘zlashtirishi balki, turli farazlar orqali fikr yuritish qobiliyatiga ham ega bo‘lishlari maqsadga muvofiq sanaladi. L.V.Putlyayeva o‘zining “Tafakkurning rivojlanishi” mavzusidagi ilmiy maqolasida yozishicha, mantiqiy fikrlash quyidagi holatlarda shakllanadi:

– Kundalik amaliyot jarayonida, inson kundalik mantiq asosida fikr yuritganda;

– Ta’lim jarayonida bilimlarning mantiqiy tuzilishini o‘zlashtirishda;

– Gumanitar va tabiiy fanlar muammolarida, shuningdek, ilmiy bilish usullari va tafakkurning maxsus ilmiy usullaridan keng foydalanishda. Qayd etilgan jihatlar, mantiqiy fikrlashning pedagogik shart-sharoitlari sanalib, bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarlik jarayonida ular haqida ko‘proq bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak.

Pedagoglar N.B.Istomina va N.B.Tixonovalarning xulosalariga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarda mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini muvaffaqiyatli takomillashtirish uchun,

birinchi o‘rinda maxsus mantiqiy vazifalar tizimini ishlab chiqish lozim. Va ular orqali bo‘lajak o‘qituvchilar quyidagi sifatlarga ega bo‘lishadi:

1. Tushunchalar o‘rtasida mantiqiy aloqalarni o‘rnatish va tushunchalar bilan mantiqiy operatsiyalarni bajarish;
2. Hukmlarni to‘g’ri shakllantirish qobiliyati;
3. Murakkab mulohazalardan xulosa chiqarishning to‘g’riligini tahlil qilish;
4. To‘g’ridan-to‘g’ri xulosalarning aniqligini tahlil qilish;
5. Tushuntira bilish;
6. Analogiyalarni tushuna olish (I.A. Morochenkova 2001);
7. Farazlarni ilgari surish va tekshirish.

Yuqoridagilardan farqli o‘laroq, bo‘lajak o‘qituvchilarda mantiqiy fikrlash malakalarini yanada rivojlantirish ishlari muammoli ma’ruza va seminar mashg’ulotlarini tashkil etish bilan, kasbiy vaziyatlar va vazifalarni muhokama qilish orqali shuningdek, debatlar, turli seminarlar, ilmiy tadbirlar kabilarni tashkil etish orqali ham amalga oshiriladi. Tadqiqotchi S.I.Gen o‘zining “Mantiq olami” nomli monografiyasida, mantiqiy fikrlashning ta’lim faoliyatidagi roli xususida alohida to‘xtalib, uni shunday izohlaydi: “Mantiqiy fikrlash o‘quv faoliyatining ijtimoiy shartli rivojlanish darajasini aks ettiradi, u bo‘lajak o‘qituvchi uchun kasbiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatdir. Tanqidiy fikrlash – sub’ektning tanqidiy, ijodiy, innovatsion mulohaza yuritish qobiliyatini, hodisaga qaratilgan nuqtai – nazarlarni, farazlarni ilgari surishni, bahslashish qobiliyati kabilarni ham, o‘z mazmunida aks ettiradi. Shu bilan birga, mantiqiy fikrlash shaxsning o‘zini o‘zi bilishi, o‘z-o‘zini tarbiyalashi, o‘zini o‘zi anglashi jarayonlariga ham keng ta’sir etadi hamda shaxsda o‘zaro shakllangan aloqalar chegarasidan tashqariga chiqish imkoniyatini beradi. Muallifning qarashlraiga ko‘ra, talabalar mantiqiy fikrlashni o‘zlashtirgan holda, o‘z maqsadlarini belgilash, loyihalash, dasturlash va o‘z harakatlarini tuzatish, o‘z faoliyati natijasini baholash qobiliyatiga ham ega bo‘lishadi.

Xulosa o`rnida shuni aytish kerakki, universitet sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini yanada oshirish ko‘proq, kasbiy muammoli vaziyatlarni hal etish, ularga yechimlar topish, yangi farazlarni ilgari surish kabilarda o‘z aksini topar ekan.

Mantiqiy fikrlashning asosi ko‘proq, hodisalarni umumlashtirish, induksiya va deduksiya qonunidan foydalanish, boshqalarning xatoliklarini tezda payqash, taqqoslash yo‘li bilan xulosa chiqara olish, dalilar keltira olish kabi psixologik xususitlarga ega bo‘lish bilan xarakterlanar ekan.Mantiqiy fikrlash – bu shaxsning ma’lum bir xulosaga kelish uchun, o‘zining mavjud bilimlari bilan harakat qiladigan va asoslilik, izchillik kabi xususiyatlar bilan tavsiflangan meta aqliy jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Полякова Е. Н. Развитие логического мышления учащихся в процессе обучения физике Текст.: дис. . канд. пед. наук / Е. Н. Полякова. Курган, 2001.– С.111.

2.Морозова Е. В. Формирование готовности школьников к развитию логического мышления и рефлексии Текст.: дис. . канд. пед. наук / Е. В. Морозова. – Смоленск, 2002. – С.92.

3.Савина Н.М. Обучение педагогических кадров в условиях сетевого взаимодействия как базе инновационности // Школьные технологии.-2008.-№1. – С.73-77

4.Пасяева К.З. Развитие внимания и логического мышления /К.З. Пасяева // Начальная школа. – 2005. - №7. - С.38 – 40

5.Аббасова О. Е. Формирование и развитие логического мышления у дошкольников через дидактические игры и упражнения / О. Е. Аббасова, А.А. Корнилова, О. А. Петрова // Педагогическое мастерство и педагогические технологии: материалы X Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 4 дек. 2016 г.). – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. - № 4 (10). С. 185–188.

6.Копытов Н. А. Задачи на развитие логики: Книга для детей, учителей и родителей.- М.:-АСТ-ПРЕСС, 1999. – С.35 – 38.

ТЕСТЫ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ

Батыралиева Ш.П. – старший преподаватель кафедры
Русского языка и литературы НГПИ

Основы педагогического контроля в высшей школе стимулирует обучение и влияет на поведение студентов. Как показала практика, попытки уменьшить контроль в учебном процессе приводят к снижению качества обучения. Внедряемые в настоящее время интенсивные методы обучения ведут неизбежно к новым поискам в области повышения качества и эффективности педагогического контроля и появлению его новых форм, например, таких как рейтинг.

Профессиональная направленность контроля обусловливается целевой подготовкой специалиста. Студенты должны знать содержание (что будут контролировать), средства (как будет осуществляться контроль), сроки и длительность контроля.

Воспитывающий характер контроля. Данный принцип проявляется в том, что активизирует творческое и сознательное отношение студентов к учебе, стимулирует рост познавательных потребностей, интересов, организует учебную деятельность и воспитательную работу. Всякий контроль, принижающий личность студента, не может применяться в вузе.

Систематичность. Систематический контроль упорядочивает процесс обучения, стимулирует мотивацию, дает возможность получить достаточное количество оценок, по которым можно более объективно судить об итогах учебы.

Система проверки знаний и умений студентов — органическая часть учебного процесса, и ее функции выходят далеко за пределы собственно контроля. В области контроля можно выделить следующие функции:

1. Диагностирующая (обратная связь и учет результатов).
2. Обучающая, управляющая (формирование навыков и умений, корректировка, профилактико-предупредительная, совершенствование).
3. Развивающая (развитие памяти, внимания, логического мышления, мотивации, интереса к предмету, творчества).
4. Воспитывающая (дисциплинирующая, воспитывающая трудолюбии и т.п.).

Во время устного опроса контролируются не только знания, но тренируется устная речь, развивается педагогическое общение. Письменные работы позволяют документально установить уровень знания материала, но требуют больших затрат времени для преподавателя. Экзамены создают дополнительную нагрузку на психику студента. Курсовые и дипломные работы способствуют формированию творческой личности будущего специалиста. Умелое сочетание разных видов контроля — показатель уровня постановки учебного процесса в вузе и один из важных показателей педагогической квалификации преподавателя.

Существует ряд требований к тесту организационного характера:

• тестирование осуществляется главным образом через программированный контроль. Никому не дается преимуществ, все отвечают на одни и те же вопросы в одних и тех же условиях;

• оценка результатов производится по заранее разработанной шкале;

• применяются необходимые меры, предотвращающие искажение результатов (списывание, подсказку) и утечку информации о содержании тестов.

При проведении тестирования учитываются три критерия качества теста:

Надежность — определение степени погрешностей в педагогической оценке, в вычислении истинного значения оценки. В последнее время получил распространение экспертный опрос, когда студента оценивают 2-3 и более преподавателей, и посредством коррелирования результатов появляется возможность надежности оценки.

Валидность теста — соответствие форм и методов контроля его цели. Наиболее распространенные причины невалидности контроля —списывание, подсказка, репетиторское «натаскивание», снисходительность, чрезмерная требовательность, применение какого-либо метода при отсутствии надлежащих условий. В таких случаях результаты контроля неадекватны поставленным задачам. В целях повышения валидности педагогического контроля применяются экспертные оценки контрольного материала для приведения в соответствие требований учебной программы и концепции знания.

Концепция знания может зависеть от статуса вуза, контингента обучаемых. Соответственно должен варьироваться и контрольный материал.

Объективность — критерий, в котором сочетаются надежность, валидность плюс ряд аспектов психологического, педагогического, этического, ценностного характера. Ценностный аспект критерия объективности затрагивает вопрос о справедливости оценки. В сознании студентов необъективная оценка ассоциируется с несправедливой. Мнение преподавателя воспринимается как справедливое, если оно подкреплено рациональными доводами. Студентов нужно убедить в справедливости решения преподавателя. В их представлении преподаватели делятся на строгих и добрых, поскольку каждый преподаватель руководствуется своими собственными критериями оценки и объективность зависит от его педагогического опыта и личностных качеств.

Психологический аспект объективности. Решение преподавателя о том, что считать критерием той или иной оценки, определяется еще и психологическими факторами. Отношение студентов к преподавателю, его курсу, посещаемость, характер и качество задаваемых вопросов формируют «образ» студента в сознании преподавателя.

Субъективность преподавателя в оценке знания накладывается на субъективность восприятия этой оценки студентом. Поэтому для достижения объективности важно психологическое обоснование оценки знаний. Преподаватель во многих случаях должен объяснить, почему выставляется та или иная отметка. В случаях убедительной аргументации отметка воспринимается студентом как объективная оценка его знаний.

Принцип нарастания трудности позволяет определить уровень знаний и умений по контролируемой дисциплине, а обязательное ограничение времени тестирования – выявить наличие навыков и умений. Трудность задания как субъективное понятие определяется эмпирически, по величине доли неправильных ответов. Этим трудность отличается от объективного показателя – сложности, под которой понимают совокупность числа понятий, вошедших в задание, числа логических связей между ними и числа операций, необходимых для выполнения задания.

Среди преимуществ педагогических тестов перед традиционными методами контроля в вузе можно выделить следующие:

- во-первых, они позволяют повысить объективность контроля, исключить влияние на оценку побочных факторов, таких как личность преподавателя и самого обучающегося, их взаимоотношения и т. п.;
- во-вторых, оценка получаемая с помощью теста, более дифференцирована. В отличие от традиционных методов контроля, где используется 4-балльная шкала, результаты тестирования благодаря особой организации могут быть представлены в более дифференцированном виде, содержащем множество градаций оценки, благодаря стандартизированной форме оценки педагогические тесты позволяют соотнести уровень достижений студентов по предмету в целом и по отдельным существенным его элементам с аналогичными показателями в группе или любой другой выборке испытуемых;
- в-третьих, тестирование обладает более высокой эффективностью, чем традиционные методы контроля. Его можно одновременно проводить как в группе, так и на курсе или факультете. При этом обработка результатов тестирования с использованием специальных “ключей” для теста производится намного быстрее, чем, например, проверка письменной контрольной работы;

□□в-четвертых, показатели ПТ ориентированы на измерение усвоения ключевых понятий, тем, элементов учебной программы, а не конкретной совокупности знаний, как это имеет место при традиционной оценке. Применяя батарею ПТ, можно простроить профиль овладения студентами всеми элементами учебной программы;

□□в-пятых, ПТ обычно компактны и, как правило, легко поддаются автоматизации.

В заключение можно сказать что безусловно, у тестирования как метода контроля есть и свои ограничения. Легче всего с помощью педагогического теста проверить степень овладения студентами учебным материалом. Проверка глубинного понимания предмета, овладения стилем мышления, свойственным изучаемой дисциплине, в этом случае весьма затруднительна хотя в принципе возможна. Отсутствие непосредственного контакта с обучающимся, с одной стороны, делает контроль более объективным, но, с другой – повышает вероятность влияния на результат других случайных факторов. Таким образом, можно сделать вывод, что наилучший эффект дает сочетание в рамках технологии обучения педагогических тестов с традиционными методами контроля.

Список использованной литературы:

ФУҚАРОЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ - СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

А.Ахадов-
НавДПИ Тарих кафедраси ўқитувчиси

Демократиянинг асл маъноси ҳам бу-халқ ҳокимияти деган маънони англатади. Халқ ҳокимиятига эса сиёсий партиялар орқали эришиш мумкин. Чунки сиёсий партиялар аҳолининг сиёсий фаол бўлишига хизмат қилади. Таъбир жоиз бўлса, ҳокимият билан халқ ўртасида воситачилик қилади. Халқни ҳокимиятга яқинлаштиради. Ва уни бошқаришда фаол иштирок қилишни таъминлайди. Шунинг ўзи ҳам сиёсий партиялар жамоатчилик билан ишлайдиган ташкилот деса ҳам бўлади. Партияларнинг ҳар бир саъй – ҳаракати халқ ичига кириш ва ўз атрофида янада кўпроқ аҳолини жипслаштиришдир. Зеро, уларнинг парламентдаги ўринлари ҳам ана шу жамоатчилик билан қай даражада ишлай олишига боғлиқ[591].

Ҳар бир давлат ўз ривожланиш йўлини унда мавжуд урф-одатлар, қадриятлар, ўз имкониятлари ва халқининг хоҳиш-иродасига таяниб белгилайди. Бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти тан олган ҳақиқат шуки, ҳар қандай афзал деб баҳоланган демократия намунаси бирон-бир халқ ҳаётига таклиф этилиши ёки зўрма-зўраки киритилиши кутилган натижани бермайди. Аксинча, демократик қадриятлар минг йиллардан буён шаклланиб келаётган ўзига хос миллий қадриятлар билан уйғун ҳолда, фуқаролар онги, қарашлари билан мутаносиб равишда ривожланиб боради. Мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятлари, халқимиз менталитети инобатга олинган ҳолда ишлаб чиқилган аниқ стратегия, бутун дунёда «Ўзбек модели», “Харакатлар стратегияси” сифатида тан олинган тараққиёт йўли ўзини тўла оқлаётганлиги ҳар қадамда кўзга ташланмоқда. Ўзбекистонда сиёсий партиялар ташкил топиши, жамиятда ўз ўрнига эга бўлиши ва тўлақонли фаолият юритиши учун ҳуқуқий асослар мавжуд. Ўз навбатида, сиёсий партия электоратнинг хоҳиш-иродасига мос тушадиган, ҳамма учун тушунарли ва оммабоп бўлган партия ғоясининг ўзига хос моделини яратиши лозим[592].

Ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланишида сайлов тизими муҳим аҳамиятга эга воқелик ҳисобланади. Сайлов ўтказиш, унинг асосий мақсади бўлмиш давлат ҳокимиятининг вакиллик органини

[591] Жумаев О. Сиёсий партияларнинг сайлов жараёнидаги этикаси. ТДЮИ. –Т.: 2004. – Б.3.

[592] Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-жилд.-Т: Ўзбекистон, 2008. -368 б.

ташкил этиш шу халқ иродасига мутаносиб шаклланса ва фаолият юритса, кўзланган мақсадга эришиш янада осон кечади. Сайловлардаги илғор ғоя ва қарашлар кураши натижасида жамият ҳаётида барқарорлик ва тараққиётга эришилади. Бундай жараёнда мамлакатимизнинг сайлов қонунчилигини такомиллаштириш, сайловни кўппартиявийлик асосида, шунингдек, жамиятдаги барча сиёсий кучлар, ижтимоий табақаларнинг кенг иштирокида, ҳақиқий демократик тарзда ўтишига эришиш долзарб масала ҳисобланади. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишда аҳоли турли қатламларининг мақсад-муддаолари ва манфаатларини ифодаловчи жамоат ташкилоти – сиёсий партиялар муҳим ўрин тутади. Инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириши ҳамда уни амалга оширишида давлат ва фуқаро ўртасидаги восита вазифасини сиёсий партиялар бажаради. Бу жараён фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шарти бўлган нодавлат ва жамоат ташкилотларининг жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтириш, ёки бошқача айтганда, «Кучли давлатдан кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасида сиёсий партияларнинг ролини ошириш жараёнига катта аҳамият берилиб, уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотларга алоқадорлик даражаси ва масъулияти юксалиб бормоқда. Мустақиллик йилларида қабул қилинган, халқаро андозаларга жавоб берадиган ҳуқуқий асослар сиёсий партияларнинг кенг кўламда ижтимоий-сиёсий фаолият юритишини таъминлайдиган мустаҳкам қонунчилик базасини яратиб, уларнинг жамиятимиздаги ўрни, нуфузи ва мавқеини, ваколатларини янада кенгайтириш ва фаолияти самарасини ошириш борасида янги имкониятлар очиб берди. Ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқлари ўртасида ўзаро мутаносиблик ва мувозанатни сақлаш бўйича самарали тизим йўлга қўйилди. Унинг асосий ижрочиси сифатида сиёсий партиялар намоён бўладилар. Давлат ҳокимиятининг вакиллик органларига ўтказиладиган сайлов мамлакатимиз сиёсий партиялари учун, аввало, синов вазифасини ўтайди, яъни халқ ишончини қанчалик оқлаганликларини амалда кўришга муваффақ бўладилар. Шу билан бирга, ўз электорати манфаатларини ифода этиш учун қонун ижодкорлиги жараёнида депутатлари фаолияти орқали иштирок этиш имконига эга бўладилар. Зеро, сайловчиларнинг қайси сиёсий кучни ёқлаб ёки қўллаб-қувватлаб овоз беришлари натижасида шакллантириладиган парламент олдида янги вазифалар, мамлакат ривожига дахлдор масалаларни ҳал этиш масъулияти турибди.

Мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш, халқ ҳокимиятчилигини таъминлашга қаратилган улкан ютуқлар қўлга киритилди. Хусусан, фаол демократик янгиланиш ва мамлакатни модернизация қилиш даврида респуб- ликамизнинг сиёсий тизимини янгилашга оид жараёнлар янги босқичга кўтарилди. Сиёсий партиялар аҳолининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва фаоллигини ошириш, уларнинг давлат сиёсатини ташкил этиш ва бошқаришдаги иштирокини таъминлаш орқали давлат ва жамият ўртасида ўзига хос кўприк вазифасини ўтайди.

KURASH SPORT TURI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI 11 YOSHLI BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARI

Jumayev Sohib Botirovich –
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti

Yurtimizda o’smirlar sport maktablari, jumladan olimpiya zaxiralar kolejlari, sport klublar, va sport tayyorgarlik markazlari, maktablarda faolyat yurituvchi jismoniy tarbiya va sport sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bo’yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. Shularni inobatga olgan holda yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni yangi ilmiy-amaliy isbotlangan vositalar yordamida shakilantirish hamda takomilashtirish lozim. Prezidentimiz yaratib bergan imkonyatlar va shart sharoitlardan foydalanib ta’lim sifatini oshirish, jismoniy

tarbiya va sportga bo'lgan talabni yanada targ'ib etib, yoshlarimizni jismonan baquvvat, aqlan yetuk qilib tarbiyalash eng asosiy maqsadlarimizdan biri desak hato bo'lmaydi. Kurash sport turi bilan shug'ullanib kelayotgan yosh sportchilarning jismoniy tayyorgalik darajalari va tog'ri joriy etilgan vazifalar yuksak natijlarni qo'lga kiritishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Yurtimizda sportga ixtisoslashtirilgan bolalar va o‘smirla sport maktablarida sportning kurash turi bilan shug‘ullanib kelayotgan 11 yoshli kurashchilarning mashg‘ulotlar davomida jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlarining o‘sish darajalarini aniqlash, ulardagi kamchiliklarni bartaraf etish chora tadbirlarini ishlab chiqish ushbu tadqiqot ishining asosiy vazifasidir.

So‘nngi paytlarda kurash sport turi bo‘yicha ko‘plab yuqori malakali murabbiylarning yosh sportchilar bilan olib borayotgan mashg‘ulot jarayonlari yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etib mamalakatimizni yanada yuksaltirishga qaratilgan bo‘lsa ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borayotgan olimlarimiz ham ushbu sport turi boyicha o‘z izlanishlari bilan yoshlarning mashg‘ulot jarayonlarida ularga berilayotgan jismoniy yuklamalarning to‘g‘ri taqsimlanganligi va yosh sportchilardagi kamchiliklarni aniqlab ularni bartaraf etishga yordamlashmoqda. Yosh sport bilan shug1ullanuvchilarni jismoniy tayyorgarlik darajalarining shakillanib borish ko‘rsatkichlari bir qator belgilangan nazorat sinov mashg‘uloti orqali aniqlanadi.

Olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishimiz bolalarning mashg‘ulot jarayonlarida umum jismoniy tayyorgarlik darajalarining dinamikasini aniqlashni ko‘zda tutadi. Sportning kurash turi bo‘yicha shug‘ullanayotgan 11 yoshli o‘g‘il qizlarning mashg‘ulotlar davomida jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari dinamikasi qanday darajada yahshilanib kelayotganligini aniqlash uchun o‘tkazilgan tadqiqot ishimizda dastlabki nazorat sinov mashqi 60 m masofaga yugurish orqali amalga oshirildi. O‘tkazilgan nazorat sinov amaliyotida 11 yoshi kurashchi sportchilarning ko‘rsatgan natijalari quyidagicha :

O‘tkazilgan test sinovi natijalari shuni ko‘rsatdiki, 11 yoshli sinaluvchilarning 60 m masofaga yugurish mashqida tezkorlik jismoniy sifat ko‘rsatkichlari aniqlandi. Bunda shug‘ullanuvchi yoshlarni tajriba va nazorat guruhlariga ajratib olindi. ularning natijalari qabul qilingan standarlari asosida baholanadi.

11 yoshli o‘g‘il va qizlarning tezkorlik jismoniy sifat ko‘rsatkichlari olingan natijalari nazorat guruhida tajriba boshi va ohirida yaxshilanish kuzatilgan bo‘lsada qoniqarsiz ko‘rsatkichga ega bo‘lishdi. Tajriba guruhi esa tajribamiz ohiriga kelib ko‘rsatkichlar baholash mezoniga asosan qoniqarli bo‘ldi. Tajriba va nazorat guruhlarida tajriba so‘ngiga kelib erishgan natijalari orasidagi farq 1.1 (qizlarda 0.6)soniyani tashkil etdi.

Keyingi jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari chidamkorlik jismoniy sifatini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib 1000 m ga yugurish nazorat sinovi orqali amalga oshirildi. Bunda 11 yoshli stol kurashchilarining ko‘rsatgan natijalari qatnashchilarning tajriba nazorat guruhlariga nazar solsak, tajriba guruhi qatnashchilari nazorat guruhiga nisbatan yuqori natija qayd etishganlarini guvohi bo‘lamiz. Nazorat guruhida tajriba so‘ngida ham ko‘rsatkichlar qoniqarsiz qoldi. Zero tajriba boshidagi ko‘rsatkichdan ko‘ra yaxshilangan bo‘lsada. Tajriba guruhida esa natijalarda anchayin o‘sish kuzatildi. Nazorat guruhiga nisbatan tajriba ohirida ko‘rsatkichlar 0.42(qizlarda 0.15) daqiqaga ijobiy bo‘lganini ko‘rishimiz mumkin.

O‘tkazilgan 4x10 mokkisimon yugurish nazorat sinovi ham tezkorlik jismoniy sifatni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, 11 yoshli kurashchilarining bellashuvlar mobaynida tez va aniq harakat qilish imkoniyatini oshirishga hizmat qiladi. Olingan ilmiy pedagogic tajriba natijalar asosida tajriba guruhi ishtirokchi sportchilari tajribadan keyin qoniqarli baholanganini, nazorat guruhi qatnashchi sportchilar esa qoniqarsiz natija ko‘rsatganliklarini ko‘rishimiz mumkin. Tajribadan keyin ular o‘rtasidagi farq 0.6 soniyani.(qizlarda esa 0.5) tashkil etdi.

Kuch jismoniy sifat ko‘rsatkichlarining rivojlanish darajalari dinamikasi berilgan ushbu nazorat sinovlarida quyidagi ko‘rsatkichlar qaytd etildi. Barcha olingan natijalar davlat ta'lim standartlari asosida tashkil etilgan bo‘lib 11 yoshli shug‘ullanuvchilar orasida baland turnikda tortilish(qizlarda 90* ostida tortilish) nazorat sinovida o‘g‘il bolalarning tajriba va nazorat guruhi qatnashchilari tajriba boshida qoniqarsiz va deyarli bir xil natija ko‘rsatishdi. Tajriba yakunida

esa tajriba gurining natijalari anchagina yaxshilanganini ko‘rishimiz mumkin. Tajribadan oldin farq 0.2 marta(qizlarda 0.1), tajriba so‘ngida esa 1.2 marta(qizlarda 0.8)ga o‘zgardi.

11 yoshli kurash bilan shug‘ullanuvchilarining tezkor-kuch jismoniy sifat ko‘rsatkichlarini aniqlashga qaratilgan navbatdagi test sinovi turgan joydan uzunlikka sakrash orqali aniqlandi. Bajarilgan bu nazorat sinovi natijalariga ko‘ra yosh kurashchilarning Tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq tajriba so‘ngiga kelib 0.15metrni(qizlarda 0.22) tashkil etdi. Bunda tajriba guruhi ijobiy natijaga erishganini ko‘rishimiz mumkin.

Egiluvchanlik - bu kurashchining katta amplitudada harakatlarini amalga

oshirish qobiliyatidir. Egiluvchanlik bo‘g‘imlardagi harakatchanlik bilan aniqlanadi. U o‘z navbatida, bir qator omillarga bog‘liq: bo‘g‘im sumkalarining tuzilishi paylar, mushaklar cho'ziluvchanligi va ularning cho‘zilish qobiliyatlarini, Bir nechta egiluvchanlik turlari mavjud. (N.A.Tasatanov, 2017 178-b).

Navbatdagi ilmiy nazorat sinovimiz oldinga egilish sinovidir. Oldinga egilish nazorat sinovida 11 yoshli kurashchi bolalarning egiluvchanlik jismoniy sifat ko‘rsatkichlarining rivojlaganlik darajalari aniqlanadi. Olingan natijalatga ko‘ra shug‘ullanuvchi bolalarning Tajriba guruhi nazorat guruhiga qaraganda birmuncha yaxshi natija qatd etdilar. Natijalarga ko1ra tajriba va nazorat guruhlari tajriba so‘ngida natijalari o‘rtasida 2.1 sm(qizlarda 2.6)farqni ko‘rishimiz mumkin.

11 yoshli kurash bilan shug‘ullanuvchi yoshlarning mashg‘ulotlar davomida umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi dinamikasini aniqlash uchun qabul qilingan me`yoriy test sinovlaridan foydalanildi. O‘tkazilgan ushbu tadqiqot ishida 11 yoshli kurash bilan shug‘ullanuvchi bolalarning yuqori natijalatni qayd etishlari uchun mashg‘ulotlar muobaynida ulardagi jismoniy yuklamalarning qay darajada to‘g‘ri berilgani va bolalarning funksional holati, jismoniy ta’sirlarga organizm tomonidan berilgan javob reaksiyalarini aniqlash, ulardagi xato va kamchiliklarni aniqlab to‘g‘ri yondashuv bilan ularni bartaraf etish uchun kerakli chora tadbirlari tashkil etildi. Aniqlangan natijalar asosida 11 yoshli kurashchi bolalarning umumiy jismoniy ko‘rsatkichlari qayday darajada ekanligi ko‘rib chiqildi.

Kurash sporti bilan shug‘ullanuvchi 11 yoshli bolalarda olib borilgan nazorat sinovlari davomida tajriba guruhi natijalari nazorat guruhiga qaraganda tajriba so‘ngida yuqori ekanini ko‘rishimiz mumkin. Bu shuni anglatadiki, sportchilarga alohida et`tabor va sharoit yaratilsa, mashg‘ulotlat tizimli va to‘g‘ri tashkil etilsa natija yuqori bo‘lishini ko‘ramiz.

O‘tkazilgan tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni hal etilishi kurash bilan shug‘ullanuvchi 11 yoshli kurashchilarnda ko‘rsatkichlarni yaxshilash va kelajakda yuqori ko‘rsatkichlarni qayt etishlari uchun shug‘ullanuvchi yoshlarga yetarli sharoit va tartibga solingan mashg‘ulot tizimini joriy etishga undaydi. Mashg‘ulot davrini qnchalik izchil va foydali tashkil etilishi kelajakdagi natijalarni samarali bo‘lishini ta`minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi PQ-3031-sonli «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentabrdagi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi (yangi tahriri) qonuni. B. 29.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 5 noyabrdagi “Sport ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo‘yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5279 sonli qarori.
4. Kerimov F.A. Sport sohasida ilmiy tadqiqotlar. Toshkent. Zar qalam, 2004. 334 b.
5. Salomov R. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Toshkent 2014. 51-b
6. Tastanov N.A. –Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati.T.:2017y.
7. Taymurodov A.R. - Kurash. Monografiya 2007y.78-B.
8. Yusupov K.T. – Milliy kurash qoidalari. Monografiya. Toshken 1992y.

ИСЛАМСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Хатамова Гавхар Киямовна
Узбекистан. Нав.ГПИ.

В середине двадцатого столетия начали проводиться компании по пропаганде идеи конкретно исламской модели экономической мысли и поведения. К концу 1970х годов «исламская экономика» была добавлена в качестве научной дисциплины в нескольких институтах, как мусульманского мира, так и Запада. Основные характеристики исламской экономики часто определяются как :

1. «Поведенческие нормы и моральные принципы», берущие своё начало в Коране и Сунне.
2. Сбор заката и других исламских налогов.
3. Запрет процента (риба), начисляемого на ссуды.

Сторонники исламской экономики обычно характеризуют её ни как социалистическую, ни как капиталистическую, а как «третий путь», который не имеет ничего общего с двумя другими системами. Среди заявлений, сделанных относительно исламской экономической системы исламскими активистами, можно выделить заявление о том, что будет сокращён разрыв между богатыми и бедными и улучшено благосостояние с помощью препятствования богатства, налогообложения богатства, наложение на кредиторов рисков посредством распределения прибыли и убытков и венчурного капитала, препятствования накоплению продуктов с целью спекуляции и других греховных действий, таких как незаконная конфискация земли.

Тем не менее, классические мусульманские учёные сделали ценный вклад в развитие исламских учений о производстве, потреблении, доходе, богатстве, бедности, налогообложении, владении землёй и т. п. Среди них Абу Юсуф, Аль-Маварди , Ибн Хазм, Аль-Сарахси , Аль-Туси , Аль-Газали, Аль-Димашки, Ибн Рашид, Ибн аль-Ухува, Аль-Шатиби, Ибн Халдун, Аль-Макризи , Аль-Даввани и Ша Валиюлла .

Наверное, самым известным исламским учёным, который писал об экономике, был Ибн Халдун, которого называли «отцом современной экономики». Во введении своей работы История мира (Китаб аль-ибар) Ибн Халдун писал о том, что сейчас называют экономическая и политическая теория, или Мукаддима. Он обсуждал то, что он называл асабия (asabiyya) (социальная сплочённость), которую он рассматривал как причину расцвета одних цивилизаций и упадка других. Ибн Халдун предполагал, что многие общественные факторы цикличны, хотя они могут резко изменить траекторию развития, что нарушит систему.

Его идея о выгодах разделения труда также связана с асабия, чем крепче социальная сплочённость, тем более сложная система разделения труда может быть создана и тем более высокие темпы роста достигнуты. Он отмечал, что рост и развитие положительно стимулируют спрос и предложение, и что силы спроса и предложения определяют уровень цен на рынке. Он также отмечал, что на развитие влияют макроэкономические факторы, такие как рост населения, развитие человеческих ресурсов и технологические достижения. На самом деле, Ибн Халдун считал рост населения прямой функцией богатства.

Согласно (Тимуру Курану), не только учения «до середины двадцатого века» можно отнести к исламской экономике, которая «воспринималась как согласованная или самостоятельная доктрина». Но примерно в . "начались кампании с целью выявления исламской модели экономической мысли и поведения. Известный мусульманский националист и автор 20 века Мухаммед Икбал, например, не обращался к религии в своих работ об экономике.

Исламские учёные, которые считали ислам комплексной системой жизни во всех её аспектах, а не духовным предписанием, считали, что можно сделать логический вывод о том, что Ислам определял экономическую жизнь, уникальную и высшую по сравнению с

неисламскими системами. Согласно Энциклопедии ислама и мусульманского мира, «Исламская экономика» «возникла» в 1940х годах. Более консервативные салафи проявили меньший интерес к социально-экономическим вопросам, заявляя, что "пророк и его последователи не изучали законы экономики, не искали закономерности, не стремились понять природу торговли, производства и потребления.

Наряду с этими достижениями, некоторые исламские экономисты отмечают ряд проблем в научной дисциплине: сдвиг интереса от исламской экономики к исламской финансовой деятельности, который произошёл в 1980-х годах, сокращение университетских курсов, литературу, которая «либо в сканированном виде, либо плохого качества», недостаток интеллектуальной свободы, «зацикленность» на беспроцентной банковской деятельности и закате без каких-либо подкреплённых данными исследований, которые подтверждают, что процент создаёт экономические проблемы, или что закат решает их. Ряд экономистов сокрушались, что, в то время, как исламская финансовая деятельность является подсистемой исламской экономики, экономические учения и исследования «сдвинулись» в сторону банковской деятельности. Финансирование исследований предоставлялось для изучения исламской финансовой деятельности, несмотря на отсутствие «научных знаний для подкрепления» заявлений, сделанных в отношении исламских финансов. Количество зачисленных студентов сократилось, существует недостаток исламских экономистов второго и третьего поколения, некоторые институты «потеряли реальное направление своей деятельности, а некоторые были закрыты», интерес экономистов к «великой идее» создания альтернативы капитализму и социализму «был направлен» на потребности «отрасли» исламских финансов.

Согласно экономисту Расем Кайеду, несмотря на то, что ряд университетов и институтов предлагают курсы по исламской экономике и финансам", на самом деле, большинство курсов, предлагаемых этими институтами, охватывают, скорее, исламские финансы, а не исламскую экономику." Проанализировав курсы по исламской экономике и финансам, предлагаемые в 2008 году 14 университетами в мусульманских странах, Кайед обнаружил 551 курс по традиционной экономике и финансам, и лишь 12 курсов по исламской экономике и финансам (что составило 2 % от общего количества курсов). Согласно Кайеду, такая «ужасающая и недопустимая … халатность» ухудшалась программой курсов, в рамках которых не проводилось обсуждение «вопросов» дисциплины и не представлялась «надлежащая позиция относительно … будущего развития финансовой отрасли», скорее, это была попытка «представить в сокращённом виде как можно больше абстрактной информации».

Другой экономист (Мухаммед Акрам Хан) сокрушался, что «реальная проблема заключается в том, что, несмотря на усилия, направленные на развитие отдельной дисциплины исламской экономики, ничего особо не было создано, что можно назвать `экономикой`. Большая часть исламской экономики представляет собой теологию экономических вопросов.» Другой экономист (М. Н. Сиддики) отмечает, что исламская экономика преподаётся «традиционными экономистами с точки зрения исламской концепции».

METHODS OF TEACHING ENGLISH

Ismailova Guzal Fayzullayevna-
Navoi State Pedagogical Institute

Abstract: This article is considered the difficulties of teaching English language in Modern English. I will try to point out differences teaching methods. The primary aim of this article is to express accurate descriptions of the Community Language Learning and Total Physical Response.

Key words: Comparative Teaching Methodologies Grammar Translation Method Direct Method Audio-Lingual Method Silent Way Total Physical Response (TPR) Community Language

Learning (CLL) Suggestopedia (Suggestology) Communicative Approach Natural Approach Emotional-semantic method Theoretical aspect of effective methods of teaching.

Introduction. Teaching came into its own as a profession in the last century. Central to this process was the emergence of the concept of methods of language teaching. The method concept in language teaching-the notion of a systematic set of teaching practices based on a particular theory of language and language learning-is a powerful one, and the quest for better methods preoccupied teachers and applied linguists throughout the 20th century. Howatt (1984) documents the history of changes in language teaching throughout history, up through the Direct Method in the 20th century. One of the most lasting legacies of the Direct Method has been the notion of method itself. in language teaching has been characterized in a variety of ways. A more or less classical formulation suggests that methodology links theory and practice. Within methodology a distinction is often made between methods and approaches, in which methods are held to be fixed teaching systems with prescribed techniques and practices, and approaches are language teaching philosophies that can be interpreted and applied in a variety of different ways in the classroom. This distinction is probably best seen as a continuum ranging from highly prescribed methods to loosely described approaches. years the imperative need of using a foreign language appears in all areas of a science, manufacture and culture.present practice of teaching foreign languages there are some typical problems forcing the teacher to address to experience of the colleagues, to innovative ideas, to a science.these problems, difficulties and lacks of a traditional technique of teaching there are the following basic problems: ·Low authority of a subject because of shortages of a present technique of teaching. ·Low intensity of pupils speech activity. ·Superficiality in forming of base skills and haste of transition from reproductive to productive kinds of work. ·Absence of good practical recommendations on elimination and the prevention of gaps in pupils knowledge and skills. ·Weakness of existing system of appreciation of pupils work. ·Spontaneity of a choice and application of evident support, their low didactic efficiency.of methods of teaching have shown, that all named problems will effectively solved, if we apply elaborations of various innovators for amplification of a traditional technique of teaching that can increase essentially quality of teaching foreign (in particular English) language. of the existing approach to teaching foreign language in the high school, which is focused only on communicative purposes to the detriment of such kinds of language activity as reading and the writing, that has led to the low level of knowing a foreign language of graduates of secondary school.and openness of the problem of effective teaching foreign languages have caused its topicality, and consequently the choice of a theme for the given research work.also has determined the aim of work: to distinguish the most rational techniques of teaching a foreign language which can be used in school.subject of this course paper is variety of methods and ways and their effectiveness of using in teaching a foreign language.object of research is the process of teaching and pupils who are the subjects of this teaching process.this work it is necessary to solve the following primary objectives: 1.Theoretically to comprehend and approve in practice available approaches to teaching a foreign language in high school. 2.To analyze the basic contents of a teaching material and principles of its organization in a rate of foreign language .To compare suggested approaches and to choose the most comprehensible.from this, the hypothesis of the given research can be formulated as follows: 1.Teaching a foreign language should be complex (parallel) with an insignificant oral advancing; 2.Teaching should be directed on formation of steady interest to a subject.the work the following methods of research were applied: 1.The analysis of the scientific literature on a theme of the research work; 2.The analysis of programs and textbooks on the English language of various authors and for various types of schools both domestic, and foreign; .The analysis of experimental training on the basis of experience of the teachers using innovative techniques, results of supervision.and investigation: Tobol secondary school.value of this research work is in its results, having received which it will be possible to organize effectively teaching process, using in practice methods and ways of teaching which were offered in this work.value of the work is in given methodical recommendations and great number

of tasks and exercises which can be applied by teachers of any subjects in primary and secondary schools.bibliography contains the most known and important researches for the given work of teachers-innovators and scientists: psychologists, didactists, methodologists.appendix included some exercises that for any reasons has not come in the basic part of course work. teaching english grammar 1. Comparative Teaching Methodologies the present time when there are radical changes in teaching, when radically revised the content and teaching methods appropriate it is high time to revisit the history of the methods of teaching foreign languages and the main trends of its development.no one doubts that the method of language teaching is a science. The very first definition of methodology was given by E.M. Ryt in 1930, who wrote that the methodology of teaching foreign languages is a practical application of comparative linguistics. A similar position had A.V. Scherba.emergence of views on the methodology as applied linguistics, was due to the fact that the method 30-s not enough to identify the specificity of a foreign language as a subject, and there was no developed system of research methods, without which there can be no true science.direction in determining the methodology as a science, connected with the name B.V. Belyaev, who believed that the technique is nothing like applied psychology. However, a number of problems methods, in particular, the selection of material, especially the use of techniques and ways of working, depending on the audience, cannot be resolved based only on psychology. Therefore, this definition of techniques did not spread.the late 30-s - early 40-ies starts take shape, one more line - definition of methodology as pedagogical science. Do pedagogy and methodology, there is one object of study - the processes of learning, education, goals and objectives of training, education and maintenance items. Uniform and research methods are, therefore, the determination method as a science teacher was a step forward to its registration as an independent science.direction in determining the methodology as a science began in the late 40-s. The method is recognized by science, which has its own laws and its methods. The most complete definition of the method reads: Methods of teaching is the science, exploring the aims and content, pattern, means, methods, techniques and training systems, as well as studying the processes of teaching and training material on a foreign language [1; 52].the beginning of XX-th century there was also another problem. That was the problem of method. It was quite natural, since after the October Revolution of 1917 new school demanded the application of new techniques. At that time, advocated direct (natural) method. It was believed that this method was based on a correct principle - associating foreign words with the objects themselves. This was the method of natural (associative) learning a foreign language, which was the most economical, fastest-reaching goal.is this being promoted direct method, when the West is having the idea of mixed method? This was due to several reasons. First, in the royal schools dominated the grammar-translation and textual-translation methods based on cramming, from which it was necessary to be free. Direct same method against them was more progressive, as proceeded from the living language of speech training, as the primary means of language functioning., only direct method of instruction intended to communicate., education was not familiar with the proposals of other methods that have arisen in the West after the World War I, because this war, and then the civil, broke all contact.addition, for many practitioners and the teachers direct method was something new, attractive everyone sincerely believed in its effectiveness.should also mention that advocated the direct method differed from the orthodox method of direct Western-style, as it demanded the comparison with the native language, though not at the initial stage, which is incompatible with the direct method. There were also characterized the recommendations as follows: What the study of foreign language should not be neglected the study of grammar, of course, its main features that you can for ease of understanding point to similarities with the grammar of their native language, and their difference, that a more lasting learning enter grammar exercises [2; 152]. It was also recommended to enter into a direct method elements of comparative linguistics.of the above recommendations do not correspond completely to the ideas of direct method.these facts suggest that gradually formed a Russian version of the direct method, which is then in the methodological benefits of the second half of the 20-ies acquired its final shape.to the direct method changes are closely linked with progressive ideas of Russian pedagogy.formed a comparative method for teaching foreign

languages, which got its name because learning a foreign language, is expected on the basis of its comparison with the native language. The founder of this method is Scherba.by combining the direct and comparative methods in the light appeared mixed method.

Depending on what principles it is dominated, it may be closer or to direct or to the comparative method.time, not only the goal of learning a foreign language changed, and claims to ownership of them. Methods of teaching foreign languages were in crisis.always requires radical change. Thus, in low productive ideas were made the transition to communicative teaching. The crisis revived the active and methodical search, which contributed to the development of modern teaching concepts of foreign language teaching: Communicative (I.L. Beem, E. I. Passov [19, 20, 21, 22; 35]), intensive (G.A. Kitaygorodskaya [15, 35]), activity (Ilyasov) and others. Currently, the crucial role played by communicative-oriented techniques, which are based on communication and creativity of students.of teaching foreign languages should be developed further, as stagnation is fatal for any science.of modern teaching methods is important, since there are new techniques emerging based on them and would like to see in them did not have the disadvantages and shortcomings inherent in modern methods.characteristics are also important to choose work as a teacher. With such a variety is very difficult to make a choice without knowing the characteristics and specificity of methods.the present stage of development of foreign language teaching in the selection method of teaching should proceed from the characteristics of the collective in which it is used, you must take into account the personal characteristics of trainees, their age, interests and level of preparation, the period within which will be trained, as well as technical equipment of the school. Teaching English as a Foreign Language is a science, and like all sciences, it has a set of underlying principles upon which it is based. However, unlike the better-known sciences such as biology, chemistry and physics, TEFL is not quantifiable to the point of being either objective or equation based in its approach. Therefore, TEFL, like psychology and sociology, must rely on subjectivity in order to formulate its principles. These principles, in turn, define the relationships that exist between either the teacher and the student or the student and other students. order to teach English effectively, an EFL teacher must subscribe to one (or more) of the current approaches to teaching English as a foreign language and incorporate its language-learning strategies and techniques into each of his or her lessons. follows are descriptions of nine of the principle approaches to teaching English as a foreign (second) language. Without doubt, the reader will have experienced one or more of these approaches in his or her own classroom learning history. Though there is no one correct approach, most teachers usually find themselves more comfortable using one or the other of the approaches listed and described. Though there is nothing overtly wrong with this, it must be remembered that students differ greatly, not just in age but also in mentality, thus they may respond differently to any given approach to language teaching. Because of different learning styles, the effective teacher must be prepared to adapt his or her teaching to the needs and preferences of each class. Our advice is to 'find yourself' with respect to the approaches listed below.

That said, don't be afraid to experiment with and/or adapt your style of teaching. In the end, you may discover that the best approach is eclectic in nature and includes bits of this and bits of that.as to give some depth of understanding as to the evolution of ideas that has marked the emergence of newer and different approaches to language teaching, we have tried to place the following list of methodological approaches in chronological order. .1 Grammar Translation Method and Ancient Greek are known as "dead languages", based on the fact that people no longer speak them for the purpose of interactive communication. Yet they are still acknowledged as important languages to learn (especially Latin) for the purpose of gaining access to classical literature, and up until fairly recently, for the kinds of grammar training that led to the "mental dexterity" considered so important in any higher education study stream.has been studied for centuries, with the prime objectives of learning how to read classical Latin texts, understanding the fundamentals of grammar and translation, and gaining insights into some important foreign influences Latin has had on the development of other European languages. The method used to teach it overwhelmingly bore those objectives in mind, and came to be known (appropriately!) as

the Classical Method. It is now more commonly known in Foreign Language Teaching circles as the Grammar Translation Method.is hard to decide which is more surprising - the fact that this method has survived right up until today (alongside a host of more modern and more "enlightened" methods), or the fact that what was essentially a method developed for the study of "dead" languages involving little or no spoken communication or listening comprehension is still used for the study of languages that are very much "alive" and require competence not only in terms of reading, writing and structure, but also speaking, listening and interactive communication. How has such an archaic method, "remembered with distaste by thousands of school learners" (Richards and Rodgers, 1986:4) persevered.is worth looking at the objectives, features and typical techniques commonly associated with the Grammar Translation Method, in order to both understand how it works and why it has shown such tenacity as an "acceptable" language teaching philosophy in many countries and institutions around the world. 1.2Direct Method the end of the late 1800s, a revolution in language teaching philosophy took place that is seen by many as the "dawn" of modern foreign language teaching. Teachers, frustrated by the limits of the Grammar Translation Method in terms of its inability to create "communicative" competence in students, began to experiment with new ways of teaching language.

Basically, teachers began attempting to teach foreign languages in a way that was more similar to first language acquisition. It incorporated techniques designed to address all the areas that the Grammar Translation did not - namely oral communication, more spontaneous use of the language, and developing the ability to "think" in the target language. Perhaps in an almost reflexive action, the method also moved as far away as possible from various techniques typical of the Grammar Translation Method - for instance using L1 as the language of instruction, memorizing grammatical rules and lots of translation between L1 and the target language.appearance of the "Direct Method" thus coincided with a new school of thinking that dictated that all foreign language teaching should occur in the target language only, with no translation and an emphasis on linking meaning to the language being learned. The method became very popular during the first quarter of the 20th century, especially in private language schools in Europe where highly motivated students could study new languages and not need to travel far in order to try them out and apply them communicatively. One of the most famous advocates of the Direct Method was the American Charles Berlitz, whose schools and "Berlitz Method" are now world-renowned., the Direct Method was not without its problems. As Brown (1994:56) points out, "(it) did not take well in public education where the constraints of budget, classroom size, time, and teacher background made such a method difficult to use." By the late 1920s, the method was starting to go into decline and there was even a return to the Grammar Translation Method, which guaranteed more in the way of "scholastic" language learning orientated around reading and grammar skills. But the Direct Method continues to enjoy a popular following in private language school circles, and it was one of the foundations upon which the well-known "Audio-lingual Method" expanded from starting half way through the 20th century. 1.3Audio-Lingual Method next "revolution" in terms of language teaching methodology coincided with World War II, when America became aware that it needed people to learn foreign languages very quickly as part of its overall military operations. The "Army Method" was suddenly developed to build communicative competence in translators through very intensive language courses focusing on aural/oral skills. This in combination with some new ideas about language learning coming from the disciplines of descriptive linguistics and behavioral psychology went on to become what is known as the Audio-lingual Method (ALM).new method incorporated many of the features typical of the earlier Direct Method, but the disciplines mentioned above added the concepts of teaching "linguistic patterns" in combination with "habit-forming". This method was one of the first to have its roots "firmly grounded in linguistic and psychological theory" (Brown 1994:57), which apparently added to its credibility and probably had some influence in the popularity it enjoyed over a long period of time. It also had a major influence on the language teaching methods that were to follow, and can still be seen in major or minor manifestations of language teaching methodology even to this day.factor that accounted for the method's popularity was the "quick success" it achieved in leading learners

towards communicative competence. Through extensive mimicry, memorization and "over-learning" of language patterns and forms, students and teachers were often able to see immediate results. This was both its strength and its failure in the long run, as critics began to point out that the method did not deliver in terms of producing long-term communicative ability.study of linguistics itself was to change, and the area of second language learning became a discipline in its own right. Cognitive psychologists developed new views on learning in general, arguing that mimicry and rote learning could not account for the fact that language learning involved affective and interpersonal factors, that learners were able to produce language forms and patterns that they had never heard before.

The idea that thinking processes themselves led to the discovery of independent language "rule formation" (rather than "habit formation") and that affective factors influenced their application paved the way toward the new methods that were to follow the Audiolingual Method. .4 Silent Way addition to "affective" theories relative to language learning, another challenge to the Audio-lingual Method was under way already in the sixties in the form of the "Cognitive Code" and an educational trend known as "Discovery Learning." These concepts most directly challenged the idea that language learning was all about mimicry and good "habit-formation." An emphasis on human cognition in language learning addressed issues such as learners being more responsible for their own learning - formulating independent hypotheses about the "rules" of the target language and testing those hypotheses by applying them and realizing errors. When students create their own sets of meaningful language rules and concepts and then test them out, they are clearly learning through a discovery/exploratory method that is very different from rote-learning. This appears to have much more in common with the way people learn their native language from a very early age, and can account for the way children come out with new language forms and combinations that they have never heard before. The underlying principles here are that learners become increasingly autonomous in, active with and responsible for the learning process in which they are engaged.Gattegno founded "The Silent Way" as a method for language learning in the early 70s, sharing many of the same essential principles as the cognitive code and making good use of the theories underlying Discovery Learning. Some of his basic theories were that "teaching should be subordinated to learning" and "the teacher works with the student; the student works on the language". The most prominent characteristic of the method was that the teacher typically stayed "silent" most of the time, as part of his/her role as facilitator and stimulator, and thus the method's popular name.

Language learning is usually seen as a problem solving activity to be engaged in by the students both independently and as a group, and the teacher needs to stay "out of the way" in the process as much as possible.Silent Way is also well-known for its common use of small colored rods of varying length (Cuisinere rods) and color-coded word charts depicting pronunciation values, vocabulary and grammatical paradigms. It is a unique method and the first of its kind to really concentrate on cognitive principles in language learning. .5 Total Physical Response (TPR) in the late 1800s, a French teacher of Latin by the name of Francois Gouin was hard at work devising a method of language teaching that capitalized on the way children naturally learn their first language, through the transformation of perceptions into conceptions and then the expression of those conceptions using language. His approach became known as the Series Method, involving direct conceptual teaching of language using "series" of inter-connected sentences that are simple and easy to perceive, because the language being used can be directly related to whatever the speaker is doing at the immediate time of utterance (i.e., one's actions and language match each other). His thinking was well ahead of his time, and the Series Method became swamped in the enthusiasm surrounding the other new approach at the time in the form of the Direct Method.80 years later, in the 1960s, James Asher began experimenting with a method he called Total Physical Response, and its basic premise had a lot in common with Gouin's. The method was to become well known in the 70s, and it drew on several other insights in addition to the "trace theory" that memory is stimulated and increased when it is closely associated with motor activity. The method owes a lot to some basic principles of language acquisition in young learners, most notably that

the process involves a substantial amount of listening and comprehension in combination with various "physical responses" (smiling, reaching, grabbing, looking, etc) - well before learners begin to use the language orally. It also focused on the ideas that learning should be as fun and stress-free as possible, and that it should be dynamic through the use of accompanying physical activity.

Asher (1977) also had a lot to say about right-brained learning (the part of the brain that deals with motor activity), believing it should precede the "language processing" element covered by the left-brain.is now a household name among teachers of foreign languages. It is widely acclaimed as a highly effective method at beginning levels, and a standard requirement in the instruction of young learners. It is also admired as a method due to its inherent simplicity, making it accessible to a wide range of teachers and learning environments. .6 Community Language Learning (CLL) the early seventies, Charles Curran developed a new education model he called "Counseling-Learning". This was essentially an example of an innovative model that primarily considered "affective" factors as paramount in the learning process. Drawing on Carl Rogers' view that learners were to be considered not as a "class", but as a "group", Curran's philosophy dictated that students were to be thought of as "clients" - their needs being addressed by a "counselor" in the form of the teacher. Brown (1994:59), in commenting on this approach also notes that "In order for any learning to take place... what is first needed is for the members to interact in an interpersonal relationship in which students and teacher join together to facilitate learning in a context of valuing and prizing each individual in the group." Curran was best known for his extensive studies on adult learning, and some of the issues he tried to address were the "threatening" nature of a new learning situation to many adult learners and the anxiety created when students feared making "fools" of themselves. Curran believed that the counseling-learning model would help lower the instinctive defenses adult learners throw up, that the anxiety caused by the educational context could be decreased through the support of an interactive "community" of fellow learners. Another important goal was for the teacher to be perceived as an empathetic helping agent in the learning process, not a threat.Counseling-Learning educational model was also applied to language learning, and in this form it became known as Community Language Learning. Based on most of the principles above, Community Language Learning seeks to encourage teachers to see their students as "whole persons", where their feelings, intellect, interpersonal relationships, protective reactions, and desire to learn are addressed and balanced. Students typically sit in a circle, with the teacher (as counselor) outside the ring. They use their first language to develop an interpersonal relationship based on trust with the other students. When a student wants to say something, they first say it in their native language, which the teacher then translates back to them using the target language. The student then attempts to repeat the English used by the teacher, and then a student can respond using the same process. This technique is used over a considerable period of time, until students are able to apply words in the new language without translation, gradually moving from a situation of "dependence" on the teacher-counselor to a state of independence. .7 Suggestopedia (Suggestology) the late 70s, a Bulgarian psychologist by the name of Georgi Lozanov introduced the contention that students naturally set up psychological barriers to learning - based on fears that they will be unable to perform and are limited in terms of their ability to learn. Lozanov believed that learners may have been using only 5 to 10 percent of their mental capacity, and that the brain could process and retain much more material if given "optimal" conditions for learning. Based on psychological research on extrasensory perception, Lozanov began to develop a language learning method that focused on "desuggestion" of the limitations learners think they have, and providing the sort of relaxed state of mind that would facilitate the retention of material to its maximum potential.

This method became known as "Suggestopedia" - the name reflecting the application of the power of "suggestion" to the field of pedagogy.of the most unique characteristics of the method was the use of soft Baroque music during the learning process. Baroque music has a specific rhythm and a pattern of 60 beats per minute, and Lozanov believed it created a level of relaxed concentration that facilitated the intake and retention of huge quantities of material. This increase

in learning potential was put down to the increase in alpha brain waves and decrease in blood pressure and heart rate that resulted from listening to Baroque music. Another aspect that differed from other methods to date was the use of soft comfortable chairs and dim lighting in the classroom (other factors believed to create a more relaxed state of mind).characteristics of Suggestopedia were the giving over of complete control and authority to the teacher (who at times can appear to be some kind of "instructional hypnotist" using this method!) and the encouragement of learners to act as "childishly" as possible, often even assuming names and characters "in" the target language. All of these principles in combination were seen to make the students "suggestible", and therefore able to utilize their maximum mental potential to take in and retain new material. .8 Communicative Approach the "methods" described so far are symbolic of the progress foreign language teaching ideology underwent in the last century.

These were methods that came and went, influenced or gave birth to new methods - in a cycle that could only be described as "competition between rival methods" or "passing fads" in the methodological theory underlying foreign language teaching. Finally, by the mid-eighties or so, the industry was maturing in its growth and moving towards the concept of a broad "approach" to language teaching that encompassed various methods, motivations for learning English, types of teachers and the needs of individual classrooms and students themselves. It would be fair to say that if there is any one "umbrella" approach to language teaching that has become the accepted "norm" in this field, it would have to be the Communicative Language Teaching Approach. This is also known as CLT.Communicative approach does a lot to expand on the goal of creating "communicative competence" compared to earlier methods that professed the same objective. Teaching students how to use the language is considered to be at least as important as learning the language itself. Brown (1994) aptly describes the "march" towards CLT: "Beyond grammatical discourse elements in communication, we are probing the nature of social, cultural, and pragmatic features of language. We are exploring pedagogical means for 'real-life' communication in the classroom. We are trying to get our learners to develop linguistic fluency, not just the accuracy that has so consumed our historical journey. We are equipping our students with tools for generating unrehearsed language performance 'out there' when they leave the womb of our classrooms. We are concerned with how to facilitate lifelong language learning among our students, not just with the immediate classroom task. We are looking at learners as partners in a cooperative venture. And our classroom practices seek to draw on whatever intrinsically sparks learners to reach their fullest potential." is a generic approach, and can seem non-specific at times in terms of how to actually go about using practices in the classroom in any sort of systematic way. There are many interpretations of what CLT actually means and involves. See Types of Learning and The PPP Approach to see how CLT can be applied in a variety of 'more specific' methods. .9 Natural Approach Krashen and Tracy Terrell developed the "Natural Approach" in the early eighties (Krashen and Terrell, 1983), based on Krashen's theories about second language acquisition. The approach shared a lot in common with Asher's Total Physical Response method in terms of advocating the need for a "silent phase", waiting for spoken production to "emerge" of its own accord, and emphasizing the need to make learners as relaxed as possible during the learning process. Some important underlying principles are that there should be a lot of language "acquisition" as opposed to language "processing", and there needs to be a considerable amount of "comprehensible input" from the teacher. Meaning is considered as the essence of language and vocabulary (not grammar) is the heart of language. part of the Natural Approach, students listen to the teacher using the target language communicatively from the very beginning. It has certain similarities with the much earlier Direct Method, with the important exception that students are allowed to use their native language alongside the target language as part of the language learning process. In early stages, students are not corrected during oral production, as the teacher is focusing on meaning rather than form (unless the error is so drastic that it actually hinders meaning).activities prevail throughout a language course employing the Natural Approach, focusing on a wide range of activities including games, role-plays, dialogs, group work and discussions. There are three generic stages identified in the approach: . Early Production - students

struggle with the language and make many errors which are corrected based on content and not structure; . Extending Production - promoting fluency through a variety of more challenging activities.'s theories and the Natural approach have received plenty of criticism, particularly orientated around the recommendation of a "silent period" that is terminated when students feel ready to "emerge" into oral production, and the idea of "comprehensible input".

Critics point out that students will "emerge" at different times (or perhaps not at all!) and it is hard to determine which forms of language input will be "comprehensible" to the students. These factors can create a classroom that is essentially very difficult to manage unless the teacher is highly skilled. Still, this was the first attempt at creating an expansive and overall "approach" rather than a specific "method", and the Natural Approach led naturally into the generally accepted norm for effective language teaching: Communicative Language Teaching. .10Emotional-semantic method the root of emotional and meaningful method of learning foreign languages is Bulgarian psychiatrist Losanov, worked with patients at their own method of psychological correction. He created the so-called Interest groups and learning a foreign language was medical instrument. In Moscow in 2-language schools, method of Lozanov is used: System-3 and School of Kitaygorodskaya. Naturally, the methods of Schechter Igor and Galina Kitaygorodskaya also differ from the system of Lozanov of how their students from patients of Bulgarian doctor.of Kitaygorodskaya is working on the method of the same name for 25 years, built on combination Lozanov developments in fundamental courses, and takes both adults and children.method involves free Schechter linguistic communication of teachers with students from the first lesson. Students choose a middle name, familiar to the media studied language, and the corresponding legend architect from Glasgow, a violinist from Palermo etc.

The method that the phrases and designs are stored naturally: Be wary of Moscow papan and maman? It is well known that many metropolitan gentry who lived at the turn of XVIII-XIX centuries by the words of Pushkin, in Russian know not well. The patriotic wave swept Linguistics high society only after the events in 1812. To some extent the Russian nobility could be considered forerunners of those who study language by the method of Schechter. In his school, System-3 not to install the creator of the method, which argued that the basic rules of grammar to the student, must walk independently. Grammar courses serve as bridge-ligaments between the two stages of training (a total of 3). Expected that after the first phase of a student will not be lost in the language is spoken after the second - do not get lost in the grammar of their own monologue, and after the third will be a full participant in any discussion.teaching came into its own as a profession in the last century. Central to this phenomenon was the emergence of the concept of "methods" of language teaching. The method concept in language teaching-the notion of a systematic set of teaching practices based on a particular theory of language and language learning-is a powerful one, and the quest for better methods was a preoccupation of teachers and applied linguists throughout the 20th century. Howatt's (1984) overview documents the history of changes of practice in language teaching throughout history, bringing the chronology up through the Direct Method in the 20th century. One of the most lasting legacies of the Direct Method has been the notion of "method" itself. Teaching Methodology Definedin language teaching has been characterized in a variety of ways. A more or less classical formulation suggests that methodology is that which links theory and practice. Theory statements would include theories of what language is and how language is learned or, more specifically, theories of second language acquisition (SLA). Such theories are linked to various design features of language instruction.

These design features might include stated objectives, syllabus specifications, types of activities, roles of teachers, learners, materials, and so forth. Design features in turn are linked to actual teaching and learning practices as observed in the environments where language teaching and learning take place. This whole complex of elements defines language teaching methodology.methodology a distinction is often made between methods and approaches, in which methods are held to be fixed teaching systems with prescribed techniques and practices, whereas approaches represent language teaching philosophies that can be interpreted and applied in a variety of different ways in the classroom. This distinction is probably most usefully seen as

defining a continuum of entities ranging from highly prescribed methods to loosely described approaches. period from the 1950s to the 1980s has often been referred to as "The Age of Methods," during which a number of quite detailed prescriptions for language teaching were proposed. Situational Language Teaching evolved in the United Kingdom while a parallel method, Audio-Lingualism, emerged in the United States. In the middle-methods period, a variety of methods were proclaimed as successors to the then prevailing Situational Language Teaching and Audio-Lingual methods. These alternatives were promoted under such titles as Silent Way, Suggestopedia, Community Language Learning, and Total Physical Response. In the 1980s, these methods in turn came to be overshadowed by more interactive views of language teaching, which collectively came to be known as Communicative Language Teaching (CLT). Communicative Language Teaching advocates subscribed to a broad set of principles such as these: ·Learners learn a language through using it to communicate.

“FOZIL ODAMLAR SHAHRI” ASARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O’RNI VA AHAMIYATI

R. Karimova -
NavDPI Milliy g`oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi katta o’qituvchi

Sharq Uyg’onish davrining yetuk qomusiy olimi, faylasuf Abu Nasr Forobiyning davlat va huquq haqidagi ta'limoti u qoldirgan ilmiy merosning muhim yo’nalishlaridan biridir. Mutafakkirning jamiyat va davlatshunoslik sohasidagi qarashlarining shakllanishi va rivojlanishi u yashab, ijod qilgan davr –O’rta Osiyo hududlarining arab xalifaligiga bo’ysundirilgan davrlariga to’g’ri keladi, hamda o’sha vaqtdagi kishilik jamiyatining ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma'naviy rivojlanishi muammolarini o’zida aks ettiradi. Shunisi diqqatga sazovorki, bu Sharq olimining ko’pgina fikrlari bugungi kunda ham o’z dolzarbligini yo’qotgani yo’q. Ayniqsa, turlicha tarixiy davrlarda o’ziga xos tarzda talqin qilinishi mumkin bo’lgan qator muhim fikrlar mavjud.

Forobiy davlatni har tomonlama yetuk o’zida eng yaxshi insoniy fazilatlarni jo qilgan kishilar yordamida idora etish zarurligini qayd etadi. Shuningdek, u har tomonlama yetuk aholini ilm–ma'rifatga olib boruvchi ideal jamoa haqidagi hayolotini olg’a suradi. Forobiy davlatni boshqaruvchi Ollohdan boshqa hech kimga bo’ysunmasligi kerak, u tabiatan o’n ikkita xislat – fazilatni o’zida birlashtirgan bo’lishi zarur, deydi va ularni birma–bir sanab ko’rsatadi.[1;55-б]

Abu Nasr Forobiy e’tiqodicha, «O’zida o’n ikki tug’ma xislatlarni birlashtirgan inson axloqli bo’la oladi», – deydi.[2;160- б] Bu xislatlar majmuasi fozil inson kontseptsiyasiga asos bo’ladi.

Birinchidan, bunday odamning barcha organlari shu darajada taraqqiy etgan bo’lishi kerakki, u bu organlari bilan bajarmoqchi bo’lgan ishlarini osonlik bilan bajarsin;

Ikkinchidan, barcha masalani tezda anglaydigan, so’zlovchining maqsadi va aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo’lsin;

Uchinchidan, xotirasi juda baquvvat bo’lsin;

To’rtinchidan, zehni o’tkir bo’lsin;

Beshinchidan, so’zlari aniq bo’lsin, fikrini ravon va ravshan bayon eta olsin;

Oltinchidan, bilish va o’qishga muxabbati bo’lsin;

Yettinchidan, ovqatlanishida, ichimlik iste'mol qilishda ochko’z bo’lmasin, qimor o’ynashdan yiroq bo’lsin;

Sakkizinchidan, haqiqatni haqiqat tarfdorlarini sevadigan bo’lsin;

To’qqizinchidan, ruhi g’ururli va o’z vijdonini qadrlaydigan bo’lsin;

O’ninchidan, dirham dinar va shu kabi turmush bid'atlariga jirkanish bilan qarasin;

O’n birinchidan, o’z tabiati bilan adolatli va adolat uchun kurashuvchilarni sevadigan, adolatsizlik va jabr zulmga kurashuvchilarni sevadigan bo’lsin;

O’n ikkinchidan, adolatli bo’lsin, lekin qaysar bo’lmasin, adolat oldida qaysarlik qilib, o’zbilarmonlikka berilmasin.

Forobiy ana shu fazilatlarning hammasi bir kishida bo’lmasligini hisobga olib, davlatni bir kishi emas, balki bir necha kishi boshqarishi kerak, degan fikrni olg’a surgan.

Shuningdek, Forobiy adolat tamoyillari, fuqarolarning o’zaro tenglik va umumiy baxtiyorlikni amalga oshirish zaruratini hukmdorning quyidagi 6 ta xislat va sifat ko’rsatkichlariga bog’liqligini alohida ta'kidlaydi:

– birinchisi, donishmandlik;

– ikkinchisi, avvalgi imomlar o’rnatgan qonunlar va tartiblarni xotirada yaxshi saqlab qolish va ularga amal qilish uchun quvvati hofizga ega bo’lish;

– uchinchisi, agar avvalgi imomlar davridan biror (yoki bir qancha) sohaga taalluqli qonun qolmagan bo’lsa, bunday qonunni o’ylab topish uchun ijod, ixtiro qilish quvvatiga ega bo’lish;

– to’rtinchisi, hozirgi haqiqiy ahvolni tez payqab olish va kelgusida yuz beradigan avvalgi imomlar ko’zda tutmagan voqealarni oldindan ko’ra bilish uchun bashoratgo’ylik xislatiga ega bo’lish. Bu xislat unga xalq farovonligini yaxshilash yo’lida kerak bo’ladi;

– beshinchisi, avvalgi imomlar o’rnatgan qonunlarga, shuningdek, avvalgilaridan ibrat olib, o’zi to’qib chiqargan qonunlarga xalq amal qilishi uchun so’zlash – notiqlikka ega bo’lishi;

– oltinchisi, zarur hollarda harbiy ishlariga mohirona rahbarlik qilishi uchun yetarli jismoniy quvvatga ega bo’lish, ham jang qilishni, ham sarkarda sifatida janggu–jadalga rahbarlik qilish uchun harbiy san'atni yaxshi bilishi kerak, – deydi Forobiy.

Abu Nasr Forobiy kimlar rahbarlik qilishga munosib bo’lishi mumkin degan masala xususida o’z fikr – mulohazalarini davom ettirib, ta’kidlaydiki, mobodo shu olti xislatning barchasini o’zida jamlagan bir odam topilma–sa, fozillar shahriga rahbarlikka ana shunday fazilatli ikki kishini (biri – donishmand, ikkinchisi qolgan xislatlar sohibi bo’lsa) qo’yish zarur. Agarda qayd etilgan xislatlar bir emas, bir necha kishilarda bo’lsa (ya’ni, birida u, ikkinchisida bu, uchunchisida yo to’rtinchisida boshqa xislatlar mujassam bo’lsa), yana shu fozil insonlar guruhini yurt rahbarligiga ko’tarish ma’qul deb maslahat beradi. Uning fikricha, ana shu guruh insonlar hamjihat bo’lib, o’zaro bamaslahat, kelishib ish tutsa, shahar yaxshi boshqariladi, har bir fozil hokim bo’lishi mumkin. Lekin, fozillar shahriga hokimlik qilayotgan kishilar barcha zarur xislatlarga ega bo’lsa–yu, ammo, donishmandlik bo’lmasa, fozillar shahri yaxshi hokimsiz qoladi, bunday shahar halokatga yuz tutadi.

Shunday qilib, Abu Nasr Forobiy rahbar uchun eng muhimi – bu donishmandlik degan g’oyani hamma fazilatlardan ustun qo’yadi. U o’z zamonasining hokimi, imomi, boshlig’i, rahbari barcha kishilardan har jihatdan mukammal, komil inson bo’lishi kerak deb hisoblaydi. Faqat shunday inson bosh – qosh bo’lgan, rahnomalik qilayotgan shahargina chinakam fozil kishilar shahri bo’lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Muhiddinova F. “Forobiy siyosiy – huquqiy ta’limotida qonun va qonunchilikni takomillashtirish konsepsiyasi”. Toshkent, 2005, 55-bet

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AKRILONITRIL ISHLAB CHIQARISHNING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI.

Yangibayev S., Xudoynazarov H.H., Mo’minov O’.
Navoiy davlat pedagogika instituti

This thesis is devoted to the problems and prospects of the intensification of the synthesis of acrylic acid nitrile in the Republic of Uzbekistan. To solve this problem, the authors propose a change in the catalyst composition, that is, the use of non-aqueous solvents.

Organik moddalar ichida atsetilendan keying eng muhim mahsulotlardan biri akrilonitrildir. (CH_2=CH-C≡N) Akrilonitril-akril kiclotasi nitrili (NAK)-vinilsianid birinchi martta fransuz olimi More tomonidan sintez qilingan[1].

Akrilonitrilga amaliy qiziqish uning asosida butadien nitril kauchuk olingadigan keyingina boshlandi. Bunday kauchukning benzin, moy va ko’pchilik organik erituvchilarga barqarorligi aniqlandi. Akrilonitril asosida sintetik tolalar(nitron, PAN), kauchuklar, poliakriloamid, metakril kislota, polielektrolitlar va boshqa mahsulotlar olinadi. Bunday sintetik tolalar organic erituvchilarga inert bo’lib, tashqi muhit, quyosh nuri ta’siriga chidamliligi, mustahkamliligi va elastikligi bilan ajralib turadi. Shunday xossalarga egaligi tufayligi undan kostyumbop materiallar, sintetik koagulyantlar olinanadi. Undan rangli metalurgiyada, qog’oz, lak-buyoq sanoatida, suvni tozalashda foydalaniladi.[2]

Akrilonitrilning stirol va butadien bilan sopolimerlari plastmssa ishlab chiqarishda ishlatiladi. Ular asosidagi pilastmassalar issiqqa va agressiv muhitga chidamliligi bilan ajralib turadi. Bunday plastmassa asosidagi trubalarni 40^0C dan – 150^0C oralig’ida bemalol ishlatish mumkin. Shuning uchun bunday materiallardan avtomabilning ba’zi qisimlarini tayyorlashda foydalanadi.

1. Маркова Н.Н., Афанасьева Е.А. Производство акрилонитрила. М. 1972 г.
2. Химическая промышленность США. Т.2, 1972 г. стр. 620.

Akrilonitril asosida olinadigan mahsulotlarga bo’lgan ehtiyojning kattaligi tufayli, sanoatda uni ishlab chiqarish ko’lamining kengayishiga olib keldi. Taraqqiy etgan mamlakatlar: AQSH, Yaponiya, Germaniya, Rossiyalarda u katta miqdorda ishlab chiqiladi.

O’zbekiston Respublikasida akrilonitril “Navoiyazot ochiq aksionerlik jamiyatida”(Navoiyazot OAJ) atsetilenni gidrosianlash asosida ishlab chiqariladi. Mamlakatimizda oltin va uran ishlab chiqarish ko’payib borayotgan bir paytda, akrilonitrilga bo’lgan talab ham albatta oshadi.

Sanoat miqyosida akrilonitril quydagi usullar bilan olinadi. [3]

1. Etilendan, etilen oksidi va siangidrin orqali olish.

Bu usulning kamchiligi: etilensiangidrinning 20% i smola hosil qiladi, ko’p bosqichli, shuning uchun sarf xarajat ko’p talab qiladi. Hozirgi vaqtda bunday usul bilan akrilonitril ishlab chiqish deyarli to’xtatilgan.

2. Atsetilenni mis(I) xlorid ishtirokida katalitik gidrosianlash usuli bilan akrilonitril olish sxemasi:

$$CH{\equiv}CH + HCN \xrightarrow{CuCl} CH_2{=}CH\text{-}CN$$

3. Yuqoridagi usulga qaraganda kamroq sarf xarajat talab etiladi.

Bunday usul bilan turli mamlakatlarda shu jumladan mamlakatimizda, “Navoiyazot” ishlab chiqarish birlashmasida ishlab chiqilmoqda. Asosiy kamchiligi: xom-ashyo sifatida ishlatiladigan atsitelenning tannarxi qimmatligi, HCN ning zaharliligi, juda ko’plab qo’shimcha mahsulotlar(vinilasetilen, divenilasetilen, laktonitril, cmola va boshqalar) xosil bo’lib akrilonitrilni tozalashni qiyinlashtiradi.

4. Propilinni oksidlab ammonoliz qilish usuli. [4]

$$CH_2{=}CH\text{-}CH_3 + NH_3 + 1{,}5O_2 \rightarrow CH_2{=}CH\text{-}CN + 3H_2O$$

Hozirgi vaqtda taraqqiy etgan mamlakatlar: AQSH, Yaponiya, Germaniya va boshqa mamlakatlarda xuddi shunday usul bilan akrilonitril ishlab chiqarilyapti.

3. Американ. Патент. 2999072 (1961); C.A.,50 14764 (1964)
4. RU 2594158C1 2016-08-10

Mahsulotda vinilatsetilen, divenilatsetilen kabi qushimchalar bo'lmaydi. Arzon xom- ashyo va bir bosqichli qaraganda xavfsizroq ammiak ishlatiladi.

Xom- ashyo sifatida atsetilenga qaraganda arzonroq propilen va sianid kislotasiga jarayon bo'lganligi uchun, bu usulning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichi yuqoridagi usullarga qaraganda ancha yaxshi.

Kamchiligi: propilenni ammoniliz usuli bilan olishda ancha murakkab texnologilk jixozlar va qimmatbaho katalozatorlar ishlatiladi.

Propilenni ammoniliz usuli Iqtisodiy jixatdan samarali bo'lsa ham, yaqin vaqtgacha mamlakatimizda bu sxema bilan uni olishning imkoni yo'q edi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida Shurtan, Ustyurt va Kandim(2017) gaz-kimyo komplekslari ishga tushishi munosabati bilan etilen va propilen ishlab chiqarish yo'lga quyildi. Endi ular asosida akrilonitril olish imkoniyati vujudga keldi.

Bizningcha O'zbekistonda akrilonitril ishlab chiqarishni ko'paytirishning ikkita yo'li bor. **Birinchisi:** yuqoridagi ishlab-chiqarish komplekslari yonida propilenni ammonoliz usuli bilan yangi zamonaviy akrilonitril ishlab chiqarish sexini bunyod etish. Bu yuqori sifatli, raqobatbardosh va arzon akrilonitril ishlab chiqarish imkonini beradi. Shuningdek Navoiy shahardagi ekologik xolatni biroz yaxshilanishiga olib keladi.

Ikkinchisi: Atsetilenni gidrotsiyanlashni samaradorligini oshirish. Hozirgi kunda sexda qo'llanilayotgan katalizator ($CuCl-NH_4Cl-HCl-H_2O$) ning 1 litri, 1 soatda 12-15 gr akrilonitril sentiz qiladi. Asosiy mahsulotdan tashqari quydagi qo'shimcha reaksiyalar ham ketadi.

a) Atsitelinning dimerlanishi va trimerlanishi:

$\mathbf{CH{\equiv}CH + CH{\equiv}CH \xrightarrow{CuCl} CH{\equiv}C\text{-}CH{=}CH_2}$ vinilatsetilen

$\mathbf{CH{\equiv}CH + CH{\equiv}CH + CH{\equiv}CH \xrightarrow{CuCl} CH{\equiv}C\text{-}CH{=}CH\text{-}C{\equiv}CH}$ divinilatsetilen

b) Atsitelinning gidroxilorlanishi:

$\mathbf{CH{\equiv}CH + HCl \rightarrow CH_2{=}CH\text{-}Cl}$

v) Xlorpren hosil bo'lishi: $\mathbf{CH{\equiv}C\text{-}CH{=}CH_2 + HCl \rightarrow CH_2{=}C(Cl)\text{-}CH{=}CH_2}$

g) Atsetaldegid hosil bo'lishi: $\mathbf{CH{\equiv}CH + H_2O \rightarrow CH_3\text{-}CHO}$

d) Laktonitril xosil bo'lishi: $\mathbf{CH_3\text{-}CHO + HCN \rightarrow CH_3\text{-}CH(OH)\text{-}CN}$

e) Sianid kislotasi gidrolizlanishi: $\mathbf{HCN + HCl + 2H_2O \rightarrow NH_4Cl + HCOOH}$

Bizningcha ishlab chiqarish unumdorligining pastligiga sabab, katalizator aktivligi va selektivligining pastligi; shuningdek atsetilenning suvli eritmada kam erishi va qo'shimcha mahsulotlarning ko'pligidir. Nyulend katalizatori (CuCl) atsetilenning dimerlanishi va trimerlanishiga ham katalizatorlik qiladi. Suvli muhit gidrolizlanish reaksiyalariga sababchi bo'ladi.

Shuning uchun adabiyotlarni o'rganish asosida atsetilenni gidrosianlashni suvsiz muhitda ya'ni dimetilformamidda yoki N-metilpirrolidonda o'tkazishni taklif qildik. Dimetilformamid yoki N-metilpirrolidonlar atsetilenning eng yaxshi erituvchisi hisoblanadi.[5] CuCl – NMP sestimasiga turli qo'shimchalar: dimetilformamid, ZnO, tirixlorsirka kislotalari qo'shildi. Tajribalar "Navoyiazot ishlab chiqarish" birlashmasining markaziy laboratoriyasida amalga oshirildi. Ba'zi hollarda CuCl – NMP sistemasida katalizatorning aktivligi suvli muhitdagiga qaraganda ikki karra ortib 20-25 gr/l etdi. Katalizator tarkibiga ZnO qo'shilganda biron bir o'zgarish kuzatilmadi. Faqat trixlorsirka kislotasi qo'shilganda katalizatorning selektivligi 90% ga qadar (sexniki 60-70%) ko'tarilib qo'shimcha mahsulotlar miqdori keskin kamayganligi kuzatildi.

O'zbekiston Respublikasida akrilonitril ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ikkita yo'li bor.

1. Yuqoridagi gaz-kimyo komplekslari yonida propilenni ammonoliz qilish asosida akrilonitril ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish.
2. Atsetilenni suvsiz eritmalar asosida katalitik gidrosiyanlashda yangi katalizator tarkibini ishlab chiqish va uni qo'llash.

NAVOIYNING QARASHLARIDA MA'NAVIYAT TALQINI VA UNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

R. Karimova -
NDPI Milliy g`oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi katta o'qituvchi

Tasavvuf – sabr-qanoat, zahmat, riyozat bilan poklangan ruh va vujudni olloh ishqiga bag'ishlab, yurakni mosuvodan butunlay xalos aylab, faqru-fano zavq-shavqi bilan yashash dema. Tasavvufning tub asosida inson zotiga marhamat, muhabbat va xizmat yotadi. Tasavvuf ahli har qadam, har nafasda insonni jo'n, sayoz tushunchalarni botindan supurib tashlash, ruhni nafs tanballigidan, makr, riyo, kibr va har turli maydakashliklardan qutqazish chora-tadbirlarini ko'rsatadi. Sharqning ko'p buyuk shoiry adiblari tasavvufiy ma'no va haqiqatlarning badiiy talqinlarini yaratish orqali butun bashariyatga xizmat qilishni ko'zlaganlar. Xususan, A.Navoiy ham rasman naqshbandiya tariqatiga kirgan bo'lsa-da, hayotda ham, ijodda ham tasavvufning ilm va irfon jihatiga tayangan. Ulug' shoir axloq tarbiyasida alohida natijalarni qo'lga kiritish, tafakkurni mahdudlik, qoloqlik, yovuzlik iskanjalaridan ozod qilish, ruh va ko'ngil sir-asrorini kashf etishda haqiqiy ishq va ma'rifatdan shu qadar mohirlik bilan foydalanganki, uning har bir baytida insoniyat manfaatlari yoqlangan.

"Ulug' shoir o'zi haqida, "men"i to'g'risida gapirar ekan, umuman insoniyat haqida gapiradi, negaki uning tabiatida insoniyatga xos hamma narsa mavjud"[1;136-b]– deydi V.T.Belinskiy.

Hazrat Navoiy asarlarida tasavvuf falsafasidagi axloq, xulq-odob qoidalari, insonparvarlik va odamiylik, nafsni tiyish, adolat va ma'rifat, tabiat va insonni sevish, ularni e'zozlash, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi g'oyalardan unumli foydalandi. Bu g'oyalar mutafakkirning g'azal va ruboiylari, dostonlari, nasriy asarlariga singib ketgan. I.Haqqul ta'kidlaganidek, "Navoiyning tasavvufga yondashuvi va bu ta'limotdan ko'zda tutgan maqsadi – shaxs va millat taqdiriga mas'ul, yurt taraqqiyotiga suv va havoday zarur tushunchalarning istiqboli uchun yonib kurashgan, haqiqatni faqat tanish emas, haqiqatni sevish salohiyatini ham ko'zlagan mutafakkir san'atkorning yondashuv va maqsadi edi"[2;27-b].

Insonni kamolotga yetaklovchi fazilatlarni nihoyatda qadrlagan va o'z asarlari bilan targ'ib va tashviq qilishdan charchamagan ulug' Navoiy har tomonlama kamolotga intilgan yoshlarning, shogirdlarining harakatidan cheksiz quvongan. Ularning hayotda, ijodda yaxshilikka olib boruvchi fazilatlarini, intilishlarini o'z asarlarida birma-bir sanab, urg'u berib, zamondoshlariga va kelajak avlodga ibrat uchun yozib qoldirgan.

Navoiy kabi mutafakkirlarning asarlarida ta'lim-tarbiya, o'qish-o'qitish, o'rganish, ustoz-murabbiylar mehnati, haqi, shogirdlar, ota-onalar, ma'rifat, ma'naviyat haqidagi ijtimoiy, falsafiy, siyosiy, badiiy fikrlari, umuminsoniy g'oyalar mujassamlashgan.

Alisher Navoiy imonni insonlikning bosh belgisi deya ta'kidlaydi. U iymon deganda taqlidiy emas, haqiqiy imonni nazarda tutadi. Shoir riyokorlik, soxtakorlik va ikkiyuzlamachiliklar bilan aslo kelisholmaydi. Navoiy esa komillikni haqqa bandalik bilan uyg'unlashtirib, uni kamolotning nihoyasi degan xulosani ilgari suradi. Navoiy nazmiy va nasriy asarlaridagi murojaatlarida, ayniqsa, "Munojot" asarida Tangrining komil sifatlarini ta'riflash barobarida o'zining ojizligini, unga bo'lgan ehtiyojlarini izhor qiladi. Sharq she'riyatida aynan mana shu "ojizlik izhori" an'anaviy bayon usullaridan bo'lib, komil insonga xos bo'lmish fazilatlardan sanalgan.

Navoiyning ilohiy ishq, faqru fano va sof irfoniy tushunchalar yoritilgan g'azallaridagi qosh, ko'z, lab, xol kabi o'nlab poetik obrazlar Olloh va komil inson o'rtasidagi aloqa hamda birlik holatlaridan qayta-qayta xabar yetkazib turadiki, fahm-farosati o'tkir kitobxon mohiyatan o'zining ma'shuqi1 azaldan ajrata olmasligiga dildan iqror bo'ladi. Navoiy fikricha, inson qancha buyuk bo'lsa, uning hayotga munosabati ham, shuncha teran va zalvorli, qalbi shuncha nozik va najib tuyg'ularga boy bo'ladi. U o'ziga o'xshagan yuksak didli, qaynoq qalbli, ma'naviy olami boy,

dengizday behudud va gulday nozik, navoday dilrabo dili bor insonlarni qo'msaydi. Shoir "yor" deganda ana shunday buyuk, komil insonlarni nazarda tutgan.

Komil inson "bir tomondan, jami ruhiy-ma'naviy qudrat, aqlu zakovat, yaxshi sifatlarning jamuljami hisoblangan mavhum bir zot tushunchasi, ikkinchi tomondan shu cho'qqiga intilib muayyan martabalarga erishgan kishi ham komil inson deb hisoblangan"[3;138-b].

Alisher Navoiy komil inson to'g'risida butun bir ta'limot yaratdi. Uning nasriy va nazmiy asarlari, g'azallari, "Xamsa"ga kirgan dostonlari, "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Holoti Sayid Hasan Ardasher", "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr" va boshqalarda komil inson qanday bo'lishi kerakligi, qaysi fazilatlarni egallashi lozimligi haqidagi fikrlar har tomonlama yoritib berilgan.

Navoiyning komil inson ta'limoti negizini tabiat, inson va Allohga bo'lgan muhabbat belgilaydi. Tasavvufshunos Ibrohim Haqqul fikricha, Navoiyning komillik haqidagi qarashlari to'rt ustuvor asosga, ya'ni Axloq go'zalligi, qalb tasfiyasi[4;], Ruhiyat qudrati va tafakkur balog'atiga tayanadi[5;].

Alisher Navoiy "Tarixi anbiyo va hukamo" kitobida Muhammaddan oldin yashab o'tgan payg'ambarlarga maxsus to'xtaladi. Lekin shuni qayd qilish lozimki, Navoiy o'tmishdagi barcha musulmon Sharqi mutafakkirlari, ulug' donishmandlari singari Muhammad Payg'ambarni boshqa o'tgan payg'ambarlar ichida eng a'losi, komillarning komili, mukammal inson sifatida talqin qiladi. Shuning uchun ham, uning ko'plab asarlarida, xususan, "Xamsa"ga kirgan dostonlari, "Munojot", "Lison ut-tayr", "Siroju-l-muslimiyn", "Nasoyimul-muhabbat", "Nazmul-javohir" va boshqalarda payg'ambarning fazilatlari madh qilingan joylar ko'p. Ulug' mutafakkir Muhammad payg'ambar haqida shunday deydi: "Va chun ul hazrat anbiyoning xotami erdi va andin so'ngra nubuvvat eshigi bog'landi, har oyinakim noqislar takmilig'a ummatining komil va olimlarini ma'mur ettiki, burung'i anbiyo o'rnig'a ahdo qilg'aylar va yo'ldin chiqg'onlarg'a yo'l ko'rguzgaylar..."[6;14-b].

Mutafakkir nabiylar, ya'ni payg'ambarlardan so'ng valiylarni komil insonlar deb talqin qilgan. Alloma avliyolar amal qiladigan tavba, halol rizq bilan oziqlanish, tariqat odobini saqlash, kamtarlik, muloyimlik, saxiylik, sabrlilik singari xislatlarga to'xtab o'tadi, xususan, u halol luqma deganda, valiyning biror kasb bilan mashg'ul bo'lib, o'z mehnati bilan kun ko'rishini tushunadi. Navoiyning zikr qilishicha, mashoyixlardan Xoja Abdulloh Ansoriy etikdo'z, Shayx Muhammad Sakkok pichoqchi, Shayx Abu Hafz Haddod temirchi, SHayx Abulabbos Omiliy qassob, SHayx Abulhasan muzayin, Shayx Banon hammol, Bahovuddin Naqshband esa matolarga naqsh soluvchi bo'lganlar[7;15-b].

Ulug' mutafakkirning "Farhod va Shirin", «Layli va Majnun» dostonida ham tasavvuf ta'limoti nuqtai nazaridan badiiy timsollarni talqin qilish muhim o'rin egallaydi. Dostonda Farhod va Shirin, Layli va Majnun o'rtasidagi sevgi-muhabbat majoziy ishq, ya'ni Shirin, Laylilar siymosida Allohga bo'lgan ishq bir-biri bilan bog'lanib ketgan. Unda zohiriyliksiz ilohiy ishqqa, dunyoviyliksiz Haqqa yetishib bo'lmasligi to'g'risida fikr yotadi.

Xulosa tariqasida shuni aytish mumkinki, birinchidan, Navoiy nazarida komil inson xayoliy bir timsol emas, balki o'zida butun zohiriy va botiniy bilimlarni, insoniy fazilatlarni mujassam etgan real hayotda bor kishi. Ikkinchidan, Navoiy uchun Muhammad Payg'ambar boshqa nabiylarga nisbatan yuksak darajada kamolga yetgan ulug' zot. Uchinchidan, axloqiy poklik, nafsni tiyish, jabr-zulm, adolatsizlik, haqsizlik singari hayot qiyinchiliklariga qarshi kurashish Farhod insonparvarligining o'zagini tashkil qiladi va komil inson sifatida shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. Unda naqshbandiylik tariqatining, futuvvat, ya'ni javonmardlik oqimining ta'siri seziladi. To'rtinchidan, sho'rolar davrida Navoiy dostonlaridagi ikki yoshning bir-biriga muhabbati faqat dunyoviy, zohiriy nuqtai nazardan talqin qilindi, vaholanki, komil inson g'oyasini tahlil qilganda, uning dunyoviy va ilohiy, zohiriy va botiniy jihatlari, ularning bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini yoritish zarur masalalardan biridir.

Alisher Navoiyning komil inson g'oyasi davlatni boshqarishda, uning tasavvuridagi ideal, mukammal jamiyat to'g'risidagi qarashlarida, odil shoh haqidagi fikr-o'ylarida, hukmdorning raiyatga munosabatida, diniy-huquqiy qoidalarga rioya qilishida o'z in'ikosini topadi.

Alloma “Xamsa”ga kirgan dostonlarida, ayniqsa, “Saddi Iskandariy”, “Sab’ai Sayyor”, “Farhod va Shirin”da insonlarni baxt-saodatga eltuvchi, mamlakatni ravnaq toptiruvchi, xalqi farovon yashovchi, jabr-zulm, adolatsizlik, zo’ravonlik, haqsizlikdan xoli bo’lgan mukammal jamiyat va adolatli, har tomonlama komil podshoh timsolini tasvirlaydi.

Ulug’ mutafakkir odil podshohni komil insonlar sirasiga kiritar ekan, agar u adl yo’lidan borsa mamlakat obod bo’lishini, xalqning turmushi yaxshilanishini, farovonlik, mo’l-ko’lchilik bo’lishini ta’kidlaydi. “Ochlar ovqati muruvvat va baxshishi dasturxonidan, yalang’ochlar kiyimi marhamat va ehsoni xazinasidan. Mamlakat bog’ini obod qilishga yomg’ir bulutiday serob va mamlakat ahli ko’zini yoritishga xuddi oftob. O’zga mamlakatning aholisi va xalqi uni orzu qiladilar va boshqa o’lka mazlumlari uning adolati to’g’risida so’z yuritadilar. YAxshi otiga atab olimlar risolalar tuzadilar va yaxshi sifatlari haqida shoirlar qasidalar yozadilar, cholg’uchilar uni deb kuylaydilar va bastakorlar unga atab kuy yaratadilar...”[8;13-b], – deydi alloma adolatli podshoh xususida.

O’rta asrlarda podshoh Xudoning yerdagi xalifasi, degan fikr ustuvorlik qilar edi. Unga ko’ra, podshoh adolat ramzi hisoblanib, uni yer yuzi aholisiga tatbiq qilishi, o’z faoliyatida faqat adolat qonun-qoidalari bo’yicha ish tutishi, undan chetga chiqmasligi lozim. Ushbu masala yuzasidan tadqiqotlar olib borgan ingliz islomshunos olimi E.Rozentalning “Musulmon mamlakatlarda davlat boshlig’ining faoliyatiga 2 xil nuqtai nazardan baho berish odat bo’lgan. Bular, ilohiy-huquqiy va tarixiy-siyosiy jihatlardir. Qolaversa, davlat boshliqlari har qanday sharoitda ham musulmon ekanligini yodda tutib, shariat qonun-qoidalariga asosan mukammal islom davlatchiligining ustuvorligiga ishonishgan”[9;6-b], - degan e’tirofi ushbu fikrni tasdiqlaydi. Hazrat Navoiy ham o’z asarlarida podshoh xalqning yer yuzidagi posboni, Allohning yerdagi vakili, degan fikrga qo’shiladi. Alloma “Mahbub ul-qulub” asarida bu haqda - “Adolatli podshoh haqdan xaloyiqqa ko’rsatilgan marhamatdir, mamlakat uchun tinchlik va farovonlik sababidir. Quyosh bilan bahor yomg’iridek qora tuproqdan gullar ochar va mamlakat kishilari boshiga oltin bilan durlar sochar”[10;12-b], - deydi.

Hazrat Navoiy zolim, johil va fosiq podshohlarning kirdikorlarini ochib tashlaydi: “Adolatli podshoh, - deb ta’kidlaydi shoir, - ko’zgu va bu uning teskarisidir. U yorug’ tong, bu uning qorong’i kechasidir. Zulm uning ko’ngliga yoqimli va fisq uning xotiriga sevimli. Mamlakat buzuqligidan yuragida birikish, xalq parishonligidan xotirida tinchish. Obod joylar uning zulmidan vayrona, kabutar uyalari boyqushga oshyona. May seli uning bazmida oshib-toshganidan mamlakat obodonliklarini vayrona qilgan”[11;145-b].

Mutafakkir “Lison ut-tayr” asarida yana bir holatga e’tibor beradi, shunday shaxslar bo’ladiki, nuqsoni bo’laturib, komillikka da’vogarlik qiladilar, o’zlarini komil inson ekanliklari to’g’risida lof uradilar. Navoiyning fikricha, o’zini yetuk va nuqsonsiz deb hisoblaganlar hech qachon komil bo’lolmaydilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, birinchidan, hazrat Navoiy mukammal jamoa, odil podshoh va komil inson tushunchalarining o’zaro uyg’unligini asarlari orqali targ’ib qildi. Ikkinchidan, Alisher Navoiy kuchli markazlashgan davlatni, mukammal jamiyatni tasvirladi, bunday davlat tuzumini orzu qildi. Faqatgina orzu qilib qolmasdan, o’zining rejalarini hayotga tatbiq qilmoqchi bo’ldi. Uchinchidan, mutafakkir komil insonni keng ma’noda tushunib, insonning komilligi yoki noqisligini baholashda axloq va xulq-odob qoidalarini asosiy mezon sifatida e’tirof etdi. To’rtinchidan, Navoiy o’z idealidagi mukammal davlat va odil shohning xayoliy obrazini “Hayratul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Sab’ai Cayyor”, “Saddi Iskandariy” kabi dostonlarida yaratibgina qolmasdan, o’sha davrdagi hukmdorlarni to’g’ri yo’lga solishga, hayotda adolatli va komil bo’lishga chaqirdi.

Adabiyotlar:

1.Белинский В.Г. Адабий орзулар. Тошкент, 1977. 136-бет
2.Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. –Тошкент: Фан, 2007. –Б. 27.
3.Комилов Н. Тасаввуф. –Тошкент: Movarounnahr-O`zbekiston, 2009. –Б. 138.
4.Тасфия – софлаш, тозалаш, тиниқлаш.

5.Иброҳим Ҳаққул. Навоий шеъриятида комил инсон мавзуи //Алишер Навоийнинг ижодий мероси ва унинг жаҳоншумул аҳамияти. - Тошкент-Навоий: Фан, 2001.
6. Алишер Навоий. Насойимул-муҳаббат. МАТ. Т. 17. –Тошкент: Фан, 2001. –Б.14.
7.Алишер Навоий. Насойимул-муҳаббат. МАТ. Т. 17. –Тошкент: Фан, 2001. – Б.15.
8.Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. МАТ. Т. 14. –Тошкент: Фан, 1998. –Б. 13.
9.Rosenthal E. Some aspects of islamic political thought // Islamic culture. -An English Quarterly, 1948, january. – P. 6.
10.Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. МАТ. Т. 14. –Тошкент: Фан, 1998. –Б. 12.
11. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. МАТ. Т. 14. –Тошкент: Фан, 1998. –Б. 12.

IMOM G'AZZOLIY ASARLARIDA LUQMAGA E‘TIBOR

Davronbayev Ibrohim Ne’matjon o’g’li-
Namangan davlat unversiteti Tarix kafedrasi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur ishda Imom G'azzoliyning asarlarida luqmaga qanchalik e'tibor qaratilganligi, qanday tartibda ovqatlanishimiz kerakligi haqida yoritib berilgan.
Аннотация. В этой работе труды имама аль-Газали проливают свет на то, как много внимания уделяется еде и в каком порядке мы должны есть.
Annotation. In this work, Imam al-Ghazali's works shed light on how much attention is paid to food and in what order we should eat.
Tayanch so’z va iboralar: Imom G'azzoliy, islom dini, luqma, ilm, tish kavlamoq, duo, insoniylik.
Ключевые слова и фразы: Имам аль-Газали, ислам, укус, наука, скрежет зубов, молитва, человечество.
Keywords and phrases: Imam al-Ghazali, Islam, bite, science, gnashing of teeth, prayer, humanity.

Mustaqillik sababli vatanimizda ko‘plab ijobiy o'zgarishlar va yutuqlar qo‘lga kiritildi. Ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligida so’ngi yillarda har sohada salmoqli o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. 2022-yil 28-yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"(1)gi PF-60-sonli qarori mamlakatimiz rivoji uchun katta eshiklarni ochmoqda. Mazkur qarorda biz yoshlarga va ularning salomatligi uchun katta ahamiyat qaratildi. Farmonning 70-maqsadidagi "Yoshlarning hayoti va sog‘lig‘ini saqlash, ular uchun malakali tibbiy xizmatdan foydalanish shart-sharoitlarini yaxshilash, yoshlar o‘rtasida tibbiy savodxonlikni oshirish va sog‘lom turmush tarzini mustahkamlash"(2) jumlalari fikrimizga yaqqol misol bo‘la oladi.

Sog‘lom turmush tarzining eng muhim shartlaridan biri bu to‘g‘ri ovqatlanish, ovqatlanish tartibi va albatta, halol luqma masalasidir. Shu jihatdan sharq allomalarining ushbu masalaga oid ta‘limotlari muhim ahamiyatga ega.

Tarixda "Hujjat ul-islom" rutbasi bilan atalgan Imom G'azzoliy hazratlari o‘z asarlarida turli xil mavzularni yoritib chiqqanlar. Shulardan biri luqma haqida. Bilamizki, inson yashashi uchun oziqlanmog‘i kerak. Tarixan ma‘lumki ibtidoiy davr odamlari dastlab turli xil mevalar va ularni ildiz poyalari bilan oziqlanishgan. Keyinchalik hayvonlarni ovlab ularni go‘sht-larini, olovni kashf qilishganidan so‘ng uni pishirib istemol qila boshlashgan. Diniy tasavvurlar hali uncha rivojlanmagan davrlarda yeguliklarni tozaligiga uncha ahamiyat qaratishmagan. Lekin diniy tasavvurlar kuchayib, ular vujudga kelgan davrdan esa taomlanishga e‘tirob o'zgardi. Din insonni yaxshilikka, poklikka undaydi. Islom dinigacha bo‘lgan barcha dinlar ham shunday. Lekin islom dini mukammal. Buni Alloh taolo o‘z muqaddas kitobi bo‘lmish Qur'oni Karim Moida surasi uchinchi oyatida *"Ana, endi bugun, diningizni kamoliga yetkazdim, ne'matimni tamomila berdim va sizlar uchun Islomni din bo'lishiga rozi bo'ldim"*(3) deya aytadi.

Mana shunday haq so‘zlar bilan iborat islom olamida voyaga yetib, uning rivojida o‘z hissani qo‘shgan Imom G'azzoliy hozirgi kunda bizni e‘tiborimizni uncha tortmaydigan luqmaga, ovqatlanish odobiga yaxshigina urg‘u berganlar. Misol qilib oladigan bo'lsak "Ey, farzand" asarida ovqatlanishni qaysi paytda foydaliligi haqida : *"Tongda ovqatlanishning to‘rt foydasi bor: 1. Og‘izdagi bemazalikni va hidni ketkazadi. 2. Suv ichishdan tiyilish. 3. Ish joyiga ertaroq borishni o‘nglaydi. 4. Ko‘zi birovning ertalabki ovqatida bo‘lmaydi".*(4) Ovqatni oz miqdorda yeyishni foydasi to‘g‘risida esa quyidagi ikki maslahatni *"1.Oz suv talab qiladi; 2. Oz uxlash yetarli bo‘ladi"*(5) takidalab o‘tadi. Shuni ham eslatib o‘tish joizki, bir qator olimlarning fikriga ko’ra, *jismoniy salomatlik 50% odamning hayot tarziga bog’liq bo’lib, u ovqatlanish tartibini ham o’z ichiga oladi. Irsiyat va atrof-muhit holati hissasiga 20%, tibbiy ta’minot darajasi hissasiga esa atigi 10% to’g’ri keladi*.(6) Shunday ekan to‘yib ovqatlanish yaxshi. Lekin me'yoridan oshiq yeyish ham zarar. Bu jihatni ham esdan chiqarmagan holda G'azzoliy hazratlari ko‘p tannavul qilishning quyidagi salbiy oqibatlarini aytib o‘tadilar:"*1.Xastalikka olib keladi. 2. Insonni tanbal, yalqov, dangasa va karaxt qiladi. 3.Suvni ko‘p talab qiladi. 4. Ko‘p uyquni keltiradi. 5. Foydasiz so‘zlashga sabab bo‘ladi".*(7) Yana ovqatlanish odobi sifatida quyidagilarni kiritib o‘tadi: "*Boshqalar yonida tish kavlashdan saqlan. Bu haqda Payg‘ambarimiz (s.a.v.) Abu Hurayraga (r.a) xitoban shunday deydilar: «Ey, Abu Hurayra! Jabroil alayhissalom menga tish kavlash ta’qiqlangani haqida xabar keltirdilar».*

Ba’zi cho‘plar bilan tish kavlash zarari aytilgan:

1. Cho‘p bilan tish kavlash sariq va parishonxotirlik kasalliklariga sabab bo‘ladi.
2. Rayshon cho‘pi bilan kavlamoq tish og‘rig‘iga sabab bo‘ladi.
3. Anor cho‘pi bilan kavlamoq boshni og‘ritadi.
4. Idriso‘ti cho‘pi bilan kavlash orqa va biqin og‘rig‘iga sabab bo‘ladi.
5. Xurmo cho‘pi bilan kavlash faqirlik keltiradi.
6. Yulg‘un cho‘pi bilan tish kavlash oniy o‘limga sabab bo‘lishi mumkin.
7. Supurgi cho‘pi bilan tish kavlash qichima kasaliga sabab bo‘ladi.
Eng ma’qul ko‘rilgan tish yuvish vositasi bu misvokdir. (8)

Alloh taolo biz bandalarini o‘ziga ibodat qilish uchun yaratgan. Biz ovaqatlanar ekanmiz istemol qilayotgan Allohning ne‘matlarini ibodatga quvvat bo‘lishi uchun iste'mol qilishimiz kerak. Lekin ko‘plab insonlar buni anglab yetmaydilar. Vaholanki Imom G‘azzoliy "Kimyoi saodat" asarida bu hususda so'z yuritadi. "*Haq taolo Kalomi majidida xabar berur: « Kuluu minat-tayyiboti va’mayau solihan». Oyat tafsiri: «Luqmai haloldan yenglar va yaxshi ishlar qilinglar». Haq taolo yemakni va yaxshilik qilmoqni bir oyatda jam’ qilibdur. Bas, odam taomni ilm o‘rganmak va ilmga amal qilmoqg‘a quvvat va oxirat yo‘lida yurmakka qudrat uchun yesa - ibodat jumlasidandur".*(9) Ushbu asarda ovqatlanishning bir necha sunnatlarini keltirib o‘tiladi. Ya'ni ovqatlanishdan avval qo‘llarni yuvish, taomni dasturxon ustida va ibodatga quvvat uchun yeyish, bor taomga shukr qilish, tanho yemaslikka harakat qilishi(ko‘pchilik bilan tanovul qilsa savobli bo‘lishi),biror kishi bilan ovqatlansa u bilan barobar ovqatlanishi, sherigini tezlatmasligi, so‘zlashganda esa behuda so‘zlarni ishlatmay, chiroyli gaplarni gapirishini aytib o‘tiladi. Ko‘rinib turibdiki bu jihatlar asli insoniylikka, poklik, tozalikka chorlaydi. Yana bir jihatga e‘tibor qaratmoq kerak. Ya‘ni tanavvul qilayotgan narsamizni tozaligi-halolligiga. Yuqorida aytib o‘tilganidek Alloh taolo luqmani halolidan yenglar degan. Chunki halollikda gap katta. Duolarni ijobat bo‘lishini birinchi talabi iste'mol qilinayotgan taomning halolligida ekan. " *Duoning bir qancha odoblari borki, ular to‘liq bajarilsa qabul bo‘lish ehtimoli yanada ortadi. Quyida shulardan ayrimlarini siz, azizlarga ilindik:*

1. Halol luqma. Yani duo qiluvchining yeguligi haloldan bo‘lsin. Sa’d ibn Abu Vaqqos duolari ijobat bo‘lmaganidan Rasulullo sollallohu alayhi vasallamga shikoyat qildi. Shunda janobimiz unga shunday maslahat berdilar: “Ey Sa’d, harom (luqmani yemak)dan chekingin! Chunki kimning qorniga harom luqma kirar ekan, uning duosi qirq kungacha ijobat bo‘lmas”(10).

Sog‘lom turmush tarziga erishish, uzoq umr ko‘rib baxtli hayot kechirish uchun ovqatlanish odobiga rioya qilishimiz kerak. Ana shunda biz o‘z oldimizga qo‘ygan maqsadlarimiz sari dastlabki to‘g‘ri qadamni tashlagan bo‘lamiz. To‘g‘ri qadam albatta, to‘g‘ri yo‘l va maqsad

tomon olib boradi. Maqsadimiz mana diyorimizni rivojlantirishimiz, uni dovrug‘ini ko‘klarga ko‘tarish, mana shunday ezgu niyatlar yo‘lida jon fido qilgan ota-bobolarimiz ruhini shod etib, ularga munosib avlod bo‘lish. O‘zimizdan esa bundanda yuksakroq yutug‘larlarga erisha oladigan yetuk vorislarni yetishtirib chiqarmoq.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.https://lex.uz/uz/docs/-5841063
2.https://lex.uz/uz/docs/-5841063
3. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири [Матн1]
таржима ва тафсир муаллифи: Шайх Абдулазиз Мансур.
-Т.: "Sano-standart" , 2021. —Б.107
4. Ey, farzand. Abu Homid G’azzoliy. -T.: Movarounnahr, 2005.-B.48 //https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/113-imom-g-azzoliy-kitoblari
5. Ey, farzand. Abu Homid G’azzoliy. -T.: Movarounnahr, 2005.-B.48//https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/113-imom-g-azzoliy-kitoblari

INNOSATION FAOLIYAT VA UNING ILMIY NAZARIYA ASOSLARI

Absobirov Samariddin Qurbonovich
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Innovatsiya, innovatsion faoliyat va bu sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha yurtimizda amalga oshirilayotgan ishlar va innovatsion faoliyat va uning ilmiy nazariy asoslari to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, innovatsion faoliyat, yopiq innovatsiyalar paradigmasi, ochiq innovatsiyalar paradigmasi, innovatsiyalarni tijoratlashtirish.

So‘nggi yillarda ilm - fan sohasini ustuvor rivojlantirish, innovatsion faoliyatni yanada takomillashtirish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qator normativ – huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-5264- son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-sentyabrdagi “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-son Farmoni;
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3416-son qarori;
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-maydagi “Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart -sharoitlarni yaratish bo‘yicha qo‘shimcha chora -tadbirlar t o‘g‘risida”gi PQ -3697-son qarori;
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-maydagi “Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora - tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3698-son qarori;
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi “Ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning normativ–huquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risida”gi 133- son qarori;
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi «Innovatsion faoliyat to‘g‘risida»gi O‘RQ-630-sonli Qonuni;
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmoni [1; 157].

Innovatsiyalar yangilik darajasi va tijorat muvaffaqiyati bilan farqlanadi. Shu bilan birga, tijorat muvaffaqiyati so‘zning keng ma’nosida tushuniladi va ma’lum bir iste’molchi tomonidan berilgan mahsulotdan yoki xizmatdan foydalanishni anglatadi. Shunday qilib, “Ilmiy-texnik rivojlanish” va “Innovatsiya" tushunchalari o‘rtasidagi farq shundaki, ilmiy-texnika taraqqiyoti hujjatlar to‘plamini ishlab chiqish yoki prototipni yaratish bilan yakunlanadi va innovatsiyalar iste’molchilar doirasiga yetib boradi.

Innovatsiyalar juda xilma-xildir. Ular bir qator mezonlarga ko‘ra tasniflanishi mumkin. Keling, ulardan eng muhimlarini ajratib ko‘rsatamiz.

Tarkibiga ko‘ra innovatsiyalar quyidagilarga bo‘linadi:

- Sanoat (texnologik), shu jumladan yangi turdagi uskunalar, xom ashyo, materiallar va boshqalar;
- Boshqaruv, shu jumladan ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi usullari, boshqaruvi, tovarlarni bozorga olib chiqish;
- Axborot, shu jumladan sifat jihatidan yangi darajada qarorlar qabul qilish uchun axborotni yig‘ish, qayta ishlash va uzatishning yangi usullari;
- Ijtimoiy, mehnat sharoitlari, turmush, ekologiya va boshqalardagi o‘zgarishlarni qamrab oladi [2; 58].

Ba’zan innovatsiyalardan foydalanish oqibatlariga qarab, yangilik nuqtai nazaridan farqlanadi, ular asosiy va takomillashtiruvchi va pseudo-innovatsiyalarga bo‘linadi. Asosiy innovatsiyalar texnologiyaning yangi avlodini shakllantirishga imkon beradigan asosiy ixtirolarni amalga oshiradi. Innovatsiyalarni takomillashtirish iqtisodiy rivojlanish barqarorligini saqlash imkonini beruvchi kichik ixtirolarni amalga oshirishga qaratilgan. Pseudo-innovatsiyalar uzoq vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning “kosmetik” yaxshilanishiga olib keladi.

Foydalanish joyiga ko‘ra innovatsiyalar quyidagilarga bo‘linadi:

- Ishlab chiqarish sohasida (sanoatda, qishloq xo‘jaligida, qurilishda va boshqalarda);
- Ta’lim, fan va boshqa sohalarda.

Qo‘llash ko‘lami bo‘yicha innovatsiyalar yagona va massivdir. Shu asosda baholash uchun siz ushbu innovatsiyani qo‘llagan tadbirkorlik subyektlari yoki iste'molchilar sonini, shuningdek, mahsulotning butun hayotiy sikli uchun yillik iqtisodiy samaraning va ta'sirning ko‘lamini qo‘llashingiz mumkin.

Innovatsion jarayonning bosqichiga qarab, innovatsiyalar nou-xau, patent, hujjatlar to‘plami, yangi mahsulotlar shaklida bo‘lishi mumkin, chunki ularning har biri sotilishi mumkin. Patentni yoki yangi mahsulotni sotish kerakmi, degan savol aniq amalga oshirish shartlarini va potensial tijorat muvaffaqiyatini baholash asosida hal qilinadi.

Ilmiy-tadqiqot bosqichida paydo bo‘lgan g‘oyani amalga oshirish imkoniyatlari o‘rganiladi, yangi texnologiya yaratish imkoniyatini baholash uchun uslubiy yondashuvlar ishlab chiqiladi. Agar ijobiy natijalar olinsa, ular asosida tajriba-konstruktorlik ishlari (TKI) amalga oshiriladi - loyiha hujjatlari ishlab chiqiladi va eksperimental sinovlardan o‘tkaziladigan prototip yaratiladi [3; 103].

Sinovlar muvaffaqiyatli o‘tsa, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish boshlanadi. Ishlab chiqarish jarayonini yangi talablarga moslashtirish (yangi asbob-uskunalarni o‘zlashtirish, yangi texnologiyani o‘zlashtirish va boshqalar) zarur bo‘lgan rivojlanish bosqichi alohida ahamiyatga ega. Yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish samaradorligi ko‘p jihatdan ishlab chiqish jarayonining samaradorligi bilan belgilanadi.

Bozorga yangi mahsulot bilan kirish maxsus qo‘shimcha ishlarni talab qiladi (agar mahsulot bozorda allaqachon sotilgan bo‘lsa, u holda xaridorlarning xatti-harakatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarga asoslanib, sotishning mumkin bo‘lgan hajmini taxmin qilish mumkin). An’anaviy mahsulotga bo‘lgan talabning pasayishi narxlarning pasayishiga olib keladi va ishlab chiqarishning pasayishiga olib keladi. Agar mahsulot bozorga birinchi marta kirsa, unda noaniqlik ko‘p marta ortadi.

Zamonaviy sharoitda innovatsion mahsulotlar marketingining yangi kontsepsiyasi shakllantirildi, unga muvofiq ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o‘rtasidagi o‘zaro ta'sir joyi

o‘zgardi. Innovatsion mahsulotni marketingning yangi kontsepsiyasi bilan iste'molchi va ishlab chiquvchi zanjirning boshida ikkita holatda uchrashadilar: [4; 56].

- Mijozlarning aniq so‘rovlariga muvofiq yangi mahsulot ishlab chiqiladi;
- Rivojlanish bosqichida yangi mahsulotga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish maqsadida agressiv kompaniya o‘tkaziladi va bozorga yangi mahsulot kirib kelishi bilan iste’molchi allaqachon uni kutmoqda.

Innovatsion jarayon va innovatsion faoliyat.

Innovatsion jarayon - bu ilmiy bilimlarni innovatsiyaga aylantirish jarayoni bo‘lib, u innovatsiyalar g‘oyadan ma'lum mahsulot, texnologiya yoki xizmatga o‘tib, amaliy foydalanish orqali tarqaladigan voqealar zanjiri sifatida ifodalanishi mumkin.

Innovatsiyani joriy etish jarayonida yuzaga keladigan ilmiy-texnikaviy, texnologik va tashkiliy o‘zgarishlar majmuini innovatsion jarayon, innovatsiyalarni yaratish, tarqatish va ulardan foydalanish davrini esa innovatsion sikl deb atash mumkin.

Innovatsion jarayon innovatsiyalarni yaratish, rivojlantirish va tarqatish bilan bog‘liq. Innovatsion jarayon turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi: [5; 89].

- Parallel ravishda – ilmiy-texnikaviy faoliyatni, investitsiya va marketingni izchil amalga oshirish;
- mahsulot hayotiy siklning o‘zgaruvchan fazalari shaklida;
- investitsiya loyihasi sifatida.

Dinamikadagi innovatsiyalar innovatsion jarayon bilan bir xil.

Innovatsion jarayon. Innovatsiyalarni tijoratlashtirishdan daromad olish.

Innovatsiya tashabbusi (innovatsiyani yaratish) – texnik g‘oyani (tadqiqot va ishlanmalarning asosiy bosqichlari) yoki biznes g‘oyasini ishlab chiqish (iste’molchi muammolarini boshlash va ularni hal qilish yo‘llarini topish).

Innovatsiyalarni tijoratlashtirish – bu innovatsion mahsulotni ishlab chiqarish va sotishni tashkil etishdir.Innovatsion ortiqcha foyda – bu samarali innovatsiyani birinchi bo‘lib joriy qilganlar tomonidan olinadigan qo‘shimcha daromad. Bu daromadning manbai bozordagi vaqtinchalik “shartli monopoliya” mavqei hisoblanadi. Har qanday innovatsiya yangi sanoatni yoki yangi bozorni yaratadi. Raqobatchilar mahsulotni qayta ishlab chiqarmagan ekan, korxona mahsulotning yagona yetkazib beruvchisi hisoblanadi. Vaqtinchalik monopoliya mavjud. Innovatsion ortiqcha foyda vaqtinchalik hodisadir. Monopoliya yo‘qolishi bilanoq, innovatsiya keng tarqaladi, raqobatdosh mavqeini mustahkamlash uchun innovator narxlarni pasaytirishga majbur bo‘ladi.

Innovatsion jarayonni qurishning asosiy yondashuvlari.

1. Yopiq innovatsiyalar paradigmasi - tashkilot innovatsiyalarni yaratish va tijoratlashtirishning barcha bosqichlarini nazorat qiladi. Kompaniya o‘z g‘oyalarini ishlab chiqaradi, ularni rivojlantiradi, ilmiy-texnikaviy faoliyat natijasini oladi, mahsulot ishlab chiqarishni yaratadi, mahsulot bilan bozorga kiradi va uni iste'molchilar o‘rtasida taqsimlaydi, so‘ngra xizmat ko‘rsatish bilan shug‘ullanadi, mahsulotni qo‘llab-quvvatlaydi.

2. Ochiq innovatsion paradigma – tashkilot raqobatbardosh biznes modelini yaratadi va biznes modelidagi bo‘shliqlar va darbog‘larni to‘ldirish uchun tashqi texnologiyalar va resurslardan maksimal darajada foydalanadi. Kompaniya qo‘shimcha qiymat yaratish uchun tashqi resurslardan, shu jumladan intellektual resurslardan maksimal darajada foydalanishi kerak.

3. Innovatsion jarayon imkoniyatlar va bozorlarni yaratish sifatida – tashkilot bozor ehtiyojlarini aniqlashi va nafaqat mahsulot, balki o‘z bozorlarini ham yaratishi kerak.

4. Innovatsion jarayon kompaniyaning uzluksiz innovatsion rivojlanish jarayoni sifatida tashkilotning asosiy tizimlarini tubdan isloh qilmaslikka imkon beradigan kichik yangiliklarni muntazam ravishda kiritadi. Mahsulot yoki jarayonni doimiy ravishda takomillashtirishga qaratilgan kichik hajmdagi innovatsiyalar.

Innovatsiyalarni tijoratlashtirish turi bo‘yicha innovatsion jarayon.

Innovatsiyalarni yaratish va joriy etish modeli. Tijoratlashtirish natijasi innovatsiyalarni sotishdan olingan daromaddir.

Haddan tashqari talab modeli. Tijoratlashtirish natijasi iste'molning ko‘rish bosqichida sotishdan olingan daromaddir. Minimal hayot aylanishi bilan biznesni tez qaytarish maqsadida investitsiyalar. Tez qaytarish muddati.

Qaytarilish modeli (daromad modeli). Tijoratlashtirish natijasi hayot siklining barcha bosqichlarida sotishdan olingan daromaddir. Bir martalik investitsiya. Investitsiya bosqichida yaratilgan aktivlardan foydalanish orqali investitsiyalarning daromadliligiga erishish.

Spekulyativ model. Tijoratlashtirish natijasi innovatsion biznesni sotishdan olingan daromaddir. Biznesni sotish uchun investitsiyalar. Daromad olish, kapital o‘sishini ko‘rsatish maqsadida investitsiya qilish.

O‘sish modeli. Tijoratlashtirish natijasi hayot siklining barcha bosqichlarida, shu jumladan diffuziya o‘sishi bosqichida sotishdan olingan daromaddir. Imkoniyatlarni kengaytirish va biznes o‘sishiga doimiy investitsiyalar. Naqd pul tanqisligi sharoitida ishlash [6; 90].

Innovatsion jarayon innovatsion faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Innovatsion faoliyat – mahsulot (tovarlar, xizmatlar) assortimentini kengaytirish va yangilash va sifatini yaxshilash, keyinchalik joriy etish va bozorga sotish bilan ularni ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirish maqsadida ilmiy tadqiqot va ishlanmalar natijalaridan foydalanish va tijoratlashtirishga qaratilgan faoliyat.

Innovatsiyaga kapital qo‘yilmalar bilan bog‘liq innovatsion faoliyat innovatsion-investitsiya faoliyati deb ataladi.

Innovatsion menejment innovatsion jarayonlarni, innovatsion faoliyatni, ushbu faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tashkiliy tuzilmalar va ularning xodimlarini boshqarish tamoyillari, usullari va shakllari majmuidir.

Innovatsion menejment – bu bozor sharoitida faoliyat yuritayotgan kompaniyaning aniq innovatsion maqsadlariga erishishga, ilmiy, mehnat, moddiy va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish asosida optimal natijalarga erishishga qaratilgan kasbiy faoliyatning alohida turi va samarali boshqaruv usullari.

Innovatsiyalarni boshqarish uchta jihatda ko‘rib chiqilishi kerak:

- innovatsiyalarni boshqarish fan va san'ati sifatida;
- faoliyat turi va qaror qabul qilish jarayoni sifatida;
- innovatsiyalarni boshqarish vositasi sifatida.

Innovatsion menejer innovatsion jarayonning turli bosqichlari bilan shug‘ullanadi va o‘zining boshqaruv faoliyatini shularni hisobga olgan holda quradi.

Innovatsiyalarni boshqarish vazifalari:

- innovatsion faoliyat rejalari va dasturlarini tizimli asosda ishlab chiqish;
- yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishni monitoring qilish va boshqarish;
- yangi mahsulotlarni yaratish loyihalarini ko‘rib chiqish;
- yagona innovatsion siyosatni amalga oshirish: ishlab chiqarish bo‘linmalarida ushbu sohadagi faoliyatni muvofiqlashtirish;
- innovatsion faoliyat dasturlarini moliyaviy va moddiy resurslar, malakali kadrlar bilan ta’minlash;
- g‘oyadan tortib ommaviy ishlab chiqarishgacha bo‘lgan innovatsion muammolarni kompleks hal qilish uchun vaqtinchalik maqsadli ishchi guruhlarni yaratish.

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlikni innovatsion faoliyatsiz his qilib bo‘lmaydi, ushbu jihatdan tadbirkorlik faoliyati oddiy biznesdan farq qiladi. Innovatsiyalarga tayangan holda tadbirkorlik faoliyatini olib borish katta yutuqlarni va yuqori daromadni ta’minlaydi. Bunda tadbirkorlik faoliyati erkin raqobat muhitida sinmaydi, u faol rivojlanadi, taraqqiyotga erishadi, yuksaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua Toshkent-2021, 157-b.

2. Vaxobov A.V., Xojibakiev Sh.X., Mo‘minov N.G. “Xorijiy investitsiyalar”. O‘quv qo‘llanma.- T.: Moliya, 2010.-328 b.
3. Bekmurodov A.Sh., Karrieva Ya.K., Ne’matov I.U., Nabiev D.H., Kattaev N.T. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. –T.:Iqtisodiyot, 2010.-166 b.
4. Mamatov B., Xujamkulov D., Nurbekov O. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-Moliya, 2014. – 608 b.
5. Kayumov R.I., Xojimatov R.X. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish: Darslik. - T.: TDIU, 2010. - 496 b.
6. Karlibayeva R. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish: O‘quv qo‘llanma. - T.: Cho‘lpon, 2011.-124 b.

O’ZBEKISTONDA MIGRATSION JARAYONNING IJTIMOIY-IQTISODIY SABAB VA OQIBATLARI

Bekmurodova D.I.,
Nav.D.P.I magistranti

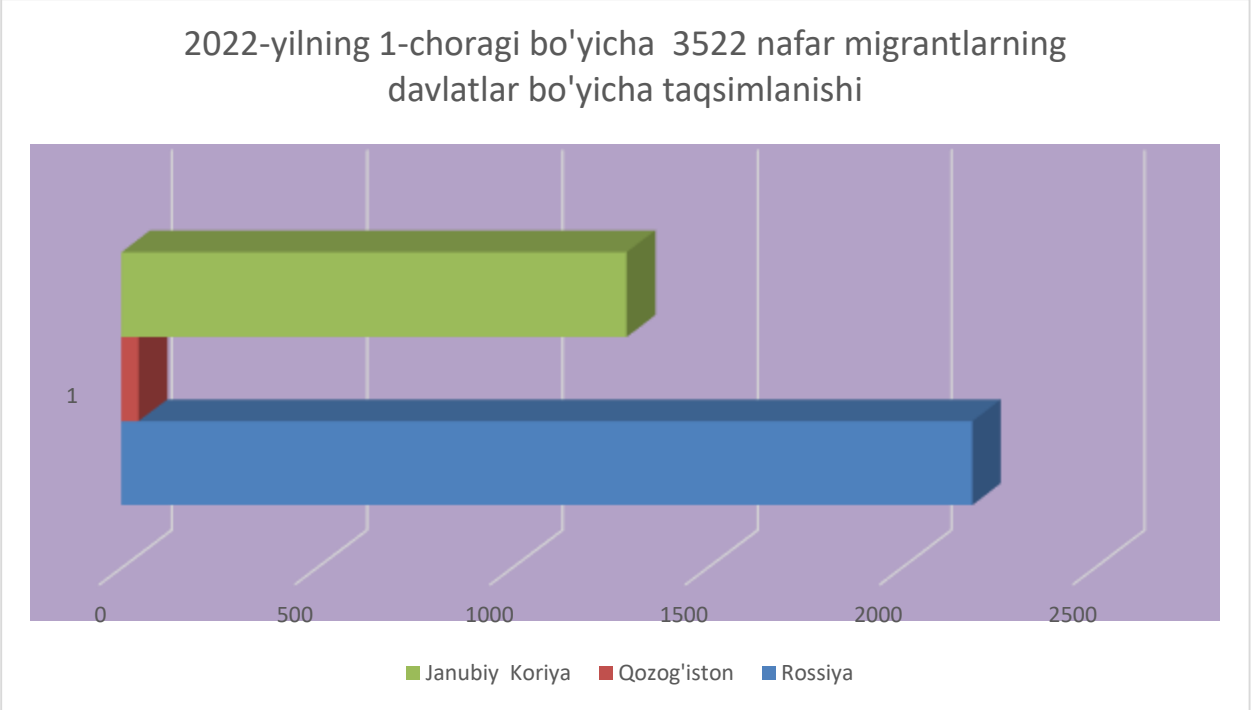
Annotatsiya: Mazkur maqolada O’zbekiston Respublikasi aholi migratsiyasi va mehnat migratsiyasi,uning sabablari va oqibatlari o’rin olgan.
Kalit so’zar: Migrant,aholi migratsiyasi,tashqi migratsiya,ichki migratsiya,mehnat migratsiyasi, pandimiya,iqtisodiy o’sish.
Annotation: In this article, the satuation of Republic of Uzbekistan population migration and labour migration, reasons and results.
Keywords: Migration, population migration, labour migration, external migration, inside migration, economical development.
Аннотация: Статья посвяшается о последствиях и причинах миграции и трудовой миграции Республики Узбекистан
Ключевые слова-Мигрант, миграция населении, внешняя миграция, внутренняя миграция, трудовая миграция, пандемия, общее экономическое обучения.

Migratsiya (lotincha:migration-ko’chaman,joyimni o’zgartiraman.
1.Aholining bir joydan ikkinchi joyga ko’chishi.(Aholi migratsiyasi)
2.Hayvonlarning yashash muhiti,sharoiti yoki rivojlanish sikli o’zgarishi bilan bir geografik hududdan boshqa hududga ko’chishi. (Hayvonlar migratsiyasi)
3.Kimyoviy elementlarning yer qobig’ida yoki yer yuzasida o’z joyini o’zgartirishi.
(Elementlar migratsiyasi)
4.Energiyaning bir zarrachadan boshqasiga o’tishi.(Energiya megratsiyasi)
5.Kapitalning qo’shimcha qiymat olish va siyosiy maqsadlarda bir mamlakatdan boshqasiga muntazam chiqib turishi.
O’zbekistonda migratsiya jarayonida vujudga kelayotgan muammolar va ularning yechimiga doir muayyan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarda ishchi kuchi migratsiyasi keltirib chiqaruvchi sabablar va ularning ahamiyati, afzalliklari yoritib berilishi bilan bir qatorda bu oradagi ishlarni xalqaro tajriba asosida tashkil etishga yo’naltirilgan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Qator olimlar mamlakatimiz yoshlarining qishloqdan shaharga,shahardan esa xorijiy davlatlarga vaqtinchalik borib kelish teddinsiyasi o’sayotganligini avvalo, migrantlarning daromad topish istagi,bilim olish,ish o’rgansh, tajriba almashish ehtiyoji va zarurati bilan bog’liq ekanligini satsiologik tadqiqotlar asosida izohlaydi.
O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining xorijda vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O’zbekiston Respublikasi fuqorolari huquqlarini himoya qilish masalalari va xalqaro iqtisodiy hamkorlik departamenti bandligi mehnat munosabatlari vazirligi xalqaro migratsiya tashkiloti va xalqaro mehnat tashkiloti hamkorligida “Xususiy bandlik agentliklari institutini takomillashtirish milliy va xalqaro tajriba” mavzusida Xalqaro vedio kanferensiya

o’tkazildi. Tadbirda xalqaro mehnat migratsiyasida xususiy mehnat agentliklarining roli ular faoliyatini tashkil etishda xorijiy davlatlarning amaliyotlari qonunchilik doirasida ular faoliyatini tartibga solish muammolari va ularni hal etish yo’llari xalqaro mehnat migratsiyasi doirasidagi faoliyatga kirish tanlab olish va ishga joylashtirishning etika qoidalari migratsiya siyosatini ishlab chiqishda xalqaro qonunchilikning o’rni kabi mavzularda ma’ruzalar tinglandi.Karonavirus infeksiyasi tarqalishi oqibatida barcha sohalarda bo’lgani kabi mehnat migratsiyasida ham yuzaga kelayotgan jiddiy muammolarni bartaraf etish, mamalakat ichida va xorijda aholini xafvsiz tartibli va manzilli ish bilan ta’minlash bo’yicha tezkor choralarni ko’rish zarur.

Qayd etilishicha O’zbekiston Respublikasida 2016-2022-yillarda tashqi mehnat migratsiyasi yo’nalishida juda muhim qadamlar qo’yilgan.Sohaga doir 17ta muhim hujjat,jumladan, O’zbekiston Respublikasining qonuni Prezidentning 9ta qarori 1ta farmon Vazirlar mahkamasining 5ta qarori qabul qilinib normativ huquqiy baza yaratilgan. Xususan xususiy bandlik agentliklari to’g’risidagi O’zbekiston Respublikasi qonuni qabul qilingan va takomillashtirilgan.

2022-yilning 1-choragida 3522 nafar fuqaro xorijiy davlatlarda ishg joylashtirilgan. Shundan 2183 nafari Rossiya federatsiyasiga 44 nafari Qozog’iston Respublikasiga 1293 nafari Jnubiy Koreyaga va boshqa davlatlarga ishlash uchun yuborilgan.Tashqi mehnat migratsiyasi tomonidan 2167 nafar mehnat migrantiga huquqiy yordam,2149nafariga mehnar migrantiga maslahat xizmatlari,2930 nafar mehnat migrantiga moddiy yordam ko’rsatilgan. Xorijdan qaytdan 192ming 683nafar fuqarolarning 15mingdan ortig’ini bandligi ta’minlandi. 2ming 813tasi kasb va tadbirkorlikka o’qitilgan.

O’zbek oilalarida erkak kishining chetga migrant bo’lib ishlab pul yuborib oila tebratishi ko’pchilik o’rganib qolgan. Ayniqsa qishloqlarda yigitlar maktabni bitirgach ,Rossiya yoki boshqa xorijiy mamlakatlarka ketishi -odatiy hol.

Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi taqdim etgan statistikaga binoan ayni paytda 2.3 mln O’zbekistonlik xorijga borib xizmat qilmoqda.Shulardan 568 492 nafari –ayollar.

Hududlar kesimida,Samarqand viloyati Toshkent shahri va Toshkent viloyati hamda vodiy viloyatlari xotin qizlar eng ko’p chet elga ishlashga ketgan. Birgina Samarqand viloyatining o’zidan 90,9 ming xotin qiz chetda ishlayapti. Tashqi mehnat migratsiyasida O’zbekistonlik xotin qiz migrantlar asosan Turkiya va Rossiyada ishlashadi.O’zbekistonlik xotin-qizlar Rossiya Federatsiyasida xizmat ko’rsatish va ishlab chiqarish yo’nalishida, Turkiya,Birlashgan Arab Amirliklarida uy xizmatlari, Janubiy Kareyada esa ishlab chiqarish yo’nalishlarida xizmat qiladi.

Qozog’istonda esa ayollarning mehnat migratsiyasidagi ulushi deyarli sezilmaydi.Bu davlatda ishlaydigan ayollar asosan qishloq xo’jaligida ishlashi mumkin.

Mehnat migranti nafaqat o’z oilasi vataniga qolaversa o’zi ishlayotgan davlatga ham foyda keltiradi. Bugungi inqirozdan keyin xorijiy yirik ish beruvchilarda,ayniqsa,qishloq xo’jaligi sohasida, mutaxassislarning yetishmovchiligi kuzatiladi,bu odamlarning iqtisodiy ijtimoiy hayotiga jiddiy ta’sir ko’rsatadi.Inqirozdan keyin bandlik agentligiga talab va ular tomonidan fuqorolarning jalb qilish jarayoni kuchayadi. Ularning ayrimlari tomonidan odamlarni ishga yollashda o’z vazifalarini so’y istemol qilish xatarini ham oshiradi.Bu sharoitda vaziyatni samarali boshqarish uchun migratlarni jo’natish ishlarini to’g’ri yo’lga qo’yish, ayniqsa ularning sog’ligini tekshirish lozim. Bu borada migrantlarni qabul qiluvchi va jo’natuvchi davlatlar hamda bandlik agentliklari o’rtasida ishlarning sifatli tashkil etilishini ta’minlovchi kelishuv bo’lishi shart.

O’zbekiston Respubikasi Prezidentining 2022 yil 3-mart kuni imzolagan tegishli qarorida ko’zda tutilgan qaroriga ko’ra 2022-yil 1 iyundan Rossiya Turkiya hamda Qozog’istonning tegishli bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi tashqi mehnat migratsiyasi agentligining vakillik institute tashkil qilindi.

Mazkur hududlarning har biriga kamida 2 nafar vakil biriktiriladi.

2022-yil, 1-maydan har yili hokim yordamchilari yozma tavsiyanomasiga asosan Boquvchisi xorijga mehnat migratsiyasiga chiqib ketgan fuqorolarning ijtimoiy himoya yagona reystri axborot tizimida ro’yxatda bo’lgan oilalarga BHM 2 baravari (540 ming so’m) miqdorda 1 martalik moddiy yordam ko’rsatiladi.

Mehnat migratsiyasiga chiqib ketgan fuqorolarning ijtimoiy himoya yagona reystri axborot tizimida yagona bo’lgan yoki “Temir daftar “,”Ayollar daftari”yoki “Yoshlar daftari”(daftarlarning biriga kiritilga yoki nogironligi bo’lgan oila a’zolariga dori-darmon ,nogironlik aravachalari,eshitish aparatlari va ortapetik mahsulotlari xarit qilish uchun BHM 5 baravari (1 mln 350 ming so’m)miqdorda bir martalik moddiy yordam ko’rsatiladi.Migrantlarning O’zbekistonda ular bilan birga yashovchi pensiya yoshiga yetgan yoki 1 va 2 guruh nogironligi bo’lgan oila a’zolariga kasaba uyushmalari tizimidagi sanotiriy va profilaktik davolanish muassasalariga bir martalik bepul yordam beriladi.

Qarorga ko’ra xorijda vaqtinchalik ishlayotgan va ta’lim olayotgan o’zbek yoshlarni qo’llab quvvatlash maqsadida xorijdagi yoshlar balansi shakllantirib ular to’g’risidagi ma’lumotlar “Yoshlar portal electron platformasida kiritilib boriladi.

Mamlakatda mehnat migratsiyasidan batomom voz kechish va asta-sekin uni xalqimiz uchun yurt xazinasini to’ldirish turi sifatidagi ahamiyatini tugatish siyosati tanlangan va u muvaffaqqiyatli amalga oshirilgan taqdirda ushbu siyosat Yangi O’zbekistonga bir nechta maanfat keltirishi mumkin.

Masalan:iqtisodiy o’sish suratlarini jadallashtirish va milliy boylikni ko’paytirishga ko’mak beradi va O’zbekistonning xalqaro nufuzini imijini oshirishga kata ijobiy ta’sir o’tkazadi, o’z xalqi to’g’risida g’amxo’rlik qilgan davlatga nisbatan xurmati oshadi,juda katta ma’naviy samaraga erishiladi

Begona yurtlarda musofirlikda turli xil noxaqliklarga kamsitishlarga duchor bo’layotgan yurtdoshlarimiz migratsiya azob uqubatlaridan,o’z ona yurtlarida emin –erkin hayot kechirish imkoniyatiga ega bo’ladilar .Ayniqsa hozirgi kunda ayol migrantlarning ko’payishi kelajak avlodimizga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin sababi ayollarimiz xorijga ishlashga ketish oqibatida yosh bolalarini yaqin qarindoshlari yoki shunchaki begonalarga pul jo’natish yo’li bilan bolalariga qarattiradilar.Bu bola psixalogiyasiga uni tarbiyasi va kelajagiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin uni ko’ngli yarim bo’lib voyaga yetadi. Aksariyati tarbiyasizlik mehrsizlikdan yomon yo’lga kirib ketadilar .Barchamizga ma’lumki farzand tarbiyasi bu nafaqat o’zimiz balki yurtimiz kelajagidir.

Adabiyotlar ro’yxati

3.https:uz.m.wikepediya.org
4.https://sputniknews-uz.com>migratsiya
5.Migrasion and Remittance Flows

ISLOM HUQUQIDA BURXONIDDIN MARG‘INONIY QARASHLARINING O’RNI VA AHAMIYATI

Axtamova Charosxon Ozod qizi –
Navoiy viloyati yuridik texnikumi sud-huquqiy faoliyat yo'nalishi
1- bosqich 26-guruh talabasi

Annotatsiya: maqolada Burhoniddin Marg‘inoniy asarlarida talqini keltirilgan islom huquqi (fiqh) va uning ijtimoiy-ma’naviy barqarorlikka ta’sir etuvchi jihatlari yoritilgan.
Kalit so‘zlar: fiqh, kalom, hadis, shafoat, meros taqsimlash.

Mamlakatimizda tadqiq etilayotgan mutafakkirlar merosi va ma’rifiy g’oyalarining mazmun-mohiyati hamda yaratuvchanlik salohiyatini to’g’ri talqin qilish dolzarb masalaga aylandi. Mutafakkirlarning jamiyat taraqqiyoti va farovonligiga xizmat qiladigan progressiv g’oyalarini bugungi ijtimoiy hayot masalariga tatbiq qilish natijasida insonlarda madaniy merosga nisbatan yangicha ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga sabab bo’ldi.

Bu borada islom huquqi(fiqh)ni siyosiy-axloqiy, ma’naviy-ma’rifiy, diniy-aqidaviy konseptual nazariya va xulosalar bilan boyitgan mutafakkir Bur’oniddin Marg’inoniyning xizmatlari alohida ahamiyatga molik.

Burhonuddin al-Marg‘inoniy - buyuk mutafakkir olim, islom dunyosi huquqshunosligining rivojlanishiga o‘lkan hissa qo‘shgan, faylasuf alloma, tavxid ilmi bilan shug‘ullangan ulug‘ allomadir.

Burhonuddin al-Marg‘inoniyning yoshlik davri Farg‘ona viloyatining Rishton qishlog‘i va Marg‘ilon shahrida o‘tgan. U islom huquqshunosligiga oid to‘g‘ri yo‘l deb nomlangan mashhur “Hidoya” asarini birinchi qismini Marg‘ilon shahrida yozgan. Burxoniddin al - Marg‘inoniy ilm egallashga qiziqishi natijasida Samarqand shahrida o‘z faoliyatini olib boradi va hayotining asosiy qismini o‘sha davrning ilm-fan markazlaridan biri hisoblangan Samarqand shahrida o‘tkazadi.

Fiqx ilmida chuqur bilimga ega bo‘lsada, Burhonuddin al-Marg‘inoniy hayotining oxirigacha ustozlarining asarlarini o‘rgangan. “Kitob ul-mashoyix” asarida u o‘zi ta’lim olgan 40 dan ortiq shayx va allomalarni, jumladan, Najmiddin Umar ibn Muhammad an-Nasafiy, Abu al-Asir al-Baydaviy, Abu Yoqub as-Siyariy, Abu Ishoq an-Navqadiy, Ja’far al-Hinduvoniy kabi uztozlarini sanab o‘tgan. U fiqx ilmi rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shishi bilan bir qatorda, ko‘plab shogirdlarni ham yetishtirgan.

Burhoniddin al - Marg‘inoniy asarlaridagi g‘oyalar insonlarni komillikka, o‘zaro mehr - oqibatga, insonparvarlik, yurtparvarlikka yetaklaydi. U tabarruk zotning hayoti tom ma’nodagi ilmiy va insoniy jasorat, bukilmas iroda, so‘nmas e’tiqod timsolidir. Buyuk vatandoshimiz bashariyatga tengsiz ma’naviy meros qoldirib ketdi. Millionlab insonlarning ibodat va o‘zaro munosabatlaridagi muammolarini yechimini ko‘rsatib, haq va ezgulik yo‘liga chorlab kelmoqda.

Burhoniddin Marg‘inoniyni o‘rganishda ikkita jihatga e’tibor berish mumkin:

Birinchidan: Burhoniddin al-Marg‘inoniyning asarlarida, xususan, “Hidoya”da bitilgan shariat ahkomlari avvalgi buyuk faqhshunoslarning fikrlari va boshqalarning e’tiroz va qo‘shilishlari bilan adolat mezoni ustida yoritilgan. Unda kishining dunyoqarashini, fikr mulohazasini o‘tkirlaydigan, masalaga adolat ko‘zi bilan qarashga undaydigan yorqin dalil va hujjatlar oyat va hadislar misolida keltirilgan.

Ikkinchidan: Burhoniddin al-Marg‘inoniy bobomizning fiqhiy qarashi musaffo islom ta’limotining sunniylik aqidasi bilan bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda turli xil ixtiloflarning oldini olishda muhim ahamiyatga egadir. Marg‘inoniy fiqhiy qarashlaridan o‘rin olgan “Ahli ilmlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat”, “Musulmonlar jamoasi bilan birga bo‘lish”, “Muhammad sollallohu alayhi va sallamning ummatiga zid ish qilmaslik” kabi tamoyillarning ahamiyatini tasavvur qilish qiyin emas. Ul zotning fiqhiy asarini o‘qigan har-bir kishinig hayot yo‘li hidoyat ziyosi ila munavvar bo‘ladi.

Burxoniddin al - Marg‘inoniyning eng mashhur asari hisoblangan “Hidoya” asari imom Muhammad ash-Shayboniy, Quduriyning “al-Muxtasar al-Quduriy” asarlari asosida tashkil qilingan. “Hidoya”da “Muxtasar”da mavjud huquqiy asoslar keltirilsada, biroq, uni alohida asar sifatida e’tirof etish mumkin. Chunki unda ko‘rib chiqilgan masalalar Quduriyning “al-Muxtasar al-Quduriy”dan ko‘ra kengroq yoritilgan.

“Hidoya” to‘rt juzdan iborat bo‘lib, u alohida bob va bo‘limlarga bo‘lingan 57 ta kitobni o‘z ichiga mujassam etadi. Har bir kitob islom huquqining muayyan qismiga bag‘ishlangan. “Hidoya”da huquqiy masalalarning yechimi dastlab Sahobalar, mujtahid olimlar va Movaraunnahrdan chiqqan yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e’tirozlari yoki qo‘shilishlarini izhor etish yo‘li bilan berilgan.

Birinchi juz besh kitobdan iborat bo‘lib, u namoz, ro‘za va zakotga bag‘ishlangan.

Ikkinchi juzga 36 bo‘lim nikoh, emizish, taloq, qullarni ozod qilish, topib olingan bolaning nasabini aniqlash, topib olingan narsa, qochib ketgan qullar, bedarak yo‘qolganlar, sherikchilik va vaqf mulki kabi masalalar kiritilgan.

Uchinchi 36 bob va 37 bo‘limdan iborat juzda esa oldi-sotdi, pul muammolari, kafolat, pulni birovga o‘tkazish, qozilarning vazifalari, guvohlik, berilgan guvohlikdan qaytish,vakolat, da’vo, iqror bo‘lish, sulh, bir ishda pul bilan sherik bo‘lish, pulni saqlashga berish, qarz berish, sovg‘a, ijara, muayyan shart asosida cheklangan ozodlik berilgan qullar, voliylik, majbur qilish, homiylik, qisman ozod bo‘lgan qullar va bosqinchilik xususidagi masalalar o‘rin olgan.

To‘rtinchi juzda esa shafoat, meros taqsimlash, dehqonchilik hamda bog‘dorchilik xususida shartnoma, qurbonlikka so‘yiladigan jonzod haqida, umuman qurbonlik qilish haqida, shariatga zid yomon narsalar haqida, tashlandiq yerlarni o‘zlashtirish xususida, taqiqlangan ichimliklar haqida, ovchilik, garovga berish, jinoyatlar xususida, xun haqi to‘lash, vasiyat kabi masalalar yoritilgan.

“Hidoya” boshqa manbalardan o‘zining mantiqiy ketma-ketligi va mavzular joylashi va mavzular sharhlarining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Burhonuddin al-Marg‘inoniyning “Hidoya” asari islom huquqshunosligiing rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va o‘chmas iz qoldirgan.

ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИНГАН АНДРОИД ОПЕПАЦИОН ТИЗИМИ МОБИЛЬ ИЛОВАЛАРИ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ ВА ВАЛИДЛИГИ

Бобир Махаммадов-
Навоий давлат педагогика институти
Факультетлараро чет тиллар кафедраси эркин тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ. Тилшунослик фанининг таржима назарияси ва амалиётига қўшган ҳиссаси беқиёсдир. Бошқа томондан таржима тилшунослик назариясидан кўра анча кўпроқ билимларни ўз ичига олади. Семантикага қизиқиш уйғотишдан олдин таржимонлар атамашунослик билан яқиндан шуғулланганлар.

Таржимонлар учун таржима жараёни асосий матндан тўғри терминни танлай билиш ҳисобланган. Терминология бўйича махсус луғатлар яратилган. Кўпчилик таржимонларнинг илмй ишлари терминологияга бағишланган[593].

Калит сўзлар: *extent, full, rank, free-translation, сўзма-сўз таржима.*

Мобиль иловаларнинг таржимаси – бу ахборот технологиялари ҳамда турли хил дастур тилларига кирувчи атамаларни ўгириш ҳисобланади. Термин таржимасини ўрганиш учун дастлаб терминология ва таржима ўртасидаги боғлиқликни аниқлаб олиш керак. Терминология атамасини алоҳида мустақил фан сифатида ажралиб чиқишини даъво қилиб

[593] И.Ғафуров, О.Мўминов, Н.Қамбаров – Таржима назарияси ўқув қўлланма / Тошкент, Тафаккур Бўстони, 2012 – 20б

чиққан шахс дастлаб Фелбер бўлган[594]. Бундай ҳолатга Сагерь ва Теммерман томонидан баҳсларга сабаб бўлган. Шу тариқа Терминология ҳам фанлараро ҳам фан доирасидаги тушунчага айланди, шунингдек, тилшуносликнинг бир гуруҳ бўлимларига боғланди, жумладан, Лексикология, Семантика, Когнитив Лингвистика, Социолингвистика, Фалсафа. Марсел Телен ўзининг мақоласида таржимашунослик ва терминология ўртасидаги боғлиқлигини аниқлаш бўйича бир нечта мулоҳазаларни келтириб ўтган.

Сагерь томонидан терминологиянинг учта асосий элементлари келтириб ўтилган[595].

1. Терминларнинг таърифи учун фойдаланилган методлар ва амалий кўникмалар мажмуйи;

2. Назарияга оид тушунчалар;

3. Маълум соҳага оид сўзлар.

Шунга кўра, Марсел Телен эса терминологиянинг турларини келтириб ўтган, унинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Назарияга йўналтириган терминология.

Асосан назарий маълумотларни илгари суради ва терминология тушунчасининг мазмунини, терминларнинг шакллантириш ва стандартлаштириш жараёнларини назарий жиҳатдан ўрганади. Назария асосланган терминологиянинг яна бир номи тизимли терминология деб ҳам аташ мумкин.

2. Таржимага асосланган терминология.

Таржимонлар томонидан терминларни амалий таржима қилишга оид билимларни ўрганади. Бу турдаги терминологиянинг иккинчи номи Ad-hoc терминологияси деб ҳам аталади. Таржимага йўналтирилган терминология таржима билан боғлиқ бўлган керакли муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беради.

Инсон омили таъсирида таржима қилинган маълумотлар меъёрларга мос ёки мос эмаслиги ҳамда ишончлилик даражаси пастлиги билан робот томонидан амалга оширилган тажимадан фарқ қилади, айниқса бу терминларни таржима қилишда яққол кўзга ташланади. Айнан шу ҳолат терминология ва таржиманинг бир бири билан кесишган нуқтаси ҳисобланади[596].

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, терминларнинг таржимаси ҳам маълум бир турларга ажратилади.

Катфорднинг таъкидлашича, таржимани кўлами (extent), даражаси (level) ва даражаси (rank) кўра турларга ажратади. Кўламига кўра: тўлиқ (full) ва қисман; даражасига кўра: умумий (total) ва чекланган (restricted);

Бундан ташқари Катфорд таржиманинг машҳур учта тури: сўзма-сўз таржима (word-for-word translation), эркин таржима (free translation) ва бадиий таржима турларини таништириб ўтган[597].

Эркин таржима (free translation) – одатда чексиз эквивалентларини танлаш, фойдаланилиш даражаси чегараланманган ҳамда гаплардан нисбатан кичикроқ тушунчалар билан ифодаланган бўлади.

Сўзма-сўз таржима айтилган маълумотни таржима қилиш: сўзларнинг фойдаланилиш даражаси чегаланган бўлади.

Бадиий таржима юқоридаги таржима турларининг ўртасидаги ҳодиса саналади. Ҳам грамматик ҳам сўзларнинг таржима қилишда меъёрга амал қилинадиган тержима тури. Юқоридаги таржима турлари ҳам матнларни ҳам терминларни таржима қилишда бирдек қўлланилиши мумкин.

---

[594] Felber, Helmut, - Terminology Manual.// Paris: International Information Centre for Terminology (Infoterm), 1984, 31p

[595] Sager, Juan - A Practical Course in Terminology Processing. // Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1990, 3p

[596] Marcel Thelen – The interaction between Terminology and Translation or where terminology and translation meet // trans-kom 8 [2], 2015: 347-381p,

[597] J.C.Catford – A linguistic theory of translation – Oxford university press, 1965, 25p

Мобиль иловаларда таржима қилинган терминларнинг аксарияти инглиз тилидаги бирикмали терминларни тўғридан тўғри таржима қилиш, муқобилини топиш, калкалаш орқали шакллантирилган. Дастурларнинг тиллари инглиз тилидан ўзбек тилига ўтказилганини таҳлил қилганимизда, бир ҳолатни кузатишимиз мумкин, кўпчилик ўзбек тилидаги кўпчилик атамалар ҳам араб, форс ва рус тилларидан ўзлашганлигини кўришимиз мумкин. Шу ҳолатда ҳам таржима қилинган атамаларнинг қўлланилиши жиҳатдан таҳлил қилинганда, бир қатор ҳолатларга дуч келишимиз мумкин. Инглиз тилидаги битта сўз билан ифодаланган атамалар ўзбек тилига таржима қилинганда бирикмали тарзида берилган. Масалан, **people nearby - яқин-атрофдаги одамлар** атамаси ўзбек тилига таржима қилинганда сўзма-сўз таржима қилинган бўлиб **nearby атамаси** бирикмали тарзда берилган. Қўлланилиши жиҳатдан яқин-атроф бирикмаси ясама сўзли жуфт сўз ҳисобланиб, near-by сўзининг луғатлардаги берилиши **ёнма-ён** тарзида ҳам учрайди. [598]Мобиль иловадаги фойдаланилиш жараёнидан келиб чиқиб ушбу атама сўзма-сўз таржима қилинган. Бундан ташқари атроф сўзига ҳам мос синонимлар мавжуд бўлсада, масалан, теварак, ҳар тараф, гирд, тегра, лекин бу ҳолатда улар орасидаги доминант бўлган атроф сўзининг қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

Мобиль иловаларда фойдаланилган терминлар орасида тўрт компонентли атамаларни ҳам учратишимиз мумкин. Масалан, "***сайтни кезишда давом этиш"*** тарзида берилган бирикма google chrome мобиль иловасида келтирилган. Инглиз тилида берилиши эса **continue browsing the site** ва бу ҳолатда ўзбек тилида берилган кезиш сўзи мобиль илова учун мос эмас, чунки аслида continue browsing the site бирикмасида берилган барча сўзларнинг ўзбекча муқобили ва шу муқобилларнинг ўзбек тилида синонимлари ҳам мавжуд, луғатларда browse атамасининг *kezish* маъноси эмас, балки *варақлаб чиқмоқ, кўриб чиқмоқ* маъноларида берилган. Бу ҳолатда кезиш атамаси аслида кўчаларни кезиш, атрофни кезиш маъносида қўлланилиши лозим. Худди, шу таъриф А.Ҳожиев томонидан ҳам берилган изоҳда кезмоқ сўзи – теварак-атроф, юриб томоша қилмоқ, айланиб кўрмоқ, сайр қилмоқ маъноларида қўлланилиши кўрсатилган[599].

Google chrome мобиль иловасидаги "***Синхронланган маълумотларингизни текширинг"*** ушбу бирикмали атамада калка асосида таржима қилинган сўз мавжуд. Инглиз тилидаги synchronize атамасининг муқобили луғатларда берилган. Синхронлаш атамасини "бир-бирига мосламоқ, тўғриламоқ" каби маъноларини барча луғатларда ҳам учратишимиз мумкин. Бутун ахборот тизимида ушбу термин оммалашиб кетганлигини ҳисобга олган ҳолда мазкур терминни муқобилидан фойдаланиш орқали эмас, балки айнан ўзини сўз ясовчи қўшимчалар қўшиш орқали ўзбек тилига ўзлаштириб олишга ҳаракат қилмоқдамиз. Бу эса албатта терминнинг фойдаланиш муддатини оширишга хизмат қилади.

Payme мобиль иловасидаги таржима қилинган терминларнинг аксарияти тўғри таржима қилинган, лекин баъзи бир терминларида бироз чалкашликлар ва фойдаланувчи учун тушунарсиз ҳолатларни келтириб чиқарадиган бирикмалар ҳам учрайди. Масалан, ***ишонилган қурилмалар, ёниб турганда блокировка қилиш, мавзуни танланг, пул сўраш*** каби бир нечта атамалар адабий тил меёрлари асосида таржима қилинмаган. Таъкидланган бирикмалар орасидан пул сўраш ўрнига *маблағ сўрови* ёки *маблағ талаби* тарзида қўллаш мумкин. "***Ёниб турганда блокировка қилиш***" бирикмаси бироз тушунарсиз ҳолатда қўлланилган, чунки, "***ёниб турганда***" бирикмасида маънонинг йўлланаётган манзили аниқ эмас, шу сабабли ҳам унинг ўрнига "*блокланиш муддати*" ёки "*нофаол режимда блокланиш*" каби бирикмаларни қўллаш мумкин.

Мобиль иловаларда қўлланилган инглизча терминларнинг ўзбек тилига таржимаси бўйича шундай хулосага келиш мумкинки, берилган терминларнинг барчаси ҳам мобиль иловада тўғри таржима қилинмаган ва қўлланилиши жиҳатдан сўзлашув услубига хос

[598] Sh.Butayev, A.Irisqulov – English-uzbek, uzbek-english dictionary – Toshkent 2008, 325b

[599] A. Hojiyev, A. Nurmonov, S. Zaynobiddinov va boshqa - Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati - Toshkent.: «Sharq», 2001.— 107 b

бўлган бирикмалардан фойдаланилган. Адабий тилга хос ўзбек тилининг сўзларидан фойдаланилмаган ва шу сабабли ҳам мобиль иловаларда қўлланилган ўзбек тилидаги тушунарсиз терминлар фойдаланувчилар учун эслаб қолишга қийинчлигича қолмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.Ғафуров, О.Мўминов, Н.Қамбаров – Таржима назарияси ўқув қўлланма / Тошкент, Тафаккур Бўстони, 2012 – 20б
2. Felber, Helmut, - Terminology Manual.// Paris: International Information Centre for Terminology (Infoterm), 1984, 31p
3. Sager, Juan - A Practical Course in Terminology Processing. // Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1990, 3p
4. Marcel Thelen – The interaction between Terminology and Translation or where terminology and translation meet // trans-kom 8 [2], 2015: 347-381p
5. .C.Catford – A linguistic theory of translation – Oxford university press, 1965, 25p
6. Ш.Бутаев, А.Ирискулов – Энглиш-узбек, узбек-энглиш дистионарй – Тошкент 2008, 325б

MA’NAVIYAT LEKSIK-SEMANTIK KATEGORIYASIGA OID LEKSEMALARNING DINIY VA DUNYOVIY MA’NOLARI

(*Izzat Sultonning “Imon” dramasi asosida***)**

Azimova Dilobar
NavDPI O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotation: This article presents an analysis of lexical items in the work of art that express the religious and secular meanings of the lexical-semantic category of spirituality

Mamlakatimiz xalqaro miqyosda nufuzi ortib borayotgan bir paytda, qadriyatlarimiz tiklanayotgan ,tariximizni chuqur o‘rganish,o‘zligimizni anglash jarayonida,boshqacha qilib aytganda,ma’naviyatimizni yuksak darajaga ko‘tarish haqida gap borar ekan,ma’naviyat semantik maydonidagi diniy va dunyoviy kommunikatsiyon leksimalar yuqori darajada ahamiyatlidir.

Xalq madaniyati til orqali verballashadi, aynan til madaniyatining asosiy tayanch tushunchalarni harakatga keltiradi va ularni belgilar ko‘rinishida, ya’ni so‘zlar vositasida ifoda etad[600]. Har bir so‘z va gapda so‘zlovchining ruhiy-ma’naviy kayfiyati, orzu-istaklari insonga, hayotga, tabiat hodisalariga munosabati ham dunyoqarashi va madaniy saviyasi ham aks-sado berib turadi[601]. Bunday belgilar so‘zlar vositasida yuzaga chiqadi. Ushbu so‘zlar maydon, leksik-semantik kategoriya sifatida o‘rganilsa, tizimli shakllanadi. Ularning ma’noviy munosabati sayqallashadi. Ushbu leksik-semantik kategoriyalardan biri “ma’naviyat” maydoniga oid bo‘lgan ma’noviy guruhlar bugungi kunda katta ahamiyatga egadir.

Istiqlol tufayli o‘z mustaqil taraqqiyoti yo‘lida borayotgan Respublikamiz yoshlarini yangicha ijtimoiy muhitga tayyorlash, davr ruhida tarbiyalash-shu kunning dolzarb va ustuvor vazifalaridan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning taqdiri yoshlarning ma’naviy qiyofasiga, shaxsiy barkamolligiga bog‘liq. Ma’naviy barkamollik, avvalo, shu birikmani nima ekanligini tushunishdan, anglashdan va amal qilishdan boshlanishi kerak.

“Ma’naviyat” xususida paradigma deb so‘z yuritar ekanmiz uning tushuncha sifatidagi xarakteristikasiga urg‘u berish lozim. Chunki paradigmaning mukammal tasnifi ayni shu maydonni umumlashtiruvchi konsep mazmunini tushinishdan boshlanadi. Demak, “ma’naviylik inson va insoniyatning nodir fazilati bo‘lib, u insonlar ruhiyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Ma’naviylik hodisasi ko‘p qirrali ong va ongsizlik jarayonlarini o‘z ichiga oluvchi insonning kundalik hayot tajribalari, uning tabiati, atrofdagi kishilar va jamiyat bilan bo‘lgan munosabatlarida hosil qilgan malakalari, ko‘nikmalari uning shaxs sifatida shakllanishi davomida

[600] Vorobyev V.V.Lingvokulturologiya.Teoriya metodi.-M,1997.B.15
[601] A.Rustamov so’z xususida so’z-T:. “Yosh gvardiya” 1987.B.16-17

egallangan axloqiy, siyosiy, huquqiy, diniy, falsafiy qarashlari, shuningdek, fanlarni o‘rganish asosida olgan bilimlari, badiiy,texnik va ilmiy ijodlarning yig‘indisi hisoblanadi”[602].

Har bir davrdagi, har qanday adabiy jarayonga nazar tashlasak, didaktika va estitika har doim birinchi planda o‘z ifodasini topgan. O‘zbek mumtoz adabiyoti ham, zamonaviy o‘zbek adabiyoti namunalari ham o‘zining yuksak tarbiyaviy ta’siri sabab e'tirofga sazovor bo‘lishini tan olish lozim. Xususan, o‘zbek adabiyoti namunalarida “ma’naviyat” leksik-semantik kategoriyasining ma’noviy guruhlari, undagi tarkibiy qismlarning o‘zaro munosabati yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek adabiyoti chuqur tarixga ega, unda milliy, e’tiqodiy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unlashib ketgan.

O‘zbek adabiyotining ijtimoiylashuvi ma’lum darajada, O‘zbekistonning davlat va jamiyat arbobi, o‘zbek olimi, akademik, adabiyotshunos, dramaturg, Beruniy nomidagi O‘zbekiston Davlat mukofoti sovrindori Izzat Sulton Otaxonovich bilan bog‘liqdir. Izzat Sultonning yozuvchilik mahorati, asarlari turli prizmalarda o‘rganilgan. U badiiyat adabiyot sohasida ham barakali ijod qilgan. “Noma’lum kishi” dramatik asari yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash jihatidan muhimdir. “Navoiyning qalb daftari” asari adabiyotshunoslikda sezilarli voqea bo‘ldi. “Qaqnus ”, ”Yangi odamlar” , ”Imon” dramalarida esa ma’naviy-axloqiy qadriyatlar,yuksak insoniy fazilatlar haqida bahs yuritiladi[603]. Shunday ekan, olimning o‘zbek milliy lisoniy tasvirida “ma’naviyat” maydonining o‘rni, uni tashkil etuvchi vositalar tizimini aniqlashda Izzat Sulton ijodiga murojaat etish ushbu paradigma elementlarining kontekstual, pragmatik xususiyatlarini ochish imkonini beradi. Uning asarlarida “ma’naviyat” leksik-semantik guruh elementlari turli maqsad va vazifalarda qo‘llanilishiga guvoh bo‘lamiz. Xususan, Izzat Sultonning “Imon” dramasi insoniy hislatlar, oliyjanib fazilatlar, inson ma’naviy dunyosining aksi sifatida yaratilgan.

1960-yil 14-iyulda ilk bor sahna yuzini ko‘rgan va 12 yil davomida tomoshabinlar e’tiborini muttasil qozonib kelgan asarga mustaqillik yillarida ham ehtiyoj borligi unda ko‘tarilgan axloqiy-ma’naviy muammolarning bugun ham dolzarb va muhim ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Ushbu dramadagi asosiy masala “ma’naviyat” leksik-semantik kategoriyasiga oid bo‘lgan *Imon* leksimasidir. Imon – nihoyatda serqamrov tushuncha. O‘zbek tilining izohli lug‘atida: “Imon” – arabcha so‘z bo‘lib, Ollohga ishonch, e’tiqod ma’nosini anglatadi, deb sharhlangan[604].

Imon – vijdonning oliy bosqichi. Xalq va jamiyat oldidagi poklik mezoni. Dramada ana shu serqamrov tushuncha faqat bir masalaning badiiy tahlili orqali talqin etiladi. Bu ilmiy o‘g‘rilik masalasi. Umr bo‘yi ilm-fan ravnaqi yo‘lida halol xizmat qilgan Yo‘ldosh Karimovning farzandi Orif Komilovning marhum professor Yusupov qalamiga mansub qo‘lyozmani o‘g‘irlagani va o‘z manfaati yo‘lida sarf qilganligi asardagi imonsizlikni vujudga keltirgan. “Hayotini mamlakatimizda kimyo fanining kamol topishiga bag‘ishlagan olimlar uning Komilov obrazini yaratishda protatiplar bo‘lib hizmat qilgan. Ammo u shu davrda muhim va dolzarb hisoblangan “ishlab chiqarish mavzusi” dagi asarni emas, balki hatto “imon” so‘zidan ham hurka boshlagan jamiyat uchun ma’naviyat muammolariga bag‘ishlangan asarni yozishni ma’qul ko‘rdi[605].

Uning asarlarida “ma’naviyat” leksik-semantik guruh elementlari turli maqsad va vazifalarda qo‘llanilishiga guvoh bo‘lamiz. Adibning “Imon” dramasini tahlil qilish vositasida ulardagi “ma’naviyat” atov birliklari asosan ushbu vazifalarni bajarishi aniqlandi.

Ushbu jadvaldagi ma’naviy munosabatlar asardagi diniy va dunyoviy leksemalarning ma’naviyatga oid ekanligini yaqqol aks ettiradi.

---

[602] M.Ahmedova Falsafa.-Toshkent: 2005-B.174

[603] S. Mirvaliyev ,R.Shokirova “ o‘zbek adiblari”.Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.2016-yi

[604] O‘zbek tilining izohli lug‘ati .Besh jildlik.Ikkinchi jild..Toshkent:”O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti,2006.-B.568

[605] Naim Karimov filologiya fanlar doktori professor “ Hurriyat” gazetasi Toshkent,1997 5-son B.11

Xatti-harakat va vaziyatga nisbatan yozuvchi munosabatining ifodalanishi	Zidlov vositasida matn ekspressivligini oshirish	Kinoyali evfemizm sifatida qo‘llanilishi
	Izzat Sultonning “Imon” dramasida “ma’naviyat” atov birliklarining vazifasi	
Shaxs xarakteriga ijobiy baho berish	Shaxs xarakteriga salbiy baho berish	Voqea, hatti-harakat, shaxsga nisbatan personaj munosabatini yoritish

Jumladan, adib o‘z tilidan so‘zlaganda ushbu maydon vositalarini vaziyat yoki shaxsga baho berishda qo‘llaydi. Masalan: *Mening uyimda boylik insonni yuksaklarga ko‘tarish uchun emas, razolatga va kasofatga sudrash uchun kirayotganini bilsam edi, men uni itdek quvub solar edim*[606] *(I.Sulton “Imon”dramasi Komilov nutqi); Aka siz pul, davlatparastlik* va *obro‘parastlik kasaliga mubtalo bo‘libsiz,bu masalani yana bizga ham yuqtirmoqchi bo‘lasiz. Uyat! Uyat! Qayting bu* yo‘ldan![607]*(“Imon”dramasi Aziza nutqi);Biz odamning haqiqiy inson bo‘lishiga ishonamiz. Bu-bizning imonimiz* [608]*(“Imon”dramasi Oyshaning nutqi); Faqat ma’lumot va kasbgina kishiga “ziyoli”degan ulug‘ nomni ko‘tarib yurishga huquq bermaydi. Biz ziyolilar birimiz muallimmiz, birimiz vrach, birimiz-agronom.O‘zimiz har xilmiz,kasbimiz har xil Ammo bizning hammamizning bitta ,yagona bosh kasbimiz-bizni ro‘yobga chiqargan xalqqa xizmat. ”Ziyoli” degan so‘z ziyo egasi, nur egasi, hayotga nur sochuvchi, odamlarning zehniga nur bag‘ishlovchi demakdir. Sendan esa faqat qora sassiq tutun burqsiydi.*[609] *(I.Sulton “Imon “dramasi Komilov nutqi)*

“IMON” DRAMASIDA MA’NAVIYATGA OID LEKSEMALARNING DINIY VA DUNYOVIY XOSLANISHI	
Diniy ma’no aks etishi	**Dunyoviy ma’no aks etishi**
Iymon	Axloq
Etiqod	Vijdon
Razolat	Nomus
Tavba	Yaxshilik
Haq yo‘li	Nomus

Keltirilgan jumlalarda *imon* so‘ziga *razolat va kasofat; nur sochuvchi* so‘ziga esa *qora sassiq tutun burqsiydi* jumlasi qarama-qarshi qo‘yilib matinning tasirchanligi ya’ni emotsional ekspressivligi oshirilgan.

Yuqorida keltirilgan misollarda yozuvchi vaziyat, shaxs va xatti-harakatga nisbatan qahramonlarning bevosita munosabatini yoritishda “ma’naviyat” leksik-semantik guruhi vositalarining diniy va dunyoviy ma’nolaridan mohirona foydalanganligini ko‘rishimiz mumkin.

[606] I.Sulton “Imon” G’ofur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.Toshkent-1971.B.205
[607] I.Sulton “Imon” G’ofur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.Toshkent-1971.B.200
[608] I.Sulton “Imon” G’ofur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.Toshkent-1971.B.198
[609] I.Sulton “Imon” G’ofur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.Toshkent-1971.B.197

UMUMTA`LIM MAKTAB DARSLIKLARIDA TASAVVUFIY ISTILOHLARINING SHARHLANISHI (Atoyi ijodi misolida)

Navoiy shahar 2-umumta`lim maktab o‘qituvchilari:
G‘aybullayeva Shaxnoza, Qurbonova Orzigul

Annotatsiya: Atoyi she’riyatida dunyoviy va tasavvufiy qarashlar mohiyatini anglab yetishgina ko‘zlangan maqsadga olib keladi. Shoir she’riyati qanchalik turkona uslubda yozilgan bo‘lmasin sharob, shohid, piri mayxona, tarso kabi so‘zlar ma’nosini anglash ma’lum tayyorgarlikni talab qiladi. Maqolada ham aynan shu xususiyatlar tasavufiy tahlil qilindi.

***Kalit so'zlar*:** ishq, tasavvuf, g'azal, obraz.

O‘zbek mumtoz adabiyoti islom dini negizida vujudga kelgan tasavvuf ta’limoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Tasavvuf ilohiy ishqni kuylaydi, insonni o‘z ko‘ngli,qalbini poklab Alloh, payg‘ambar va aziz-avliyolarga ruhan yaqinlashishga undaydi. Shoir she’riyatida ilohiy va majoziy sevgi ulug‘lanadi. Atoyi ularni bir-biriga chambarchas bog‘liq holda kuylaydi. Shoir she’rlariga Qur’on va hadislar mazmuni singdirilgan o‘rinlar ko‘plab uchraydi. Shu mazmundagi g‘azallarda tasavvufiy obraz sifatida *may, qadah, mayxona, zulfu xol, qosh, ko‘z, bel, zunnor, sanam* kabilar ramziy ma’noda qo‘llaniladi. Navoiy ta’biricha “majoz tariqi bila haqiqat asrori”ni kuylagan shoirdir. Shu o‘rinda Navoiy qo‘llagan “majoz tariqi” tushunchasini izohlash o‘rinli. Adabiyotshunos olim M.Imomnazarov “Navoiy va tasavvuf” nomli maqolasida “majoz tariqi”ni shunday izoylaydi: “Sharq mumtoz adabiyoti rivojida majoz atamasining turli ma’nolardagi talqinini uchratamiz. Jumladan, “majoz” usuli “dunyoviy adabiyot” vakillari uchun voqelikdagi biror oddiy hodisani badiiylashtirib tasvirlash vositasi sifatida qo‘llanilgan bo‘lsa (masalan, Rudakiyning “Modari may” qasidasi, yoki Manuchehriyning shu mavzudagi musammati), tasavvuf shoirlari (Masalan, Attor va Jomiy dostonlarida) undan irfoniy g‘oyalarning allegorik ifodasi sifatida foydalandilar. “Majoz tariqi” bosqichida endi bu shunchaki badiiy tasvir vositasi emas, balki Borliq haqiqatini anglab yetish va anglatish vositasiga aylandi”[610]. Atoyi lirikasini maxsus o‘rgangan S.Rafiddinov shoirning lirikasidagi ishqiy g‘azallarda insoniy muhabbat, hayotning, umrning g‘animatligi bilan birga majoz, so‘fiyona obrazlar orqali ilohiy ishq tarannum etilishini alohidda ta’kidlaydi: “Shoir g‘azallarida majoziy ishq (insonga qaratilgan sevgi), ayrimlarida sof ilohiy ishq, ayrim g‘azallarda majoziy va haqiqiy (ilohiy)ishqning qorishib, omuxta tasvirlanganligini guvohi bo‘lamiz”.[611] Yohud “majoziy ishq ishqi haqiqiyning bir ko‘rinishi yoki haqiqiy ishq yo‘lidagi o‘ziga xos bosqich sifatida baholanadi. Ruhan pok, ma’naviy komil inson uchun majozning o‘zi ayni haqiqatdir.”[612] Albatta g‘azallar qatiga singdirilgan bu ma’noni topish va tushunish uchun o‘quvchi ma’lum tayyorgarlikka ega bo‘lmog‘i hamda Sharq so‘z san’ati va tarixida xabardor ekanligi talab qilinadi.

Atoyi g‘azallarida soqiy jamolining jomi, ya’ni piri komil yoki ma’shuqa yuzini ko‘rib, shavqidan mastlik holati “*Men jomi jamoli soqi birla*”, xudo yo‘liga kirgan kishining ruhiy-ma’naviy yuksalish darajasi “*Gar sen o‘zungni tonisang “man arafah” sulukida*”, Tangri taolo vasliga ishtiyoqli kishilar, vahdat ahli “*Ahli ishq olinda mushrikdurki iymon orzular*”sochning uzunligi va qoraligini ta’riflash orqali uni ilohiyot tajallisi-qudrati sifatida “*Soching chun laylatul-qadru yuzung chun subhi sodiqtur*” ilohiyot nuri aks etadigan ko‘zgu “*Chun tajalli ko‘zgusidur tab’i ogohing sening*” kabi tasavvufiy tushunchalar orqali ifodalanadi.

Alisher Navoiy Atoyini “darveshvash kishi” deya ta’riflangani bejiz emas edi. Shoirda tasavvuf ta’limotiga moyillik g‘oyatda baland bo‘lgan. Zero, uning g‘azallaridagi “so‘fiy” timsoli shoir qiyofasi va falsafiy-irfoniy qarashlarini xotirga keltirganday bo‘ladi:

To podshoh bo‘lgali sen husn Misrida,
Afsona bo‘ldi Yusufi Kan’on hikoyati.

---

[610] Imomnazarov M. Navoiy va tasavvuf. (Muammoni o’rganishning ba’zi jihatlari). www.e-adabiyot.com
[611] Atoyi. Devon. Mavlono Atoyi.(Nashrga tayyorlovchi, so’zboshi, lug’at va izohlar muallifi S. Sayfulloh)
[612] Ishoqov Yo. Navoiy poetikasi. –Toshkent. 1983. 25-bet.

Sufiy Atoiy holatini o‘tkanur, vale,
Ishq ishidur kishiga azaldin hidoyati[613]. (Devon, 226-bet)

Milliy mafkuraning diniy-falsafiy ildizlaridan biri, kishilarni komillik darajasiga yetkazishga xizmat qiladigan ta’limot - tasavvufdir. Tasavvuf islom dini zaminida va islomiy haqiqatlar bag‘rida vujudga kelgan, avliyolar e’tiqodidan tug‘ilgan, qariyb o‘n ikki asrdan beri yashab kelayotgan ta’limot bo‘lib, unda insonning bir qancha ezgu istaklari, ideallari mujassam.

Tasavvuf asrlar osha kishilarni sog‘lom e’tiqod, yuksak ma’naviyat, irfoniy tafakkur, ma’rifat va madaniyatga chorlagan va tarbiyalagan. Shoirning ayrim g‘azallariga yuqorida aytilganidek, majoziy va irfoniy tuyg‘ular singdirilgan. Masalan “Hajringda, begim, oh degumdur dag‘i o‘lgum” deb boshlanuvchi g‘azalida lirik qahramon suyuklisiga muhabbatini olamdagi hamma narsadan ortiq qo‘yadigan etib tasvirlanadi. Negaki, lirik qahramon : “Imonim o‘shal moh degumdur dag‘i o‘lgum” deydi. Shu o‘rinda islomda har bir musulmon o‘limi oldidan kalimai shahodatni qaytarishi kerakligi ham hisobga olingan:

Jannatdaki, el onda bo‘lur zindai jovud,
Sensiz oni g‘amgoh degumdur dag‘i o‘lgum. (Devon, 154-bet)

Atoyi ilohiy ishq sir-sinoatlari haqida yozar ekan, bu ishqning yukini ko‘taruvchi insonni va undagi go‘zal axloqni targ‘ib qiladi:

Vafosiz dilrabodin Tengri bezor,
Agar husn ichra jannat huri bo‘lsa. (Devon, 208-bet)

Ilohiy ishq vasf etilgan g‘azallardagi badiiy timsol darajasiga ko‘tarilgan “hol”, “zulf”, “mayxona”, “dilbar”, “oshiq” kabilar o‘zgacha ma’no kasb etib, ifoda tarzida ohang, surat, tashbehlar shartli bir qiyofaga kiradi. Quyidagi baytda Alloh jamoliga musharraf bo‘lishdek saodatni, ya’ni jannatda ilohiy husndan umidvorlik tuyg‘usini shoir mana bunday tasvirlaydi:

Bo‘lsa jannatda Atoyi sensizin qilg‘ay fig‘on,
Soldilar do‘zaxqa deb firdavsi a’lodin meni. (Devon, 232-bet)

Bu kabi holat boshqa g‘azalidan ham ko‘zga tashlanadi:

Jannatda gar tajalli husningni ko‘rmasam,
Kavsar suyi so‘g‘olsinu ham hur bo‘lmasun. (Devon, 174-bet)

“Majoz va haqiqat”da olim Atoyi she’riyatidagi irfoniy qarashlarni tahlil etar ekan komillik tushunchasini quyidagi sifatlar bilan kelganligiga e’tiborni qaratadi: “Komil inson tushunchasi “sohibnazarlar”, “sanamlar”, “ahli dillar”, “oshiqlar”, “sarv qadlar”, “xo‘blar” kabi istioraviy ibora va nomlar bilan devonda uchraydi”.[614]

Yuqoridagi fikrga dalil sifatida shoir g‘azallaridan misollar keltiramiz:

Tut go‘shaye Atoyi, sanamlar ko‘zi bikin,
Sohibnazar bo‘l, ahli jahondin kanora qil.(Devon, 138-bet)

Umumta’lim maktab darsliklarida ham tasavvufiy istilohlar sharhlanib, jumladan shunday ta’kidlanadi: “Tasavvuf adabiyotida ishq markaziy tushunchadir. Boshqa tushunchalar, obrazlar, vositalarning hammasi undan kelib chiqadi yoki unga bog‘lanadi”.[615]

Atoyining tasavvufiy mazmundagi she’rlarida oshiqi analhaq Mansur Halloj nomi ham tilga olinadi:

Ey nuri diyda, sensiz anga nur bo‘lmasun,
Hech ko‘z jahonda be ruxi Mansur bo‘lmasun. (Devon, 174-bet)

Tasavvuf orqali insoniyat islom dinining ichki va tashqi go‘zalligini, uning buyuk insonparvarlik mohiyatini anglab yetdi. Tasavvufning maqsadi insonni ruhiy, ma’naviy jihatdan poklash, ya’ni komil insonni tarbiyalashdir. Qalb pokligiga erishgan, yuksak ma’naviyatli, ruhiy poklangan inson tushunchasi komillik kasb etadi. Shoir Haq oshiqlari–komil insonlarni madh etib, ulardagi ilohiy sifat. Pok axloq va ruhoniy hamda irfoniy fazilatlardan o‘rnak olishga da’vat etadi:

Ey ko‘ngul, tutgil o‘shal sohibnazarlar millatin.

---

[613] Atoyi. Devon. Mavlono Atoyi.(Nashrga tayyorlovchi, so’zboshi, lug’at va izohlar muallifi S. Sayfulloh). Keyingi iqtiboslar shu manbadan, Atoyi devonidan foydalaniladi.

[614] Rafiddinov S. Majoz va haqiqat. –Toshkent: “Fan”,-1995. 35-bet.

[615] Adabiyot. 9-sinf uchun darslik. Toshkent, 2010. 99-bet.

Ko‘zga ilmaslar farog‘atdin Sulaymon mulkatin. (Devon, 171-bet)

Tasavvufda ishq deganda faqat mehr, sevgi kabi tuyg‘ulargina emas, ulardan tashqari yana iroda, sabot, ilm, ibodat, oqillik, sabr, qanoat, kamtarlik kabi inson qalbini, ruhini poklashga xizmat qiladigan, uni Allohga yaqinlashtiradigan barcha ezguliklar, pokliklar yig‘indisi tushuniladi:

Ayoqing tuprog‘i birla qasamkim,
Manga sensiz pari qaysi, sanam kim?

Yoki: Jamoling partavidur jumla olam
Kunishtu dayr yo baytul-haramkim. (Devon, 147-bet)

Ishqning o‘rni ko‘ngilda,–deyiladi tasavvufiy manbalarda. Ko‘ngil ishq tufayli poklanadi. Atoyi g‘azallarida ko‘ngil, jon kabi istilohlar ramziy ma’no ifodalaydi:

Jon mahram emas, oshiqu ma’shuq arosinda,
Mahram qila olmon sanga man bodi saboni.–deb tavsiflasa, yana bir o‘rinda ilohiy qudrat va nur timsoli sifatida “quyosh” va “oy” ramziy ma’no anglatuvchi poetik vositalardan foydalanadi:

Olami aflokda xurshedi olamtobni,
Aylagin sultonu ham shohi kavokib husn erur. (Devon, 56-bet)

“Soching chun laylat ul-qadru yuzing chun subhi sodiqdir” misrasi bilan boshlanadigan g‘azalidagi mana bu holatga e’tibor qaratamiz:

Bu kun vaslingni tark aylab, tilar jannat zohidlar,
Berurlar nasyaha naqdni, bu ne nodon xaloyiqtur?–(Devon, 93-bet)

satrida so‘fiyona ruh yaqqol seziladi. Chunki tariqat ahli, ya’ni mutasavvuflar Allohni jannatga kirish uchun emas, balki o‘n sakkiz ming olamning yaratuvchisi, butun borliqning moyasi bo‘lgani uchun sevish lozim deb hisoblaydilar. Atoyining nazdida jannatga kirish uchun Allohga muhabbat qo‘ygan kimsa naqdni nasyaga almashgan nodon kabidir. Allohning jamoli, go‘zalligi oldida jannatning chiroyi hechdir. Tasavvufiy istilohlarda xaloyiq (xalq,mardum, el) tushunchasi haqiqiy ishqdan bexabar kimsalar yoki dunyoga ko‘ngil bergan nafs bandalari ekanligi ta’kidlanadi.[616]Ta’kidlash joizki, Atoyi she’riyatida dunyoviy va tasavvufiy qarashlar mohiyatini anglab yetishgina ko‘zlangan maqsadga olib keladi. Shoir she’riyati qanchalik turkona uslubda yozilgan bo‘lmasin sharob, shohid, piri mayxona, tarso kabi so‘zlar ma’nosini anglash ma’lum tayyorgarlikni talab qiladi.Lirika rangin tuyg‘ularning, ichki kechinmalarning to‘la-to‘kis namoyon bo‘lishida (albatta, ijodkor iste’dodi darajasiga qarab) katta imkoniyatlarga ega bo‘lgan turdir. Ijodkor o‘z botiniy kechinmalarini lirikaning turli janrlarida mavzu va fikr salmog‘iga qarab ifodalashi mumkin.

FUQAROLIK JAMIYATI TUSHUNCHASINING TARIXIY ILDIZLARI. FUQAROLIK JAMIYATINING ANTIK PARADIGMASI

Radjabova Manzura Xurramovna
SamDU Yuridik fakulteti
Falsafa yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotation: In this article, you will learn about the historical evolution of civil society, as well as the ideas of ancient Greek, as well as the Avesta, about its origins.

Keywords: Avesto, ideal state, private property, society and state, just ruler, justice and rule of law, civil society only within an independent state, formational and civilizational approaches, concept of modernization, dichotomy of state and society of civil society.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g‘oya sifatida amal qilgan. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g‘oyasi G‘arb tamadduni mahsuli sifatida amaliyotga

[616]Adabiyot. (9-sinf uchun darslik-majmua)- Toshkent, 2010. 100-bet.

tadbiq etilmoqda deb hisoblamoqdalar, aslida Sharq mamlakatalari mutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan. Ijtimoiy taraqqiyotning ma‘lum davrlarida sharq mamlakatlari yetakchilik mavqeini egallagan. Har qanday fan, o‘z mohiyatiga ko‘ra umumbashariydir. Dunyo xalqlari katta-kichikligidan qat‘iy nazar uning rivojiga hissalarini qo‘shgan. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish to‘g‘risidagi g‘oyalar, bilimlarni bir yoqlama bo‘rttirish yoki kamsitish noto‘g‘ri yondoshuvdir. Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari Markaziy Osiyo ijtimoiysiyosiy va ma‘naviy hayotining yorqin namunasi ―Avesto muqaddas kitobida keltirilgan. Avestoning ―Yashtlar, ―Vispirat, ―Vididod qismlarida oila va jamoada berilgan so‘zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o‘rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligi o‘z ifodasini topgan. Xususan, ―O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi, ―O Spitama, ahdingni buzma... g‘oyalari davlatlar siyosiy tizimining huquqiy asosi, adolat manbai bo‘lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyroqdir. 16 Avestodagi fuqarolik jamiyatini qurishning birlamchi omili erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta‘minlash g‘oyasi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bugun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa me‘yoriy hujjatlarda ayollarning teng imkoniyati va keng huquqlari ta‘minlangan. Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Yevropacha an‘anasi antik ildizlarga ega. Mazkur an‘ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog‘liq edi. Bunga Platon, Aristotel, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini misol qilib keltirish mumkin. Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta‘limotida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi qadimgi yunon dunyoqarashining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Platonning (mil. av. 427–347 y.) ―Davlat dialogida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini ajratishgina emas, ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida tushunilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari, fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida namoyon bo‘ladi. Fuqarolik jamiyati g‘oyasining keyingi rivoji Platonning shogirdi Aristotel (mil. av. 384–322 y.) ijodi bilan bog‘liq. Ustozi kabi Aristotel ham eng mukammal jamiyat g‘oyasini ishlab chiqishga diqqat e‘tiborini qaratadi, biroq fuqarolik jamiyati g‘oyalari tarkibida bu masala o‘zgacha nazariy jihatlarni tashkil qiladi. Uni ko‘proq ijtimoiy transformatsiya emas, balki davlat tuzilmasidagi o‘zgarishlar qiziqtiradi. Bundan tashqari Aristotel o‘zining nazariy ishlanmalarida davlat haqidagi mavhum g‘oyaga tayanishni emas, jumladan Platonga xos bo‘lgan, balki voqe‘likda mavjud bo‘lgan boshqaruv shakllarini solishtirish, qiyosiy tahlil qilishga tayanadi, bu jihat esa uning davlat va jamiyat borasidagi pozitsiyasini konkretroq bo‘lishini ta‘minlaydi. Platondan farqli o‘laroq, Aristotel xususiy mulkni e‘tirof etadi. Chunki u inson tabiatiga xos bo‘lib, odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning o‘zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruv shakli xavfsizligi, qonunchilik organi ishida fuqarolarning ishtiroki mexanizmi, lavozimlarni egallash va vazifalarni bajarish, sud organlari ishidagi rolini atroflicha o‘rgangan. Huquqni Aristotel adolat mezoni deb hisoblagan va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida yondashgan. Aristotel fikriga ko‘ra, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonun boshqaruvidir: hatto eng yaxshi hukmdorlar ham 17 tuyg‘ular va hissiyotga beriluvchan bo‘ladi, qonun esa «oqilona tafakkur»dir. Qadimgi Rim mutafakkiri Mark Tuliy Sitseron (mil. av. 106-43 yillar) ham jamiyat va davlat (respublika)ni tenglashtiradi. Davlatni u umumiy manfaatlar bilan o‘zaro bog‘langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi va odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezadi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iborat. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. Sitseronning fikriga ko‘ra, uch boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o‘zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a‘zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda ishtirok etishi ta‘minlanadi. «Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi» bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. Sitseronning «Davlat haqida» va «Qonunlar haqida» asarlari davlat va huquq muammolariga bag‘ishlangan. Davlat Sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining

konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a‘zolari umummanfaat ifodasi sifatidagina emas, balki bu a‘zolarning o‘zaro kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, «umumiy huquqiy tartibot» sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo‘lib huquqiy tus beradi, bu ta‘limot keyinchalik juda ko‘p mutafakkirlar, shu jumladan «huquqiy davlat» g‘oyasining hozirgi tarafdorlari tomonidan ham e‘tirof etiladi. Sitseron konsepsiyasiga ko‘ra, ―fuqarolik jamiyati g‘oyasi antik davr uchun klassik ahamiyatga ega bo‘ladi, bu o‘z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo‘ladi. Ko‘pgina ekspertlar fikricha, aynan Sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta‘limotida ―fuqarolik jamiyati o‘zining tushunchaviy asoslariga ega bo‘ladi. 2. Insoniyat taraqqiyotining o‘rta asrlar deb ataluvchi davrida Sharqda ijtimoiy adolat, ma‘rifat va tenglik nafaqat nazariy me‘yor, balki amaliy hayot me‘yori, ijtimoiy- siyosiy muammolar yechimini topish va jamoa bo‘lib yashashning asosi sifatida tushunilgan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ma‘rifat yo‘li tanlangan bo‘lsa, Yevropa ijtimoiysiyosiy tafakkurida esa nasroniylarning diniy dogmatikasi hukmronlik qilib, diniy va dunyoviy manfaatlar o‘rtasida kurash ketgan

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Aflotun. Qonunlar. Urfon Otajon tajrimasi,-T.:Yangi asr avlodi,2002.458-bet
2. Jalilov A. Va boshqalar.Fuqarolik jamiyati asoslari.-T.:Baktria,2015.
3. Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах – М.: Наука, 1966.
4. Гегель Г.В. Философия права / Пер. Б.Г.Столпнера. М.И.Левиной: Сост. Д.А.Керимов. В.С.Нерсесянц – М.:Мысль, 1990.

JAHOLATGA QARSHI MARIFAT BILAN KURASHISHDA IMOM AL-BUXORIYNING “AL-JOME-AS SAHIH” ASARINING AHAMIYATI

To‘xtamisheva H.M.-
Navoiy shahar 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

Annotation: The article contains suggestions and recommendations from the hadiths of Imam al-Bukhari in Al-Jame as-Sahih on the struggle of youth against ignorance and enlightenment today.

Imom al-Buxoriy nafaqat yirik olim, balki o‘zining go‘zal xulq-atvori, odamoxunligi, muruvvatliligi, himmatliligi va beqiyos saxovatliligi bilan boshqalardan tamomila ajralib turgan. U zehni o‘tkirligi va yodlash qobiliyatining kuchliligi bilan ham xalq orasida g‘oyat shuhrat qozongan. “Hadis ilmining amiri” deb bir ovozdan tan olingan Imom Buxoriy hadislari mehr-oqibat, sahiylik, ota-ona va kattalarga omad, yetim-esirlarga muruvvat, Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, halollik, ilm olish, turli xalqlarning o‘zaro do‘st, tinch-totuv yashashlari kabi insoniy fazilatlari barkamol avlod uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan o‘gitlar o‘z ifodasini topgan. Bugungi kunda ham alloma asarlaridagi ezgu g‘oyalarga ehtiyoj sezilayotganligi yuqoridagi fikrimizning amaliy ifodasiga ishoradir. Xususan, 2018 – yil 29 dekabrdagi Prezident Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomada ham “Buyuk Imom Buxoriy hazratlarining “Al-Jomi’ as-Sahih” asari “Barcha ezgu amallar niyatga bog‘liq, har bir kishiga faqat niyat qilgan narsasi beriladi” degan hadis bilan boshlanishida albatta juda chuqur ma’no bor” [617].

Imom al-Buxoriy “Men bir ming saksonta muhaddisdan hadis eshitdim. Ularning hammalari “Imon - so‘z va amaldan iboratdir”, - degan e’tiqoddagi kishilar edilar”, deb yozadi. Uning hadis eshitgan shayxlari, ustozlari, shogirdlari hamda yozib qoldirgan adabiy va ilmiy meroslari haqida so‘z yuritishdan oldin imomning qimmatli bir nasihatini zikr qilish joyiz: Kishi ilm bobida nafaqat o‘zidan yuqori yoki tengdoshlaridan, balki o‘zidan past bo‘lganlardan ham hadis olmaguncha, yetuk muhaddis bo‘la olmaydi. Mana shu so‘zlarga amal qilgan Imom al-

[617] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Xalq so‘zi, 2018-yil, 29 -dekabr, 2-bet

Buxoriyning o‘zi hadis ilmining peshvosi bo‘la turib, asrdoshlari, sheriklari, vaqti kelganda hatto shogirdlaridan ham tortinmay hadis olganligi tarixiy manbalardan ma’lumdir. O‘zlari ham Buxoroda hadis ilmidan dars berganlar.

Imom Buxoriy hadislarida mo‘min musulmonlarning ilm olishi, hattoki bir ishni qilishdan ham, so‘zlashdan ham avval ilm darkorligi ta’kidlab o‘tilgan. Jumladan: “Alloh taolo oyati karimasida:”Bilgil, Alloh yakkayu yagonadir”,-degan so‘zini ham “bil” degan so‘z bilan boshlagan. Olimlar-payg‘ambarlarning merosho‘rlari, ilmni payg‘ambarlardan o‘rganishadi. “Kimki ilm olgan bo‘lsa, payg‘ambar alayhissalomdan to‘liq meros olibdir”, - degan hadisda ham ilm olish kerakligi uqtirilgandir. “Kimki ilm istab qadam qo‘ysa, Alloh taolo unga jannat yo‘lini oson qilg‘aydir”, - deyiladi boshqa hadisda. Alloh taolo oyati karimasida: “Allohdan uning olim bandalari haqiqatdan ham qo‘rqqaydirlar”, -deyilgan. Ikkinchi bir oyatda”. Bu so‘zlarni faqat olimlar tushingaydir”, - deyilgan bo‘lsa, boshqalarida “Do‘zaxiylar:”Agar tinglab, fikr yuritganimizda erdi, do‘zax ahlidan bo‘lmagan bo‘lur erdik”, - deyishadi”, “Bilganlar birlan bilmaganlar tengmi?” - deyilgan.

Rasulullоh sallolohu alayhi va sallam: “Kimgaki Alloh taolo yaxshilikni ravo ko‘rgaydir, uni din ilmidan bahramand qilg‘aydir, ilmga ilm olmoq yo‘li birlan erishilg‘aydir”,- deganlar. Sahoba Abu Zarr: “Agar qilichni mana bunga (bo‘yinga) qo‘ysangizu bo‘ynimni uzib yubormasingizdan avval men Rasulullohdan eshitgan so‘zlarimdan birortasini aytib ulgurmog‘imni bilsam, aytib olar erdim”, - degan ekanlar. Ibn Abbos: “Kunu rabboniyna!”, ya’ni “Rabboniy bo‘lingiz!”, - degan Alloh buyrug‘ini “Halim va faqih bo‘lingiz!”, - deb tarjima qildilar. Imom Buxoriy: “Rabboniy degani odamlarni katta ilmlardan avval kichik ilmlar birlan tarbiyalagan kishidir”, - deganlar[618].

Xulosa sifatida aytish joizki, mamlakatimizda ***“jaholatga qarshi – ma’rifat”*** degan ezgu g‘oya asosida islom dinining insonparvarlik mohiyatini, tinchlik va do‘stlik kabi olijanob maqsadlarga xizmat qilishini targ‘ib etish kun tartibimizdagi doimiy masalalardan biri bo‘lib qoladi. Bu esa, Imom Buxoriyning “Harom narsalardan saqlaning, odamlar ichida iboratli bo‘lasiz. O‘zingiz sevgan narsani odamlarga ham ravo ko‘ring, salomat yurasiz”, “Haqiqiy mo‘minning qo‘lidan ham, tilidan ham mo‘minlar ozor topmaydilar”, - degan hadislarida odamlarning bir-biriga bo‘lgan mehri, farzandning ota-onasiga muhabbati, shogirdlarning ustozlariga hurmati, insonlarning musulmon dini ahkomlariga sadoqati, mo‘minlarning mo‘minlarga shafqati, fozillarning fozillarga zakovati haqidagi fikrlari bugungi kunda yoshlar tarbiyasida muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

[618] Al-Jome’ as-sahih. 1-jild. Arabchadan Zokirjon Ismoil tarjimasi. – Toshkent, Qomuslar bosh tahririyati, 1991. – B. 19.

МУНДАРИЖА

Навоий давлат педагогика институти ректори
Техника фанлари доктори, профессор
Б.Б.Собировнинг кириш сўзи……...3

1-ШУЪБА.
МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МУСУЛМОН МАДАНИЯТИ ЭВОЛЮЦИЯСИ:
ТАРИХИЙ ВА ЦИВИЛИЗАЦИОН ОМИЛЛАР

ФИЛОСОФСКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ
СИММЕТРИЯ И ГАРМОНИЯ В ТРУДАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ
СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ……4

ХОЖАГОН ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИНИНГ
ФАЛСАФИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ
Сафарова Нигора Олимовна, ф.ф.д., проф.–
Навоий давлат педагогика институти “Ижтимоий фанлар” кафедраси мудири.....8

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ ТЕОЛОГИЯСИ ВА РАЦИОНАЛИЗМИНИНГ ТАРИХИЙ
ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ
Ш.О.Мадаева, ф.ф.д., проф. –
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Фалсафа ва мантиқ кафедраси мудири.....12

БАҲОУДДИН НАҚШБАНДНИНГ ГЕРМЕНЕВТИКАГА ОИД ҒОЯЛАРИ
Наврўзова Гулчеҳра Неъматовна -
Бухоро муҳандислик-технология институти “Ижтимоий фанлар”
кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори.....14

ХОЖА АБДУЛЛОҲ АНСОРИЙНИНГ ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИ•.
Махмудова Гули Тилабовна -
ЎзМУ Фалсафа ва мантиқ кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори.
Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна –
АДТИ Ижтимоий гуманитар фанлар кафедраси мудири,
доцент, фалсафа доктори (PhD).....16

ИДЕЙНЫЕ ОСНОВЫ МИРОЛЮБИЯ И ТОЛЛЕРАНТНОСТИ
В ИСЛАМСКИХ ИСТОЧНИКАХ
Зиёдов Шовосил Юнусович-
Директор Международного научно-исследовательского
центра Имама Бухари, кандидат исторических наук……19

КЎҲНА БУХОРОНИНГ БАНАЗИР ЖАВОҲИРИ ЁХУД МИР АРАБ
МАДРАСАСИ ҲАҚИДА
Ҳайдархон Йўлдошхўжаев-
Мир Араб олий мадрасаси ректори……..23

• Мақола ЎзМУ, “Фалсафа ва мантиқ” кафедраси А-ОТ-2021-11 “Ўзбек халқи диний ва миллий қадриятлари комплексининг электрон-трансдициплинар платформасини яратиш” номли инновацион лойиҳа доирасида тайёрланган.

ИСЛОМ ҲУҚУҚИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ
Раджабова Мавжуда Абдуллаевна -
Ички ишлар вазирлиги Академиясининг “Жиноят ҳуқуқи” кафедраси профессори,
юридик фанлар доктори, профессор.....26

ФЕНОМЕН ИСЛАМСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ И ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ
О.В. Плебанек-
Университет при Межпарламентской Ассамблее ЕврАзЭс……31

ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТЛАРДА ИНСОН МОҲИЯТИ
БухМТИ доценти Г.С.Юнусова,
БухМТИ 301-20 ЕСМТ гуруҳ талабаси А.Г.Самиев.....34

فلسفة التسامح في الإسلام

ИСЛОМДА БАҒРИКЕНГЛИК ФАЛСАФА
Убайд Муҳаммад - Қоҳира университети.....36

АБУ АБДУЛЛО РУДАКИЙНИ ҲАЁТИ ВА МАЪНАВИЙ МЕРОСИ
Хажиева Максуда Султановна, фалсафа фанлари доктори, профессор -
Урганч давлат университети «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш
назарияси» кафедра мудири……44

ДУХОВНЫЙ МИР ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ
Шарифова Гулпари Хамдамовна, кандидат филологических наук,
доцент-Таджикского педагогического института в городе Пенджикент……46

ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИ ФАН СИФАТИДА ЎРГАНИШНИНГ ЗАРУРЛИГИ
Сайимназар Каримов - Самарқанд давлат университети профессори,
Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси мудири, фалсафа фанлари доктори.....52

ХУСАЙН ХОРАЗМИЙ – БУЮК МУТАСАВВУФ
(1466-1551йй.)
Халлиева Ф.ф.ф.д.проф.- ТошДШУ., инновацион лойиҳа бош илмий ходими
Адамбаева Н.- ТошДШУ., инновацион лойиҳа катта илмий ходими.....55

ВОҲИД ЗОҲИДОВ – ШАРҚ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ТАДҚИҚОТЧИСИ
Г.М.Рузматова –
ЎзМУ профессори, фалсафа фанлари доктори.....57

МУҲЙИДДИН ИБН АРАБИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИРОДА ЭРКИНЛИГИ
Болтаев А.А. доц.- БухДУ.....60

YUSUF HAMADONIY TARIQATINING TARBIYAVIY JIHATLARI
Axatova D.A. p.f.n. dots. –NavDPI, Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi
Axatova H.A.- NavDPI, Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi o`qituvchi.....62

EZGULIK VA INSONPARVARLIK TAMOYILIGA ASOSLANGAN
“TARAQQIYOT STRATEGIYASI” JAMIYAT BARQAROR
TARAQQIYOTINING ASOSI SIFATIDA
Pulatov Jaxongir Nazirovich-
Navoiy viloyati xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish hududiy markazi dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)…….64

ЯЪҚУБИ ЧАРХИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ ВА ИЖТИМОИЙ – СИЁСИЙ
ҚАРАШЛАРИГА ОИД МАНБАЛАР ВА ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ
Зойиров Э.Х. доц.-
Бухоро муҳандислик технология институти.....66

IBN SINO FALSAFIY MEROSINING METODOLOGIK ASOSLARI
Shamsutdinova Nigina Karimovna–
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti.....69

МАЪНАВИЙ МЕРОСНИ МУСТАҲАМЛАШДА КЕКСАЛАРНИНГ ЎРНИ
Шоҳида Марҳабоевна Содиқова,
социология фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон халқаро ислом академияси.....71

ИСЛОМДА ТИНЧЛИК, БАҒРИКЕНГЛИК, АДОЛАТ ВА КУЧ ИШЛАТМАСЛИК
ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ
Жўравой Тошкулов, юридик фанлар доктори, профессор,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти бўлим бошлиғи
Ҳайдарали Юнусов, юридик фанлар номзоди, доцент-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти илмий ходими……75

УЧИНЧИ РЕНЕССАНС КОНТЕКСТИДА ПЕДОГОГИК ТАЪЛИМДА ИХТИСОСЛИК
ФАНЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯСИ МАСАЛАЛАРИ
Тўхтаева Зебо Шарифовна – Бухоро муҳандислик-технология институти
“Тикувчилик саноатида инновацион технологиялар” кафедраси мудири, педагогика
фанлари доктори, доцент
Тўрақулова Бахринисо Бахтиёровна – Бухоро муҳандислик-технология институти
“Тикувчилик саноатида инновацион технологиялар” кафедраси стажёр-тадқиқотчиси.....79

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ХАТТОТЛИК САНЪАТИНИНГ ТАРИХИЙ АҲАМИЯТИ
Джураев Ҳ.Х. доц.т.ф.ф.д (PhD).- БухДУ.,
“Шарқ тиллари таълими ва бухорийлар меросини ўрганиш”
илмий-тадқиқот маркази аъзоси.....82

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН МАЪНАВИЙ
ГЎЗАЛЛИГИ МАСАЛАСИ
Турсункулова Ш.Т. доц.-СамДУ Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси.....85

БУХОРО АМИРЛИГИДА НАСРОНИЙЛАРНИНГ ЭЪТИҚОД УЙЛАРИ ВА ЧЕРКОВЛАРИ ҚУРИЛИШИ ТАРИХИДАН
(XIX аср охирида XX бошлари)
Ҳайитов Ш.А.-Бух ДУ, тарих фанлари доктори, профессор
Файзиева Ф.И.-Навоий ВХТХҚТМОҲМ мустақил тадқиқотчи.....87

АҲМАД ЗИЁУДДИН АЛ-КУМУШХОНАВИЙ БУЮК МУТАСАВВИФ
М.Т.Гуламова, к.ф.н.доц.-
Бухоро давлат тиббиёт институти.....89

АБДУХОЛИҚ ҒИЖДУВОНИЙ РУБОИЙЛАРИДА ТАСАВВУФ МАҚОМЛАРИ ҲАҚИДА
О.Т.Шарипова - ф.ф.н.доц., БухДУ, Ўзбекистон.....92

НАҚШБАНДЛИК ТАРИҚАТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ
Тешаев Н.Н. - БухДУ “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси доценти, ф.ф.н.....96

АҲМАД ЯССАВИЙ ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН ҚАДРИ ВА МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИ МУАММОСИ
Саитқосимов.А.ф.ф.д.проф.- ЖизДПИ
Шамшиева В.- ЖизДПИ, тадқиқотчи.....99

ИБН СИНО АСАРЛАРИНИНГ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИ ТОМОНИДАН ЎРГАНИЛИШИНИНГ ФУНДАМЕНТАЛ МОҲИЯТИ
Шамсутдинова Нигина–
НавДПИ докторанти.....101

МОВАРОУННАҲРДА ИСЛОМ ТАЪЛИМОТИНИНГ ЁЙИЛИШИ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯГА ТАЪСИРИ
Ходжиева Ф.О. п.ф.н.доц. -
Эшонкулова Д.Х.-ўқитувчи, Ўзбекистон. НавДПИ.....102

ISLOM SIVILIZATSIYASI HAQIDA
Zaripov B. Nav DPI, f.f.n., dots.
Po‘latova S. Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU, o‘qituvchi.....106

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИ
Ҳамдамов И.А.ф.ф.д.(PhD)., в.в.б. доц.-Самарқанд давлат чет тиллар институти.....108

КОРАН В КОНТЕКСТЕ РУССКОГО ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА XIX ВЕКА
Рахманова Альбина Ходжаевна
кандидат филологических наук, доцент, кафедра русского языка и литературы,
Навоийский государственный педагогический институт, Узбекистан……110

JAHON TILSHUNOSLIGI RIVOJIDA SHARQ FAYLASUFLARI QARASHLARINING O‘RNI
Nurmanov Furqat Ismoilovich-
Navoiy davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchi, f.f.n., dotsent.....113

UCHINCHI RENESSANSDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA`LIMNING INNOVATSION ASOSLAR
NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
f.f.f.d, dotsent Dildor Umurzoqovna Numonova-
San`atshunosliuk fakulteti talabasi 3-kurs talabasi
Ro`zimurodova Umida Hamza qizi…….115

ИСЛОМ ДИНИ ЭЗГУЛИК ВА ШУКРОНАЛИК ТИМСОЛИ СИФАТИДА
Маҳкамов Улфат Илҳомович - Тошкент вилояти Чирчиқ давлат
педагогика институти академиги
п.ф.н. М.Р.Халилова- Навоий давлат педагогика институти
“Педагогика-психология” кафедраси мудири……117

YOSHLARDA TOTUVLIK VA MILLIY BAG`RIKENGLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY JIHATLARI
Xalilova M.R. p.f.n.- NavDPI “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi mudiri
Seytpenbetov I.J.- NavDPI, talaba……...119

2-ШЎЪБА. ИСЛОМ ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ФАН МЕТОДОЛОГИЯСИДА ЎРГАНИЛИШИ.

ГЛОБАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ И ИНТЕГРАТИВНАЯ ОСНОВА НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
Сафарова Нигора Олимовна – доктор философских наук, профессор.
Заведующая кафедрой Общественных наук Навоийского государственного
педагогического института…….....121

ALISHER NAVOIYNING ASARLARIDA SABR TASAVVUFIY MEZON SIFATIDA
Ochilova M.Sh.-NavDPI doktoranti
Ilmiy rahbar: Safarova N.O. f.f.d.prof. ……122

ЖАМИЯТНИНГ МОДДИЙ ВА МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЎРНИ
Ачилова М.Э.- НавДПИ, катта ўқитувчи……125

ИСЛОМИЙ ОБИДАЛАР ЗИЁРАТ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА
Туробова Ш.Б.-НавДПИ., катта ўқитувчи……128

THE INFLUENCE OF ARISTOTLE'S WORKS ON THE FORMATION OF MODERN ETHICS
Suvonova N.M.-
NSPI., Department of Social Sciences teacher……130

ИЛК УЙҒОНИШ ДАВРИ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ
Файзиев Ф.Т.-
НавДПИ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси…….....131

INNOVATSION FAOLIYAT, YANGI FANLARNI PAYDO BO`LISHIGA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK O`QUV JARAYONI YONDASHUVLAR ASOSLARI
NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi
p.f.n. Dilfuza Djuraqulovna Murodovna, Ingliz tili fakulteti
2-kursi talabasi Xamdamova Zebiniso Xamza qizi……135

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DINIY BAG‘RIKENGLIK MASALALARINI ERKINLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH MACАЛАЛАРИ
Atoyeva Sh.Sh.-NavDPI Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi……137

ИСТОРИЯ КНИЖНОЙ КУЛЬТУРЫ И ПИСЬМЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В ПРЕДДВЕРИИ ТРЕТЬЕГО РЕНЕССАНСА
Р. Р. Ашрапов-
Ст. преп. кафедры «Общая педагогика и психология» ……139

НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИДА ИЛМИЙ ВА МАЪНАВИЙ МЕРОС МАСАЛАЛАРИ УЙҒУНЛИГИ
Ашуров Ш.Ш.-НавДПИ., ўқитувчи…….....142

САЪДУДДИН ТАФТАЗОНИЙ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИНИ
С.Абдуҳакимова-НавДПИ Тарих факультети 4-курс талабаси
М.Норқобилов-НавДПИ Тарих кафедраси катта ўқитувчиси, ф.ф.ф.д. (PhD)……144

ҚУЙИ ЗАРАФШОН ВОҲАСИ – ТАСАВВУФ МАЪНАВИЯТИ АСОСИ
Худжақулова Ф. Р.-
НавДПИ., Миллий ғоя, маънавиятасослари ва ҳуқуқ таълими кафедраси ўқитувчиси.....146

ПОЛИЭТНИК ДАВЛАТЛАРДА МИЛЛИЙ СИЁСАТНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ
Қаршиев Ш.-Тошкент вилояти Чирчиқ давлат
педагогика институти таянч докторанти.....149

МУСУЛМОН ТАРИХШУНОСЛИГИ ДАВРИДА ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ
Қамбаров А.Б.-НамДУ., “Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими” кафедраси ўқитувчиси.....152

МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК ОМИЛИ
Абдунасирова Х.Э.-
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти.....154

IMOM AL-BUXORIYNING HADIS ILMIGA QO`SHGAN HISSASI
Abilova G.O.-NavDPI o‘qituvchi.....156

MARKAZIY OSIYODA MUSULMON MADANIYATI EVOLYUTSIYASI: TARIXIY VA SIVILIZATSION OMILLAR.
Amonboyeva F.-NavDPI talabasi
Ilmiy rahbar: Safarova Nigora Olimovna……158

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ИЖОДИДА ИСЛОМ ДИНИ ВА ТАСАВВУФ ҒОЯЛАРИНИНГ АХЛОҚИЙ ВА ЭСТЕТИК АСОСЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ
Жураева Д.Ж.-
Самарқанд Давлат чет тиллар институти тадқиқотчиси….....161

ДИНИЙ ҲАМДА ДУНЁВИЙ МАФКУРАЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТДАГИ ЎРНИ ВА РОЛИ
Закирова Н.Х.-
Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти.....163

ТАСАВВУФ ИЛМИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЬСИРИ ВА АСОСЛАРИ
Икромов О.И.-
НавДПИ., “Педагогика ва психология” кафедраси ўқитувчиси.....165

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИДА ИСЛОМ ДИНИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ
Холмирзаев Н.-НавДПИ докторанти.....168

OILADA MILLIY TARBIYANI TASHKIL ETISHDA TASAVVUFNING AHAMIYATI
G.R.Xushvaqova - NavDPI mustaqil tadqiqotchi.....171

ФАРИДУДДИН АТТОР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ
Мурадов С.А.-
Бухоро муҳандислик-технология институти.....174

ТАСАВВУФИЙ МАНБАЛАРДА ХОЖА МУҲАММАД ПОРСО ҲАҚИДА
Мунисхон Гуламова-
Бухоро давлат университети Ислом тарихи ва манбашунослиги,
фалсафа кафедраси докторанти……176

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИСЛАМА
Хамуталиев О.П.-Преподаватель кафедры Источниковедения и герменевтики суфизма,
Ташкентского государственного университета Востоковедения.....181

НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ УЗБЕКИСТАНА В НЕРАЗРЫВНОЙ СВЯЗИ С РЕГИОНАЛЬНЫМИ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ
(О некоторых теоретико-методологических подходах)
Ф.М.Бафоев-
доцент БИТИ, к.п.н.....185

ЖАМИЯТДА ДИНЛАРАРО БАҒРИКЕНГЛИК МАСАЛАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ
Садикова Р. И.-Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти.....187

O`ZBEK XALQ MAQOLLARIDA “OILA” KONSEPTINING IFODALANISHI
Zaripov B. - NavDPI f.f.n. dotsent
Rajabov Elshod- NavDPI o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti……...190

СЎФИ ОЛЛОҲЁР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ ИСЛОМИЙ-АХЛОҚИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ
Ҳимматова З.А.-СамДУ.,
Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси таянч докторанти.....192

VATAN VA VATANPARVARLIK TUYG‘UCIDA IJTIMOIY
BIRLIK ASOSLARI
Sativaldiyev Pulat- NavDPI mustaqil tadqiqotchisi.....196

МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ҲИССИЁТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ АСОСИ СИФАТИДА
Туробова Ш.Б.-НавДПИ., катта ўқитувчи.....197

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШДА ИСЛОМ ПРОГРЕССИВ ҚАРАШЛАРИНИНГ
ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ
Усмонова Д.У.-
НавДПИ Умумий педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси.....199

HADISLARDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIK
MASALALARI
O‘sarov H.- NavDPI katta o‘qituvchisi.....202

ИСЛОМ МАНБАЛАРИДА ТИНЧЛИКСЕВАРЛИК ВА БАҒРИКЕНГЛИК ҒОЯЛАРИ
Эшдавлатов О.-НавДПИ., катта ўқитувчи.....203

ABDULXOLIQ G`IJDUVONIYNING MA’NAVIY MEROSIDA
BARKAMOL INSONNI TARBIYALASH MASALASI
Arziqulov J.X,-NavDPI o`qituvchisi……..206

МУҲАММАД ХОРАЗМИЙНИНГ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ АВЛОД
ТАРБИЯСИДА МУҲИМ МАНБА СИФАТИДА
Бўронова.С.Т.- НавДПИ, Навоий.....208

NAQSHBANDIYA TARIQATI VA UNING MA’NAVIY JIHATLARI
Nematova N.Q.-NavDPI katta o‘qituvchisi……209

THE ROLE OF ECONOMIC RELATIONS IN THE DEVELOPMENT
OF ISLAMIC CIVILIZATION IN CENTRAL ASIA
Qodirova M.-NSPI., Master
Nurmonov F. PhD.-NSPI…….213

II ЖАХОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ДИН ВА ДИНДОРЛАРГА МУНОСАБАТ
(ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МИСОЛИДА)
Раматуллаев М.А. –
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон
бўлими Қорақалпоқ Гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти таянч докторанти…214

SUFIS IDEOLOGY AND ITS EDUCATIONAL IMPORTANCE
Ashurov Sh.Sh-NSPI., teacher…….216

ISLOM DAVLATLARIDA TERRORIZM TUSHUNCHASI VA UNING
SALBIY OQIBATLARI
Akobirov SH.R.-
NavDPI“ Umumiy tibbiy fanlar ”kafedrasi o‘qituvchisi…….218

ИСЛОМ ФАЛСАФАСИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР САЛОМАТЛИГИ МАСАЛАЛАРИ
Жуманиязова М. Р.-УрДУ., тадқиқотчи.....220

ХОТИН-ҚИЗЛАР ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ:
ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ
Ачилова М.Э.-НДПИ, катта ўкитувчи.....223

ИСЛОМ ДИНИ ТАЪЛИМОТИГА АМАЛ ҚИЛИШ ВА УНДА ОДОБ-АҲЛОҚ ҚОИДАЛАРИ
Шоназаров Ў.А.-НавДПИ., ўқитувчи.....225

SIROJIDDIN SAYYID SHE‘RIYATIDA ISHQ KONSEPTI
Nurmanova Sarvinoz Furqat qizi-
NavDPI tayanch doktoranti.....228

UCHINCHI RENESSANS KONTEKSIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TA`LIMNING INNOVATSION ASOSLAR
Dildor Umurzoqovna Numonova, f.f.d, dotsent-
NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
SamDU 1-kurs talabasi Ro`zimurotov Ramazon Xamza o`g`li……..230

LUTFIY G‘AZALLARIDA DINIY -TASAVVUFIY G‘OYALAR
Malikova Gulnora, Yakubova Erkatosh
O‘zbekiston Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchilari……...234

PLEONAZM HODISASINING JAHON TILSHUNOSLIGIDA O‘RGANILISHI
Yo‘ldosheva D.X.-NavDPI tayanch doktoranti……237

IMOM AL-BUXORIYNING “AL-JOME-AS SAHIH” ASARI INSONIYATNING HAQ VA DIYONAT YO‘LIGA CHORLAYDIGAN MUHIM MANBA SIFATIDA
Ergasheva H.S.-
Navoiy shahar 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi……240

YODNOMALARDA QO`LLANGAN AYRIM ANTROPONIMLARNING LISONIY TAHLILI
Ramazonova X.-NDPI, talaba
Ilmiy rahbar: f.f.n. O`.A.Oripov……..241

PEDAGOGIKA FANINI O‘QITISHDA I-RENESSANS DAVRI ALLOMALARINING IJODIY MEROSIDAN FOYDALANISH
D.A.Axatova. p.f.n. dots.,-NavDPI “Umumiy pedagogika va psixologiya” kafedrasi
S.Parmonov- NavDPI, magistr…….....243

LINGVOPOETIKA TUSHUNCHASI VA TILNING ASOSIY TASVIRIY VOSITALARI
Rahmatov Shavkat Shuhratovich
NDPI. Boshlano‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi……246

BARKAMOL INSON TUSHUNCHASI
G‘.Sidiqov, NavDPI katta o‘qituvchisi.....249

YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI
Fayzullayev Shoxruz Faxriddin o‘g‘li-
SamDU ning Yuridik fakulteti Falsafa yo`nalishi 1-bosqich magistranti.....252

HADISSHUNOSLAR SULTONI – IMOM AL-BUXORIY
Mamasidiqov F. M.-NamDU Tarix yo‘nalishi talabasi.....254

KREDIT MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING DITAKTIK SHAKLLARI VA TURLARI
Axmedova D. E.-NavDPI, tayanch doktorant
Axtamova O.A.- NavDPI, talaba…….257

TURKISTONDA QURITILGAN MEVALAR KO`RGAZMASI VA OLOVLI MEVA QURITGICH(SUSHILKALAR)LAR XUSUSIDA (XIX asr oxiri)
J.X.Arziqulov, NavDPI o`qituvchi.....259

MODERN PHILOSOPHY AS A PROBLEM
Sharofova Shaxnoza
student of the history faculty of Navoi state Pedagogical Institute……263

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIDAKTIK O‘YINLAR ASOSIDA AQLIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH
Ravshanova Ra’no Xandamovna,
O‘zbekiston, Navoiy davlat pedagogika instituti
Umarova Azizaxon Burxonovna,
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi.....265

O`ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA BAG`RIKENGLIK G`OYALARINING TARIXIY TARAQQIYOTI
Sharipov Sh.Z.-
SamDU O`zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o`qituvchisi…….268

ШАХСДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ
Шарипов Алишер – Навоий давлат педагогика институти тадқиқотчиси……...271

NAVOIY O‘Z DAVRINING DINPESHVOSI
Abdullayeva S.-NavDPI talaba
Ilmiy rahbar: dots. f.f.f.d.(PhD) N.Tursunova…….273

“MA’NAVIYAT” TUSHUNCHASINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKLARNING BADIIY ASARDA QO‘LLANILISHI
(Tohir Malik asarlari misolida)
Tojiboyeva Mushtariy
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.f.d F.H.Yuldashev…….275

“LISON UT-TAYR” – MAJOZIY-FALSAFIY DOSTON
Mo‘tabar Xo‘jamova -
Navoiy davlat pedagogika instituti o‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs magistranti……..277

ЁШЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ОШИРИШДА ТАРҒИБОТНИНГ ЎРНИ
Шодиев Маъруфжон-
НавДПИ Ижтимоий фанлар кафедраси мустақил тадқиқотчиси.....279

CONCEPT OF EDUCATION IN THE NOVEL “PRIDE AND PREJUDICE”
BY JANE AUSTEN
Elmurodova Yulduz Farxadovna-
Navoi State Pedagogical Institute, the student of I year master’s degree……281

UCHINCHI RENESSANS TIZIMIDA YANGILANGAN PEDAGOGIK FIKRLAR VA
ULARDAN TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISHNING USTUVOR
YO‘NALISHLAR
Qurbonova O‘lmasoy Usmonovna-
Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi……284

ҚОРАҚАЛПОҚЛАРДА ОИЛА-НИКОҲ МУНОСАБАТЛАРИ
А.Қ.Пахратдинов-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ
гуманитар фанлари илмий-тадқиқот институти.....287

“АВЕСТО” ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРГА
ҚАРШИ МИЛЛИЙ МЕРОС СИФАТИДА
Мусфира Мунавварова, ф.ф.н., доценти-
“Миллий гоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси.....288

O‘ZBEK ZAMONAVIY TILSHUNOSLIGINING YO‘NALISHLARI
VA UNING TADQIQI
Rayxona XOLMIRZAYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti magistranti.....291

UCHINCHI RENESSANS VA YOSHLAR TARBIYASI
Sharipova Nodira Choriqulovna-
“Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi’’kafedrasi katta o`qituvchisi.....293

ТРАЖЕНИЕ ДУХОВНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В МЕМУАРАХ
Сайтов А.-
Каракалпакский научно - исследовательский институт
гуманитарных наук АН РУз, г.Нукус, Узбекистан…….295

ҚОДИРИЙ ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН ЛИСОНИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ
ЎЗ ЎРНИДА ТОПИБ ИШЛАТИЛИШИ
Пардаева Мадихабону Хакимовна,
НавДПИ Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси
Саидахмедова Ойтула,
НавДПИ Бошланғич таълим йўналиши 4 “А” гурух талабаси.....298

ҚОДИРИЙ ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА СЕРУНУМ ҚЎШИМЧАЛАРНИНГ
ИШЛАТИЛИШ ТАҲЛИЛИ
Пардаева Мадихабону Хакимовна – НавДПИ,
Бошланғич таълим кафедраси катта ўқитувчиси
Асадова Сабрина - Бошланғич таълим йўналиши 2 “Б” гурух талабаси.....301

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ
Темирова Диёра Руслановна, студентка СамГУ…….305

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ
Нажимова А.И.-преп.кафедры начального образования, НавГПИ, Узбекистан
Джалилова Ф.-студент 2 курса направления-начальноеобразования, НавГПИ, Узбекистан…….307

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ STEAM ТЕХНОЛОГИЙ
Халикова Гульбахор Исановна, ст. преподаватель НавГПИ, Узбекистан
Салохожаева Фарангиз Амонхужаевна, преподаватель ТФИ, Узбекистан……..313

ЎЗБЕКЛАРНИНГ ДАФН ВА ТАЪЗИЯ МАРОСИМЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ БАЪЗИ УРФ-ОДАТЛАР (ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ЎЗБЕКЛАРИ МИСОЛИДА)
Ходжанов М.И.-
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти, Нукус шаҳри.....315

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARI VA UNDAGI DINIY-TASAVVUFIY MANZUMZLAR
Temirova A J.-
Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi….....317

NAVOIY ASARLARIDA TASAVVUF TA‘LIMOTI VA KOMIL INSON G‘OYASI
Tursunova M.A.-
NavDPI, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti….....320

DINIY QADRIYATLARNING YOSHLAR ONGIDAGI MOHIYATI
Mambetnazarov M.Q.-
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogik Instituti Akademik litseyi 1-bosqich talabasi…..322

ALISHER NAVOIY VA BOBUR RUBOIYLARIDA TASAVVUFIY QARASHLAR
Ravshanova F.B.-
Navoiy davlat konchilik instituti akademik litseyi o‘qituvchisi….....323

MAXDUMI A’ZAM – TASAVVUF-TARIQATLARINING YIRIK VAKILI
Olimjonov O.-NamDU, Tarix yo‘nalishi talabasi……325

NAJMIDDIN KUBRO TA’LIMOTIDA DINIY-FALSAFIY TASAVVUFIY G‘OYALAR XUSUSIDA
Axmedova M.A.-
Navoiy shahar 2-umumta`lim maktabning o‘qituvchisi.....328

MA’RIFAT VA MUHABBAT BO‘STONI
Bozorova G.N.-
NDKI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi.....331

TASAVVUF TARIQATLARIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY MASALALARNING ASOSLANISHI
Sanaqulova G. G‘.-Navoiy Shahar 11-maktab o‘qituvchisi……333

ALISHER NAVOIYNING “ASHRAQAT MIN…” G‘AZALINING TASAVVUFIY TALQINI
Namozova F.H.-NavDPI, magistr……334

NAQSHBANDIYA TARIQATI VA UNING ALISHER NAVOIY IJODIDA AKS ETISHI
Abdullaxo‘jayev A.I. –
O‘zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti Falsafa magistranti……..336

FALSAFA FANI TARAQQIYOTIDA KALOM ILMINING
IJTIMOIY ZARURATI (Sa’duddin Taftazoniy ilmiy merosi misolida)
M.X.Norqobilov-
NavDPI mustaqil tadqiqotchi, O’zbekiston.....339

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ҲАЛОЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ
(НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ МИСОЛИДА)
С. Р. Чўллиев
Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети.....342

ABDURAHMON JOMIY ILMIY MEROSIDA UMUMINSONIY
QADRIYATLARNING AKS ETISHI
B.Tuxtayeva -
NavDPI O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti.....344

HADISLAR – TALABA-YOSHLAR TAFAKKURIDA MA’NAVIY-AXLOQIY
FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISHNING TA’SIRCHAN OMILI SIFATIDA
M.Kazakbayeva-
NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o`qituvchisi.....346

SOF TASAVVUF BORASIDAGI QARASHLAR
(NAJMIDDIN KUBRONING “ODOBUS SUFIYYA” ASARI MISOLIDA)
Toshboyev A.Y.-O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi “Islom tarixi va manbashunosligi
IRCICA” kafedrasi tayanch doktoranti, Mir Arab oliy madrasasi o‘qituvchisi……..348

TASAVVUFIY QARASHLARNING RANG SIMVOLIKASIDA IFODALANISHI.
Toshova X.S.-
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti akademik litseyi o‘qituvchisi
Ilmiy rahbar: f.f.d. Yusubova R.N……..349

TASAVVUF FALSAFASINING RIVOJLANISHINING
TADRIJIYLIGI ILMIY MANBALAR ASOSIDA
Xoliqulov M.Q.-
SamDU., Yuridik fakulteti Falsafa yo`nalishi 1-bosqich magistranti…….351

ISLOM JAMIYATIDA ADOLAT TUSHUNCHASI IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI
Sobirov M.R.-Navoiy viloyati yuridik texnikumi,
Ommaviy huquqiy fanlar kafedrasi mudiri,
O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi a’lochisi……355

БИБИ УБАЙДА ВА ИСЛОМ ЦИВИЛИЗАЦИЯСИ
Мадаминзода А.-
Мир Араб олий мадрасаси ўқитувчиси.....356
“LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDA TASAVVUFONA G`OYALARNING RUJU’
SAN’ATI ORQALI BERILISHI.
Ernazarova N.U.-NavDPI, magistr…….358

SA’DIY SHEROZIYNING “GULISTON” ASARIDA INSONNING AXLOQ -ODOB SOHIBI BO‘LISHIDA OTA-ONANING TA’SIRI
Berdiyev O.L.-“Mir Arab oliy madrasasi” o‘qituvchisi……..360

ШАХС ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТИ ВА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ИЖТИМОИЙ-ТАРБИЯВИЙ ДИНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ-АНТРОПОЛОГИК ТАҲЛИЛИ
Саидназаров У.А.- Урганч давлат университети тадқиқотчиси…….364

TASAVVUFIY ISTILOHLARDA ZOONIM KOMPONENTLI RAMZLAR VA PAREMALARNING QO‘LLANISHI
(Alisher Navoiy g‘azallari asosida)
Sharipova D.R.-NavDPI., magistr……367

ISLOM HUQUQIDA BURXONIDDIN MARG‘INONIY ILMIY MEROSINING AHAMIYATI
Axtamova Charosxon Ozod qizi-
Navoiy viloyati yuridik texnikumi sud-huquqiy faoliyat yo'nalishi
1- bosqich 26 guruh talabasi.....368

SADRIDDIN AYNIY – BUYUK VA TAKRORLANMAS YOZUVCHI
Raxshona Muslixiddinova-
Navoiy davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi
Ilmiy rahbar: N.J.Yarashova……370

IMOM BUXORIY HADISLARINING ALISHER NAVOIY IJODIDAGI BADIIY TALQINI
Jalolova Iroda Muxitdinovna,
Nurota tumaniga qarashli 42 –umumiy o‘rta ta’lim maktabining
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi……...371

O‘RTA OSIYOLIK BUYUK ALLOMALARNING HADIS ILMIGA QO‘SHGAN HISSASI
Xoliqova Muattar Abdug‘afur qizi,
Navoiy shahar 20- umumiy o‘rta ta’lim maktabining tarix fani o‘qituvchisi……..373

АПЕЛЛЯТИВЛАР КОНВЕРСИЯСИ
Каримов Шоҳжаҳон Дусмуродович
Самарқанд Давлат университети таянч докторанти.....374

REFLEKSIV-INNOVATSION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA YONDASHUVLAR
Mirzayeva Nargiza Berkinovna-
O`zbekiston Respublikasi IIB Navoiy litseyi tarix va huquq fani o`qituvchisi
“Ijtimoiy gumanitar fanlari o`qitish metodikasi” (tarix) yo`nalishi magistranti……378

REFLEKSIV - INNOVATSION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALAR IZCHILLIK ASOSI SIFATIDA
NavDPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi
f.f.d, dotsent Dildor Umurzoqovna Numonova……380

UZUNLIKKA SAKRASHDA O'QUVCHI YOSHLARNI JISMONIY TAYYORGARLIK DARAJASINI OSHIRISH
Sh.N.Mamatov-
Navoiy davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o'qituvchi.....384

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЁШЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА АБУ НАСР ФОРОБИЙ ҚОЛДИРГАН БЕБАҲО МАЪНАВИЙ МЕРОСДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ
Рахматова Эътибор Адиловна
Навоий шаҳар 9 – умумий ўрта таълим мактаби психологи.....387

MAMLAKATIMIZ YANADA YUKSALISHIDA BOLALAR SPORTINING O'RNI
Sh.N.Mamatov-
Navoiy davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o'qituvchi.....388

YURIDIK TEXNIKUM O'QUVCHILARIDA HUQUQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA O'QITISHNING KREDIT-MODUL TIZIMI VA AMALIYOTNING AHAMIYATI
U.M.Utamuradov-
NavDPI "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" kafedrasi
katta o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi.....391

ФИТРАТ ТАСАВВУФНИНГ МАДАНИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА
Мавлуда Раҳмонова-
БухМТИ Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.....393

ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАЛАРЫН ОҚЫТУДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ
Казбекова Ф.П.-
НМПИ Бастауыш тәлім кафедрасы оқытушысы 395

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ – ГЛАВНОЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ
Мухторова Нилуфар Султоновна –
Учитель начальных классов школы № 13.....396

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MANTIQIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI
J.S.Rasulov-
NavDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kefedrasi o'qituvchisi.....398

ТЕСТЫ КАК ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ
Батыралиева Ш.П. – старший преподаватель кафедры
Русского языка и литературы НГПИ.....402

ФУҚАРОЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ - СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАРНИНГ ЎРНИ
А.Ахадов-
НавДПИ Тарих кафедраси ўқитувчиси.....405

KURASH SPORT TURI BILAN SHUG‘ULLANUVCHI 11 YOSHLI BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARI
Jumayev Sohib Botirovich –
Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti……406

ИСЛАМСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
Хатамова Гавхар Киямовна
Узбекистан. Нав.ГПИ.....407

METHODS OF TEACHING ENGLISH
Ismailova Guzal Fayzullayevna-
Navoi State Pedagogical Institute, Uzbekistan.....410

“FOZIL ODAMLAR SHAHRI” ASARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O’RNI VA AHAMIYATI
R. Karimova - NavDPI Milliy g`oya, ma’naviyat asoslari va huquq
ta’limi kafedrasi katta o’qituvchi.....419

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AKRILONITRIL ISHLAB CHIQARISHNING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI.
Yangibayev S., Xudoynazarov H.H., Mo’minov O’.
Navoiy davlat pedagogika instituti.....421

NAVOIYNING QARASHLARIDA MA’NAVIYAT TALQINI VA UNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI
R. Karimova -
NDPI Milliy g`oya, ma’naviyat asoslari va huquq
ta’limi kafedrasi katta o’qituvchi.....423

IMOM G'AZZOLIY ASARLARIDA LUQMAGA E‘TIBOR
Davronbayev Ibrohim Ne’matjon o’g’li-
Namangan davlat unversiteti Tarix kafedrasi 2-kurs talabasi.....425

INNOSATION FAOLIYAT VA UNING ILMIY NAZARIYA ASOSLARI
Absobirov Samariddin Qurbonovich
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti……...427

O’ZBEKISTONDA MIGRATSION JARAYONNING IJTIMOIY-IQTISODIY SABAB VA OQIBATLARI
Bekmurodova D.I.,
Nav.D.P.I magistranti……432

ISLOM HUQUQIDA BURXONIDDIN MARG‘INONIY QARASHLARINING O’RNI VA AHAMIYATI
Axtamova Charosxon Ozod qizi –
Navoiy viloyati yuridik texnikumi sud-huquqiy faoliyat yo'nalishi
1- bosqich 26-guruh talabasi.....435

ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИНГАН АНДРОИД ОПЕПАЦИОН ТИЗИМИ МОБИЛЬ ИЛОВАЛАРИ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ ВА ВАЛИДЛИГИ
Бобир Махаммадов-Навоий давлат педагогика институти
Факультетлараро чет тиллар кафедраси эркин тадқиқотчиси.....436

MA’NAVIYAT LEKSIK-SEMANTIK KATEGORIYASIGA OID LEKSEMALARNING DINIY VA DUNYOVIY MA’NOLARI
(*Izzat Sultonning “Imon” dramasi asosida)*
Azimova Dilobar
NavDPI O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi 1-bosqich magistranti……..439

UMUMTA`LIM MAKTAB DARSLIKLARIDA TASAVVUFIY ISTILOHLARINING SHARHLANISHI (Atoyi ijodi misolida)
Navoiy shahar 2-umumta`lim maktab o‘qituvchilari:
G‘aybullayeva Shaxnoza, Qurbonova Orzigul……....442

FUQAROLIK JAMIYATI TUSHUNCHASINING TARIXIY ILDIZLARI. FUQAROLIK JAMIYATINING ANTIK PARADIGMASI
Radjabova Manzura Xurramovna- SamDU Yuridik fakulteti
Falsafa yo‘nalishi 1-bosqich magistranti…….444

JAHOLATGA QARSHI MARIFAT BILAN KURASHISHDA IMOM AL-BUXORIYNING “AL-JOME-AS SAHIH” ASARINING AHAMIYATI
To‘xtamisheva H.M.-
Navoiy shahar 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi…….446

ЗАМОНАВИЙ МЕТОДОЛОГИЯ КОНТЕКСТИДА
ИСЛОМ ИЛМИЙ-МАДАНИЙ ВА ФАЛСАФИЙ МЕРОСИ
Халқаро илмий конференция тўплами
2022 йил 27 май.

© Навоий давлат педагогика институти.

Босишга рухсат берилди: 27.05.2022 й. Қоғоз бичими 80x64. 1/16
Ҳажми 25. босма табоқ. Адади 100 нусха.
Босмахона манзили: Навоий шаҳри, Ибн Сино кўчаси 45-уй,
НавДПИ кичик босмахонаси